ATLAS

ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ-II

15-17 Şubat 2019

MARDİN

by Atlas International Journal of Social Sciences

KONGRE TAM METİN KİTABI

Editörler
Doç. Dr. Gökhan OFLUOĞLU
Atabek MOVLYANOV

ISBN 978-605-7875-03-7

KONGRE TAM METİN KİTABI

II. ATLAS ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

15-17 ŞUBAT 2019
Mardin

Editör

Doç. Dr. Gökhan OFLUOĞLU
Atabek MOVLYANOV

İKSAD YAYINEVİ®
(TC. KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI YAYINEVİ RUHSAT NUMARASI: 2014/31220)
TÜRKİYE
TR: +90 342 606 06 75 USA: +1 631 685 0 853
E-mail: info@iksad.com
www.iksad.org www.iksadkongre.org

Bu kitabın tüm hakları İKSAD Yayınevi'ne aittir.
Yazarlar etik ve hukuki olarak eserlerinden sorumludurlar.
Iksad Publications - 2019©

Yayın Tarihi: 01.03.2019
ISBN – 978-6057875-03-7

KONGRE KÜNYESİ

KONGRE ADI

ATLAS II. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

TARİHİ VE YERİ

15-17 ŞUBAT 2019/MARDİN

DÜZENLEYEN KURUM

İKSAD- İktisadi Kalkınma ve Sosyal Araştırmalar Derneği

KONGRE BAŞKANI

Prof. Dr. Natalya LATIGINA

KOORDİNATÖR

Atabek MOVLYANOV

YABANCI KONUŞMACILAR / KATILIMCILAR

Prof. Dr. Nergüz BULUT SERİN (Lefke Avrupa Üniversitesi, KKTC)
Simbat NAHİPBEKOVA (Ahmet Yesevi Üniversitesi,
Aziza SYZDYKOVA (Ahmet Yesevi Üniversitesi, KAZAKİSTAN)
Vüsale TAĞIZADE (Bakü Devlet Üniversitesi, AZERBAYCAN) Dr. Öğr. Üyesi
Rahmi SAYLIK (Oxford Üniversitesi, BİRLEŞİK KIRALLIK)
Ahmet Javid KAMVAR (AFGANİSTAN)- DAVETLİ KONUŞMACI
Natela B. POPKHADZE (Scholarly Information Center at Phassis Academy in Tiflis, GÜRCİSTAN)

KONGRE DİLLERİ

Türkçe, İngilizce, Rusça

SUNUM ŞEKLİ

Sözlü Sunum

“Kitapta yer alan görüş, değerlendirme ve alıntılama tamamen yazarlara ait olup editörler sorumlu değildir. Yazarlar etik ve hukuki yönden eserlerinden sorumludur.”

ISSN 2619-936X

ATLAS

Uluslararası Hakemli & İndeksli Sosyal Bilimler DERGİSİ

ULUSLARARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

15 -17 Şubat 2019 MARDİN

BİLİM VE DANIŞMA KURULU

Members of Science Committee

Dr. A.S. KISTAUBAYEVA
Al – Farabi Kazakh National University

Dr. Abdikalık KUNIMJAN
Kazakh State Women's Teacher Training University

Dr. Abdigappar MAVLYANOV
Kyrgyzstan National University

Dr. Adil AKINCI
Kırklareli University

Dr. Akira HIBIKI
Tohoku University

Dr. Alma T. AKAJANOVA
Abai Kazakh National University

Dr. Alla A. TIMOFEVA
Vladivostok State Economy University

Dr. Alia R. MASALIMOVA
Al – Farabi Kazakh National University

Dr. Amanbay MOLDIBAEV
Taraz State Pedagogy University

Dr. Akmaral S. SYRGAKBAYEVA
Al – Farabi Kazakh National University

Dr. Anatoliy LOGINOV
Ukraine Shevchenko Lugan National University

Dr. A.S. KIDIRSAEV
Makhambet U. Batı Kazakhistan State University

Dr. Ayslu B. SARSEKENOVA
Orleu National Development Institute

Dr. Bahit KULBAEVA
S.Baybeshev Aktobe University

Dr. Bakit OSPANOVA
H.Ahmet Yasawi International Kazakh-Turk University

Dr. Bayram BOLAT
Ömer Halisdemir University

Dr. Bazarhan IMANGALIEVA
K.Zhubanov Aktobe State Region University

Dr. Bekzhan B. MEYRBAEV
Al – Farabi Kazakh National University

Dr. Bigamila TORSIKBAEVA
Astana Medical University

Dr. B.K.ZAYADAN
Al – Farabi Kazakh National University

Dr. Botagul TURGUNBAEVA
Kazakh State Women's Teacher Training University

Dr. Caner KARAVIT
Mimar Sinan University

Dr. Cholpon TOKTOSUNOVA
Rasulbekov Kyrgiz Economy University

Dr. D.K.TÖLEGENOVA
Makhambet U. West Kazakhistan State University

Dr. Dinarakhan TURSUNALIVA
Rasulbekov Kyrgiz Economy University

Dr. Dzhakipbek Altaevich ALTAEV
Al – Farabi Kazakh National University

Dr. Elvan YALCINKAYA
Ömer Halisdemir University

Dr. Elena Belik VENIAMINOVNA
Vladivostok State Economy University

Dr. George RUDIC
Montreal Pedagogie Moderne Institute

Dr. Guzel SADYKOVA
Kastamonu University

Dr. Gulmira ABDIRASULOVA
Kazakh State Women's Teacher Training University

Dr. Gulsat SUGAYEVA
Dosmukhamedov Atyrau State University

Dr. G.I. ERNAZAROVA
Al – Farabi Kazakh National University

Dr. Halil AKMESE
Necmettin Erbakan University

Dr. Hasan TUTAR
Sakarya University

Dr. Isaevna URKIMBAEVA
Abilai Khan International Relations University

Dr. Jun NAGAYASU
Tohoku University

Dr. Kalemkas KALIBAEVA
Kazakh State Women's Teacher Training University

Dr. Karligash BAYTANASOVA
Al – Farabi Kazakh National University

Dr. Kasım KARAMAN
Erciyes University

Dr. K.A.TLEUBERGENOVA
Kazakh State Women's Teacher Training University

Dr. Kadir ÖZKAYA
Pamukkale University

Dr. Kenes JUSUPOV
M. Tinisbaev Kazakh Communication Academy

Dr. Latkin A. PAVLOVIC
Vladivostok State Economy University

Dr. Keles Nurmasuli JAYLIBAY
Kazakh State Women's Teacher Training University

Dr. Kulas MAMIROVA
Kazakh State Women's Teacher Training University

Dr. Machabbat OSPANBAEVA
Taraz State Pedagogy University

Dr. Maha Hamdan ALANAZI
Riyad King Abdulaziz Technology Institute

Dr. Malik YILMAZ
Ataturk University

Dr. Mavlyanov ABDIGAPPAR
Kyrgiz Elaralık University

Dr. Maira ESIMBOLOVA
Kazakhistan Narkhoz University

Dr. Maira MURZAHMEDOVA
Al – Farabi Kazakh National University

Dr. Merina B. VLADIMIROVNA
Vladivostok State Economy University

Dr. Metin KOPAR
Adiyaman University

Dr. Mustafa GULEC
Ankara University

Dr. Nadezhda Khan
E.A. Buketov Karaganda State University

Dr. Necati DEMIR
Gazi University

Dr. N.N. KERMANOVA
Kazakh State Women's Teacher Training University

Dr. Orhan ELMACI
Dumlupinar University

Dr. Osman Kubilay GUL
Cumhuriyet University

Dr. P.S. PANKOV
Kazakh State Women's Teacher Training University

Dr. Rustem KOZBAGAROV
M. Tinisbayev Kazakh Communication Academy

Dr. Salima N. KAIRZHANOVA
Dosmukhamedov Atyrau State University

Dr. Sevcan YILDIZ
Akdeniz University

Dr. Sara MAZHITAYEVA
E.A. Buketov Karaganda State University

Dr. Takashi HASUNI
Sapparo City University

Dr. Tsendiin BATTULGA
Mongolia State University

Dr. T.O. ABISEVA
Kazakh State Women's Teacher Training University

Dr. Ulbosın KIYAKBAEVA
Abai Kazakh National Pedagogy University

Dr. Umran TURKYILMAZ
Gazi University

Dr. Wakako SADAHIRO
Sapparo City University

Dr. Vera ABRAMENKOVA
Russia Family Studies Institute

Dr. Vlademir VISLIVIY
Ukraine National Technical University

Dr. Yang ZITONG
Wuhan University

Dr. Zharkyn BALTABAEVA
Abai Kazakh National Pedagogy University

Dr. Zhaparkwlova N. IKSANOVA
Al – Farabi Kazakh National University

Dr. Zongxian FENG
Xi`an Jiatong University

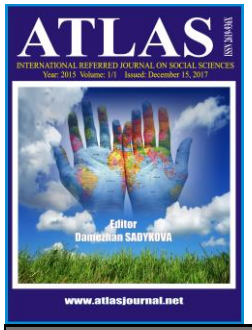

ATLAS II. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ
15-17 ŞUBAT 2019/MARDİN

TARİH	OTURUM BAŞKANI	SALON
16.02.2019 CUMARTESİ / **09^{15}-11^{15}**	**Prof. Dr. Nurcan PERDAHCI**	ATLAS-1

sayı	YAZARLAR	BAŞLIK
1	Dr. Öğr. Üyesi Sonay AYYILDIZ **Oturum 2. başkanı** Seray DOĞRU Beyza ÇİLLİ Şeyda BALABANOĞLU	SAKİN KENT TARAKLI'NIN GELENEKSEL KONUTLARI ÜZERİNE TİPOLOJİK ANALİZE DAYALI BİR OKUMA
2	Şeyda BALABANOĞLU Dr. Öğr. Üyesi Mehtap ÖZBAYRAKTAR	KENTİN DEĞİŞEN AURASININ ÇARŞI-PAZAR ÜZERİNDEN İNCELENMESİ: ADAPAZARI ÖRNEĞİ
3	Arş. Gör. Özlem BALCI Dr. Öğr. Üyesi Mehtap ÖZBAYRAKTAR	ANA TANRIÇA KÜLTÜ VE TEMSİLİYET
4	Prof. Dr. Nurcan PERDAHCI	TRANSYLVANIAN TYPE WEST ANATOLIA CARPETS IN THE DUTCH GOLDEN AGE PAINTING ART
5	Arş. Gör. Dr. Ülkü KÜÇÜKKURT	AFYONKARAHİSAR PEŞKİR DOLAMALARI
6	Arş. Gör. Dr. Ülkü KÜÇÜKKURT	TÜRK KÜLTÜRÜNDE İBRİK VE İBRİK MOTİFİNİN GELENEKSEL SANATLARA YANSIMASI
7	Zeynep GÜRMAN	AFYONKARAHİSAR İLİNDE DERİ USTASI KOSTAK ŞÜKRÜ
8	Dr. Öğr. Üyesi Zerrin AYDIN TAVUKÇU	ALABANDA DOĞU HAMAMI
9	R. Gülenay YALÇINKAYA	KEÇEDE EKOLOJİK BASKI UYGULAMASI ECOLOGICAL PRINTING APPLICATION ON FELT
10	Asst. Prof. Cemile TUNA	OTTOMAN-DUTCH CARPET TRADE AND ANATOLIAN CARPETS FEATUREDED ON DUTCH PAINTERS' PAINTINGS EXHIBITED AT RIJKS MUSEUM

Not: ***Sunum sıralaması, kahve arası verilmesi ve oturuma ilişkin tüm hususlarda Oturum Başkanı yetkilidir. ,***
Katılım belgesi oturum sonunda oturum başkanı tarafından verilecektir
Birden çok sunumunuz varsa, 1. Sunum için en fazla 12 dk. Diğer sunumlarınız için en fazla 10 dk. süre kullanabilirsiniz.

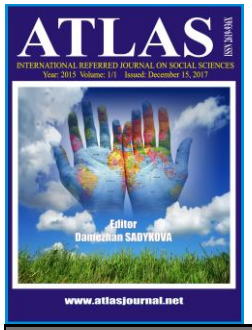

ATLAS II. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ
15-17 ŞUBAT 2019/MARDİN

TARİH	OTURUM BAŞKANI	SALON
16.02.2019 CUMARTESİ / **09^{30}-11^{15}**	**Prof. Dr. Gülseren YÜCEL**	ATLAS -2

sayı	YAZARLAR	BAŞLIK
1	Dr. Öğr. Üyesi Özlem DENLİ	CARL SCHMİTT VE HAKLI SAVAŞ KURAMI: BİR REDDİYENİN ANATOMİSİ
2	Doç. Dr. Doğa Başar SARIİPEK Doç. Dr. Bora YENİHAN	REFAH DEVLETİ KRİZİ ve SOSYAL VATANDAŞLIK HAKLARINDA GERİLEME
3	Doç. Dr. Doğa Başar SARIİPEK **Oturum 2. başkanı** Doç. Dr. Bora YENİHAN	YENİ SOSYAL RİSKLER ve DEĞİŞEN REFAH; REFAH DEVLETİNİN GELECEĞİNE İLİŞKİN TEORİK BİR BAKIŞ
4	Dr. Ali YEŞİLDAL	İYİ YÖNETİŞİM YOLUYLA YEREL KALKINMA
5	Dr. Ali YEŞİLDAL	SOSYAL MEDYANIN YEREL KALKINMADA ROLÜ
6	Dr. Nihan AKINCILAR KÖSEOĞLU	TÜRKİYE-AB İLİŞKİLERİNDE ÇEVRE FASLI: ÇEVRESEL ETKİ DEĞERLENDİRMESİ (ÇED) UYGULAMALARI NE KADAR BAŞARILI?
7	Dr. Öğr. Üyesi Yıldırım İsmail TOSUN	ŞIRNAK ASFALİTİT ŞLAMI, ŞLAM TÜRK KÖMÜR VE LİNYİTLERİNİN – MODİFİYE AGGLO - PNÖMATİK FLOTASYONU
8	Prof. Dr. Gülseren YÜCEL	SİNEMANIN İYİLEŞTİRİCİ GÜCÜ İLE TRAVMALARLA YÜZLEŞMEK
9	Doç. Dr. Zeynep SELÇUK	MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİNDE FRANSA VE İNGİLTERE İLE İLİŞKİLER

Not: ***Sunum sıralaması, kahve arası verilmesi ve oturuma ilişkin tüm hususlarda Oturum Başkanı yetkilidir. ,***
Katılım belgesi oturum sonunda oturum başkanı tarafından verilecektir
Birden çok sunumunuz varsa, 1. Sunum için en fazla 12 dk. Diğer sunumlarınız için en fazla 10 dk. süre kullanabilirsiniz.

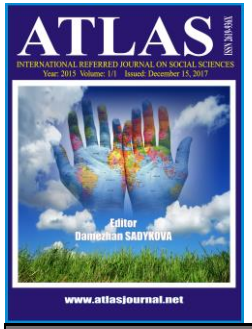

ATLAS II. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ
15-17 ŞUBAT 2019/MARDİN

TARİH		OTURUM BAŞKANI	SALON
16.02.2019 CUMARTESİ / **11^{30}-13^{15}**		**Doç. Dr. Gökhan OFLUOGLU**	ATLAS -1
sayı	**YAZARLAR**	**BAŞLIK**	
1	Doç. Dr. Gökhan OFLUOGLU	İŞ SAĞLIĞININ SOSYAL VE HUKUKİ BOYUTLARI	
2	Uzm. Nurşah ARSLAN BULUT Dr. Öğr. Üyesi Fulya MISIRDALI YANGİL	ÇALIŞAN MEMNUNİYETİNE ETKİ EDEN FAKTÖRLERİN ÖNCELİKLENDİRİLMESİ: EĞİTİM VE ARAŞTIRMA HASTANESİNDE BİR UYGULAMA	
3	Cemre ÖZCAN Doç. Dr. Serap DEMİRİZ	OKUL ÖNCESİ EĞİTİME DEVAM EDEN 5-6 YAŞ ÇOCUKLARININ SOSYAL BECERİLERİNİN BAZI DEĞİŞKENLER AÇISINDAN İNCELENMESİ	
4	Vehbi UZUNDAĞ Doç. Dr. Mustafa ÖZMUSUL	MİLLİ EĞİTİM BAKANLIĞI YÖNETİCİ SEÇME KRİTERLERİNİN ÖĞRETMENLER ÜZERİNDEKİ ETKİSİ (ŞANLIURFA İLİ ÖRNEĞİ)	
5	Öğr. Gör. Hatice Biçen YILMAZ Öğr. Gör. Handan AKSÜYEK	MESLEK YÜKSEKOKULLARINA BAKIŞ AÇISI	
6	Dr. Öğr. Üyesi M. Kürşad YANGİL M. Yasir OPUŞ	OKUMA STRATEJİLERİ BİLİŞSEL FARKINDALIK: TÜRKÇE ÖĞRETMEN ADAYLARINA İLİŞKİN BİR İNCELEME	
7	Doç. Dr. Sevgi IŞIK EROL **Oturum 2. başkanı**	TÜRKİYE'DE BÖLGESEL GELİŞMİŞLİK FARKLARININ EMEK PİYASALARINA ETKİSİ	
8	Doç. Dr. Sevgi IŞIK EROL	MEVSİMLİK TARIM İŞÇİLERİNİN YAŞAM VE ÇALIŞMA ŞARTLARI, SOSYAL GÜVENLİK SORUNU, ÇÖZÜM ÖNERİLERİ	
9	Doç. Dr. Sevgi IŞIK EROL	SOSYAL POLİTİKA BAĞLAMINDA ÇEVRENİN KORUNMASI VE SENDİKALAR	
10	Araş. Gör. Gözde ÇALIŞKAN Dr. Öğr. Üyesi Lale Sariye AKAN	SİRKADİYEN RİTİM, UYKU VE BESLENMENİN OBEZİTE ÜZERİNE ETKİLERİ	

Not: ***Sunum sıralaması, kahve arası verilmesi ve oturuma ilişkin tüm hususlarda Oturum Başkanı yetkilidir. ,***
Katılım belgesi oturum sonunda oturum başkanı tarafından verilecektir
Birden çok sunumunuz varsa, 1. Sunum için en fazla 12 dk. Diğer sunumlarınız için en fazla 10 dk. süre kullanabilirsiniz.

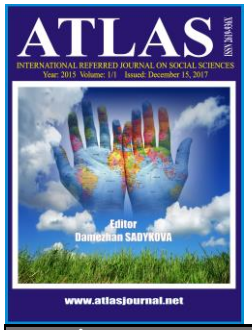

ATLAS II. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ
15-17 ŞUBAT 2019/MARDİN

TARİH		OTURUM BAŞKANI	SALON
16.02.2019 CUMARTESİ / **11^{30}-13^{15}**		**Doç. Dr. Altuğ KAZAR**	ATLAS -2
sayı	**YAZARLAR**	**BAŞLIK**	
1	Aziza SYZDYKOVA	DIŞ BORÇ VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ: ORTA ASYA ÜLKELERİ İÇİN PANEL VERİ ANALİZİ	
2	Dr. Öğr. Üyesi Fatma AKYÜZ Öğr. Gör. Dr. Tolga YEŞİL Rojhat ARSLAN	BİTCOİN ve MUHASEBESİ	
3	Doç. Dr. Altuğ KAZAR Doç. Dr. Görkemli KAZAR	FİNANSAL GELİŞMİŞLİK ÖLÇÜTLERİNİN ÜLKE GRUPLARI AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ	
4	Dr. Öğr. Üyesi Reyhan CAFRI	DIŞ YARDIMLAR AZGELİŞMİŞ VE GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERİ YOKSULLUKTAN KURTARIYOR MU? SİSTEM GMM TAHMİNİ	
5	Dr. Öğr. Üyesi Yunus AÇCI **Oturum 2. başkanı**	DIŞ YARDIMLAR EKONOMİK BÜYÜMEYİ TEŞVİK EDER Mİ? MENA ÜLKELERİ İÇİN AMPİRİK BİR İNCELEME	
6	Dr. Öğr. Üyesi Ferhat Şirin SÖKMEN	SEÇİLMİŞ OECD ÜLKELERİNDE İNOVASYON VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİNİN PANEL VERİ ANALİZİ İLE İNCELENMESİ	
7	Hülya DİĞER Arş. Gör. Ahmet KÖSTEKÇİ	HEDONİK TÜKETİMİN DEMOGRAFİK ÖZELLİKLERE GÖRE FARKLILAŞMASI: FIRAT ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ	
8	Aziza SYZDYKOVA & Simbat NAHİPBEKOVA	RUSYA'DA FİNANSAL GELİŞME VE ENERJİ TÜKETİMİ İLİŞKİSİ	
9	Dr. Natela B. POPKHADZE	WHAT MUST AUTHORS TAKE INTO ACCOUNT WHEN WRITING ABOUT THE MIGRATION INTO THE REPUBLIC CALLED SAKARTVELO//GURCISTAN/GEORGIA	

Not: ***Sunum sıralaması, kahve arası verilmesi ve oturuma ilişkin tüm hususlarda Oturum Başkanı yetkilidir. ,***
Katılım belgesi oturum sonunda oturum başkanı tarafından verilecektir
Birden çok sunumunuz varsa, 1. Sunum için en fazla 12 dk. Diğer sunumlarınız için en fazla 10 dk. süre kullanabilirsiniz.

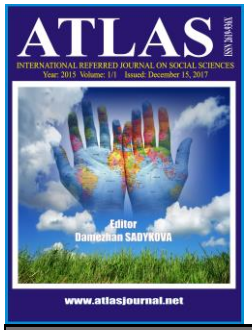

ATLAS II. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ
15-17 ŞUBAT 2019/MARDİN

TARİH	OTURUM BAŞKANI	SALON
16.02.2019 CUMARTESİ / **13^{30}-15^{15}**	**Doç. Dr. Mesut Bayram DÜZENLİ**	ATLAS -1

sayı	YAZARLAR	BAŞLIK
1	Dr. Öğrencisi Vüsale TAĞIZADE	AZERBAYCAN REALİST EDEBİYATININ KURUCUSU MİRZA FETHALİ AHUNDZADE`NİN "ALDATILMIŞ KEVAKİB" ESERİNİN KONUSU ÜZERİNE BİR İNCELEME
2	Dr. Öğr. Üyesi Zennube ŞAHİN 03YILMAZ	UWE TIMM'İN "KUŞ ÇAYIRI" ADLI ROMANINDA BİREYSEL VE TOPLUMSAL İZDÜŞÜMLER
3	Doç. Dr. Mesut Bayram DÜZENLİ	DİVAN ŞİİRİNİN AYNASINDA BALTACI MEHMED PAŞA
4	Dr. Öğr. Üyesi Yıldırım İsmail TOSUN	KÖMÜR PELETLEME VE BRİKETLEMEDE LİF DOLGUSU KULLANIMI
5	Doç. Dr. Mesut Bayram DÜZENLİ Dr. Ahmet AKGÜL	SENÂYÎ'NİN SÜLEYMANİYYESİ'NDE ŞİA ALGISI
6	Dr. Öğr. Üyesi Mahfuz ZARİÇ **Oturum 2. başkanı**	RAMAZAN DIKMEN'IN ÖYKÜLERINDE İZLEKLER
7	Sultan AKTAŞ	NECİP FAZIL KISAKÜREK VE MAHMUD DERVİŞ'İN ŞİİRLERİNDE VATAN SEVGİSİ VE HAYATLARINDAKİ İZ DÜŞÜMÜ
8	Dr. Öğr. Üyesi Talip ÇUKURLU	MAKTUL BİR ŞÂİR: SELÎKÎ VE GÖK CİSİMLERİ
9	Dr. Öğr. Üyesi Talip ÇUKURLU	SEVGİLİYİ ÇİÇEKLERLE ÖVMEK: AHMEDÎ'NİN EMİR SÜLEYMAN MEDHİYYESİ
10	Dr. Öğr. Üyesi İbrahim YÜCEDAĞ	ARZUYA İKİ YAKLAŞIM: LACAN-DELEUZE KARŞILAŞTIRMASI

Not: ***Sunum sıralaması, kahve arası verilmesi ve oturuma ilişkin tüm hususlarda Oturum Başkanı yetkilidir. ,***
Katılım belgesi oturum sonunda oturum başkanı tarafından verilecektir
Birden çok sunumunuz varsa, 1. Sunum için en fazla 12 dk. Diğer sunumlarınız için en fazla 10 dk. süre kullanabilirsiniz.

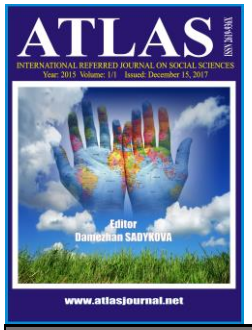

ATLAS II. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ
15-17 ŞUBAT 2019/MARDİN

TARİH	OTURUM BAŞKANI	SALON
16.02.2019 CUMARTESİ / **13^{30}-15^{15}**	**Dr. Öğr. Üyesi Gürkan DAĞBAŞI**	ATLAS -2

sayı	YAZARLAR	BAŞLIK
1	Dr. Nurettin BELTEKİN **Oturum 2. başkanı**	İSLAM EĞİTİM VE BİLİM TARİHİNİN KAYIT DIŞI KURUMLARI: MİR MEDRESELERİ
2	Dr. Abdullah ÖZÜÇALIŞIR	KUR'AN'DA HZ. MUSA (A.S) TEVRAT VE YEHÛD
3	Dr. Abdullah ÖZÜÇALIŞIR	KUR'AN'DA MEANİ İLMİ
4	Dr. Öğr. Üyesi Emre YILMAZ	KURUMDA YAPILAN GÖREVE GÖRE DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞINDA GÖREV YAPAN PERSONELİN TÜKENMİŞLİK DÜZEYLERİ ÜZERİNE BİR ALAN ARAŞTIRMASI
5	Dr. Öğr. Üyesi Gürkan DAĞBAŞI	İMAM-HATİP LİSESİ 9. SINIF ARAPÇA DERS KİTABININ OKUMA BECERİSİ ÖĞRETİMİ BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ
6	Dr. Öğr. Üyesi Gürkan DAĞBAŞI	İMAM-HATİP ORTAOKULU 6. SINIF ARAPÇA DERS KİTABININ YAZMA BECERİSİ ÖĞRETİMİ BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ
7	Dr. Öğr. Üyesi Fatma PINAR	MUTEZİLÎ EBÛ HÂŞİM EL-CÜBBÂÎ'NİN AHVAL TEORİSİ
8	Dr. Öğr. Üyesi Muzaffer AYDEMİR	FATİH KÜLLİYESİ EĞİTİM BİRİMLERİNİN ÖRGÜTSEL YAPILARI VE YÖNETSEL İŞLEYİŞİ
9	Dr. Öğr. Üyesi Muzaffer AYDEMİR	AHİLİK HAKKINDAKİ ÇALIŞMALARDA İHMAL EDİLMİŞ TARİHİ BELGELER: AHİ ŞECERENAMELERİ
10	Dr. Öğr. Üyesi Ahmet TEKİN	ÇÂRPERDÎ'NİN "EL-MUĞNÎ FÎ 'İLMİ'N-NAHV" ADLI ESERİ

Not: ***Sunum sıralaması, kahve arası verilmesi ve oturuma ilişkin tüm hususlarda Oturum Başkanı yetkilidir. ,***
Katılım belgesi oturum sonunda oturum başkanı tarafından verilecektir
Birden çok sunumunuz varsa, 1. Sunum için en fazla 12 dk. Diğer sunumlarınız için en fazla 10 dk. süre kullanabilirsiniz.

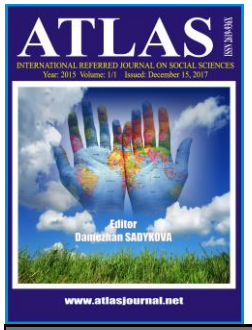

ATLAS II. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ
15-17 ŞUBAT 2019/MARDİN

TARİH		OTURUM BAŞKANI	SALON
16.02.2019 CUMARTESİ / **15^{30}-17^{15}**		**Prof. Dr. Nergüz BULUT SERİN**	ATLAS -1
sayı	**YAZARLAR**	**BAŞLIK**	
1	Doç. Dr. Mehmet MURAT **Oturum 2. başkanı** Prof. Dr. Şahin KESİCİ Prof. Dr. Mustafa BALOĞLU	ÇOCUKLARDA BAŞARISIZLIK: NEDENLERİ VE ÖNLENMESİ	
2	Prof. Dr. Mustafa BALOĞLU Prof. Dr. Şahin KESİCİ Doç. Dr. Mehmet MURAT	KÜBLER ROSS'UN YAS AŞAMALARININ KÜLTÜRÜMÜZ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ	
3	Prof. Dr. Şahin KESİCİ Prof. Dr. Mustafa BALOĞLU Doç. Dr. Mehmet MURAT	EVLİLİKTE ALDATMA VAKALARINDA DANIŞMANA SÜRECİ	
4	Dr. Öğr. Üyesi İbrahim GÜL	BOŞANMADA KUSURA BAĞLANAN SONUÇLAR	
5	Esin Nur SÖZLÜ Prof. Dr. Nergüz BULUT SERİN	ERGENLİK DÖNEMİNDEKİ ÖĞRENCİLERİN AKILCI OLMAYAN İNANÇLARI İLE OTOMATİK DÜŞÜNCELERİ ARASINDAKİ İLİŞKİLER	
6	Nurtuba N632URBAKİ	ÖZNE VE NESNE OLMA İLİŞKİSİ ÜZERİNDEN ERKEKLİK VE NAMUS İNŞASI	
7	Dr. Öğr. Üyesi Rahmi SAYLIK Arş. Gör. Murat ARGIŞ Sumeyye MEMİŞ	ÇOCUKLARDA YALNIZLIK, DEPRESYON VE KAYGI ARASINDAKİ İLİŞKİ	
8	Dr. Öğr. Üyesi Rahmi SAYLIK Arş. Gör. Murat ARGIŞ	BAĞLAMSAL ÖĞRENMEDE İYİMSERLİK VE KARAMSARLIĞIN ETKİSİ	
9	Dr. Müjdat ERTÜRK	İŞ-AİLE YAŞAMI ÇATIŞMASI İLE İŞ TATMİNİ ARASINDAKİ İLİŞKİ: ANKARADAKİ 4-5 YILDIZLI OTELLERİN YİYECEK İÇECEK DEPARTMANI ÇALIŞANLARI ÜZERİNDE BİR UYGULAMA	

Not: ***Sunum sıralaması, kahve arası verilmesi ve oturuma ilişkin tüm hususlarda Oturum Başkanı yetkilidir. ,***
Katılım belgesi oturum sonunda oturum başkanı tarafından verilecektir
Birden çok sunumunuz varsa, 1. Sunum için en fazla 12 dk. Diğer sunumlarınız için en fazla 10 dk. süre kullanabilirsiniz.

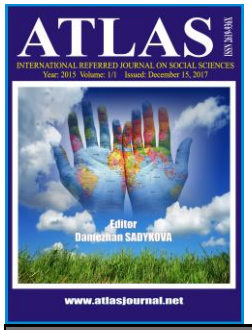

ATLAS II. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ
15-17 ŞUBAT 2019/MARDİN

TARİH	OTURUM BAŞKANI	SALON
16.02.2019 CUMARTESİ / **15^{30}-17^{15}**	**Doç. Dr. Kadir ÖZKAYA**	ATLAS -2

sayı	YAZARLAR	BAŞLIK
1	Öğr. Gör. Taner DİZEL Doç. Dr. Kadir ÖZKAYA	GELENEKSEL TÜRK MİMARİSİNE BİR ÖRNEK: MİNNETOĞLU KONAĞI (DENİZLİ - ÇARDAK) MİMARİ ÖZELLİKLERİ VE AHŞAP YAPILARI
2	Öğr. Gör. Taner DİZEL & Doç. Dr. Kadir ÖZKAYA	GELECEĞİN MOBİLYA MALZEMELERİNDE TEMEL UNSURLAR: GERİ DÖNÜŞÜM VE SAĞLIK
3	Dr. Öğr. Üyesi Seyfettin KAYA	İLHANLILAR DÖNEMİ'NDE MERÂGA VE TEBRİZ GÖZLEMEVLERİ
4	Öğr. Gör. Pelin YOLCU	BİR ZAMANLAR ANADOLU'DA FİLMİ ÖZELİNDE GÖSTERGE BİLİMSEL FİLM ÇÖZÜMLEMESİ VE ANLAMLANDIRMA
5	Öğr. Gör. Pelin YOLCU	FAİL-SAFE FİLMİYLE SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİNE ELEŞTİREL BİR BAKIŞ
6	Öğr. Gör. İsmail SARI	YAŞLI BİREYLERİN BİLGİ TEKNOLOJİLERİ İLE SATRANÇ SPORU YAPABİLMELERİNİN SAĞLANMASI; EĞİTİM MODELİ
7	Prof. Dr. Velittin KALINKARA **Oturum 2. başkanı** Öğr. Gör. İsmail SARI	YAŞLILARIN BİLGİ TEKNOLOJİSİNE YÖNELİK TUTUMLARI
8	Prof. Dr. Velittin KALINKARA Öğr. Gör. Nesrin KACAR Prof. Dr. Nurgül KILINÇ	GENÇ TÜKETİCİLERİN MODA KIYAFETLERİ SEÇMELERİNE İLİŞKİN KARAR VERME STİLLERİ
9	Dr. Öğr. Üyesi Yıldırım İsmail TOSUN	ŞIRNAK ASFALİTİT ŞLAMI VE ATIK KÖMÜR TOZUNUN MODİFİYE ÇÖKELTİCİ SEPARATÖRDE MİKRO TOPAKLANMA İLE YIKANMASI

Not: ***Sunum sıralaması, kahve arası verilmesi ve oturuma ilişkin tüm hususlarda Oturum Başkanı yetkilidir. ,***
Katılım belgesi oturum sonunda oturum başkanı tarafından verilecektir
Birden çok sunumunuz varsa, 1. Sunum için en fazla 12 dk. Diğer sunumlarınız için en fazla 10 dk. süre kullanabilirsiniz.

YABANCI KATILIMCILAR/KONUŞMACILAR

- **Prof. Dr. Nergüz BULUT SERİN (Lefke Avrupa Üniversitesi, KKTC)**- ERGENLİK DÖNEMİNDEKİ ÖĞRENCİLERİN AKILCI OLMAYAN İNANÇLARI İLE OTOMATİK DÜŞÜNCELERİ ARASINDAKİ İLİŞKİLER
- **Simbat NAHİPBEKOVA (Ahmet Yesevi Üniversitesi, KAZAKİSTAN)**- RUSYA'DA FİNANSAL GELİŞME VE ENERJİ TÜKETİMİ İLİŞKİSİ
- **Aziza SYZDYKOVA (Ahmet Yesevi Üniversitesi, KAZAKİSTAN)**- DIŞ BORÇ VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ: ORTA ASYA ÜLKELERİ İÇİN PANEL VERİ ANALİZİ
- **Vüsale TAĞIZADE (Bakü Devlet Üniversitesi, AZERBAYCAN)**- AZERBAYCAN REALİST EDEBİYATININ KURUCUSU MİRZA FETALİ AHUNDZADE`NİN "ALDANMIŞ KEVAKİB" ESERİNİN KONUSU ÜZERİNE BİR İNCELEME
- **Dr. Öğr. Üyesi Rahmi SAYLIK (Oxford Üniversitesi, BİRLEŞİK KIRALLIK)** BAĞLAMSAL ÖĞRENMEDE İYİMSERLİK VE KARAMSARLIĞIN ETKİSİ
- **Ahmet Javid KAMVAR (AFGANİSTAN)**- DAVETLİ KONUŞMACI
- Natela B. POPKHADZE **(Scholarly Information Center at Phassis Academy in Tiflis, GÜRCİSTAN)**- WHAT MUST AUTHORS TAKE INTO ACCOUNT WHEN WRITING ABOUT THE MIGRATION INTO THE REPUBLIC CALLED SAKARTVELO//GURCISTAN/GEORGIA

FOTOĞRAF GALERİSİ

ATLAS JOURNAL
ISSN 2619-936X
ATLAS
II. INTERNATIONAL CONGRESS ON SOCIAL SCIENES
February 15-17, 2019
MARDİN

ATLAS JOURNAL
ISSN 2619-936X
ATLAS
II. INTERNATIONAL CONGRESS ON SOCIAL SCIENES
February 15-17, 2019
MARDİN
BURADA
SİGARA
İÇİLMEZ
CEZASI TL

ATLAS JOURNAL
ISSN 2619-936X
ATLAS
II. INTERNATIONAL CONGRESS ON SOCIAL SCIENES
February 15-17, 2019
MARDİN
ATLAS

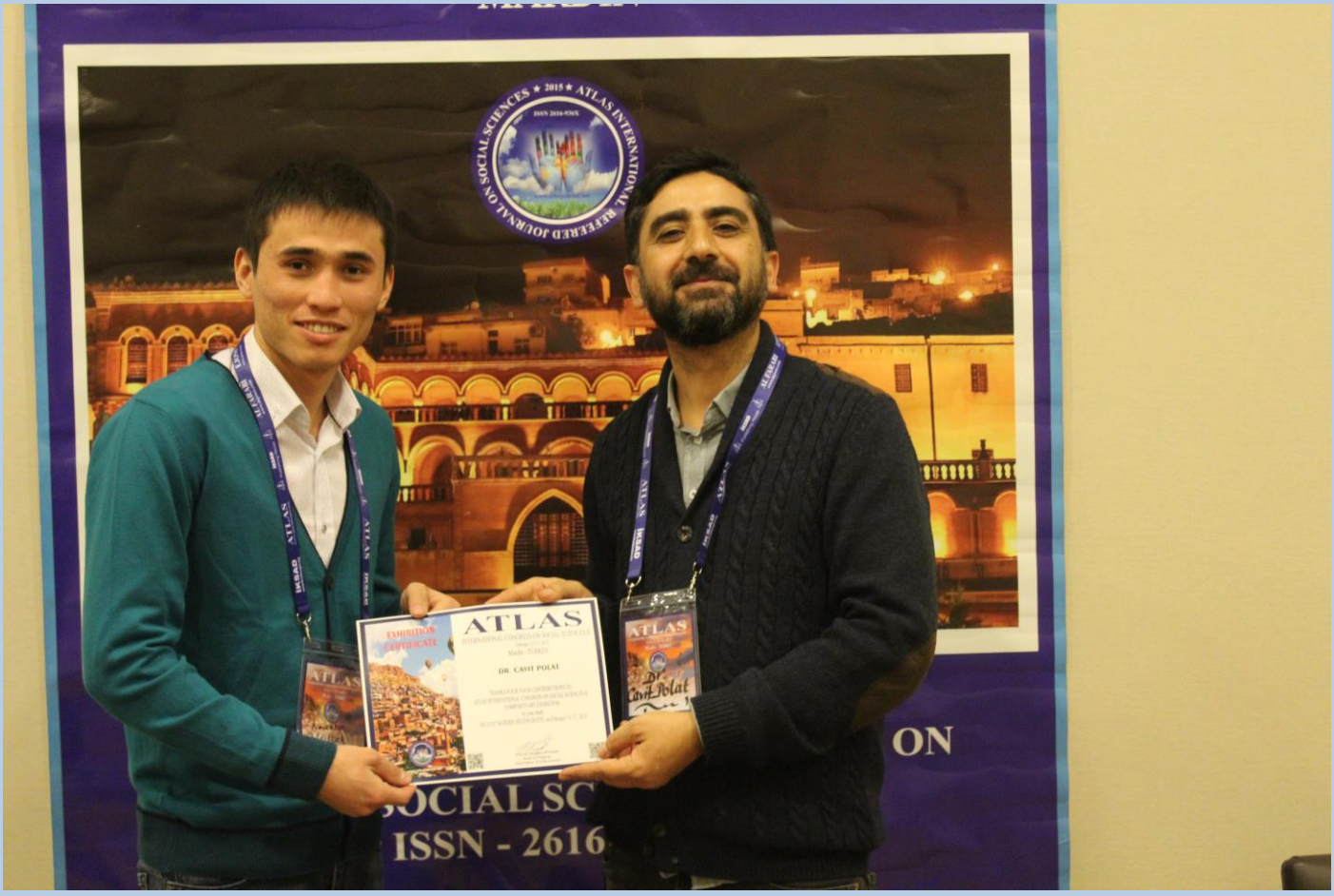
ATLAS
EXHIBITOR'S CERTIFICATE
DR. CAVIT POLAT
ATLAS INTERNATIONAL REFEREED JOURNAL ON SOCIAL SCIENCES ★ 2015 ★
ISSN - 2616
ON

Kongre esnasında çekilen tüm fotoğraflara erişebilmek için lütfen IKSAD KONGRE TOPLULUĞU Facebook Grubumuza üye olunuz.

İÇİNDEKİLER

KONGRE KÜNYESİ	İ
BİLİM KURULU	ii
KONGRE PROGRAMI	iii
FOTOĞRAF GALERİSİ	iv
İÇİNDEKİLER	V

Yazar & Konu	No
Zeynep GÜRMAN AFYONKARAHİSAR İLİNDE DERİ USTASI KOSTAK ŞÜKRÜ	1
R. Gülenay YALÇINKAYA KEÇEDE EKOLOJİK BASKI UYGULAMASI	13
Doğa Başar SARIİPEK & Bora YENİHAN REFAH DEVLETİ KRİZİ ve SOSYAL VATANDAŞLIK HAKLARINDA GERİLEME	24
Doğa Başar SARIİPEK & Bora YENİHAN YENİ SOSYAL RİSKLER ve DEĞİŞEN REFAH; REFAH DEVLETİNİN GELECEĞİNE İLİŞKİN TEORİK BİR BAKIŞ	29
Ali YEŞİLDAL İYİ YÖNETİŞİM YOLUYLA YEREL KALKINMA	35
Ali YEŞİLDAL SOSYAL MEDYANIN YEREL KALKINMADA ROLÜ	41
Yıldırım İsmail TOSUN KÖMÜR PELETLEME VE BRİKETLEMEDE LİF DOLGUSU KULLANIMI	47
Yıldırım İsmail TOSUN ŞIRNAK ASFALİTİT ŞLAMI VE ATIK LİNYİT TOZUNUN MODİFİYE AGGLO - PNÖMATİK FLOTASYONU	52
Yıldırım İsmail TOSUN ŞIRNAK ASFALİTİT ŞLAMI VE ATIK KÖMÜR TOZUNUN MODİFİYE ÇÖKELTİCİ SEPARATÖRDE MİKRO TOPAKLANMA İLE YIKANMASI	59
Gülseren YÜCEL SİNEMANIN İYİLEŞTİRİCİ GÜCÜ İLE TRAVMALARLA YÜZLEŞMEK	66
Gökhan OFLUOGLU İŞ SAĞLIĞININ SOSYAL VE HUKUKİ BOYUTLARI	74
Nurşah ARSLAN BULUT & Fulya MISIRDALI YANGİL ÇALIŞAN MEMNUNİYETİNE ETKİ EDEN FAKTÖRLERİN ÖNCELİKLENDİRİLMESİ: EĞİTİM VE ARAŞTIRMA HASTANESİNDE BİR UYGULAMA	80
Cemre ÖZCAN & Serap DEMİRİZ OKUL ÖNCESİ EĞİTİME DEVAM EDEN 5-6 YAŞ ÇOCUKLARININ SOSYAL BECERİLERİNİN BAZI DEĞİŞKENLER AÇISINDAN İNCELENMESİ	94
M. Kürşad YANGİL & M. Yasir OPUŞ OKUMA STRATEJİLERİ BİLİŞSEL FARKINDALIK: TÜRKÇE ÖĞRETMEN ADAYLARINA İLİŞKİN BİR İNCELEME	104
Sevgi IŞIK EROL SOSYAL POLİTİKA BAĞLAMINDA ÇEVRENİN KORUNMASI VE SENDİKALAR	113
Sevgi IŞIK EROL TÜRKİYE'DE BÖLGESEL GELİŞMİŞLİK FARKLARININ EMEK PİYASALARINA ETKİSİ	121
Sevgi IŞIK EROL MEVSİMLİK TARIM İŞÇİLERİNİN YAŞAM VE ÇALIŞMA ŞARTLARI, SOSYAL GÜVENLİK SORUNU, ÇÖZÜM ÖNERİLERİ	133

Aziza SYZDYKOVA & Simbat NAHIPBEKOVA RUSYA'DA FİNANSAL GELİŞME VE ENERJİ TÜKETİMİ İLİŞKİSİ	143
Aziza SYZDYKOVA DIŞ BORÇ VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ: ORTA ASYA ÜLKELERİ İÇİN PANEL VERİ ANALİZİ	151
Reyhan CAFRI DIŞ YARDIMLAR AZGELİŞMİŞ VE GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERİ YOKSULLUKTAN KURTARIYOR MU? SİSTEM GMM TAHMİNİ	163
Yunus AÇCI DIŞ YARDIMLAR EKONOMİK BÜYÜMEYİ TEŞVİK EDER Mİ? MENA ÜLKELERİ İÇİN AMPİRİK BİR İNCELEME	169
Hülya DİĞER & Ahmet KÖSTEKÇİ HEDONİK TÜKETİMİN DEMOGRAFİK ÖZELLİKLERE GÖRE FARKLILAŞMASI: FIRAT ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ	176
Altuğ KAZAR & Görkemli KAZAR FİNANSAL GELİŞMİŞLİK ÖLÇÜTLERİNİN ÜLKE GRUPLARI AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ	189
Mesut Bayram DÜZENLİ & Ahmet AKGÜL SENÂYÎ'NİN SÜLEYMANİYYESİ'NDE ŞİA ALGISI	200
Mesut Bayram DÜZENLİ DİVAN ŞİİRİNİN AYNASINDA BALTACI MEHMED PAŞA	211
Vüsale TAĞIZADE AZERBAYCAN REALİST EDEBİYATININ KURUCUSU MİRZA FETHALİ AHUNDZADE`NİN "ALDATILMIŞ KEVAKİB" ESERİNİN KONUSU ÜZERİNE BİR İNCELEME	215
Zennube ŞAHİN YILMAZ UWE TIMM'İN "KUŞ ÇAYIRI" ADLI ROMANINDA BİREYSEL VE TOPLUMSAL İZDÜŞÜMLER	222
Mahfuz ZARİÇ RAMAZAN DİKMEN'İN ÖYKÜLERİNDE İZLEKLER	236
Talip ÇUKURLU SEVGİLİYİ ÇİÇEKLERLE ÖVMEK: AHMEDÎ'NİN EMİR SÜLEYMAN MEDHİYYESİ	251
Talip ÇUKURLU MAKTUL BİR ŞÂİR: SELÎKÎ VE GÖK CİSİMLERİ	258
Abdullah ÖZÜÇALIŞIR KUR'AN'DA HZ. MUSA (A.S) TEVRAT VE YEHÛD	266
Abdullah ÖZÜÇALIŞIR KUR'AN'DA MEANİ İLMİ	281
Gürkan DAĞBAŞI İMAM-HATİP LİSESİ 9. SINIF ARAPÇA DERS KİTABININ OKUMA BECERİSİ ÖĞRETİMİ BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ	295
Gürkan DAĞBAŞI İMAM-HATİP ORTAOKULU 6. SINIF ARAPÇA DERS KİTABININ YAZMA BECERİSİ ÖĞRETİMİ BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ	300
Ahmet TEKİN ÇÂRPERDÎ'NİN EL-MUĞNÎ FÎ 'İLMİ'N-NAHV ADLI ESERİ	304
Şahin KESİCİ & Mustafa BALOĞLU & Mehmet MURAT EVLİLİKTE ALDATMA VAKALARINDA DANIŞMANA SÜRECİ	316
Mehmet MURAT & Şahin KESİCİ & Mustafa BALOĞLU ÇOCUKLARDA BAŞARISIZLIK: NEDENLERİ VE ÖNLENMESİ	320
Mustafa BALOĞLU & Şahin KESİCİ & Mehmet MURAT KÜBLER ROSS'UN YAS AŞAMALARININ KÜLTÜRÜMÜZ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ	323
Nurtuba NURBAKİ ÖZNE VE NESNE OLMA İLİŞKİSİ ÜZERİNDEN ERKEKLİK VE NAMUS İNŞASI	328
Kadir ÖZKAYA & Taner DİZEL GELECEĞİN MOBİLYA MALZEMELERİNDE TEMEL UNSURLAR: GERİ DÖNÜŞÜM VE SAĞLIK	336

Taner DİZEL & Kadir ÖZKAYA GELENEKSEL TÜRK MİMARİSİNE BİR ÖRNEK: MİNNETOĞLU KONAĞI (DENİZLİ - ÇARDAK) MİMARİ ÖZELLİKLERİ VE AHŞAP YAPILARI	349
Velittin KALINKARA & İsmail SARI YAŞLILARIN BİLGİ TEKNOLOJİSİNE YÖNELİK TUTUMLARI	358
Pelin YOLCU BİR ZAMANLAR ANADOLU'DA FİLMİ ÖZELİNDE GÖSTERGEBİLİMSEL FİLM ÇÖZÜMLEMESİ VE ANLAMLANDIRMA	369
Seyfettin KAYA İLHANLILAR DÖNEMİ'NDE MERÂGA VE TEBRİZ GÖZLEMEVLERİ	382
Müjdat ERTÜRK İŞ-AİLE YAŞAMI ÇATIŞMASI İLE İŞ TATMİNİ ARASINDAKİ İLİŞKİ: ANKARADAKİ 4-5 YILDIZLI OTELLERİN YİYECEK İÇECEK DEPARTMANI ÇALIŞANLARI ÜZERİNDE BİR UYGULAMA	387
Nurettin BELTEKİN İSLAM EĞİTİM VE BİLİM TARİHİNİN KAYIT DIŞI KURUMLARI: MİR MEDRESELERİ	398
Sonay AYYILDIZ & Seray DOĞRU & Beyza ÇİLLİ & Şeyda BALABANOĞLU SAKİN KENT TARAKLI'NIN GELENEKSEL KONUTLARI ÜZERİNE TİPOLOJİK ANALİZE DAYALI BİR OKUMA	416
Şeyda BALABANOĞLU & Mehtap ÖZBAYRAKTAR KENTİN DEĞİŞEN AURASININ ÇARŞI-PAZAR ÜZERİNDEN İNCELENMESİ: ADAPAZARI ÖRNEĞİ	436
Özlem BALCI & Mehtap ÖZBAYRAKTAR ANA TANRIÇA KÜLTÜ VE TEMSİLİYET	453
İsmail SARI YAŞLI BİREYLERİN BİLGİ TEKNOLOJİLERİ İLE SATRANÇ SPORU YAPABİLMELERİNİN SAĞLANMASI; EĞİTİM MODELİ	467

ATLAS II. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ
TAM METİN BİLDİRİ
15-17 ŞUBAT 2019 Mardin / Türkiye

AFYONKARAHİSAR İLİNDE DERİ USTASI KOSTAK ŞÜKRÜ

LEATHER CRAFTSMAN KOSTAK ŞÜKRÜ IN AFYONKARAHISAR PROVINCE

Zeynep GÜRMAN[1]

ÖZET

İnsanoğlunun varoluşu ile birlikte barınma ve karnını doyurma gibi örtünmede temel ihtiyaçlar arasındadır. İnsanoğlu karnını doyurmak için avladığı hayvanların derisini örtünme ve soğuktan korunmak için kullanmıştır. Zaman içerisinde derinin işleme teknikleri de gelişmiştir. Gündelik hayatın her kesiminde deriler kullanılsa da ayağa giyilen ayakkabılarda da deriler tercih edilmiştir. Ayağa giyilenler Coğrafi bölgelerin durumuna göre kullanım şekli değişmiştir. Sıcak ülkelerde sandalet tarzı ılıman ülkelerde ayakkabı ve soğuk ülkelerde ise çizme şeklinde derinin kullanıldığını görmekteyiz. Afyonkarahisar'da dana derisinden çarıklar yapılmıştır. Genellikle köylü kesiminin tercih ettiği çarığın yerini daha sonra deriden yapılan yemeniler almıştır. Yemenilerden sonra kunduralara ve lastik ayakkabılara geçilmiştir. El yapımı kunduralardan sonra fabrikasyon ayakkabı üretimi ile deri ayakkabı imalatı bitmiştir. Afyonkarahisar İlinde yüze yakın yemeni ustası bulunurken, günümüzde birkaç kişi kalmıştır. Kalanlarda ya ayakkabı tamiri yapmakta ya da hazır ayakkabı satarak hayat mücadelesi vermektedir. Afyonkarahisar'da bu ustalardan biriside Kostak Şükrüdür. Kostak şükrü Yemeni ustası olan babasının yanında önce yemeni imalatı ile başlamış daha sonra deriden kunduralar yapmıştır. Kardeşlerinin içinde babasıyla sadece Kostak Şükrü kalarak çalışmıştır. 25 sene deriye ayakkabı olarak hayat vermiştir. Fabrikasyon ayakkabılara geçilince emekli olmuştur. Deriye olan bağlılığı bitmemiş küçük dükkânında ne yapabilirim düşüncesi ile eyer üretimine başlamıştır. Zor ve zahmetli olan deriden eyer üretimini iki yıl yapmıştır. Bu arada bıçak kınlarına şekiller ve desenler vermiştir. Hala geçimini deriden yaptığı ürünlerle sağlayan Kostak Şükrü Afyonkarahisar'da yaşayan en son ustalardan birisidir. Kostak Şükrü'nün yanında çalışan bir çırak bulunmamaktadır. Kostak Şükrü'nün deri ile olan hayatını, karşılaştığı zorlukları, kullandığı malzemeleri ve deriye nasıl şekil vereceği anlatılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Afyonkarahisar, Deri, Kostak Şükrü

ABSTRACT

With the existence of mankind, covering is among the basic needs such as eating and sheltering. Mankind has used the leather of animals that hunt for food and clothing to protect them from the cold. Over time, the processing techniques of the leathers has been developed. Although leather is used in every part of daily life, leather is preferred in shoes worn on feet. The wear of the feet has changed according to the geographical regions. We see sandal style in warm countries, footwear in temperate countries and leather boots in cold countries. In Afyonkarahisar, calf skins were used for sandals. Generally, the location of the sandal of choice for villagers then took part in flat heeled shoes made from leather. Shoes and rubber shoes have been used after the flat heeled shoes. Manufacture of fabricated shoes after handmade shoes, leather shoes were finished. In Afyonkarahisar province, there were about a hundred flat heeled shoes craftsmen, while a few craftsmen remained today. Remaining craftsmen are struggling for life by repairing shoes or selling ready-made shoes. One of these craftsmen in Afyonkarahisar is Kostak Şükrü. Firstly Kostak Şükrü worked with his father who was a flat heeled shoe craftsman, and he started to produce flat heeled shoe and later he made leather shoes. His other siblings did not work with his father. Kostak Şükrü has given life to the leather as a shoe for 25 years. Kostak Şükrü retired when fabricated shoes are produced. But the loyalty of Kostak Şükrü to the leather

[1] Araştırmacı yazar, zeynepgurman@hotmail.com

is unfinished and he started to produce saddles with the thought of what I can do in his small shop. He made saddle production of leather for two years, which is difficult and laborious. In the meantime, he gave shapes and designs of knive cases. Kostak Şükrü who still provides his livelihood by his products made from leather is one of the last masters living in Afyonkarahisar. There is no apprentice working for Kostak Şükrü. We will talk about the life of Kostak Şükrü with the leather, the materials he uses and how he shapes the leather.

Keywords: Afyonkarahisar, Leather, Kostak Şükrü

GİRİŞ

Deri büyük olgun hayvan gövdelerini kaplayan oldukça kalın, sert, dayanıklı ve esnek örtüdür. Kılı ve yünü giderilmiş ham hayvan derisi, teknik yöntemlerle uygun şekilde işlendiği takdirde, birçok alanda kullanılmaya elverişli değerli madde niteliği kazanmaktadır (Harmancıoğlu ve Dikmelik, 1993; 1).

Dericilik ilk çağlardan itibaren insanların doğa şartlarına karşı koymak amacıyla, örtünme ve barınma ihtiyacıyla ortaya çıkmıştır. İlk insanlar avladıkları hayvanların derilerinden yararlanmak için ilkel deri işleme yöntemleri keşfetmişlerdir. Bunun içinde doğal her olanaktan yararlandıkları, yüzebildikleri hayvanların derilerini sularda yıkadıkları, ağaç dallarına ve kazıklar arasına gererek kuruttukları, yaktıkları ateş dumanıyla tütsüledikleri, toprağı, tuzu, şapı da ilkel sepileme yöntemleriyle kullandıkları tahmin edilebilmektedir. Bu işlemlerinde dericiliğin dolayısıyla sepileme (tabaklama) tarihinin başlangıç noktası olduğu anlaşılmaktadır (Sakaoğlu, 2002: 14)

1. DERİNİN TARİHİ

Dericilik ilk çağlarda insanların doğa koşullarına karşı koymak amacıyla, örtünme ve barınma ihtiyaçlarıyla ortaya çıkmıştır. Deri insanların çıplak vücudunu doğal etkenlerden koruyan ilk giysi zırh olmuştur (Özdemir,2007; 67). Tarih sürecinde ise farklı alanlarda tabaklanarak kullanılmıştır.

İlk uygarlıklara gelindiğinde örneğin Mezopotamya şehir devletlerinin tarihi araştırıldığında dericilik ile karşılaşılmaktadır. Asur, Elam, Sümer, Babil gibi Mezopotamya devletleri, derilerini işleyerek, değişik alanlarda çeşitli nesneler üretmiştir. M.Ö. Üç binli dönemlerde kırmızı boyalı tabaklanmış keçi derisinin 'Babilonya Derisi' adı altında geniş bir pazarı olduğu diğer yandan kurutulmuş ve sepilenmiş ceylan, keçi, kuzu, sığır derilerinden çeşitli eşyanın Mezopotamya kentinde üretildiği, hatta tanrıya sunulan adaklar arasında deri eşyanın, örneğin sandaletlerin yer aldığı çivi yazılı belgelerin duvar kabartmaların tanıklığı ile saptanmıştır (Özdemir, 2007; 25)

Türk kültüründe dericiliğin Mezopotamya ve Orta Asya topraklarında başlayan bir ata mesleği olduğu bildirilmektedir (Yelmen, 1998; 226-227). Türkler Anadolu'da dericiliği geliştirmeden önce, erken dönem için; Mezopotamya, Mısır, Hitit, Pers(İran), daha yakın zamanlar için, Yunan, Roma, son olarak da Türkler Anadolu'ya gelmeden önce orta Asya bölgelerinde dericilik ile uğraştıkları belirtilmektedir (Sakaoğlu ve Akbayar,2002; 17-18).

Türklerde deri ve dericilik çok geniş bir konudur. Dericilik, hayvan besleyip yetiştiren kavimlerin ikinci bir mesleği haline gelmiştir. Bu nedenle Türklerde ve özellikle Osmanlılarda dericilik çok ileri düzeye ulaşmıştır. Orta Asya'nın kültür tarihine bakılacak olursa, dericilik, Türkler ile atalarının günlük hayat giyiminde birinci derecede rol oynamaktadır (Ögel,1991; 102).

Deri giyim kuşamın her parçasında kullanılmıştır. Ayakkabılarında ayrılmaz bir parçasıdır. Ayakkabılar zaman içinde farklı biçimlerde ve farklı isimlerle karşımıza çıkmaktadır.

Ham deriyi kullanabilir hale getirmek için uygulanan işlemlerin tümüne tabaklama (sepileme bu işi yapana da tabak ustası (sepici) denmektedir. Çeşitli tabaklama işlemlerden geçen deri kullanıldığı yerlere göre değişmektedir.

2. AFYONKARAHİSAR

Termal merkezleri, kaplıca tesisleri, doğal güzellikleri ve tarihi yapıları ile ülkemizin görülmeye değer şehirlerinden birisidir. Komşuları Eskişehir, Konya, Isparta, Denizli, Uşak ve Kütahya illeridir. Kuzey doğudan güney batıya uzandıkça alçalan ovaları ile hem Orta Anadolu'dan ve hem de Ege bölgesinden sayılır. Türkiye'nin et ve yumurta borsasına yön vermektedir.

Bir zamanlarda deri tabaklama işinin de yapıldığı Afyonkarahisar'da artık deri tabaklama yani tabakhane bulunmamaktadır. 1950 ile 1970 yılları arasında Kayseri, Erzurum, Yozgat, Sivas, Konya gibi birçok ile Afyonkarahisar'dan mest gitmekteydi. Afyonkarahisar ilinde de çarık ve yemeni imalatı yapılmıştır. Bu işi yapan son ustalardan biriside Kostak Şükrü'dür.

3. DERİ USTASI KOSTAK ŞÜKRÜ

Kostak Şükrü Afyonkarahisar İlinde 1961 yılında doğmuştur. Dedesi Yemenici Deli Şükrü Babası ise Kostak Mehmet'tir. Arasta mahallesinde Yemeniciler içinde dükkânları bulunmaktaydı. Yemeniciler içi denmekteydi çünkü yüze yakın yemenici dükkânı ve ustası bulunmaktaydı. Kostak Şükrü'nün dedesi işi erken yaşlarda bıraktığı için dedesi ile çalışma olanağı olmadı. Babası çarık yapımının sonuna yetişmiş, yemeniciliğe geçilince yemeni üretmeye başlamıştı. İlkokul ve ortaokul dönemlerinde boş zamanlarını babasının yanında çıraklık yaparak geçirmekteydi. Ailenin ilk erkek çocuğu olduğu için babası çok fazla üstüne düşmekte idi. Ortaokuldan sonra askeri lise sınavlarını kazanmış ama gitmemişti. Babasının yanında komple yemeni üretmeye başlamışlardı. Kostak Şükrü Babasıyla son yemenileri yapmış ve yemeniciliği babasından öğrenmiştir. 1970 li yıllarda Yemenicilik satışları düşmüş kundura yapımına geçilmiştir. Beşkardeş olan Kostak Şükrü; kardeşlerinin içinde kundura üretimini yapan ve devam ettiren tek çocuktur. Afyonkarahisar İlinde Akmescit mahallesinde anne babası dede ve babaannesi ve diğer 4 kardeşi ile iki katlı bir evde yaşamaktaydılar. Tek geçimleri bu yemenici dükkânı idi. Yemenici dükkânı daha sonra kunduracı olmuştu. Kazançları evi geçindirecek kadar çok iyiydi. Maddi olarak bir sıkıntıları yoktu. 25 sene deriden kunduralar yapan Kostak Şükrü hazır fabrikasyon ayakkabıların çoğalması ile 2006 yılında emekli olmuştur. Kundura yapımı bitmişti. Ne yapabilirim diye düşünüyor ve deriden de ayrılmak istemiyordu. Bir arkadaşının eyer istemesi ile ilk eyerini tesadüfen yapmıştı. Arka arkaya gelen siparişler üzerine 2.5 yıl eyer yapımıyla uğraştı. Bu arada tanıyanlar bıçak kını istemişti. Bir iki derken deriden bıçak kınları yapmaya başladı. Deriden yapılan bu işleme bıçak giydirme adını vermiştir. Deriye dokunmayı işlemeyi çok seven Kostak Şükrü bıçak kınlarınızda eyerler gibi süsleyerek sanatını konuşturmuştur. Deri Kostak Şükrü'nün hayatında dokunmadan duramayacağı bir üründür. Kostak Şükrü'nün hayatında tek tatil bayram tatilleridir. Bayram tatili uzadığında üçüncü gün dükkana gelip deri koklamakta. Kostak Şükrü'nün tabiri ile deri bağımlılık yapmaktadır. Derinin kokusu yumuşaklığı ona çok büyük haz vermektedir. Yaptığı bıçak kınlarının haricinde kalemlikler, cüzdan ve küçük çantaları hobi olarak dükkânında yapıp satmaktadır.

Resim 1-Ortada Kostak Şükrü (Vali beye ve Esnaf Sanatkarlar Oda başkanına hazırladığı kunduralarla çekilmiş resmi)

Resim 2-Kostak Şükrü'nün babası Kostak Mehmet

Kostak Şükrü'nün tabiri ile ustaların yaptığı her ürün farklıdır. Kimi ürününün çok güzel olduğunu, bazen satmaya bile kıyamadığını, kimi ürününü ise kendisinin beğenmediğini ancak müşterinin beğendiğini belirtmiştir. Her bıçak için ayrı ayrı kalıp çıkartmaktadır. Bir bıçağı kullandığı kalıbı ona benzeyen başka bir bıçağa kullanmadığını söylemiştir. Bunun sebebi de; bıçak üreminde de milim farklılıkların olmasıdır. Babasının işini yaparken çok titiz davranması ve bazende yaptığı işi beğenmeyip söktürmesinden dolayı kendisinin de titiz davrandığını söylemiştir.

Çıraklığın yapılmadığı bir işin ustalığının da yapılmayacağını belirterek; Usta olmak için ustaların yanında mutlaka çalışmanın gerektiğinin üstüne basmıştır.

3.1. KOSTAK ŞÜKRÜ'NÜN KULLANDIĞI MALZEMELER:

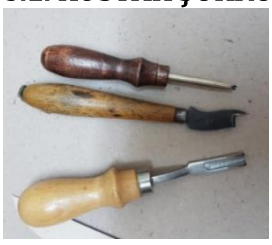

1-Kenar alma aletleri: Derinin kenar temizleme işlemlerinde kullanılır. (Resim 3)

Resim 3-Filo bıçakları

2-Çark: Deri üzerinde çizmeden iz bırakmak için kullanılır. (Resim 4)

Resim 4-Çarklar

Resim 5-Kaşığın önde ve arkadan görüntüsü

3-Kaşık: Deri düzeltmek için kullanılan kaşık, Kaşık ısıtılarak kullanılır. (Resim 5)

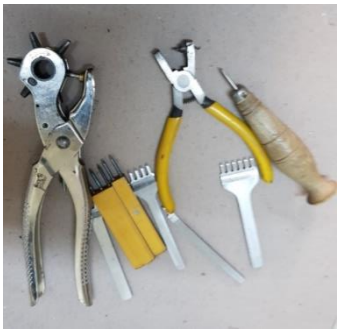

Resim 6-Deri delme aletleri

4-Deri delmek için kullanılan malzemeler. (Resim 6)

Resim 7- Kenar düzeltmek için kullanılan tahtalar

5-Şimşir ağacından yapılan, Kenar düzeltmek için kullanılan ağaç parçalar. (Resim 7)

Resim 8- Danalya

6-Danalya: Deri germek için kullanılır. (Resim 8)

Resim 9- kerpeten

7-Kerpeten: çivi sökme ve deri germede kullanılır. (Resim 9)

Resim 10- ökçe demirinin görüntüsü

8-Ökçe demiri: Çekecek (Resim 10)

9-Danalya: Deri dövmek için kullanılır. (Resim 11)

Resim 11- danalya

10-Sidiro: Dize üzerinde kösele dövmek için kullanılır. 1 kg yakın çekiç sidiro çekicidir. (Resim 12)

Resim 12- sideronun kullanım şekli

11-Ayakkabıcılık sektöründe kullanılan sert mukavva. Geri dönüşümden yapılır. Ayakkabı iç astarıdır.
Bunları haricinde boya sürmek için sünger, boya parlatmak için havlu ve farklı ayakkabı boyaları kullanılır.

3.2. KOSTAK ŞÜKRÜ'NÜN TABİRİ İLE DERİ ÇEŞİTLERİ:

1- Kösele: Ayakkabı alt tabanı için sığır derisinden yapılır. Bazı maddelerle güçlendirilerek sağlamlaştırılır. Denizli'de üretilir.
2- Vidalı deri: Ayak, kuyruk hariç dana derisinin her yerinden yapılan deri, Bor, Gerede, Gazi çeşmede imal edilir.
3- Konfeksiyonluk deri (Zig deri) Koyun ve keçi derisinden yapılır. Uşak fabrikalarında üretilir.
4- Vaketa deri: Aksesuarlık, kemerlik deri. Sığır derisidir. . 0.4 ile 6 mm'e kadar imal edilir. İşlentisi farklıdır. Kabartmaya, kılıfa uygulanan tek deridir. Yalvaç'ta üretilir.
5- Çiğ deri: Derinin tüyleri alındıktan sonra tabaklanmadan kurutuluyor. Kurutulmuş bu deri mazota yatırıyor. Bu deriye renk vermek çok zordur. Yağlı kayış denen deridir. Üzengi ve semer yapımında kullanılır.

2.5 mm ile 3 mm arası vaketa deriden bıçak kılıfını imal etmektedir. Bu işlemin adı da bıçak giydirmedir.

3.3. BIÇAK GİYDİRME

Bıçak; Bir sap ve madeni kısımdan meydana gelen kesici alet (Anonim, 1990; 231.). Bıçak kını ise; bıçak, hançer, kılıç gibi kesici aletlerin kılıfı olarak tanımlanmıştır (Anonim, 1990; 491).

Bıçak kılıfı ya da bıçak kını denilen deriden yapılan bu ürüne Kostak Şükrü Bıçak giydirme demektedir. Kostak Şükrü başlamadan önce; Ham deriyi Yalvaç'tan Vaketa deriyi Uşak'tan almaktadır. Kalınlık olarak 2,5 ile 3 mm arasındaki deriyi seçmektedir. Giydirme yapılacak olan bıçağın metal kısmının ölçülerine göre kalıp hazırlanır. Hazırlanan kalıbın simetrisi alınır. Hazırlanan kalıp ile deriden ilk parça kesilir. Kesilen bu parça tavlanır. Tavlama deriyi nemlendirmektir. Deri süngerle biraz nemlendirilerek havluya sarılır. Bu tavlama işleminde derinin sertliği ve yumuşaklığı da çok önemlidir. Deri sert ise biraz daha fazla su verilir. Yumuşak deri ise az su verilir. En az yarım saat, en fazla iki saat beklemektedir. Çok ıslanan deri

kendini bırakır. Az ıslanan deriye de işleme yapılamaz. Bunun için deri tavlamanın çok önemli olduğunu tam kıvamında tavlama yapılması gerektiğini söylemektedir. Tam kıvamının nasıl anlaşılması gerektiğini ise Kostak Şükrü "tam kırkyıl" demektedir. Tavlamada kıvama gelen deri motif işleme aparatları ile üzerine vurularak işlenir. Müşterinin isteği doğrultusunda işleme yapılmaktadır. Bazen müşteriler isimlerinin yazılmasını da istemektedir. Genellikle kiremit rengi deri almaktadır. Daha sonra kendisi tekrar boyayarak rengini değiştirmektedir. İşlemesi biten kılıfı, deriyi satan kişinin bile tanıyamadığını söylemektedir. Kesilen deri parçasının kenarları zımparalanarak düzeltilir.

Resim 13-bıçak kılıfına göre kesilmiş ve motiflerle süslenmiş deri ile işleme yapan Kostak Şükrü

Toplamda 7 parçadan oluşmaktadır. Deriden kesilen ilk parça bütündür. Diğer parçalar ayakkabı taban astarı olarak kullanılan mukavvadan 3 farklı boyda kesilen iç sertleştirmedir. Her bir parça iki adet kesilmektedir. Bu iç sertleştirme deriden de yapılabilmektedir. İç sertleştiricinin deriden yapılması durumunda maliyet biraz daha artmaktadır. İç sertleştirici kullanmadan da deriden kılıf yapılabildiği, ancak bunun için derinin biraz daha kalın olması gerektiğini söylemektedir.

Resim 14- Kesilen parçaların toplu görüntüsü

Resim 15- Kostak Şükrü'nün iç astarı keserken görüntüsü

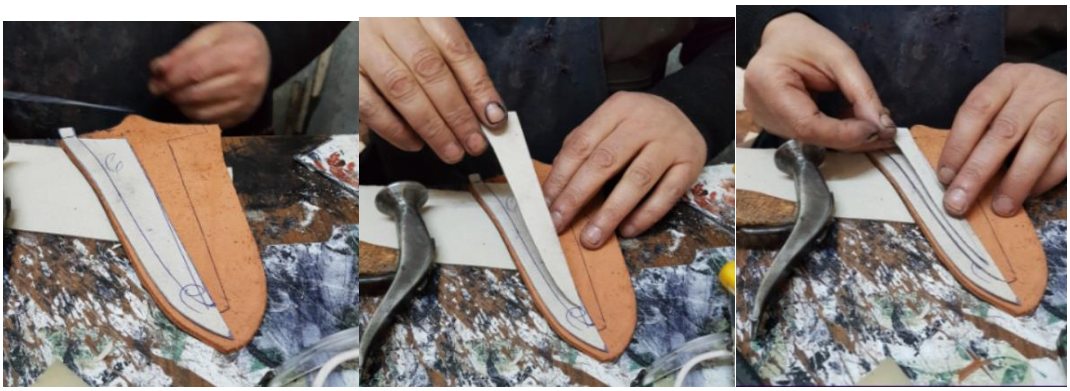

Resim 16- Kesilen parçaların yapıştırılma şekli

Küçük parça büyük ile orta parçanın arasına yapıştırılmaktadır. Yapıştırma işleminde yapıştırıcı sürülür ve yapıştırıcı 15 dakika bekletilerek yapıştırılır. Yapıştırılan parçaların üzerine hafif vurularak yapıştırma işlemi güçlendirilir. Daha sonra bu ikiye katlanılır. Delme aparatları ile dikiş için delikler açılır ve elde dikiş işlemi yapılır. Dikiş işlemi için mumlu ip kullanmaktadır. 1 mm ile 1.4 mm kalınlığında mumlu ip kullanmaktadır. Dikilen kılıfın kenarı sıfır numara zımpara ile zımparalanarak düzeltilir.

Resim 17- Kenar zımparasının yapılması ve kenarları boyanmamış kınlar

Zımpara işlemi bittikten sonra, kenar pürçükleri çakmakla yakılarak düzeltilir. Yeniden deri tavlanarak bekletilir. Şimşir ağacı veya herhangi bir metal ile kenarlar düzleştirilir. Düzeltilen kenarlar boya ile boyanır. Müşterinin isteğine göre kenarlar kahverengi ve siyah olarak boyanır. Genellikle müşteriler siyah rengi tercih etmektedir. Renk değiştirici siyah boya onun üzerine ayakkabı boyası onun üzerine ayakkabı parlatıcısı kullanılmaktadır. Bu boyaların hepsi çok az kullanılmaktadır. Havlu ile iyice parlatılır. Hazır satılan kenar boyalarını kullanmamaktadır. Ayakkabı boyası ve ayakkabı cilasının tümsekleri doldurduğundan tercih etmektedir. Kostak Şükrü'nün yaptığı bıçak giydirmede kenar boyası ve parlatma işlemi göz kamaştırmaktadır.

Resim 18- Kırmızıya boyanmış dikiş işlemi bitmiş bıçak giydirme

3.4. EYER:

Binek hayvanların sırtına yerleştirilen ve oturmaya yarayan nesnedir. At Türklerin hayatında çok önemli yere sahiptir. Bunun içinde atın üzerine koydukları eyerin rahatlığı önemlidir.

Resim 19- Kostak Şükrü'nün yaptığı eyer

Deri hesaplanırken kullanılan desi ölçüsü vardı. Desi demek 20 cm çapında yuvarlaktır. Dericiler deriyi satarken metre değil desi olarak satarlar. 10 desiye ise bir ayak denmektedir. Bir eyer için 100 ila 130 arasında desi deri, yani 10 veya 13 ayak deri gitmektedir. Kostak Şükrü eyer yapımında da Yalvaçtan aldığı 3 mm kalınlığındaki sığır derilerini kullanmaktadır. Bir eyer 2,5 veya 3 günde yapımı sürmektedir.

3.5. EYERİN YAPIM AŞAMALARI:

1-İSKELET: Karkas kısmını yapacak ustayı bulmak çok zor olduğundan, Kostak Şükrü karkas kısmını Bursa'dan getirtmektedir.

Resim 20- eyerin kaplanmamış hali

Bursa'dan gelen karkas iskeletin içi boştur. Boş olan kısma gerdirme yapılarak kavis verilmektedir. Burası oturulacak kısımdır. Üzerine sünger kaplanır. Kaplanan sünger sertleştirilir. İskelete monteli bir tane üzengi kayışı için 15 cm, iki tane Kalın kolonları için 30 cm uzunluğunda üç adet kayış iki yana montelenerek sarkıtılır.

Resim 21- Eyerin iç kısmı: Gerdirme yapılma işleminin görüntüsü

Resim 22- eyerin yan tarafına monte edilen kayışlar

2-BİNME YERİ (OTURMA YERİ): Sığır derisinden kalıp yardımı ile kesiliyor. Kesilen deriler boyanıp motifleri yapıldıktan sonra kenar temizliği ve parlatma işleminden sonra sertleştirilen süngerin üzerine kaplanıyor.

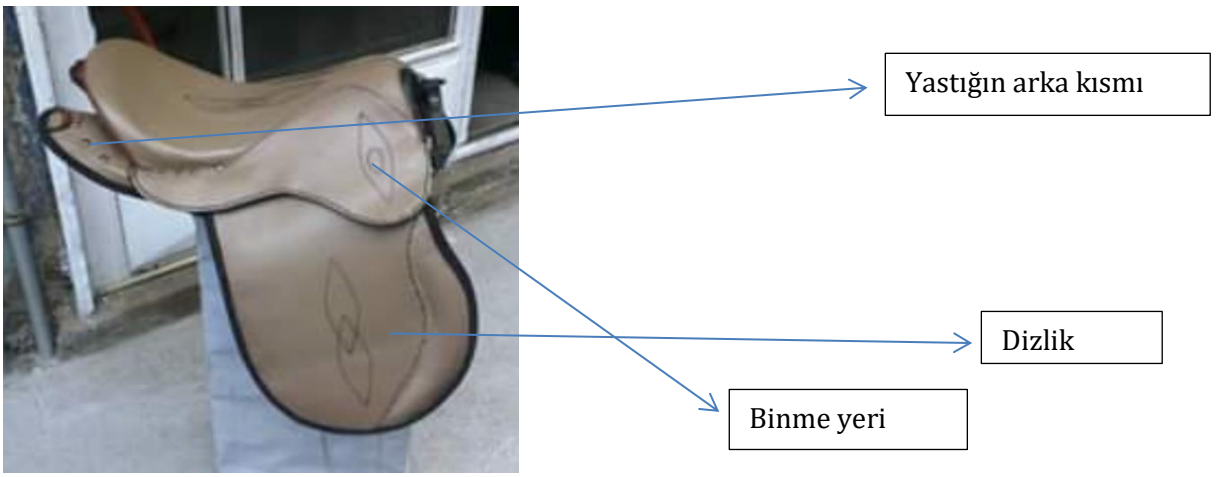

3-İZ BÖLGESİNİN YAPIMI: Diz bölgesi için hazırlanan kalıptan deriler kesilir. Boyanır, motifler işlenir kenarlar zımparalanarak boyandıktan sora parlatılır. Dizlikler eyere montelenir.

Resim 23- Kostak Şükrünün hazırladığı eyerde dizliklerin görüntüsü

4-YASTIKLAR: Kumaştan kalıp yardımı ile dikiliyor. Atın sırtına konan yer yani eyerin iç kısmı. Yastığın içi pamuktan iyice sert şekilde dolduruluyor.

Resim 24- eyerdeki yastıkların önden görüntüsü

Resim 25- Eyerin iç kısmı yastıkların görüntüsü

5- ÜZENGİ VE KARIN KOLONU: Çiğ deriden yapılan üzengi kayışı ile karın kolonu bağlantı yerlerine monte edilerek eyer yapımı da tamamlanmış olur.

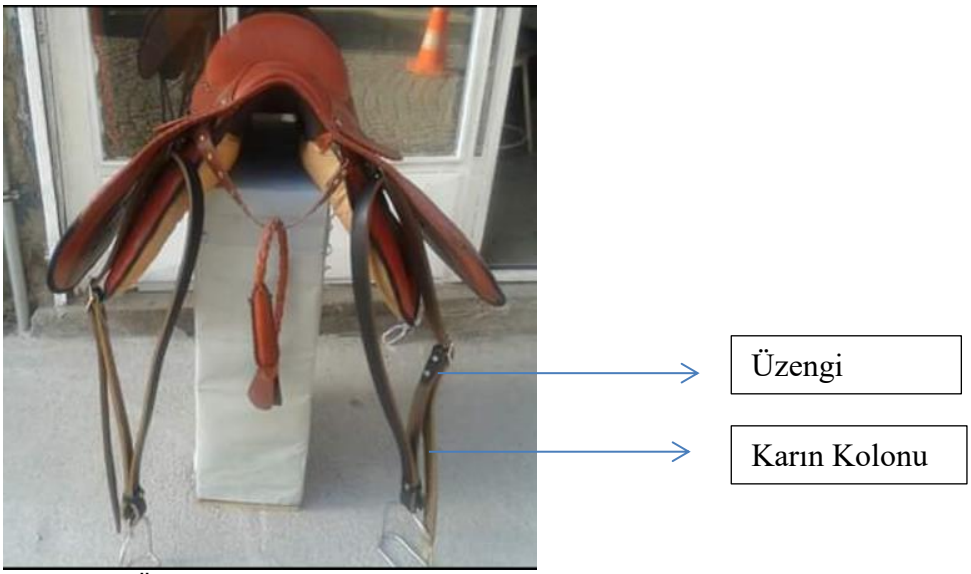

Resim 26- Üzengi ve karın kolonlarını gösteren eyer görüntüsü

SONUÇ

Kostak Şükrü deriyi işleyen son ustalarımızdandır. Deri işlemenin usta çırak ilişkisi ile öğrenilmelidir. Açılan yaygın kurslar dericilik sanatının tanınmasına katkı sağlayacaktır. Derinin seçilmesi, işlenmesi, boyanması, tavlanması ve parlatılması aşamalarının her birinin ayrı ayrı ustalık gerektirdiği anlaşılmıştır. Dericilik sanatının geleceği aktarılması ve yeni ustalar yetişmesi için önlemler alınması gerekmektedir. Bu önlemlerin başında; meslek liselerine seçmeli ders olarak dericiliğin konulması, lise öğrencilerinin ustaların yanında staj yapmaları sağlanmalıdır. El yapımı ürünlerin tercih edilmesi ustaların üretimini destekleyecektir.

KAYNAKÇA

1. Anonim (1990) Büyük Lügat Ansiklopedi, Meydan Yayınevi, clt;3-4-7, İstanbul
2. Harmancıoğlu, Mustafa.ve Dikmelik,Yalçın (1993), 'Ham Deri, Özen ofset, İzmir.
3. Ögel, Bahaddin (1991), Türk Kültür Tarihine Giriş 5, G.Ü.iletişim Fakültesi Basımevi, Ankara
4. Özdemir, Melda (2007) Türk Kültüründe Dericilik Sanatı; Gazi Üniversitesi endüstriyel Sanatlar Eğitim Fakültesi Dergisi, sayı: 20, 67
5. Özdemir, Melda. ve Kayabaşı, Nuran (2007) Geçmişten Günümüze Dericilik, T.C Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara
6. Sakaoğlu,Necdet. ve Akbayar, Nuri (2002) Derinin Anadolu'da Bin Yıllık Öyküsü, Creative Yayınları, İstanbul
7. Yelmen,Hasan (1998) Kızılçeşmede 50 yıl II, Ezgi Ajans Reklamcılık ve Yayıncılık, İstanbul
8. Yıldız,Nuray (1993),Eski Çağlarda Deri Kullanımı ve Teknolojisi, Marmara Üniversitesi Yayını, İstanbul

KAYNAK KİŞİ

Kostak, Şükrü –Deri Ustası- (1961) 'Deri ile yaptığı ürünler' konulu sözlü görüşme, Ocak 2019

KEÇEDE EKOLOJİK BASKI UYGULAMASI
ECOLOGICAL PRINTING APPLICATION ON FELT

R. Gülenay YALÇINKAYA[1]

ÖZET
Boya vermeye uygun yapıda olan yaprak dal ve çiçeklerin uygulanan bir teknikle ipek, pamuklu, keçe gibi doğal kumaşlar ile deri ve kağıt üzerine, biçim ve renk olarak aktarılma işi doğal baskı, ekolojik baskı ya da ecoprint olarak adlandırılmaktadır.

Günümüzde yeme içme alışkanlıklarından giyim kuşama ve kullanılan eşyalara kadar geniş bir yelpazede, doğal ürünlere olan ilginin arttığı bir tüketici kesimi oluşmuştur. Üretildiği malzemenin elde edilişinden üretim şekline kadar doğaya hiç bir zararı olmayan keçe, kırsal kesimin ihtiyacını karşılamanın yanı sıra giyimden, dekorasyona, oyuncaktan takıya kadar pek çok alanda tercih edilerek kentli yaşamda da yer bulmaktadır. Hem gereksinimleri karşılayabilmesi hem de sınırsız tasarım olanağı sunabilecek yapısı nedeniyle keçe karşımıza yükselen bir değer olarak çıkmaktadır. Ondokuzuncu Yüzyıl sonlarında kullanılmaya başlayan sentetik boyalar, asırlar boyunca birikmiş doğal boya bilgi hazinesini bir kenara itmiş; pek çok alanda olduğu gibi keçecilikte de sentetik boyalar ön plana çıkmıştır. Günümüzde hastalıkların çoğalması toplumun boya konusunu da gözden geçirmesine sebep olmuş; doğal boyalar yeniden gündeme gelmiştir. Bitkilerden, hayvanlardan ve minerallerden elde edilen boyalar diğer alanlarda olduğu gibi keçecilikte de kullanılarak üretimin tamamen ekolojik olması hedeflenmektedir. Bezeme işleminde de doğadan yararlanılan ekolojik baskı ilgi çekmektedir. Geleneksel tepme keçecilikte desen koyma işi üretim esnasında olmaktadır. Son zamanlarda görülen bu uygulamada ise, keçeleşme işlemi tamamlandıktan sonra bezeme gerçekleştirilmektedir.

Boyama yapmadan yünün kendi doğal rengi üzerinde baskı yapılacaksa mordanlanan keçe üzerinde elde etmek istenilen desene göre yapraklar, dal ve çiçekler dizilir. Eğer keçe renklendirilecekse önce doğal boya yöntemleri uygulanacak, daha sonra desen hazırlanacaktır. Ürün doğrudan sarılarak ya da demir battaniye olarak adlandırılan bir örtüyle kaplanarak buhar veya kaynatma yöntemleri kullanılarak ekolojik baskı gerçekleştirilecektir.

Bu bildiride keçe üzerinde ecoprint uygulama örnekleri anlatılarak konu açıklanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ekolojik Baskı, Doğal Boya, Keçe

ABSTRACT
The process of transferring the colors and patterns of leaves, branches, and flowers, which may release dye on leather, paper and natural fabrics such as silk, cotton, and felt using special techniques, is called natural printing, ecological printing or eco-print.

In the past few years, a new consumer segment has emerged and this segment is showing increasing amounts of interest in natural products ranging from clothing, items and tools for daily life to food. Felt has no negative effect on nature, from its production of its fabric to its production and in addition to meeting the needs of the countryside, it also finds use in urban life as clothing, decoration, adornment, and toys. Due to its ability to meet requirements and to offer unlimited design possibilities, felt is quickly becoming a rising value in modern life. Synthetic

[1] Araştırmacı, Keçe Sanatçısı, rgulenay@hotmail.com

dyes first started being used in the latenineteenth century and they have pushed aside the treasure of knowledge on natural paints that had been accumulated over the centuries. And like in many areas, synthetic dyes have also come into to prominence in felting. Due to the appearance of increasing amount of diseases these days, the society has re-examined the subject of dyes and this has caused the re-emergence of natural dyes. Like in many other areas, dyes obtained from plants, animals, and minerals are being used in felting and the objective is to achieve a totally ecological production. Nature-based ecological printing is also seeing some interest in the process of ornamenting. In traditional press felting, the process of creating patterns is carried out during production. In this recently emerged application, however, ornamenting is carried out after the felting process is completed.

If the printing is going to be made on the natural and unpainted color of the wool, leaves, branches, and flowers are placed according to the desired pattern on the mordanted felt. If the felt is going to be colored, natural coloring methods are used first and pattern is prepared later. Ecological printing is carried out by directly rolling the product or covering it with a covercalled an iron blanket and applying steam or boiling techniques.

In this assertion, the subject will be explained by describing examples regarding ecoprint applications on felt.

Keywords: Ecological Printing, Natural Dyes, Felt

1. GİRİŞ

İnsanoğlu ilkçağlardan bu yana doğanın renklerini giyimine, eşyasına, sanatına, katabilmek için doğayı anlamaya, dilini çözmeye çalışmış. Binlerce yılda çözebildiği kadarıyla da doğal boya hazinesine erişmiş. Ancak sentetik boya çalışmaları Ondokuzuncu Yüzyıl sonunda kendi zaferini ilan etmiş ve doğal boyayla ilgili bellek bir kenara itilmiş; nerdeyse bitme noktasına gelmiştir. Dünya nüfusunun artmasına bağlı olarak boya gereksiniminin artması, istenen renk tonlarını ve haslıklarını verebilmesi, elde etmedeki kolaylık ve ucuzluk gibi etkenlerle sentetik boyalar tercih edilir olmuş. Türkiye kendi doğal boya kaynaklarına ait boyacılık bilgisini kısıtlı bir alanda, halıcılıkta ve kilimcilikte kullanarak koruyabilmiş ülkelerden biridir. Yaygın bir şekilde kulanılan sentetik boyalarla ilgili endişeler ise günümüzde hastalıkların artmasıyla ortaya çıkmıştır. İnsanoğlu hem sağlık hem de huzur için yeniden doğayla iletişim kurmanın yollarını aramaya başlamıştır. Doğal boyalar ve ekolojik baskı ile bitkilerin şekil ve özlerindeki renkleri almak ise bu iletişim kanallarından biri olsa gerek.

Dünyada tüketim toplumuna uygun, hızla değişen bir moda anlayışı hüküm sürmektedir. Diğer yanda günümüzde, hızla değişen ve tek tipleştiren moda anlayışından uzak, doğaya ve kullanıcıya zararı olmayan, kişinin kendi beğenisine göre şekillenen çağdaş tasarım beklentisi toplumda yer bulmaya başlamıştır. Keçe bu anlamda çağdaş tasarım ihtiyacını karşılayacak niteliktedir. Hayvana zarar vermeden sırtından kırkılarak alınan yün, doğaya zarar vermeden keçe ürüne dönüşmekte; üretim sonucu doğaya zararlı hiç bir atık kalmamaktadır. Doğal boyamaya elverişli olan keçe ekolojik baskıya da elverişlidir. "Doğal bohçalama yöntemi de diyebileceğimiz Ekolojik Baskı (ecoprinting) yöntemi, Avustralyalı tekstil sanatçısı India Flint'in paskalya yumurtalarının yapım aşamasından etkilenerek yarattığı bir tekniktir" (Bozacı, 2016:21). India Flint bunun tarihini "Çeyrek yüzyıldan daha uzun bir zaman önce" olarak bildirmektedir (URL). Günümüzde Flint'in baskı tekniğini kullanan sanatçılar, kendi deneyimlerini katarak bu tekniği geliştirmektedir. Irit Dulman'ın bulduğu demir battaniye yöntemi ekolojik baskı kalitesini artıran önemli bir gelişmedir.

2. KEÇEDE EKOLOJİK BASKI ve DOĞAL BOYAMA

Genellikle antibakteriyel ve antioksidan özellikleri olan doğal boyalar keçenin boyanmasına elverişlidir. Yünün bütün özelliklerini taşımaya devam eden keçenin boyanması yün gibidir.

"Doğal boyamacılık mordanlı boyama, küp boyama ve direk boyama yöntemleriyle yapılır" (Karadağ, 2007:12). Keçe bu metotlarla boyanmaya uygundur. Ekolojik baskıda yünün doğal rengi dışında renkli bir zemin için keçe önceden boyanır. Renk efektleri vermek için baskı bohçasının sıcak suyla teması sırasında daldırma suyuna doğal boya eklenebilir. Baskı tamamlandıktan sonra küp boyama yoluyla shibori uygulamaları yapılabilir.

Cehri (Rhamnus petiolaris Boiss), kökboya (Madder-Rubia tinctorum L.), ceviz (Juglans regia L.), boyacı sumağı (Duman ağacı-Rhus cotinus), civanperçemi (Achillea sp.), muhabbet çiçeği (Reseda luteola L.) çivit otu (Isatis tinctoria L.), indigo (Hindistan çividi-Indigofera tinctoria L.), karamuk (Berberis cratagina DC), meşe mazısı (Quercus infectoria Olivier), meşe palamudu (Quercus ithaburensis Decaisne), defne (Daphne oleoides Schreber), nar (Punica granatum L.), labada (Efelek-Rumex sp.), gence (Datisca cannabina L.), ıhlamur (Tilia argentea), havaciva (Eşek hıyarı-Alkanna tinctoria Tausch-Arnebia densiflora), hayıt (Vitex agnus castus L.), kekik (Thymus sp), adaçayı (Salvia sp.), ölmez çiçek (Helichrysum sp.), soğan (Allium cepa L.) zerdeçal (Curcuma domestica Val=Curcuma longa L.), Logwood ((Haematoxylum campechianum) gibi sayısız bitkisel kaynak ile deniz salyongozu (Stramonita haemastoma L.), kermes (Kermes vermilio), Polonya kermesi (Porphrophora polonica L.), koşinil (Dactylopius coccus Costa-Coccus cati Auct.), lak böceği (Kerria lacca Kerr) gibi hayvansal boya kaynakları keçe boyamaya uygundur. Günümüzde hayvansal kaynaklı boya kullanımına, etik olmayacağı düşüncesiyle bir karşı çıkış vardır.

Zemini Zerdeçal İle Boyanmış EkolojikBaskı

Zemini Kırmızı Pancar ile Boyanmış

Ekolojik Baskı

Keçe boyamada tuzlu su, deniz suyu, sirke gibi mordanlar kullanılmaktadır. Ancak demir sülfat, "FeSO4.7H2O", bakır sülfat, "CuSO4", şap "KAl(SO4)2·12H2O", potasyum bitartarat (krem tartar) "KC4H506, mordan olarak daha kuvvetlidir. "Doğal boyamacılıkda birçok metal tuzları kullanılmasına rağmen son yıllarda, toksik, kanserojen ve çevre kirliliğine yol açmayan metal tuzlarından yalnızca alüminyum ve demir şapları kullanılmaktadır" (Karadağ, 2007:12).

Keçenin boyanması sırasında yünün özellikleri göz önüne alınmalıdır. Yüksek ısıya geçilmemeli; boyama sırasında su yüzeyi durgun kalmalıdır. 50-60 derecelik ısıtma iyi sonuç vermektedir. İşlemin tamamlanmasından sonra keçe, boya banyosunda bir gece bekletilmelidir.

3. EKOLOJIK BASKI YÖNTEMLERİ

Ekolojik baskının gerçekleşmesi için gereken sıcak su ortamının kaynatmayla sağlanması yaygın olan bir yöntemdir. Sıradışı bir uygulama olarak mikrodalga fırınlar da kullanılmakla birlikte burada baskı tenceresindeki suyla ısıtılma ele alınmıştır.

Kullanılan Bitkiler

Genellikle boya bitkisi olan bitkiler eko baskıda da iyi sonuç vermektedir. Her bitki aynı oranda renk vermez. Bitkilerin dalları, kabukları, çiçekleri, yaprakları, tohumları bu alanda kullanılmaktadır. Okaliptus, ceviz, meşe, çınar, sumak, akçaağaç, sardunya, çatalpa, asma, ginko, gül yaprakları, soğan kabuğu, eğreltiotu, nane, gül hatmi, vb. sayısız bitki ekoprintte iyi sonuçlar vermektedir. "Boya veren bitkilerin ortak özelliği keskin kokularıdır. Keskin kokulu bitkiler aromatik yağlar ve asit içerir ve ısıyla birleşince rengini verir" (Bozacı, 2016:27).

Ön Hazırlık

Baskı bohçalarının kaynatılması için tercihen çelik bir kap ve mordan için de bir kap ayrılmalı; bu kaplar sadece bu iş için kullanılmalıdır. Boya ve mordan işlemi sırasında mutlaka plastik eldiven takılmalıdır.
Kuru yapraklar bir gün önceden ıslatılmalıdır.

Keçe, baskı öncesi mordanlanacaksa bir litreye yarım litre sirke konarak karışım hazırlanır (Sirke oranı değiştirilebilir).Islatılmış keçe içine batırılır, bir gece bekletilir. Mordanlı ya da mordansız olsun, işleme başlarken keçe ıslatılmalıdır. Keçe mordanlanmadan sadece yapraklar mordanlanarak işleme başlanabilir. Hem keçe hem de yapraklar mordanlanmadan da baskı yapılabilir. Her uygulama ayrı bir sonuç verecektir.

Yapraklar mordanlanırsa kenar çizgileri belirginleşir. Bunun için bir avuç demir parçası bire bir ölçüsünde sirkeli suyla 15 gün kadar bekletilip, oluşan paslı (demir oksit) su kullanılabilir. Bakır mordanı için de aynı işlem yapılarak bakır oksit elde edilebilir. Demir tozu kullanılacaksa çay kaşığı ucuyla bir miktar sıcak suda eritildikten sonra üzerine su eklenir. Mordanlı suya yapraklar batırılır, suyu süzüldükten sonra kullanmaya hazırdır. "Kullandığınız mordan türü renkler konusuda büyük bir fark yaratacaktır" (Lenari, s:4). Örneğin demirle mordanlanan sardunya yaprağı mor rengin tonlarını verirken, bakır sülfatta mordanlanan sardunya yaprağı yeşilin tonlarını vermektedir.
Çiçekler mordanlanmaz.

Bitkiyle keçenin temasını artırmak için dayanıklı plastik, bakır ya da demir bir boru, tathta çubuk, esnek bükülebilen bir rulo ya da ağrlık vererek sıkıştırmak için fayans hazırlanır.
Çalışma masasına stretchfilm (ya da benzer bir ürün) yayılır. Üzerine ıslatılmış keçe yerleştirilir.

Uygulama

Ön hazırlık tamamlanınca bitkiler keçe üzerine dizilir.
Bitkiyle keçenin teması çok sıkı olmalıdır. Arasına tathta çubuk, ısıya dayanıklı plastik, bakır ya da demir bir boru ile sıkı şekilde rulo edilip, bir sicimle sıkı sıkı sarılarak bağlanır. Rulo edilmeden birbiri üzerine katlama teknikleri de kullanılabilir. Baskıya hazırlanırken, bitkiler simetrik olarak karşı tarafa geçecek şekilde keçeyi katlamak, bu katları zig zag yapacak şekilde artırmak mümkündür.

Bohçalama doğrudan ve demir battaniye yöntemi olmak üzere iki şekilde yapılır. Doğrudan bohçalama yönteminde bitkiler dizildikten sonra sıkıca sarılır. Demir battaniye yönteminde, ıslatılmış ince pamuklu bir kumaş demir mordanına batırıldıktan sonra dizilen bitkilerin üzerine kapatılır. Bohçalama bu örtüyle birlikte yapılır.

Sıcak suyla sağlanan ısıtma yöntemleri, sıcak suya daldırma ve buhardır. Bu yöntemlenden biri seçilerek bir buçuk saat kadar kaynatılır.

Bitirme İşlemleri

Baskı bohçası bir kaç gün beklendikten sonra açılırsa daha kalıcı olur.
Açıldıktan sonra gölgede kurumaya bırakılır.

Yıkanmadan önce ütü bezi serilerek buharlı ütüyle fikse edilir.
Bir kaç gün sonra yıkanarak tekrar ütülenir.
Bu yöntemler, farklı bitkisel baskı uygulamalarıyla açıklanacaktır.

4. UYGULAMA ÖRNEKLERİ

Örnek 1. Mordanlı Keçe , Rulo, Daldırma
Bitki: Ceviz yaprağı, Dal üzerinde Kokar Ağaç, Meşe, Gül yaprakları ve çiçekleri, Gerbera çiçeği.
Keçe sirkeyle mordanlandı, ıslatılarak strechfilm üzerine serildi.
Bitki yaprakları demir mordanlı karışıma batırılıp süzdürüldü.
Bitkiler keçe üzerine bir mihrap ve çerçeve oluşturacak şekilde yerleştirildi.
Arasına sıkıştırılıp rulo edilmiş ve streçle sarılmış havlu yerleştirildi.
Çok sıkı bir şekilde rulo edilip yine çok sıkı bir şekilde sicimle bağlandı.
Tencereye sığması için rulo uçlarından birbirine bağlanarak simit şekline getirildi.
Üzerini örtecek miktardaki suda bir buçuk saat kaynatıldı.
Beş gün bekletilip açıldı. Gölgede kurutuldu.
Üzerine bir örtü serilerek buharlı ütüyle fikselendi.

Baskı Aşamaları

Örnek 2. Mordan, Katlama, Buhar
Bitki: Gül yaprağı, okaliptus.
Gül yaprağı demir mordanlandı.
Keçe sirkeyle mordanlandı. Islak keçe streçe yayıldı, yarısına bitkiler yerleştirildi.
Diğer yarısı bitkilerin üzerine kapatıldı.
Üstüne ve altına birer fayans yerleştirilerek sıkıca bağlandı.
Tencerenin altına bir ızgara koyularak baskı bohçası üzerine yerleştirildi.
Birbuçuk saat kaynayan suda buhara tabi tutuldu.
Sürenin yarısında bohça diğer tarafa çevrilldi.

Katlayarak Simetrik Desen

Okaliptus gül yapraklarına göre daha baskın boya verdi.
Yaprakların şekli simetrik olarak geçti ve diğer tarafı da boyadı.

Örnek 3. Mordan, Katlama, Doğal Boya, Daldırma,
İpek kumaşlı keçe, şap ile mordanlandı.
Bitkiler zig zag şeklinde katlanan keçenin katları arasına yerleştirildi.
Kenarları açık kalacak şekilde altına ve üstüne fayans koyularak sıkı bir şekilde sicimle bağlandıktan sonra telle de bir kaç kez sarıldı.
Tencereye toz halindeki cehriden bir yemek kaşığı dökülüp suyla kaynamaya bırakıldı.
Torba içinde bir miktar meşe palamudu çanağı ve çay kaşığının ucuyla çamaşır sodası eklenerek sarı renk veren cehrinin koyulaşması sağlandı.
Fayanslı baskı bohçası kayanayan suya daldırıldı.
İşlem boyamayla birlikte kısık ateşte birbuçuk saat devam etti.

Baskı Bohçasını Katlama

Doğal Boyayla Birlikte Kaynatma

Baskı Sonucu

Baskı bohçası dört gün bekletilip açıldı.
Teller demir oksit etkisi vererek pas izleri oluşturdu ve boya rengini etkiledi.
Fayansların kapatmadığı bölümler boyandı.
İpler ve teller shibori etkisi verdi.
Katlar arasına konan bitkiler, üstüne kapanan tarafa da simetrik olarak geçti ve boyadı.

Örnek 4. Baskıdan Önce Doğal Boyama, Buhar

Boyama

Keçe şal sirkeyle mordanlandı
Nar kabukları sıcak suda haşlanarak boya hazırlandı
Boya süzülerek nar kabukları çıkarıldı.
Ocakta ısısı 60 dereceyi geçmeyecek şekilde ısınmaya devam eden boya banyosuna keçe daldırıldı.
Bir saat sonra ocak kapatıldı.
Keçe, bir gece boya banyosunda bekledi.

Baskı Öncesi Keçenin Boyanması

Baskı

Bitki: Okaliptus, gül yaprağı, sardunya yaprağı, biberiye.
Islak keçe streç üzerine yatırıldı.

Okaliptus dışındaki yapraklar demir oksitli suda mordanlandı
Yapraklar keçe üzerine dizildi.
Biberiyeler zemin oluşturmak üzere minik demetler halinde dağınık olarak yerleştirildi.
Bir miktar okaliptus dalı kırpılarak zemine dağıtıldı.
Keçe şalın uzun kenarları ortaya doğru katlandı.
Havlu ruloyla sıkıca sarıldıktan sonra yuvarlanarak bağlandı.
Su dolu emaye kaba bir buhar ızgarası kondu, baskı bohçası üstüne yerleştirildi.
Kırkbeş dakika buharda kaldıktan sonra bohça diğer tarafına çevrildi.
Toplam birbuçuk saat buharda pişirildi.
Ocak kapatıldı ve bohça bir gece tencerede kaldı.
Baskı bohçası dört gün sonra açıldı.
Keçenin birbiri üstüne kapattığımız kenarları, kapandıkları bölgedeki bitkilerin izlerini simetrik olarak aldı.
Zemine saçtığımız biberiyeler çok açık renk yeşil izler bıraktı.
Okaliptus koyu turuncu renk, sardunya yaprakları çok açık eflatun ve gül yaprakları dallarıyla birlikte açık yeşil renk verdiler.

Boyanan Keçenin Ekolojik Baskı Aşamaları

Örnek5. Rulo, Demir Battaniye, Tazyikli Tencereyle Buhar
Bitki: Okaliptus, labada, sardunya, biberiye, gül yaprakları, gül hatmi çiçeği.
Keçe sirkeyle mordanlandı.
Islak keçe streç üzerine yayıldı.
Yapraklar demir mordanlandı ve yerleştirildi.
Tülbent ıslatıldıktan sonra demir oksitli suya batırılıp bitkilerin üstüne kapatıldı.
Tahta bir çubuk ile sıkıca rulo edilip bağlandı.
Tazyikli tencerede bir saat buharla pişti.
Dört gün sonra açıldı.

Tazyikli Tencere İle Baskı Aşamaları

Yaprakların şekilleri düzgün ve renkleri koyu çıktı.
Hatmi çicekleri açık pembe renk verdi.

Örnek 6:. Mordansız Keçe ile, Rulo edilerek, Tazyikli Tencerede Buharlı
Bitiki: Okaliptus, meşe palamudu, akçaağaç, ceviz, kokar ağaç yaprakları.
Keçe ıslatılıp streç üzerine serildi.
Keçenin yarısına yapraklar döşendi. Diğer yarı yaprakların üzerine kapatıldı.
Tahta çubukla sıkı bir rulo yapıldı.
Tazyikli tencerede suya değmeyecek şekilde buhar ızgarasına yerleştirildi
Bir saat sonra ocak kapatıldı.
Bir gece kapağı açılmadan kaldı.
Baskı bohçası üç gün sonra açıldı.

Baskı Aşamaları

Yaprak şekillerinin ve renklerinin keçe üzerine çok iyi geçtiği görüldü.
Kurutulduktan sonra buharlı ütüyle fikse edildi.
Örnek.7 Mordansız, Rulo, Sıcak suya daldırma, Tazyikli tencere
Bitkiler: Okaliptus, renkli papatyalar, farklı renklerde gerbera çiçekleri.
Keçe ıslatılıp streç üzerine yayıldı.
Bitkiler dizildi.
Havlu rulosuyla sarılıp bohçalandı.

Tazyikli tencerede suya daldırıldı.
Bir saat sonra ocak kapatıldı.
Bir gece kapağı açılmadan kaldı.
Üç gün sonra baskı bohçası açıldı.
Kurutulduktan sonra buharlı ütüyle fikse edildi.

Mordansız, Rulo, Tazyikli Tencerede Daldırma

Okaliptus yaprakları ile çiçeklerin şekli ve renkleri keçeye çok iyi geçti.

5. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Ekolojik baskıyla birlikte doğal boyama örnekleri yapıldı. Doğal boyalar zemin boyama ve renk etkileri için kullanıldı. Bu tarz uygulamaların, doğal boyacılığın tanınıp yaygınlaşmasına katkı sağlayacağı düşünüldü.

Mordanlı ve mordansız üretimler yapıldı. Keçe mordanlanmazsa da iyi sonuç alındığı görüldü. Demir battaniye yöntemi ve yapraklara mordan uygulamasıyla yaprakların hatları daha belirgin oldu.

Sıcak suya daldırma ve buhar yoluyla ısıtma teknikleri kullanılarak keçe üzerine bitkilerin renk ve şekilleri geçirildi. Buharla sonucun daha iyi çıktığı; tazyikli tencerenin buharın etkisini artırdığı görüldü.

Ekolojik baskı bohçaları hemen açılmazsa şekil ve renk geçişleri daha iyi olmaktadır. Bu sürecin sabrı, beklemeyi ve yavaşlamayı gerektirdiği deneyimlendi.

Bu teknik, geleneksel baskı sistemlerinden farklı bir yapıdadır. Keçenin geleneksel desen koyma tekniklerine de benzemeyen bu bezeme şekli, keçe sanatına yeni bir soluk getirme yolundadır.

Doğanın izlerini üzerinde taşımak ya da dekoratif, sanatsal çalışmalara konu etmek mümkündür. Üstelik her deneyim bibirinin aynısı olmayan, parmak izi kadar özgün sonuçlar vermektedir.

Sürdürülebilir özellikteki bu uygulama, hammaddesinden boyama ve baskı tekniğine kadar tamamen çevre dostu bir üretimi içermektedir.

Henüz çok genç olan keçede ekolojik baskı uygulamaları yeni denemeler ve araştırmalarla gelişmeye açıktır.

KAYNAKÇA

Bozacı Bahar, Doğanın Şarkısı Ekolojik Baskı, 2016.
KARADAĞ Recep, Doğal Boyamacılık., DÖSİM, Ankara, 2007.
LENARI Marina. The Eco-Print Manuel On Felt

İNTERNET KAYNAKLARI

URL, https://www.indiaflint.com/ecoprint/, 7.02.2019

ATLAS II. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ
TAM METİN BİLDİRİ
15-17 ŞUBAT 2019 Mardin / Türkiye

REFAH DEVLETİ KRİZİ ve SOSYAL VATANDAŞLIK HAKLARINDA GERİLEME

WELFARE STATE CRISIS and DECLINE in SOCIAL CITIZENSHIP RIGHTS

Doğa Başar SARİİPEK[1]
Bora YENİHAN[2]

ÖZET

Refah devleti, vatandaşların yaşam kalitesinin ve sosyal koruma ve refah düzeyinin arttırılmasını hedefleyen bir devlet modelidir. Bu amaçla devlet ekonomiye etkin bir şekilde müdahale etmekte ve esas olarak serbest piyasa ekonomisinin başarısızlıklarını ve yetersizliklerini ortadan kaldırmaya çalışmaktadır. Vatandaşlık ise bir taraftan bireyle devlet arasındaki diğer taraftan da bireylerin kendi aralarındaki haklara ve yükümlülüklere işaret etmektedir. Vatandaşlık düşüncesinin özel bir türü olan ve vatandaşlık haklarındaki ileri bir aşamayı temsil eden sosyal vatandaşlık esas olarak, ekonomik refah ve güvenlik hakkından, sosyal mirasın tamamını paylaşma hakkına ve toplumda hakim olan standartlara uygun çağdaş bir yaşam sürdürme hakkına kadar uzanan haklar bütünüdür.

Açıkça anlaşılacağı üzere, refah devleti ile sosyal vatandaşlık arasında doğrudan bir ilişki bulunmaktadır. Daha açık bir ifadeyle, refah devleti aslında vatandaşlık haklarını güvence altına almaktadır. Dolayısıyla refah devletinin krize girmesi esas olarak sosyal vatandaşlık haklarında bir gerilemeye işaret etmektedir. Refah devletinin yalnızca maliyet açısından değerlendirilmesi ve sosyal harcamalarda kısıntıya gidilmesi gerektiği talepleri, aslında dolaylı olarak vatandaşlığın sosyal haklarında bir gerileme anlamına da gelmektedir. Sonuç olarak, refah devletinin günümüzün değişen koşullarına göre yeniden reforme edilmesi gerekmekle birlikte, vatandaşların da bu reform çabalarına doğrudan dahil olması ve devletin refah ve koruma sağlama sorumluluğuna katkı sağlaması herhangi bir hak kaybı yaşanmaması için kaçınılmaz bir gerekliliktir.

Anahtar Kelimeler: Refah Devleti, Sosyal Vatandaşlık, Refah Devleti Krizi

ABSTRACT

Welfare state is the state aiming to improve the degree of quality of life, social protection and welfare for every citizen in a society. To this end, there is a direct state impact on the economy in order to eliminate free market failures. Citizenship, on the other hand, addresses rights and commitments towards others and the state at the same time. Social citizenship, which is a special type of citizenship and represents an advanced stage of citizenship rights, includes a range of rights lying from economical wellbeing and security to sharing the entire social heritage equally as well as enjoying a modern life in conformity with the prevailing standards of the given society. As is seen clearly, there is a direct relationship between welfare state and social citizenship. Welfare state, in reality, guarantees citizenship rights. Thus, welfare state crisis addresses a decline in social citizenship rights. Considering welfare states only from the point of decreasing overall costs and calls for limiting social expenditures may mean indirectly the decline in social rights of citizens as well. As a conclusion, while welfare states are required to get reformed upon the changing circumstances of today, citizens also must contribute to the state's responsibilities to provide welfare and social protection by joining directly to the reform process.

Keywords: Welfare States, Social Citizenship, Welfare State Crisis

[1] Doç. Dr., Kocaeli Üniversitesi, sariipek@kocaeli.edu.tr
[2] Doç. Dr. Kocaeli Üniversitesi, Çalışma Eko. ve End. İliş. Bölümü, borayenihan@gmail.com

1. INTRODUCTION

Broadly speaking, last century witnessed a range of transformations and break points that had impacts almost on everything. Welfare state, no doubt, is one of the greatest achievements of the last century especially across developed nations of Europe. Thanks to the social contract between governments and citizens on welfare issues, nation states undertook the extensive responsibility to provide unconditional social protection for their citizens as much as they can in conformity with their affording capacity. However, this social contract of post-war times seems to be broken at the moment. The main reasons behind this are the convenient circumstances, which once paved the way through welfare states, have been altered for the last a few decades. Put directly, welfare state crisis is being widely discussed across the world as a result of this change in circumstances.

There has been an ongoing debate about whether the welfare state is in a crisis or not since the early 1980s. Considering the much of the literature on this issue, definitely it is alright to tell that there is something happening to welfare state, even though some commentators do not call it clearly a crisis. Put differently, while some consider it a pure crisis, others prefer calling it adaptation to new requirements of the time and circumstances. Regardless which side is correct, there is one outcome that the citizenship status and rights were affected from this deeply. In other words, particularly the social rights part of the citizenship status and the overall level of social protection were declined due to the changes happened in welfare state provisions. This paper is an attempt to put forward this issue and the relationship between welfare state provisions and the change in citizenship status.

2. FRAMING the DEBATE; WELFARE STATE and CITIZENSHIP

Welfare state and citizenship are two concepts that complete each other. There is such a close interaction that it is not easy to put whether citizenship paves the way for welfare state or otherwise. In other words, there is an endless debate whether welfare state constitutes further citizenship rights or further steps in citizenship forms the appropriate ground for welfare state.
There are numerous welfare state definitions in literature varying from the simplest to the most comprehensive one. According to a rather simple definition, “the essence of the welfare state is government-protected minimum standards of income, nutrition, health, housing, and education, assured to every citizen as a political right, not as 'charity'" (Wilensky, 1975: 1).

Considering the pre-conditions to become a welfare state included by the definition above, one can be sure that a welfare state in a modern sense has to reflect a certain degree of economic development. Such an improved or matured degree of economic development unavoidably needs advanced levels of industrialization, urbanization, and rationalization altogether. These are the required conditions of a welfare state in a modern sense. (Joppke, 1987: 238)

Based on these conditions, it is possible to make discrimination among countries as being welfare state or not. Put directly, countries with relatively higher social expenditures typically deserve to be called welfare state. This is a quite simple criterion and facilitates welfare state analysis significantly. About half of GDP of these countries are transferred to social expenditures, including health, education, housing particularly. This ratio may even increase to 60 percent in some welfare states (Camdessus, 1998).

Citizenship, which is the counterpart of welfare state, is also a widely discussed concept in almost all areas of social sciences. This is mainly because the term is possible to be approached from various perspectives, including politics, economics, sociology etc. From a political point of view, citizenship is mainly about being a member of a political community and the related belonging sense and/or status to the given community. Citizens are considered political subjects in evaluation. Citizenship portrays a variety not only in terms of perspectives, but also types as well, which has its roots in history. Put differently, citizenship has developed as three-tiered

concept; civil citizenship, political citizenship and social citizenship. This classification belongs to the famous British sociologist T. H. Marshall.

Each step in this classification represents a further stage in rights. In other words, social citizenship is the most developed type of citizenship in terms of having rights and it is directly relates to welfare states. Thus, it is a fact that the type of the citizenship in mature welfare states is social citizenship (Powell, 2002).

3. The BENEFITS and ACTIVITIES of WELFARE STATES

Social protection of citizens is provided from four main sources; the state, private sector, family and NGOs. This is a universal fact regardless being a welfare state or not. Being a welfare state, however, depends on two conditions in this picture: the state must be either the leading and the broadest spender or similarly, the leading coordinator and regulator of overall spending even though they come from other sources. When one looks at the welfare states, especially the European welfare states, governments seem to undertake significantly broad commitments in terms of social protection so that other sources are left only the role of complementing it. Political, sociological and economic events, such as world wars, depressions etc. fostered this trend as well. Prevailing theoretical ideologies suggesting shortly that more government intervention would lead to higher social welfare also promoted the extension of governments' social spending.

In the light of this historical and theoretical background, the main welfare state areas include education and detailed regulations towards compulsory school attendance, health and caregiving to the needy children, older adults and persons with disabilities, generous pension schemes, various types of unemployment supports, general and specific subsidies to particular products and activities; and minimum social benefits (Camdessus, 1998: 4).

4. CRISIS of WELFARE STATE and DECLINE in CITIZENSHIP RIGHTS

The suggestion that capitalism would never face crises anymore under social state circumstances which rely on the active intervention of state to economy policies prevailed for a long time in 20th century. However, before the thought that excessive production crises of capitalism was over could not seep into minds, capitalist economies entered a serious recession period. Social state policies and Golden Age that influenced the whole world during almost 30 years in the post-war period started to dissolve at the end of 1960s. (Hvinden and Halvorsen, 2001)

Cost increasing factors such as strong state intervention on the market, prodigality and luxurious spending, hidden unemployment and low labour force productivity rates increased the monetary cost of goods and service. Furthermore, intensive bureaucracy and formalities increased "menu costs" in public finance system as well. Therefore, the social cost of increasingly growing state started to be higher than its social benefits (Kvist and Jæger, 2005).

One of the criticisms directed to the welfare state is that labour market regulations have direct impacts on the increase in unemployment. It is claimed that these regulations prevent structural change in economy by creating excessive employment security. In this sense, it seems an unavoidable pathway to compromise from generous welfare state provisions and deregulate labour markets in order to enable effective functioning of markets. (Hvinden and Halvorsen, 2001).

Decline in welfare provisions and in welfare rights has negative impacts on citizenship status as well. To this end, social citizenship rights are declining under today's more individualistic and consumer-inclined environment.

As a result of these, a new strategy which aims to empower citizens as individual consumers of welfare or as just customers by transferring welfare provisions to the outside of public sector and by decreasing the level of intervention to the market was conducted in the right spectrum of politics. In parallel with this, left wing governments search for new ways to keep welfare rights of citizens by employing new reforms (Harris, 1999: 11).

Considering this conflicting positions, some commentators address a transformation from post-war citizenship status which was based on rights and equality to a new civil society model which is based on responsibilities before rights as well as participation.

This transforming point of view towards social citizenship rights reflects the financial crisis in welfare state. Existing social citizenship perception in many Western societies had to be sustained in the period of economic difficulties. In its core theory, social citizenship was established on the assumption of there would be continuous economic growth and rights and social protection capacity would increase relatedly. Nevertheless, economic growth is no longer under guarantee. Therefore, social citizenship is being questioned more often today. In other words, as the economic growth rates are getting slower, the costs of social spending are being criticised more harshly (Wong and Wong, 2004: 2).

5. CONCLUSION

There is a close relationship between the welfare state and citizenship status. Put directly, there is interplay between these two concepts as such both concepts are reasons and outcomes of each other at the same time. In other words, while advanced welfare state implications lead advanced citizenship status in terms of social rights, advanced perception of citizenship in a society paves the way to a well-developed welfare state.

However, for the last a few decades, there has been an ongoing debate over the end or crisis of welfare states. According to this claim, the appropriate circumstances that led welfare state in the post-war period have changed significantly today and therefore, at least a deep reform package is necessary at the moment for welfare states in order to sustain. As is guessed easily, this process has direct impacts on citizenship status, too. Broadly speaking, citizenship includes both rights and responsibilities at the same time and welfare states empower rights side of citizenship. However, as a result of the decline in the power of welfare states, the balance between rights and responsibilities was broken in favour of responsibilities. This caused to revisit both citizenship rights and welfare state perception in conformity with today's circumstances.

REFERENCES

1. CAMDESSUS, M. (1998), "Worldwide Crisis in the Welfare State: What next in the Context of Globalization?", https://www.imf.org/en/News/Articles/2015/09/28/04/53/sp101598, Accessed on 10/02/2019.
2. HARRIS, J. (1999), "State Social Work and Social Citizenship in Britain: From Clientelism to Consumerism", British Journal of Social Work, vol: 29.
3. HVINDEN, B. and HALVORSEN, R. (2001), "Emerging Notions of Active Citizenship in Europe", 5th Conference of the European Sociological Association Visions and Challenges to European Sociology, Helsinki, Finland.
4. JOPPKE, C. (1987), "The Crisis of the Welfare State, Collective Consumption, And the Rise of New Social Actors", Berkeley Journal of Sociology, Vol. 32 (1987), pp. 237-260.
5. KVIST, J. and JÆGER, M. M., "Changing the Social Rights and Obligations of social citizenship in Europe", http://www.issa.int/pdf/initiative/reports/2Denmark.pdf, Accessed on 15/01/2019.

6. POWELL, M. (2002), "The Hidden History of Social Citizenship", Citizenship Studies 6(3):229-244.
7. WILENSKY, H. L. (1975), The Welfare State and Equality, Berkeley: University of California Press, p. 1.
8. WONG, C. K. and WONG, K. Y. (2004), "Universal Ideals and Particular Constraints of Social Citizenship: The Chinese Experience of Unifying Rights and Responsibilities", International Journal of Social Welfare, vol: 13.

YENİ SOSYAL RİSKLER ve DEĞİŞEN REFAH; REFAH DEVLETİNİN GELECEĞİNE İLİŞKİN TEORİK BİR BAKIŞ

NEW SOCIAL RISKS and CHANGING WELFARE; A THEORETICAL INSIGHT FOR THE FUTURE of WELFARE STATE

Doğa Başar SARİİPEK[1]
Bora YENİHAN[2]

ÖZET

Refah devleti sosyoekonomik, siyasi ve kültürel koşullara bağlı bir bağımlı değişken olarak doğmuş ve gelişmiştir. Ortaya çıktığı ilk günden bu yana, siyasal ve toplumsal mücadeleler refah devletlerinin gelişim çizgilerinde önemli bir role sahip olmuştur. Bu nedenle, refah devleti aslında bir sonuçtur. Bu temel koşulların değiştiği her an, refah devleti de bu koşullara bağlı bağımlı değişken olarak değişmek zorundadır. Bir sosyoekonomik fenomen olarak "Yeni Sosyal Riskler", refah devleti üzerinde 20. Yüzyılın son çeyreğinden bu yana bu tür bir etki yapmış durumdadır.

Yeni sosyal riskler refah toplumlarındaki bir dizi dönüşümün sonucudur ve toplumsal refah sözleşmeleri üzerinde ciddi bir tehdit oluşturmaktadır. Bu riskler esas olarak demografik dönüşümlerden, işgücü piyasası koşullarındaki değişikliklerden ve genel olarak da küreselleşmeden kaynaklanmaktadır. Bu süreçte, aile yapıları ve istihdam biçimleri gözle görülür biçimde değişmekte ve bu durum farklı birey gruplarının günlük yaşamlarında yeni ve farklı risklerle karşılaşmalarına yol açmaktadır. Bu nedenle, sosyoekonomik risklere bağlı bağımlı değişken olarak refah devletlerinin yeni sosyal riskler etrafından yeniden şekillendirilmesi ve reforma tabi tutulması gerekmektedir. Ancak burada sorulması gereken en kritik soru, bu reform sürecinin refah haklarında bir kayba mı yoksa ilerlemeye mi yol açacağıdır. Bu kritik soru, aynı zamanda bu çalışmanın da temek odak noktasını oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yeni Sosyal Riskler, Refah Devleti, Refah Devleti Dönüşümü

ABSTRACT

Welfare state was born and developed as a dependent variable to the socioeconomic, political and cultural circumstances. Political and social struggles played a central role in the development pathways of welfare states in industrial societies from the beginning. Thus, welfare state is just the outcome. Whenever these grounding circumstances change, welfare state needs to change as well, as the dependent variable of these circumstances. The socioeconomic phenomenon, namely "New Social Risks", has made such an impact on welfare state since the last quarter of 20th century.

New social risks are the result of a number of shifts in welfare societies and they put a strong challenge to social agreements on welfare settlements. These risks stem mainly from demographic transformations, changes in labour market conditions and globalization in general. Family structures and employment types are changing remarkably and this leads different groups of people to experience new risk patterns in their everyday lives. Therefore, as a dependent variable to socioeconomic risks, welfare states need to be reformed in conformity with new social risks. But the crucial question here to ask is whether this reform process will

[1] Doç. Dr., Kocaeli Üniversitesi, sariipek@kocaeli.edu.tr
[2] Doç. Dr. Kocaeli Üniversitesi, Çalışma Eko. ve End. İliş. Bölümü, borayenihan@gmail.com

cause a decline or a consolidation in welfare rights. This question constitutes the essential point of focus of this paper.

Keywords: New Social Risks, Welfare State, Welfare State Transformation

1. INTRODUCTION

As is well known, welfare states developed through political and social struggles in industrial societies to fulfil the needs faced by the whole public. However, some challenges to this social agreement on welfare settlements, resulting especially from population shifts, changes in labour markets and globalization have come into the scene in last 20 or 30-year time. This paper discusses the transformation of welfare patterns in the light of those challenges, namely new social risks. Structures and types of family and employment are changing remarkably and this leads different groups of people to experience new risk patterns in their everyday lives. Therefore, the need for developing new forms of welfare appears strongly.

To this purpose, this paper focuses on how and what degree the new social risks have emerged in welfare states in general under their existing social protection schemes. It starts by explaining briefly the new social risks and the most common measures taken against it in welfare states. The main starting hypothesis is the new social risks put new challenges on welfare states to cope with immediately.

2. DIFFERENCES Between OLD and NEW SOCIAL RISKS

As is well known, postwar welfare state aimed especially to decrease the dependence and vulnerabilities of people to the market uncertainties. Classical welfare states, in their core structure, were based on male breadwinners as full time manual workers with open-ended contracts. Therefore, the basic target of classical welfare programs was to protect the male breadwinner against the "old" risks like sickness, unemployment, getting old or being disabled. The important point here to stress out is that the male breadwinner logic was going beyond working actively at labour market; old age replacement programs, especially pensions, were paid to the husband in the first place. Women could not directly benefit from the postwar welfare state so much except for being widowed or more clearly, the situation that the male breadwinner was not an active member of the family anymore. And this implementation was the only program targeted either explicitly or implicitly on women in Western welfare states for several years (Bonoli, 2005).

However, people today face with "new" risks like balancing work and family life, single parenthood, care of elder, disabled or sick relatives, having children in both parents working families or insufficient social security coverage due to the career cut pursuant to "atypical" working types like part-time, fixed-term or temporary work. The main worker type characterized by working full-time under an open-ended contract with a regularly rising wage has totally changed. However, social security schemes, especially pension systems, coming from the postwar period haven't experienced yet such a detailed transformation, and they continue to be linked mostly with labour market. This means, following an atypical and occasionally interrupted working life may mean insufficient social security coverage and therefore, welfare loss.

3. THE EMERGENCE of and RESPONSE to NEW SOCIAL RISKS

New social risks are the risks that people face due to economic and social changes related with transition to the post-industrial society order(Taylor-Gooby, 2004; Bonoli, 2005) and they result mainly from the work and income gaps in post-industrial labour markets. When someone makes a comparison with the labour markets of industrial era, it is observed that now there is a decrease in the well-paid and traditional male jobs and an increase in instable and low-paid service jobs, which make many people working poor. Besides, the transformation is not limited

only with labour markets; societies also have transformed as a whole; the risk of breadwinner male of family not to be able to earn income from the labour market is not the only and the most important risk anymore.

However all provisions should be planned and implemented within the frame of welfare state crisis and the main suggestions to overcome this crisis. Thus, the question of whether the provisions should be provided in cash or in kind, like day-care for children and elder people, is important. One view is that cash benefits may conflict with the aim of keeping as many people as possible in active labour force. However, when single parent or, in a married situation, both parents work, the real problem is to find time, not to finance, for child care. Thus, it can be suggested to make in kind, not in cash, assistance for child care (and of course for elder people) is much more appropriate.

4. NEW SOCIAL RISKS RESULTING from CHANGING FAMILY PATTERNS and GENDER ROLES

Family instabilities appearing especially as an increase in divorce rates, having children without getting married and single parenthood have ended the figure of "male breadwinner of family" and created new problems that many if not most postwar welfare states are unprepared for.

However, instabilities in family structures are not solely risk factors by themselves, but their consequences are; just like increasing women participation in the labour market. Single parenthood, for instance, is related closely with poverty in all OECD countries, because poverty rate for unemployed single parents is obviously higher in most of these countries. Moreover, most social security systems were shaped according to the stabilized family structures and divorces generally result in the loss of one or both partners. (Bonoli, 2005)

Following divorcement, negative changes generally happen in women's economic situations in many societies. In those times, women generally find themselves in the obligation of entering workforce due partly or completely to income loss. Besides, single mothers may prefer to move back to their own parents' apartments in some more traditional welfare societies. In that case, grandparents' income substitutes for the former husbands' income. Nonetheless, especially in regards of high educated women, divorce sometimes may mean to continue their career which was cut by getting married. This can be seen as one of the advantages of divorce for women.

In fact, there is definitely an urgent need to take necessary measures both for divorced and single mothers, but also for the families where both parents are working. Today, more women join in employment even though they are still married since now they have higher education levels, demand equity more than before both in labour market and at home and there is a fairer duty and responsibility allocation between spouses. Clearly, the number of families with double career increases and care need for children and elder relatives is an obstacle also for them to join to the labour force(Kapız; 2002).

5. NEW SOCIAL RISKS RESULTING from LABOUR MARKET CHANGES

Having a regular job and income from the labour market has been challenged recently by increasing atypical work. The new social risks resulting from here mostly appear as poverty and being working poor. This is because post-industrial labour markets are characterized by deeper wage inequality and instability, particularly for those at the bottom of income distribution who are more likely to have low education degrees. Therefore, having a job by itself is not the guarantee of being away from poverty anymore.

One of the most effective factors causing an increase in female employment is that both parents' earnings have become an obligation now; not an alternative for maintaining satisfactory living standards. Just the husbands' income from the labour market can not provide a whole protection against poverty anymore because of atypical and irregular working types, low rates of social

cohesion and instable family structures. As a solution for this problem, couples both began to work in families. This decreased the fact of being only dependent for husband's income for a family and the pressures on welfare systems; but also generated some serious new problems, too. (Bonoli, 2002)

Although, however, women increasingly demand for a greater equity in access to education and to independent employment today, traditional domestic care structures still put some pressures on their employment and their seek for a support from alternative sources, like their husbands, private sector or state, in care issues. This kind of care responsibilities of women affects not only their access to employment but also, family poverty.(Taylor-Gooby, 2004)

In fact, at the first sight, it can be argued that increasing women participation to the labour market would lead positive, not negative, results. This may be true in some ways; income of both parents undoubtedly provides further protection against poverty. Also, working of wives affects the marriage relations positively. Because women earn some part of total family income, balance of power between husband and wife tends to be more equal, women join into the decision making mechanism in their families more actively and share of responsibilities between spouses become more equal.

However, the new social risk resulting from here is the risk of inability in balancing and integrating the employment with maternity. As women entrance to the labour force increases day by day, the domestic roles and child care that used to be performed by the housewives on an unpaid basis now needs to be externalized either to the state or market. This is a serious problem and can generate important welfare loss if, for example, a parent has to reduce working hours because of the unavailability of adequate child care services. It is also worth of saying that the negative effects of inability in balancing work and home lives are experienced not only by the families with little children, but also by those which have vulnerable elder relatives requiring care. (Bonoli, 2002)

The situation of both parents working has also another negative consequence which is not pointed out and paid attention as much as the others. This is about spouses' psychological feelings. When both of the spouses spend most of their time at work, there wouldn't be so strong feelings tying them to home life because they don't share so much time together. And this situation may facilitate to take decision of getting divorce or living separately; namely, family instabilities.

Besides, changes in labour markets, like technological developments which make it difficult for low-skilled people to be employed and increasing global competition which encourages governments to lower the wages as much as possible both to use their comparative advantages and to attract multinational capital have tightened the link between education and employment. This in turn increases the risk of social exclusion for low-educated people. Therefore, to not to have the required skills for getting a secured job with regular payment is now a much more serious risk. The inability of implementing sufficient measures like life-long learning which helps to develop skill and education levels makes that risk more serious and chronic than ever. (Taylor-Gooby, 2004)

6. NEW SOCIAL RISKS RESULTING from PRIVATISATION of WELFARE

Another is that private welfare services has increased as a result of the efforts to reduce public welfare spending. While privatization itself is not a risk, it can create new risks when citizen-consumers have to make some unsatisfactory choices and when a failure happens in providing standardization of private sector provision. The shift towards private sector especially appears in the field of pension. Also, most countries have legal regulations and implementations which

widen to access to and benefit from private provisions as a part of care strategy for children and the frail elder people (Taylor-Gooby, 2004)

Private sector has not been a real actor in social security system for a long time in many countries. However, private companies which shared profoundly small role compared to the state in the past are now real and big actors owing especially to private pension system. But giving a leading role to the private sector as an actor is not the only recent trend in welfare states. Besides the private companies and the market, NGOs are also the other actors that are employed heavily in welfare provision business. But speaking of pension sphere strictly, it is not possible to make a generalization among countries in terms of pension providing NGOs. Thşs sphere still seems to belong to the state and private companies.

The importance of private pension system in regards of new social risks is it has the potential to compensate some part of income loss which sometimes people suffers from because of being excluded from labour market due to various reasons. In one sense, it has an effect to rescue the people in some degree to be deeply dependent both to social assistance programmes and labour markets. If one looks only from this point of view, he can say that private pension system is very useful in this manner. But the main weakness of this system is it is totally based on individual contributions and people have to pay for the system a long time and regularly before getting paid. However, in the countries where atypical and irregular working types are common and/or income levels are low, it is not so possible to make regular and uninterrupted payments to the system.

Even though private insurance model seems more flexible and in confirmity with today's socioeconomic conditions, one should keep in his/her mind that social security provision against social risks (regardless they are old or new) belongs mainly to the state. Private companies and other welfare providing actors, such as family and NGOs, are only there to complement the state. If this trend increasingly turns into replacing the state instead of complementing it, there may be a lack of proper security and protection against risks. In other words, no other actor or resource is capable of providing as solid protection as the state does.

6. CONCLUSION

Today, social risks have transformed deeply all over the world. The most common risks are not just sickness, unemployment, being disabled or getting old anymore; new and more complicated risks have been added to them for two or three decades. Those occur mainly from market uncertainties, atypical working types, change in gender structure of employment and low education levels. Moreover, old risks also became more serious today than before because of the efforts aiming to decrease public social spending levels and diminishing the role of the state as general.

The common goal of main policy responses to those new and old risks is to increase the employment rates in all age groups. In this sense, as many people as possible are tried to be employed. Besides, some policies to help working mothers, regardless they are single or married, in balancing work and family life are put into practice. In this direction, for instance, new and stronger maternity and pregnancy regulations are made and day-care centers for children and elder people are established. On the other hand, as atypical employment increases rapidly, policies to reorganize the working situations of those atypical workers are executed intensively. Besides, lifelong and at-work training programmes are implemented largely within active labour market policies.

REFERENCES:

1. Bonoli, G. (2002), The Politics of New Social Risks Coverage, American Political Science Association, Boston Marriott Copley Place, Sheraton Boston & Hynes Convention Center, Boston, Massachusetts.
2. Bonoli, G. (2005), "Time Matters Post-Industrialization, New Social Risks And Welfare State Adaptation", in Advanced Industrial Democracies, Congrès Des Quatres Pays, Université De Lausanne, 17-18 November.
3. Kapız, S. Ö. (2002), "İş-Aile Yaşamı Dengesi ve Dengeye Yönelik Yeni Bir Yaklaşım: Sınır Teorisi", Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt:4, Sayı:3.
4. Taylor-Gooby, P., (2004), New Risks and Social Change, New Risks, New Welfare, September.

İYİ YÖNETİŞİM YOLUYLA YEREL KALKINMA
LOCAL DEVELOPMENT THROUGH GOOD GOVERNANCE

Ali YEŞİLDAL[1]

ÖZET
Yönetişim kavramına yönelik ilgi yeni değildir. Daha açık bir ifadeyle, yönetişim kavramı XX. yüzyılın sonlarından bu yana kamu yönetimi ve yerel kalkınma alanlarında önemli bir kavram olagelmiştir. Doğasındaki ve anlamındaki geniş çeşitliliğe bağlı olarak, yönetişim kavramı yeni görünümler ve analizler aracılığıyla kendisini sürekli yenilemektedir. "İyi yönetişim" kavramı bu kapsamda uygulamada görülen normatif genişlemelerden birini teşkil etmekte ve esas olarak, yönetişim eyleminin nasıl gerçekleştirildiğine yönelik değer ve fikirler ile bu kapsamda toplumsal aktörlerin etkileşim yöntemlerine vurgu yapmaktadır. Bir toplumda iyi yönetişimi hayata geçirmek ve güçlendirmek için, bazı temel ilkelere ihtiyaç bulunmaktadır. Bu ilkeler arasında katılım, hukuk düzeni, karar alım süreçlerinin şeffaflığı, hesap verilebilirlik, öngörülebilirlik ve etkinlik bulunmaktadır.

İyi yönetişimin en iyi tarafı, kamu yönetiminin tüm düzeylerinde etkili bir mekanizma olmasıdır. Bu bağlamda, yerel yönetişim devletle bireyler arasında bir ortaklık kurmak için en başarılı araçlardan biridir. Çünkü vatandaşların temel kamu hizmetlerine erişimi için en doğrudan yollardan birini teşkil etmektedir. Bu temel kamu hizmetleri aracılığıyla, tüm vatandaşlar karar alım ve uygulama süreçlerinde doğrudan yer alabilmektedir. Bu sayede, vatandaş olarak en temel haklarından ve yükümlülüklerinden biri olan katılım hakkını kullanabilen "tam vatandaşlar" olabilmektedirler. Bu sürecin sonunda, yaşam kalitesini arttırma, eşitsizlikleri azaltma ve devletle vatandaşlar arasındaki ilişkileri geliştirme gibi kalkınma açısından önemli bazı sonuçlar kaçınılmaz olarak ortaya çıkacaktır.

Anahtar Kelimeler: İyi Yönetişim, Yerel Kalkınma, Karar Alım Süreci

ABSTRACT
The interest to the concept of governance is not new. To this end, governance has emerged as a key concept in the field of public administration and local development since the end of the twentieth century. Due to the large variety in the nature and meaning of the concept, governance has been renewing itself continuously through new aspects and analyses. Good governance, in this sense, is a normative expansion both in the meaning and in practice and also, it refers basically to the values and evaluations about how the act of governance is implemented on the one hand, and the method in which social actors interact in the scope of governance. In order to reach and strengthen good governance in a society, a number of principles are required. These principles include participation, rule of law, transparency of decision-making, accountability, predictability, and effectiveness altogether.

The best part of good governance is that it is a useful tool in all levels of public administration. Local governance, in this sense, is one of the most effective mechanisms to establish partnerships between the state and the public since it constitutes the most direct way and contact to the citizens for accessing basic services. Through these basic services, all citizens may take part in public decision-making and implementation processes. In this way, they become full citizens enjoying one of their basic rights and obligations fully, namely the right of participation. In the end of this process, a number of developmental outcomes, such as improving quality of life,

[1] Dr., Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Genel Sekreter Yardımcısı, ayesildal41@gmail.com

reducing inequality in all its forms, and enhancing relations between people and public institutions occur inevitably.

Keywords: Good Governance, Local Development, Decision-Making Process

1. INTRODUCTION

The term governance refers to the interplay between traditions and institutions by which authority in a country is conducted. It is composed of both the public and the private sector. It has been attributed normative values by many policy papers and evaluation notes. There have been many attempts to define "good" and "bad" examples of governance, but the essential limitation here was the trap of making subjective evaluations. However, it is still possible to assert certain overriding principles, such as transparency, accountability and effectiveness for the good governance.

In order to understand the current meaning of good governance, it is of primary importance to take into consideration the historical development stages of the concept, and the variety of contexts with which the concept is interrelated since these various contexts enriched and promoted the concept in time (Ponte 2002; Kjær 2004; Sindzingre 2004). Even though good governance has been approached from various respects by several organizations and institutions globally, such as United Nations Centre for Housing, Building and Planning (UNCHBP), United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO), Food and Agriculture Organization (FAO) and World Health Organization (WHO), it generally includes political insights as a common ground (Ponte 2002).

Local governance constitutes the most accessible level of engagement of men and women with public authority and state institutions regardless of their political situation. It is one of the easiest ways for citizens to access basic services and to improve their quality of life since they are regarded as decision-makers.

Effective local governance is crucial for inclusive and sustainable development and this is the case both at local and national levels. It contributes to reduce inequality and discrimination in all forms in urban and rural areas and enables harmonious relationships between citizens and public authorities.

In order to implement an effective local development process through good governance, there are a few crucial principles that must be taken into account. These principles include facilitating democratic accountability, strengthening rule of law and security, building administrative capacity for development management and service delivery, enhancing fiscal resources and empowerment, equipping collection and management of spatial information, and accelerating social capital formation.

2. GOOD GOVERNANCE AS AN EFFECTIVE TOOL FOR LOCAL DEVELOPMENT

When it was first introduced, the term "governance" was used to address a transformation of relationships between state agencies and other parties - including persons, companies and NGOs- in local, national and international levels. But in time, particularly after the subjective "good" was added to the term, the notion has gained a rather normative meaning (Kooiman 2000; Kjær 2004). According to the World Bank, which started to use the term in the mid-1980s, good governance has a quite straightforward meaning. The Bank is inclined to see the term simply as a special type of government which commits to ensure efficient and accountable government (Sindzingre 2004).

As good governance became prominent in debates, many international organizations set it as pre-condition for their international financial and technical supports. This pre condition

included, i.e. right functioning of state structures, state's role in the market, and its relationship to civil society etc. Thus, good governance is possible to be framed as the responsible use of power (Bala, 2017: 597).

The broadening recognition of human rights and democracy values as well as the strong integration of these two interrelated terms recently fuelled the concept significantly and attributed it a more political connotation. In this sense, values of democracy and direct participation into decision-making processes found a central place in good governance discourse all around the world in conformity with the UN Millennium declaration. The declaration highlights the principle of good governance as the essential part of development and poverty eradication practices in general: "Success in meeting these objectives [development and poverty eradication] depends, inter alia, on good governance within each country" (UN 2000, 4).

There is abundance in the number of documents and/or reports underlying the interrelatedness between poverty eradication/development goals and good governance. This integration and harmony between different terms fuelled the enrichment of the term of good governance. In a World Bank report on Sub-Saharan Africa in 1989, for instance, the lack or absence of good governance was raised as the main reason of lack of success in development efforts in spite of the huge amounts of financial supports from the Bank to the region. (Easterly, 2007)

World Bank set forth four basic areas of action in good governance, namely efficient public sector management, accountability of state and administrative action, transparency and active information delivery and, at least, a trustworthy legal framework. These four areas of action are indeed the main principles to fulfil a convenient example of good governance in a society. There is, of course, one more crucial and additional condition that should be taken into consideration in good governance process as such the unique political and cultural structure and tradition of each country (Frey, 2008: 48).

3. DECENTRALISATION AND LOCAL DEVELOPMENT

Decentralisation, whose popularity increases across the world day by day, is defined from various perspectives. Each definition highlights different aspects of the concept, such as political, administrative, fiscal and economic decentralization. According to one of the most common definitions, it refers to transferring the authority and responsibility of central government to local departments of government or even to the private sector organizations (Nijenhuis, 2002: 23).

There is a direct connection between decentralisation and good governance as such decentralization practices constitutes one of the good governance principles. Put clearly, citizens may enjoy democratic and effective governance more closely thanks to the decentralisation. By the existence of successful decentralisation practices, local and regional authorities have a better opportunity to satisfy citizens' needs with their transferred authorities better and have the privilege of reacting to the changes in local environment faster. Decentralisation is a solid proof of the claim that governance cannot be performed only by central and top level departments and, indeed, the real and good of quality development starts from the local level. It is also a good example of an effective division of labour between different departments of entire public management body (Bala, 2017: 598).

As the call for improved democracy gains strength in time, the popularity of decentralisation increases as well due to the clear connection with the general development idea and the role of local people in local decision-making. This debate paved the way to the new style of perception of the centralised state and its basic functions as well as leading a shift in the role of government. First of all, the traditional idea of government was replaced heavily by governance. It is commonly believed that decentralisation forms the appropriate ground for governance to

flourish and flourished governance (namely, good governance) definitely leads to development and poverty eradication eventually (Nijenhuis, 2002: 21).
As regards the local development, there have been numerous attempts to conceptualise it. In order to make a generalisation, there is a prominent tendency to evaluate the concept from a pure economic perspective, using location theory, capital accumulation and technological change as the main theoretical framework (Bingham and Mier 1993). Supporters of this perspective complete their conceptualisation with the requirement of a strong local industrialisation through which an intensive flow of foreign capital and investments are attracted. There is a quite simple logic and transmission mechanism here as such local industrialisation would attract foreign capital; foreign capital would enable local development.

However, there are solid claims and proofs that focusing only on economic ideas while considering an effective local development does not guarantee the absolute success in local development goal. Lathrop, for instance, considers local development a strategy broadening citizens' options and access to opportunities of income, employment, or the consumption of public goods and services (1997: 96). The overall access to these opportunities is determined not only by their existence, but also and more importantly by the way they are delivered. Thus, there is a clear interplay between economy and politics here as such the existence of opportunities is purely an economic issue while the distribution of them is a rather political matter.

Besides foreign economic factors, internal and endogenous processes and actors have crucial roles on local development as well. Blakely (1994: 50) rightfully frames that a successful local economic development performance must include endogenous development components and policies. The best way to fulfil this crucial requirement is to benefit from not only the full potential of local human resources but also the institutional and physical resources, too. Civil society undertakes a significant and primal role here through its ability to identify objectives and instruments of correct intervention in relation to the actual and unique situation in each locality.

4. GOOD GOVERNANCE AT THE LOCAL DEVELOPMENT LEVEL

Beyond the common belief that there is a strong connection between good governance and local development, various facilitating factors should be determined in order to fulfil this connection thoroughly. According to the World Bank, in this sense, effective contribution of a well-functioning market mechanism is significantly important. Contribution of market mechanism to the strong connection between governance and local development is composed of both eradicating effects on poverty by fostering the overall growth and creation new areas to participate for all market forces. To this end, good governance has a central place in the ultimate goal of poverty reduction according to the World Bank and the main tool to fulfil this goal is the overall economic growth (World Bank, 2002: 99).

Despite of all these detailed and well-furnished insights, even the Bank itself does not believe that development is not possible to yield good governance automatically or vice versa. There are certain factors required in this process. A strong focus on economic development is the first and the foremost requirement, but it must be empowered by a good example of decentralisation, democratisation and good governance altogether. Otherwise, poverty, illiteracy, and weak-functioning institutions would cause even bigger problems which cannot be solved through local interventions. (World Bank 2002: 10).

Other than the economic dimension, there is also a political dimension of good governance in its interconnectedness with local development debates. The political dimension may be approached and evaluated from various perspectives (Hoebink 2006). First, it is closely related to initiate, maintain or cancel and change the content and level of local assistance. Second, the role and the extent of presence of democratic practices in general or the involvement degree of civil society

organizations in private constitutes another dimension. As the last one, politics itself may be evaluated as an effective instrument to promote economic development and to eradicate poverty both on local and national levels. In short, good governance is an effective and crucial condition for development in addition to the traditional one-sided financial-economic decision-making processes.

Goodness itself, however, puts a quite strong challenge of subjectivity on the issue as well. In order to overcome this challenge to some extent, it is possible to determine some indicators which are required to call a practice of governance "good": Government effectiveness: By this indicator, the quality of public services, the quality of the civil service and the degree of its independence from political pressures, the quality of policy formulation and implementation, and the credibility of the governments commitment to such policies are implied.

Regulatory quality: This indicator addresses the ability of the government to formulate and implement sound policies and regulations, which permit and promote private sector development.

Rule of law: As being one of the most important indicators, it refers to the extent to which agents have confidence in and abide by the rules of society, and in particular the quality of contract enforcement, the police, and the courts, as well as the likelihood of crime and violence.

Control of corruption: This last indicator portrays the extent to which public power is exercised for private gain, including both petty and grand forms of corruption, as well as 'capture' of the state by elites and private interests (Bala, 2017: 598).

Even though these theoretical conceptions and connotations seem correct without raising any serious critics and there is a broad belief about the sound relationship between good governance and local development, there is still no clear and definite empirical evidence based on case studies concerning the relationship between good governance and economic development (Nanda 2006). Therefore, political conditionality of development and developmental assistance seems to continue to be a debatable issue as being a sensitive subject which is highly based on ideological subjectivity.

5. CONCLUSION

There has been a growing interest about the relationship between local development and good governance recently. This is, to some extent, the result of the assumption that strong central state structures weakened significantly and started to be unsuccessful to meet the needs of local people sufficiently. This is particularly a reality for the provision of basic services. Debates on this issue focus mainly on the objectives, actors and policies in the relationship between good governance and local development. Since the angles to approach this issue vary to a great extent, it is not possible yet to talk about a universal and integrated paradigm.

In order to perform a successful example of good governance, there are certain conditions to be met. First of all, there must be well-educated human resource that is adequately concerned with the external environment. Secondly, a strong and dedicated will coming from public administration bodies must exist to share their authority. This is crucially important in putting the administrative reforms into practice.

Based on these two crucial conditions, full adoption of good governance practices may ease the way towards the reform of the entire civil service package, improved and democratized policymaking structures, accountability and transparency, and, of course, decentralisation.

Even though prescribing a recipe for good governance is possible in the light of these theoretical assumptions, there is no universal clarity on the real nature of the relationship between good governance and development process. Put clearly, it is not certain to what extent good governance is responsible for development performance of a society. Therefore, the same case may lead different outcomes of different experts, which is a very common phenomenon in literature. The outcomes may vary upon the angle or dimension that the expert applied.

REFERENCES

1. Bala, A. (2017), "Role of Public Administration in Good Governance and Local Development", International Journal of Economics, Commerce and Management, Vol. V, Issue 5, May 2017.
2. Bingham, R. and R. Mier (1993), Theories of Local Economic Development: Perspectives from Across the Disciplines, London: Sage.
3. Blakely, E. J. (1994) Planning Local Economic Development: Development Theory and Practice. Thousand Oaks: Sage.
4. Easterly, W. (2007), The White Man's Burden: Why the West's Effort to Aid the Rest Have Done So Much Ill and So Little Good, New York: Penguin Books.
5. Frey, K. (2008), "Development, Good Governance, and Local Democracy, Brazilian Political Science Review, Vol.3, no.se.
6. Hoebink, P. (2006), European Donors and 'Good Governance': Condition or Goal? The European Journal of Development Research 18 (1): 131-161.
7. Kjær, A. M. (2004), Governance, Cambridge: Polity Press.
8. Kooiman, J. (2000), "Governance; A Social-Political Perspective". In Debating Governance: Authority, Steering and Democracy, ed. Jan Pierre, 71-98. New York: University Press.
9. Lathrop, G. (1997) Local Development, Social Contract and Institutional Thickness. In: A.H.J. Helmsing and J. Guimaraes (Ed.) Locality, State and Development, Essays in Honour of Jos G. M. Hilhorst, pp. 95-105. The Hague: Institute of Social Studies.
10. Nanda, V. P. (2006), The "Good Governance" Concept Revisited. The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science 603 (1): 269-283.
11. Nijenhuis, G. (2002), Decentralisation and Popular Participation in Bolivia : The Link Between Local Governance and Local Development, Utrecht: KNAG.
12. Ponte, G. D. (2002), "The Changing Urban Discourse of the Multilateral Aid Institutions", Special Issue: Urban Partnerships, International Social Science Journal 172 (June): 205-216.
13. Sindzingre, A. (2004), The Evolution of The Concept of Poverty in Multilateral Financial Institutions, The Case of the World Bank", In Global İnstitutions and Development, Framing the World?, ed. Morten Bøås and Diamond Mcneill, 164-177. London and New York: Routledge.
14. United Nations (UN), (2000), United Nations Millennium Declaration, Resolution 55/2, adopted by the General Assembly, September 8.
15. World Bank, (2002), World Development Report 2002: Building Institutions for Markets. Washington DC: The World Bank/Oxford University Press.

ATLAS II. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ
TAM METİN BİLDİRİ
15-17 ŞUBAT 2019 Mardin / Türkiye

SOSYAL MEDYANIN YEREL KALKINMADA ROLÜ
ROLE OF SOCIAL MEDIA IN LOCAL DEVELOPMENT

Ali YEŞİLDAL[1]

ÖZET
Genel olarak bakıldığında, internet kullanımı 1990'lı yıllardan bu yana hızla artmıştır. Özellikle de sosyal medya ve sosyal ağlar siyasi organizasyonlarda, sosyal etkileşimlerde ve ekonomik kalkınma süreçlerinde bu tarihten itibaren yaygın biçimde uygulanmıştır. Bu yaygınlaşmanın ilk dönemlerinde, sosyal medya esas olarak siyasi eylem, demokrasinin geliştirilmesi, pazarlama ve kamu ilişkilerinin yönetilmesi gibi alanlarda kolaylaştırıcı bir araç olarak kullanılmıştır. Ancak, son dönemlerde daha çok yerel ve ekonomik kalkınma alanlarında kullanımı yaygınlaşmıştır. Bu bağlamda, son zamanlarda insanları yeni bilgi ve iletişim teknolojileri kullanımının da yardımıyla yeni küresel bağlantılarla güçlendirmeyi hedefleyen çok sayıda dijital öncü ortaya çıkmıştır. Daha açık ifade etmek gerekirse, bilgi ve iletişim teknolojileri ile bireyler arasındaki bu yeni ortaklık, bilgi ve iletişim teknolojilerinin yerel kalkınma sürecindeki rolüne ilişkin giderek artan bir ilginin doğmasına yol açmıştır.

Gerçekten de sosyal ağların toplulukların genel sosyoekonomik refahını arttırabileceğine ilişkin kesin ampirik kanıtlar bulunmaktadır. Bilgi ve iletişim teknolojileri ile yerel kalkınma arasında güçlü bir ilişki bulunduğuna ilişkin hiç şüphe bulunmamakla birlikte, bu iki değişken arasındaki ilişki dönemden döneme değişmektedir. Bilgi teknolojilerindeki ve sosyal medya kullanımındaki değişimler dikkate alındığında, sosyal medyanın ve sosyal ağların yerel kalkınma alanındaki kullanımlarının sürekli olarak yeniden değerlendirilmesi gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Medya, Sosyal Ağ, Yerel Kalkınma

ABSTRACT
Internet use, in general, has been growing tremendously since 1990s. Particularly the social media and social networking have been widely applied in political organizing, social interaction, and economic development since then. During the first era of this growth, social media was mainly applied as a facilitating tool in areas such as political action, democracy promotion, business marketing, and public relations management. However, social media has been used recently in the field of community and economic development more often. To this end, many digital pioneers, who were seeking to equip people with new global connections by the help of the use of new information and communication technologies (ICTs), have emerged lately. Put clearly, this new partnership between ICTs and individuals led a growing interest in the role of ICTs in the process of local community development.

There are, indeed, concrete empirical researches indicating clearly how social networks may and can improve the overall socioeconomic well-being of communities. Even if there is no doubt about the strong relationship between ICTs and local community development, the interaction between these two variables varies from time to time continuously. Considering the dramatic changes occurring in the scope of information technologies and social media use in particular, there is a strong need to evaluate over and over again the use of social media and social networking in the field of community development.

Keywords: Social Media, Social Network, Local Community Development

[1] Dr., Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Genel Sekreter Yardımcısı, ayesildal41@gmail.com

1. INTRODUCTION

The use of social media and social network as a bridge between local governments and residents in order to improve a better interaction is a highly sensitive subject.

Generally speaking, access to the internet has been a human right since 2016. To this end, United Nations Human Rights Council called its member states to facilitate and improve access to the internet.

Social media is still a vague concept for some due to being a rather new technology. Instead of making a comprehensive definition, therefore, giving the best-known social media tools and applications would be better to understand the concept. To this end, social media is composed of primarily the blogs, micro-blogs, wikis, social networking, multimedia sharing services, content syndication and virtual worlds.

Furthermore, a new technology innovation, which is called Web 2.0, highly facilitates and encourages users to generate contents and to share them among multiple networks. In order to do these, entire social media substructure is composed of a range of various activities which incorporate technology, social interaction and the construction of words, pictures, videos and audio altogether. Thanks to all superior and facilitating features, social media go beyond the natural boundaries of traditional tools and technologies of human interaction and communication. Internet access is the only condition and requirement for an individual to interact with others by using social media platforms and spread his/her thoughts or perceptions around in the shape of web contents. Thanks to this quite well-functioning social network, everyone receives information and have the chance to communicate with others. Another upside of social media tools is that they allow people to communicate instantly and therefore, they yield time and space savings as well.

2. SOCIAL MEDIA and TRADITIONAL MEDIA

Social media is composed of numerous technological tools and methods used with the purpose of creating, sharing and discussing information. In other words, information is spread and/or disseminated to a huge mass of people by the help of social media. Once the target mass receive the information, they now have the opportunity to create and spread the content with or without new additions. (Lachapelle, 2011: 2)

Blogs are possible to be deemed the beginning of social media. Since then, social media has been developing and extending tremendously. There are at the moment various social networking sites, such as Facebook, Twitter, Linked In, Internet forums, wikis, podcasts, and video (Wright and Drifka Hinson, 2009: 13-14). Bu the real contribution in the big leap of social media is attributed particularly two social networking sites, which are MySpace in 2003 and Facebook in 2004 (Kaplan and Haenlein, 2010: 60). Those sites were created with the purpose of serving for only college students, but in time, they spread over to cover billions of people from all age groups and from all classes as well as private companies.

Social media replaced for the traditional media to a great extent today. Put differently, messages and information used to be distributed by traditional media outlets before social media became that common. Traditional media outlets still exist, however social media tools and sites, such as blogs, Facebook, Twitter and Instagram have came into the play now. This is happening, of course, thanks to the new technologies, particularly the internet technologies. To this end, internet has given people the opportunity and ability to reach news instantly from an endless variety of sources. People can have immediate messages and can get break news from family members, old and new friends, colleagues, and/or organizations. The main tools for this endless information sharing network are Facebook, blogs, Twitter, Linked In, Instagram etc. Traditional

media such as in print newspapers, magazines, radio etc. are no longer the main sources of information sharing. They are just the complements for the new social media tools.

3. SOCIAL MEDIA and PUBLIC RELATIONS

A huge part of leading public relations professionals uses heavily communication technologies with the purpose of doing their jobs easier in a quite less time. Besides being time-saving, communication technologies and particularly social media make it possible for them to reach a broader audience (Eyrich et al, 2008: 412). So that they even decide and plan their agenda in conformity with the latest trends in social media sharing attitudes of their target audiences. This became the nature and the spirit of public relations business. In other words, any public relations efforts which do not take into consideration the existing attitudes of audiences determined by the observation of their social media preferences is not possible to yield successful results.

Therefore, public relations practitioners themselves need to become good social media users as well. They need to follow latest developments in social media use and tools (Curtis et al, 2010: 90). As the popularity of new social media tools increases among public in their everyday life, they are increasingly becoming a crucial part of public relations business unavoidably. As a result of this, new opportunities and making higher profit possibilities by the help of using social media have changed the whole picture in the practice of public relations (Di Staso et al, 2011). This new era has witnessed even the born of new jobs and professions, such as social media experts etc.

The use of social media and networking is crucial as a community development tool mechanism. The reasons behind this include building new and permanent relationships, improving communications and exchanging information in real-time, documenting development performances and efforts, and reaching a broader mass of audience than was possible at any time in history. Even more importantly, social media can allow people who have the required skills and abilities to use new technologies thoroughly by helping them to stop using traditional command-and-control models of management (Bryant, 2006: 559).

As a broader conclusion, it is possible to assert that modern technology have changed the way people conduct their lives. In this sense, McLuhan contended in his significant study that commerce gained a huge speed thanks to the modern railway. He also recorded a right and perfect estimation for today. He told clearly in his studies that media would evolve to the point that changing continuously the way people live. “Communication media of the future will accentuate the extensions of our nervous systems, which can be disembodied and made totally collective. New population patterns will fuel the shift from smokestack industries to a marketing-information economy. Video-related technologies are the critical instruments of such change” (McLuhan and Powers, 1989: 83). Another rightfully put claim and estimation in the same study was that new media would allow users to become both producers and consumers at the same time. It is for sure now that social media tools such as Facebook, Instagram, Twitter, Pinterest, YouTube etc. have proved that this estimation came into reality. To this end, consumers can now reach the convenient authority in such a shorter time in a direct way and they can share their views, complaints and wishes in various ways at a faster pace.

4. SOCIAL MEDIA and LOCAL GOVERNANCE; E-GOVERNMENTS

In the last a few decades, social media has made tremendous impacts on the way local governance is conducted. In this sense, various political visions emerged in public administration agenda and authorities have reached the opportunity and the ability to see the different attitudes of people living in their cities towards social media and ICT. This process is so big that it is now one of the main mechanisms for accelerating local growth and the main vehicle for the local people to participate in decision making process.

There are numerous studies providing strong evidence for the reality that social networks can improve the socio-economic and cultural wellbeing of local communities. As such, the structure and type of social networks and related diversity in the attitudes of individuals towards them and the nature of relationship among themselves is strongly correlated with the economic development of communities (Eagle, Macy, and Claxton, 2010).

There are so many duties and responsibilities belong to local e-government leaders. First of all, they should must take into consideration the results of social network interactions with public and reflect them into their government performance (Brata and Lagendijk, 2013). This must be considered a continuous process instead of seeing it one-time only. Therefore, to manage it sustainably they must reward the accomplishments of their IT teams and social network experts who contribute to improve their e-government performance and due overall management practices.

Generally speaking, successful e-government applications in local government field targets to improve existing service quality by focusing mainly on residents. Thanks to e-government applications, public service delivery as a whole may be substantially improved and individual citizens may enjoy better and in-time services more (Kim, 2009). Digital governance is composed of both delivery of public services and citizen participation in governance at the same time. A high level of e-governance performance is important to electorate support towards the local government. The first step of e-governance may be composed of posting information online to enable the online citizen participation. The further steps include sharing informational content and getting feedbacks from residents. This reciprocal information sharing via e-government applications portrays clearly the improved levels of e-government adoption in local authorities.

Government websites need residents' personal information apart and make use of tracking tools and cookies. But before doing this, websites and applications must include relevant and sufficient informational content to residents. The privacy policies must be announced clearly as well. This is an obligation both in terms of law and gaining the permanent trust of citizens (Carrizales et al., 2011). Citizens may have new demands and suggestions and/or complaints about public services. Therefore, use of information technology in local government organizations enables fast move of authorities on problematic issues. Furthermore, a good and fast coordination with central government becomes possible in this way and this fast cooperation and coordination can result in high level of performance and happiness among residents.

Implementation of social media and social networking deals with not only community development and conducting good practice, but also essential tenets of good governance and democracy becomes possible thanks to enabling extensive participation, improved effectiveness and efficiency in services and outcomes, an improved level of accountability and transparency. The main result of all these good principles is, of course, an improved level of fairness and equity.

The use of e-government in local government processes must be based on citizen participation. Well defined objectives are the main tools to reach a successful e-government strategy and local councils may assist to reach this goal to a great extent. The main focus must be the provision of information and better services to the citizens continuously. But simply transferring the traditional government structures online does not mean meeting residents' expectations thoroughly by itself. E-government applications which are connected to them directly are crucial for the efficient implications and outcomes. These applications may even affect organizational structures, policies, and employees and as a whole, daily lives of residents.

There must be powerful and dedicated leadership in local authorities in order to reach e-government promises. The level of easiness of use of websites and applications is critical as well. They must be organized in order to enable it possible for all age groups of people from all education levels to access easily. In short, accessing government services online must be easy and quick for everyone in local environment. Website design of government services must be simple and plain as well. The content must be in conformity with the expectations of citizens; it must be user friendly. This determines the use frequency of websites.

The easiness in the use website and accessibility may enable good use of channels of communication and establish a direct relationship between government and citizens (Carrizales et al., 2011). The existence of bureaucratic institutions in the public sector may yield an innovation in the implementation process. The organizational dimensions and the factors in each dimension may, in this sense, facilitate the adoption and implementation of local e-government.

5. CONCLUSION

The use of social media and social networking in political organizing has been widening every day. These new media tools enable social interaction, and they contribute even to local economic development. As local governments recognize various benefits and advantages of using social media and network, they apply increasingly these new technologies in political action, democracy promotion, and public relations management as a whole.

There are numerous advantages for governments to gather from the heavy use of social media tools in government activities. Therefore, they are employing social media increasingly even in their core operational processes. This clearly portrays that social media constitutes the main ground for local government authorities to engage constituencies with themselves and create a loyal mass of electorate as well. Furthermore, the quality of public services get higher and time and money savings increase thanks to the social media use and the extensive feedback network.
Another benefit of using social media in local government activities is that the level of transparency and accountability increases in all levels of government since social media has the power to alert citizens immediately about breaking news and new information. It provides a good archive for the jobs done so far through online reports; anyone can access and see the past performance of local governments and can make comparisons between different periods and different governments.

For these purposes, local governments apply various social media applications increasingly. In this way, they can connect with constituents easily, and they can hear their voices immediately. They can even build their future plans and strategies for local developments based on the feedback taken via social media network.

REFERENCES

1. Brata, A.G. and Lagendijk, A. (2013), “Diversity Issues in Local Development in Papua”, Economics, Management, and Financial Markets, vol. 8, no. 2, pp. 64-80.
2. Bryant, A. 2006 “Wiki and the Agora: 'It's Organizing Jim, But Not As We Know It'. Development in Practice. 16 (6):559-569.
3. Carrizales, T., Melitski, J., Manoharan, A. and Holzer, M.(2011), “E-Governance Approaches at the Local Level: A Case Study in Best Practice,”, International Journal of Public Administration, vol. 34, no. 14, pp. 935-945.
4. Curtis, Lindley, Edwards, Carrie, Fraser, Kristen L., Gudelsky Sheryl, Holmquist, Jenny, Thornton, Kristin, Sweetser, Kaye D. (2010), “Adoption of Social Media for Public Relations by Nonprofit Organizations”, Public Relations Review 36, 90–92.

5. DiStaso, M. W., McCorkindale, T., and Wright, D. K. (2011), "How Public Relations Executives Perceive and Measure the Impact of Social Media in Their Organizations", Public Relations Review, 37(3), 325-328.
6. Eagle, N., M. Macy, and R. Claxton (2010), "Network Diversity and Economic Development", Science, 328(5981):1029-1031.
7. Eyrich, N., Padman, M., and Sweetser, K. (2008), PR Practitioners' Use of Social Media Tools and Communication Technology, Public Relations Review, 34(4), 412-414.
8. Kaplan, A.M., & Haenlein, M. (2010), "Users of the World Unite! The challenges and Opportunities of Social Media", Business Horizons, 53, 59-68.
9. Kim, S. (2009), "A Case Study of Local E-government Performance in South Korea: Do Leadership and Management for Results Matter?", International Public Management Review, vol. 10, no. 1, pp. 170-198.
10. Lachapelle, P. (2011), "The Use of Social Networking in Community Development", CD Practice, Issue:17.
11. McLuhan, M. & Powers, B.R. (1989), "The Global Village: Transformations in World Life and Media in the 21st Century". New York, N.Y.: Oxford University Press.
12. Wright, D. K., and Drifka Hinson, M. (2009), "Examining How Public Relations Practitioners Actually Are Using Social Media", Public Relations Journal, 3(3).

ATLAS II. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ
TAM METİN BİLDİRİ
15-17 ŞUBAT 2019 Mardin / Türkiye

KÖMÜR PELETLEME VE BRİKETLEMEDE LİF DOLGUSU KULLANIMI
FIBER FILLER USE IN COAL PELLETIZING AND BRIQUETTING

Yıldırım İsmail TOSUN[1]

ÖZET
Endüstriyel fırınlarda düşük kaliteli katı yakıt olarak kömür tozundan faydalanabilmek için ve ayrıca yanma odasına uygunluğu açısından kömürün peletlenmesi ve briketlenmesi bu çalışma da önerilmiştir. Kömür peletleme ve briketleme teknikleri, belirli miktarlarda bağlayıcıları ve kükürt giderici sorbent maddeleri ve farklı dolgu maddelerini içermektedir. Bu bağlayıcıların miktarındaki azalma ve kömür peletlerinin ve briketlerin kalitesindeki iyileşme, yeni geliştirilmiş sıkıştırma ve yuvarlama teknolojileri ile sağlanabilir. Bu amaçla bu çalışma da kömür peletlerinin ve briketlerin, özellikle de özellikle Şırnak asfaltitinin yanma ya daha elverişli olması için, belirli oranda pamuk lifi ve saman gibi lif dolgu malzemeleri ile yuvarlanması ve briketlenmesi laboratuar koşullarında incelenmiştir. 25 ton'luk pres kullanılarak briketlerin kalitesinin iyileştirilmesi çalışılmıştır. 30 mm çapındaki briketler ve 8 mm çapındaki peletler üretilmiştir. İlave edilen lif içeriği cinsi ve miktarı açısından fiziksel ve kimyasal özellikleri incelenmiştir. Son olarak, su emme kalitesinin kabul edilebilir olduğu ve sıkıştırma dayanımı ve kayma dirençlerinin, Linyitlerde ve Şırnak asfaltit tozu kullanılırken orijinal kömüre yaklaştığı sonucuna varılmıştır. Lif içeriği, Şırnak asfaltitinden üretilen kömür peletleri ve briketlerinde basınç ve kesilme dayanımlarının sırasıyla % 320 ve% 260 oranında arttığı gözlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Lif Dolgusu, Kömür Peletleme, Kömür Briketleme, Briket Basma Dayanımı, Pelet Kesme Dayanımı.

ABSTRACT
In order to beneficiate from coal fines as low quality solid fuel in industrial furnaces pelletizing and briquetting was proposed due to suitability in combustion chamber. Coal pellets and briquetting techniques involved different filling materials such as binders and desulfurizing sorbents at certain amounts. Decrease in the amount of these binders and improvement in quality of coal pellets and briquettes could be managed by new improved compressing and rolling technologies. For this aim, improvement of qualities of coal pellets and briquettes, especially Şırnak asphaltite fine for suitability in combustion, the fiber filler materials such as cotton fibers and straw for pelletizing in the tumble rolling and 25 ton loaded pres in laboratory circumstances. The 30 mm diameter briquettes and 8 mm diameter pellets were produced. The physical and chemical qualities were investigated regarding added amount of fiber content and type. Finally, it is concluded that the water absorption quality was acceptable and compression strength and shear resistivity were closing the original type of coal while asphaltite fine used. The fiber content increased the compression and shear strengths at 320% and 260% rate, respectively for produced coal pellets of Şırnak asphaltite.

Keywords: Fiber Filler, Coal Pelletizing, Coal Briquetting, Briquette Compression, Pellet Shear.

1. GİRİŞ
Toz kömürlerin ocakların çıkışlarında, yıkama tesislerinde ve taşımalar esnasında oldukça yüksek miktarlarda oluşması, bunların atık değil de, bir enerji hammaddesi olarak kullanımını zorunlu hale getirmiştir. Bu nedenle, günümüzde kömür tozlarının bir kısmı, endüstride pulverize kömür yakan brülörlü fırınlarda yakılmak suretiyle çimento fabrikalarında ve termik

[1] Dr. Öğr. Üyesi, Şırnak Üniversitesi, Maden Mühendisliği Bölümü, Şırnak, yildirimismailtosun@gmail.com

santrallerde tüketilmekte, büyük bir kısmı ise briketlenerek briket kömürler şeklinde değerlendirilmektedir (TKİ, 2009). Ancak kömür tozlarının daha fazla kül ve kükürt içermesi çevre sorunlarını arttırıcı bir faktör olması nedeniyle kullanımları kısıtlanmaktadır. Ayrıca yüksek küllü ve kükürtlü kömürlerin toz boyutlarda zenginleştirilmesi zorunlu olmaktadır (Tosun, I 994). Bu nedenlerden dolayı, yıkanmış temiz toz kömürlerin briketlenerek parça boyut da değerlendirilmesi daha uygun olmaktadır.

Briketleme işlemi bağlayıcılı veya bağlayıcısız olarak yapılabilmektedir. Ancak briketlemede kullanılan bağlayıcı maddeler (katran, zift ve asfalt gibi) briket kömür yandığı zaman çevreye zarar vermektedir. Bu nedenle bağlayıcısız briketleme veya bağlayıcının en az miktarda kullanımı tercih edilmektedir. Fakat ülkemizde üretilen linyitlerin çoğu bağlayıcısız biriketleme ile değerlendirilememektedir. Örneğin Çan, Soma, Tunçbilek, Seyitömer linyitlerinden yeterli dayanıma sahip bağlayıcısız briketler üretilememiştir. Bu nedenle, ülkemizde bağlayıcılı briketleme, toz kömürlerin briketlenmesinde en yaygın olarak kullanılan bir yöntem haline gelmiştir. Özellikle briketleme işleminde bağlayıcı olarak ziftin ağırlıkça % 10 'a kadar kullanılması çevre kirliliği yarattığı için bu oranın minimum seviyeye indirilmesi gerekmektedir. Tüm bu bilgiler ışığında yapılan çalışmada, Sivas Gemerek kömürü, önce zift ile briketlenmiş ve optimum bağlayıcı miktarı tespit edilmiştir. Daha sonra bağlayıcı miktarını azaltmak amacı ile dayanımı arttırıcı etki yapan bir tür fiber malzeme kullanılmış ve en uygun briketleme koşullan tespit edilmiştir.

2. FİBER PELETLEME VE BRİKETLEME

Briketleme, maksimum 6 mm boyutunda olan toz kömürlerin, basınç altında bağlayıcılı veya bağlayıcısız sıkıştırılarak bütün parçalar haline getirilmesidir. Bu şekilde elde edilen briketlerin suya, atmosfer koşullarına ve mekanik darbelere dayanıklı olmaları gerekmektedir. Bu nedenle, briketin kalitesine etki eden en önemli parametreler kömürün türü, nem oranı, tane boyutu, briketleme basıncı, briketleme süresi, bağlayıcı madde türü, oranı ve yoğurma sıcaklığı olmaktadır. Belirli plastik özellik gösteren kömürler den, yüksek briketleme basıncında, bağlayıcısız sağlam briketler elde edilmiştir. Ancak, bu tür briketlerin suya dayanımları çok zayıf olduğu için kullanım alanı çok sınırlı kalmaktadır. Afşin-Elbistan türü yumuşak linyitler bu şekilde değerlendirilebilmektedir. Sen linyitler, toz kömürler ve hatta kok tozları bağlayıcılı briketlenmektedir. Bağlayıcılı briketlemede, çok sık kullanılan zift, katran ve asfalt türü bağlayıcı maddeler çevre açısından zararlıdır (Çuhadaroğlu vd., 1994, Aydoğan vd., l 990). Bu nedenle geliştirilen özel yöntemlerden biri olan zifti köpükleştirerek kömür ile karıştırma yöntemi briketlemede zift ilavesini % 1.5-2 oranında azaltmıştır (Kemal, l 990). Ayrıca bitki sapı olarak kullanılan samanın bağlayıcılı briketlemede briket sağlamlığını arttırdığı tespit edilmiştir (Saraçoğullan vd., 1990).

Bu çalışmada bir tür fiber malzemenin briketlemede kullanılabilirliği araştırılmıştır. Fiber malzeme olarak kullanılan saç kılı, plastik özellik gösteren biriketlerin mukavemetini Şekil l 'de gösterildiği gibi arttırmakta ve böylece bağlayıcı madde kullanımı azalmaktadır. Briketlemede kullanılabilecek fiber malzemeler saç kılı, koyun, keçi kılı, yaprak lifi, sentetik iplik ve pamuk ipliği olabilmektedir.

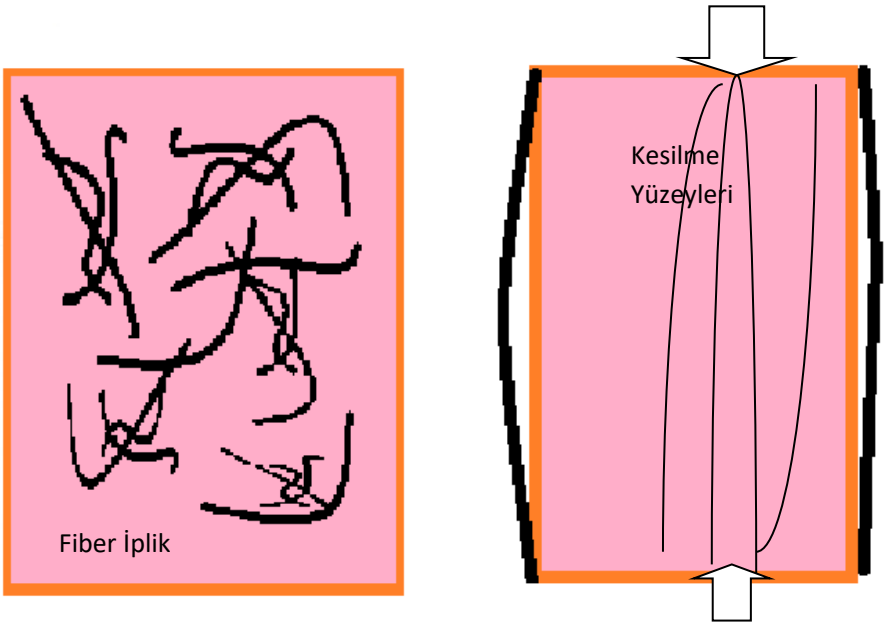

Şekil l- Fiber Malzemenin Briket Dayanımına Etkisi

3. METOD

Bu çalışmada, temsili olarak alınan - l 00 mm boyutundaki Sivas-Gemerek kömürü çeneli ve merdaneli kırıcılarda kontrollü olarak kırıldıktan sonra - 100 mikron boyutuna ufalanmış, kimyasal ve elek analizleri yapılarak sonuçlar Tablo 1 ve 2 'de verilmiştir.

Söz konusu kömür ilk olarak, yıkanmadan ve bağlayıcı madde olarak farklı oranlardaki ziftin kullanımıyla, laboratuar şartlarında 50 mm çapında ve 50 mm uzunluğundaki standartlara uygun briketler haline getirilmiştir. En uygun zift oranını belirlemek amacı ile üretilen briketlerde Shatter, basınç ve suya dayanım testleri yapılmış, kül ve kükürt oranlarda tespit edilerek sonuçları Tablo 3 de verilmiştir.

4. SONUÇLAR VE İRDELEMELER

Daha sonra bağlayıcı maddenin optimum miktarı olarak belirlenen % 10 zift ve fiber malzeme olarak' ta 40, 60, 80, 100, 150 mg 'lık yumaklar halinde saç kılı içeren yeni briketler üretilmiştir. Bu briketlerle yapılan deneylerde ise saç kılının aşın miktarlarda ilave edilmesi durumunda dayanımın düştüğü gözlenmiş ve deneysel sonuçlar Şekil 2 'de verilmiştir.

Son çalışmada ise Tablo 3 ve 4' den de görüldüğü gibi fiber iplik optimal değeri olan l00 mg sabit tutularak değişik miktarlardaki zift ilavesi ile yeni briketler üretilmiştir. Bunlar üzerinde yapılan deneylerin sonuçları Tablo 4 de verilmiş ve fiber iplikli olan briketler ile, orijinal briketlerin basınç dayanımları mukayeseli olarak Tablo 4 de gösterilmiştir.

Tablo 1- Şırnak asfaltit şlamının kısa analizi

Kül (Nemsiz)%	43.3
Nem (Higroskobik),%	1.4
Uçucu Madde Oranı,(Nemsiz,Külsüz),%	69.5
Sabit Karbon,(Nemsiz,Külsüz),%	30.5
Toplam S,%	5.5
Isı Değeri (kcal/kg)	3244

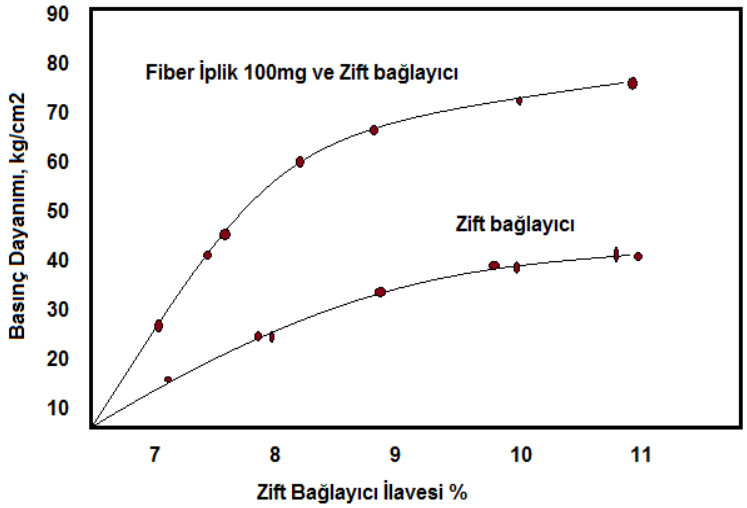

Şekil 2- Fiber iplik İlavesine göre Şırnak asfaltit briketinin Dayanımının Değişimi

Tablo 2- Şırnak asfaltit şlamının elek analizi ve kül dağılımı

Tane Boyutu, mm	Ağırlık,%	Elek Üstü,%	Elek Altı,%	Kül,%
-0.43 + 0.30	6.07	0.00	100	49.5
-0 .30 +0.15	16.90	6.07	93.93	44.5
-0. 15 + 0.10	29.73	22.93	77.03	42.2
-0. 10	47.30	52.70	47.30	42.1

Tablo 3- Farklı miktarda bağlayıcı ilavesinde üretilen briketlerin özellikleri

Bağlayıcı Madde Miktarı,%	Basınç Dayanım, kg/cm2	Shatter 1.8 cm Elek Üstü,%	*24* Saat Su Emme Miktarı,%	1 Hafta Suya Davanını	Kül,%
7	36	94	-	-	40.7
9	51	98	-	-	40.5
10	66	100	-	-	40.4
11	54	100	-	-	40.1

Tablo 4- Fiber akrilik iplik ve zift ile üretilen briketlerin özellikleri

% Zift İlavesi + 100 mg fiber iplik	Basınç Dayanımı, kg/cm^2	1.8 cm Elek Üstü,%	*24* Saat Su Emme Miktarı,%	1 Hafta Suya Dayanım	Kül,%
7	185	89	9	-	41.0
9	196	90	8	-	40,9
10	198	95	5	-	40,6
11	187	100	2	-	40,5

5. SONUÇLAR

Şırnak asfaltit şlam kömüründen üretilen briketlerin yeterli suya dayanım ve basınç dayanımı gösterdikleri, hatta kül ve kükürt değerlerinin değişmediği tespit edilmiştir. Tablo3 ve Tablo 4 den % 5 zift ve saç kılı ilavesinin briket dayanımını % 400 oranlarında arttırdığı görülmektedir. Ancak % 4 zift ve saç kılı ile üretilen briketlerin Shatter dayanımı oldukça düşmüş olup, bu briketlerin bünyelerine su alarak suya dayanıksız oldukları gözlenmiştir. Sadece saç kılı ile yapılan briketlerin dayanımı yeterli olmamaktadır. % 5 zift ilavesi ve fiber iplik ile beraber kullanıldığı briketlerin, sadece % 10 zift ilavesi ile elde edilen briketlerden daha yüksek

dayanımlı olduğu tespit edilmiştir. Bu nedenle, 50 gramlık kömür briketlerine % 5 zift ve l00 mg saç kılı ilave edildiğinde, briketlerin % 5 daha az zift ilavesinde yüksek mekanik dayanımlara ulaştığı belirlenmiştir.

Söz konusu kömürün yüksek kükürtlü oluşu ülke içinde tüketimini kısıtlamaktadır. Bu nedenle yüksek kükürtlü kömürler toz boyutta zenginleştirildikten sonra, bu çalışmada gerçekleştirilen biriketleme yöntemi uygulanarak, çevre dostu briket kömürler şeklinde piyasaya sunulabilir

KAYNAKÇA

1. *Tiirkiye Raporu* 1993. Karadeniz Ekonomik İşbirliği l. Uluslararası Enerji Kongresi, Ankara.
2. ODTÜ Maden Müh.Böl. l994. *Linyitlerin İyileştirilmesi, 2000* 'li Yıllara Doğru Linyit Sektörümüz Sempozyumu, Anka ra.
3. Kemal, M.,1990.*Agglomerasyon,* DEÜ Müh.Fak.MAD-90 EY04, İzmir.
4. Saraçoğullan, M. ve Gencer, Z. l 990 *Soma ve Tıınçhi/ek linyitlerinin Çeşitli Bitki Saplarryla Biriketlenmesi ve Biriketlerin Yanma Ö=elliklerinin* Çuhadaroğlu, D. ve Keskin, Y. 1994 . *Zonguldak Yoresi To= Kömiirlerinin Biriketleme 0/asılığmm Araştırılması.* 9. Kömür Kongresi, Zonguldak:61-69.
5. Aydoğan, S., Keçekülah, O. ve Ay, N. 1990. *Kok To=farmın Biriketleme İle Değerlendirilmesi.* 7.Kömür Kongresi, Zonguldak: 463-470

ŞIRNAK ASFALİTİT ŞLAMI VE ATIK LİNYİT TOZUNUN MODİFİYE AGGLO - PNÖMATİK FLOTASYONU

MODIFIED AGGLO - PNEUMATIC FLOTATION OF ŞIRNAK ASPHALTITE SLIMES AND WASTE LIGNITE FINE

Yıldırım İsmail TOSUN[1]

ÖZET

Tunçbilek, Bolu Mengen, Kütahya Gediz Linyit ve Şırnak asphatit şlamları çok ince toz mikron bpyutunda olup yıkanması düşünülmüştür. Aglo-flotasyon işleminde temiz kömür ürünleri, sığ formdaki modifiye pnömatik hücrede orta mikst ürünler ve şeyl atık ürünler olarak alınmıştır. Temizleyici formlar da ikinci üçüncü temizlik aşamaları da yapılmıştır. Modifiye pnömatik hücre konvansiyonel hücreden farklı olup topaklanma işleminden sonra pnömatik flotasyon uygulanmıştır. Flotasyon performansı ve temizleme etkinliklerini belirlemek için iki ve üç aşamada da aglo-flotasyon yıkaması uygulanmıştır. Optimum yıkama ünitesi ve en gelişmiş temiz ürün için modifiye hücre tasarımı incelenmiştir. Gelişmiş tasarım ile, ülkenin kükürt giderme ihtiyacı olan daha temiz ürün üretilerek yüksek kaliteli linyit elde edilmiştir. Kömür türleri, Şırnak'ın yerel bölgesinde çıkarılan asfaltitin aglomerasyonunun ardından pnömatik flotasyon yöntemi değiştirebilir. Yağ aglomerasyonu ile topaklandırmanın yaygın olarak su arıtma yöntemi olarak kullanılması nedeniyle yağ aglomerasyonu ile yüzdürme yönteminin başarılı olarak kullanıldığı ve asfaltit topaklarının yüzdürülmesi sırasında, kül ve kükürt içeriğinin,% 46-53 oranında azaldığı belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Şlam Flotasyonu, Seçimli Aglomerasyon, Aglo- Flotasyonu, Pnömatik Flotasyon, Kısmi Topaklaşma, Asfaltit Şlamı, Yağ Flotasyonu

ABSTRACT

Tunçbilek, Bolu Mengen, Kütahya Gediz Lignite and Şırnak asphatite slimes are very fine powder micron sized and were proposed to be washed by aglo-flotation. In the aglo-flotation process, clean coal products, medium mixed products and shale waste products were taken as moderately mixed products in shallow form. The second third cleaning steps were also carried out in cleaning forms. The modified pneumatic cell is different from the conventional cell and after the clumping process, pneumatic flotation is applied. In order to determine flotation performance and cleaning activities, agglo-flotation was applied in two and three stages. Optimum washing unit and modified cell design for the most advanced clean product were examined. With the advanced design, the country's prefered product was produced with cleaner quality and high quality lignite was obtained. Coal type could change the pneumatic flotation method after agglomeration of asphaltite slime. Due to the use of agglomeration of fat agglomeration as a water treatment method, it was determined that the flotation method was used successfully managed by oil agglomeration and the ash and sulfur content decreased significantly by 46-53% total ash and sulfur during the floatation of asphaltite slime coagulates, respectively.

Key words: Slime Flotation, Sellective Agglomeration, Agglo-Flotation, Pneumatic Flotation, Partial Aglomeration, Asphaltite Slurry, Oil Flotation

[1] Dr. Öğr. Üyesi, Şırnak Üniversitesi, Maden Mühendisliği Bölümü, Şırnak, yildirimismailtosun@gmail.com

1. INTRODUCTION

In this framework of coal waste management, it is aimed to establish coal recovery by flotation with carbonized bio-waste char. In coal recovery coagulation of solid coal slimes were tested under ultrasonic coagulation and less frother dosage and collector dosages were needed in slime flotation and agglo-flotation was managed at the attrition speed of 500-600 rev/dk at higher speeds the agglomerated particles deteriorated and combustible yields decreased to 76% at waste management and coal recovery. The plant-based flotation can be operated as mobile or integrated depending on carbonization and pyrolysis of biomass wastes evaluation methods in Şırnak. For this reason selective biomass waste use was critical on the quality of biochar which will be used in the carrier agglomerated flotation.

The collection of coal slime from tailings pool and bio-waste pyrolysis was affecting the cost of waste management and recovery of coal and the application of the waste separation method was also affected the amount of solid waste to be recovered or the amount of compost to be produced. In Sırnak province, approximately 120 thousand tons of annual solid waste and 60 thousands as coal slime at dry weight has been formed, and this project has been studied in a mobile incineration plant project considering similar wastes in neighboring Siirt and Hakkari provinces. In this way, it will be beneficial to recycle wastes, energy gain as well as environmental effect which can be done consciously waste classification from garbage and bio waste stream in the regions.

The flotation and coal recovery units that integrated were also linked to the mobile system in the study and an economically sustainable economical solid waste management and combustion system in the integrated plant designed. The designed mobile ultrasonic coagulation and flotation unit ensured that the problems such as water and soil pollution and environmental waste loss, including energy production, were minimized. If the integrated mobile system is economically sustainable, it is aimed that the operating cost was low and the management was slightly economical and portable in conformity with Şırnak City Province, and an issue in Southeastern Anatolian region due to the fact of less population.

Biochar is produced by heating biomass in the total or partial absence of oxygen. Pyrolysis is the most common technology employed to produce active sites over asphaltite, and also occurs in the early stick to agglomerate oil contact.

1.1 Modified Agglo-Flotation Cell

Şırnak asphaltites about coal reserves with the washability of the petrographic studies with standard flotation pyrite and clay depending on the structure of asphaltite moved, it has been identified as hard coal washability. The proposed design was efficient in capacity and plotation performance of slime agglomeration and flotation. (Figure 1)

1.2. Washing with the Sellective Agglomeration of Slime

Slime settling for washing the fine size coal (Jameson, 2001) is a method most commonly used. Some studies of coal particle size and density of mineral distribution in coal slime settling (Warner, 1985) determined that significant side kinetic and may affect efficiency. As the particle size increases, it can be shown that the yield decreases rapidly (Schubert, 2008). Generally yield falls in the slime settling of coarse coal, but slime settling rate is very low.

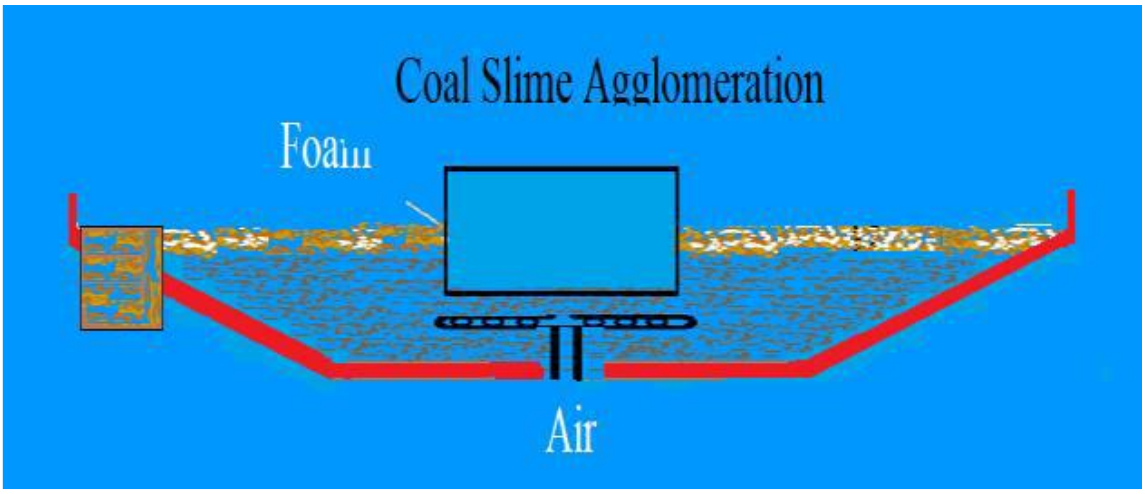

Figure 1- Schematic of the agglomeration - asphaltite flotation system with froth phase and air bubbling.

Particle size is too big, not sticking on the bubbles. In contrast, a high efficiency in the fine coal slime settling and slime settling kinetics also increase (Gupta et al., 2001). In contrast, slime settling rate depends strongly on the grain size medium size coal particles. In addition, the bubble clusters formed around the coarse coal particles was determined to be effective in the coal particles floated by slime settling. Slime settling in size, the solid ratio of reagent dosage and reactive species stated that effective slime settling success (Wills and Napier-Munn, 2006, Klimpel and Hansen, 1987, Rules 1991).

Besides, the grain size on the slime settling of coal ash and mineral substances with a coupling degree of covering of the mineral ash has been determined to be in effect (Laskowski 2001, Erol et al., 2003). Washing the slime settling proper size range were found to be -500 microns. Bigger size and mechanical mixing of fine particles of coal has created different hydrodynamic effect (Jameson, 2001). Agglomeration type may be improved by oil micelles as seen in Figure 2.

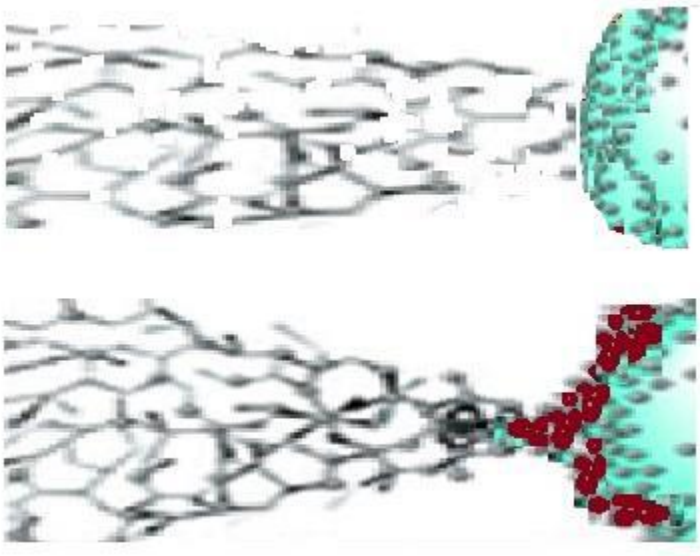

Figure 2- Schematic of the oil agglomeration - with froth phase and air bubbling

3. METHOD

Agglo- Flotation Experiments

The particle size of the slime and the average bubble diameter were determined with a Malvern Instruments Mastersizer 2000SM capable of analyzing particles with diameters between 0.1-2000 μm. The average bubble diameter was determined with the help of a specially designed acrylic cylindrical cell with a volume of 1 liter, to fit in a Malvern Instruments Mastersizer 2000SM device. The influence of pH and current density on the bubble diameter in a 0.1 mol L-1HCl and NaCl solution was evaluated.

Pneumatic flotation tests were carried out in a 3-liter volume 73 cm diameter and 23 cm depth tank cell, with an 200 micron mesh stainless sparkler as shown in Figure 1. Fuel oil was used as collector and MIBC was used as surfactant for the frothing the pneumatic cell.

The influence of fuel oil concentration, pH, sodium chloride concentration and bubble size on the coal yield, combustible recovery and on the agglo- flotation and coagulation of the pH was evaluated. The coagulant sludge used in the feed of pneumatic flotation tests used 20 -120 mg L-1 of fuel oil and 50-75 g L-1 MIBC frother in cleaning stages sequentially and 0.1 mol L-1NaCl as electrolyte with 0.1 mol/l HCl or NaOH as pH regulators. All reagents used were obtained from MERCK and were analytical grade.

For each test, feed of a coal pneumatic cell flotation was a certain solid liquid ratio of 30% was fed into the agglo- flotation cell. After 20 minutes the froth collection of the slime and froth with low fuel oil addition was determined by the micrometric method (Nikon Instruments). The two stage cleaning asphaltite flotation was carried out as illustrated in Figure 3.

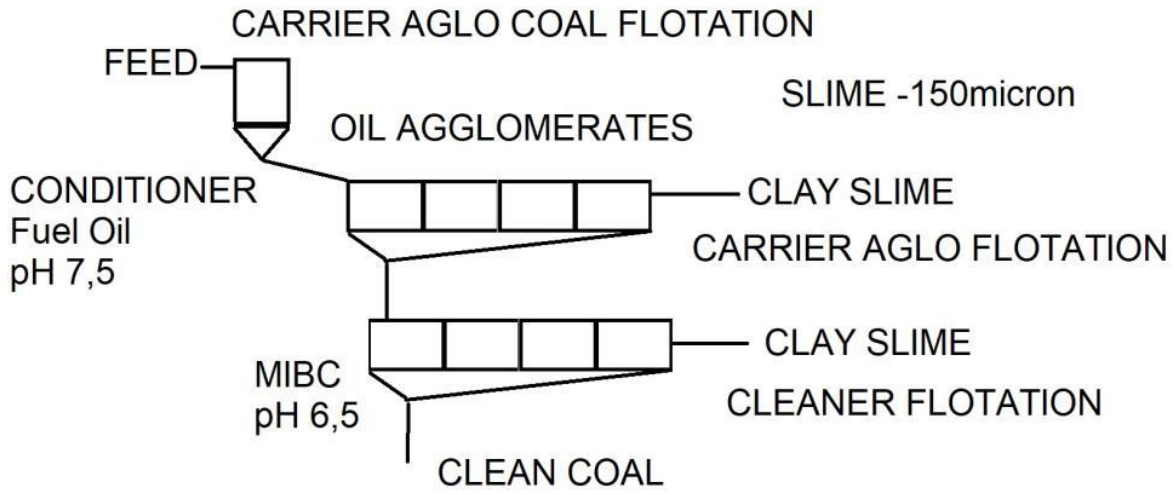

Figure 3- Schematic of the agglo - pneumatic flotation system with two froth phase and harsh pneumatic effect

Table 1. The proximate analysis of Şırnak Asphaltite Slime

Coal	C%	H%	Ash%	S%	Moisture,%	Heat Value,kcal/kg
Şırnak Asphltite Slime	17	4,5	42,1	6,6	0,5	3540

3. RESULTS AND DISCUSSION

The precipitate size distribution is showed in Figure 4. Test results received by the particle size analyzer was the cumulative fractions that followed the result accumulated below a given fraction size. the frequency curve defined in the Figure 4 as the curve with peaks obtained by Gaussian cumulative distribution. It was observed that 7% of fines in the sample have diameters below 45 µm, 70% of slimes in the coal sample had diameters below 75 µm .The average particle size of the sample was 145 micron regarded as slime but dispersed droplets of fuel oil no6 was 190-450 micron average size coagulates and 90% of slimes in the sample have diameters below 78 µm, a size small enough to justify the use of column flotation to recover the coal. The chemical properties coagulated shale and marl are given in Table 1 for agglomerates. The proximate analysis of asphaltite slime is given in Table 2. Hence, this method produced bubbles smaller than those produced in the coagulated flotation process or even in pneumatic air flotation as seen in Figure 1.

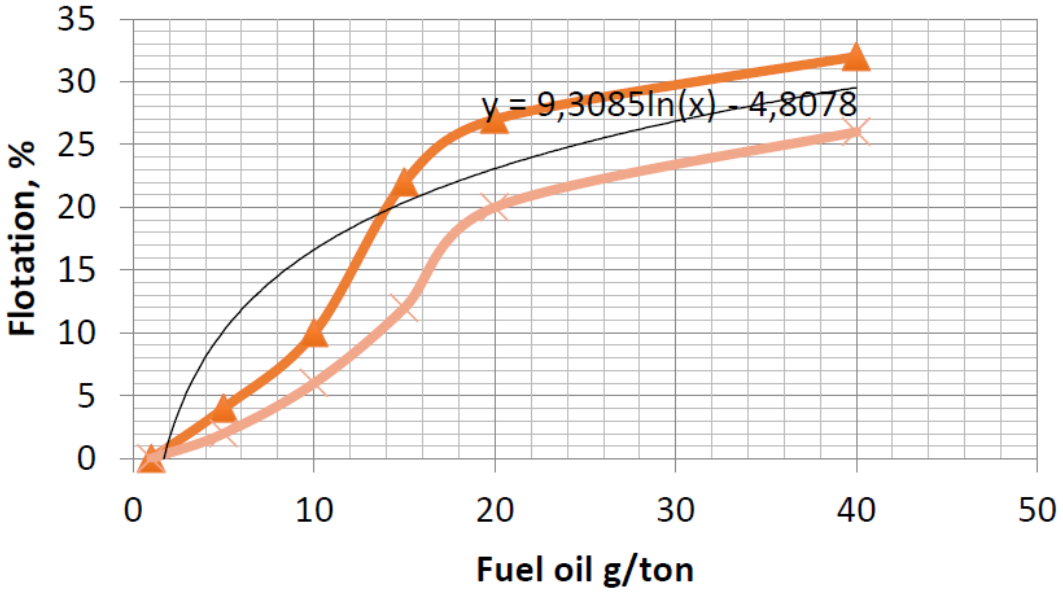

Figure 4. Effect of fuel oil dosage on Şırnak asphaltite recovery.

4. CONCLUSIONS

The test results showed that agglo- flotation was an effective alternative treatment for sludge type pulps and effectively increase by decreasing density in the water with solid concentrations. Due to the high ash content of Şırnak asphaltite slime it was shown that pneumatic conventional flotation could provided ash contents as low as column flotation by cleaning. The yield was also determined not reduced sufficiently, as well as clean coal product might have still high sulfur content. The ash content in the coal washing plant was removed from the coal as waste material at weight rate 46 %. Thus, 38% of the combustible sulfur can be disposed off.

This method was successful in high product yield for mid products and pyrite rejection following Humprey Spirals. The combustion yields for Şırnak asphaltite fine under 100 micron was over 73% and 60% with 23% ash and 22% ash contents in the first and last cleaning stage end, respectively. Microwave act was determined by keeping the samples in microwave oven in the laboratory 3 to 10 minutes for just surfaces of coal pyrite. 3 minute acted coal samples desulfurization at cleaning stages with microwave act was 55% for Şırnak asphaltite fine while the desulfurization rate values was 44% in control tests of flotation tests.

REFERENCES

1. Akdemir, Ü., and I. Sönmez. 2003. Investigation of coal and ash recovery and entrainment in flotation. *Fuel Processing Technology* 82(1): 1–9
2. Anonymous a, 2015, *MultotecŞirket* web sayfası, http://www.multotec.com/category/industry/coal Anonymous b, 2015, *MBE Şirket* web sayfası, http://www.mbe-cmt.com/en/products/pneuflot%C2%AE/pneuflot%C2%AE
3. Anonymous c, 2015, *CWP Şirket* web sayfası, http://cwp.com.tr/en/products.aspx?id=30
4. Aplan F.F., 1977, Use of the Flotation Proess Desulphurization of Coal, *Coal Desulfurization*: Wheelock T.D.(ed), ACS Symposium Series,Washington
5. Ata , S. , and Jameson G. J.. 2005, The formation of bubble clusters in flotation cells, *International Journal of Mineral Processing* 76 : 123 – 139
6. Ata, S. 2012. Phenomena in the froth phase of flotation—A review. International Journal of Mineral Processing 102: 1–12.
7. Chander S, Sharma VN. 1976, Fine particles processing ,P. Somasundran; 525- 543
8. Chander S., Mohal B. R., and Aplan F. F. 1987, Wetting Behavior of Coal in the Presence of Some Nonionic Surfactants, *Colloids & Surfaces* , Vol. 26 , pp. 205 – 213.
9. Dai, Z., Fornasiero, D. and Ralston, J., 2000, Particle-bubble collision models - a review, Advances in Colloid and Interface Science, 85, No. 2-3, 231-256.
10. Degner V.R., 1986, Flotation Machine Size Selection, *COALPREP86* Conference papers, p319-349 Despotovic, R, 1976,;Radiometric characterization of precipitation process, Fine particles processing ,P. Somasundran, 481-491
11. Erol, M., C. Colduroglu, and Z. Aktas. 2003. The effect of reagents and reagent mixtures on froth flotation of coal fines. *International Journal of Mineral Processing* 71(1): 131–145.
12. Falutsu, M., and G. S. Dobby. 1992. Froth performance in commercial sized flotation columns. Minerals Engineering 5(10): 1207–1223 Fuerstenau M.C., 1976, *Flotation*, AIME, New York
13. Gupta, A. K., P. K. Banerjee, A. Mishra, and P. Satish. 2007. Effect of alcohol and polyglycol ether frothers on foam stability, bubble size and coal flotation. *Fine Coal Processing*, eds. S. K. Mishra and R. R. Klimpel, 78–109. Park Ridge, NJ: Noyes Publications.
14. Hadler, K., M. Greyling, N. Plint, and J. J. Cilliers. 2012. The effect of froth depth on air recovery and flotation performance. *Minerals Engineering* 36: 248– 253.
15. Hogg R,1976, Characterization of mineral surfaces, Fine particles processing ,P. Somasundran: 482-524
16. IEA, 2012, World Energy Outlook
17. Jameson , G. J. 2001 . The flotation of coarse and ultrafine particles .*International Journal of Mineral Processing* 72 : 12 – 15
18. Ketkar, D. R., Mallikarjunan, R. and Venkatachalam, S., 1991, Electroflotation of quartz fines. International Journal of Mineral Processing, 31, No. 1-2, 127-138
19. Kingman S.W., Vorster W., Rowson N.A., 1999, The influence of mineralogy on microwave assisted grinding. *Minerals Engineering,* 3,3, s.313–27.
20. Klimpel , R. R. , and R. D. Hansen . 1987 .*Fine Coal Processing* . New York : Noyes Publications Klimpel, R. R., and R. D. Hansen. 1987. Chemistry of fine coal flotation. *Fine Coal Processing* 78–109
21. Matis, K. A. (Ed.), 1995, Flotation Science and Engineering. Marcel Dekker, New York
22. Miettinen, T., Ralston, J. and Fornasiero, D., The limits of fine particle flotation, Minerals Engineering, 23, No. 5, 420-437 (2010).

23. Nunes, A. P. L., Peres, A. E. C., Araujo, A. C. and Valadão, G. E. S., 2011, Electrokinetic properties of wavellite and its floatability with cationic and anionic surfactants, Journal of Colloid and Interface Science, 361, 632-638
24. Oats, W. J., O. Ozdemir, and A. V. Nguyen. 2010. Effect of mechanical and chemical clay removals by hydrocyclone and dispersants on coal flotation. *Minerals Engineering* 23(5): 413–419.
25. Oats, W. J., O. Ozdemir, and A. V. Nguyen. 2010. Effect of mechanical and chemical clay removals by hydrocyclone and dispersants on coal flotation. *Minerals Engineering* 23(5): 413–419.
26. Rubio, J. 1996. Modified column flotation of mineral particles. *International Journal of Mineral Processing* 48(3): 183–196
27. Rubio, J. 1996. Modified column flotation of mineral particles. *International Journal of Mineral Processing* 48(3): 183–196 816
28. Salsman J.B., Williamson R.L., Tolley W.K., Rice D.A., 1996, Short-pulse microwave treatment of disseminated sulphide ores. *Minerals Engineering,* 9, 1, s.43–54.
29. Schubert, H. 2008. On the optimization of hydrodynamics in fine particle flotation. *Minerals Engineering* 21(12): 930–936
30. Schubert, H. 2008. On the optimization of hydrodynamics in fine particle flotation. *Minerals Engineering* 21(12): 930–936.
31. TKI, 2009, The Turkish Ministry of Energy, Energy, Dept., Lignite Coal Report
32. TTK, 2009, The Turkish Ministry of Energy, Energy, Dept., Hard Coal Report
33. Valderrama, L., M. Santander, M. Paiva, and J. Rubio. 2011. Modified-three-product column (3PC) flotation of copper-gold particles in a rougher feed and tailings. *Minerals Engineering* 24(13): 1397–1401
34. Warren, L. J. 1985. Determination of the contributions of true flotation and entrainment in batch flotation tests. *International Journal of Mineral Processing* 14(1): 33–44
35. Wills , B. A. , and Napier-Munn T. J., 2006 . *Wills' Mineral Processing Technology* . Boston :Butterworth-Heinemann
36. Xia D.K., Pickles C.A., 2000, Microwave caustic leaching of electric arc furnace dust, *Minerals Engineering*, 13, 1, s.79–94.

ŞIRNAK ASFALİTİT ŞLAMI VE ATIK KÖMÜR TOZUNUN MODİFİYE ÇÖKELTİCİ SEPARATÖRDE MİKRO TOPAKLANMA İLE YIKANMASI

WASHING OF ŞIRNAK ASPHALTITE SLIME AND WASTE COAL FINE BY MICRO SELLECTIVE COAGULATION IN MODIFIED CENTRIFUGE SETTLING SEPERATOR

Yıldırım İsmail TOSUN[1]

ÖZET

Şırnak'taki asfaltit rezervleri yeterince temiz nitelikli mevcut kömür madenciliğini sağlamasa da Türkiye'nin asfaltit rezervlerinin %83'ü enerji üretiminde değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu tip asfaltit kömür türleri yaklaşık %7 toplam yüksek kükürt içeriği ile termik santrallerde değerlendirilebilmesi için bir yıkama tesisi ile yıkanması ve asfaltitin kül ve kükürt içeriğinin giderilmesi gerekmektedir. Tunçbilek, Bolu Mengen ve Kütahya Gediz linyiti bu çalışmada Şırnak asfaltiti ile birlikte, seçici aglomerasyona tabi tutularak test edilmiştir. Kömür yıkamada kullanılan kül ve kükürt içeriği Şırnak asfaltitinin zor yıkanabilirliği nedeniyle büyük sorun oluşturmaktadır. Bu çalışmadaki seçimli aglomerasyon ile değerlendirme işleminde daha az reaktif ve ekipman maliyetleri açısından da büyük faydalar sağlanmıştır. Kömür şlam olarak havuzlardan alınmakta ve seçimli topaklanma 20-120 mikron luk tane boyut aralığında olmuştur. Yağ ile mikro mekanik ajitasyon ile mg / l yağ çözeltisi içersinde topaklanma ve ardından değiştirilmiş santrifüj kolonlar içersinde çökeltme araştırılmıştır. Mikrofotolar ve partikül büyüklüğü ölçümleri topaklaştığını göstermiştir. Çok ince yağ filmi ile mikro topaklaşma ve şlam taneleri arasında etkileşim 70 ila 100 mikronluk mesafe aralığında etkileşmektedir. Mikro santrifüj çökeltici çok etkili olarak şlam topaklarını ayırabilmiştir. Kolondaki eğimli lamel levhalar gibi diğer mekanik teknikler ve topaklaşma etkisi ve ajitasyon koşulların da ince yağ film ile değişmiştir. Lamella çökelticilerinde topaklaşmayı gidermek için santrifüj etki başarılı olarak değerlendirilmiştir. Yağ agglomerasyonu performansı yüzey aktif madde adsorpsiyonu ile değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Şlam Flotasyonu, Kolon Flotasyonu, Aglo- Flotasyonu, Pnömatik Flotasyon, Kısmi Topaklaşma, Asfaltit Şlamı, Yağ Flotasyonu

ABSTRACT

For cleaning of asphaltite reserves in Şırnak, The proposed work evaluate 83% of the asphaltite in the region not good quality provision in Turkey with the existing coal mining. This type of asphaltite coal species with a total high sulfur content of approximately 7% of the thermal power plants should be evaluated with a treatment plant and lower ash and sulfur content of asphaltite was possible to be removed by this cleaning method. Tunçbilek, Bolu Mengen and Kütahya Gediz lignite were tested together with asphaltite of Şırnak and were subjected to agglomeration . Ash and sulfur content used in coal washing was so difficult in washability of Şırnak asphaltite that was a major problem. With the selective agglomeration in this study, the benefits of less cost and equipment cost have been greatly improved in the grading process. The charcoal is taken from the ponds and the selective agglomeration is in the grain size of 20-120 microns. The precipitation of the oil in microcritical agitation with oil and the precipitation within the modified centrifugation columns were investigated. Micro photo and particle size measurements show clumping. Very fine oil film and micro coagulate and interaction between the microspheres within a distance of 70 microns. The micro-centrifugal precipitator was able to separate the flux pellets very effectively. Other mechanical techniques, such as sloped lamella sheets in the column and the agglomeration effect and agitation conditions have also changed

[1] Dr. Öğr. Üyesi, Şırnak Üniversitesi, Maden Mühendisliği Bölümü, Şırnak, yildirimismailtosun@gmail.com

with the thin oil film. The centrifugal effect was assessed to be successful in eliminating clumping in lamella precipitators. Fat agglomeration performance was assessed by surfactant adsorption.

Keywords: Settling Column, Column Centrifuge, Fuel Oil Coagulate, Selective Agglomeration, Slime Settling, Lignite Slime, Asphaltite Slime

1. GİRİŞ

In coal recovery the selective agglomeration and coagulation of solid coal slimes were tested as self coagulation with fuel oil micro coagulation and asphaltite coagulation was effective and inclined lamella settler or flow rate and collector dosages were needed in slime coagulation and agglo-settling rates was managed at the attrition speed of 500-600 rev/min at higher speeds the agglomerated particles deteriorated and combustible yields decreased to 76% at waste management and coal recovery. The plant-based settling can be operated as mobile or integrated depending on solid content and dewatering slime and wastes evaluation methods in Şırnak. For this reason selective coagulation waste was 818 critical on the quality of which it will be used in the oil agglomerated settling or flotation. The collection of coal slime from tailings pool and bio-waste pyrolysis was affecting the cost of waste management and recovery of coal and the application of the waste separation method was also affected the amount of solid waste to be recovered or the amount of compost to be produced. In Şırnak province, approximately 120 thousand tons of annual solid waste and 60 thousands as coal slime at dry weight has been formed, and this project has been studied in a mobile incineration plant project considering similar wastes in neighboring Siirt and Hakkari provinces. In this way, it will be beneficial to recycle wastes, energy gain as well as environmental effect which can be done consciously waste classification from garbage and bio waste stream in the regions. The slime settling and coal recovery units that integrated were also linked to the mobile system in the study and an economically sustainable economical solid waste management and combustion system in the integrated plant designed. The designed mobile coagulation and slime settling unit ensured that the problems such as water and soil pollution and environmental waste loss, including energy production, were minimized. If the integrated mobile system is economically sustainable, it is aimed that the operating cost was low and the management was slightly economical and portable in conformity with Şırnak City Province, and an issue in Southeastern Anatolian region due to the fact of less population. Asphaltites of Southeastern Anatolia is located in the Şırnak and Hakkari _s provinces in Turkey 120 million tons of proven reserves of Sirnak and Hakkari possible asphaltite of 0.2-1% moisture, 37-65% ash, sulfur burning 6,3-7.5% total sulfur 5.5-5.7%, 60-65% volatile matter and 2800-5600 kcal / kg has a lower temperature. ġırnak asphaltites beds are distributed or block-shaped space rock in the vein location [TTK 2009]. Avgamasya and production is done in Karatepe veins approximately 15 years. Avgamasya and Karatepe veins 15-25 and 10-20 m thick clumps form. Also Hakkari, Uludere district was spread around 1-20 m thick layer of scattered asphaltites and as bed layers and as veins. As well as limestone bed rock, shale, marl clay, marl and argillaceous limestone is located. Şırnak asphaltites coal is soft with shale ash and macro sized calcite, micronized minerals as pyrite and pyrhotite inclusions are widely distributed in coal and shale asphaltite.

Washing with the Sellective Oil Agglomeration of Coal

Slime settling for washing the fine size coal (Jameson, 2001) is a method most commonly used. Some studies of coal particle size and density of mineral distribution in coal slime settling (Warner, 1985) determined that significant side kinetic and may affect efficiency. Studies showed that as particle size increases, it can be seen that the yield decreases rapidly (Schubert, 2008). Generally yield falls in the slime settling of coarse coal, but slime settling rate is very low. Particle size is too big, not sticking on the bubbles. In contrast, a high efficiency in the fine coal slime settling and slime settling kinetics also increase (Gupta et al., 2001). In contrast, slime settling rate depends strongly on the grain size medium size coal particles. In addition, the

bubble clusters formed around the coarse coal particles was determined to be effective in the coal particles floated by slime settling. Slime settling in size, the solid ratio of reagent dosage and reactive species stated that effective slime settling success (Wills and Napier-Munn, 2006, Klimpel and Hansen, 1987, Rules 1991). Besides, the grain size on the slime settling of coal ash and mineral substances with a coupling degree of covering of the mineral ash has been determined to be in effect (Laskowski 2001, Erol et al., 2003). Washing the slime settling proper size range were found to be -500 microns. Bigger size and mechanical mixing of fine particles of coal has created different hydrodynamic effect (Jameson, 2001). Şırnak asphaltites about coal reserves with the washability of the petrographic studies with standard slime settling pyrite and clay depending on the structure of asphaltite moved, it has been identified as hard coal washability.

Washing with the Column Settling of Coal Agglomerate

Column slime flotation of fine coal is determined could very well yield can be floated in the micro bubbles (Yianatos et al., 1988). Micro bubble washing water in the form of shower foam zones consisting of may be possible to obtain cleaner product coal with the addition. (Hadler et al., 2012 and Jameson, 2001) washable particularly difficult and shale and shale is a method used successfully in coal at high rates. Particle size and type of coal as the slime settling column can easily affect efficiency. However, operating parameters, especially the foam height of the column unit, the wash water is added, and the bias ratio is flammable operating parameters affect efficiency (Finch and Dobby, 1990, Yoon, 1993, Yoon, 2000).

3. METHOD

In this study a modified type centrifuge settler investigated for coagulate settling. Among the particle breaking and screen cleaning effect, fuel oil micro coagulation conditioning and coagulation provided in efficient column slime settling process, as activated sludge was considered the most versatile wave effect could be forced to move at the direction of upward bubble flow instead of settling down and was so efficient at high dense liquid medium and less efficient at less density difference. While among the many oil slime settling type of chemical processes, oil slime settling through the use of carbon coagulation by collectors were widely employed as seen from in Figure 1.

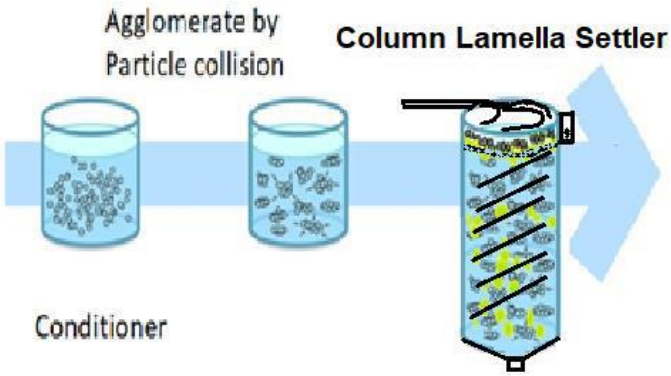

Figure 1- Schematic of the carrier - column slime settling system with lamella settler phase and air bubbling

However, coagulates and agglomerates of carrier slime settling by fuel oil micro coagulation fines were difficult to settle, requiring the use of bubble contact and lamella settling separation 821 Column slime settling tests were carried out in a 3-liter volume 13 cm diameter glass cell, with a 5 mm mesh stainless lamella at 45o as shown in Figure 1. Fuel oil was used as collector

conditioning and managed following separation in the lamella settling of the modified column cell.

4. RESULTS AND DISCUSSION

4.1. Effect of Fuel Oil

The coagulate size distribution is showed in Figure 2. Test results received by the particle size analyzer was the cumulative fractions that followed the result accumulated below a given fraction size. The frequency curve defined in the Figure 2 as the curve with peaks obtained by Gaussian cumulative distribution. It was observed that 7% of fines in the sample have diameters below 15 µm, 70% of slimes in the coal sample had diameters below 35 µm .The average particle size of the sample was 45 micron regarded as slime but fuel oil micro coagulation was 100 micron average size and 90% of slimes in the sample have diameters below 78 µm, a size small enough to justify the use of column slime settling to recover the coal carrier fuel oil micro coagulation agglomerates. Hence, this column centrifuge settling method produced high settling rates than those produced in the conventional slime settling process or even in centrifuge slime settling. The chemical properties of Şırnak asphaltite marl and clay are given in Table 1. The proximate analysis of Şırnak asphaltite is given in Table 2.

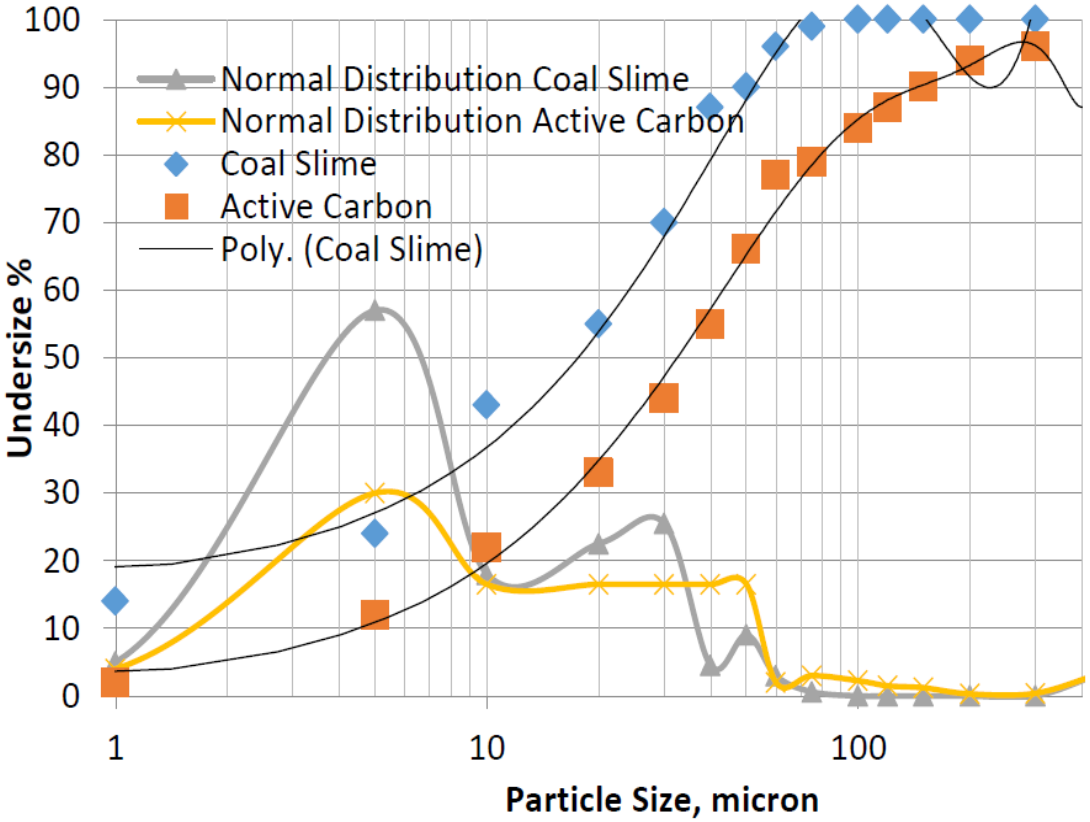

Figure 2- The size distribution and normal sixe distribution of Slime ative carbon coagulates obtained from at pH 7,5.in Sellective Coagulation

Table 1- The composition of Ash matter; Ash clay and Ash Marly shale of ğırnak Asphaltite in Sellective Coagulation

%Component	ŞırnakMarl	ŞırnakŞhale
SiO_2	24.14	48.53
Al_2O_3	12.61	24.61
Fe_2O_3	7.34	7.59
CaO	29.18	9.48
MgO	4.68	3.28
K_2O	3.32	2.51
Na_2O	1.11	0.35
loss	21.43	3.09
SO_3	0.2	0.32

Table 2- The proximate analysis of Şırnak Asphaltite

Coal	C%	H%	Ash%	S%	Moisture,%	Heat Value,kcal/kg
ŞırnakAsphltite Slime	17	4,5	42,1	6,6	0,5	3540

4.2. Effect of Settlement of Coal Slime

The effect of kerosin concentration on the coal recovery by column slime settling and on the carrier of the fuel oil micro coagulation particles is presented in figure 3. It was observed that, in the absence of fuel oil micro coagulation, a coal recovery of 45% was achieved. The coagulated slime settling are randomly dissolved ions may activate shale species, hydrophilic and having average diameter around 3-5 µm depressed coal particles.

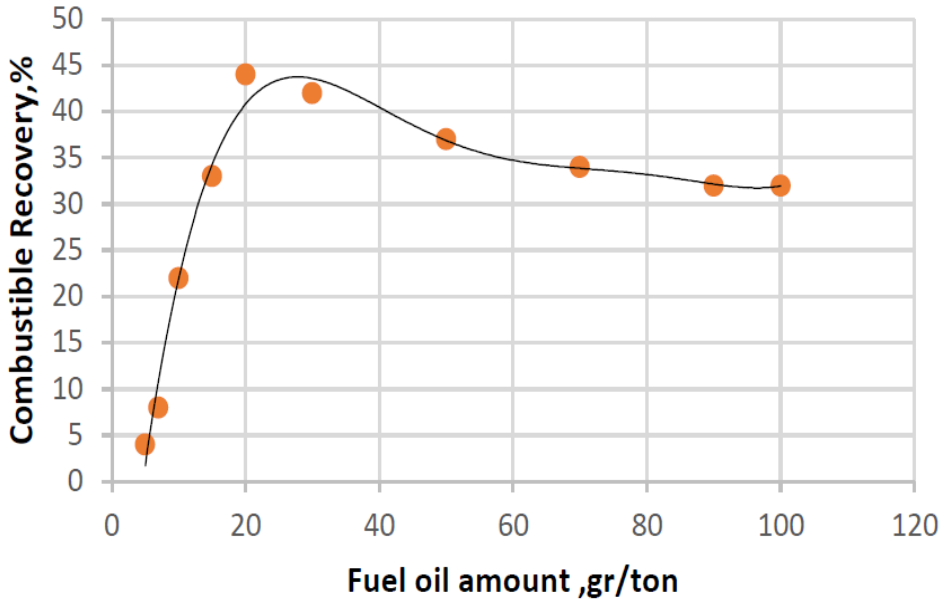

Figure 3- The coal yield of coagulate as a function of the fuel oil concentration.

5. CONCLUSION

The results demonstrated that coal recovery with fuel oil micro coagulation coagulation and column slime settling can be used to recover asphaltite slime from the sludge. Slime particle sizes ranging from 30 to 76μm were obtained with 40 mg L-1 of fuel oil addition and 20 min conditioning was sufficient for column slime settling. A recovery of 76% of fine slime and fuel oil micro coagulation agglomerates was managed in the control collectorless column slime settling; however the collector addition increased the recovery over 80% combustible matters. The addition of fuel oil micro coagulation for carrier slime settling improved coal recovery and decreased collector reagent need at an amount one third. The combustible recovery was reaching a recovery of 43% without collector addition at pH 7,7 and 79 % at 120 mg L-1fuel oil addition. The test results showed that ultrasound slime settling was an effective alternative treatment for sludge type pulps and effectively increase by decreasing density in the water with solid concentrations. Due to the high ash content of ğırnak asphaltites and show that conventional slime settling can be as low as column slime settling The yield was also higher at certain fuel conditioning timeof 20 minutes , but it was determined that the centrifuge settling did not disturbed coagulates and not reduced combustible yield below to 56% which was sufficient, and well as clean coal product contained less sulfur. The ash content in the settling washing plant was removed from the 42 % to 26% as waste material at high weight rate 62 %. Thus, 38% of the combustible sulfur could be disposed off.

REFERENCES

1. Akdemir, Ü., and I. Sönmez. 2003. Investigation of coal and ash recovery and entrainment in flotation. *Fuel Processing Technology* 82(1): 1–9
2. Anonymous a, 2015, *MultotecŞirket* web sayfası, http://www.multotec.com/category/industry/coal Anonymous b, 2015, *MBE Şirket* web sayfası, http://www.mbe-cmt.com/en/products/pneuflot%C2%AE/pneuflot%C2%AE
3. Anonymous c, 2015, *CWP Şirket* web sayfası, http://cwp.com.tr/en/products.aspx?id=30
4. Aplan F.F., 1977, Use of the Flotation Proess Desulphurization of Coal, *Coal Desulfurization*: Wheelock T.D.(ed), ACS Symposium Series,Washington
5. Ata , S. , and Jameson G. J.. 2005, The formation of bubble clusters in flotation cells, *International Journal of Mineral Processing* 76 : 123 – 139
6. Ata, S. 2012. Phenomena in the froth phase of flotation—A review. International Journal of Mineral Processing 102: 1–12.
7. Chander S, Sharma VN. 1976, Fine particles processing ,P. Somasundran; 525- 543
8. Chander S., Mohal B. R., and Aplan F. F. 1987, Wetting Behavior of Coal in the Presence of Some Nonionic Surfactants, *Colloids & Surfaces* , Vol. 26 , pp. 205 – 213.
9. Dai, Z., Fornasiero, D. and Ralston, J., 2000, Particle-bubble collision models - a review, Advances in Colloid and Interface Science, 85, No. 2-3, 231-256.
10. Degner V.R., 1986, Flotation Machine Size Selection, *COALPREP86* Conference papers, p319-349 Despotovic, R, 1976,;Radiometric characterization of precipitation process, Fine particles processing ,P. Somasundran, 481-491
11. Erol, M., C. Colduroglu, and Z. Aktas. 2003. The effect of reagents and reagent mixtures on froth flotation of coal fines. *International Journal of Mineral Processing* 71(1): 131–145.
12. Falutsu, M., and G. S. Dobby. 1992. Froth performance in commercial sized flotation columns. Minerals Engineering 5(10): 1207–1223 Fuerstenau M.C., 1976, *Flotation*, AIME, New York
13. Gupta, A. K., P. K. Banerjee, A. Mishra, and P. Satish. 2007. Effect of alcohol and polyglycol ether frothers on foam stability, bubble size and coal flotation. *Fine Coal Processing*, eds. S. K. Mishra and R. R. Klimpel, 78–109. Park Ridge, NJ: Noyes Publications.

14. Hadler, K., M. Greyling, N. Plint, and J. J. Cilliers. 2012. The effect of froth depth on air recovery and flotation performance. *Minerals Engineering* 36: 248– 253.
15. Hogg R,1976, Characterization of mineral surfaces, Fine particles processing ,P. Somasundran: 482-524
16. IEA, 2012, World Energy Outlook
17. Jameson , G. J. 2001 . The flotation of coarse and ultrafine particles .*International Journal of Mineral Processing* 72 : 12 – 15
18. Ketkar, D. R., Mallikarjunan, R. and Venkatachalam, S., 1991, Electroflotation of quartz fines. International Journal of Mineral Processing, 31, No. 1-2, 127-138
19. Kingman S.W., Vorster W., Rowson N.A., 1999, The influence of mineralogy on microwave assisted grinding. *Minerals Engineering,* 3,3, s.313–27.
20. Klimpel , R. R. , and R. D. Hansen . 1987 .*Fine Coal Processing* . New York : Noyes Publications Klimpel, R. R., and R. D. Hansen. 1987. Chemistry of fine coal flotation. *Fine Coal Processing* 78–109
21. Matis, K. A. (Ed.), 1995, Flotation Science and Engineering. Marcel Dekker, New York
22. Miettinen, T., Ralston, J. and Fornasiero, D., The limits of fine particle flotation, Minerals Engineering, 23, No. 5, 420-437 (2010).
23. Nunes, A. P. L., Peres, A. E. C., Araujo, A. C. and Valadão, G. E. S., 2011, Electrokinetic properties of wavellite and its floatability with cationic and anionic surfactants, Journal of Colloid and Interface Science, 361, 632-638
24. Oats, W. J., O. Ozdemir, and A. V. Nguyen. 2010. Effect of mechanical and chemical clay removals by hydrocyclone and dispersants on coal flotation. *Minerals Engineering* 23(5): 413–419.
25. Oats, W. J., O. Ozdemir, and A. V. Nguyen. 2010. Effect of mechanical and chemical clay removals by hydrocyclone and dispersants on coal flotation. *Minerals Engineering* 23(5): 413–419.
26. Rubio, J. 1996. Modified column flotation of mineral particles. *International Journal of Mineral Processing* 48(3): 183–196
27. Rubio, J. 1996. Modified column flotation of mineral particles. *International Journal of Mineral Processing* 48(3): 183–196 816
28. Salsman J.B., Williamson R.L., Tolley W.K., Rice D.A., 1996, Short-pulse microwave treatment of disseminated sulphide ores. *Minerals Engineering,* 9, 1, s.43–54.
29. Schubert, H. 2008. On the optimization of hydrodynamics in fine particle flotation. *Minerals Engineering* 21(12): 930–936
30. Schubert, H. 2008. On the optimization of hydrodynamics in fine particle flotation. *Minerals Engineering* 21(12): 930–936.
31. TKI, 2009, The Turkish Ministry of Energy, Energy, Dept., Lignite Coal Report
32. TTK, 2009, The Turkish Ministry of Energy, Energy, Dept., Hard Coal Report
33. Valderrama, L., M. Santander, M. Paiva, and J. Rubio. 2011. Modified-three-product column (3PC) flotation of copper-gold particles in a rougher feed and tailings. *Minerals Engineering* 24(13): 1397–1401
34. Warren, L. J. 1985. Determination of the contributions of true flotation and entrainment in batch flotation tests. *International Journal of Mineral Processing* 14(1): 33–44
35. Wills , B. A. , and Napier-Munn T. J., 2006 . *Wills' Mineral Processing Technology* . Boston :Butterworth-Heinemann
36. Xia D.K., Pickles C.A., 2000, Microwave caustic leaching of electric arc furnace dust, *Minerals Engineering*, 13, 1, s.79–94.

ATLAS II. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ
TAM METİN BİLDİRİ
15-17 ŞUBAT 2019 Mardin / Türkiye

SİNEMANIN İYİLEŞTİRİCİ GÜCÜ İLE TRAVMALARLA YÜZLEŞMEK

FACE THE TRAUMAS WİTH THE GOOD POWER OF CİNEMA

Gülseren YÜCEL[1]

ÖZET

Sinema, kendimizin ve yaşadığımız toplumun ortak bilinçaltı ile bağlar kurmamıza yardım eder. Filmlerin duygu dünyamıza etkileri psikoloji biliminin de ilgisini çekmiş ve filmler terapi yöntemi olarak kullanılmaya başlanmıştır. Film seyrederken seyirciye ''ne olduğu'' sorusu, seyircinin filmi nasıl algıladığı ve anladığının anlaşılması ile açıklanabilir. Film seyri sırasında öykü, olay örgüsü, sinematografik yollar ile film dünyasının içine girer, film karakterleri ile özdeşlik kurar, onların duygularını anlar, öyküdeki durumları modelleriz. Öykünün başı ve sonu belli bir yapı olması ve olayların kapanışı ile yaşadığımız bu deneyim bizi kendimizle tanıştırır, filmler aracılığı ile kendimize bir yolculuk yaparız. Tüm sanatların ortak noktası ve sanatın iyileştirici işlevlerinden biri olan ''hatırlama'' bizi kendimizle yüzleştirdiği gibi toplumsal bellekte olanları da çağırır. Travma sözcük anlamı ile ''sarsıntı''demektir; tıpta, psikolojide ve sosyal psikolojide kulanılan bu terim, hem bedensel hem de ruhsal yaraları gösteririr. Kişisel travmalar gibi toplumsal travmalar da bellekte iz bırakır. Bedensel ya da ruhsal travmaların yaşandığı hali ile bellekte bıraktığı izlerin anlatılmasında sinema eşsiz bir araçtır. Travmanın öyküsünün anlatılması iyileştirici bir işleve sahip olabilir. Sinema bu işlevi tarihi boyunca birçok filmde yerine getirmiş, savaşları, baskıyı, şiddeti, kayıpları, kitlelerin üzerinde bıraktığı izleri anlatılara dönüştürmüş, seyirciyi travma anlatısına dahil ederek onları tanıklığa, yüzleşmeye, sorgulamaya çağırmıştır. Travma anlatılarında travmanın temsili tartışmalarında öne sürülen, her ikisi arasındaki ilişkiyi açıklayan, dört temsil stratejisi, 'tedavi, şok, röntgencilik ve tanıklık'' tır. Sinema toplumsal belleği yeniden kurgulayabilir, bu kurgu travma temsilinin nasıl olduğuna bağlı olarak, yüzleşerek iyileşme ya da bastırarak unutturma da olabilir. Sinemada travmanın anlatısı oluşturulurken bu anlatının söyleminin nasıl inşa edildiği önemli bir sorudur. Türkiye sinemasında toplumsal travmalar nasıl temsil edilmektedir? Bu temsil hangi temsil stratejisi ile nasıl bir işlev görmektedir? Bu soruların yanıtları yönetmenliğini Yüksel Aksu'nun yaptığı, kayıp ve yas üzerine önemli bir film olan '*İftarlık Gazoz''* (2016) adlı filmde aranmış, filmin anlatısını oluşturan ögeler; öykü, olay örgüsü, karakterler, zaman, mekan, sinematografik anlatım araçları olan çerçeveleme, kamera hareketleri ve kurgu ögeleri ile birlikte çözümlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sinema, Toplumsal Bellek, Travma, Anlatı, Söylem

ABSTRACT

Movies help us connect to our own subliminal thoughts, our subconscious and our collective consciousness as a society. The effects of films to our emotional nature have also attracted the attention of psychology and films started being used as a method of therapy. The answer to the question "What happened to the spactator?" can only be explained through the understanding of how the movie is perceived and comprehended by the spectator. We enter the realm of the movie via the story, plot, cinematographic channels, integrate our identity with the characters – put ourselves in their position, understand their feelings and model their situation in the plot. This experience that we go through, due to the fact that the story is a defined structure which has a definite end and begining, enables us to discover our own self and lead us to an internal journey. The act of "remembering" as the common denominator of all arts serves as a healer by offering us a chance to confront ourselves and evokes social consciousness. Describing the history of trauma may have a healing function. Cinema has fulfilled this function in many films

[1] Prof. Dr., Nişantaşı Üniversitesi, gulseren.yucel@nisantasi.edu.tr

throughout its history, transforming wars, oppression, violence, losses, traces left by the masses on narratives and calling on the audience to witness, confront and question them by including them in the trauma narrative. The three representative strategies proposed in trauma narratives, which explain the relationship between the two, and which are proposed in the representative discussions of the trauma, are treatment, shock, voyeurism and testimony. Cinema can reconstruct the social memory, which can be confronted with the problem of the representation of the trauma, or it can be repressed or forgotten. The narrative of trauma in cinema is an important question of how this narrative is constructed. How cinema is represented in Turkey's social trauma? How does this representation function with the representation strategy? The answers to these questions were directed by Yüksel Aksu in '' Firefighting Gazoz ''(2016), an important film about loss and grief; story, plot, characters, time, space, cinematographic narrative tools, framing, camera movements and editing elements are solved with.

Keywords: Cinema, Social Consciousness, Trauma, Narrative, Discourse

1. GİRİŞ

Sanat bizi yönlendirip, cesaretlendirecek, avutarak yardım edebilecek, dönüştürecek, kendimizi daha iyi hissetmemizi sağlayabilecek, bir iyileştirme aracı olabilir. Sanatın bu iyileştirci gücünün sebebi birçok psikolojik zaafımızı düzeltebilen ya da telafi eden bir araç olmasıdır. Zaaflarımız; unutmak, umudu kaybetmek, yalnızlık ve acı çekmek, kendimizi anlatamamak, başkalarını anlayamamak, önyargılı olmak, duyarsızlaşmaktır. Sanat bu zaafların karşısında yedi faklı şekilde bize yardımcı olur; hatırlatır, umut verebilir, kederi ve acıyı yaşamın bir parçası olarak gösterebilir, iyi olan özümüzü anımsatır, kendimizi tanımamızda bize yol gösterir, başkalarına ve dünyaya farklı bir gözle bakmamıza yardım eder, duyarlılığımızı yeniden kazandırabilir. (Botton,Armastrong,2013,s.64) Sanatla ilişkimizi duygularımızla ifade ederiz; sanat duyularımızı, duygularımızı, aklımızı bir sürecin içinde sokar bizi de içine alır, bu sanatçının yarattığı model/yapı sayesinde olur. Bir film seyrederken seyirciye ''ne olduğu'' sorusu, seyircinin filmi nasıl algıladığı ve anladığının anlaşılması ile açıklanabilir. Film seyri sırasında öykü, olay örgüsü, sinematografik yollar ile film dünyasının içine girer, film karakterleri ile özdeşlik kurar, onların duygularını anlar, öyküdeki durumları modelleriz. Öykünün başı ve sonu belli bir yapı olması ve olayların kapanışı ile yaşadığımız bu deneyim bizi kendimizle tanıştırır, filmler aracılığı ile kendimize bir yolculuk yaparız. Sinemanın duygu dünyamıza etkileri farklı disipinler tarafından merak edilmiş, çeşitli kuramlar geliştirilmiş, özellikle psikoloji alanında seyircinin film izleme deneyimi araştırılmış, sinema bir terapi yöntemi olarak da kullanılmaya başlanmıştır. Sinema insanları hem kendi hem de ait oldukları kültürlerin bilinçaltı ile sanal diyaloğa geçiririr. Sinema salonu bu bağı kuran üstün bir ortamdır; tıpkı, dini yerler, terapi odaları gibi aynı simgesel değerleri taşır. (İzod,Dovalis,2015,s.3). Tüm sanatların ortak noktası ve sanatın iyileştirici işlevlerinden biri olan''hatırlama'' bizi kendimizle yüzleştirdiği gibi toplumsal bellekte olanları da çağırır. Hatırlamak nedir? Bellek nasıl işler? Bellek ve Toplumsal bellek nasıl tanımlanabilir? Travmaların hatırlanmasında sinemanın işlevi nedir? Sinema neyi, nasıl hatırlar?

2. BELLEK VE TOPLUMSAL BELLEK

Hatırlamak nedir? Hatırlama sürecini incelemek aynı zamanda unutma sürecinin de farkında olmayı gerektirir. İnsan beyni deneyimlediklerinin büyük çoğunluğunu unutmak zorundadır, bu yüzden hatırlanan yaşanmış olandan yapılan bir seçkiden oluşur. (Neyzi,2014,s.2) Bellek çalışmaları özellikle tarih, antropoloji, edebiyat, sanat ve psikoloji gibi disiplinlerin konu edindiği görece yeni bir disiplinlerarası alandır. Bellek ile ilgili soruların yanıtları belleği benliğin kaynağı olarak görür (Susam,2015,s.23) Bellek çalışmaları bireysel ve toplumsal hatırlama (ve unutma) süreçlerini inceler. Bireysel belleğin nasıl işlediğini anlamak için yapılan araştırmalardan elde edilen en önemli bulgu hatırlama sürecinin bir bilgisayar gibi çalışmadığını göstermesidir. Birey, hatırlama anında basit bir şekilde geçmişte depolanmış bilgiye ulaşmaz.

Bellekteki veri, hatırlama anının özellikleri ile harmanlanarak yeniden oluşturulur. Geçmişi hatırlamamız tarih eğitimi, ailemiz, sosyal çevremiz, televizyon, gazete, dergi, sosyal medya, edebiyat, sinema tarafından bize aktarılanlarla yakından ilgilidir, hatırlama süreci toplumsal bağlamından güçlü bir şekilde etkilenir. (Neyzi,s.1,2)

Hatırlama ve unutma biresel bir süreç gibi görünse de bireyleri içinde bulundukları topluluğa bağlayan, birarada olmanın temel harcı olarak da görülebilir. Toplumsal bellek kavramı ile ilgili tanımlar da kavramın birleştirici özelliğine dikkat çeker: Toplumsal bellek, bir topluma, bir topluluğa, gruba ait ya da aynı sosyal çevreden kişilerin sahip oldukları, paylaştıkları deneyimler ve ortak tarihleridir. Belleği olmayan bir toplum olamayacağına göre, belleğini kaybeden toplumların kaybolacağını söylemek yanlış olmayacaktır. Bir toplumun geçmişe ait olaylarla, geçmişte bıraktıkları izlerle tanışık olması, zaman akışı içinde geri gidebilmesi demek o toplumun kalıcılık göstermesi, var olması ve kendinin bilincinde olması demektir. (Sönmez,2014,s.11)

Toplumun varlığı ve kalıcılığı geçmişle tanışıklığı bağlı olduğuna göre geçmişin nasıl hatırlandığı önemlidir. Bireylerin yaşadıklarının toplumsal bellekte yer edebilmesi, geçmişin aktarılması ile oluşur. Bu aktarım dil aracılığı ile oluşturduğumuz ve bir kurgunun içinde gerçekleştirilen anlatılarla bugüne taşınır. Hatırlama öyküleştirilerek sembolik evren dünyasında dolaşıma girer. Dolaşım araçları büyük ölçüde yazılı ve görsel iletişim araçlarıdır. Tarihin ve ulusların kimliklerinin inşasında toplumsal bellek politik bir mücadele alanına dönüşür, bu her toplum için geçerlidir. Başta televizyon olmak üzere iletişim araçları devlet eliyle belirlenmiş topluluğu kurucu sembolik olay, mit ve ritüelleri döngüsel oarak tekrar etmek suretiyle ulusal topluluğa aynı anlam dünyası ve kodlar içinde kendini hayal etme imkanı sunar. (Susam,s.91)
Hatırlamaya''neden'' ve ''nasıl'' sorularını sormak önemlidir. Çünkü hatırlama süreçleri ideolojik manipülasyonlara açıktır. Toplumsal belleğin dolaşımdaki araçların hegemonik dili ile neden ve nasıl inşa edildiğini sorgulamadan kabulünü sanat değiştirebilir.

3. TRAVMA VE TOPLUMSAL TRAVMA

Travma sözcük anlamı ile ''sarsıntı''demektir; tıpta, psikolojide ve sosyal psikolojide kullanılan bu terim, hem bedensel hem de ruhsal yaraları gösterir. Bedensel yaralar zamanla geçebilirken ruhsal yaralar kalıcıdır. Bu izler toplumsal boyutta da aynı şekilde varlığını sürdürür. Toplumları ya da toplum içinde bazı grupları etkilemiş büyük ve sarsıcı olaylar toplumsal travmalar olarak adlandırılır. (Sönmez,s.26) Kişisel travmalar gibi toplumsal travmalar da bellekte iz bırakır. ''Travmatik bellek'' travma anılarının ve buna bağlı olarak gelişen korku, çaresizlik, acı, keder ,öfke gibi şiddetli duyguların mekanıdır. Travmatik anılar hatırlayana verdiği keder duygusu ile uğraşılması zordur, bu nedenle de çoğu kez bilinçaltına itilip bastırılır. Travmanın iyileşme süreci travmanın hikayesinin anlatılması ile başlar, bu hakikatle yüzleşmedir, yaşananlar kötülüğü nedeni ile acı vericidir. Travmaların dile gelmesi iyileşmenin bir yolu olarak görülebilir. Travma yaşayan kişi travmatik olayın hatırasının bilinç düzeyine çıkması durumunda kimliği ile barışabilir. Acının dile getirilmesinin kurtuluş anlamına gelebilecek bir değeri vardır. Bu sayede birey kendisni travma takıntısı içine hapseden kilidi kırar. (Susam,s.112) Travma hikayesinin anlatılarak yeniden yapılandırılması süreci ''travmatik hafızanın geri dönüşümüdür. Bu süreçten sonra ''travmatik kaybın yasını tutma evresi ''ile travmayla yüzleşilir ve travmatik deneyim geçmişe ait hale gelir. Freud'da travmatik deneyimin bastırılma, bilinçaltına itilme, buradan ortaya çıkarılma ve yeniden kurgulanma yolu ile kişinin kendi içinde uzlaşmasına odaklanarak travmanın iyileşme sürecini benzer adımlarla tanımlamıştır. Travmanın sonucu bir kayıp olduğundan kaybedilen şeyin acısının iyileşmesi için yas tutmak gerekir. Bir zamanlar sahiplenilmiş bir şeyden geri çekilmeyi başarmak yas sürecini başlatır. Yitirilen şey evlat, eş, aileden biri ya da kişinin kendi bedeninin ve ruhsallığının kaybı olabilir. Yas tutmak yitirilen şeyin zihinsel temsilini hatırlamak, gözden geçirmek ve anlamlandırmak üzere başvurulan etkinliklerdir Anlatılarak paylaşılan acı bir kez daha yüksek dozda ortaya çıkar ve tutulan yasla birlikte travmayla yüzleşme, hesaplaşma gerçekleşir. (Sönmez,s.27,28)Toplumsal bellek

bastırma ve unutma üzerine kurulmuşsa bireyler ortak bir duyguda buluşamaz, birbirlerinin acısını anlayamaz. Adorno, baskılanan, engellenen hatıraların mağdurları ikinci kez kurban etmek demek olduğunun altını çizer. (Susam,s.179)

3.1. SİNEMADA TRAVMA ANLATILARI

Sinema tarihi boyunca, savaş, işkence, kayıplar, soykırım, iktidarların uyguladığı baskı ve şiddet gibi geniş kitleleri ilgilendiren travmalara yer vermiştir. Sinemadaki travmatik anlatılar için de en çok yer verilenler savaşlar ve savaştan dönen askerin yaralanmış bedenleri ve ruhsal travmaları üzerinedir. Özellikle 2. Dünya savaşı ve yahudilere uygulanan soykırım üzerine pek çok film vardır. Belleğin görüntüleri kaydetmesi gibi film makinası da travmanın hikayelerini kaydetmiş, bu filmler seyircilerin yaşanan acıları film aracılığı ile deneyimlerine yardımcı olmuş, hatırlatma işlevini yerine getirmiştir. Ana akım sinemanın seyirciye travmatik olayları bir fon olarak gösterip başka hikayelerin yanında ya da altında yer vermesi alışıldık bir durumdur. Ancak kimi filmler bunun ötesine geçer ve seyirciyi düşünmeye tanıklık etmeye, sorgulamaya davet eder. Örneğin; bellek, savaş ve travma konusunda sinema tarihinin başayapıtlarından biri olan *Hiroşima Sevgilim* (Alain Resnais, 1959) ,''hatırlıyorum ''sözleri ile başlar. Kendi tarihlerinin kabusundan kaçmak isteyen iki kişiden Japon erkek kahramanın hatırladığı, Amerikalıların Hiroşimaya attıkları atom bombası, Fransız kadın kahramanınki ise, 2. Dünya savaşında aşık olduğu kollarında ölen Alman askerdir. Filmin adı savaşı ve aşkı yanyana getirir. Kabus gibi bir geçmişe sahip kişiler huzur bulabilirler mi? Film ana akım sinemanın yaptığı gibi kötülerin cezasının verilmesi ile kurtuluş yerine, başkalarınca anlaşılmakla, travmadan kuruluşun olabileceğini ima eder. (Nochımson,P.,Martha,2012,s.62)

Sinemadaki travma anlatıları, travmanın hikayesinin anlatıya dönüşmesi ve yasının tutulması ve yüzleşerek iyileşme sürecindekine benzer bir şekilde işlev görebilir. Sinema görsel ve işitsel bir araç olarak diğer sanatlara göre bu konuda daha üstün bir anlatım diline sahiptir.Toplumsal travmaların iyileştirilme sürecinde travmanın anlatıya dönüşmesi, dışavurulması birincil olarak gerekli görüldüğüne göre geniş kitlelere ulaşabilen bir araç olarak sinemanın bu iyileşme sürecine katkıları olacaktır. Kaplan ve Wang, travma ile sinema arasındaki ilişkiyi ve sinematografik anlatılardaki travma temsillerini, *tedavi, şok, röntgencilik ve tanıklık* olmak üzere dört ana strateji çerçevesinde değerlendirip, içlerinde politik olarak en uygunu olarak *tanıklık* stratejisi olduğunu belirtirler. (Kaplan, Wang, 2004,s.9-10) Bu dört stratejiden her biri seyirciyi farklı bir alımlamaya, travma karşısında belli bir konum almaya davet ederler.*Tedavi* stratejisini kullanan filmler daha çok popüler sinemanın kodlarını kulanıp, anlatıda asıl travmaya odaklanmak yerine travmayı başka yan olaylarla ilginçleştirmeye, bireysel acıları öne çıkarmaya çalışırlar. Tedaviyi yüzeysel olarak yapar görünüp yaraların artık iyileştiğini, böylece atlatıldığını söyleyerek aslında travmanın üzerini örter , unutulmasına yardım ederler. Bu temsil toplumsal bellekle yüzleşmek değil daha çok bastırmaktır. Travmatik anılar katlanılabilir hale gelmiş ve atlatılmış olarak unutulmaya bırakılırlar. *Şok* stratejisi travmanın temsilini seyirciyi derinden sarsarak yapar.Travmatik olay film aracılığı ile yeniden travmalaştırılır.Yaşananların şiddetini de içeren yoğun görüntüler, seyircide harekete geçme, tepkisini gösterme etkisi yaratabilir. Özellikle yaşanan toplumsal travmaya tanıklık etse de tepki vermemiş kitleler üzerinde uyarıcı bir işlevi olabilir. *Röntgenci* temsillerin ise ne *tedavi* ne de *şok* gibi bir işlevi yoktur, anlatı travmayı seyretme etkisi yaratır sadece.Tanıklık, gerçek görüntüler, belgeler, tanıklarla belgesel sinemanın kullandığı bir strateji olmakla birlikte kurmaca sinema da bu stratejiyi kullanır. Seyirci travma deneyimini mağdurlarla özdeşlik kurarak anlar. Tanıklık ve yüzleşme travmanın yaralarını iyileştirme işlevini görür. Travmanın mağdurlarına toplumla birlikte ortak bir buluşma, paylaşma noktası sağlar. Birlikte paylaşma toplumsal travmaları gerçek anlamda iyileştirebilir.

3.2. TÜRKİYE SİNEMASINDA TRAVMA ANLATILARI

1990'lı yıllar Türkiye sinemasının değişim, dönüşüm geçirdiği yıllardır. Bu yıllara kadar sinemada konu edinmemiş olay, karakter, toplumsal sorunlar, azınlıklar, marjinal kesimler

sinemada kendine yer bulabilmiştir. ''Yeni sinemacılar dönemi'' olarak adlandırılan bu dönem, farklı bir dil ve arayış içinde yeni sinemacıların sinemaya girmelerini olduğu kadar, daha önce görülmememiş bir farklılık ve çeşitliliğe yer verilmesini de ifade eder. Toplumsal bellekte yer edinmiş ancak dile getirilmemiş travma anlatıları da bu dönemden itibaren kendisine yer bulabilmiştir. Filmlerin önemli bir kısmı 12 Eylül 1980 askeri darbesi ve mağdurları üzerinedir. Küreselleşme, Eurımages kaynağını kullanmanın film yapım koşullarını değiştirmesi ile hızlanan bu değişimde, etnik kimlik, ötekilik ve kimlik sorunları ile yaşanan travmaların temsiline sinema kapılarını açmıştır. Faili meçhul cinayetler, 6-7 Eylül olayları, etnik ya da cinsel kimliği nedeni ile dışlananlar, Varlık vergisi uygulamalarının mağdurları, hapishanede işkence görenler, ölüm oruçları, hapishane sonrası dışarda devam eden travma anıları, güneydoğuda terör savaşına katılıp geri döndüğünde hayatla uzlaşamayanların hikayeleri ile toplumsal belleğin karanlıkları yeniden gözden geçirilmektedir.

IşıklarSönmesin,ReisÇelik(1996),*TabuttaRövaşata*,DervişZaim(1996),*SalkımHanım'ınTaneleri*,Tomris Giritlioğlu(1999), *GüneşeYolculuk*,Yeşim Ustaoğlu (1999), *Hoşçakal Yarın*, Reis Çelik (1998), bu filmlerden birkaçıdır. *2000'li yıllarda, Büyük Adam Küçük Aşk*,Handan İpekçi(2001) *Yazı Tura*, Uğur Yücel (2004),*Eve Dönüş,* Ömer Uğur (2006), *Sonbahar,* Özcan Alper (2008), *Güz Sancısı*,Tomris Giritlioğlu(2009),*Nefes*,Levent Semerci(2009),*Press,* Sedat Yılmaz (2010), *Gelecek Uzun Sürer,* Özcan Alper(2011) filmleri ile sinema travmatik toplumsal belleğin izlerini sürmeye devam etmektedir.

4. FİLM ÇÖZÜMLEME

4.1. FİLMİN ÖYKÜSÜ

1980'li yıllar, hapishanedeki koşullara karşı siyasi tutuklar açlık grevi eylemleri yapmaktadırlar. İçlerinden biri öyküsünü izleyeceğimiz Adem'dir. Adem'in 1970'li yıllardaki çocukluğu, Muğla'nın Ula ilçesinde geçmektedir. İçenin esnafları, tütün işçileri, arkadaşlıklar, deniz kıyısında toplu eğlenceler, Adem, ailesi ve çevresindekiler birlikte, mutlu bir şekilde yaşayan kendi halinde insanlardır. Adem ilçenin gazozcusu olan ve el yapımı gazozculuğu küresel sermayeye karşı ayakta tutmaya çalışan Cibar Kemal'in yanında çırak olarak çalışır. Ramazan ayı başlamıştır, hava çok sıcaktır. Herkes oruç tutarken beğendiği kız arkadaşının da oruç tuttuğunu sanan Adem de oruç tutmaya çalışır. Orucu bozmanın kefaretinin 61 gün olduğunu öğrenir. Ege'nin sıcağında bir yandan gazoz satıp bir yandan oruç tutmak kolay değildir. İlçenin zengin toprak sahibinin oğlu, üniversiteye okumaya gidip ilçe halkının deyişi ile ''anarşik ''olmuş Hasan, tarlada çalışan işçileri sınıfsal konumları hakkında bilinçlendirmeye çalışır, Hasan Adem'i kitaplarla, düşünceleri ile etkiler. Hasan kendisinden intikam almak için gelenler tarafından vurulur. Hapishanede ölüm oruçları sona erdirilmiştir ancak içlerinden hayatını 61 gün sonra kaybedenler vardır, onlardan birisi Ademdir.

4.2. FİLMİN ANLATISI

Televizyon ekranında kırmızı renkte giysiler içinde bir şarkıcı, ''Türkiyem Cennetim ''şarkısını söyler, kamera ekrandan geriye doğru çekilir, çerçevede telefonda konuşan hapishane müdürünü, sıcaktan bunaldıkları belli olan kalabalık bir grubu, ekranın sol alt köşesinde 1980'ler yazısını görürüz. Kenan Evren'in fotoğrafı duvarda asılıdır. Müdür ''merak etmeyiniz gereken alakayı gösteriyorum''der, kesme ile dışarda bekleyen kalabalığa geçilir, aynı şarkı duyulur. Tekrar hapishane, demir parmaklıklar, koridorda köfte pişiren gardiyanlar aynı şarkıyı söyler, tutuklulara köfte yemelerini alaycı bir şekilde teklif ederler. Anlatının bu açılışı öykünün zamanı -1980'ler 12 Eylül dönemi-, mekanı -hapishane- bilgi verir. Henüz öykünün kahramanlarını tanımıyoruz, bir sonraki sahnede gardiyanların koridorda hızla götürdükleri sedyede yatan saçı, sakalı birbirine karışmış, dudakları kurumuş, gözaltları morarmış genç bir adamı görüyoruz, gardiyanlar ''bu nasıl oruç? İftarı yok, sahuru yok'' derken kamera sedyedeki adamın solgun yüzüne yaklaşır. Şimdi kimin öyküsünü izleyeceğimizi anlıyoruz, bu, açlık grevi/ölüm orucu eylemini yapan gencin travmatik öyküsüdür.

Kamera genç adamın yüzünden yukarıya tavana çevrinir, sesler uzaklaşır, boğuklaşır, sedyedeki ölüm orucuna yatmış genç adamın bakışları ile tavandaki ışıkları takip ederken, biz kameranın bakış açısı ile özdeşleşiriz, dolayısı ile sedyede yatan şimdi biziz, sanki bir tünele girmiş gibi koridor boyunca gideriz biraz sonra o tünelin ucundan başka bir zaman geçeceğiz. ''Yurtta Sulh Cihanda Sulh ''yazısını görürüz, kamera aşağıya çevrinir aynı sözleri başka bir yazıda görürüz, bir okul koridoru, sınıf kapısı açılır, çocuklar neşe içinde bağırıp koşarak dışarı çıkarlar. 1970'li yıllar yazısı ekranın sağında görünür, İlk çıkan çocuk çerçevenin merkezindedir, koşmaya devam eder, onun sedyede yatan genç adamın çocukluğu olduğunu film bize açıkça söylemese de zihnimizde bize verilen parçaları birleştirerek anlarız. Filmin anlatısının en önemli kısmı burası, çünkü az önce sözünü ettiğimiz kamera hareketi ve kurgu öykünün kahramanı ile aramızda özdeşliği kurdu, onun geçmişine, çocukluğuna yolculuğu birlikte yapıyoruz, sedyedeki adamın açlıktan ölmek üzere olduğunu gördük, hüzün duygusu bu yolculuk süresince en neşeli anlarda bile bizi bırakmayacak. Kamera hareketi ve kurgu ile yapılan bu yolculuk öykünün sonunda bir kez daha geriye doğru yapılacak. Filmin öyküsünün zamanı bu iki parça -baş ve son- arasında geçen süredir, sedyedeki ölüm orucuna yatmış genç adamın zihninden geçenlerdir. Travmatik anlatıların travmanın iyileşmesine olan katkılarında öykünün kişileştirilerek aktarılması ve o kişinin duygularını anlaşılabilir olması önemlidir. Film, anlatının başında bu duyguyu bize veriyor. Sedyedeki adamı iki kez, başta ve sonda göreceğiz, arada geçen daha uzun bir sürede annesinin deyimi ile ''boncuk gözleri'' ile bize bakan çocuk Adem'i göreceğiz. Kamera onu çerçevenin merkezine alacak, yakın çekimler onun duygularını anlamamızı kolaylaştıracak ve aramızdaki bağ daha da güçlenecek, onun yıllar sonra ölüm orucuna yatacağını bilmenin hüznünü öykü süresince duyacağız.

Travmanın mağdurunun ve yakınlarının nasıl temsil edildiği önemlidir. Bu temsil en başında masumiyet üzerine kuruluyor. 1970'li yılların Urla ilçesinde yaşayan tütün işçileri, gazoz ustası Cibar Kemal, tütün tarlasının sahibinin üniversitede okuyan, babasının deyişi ile ''anarşik'' olmuş oğlu Hasan, Adem'in tütün işçisi anne ve babası, esnaf, öğrencilerinden ayrılırken ağlayan öğretmen hepsi kendi halinde, birlikte hoşgörü içinde mutlu yaşayan insanların dünyasına gireriz. Cami imamını ikna edip teravih namazına denk gelen dünya kupası maçı için farzı kıldıktan sonra maç seyretmeye koşan, kamyona dolup çocuk, yaşlı deniz kenarında eğlenen, birlikte maniler, şarklılar söyleyen insanlar. Çalışkanlığı, terbiyesi, dürüstlüğü ile herkes tarafından sevilen Adem, Cibar Kemal'in yanında çırak olarak çalışır, gazoz kapakları biriktirir, bisikletle gazoz satar. Ramazan ayıdır, herkes oruç tutarken Adem de büyüklere özenir, beğendiği okuldaki kız arkadaşının da oruç tuttuğunu öğrenince gizlice oruç tutmaya niyetlenir. Annesi onun küçük olduğunu isterse sabahtan öğlene''tekne orucu'' tutabileceğini söyler ama Adem dinlemez. Bir yandan sıcakta gazoz satarken açlığa ve susuzluğa katlanmaya çalışır. Orucun nefs ile mücadele etmek olduğunu, ona yenilmemek gerektiğini, orucu bozmanın kefaretinin ise 61 gün olduğunu öğrenir, kendisine teklif edilen her yiyeceği reddeder. Duvarında ''bağımsız Türkiye'' yazan çeşmenin önünde durur ama suyu içmez. Adem ezan okunmasına az kala dayanamayıp sattığı gazozları içer, ezan sesi ile birlikte imamın ''61 gün kefaret'' sözlerini duyarız. Çocuk Adem bir gün boyunca oruç tutacak, tutuklu Adem 61 gün. Dini inancı için oruç tutmak ile inandığı şeyler için bedenini ve hayatını koyarak oruç tutmak, film ikisini yan yana getirir. Bu yan yana geliş, siyasi ya da dini tanımların dışındadır, film bunu bireyin inancı için kendi bedeni ile verdiği insancıl bir sınav olarak algılamamızı ister. Adem'e hayat dersleri veren iki karakter, el yapımı gazozculuğu ile colaya ,uluslararası sermayeye karşı direnen Cibar Kemal, tütün tarlalarının sahibi, işçilere sınıf bilinci aşılamaya çalışan, hak, sömürü gibi kavramları Adem'e öğreten devrimci Hasan. Bu iki insan filmin sosyal ve politik zeminini oluşturur; emekleri ile ayakta durmaya çalışan yoksul insanlar ve onların haklarını savunmak için hayatlarını ortaya koyan devrimciler. Ne esnaf ne de tarlada çalışan işçiler Hasan'ın söylediklerini anlamaz. Hasan''senenin on iki ayı açsınız neden oruç tutuyorsunuz ki? Müslümansınız ama yoksulsunuz, toprak işleyenin su sulayanındır, tütün sömürüsüne son vereceğiz, tarlalar size dağıtılacak biz devrimciyiz dediğinde ''neyi devireceksiniz kamyon mu? diyerek ona gülerler, Hasan da onlarla birlikte güler. Ülkenin içinde olduğu karşıt görüşlerin,

silahlı çatışmaların yaşandığı sert politik dünya ile çelişen, bu birbiri ile kaynaşmış, farklılıkların olmadığı cemaatin mutlu dünyası, Ankara'dan Hasan'ı vurmak için gelenlerin attığı kurşunlarla yerle bir olacaktır. Üstelik onları Hasan'ın arkadaşları sanıp nerede olduğunu söyleyen de Adem'dir. Tütün tarlasında Hasan'ın vurulma anını, annenin feryadını, koşan işçileri, Hasan ağbi diye ağlayan Adem'in acı içindeki yüzünü ağır çekimde görürüz. Ademin yakın çekimdeki yüzünden anlatının başlangıcına, sınıfın kapısından koşarak çıkan çocuklara geri döneriz, bu kez hareket geriye doğrudur, sınıf kapısı kapanır, bizi çocukluğa götüren koridordan tekrar geçer, sedyedeki Adem ile tekrar buluşuruz. Doktorlar Adem'e müdahale eder, serum takarlar. Hapishane önünde muhabir açıklama yapar, ''Üç eylemci daha komaya girdi. Cezaevlerinde işkenceler, mektuplaşma hakkı, açık görüş hakkı, siyasi mahkum statüsü isteyen devrimcilerin 61 gün süren ölüm oruçları, Adalet Bakanlığı ve İnsan Hakları temsilcilerinin anlaşması ile sona erdi. Kamera Adem'in yara içindeki bacakları ve bedeninden yukarıya solgun yüzüne çevrinir. Adem zorlukla eli ile zafer işareti yapar, annesinin çocuklukta ona söylediği sözleri duyarız,' 'madem çok istiyorsun sabahtan öğlene, öğleden akşama tekne orucu tutarsın annesinin bir tanesi'', Adem ölür.

Tütün tarlasında gece el lambalarının ışığı altında yoksul işçilerin söylediği ritmik melodi ''aman, aman, of'', onların emeklerinin sömürülmediği bir dünyayı hayal eden Adem son nefesini verirken tekrar duyulur. Adem'in annesi, babası, Cibar Kemal dışarda beklemektedir. Hapishane yetkilileri dışarı çıkarlar, onların başlarını öne eğmesi ile anne ''oğlum ''diyerek yere yığılır.
Adem'i tanıyan herkes tabutun etrafında toplanmıştır. Adem'in fotoğrafı tekerlekli sandalyedeki Hasan'ın kucağındadır. Tabut omuzlar üstünde taşınırken annenin ağıtını duyarız''anasının bir tanesi, anasının boncuk gözlüsü, verin çocuğumu, oğlum Adem…'' Mezarın etrafında dua okunur, Adem'in okuldaki kız arkadaşı torba içindeki gazoz kapaklarını mezarın üstüne koyar, çocuklar gazoz şişelerini açıp mezarın üstüne dökerler. Film süresince çocuk Adem ile özdeşlik kurduk yetişkin Ademi sadece iki kez gördük, toprağa gömülen ''çocuk Adem''dir, onunla birlikte masumiyet, idealler, hayaller de gömülmüştür ve biz onun yakınları ile birlikte kaybın yasını tutan cemaatin bir parçası oluruz.

5. SONUÇ

Sanatın iyileştirici işlevlerinden biri olan ''hatırlama'' bizi kendimizle yüzleştirir ve toplumsal bellekte olanları çağırır. *İftarlık Gazoz* filmi toplumsal bir travma olan ölüm oruçlarını travmatik bellekten geri çağırmıştır. 12 Eylül 1980 arifesinde ilan edilen sıkıyönetimlerle hapishanelerde başlayan açlık grevleri, 12 Eylül ile birlikte siyasi tutukluların hapishane koşullarına, şiddet uygulamalarına karşı bir eylem biçimi haline gelmişti. Ayrı davalardan yargılanan tutuklular birlikte davranmaya başlamışlardı. Toplumun gündeminde uzun süre yer alan bu eylemler, ister onların yanında ister karşısında her bireyin toplumsal vicdanını meşgul ediyordu. Hiçbir ülkede bu yoğunlukta yaşanmayan ölüm oruçları dünyanın da ilgisini çekmiş, insan hakları savunucuları konuyu takip etmeye başlamışlardı. Kamuoyunun gözünde kimi zaman bir inatlaşma gibi görünen, müdahale edilip, durdurulmasını isteyen tepkiler de görünürken, bu süreçte hayatını kaybeden pek çok kişi oldu. Devlet tutuklu ve hükümlü temsilciliğini tanıdı ve taraflar arasında barış görüşmeleri yapıldı. Bu yaygın eylem biçimi sona erdiğinde toplum psikolojisi bu olaylarla derinden sarsılmış oldu. Mağdurların öykülerinin anlatı olarak yeteri kadar dile getirilmemesi ile bu travma da bilinçaltına itildi ve toplumsal belleğin dillendirilmeyen travmatik anılarının içinde yerini aldı. Toplumsal bellek bastırma ve unutma üzerine kurulursa birbirimizin acılarını anlayamayız. Sinemamızda bu travmatik olayın temsilini sunan az sayıda film arasında *İftarlık Gazoz* filmi travma anlatısını ''tanıklık stratejisi'' ile temsil ederek önemli bir işlevi yerine getiriyor. Film travmanın iyileşme sürecindeki adımlara benzer bir şekilde toplumsal bilinçaltına itilenlenleri ortaya çıkarıp kurgulamış, öyküsünü anlatarak yeniden yapılandırmıştır. Adem yitirilen bir oğuldur. Travma sonucu bir kayıp olduğunda kaybın acısının iyileşmesi için yas tutmak gerekir. Film yitirilen şeyin zihinsel temsilini geri çağırmış, hatırlatmış, yüzleştirmiş ve kaybın yasını tutmak için ortak bir duyguda bizi bir araya getirmiştir.

KAYNAKÇA

1. Botton Alain de, Armstrong John, 2013, Terapi Olarak Sanat, s.64
2. Izod John, Dovalıs Joanna, 2015, Terapi Olarak Sinema, s.3
3. Kaplan E.A., B. Wang, 2004, Trauma and Cinema, Cross- Cultural Explorations, s.9-10
4. Neyzi Leyla ,2014, Nasıl Hatırlıyoruz? Türkiye'de Bellek Çalışmaları, s.2
5. Nochımson P. Martha, 2012, Bir Dünya Sinema, s.62
6. Sönmez Sevcan, 2014, Filmlerle Hatırlamak, s.11
7. Susam Asuman, 2015, Toplumsal Bellek ve Belgesel Sinema, s.23-91

İŞ SAĞLIĞININ SOSYAL VE HUKUKİ BOYUTLARI
SOCIAL AND LEGAL ASPECTS OF OCCUPATIONAL HEALTH

Gökhan OFLUOGLU[1]

ÖZET
İş sağlığı ve iş güvenliği hukuki, sosyal ve ekonomik boyutları olan bir yönetim sistemidir. İş sağlığı ve iş güvenliğinin sağlanması için, amaca uygun politikaları ve bu politikalara uygun kendine özgü hukuk kuralları gerekmektedir. İş sağlığı sistemi, meslek hastalıklarının meydana gelmeden önlenmesi ve kaçınılmazlık durumunda ise meslek hastalığından kaynaklanan zararların en aza indirilmesini amaçlamaktadır. İş sağlığında amaç, meslek hastalıklarının meydana gelmeden önlenmesi olduğu için işyerlerinde meslek hastalıklarına yol açacak güvensiz durum ve davranışların önlenmesi ve çevresel faktörlerin önüne geçilmesi gerekmektedir. Türkiye'de İş sağlığı ve iş güvenliğini sağlamaya yönelik yasalar, yeterince etkin olamamışlardır. Özellikle meslek hastalıklarının tanımı, içeriği, tespitine ilişkin hukuki süreç, teknik ve hukuki araçlar yönünden yeterince etkin değildir. Meslek hastalıkları listesinde sıralanan sınırlı sayıdaki hastalığın dışında meslek hastalıkları, meslek hastalığı olarak kabul görmemektedir. Öte yandan iş ortamından kaynaklanan psikolojik sorunlar halen meslek hastalıkları listesinde yer almamaktadır. Bunun yanı sıra, Sosyal Güvenlik Kurumu Sağlık Kurulu, meslek hastalıklarının tespitinde, belirtilen listenin dışındakileri meslek hastalığı olarak kabul etmemektedir. Öte yandan Sosyal Güvenlik Kurumu Sağlık Kurulu raporlarına yargıda yapılan itirazlar maliyetli ve çok zaman almaktadır. Bu tebliğde iş sağlığının ülkemizdeki ekonomik ve sosyal boyutları ele alınarak, meslek hastalığı olaylarının tespitinde yaşanan hukuki zorluklar ele alınacaktır. İş sağlığının korunabilmesi için sosyal güvenliğin dikey kapsamının dikkate alınması gerekmektedir. İş sağlığı açısından insan yaşamını doğrudan ilgilendirdiği için yasal düzenlemelerin işletilmesinin gerekli iç ve dış denetim mekanizmalarıyla etkin bir şekilde sağlanması gerekmektedir. İş sağlığı ve iş güvenliğinin sağlanmamasının doğrudan ve dolaylı maliyetlerinin yanı sıra dışsal maliyeti de bulunmaktadır. Hiç kuşkusuz meslek hastalıklarını önlemek daima ödemekten daha az maliyetli olacaktır.

Anahtar kelimeler: İş sağlığı, İş güvenliği, Sosyal Güvenlik

ABSTRACT
Occupational Health and safety, legal, social, and economic dimensions that has Management System. Health and safety at work in compliance with specific legal rules in order to ensure appropriate policies and these policies are required. Occupational Health and safety, prevent the occurrence of occupational diseases, and the inevitability, in the case of damage caused by occupational disease aims to minimize. Occupational health occupational diseases occupational diseases in workplaces in the aim to prevent the occurrence of unsafe situation that will lead to the Prevention of behavior and environmental factors and it is necessary to prevent. In Turkey to promote Occupational Health and safety laws, could be active enough. Especially the definition of occupational diseases, the content of the legal assessment process is not sufficiently effective in terms of technical and legal tools. Except for a limited number of disease listed in the list of occupational diseases, occupational diseases, has not been recognised as occupational diseases. On the other hand, the business environment is not currently included in the list of occupational diseases arising from psychological issues. In addition, the Social Security Agency, the board of health, except for the identification of occupational diseases specified in the list of

[1] Doç.Dr., Bülent Ecevit Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, 67100/Merkez/ZONGULDAK/TURKİYE, gofluoglu@yahoo.com

occupational disease as disclaims. On the other hand, judicial objections to the report of the board of Health Social Security Institution cost and it takes too much time. In this paper, Economic and social dimensions of Occupational Health in our country by taking legal challenges in identifying cases of occupational disease will be discussed. The vertical extent of Social Security for the preservation of occupational health needs to be considered. Directly concerned the legal regulations for Occupational Health in terms of human life necessary for the operation of the procedure in an effective manner with internal and external control mechanisms should be provided. Occupational health and the direct and indirect costs as well as failure to ensure the safety of external costs are also included.To prevent occupational diseases undoubtedly always will cost less than paying.

KEYWORDS: Occupational Health, Occupational Safety, Social Security

1. GİRİŞ

İş sağlığı ve iş güvenliği birçok bilim alanıyla yakından ilgisi bulunmaktadır. Dolayısıyla disiplinler üstü bir nitelik taşımaktadır. Dünya Sağlık Teşkilatı'nın herkes tarafından kabul edilen ''İş Sağlığı'' tanımı şöyledir:

''Her tür işte çalışanların bedensel, ruhsal ve toplumsal refahlarını en üst düseye yükseltmek; çalışanların sağlıklarında iş koşullarından kaynaklanan bozulmaları önlemek; çalışanları sağlığa aykırı etmenlerden korumak; her çalışanı, kendi iş çevresinde bedensel ve psikolojik koşullarına uygun yere yere yerleştirmek ve orada muhafaza etmek''. Buna karşılık, çalışanların çok büyük bir çoğunluğu sağlıklarını ve refahlarını hiç de yükseltmeyecek işlerde çalışmaktadır. Böylece, çalışanların yoğun iş stresi nedeniyle katlanılması olanaksız zorlanmalarla sağlıklarını kaybettiği ve bunun olumsuz sosyal yansımaları olduğu görülmektedir(Karacan,2011:104).

İş kazaları ve meslek hastalıklarının artışında hızlı sanayileşme, köyden kente plansız göç, kitlesel işsizlik, çalışanların örgütlü olmaması etkili olmakta ve bunlara bağlı ölüm ve sürekli iş göremezliklerin sıradan bir olay gibi algılanmasını sağlamaktadır. İş kazaları ve meslek hastalıklarının meydana gelmesinde işyerlerindeki güvensiz durum ve davranışların da büyük etkisi bulunmaktadır. Ancak iş kazası ya da meslek hastalığı meydana geldiğinde sadece ailesi, işyeri ve yakın çevresi değil, tüm toplumu etkileyen dışsal maliyetlere yol açabilmektedir. Bu nedenle iş kazaları ve meslek hastalıklarını önlemek için yapılacak olan her türlü yatırım, iş kazaları ve meslek hastalıkları meydana geldikten sonra ortaya çıkan doğrudan, dolaylı ve dışsal maliyetlerden çok daha ucuzdur.

2. İŞ SAĞLIĞININ SOSYAL BOYUTLARI

Küreselleşme ve bilgi toplumu çağına girdiğimiz günümüzde de iş sağlığı ve iş güvenliği yönünden sorunlar çözümlenememiştir. İş kazası ve meslek hastalığı açısından sosyal koruma iki aşamada sağlanmaktadır. İlk olarak kaza ya da hastalığa neden olan risk meydana gelmeden önce riskin önlenmesini içeren iş sağlığı ve iş güvenliği sisteminin kurulması ve uygulanmasıdır. Bu sisteme iş sağlığı ve iş güvenliğinin dikey kapsamı denilir. İkincisi ise risk meydana geldikten sonra iş kazası ve meslek hastalığı sonucu çalışanın ve bağımlıların gelir kayıplarını ve gider artışlarını tazmin eden sosyal güvenlik programlarıdır. Bu sisteme de iş sağlığı ve iş güvenliğinin yatay kapsamı denilmektedir(Karadeniz,2012:15;Süzek, 1985:91).

Sosyal koruma, fertlerin geliri azaltıcı, giderleri arttırıcı sosyal risklere karşı koruyan sistemlerin bütünüdür. Sosyal güvenliğin dikey kapsamını özellikle iş sağlığı ve iş güvenliği uygulamalarında görmek mümkündür. Alınacak iş sağlığı ve iş güvenliği önlemleri le riskin olasılığı, sıklığı ve ağırlığı önemli ölçüde azaltılabilir(Garcia, a Gruat, 2003:28).

İş kazaları ve meslek hastalıklarının yoğun olarak yaşandığı bir faaliyet alanı olan kömür madenciliğinde yapılan incelemelerde iş sağlığı ve iş güvenliği olumsuz olarak etkileyen başlıca faktörler aşağıdaki gibi saptanmıştır(Ebiri,1988:158):
-Yoksulluk, kazanılan gelirin aileyi geçindirmeye yetmemesi(Ekonomik koşulların giderek bozulması, enflasyonun büyümesi sabit gelirli işçi ailelerinde stres ve paniğe yol açmaktadır.)
-İş güvencesizliği, işsiz kalma korkusu
-Fazla mesai, fazla vardiya çalışması,
-Ağır ve tehlikeli ortamda, ölüm korkusu duyarak çalışmak,
-Kişiler arası çatışmalar ve gerginlikler,
-İş tanımları ve iş gereklerindeki belirsizlikler ve sınırı belirsiz sorumluluklar
-İşyerinin çevre koşullarının kötülüğü

Bütün bu stres kaynakları işçi ve ailesi üzerinde her zaman gündeme gelmekte ve meslek hastalığı sayılmayan, ama süregelen hastalıklara yol açmaktadır. Erken etkiler işçide;
1.Bedensel Tepkiler(sırt ve baş ağrıları, kas ağrı ve krampları, hazımsızlık)
2.Ruhsal Tepkiler(Yorgunluk, gerginlik, depresyon, sıkıntı, dikkati toparlayamama)
3.Davranışsal Tepkiler(Ani öfke nöbetleri, duygusal davranışlar, sigara ve alkol bağımlılığında artış) gibi sonuçlara yol açmakta ve bunun sonucunda iş kazaları artarak toplumsal açıdan geniş kitleleri etkileyen sorunlara yol açabilmektedir(Ebiri,1988:158).

Uluslararası Sosyal Güvenlik Birliği (ISSA),'' İş sağlığı ve İş Güvenliğinin Sosyal Güvenliğin tam merkezini'' oluşturduğunu belirtmektedir. İş sağlığı ve iş güvenliği önlemlerine yatırım yapmak, iş kazası ve meslek hastalıklarının azalmasına, yaşam kalitesinin yükselmesine ve bireylerin ve ailelerinin refahlarının korunmasına yardımcı olmaktadır(ISSA,2008:12; Balkır,2012:62).

Modern iş hukukunda iş kazalarını önleme ve tazmin kurumları birbirlerini tamamlayan bir sistemi oluştururlar. İş sağlığı ve iş güvenliği önlemlerinin alınması, iş kazaları ve meslek hastalıklarının azalmasını sağlayacak ve böylece işveren ve sosyal güvenlik kurumlarının sigortalıya ve ailesine yapmış olduğu tazmine dönük harcamalar azalacaktır. Bu nedenle sosyal güvenliğin kapsamını sadece tazmin edici değil, riskleri önleyici yönüyle de tanımlamak ve sosyal güvenliğin en temel amaçlarından birinin de iş sağlığı ve iş güvenliğini sağlamak olduğunu kabul etmek gerekmektedir(Süzek,2006:661). Sosyal koruma programlarında kapsamın daraltılması, çalışanların mesleki risk öncesi ve sonrasında etkin korunmasını olumsuz etkileyecektir. İş teftiş sistemlerinin yetersizliği ve iş sağlığı ve iş güvenliği ile ilgili alt yapı yetersizlikleri de yasalar da mevcut olan sosyal korumanın etkin bir şekilde uygulanmasına engel olacaktır(Karadeniz,2012:29; Yılmaz,2009:4). Böyle bir durumda sosyal korumanın kapsamı daralacağında, çalışanların iş kazası ve meslek hastalığı risklerine karşı etkin korunması sağlanamayacaktır. İş sağlığı ve iş güvenliğinde önemli olan zarar meydana gelmeden önce zarara neden olan faktörleri ortadan kaldırmak ya da önlemektir. İş sağlığı ve iş güvenliği alanında sosyal korumanın yetersizliğine yol açan faktörler şunlardır(Karadeniz,2019:29):

-İş sağlığı ve iş güvenliği mevzuatının çalışan tüm nüfusu kapsamaması, kayıt dışı istihdamın yaygınlığı,
-İş sağlığı ve İş Güvenliği ile ilgili kamu yatırımlarının ve denetim sisteminin yetersizliği,
-İşgücünün tarım sektöründen diğer sektörlere göçü ve ağır ve tehlikeli işlerde çalışmayı kabul etmesi,
-Çalışanların ve işverenlerin iş sağlığı ve iş güvenliği alanında eğitim seviyelerinin yetersizliği ve kurallara uyum sorunları,

İş sağlığı ve iş güvenliğinin toplumun tüm kesimlerini etkileyen sosyal etkilerinin olduğunu düşünecek olursak, iş sağlığı ve iş güvenliği ile ilgili tedbirlerin alınmasının maliyet olarak görülmesi ve rekabette üstünlük sağlamak için iş güvenliğine gerekli yatırımların yapılmaması iş kazaları ve meslek hastalıklarına yol açmaktadır. Oysaki iş güvenliğine yönelik yapılacak her

türlü yatırım harcamaları iş kazası ve meslek hastalığı meydana geldikten sonraki doğrudan, dolaylı ve dışsal maliyetlerden çok daha ucuzdur(Erdut,1998:35; Simonds and Grimaldi,1956:106; Andreoni,1986:55).

3. İŞ SAĞLIĞININ HUKUKİ BOYUTLARI

İş sağlığı ve iş güvenliği hakkı, çalışanın hayat, beden ve ruh bütünlüğü ile sağlık haklarının işyeri düzeyindeki yansımasıdır. Sosyal bir gak olarak iş sağlığı ve iş güvenliği hakkı, çalışana zarar verilmemesi ile sınırlı olmayacak yükümlülükleri kapsamaktadır. Bu yükümlülüklerin amacı insan varlığının korunması ve geliştirilmesidir. Bu bakımdan çalışma şartları, çalışanın kişiliğinin korunduğu ce geliştirildiği ve ona katkı sağlayacak bir ortamı ifade etmektedir(Süzek,1985:27; Başbug,2013:34)

4857 sayılı iş kanunu iş sağlığı ve iş güvenliği önlemlerinin alınması konusunda işverenlere gerekli olanı yapma yükümlülüğü getirmişti. İş Sağlığı ve Güvenliği Yönetmeliği ise, daha da ileri giderek teknik ilerlemelerin getirdiği yeniliklerin alınması ve bunların sürekli olarak izlenmesi yükümlülüğünü getirmişti. Bu yönüyle yönetmelik hükmü, oldukça ileri ve sorunu genel bir kuralla çözücü nitelikteydi(Başbuğ,2013:34).

6331 sayılı İş sağlığı ve Güvenliği Kanunu, bütün yükümlülükleri kapsayıcı genel bir kural koymaktan ziyade ayrıntılı düzenlemeler yapmıştır. Kanun, işverenin, çalışanların işle ilgili sağlık ve güvenliğini sağlamakla yükümlü olduğunu belirtmiştir(İSGK. M.4). Bu çerçevede işveren(İSGK, M.4);

"a) Mesleki risklerin önlenmesi, eğitim ve bilgi verilmesi dahil her türlü tedbirin alınması, organizasyonun yapılması, gerekli araç ve gereçlerin sağlanması, sağlık ve güvenlik tedbirlerinin değişen şartlara uygun hale getirilmesi ve mevcut durumun iyileştirilmesi için çalışmalar yapar,
b) İşyerinde alınan iş sağlığı ve güvenliği tedbirlerine uyulup, uyulmadığını izler, denetler ve uygunsuzlukların giderilmesini sağlar.
c) Risk değerlendirmesi yapar veya yaptırır.
d) Çalışana görev verirken, çalışanın sağlık ve güvenlik yönünden işe uygunluğunu göz önüne alır.
e) Yeterli bilgi ve talimat verilenler dışındaki çalışanların hayati ve özel tehlike bulunan yerlere girmemesi için gereken tedbirleri alır".

İş sağlığı ve Güvenliği Kanunu, eski iş kanunu hükmündeki düzenlemeyi dışlamamış ve aynı yaklaşımı korumuştur. Aynı zamanda kanun yol gösterici bir nitelik taşımaktadır. Amaç risklerin meydana gelmeden önlenmesini sağlamak olduğuna göre, kanunun maddi hukuk kuralı koymaktan ziyade işverene ve çalışanlara yol gösterdiği söylenebilir. Ancak önemli olan çalışanların ve işverenlerin iş sağlığı ve iş güvenliği açısından güvensiz durum ve davranışlardan kaçınmalarıdır. Öte yandan teknik iş sağlığı ve iş güvenliği önlemlerinin hukuki açıdan kolaylıkla değiştirilebilmesi için, tekniğin hızla gelişmesine uyum sağlayabilecek tüzük ve yönetmeliklerle düzenlenmeleri gerekmektedir(Süzek,1993:25).

Ülkemizde Sosyal Güvenlik Kanunu iş kazasını tanımlarken, sigortalının bedence ya da ruhça zarar görmesi koşulunu esas almıştır. Makinelere, teçhizat ve tesisata zarar veren olaylar iş kazası tanımı kapsamına alınmamıştır. Böylece işçinin zarar görmediği, ancak makine ve tesisatın zarar gördüğü ve işgünü kayıplarına neden olan olaylar, iş kazası istatistiklerine yansımamaktadır. Ancak dikkatsizlik sonucu makine ve tesisata zarar veren bir işçi, bir başka sefere aynı dikkatsizlik nedeniyle çalışma arkadaşlarının da zarar görmesine neden olabilir. Bu nedenle yasal mevzuatımızda iş kazası tanımına makinelerinde zarar gördüğü iş kazalarının da dahil edilmesi gerekmektedir. Böylece hem işçiyi, hem işyerini ve makineyi koruyan bir sistemin geliştirilmesi mümkün olabilir.

4. İŞYERLERİNDE İŞ SAĞLIĞI VE İŞ GÜVENLİĞİ AÇISINDAN ALINABİLECEK TEDBİRLERE İLİŞKİN ÖNERİLER

Birçok bilim dalıyla yakından ilişkili olan iş sağlığı ve iş güvenliği sistemi, kendisini çevreleyen komşu sistemlerle de yakın ilişki içindedir. Dolayısıyla iş sağlığı ve iş güvenliği kurallarının etkili bir şekilde uygulanıp, uygulanmadığının belirlenmesinde ekonomi, siyasal sistem ve endüstri ilişkileri sistemleri de en az yasal mevzuat kadar önemlidir. 6331 sayılı İş sağlığı ve iş güvenliği kanunu işverene, risk değerlendirmesi yapma, iş sağlığı ve iş güvenliğine ilişkin işyeri özelinde gerekli olan önlemleri belirleyip uygulama ve iş sağlığına ilişkin önlemlere uyulmasını sağlama yükümlülüğü getirmiştir. İşveren kanun hükümlerine göre teknolojinin gerektirdiği tüm önlemleri alacaktır. Ancak 6331 sayılı iş sağlığı ve iş güvenliği kanununun uygulanması için gerekli iç denetim mekanizmalarının etkili bir şekilde hayata geçirilmesi gerekmektedir(Özveri,2018:773).

Meslek hastalıklarının tespitine ilişkin hukuki süreç, teknik ve hukuki araçlardan yoksun, uzun ve etkili olmayan bir şekilde işlemektedir. Bazı hastalıkların meslek hastalığı sayılması gerekirken, meslek hastalıkları listesinde olmadığı görülmektedir. Örneğin psikolojik nitelikli bazı hastalıklar meslek hastalığı listesinde yer almalıdır. Bu konu ile ilgili gerekli yasal düzenlemeler yapılmalıdır. İş sağlığı ve iş güvenliği açısından günümüzün çağdaş yönetim sisteminin içine, ''endüstriyel ve organizasyonel psikoloji bilinci yerleştirilmelidir. Her işyerinde yapılmakta olan işler en ince ayrıntısına kadar araştırılarak iş tanımları ve iş gerekleri belirlenmeli ve işyerlerinde çalışanları psikolojik yöntemlerle değerlendirebilen uzman psikologlar işyerlerinde bulundurulmalıdır.

İşyerlerinde çalışacak personelin çalışma ortamı içinde uygun psikolojik testleri yapılmalı ve işe uygun kişilere işbaşı yaptırılmalıdır. Çalışanların yıllık periyodik muayenelerinin yanısıra, yılda bir kez tam bir psikolojik muayeneleri yapılmalıdır. Ülkemizde iş sağlığı ve iş güvenliği açısından devlet, sendika ve işveren arasında sürekli bir bilgi alışverişi sağlanmalıdır. Bunun yanısıra eğitime önem verilerek iş sağlığı ve iş güvenliği alanında örgün ve yaygın eğitimin etkili kılınması gerekmektedir(Tiffin, 1958:428).

5. SONUÇ

Her toplum için meydana getirdiği büyük maddi ve manevi kayıplar nedeniyle ciddi bir sorun haline gelen iş kazaları ve meslek hastalıklarının önlenebilmesi için öncelikle işçi-işveren ve devletin bu konuda aktif katılımının sağlanması gerekmektedir. İş sağlığı ve iş güvenliği ancak aktif toplumsal katılımla gerçek anlamda sağlanabilecektir. Aktif toplumsal katılımın sağlanmadığı durumda sorunların çözümünü üstlenen sadece devlettir. Devletin üretmiş olduğu çözümler ise aktif toplumsal katılımla desteklenmediği takdirde, iş sağlığı ve iş güvenliği sorunu çözümlenemeyecektir. İş kazaları ve meslek hastalıklarının önlenebilmesi için taraflar arasında iletişim kanallarının çift yönlü olarak gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Örneğin işverenin, işletmeye yönelik olarak almış olduğu tedbirler yetersiz ise işçiler tarafından uyarılabilmelidir. Ülke düzeyinde alınması gereken tedbirler de aksaklıklar varsa, işçi ya da işveren kuruluşları, yetkili kesimlere sorunları aktif bir şekilde dile getirebilmelidir. İletişim çift yönlü olursa aktif bir katılım sağlanabilir.

İş kazaları ve meslek hastalıklarının önlenmesi; önemli iş kazası ve meslek hastalıklarını ve toplam iş kazası ve meslek hastalığı sayısını azaltmak amacıyla işçilerin iş güvenliğini ve iş sağlığını arttırmak için alınan tedbirlerin tümüdür. Dolayısıyla, iş sağlığı ve iş güvenliğinin gerçekleştirilmesi, iş kazası ve meslek hastalığı nedenlerini denetleme veya ortadan kaldırma işlemidir(Kempner,1987:3). İş kazalarını ve meslek hastalıklarını önleme çalışmaları, öncelikle iş kazası ya da meslek hastalığı öncesinde mevcut olan güvensiz durum ve davranışlara yönelik olmalıdır(Heinrich,1959:7). İş kazası ya da meslek hastalığı meydana gelmeden ortadan kaldırılmalıdır. Dolayısıyla Sosyal Güvenliğin dikey kapsamına ağırlık verilmelidir. Bir başka deyişle iş kazaları ve meslek hastalıklarını önlemek için yapılacak her türlü eğitim ve yatırım

harcaması, iş kazası ya da meslek hastalığı meydana geldikten sonra ortaya çıkan doğrudan, dolaylı ve dışsal maliyetlerden çok daha ucuzdur.

İş kazaları ve meslek hastalıklarını önlemek için iş güvenliği ve iş sağlığı programları oluşturulmalıdır. İyi planlanan iş güvenliği ve iş sağlığı programları, iş kazaları ve meslek hastalıklarını önlemek ve onları oluşturan koşulların iyileştirilmesi için gereklidir. Böylece nedenleri, şiddeti ve sayıları bilinen iş kazası ve meslek hastalıklarını önlemek veya azaltmak daha kolay olacaktır. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki; Bir iş güvenliği ve iş sağlığı programı ne kadar iyi planlanırsa, planlansın iş güvenliği ve iş sağlığından sorumlu kişilere hitap etmedikten sonra tam olarak etkin olamaz. Bu nedenle bir iş güvenliği ve iş sağlığı programında bireylerin düşünceleri, tutumları ve farklılıkları da değerlendirilmelidir(Stahll,1976:252).

KAYNAKLAR

1. Andreoni, D.(1986); The Cost of Occupational Accidents and Diseases, International Labour Office, Occupational Safety and Health Series, No.54, Geneva.
2. Başbuğ,A.(2013); İşyerlerinde İş Sağlığı ve Güvenliği, Şeker-İş Yayınları, Ankara.
3. Balkır, G.(2012); İş Sağlığı ve Güvenliği Hakkının Korunması: İşverenin İş Sağlığı ve Güvenliği Organizasyonu, Sosyal Güvenlik Dergisi, 2012/1, s.56-91
4. Garcia B., Gruat, J.V(2003); Social Protection: a life cycle continuum investment for social justice, poverty reduction and sustainable development. Geneva:International Labour Office, http://www.ilo.org/public/english/protection/download/lifecycle.pdf(erişim tarihi:29.11.2018
5. Ebiri, A.(1988); İş Kazalarında İnsan Psikolojisi Faktörü, Türk Tabipleri Birliği, 2. Ulusal İşçi Sağlığı Kongresi, 4-7 Nisan 1988, Ankara.
6. Erdut, Z.(1998); Rekabetin İşgücü Piyasasına Etkisi, TÜHİS Yayınları, Yayın No:29, Ankara.
7. Heinrich, H.W.(1959); Industrial Accident Prevention, M.C. Graw Hill Book Company, New York.
8. ISSA(The International Social Security ASSOCATİON),(2008); a dynamic vision of prevention, World of Work, No:63, August.
9. Özveri, M.(2018); Türkiye'de Meslek Hastalıkları Alanında Yaşanan Hukuki Açmazlar, Çalışma ve Toplum Dergisi, Sayı:2018/2, s.749-784
10. Karacan, E. ve Erdoğan, N.E.(2011); İşçi Sağlığı ve İş Güvenliğine İnsan Kaynakları Yönetimi Fonksiyonları Açısından Çözümsel Bir Yaklaşım, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt:21, Sayı:1, s.102-116.
11. Kempner, T.(1987); The Penguin Management Hand Book, England: Penguin Books Ltd, Harmondsworth, Middlesex.
12. Karadeniz,O.(2012); Dünya'da ve Türkiye'de İş Kazaları ve Meslek Hastalıkları ve Sosyal Koruma Yetersizliği, Çalışma ve Toplum Dergisi, 2012(3), s.15-75.
13. Simonds and Grimaldi(1956); Safety Management ''Accident Cost and Control'', Richard D.Irwin Inc, Homewood Illnois, U.S.A
14. Stahll, O.G.(1976); Public Personnel Administration, New York.
15. Süzek, S.(1985); İş Güvenliği Hukuku, Savaş Yayınları, Ankara.
16. Süzek, S.(1993); Hukuki Yönden İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği, Çalışma vce Sosyal Güvenlik Bakanlığı, İş Müfettişleri EĞİTİM Semineri Notları, Ankara, s.21-51.
17. Süzek, S.(2006); İş Hukuku, Beta Yayınevi, İstanbul.
18. Tiffin, J. And Mccormick, E.(1958); Industrial Psychology, Prentice Hall Inc, U.S.A.
19. Yılmaz, F.(2009); Küreselleşme Sürecinde Gelişmekte Olan Ülkelerde ve Türkiye'de İş Sağlığı ve İş Güvenliği, Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi, cilt:6, Sayı:1, s.1-15.

ÇALIŞAN MEMNUNİYETİNE ETKİ EDEN FAKTÖRLERİN ÖNCELİKLENDİRİLMESİ: EĞİTİM VE ARAŞTIRMA HASTANESİNDE BİR UYGULAMA[1]

PRIORITIZATION OF THE FACTORS AFFECTING EMPLOYEE SATISFACTION: AN APPLICATION IN THE TRAINING AND RESEARCH HOSPITAL

Nurşah ARSLAN BULUT[2]
Fulya MISIRDALI YANGİL[3]

ÖZET

Bireyler tüm yaşamlarının ortalama 25-30 yılını iş yerinde geçirmektedirler. Dolayısıyla bireylerin iş yerinde ve işinde harcadığı süre yaşamının önemli bir parçasını oluşturmaktadır. İş yerinde geçirdikleri bu zaman zarfı içinde yaşadıkları tatmin düzeyi ise hem çalışan hem de örgütler açısından önem teşkil etmektedir. Bu bağlamda çalışan memnuniyeti kavramı, alan yazında sıklıkla üzerinde durulan bir çalışma konusu olmaktadır. Çalışan memnuniyeti, bireylerin işinden bekledikleri ile işin kendisine sundukları arasındaki algılanmış ilişki fonksiyonu olarak tanımlanmaktadır. Çalışan memnuniyeti kavramıyla, çalışanların işe yönelik olarak duygusal değerlendirmeleri ele alınmaktadır.

Bu araştırmayla çalışan memnuniyetine etki eden faktörlerin önceliklendirilmesi amaçlanmaktadır. Ayrıca çalışan memnuniyetine yönelik ele alınan bu faktörler, işletmenin hiyerarşik yapısı bakımından analiz edilerek hiyerarşik basamaklarındaki önem düzeyleri de tespit edilmiştir. Amaca yönelik olarak araştırmada; Analitik Hiyerarşi Proses yöntemi kullanılarak çalışanlar açısından en önemli faktörlerin belirlenmesine çalışılmıştır. Elde edilen veriler Expert Choice paket programı kullanılarak analiz edilmiştir.

Bu araştırma, bir Eğitim ve Araştırma Hastanesi'nde görev yapan 151 personelin katılımıyla gerçekleşmiştir. Araştırmaya katılan personellerin; 12'si üst yönetim, 13'ü orta yönetim, 21'i alt yönetim ve 105'i idari görevi bulunmayan çalışanlardan oluşmaktadır. Yapılan analizler sonucunda çalışan memnuniyetinin belirlenmesinde çalışanların bireysel ve mesleki farklılıkları dikkate alınmamış olup, çalışanların bulundukları hiyerarşik basamaklar dikkate alınmıştır. Araştırma, farklı hiyerarşik basamaklarda görev alan çalışanların çalışan memnuniyeti açısından, farklı ya da benzer önceliklerinin olup olmadığını ortaya çıkarmaya çalışmaktadır. Buna göre; araştırmada üst yönetimin örgüt sistemi kriterlerinden ücret kriterini; orta yönetimin örgüt sistemi kriterlerinden çalışma ortamı ve saatlerini; alt yönetimin grup kriterlerinden takım çalışmasını; idari görevi bulunmayan çalışanların grup kriterlerinden dayanışma ve işbirliğini memnuniyet kriteri olarak önceliklendirdiği ortaya konulmuştur. Hiyerarşik basamaklar dikkate alınmadan yapılan analizde ise; örgüt sistemi kriterlerinden çalışma ortamı ve saatlerinin öncelikli olarak değerlendirildiği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Memnuniyet, Çalışan Memnuniyeti, Analitik Hiyerarşi Proses

ABSTRACT

Individuals spend an average of 25-30 years of their lives at work. Therefore, the time spent by individuals at work and in their work constitutes an important part of their lives. The level of satisfaction they experience during this time in their work place is important for both employees

[1]"Bu tam metin bildiri DPÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde hazırlanan "Çalişan Memnuniyetine Etki Eden Faktörlerin Önceliklendirilmesi: Eğitim Ve Araştirma Hastanesinde Bir Uygulama" isimli Yüksek Lisans Tezinden türetilmiştir."

[2] Uzman, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Evliya Çelebi Eğitim ve Araştırma Hastanesi, nursah_85@hotmail.com
[3] Dr. Öğr. Üyesi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Altıntaş MYO fulya.myangildpu.edu.tr

and organizations. In this context, the concept of employee satisfaction is a subject of study which is frequently emphasized in the literature. Employee satisfaction is defined as the perceived relationship function between what individuals expect from their job and what they present to the job. Emotional evaluations of employees are focused on the concept of employee satisfaction.

In this study, it was aimed to prioritize the factors affecting employee satisfaction. In addition, these factors discussed for employee satisfaction were analyzed in terms of the hierarchical structure of the business, and their significance levels in hierarchical steps were determined. For the purpose of study; the most important factors for the employees were determined by using the Analytical Hierarchy Process method. The data were analyzed by using Expert Choice package program.

This study was carried out with the participation of 151 employees working in a Training and Research Hospital. The employees participating in the study consisted of 12 employees without top management duties, 13 employees without middle management duties, 21 employees without lower management duties, and 105 employees without administrative duties. As a result of the analyses performed, the individual and professional differences of employees were not taken into account in determining employee satisfaction, and the hierarchical steps of employees were taken into account. The study attempted to reveal whether employees working in different hierarchical steps had different or similar priorities in terms of employee satisfaction. Accordingly, in the study, it was revealed that top management prioritized the wage criterion, one of the organizational system criteria, middle management prioritized the working environment and hours, one of the organizational system criteria, lower management prioritized the teamwork, one of the group criteria, and the employees without administrative duties prioritized cooperation and solidarity, one of the group criteria, as satisfaction criteria. In the analysis performed without considering the hierarchical steps, it was determined that the working environment and hours, one of the organizational system criteria, were evaluated as a priority.

Keywords: Satisfaction, Employee Satisfaction, Analytical Hierarchy Process.

1. GİRİŞ

Günümüzde işletmelerin rekabetçi bir ortama uyum sağlamak ve başarılı bir şekilde yaşamlarını devam ettirebilmek adına yeni yaklaşımlar geliştirmeleri ve bu yaklaşımları işletmenin kendi bünyesine uygun hale getirmeleri gerekmektedir. Bu anlamda, büyük teknolojik değişimlerin yaşandığı çağımızda insana verilen değer de her geçen gün artmaktadır. İşletmelerde insana verilen değerin artmasından sonra çalışan memnuniyeti kavramı da fazlasıyla önemsenmeye başlanmıştır.

Her sektörde olduğu gibi sağlık sektöründe de çalışan memnuniyeti önemli bir kavram olarak yer almaktadır. Hastaneler; sürekli araştırma geliştirme faaliyetlerinde bulunan, sağlığını korumak ve devam ettirebilmek için sağlıklı kişilere, sağlığını kaybetmiş olan bireylerin iyileşme ve rehabilitasyonlarında hasta bireylere hizmet eden, hizmet sektörünün en önemli faaliyet alanlarından biri kabul edilmektedir. Hastaneler insanın insana hizmet verdiği, insan faktörünün oldukça önemsendiği kurumlardır. Hastanelerin bu kritik önemlerinden dolayı bireylere daha iyi hizmet verebilmek için öncelikle çalışanlarının memnuniyet düzeylerini arttırmaları gerekmektedir. Bu bağlamda araştırmanın temel amacı, çalışan memnuniyeti kavramını irdeleyip çalışan memnuniyetini etkileyen faktörleri tespit ederek bu faktörlerin önceliklendirilmesinin sağlanmasıdır. Çalışan memnuniyeti kapsamında yapılan araştırmaların çoğunluğunda çalışanların toplam memnuniyet düzeyleri tespit edilmeye çalışılmış ve farklı değişkenlerle ilişki ya da etki açısından incelemiştir. Ancak yapılan araştırmalarda memnuniyeti etkileyen kriterlerin önceliklendirilmediği görülmektedir. Bu araştırmayla çalışan memnuniyeti

faktörlerinin birbirlerine göre nisbi önemleri ortaya konulmuş ve alandaki eksiklik giderilmeye çalışılmıştır.

2. MEMNUNİYET VE ÇALIŞAN MEMNUNİYETİ KAVRAMLARI

Memnuniyet; yaşam şekli, geçmişteki yaşananlar, gelecekteki beklentiler ve toplumsal değerler gibi pek çok unsuru birleştiren karmaşık ve önemli bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Memnuniyetin algılanması bireyler tarafından farklı zamanlarda ve farklı şekilde olabilmektedir. Başka bir ifadeyle, memnuniyet kavramı içinde bulunulan duruma, zamana ya da bireye göre farklı algılanabildiği için de çeşitli tanımlamalar yapılmaktadır. Bir başka tanıma göre memnuniyet; istek ve ihtiyaçların karşılanmasıyla bireyde oluşan tatmin duygusudur. Herhangi bir olay ya da durum sebebiyle sevinç ve mutluluk hissedeni niteleyen sıfata memnun olma, mutluluk duyma halini açıklayan duruma ise memnuniyet adı verilmektedir (Üneş, 2013: 40).

Çalışan memnuniyeti birçok araştırmacı tarafından ele alınan bir kavramdır. Araştırmacılar tarafından farklı yönlerinin ele alınıp değerlendirilmesi sonucunda kavrama ilişkin farklı tanımlamalar yapılabilmektedir. Çalışan memnuniyeti hakkındaki bazı tanımlamalar şu şekildedir: Çalışan memnuniyeti; çalışanların iş hayatlarında nasıl mutlu çalışanlar yaratılabileceğinin bir ölçüsü şeklindedir. Hatta çalışan bireyin mutlu olup olmadığının durumunu ve çalışan bireyin iş hayatındaki ihtiyaçlarının karşılanıp karşılanmaması, yine iş hayatındaki arzularının uyum içerisinde olması ya da olmaması durumunu ifade etmektedir (Korkmaz ve Erdoğan, 2014: 546). Locke ise, çalışan memnuniyetini "Bireyin işinden beklediği şeyler ile işin kendisine sunduğunu düşündüğü şeyler arasındaki algılanmış ilişkinin bir fonksiyonu şeklinde tanımlamıştır (Demir, 2007: 98). Çalışan memnuniyeti, soyut bir kavram olduğu için tanımlanması da kolay olmayan bir kavram olmaktadır. Çalışan memnuniyetine ilişkin çalışmalar ilk olarak 1920'lerde iş tatmini olarak karşımıza çıkmaktadır. (Demirbaş, 2017: 33). Ancak Literatüre bakıldığında, "iş tatmini" ve "iş doyumu" kavramlarıyla çalışan memnuniyeti kavramının günümüzde farklı anlamlar ifade ettiği belirtilmektedir. Bu bağlamda iş tatmini, daha çok müşteri memnuniyeti ile işletmede kullanılan malzeme, makine ve teknolojiden elde edilen çıktıların işletmelere sağlayacağı yararları ifade etmektedir. Oysa iş tatmininde çoğunlukla insani boyutun ele alınması pek mümkün olmamıştır. Dolayısıyla, iş tatmini ile çalışan memnuniyeti arasındaki en önemli farklılaşma sahip oldukları perspektiftir. Buna göre, iş tatmini, makro bir perspektiften yola çıkmakta ve iş tatmini işletmenin maddi ve manevi varlıklarının tamamıyla ilgili bir kavram olmaktadır. Buna karşın, çalışan memnuniyetinin ise, ağırlıklı olarak işletmedeki çalışanların memnuniyetlerine ilişkin ortamların hazırlanması ve bu yönde sağlanan imkanların geliştirilmesine yönelik bir yapıyı kapsadığı görülmektedir (Şahin vd., 2015: 30).

İş, hayatın vazgeçilmez bir unsurudur. Çalışanların psikolojisi ve fiziksel sağlığı için çalışanın işinden doyum alması ya da tatmin olması oldukça önemli olmaktadır. Diğer bir ifadeyle, bireyin yaşamından mutlu olması ve haz duygusunu elde etmesi için iç tatminine ulaşması son derece önemlidir (Köse vd., 2015: 2012). Bireyin iş yerinde ve işinde harcadığı süre yaşamının önemli bir parçasını oluşturmaktadır (Demir, 2007: 98). Çalışanlar yaklaşık 25-30 yılını iş yerinde geçirirler (Köse vd., 2015: 2012). Bu sebeple çalışanın işinden memnun olması ya da olmaması çalışan ve içinde bulunduğu işletme açısından da önemli sonuçlar doğurmaktadır. Çalışma süresince çalışanın karşılaştığı sevinç ve üzüntüleri olacak bundan dolayı da işine ve işletmesine karşı bir tutum oluşturacaktır. İşe yönelik tutumlar olumlu ya da olumsuz olabilmektedir, buna göre çalışan memnuniyeti; çalışanın işteki yaşanmışlıklarının sonucunda ortaya çıkan olumlu yöndeki ruh hali şeklinde özetlenebilmektedir.

3. ÇALIŞAN MEMNUNİYETİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER

Çalışan memnuniyetini etkileyen faktörler ilgili literatürde dağınık olarak yer almaktadır. Çalışmada bu faktörleri sistematize edebilmek amacıyla gruplandırma yapılmaya çalışılmıştır. Gruplandırmada örgütsel davranış literatüründen yararlanılmıştır. Bu kapsamda Bireysel, Grup,

Örgüt Sistemi başlıkları ana kriter olarak belirlenmiştir. Bireysel ana kriteri; bilgi ve beceri kullanımı, iş tatmini, sosyal ihtiyaçlar, motivasyon ve kararlara katılma alt kriter olmuştur. Grup ana kriteri; takım çalışması, hastane içi iletişim, dayanışma ve işbirliği alt kriterleri olarak bağlanırken, örgüt sistemi ana kriterine ise; ücret, terfi, personel eğitimi, yönetim ile ilişkiler, çalışma ortamı ve saatleri ve kaynaklara erişim izni alt kriterleri bağlanmıştır (Şahin ve Yangil, 2018: 376- 377).

3.1. BİREYE BAĞLI FAKTÖRLER

Çalışan memnuniyetini etkileyen faktörlerden ilki bireye bağlı olmaktadır. Bu faktörler; bilgi ve beceri kullanımı, iş tatmini, sosyal ihtiyaçlar, motivasyon ve kararlara katılma şeklinde oluşturulmuştur.

Bilgi ve Beceri Kullanımı: Bireyin sahip olduğu bireysel özellikler onun memnuniyetini etkileyebilecek değişkenlerdir. Çalışan memnuniyetini sağlamada bilgi ve beceri kullanımı da ciddi anlamda önemlidir. Becerilerin özellikleri 3 başlık altında toplanabilmektedir. Bunlar (Demir, 2007: 128); 1. Zihinsel ve bedensel işlemler olması, 2. Öğrenilmiş olması, 3. Bir takım süreç veya hareketlerin bir sıra izlemesidir.

İş Tatmini: İşten kazanılan maddi çıkarlar ile çalışanın birlikte çalışmaktan hoşlandığı ekip arkadaşları, ürün meydana getirmenin ya da hizmet sunmanın sağladığı hoşnutluk duygusu akla gelmektedir (Eren, 2004: 202). Çalışan memnuniyeti, iş tatminleri ile doğru orantılıdır. İş tatmini, işin nitelikleriyle çalışanların beklentileri birbirine uyduğu takdirde gerçekleşen ve çalışanın işinden mutluluk duymasını sağlayan bir kavramdır (Okay ve Akçay, 2009: 29). İş tatmini çalışan memnuniyetine göre makro bir perspektife sahiptir. İş tatmini işletmenin maddi ve manevi varlıklarının tamamı ile ilgili bir kavram olarak ele alınır ve ağırlıklı olarak birey yönünün ele alınmaması çalışan memnuniyetinden farklı olarak değerlendirilmesine neden olur.
Sosyal İhtiyaçlar: Çalışanın işletme dışındaki yaşamı da işteki tutum ve davranışlarını etkilemektedir. Çalışanın çalışma hırsı üzerindeki etmenlerden en önemlisi aile yaşantısıdır. Aile yaşamlarında mutluluğu yakalayamayan çalışanların genellikle işe karşı isteksiz ve kayıtsız oldukları görülmüştür (Eren, 2004: 203). Çalışan memnuniyetinin belirleyicilerinden olan sosyal etki kişilerin ve grupların, çalışanda tutum ve davranışlarını etkilediği durumu ifade etmektedir. Çalışanların iş arkadaşları, ait olduğu gruplar, sahip olduğu kültür ve sosyal çevre memnuniyetini etkilemede önemli bir etkiye sahiptir. Çalışanın iş ortamında geçirdiği süre göz önüne alındığında, ekipte yer alan çalışanların memnuniyete olan etkisi daha iyi anlaşılmaktadır (Demir, 2007: 148). Örneğin, yoğun çalışma ortamından dolayı ailesi ve çevresine yeterli zaman ayıramayan bir çalışanın bu durumu yaptığı işe yansıyabilir ve işten aldığı doyumu bir şekilde etkileyebilir (Örücü vd., 2006: 41).

Motivasyon: Çalışan memnuniyetini etkileyen diğer bir husus da motivasyondur. Bireylerin çalışma istek ve motivasyonu sağlanmadığı takdirde çalışan memnuniyet düzeylerinde de bir artış görülememektedir. İşletmelerde ve çalışanlarda hizmet sunumunda istenilen başarı elde edilememektedir. Motivasyon birtakım ödüller karşılığında zaman ve enerjinin çalışmak için harcanması olarak ele alınmakta (Bakan, 2004: 236) ve çalışanların memnuniyetinde, tatmin olmasında ve işten doyum almasında motivasyon önemli bir rol oynamaktadır (Demir, 2007:118).

Kararlara Katılma: İnsanların kendilerini ilgilendiren kararlara katılma isteği çok büyüktür. İşi bizzat yapan çalışanlar kendi yapacakları işle ilgili uzmanlık bilgisine sahip olduklarını düşünürler. İşi kendileri yaptıkları için yeni yöntemlerin kendilerine duyurulmasını ve konu hakkında kendi bireysel fikirlerinin alınmasını isterler (Eren, 2004: 520). İş ortamının uygun olduğu süre boyunca, işletmede çalışanların işle ilgili sorunları çözümleme ve karar vermeleri konularında katılımları önemsenmektedir (Ören, 2002: 124). Karar almada katılımın memnuniyeti arttırdığı görülmektedir. Katılım, çalışanın kişisel başarı ihtiyacını gidermekte ve iş

ortamının kalitesini arttırmaktadır (Ören, 2002: 124). Yaptığı ya da yapacağı işi, kendi planlayan ve kendi plan ve programını uygulayan çalışanların işlerinden daha fazla memnun oldukları görülmüştür (Eren, 2004: 201).

3.2. GRUBA BAĞLI FAKTÖRLER

Çalışan memnuniyetini etkileyen faktörlerden ikincisi gruba bağlı faktörler olmaktadır. Bu faktörler; takım çalışması, işletme içi iletişim, dayanışma ve işbirliği şeklinde oluşturulmuştur.

Takım Çalışması: Takım, daha önceden belirlenmiş amaçlara ulaşmak adına bir araya gelmiş veya getirilmiş, birbirine bir anlamda bağlanmış ve koordineli olarak hareket eden iki veya fazla kişilerden oluşan topluluklardır (Eren, 2004: 263). Çalışan memnuniyeti denilince işten elde edilen maddi çıkarlar ile çalışanların birlikte çalışmaktan zevk aldığı iş arkadaşları ve eser meydana getirmenin sağladığı bir mutluluk akla gelmektedir (Taşlıyan, 2007: 186). Bireylerin bir topluluğun parçası olmak, bir yere ait olmak gibi ihtiyaçları vardır. Takım halinde çalışmak bu ihtiyaçları doyurur, takımlar üyelerin can sıkıntısını azaltır, kendilerini değerli hissetmelerini sağlar. İyi bir takımda yer alan çalışanlar sorunlarla daha kısa sürede başa çıkarlar. Yaptıkları işten memnuniyetleri artar (Eren, 2004: 477).

İşletme İçi İletişim: İşletme içi iletişim, işletmenin nihai müşterilerine iletilmesi amaçlanan konunun anlaşılması amacıyla bilgi, duygu ve düşüncelerinin yazı, konuşma ve görsel yöntemlerle iletilmesi, alınması ve değiştirilmesi olarak ele alınmaktadır. İşletmede müşterileriyle iyi iletişim halinde olabilmek demek çalışanların da birbirleriyle etkili iletişim halinde olması demektir. Çalışanların bu anlamda birbirlerine saygı duyması, görüş ve düşüncelerini önemsemeleri gerekir. Çünkü güvenilir bilgiye zamanında ulaşmak etkili iletişimle sağlanmaktadır (Pekmezci vd., 2008: 7). İletişim, memnuniyet sürecinde önemli rol oynamaktadır. Ancak iletişimin bu önemi en çok iletişim yokluğunda dikkat çekmektedir. Bu bağlamda iletişimin yokluğu memnuniyetsizliğin asıl kaynaklarından biri olmaktadır (Demir, 2007: 148). Çalışan memnuniyetinin sağlanmasında süreçte yer alan tüm çalışanlar arasında güçlü bir iletişimin olması ve çalışanların birbirlerinin beklentilerini doğru bir şekilde algılamaları gerekmektedir (Halis, 2004: 79).

Dayanışma ve İşbirliği: Dayanışma ilişkisi ortaklaşa iş, karşılıklı ilgi ve taraflara ortak yarar sağlayan ortak hedeflerle bağlantılı olmaktadır. Bireyler arası dayanışmanın örgütsel yararı oldukça fazladır. Dayanışma düzeyi yüksek işletmelerde roller ve yapılacak işin tanımı nettir (Halis, 2004: 58). İşbirliği, çalışanların ortak bir hedefe ulaşabilmesi için istekli ve gönüllü güç birliği oluşturmaları ve birlikte çalışmaları şeklinde tanımlanmaktadır. İşbirliğinin, çalışanları bir araya getirerek çalışanların imkanlarını birleştirmek suretiyle başarıya ulaşmasında rolü büyüktür (Yılmaz vd., 2002: 185). Dayanışma ve birlik içinde bulunan çalışanların moral düzeyinin yüksek olduğu görülmüştür. Çünkü çalışanlar arasındaki iletişim yüksektir, çalışanlarda bir dostluk havası bulunmaktadır (Eren, 2004: 487).

3.3. ÖRGÜTE BAĞLI FAKTÖRLER

Çalışan memnuniyetini etkileyen faktörlerden sonuncusu örgüt sistemine bağlı faktörler olmaktadır. Bu faktörler sırasıyla; ücret, terfi, personel eğitimi, yönetim ile ilişkiler, çalışma ortamı ve saatleri, kaynaklara erişim izni şeklinde oluşturulmuştur.

Ücret: Ücret, işletmedeki çalışanların yaptığı işin karşılığı olarak elde edilen maddi değerlerin toplamı şeklinde ifade edilebilmektedir. Oldukça önemli bir etkiye sahip olmasına rağmen ücret tek başına çalışan memnuniyeti açısından yeterli olmamaktadır. İstenen bir ücretin sağlanmasıyla birlikte, diğer gereksinimlerin de karşılanması gerekmektedir (Pekmezci vd., 2008: 5). Çalışanlar çalıştıklarının karşılığını alamadıklarını hissettiklerinde mutsuz olmakta ve bu sebeple de memnuniyetleri düşük olmaktadır (Demir, 2007: 133). Bir çalışan aldığı ücretten memnun olmamasına rağmen işletmenin diğer sağladığı olanaklardan memnun olabilmektedir

(Örücü vd., 2006: 41). Bunun yanında çaba yetenek ve deneyim düzeylerine göre ücretlerin adaletsiz dağıtıldığı düşüncesinde olan çalışanlar için mutsuzluğun en büyük nedeni ücrettir (Demir, 2007: 134).

Terfi: Çalışan memnuniyetini arttırmada kullanılan en önemli araçlardan biri ödüldür. Çalışan memnuniyetini artırması için ödülün bireyde ihtiyaç hissi yaratması ve bireyin ödüle değer vermesi gerekmektedir (Demir, 2007: 134). Çalışanlara maddi ve psikolojik ödüller verilmeli ve onlar desteklenmelidir (Acuner, 2004: 65). Parasal nitelikte olmayan, ancak iş seçimlerinde önemli etkenlerden biri olan terfiye ilişkin algı, ücret dışı kazançlara ilişkin bir beklenti meydana getirmektedir (Halis, 2004: 155). Çalışanın değerlerine uygun ödüllendirme ve terfi oluşturan yöneticiler çalışan memnuniyetini artırmaya olanak sağlamaktadır (Demir, 2007: 135). Terfi, işletmede çalışanları çalışmaya sevk etmede en önemli özelliği olan, tatmin eden motivasyon aracı olarak da değerlendirilmektedir (Eren, 2004: 248). Çalışan işletmede üst hiyerarşi basamağında yer alma arzusu içindeyse ve bu arzusuna ulaşırsa işten aldığı memnuniyet düzeyinde de artış olabilmektedir (Örücü vd., 2006: 41).

Personel Eğitimi: Günümüz dünyasında eğitim, belirli bir süreyi değil, fizyolojik gereksinimler gibi yaşam boyu doyurulması gereken bir gereksinim olarak değerlendirilebilir. Bu anlamda da eğitimin eksikliği düşünülememektedir. Eğitim, çalışanların dikkatlerini artırmada, onları problem çözme ve istatistiksel yeteneklerle donatmada, yöneticiler ve denetleyiciler yetiştirmede, iş takımları kurma ve grup dinamiğini kolaylaştırma çabalarında hayati bir unsur haline gelmiştir (Parlak, 2004: 47). Eğitimle çalışan memnuniyeti arasındaki ilişki, hem olumlu hem de olumsuz bir şekildedir. Eğitimi yüksek olan bireyler daha doyurucu ve daha iyi şartlarda iş buldukları için memnun olmaktadırlar. Eğitim düzeyi arttıkça çalışanların beklentileri de daha fazla artma eğilimi göstermekte ve bu da olumsuzluğu oluşturmaktadır (Demir, 2007: 122). Çalışan memnuniyetinin artırmanın bir yolu da çalışanları birden fazla iş süreci hakkında bilgi ve beceri sahibi yapacak konular hakkında bilgilendirmektir. Bunun için çapraz eğitim ve iş rotasyonu kullanılmaktadır (Halis, 2004: 97).

Yönetim ile İlişkiler: Çalışan memnuniyeti üzerine en çok etki yapan unsurlardan birisi yönetimle ilişkilerdir. Bunlar çalışanlara daha yakın temasta bulunan bölüm sorumluları, sonrasında alt yöneticiler ve üst yöneticilerdir (Eren, 2004: 202). Yöneticiler ve diğer kademede çalışanlar arasındaki ilişkinin özelliği, çalışanların kararlılığının derecesi ve özelliği üzerinde güçlü bir etki yaratmaktadır (Pekmezci vd., 2008: 6). Yönetimin davranış biçimi çalışanların memnuniyetini etkileyebilmektedir (Örücü vd., 2006: 41). İşletmede görev alanların motivasyonlarının sağlanmasında, verimliliğin artmasında güvenli bir çalışma ortamı sağlanmasında, davranışlarında elbette yönetimin katkısı büyük olmaktadır (Pekmezci vd., 2008: 6).

Çalışma Ortamı ve Saatleri: Çalışanlar için bir işletmenin ürettiği ürünün kalitesinden önce onlara sağladığı çalışma ortamının kalitesi gelmektedir (Halis, 2004: 152). Kaliteli çalışma ortamı, insanın kişisel özellikleri göz önüne alınarak verimli, uyumlu, anlayışlı çalışanların oluşturulması açısından önemsenmektedir (Pekmezci vd., 2008: 5). Çalışma ortamında çalışanlar için huzurlu ve güvenli bir atmosferin oluşturulabilmesi ve önceden öngörülmemiş, tahmin ve kontrol edilemeyen ancak çalışanlara ve çevresine zarar verebilecek nitelikteki olaylara sebep olmamak için dizayn ile ilgili bazı gerekliliklerin sağlanması gerekmektedir (Halis, 2004: 163). Uygun çalışma ortamı sayesinde bireyin biyolojik, psikolojik özellikleri göz önünde tutularak daha verimli, daha uyumlu ve daha anlayışlı çalışanların ortaya çıkması sağlanmaktadır (Pekmezci vd., 2008: 13). İşletmelerde ortaya çıkan zararlı maddeler ve istenmeyen gazların insan sağlığı bozduğu hatta bu yüzden zehirlenmelerin ve ölümlerin meydana geldiği gözlenmektedir. Bu nedenle çalışanlar iş ortamlarında korku ve tedirgin halinde olmakta ve bu da memnuniyetini olumsuz yönde etkilemektedir (Eren, 2004: 202).

Kaynaklara Erişim İzni: Verimliliğin istenen düzeyin altında olduğu fark edildiğinde, çalışanların bu duruma müdahale etmesi ve düzeltmeye ilişkin faaliyetlerin en kısa sürede gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Normalde uyum içerisinde çalışan bireylerin; iş yöntemleri, makineler ile çalışma tekniklerini değiştirip ve geliştirip müdahale etmesine olanak sağlanabilmelidir. Bu anlamda çalışanların kaynaklara erişim izni olması bir zorunluluktur (Ören, 2002: 124). Çalışanlar işlerinde başarıya ulaştıklarında mutlu oldukları varsayıldığından başarıya ulaşma yolunda karşılarına çıkabilecek herhangi bir eksiklik ve yanlışlıkta o duruma müdahale edebilme yetkisine sahip olmayı istemektedirler. Çalışanların o andaki uygunsuzluğa müdahale edilebilmesi için gerekli izinlerin alınması bazen uzun zaman alabilmektedir. Bu süre içerisinde iş aksayabilmektedir. Çalışanlar gereksinim duydukları tüm kaynaklara vakit kaybetmeden ulaştığı takdirde uygunsuzluğun ortadan kaldırılmasını sağlayabilirler. Bu noktada da çalışanın kaynaklara erişim iznine sahip olması oldukça önemli olmaktadır.

4. UYGULAMA

Bu bölümde araştırmanın problemi, amacı, önemi, evreni, örneklemi, sınırlılıkları ve veri toplama aracıyla bulgular hakkında bilgilere yer verilecektir.

4.1. ARAŞTIRMANIN PROBLEMİ, AMACI VE ÖNEMİ

Günümüzde teknolojinin ve iletişimin hızlı gelişmesi, rekabetin artması, eğitim düzeyinin yükselmesi gibi pek çok unsur işletmelerin hayatlarına devam edebilmesini ve başarılarını sürdürebilmesini zorlaştırmakta ve bu durum işletmelerin çalışanlarına daha fazla odaklanmasına neden olmaktadır. Çalışanlarına odaklanmaya başlayan işletmeler açısından da çalışan memnuniyeti önemli bir kavram haline gelmiştir. Hizmet sektöründe ve sağlık alanında kaliteli hizmetin önemli bir göstergesi hizmeti veren çalışanların memnuniyet düzeyleri olmaktadır. Bu bağlamda, çalışanların memnuniyet durumlarının kriterlerinin belirlenmesi, hizmet kalitesinin arttırılması ve beklentiler ışığında daha nitelikli hizmet sunulması bakımından oldukça önemli olmaktadır. Konuyla ilgili birçok araştırmada çalışanların memnuniyet düzeyleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu araştırmalar mevcut memnuniyet düzeylerini aralarında herhangi bir önceliklendirme yapmadan ve farklı değişkenlerle ilişki ya da etki açısından incelemişlerdir.

Bu bağlamda araştırmanın ana amacı, çalışan memnuniyetine etki eden faktörlerin önceliklendirilmesidir. Ayrıca çalışan memnuniyetine yönelik ele alınan bu faktörler, işletmenin hiyerarşik yapısı bakımından analiz edilerek hiyerarşik basamaklarındaki önem düzeyleri de tespit edilmiştir. Böylece, farklı düzeylerde çalışan personelin kendileri açısından önemli gördükleri kriterlere ulaşmasının önü açılarak, örgütteki çalışan memnuniyetinin topyekûn arttırılması mümkün olabilecektir.

Çalışan memnuniyeti kavramı, son yıllarda örgütsel çalışmalarda sıklıkla incelenmeye başlanmıştır. Bunun temel nedeni, müşteri memnuniyeti için çalışan memnuniyetinin de sağlanması gerekliliği gerçeğinin sürekli artan rekabet ortamında örgütler tarafından kabul edilmiş olmasıdır. Ayrıca çalışan memnuniyetinin işletmelerin en önemli performans göstergelerinden biri durumunda olması da bu anlamda araştırma sayılarının artmasına neden olmaktadır. Çalışan memnuniyeti birden çok etken tarafından belirlenmektedir. Bu etkenler kişiden kişiye ve çalıştığı hiyerarşiye göre farklılıklar gösterebilmektedir. Bu nedenle sağlık sektöründe hastane hizmetlerinde çalışan memnuniyetini etkileyen etmenlerin araştırılması büyük önem taşımaktadır. Farklı yerlerde ve farklı özelliklere sahip olan hastanelerin yaşamlarını sürdürebilmesi için çalışanlarına yönelik stratejiler uygulaması gerekmektedir. Bu stratejilerin tespit edilmesi esnasında ise, çalışanların bireysel ve mesleki farklılıklarının dikkate alınması önem teşkil etmektedir. Buna ek olarak örgütsel basamaklarda çalışanların memnuniyetlerinin sağlaması beklentilerini de etkileyebilmektedir. Bu bağlamda, farklı hiyerarşik basamaklarda yer alan çalışanların farklı beklentilere sahip olup olmadığı ortaya konmalı ve bu doğrultuda bireylerin beklentileri giderilerek memnuniyetleri sağlanabilmelidir.

4.2. ARAŞTIRMANIN EVRENİ, ÖRNEKLEMİ VE SINIRLILIKLARI

Araştırmanın evreni, Kütahya ilinde hizmet veren Dumlupınar Üniversitesi Kütahya Evliya Çelebi Eğitim ve Araştırma Hastanesi'nde görev yapan çalışanlardan oluşmaktadır. Araştırmamızın örneklemi ise; ulaşılabilir kişilerden oluşan uygun örnekleme yönteminin kullanıldığı toplam 151 hastane çalışanından oluşmaktadır.

Araştırma Kütahya'da hizmet veren Dumlupınar Üniversitesi Kütahya Evliya Çelebi Eğitim ve Araştırma Hastanesi kurumuyla sınırlı olmaktadır. Araştırma verileri Mayıs-Haziran 2018 tarihleri arasında toplanmıştır. Araştırmadaki katılımcıların anketleri cevaplarken içten ve doğru cevapladıkları varsayılmaktadır.

4.3. ARAŞTIRMANIN VERİ TOPLAMA ARACI

Araştırmada birincil veriler kullanılmıştır ve verilerin elde edilmesi amacıyla benzer çalışmalardaki ölçekler incelenerek araştırmacı tarafından "Çalışan Memnuniyeti Kriterlerini Değerlendirme Formu" oluşturulmuş ve bu form kullanılarak veriler elde edilmiştir. Elde edilen veriler analitik hiyerarşi süreci yöntemiyle analiz edilmiştir. Analitik Hiyerarşi süreci yöntemi karar seçeneklerinin sıralanıp aralarından birini belirtilen çoklu ölçüte göre seçmeyi sağlayan sayısal bir yöntem olarak kullanılmaktadır. Her bir karar seçeneğine karar vericilerin göreceli önemlerinin belirlenmesini, sonrasında her bir kritere karar alternatifleri içerisinden seçim yapılabilmesini sağlayan bir sistem olmaktadır.

Çalışan memnuniyeti kriterlerinin oluşturulmasında örgütsel davranış alanyazınından yararlanılmıştır. Bireysel Kriterler, Grup Kriterleri ve Örgütsel Sistem Kriterleri başlıkları ana kriterler olarak belirlenmiştir. Bireysel kriterler; bilgi ve beceri kullanımı, iş tatmini, sosyal ihtiyaçlar, motivasyon ve kararlara katılma alt kriterinden oluşmaktadır. Grup Kriterleri; takım çalışması, hastane içi iletişim, dayanışma ve işbirliği alt kriterlerinden ve örgütsel sistem kriterleri; ücret, terfi, personel eğitimi, yönetim ile ilişkiler, çalışma ortamı ve saatleri ve kaynaklara erişim izni alt kriterlerinden oluşmaktadır. Çalışan memnuniyeti kriterlerine ilişkin oluşturulan hiyerarşi aşağıda Şekil 1'de gösterilmiştir.

Şekildeki hiyerarşiye göre ana kriter ve alt kriterlerin birbiri üzerindeki göreli önemlerinin belirlenmesi için ikili karşılaştırmaların "9-1-9" değerlendirme skalasına göre değerlendirmeleri yapılması istenmektedir. Katılımcılar değerlendirmeleri yaparken hangi kriterin daha etkili (önemli) olduğunu düşünüyorsa o kriter tarafındaki rakamlardan kendilerine göre uygun olanı daire içine almaları şeklinde gerçekleştirilmiştir.

Şekil 1: Çalışan Memnuniyeti Kriterleri

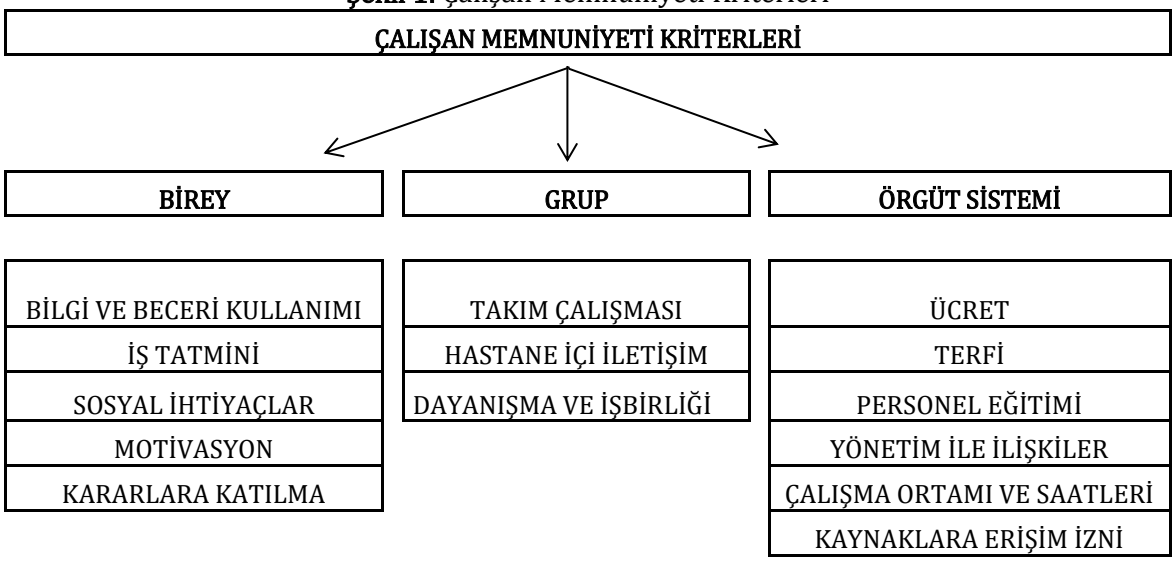

Araştırmada kullanılan Analitik Hiyerarşi Proses yöntemi Myers ve Alpert tarafından ilk olarak 1968 yılında kullanılmaya başlanmıştır. Saaty tarafından 1970'li yıllarda bir model olarak geliştirilmiş ve çok kriterli karar verme problemlerin çözümünde kullanılan bir yöntem olmuştur (Özden, 2008: 300). Analitik Hiyerarşi Proses, herhangi bir problemin çok kriterli öğelerin, öncelik durumlarına göre düzenli bir hiyerarşi içerisinden belirlenen ve temsil edilmesini sağlayan sistematik bir teknik olarak karşımıza çıkmaktadır (Söylemez vd., 2016:196). AHP, genel olarak alternatifler arasından en uygun olana karar verme amacının yanında ağırlıklandırma, seçim yapma, değerlendirme ve kıyas yapma gibi çeşitli alanlarda da kullanılabilmektedir (Söylemez vd., 2016: 198).

AHP'nin aşamaları aşağıdaki şekilde sıralanmıştır; (Kadak, 2006: 30-35)

- Hiyerarşik Yapının Oluşturulması: Hiyerarşinin en üst seviyesinde net bir şekilde gösterilen bir amaç, amacın alt seviyede de amaca etki eden kriterler, en altında da seçilmesi istenen alternatifler yer almaktadır.
- İkili Karşılaştırmaların Yapılması: Hiyerarşinin tüm seviyelerinde yer alan ve kararı etkileyebilecek öğelerle ilgili verilecek yargıların matrise dönüştürülmesi sağlanır. AHP'de her kriterin ikili karşılaştırmaları yapılır sonrasında hiyerarşideki elamanların birbirlerine göre göreli önemleri belirlenmektedir.
- Sentez: Sentez aşamasında, ikili karşılaştırma matrisleri oluşturulduktan sonra, her bir kriter için göreli önem vektörleri hesaplanır. Bu aşama en büyük özdeğer ve bu özdeğere karşılık gelen özvektörün hesaplanmasını ve normalize edilmesini içermektedir. Bu bağlamda çok çeşitli yöntemler kullanılır. Ancak literatürde en yaygın kullanılan normalizasyon yönteminde her sütunun elemanları o sütunun toplamına bölünür. Elde edilen değerlerin satır toplamı alınıp, bu toplam satırdaki eleman sayısına bölünür be bu şekilde her kriter için öncelik vektörleri bulunur. Kriterlerin göreli önem vektörleri hesaplandıktan sonra, önem vektörleriyle matrislerin tutarlılığı test edilir. Tutarlılık, kriterlerin ya da alternatiflerin ikili karşılaştırmasının belirlenmesinde kararın uyumluluk göstermesidir.

4.4. BULGULAR

DPÜ Kütahya Evliya Çelebi Eğitim ve Araştırma Hastanesi'nde araştırmadaki çalışanlardan elde edilen değerlendirmeler sonucu kriter ve alt kriterlerin ikili karşılaştırma matrisleri oluşturulmuştur. İkili karşılaştırma matrisleri, elde edilen verilerin geometrik ortalamaların hesaplanmasıyla elde edilmiştir. Verilerin analizinde ise Expert Choice Programı kullanılmıştır. Programa matrislerin ve verilerin girilmesiyle program her bir kriterin ve alternatiflerin almış oldukları ağırlıkları ve matrisleri güvenilirliği olan tutarlılık oranını hesaplamaktadır.

4.4.1. TÜM KATILIMCILARA YÖNELİK BULGULAR

Bireysel kriterler, grup kriterleri ve örgüt sistemi kriterlerin karşılaştırma matrislerinin programa girilmesiyle hesaplanan ağırlıklara göre; Örgüt sistemi kriterinin %40.1, grup kriterlerinin %39,5 oranıyla bireysel kriterlerden kriterlerinden öncelikli olduğu sonucuna varılmıştır. Tutarlılık oranının da 0.10 dan küçük değer (0.00021) alması ise matrisin güvenilir bir matris olduğunu göstermiştir.

Bireysel kriterlerin karşılaştırma matrislerinin Expert Choise programına girilmesiyle hesaplanan ağırlıklara göre; motivasyon kriterinin %30,2, iş tatmininin %20,1, sosyal ihtiyaçlar ve kararlara katılmanın %17,2 oranıyla öncelikli olduğu sonucuna varılmıştır. Tutarlılık oranının da 0.10 dan küçük değer alması ile matrisin güvenilir bir matris olduğunu göstermiştir. Grup alt kriterlerin karşılaştırma matrislerinin programa girilmesiyle hesaplanan ağırlıklara göre; dayanışma ve iş birliği kriterinin %41,3, takım çalışmasının %35,2 oranıyla öncelikli olduğu sonucuna varılmıştır. Tutarlılık oranının da 0.10 dan küçük değer alması ile matrisin güvenilir bir matris olduğunu göstermiştir. Örgüt sistemi alt kriterlerinin karşılaştırma matrislerinin programa girilmesiyle hesaplanan ağırlıklara göre; çalışma ortamı ve saatleri kriterinin %26,4, ücret kriterinin %22,4, terfi kriterinin %15,3 oranıyla öncelikli olduğu sonucuna varılmıştır.

Tutarlılık oranının da 0.10 dan küçük değer alması ile matrisin güvenilir bir matris olduğunu göstermiştir.

Tüm çalışanlar; ana kriterlerden örgüt sistem kriterlerini, bireysel kriterlerden motivasyonu, grup kriterlerinden dayanışma ve iş birliğini, örgüt sistem kriterlerinden ise çalışma ortamı ve saatlerini öncelikli olarak değerlendirmişlerdir.

4.4.2. ÜST YÖNETİME YÖNELİK BULGULAR

Üst yönetim için; Bireysel kriterler, grup kiterleri ve örgüt sistemi kriterlerin karşılaştırma matrislerinin programa girilmesiyle hesaplanan ağırlıklara göre; Örgüt sistemi kriterinin % 60,2, grup kriterlerinin %29,5 oranıyla bireysel kriterlerinden öncelikli olduğu sonucuna varılmıştır. Tutarlılık oranının da 0.10 dan küçük değer (0.04) alması ise matrisin güvenilir bir matris olduğunu göstermiştir.

Bireysel alt kriterlerin karşılaştırma matrislerinin programa girilmesiyle hesaplanan ağırlıklara göre; motivasyon kriterinin %29,1, iş tatmininin ve kararlara katılmanın % 24,3, bilgi ve beceri kullanımının %13,1 oranıyla öncelikli olduğu sonucuna varılmıştır. Tutarlılık oranının da 0.10 dan küçük değer (0,5) almıştır. Grup alt kriterlerin karşılaştırma matrislerinin programa girilmesiyle hesaplanan ağırlıklara göre; dayanışma ve iş birliği kriterinin %37,0, takım çalışmasının %34,0 oranıyla öncelikli olduğu sonucuna varılmıştır. Tutarlılık oranının da 0.10 dan küçük değer (0,00486) almıştır. Örgüt sistemi alt kriterlerinin karşılaştırma matrislerinin programa girilmesiyle hesaplanan ağırlıklara göre; ücret kriterinin %24,0, çalışma ortamı ve saatlerinin %20,6, terfi kriterinin %17,7 oranıyla öncelikli olduğu sonucuna varılmıştır. Tutarlılık oranının da 0.10 dan küçük değer almıştır.

Üst yönetim; ana kriterlerden örgüt sistem kriterlerini, bireysel kriterlerden motivasyonu, grup kriterlerinden dayanışma ve iş birliğini, örgüt sistem kriterlerinden ise ücret kriterini öncelikli olarak değerlendirmişlerdir.

4.4.3. ORTA YÖNETİME YÖNELİK BULGULAR

Orta yönetim için; Bireysel kriterler, grup kiterleri ve örgüt sistemi kriterlerin karşılaştırma matrislerinin programa girilmesiyle hesaplanan ağırlıklara göre; Örgüt sistemi kriterinin % 39,1, bireysel kriterlerin %36,4 oranıyla grup kriterlerinden öncelikli olduğu sonucuna varılmıştır. Tutarlılık oranının da 0.10 dan küçük değer (0.06) alması ise matrisin güvenilir bir matris olduğunu göstermiştir.

Bireysel alt kriterlerin karşılaştırma matrislerinin programa girilmesiyle hesaplanan ağırlıklara göre; İş tatmini kriterinin %27,6, bilgi ve beceri kullanımının % 22,5, motivasyonun %20 oranıyla öncelikli olduğu sonucuna varılmıştır. Tutarlılık oranının da 0.10 dan küçük değer (0,4) almıştır. Grup alt kriterlerin karşılaştırma matrislerinin programa girilmesiyle hesaplanan ağırlıklara göre; takım çalışmasının %34,8, hastane içi iletişimin %33,6 oranıyla öncelikli olduğu sonucuna varılmıştır. Tutarlılık oranının da 0.10 dan küçük değer (0,00109) almıştır. Örgüt sistemi alt kriterlerinin karşılaştırma matrislerinin programa girilmesiyle hesaplanan ağırlıklara göre; çalışma ortamı ve saatlerinin %21,5, personel eğitiminin %20,9, terfi kriterinin %20,2, ücret kriterinin %16,2 oranıyla öncelikli olduğu sonucuna varılmıştır. Tutarlılık oranının da 0.10 dan küçük değer almıştır.

Orta yönetim; ana kriterlerden örgüt sistem kriterlerini, bireysel kriterlerden iş tatminini, grup kriterlerinden takım çalışmasını, örgüt sistem kriterlerinden ise çalışma ortamı ve saatleri kriterini öncelikli olarak değerlendirmişlerdir.

4.4.4. ALT YÖNETİME YÖNELİK BULGULAR

Alt yönetim için; Bireysel kriterler, grup kriterleri ve örgüt sistemi kriterlerin karşılaştırma matrislerinin programa girilmesiyle hesaplanan ağırlıklara göre; Grup kriterlerinin % 44,2, örgüt sistemi kriterlerinin %36,4 oranıyla bireysel kriterlerden öncelikli olduğu sonucuna varılmıştır. Tutarlılık oranının da 0.10 dan küçük değer (0.00116) alması ile matrisin güvenilir bir matris olduğunu göstermiştir.

Bireysel alt kriterlerin karşılaştırma matrislerinin programa girilmesiyle hesaplanan ağırlıklara göre; motivasyon kriterinin %36, iş tatmininin % 20,5, sosyal ihtiyaçların %18,4 oranıyla öncelikli olduğu sonucuna varılmıştır. Tutarlılık oranının da 0.10 dan küçük değer (0,04) almıştır. Grup alt kriterlerin karşılaştırma matrislerinin programa girilmesiyle hesaplanan ağırlıklara göre; takım çalışmasının %41,3, dayanışma ve iş birliğinin %39,9 oranıyla öncelikli olduğu sonucuna varılmıştır. Tutarlılık oranının da 0.10 dan küçük değer (0,06) almıştır. Örgüt sistemi alt kriterlerinin karşılaştırma matrislerinin programa girilmesiyle hesaplanan ağırlıklara göre; çalışma ortamı ve saatlerinin %29,4, ücretin %28,5, terfi kriterinin %14,8, yönetim ile ilişkilerin %14,8 oranıyla öncelikli olduğu sonucuna varılmıştır. Tutarlılık oranının da 0.10 dan küçük değer almıştır.

Alt yönetim; ana kriterlerden grup kriterlerini, bireysel kriterlerden motivasyonu, grup kriterlerinden takım çalışmasını, örgüt sistem kriterlerinden ise çalışma ortamı ve saatleri kriterini öncelikli olarak değerlendirmişlerdir.

4.4.5. ÇALIŞANLARA YÖNELİK BULGULAR

Çalışanlar için; Bireysel kriterler, grup kriterleri ve örgüt sistemi kriterlerin karşılaştırma matrislerinin programa girilmesiyle hesaplanan ağırlıklara göre; Grup kriterlerinin % 41,6, örgüt sistemi kriterlerinin %37,8 oranıyla bireysel kriterlerden öncelikli olduğu sonucuna varılmıştır. Tutarlılık oranının da 0.10 dan küçük değer (0.00123) almıştır.

Bireysel alt kriterlerin karşılaştırma matrislerinin programa girilmesiyle hesaplanan ağırlıklara göre; motivasyon kriterinin %30,4, iş tatmininin % 18,5, sosyal ihtiyaçların %18,1 oranıyla öncelikli olduğu sonucuna varılmıştır. Tutarlılık oranının da 0.10 dan küçük değer (0,02) almıştır. Grup alt kriterlerin karşılaştırma matrislerinin programa girilmesiyle hesaplanan ağırlıklara göre; dayanışma ve iş birliğinin %43,2, takım çalışmasının %34,0 oranıyla öncelikli olduğu sonucuna varılmıştır. Tutarlılık oranının da 0.10 dan küçük değer (0,03) almıştır. Örgüt sistemi alt kriterlerinin karşılaştırma matrislerinin programa girilmesiyle hesaplanan ağırlıklara göre; çalışma ortamı ve saatlerinin %26,9, ücretin %21,7, terfi kriterinin %14,5, yönetim ile ilişkilerin %14,3 oranıyla öncelikli olduğu sonucuna varılmıştır. Tutarlılık oranının da 0.10 dan küçük değer almıştır.
Çalışanlar; ana kriterlerden grup kriterlerini, bireysel kriterlerden motivasyonu, grup kriterlerinden dayanışma ve işbirliğini, örgüt sistem kriterlerinden ise çalışma ortamı ve saatleri kriterini öncelikli olarak değerlendirmişlerdir.

5. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Çalışanlar, işletmelerde ürün ya da hizmeti sunan bireyler olmakta ve bu bireylerin memnuniyetleri rekabet koşullarının giderek arttığı iş dünyasında önemli bir başarı faktörü olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle çalışan memnuniyeti kavramının kalite çalışmalarının göstergelerinden biri olması kavramın önemini daha da artırmaktadır. Ayrıca bu durum çalışan memnuniyetine ilişkin yapılan çalışmaların niceliksel artışına da neden olmaktadır.

Bu araştırma; sağlık sektöründe, hizmet alanında yer alan kamu kurumlarından olan Kütahya'daki bir Eğitim ve Araştırma Hastanesi'nde yapılmıştır. Hastanede düzenli olarak çalışan memnuniyeti anketleri yapılmaktadır. Sağlık bakanlığının hedeflerinden birisi de çalışan memnuniyet oranının % 75'in üzerinde olması durumudur. Araştırmada DPÜ Kütahya Evliya

Çelebi Eğitim ve Araştırma Hastanesi'nde üst yönetim, orta yönetim, alt yönetim ve çalışanlar olarak hiyerarşik gruplama yapılarak toplam 151 katılımcıyla gerçekleşmiştir. Bu araştırma, Analitik Hiyerarşi Proses yöntemiyle çalışan memnuniyet kriterlerinin karşılaştırılarak kriterlerin önceliklendirilmesi amacıyla yapılmış ve böylelikle çalışanların memnuniyetlerinin sağlanmasında en etkili ve doğru seçimin yapılabilmesine temel sağlamaya çalışmıştır. Ayrıca yapılan hiyerarşik gruplamayla da çalışanların bulundukları hiyerarşik basamaklara göre memnuniyet kriterlerindeki önceliklendirmeleri tespit edilmiştir.

Üst yönetim ve orta kademe yöneticileri örgüt sistem kriterlerini öncelikli olarak görmüşlerdir. Alt kademede görev alan yöneticiler ve çalışanlar ise; grup kriterlerini öncelikli olarak değerlendirmişlerdir. Bu bulgulara göre, üst kademe ve orta kademe yöneticilerin işletmenin uzun vadeli stratejik kararlar almasının, etkinlik, verimlilik gibi sorunlarını çözümlemesinin, işletme kültürünü geliştirmek için çaba harcamasının, çalışanların gelişimlerini desteklemeye yönelik görevlere sahip olmasının örgüt sistem kriterlerini daha öncelikli olarak görmesine neden olduğu söylenebilmektedir. Alt kademe yöneticiler ile çalışanların ise; benzer önceliklerinin olduğu söylenebilmektedir. Alt yönetimde görev alan çalışanlar günlük işlerin devamının sağlanmasından sorumlu olan, çalışanlarla iç içe görev yapan kişilerdir. Bu durum onların grup kriterlerine en fazla ihtiyaç duyan ve önemseyen kişiler olmasına neden olabilmektedir.

Bilgi ve beceri kullanımını en fazla orta yönetim öncelikli görmektedir, diğer hiyerarşide bulunanlar ise benzer önceliklere sahiptir. Orta kademede yer alan yöneticilerin insan ilişkilerinin yüksek seviyede olması ve ihtiyaç halinde bilgi ve becerilerini kullanabilmeleri gerekmektedir. Klinik ve birim sorumluları olarak görev yaptıkları için alt ve üst kademedeki iletişimi sağlamak adına görevli olan kademe orta yönetim kademesidir. Üst yönetimden aldıkları emir ve kuralları alt yönetime bildirirken alt yönetimin istek ve beklentilerini de üst yönetime bildirmektedirler. Bu doğrultuda iletişimi etkin ve doğru kullanmaları gerekir. Ayrıca birimlerindeki problemlerin ve aksaklıkların çözümünde üst yönetime gitmeden başvurulan ilk kişi olduklarından bilgi ve beceri kullanımını en fazla önemseyen kişiler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Grup kriterlerinden; takım çalışması, dayanışma ve iş birliği, tüm hiyerarşik basamaklarda görev alan çalışanlar tarafından çalışan memnuniyetini etkileyen en yüksek öncelikler olarak belirlendiğini söylenebilmektedir. İnsan sağlığına etki eden hastaneler ekip çalışmasının oldukça önemli olduğu kurumlardır. Birlik ve beraberlik sayesinde işler çok daha kolay ilerler ve çalışanların mutluluğu artar.

Örgüt sistemi kriterlerinden; çalışma ortamı ve saatlerini daha çok alt yönetim ve çalışanlar öncelikli ve benzer şekilde görmektedir. İnsan sağlığı beklemediği için hastaneler nöbetli çalışılan kurumlardır. Bu iki grubun çalışma ortamı ve saatlerini öncelikli görmesinin nedeni; çoğunun nöbetli şekilde çalışmalarıdır. Diğer gruplarda yer alan katılımcıların çalışma saatleri çoğunlukla normal gündüz mesaisi şeklindedir. Ayrıca tüm geceyi geçirdikleri yerin hastane ortamı olması, dinlenme odalarının fiziksel koşulları ve ailelerinden uzakta olmaları sebebiyle de bu kriteri öncelikli görmüşlerdir. Ayrıca işletmelerin çalışma ortamı ve saatleri iş sağlığı ve güvenliğinin de çalışma alanına girmektedir. Dolayısıyla elde edilen veriler, iş sağlığı ve güvenliği birimiyle de paylaşılabilir. Böylelikle iş sağlığı ve güvenliği birimi tarafından risk değerlendirilmesi yapılıp, bu anlamdaki zayıf yönlerin belirlenerek gerekli tedbirlerin alınması sağlanabilir.

Örgüt sistemi kriterlerinden; yönetim ile ilişkiler tüm hiyerarşik basamaklar tarafından benzer şekilde öncelikli olarak değerlendirilmektedir. Yönetim ile ilişkilerin olumlu olması işletmede görev alanların güvende hissetmelerini ve mutlu olmalarını sağlar. Yine örgüt sistem kriterlerinden olan ücret alt kriteri için; sırasıyla alt yönetim, üst yönetim, çalışanlar ve son

olarak da orta yönetim öncelikli görmüştür. Çalışma kamu kurumunda yapıldığından ücret hesaplaması da devlet tarafından belirlenir. Ancak ek olarak alınan döner sermaye kişiler arası farklılıklar gösterebilmektedir.

Yapılan bu araştırma sonucunda işletmenin, çalışan memnuniyet kriterlerinin belirlenip ve memnuniyetin arttırılması yönünde bir kılavuz olarak kullanılması düşünülebilir. Buradan elde edilen kriterlerin hastanedeki hali hazırda kullanılmakta olan çalışan memnuniyet anketlerinde girdi olarak kabul edilebilir. Karar alma açısından düşünüldüğünde söz sahibi olan tarafın genellikle yönetim olduğu düşünülürse, alt basamaklarda çalışanlarla yönetimin bakış açısının farklı olduğunu ortaya çıkardığından çalışan memnuniyeti anketlerinin hiyerarşik basamaklara göre ayrıştırılmasının daha anlamlı sonuçlar ortaya koyacağı düşünülmektedir. Böylelikle çalışan memnuniyet düzeyinin ölçülmesinde daha anlamlı sonuçlar elde edilebilecektir.

KAYNAKÇA

1. ACUNER AKIN, Şebnem, (2004). *Müşteri İlişkilerinde Hareket Noktası: Müşteri Memnuniyeti ve Ölçümü*, Milli Prodüktivite Merkezi Yayınları, Ankara.
2. BAKAN, İsmail, (2004), *Yöneticiler İçin Başarı Stratejileri*, Beta Basım Yayın Dağıtım, İstanbul.
3. DEMİR, Nevzat, (2007), *Örgüt Kültürü ve İş Tatmini*, Türkmen Kitapevi, İstanbul.
4. DEMİRBAŞ, Murat &YAĞBASAN, Rahmi, (2006). Fen Bilgisi Öğretiminde Bilimsel Tutumların İşlevsel Önemi ve Bilimsel Tutum Ölçeğinin Türkçeye Uyarlanma Çalışması, *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 19, 271-299.
5. EREN, Erol, (2004). *Örgütsel Davranış ve Yönetim Psikolojisi*, Beta Basım Yayın Dağıtım, İstanbul.
6. HALİS, Muhsin, (2004). *İşletmelerde İç Müşteri Memnuniyeti Ölçülmesi ve Yönetimi*, Roma Yayınları, Ankara.
7. KADAK, Esin Güler (2006), *Türkiye'de AHP Tekniğinin Performans Değerlendirmedeki Yeri ve İlaç Dağıtım Sektöründe Uygulanması*, Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Türkiye.
8. KORKMAZ, Oya & ERDOĞAN, Evrim, (2014). İş Yaşam Dengesinin Örgütsel Bağlılık ve Çalışan Memnuniyetine Etkisi, *Ege Akademik Bakış*, 14(4), 541-557.
9. KÖSE, Yıldız, Hatice, LEBLEBİCİ, Hatice, ÇAKMAKÇI & BEKTEMÜR, Güven, (2015). Şişli Hamidiye Etfal Eğitim ve Araştırma Hastanesi'nde Çalışan Veri Hazırlama ve Kontrol İşletmenlerinin İş Memnuniyet ve Kuruma Bağlılık Düzeyleri Üzerine Bir Araştırma, *Şişli Eftal Hastanesi Tıp Bülteni*, 3, 207-213.
10. OKAY, Şenol & AKÇAY, Mehmet, (2009). Otomotiv Yetkili Servis Dış Müşterilerinin Eğitim Seviyelerine Göre Memnuniyet Düzeylerine Etki Eden Faktörler Üzerine Bir Alan Araştırması, *Makine Teknolojileri Elektronik Dergisi*, 6, 25-40.
11. ÖREN, Kenan, (2002). *Toplam Kalite Yönetiminde İnsan Gücü Faktörü*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.
12. ÖRÜCÜ, Edip, YUMUŞAK, Sedat & BOZKIR, Yasin, (2006). Kalite Yönetimi Çerçevesinde Bankalarda Çalışan Personelin İş Tatmini Ve İş Tatminini Etkileyen Faktörlerin İncelenmesine Yönelik Bir Araştırma, *Yönetim ve Ekonomi*, 13(1), 39-51
13. ÖZDEN, Ünal. H. (2008). Analitik Hiyerarşi Yöntemiyle İlkokul Seçimi, Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, 24(1), 299-320
14. PARLAK, Sıdıka, (2004). *İşletmelerde Toplam Kalite Yönetimi*, Ekin Kitapevi, Bursa.
15. PEKMEZCİ, Turan, DEMİREL, Cemalettin & Gülşah, BATMAN (2008). İç Müşteri Memnuniyeti: Konya Un Fabrikalarında Bir Uygulama, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22. http://dergipark.gov.tr/download/article-file/55485 (Erişim Tarihi: 11.Şubat. 2018).

16. SÖYLEMEZ YILDIRIM, Esra, ŞAHİN DİL, Meltem & KOÇ, Yasemin Deniz, (2016). Sürdürülebilir Üretim ve Tüketimin Belirlenmesinde Karşılaşılan Engellerin Değerlendirilmesi, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Afro- Avrasya Özel Sayısı*, 192-204.
17. ŞAHİN, Levent, BACAK, Bünyamin & GÜLER, Mehmet, (2015). Çalışan Memnuniyetinin Sağlanmasında Temel Dinamikler: Dışsal Faktörlerin Çalışanların Memnuniyet Algıları Üzerindeki Etkilerine Yönelik Bir Alan Araştırması, *İş, Güç, Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 2, 28-44.
18. ŞAHİN DİL, Meltem & YANGİL MISIRDALI Fulya, (2018). Türkiye`de Örgütsel Davranış Yazınına Bir Bakış: 2012-2016 Yılları Arasında Yayımlanmış Üniversite Sosyal Bilimler Dergileri Üzerine İçerik Analizi, *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 10, 371-383.
19. TAŞLIYAN, Mustafa (2007). Turizm ve Seyahat Sektöründe Çalışanların İş Tatmini ile Müşterilerin Memnuniyeti Arasındaki İlişki: Kahramanmaraş'ta Bir Alan Çalışması, *Selçuk Üniversitesi Karaman İİBF Dergisi*, 12, 185-195.
20. ÜNEŞ, Yeşim (2013). *Sağlıkta Dönüşüm Projesi (SDP) Kapsamında Yapılan Uygulamaların Çalışan Memnuniyeti Üzerindeki Etkisi*, Beykent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
21. YILMAZ Cengiz, KABADAYI, Ebru & SEZEN, Bülent, (2002). Dağıtım Kanallarında Üretici-Bayi İlişkilerinde Bağımlılık Kavramı ve Bağımlılığın İşbirliği, Bağımlılık ve memnuniyet Üzerine Etkileri, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 5, 181-192.

OKUL ÖNCESİ EĞİTİME DEVAM EDEN 5-6 YAŞ ÇOCUKLARININ SOSYAL BECERİLERİNİN BAZI DEĞİŞKENLER AÇISINDAN İNCELENMESİ[1]

THE INVESTIGATION OF SOCIAL SKILLS OF 5-6 YEAR-OLD CHILDREN ATTENDING PRESCHOOL EDUCATION ACCORDING TO SOME VARIABLES

Cemre ÖZCAN[2]
Serap DEMİRİZ[3]

ÖZET

Modern dünyada gelişen teknoloji ve genişleyen iş alanıyla beraber artık akademik başarı insanlar arasındaki farkı belirlemek için yetmemekte, işverenler ve kurumlar kriter olarak sosyal ve duygusal becerilere önem vermektedir. Sosyal olarak uyumlu, iş birliğine yatkın, kriz anını yönetme becerisi olan, özgüveni ve empati becerisi yüksek, problem çözme becerisi kuvvetli, iletişim beceresi iyi olan ve kendini iyi ifade edebilen insanlar hem iş başvurularında hem de sosyal gruplarda öncelikli olarak tercih edilmektedirler. Yetişkinlik dönemi sosyal becerilerin temeli çocukluktan atılmaktadır. Okul öncesi dönem diğer bütün gelişim alanları gibi sosyal ve duygusal gelişim için de kritik bir dönemdir. Çocukların oyun gruplarına girebilme, alay etme ile baş edebilme, hayır diyebilme, öfkesini kontrol edebilme, empati kurma, konuşmayı başlatma, sürdürme ve bitirebilme gibi akran kabulünü etkileyen sosyal beceriler sosyal yeterliliğin göstergeleridir. Bu dönemde kazanılan sosyal beceriler okul, iş, eş ve kariyer seçimi de dahil bir çok hayati tercihi etkilemektedir. Sosyal beceriler annenin bebeğini emzirirken bebeğiyle kurduğu ilk göz kontağı ve ten temasıyla başlayıp, babanın bebeği kucağında gezdirip, çıkardığı sesleri taklit etmesine kadar birçok etkileşimle kazanılmaya başlar. Bu araştırma, sosyal ve duygusal becerilerin önemi doğrultusunda okul öncesine devam eden 5-6 yaş çocuklarının sosyal becerilerinin bazı değişkenlere göre incelenmesi amacıyla yapılmıştır. Araştırmanın çalışma grubuna Kahramanmaraş ilinin Elbistan ilçesinde anaokulu ve anasınıflarında okul öncesi eğitimi alan 5-6 yaş arasındaki 354 çocuk alınmıştır. Çocukların sosyal becerilerini değerlendirmek amacıyla "Anaokulu ve Anasınıfı Davranış Ölçeği-Sosyal Beceri Alt Ölçeği" kullanılmıştır. Araştırma sonucunda sosyal beceri toplam, sosyal bağımsızlık ve sosyal kabul becerileri alt ölçeği ile sosyal etkileşim becerileri alt ölçeğinden alınan puanlarda kızların puanı erkeklere göre istatistiksel olarak anlamlı düzeyde daha yüksek çıkmıştır. Sosyal beceri toplam ve sosyal işbirliği becerileri alt ölçeğinden alınan puanların anaokullarının lehine olduğu tespit edilmiştir. Anne ve babanın öğrenim düzeyinin yüksek olmasının çocukların sosyal beceri, sosyal bağımsızlık ve sosyal kabul becerileri ile sosyal etkileşim becerilerinde anlamlı fark oluşturduğu tespit edilmiştir. Bulgular doğrultusunda çocukların sosyal becerilerinin gelişimini desteklemek, ebeveynlerin eğitim ve sosyal beceri ile ilgili farkındalıklarını arttırmak için bazı önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Sözcükler: Sosyal Beceri, Okul Öncesi, Çocuk

ABSTRACT

With the developing technology and growing working area in the modern world, the academic achievement no longer suffice to designate the difference between human beings, moreover, the employers and institutions attach importance to social and sensual skills as criterion. People who are clubbily coherent, inclined to cooperativeness, have management skill in a time of crisis,

[1] Bu çalışma Cemre Özcan'ın "5-6 Yaş Çocuklarının Duygusal Zekalarının Bazı Değişkenlere Göre İncelenmesi" adlı yüksek lisans tezinin bir parçası olarak hazırlanmıştır.

[2] Öğretmen, Milli Eğitim, cmrozcan46@gmail.com
[3] Dr.Öğr. Üyesi., Gazi Üniversitesi, demiriz.serap@gmail.com

express oneself well and people whose self reliance and empathy skill are high, problem solving ability is powerful and communication skill is good, are favored initially in both job applications and social groups. The basis of the adulthood social skills is specified in childhood. The preschool period is a critical period for social and emotional development too like every other area of developments. The social skills of children, which influence the assent of the peer, like going in playgroups, dealing with the mocking, saying no, taking the anger in hand, developing empathy, starting, maintaining and ending the conversation indicate the social competence. The social skills that are acquired in the preschool term impress a lot of vital preferences, including the selection of the school, job, mate and career. The social skills are gained with lots of interactions such as the first glance and touch of a mother and her baby while she is suckling, showing the baby around of a father, baby's imitation of the voices that are uttered by the father.

This study was conducted in an attempt to examine social skills of 5-6 year-old children attending preschool education according to some variables in accordance with the importance of social and emotional skills. To the study group of this research it was taken totally 354 children from the age groups of 5-6 who are getting training in nursery school and nursery classes of Elbistan-Kahramanmaraş. 'Preschool Behaviour Questionnaire– Social Skill Subdimension' has been used in order to evaluate social skills of children. Following the research, it was observed that the score of girls, statistically, was significantly higher than the boys' score obtained by the social skill total, social independence and social acknowledgment subdimensions and social interaction skills. It was found that scores taken from social skill total social collaboration skills subdimension, were in favor of nursery schools. Parents' high level of education created a significant difference on children's social skill, social independence and social acknowledgment, and social interaction skills. Some suggestions were made in accordance with the study findings to assist the childrens' social skill progress and to increase the awareness of parents associated with education and social skill.

Key Words: Social Skill, Preschool, Child

1. GİRİŞ

Sosyalleşme, insan yavrusunun toplumun bir üyesi haline gelmesidir, yani ailesinin, akraba ve komşuluk çevresinin, kent ve köyünün ve nihayet ulusunun bir parçası olduğunu öğrenmesidir (Kağıtçıbaşı, 2010). Bu öğrenmeler bebeklik dönemiyle beraber başlar. Büyümekte olan çocuk, etrafındakilerle etkileşim sonucu onlarınkilere benzer davranışlar geliştirecektir. Böylece tek tek kişiler yerine toplumun üyeleri olan, birbirlerinden farklılıkları olduğu gibi birbirlerine büyük benzerlikler de gösteren toplumsal bireyler oluşur (Kağıtçıbaşı, 2010).

Sosyalleşme, çocuğun içinde bulunduğu toplumun inançlarını, tutumlarını ve kendisinden beklediği davranışları öğrenmesine denir (San Bayhan ve Artar 2009). Daha huzurlu bir hayat için insanların yaşadıkları toplumların ya da üyesi oldukları grupların kurallarına uyması beklenir. Aksi halde iletişim problemleri ve çatışmalar yaşanır ve daha sonraki süreçlerde gruptan dışlanmalar başlar. Çocuğun sosyal yaşamında etkili olabilmesi için yaşadığı sosyal çevreye uyum sağlaması ve sosyalleşmesi gerekir (Günindi, 2011).

Bandura'nın sosyal öğrenme kuramına göre insan davranışları ve çevre, karşılıklı etkileşim halindedir. Birey; sosyal çevresi ile girdiği etkileşimde, taklit, gözlem ve model olma yöntemlerini kullanarak yeni davranışlar öğrenir veya var olan davranışlarını yeniler (Bandura, 1977'den akt. Günindi, 2011). Her yeni doğan, ilk önce annesi daha sonra ailedeki diğer bireyler ve en sonunda da aile dışında etkileşim halinde bulunduğu diğer bütün insanları taklit ederek, gözlemleyerek, sosyal-duygusal gelişimini şekillendirir, kimlik kargaşasını çözümler, fizyolojik gelişiminde dikkat etmesi gerekenleri öğrenir ve bedenini şekillendirir, bilişsel gelişimini kontrol altına alabilir ve zihnini geliştirebilir. Bunlarla beraber etkileşim halinde bulunduğu çevrenin niteliği gelişim sürecinin kaliteli ve sağlıklı olmasını önemli ölçüde etkiler.

İnsanlar doğdukları andan itibaren sosyal bir yaşama başlarlar (San Bayhan ve Artar, 2009). Bebeğin hayati ihtiyaçlarını karşılayabilmesi için anne ya da bakıcısıyla iletişim kurması gerekir. İlk ağlama, gığıldama, huzursuzca sallanma ya da tebessüm etmesi gibi tepkiler bebeğin ilk iletişim yöntemleridir. Toplumun en küçük birimi, aile içerisinde bebeklikten itibaren yaşanan etkileşimler ilk sosyal beceri kazanımlarını da beraberinde getirirler.

Yaşar (2014) sosyalleşmeyi, doğumla başlayan ve ömür boyu süren; bireyin içinde yaşadığı grubun ve toplumun normlarını, değerlerini öğrenerek o toplumun işlevsel ve uyumlu bir üyesi olma süreci olarak tanımlar. Bir çok gelişim alanı gibi sosyal-duygusal gelişim alanı için de okul öncesi dönem olarak adlandırılan 0-6 yaş aralığı kritik bir dönemdir. Bu yaş grubu Erikson'un sosyal gelişim kuramına göre "Temel Güvene Karşı Güvensizlik" ile "Özerkliğe Karşı Utanma, Şüphecilik" dönemine denk gelir. Bu dönemlerde bebeğin yakın çevresiyle kurduğu iletişimin niteliği temel güven duygusunun oluşumunu ve dış dünyayla tek başına etkileşime geçerken kazanacağı özgüveni ciddi anlamda etkiler. Bu dönemde çocukla kurulacak yanlış bir iletişim, çocukta, dünyanın güvenilmemesi gereken kötü bir yer olduğu inancının oluşmasına ayrıca kendisinin de zaten tek başına bir iş başaramayacağına dair bir inanç oluşmasına sebep olabilir. Bu inançlar doğrultusunda bütün sosyal yaşantısını etkileyebilecek içine kapanan, dış dünya ve diğer insanlarla etkileşime geçmekten çekinen, kendini ifade etmeyi beceremeyen bir kişilik yapısı oluşabilir.

Freud'a göre 0-18 ay annenin bebeğe bağımlı olduğu oral dönemdir ve bu dönemde oral gereksinimler karşılanmazsa bebek ileri ki yaşlarında sosyal problemler yaşayabilir. Yine Freud'un psikoseksüel teorisine göre 18-36 ay da tuvalet eğitiminin kritik olduğu anal dönemdir. Bu dönemde çocukla kurulan korkutma, ceza verme, baskı altına alma gibi herhangi bir yanlış iletişim çocuğun ileriki yaşlarında titizlik, cömertlik, inatçılık vb. sosyal problemler yaşamasına sebep olacak kişilik özelliklerine sahip olmasına sebep olabilir (San Bayhan ve Artar, 2004; Önder, 2013, Burger, 2006'dan akt: Acar Şengül&Yükselen, 2014). 3-6 yaş Freud'un sınıflandırmasında Fallik döneme denk gelir ve bu dönemde artık libido, cinsel organlarda yoğunlaşmaya başlayarak cinsel kimliğin oluşması için adımlar atılır. Yaşanan Oedipus ve Electra karmaşası ile çocuk karşı cinsten ebeveyni ile özdeşim kurar ve farkında olmadan toplumsal beklentileri, normları ve kuralları içselleştirir. Yaşanılan toplumla uyum içerisinde olmak sosyal becerilerin gücünün etkisindendir. Yine bu süreçte ebeveynlerinin sahip olduğu ahlaki değerleri de içselleştirerek, kişiliğin üst benlik (süper ego) bileşenini geliştirir (Özgün, 2014). İnsan hayatının en önemli dönemi olan 0-6 yaş aralığında kazanılan kazanımlar ya da yapılan hatalar yetişkinlik döneminde meslek seçiminden, kariyer planına, eş seçiminden, ahlak anlayışına kadar alınacak kararların, oluşacak kişiliğin, karakterin temelini meydana getirmektedir.

Sosyal beceriler; başkalarından olumlu tepkiler getirecek ve olumsuz tepkilerin gelmesini önleyecek, başkalarıyla etkileşimi mümkün kılan, sosyal açıdan kabul edilebilir, çevrede etki bırakan, hedefe yönelik, sosyal içeriğe göre değişen, hem belirli gözlenebilir hem de gözlenemeyen bilişsel ve duyuşsal öğeleri içeren ve öğrenilebilir davranışlardır (Yüksel, 1999). Bu becerilerin gelişimini ise çocukluktan itibaren aile ve okul ortamında alınan eğitim ile çevresel faktörler belirlemektedir. Annenin bebeğini emzirirken bebekle kurduğu ilk göz kontağı sosyal iletişimi başlatır. Babanın bebeği kucağına alıp gezdirmesi, çocuklukta beraber oynanan oyunlar, geçirilen kaliteli zamanlar sosyal becerilerin temelini atmaktadır. Toplum ile sosyalleşmeye başlayan çocuk istek, duygu ve düşüncelerini yerinde ve zamanında doğru şekilde ifade edebildiği sürece toplum içerisinde kabul görecektir. Aksi halde özgüveni olmayan, problem davranışlar sergileyen ve sosyal gruplarda istenmeyen çocuk olarak olumsuz karakter ve ahlaki tavırlar sergileyecektir. Sosyal beceriler, sıra bekleme, boş zamanlarını uygun bir şekilde değerlendirme, kurallara uyma, paylaşma ve grupla verimli çalışma becerisini gösterme; başka çocukların haklarına saygılı olma, yetişkinlerin sorunlarına duyarlı olma, başka çocuklar tarafından oyuna davet edilme, aile ve okulda tartışmalara katılma, yanlış davranışlarından

dolayı özür dileme; hem kendi başına oyun oynama ve sorun çözme hem de farklı oyun gruplarına katılma ve kabul görme ve her türlü sosyal ortamda özgüven sahibi olabilme, iletişimi başlatma ve sürdürme, okula giderken yakın çevresinden zorluk çıkarmadan ayrılabilme gibi becerileri kapsamaktadır (Merrell, 2003:3, Akt.Özbey, 2012). Bütün bu sosyal beceriler insanların yaşadıkları toplum içerisinde genel huzuru sağlamak için temel becerilerdir ve büyük önem arz eder.

Günümüzde kurumlar artık yalnızca akademik olarak başarılı olan insanlarla değil; akademik başarının yanında sosyal olarak uyumlu, iş birliğine yatkın, empati ve iletişim becerisi kuvvetli, sosyal ve kültürel faaliyetlere katılan, duygu ve düşüncelerini doğru kanallarla ifade edebilen, problem çözme becerisi iyi olan insanlarla çalışmayı tercih etmektedir.

Sosyal becerileri gelişmiş bir insan, çevresindeki diğer insanlarla sorun yaşamadan, olumlu ilişkiler kurar. Sorun yaşasa dahi, bunları toplumca onaylanan yollarla çözümleyebilir (Kandır, 2007). Sosyal becerilerde yetersiz olan çocuklar yaşamları boyunca kişiler arası ilişkilerde, akademik çalışmalarında, duygusal-davranışsal alanlarda ve mesleki yaşamlarında çeşitli problemlerle karşılaşmaktadırlar (Avcıoğlu, 2007). Akman ve arkadaşlarına (2011) göre sosyal becerilere sahip çocuklar, akranları tarafından sevilirler, kabul edilirler, okula uyum sağlarlar ve sosyal becerilere sahip çocukların oluşturduğu gruplar dinamiktir. Grup üyeleri arasında iletişimin kalitesi artmakla birlikte, başarı da sağlanmaktadır.

Çocuklar, aile bireylerinden sonra dış dünyadan arkadaşları ile etkileşime girmeyi tercih ederler. Sosyalleşmede, arkadaş grubuna yönelmek önemlidir. Çocuk grup içerisinde paylaşma, iş birliği kurma, dayanışma, sorumluluk alma, kendi haklarını koruma, başkalarına saygı duyma, sırasını bekleme, kurallara uyma vb. birlikte yaşamanın gereklerini öğrenir (Kandır, 2007). Okul öncesi dönem, çocukların diğer bütün gelişim alanları gibi sosyal ve duygusal gelişim alanları için de kritik bir dönemdir. Bu dönemde kazanılan beceriler yetişkinlik döneminin bütün hayati kararlarını ve durumlarını etkileyecektir. Bu yüzden sosyal becerilerin kazanılması okul öncesi dönemde hem ailede hem de okul öncesi eğitim kurumlarında üzerinde durulması gereken önemli bir gelişim alanıdır.

Araştırmanın Amacı

Sosyal ilişki zekası yüksek olan kişiler diğerlerinin birlikte olmaktan hoşlandığı kişilerdir, çünkü duygusal olarak besleyicidirler; insanları iyi ruh haline sokar "Böyle insanlarla birlikte olmak ne büyük zevk" türünden şeyler söyletirler (Goleman, 2018). İnsan sosyal bir varlıktır ve diğer bütün insanlarla etkileşim halindedir. Sağlam ve güçlü bir etkileşim, nezaket ve görgü kurallarına uymak, istek, duygu ve düşüncelerini doğru zaman ve doğru yollarla ifade edebilmek önemlidir. Ancak o zaman sağlıklı bireyler, sağlıklı aileler ve sağlıklı toplumlar kurmak mümkündür. Sosyal ve duygusal beceriler bebeklikten itibaren kazanılmaya başlar ve okul öncesi dönem de diğer gelişim alanları gibi sosyal becerilerin kazanılmasında kritik bir dönemdir. Sosyal beceriler öğrenme ile geliştirilebilmektedir (Worden, 2002:3, akt. Özbey, 2009). Okul, aile ve toplum işbirliği ile her çocuk için temel sosyal beceriler kazandırılabilir. Bu araştırma okul öncesi dönemi 5-6 yaş grubu çocuklarının sosyal becerilerini etkileyen bazı değişkenlerin incelenmesi amacıyla gerçekleştirilmiştir. Araştırma kapsamında okul öncesine devam eden 5-6 yaş grubu çocukların sosyal becerilerinin, çocukların cinsiyeti, gittikleri eğitim kurumunun türü, ebeveynlerinin öğrenim durumuna göre farklılaşıp farklılaşmadığına bakılmıştır.

2. YÖNTEM

Araştırmanın Modeli

Araştırma betimsel araştırma yöntemlerinden tarama modelindedir. Tarama modeli geçmişte ya da halen var olan bir durumu var olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan araştırma yaklaşımıdır (Creswell, 2016).

Araştırmanın Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu Kahramanmaraş'ın Elbistan ilçesinde 2017-2018 eğitim öğretim döneminde okul öncesi eğitim almakta olan 5-6 yaş grubu çocuklar oluşturmaktadır. Çalışmada 181 erkek, 209 kız çocuk olmak üzere toplam 390 çocuğa ve ebeveynlerine ulaşılmasına rağmen eksik ve hatalı doldurulan 36 form iptal edildiği için 193 kız, 161 erkek çocuğu olmak üzere toplam 354 çocuk bu araştırmanın çalışma grubunu oluşturmuştur.

Veri Toplama Araçları

Araştırmada çocukların ve ebeveynlerin demografik bilgilerini toplamak için Kişisel Bilgi Formu, çocukların sosyal becerilerine dair bilgi toplamak için ise "Anaokulu ve Anasınıfı Davranış Ölçeği-Sosyal Beceri Alt Ölçeği" kullanılmıştır.

Kişisel Bilgi Formu: Araştırmacı tarafından oluşturulan bu formda; çocuğun cinsiyetini, eğitim aldıkları kurum türünü ve anne babanın öğrenim durumunu belirten sorular yer almaktadır.

Anaokulu ve Anasınıfı Davranış Ölçeği-Sosyal Beceri Alt Ölçeği: **Okul öncesi dönemde 3–6 yaş çocuklarının sosyal beceri ve problem davranışlarını ölçmek amacıyla 1994 yılında Kenneth W.Merril tarafından geliştirilen** *Anaokulu ve Anasınıfı Davranış Ölçeği (Preschool and Kindergarden Behaviour Scales, PKBS-2)'nin Türkiye'de ki çocuklar için uyarlama çalışması Alisinanoğlu ve Özbey (2009) tarafından yapılmıştır.*

"Anaokulu ve Anasınıfı Davranış Ölçeği-Sosyal Beceri Alt Ölçeği"nde toplam 23 madde bulunmaktadır. Sosyal İş Birliği Becerileri Faktöründe 11, Sosyal Bağımsızlık ve Sosyal Kabul Becerileri Faktöründe 8, Sosyal Etkileşim Becerileri Faktöründe de 4 tane madde bulunmaktadır. Ölçekten alınan puanın yüksek olması sosyal beceriler açısından olumlu olarak değerlendirilmektedir. (Özbey, 2009).

Veri Toplama ve Analiz İşlemleri

Veriler 2017-2018 eğitim öğretim döneminin bahar yarıyılında toplanmıştır. Milli Eğitim Müdürlüğü ve çalışma yapılacak okulların müdürlüklerinden gerekli izinler alındıktan sonra ölçekler çalışmaya dahil olan çocukların öğretmenlerine ve ebeveynlerine ulaştırılmış ve öğretmenlerden her çocuk için ayrı ayrı Anaokulu ve Anasınıfı Davranış Ölçeği-Sosyal Beceri Alt Ölçeğini doldurmaları istenmiştir. Elde edilen veriler SPSS 22.0 (Statistical Programme Social Sciences) paket programı kullanılarak analiz edilmiştir. Kantitatif (nicel) veriler için tanımlayıcı istatistiksel metodlardan ortalama ve standart sapma değerleri verilmiştir. Normal dağılan verilerin tespitinde kolmogrow smirrov testi uygulanmıştır. Nicel verilerin karşılaştırılmasında 2 grup olanlarda normal dağılım gösterenlerde student t testi, normal dağılım göstermeyen verilerde ise mann whitney u testi uygulanmıştır. Nicel verilerin karşılaştırılmasında 3 ve üzeri grup olanlarda ve normal dağılım göstermeyen verilerde kruskal wallis testi uygulanmıştır. Kruskal wallis testi uygulanan verilerde çoklu karşılaştırma conover ıman testi ile yapılmıştır. Tüm istatistiksel hesaplamalar, %95 güven aralığında, $p<0,05$ anlamlılık düzeyinde değerlendirilmiştir.

3. BULGULAR

Bu araştırmaya katılan çocukların

- 193 (%54) ü kız, 161 /%45,5) i erkek çocuk;
- 121 (%34,2) i anasınıfına gitmekte, 233 (%65,8) ü anaokuluna gitmekte;
- annelerin 81 (%22,9)'i ilkokulu mezunu, 80 (%22,6) i ortaokul mezunu, 111 (%31,4) i lise ve dengi okul mezunu, 82 (%23,2) si yüksekokul veya fakülte mezunu;
- babaların 102 (%28,8) si ilk ve ortaokul mezunu, 126 (%35,6) sı lise ve dengi okul mezunu, 126 (%35,6) sı yüksekokul veya fakülte mezunudur.

Tablo 1. Çocukların Cinsiyetlerine Göre Sosyal Beceri Toplam ve Alt Ölçeklerinden Elde Edilen Puanlara İlişkin Student-t Testi

	Kız (n:193)		Erkek (n:161)			
	$\bar{X}$	SS	$\bar{X}$	SS	T	p
Sosyal Beceri Toplam	80,16	10,81	77,42	11,62	2,29	0,02*
- **Sosyal İşbirliği Becerileri Alt Ölçeği**	40,51	4,96	39,38	5,58	2,01	0,04*
- **Sosyal Bağımsızlık ve Sosyal Kabul Becerileri Alt Ölçeği**	26,29	4,98	25,73	5,29	1,03	0,30
- **Sosyal Etkileşim Becerileri Alt Ölçeği**	13,36	2,94	12,32	3,39	3,09	0,00*

*p<0,05

Tablo 1'de çocukların cinsiyetine göre Sosyal Beceri toplam ve alt ölçeklerinden elde edilen puanların t testi sonuçları görülmektedir.

Uygulanan student t testi sonucunda cinsiyete göre çocukların sosyal beceri toplam, sosyal işbirliği becerileri alt ölçeği ve sosyal etkileşim becerileri alt ölçeğinden aldıkları puanlar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmuştur (p<0,05)

Bu sonuca göre sosyal beceri toplam ve sosyal iş birliği becerileri ile sosyal etkileşim becerileri alt ölçeklerinden alınan puanlar kızlarda erkeklere göre istatistiksel olarak anlamlı düzeyde daha yüksektir.

Diğer alt ölçekten alınan puanlarda cinsiyet açısından istatistiksel olarak anlamlı farklılık yoktur (p>0,05).

Tablo 2. Çocukların Eğitim Aldıkları Kurum Türüne Göre Sosyal Beceri Toplam ve Alt Ölçeklerinden Elde Edilen Puanlara İlişkin Mann Witney-U Testi Sonuçları

	Anasınıfı (n:121)		Anaokulu (n:233)			
	$\bar{X}$	SS	$\bar{X}$	SS	U	p
Sosyal Beceri Toplam	76,90	12,35	79,96	10,51	15.964	0,04*
- **Sosyal İşbirliği Becerileri Alt Ölçeği**	38,53	6,15	40,76	4,59	16.490	0,01*
- **Sosyal Bağımsızlık ve Sosyal Kabul Becerileri Alt Ölçeği**	25,64	5,38	26,24	4,98	14.819	0,43
- **Sosyal Etkileşim Becerileri**	12,73	3,25	12,97	3,16	14.625	0,55

*p<0,05

Tablo 2'de çocukların eğitim aldıkları kuruma göre Sosyal Beceri toplam ve alt ölçeklerinde elde edilen puanlara ilişkin Mann Whitney-U testi sonuçları görülmektedir.

Uygulanan mann whitney u testi sonucunda çocukların eğitim aldıkları kuruma göre sosyal beceri ölçeği toplam ve sosyal işbirliği becerileri alt ölçeklerinden aldıkları puanlar arasında istatistiksel olarak anlamlı fark bulunmuştur (p<0,05)

Bu sonuca göre anaokullarına giden çocukların sosyal beceri ölçeği toplam ve sosyal işbirliği becerileri alt ölçeğinden aldıkları puanlar anasınıflarına giden çocuklara göre istatistiksel olarak anlamlı düzeyde daha yüksektir.

Diğer alt ölçeklerden alınan puanlarda çocukların eğitim aldıkları kurum açısından istatistiksel olarak anlamlı fark yoktur (p>0,05).

Tablo 3. Çocukların Annelerinin Öğrenim Durumlarına Göre Sosyal Beceri Toplam ve Alt Ölçeklerinden Elde Edilen Puanlara İlişkin Kruskal Wallis Testi Sonuçları

	İlkokul Mezunu		Ortaokul Mezunu		Lise Ve Dengi Okul Mezunu		Yüksekokul Veya Fakülte Mezunu			
	$\bar{X}$	SS	$\bar{X}$	SS	$\bar{X}$	SS	$\bar{X}$	SS	KW	p
Sosyal Beceri Toplam	75,62	11,98	77,16	10,88	80,71	9,74	81,44	11,87	16,99	0,001 p1,p2 ,p3
-Sosyal İşbirliği Becerileri Alt Ölçeği	38,23	6,10	39,66	5,31	40,80	4,12	40,96	5,37	17,24	0,001 p1,p2
-Sosyal Bağımsızlık ve Sosyal Kabul Becerileri Alt Ölçeği	25,00	5,26	24,96	5,06	26,81	4,52	27,05	5,50	13,37	0,004 p2 ,p3
-Sosyal Etkileşim Becerileri Alt Ölçeği	12,38	3,12	12,54	3,30	13,10	3,10	13,43	3,22	7,70	0,053

p1: ilkokul ile lise ve dengi okul mezunu karşılaştırması,
p2: ilkokul ile yüksekokul veya fakülte mezunu karşılaştırması,
p3: ortaokul ile lise ve dengi okul mezunu karşılaştırması

Tablo 3 'te annelerin öğrenim durumlarına göre Sosyal Beceri toplam ve alt ölçeklerinden elde edilen puanlar değerlendirilmiştir.

Uygulanan Kruskal Wallis testi sonucunda annelerin öğrenim durumlarına göre çocukların sosyal beceri ölçeği toplam, sosyal iş birliği becerileri alt ölçeği, sosyal bağımsızlık ve sosyal kabul becerileri alt ölçeğinden aldıkları puanlar arasında istatistiksel olarak anlamlı fark bulunmuştur ($p<0,05$)

Bu sonuca göre farklılıkların hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek için post-hoc tekniklerinden yararlanılarak conoverıman test uygulanmıştır.

Sosyal beceri toplam puan bazında lise ve dengi okul mezunu olan annelerin çocuklarının ilkokul mezunu annelerin çocuklarına göre ve yüksekokul veya fakülte mezunu olan annelerin çocuklarının ilkokul mezunu annlerin çocuklarına göre istatistiksel olarak anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Sosyal işbirliği becerileri alt ölçeğinden alınan puanlar lise ve dengi okul mezunu olan annelerin çocuklarının ilkokul mezunu annelerin çocuklarına göre ve yüksekokul veya fakülte mezunu olan annelerin çocuklarının ilkokul ve ortaokul mezunu annelerin çocuklarına göre istatistiksel olarak anlamlı düzeyde daha yüksektir.

Sosyal bağımsızlık ve sosyal kabul becerileri alt ölçeğinden alınan puanlar yüksekokul veya fakülte mezunu olan annelerin çocuklarının ilkokul ve ortaokul mezunu annelerin çocuklarına göre istatistiksel olarak anlamlı düzeyde daha yüksektir.

Diğer alt ölçekten alınan puanlarda çocukların annelerinin öğrenim durumları açısından istatistiksel olarak anlamlı farklılık yoktur ($p>0,05$).

Tablo 4. Çocukların Babaların Öğrenim Durumlarına Göre Sosyal Beceri Toplam ve Alt Ölçeklerinden Elde Edilen Puanlara İlişkin Kruskal Wallis Testi Sonuçları

	İlkokul Mezunu		Ortaokul Mezunu		Lise ve Dengi Okul Mezunu			
	$\bar{X}$	SS	$\bar{X}$	SS	$\bar{X}$	SS	KW	P
Sosyal Beceri Toplam	76,93	11,30	78,88	10,83	80,55	11,45	7,01	*0,03p1
- **Sosyal İşbirliği Becerileri Alt Ölçeği**	39,07	5,70	40,17	5,01	40,56	5,11	5,58	0,06
- **Sosyal Bağımsızlık ve Sosyal Kabul Becerileri Alt Ölçeği**	25,53	4,89	25,75	5,19	26,72	5,21	4,74	0,09
- **Sosyal Etkileşim Becerileri Alt Ölçeği**	12,33	3,28	12,95	3,07	13,26	3,20	6,04	*0,05p1

*p<0,05
p1: İlkokul ile lise ve dengi okul mezunu karşılaştırması

Tablo 4'te çocukların babalarının öğrenim durumlarına göre Sosyal Beceri toplam ve alt ölçeklerinden elde edilen puanları değerlendirilmiştir.

Uygulanan kruskalwallis testi sonucunda çocukların babalarının öğrenim durumlarına göre sosyal beceri toplam ve sosyal etkileşim becerileri alt ölçeklerinden alınan puanlarda istatistiksel olarak anlamlı fark vardır (p<0,05).

Bu sonuca göre sosyal beceri toplam ve sosyal etkileşim becerileri alt ölçeklerinden alınan puanlar, babası ilkokul mezunu olan çocuklara göre babası lise ve dengi okul mezunu olan çocuklarda istatistiksel olarak anlamlı düzeyde daha yüksektir.

Diğer alt ölçeklerden alınan puanlarda çocukların babalarının öğrenim durumları açısından istatistiksel olarak anlamlı farklılık yoktur (p>0,05).

4. SONUÇ, TARTIŞMA ve ÖNERİLER

- Bu çalışmada kız çocuklarının sosyal beceri toplam, sosyal iş birliği becerileri ve sosyal bağımsızlık ve sosyal kabul becerilerinin erkek çocuklarından daha iyi olduğu tespit edilmiştir. Cinsiyet bazında literatür tarandığında sosyal beceri puanlarının kızların lehine olduğu çalışmalar görülmektedir (Deniz,2003; Seven, 2008; Sucuoğlu ve Özokçu, 2005; Erbay, 2008; Elibol Gültekin, 2008; Koşay, 2013). Ülkemizde aileler genellikle, kız çocuklarının çevrelerine karşı daha nazik, daha uyumlu, daha itaatkar ve sözel etkileşimde daha başarılı olmaları beklenmekte ve erkek çocuklarının ise daha hareketli ve fiziksel etkinlik gerektiren oyunları tercih etmelerini, çevrelerine karşı iletişimlerinde daha sert olmalarını beklemektedirler.(Elibol Gültekin, 2008). Bu durum kızların sosyal becerilerini olumlu etkileyebilmektedir. Ayrıca modern yaşam ile köylerden kentlere göç, geniş ailelerden çekirdek aile geçiş, teknolojinin hızlı gelişimi gibi etkenler bazı geleneksel değerlerin değişmesine sebep olmuştur. Kırsal ve doğunun ücra yerleşim yerlerinde hala kız çocuğunun olmasını istemeyen babalara karşı, modern hayata uyum sağlayan aile içerisinde kız çocuğu olmasını isteyen babaların sayısının arttığı görülmektedir. Bilinçli anne babaların sayısının da artması ile kız çocuklarının bağımsızlığını, kendini ifade etme becerisini, özgüvenini ve okullaşma oranının arttırılmasını destekleyen ailelerin sayısının her geçen gün artmasının da bu sonuca etkisi olabilir. Bu çalışmaya paralel olarak Paslı (2017) ve Canbolat (2017) da çalışmalarında kız çocuklarının lehine sonuçlar tespit etmişlerdir.

- Anaokullarında eğitim alan çocukların sosyal becerilerinin ve sosyal iş birliği becerilerinin anasınıfında eğitim alan çocuklardan daha iyi olduğu bu çalışmada tespit edilmiştir. Özgülük (2006), çalışmasında tam gün okul öncesi eğitim alan çocukların sosyal ve duygusal yönden, yarım gün okul öncesi eğitim alan çocuklara göre daha iyi seviyede olduklarını tespit etmiştir.

Günindi (2011) çalışmasında anaokulu ve anasınıflarına giden çocukların sosyal beceri düzeylerini incelemiş ve anaokuluna devam eden çocukların lehine sonuçlar tespit etmiştir. Anaokullarında anasınıflarına nazaran çok daha geniş hareket alanı, çok daha sosyal faaliyet ve daha aktif aile katılımı etkinlikleri gerçekleştirilmektedir. Bağımsız anaokullarına devam eden çocukların beceri gelişiminde, akademik başarılarının yükselmesinde ve ebeveynlerinin onayından daha az bağımlı bir şekilde hareket edebilmelerini olumlu etkilemiştir (Stipek, Feiler, Daniels & Milburn, 1995' ten akt. Günindi, 2011).

- Bu çalışmada anne ve babanın öğrenim seviyesi arttıkça çocukların sosyal beceri toplam, sosyal etkileşim becerileri ile sosyal bağımsızlık ve sosyal kabul beceri puanlarının da yükseldiği tespit edilmiştir. Tunçeli (2012), sosyal beceri ve okul olgunluğu ile ilgili çocuklarla yaptığı çalışmada anne ve babanın öğrenim seviyesinin arttıkça çocukların sosyal becerilerinin de arttığını tespit etmiştir. Ilgın (2018) baba öğrenim seviyesi arttıkça akademik destek becerilerinin de arttığını çalışmasında tespit etmiştir. Yılmaz (2018) anne öğrenim seviyesi arttıkça çocukların sosyal beceri toplam puanlarının da arttığını tespit etmiştir. Tanrıöğen (2014) anne babanın öğrenim seviyesinin artmasının, çocukların sosyal beceri seviyelerini arttırdığını tespit etmiştir. Eğitim seviyesinin artması bilinç ve farkındalık düzeyini arttırır. Bu durum anne-babaların çocuklarını yetiştirme tarzında yeniliklere açık olmasını sağlamış olabilir. Eğitim düzeyinin bireyin beceri ve davranış açısından olumlu gelişimini sağlayan önemli bir etken olduğu ifade edilebilir (Erbay, 2008). Gelişen teknoloji, bilgiye hızlı ulaşma, üniversite mezun sayısının artması gibi etkenler bilinçli ebeveyn sayısını arttırmaktadır.

Öneriler

Bu çalışmanın sonuçları doğrultusunda şu önerilerde bulunulabilir:

- Sosyal beceri eğitimlerinde cinsiyet faktörüne dikkat edilmeli; anne baba ve öğretmenlerin cinsiyet konusunda iletişimlerine ve tutumlarına dikkat etmeleri için, aileyle direk iletişimde bulunan öğretmenler tarafından farkındalık çalışmaları yapılabilir. Bu konuda aile eğitim programlarının uygulamaları yaygınlaştırılabilir.
- İlkokul ve ortaokul bünyesindeki anasınıflarına daha zengin materyal ve daha geniş alanlar kazandırılarak, çocukların aktif olduğu, sosyal becerilerinin gelişimini destekleyecek daha çok etkinliklere yer verilebilir.
- Dezavantajlı bölgelerdeki okullarda aktif aile katılımlı sosyal beceri programları uygulanabilir. Velilere sık sık konuyla ilgili kısa bilgilendirme notları gönderilebilir.
- Bu çalışma Kahramanmaraş'ın Elbistan ilçesinde 354 çocukla sınırlandırılmıştır. Farklı şehirlerde daha büyük gruplarla çalışılabilir.

5. KAYNAKÇA

1. Acar Şengül, E. Ve Yükselen A.İ. (2014). Bebeklikte Sosyal ve Duygusal Gelişim. Turan, F. Ve Yükselen A.İ. (Ed.), *Her Yönüyle Okul Öncesi Eğitim 1* içinde (s.185-203).
2. Akman, B., Topçu, Z., Baydemir, G., Şahin, S., Şirin, E., Çelik Arslan, A. (2011). 6 Yaş Grubu Çocukların Sosyal Becerilerinin Oyun Arkadaşı Tercihleri Üzerine Etkisi. *E-Journal of New World Sciences Academy.* 6 (2), 1548-1560.
3. Avcıoğlu, H. (2007). Sosyal Becerileri Değerlendirme Ölçeğinin Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması (4-6 Yaş). *Abant İzzet BaysalEğitim Fakültesi Dergisi.* 7(2), 93-103.
4. Canbolat, N.A. (2017). *Okul Öncesi Dönem Çocuklarının Sosyal Beceri ve Problem Davranışları ile Ebeveynlerinin Duygusal Zeka Düzeyleri ve Yaşam Doyumları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi.* Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
5. Creswell, J. W. (2016). *Araştırma Deseni. Nitel, Nicel ve Karma Yöntem Yaklaşımları*. Ankara. Eğitim Kitap Yayıncılık.
6. Deniz, M. E. (2003) Üniversite Öğrencilerinin Sosyal Beceri Düzeylerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi. *S.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* Sayı:9.ss:501-522

7. Elibol, Gültekin, S. (2008) 5 Yaş Çocuklarının Sosyal Becerilerinin Bazı Değişkenler Açısından Değerlendirilmesi. (Yüksek Lisans Tezi) Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İlköğretim Anabilim Dalı, Okul Öncesi Eğitimi Bilim Dalı
8. Erbay, E.(2008) Okul Öncesi Eğitim Alan ve Almayan İlköğretim Birinci Sınıf Öğrencilerinin Sosyal Becerilere Sahip Olma Düzeyleri (Yüksek Lisans Tezi) Denizli Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İlköğretim Ana Bilim Dalı, Okul Öncesi Eğitimi Bilim Dalı
9. Goleman, D. (2018). *Duygusal Zeka Neden IQ'dan Daha Önemlidir?.* İstanbul. Varlık.
10. Günindi, Y. (2011). Bağımsız Anaokullarına ve Anasınıflarına Devam Eden Çocukların Sosyal Becerilerinin Değerlendirilmesi. *Ahi Evran Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi.* 12-1,133-144,
11. Ilgın, T.İ, (2018). *Okul Öncesi Çocukların Sosyal Beceri Düzeyleri Ve Sosyal Değer Kazanımları İle Ebeveyn Sosyal Beceri Düzeyi Arasındaki İlişkinin İncelenmesi.* Karabük Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Karabük.
12. Kağıtçıbaşı, Ç. (2010). *Günümüzde İnsan ve İnsanlar*. İstanbul. Evrim.
13. Kandır, A. (2007). *Gelişimde 3-6 Yaş, Çocuğum Büyüyor.* İstanbul. Morpa.
14. Koşay, A. (2013). *Çocuk Yuvasında Ve Çocuk Evinde Kalan Korumaya Muhtaç Çocuklar İle Ailesi Yanında Yaşayan Çocukların Sosyal Becerilerinin Karşılaştırılması.* Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
15. Özbey, S. (2009). *Anaokulu ve Anasınıfı Davranış Ölçeğinin (PKBS-2) Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması ve Destekleyici Eğitim Programının Etkisinin İncelenmesi.* Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
16. Özbey, S. (2012). Okul Öncesi Eğitim Kurumuna Devam Eden 60-72 Aylık Çocuklarının Sosyal Beceri ve Problem Davranışlarının Okul ve Ev Ortamına Göre İncelenmesi. *Toplum ve Sosyal Hizmet.* 23-(2), 21-32.
17. Özgün, Ö (2014). Çocuk Gelişimi Kuramları. Turan, F. Ve Yükselen A.İ. (Ed.), *Her Yönüyle Okul Öncesi Eğitim 1* içinde (s. 45-79).
18. Özokçu, O. Ve Sucuoğlu,B.(2005) Kaynaştırma Öğrencilerinin Sosyal Becerilerinin Değerlendirilmesi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*. 6(1)41-57
19. Paslı, H. (2017). *Okul Öncesi Öğretmenlerinin İletişimci Biçimleri ile Çocukların Sosyal Beceri ve Davranışları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi.* Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
20. San Bayhan, P. ve Artar, İ. (2009). *Çocuk Gelişimi ve Eğitimi*. İstanbul. Morpa.
21. Tanrıöğen, Y. (2014). *Okul Öncesi Dönemi Çocukların Yaşadıkları Sosyo Kültürel Ortamların Sosyal Beceri ile Olan İlişkisinin Değerlendirilmesi.* Yüksek Lisasn Tezi, Pamukkale Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Denizli.
22. Tunçeli, H.İ., (2012). *Anaokullarına Devam Eden 6 Yaş Çocuklarının Sosyal Becerilerinin Okul Olgunluklarına Etkilerinin İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
23. Yaşar, M. (2014). Okul Öncesi Dönemde Sosyal-Duygusal Gelişim. Turan, F. Ve Yükselen A.İ. (Ed.), *Her Yönüyle Okul Öncesi Eğitim 1* içinde (s. 275-288).
24. Yılmaz, İ. (2018). *Okul Öncesi Dönemde Çocukların Bağlanma Biçimi İle Sosyal Beceri Ve Problem Davranışları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi.* Yüksek Lisans Tezi, Üsküdar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
25. Yüksel, G. (1999). Sosyal Beceri Envanterinin Türkçe'ye Uyarlanması: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışmaları. *Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi/ P.D.R.* 2-(9),39-48.

OKUMA STRATEJİLERİ BİLİŞSEL FARKINDALIK: TÜRKÇE ÖĞRETMEN ADAYLARINA İLİŞKİN BİR İNCELEME

READING STRATEGIES METACOGNITIVE AWARENESS: A STUDY ON TURKISH TEACHER CANDIDATES

M. Kürşad YANGİL[1]
M. Yasir OPUŞ[2]

ÖZET

Bu araştırmada Türkçe öğretmen adaylarının okuma stratejileri bilişsel farkındalık düzeylerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırma bir devlet üniversitesinin 2017-2018 güz yarıyılında Türkçe öğretmenliği bölümünde okuyan 151 öğrenci üzerinde uygulanmış ve araştırma bulguları da bu doğrultuda ortaya konulmuştur. Araştırma modeli betimsel bir çalışma olup tarama modelindedir. Bu bağlamda araştırmada veri toplama süreci bir defada gerçekleştirilerek öğretmen adaylarının farkındalıkları çeşitli değişkenler açısından var olduğu şekliyle betimlenmeye çalışılmıştır. Araştırmada verilerin elde edilmesi amacıyla Karatay (2009) tarafından geliştirilmiş olan "*Okuma Stratejileri Bilişsel Farkındalık Ölçeği"*nden yararlanılmıştır. 5'li Likert tipi olan ölçek, 32 maddeden/ifadeden oluşmakta ve üç alt boyuta ayrılmaktadır. Bu boyutlar; planlama, düzenleme ve değerlendirme olmaktadır. Ayrıca araştırmaya katılan öğretmen adaylarına sınıf, cinsiyet, okul öncesi, mezun olunan okul, anne ve babanın çalışma durumu, anne ve baba eğitim düzeyi, anne ve babanın okuma alışkanlıkları, gelir düzeyi ve yerleşim yeri olmak üzere 12 sorudan oluşan kişisel soru formu da verilmiştir. Araştırmada elde edilen veriler SPSS 18.0 istatistik paket programında analize uygun hale getirilmiştir. Buna göre araştırmaya katılan öğretmen adaylarının planlama, düzenleme, değerlendirme alt boyutları ve genel bilişsel farkındalık düzeyleri yüksek çıkmıştır. Ayrıca değişkenler açısından incelendiğinde elde edilen bulgular şöyledir; cinsiyet değişkenine göre düzenleme alt boyutunda, okul öncesi değişkenine göre genel bilişsel farkındalıkta ve anne çalışma değişkenine göre değerlendirme alt boyutunda anlamlı farklılık bulunurken baba eğitim düzeyi değişkenlerine göre genel bilişsel farkındalık düzeyleri ve alt boyutları arasında anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır. Öğretmen adaylarının öğrenim gördükleri sınıf değişkenine göre ise genel bilişsel farkındalık düzeyleri ve alt boyutları arasında anlamlı bir farklılık çıkmaktadır. Çoklu karşılaştırma tablosuna göre bu farklılık dördüncü sınıfta okuyan öğrencilerinin farkındalık düzeylerinin diğer sınıflara göre daha yüksek olmasından kaynaklanmaktadır. Anne eğitim düzeyi değişkenine göre ise genel bilişsel farkındalık düzeyleri, düzenleme ve değerlendirme alt boyutları arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır. Çoklu karşılaştırma tablosuna göre bu fark genel bilişsel farkındalık düzeyleri ve değerlendirme boyutunda lise ile sadece okuryazar olanlar arasındaki farktan kaynaklanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Okuma Stratejileri, Bilişsel Farkındalık, Türkçe Öğretmen Adayları

ABSTRACT

In this study, it is aim to examine Metacognitive Awareness of Reading Strategies level of the candidate Turkish teachers according to various variables. The study has been applied on 151 students studying in the Turkish Teaching Department in the autumn semester of 2017-2018 in a public university and the study findings are presented in this aspect. This study is prepared using the descriptive survey model. In this context, the data collection process was carried out at

[1] Dr. Öğr. Üyesi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, mkursad.yangil@dpu.edu.tr
[2] Eğitim Bilimleri Enstitüsü Türkçe Öğretmenliği ABD Yüksek Lisans Öğrencisi Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, muhammed.opus@ogr.dpu.edu.tr

a time and the awareness of teacher candidates was tried to be defined in terms of various variables.

"Metacognitive Awareness Inventory of Reading Strategies" developed by Karatay (2009) was used to achieve the goal in this study. The 5-point Likert-type scale consists of 32 items and is divided into three sub-dimensions. In addition, a personal questionnaire consisting of 12 questions, including grade, gender, pre-school, graduated school, working status of mother and father, mother and father education level, reading habits of parents, income level and settlement were given to the candidate teachers. The data obtained from the study were adapted to the analysis in SPSS 18.0 statistical package program. Accordingly, the level of planning, editing, assesment sub-dimensions and general metacognitive awareness levels of the candidate teachers were high. In addition, the findings obtained in terms of variables are as follows; there are significant differences in sub-dimension of editing according to gender variable, there is a significant difference in general cognitive awareness according to preschool variable and there is a significant difference in the assesment sub-dimension according to the mother working variable. The general metacognitive awareness levels and sub-dimensions do not show a significant difference according to father education level variables. The general metacognitive awareness levels and sub-dimensions show a significant difference according to their classes. According to the multiple comparison table, this difference is due to the higher level of awareness of the students studying in the fourth grade compared to other classes. And also the general metacognitive awareness levels, editing and assesment sub-dimensions show a significant difference according to mothers educational levels. According to the multiple comparison table, the difference in the general metacognitive awareness levels and assesment dimension is due to high school graduates and only literate.

Keywords: Reading Strategies, Cognitive Awareness, Turkish Teacher Candidates

1. GİRİŞ

İnsanoğlu bir tür olarak zihinsel anlamda çok karmaşık bir yapı olarak görülmektedir. Ancak insanın ortaya çıkışından günümüz modern insanına evrilmesine kadar geçen süreç ele alındığında aslında insanın tüm karmaşık yapısının iki temel deneyim üzerinde odaklandığı görülmektedir. Bu iki temel deneyim anlamak ve anlatmak şeklinde ifade edilebilir. Anlamak (dinlemek, okumak) ve anlatmak (konuşmak, yazmak) insanın kendini, yaşadığı toplumu, hayatı, dünyayı ve daha birçok farklı deneyimi anlamlandırmanın ve varoluşunu devam ettirebilmenin iki önemli bileşkesidir. Birey günlük yaşam içerisinde iletişim kurabilmek için bu becerileri verimli ve doğru bir şekilde kullanmak zorundadır. Okuma da bu becerilerin önemli unsurlarından biridir. "Çağımız insanı açısından okuma başarının ve yeni görüşler edinmenin giriş kapısıdır" (Alhamdu, 2016: 1). Okuma, yazının bulunmasından sonra tarihsel süreç içerisinde bilgi edinebilmenin temel kaynağı olarak gelişmiştir. Bu yönü itibariyle okumanın önemi ilk ortaya çıktığı zamandan günümüze kadar artarak devam etmiştir.

Okuma, "bir yazıyı meydana getiren harf ve işaretlere bakıp bunları çözümlemek veya seslendirmek" (TDK, 2019), "harf, sözcük, grafik ve resim gibi görsellerin, duyu organları yoluyla algılanması, önceki bilgilerden hareketle tanınması, anlamlandırılması ve yorumlanmasına dayanan duyusal ve zihinsel etkinliklerin aynı anda işletilmesini gerektiren karmaşık bir süreçtir" (Karatay, 2009: 59). Okumayı bilmek ve okuduğunu anlamak arasında anlamlı bir fark vardır. Okumayı bilmek çeşitli harf, sembol vb. diğer unsurların sesli ya da sessiz bir şekilde çözümlenmeye çalışılmasıdır. Ancak okuduğunu anlamak yazılı metin içerisinde verilen anlamları tüm özellikleriyle kavramaya çalışmaktır. Bu açıdan asıl çabanın okumayı bilmek değil okuduğunu anlamak üzerine yoğunlaşması gerektiği söylenebilir.

Okumanın günümüz toplumu açısından önemi küreselleşmenin de etkisiyle daha da artmıştır. 21. yüzyılda bilgi sürekli olarak değişmekte, güncellenmekte ve çoğalmaktadır. Bu durum

bireylerin yaşadıkları zamanın gerçeklerine hâkim olabilmeleri ve kendilerini gerçekleştirebilmeleri için okumanın bilinçli ve stratejik bir şekilde yapılmasını zorunlu kılmaktadır. Bu zorunluluk günümüz insanının hayatının her evresinde karşılaştığı yazılı metinleri nasıl ele alacağı, ne şekilde değerlendirmesi gerektiği vb. birçok unsur açısından kendisine büyük bir kolaylık sağlayacaktır. Bir metnin stratejik bir şekilde ele alınması okunan metnin kavranmasını ve bunun sonucunda da yorumlanıp değerlendirilebilmesini büyük ölçüde kolaylaştıracaktır.

Okumanın amacı okunan metnin anlaşılmasıdır. "Anlama görüleni ya da işitileni kavrayabilme becerisidir. Diğer bir deyişle anlama, okunan konuda önceden edinilmiş bilgi ve deneyimleri yazarın sunduklarıyla karşılaştırmak ve onun görüşlerinden kabul edilenler ve edilmeyenler hakkında çeşitli yargılara ulaşmaktır" (Temizkan, 2008: 132). Kavrama ile ilgili yapılan araştırmalarda iki temel kavramın ön plana çıktığı görülmektedir. Bunlardan ilki bilişsellik (cognitive) ikincisi ise bilişsel farkındalık (metacognitive) tır. "Bilişsellik, okuduğunu kavrama ile ilgili okurun strateji ve/veya teknikler hakkında edindiği bilgi, tecrübe ve donanımdır. Bilişsel farkındalık ise bilişsel olarak okuduğunu kavrama konusunda donanımlı okuyucuların, okuma sürecinde bu bilgi donanımlarını okudukları metne karşı amaçlı ve bilinçli kullanabilmeleridir" (Karatay, 2009: 61), "Bilişsel farkındalık, bireyin okuduğunu anlama süreci hakkındaki bilgisidir. Okumanın amacı kavramaktır. Dolayısıyla, okuyucunun metne ilişkin bilişsel farkındalık becerileri, okumayı kavrama ve etkili bir okuma elde etmenin temel faktörüdür" (Aksan ve Kısac, 2009: 834). Bilişsel farkındalığı yüksek olan iyi okur okuma sürecini kendisi düzenler ve aktif bir katılım gösterir. Bu bağlamda, bir bireyin okuma ve okuma üzerindeki kontrolü anlama, bilişsel stratejilerin ve bilişsel farkındalığın kullanılmasına tabidir (Harris ve Sipay, 1990).

Okuma stratejisi, okumanın nasıl yapılacağının planlanmasıdır. Bireyin okuma eylemi için kullandığı bir süreçtir. Okuma stratejisi Routman'a göre "anlamayı kolaylaştırmak ve genişletmek için kullanılan plan ya da araçlar" (Akt. Hardebeck, 2006) şeklinde tanımlanmaktadır. Okumanın etkili ve anlamlı olması açısından kullanılan okuma stratejileri bireyin okumayı planladığı ya da okuduğu metne karşı yaklaşımını ifade etmektedir. Güngör (2005) yapmış olduğu çalışmasında okuma stratejilerini okuma öncesi, okuma esnası ve okuma sonrasına göre aşağıdaki şekilde derlemiştir.

<u>Okuma öncesinde</u>;
- Harekete geçme ve güdülenme
- Metni ne amaçla okuduğunu belirleme
- Genel bir anlam oluşturmak için materyali gözden geçirme
- Öngörüde bulunma
- Kavram yoluyla beyin fırtınası yapma

<u>Okuma sırasında</u>;
- Hedefe yoğunlaşarak karmaşıklığı giderme
- Önceki bilgiler ile metinde sözü edilen fikirler arasında bağ kurma
- Metinle ilgili tahminler yapma, sonuç çıkarma, anlam yaratmak için ima edilen bilgiyi kullanma
- Metni okurken not alma
- Okuma hızını ayarlama, bilinmeyen sözcüğün anlamını içerikten çıkarmaya çalışma, anlaşılmayan yerleri belirleme
- Metinde geçenleri gözünde canlandırma

<u>Okuma sonrasında</u>;
- Özet yapma
- Metne ilişkin sorulara cevap verme

- Sentez için metin üzerinde düşünme
- Metin ile ilgili resim çizme, ana fikre vurgu yapan grafikler ve haritalar yapma

Verilen bilgiler ışığında okuma stratejileri okuma öncesi, okuma esnası ve okuma sonrası etkinlikleri göz önünde bulundurulduğunda planlama, düzenleme ve değerlendirme şeklinde özetlenebilir. "Okuma ile ilgili üst bilişsel farkındalık öğrencilerin okuma süreçlerini izlemelerini ve kontrol etmelerini kolaylaştırarak onlara okuma süreçlerini düzenleme şansı tanımaktadır" (Çöğmen ve Saracaloğlu, 2010: 92). Okumanın odak noktası anlama olduğuna göre bilişsel farkındalığın iyi ve zayıf okuyucular açısından değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu değerlendirme aşağıdaki tabloyla ortaya konabilir.

Tablo 1. İyi ve Zayıf okuyucuların Bilişsel Farkındalık Davranışları (Cook, 1989; Akt: Gelen, 2004)

	İyi Okuyucunun Bilişsel Farkındalık Davranışları	Zayıf Okuyucunun Bilişsel Farkındalık Davranışları
OKUMA ÖNCESİ	• Eski bilgileri harekete geçirir. • Dersin ve etkinliğin amacını anlar. • Uygun stratejileri belirler.	• Hazırlanmadan direkt okumaya başlar. • Niçin okuduğunu bilmez. • Nasıl okuyacağı hakkında herhangi bir sistem geliştirmemiştir.
OKUMA BOYUNCA	• Dikkatini verir. • Metnin içeriğini önceden tahmin eder ve söyler. • Okuduğunu anlamada eksikliği olduğunda bu eksikliği giderici okuduğunu anlama stratejisini kullanır. • Yeni terimleri anlamak için içeriği analiz edebilir. Önemli terimleri belirler. • Metnin yapısına bakarak okuduğunu daha iyi anlayabilir. • Yeni bilgileri organize eder ve eski bilgilerle bütünleştirir. • Okuduğunu anlayıp-anlamadığını kendi kendine kontrol eder ve ne anladığını bilir.	• Kolayca dikkati dağılır ve endişeli olur. • Neler olduğunu direkt okur; önceden tahmin etmez, düşünmez. • Okuduğunu anlamadığı zaman ne yapacağını bilmez. • Önemli kelimeleri tanıyamaz. • Metindeki anlatım organizasyonunu tanımlayamaz. • Yeni bilgileri eski bilgilere ekler, ilişki ve bütünleştirme aramaz. • Anlamadığının farkında olmaz.
OKUMA SONRASI	• Okuduğu şeyi çeşitli şekillerde anlatabilir. • Çabasının başarısını nasıl etkilediğini görür (değerlendirir). • Önemli fikirleri özetler, ana fikri çıkarır. • İlgili ek bilgileri araştırır.	• Okuma ve düşünme durur. • Kendini başarılı hisseder.

Tablo incelendiğinde iyi okuyucuların dikkatlerini yoğunlaştırdıkları, yeni ve eski bilgilerini etkili bir şekilde organize edebildikleri, okuma stratejilerini kullandıkları, metinle ilgili tahmin ve çıkarımlarda bulunduklarını ve nihayetinde anladıklarını değerlendirdikleri görülmektedir. Ancak zayıf okuyucuların belirtilen hususların aksine dikkatsiz oldukları, düşünmeden okumaya başladıkları, strateji kullanmadıkları ve anlama yönelik değerlendirme yapmadıkları görülmektedir. Bu durum iyi ve zayıf okuyucuların temel farkını ortaya koymaktadır. Okumanın bir anlama ve anlamlandırma süreci olduğu düşünüldüğünde özellikle öğrenciler arasındaki makasın daha da açılacağı söylenebilir. Bu açıdan okuma esnasında bilişsel stratejilerin kullanılması anlama sürecini kolaylaştırıp daha sağlıklı bir hale getirecektir.

2. YÖNTEM

2.1. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Bu araştırmayla Türkçe öğretmen adaylarının okuma stratejileri bilişsel farkındalık düzeylerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi amaçlanmıştır.

2.2 ARAŞTIRMANIN ÖRNEKLEMİ VE VERİ TOPLAMA ARACI

Araştırmanın evrenini bir devlet üniversitesinde Eğitim Fakültesi Türkçe öğretmenliği bölümünde okuyan 231 öğrenciden oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini ise 2017-2018 güz yarıyılında Türkçe öğretmenliği bölümünde okuyan öğrenciler arasından rastgele seçilen 151 öğrencinden oluşmakta ve araştırma bulguları da bu doğrultuda ortaya konulmaktadır. Araştırmada evren içerisinde yer alan öğrencilere uygulanmak üzere 200 adet anket öğrencilerin ders saatlerine uygun olarak dağıtılmıştır. Bu anketlerden değerlendirme sonrasında 49 tanesi hatalı, eksik ve yarım bırakılmasından dolayı araştırma dışı bırakılmıştır. Araştırmada verilerin elde edilmesi amacıyla Karatay (2009) tarafından geliştirilmiş olan "*Okuma Stratejileri Bilişsel Farkındalık Ölçeği"*nden yararlanılmıştır. 5'li Likert tipi olan ölçek, 32 maddeden/ifadeden oluşmakta ve üç alt boyuta ayrılmaktadır. Bu boyutlar; planlama, düzenleme ve değerlendirme olmaktadır. Ayrıca araştırmaya katılan öğretmen adaylarına ilişkin sınıf, cinsiyet, okul öncesi, mezun olunan okul, anne ve babanın çalışma durumu, anne eğitim düzeyi ve baba eğitim düzeyi, anne ve babanın okuma alışkanlıkları, gelir düzeyi ve yerleşim yeri olmak üzere 12 sorudan oluşan kişisel soru formu da verilmiştir.

2.3. BULGULAR

Araştırmada elde edilen veriler SPSS 18.0 istatistik paket programında analize uygun hale getirilmiştir. Elde edilen verilerin normal dağılım gösterip göstermediğinin belirlenmesi amacıyla Kolmogorov-Smirnov testi yapılmıştır. Kolmogorov-Smirnov testinin sonuç değerinin anlamlılık düzeyinin 0.05'in üzerinde olması verilerin dağılıma uygunluk gösterdiğini ortaya koymaktadır. Testin sonucuna göre verilerin normal dağılım gösterdikleri saptanmıştır. Bu doğrultuda katılımcıların planlama, düzenleme, değerlendirme alt boyutları ve genel bilişsel farkındalıklarıyla demografik değişkenlere göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek için ikili karşılaştırmalarda t testi ve çoklu karşılaştırmalarda ise ANOVA testi kullanılmıştır.

Araştırmanın güvenirlik katsayısının hesaplanmasında Cronbach Alfa katsayısı kullanılmıştır. Araştırmada genel okuma stratejileri bilişsel farkındalık ölçeğine ilişkin 32 soru için hesaplanan Cronbach Alfa katsayısı 0.792'dir.

Tablo 2. Katılımcılara İlişkin Demografik Bilgiler

Demografik Özellikler		Yüzde	Frekans	Toplam
Cinsiyet	Bayan	64.2	97	151
	Erkek	35.8	54	
Sınıf Düzeyi	1. Sınıf	23.8	36	
	2. Sınıf	27.2	41	
	3. Sınıf	27.8	42	
	4. Sınıf	21.2	32	
Okul öncesi eğitim	Var	19.2	29	
	Yok	80.8	122	
Mezun olunan okul	Diğer	11.9	18	
	Öğretmen Lisesi	9.9	15	
	Anadolu Lisesi	45.0	68	
	Temel Lise	16.6	25	
	Meslek Lisesi	16.6	25	
Annenin Eğitim Durumu	Okuryazar değil	9.9	15	
	Sadece okuryazar	4.6	7	
	İlkokul	55.6	84	
	Ortaokul	13.2	20	
	Lise	13.2	20	
	Önlisans	1.3	2	
	Lisans	2.0	3	
Babanın Eğitim Durumu	Okuryazar değil	1.3	2	
	Sadece okuryazar	1.3	2	
	İlkokul	37.7	57	
	Ortaokul	21.9	33	
	Lise	24.5	37	
	Önlisans	4.0	6	
	Lisans	9.3	14	
Annenin çalışma durumu	Çalışıyor	20.5	31	
	Çalışmıyor	79.5	120	
Babanın çalışma durumu	Çalışıyor	81.5	123	
	Çalışmıyor	18.5	28	
Gelir	1000- altı	8.6	13	
	1001-1500	28.5	43	
	1501-2000	21.2	32	
	2001-3000	23.8	36	
	3001-4000	12.6	19	
	4001- üstü	5.3	8	
Annenin okuma alışkanlığı	Okumaz	31.8	48	
	Nadir okur	58.3	88	
	İyi bir okuyucu	9.9	15	
Babanın okuma alışkanlığı	Okumaz	39.1	59	
	Nadir okur	53.0	80	
	İyi bir okuyucu	7.9	12	
Yerleşim yeri	Köy	21.9	33	
	İlçe	31.1	47	
	Şehir	18.5	28	
	Büyükşehir	28.5	43	

Tablo 2'ye göre öğretmen adaylarının % 64.2'si bayan adaylardan oluşmaktadır. Katılımcıların sınıf dağılımları incelendiğinde görece olarak 2. ve 3. sınıfların çoğunlukta olduğu görülmektedir. Adayların % 80.8'inin okul öncesi eğitimi almadıkları, %45'inin Anadolu lisesi mezunu olduğu, % 55.6'sının annesinin % 37.7'sinin babasının ilkokul mezunu, % 79.5'nin annesinin % 18.5'inin

babasının çalışmadığı, % 58.3'ünün 2000 tl altı gelir seviyesinde olduğu, anne ve babanın okuma alışkanlıklarının % 90 iyi okuyucu olmadıkları ve % 53'ünün köy ve ilçede yaşadıkları tespit edilmiştir.

Tablo 3. Planlama, Düzenleme, Değerlendirme Alt Boyutları Düzeyleri Ve Genel Bilişsel Farkındalık Düzeyleri

Boyutlar	Ortalama	Medyan	Std. Sapma
Planlama	3.79	3.77	0.67
Düzenleme	3.64	3.64	0.50
Değerleme	3.70	3.66	0.57
Genel Bilişsel Farkındalık	3.70	3.68	0.48

Tablo 3'e Türkçe öğretmen adaylarının planlama, düzenleme, değerlendirme alt boyutları düzeyleri ve genel okuma stratejileri bilişsel farkındalık düzeyleri yer almaktadır. Dil öğrenme stratejilerinin kullanımında öğrencilerin bilişsel farkındalık düzeyini değerlendirmede; 3,5 puan ve yukarısını iyi; 2,5–3,4 puan arasını orta; 2,4 puan ve aşağısını alanları ise zayıf görülebileceğini söylemiştir (Karatay, 2009:67). Buna göre planlama, düzenleme, değerlendirme alt boyutları düzeyleri ve genel okuma stratejileri bilişsel farkındalık düzeylerinin iyi olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 4. Planlama, Düzenleme, Değerlendirme Alt Boyutları Düzeyleri Ve Genel Bilişsel Farkındalık Düzeyleri İkili Karşılaştırma Sonuçları

		Planlama	Düzenleme	Değerlendirme	Toplam
Cinsiyet	p	.620	.002	.612	.080
Okul Öncesi eğitim	p	.071	.055	.083	.030
Annenin çalışma durumu	P	.656	.306	.007	.124
Babanın çalışma durumu	p	.390	.481	.775	.451

$p<0.05$ anlamlılık düzeyi

Tablo 4'e göre cinsiyet değişkenine göre düzenleme alt boyutu ($p=0.002$), okul öncesi eğitim alma değişkenine göre genel bilişsel farkındalık ($p=0.030$), annenin çalışma değişkenine göre değerlendirme alt boyutu ($p=0.007$) anlamlı bir farklılık göstermektedir. Planlama ($p=0.390$), düzenleme ($p=0.481$), değerlendirme ($p=0.775$) ve genel bilişsel farkındalık ($p=0.451$) düzeyleri babanın çalışma durumuna göre anlamlı farklılık göstermemektedir.

Tablo 5. Planlama, Düzenleme, Değerlendirme Alt Boyutları Düzeyleri Ve Genel Bilişsel Farkındalık Düzeyleri Çoklu Karşılaştırma Sonuçları

		Planlama	Düzenleme	Değerlendirme	Toplam
Sınıf	F	8.598	6.675	6.6771	10.763
	p	.000	.000	.000	.000
Mezun olunan okul	F	2.092	1.384	1.668	1.813
	p	.085	.242	.160	.129
Anne eğitim durumu	F	1.776	2.497	2.160	2.458
	p	.108	.025	.050	.027
Baba eğitim durumu	F	.891	.597	.752	.936
	p	.503	.733	.608	.471
Gelir Düzeyi	F	2.041	1.527	1.666	2.158
	p	.076	.185	.147	.062
Anne okuma alışkanlığı	F	.085	2.471	.641	1.019
	p	.919	.088	.528	.364
Baba okuma alışkanlığı	F	.944	.590	.029	.579
	p	.391	.556	.972	.562
Yerleşim yeri	F	.221	.039	.127	.036
	p	.882	.990	.944	.991

$p<0.05$ anlamlılık düzeyi

Tablo 5'e göre planlama, düzenleme, değerlendirme alt boyutları düzeyleri ve genel bilişsel farkındalık düzeyleri sınıf değişkenine göre anlamlı farklılık göstermektedir. Analizde çoklu karşılaştırma testlerinden (Post Hoc) Tukey HSD çoklu karşılaştırma testi kullanılmıştır. Çoklu karşılaştırma tablosuna göre sınıflar arasındaki bu farklılık dördüncü sınıfta okuyan öğrencilerinin farkındalık düzeylerinin diğer sınıflara göre daha yüksek olmasından kaynaklanmaktadır. Anne eğitim düzeyi değişkenine göre ise genel bilişsel farkındalık düzeyleri, düzenleme ve değerlendirme alt boyutları arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır. Çoklu karşılaştırma tablosuna göre bu fark genel bilişsel farkındalık düzeyleri ve değerlendirme boyutunda lise ve sadece okuryazar olanlar arasındaki farktan kaynaklanmaktadır. Planlama, düzenleme, değerlendirme alt boyutları düzeyleri ve genel bilişsel farkındalık düzeyleriyle mezun olunan okul, baba eğitim düzeyi, gelir düzeyi, anne ve baba okuma alışkanlığı ve yerleşim yerine göre farklılık bulunmamaktadır.

3. SONUÇ

Bu çalışmada Türkçe öğretmen adaylarının okuma stratejileri bilişsel farkındalık durumları çeşitli demografik özellikler dikkate alınarak incelenmiştir. Araştırmanın sonuçlarına göre öğretmen adaylarının planlama, düzenleme, değerlendirme alt boyutları düzeyleri ve genel okuma stratejileri bilişsel farkındalık düzeylerinin iyi olduğu tespit edilmiştir.

Araştırma sonuçlarına göre Türkçe öğretmen adaylarının okuma stratejileri bilişsel farkındalık durumu cinsiyet değişkeni açısından düzenleme alt boyutunda ($p=0.002$) kız öğrenciler lehine anlamlı farklılık göstermektedir. Ateş (2013), üniversite öğrencilerinin okuma stratejileri üstbilişsel farkındalık düzeyleri ilgili yapmış olduğu çalışmasında kız öğrencilerin üstbilişsel farkındalık düzeylerinin erkek öğrencilerden daha yüksek olduğu sonucuna ulaşmıştır. Ayrıca Kuş ve Türkyılmaz (2010) yapmış oldukları çalışmalarında kız öğrencilerin erkek öğrencilere göre okuma stratejilerini daha çok kullandıkları sonucuna ulaşmışlardır. Araştırmacılara göre bu duruma neden olan şey, kız öğrencilerin okumaya karşı besledikleri olumlu tutumdur. Belirtilen bu sonuçlar araştırmamızın sonucuyla örtüşmektedir.

Araştırmanın diğer bir sonucunda ise okul öncesi eğitimi alan öğretmen adaylarının genel bilişsel farkındalık ($p=0.030$) düzeyleri okul öncesi eğitimi almayan öğretmen adaylarına göre anlamlı bir farklılık göstermektedir. Bu fark okul öncesi eğitiminin önemini bir kez daha ortaya koymaktadır. Araştırmada annenin çalışma değişkenine göre değerlendirme alt boyutu ($p=0.007$) anlamlı bir farklılık göstermektedir. Anne eğitim düzeyi değişkenine göre ise genel bilişsel farkındalık düzeyleri, düzenleme ve değerlendirme alt boyutları arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır. Çoklu karşılaştırma tablosuna göre bu fark genel bilişsel farkındalık düzeyleri ve değerlendirme boyutunda lise ve sadece okuryazar olanlar arasındaki farktan kaynaklanmaktadır. Annenin çalışma değişkeninin ve eğitim durumunun anlamlı bir farklılık yaratmasının sebebi küçük yaştan itibaren çocuğa daha zengin bir öğrenme ortamı sunması olarak düşünülebilir.

Araştırmada planlama, düzenleme, değerlendirme alt boyutları düzeyleri ve genel bilişsel farkındalık düzeyleri sınıf değişkenine göre anlamlı farklılık göstermektedir. Analizde çoklu karşılaştırma testlerinden (Post Hoc) Tukey HSD çoklu karşılaştırma testi kullanılmıştır. Çoklu karşılaştırma tablosuna göre sınıflar arasındaki bu farklılık dördüncü sınıfta okuyan öğrencilerinin farkındalık düzeylerinin diğer sınıflara göre daha yüksek olmasından kaynaklanmaktadır.

Sonuç olarak Türkçe öğretmen adaylarının bilişsel okuma stratejilerini kullanmaları okunan metni daha bilinçli bir şekilde ele almalarını sağlayacak ve anlamanın kolaylaşmasını sağlayacaktır. Özellikle günümüzde zamanın önemi ve bilginin sürekli çoğalması ve güncellenmesi düşünüldüğünde bilişsel okuma stratejilerinin kullanılması birey açısından daha da önemli hale gelmektedir.

Kaynakça

1. Aksan, N. ve Kısac, B. (2009). A descriptive study: Reading comprehension and cognitive awareness skills. *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 1, 834-837.
2. Alhamdu, A. (2016). Interest and reading motivation. *Psikis: Jurnal Psikologi Islami*, 1(1), 1-10.
3. Ateş, A. (2013). Üniversite öğrencilerinin okuma stratejileri üstbilişsel farkındalık düzeyleri. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 2/4, 258-273.
4. Çöğmen, S ve Saracaloğlu, A. S. (2010). Üst bilişsel okuma stratejileri ölçeğinin Türkçeye uyarlama çalışmaları. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, II, 91-99.
5. Gelen, İ. (2004). Bilişsel farkındalık stratejilerinin Türkçe dersine ilişkin tutum, okuduğunu anlama ve kalıcılığa etkisi. *XIII. Ulusal Eğitim Bilimleri Kurultayı, Malatya İnönü Üniversitesi.*
6. Güngör, A. (2005). Altıncı, yedinci ve sekizinci sınıf öğrencilerinin okuduğunu anlama stratejilerini kullanma düzeyleri. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi,* 28, 101-108.
7. Hardebeck, M. M. (2006). *Effectiveness and usage of reading comprehension strategies for second grade title 1 students* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Minnesota State University Education Department, Minnesota.
8. Harris, A. J. & Sipay, E. R. (1990). *How to increase reading ability: A guide to developmental & remedial methods*, (9th ed.), London: Longman.
9. Karatay, H. (2009). Okuma stratejileri bilişsel farkındalık ölçeği. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(19), 58-80.
10. Kuş, Z. ve Türkyılmaz, M. (2010). Sosyal bilgiler ve Türkçe öğretmeni adaylarının okuma durumları: (İlgi, alışkanlık ve okuma stratejilerini kullanım düzeyleri). *Türk Kütüphaneciliği*, 24/1, 11-32.
11. TDK, (2019). http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&kelime=OKUMAK Erişim Tarihi: 21.01.2019
12. Temizkan, M. (2008). Bilişsel okuma stratejilerinin Türkçe derslerinde bilgiye dayalı metinleri okuduğunu anlama üzerindeki etkisi. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, 28 (2), 129-148.

ATLAS II. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ
TAM METİN BİLDİRİ
15-17 ŞUBAT 2019 Mardin / Türkiye

SOSYAL POLİTİKA BAĞLAMINDA ÇEVRENİN KORUNMASI VE SENDİKALAR

PROTECTION OF ENVIRONMENTAL AND TRADE UNIONS IN THE CONTEXT OF SOCIAL POLICY

Sevgi IŞIK EROL[1]

ÖZET

Çevre politikaları üretme ihtiyacı; sanayileşme ve teknolojik gelişme, dünya savaşları, nüfusun artması ve büyük kentlerin yaygınlaşması, iklimlerin değişmesi, havanın kirlenmesi, suyun ve yaşanabilir alanların azalması gibi nedenlerle ortaya çıkmıştır. Esasen, çevre sorunları bir bütün olarak ele alındığında konu sadece insan sağlığı ile sınırlı değildir. Öyle ki, çevresel problemler demografik, ekonomik, sosyal, politik ve kültürel gibi birçok konuyu içerir. Bu nedenle konu sadece dar bir çevreyi değil, aynı zamanda sendikaları, sivil toplum kuruluşlarını, kamu kurum ve kuruluşlarını da ilgilendirir. Konunun önemi nedeniyle bu çalışmanın amacı, sosyal politika bağlamında sendikal hareketin mücadele alanı içinde çevre sorunsalının yerini incelemektir. Çalışmanın kapsamı, çevre sorunlarının sosyal politika alanına nasıl girdiği ve bu noktada sendikaların çevre sorunlarına nasıl yaklaştığıdır. Teorik çerçevede ele aldığımız çalışmanın ön bulguları arasında; sosyal politikanın önemli aktörlerinden biri olan sendikaların çevre sorunlarına duyarlı ve çevre koruma faaliyetlerinde yer aldıkları görülmektedir. Ancak sendikaların, üyelerinin işlerini kaybetmelerine neden olacak koruma arayışlarına da oldukça sert tepki gösterdikleri de görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Politika, Çevre, Sendika, İşçi, İşveren.

ABSTRACT

The need to produce environmental policies; industrialization and technological development, world wars, population growth and the spread of big cities, climate change, air pollution, water and livable areas have emerged due to reasons such as reduced. Essentially, when environmental issues are taken as a whole the issue is not only limited to human health. So that, environmental problems include many issues such as demographic, economic, social, political and cultural issues. For this reason, the issue concerns not only a narrow environment but also the unions, non-governmental organizations, public institution and organizations. Due to the importance of the subject, the aim of this study is to examine context of social policy the place of the environmental problem in the struggle field of the trade union movement. The scope of the study is how the environmental problems get into the scope of social policy and at this point, how the unions approach the environmental problems. Among the preliminary findings of the study we are dealing with in the theoretical framework; it is seen that unions, which are one of the important actors of social policy, are sensitive to environmental problems and take part in environmental protection activities. However, it is also seen that the unions reacted quite harshly to the search for protection that would cause their members to lose their jobs.

Keywords: Social Policy, Environment, Trade Union, Employee, Employer.

1. GİRİŞ

İnsanoğlu varoluşundan bugüne kadar çevreyle doğrudan etkileşim halinde olduğu ve çevresini değiştirdiği bir gerçektir. İnsan uzun yıllar boyunca çevreyle uyumlu bir yaşam sürdürmüş, onun sağladığı kaynakların sınırsızlığına inanmıştır (Aksu, 2011, s.9). Denilebilir ki, insanlığın ilerlemesinin meydana getirdiği tüm olumlu gelişmeler, doğanın cömertçe kullanılması ile

[1] Doç. Dr., Batman Üniversitesi, İİBF, Batman, Türkiye; sevgi.isik@windowslive.com

gerçekleşmiştir. Ancak bugün içinde yaşadığımız uygarlık çağında, gereksinimlerin temini için sadece doğanın kullanılmasına değil, aynı zamanda doğanın tüketilerek ortadan kaybolmasına da tanıklık etmekteyiz. İnsanlık tarihi çevre kirlenmesi olgusunu ilk defa insan ve çevre denge ilişkisinin bozulmasına yol açacak şekilde yaşamaktadır. Bu durum çevre sistemin bir parçası olan insanoğlunu da tehlikeli bir geleceğe sürüklemektedir. İnsan ve çevre dengesinin bozulmasına neden olan bir hızla büyüyen çevre kirliliğinin temel nedeni hiç şüphesiz hızla gelişen sanayileşme olgusudur (Deniz, 2009, s.96).

Bu anlamda çevreye yönelik politikaların temelini sanayileşme sürecine dayandırmak mümkündür. Sanayileşme ile birlikte meydana gelen hızlı üretim tüm dünyadaki tüketim algısını değiştirmiştir. Üretim ve tüketim dayanışması üzerine kurulan kapitalist sistem, ilk dönem sanayileşme sürecinde gerek büyüme gerekse kalkınmanın temel dinamiği olarak her şeye rağmen bu süreci desteklemiştir. Üretim süreçlerinin meydana getirdiği tahribatların kısmen / çoğunlukla göz ardı edilmesinin olası olduğu bu dönem aslında günümüzdeki çevre tartışmalarının temelini oluşturmaktadır. Ardından da sanayileşme ve dünya savaşları, kentleşme, nüfus artışı, iklim değişiklikleri, hava kirliliği, suyun ve yaşanabilir alanları azalması ve teknolojik gelişmeler gibi nedenlerden dolayı çevre politikaları üretme ihtiyacı doğmuştur (Alper vd., 2013, s.160).

Nitekim Sanayi Devrimi'nden bu yana çalışma ortamında çeşitli risklere bağlı olarak gerçekleştirilen üretim süreçleri, işçi sağlığı ve iş güvenliğini olumsuz yönde etkilemiştir. Öyle ki, bu olumsuzluklar sadece çalışanların sağlık ve güvenliklerini değil, aynı zamanda söz konusu işyerinin çevresinde yaşayanların da sağlık ve güvenliklerini tehdit eder duruma gelmiştir. İşyerlerinin sağlığı olumsuz etkileyen tesirlerinin, işyeri sınırları dışına taşması sonucu, meslek hastalıkları çevre hastalığı olarak da nitelendirilir hale gelmiştir (Ünlütürk, 2006, s.98-99). Geçmişte işyerlerinin, çalışanların sağlığı üzerindeki etkileri yalnızca işçi ve işverenleri ilgilendirirken; günümüzde ise sendikaları, devletin sınırlı sayıda kurumunu ve birçok toplumsal örgütleri de ilgilendirir duruma gelmiştir (Kapar, 2004, s.5).

2. SOSYAL POLİTİKA VE ÇEVRE ARASINDAKİ ETKİLEŞİM

Sanayi Devriminden günümüze değin sosyal politika ve çevre sürekli olarak birbirini etkilemiş adeta birbirleri üzerinde sonuçlar doğurmuştur. Son yıllarda tüm dünyada işgücü piyasalarının âdem-i merkezîleşmesi, esneklik uygulamaları, hızlı kentleşme, artan işsizlik, işgücünün kayıt dışı istihdamı, genişleyen hizmet sektörü, artan uluslararası ticaret, ilerleyen teknoloji gibi gelişmeler sosyal politika ve çevre etkileşiminin giderek daha ciddi ve kapsamlı sonuçlar oluşturmasına neden olmuştur. Artık ne üretim sürecinin çevreyle ilgili sonuçlarını bir fabrikanın çevresiyle sınırlı bir biçimde değerlendirmek mümkündür; ne de çevre politikalarının sosyal politika üzerindeki etkilerini tek bir fabrikadaki üretim, istihdam ve emek - sermaye ilişkileri ile değerlendirmek mümkündür (Ünlütürk, 2006, s.91)

Bir yandan sosyal politika ve çevre arasındaki giderek artan etkileşim, diğer yandan çevreyle ilgili yıkım ile yıkımın sosyal, ekonomik, siyasi neden ve sonuçları sosyal politika içinde bir çevresel genişlemeye yol açmaktadır. Sosyal politikanın çevresel genişlemesi, sosyal politikanın gelenekselleşmiş işlevleri, konuları, eylem düzeyleri, aktörleri varlıklarını ve önemlerini korurken, çevre sorunları ile ilgili yeni bazı işlevlerin, konuların, eylem düzeylerinin, aktörlerin sisteme eklemlenmesine işaret eder (Ünlütürk, 2006, s.91).

Dar anlamda sosyal politika, işçi statüsünde çalışanların iş ilişkileri ve çalışma yaşamında korunması amacıyla devlet tarafından alınan karar ve sürdürülen uygulamaları inceleyen bir bilim dalıyken (Bedir vd., 2012, s.3); geniş anlamda sosyal politika ise amacı sosyal adalet ve sosyal eşitlik ile birlikte toplumların refahını sağlamak olan, kapsamı sosyal sorunların kapsamı ile paralellik gösteren, ekonomi politikalarına sosyal boyut katma amacında olan ve ekonominin işleyişindeki aksaklıkları düzeltici politikaların oluşmasını sağlayan, bu bakımdan sosyal dengeyi

arzulayan insancıl bir bilim dalı olarak tanımlamak mümkündür (Bedir vd., 2012, s.5). Bu bağlamda sosyal politikanın çevresel genişleme sonucunda, bu temel konu ve işlevinin yanı sıra yaşamın korunması, sağlıklı bir çevre için mücadele, çevre ile uyumlu üretim gibi birçok konularında sosyal politika içinde yer aldığı görülmektedir (Kapar, 2003).

Sosyal politika ülkelere göre farklı biçimler alır ve farklı özellikler taşır. Eğer sosyal politika çalışma veya istihdam koşulları ile ücretin belirlenmesine ilişkin oluşmuş yapılar olarak diğer bir ifadeyle dar anlamda ele alınacaksa, o zaman dar çerçevede işleyen ve değerlendirilen bir sosyal politika çevresel konuları içermez. Böylece çevrenin korunmasına ilişkin birçok düzenleme sosyal politikanın dışında gerçekleşir. Neticede dar tanımlanmış bir sosyal politikada, ne sendikalar çevresel konularla ilgilenir, ne de sendikalar ile işletmeler veya sektör arasında yapılan sözleşmelerde çevresel konular yer alır. Fakat sosyal politika bazı temel nedenlerden dolayı çevresel konuları içermek zorunda kalmaktadır. Öyle ki, çalışanların bulundukları işyerleri, çevresel risklerin önemli bir kısmını ortaya çıkaran yerlerdir. Çalışanlar işyeri dışındaki yaşamlarında da çevresel risklerden etkilenen ve bu risklerle başa çıkmaya çalışan kişilerdir. Ayrıca danışma, bilgilenme hakkı, mesleki vasıf, işçi sağlığı ve iş güvenliği, gelir desteği ve yardımları, iş güvencesi gibi geleneksel mücadele konuları önemli ölçüde çevresel sorunlardan etkilenmektedir (Kapar, 2003).

Diğer tüm alanlar gibi çevre konusunun da sosyal politikayı etkilemesi kaçınılmazdır. Ancak sosyal politikaların dönüşüm süreçlerine yeşil ekonominin katkısı, mevcut politikaların çevresel faktörler göz önünde bulundurularak yeniden düzenlenmesi yönünde olmuştur. Aksi halde sosyal politika literatüründe "Beş Büyükler" olarak anılan sosyal güvenlik, konut politikası, sağlık politikası, sosyal çalışma ve eğitim gibi temel sosyal politika bileşenlerinin yeniden üretilmesi gibi bir çaba söz konusu değildir. Nitekim konunun özü bu politikaların çevreye duyarlı bir şekilde yeniden düzenlenmesinden ibarettir (Alper vd., 2013, s.183).

Öte yandan çevre politikası, bir ülkenin çevre konusundaki tercih ve hedeflerinin belirlenmesi şeklinde tanımlanmak mümkündür. Geniş anlamıyla çevre politikası çevre sorunlarının çözümü için geleceğe yönelik olarak alınması gereken önlemlerin ve benimsenen ilkelerin bütünüdür. Çevre politikaları, çevresel değerleri sürdürebilmek, küresel çevreyi güvence altına almak, insanların üretim ve tüketim faaliyetlerinden dolayı meydana gelen zararları ortadan kaldırmak için amaçlar belirlemek ve bu amaçlara ulaşmak için alınması gereken önlemleri ve bu önlemlerin getirdiği maliyetlerin nasıl paylaşılacağını ifade eden bir kavramdır (Toprak, 2006, s.151). Ancak sosyal politika bağlamında çevre politikaları doğrudan çevreyi korumaya yönelik tek bir alan olmayıp sosyal politika, çevre politikalarını işçi sağlığı ve iş güvenliği, istihdam gibi geleneksel mücadele konuları çerçevesinde ele almaktadır.

2.1. İŞÇİ SAĞLIĞI VE İŞ GÜVENLİĞİ

Sanayileşme ile birlikte artan fabrikalar, insanların bir takım ihtiyaçlarını karşılamak ve bunu yaparken de en yüksek karı elde ederek ortakların kar payı beklentilerine en iyi şekilde cevap verebilmek ve işletmenin sürekliliğini sağlamak amacı ile kurulmuşlardır. Bu anlamda fabrikalarda artan iş kazası ve meslek hatalıklarının yanında fabrikalar tarafından, bilinçsizce ve sorumsuzca yapılan faaliyetler, çevre kirliliği, doğal kaynakların yok edilmesi gibi çevresel sorunların artması bu işyerini topluma karşı sorumluluklarının farkına varmaları ve üzerlerine düşeni yapmaları gerektiği gerçeği ile karşı karşıya bırakmıştır (Üstünay, 2008, s.46).

Geçmişte işyerinde yapılan üretimin çalışanların sağlığı üzerindeki etkileri sadece işverenleri, çalışanları, sendikaları ve devletin sınırlı sayıda kurumunu ilgilendirirdi. Ancak günümüzde işyerlerindeki üretim sürecinin insan ve diğer canlıların sağlığı üzerindeki etkileri, farklı birçok kamu kurumu yanında, birçok toplumsal örgütleri de ilgilendirmektedir. Nitekim çevreci veya yeşil örgütler, halk ve çevre sağlığı birimleri, çevre araştırma ve koruma birimleri, devletin sağlık ve çevreyle ilgilenen tüm kurumları, işyerlerinin çevresinde yaşayan insanlar dikkatlerini

işyerlerine ve işyerlerinden kaynaklanan veya kaynaklanabilecek çevre ve sağlık sorunlarına çevirmiş durumdadır (Kapar, 2004, s.5).
Bu anlamda geliştirilen çevre koruma politikaları, işyerlerindeki işçi sağlığı ve iş güvenliği önlemlerini destekler özelliktedir. Çevre sorunlarının önemli bir sonucu da yaşam kalitesini olumsuz yönde etkilemesi yönünde görülmektedir. Genellikle işçilerin yerleşim yerleri, işyerlerinin ve çevre sorunlarının yoğun olarak bulunduğu bölgelerde yer almaktadır. Bu sebeple hem işçiler hem de aileleri, işyerlerinin çevre sorunu oluşturan unsurları yanı sıra diğer bazı yerleşim yerlerinin özelliklerinden kaynaklanan çevre sorunları ile de karşı karşıya kalabilirler. İş sağlığı ve iş güvenliği sorunlarının öncelikli ve doğrudan tarafı olarak işletmeler ve sendikalar yaşam kalitesi kavramını da göz önünde bulundurarak çevre konusunda bir politika oluşturmaları gerekmektedir (Kocabaş ve Sarıkaya, 2009, s.64)

Özellikle sendikalar toplu iş sözleşmelerine çevre konusunda; işçi sağlığı ve iş güvenliğine ilişkin hükümler koymalıdır. Nitekim toplu iş sözleşmelerine en kolay konulabilecek hükümlerin başında işçi sağlığı ve iş güvenliğine ilişkin hükümler gelmektedir. Toplu iş sözleşmelerine konulacak işçi sağlığı ve iş güvenliğine dair hükümler ile daha sağlıklı bir çalışma ortamının sağlanması işveren desteği gerçekleşir. Çevrenin korunması ile ilgili çeşitli kurul veya komitelerin kurulması, çevreyi ilgilendiren gelişmeler / konular hakkında işçilerin bilgilendirilmesi, bilgi edinme hakkının tanınması işçilerin yönetime katılmasını sağlayan toplu iş sözleşmesi hükümleri oluşturabilir. Ayrıca toplu iş sözleşmelerine çevreyle doğrudan ilintili düzenlemeler de konulabilir. Söz konusu düzenlemeler arasında;

- ✓ Çevre hakkında eğitim yükümlülüğünün işverene getirilmesi,
- ✓ Çevre hakkında bilgi verilmesi,
- ✓ Çevreyi kirletecek tasarrufların önceden ihbar edilmesi,
- ✓ Sendika ve işverenin çevre koruma faaliyetleri konusunda ortak taahhüde girmesi,
- ✓ İşyerinden çevreye yayılan kirletici atıklar için işverenin, belirli bir süre içerisinde önleyici tedbirler almayı taahhüt etmesi gibi hükümler yer alabilir (Oğuzhan, 2012, s.152.)

Çevre koruma politikaları, yeni istihdam alanları meydana getirerek işsizliğin azalmasına neden olabildiğinden dolayı çevre konusu, sağlık boyutu yanında istihdam ve istihdama bağlı gelir üzerinde de etkisini göstermektedir. Bu nedenle bazı çevre koruma politikaları, işyerlerini, yer değiştirmeye veya belirli bölgelerde kurulmaya zorlayabilir (Kocabaş ve Sarıkaya, 2009, s.64).

2.2. İSTİHDAM

İktisadi ve teknolojik ilerleme başlı başına birer amaç olmayıp, bireylerin kendilerini gerçekleştirmelerine yardım edecek, sosyal refah düzeyini artıracak araçlardır. Ancak bu iki aracın kullanılması, amaçları önceden tahmin edilmesi imkânsız birtakım etkilerle birlikte, bazı olumsuz sonuçların meydana gelmesine sebep olmuştur. Günümüzde gerek iktisadi gerekse teknolojik gelişme sürecinin insan ve çevresi üzerindeki olumsuz etkileri, dünyamızda yaşamın devam edip etmeyeceği sorununu dahi gündeme getirmiştir. Zararlı maddeler nedeniyle havanın, suyun ve toprağın kalitesinin azalması, hammadde kaynaklarının aşırı ölçüde kullanılması, hayvan ve bitki türlerinin yok olması bu araçlara şüpheyle bakılmasına sebep olmuştur (Kaplan, 1991, 279).

Son zamanlarda çevre kirliliği giderek daha ciddi bir problem haline gelirken, birçok sanayileşmiş ülke, çevre kirliliğini kontrol edebilmek; istihdam ve çevrenin koordineli gelişimini teşvik edebilmek amacıyla politikalar benimsemiştir. Neticede çevre düzenlemesi özellikle istihdam hacmini önemli ölçüde etkileyerek, iktisadi ve sosyal kalkınmaya da tesir eder. Çevresel düzenlemeler sadece istihdam ölçeğini doğrudan doğruya etkilemekle kalmaz. Aynı zamanda endüstriyel yapıdaki ve teknolojik yeniliklerdeki gelişmeleri de teşvik ederek dolaylı bir etkide bulunur. Öte yandan, bir çevre düzenleme politikalarının uygulandığı durumlarda, söz konusu durumun istihdam ölçeğini küçültüp küçültmeyeceği konusundaki tartışmalar da hiçbir zaman

son bulmamıştır (Cao, Wang ve Ying, 2017, s.1). Ancak ulusal düzeydeki çevresel politikalar ve önlemlerden "istihdam hacmi" birkaç şekilde etkilenebilir (Bhalla, 1992, s.163).
Çevre koruma politikalarının artmasıyla birlikte birçok yeni sektörün, işyerinin ve işin de oluşturulduğu da bilinmektedir. Diğer bir ifadeyle çevre koruma politikaları, çevre sorunlarının çözümüne yönelik mal ve hizmet üreten işyerlerinin kurulmasına neden olmuştur. Bu yönüyle, çevresel kaygılar ve önlemler yeni işler meydana getirerek istihdamın artmasını sağlamıştır. Çevre koruma politikalarının istihdam oluşturan ana faaliyet alanlarını kirlilik önleme, yeni enerji kaynakları ve enerji koruması, yeniden işleme ve atık yönetimi, taşıma ve ulaştırma, su ve sel baskını çalışmaları, tarımsal alanların iyileştirilmesi, koruma bölgeleri ve ormancılık, çevresel araştırma - geliştirme, çevresel idare ve kamu çalışmaları oluşturmaktadır (Oğuzhan, 2012, s.129-130).

Bu bağlamda öncelikle filtreler, geri dönüşüm, ekipmanı, çökelticiler, soğutma kuleleri, su arıtma bileşenleri, kirlilik kontrol ekipman ve cihazları üreten yeni endüstrilerde ek işler meydana gelebilir. İşler ayrıca lisanslama ve danışmanlık hizmetleri ve kirlilik kontrol teknolojisinin yayılması ile ilgili yazılımlar aracılığıyla da oluşturulabilir. Bununla birlikte, bu olumlu istihdam etkilerinin, çoğunlukla kirlilik kontrol endüstrisinin çoğunun bulunduğu gelişmiş ülkelerde ortaya çıkması muhtemeldir. Ancak istihdamdaki bu kazanımların, istihdam hacminin yalnızca küçük bir kısmını temsil etmesi de olasıdır. Ar-Ge'de kirlilik kontrol teknolojisinin geliştirilmesi konusunda herhangi bir uluslararası işbirliğinin bulunmaması durumunda, gelişmekte olan ülkelerin çoğunun bu artan potansiyel istihdam hacminden yararlanmaları söz konusu olmayabilir. Ancak çevresel politikaların, istihdama olumlu etkileri, çevreyle uyumlu olan diğer bir ifadeyle yani yenilenebilir enerji ve emek yoğun geri dönüşüm gibi ekonomik faaliyetlerin büyümesinden kaynaklı olarak artış göstermesi de mümkün olabilir. Bu bağlamda toprak erozyonunu durdurmak için emek yoğun önlemler alınması az gelişmiş ülkelerde de istihdamın artmasına neden olan çevre politikaları arasında yer alabilir (Bhalla, 1992, s.163-164).

Öte yandan ulusal düzeydeki çevresel politikalar ve önlemlerden "istihdam hacmi" olumsuz yönde de etkilenebilir. Öyle ki, çevreye önlenemez zararlar verdiği durumlarda işletmenin tümüyle kapatılması ve çalışanların işsiz kalması söz konusu olabilir. Bu durumda işveren, çevre koruma maliyetlerini üstlenmek istemediği zaman; işçi, işverenin maliyeti düşürmek amacıyla işten çıkarma yoluna başvurabileceğinden korktuğu zaman; işçi ve işveren işyerinin kapatılmasına karşı koyduğu zaman "çevreye karşı iş" çelişkisi meydana gelir. Sosyal politika ve çevrenin birbirleriyle barışamamasının altında yatan en önemli gerekçe de sözü edilen "çevre ve iş" karşıtlığıdır. Bu karşıtlık kimi zaman öylesine keskinleşir ki, tarihsel olarak karşıt konumda yer alan sermaye ve işçi sınıfı yeni çevre politikalarına ve çevrecilere karşı bir araya gelebilir (Ünlütürk, 2006, s.102).

Çevre koruma politikaları sadece istihdam düzeyi üzerinde etkili olmayıp aynı zamanda, istihdamın bölgesel dağılımını da belirleyebilir. Nitekim çevre koruma politikaları sonucunda ya işyerleri ülke içerisinde yer değiştirmek zorunda kalmakta ya da belirli bölgelerde toplanmaya zorlanabilmektedir. Böylece emek piyasasında akıcılığın arttırması beklenmektedir. Ancak işgücü akıcılığının gerçekleşmediği durumlarda, bir bölgede çalışanlar işsiz kalırken, işyerlerinin kurulduğu yeni bölgede ise istihdam hacmi artabilir (Oğuzhan, 2012, s.128-129).

3. ÇEVRE SORUNLARI KARŞISINDA SENDİKALARIN TUTUMU

Endüstriyel kapitalizm tarihi, işçiler için yeni mücadele alanları açan birbiriyle ilişkili soysal, iktisadi ve çevresel konuları / sorunları içinde barındıran önemli bir dönemdir. Bu bağlamda küresel ısınma, zararlı kimyasal maddeler, doğal kaynakların korunması ve kaynaklara eşit erişim, yenilenebilir enerji ve çevre dostu teknolojiler, sağlıklı ve güvenli çalışma ve yaşam koşulları günümüzde sendikaların gündemine girmesi gereken çok önemli mücadele konuları arasındadır. Nitekim sendikaların kaybettikleri toplumsal güç ve meşruiyetlerini tekrar

kazanabilmesinin yolu, üyelerinin gündelik talep ve ihtiyaçlarıyla daha genel toplumsal sorunlar arasında dengeli bir bağ kurmalarından geçmektedir (Ulutaş, 2009, s.591-592).

Öte yandan istihdamın geleceği, çalışma koşulları ve insanların üstlenecekleri iş türleri, iklim değişikliği gibi çevresel zorluklara verilen tepkilere büyük ölçüde bağlıdır. Bu nedenle emeğin çevre koruma ile birleştirilmesi işçi sendikaları için önemlidir (Goods, 2011, s.58). Şayet sendikalar, emeği çevre koruma ile birleştirmez, diğer toplumsal hareketlerden ve hedeflerden kopar ve daha geniş bir hareketin bileşeni olmayı reddederse, görevinin ücretlerin savunulmasıyla sınırlı olduğunu kabul ederse, güç kaybetmekten kurtulamayacaktır. Bu bağlamda üretimin temel aktörü ve toplumun en geniş kesimi olarak işçi sınıfı ve onların temsilcisi olarak sendikalar, tüm toplumu derinden etkileyen çevre problemlerine yönelik kalıcı çözümlerin üretilmesinde önemli taraflardan biri olmalıdır. Sendikalar aynı zamanda çevre sorunlarına karşı kökten ve gerçekçi çözüm önerileri sunma sorumluluğunu da üstlenmelidirler (Ulutaş, 2009, s.592).

Esasen "istihdam", sendikaların çevre sorunlarına ve çevre koruma politikalarına yaklaşımını belirleyen temel bir unsurdur. Sendikalar, istihdam hacmini azaltmayan, işsizliği ve eksik istihdamı arttırmayan çevre koruma politikalarını destekler. Diğer bir ifadeyle istihdamın azalmasıyla sonuçlanacak veya istihdamın artmasını engelleyecek her türlü çevre koruma uygulamasına sendikalar direnç gösterir. Bu durumda sendikalar işgücü yoğun bir yatırımı gerekli kılan çevre koruma programlarına ve girişimlerine destek verirken, sermaye yoğun üretimi geliştiren ve istihdamı azaltıcı sonuçlar doğuran politika ve girişimlere açıkça karşı çıkar (Kapar, 2003).

Genellikle işçilerin ve sendikaların işletmelerin çevreyle ilgili temel karar alma süreçlerine doğrudan katılmaları söz konusu değildir. Kaldı ki, çevresel maliyetlerden kaçınmaları nedeniyle, işverenler çevresel önlemlere ilişkin önerilere çoğunlukla sıcak bakmamaktadırlar. Bu durumda sendikalar başta toplu pazarlık olmak üzere mitingler, kampanyalar, ulusal ve uluslararası toplantılar, eğitim çalışmaları, medyanın kullanılması, diğer demokratik kitle örgütleriyle işbirliği içinde olarak kamuoyunun harekete geçirilmesi ve yargı yoluna başvurulması gibi mücadele araçlarını kullanarak, gerekli önlemlerin alınmasını sağlayabilirler (Ünlütürk, 2006, s.112).

Sendikaların, çevre konusunda üyelerinin bilinçlendirmeleri, üyelerinin çalıştığı işyerlerinde çevre kirliliğine neden olan ve üyelerinin sağlığına zararlı koşulları gidermek için duyarlı davranıp, gerekli tedbirlerin alınmasını sağlamaları, uyguladıkları eğitim programlarında üyelerine kalıcı bir çevre bilinci kazandırmaları gerekmektedir. İşçilere, çevrenin dışsal bir sorun olmadığını aksine yaşamın kendisi olduğunu anlatmak öncelikle sendikaların görevleri arasında olmalıdır. Sendikalar, örgütlü bulundukları işyerlerinde, çevreyi ve işçilerin sağlığını tehlikeye atan teknolojilerin kullanılmasını önlemelidir. Böylece alınan bu tedbirlerin gerek işçilere gerekse kamuoyuna açıklanması / anlatılması, hem sendikalara olan güveni ve desteği arttıracak hem de işçi örgütlerinin sağlıklı ve etkili gelişmesine katkıda bulunacaktır (Oğuzhan, 2012, s.153.)

SONUÇ

Sanayileşme, iktisadi ve sosyal gelişmenin en önemli unsurlarından biri olarak kabul edilmesine rağmen, aynı zamanda sosyal politikanın günümüzdeki anlamı ve kapsamına göre "çevre sorunlarının" da başlamasına neden olan en önemli bir unsurdur. Öyle ki, dünya bir taraftan hızlı bir şekilde sanayileşme sürecine girerken, diğer taraftan bu süreçte çevresel faktörler göz ardı edilmiştir. Ancak günümüzde üretim ve tüketim sürecinin her aşamasında sınırlı olan doğal kaynakların tüketilmesi ve çevre üzerine önemli bir baskı unsuru oluşturması; çevrenin de bir kaynak olduğunu, zamanla kirlenerek tükenebileceğini gündeme getirmiştir.

Çevre kirlenmesi önceleri sadece hava, su ve toprağın kirlenmesi olarak algılanırken artık günümüzde bu değer yargıları değişmiş; çevre kirlenmesinin siyasal, sosyal, iktisadi birçok sonucunun olduğu kabul edilir olmuştur. Çevre sorunlarının etkisinin genişlemesine paralel olarak bu durumdan yakinen etkilenenler arasında hiç şüphesiz ki, çalışma hayatı olmuştur. Çevre sorunlarının çalışma hayatını ve çalışma hayatının aktörlerini diğer bir ifadeyle işçi ve işverenleri çeşitli seviyede ve biçimlerde etkilemesi konunun sosyal politikanın mevcut konuları arasına girmesine neden olmuştur.

Dar anlamda çevre koruma politikalarının temel amacı insanların daha sağlıklı ve güvenli bir çevrede yaşamalarıdır. Oysa sanayileşmenin ortaya çıkardığı iktisadi ve toplumsal sorunlara bir tepki olarak ortaya çıkan sosyal politikaya göre çevre politikalarının temel amacı işçilerin daha kaliteli bir çalışma ortamında istihdam edilmeleri, işçi sağlığı ve iş güvenliği konusunda korunmalarıdır. Sosyal politika bu amacı büyük ölçüde sendikalar aracılığı ile gerçekleştirir.

Nitekim ilk dönemlerde sendikaların pazarlık konularını ücret, çalışma süreleri, cinsiyet eşitsizliği gibi yalnızca üyelerinin hak ve menfaatleri üzerinde yoğunlaşan bir politika ve mücadele anlayışı oluştururken; günümüzde sendikaların mücadele konusuna çevre sorunları da eklenerek toplumsal boyutta genişlemiştir. Kaldı ki, toplu iş sözleşmesinin tarafı olarak, işçi sınıfının temsilcisi olarak sendikalar çevre sorunlarına karşı çözüm üretmek ve aynı zamanda mücadele etmekle ile sorumludurlar. Ancak sendikalar çevre sorunu oluşturan işyerlerinde işçilerin işlerini kaybetmelerine karşı oldukça sert tepki gösterirken; işçi sağlığı ve iş güvenliği ile ilgili çevresel düzenlemeleri de desteklerler.

KAYNAKÇA

1. Alper, Y. Tokol, A., Özdemir, Ç. (2013). *Sosyal Politika II*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını No: 2878.
2. Aksu, C. (2011). *Sürdürülebilir Kalkınma ve Çevre.* Denizli: Güney Ege Kalkınma Ajansı.
3. Bhalla, A.S. (1992). Conclusions and Future Perspectives, *Environment, Employment and Development* (Ed. & A.S. Bhalla). Geneva: International Labour Organisation, s.161-172.
4. Bedir, E., Alper, A., Tokol, A., Özaydın, M. M., Metin, B. (2012). *Sosyal Politika*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını No: 2628.
5. Cano, W., Wang, H., ve Ying, H. (2017). The Effect of Environmental Regulation on Employment in Resource - Based Areas of China - An Empirical Research Based on the Mediating Effect Model. *International Journal of Environmental Research and Public Health, 14(12), s.1-11.*
6. *Deniz, M. H. (2009). Sanayileşme Perspektifinde Kentleşme ve Çevre İlişkisi. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Dergisi, (19), s.95-105.*
7. Goods, C. (2011). Labour Unions, The Environment And 'Green Jobs'. *Journal Of Australıan Political Economy*, No:67, s.47-67.
8. Kapar, R. (2003). Sorunları, Çevrenin Korunması ve Sendikalar. *İş, Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi,* 5(2), Sıra:5, Erişim Tarihi: 15.01.2019, https://www.isguc.org/?p=article&id=170&cilt=5&sayi=2&yil=2003.
9. Kapar, R. (2004). Çevresel Konularda Sendikal Gerekçeler ve Açılımlar: Sosyal Dayanışmanın Gücü. *Sendikal Notlar*, Erişim Tarihi: 15.01.2019, http://www.sosyalkoruma.net/pdf/sendikal.pdf.
10. Kocabaş, F. ve Sarıkaya, M. (2009). İşletmelerin Gönüllü Çevreci Kuruluşlarla İlişkisi ve İstihdam Politikalarındaki Rolü. *İş, Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi,* 11(1), Sıra:4, Erişim Tarihi: 15.01.2019, https://www.isguc.org/?p=article&id=350&cilt=11&sayi=1&yil=2009.
11. Kaplan, A. (1991). Çevre Sorunları ve Ekonomi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 46(1), s.279-285.

12. Oğuzhan, A. (2012). *Türkiye'de Çevre Sorunları ve Sendikal Duyarlılık*. (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), Edirne: Trakya Üniversitesi, S.B.E.
13. Toprak, D. (2006). Sürdürülebilir Kalkınma Çerçevesinde Çevre Politikaları ve Mali Araçlar. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* (4), s.146-169.
14. Ulutaş, Ç. Ü. (2009). Alpaslan Işıklı'ya Armağan. *İki Düşman Kardeş: Endüstri İlişkileri ve Çevre* (Ed. & H. T. Benli, Y. Koç ve S. Şahinkaya). Ankara: Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları No: 31, s.577-598.
15. Ünlütürk, Ç. (2006). *Sendikal Hareket ve Çevre Sorunları: Türkiye'de Sendikaların Çevre Politikaları.* (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi, S.B.E.
16. Üstünay, M. (2008). *İşletmelerin Sosyal Sorumlulukları Çerçevesinde Yeşil Pazarlama Uygulamaları ve Kimya Sektörüne Yönelik Bir inceleme*. (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), Edirne: Trakya Üniversitesi, S.B.E.

ATLAS II. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ
TAM METİN BİLDİRİ
15-17 ŞUBAT 2019 Mardin / Türkiye

TÜRKİYE'DE BÖLGESEL GELİŞMİŞLİK FARKLARININ EMEK PİYASALARINA ETKİSİ

IMPACT ON LABOR MARKETS OF REGIONAL DEVELOPMENT DIFFERENCES IN TURKEY

Sevgi IŞIK EROL[1]

ÖZET

Türkiye'de azgelişmiş bölgeler, gelişmiş bölgelere göre sosyal refahtan daha az pay almaktadırlar. Bu nedenle, bu bölgelerdeki yatırım ve istihdam seviyesi istenilen düzeyde gelişmemiştir. Öyle ki, azgelişmiş bölgelerin emek piyasalarında; istihdam genellikle kayıtdışı, işsizlik oranları yüksek, ücretler ise düşüktür. Konunun önemi nedeniyle bu çalışmada, Türkiye'deki bölgesel gelişmişlik farklarının emek piyasalarına nasıl etkilediğini incelemeye çalıştık. Çalışmamız teorik olarak ele alınmıştır. Konu, Türkiye İstatistik Kurumu (TUİK)'ndan elde edilen verilere göre çeşitli açılardan incelenmiştir. Bu bağlamda çalışmamızda öncelikle Türkiye'nin bölgesel gelişmişlik farklarını ardından da Türkiye'nin nüfus ve işgücü yapısını ele aldık. Bir sonraki bölümde ise Türkiye'deki bölgesel gelişmişlik farklarının emek piyasalarına yansıyan sorunlarına değinilmiştir. Söz konusu sorunlar işsizlik, düşük gelir ve düşük ücret, iş gücü hareketliliği ve kayıt dışı istihdam olarak ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bölgesel Gelişmişlik Farkları, Emek Piyasaları, İstihdam, İşsizlik.

ABSTRACT

Underdeveloped regions in Turkey, they receive less than the social welfare compared to developed regions. Therefore, the level of investment and employment in these regions has not developed at the desired level. So that, labor markets in less developed regions; employment is often unregistered, unemployment rates are high, wages are low. Because of the importance of the subject this study, the labor market of regional development differences in Turkey we tried to examine how it affects. Our study is theoretically deal with. Subject, in accordance with data obtained from the Turkey Statistical Institute (TUIK) were examined from various angles. In this context in our study firstly, we have discussed the regional development differences in Turkey, then Turkey's population and labor structure. In the next section the problems the regional development differences in Turkey, that are reflected on the labor markets are mentioned. In question problems are deal with as unemployment, low income and low wages, labor mobility and informal employment.

Keywords: Regional Development Differences, Labor Markets, Employment, Unemployment.

1. GİRİŞ

Türkiye tarihiyle, coğrafyasıyla, zengin yeraltı ve yer üstü kaynakları ile dünya çapında önemli bir ülkedir. Ancak bazı kalkınma iktisatçılarının belirledikleri ölçütler çerçevesinde ülkemiz "azgelişmiş" olarak nitelendirilirken, bazı kalkınma iktisatçılarının belirledikleri ölçütler çerçevesinde ise "gelişmekte olan" bir ülke olarak değerlendirilmektedir. Bu aşamada tarihsel olarak incelendiğinde de Türkiye'yi azgelişmiş olarak tanımlayabilecek konumda tutan azımsanamayacak sayıda "kronikleşmiş" sorunları bulunmaktadır. Bu sorunlar arasında düşük veya dengesiz kişi başına düşen gayri safi milli hâsıla (GSMH), yüksek işsizlik ve yüksek enflasyon oranları, bölgeler arasındaki kalkınmışlık farklılıkları gibi sorunlar yer almaktadır (Sevinç, 2011: 37).

[1] Doç. Dr., Batman Üniversitesi, İİBF, Batman, Türkiye; sevgi.isik@windowslive.com

Esasen bölgelerarası gelişmişlik farkları hem gelişmiş hem de gelişmekte olan bütün ülkelerin karşılaştıkları önemli bir sorundur. Ancak söz konusu bu sorun azgelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde kendini daha fazla hissettirmektedir. Sosyal, siyasi, iktisadi, kültürel refah açısından gelişmiş, gelişmekte ve azgelişmiş ülkeler olduğu gibi her bir ülkenin kendi bölgeleri arasında da gelişmişlik yönünden farklılıklar bulunmaktadır. Ülkelerin kendi içindeki bölgesel gelişmişlik farkı beraberinde bir takım problemleri de getirebilir. Ülke genelinde iktisadi ve sosyal kalkınma üzerinden toplumsal barışın tesis edilmesi için bölgeler arasındaki farklılıkları azaltmaya yönelik uygulamaların yaygınlaştırılması büyük önem taşımaktadır (Akiş, 2011: 238).

Türkiye'de azgelişmiş bölgelerin kalkındırılması, ülkemizin en önemli toplumsal sorunlarından birini oluşturmaktadır. Bu bağlamda bölgelerarası gelişmişlik farklılıklarının giderilmesi amacıyla GSMH'nın ülke geneline adil bir şekilde dağıtılmasını sağlamak, işsizlik oranlarını düşürmek - istihdam oranlarını artırmak suretiyle emek piyasalarını geliştirmek, büyük kentlere doğru aşırı göç veren kırsal alanlardaki asgari yaşam standartlarını geliştirmek öne çıkan politikalar arasında yer almaktadır. Ancak sosyal refah açısından azgelişmiş bölgelerin gelişmiş bölgelere yaklaştırılması amacıyla öne çıkan bu politikalar uygulansa da çeşitli kalkınma araçları kullanılsa da, yine de çoğu zaman bölgelerarası gelişmişlik farkının giderilmesi o kadar kolay olmamaktadır.

2. TÜRKİYE'NİN BÖLGESEL GELİŞMİŞLİK FARKLARI

Bölgelerarası gelişmiş farkı, birçok ülkede olduğu gibi Türkiye'de de en önemli sorunlarından birisidir. Özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri ile Türkiye'nin diğer bölgeleri arasında üretim, gelir, insan kaynağı, sosyal altyapı, işsizlik ve yoksulluk gibi akla gelebilecek hemen her konuda büyük farklılıklar vardır. Son yıllarda her ne kadar ülkemizde, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri'nin kalkınması için çeşitli politikalar uygulanmış ve bölgesel eşitsizliği gidermek için farklı önlemler alınmış olsa da, alınan önlemlerin bölgedeki sorunları çözmeye ve bölgedeki sosyal, iktisadi kalkınmaya ivme kazandırmaya yetmediği bilinmektedir. Bu uygulamaların yetersiz kalmasındaki en önemli etkenler ise bölgesel eşitsizliği gidermeye yönelik politikaların bütüncül bir bakış açısı ile ele alınmaması, uygulamaların insan kaynaklarına yatırım yapmaya yönelik olmaması ve en önemlisi de bölgede yoksulluğu gidermeye yönelik olarak tasarlanmamış olmasıdır (Keyder ve Üstündağ, 2006: 17-18).

Doğu ve Güneydoğu Bölgeleri'nde uygulanan kalkınmaya yönelik politikalar genellikle piyasa önderliğinde gerçekleşecek bir büyüme modelini benimsemektedir. Bu tür bir büyüme modelinin, istihdam olanaklarını artıracağı, para akışını hızlandırarak bölgedeki yoksulluğu azaltacağı ve yaşam koşullarını iyileştireceği görüşüne dayanmaktaydı. Ancak şimdiye kadar yaşanan tecrübelerden çıkan sonuç, Doğu ve Güneydoğu Bölgeleri'nde yoksullukla mücadelede başarılı olunmadan, yaşam koşulları asgari boyutlara getirilmeden, sürdürülebilir bir güven ortamı oluşturulmadan büyüme politikalarının başarılı olamayacağı yönünde olmuştur (Keyder ve Üstündağ, 2006: 18; Alaeddinoğlu, 2015: 457).

Esasen ülkemizde bölgesel gelişmişlik açısından bakıldığında hem nüfusun ağırlığı açısından hem de temel makroekonomik göstergelerin büyüklüğü açısından İstanbul tek başına ilk sırayı almaktadır. GSMH, kişi başına GSMH, kişi başına mevduat, teşvik belgeli yatırımlar ve kamu yatırımları açısından ele alındığında ise İstanbul'dan sonra sırasıyla Ege Bölgesi, Doğu Marmara Bölgesi, Akdeniz Bölgesi ve Batı Anadolu Bölgesi gelmektedir. Bölgeler içerisinde Akdeniz Bölgesi turizm yatırım ve faaliyetleri bakımından, Güneydoğu Anadolu Bölgesi ise Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) açısından farklı bir durum ortaya koymaktadır. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin gelir düzeyi ve kişi başına düşen mevduatı Türkiye ortalamasının altında olmasına rağmen; bölge üretim, yatırım ve büyüme kapasitesi açısından önemli bir potansiyele sahiptir. Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi, Orta Doğu Anadolu Bölgesi, Doğu Karadeniz Bölgesi ve Batı Karadeniz Bölgesi gelişmişlik açısından ve Türkiye ortalamaları açısından ele alındığında en alt sıralarda yer almaktadır (Yüceol, 2007: 114-115).

Ülkemizde bölgesel gelişmiş farkını giderebilmek için sanayileşmenin belli bölgelerde toplanması yerine ülke geneline yayılması gerekmektedir. Öyle ki, bölgesel eşitsizliği ortadan kaldırmak amacıyla geri kalmış bölgelerin sanayileştirilerek, işsizliğin ve yoksulluğun ortadan kaldırılması veya en aza indirilmesi bu sayede azgelişmiş bölgelerin gelişmiş bölgeler düzeyine ulaşması ve ülke genelinde adil bir refah dağılımının sağlanması gerekmektedir (Sevinç, 2011: 41). Nitekim azgelişmiş bölgelerde yoksulluk devam ettiği ve bölgeye önemli ölçüde satın alma gücü sağlanamadığı sürece, sadece özel teşebbüsün ve girişimciliğin canlandırılması ile bölgesel kalkınmanın sağlanacağını düşünmek gerçekçi bir bakış açısı olmayacaktır. Bu bağlamda Adıyaman gibi tekstil üretiminin yoğun olduğu şehirlerde dahi iş imkânları son derece kısıtlı kalmaktadır. İstihdamın kısıtlı olması aynı zamanda ücretleri düşürmekte ve birçok insanın, çalışmasına rağmen sosyal güvenceye sahip olmaksızın, yoksulluk sınırının altında kalmasına neden olmaktadır (Keyder ve Üstündağ, 2006: 18-19).

3. TÜRKİYE'NİN NÜFUS VE İŞGÜCÜ YAPISI

Etkin bir emek piyasası, sürdürülebilir iktisadi kalkınma ve toplumsal refah bakımından vazgeçilmez bir unsurdur. Bu nedenle emek piyasasının yapısal özelliklerinin bilinmesi, emek piyasasına yönelik politikaların belirlenmesinde ve emek piyasası sorunlarının çözülmesinde yol göstericidir. Emek piyasasının incelenmesi için kullanılacak en önemli gösterge işgücü dolayısıyla nüfustur. İşgücü arzını etkileyen demografik bulguların başında ise uzun dönemde işgücünün büyüklüğünü belirleyen nüfusun doğurganlık hızı gelir. Bu bağlamda toplam işgücü arzı, dolaylı olarak önceki neslin doğurganlık kararına, doğrudan da bireylerin işgücüne katılma kararına bağlıdır (Şentürk, 2015: 115).

31 Aralık 2018 tarihi itibarıyla Türkiye'nin nüfusu 82 milyon 3 bin 882 kişidir; erkek nüfus 41 milyon 139 bin 980 kişiyken, kadın nüfus 40 milyon 863 bin 902 kişidir. Buna göre toplam nüfusun %50,2'sini erkekler, %49,8'ini kadınlar oluştururken; 2018 yıllık nüfus artış hızı ‰14,7 olarak gerçekleşmiştir. 2017 yılında yıllık nüfus artış hızı ‰12,4 olarak gerçekleştiği göz önünde bulundurulduğunda ise 2018 yılı yıllık nüfus artış hızı bir önceki yıla göre ‰2,3 oranında yükseldiği görülmektedir (TÜİK, 1 Şubat 2019).

Ülkemizde 2014 yılında 56.986 kişi 15 ve daha yukarı yaştaki nüfusu; 28.786 kişi işgücünü ve 28.200 kişi ise işgücüne dâhil olmayan nüfusu oluşturmuştur. 28.786 işgücünün 25.933'ü istihdam edilirken, 2.853 kişi ise işsiz kalmıştır. Türkiye'de 2014 yılında işgücüne katılma oranı %50,5; işsizlik oranı %9,9; tarım dışı işsizlik oranı %12; istihdam oranı %45,5 olarak gerçekleşmiştir (Tablo 1). İstihdam edilen 25.933 kişinin, 17.125'ini ücretli veya yevmiyeliler (%66); 1.173'nü işveren (%4,5); 4.479'nu kendi hesabına çalışanlar (%17,3); 3.155'ni ücretsiz aile işçisi (%12,2) oluşturmuştur (Tablo 2).

Tablo 1. Kurumsal Olmayan Nüfusun İşgücü Durumu [15+ yaş]

		Bin kişi (000)					Yüzde (%)			
Yıllar		15 ve daha yukarı yaştaki nüfus	İşgücü	İstihdam edilenler	İşsiz	İşgücüne dâhil olmayan nüfus	İşgücüne katılma oranı (%)	İşsizlik oranı (%)	Tarım dışı işsizlik oranı (%)	İstihdam oranı (%)
2014	Yıllık	56 986	28 786	25 933	2 853	28 200	50,5	9,9	12,0	45,5
2015	Yıllık	57 854	29 678	26 621	3 057	28 176	51,3	10,3	12,4	46,0
2016	Yıllık	58 720	30 535	27 205	3 330	28 185	52,0	10,9	13,0	46,3
2017	Yıllık	59 894	31 643	28 189	3 454	28 251	52,8	10,9	13,0	47,1
2018	Ocak	60 360	31 438	28 029	3 409	28 922	52,1	10,8	12,7	46,4

TÜİK, İşgücü İstatistikleri

Rakamlar yuvarlamadan dolayı toplamı vermeyebilir.

Kaynak: TÜİK. (2018). İstihdam, işsizlik ve ücret. **http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist,** Erişim Tarihi: 22 Nisan 2018.

Ülkemizde 2018 yılının ocak ayında ise 60.360 kişi 15 ve daha yukarı yaştaki nüfusu; 31.438 kişi işgücünü ve 28.922 kişi işgücüne dâhil olmayan nüfus oluşturmuştur. 31.438 işgücünün 28.029'u istihdam edilirken, 3.409 kişi ise işsiz kalmıştır. Türkiye'de 2018 yılı Ocak ayında işgücüne katılma oranı %52,1; işsizlik oranı %10,8; tarım dışı işsizlik oranı %12,7; istihdam oranı %46,4 olarak gerçekleşmiştir (Tablo 1). İstihdam edilen 28.029'un, 19.116'nı ücretli veya yevmiyeliler (%68,2); 1.225'ni işveren (%4,4); 5.017'ni kendi hesabına çalışanlar (%17,9); 2.671'ni ücretsiz aile işçisi (%9,5) oluşturmuştur (Tablo 2).

Tablo 2. İstihdam Edilenlerin Yıllara Göre İşteki Durumu [15+ yaş]

		Bin kişi (000)					Yüzde (%)				
Yıllar		Toplam	Ücretli veya yevmiyeli	İşveren	Kendi hesabına çalışanlar	Ücretsiz aile işçisi	Toplam	Ücretli veya yevmiyeli	İşveren	Kendi hesabına	Ücretsiz aile işçisi
2014	Yıllık	25 933	17 125	1 173	4 479	3 155	100,0	66,0	4,5	17,3	12,2
2015	Yıllık	26 621	17 827	1 175	4 468	3 150	100,0	67,0	4,4	16,8	11,8
2016	Yıllık	27 205	18 377	1 239	4 536	3 053	100,0	67,6	4,6	16,7	11,2
2017	Yıllık	28 189	18 960	1 279	4 815	3 134	100,0	67,3	4,5	17,1	11,1
2018	Ocak	28 029	19 116	1 225	5 017	2 671	100,0	68,2	4,4	17,9	9,5

TÜİİK, İşgücü İstatistikleri

Rakamlar yuvarlamadan dolayı toplamı vermeyebilir.

Kaynak: TÜİK. (2018). İstihdam, işsizlik ve ücret. **http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist,** Erişim Tarihi: 22 Nisan 2018.

Tablo 2'ye göre 2018 yılının ocak ayı, 2014 yılı ortalaması ile kıyaslandığında ülkemiz emek piyasasında ücretli veya yevmiyelilerin, kendi hesabına çalışanların arttığı ancak işverenlerin ve ücretsiz aile işçisi oranının azaldığı görülmektedir.

4. TÜRKİYE'DE BÖLGESEL GELİŞMİŞLİK FARKLARININ EMEK PİYASALARINA ETKİSİ

Ülkemizde bölgesel gelişmişlik farkları özellikle azgelişmiş bölgelerde bulunan emek piyasalarını derinden etkilemektedir. Azgelişmiş bölgelerde emek piyasaları işsizlik oranlarının yüksekliği, ücret ve gelirlerin düşüklüğü, işgücü hareketliliği ve kayıtdışı istihdam gibi sorunlar ile karşı karşıyadır.

4.1. İŞSİZLİK

Geri kalmış bölgeler çoğunlukla ülke düzeyinde gerçekleşen istihdam artışından yeteri kadar pay alamayan bölgelerdir. Bu durum da dikkatleri bölgesel işsizlik düzeyine çekmektedir. Gelişmiş bölgelerin aksine geri kalmış bölgeler, endüstriyel yeşermenin olmadığı dolayısıyla istihdam oranın düşük, işsizlik oranının çok yüksek olduğu bölgelerdir. İşgücünün eksik istihdam edilmesi, açık ve gizli işsizliğin büyük oranlarda olması, bu bölgelerden gelişmiş bölgelere doğru işgücü göçünü hızlandırırken; geri kalmış bölgelerde tarım sektörü istihdamının yüksek olması aynı zamanda mevsimsel işsizliği artırmıştır (Kulaksız, 2008: 80).

Ülkemizde işsizlik oranlarında en vahim ve dengesiz tablo bölgesel açıdan yaşanıyor. TÜİK verilerine göre ülke çapında 2017 yılı ortalama işsizlik oranı %10,9 oranında gerçekleşirken, işsizliğin bölgesel dağılımı konusunda ise ciddi bir dengesizlik bulunmaktadır. Bölgesel olarak işsizlik oranının en yüksek olduğu bölge %26,9 ile TRC3 (Mardin, Batman, Şırnak, Siirt) Bölgesi iken, işsizlik oranının en düşük olduğu bölge ise %3,6 ile TR90 (Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane) Bölgesi olarak gerçekleşmiştir (TÜİK, 23 Mart 2018; DİSKAR, 2016: 4).

Öte yandan Türkiye'nin 2017 yılı ortalama işsizlik oranı %10,9 olduğu göz önünde bulundurulduğunda; TR51 (Ankara) Bölgesinde %11,3; TR10 (İstanbul) Bölgesinde %13,9; TR31 (İzmir) Bölgesinde %14 işsizlik oranı ile ülke ortalamasının üzerinde olduğu görülmektedir.

Tablo 3. 2017 İşsizlik Oranları [15+ yaş]

İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflanması 2. Düzey	(%)		
	Toplam	Erkek	Kadın
TR Türkiye	10,9	9,4	14,1
TR10 (İstanbul)	13,9	11,6	18,6
TR21 (Tekirdağ, Edirne, Kırklareli)	8,3	5,9	13,3
TR22 (Balıkesir, Çanakkale)	6,0	4,4	9,2
TR31 (İzmir)	14,0	11,4	18,9
TR32 (Aydın, Denizli, Muğla)	7,1	5,7	9,4
TR33 (Manisa, Afyon, Kütahya, Uşak)	6,2	5,0	8,5
TR41 (Bursa, Eskişehir, Bilecik)	9,8	8,6	12,5
TR42 (Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova)	10,8	8,9	14,9
TR51 (Ankara)	11,3	9,4	15,4
TR52 (Konya, Karaman)	5,9	5,6	6,9
TR61 (Antalya, Isparta, Burdur)	12,1	10,0	16,0
TR62 (Adana, Mersin)	10,7	8,9	14,5
TR63 (Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye)	11,5	10,0	15,4
TR71 (Kırıkkale, Aksaray, Niğde, Nevşehir, Kırşehir)	11,4	8,2	18,6
TR72 (Kayseri, Sivas, Yozgat)	11,9	9,4	18,4
TR81 (Zonguldak, Karabük, Bartın)	7,2	6,6	8,3
TR82 (Kastamonu, Çankırı, Sinop)	4,6	3,8	5,9
TR83 (Samsun, Tokat, Çorum, Amasya)	6,7	5,7	8,6
TR90 (Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane)	3,6	3,2	4,1
TRA1 (Erzurum, Erzincan, Bayburt)	5,5	5,4	5,6
TRA2 (Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan)	5,5	5,8	4,8
TRB1 (Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli)	7,0	4,8	11,4
TRB2 (Van, Muş, Bitlis, Hakkâri)	12,8	13,8	9,9
TRC1 (Gaziantep, Adıyaman, Kilis)	15,1	13,9	18,7
TRC2 (Şanlıurfa, Diyarbakır)	13,8	14,8	11,3
TRC3 (Mardin, Batman, Şırnak, Siirt)	26,9	24,5	36,5

Kaynak: TÜİK. (Mart 2018). *İşgücü Araştırması*. Ankara: TÜİK Matbaası, s.8.

Özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde doğum oranlarının yüksek olmasından dolayı çalışma çağında olmayan nüfus oranı yüksek, istihdam oranı ise düşüktür. Çünkü bölgenin sanayi faaliyetlerinin yeteri kadar gelişmemiş olmasından dolayı işgücü olumsuz yönde etkilemekte ve Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri, Türkiye'nin diğer bölgeleriyle mukayese edildiğinde işsizlik oranının çok yüksek olduğu bilinmektedir. Bu durumdan dolayı çalışma çağına giren gençlerin önemli bir kısmı iş bulma umuduyla sanayileşmenin daha iyi durumda olduğu ülkenin batı bölgelerine gitmektedir (Erdoğan ve Okudum, 2015: 56; Gündüz, 2013: 70). Esasen nüfusun belli yerlerde toplanabilmesi o yerlerin cazibe merkezi olmasına bağlıdır. Bir ilin cazibe merkezi olması ise söz konusu o ile verilecek teşvik ve desteklerle üretim yapısının değişmesi, üretim hacminin artması, bölge dışına satışların ve iş bulma imkânlarının artması ile mümkün olur. Bu bağlamda Avrupa Birliği hibe projelerinin "coğrafi odaklanma" koşulu ve Devlet Planlama Teşkilatı'nın "Stratejik Çerçeve Uyum Belgesi" çalışmaları doğrultusunda Doğu Anadolu Bölgesindeki 4 il "Elazığ, Erzurum, Malatya, Van" cazibe merkezi olarak belirlenmiştir. Öyle ki, Elazığ'da imalat sanayide 272 firma bulunmakla birlikte ilde maden ve mermer sanayi de gelişmiştir. Ayrıca Organize Sanayi Bölgesi ve küçük sanayi siteleri mevcuttur. Erzurum'da özellikle kayak merkezinin bulunması nedeniyle kış turizmi ileri düzeydedir. Malatya'da 240 gıda ve kuru kayısı, 91 tekstil firması bulunmaktadır. Ayrıca Organize Sanayi Bölgesi, Akçadağ Mermer İhtisas Organize Sanayi Bölgesi'de cazibe merkezi olarak değerlendirilmektedir. Van'ın sahip olduğu tarihi ve doğal turizm imkânları, Çaldıran ilçesi, kayak merkezi, sıcak su kaynakları

ile Doğu Anadolu'nun önemli cazibe merkezi durumundadır. Bu özelliğinin güçlendirilmesi büyük ölçüde enerji ulaşım ve altyapı sorunlarının giderilmesine bağlıdır (Gündüz, 2013: 70-71).

Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgeleri başta olmak üzere bölgesel anlamda geri kalmışlığı gidermede, istihdamı artırmada ve işsizliği önlemede nispeten en kolay ve en etkili yollardan biri de kültür ve doğa temelli turizm çeşitlerini artırmaktan geçmektedir (Alaeddinoğlu, 2015: 455). Ayrıca bölgede hayvan ürünleri, hazır giyim, seramik, cam, madencilik, mobilya sanayi üretimi desteklenmeli ve bölge halkı kendi ihtiyaçlarını büyük ölçüde kendi bölgesinin üretiminden tedarik etmelidir. Bölgede bulunan üniversiteler desteklenmeli; üniversite sanayi işbirliği artırılmalıdır. Bu bağlamda kamu üniversitelerinin özellikle belediyeler, sivil toplum kuruluşları ile işbirliği geliştirilmelidir (Gündüz, 2013: 71).

4.2. DÜŞÜK GELİR VE DÜŞÜK ÜCRET

Bölgesel farklılıkların tespiti açısından gelirin kişisel veya bölgesel göstergelerinden daha ziyade, gelirin nasıl dağıldığı çok daha önemlidir. Öyle ki, gelirin adil dağılmaması, çoğu kez asgari yaşam koşullarının altına inilmesine, yoksulluğun yaygın bir hal almasına neden olabilir. Bu durum özellikle bölgesel gelişmişlik farklılıkların yoğun olduğu bölgelerde daha çok hissedilir ve farklılığın önemli bir nedeni olarak kabul edilir (Güngör, 2017: 12). Bu sebepten dolayıdır ki, milli gelirin adil bir şekilde dağıtılması; emek piyasasında ise eşit işe eşit ücret ilkesinin geçerlilik kazanması önem arz etmektedir.

Ülkemizde TÜİK tarafından yayınlanan "Bölgesel Gayrisafi Katma Değer 2004–2006" çalışmasına göre 2006 yılında kişi başına gelir; Türkiye genelinde 6.684 dolar iken, TR10 (İstanbul) Bölgesinde 10.352 dolar, TRC3 (Mardin, Batman, Şırnak, Siirt) Bölgesinde ise 2.887 dolar olarak gerçekleşmiştir. Diğer bir ifadeyle 2006 yılında, Türkiye genelinde kişi başına gelir düzeyi 100 iken, bu değer TR10 (İstanbul) Bölgesinde 154,9 ancak TRC3 (Mardin, Batman, Şırnak, Siirt) Bölgesinde ise 43,2'dir. Bu durumda TR10 Bölgesinde kişi başına gelir, TRC3 Bölgesindeki kişi başına gelirden %358,6 oranında daha yüksektir (Yükseler, 2010: 4).

TÜİK tarafından yayınlanan "Bölgesel Gayrisafi Katma Değer 2011" çalışmasına göre, 2011 yılında bölgesel gelirin dağılımı şu şekildedir.

- ✓ TR10 (İstanbul) Bölgesi 312.438 milyon TL ile en yüksek gayri safi katma değere ulaşırken, toplam gayri safi katma değerden de %27,2 pay almıştır.
- ✓ TR10 (İstanbul) Bölgesini, 99.305 milyon TL ve %8,6 pay ile TR51 (Ankara) Bölgesi takip etmiştir.
- ✓ 75.922 milyon TL ve %6,6 pay ile TR31 (İzmir) Bölgesi ise üçüncü sırada yer almıştır.
- ✓ Bölgesel gayri safi katma değer hesaplarında en düşük payı %0,7 ile TRA2 (Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan) Bölgesi almıştır (TÜİK, 27 Aralık 2013).

2011 yılında en yüksek kişi başı gayri safi katma değer 23.247 TL ile TR10 (İstanbul) Bölgesi iken, kişi başı en düşük bölgesel gayri safi katma değer ise 5.894 TL ile TRB2 (Van, Muş, Bitlis, Hakkâri) Bölgesi olmuştur. Bu bağlamda 2011 yılında kişi başı gayri safi katma değeri Türkiye ortalamasının üzerinde olan bölgeler büyüklük sırasına göre; TR10 (İstanbul), TR42 (Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova), TR51 (Ankara), TR41 (Bursa, Eskişehir, Bilecik), TR21 (Tekirdağ, Edirne, Kırklareli), TR31 (İzmir) ve TR61 (Antalya, Isparta, Burdur) şeklinde sıralanabilir (TÜİK, 27 Aralık 2013).

Geri kalmış bölgeler genellikle işsizlik boyutuna bağlı olarak ücretlerin düşük olduğu ve düşük ve/veya vasıfsız işgücü faktörüne bağlı olarak ise rekabet gücünün de zayıf olduğu bölgelerdir. Geri kalmış bölgelerde, rekabet gücü elde edebilmek için işgücü maliyetleri düşürülerek, üretim maliyetleri minimum seviyelere indirilmeye çalışılmaktadır. Ancak böyle bir yapılanma ile

azgelişmiş bölgelerin, uzun vadede ekonomik alanda varlığını sürdürmesinin mümkün olmayacağı ve bunun bir uzantısı olarak iktisadi ve sosyal açıdan birçok sorunların ortaya çıkacağı aşikârdır (Kulaksız, 2008: 81).

Nitekim ülkemizde 2001 yılı Türkiye genelinde ücretle çalışanlara yapılan toplam ödeme miktarı 6.919.618.604 TL olarak gerçekleşmiştir. Aynı yıl ücretle çalışanların yıllık ortalama sayısı ise 1.095.618 kişi olarak belirlenmiştir. Buna göre ücretlilere yapılan toplam ödeme miktarı, ücretli çalışanların yıllık ortalama sayısına bölündüğünde ülke genelinde kişi başına düşmesi gereken yıllık ortalama ücretin yaklaşık 6.316 TL olduğu tespit edilmiştir. Aynı dönem Güney Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki kişi başına düşen yıllık ortalama ücretin yaklaşık 3.365 TL olduğu belirlenmiştir (Kulaksız, 2008: 81). Benzer şekilde ülkemizde asgari ücrette 2018 yılı için zam oranı belirlenmeden önce Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı bir araştırma yapmıştır. Söz konusun araştırmaya göre ülkemizde istihdam edilenlerin %40,3'ü (5,8 milyon kişi) asgari ücretle çalışırken, %42,7'si (6,2 milyon kişi) ise asgari ücretin iki katı kadar ücretle çalışmaktadır (Boyacıoğlu, 16.12.2017).

Azgelişmiş bölgelerde ücretlerin bu denli ülke ortalamasının altında seyretmesi, bir taraftan bölgede işgücünün sosyal güvenceden yoksun kayıtdışı olarak istihdam edilmesine, diğer taraftan da işgücünün daha iyi şartlarda iş bulabilme ümidiyle bölge emek piyasalarını terk etmesine neden olmaktadır (Kulaksız, 2008: 81). Bu durum göç veren bölgenin üretime katkı yapacak işgücü açısından zayıflamasına ve daha düşük üretimin ve yoksulluğun oluşmasına neden olurken, diğer yönden bölgede yapılacak üretime olabilecek talebin azalmasına da neden olarak çift yönlü bir etki doğurur (Güngör, 2017: 12).

4.3. İŞGÜCÜ HAREKETLİLİĞİ

Ülkemizde azgelişmiş bölgelerde, tarımda artan nüfusun aynı oranda artmayan tarım arazisine getirdiği baskı ve tarımın makineleşmesi bu bölgelerde işgücü fazlasına neden olmuştur. Bu bağlamda tarımdaki işgücü fazlası azgelişmiş bölgelerden, gelişmiş bölgelere göç hareketlerini tetikleyen en önemli unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Benzer şekilde, gelişmiş bölgelerdeki sanayi ve hizmet sektörlerinin işgücü talebi de, azgelişmiş bölgeler açısından bir çekim unsuru olarak işgücü hareketlerini hızlandırmıştır (Aydemir, 2013: 134).
Azgelişmiş bölgelerden gelişmiş bölgelere sanayi ve hizmet sektörlerinin işgücü talebi dışında işgücü hareketliliğini artıran diğer faktörler arasında;

- ✓ Azgelişmiş bölgelerde yoksulluğun artması,
- ✓ Tarım dışı alanlarda yeterli istihdam imkânlarının sağlanamaması,
- ✓ Sulu tarım imkânlarının sınırlı olması,
- ✓ Tarım topraklarının parçalı ve küçük olması,
- ✓ Fiziki ve sosyal altyapının yetersiz olması,
- ✓ Temel kamusal hizmetlere düzenli erişimin sağlanamaması gibi nedenler yer almaktadır (Aydemir, 2013: 134).

Bölgeler arasındaki bu tür gelişmişlik farkları, iç göçün ve buna paralel olarak da işgücü hareketliliğinin temel nedenleri olarak gösterilebilir (Yüceol, 2007: 114). Nitekim bölgesel gelişmişlik farkına bağlı olarak emek piyasalarının da gelişmişlik seviyesi değişmekte ve azgelişmiş emek piyasaları, "işgücü hareketliliğini" gelişmiş emek piyasalarına doğru teşvik etmektedir. Eğer işçi yüksek işsizliğin olduğu bölgede yaşıyorsa, bu kişinin göç etme olasılığı işsizliğin olmadığı ya da nispeten daha az olduğu bölgelere göre daha yüksek olacaktır. Diğer bir ifadeyle bölgesel işsizlik farklılığı ne kadar büyükse işgücü hareketliliği olasılığı da o kadar büyük olacaktır (Yüceol, 2007: 113).

Esasen bölgesel işgücü hareketliğinin tek nedeni işsizlik değildir. Öyle ki, bireylerin daha fazla gelir elde etme ve daha yüksek refah seviyesine ulaşma gibi istekleri de geri kalmış bölgelerden

gelişmiş bölgelere doğru işgücü hareketini sağlayabilir. Ancak gelişmiş bölgelere işgücü gönderen geri kalmış bölgelerde zamanla nitelikli işgücü azalır. Bu durum söz konusu bölgelerin yerel/bölgesel kalkınmaya katkılarını büyük oranda azaltır. Benzer şekilde geri kalmış bölgelerde, emek gibi sermaye birikimi de göç ederek, zamanla bu bölgelerin rekabet güçlerinin azalmasına neden olur. Daha fazla gelir elde etme isteğiyle gerçekleştirilen işgücü göçü harcamaları, işgücünün göç ettiği yerlerde daha iyi iş olanakları elde edeceği varsayımı altında gerçekleştirilir. Ancak, burada göç eden işgücünün niteliğinin, göç edilen yerdeki emek piyasasının gereksinimlerine uygun olması büyük önem taşır. Aksi takdirde, işgücü hareketliliği özellikle gelişmekte olan bölgelerde mevcut emek arzı fazlalığını ve söz konusu bölgede nüfus baskısını daha da artırarak birçok iktisadi, sosyal, kültürel ve politik sorunların oluşmasına neden olabilir (Acar, 2006: 64-65).

Özünde iktisadi kalkınmanın gerçekleştirilebilmesi için gerekli olan sektörler arası geçişin sağlanması, hizmet ve sanayi sektörlerinin ihtiyaç duyduğu işgücünü temin edilmesi bakımından işgücü hareketliliği, emek piyasaları ve ekonomi için olumlu bir süreçtir. Ancak göç alan bölgelerde oluşturulan iş imkânları, yani "işgücü talebi", göç dolayısı ile meydana gelen "işgücü arzı"nı karşılamaktan uzak olabilir. Bu durum bazı gelişmiş bölgelerde yüksek işsizlik oranlarını kronikleştirmekte; talep darlığı veya yapısal sorunlar nedenleriyle kayıtlı sektörde kendine yer bulamayan işgücünün, marjinal işlere / kayıtdışı sektörlere kaymasına neden olmaktadır (Bahar ve Bingöl, 2010: 55).

Nüfus artışının yüksekliği ile birlikte genç nüfus oranının yüksek olduğu ve bunların doğal sonucu olarak önemli işgücü hareketliliğinin diğer bir ifadeyle işgücü göçünün yaşandığı illerin başında; Mardin, Batman, Şırnak, Siirt, Van, Muş, Bitlis, Hakkâri, Şanlıurfa, Diyarbakır gelmektedir. Öte yandan göç yalnızca ekonomik sonuçlar doğuran bir hareketlilik olmayıp, gerekli önlemler alınıp gerekli kontroller sağlanmadığı takdirde, çözülmesi çok zor veya imkânsız sorunları da beraberinde getirebilir (Güngör, 2017: 86-87).

4.4. KAYITDIŞI İSTİHDAM

Kayıtdışı istihdam, piyasa koşullarında kendi işyerinde veya herhangi bir sektörde bağımlı olarak istihdam edilen işgücünün, devlet denetim mekanizmasının olmadığı; ücret, mesai gibi konularda Sosyal Güvenlik Kurumu'nun denetiminin dışında tutulduğu; ücretin veyahut çalışma gün sayısının eksik veya hiç bildirilmediği yasadışı istihdam olarak tanımlanabilir (Çelik ve Güney, 2017: 215).

İşsizlik ve ona bağlı olarak kayıtdışı istihdam bölgesel farklılığın yaygın olarak görüldüğü bölgelerde çok önemli bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Geri kalmış bölgelerdeki işsizlik ve yüksek seviyelerdeki kayıtdışı istihdam oranları, bölgesel dengesizliğin oluşmasına neden olan düşük ücret ve adil olmayan gelir dağılımı, işgücü hareketliliği gibi birçok sorunun başlangıç noktasını oluşturur (Güngör, 2017: 12).

Özellikle hızlı nüfus artışı ve bölgesel geri kalmışlık ile körüklenen artan işsizlik, bireylerin işteki seçiciliğini kırmakta, nerede ve nasıl olursa olsun herhangi bir işte çalışmaya zorlamaktadır. Son dönemde ülkemizde yaşanan yüksek enflasyon ve bunun sonucunda reel ücretlerdeki gerileme, kendisi ve ailesi için ücretten başka geliri olmayan bireyleri başka alternatifler aramaya itmiş, ek gelir elde etmek isteyen bu kişiler tamamen kayıtdışı sektörün genişlemesine neden olmuşlardır. Ayrıca kayıtdışı sektör taşıdığı özelliklerden dolayı, eğitim seviyesinin düşük ve çocuk sayısının yüksek olduğu ailelerde kadınların ve çocukların da çalışma hayatına kolaylıkla katılmasına ortam hazırlamıştır (DPT, 2001: 46).

Gelişmiş bölgelere göç eden bu insanların çoğunluğunu tarım sektöründen kopan ve bu sektör dışında herhangi bir üretim tecrübesi olmayan mesleki veya genel eğitim seviyesi düşük kişiler oluşturmaktadır. Gelişmiş bölgelerde mevcut işsizlere dahi yeterli düzeyde istihdam imkânları

oluşturulamazken, göç eden bu niteliksiz işgücünün kayıtlı sektörde istihdam edilebilme olasılıkları çok düşüktür. Bu durum söz konusu işgücünün düşük ücretle ve sosyal güvenceden uzak olarak istihdam edilmesini zorunlu kılmaktadır (Kulaksız, 2008: 83).

Kayıtlı istihdamdan uzaklaşıp kayıtdışı istihdama kaymanın en önemli nedenlerinden biri de, gelir elde edenlerin, bu gelirlerinin önemli bir kısmını devlete vergi ya da diğer yasal kesintiler olarak ödemek istememelerinden kaynaklanabilir. Özellikle bir ülkede vergi oranları çok yüksek ve toplanan vergide adil bir şekilde toplanmıyorsa, o ülkede yaşayanların bu borçtan kaçma eğilimi içinde olmaları söz konusu olabilir. Bu durum işçi ve işverenlerin kendi aralarında özel anlaşmalara itebilir. O günün koşullarında elde edilecek daha yüksek menfaat (gelir), daha sonraki yıllarda kazanılacak ekonomik ve sosyal menfaatlerden (yaşlılık aylığı gibi) daha önemli hale gelebilir (DPT, 2001: 46).

Tablo 4. 2002-2017 Yılları Arası Kayıtdışı İstihdam Oranları (%)

Yıllar	Tarım	Tarım Dışı	Sanayi	Hizmet	İnşaat	Genel
2002	90,14	31,74	36,4	29,19	-	52,14
2003	91,15	31,55	36,43	29	-	51,75
2004	89,9	33,83	37,28	31,96	-	50,14
2005	88,22	34,32	38,11	32,27	-	48,17
2006	87,77	34,06	38,12	31,88	-	46,97
2007	88,14	32,34	35,51	30,63	-	45,44
2008	87,84	29,76	31,61	28,77	-	43,5
2009	85,84	30,08	33,43	28,4	-	43,84
2010	85,47	29,06	32,68	27,11	-	43,25
2011	83,85	27,76	31,5	25,71	-	42,05
2012	83,61	24,51	27,89	22,73	-	39,02
2013	83,28	22,4	25,23	20,9	-	36,75
2014	82,27	22,32	20,26	21,09	36,61	34,97
2015	81,16	21,23	19,13	20,05	35,58	33,57
2016	82,09	21,72	20,2	20,35	35,76	33,49
2017	**83,33**	**22,1**	**20,03**	**20,95**	**35,8**	**33,97**

Kaynak: SGK. (2018). Kayıtdışı istihdam planları.
www.sgk.gov.tr/wps/portal/sgk/tr/calisan/kayitdisi_istihdam/kayitdisi_istihdam_oranlari/kayitdisi_istihdam_orani, Erişim Tarihi: 24 Nisan 2018.

Tablo 4'de 2002-2017 yılları arası kayıtdışı istihdam oranları yer almaktadır. Buna göre 2002 yılında %90,14 olan tarım kesimindeki kayıtdışı istihdam oranı 2017 yılına gelindiğinde %83,33 oranına gerilediğini; %31,74 olan tarım dışı kesimindeki kayıtdışı istihdam oranının 2017 yılına gelindiğinde %22,1 oranına gerilediğini görüyoruz. Benzer durum sanayi ve hizmetler sektöründe de yaşanmıştır. Öyle ki, 2002 yılında sanayi sektöründe %36,4 olan kayıtdışı istihdam oranı 2017 yılında %16,37 gerilerek %20,03 oranına düşmüştür. Hizmetler sektöründe de 2002 yılında %29,19 olan kayıtdışı istihdam oranı 2017 yılında %20,95 oranına gerilemiştir. Ülke geneline baktığımızda ise 2002 yılında %52,14 olan kayıtdışı istihdam oranı 2017 yılında %33,97 oranına gerilemiştir. Ülkemizde TÜİK'in işgücü istatistiklerine göre Ocak 2018 döneminde herhangi bir sosyal güvenlik kuruluşuna bağlı olmadan çalışanların oranı, bir önceki yıla göre düşme eğilimi göstererek %32,5 olarak gerçekleşmiştir. Öte yandan tarım dışı sektöründe de kayıtdışı çalışanların oranı bir önceki yıla göre gerileyerek %21,8 olarak gerçekleşmiştir (TÜİK, 16 Nisan 2018).

Tablo 5. 2009-2017 Yılları Arası Bölgesel Kayıtdışı Oranları (%)

Bölgeler	Yıllar								
	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
TR51 (Ankara)	19,3	21,36	21,36	17,67	16,08	17,37	17,09	17,77	18,38
TR10 (İstanbul)	25,17	24,35	22,65	19,36	16,49	18,82	18,36	19,14	20,73
TR41 (Bursa, Eskişehir, Bilecik)	29,91	28,42	28,05	23,67	24,55	20,41	20,44	19,86	22,73
TR31 (İzmir)	28,97	30,47	32,91	30,13	30,38	27,48	23,47	25,93	24,44
TR21 (Tekirdağ, Edirne, Kırklareli)	41,32	39,8	37,5	32,88	30,64	30,15	28,59	31,4	33,33
TR61 (Antalya, Isparta, Burdur)	46,01	44,21	41,86	38,64	36,86	32,89	28,97	31,48	31,7
TR42 (Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova)	36,81	38,46	37,93	34,48	32,31	32,82	30,1	26,4	29,37
TR72 (Kayseri, Sivas, Yozgat)	42,07	45,32	50,87	50	39,11	32,85	34,83	32,79	31,13
TR22 (Balıkesir, Çanakkale)	48,39	45,77	45,22	42,25	41,4	38,21	34,89	37,4	38,58
TRC1 (Gaziantep, Adıyaman, Kilis)	59,32	57,82	53,18	49,13	44,27	38,45	35,09	33,99	38,71
TR32 (Aydın, Denizli, Muğla)	43,04	42,55	45,86	48,1	44,3	36,62	35,63	35,15	34,22
TR63 (Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye)	57,57	61,28	58,61	53,69	48,94	40,95	36,72	42,18	42,14
TR71 (Kırıkkale, Aksaray, Niğde, Nevşehir, Kırşehir)	47,65	51,21	46,41	43,13	44,71	38,38	37,91	38,26	38,3
TR33 (Manisa, Afyon, Kütahya, Uşak)	45,54	42,92	43,43	45,22	45,65	39,7	39,37	39,88	38,54
TR52 (Konya, Karaman)	52,95	54,33	50,13	43,99	43,99	39,69	40,17	41,74	42,44
TR62 (Adana, Mersin)	53,9	52,77	53,42	47,52	43,97	45,71	43,31	41,74	39,96
TR81 (Zonguldak, Karabük, Bartın)	60,67	52,91	53	51,72	52,4	49,37	46,32	44,81	44,44
TRB1 (Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli)	53,79	57,73	53,18	55,38	58,58	48,06	46,32	44,7	48,51
TR83 (Samsun, Tokat, Çorum, Amasya)	62,69	55,78	50,5	46,92	47,82	46,61	46,52	45,88	44,67
TR82 (Kastamonu, Çankırı, Sinop)	59,07	62,72	62,96	57,19	50,95	50	48,8	53,77	55,15
TRC3 (Mardin, Batman, Şırnak, Siirt)	63,82	61,08	57,26	51,47	49,06	54,67	51,47	41,21	40,46
TRA1 (Erzurum, Erzincan, Bayburt)	59,48	63,28	56,13	49,35	49,2	56,1	52,35	48,88	48,31
TR90 (Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane)	67,26	64,71	61,78	62,27	55,74	54,09	52,46	50,87	50,51
TRC2 (Şanlıurfa, Diyarbakır)	67,92	63,59	60,69	63,27	61,6	67,67	65,05	62,77	62,04
TRB2 (Van, Muş, Bitlis, Hakkâri)	66,75	71,57	74,85	72,74	69,75	70,42	70,8	66,92	62,98
TRA2 (Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan)	78,62	74,34	73,26	69,51	71,43	71,54	71,1	68,52	67,5
Toplam	**43,84**	**43,25**	**42,05**	**39,02**	**36,75**	**34,97**	**33,57**	**33,49**	**33,97**

Kaynak: SGK. (2018). Kayıtdışı istihdam planları. **www.sgk.gov.tr/wps/portal/sgk/tr/calisan/kayitdisi_istihdam/kayitdisi_istihdam_oranlari/kayitdisi_istihdam_orani,** Erişim Tarihi: 24 Nisan 2018.

Tablo 5'de 2009-2017 yılları arası bölgesel kayıtdışı oranları yüzde olarak yer almaktadır. Buna göre ülkemizde 2009 yılında %78,62 kayıtdışı oranı ile TRA2 (Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan) Bölgesi en yüksek kayıtdışı istihdamın yaşandığı bölge olurken; aynı yıl TR51 (Ankara) Bölgesi %19,3 kayıtdışı oranı ile en düşük kayıtdışı istihdamın yaşandığı bölge durumundadır. Ülkemizde 2009 yılında kayıtdışı istihdam oranı %43,84 olarak gerçekleştiği göz önünde bulundurulduğunda TRA2 (Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan) Bölgesindeki kayıtdışı istihdam oranı ülke ortalamasının neredeyse iki katına yaklaşmıştır.

Öte yandan 2017 yılına gelindiğinde en yüksek ve en düşük istihdam oranlarının yer aldığı bölgelerin, 2009 yılı bölgeleri ile aynı olduğunu görüyoruz. Öyle ki, %67,5 kayıtdışı oranı ile TRA2 (Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan) Bölgesi yine ilk sırada yer alırken; aynı yıl TR51 (Ankara) Bölgesi %18,38 kayıtdışı oranı ile yine en son sırada yer almıştır. 2009 yılında %43,84 olan ülke kayıtdışı istihdam oranı, 2017 yılına gelinceye kadar %9,87 oranında bir gerileme kaydederek %33,97 oranına düşmüştür. Bu bağlamda TRC3 (Mardin, Batman, Şırnak, Siirt) Bölgesinde ülke ortalamasının üzerinde bir düşme eğilimi görülmüştür. Öyle ki, 2009 yılında %63,82 olan kayıtdışı istihdam oranı %23,36 oranındaki gerileme ile 2017 yılında %40,46 olarak gerçekleşmiştir.

SONUÇ

Bölgelerarası dengesizlik ve bölgelerarası kalkınmışlık farkı hem gelişmiş hem de gelişmekte olan bütün ülkelerde karşılaşılabilen en önemli sorunların başında yer almaktadır. Sosyal ve iktisadi gelişmişlik düzeyi bakımından gelişmiş ve azgelişmiş ülkeler olduğu gibi benzer şekilde ülkelerin kendi içinde de gelişmiş ve azgelişmiş bölgeler bulunmaktadır. Türkiye'de de kalkınma ölçütleri bağlamında, bölgelerarası gelişmişlik farklılıkları özellikle ülkenin doğu bölgeleri ile batı bölgeleri arasında bulunmaktadır.

İktisadi, sosyal ve siyasi birçok sorunu bünyesinde taşıyan bölgesel gelişmişlik farkları aynı zamanda emek piyasalarını derinden etkilemektedir. Azgelişmiş bölgelerde emek piyasaları, işsizlik oranlarının yüksekliği, gelir ve ücretlerin düşüklüğü, işgücünün hareketli olması ve istihdamın genelde kayıtdışı olması nedeniyle geri kalmıştır.

Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde sanayi faaliyetlerinin yeteri kadar gelişmemiş olmasından dolayı işgücü olumsuz yönde etkilemektedir. Bu nedenle ülkenin diğer bölgeleriyle mukayese edildiğinde işsizlik oranın en yüksek olduğu bölgeler Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri olduğu bilinmektedir. Nitekim TÜİK verilerine göre ülke genelinde 2017 yılı ortalama işsizlik oranı %10,9 oranında gerçekleşirken, TRC3 (Mardin, Batman, Şırnak, Siirt) Bölgesinde işsizlik oranı %26,9 olarak gerçekleşmiştir.

Ülkenin geri kalmış bölgelerinde, işgücüne yeterli istihdamın sağlanamaması, iktisadi yapının etkin çalışamadığının önemli bir göstergesidir. Öyle ki, işsizlik oranları arasındaki büyük farkların bulunması, işsizliğin yüksek olduğu bölgelerde önemli bir kaynağın yani emeğin, gereksizce israf edildiğine işaret etmektedir. Bu durumda işsizlik oranlarının ülke ortalamasının çok üzerinde seyreden azgelişmiş bölgelerde aynı zamanda ücretlerin düşüklüğü de yadsınamaz bir gerçektir.

Gelir ve ücretlerin düşüklüğü bir taraftan geri kalmış bölgelerde işgücünün önemli bir kısmının sosyal güvenceden yoksun kayıtdışı olarak istihdam edilmesine, işgücünün diğer kısmının da daha iyi şartlarda iş bulabilme ümidiyle bölge emek piyasalarını terk etmesine diğer bir ifadeyle işgücü hareketliliğine neden olmaktadır. Gelişmiş bölgelere işgücü gönderen geri kalmış bölgelerde zamanla nitelikli işgücü azalmaya başlamıştır. Böylece söz konusu bölgelerin, gelişmiş bölgeler ile rekabet edebilme gücü zayıflamış ve ihtiyaç duyduğu kalkınma hamlesini gerçekleştirmesi önemli ölçüde gecikmiştir. Bu nedenle geri kalmış bölgelerimizin kalkınmasında tarım ve hayvancılık gibi bölgesel girdilere dayalı sektörlerin yanı sıra, yüksek katma değer üreten sektörlere dayalı bir sanayileşme politikasının uygulanması, bölgede emek piyasalarının gelişmesi açısından büyük önem taşımaktadır. Geri kalmış bölgelerimizdeki işsizlik sorununu çözmeyi hedefleyen bir sanayileşme politikası, aynı zamanda özel sektörün de bu bölgelere gelmesini sağlayabilir.

KAYNAKÇA

1. Aydemir, C. (2013). Türkiye'de işgücü yapısı, işsizlik ve kırsal alan. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, *27*(1): 115-138.
2. Acar, T. (2006). *Bölgesel kalkınma potansiyelinin harekete geçirilmesinde insan kaynağının rolü ve Balıkesir ili örneği*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, S.B.E.
3. Akiş, E. (2011). Küreselleşme sürecinde bölgesel kalkınma yaklaşımındaki gelişmeler ve bölgesel kalkınma ajansları. *Sosyoloji Konferansları Dergisi (Istanbul Journal of Sociological Studies)*, (4): 237-256.
4. Alaeddinoğlu, F. (2015). Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde var olan sosyoekonomik ve sosyo-kültürel sorunların aşılmasında bir araç: Kültür ve doğa temelli turizm. http://tucaum.ankara.edu.tr/wp-content/uploads/sites/280/2015/08/semp5_44.pdf, 451-460, Erişim Tarihi: 1 Mayıs 2018.
5. Bahar, O. ve Bingöl, F. K. (2010). Türkiye'de iç göç hareketlerinin istihdam ve işgücü piyasalarına etkileri. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 15*(2): 43-61.
6. Boyacıoğlu, H. (16.12.2017). 12 milyon çalışanın maaşı 3 bin TL'nin altında, yüzde 40 asgari ücretli. *Hürriyet Gazetesi*, http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/12-milyon-calisanin-maasi-3-bin-tlnin-altinda-yuzde-40-asgari-ucretli-40680624, Erişim Tarihi: 1 Mayıs 2018.

7. Çelik E. ve Güney, A. (2017). Kayıt dışı istihdam olgusu ve Türkiye'de kayıt dışı istihdam. *İktisadiyat*, *1*(1): 213-248.
8. DPT. (2001). *Sekizinci kalkınma planı kayıtdışı istihdam özel ihtisas komisyonu raporu,* Ankara: Sekizinci beş yıllık kalkınma planı, DPT: 2603 - ÖİK: 614.
9. DİSKAR. (2016). İşsizlik ve istihdam raporu. http://disk.org.tr/wp-content/uploads/2016/06/DISKAR_Istihdam_Issizlik_Raporu_Haziran_2016.pdf, Erişim Tarihi: 1 Mayıs 2018.
10. Erdoğan, R. ve Okudum, R. (2015). Türkiye'de işgücünün bölgesel analizi. *Doğu Coğrafya Dergisi, 20*(33): 49-62.
11. Gündüz, A. Y. (2013). Türkiye'de azgelişmiş bölgelerin kalkındırılmasında bölgesel kalkınma ajansları ve TRB1 bölgesi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 27(2): 63-78.
12. Güngör, A. A. (2017). *Türkiye'de bölgesel dengesizliklerin giderilmesinde 1980 sonrası uygulanan teşvik sistemlerinin rolü ve etkileri.* (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara: Gazi Üniversitesi, S.B.E.
13. Keyder, Ç. ve Üstündağ, N. (2006). *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun kalkınmasında sosyal politikalar.* http://www.spf.boun.edu.tr/_img/1439796150_tesev-gdda-bolum4.pdf, Erişim Tarihi: 1 Mayıs 2018.
14. Kulaksız, Y. (2008). *Türkiye'de bölgesel gelişmişlik farkları, istihdam ve kurum hizmetlerinin çeşitlendirilmesi.* (Uzmanlık Tezi). Ankara: T. C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü.
15. Sevinç, H. (2011). Bölgesel kalkınma sorunsalı: Türkiye'de uygulanan bölgesel kalkınma politikaları, *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, *6*(2): 35-54.
16. SGK. (2018). Kayıtdışı istihdam planları. www.sgk.gov.tr/wps/portal/sgk/tr/calisan/kayitdisi_istihdam/kayitdisi_istihdam_oranlari/kayitdisi_istihdam_orani, Erişim Tarihi: 24 Nisan 2018.
17. Şentürk, F. (2015). Türkiye'de işgücü piyasası ve istihdamın yapısı, *Sosyal Güvence Dergisi,* (7): 113-143.
18. TÜİK. (1 Şubat 2019). Adrese dayalı nüfus kayıt sistemi sonuçları 2018. *Haber Bülteni*, (30709).
19. TÜİK. (23 Mart 2018). İşgücü istatistikleri Aralık 2017. *Haber Bülteni*, (27699).
20. TÜİK. (Mart 2018). *İşgücü Araştırması*. Ankara: TÜİK Matbaası.
21. TÜİK. (16 Nisan 2018). İşgücü istatistikleri Ocak 2018. *Haber Bülteni*, (27693).
22. TÜİK. (18 Eylül 2017). Gelir ve yaşam koşulları araştırması 2016. *Haber Bülteni*, (24579).
23. TÜİK. (2018). İstihdam, işsizlik ve ücret. http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist, Erişim Tarihi: 22 Nisan 2018.
24. TÜİK. (27 Aralık 2013). Bölgesel gayrisafi katma değer 2011. *Haber Bülteni*, (16180).
25. Yüceol, H. M. (2007). Türkiye'de bölgesel işgücü hareketleri, işsizlik ve ekonomik kalkınma. *İş, Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, *9*(1): 108-128.
26. Yükseler, Z. (2010). Bölgesel asgari ücret: Gerekçeleri, uygulama stratejisi ve etkileri. https://www.academia.edu/18635023/Bölgesel_Asgari_Ücret_Gerekçeleri_Uygulama_Stratejisi_ve_Etkileri?auto=download, Erişim Tarihi: 1 Mayıs 2018.

ATLAS II. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ
TAM METİN BİLDİRİ
ISSN 2619-936X
15-17 ŞUBAT 2019 Mardin / Türkiye

MEVSİMLİK TARIM İŞÇİLERİNİN YAŞAM VE ÇALIŞMA ŞARTLARI, SOSYAL GÜVENLİK SORUNU, ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

LIVING AND WORKING CONDITIONS OF SEASONAL AGRICULTURAL WORKERS, SOCIAL SECURITY PROBLEMS, SOLUTION PROPOSALS

Sevgi IŞIK EROL[1]

ÖZET

Ülkemizde sektörler arasında tarımın ağırlıklı bir sektör olduğu; tarım işçilerinin de işgücünün önemli bir bölümünü oluşturduğu bilinmektedir. Ancak işgücünün önemli bir bölümünün istihdam edildiği tarım sektöründe, istihdam yılın belirli bir döneminde sürdürülüp, diğer dönemlerinde sürdürülmediğinden dolayı mevsimlik tarım işçilerinin çalışma şartları ve sosyal güvenlik sorunu önemli bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Kaldı ki, işgücü piyasasında mevsimlik tarım işçi sınıfı, sanayi ve hizmet sektöründeki işçi sınıflarına göre nispeten daha ihmal edilmiş bir sınıftır. Tarım sektöründeki ücretlerin düşük, çalışma saatlerinin çok uzun, işçilerin iş güvencesinin olmadığı ve istihdamın genellikle kayıtdışı olduğu ve bunun doğal bir sonucu olarak da çalışanların sosyal güvenlik sisteminden yoksun olduğu bilinen bir gerçektir. Bu çalışmada teorik olarak mevsimlik tarım işçilerinin yaşam ve çalışma şartlarını, Türk Sosyal Güvenlik Hukuk Sistemi'ndeki yasal düzenlemeleri ele alacağız. Mevcut sorunlara çözüm önerileri getirmeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Mevsimlik Tarım İşçiliği, Sosyal Güvenlik Sistemi, Kayıtdışı İstihdam.

ABSTRACT

Among the sectors in our country, agriculture is a predominant sector; it is known that agricultural workers constitute an important part of the labor force. But, in the agricultural sector, where a significant portion of the workforce is employed, the employment conditions of the seasonal agricultural workers and the social security problem are an important problem because the employment is maintained in a certain period of the year and not continued in the other periods. However in the labor market, seasonal agriculture is a relatively neglected class according to the working class in industry and service sector. It is a known fact that the wages in the agriculture sector are low, the working hours are long, the workers lack the job security and the employment is generally informal and as a natural consequence, that workers are deprived of the social security system. In this work, we will theoretically take the living and working conditions of seasonal agricultural workers and the legal arrangements in the Turkish Social Security Legal System. We will try to bring solutions to current problems.

Keywords: Seasonal Agricultural Labor, Social Security System, Informal Employment.

1. GİRİŞ

Ülkemizde genellikle her yıl mevsimlik tarım işçileri doğu bölgelerden, batı bölgelerine doğru göç etmektedir. Mevsimlik tarım işçilerinin taşındığı ulaşım araçlarının trafiğe uygun olup olmadığı, yük ve yolcu açısından taşıma kapasitesinin üzerine çıkılıp çıkılmadığı, sürücülerin araç kullanma ve dinlenme sürelerine uyup uymadıkları yeteri kadar kontrol edilmemesi sonucu göç esnasında ağır yaralanmalar ve/veya ölümle sonuçlanan trafik kazaları yaşanmaktadır. Özellikle barınma, korunma, tuvalet, banyo, çamaşır ve bulaşık yıkama, ekmek ve yemek pişirme gibi en temel insani ihtiyaçlarda dahi, mevsimlik tarım işçileri sıkıntı yaşamaktadır.

[1] Doç. Dr., Batman Üniversitesi, İİBF, Batman, Türkiye; sevgi.isik@windowslive.com

Yaşam koşullarındaki yaşanan zorluklara ek olarak mevsimlik tarım işçilerinin çalışma koşulları da zorluk içindedir. Konuyla ilgili "Mevsimlik Gezici Tarım İşçilerinin Çalışma ve Sosyal Hayatlarının İyileştirilmesi Stratejisi Eylem Planı", "Mevsimlik Gezici Tarım İşçilerinin Çalışma ve Sosyal Hayatlarının İyileştirilmesi Genelgesi" gibi koruyucu önlemler alınmaya çalışılsa da, mevsimlik tarım işçilerinin mevcut yaşam ve çalışma koşulları insan onuruna yakışır düzeyde değildir.

Genellikle eğitim seviyesi düşük, zor yaşam ve çalışma koşullarında istihdam olanağı bulan mevsimlik tarım işçilerinin, çalışma ve yaşam koşullarının iyileştirilmesine yönelik olarak, doğru ve yeterli verilerle daha aktif sosyal politikaların geliştirilmesi son derece önem arz etmektedir. Bu nedenle, bu çalışmamızda teorik çerçevede mevsimlik tarım işçilerinin çalışma şartlarını, sosyal güvenlik sorununu ve mevcut sorunlara yönelik çözüm önerilerini ele alacağız. Bu bağlamda ilk olarak genel ekonomi içinde tarım sektörünü inceleyeceğiz. Ardından mevsimlik işler ve mevsimlik tarım işçisi kavramına yer vereceğiz. Mevsimlik tarım işçilerinin yaşam ve çalışma koşullarını belirtikten sonra söz konusu işçilerin sosyal güvenliği konusundaki sorunlara değinerek sonuç ve önerilerde bulunacağız.

2. TARIM SEKTÖRÜ

Tarım sektörü toprağı ve tohumu kullanarak, bitkisel ve hayvansal ürünler üretmek ve bu ürünlerden daha değerli mamuller elde etmek için yapılan ekonomik faaliyetleri ifade eder. Ancak tarım sadece ekonomik bir faaliyet değil, aynı zamanda sosyal, bölgesel, kültürel, çevresel ve sağlığın korunması konusunda da büyük önem taşıyan bir toplumsal süreç olarak görülmektedir (TÜİK, 2008: 1). Bu bağlamda tarım sektörünün; halkın beslenmesi, kendine yeterlilik, milli gelire katkısı, tarıma dayalı sanayinin ham madde ihtiyacını karşılaması, nüfusun belli bir kesimine istihdam olanağı sunması, dışa bağımlılığın önlenmesi ve ödemeler dengesi üzerinde önemli ve olumlu etkileri bulunmaktadır. Tarım sektörünün ekonomiye katkısını diğer bir ifadeyle ekonomideki yerini, Tarımsal Gayri Safi Milli Hâsıla (GSMH) belirlemektedir (Ozdebirsigorta, 2017).

Tablo 1'de görüldüğü üzere tarım sektörünün GSMH'daki payı 1968 yılında yüzde 33,5 seviyelerinde iken, 1998 yılında yüzde 12,5 seviyesine, 2017 yılında ise yüzde 6,1 seviyesine kadar gerilemiştir. Tarımsal üretimin ulusal gelirdeki payının azalmasını tümüyle ekonomik gelişmeye bağlamak doğru değildir. Tarım kesiminin oluşturduğu üretim değerlerinin, diğer sektörlerde, özellikle sanayi sektöründe oluşturulan değerlerin altında olması, tarım ürünleri fiyatlarının daha yavaş bir artış göstermesi, yani iç ticaret hadlerinin tarımın aleyhine dönmesi de bu oranın düşmesinde etkisi vardır (Kıral ve Akder, 2000: 12).

Tablo 1. Tarım Sektörünün GSMH İçindeki Payı

Yıllar	Tarımın Payı (%)
1968	33,5
1998	12,5
2000	10,1
2005	9,3
2010	9,0
2011	8,2
2012	7,8
2013	6,7
2014	6,6
2015	6,9
2016	6,2
2017	6.1

Kaynak: T.C. Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı (2018) "Cari Fiyatlarla Tarımsal GSYH ve Tarımın Payı", (https://www.tarim.gov.tr/SGB/Belgeler/Veriler/GSYIH.xlsx), (10 Temmuz 2018); Demir, Müslim

(2015) "Mevsimlik Tarım İşçilerinin Sosyal Güvenlik Haklarına İlişkin Değerlendirmeler ve Öneriler", *Çalışma ve Toplum*, 1 (44), s.179.

Tablo 2'de de görüleceği üzere 2017 yılı itibariyle Türkiye genelinde 15 ve daha yukarı yaştaki nüfus 59.634 kişi iken, işgücü ise 31.131 kişidir. Tarımda 5.085 kişi istihdam edilirken tarım dışında 22.403 kişi istihdam edilmektedir (TÜİK, 18 Haziran 2018).

Tablo 2. Mevsim Etkilerinden Arındırılmamış Temel İşgücü Göstergeleri, Mart 2017- Mart 2018

	Toplam		Erkek		Kadın	
	2017	2018	2017	2018	2017	2018
15 ve daha yukarı yaştakiler			(Bin)			
Nüfus	**59 634**	**60 464**	29 512	29 934	30 123	30 530
İşgücü	**31 131**	**31 709**	21 233	21 498	9 898	10 211
İstihdam	**27 489**	**28 499**	19 004	19 607	8 485	8 892
Tarım	**5 085**	**5 058**	2 868	2 864	2 218	2 194
Tarım dışı	**22 403**	**23 441**	16 136	16 744	6 267	6 698
İşsiz	**3 642**	**3 210**	2 229	1 890	1 413	1 319
İşgücüne dahil olmayanlar	**28 504**	**28 755**	8 279	8 436	20 225	20 319
			(%)			
İşgücüne katılma oranı	**52,2**	**52,4**	71,9	71,8	32,9	33,4
İstihdam oranı	**46,1**	**47,1**	64,4	65,5	28,2	29,1
İşsizlik oranı	**11,7**	**10,1**	10,5	8,8	14,3	12,9
Tarım dışı işsizlik oranı	**13,7**	**11,9**	11,8	9,9	18,3	16,3
15-64 yaş grubu						
İşgücüne katılma oranı	**57,3**	**57,6**	77,6	77,5	36,8	37,5
İstihdam oranı	**50,4**	**51,7**	69,3	70,6	31,4	32,6
İşsizlik oranı	**12,0**	**10,3**	10,8	8,9	14,5	13,2
Tarım dışı işsizlik oranı	**13,8**	**11,9**	11,9	9,9	18,4	16,5
Genç nüfus (15-24 yaş)						
İşsizlik oranı	**21,4**	**17,7**	19,3	15,0	25,0	22,7
Ne eğitimde ne istihdamda olanların oranı(1)	**23,0**	**21,8**	13,8	12,9	32,4	31,1

Tablodaki rakamlar yuvarlamadan dolayı toplamı vermeyebilir.
(1) Çalışmayan ve eğitimde (örgün ve yaygın) olmayan gençlerin, toplam genç nüfus içindeki oranıdır.
Kaynak: TÜİK (18 Haziran 2018) "İşgücü İstatistikleri, Mart 2018", *Haber Bülteni*, Sayı: 27694, (http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=27694), (10 Temmuz 2017).

2018 yılı itibariyle ise Türkiye genelinde 15 ve daha yukarı yaştaki nüfus 60.464 kişiye yükselirken, işgücü ise 31.709 kişiye yükselmiştir. Tarımda 5.058 kişi istihdam edilirken tarım dışında 23.441 kişi istihdam edilmektedir. Bir başka ifadeyle ülkemizde istihdam edilenlerden yaklaşım olarak her 5 kişiden biri tarım sektöründe istihdam edilmektedir. Böylece ülkemizde 2018 yılı Mart ayı itibariyle istihdamın %17,7'si tarımda, %19,7'si sanayide, %7,3'ü inşaatta, %55,3'ü ise hizmetler sektöründe gerçekleşmiştir. Önceki yılın aynı dönemi ile kıyaslandığında tarım sektörünün istihdam edilenler içindeki payı 0,8 puan azalırken, sanayi sektörünün payı 0,3 puan, hizmet sektörünün payı 0,5 puan artmıştır (TÜİK, 18 Haziran 2018).

3. MEVSİMLİK İŞLER VE MEVSİMLİK TARIM İŞÇİLERİ

Bu bölümde öncelikle "mevsimlik işler" ve "mevsimlik tarım işçisi" kavramlarına yer verilecektir. Ardından da, çalışmak amacıyla belirli bir süre bulundukları yerden ayrılan, çalıştıkları yerde ikamet etmek zorunda kalan ve kaldıkları o dönem içinde de hem yaşam hem de çalışma koşulları açısından bazı zorluklara maruz kalan mevsimlik tarım işçilerinin yaşam ve çalışma koşulları ele alınacaktır.

3.1. KAVRAMSAL YAKLAŞIM

Genellikle faaliyeti yılın sadece belirli bir döneminde sürdürülebilen veya tüm yıl boyunca sürdürülmekle birlikte çalışmanın yılın belirli bir döneminde yoğunlaştığı işyerlerinde yapılan işlere "***mevsimlik işler***" denir. Bu bağlamda mevsimlik işler, yılın her döneminde aynı sayıda işçi çalıştırılmayıp, her yıl belirli dönemlerde işçilerin yoğun olarak çalıştığı veya yılın belirli bir

döneminde tam çalışılıp diğer dönemlerinde işçi sayısının azaltıldığı ya da işin tamamen durdurulduğu, çalışmanın olmadığı dönemlerde ise iş sözleşmesinin askıya alındığı işlerdir. Dolayısıyla mevsimlik iş, iklim ve mevsime göre yapılan işlerdir. Öte yandan Yargıtay ise mevsimlik işleri, çalışmanın sadece yılın belirli döneminde yoğunlaştığı işyerlerinde yapılan işler olarak ifade ederek bir anlamda kapsamı oldukça daraltmaktadır. Yargıtay'ın bu tanımından hareketle mevsimlik işler, işin niteliğine göre uzun veya kısa sürebilmektedir (Göktaş, 2015: 186).

Toprağa ve hayvancılığa yönelik dikim, söküm, üretme, yetiştirme, bakım faaliyetleri ve orman içi yolları dâhil tarım işlerinde bir iş sözleşmesi ile işverene bağlı olarak çalışan kişiler "***tarım işçisi***" olarak ifade edilmektedir. Bu açıdan mevsimlik tarım işlerinde bir işverene bağımlı olarak ücret karşılığı çalışan kişilere "***mevsimlik tarım işçisi***" denilmektedir. Mevsimlik tarım işçilerinin bir kısmı ***göç etmeksizin*** kendi memleketlerinde tarım işi ile uğraşırken, diğer bir kısmı ***göç ederek*** göç ettikleri yerde tarım işi ile uğraşmaktadırlar. Genellikle yetersiz toprağa sahip olan, işleyecek toprağı bulunmayan veya bazı nedenlerden dolayı bu toprakları işleyemeyen aileler, tarımsal işgücü talebinin yoğun olduğu yerlere giderek ***gezici veya geçici*** olarak çalışmaktadırlar (Demir, 2015: 180). Diğer bir ifadeyle mevsimlik gezici tarım işçileri tarımsal üretim için bir yerden başka bir yere göç eden ve sezon bittiğinde de evlerine geri dönen işçilerdir (Mevsimliktarimişçileri, 2017).

3.2. YAŞAM VE ÇALIŞMA KOŞULLARI

Türkiye'nin kalkınmasında ve nüfusun önemli bir bölümünün geçiminin sağlanmasında etkili olan tarım sektörü, istihdam edilen işgücünün yaklaşık %18'ini oluşturmakta ve söz konusu oranın yarısını da mevsimlik tarım işçileri oluşturmaktadır. Ancak sayıları azımsanamayacak ölçüde olan mevsimlik tarım işçilerinin yaşam ve çalışma koşulları insan onuruna yakışır düzeyde değildir. Öte yandan söz konusu işçiler yeterli yasal korumadan da uzak bulunmaktadırlar (Öz ve Bulut, 2013: 95).

Esasen mevsimlik gezici tarım işçiliği dünyanın hemen her ülkesinde olduğu gibi ülkemizde yüzlerce yıldır olagelen bir işçilik biçimidir. Mevsimlik gezici tarım işçileri, kimi zaman çaresizlikten, göç, afet, çatışma, ayrımcılık, siyasal düzenin bozulması gibi olağanüstü koşullardan, kimi zaman da siyasal sorunlardan veya devletin zorlamasından dolayı bu sürece katılmaktadır. Mevsimlik gezici tarım işçileri sürekli yaşadığı yerleri belirli süreyle terk ederek, başkalarının arazisinde bitkisel üretim, hayvancılık, ormancılık, balıkçılık üretim süreçlerine katılmakta ve bu süre zarfında yaşamsal alana dair birçok sorunla karşı karşıya kalmaktadır. Bu bağlamda özellikle ulaşım, konut, beslenme, tuvalet, banyo ve içme suyu, sosyal çevre, eğitim, çocuk işçiliği ve sağlık sorunları gibi sorunlar ilk olarak sıralanabilecek sorunlardır (Mevsimliktarimişçileri, 2017; Fereli, Aktaç ve Güneş, 2016: 37).

Mevsimlik tarım işçiliğinin en ağır ve en sahipsiz işçilerini ise çocuklar oluşturmaktadır. Sorunun arkasında hanehalkı yoksulluğu yer almakta; aileler çocuk emeğine tarımda mevsimlik göç sürecinde ihtiyaç duymaktadır. Çocukların eğitimlerini yarıda bırakarak aileleriyle birlikte göç etmeleri ve tarımdaki ağır çalışma koşullarına dâhil olmaları önemli bir çocuk hakkı ihlali olarak karşımıza çıkmaktadır (Demir, 2015: 183).

Nitekim mevsimlik tarım işçileri günde ortalama on iki saat gibi çok uzun çalışma süreleri karşılığında, çok düşük ücretlerle ve büyük çoğunluğu da kayıtdışı olarak istihdam edilmektedir (Öz, 2013: 14). Tarımsal işletmelerde 2016 yılında mevsimlik tarım işçilerinin günlük ücretleri bir önceki yıla göre %13,4 artarak 59 TL, sürekli tarım işçilerinin aylık ücretleri ise %9,5 artarak 1.677 TL olarak gerçekleşmiştir. Mevsimlik kadın işçilerin günlük ücretleri %14,4 artış göstererek 53 TL olurken, erkek işçi ücretleri de %12,4 artış göstererek 66 TL olmuştur. Bu bağlamda sürekli tarım işçilerine ödenen aylık ücret, kadın işçiler için %9,3 oranında artarak

1.456 TL ve erkek işçiler için ise %9,7 artarak 1.714 TL olarak gerçekleşmiştir (TÜİK, 9 Mart 2017).
Tarımsal işletmelerde 2017 yılında mevsimlik tarım işçilerinin günlük ücretleri bir önceki yıla göre %12,7 artarak 66 TL, sürekli tarım işçilerinin aylık ücretleri ise %10,7 artarak 1.857 TL olarak gerçekleşmiştir. Cinsiyet açısından ücretlere bakıldığında ise mevsimlik kadın işçilerin günlük ücretleri %13,5 artış göstererek 60 TL olurken, erkek işçi ücretleri de %10,1 artış göstererek 73 TL olmuştur. 2017 yılında sürekli tarım işçilerine ödenen aylık ücret, kadın işçiler için %8,2 oranında artarak 1.576 TL ve erkek işçiler için ise %12,1 artarak 1.921 TL olarak gerçekleşmiştir (TÜİK, 14 Mart 2018). 2017 yılında mevsimlik tarım işçilerinin ücretleri, TÜRK-İŞ'in "Aralık 2017 Açlık ve Yoksulluk Sınırı" araştırması ile kıyaslandığında durumun vehameti daha iyi gözler önüne serilecektir. Öyle ki, TÜRK-İŞ'in adı geçen araştırmasına göre ülkemizde dört kişilik ailenin açlık sınırı 1.608 TL, yoksulluk sınırı ise 5.238 TL'dir. Buna göre tarım işçilerinin gelirleri yoksulluk sınırının çok altında açlık sınırına çok yakın bir düzeydedir (TÜRK-İŞ, 29 Aralık 2017).

Öte yandan iş kazası ve meslek hastalıkları sigortasından ve koruyucu sağlık hizmetlerinden mahrum olan, düzenli ve ücretsiz sağlık taramaları yapılamayan tarım işçileri; işçi sağlığı kapsamında zorunlu olan işe başlama ve sonrasındaki periyodik olarak yapılması gereken muayenelerden de faydalanamamaktadır. Öyle ki, mevsimlik tarım işçileri çalışma ortamlarında maruz kalınan fiziksel, kimyasal (özellikle ilaç zehirlenmeleri), biyolojik risklere karşı korunamamakta, aşılanamamakta, ergonomik olmayan çalışma koşullarıyla ilgili bilgilendirilmemekte; iş sağlığı ve güvenliği açısından giysi, ayakkabı, maske, gözlük, eldiven gibi gerekli olan kişisel koruyucu donanımlardan yararlanamamaktadırlar (Öz ve Bulut, 2013: 103).

Tablo 3. Kayıtdışı İstihdam Oranları

Yıllar	Tarım	Tarımdışı	Sanayi	Hizmet	İnşaat	Genel
2002	90,14	31,74	36,4	29,19	-	52,14
2005	88,22	34,32	38,11	32,27	-	48,17
2010	85,47	29,06	32,68	27,11	-	43,25
2015	81,16	21,23	19,13	20,05	35,58	33,57
2016	82,09	21,72	20,2	20,35	35,76	33,49
2017	83,33	22,1	20,03	20,95	35,80	33,97

Kaynak: Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK) (2018) "Kayıtdışı İstihdam Oranları", (http://www.sgk.gov.tr/wps/portal/sgk/tr/calisan/kayitdisi_istihdam/kayitdisi_istihdam_oranlari/kayitdisi_istihdam_orani), (10.07.2018).

Tablo 3'de görüleceği üzere ülkemizde kayıtdışı istihdamın en yoğun olduğu sektör tarım sektörüdür. 2002 yılında tarım sektöründe kayıtlı istihdam oranı sadece %9,86 iken geriye kalan %90,14'ü kayıtdışı olarak istihdam edilmiştir. Aynı dönemde genel kayıtdışılık oranı ise %52,14 olarak gerçekleşmiştir.

2017 yılında ise tarım işçilerinin yaklaşık %83,33'ü kayıtdışı çalışmakta, sadece sağlık alanında (kendilerinin hâlâ yeşil kart olarak ifade ettikleri) sosyal güvenceye sahip bulunmaktadır. Oysaki sosyal korumanın kapsamı sadece sağlıktan ibaret olmayıp, sağlığın yanı sıra, analık, işsizlik, iş kazaları ve meslek hastalıkları, yaşlılık, malullük, ölüm gibi sosyal risklere karşı da koruma sağlanması gerekmektedir. Mevsimlik tarım işçileri iş güvencesine sahip olmaktan çok uzaktır. Her ne kadar 6356 sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu'nda mevsimlik tarım işçilerinin sendikalaşmalarına engel bir hüküm bulunmasa da, ülkemizde tarım sektöründe çalışanlar, sendikalaşma açısından en örgütsüz kesimlerden birini oluşturmaktadır (Öz, 2013: 14).

4. MEVSİMLİK TARIM İŞÇİLERİNİN SOSYAL GÜVENLİĞİ

Sosyal güvenlik, geliri ne olursa olsun, kişilere belirli sosyal riskler karşısında ekonomik güvence sağlama görevine sahip kurum ve kuruluşları ifade eder. Uluslararası Çalışma Teşkilatı'nın 1944 yılında Philadelphia Konferansı'nda yaptığı tanımlamaya göre ise sosyal güvenlik; "halkın; a) hastalık, işsizlik, yaşlılık, ölüm sebebiyle geçici veya sürekli olarak kazançtan yoksul kalması, b) tıbbi bakım, c) çocuk sayısının artması ve analık halinde korunmasına ilişkin genel tedbirler sistemi" olarak tanımlanmıştır. Tanımlarda ortak olan nokta, belirtilen sayıdaki sosyal risklerin yol açabilecekleri gelir kayıplarına ve gider artışlarına karşı bir ülkede yaşayan insanların ekonomik ve sosyal güvenliğinin sağlanması konusudur. Sosyal güvenlik sistemleri, toplumda yoksulluğu ve gelir dağılımındaki eşitsizlikleri önlemede ve toplumsal huzuru sağlamada çok önemli bir faktördür. Bugün dünyanın bütün ülkelerinde sosyal güvenlik sistemi bulunmaktadır. Bu durum, amacı toplumda sosyal güvenliği sağlamak olan bir kurumsal yapının varlığının, bağımsız ve modern bir ülke olmanın ön koşulu olduğunu göstermesinden kaynaklanmaktadır (Süngü, 2007: 47).

Türkiye'de sosyal güvenliğin gelişim ve kapsamının başlangıcı kurumsal olarak 1940'lı yıllara dayanmaktadır. Nitekim 1945'li yıllarda Sosyal Sigortalar Kurumu (SSK), 1950'li yıllarda Emekli Sandığı ve 1970'li yılarda da Bağ-Kur'un temelleri atılmış ve işçilerin sosyal güvenliği SSK'ya, devlet memurlarının sosyal güvenliği Emekli Sandığına ve esnafların sosyal güvenliği ise Bağ-Kur'a verilmiştir. 1980'li yıllara gelindiğinde tarımda çalışanların sosyal güvenlik kapsamına alınması gündeme gelmiş ve 1983 yılında çiftçilerin sosyal güvenliğini sağlamak amacıyla;

- ✓ 17/10/1983 tarihli ve 2925 sayılı ***Tarım İşçileri Sosyal Sigortalar Kanunu***, tarımda süreksiz çalışanların sosyal güvenliklerini sağlamak üzere çıkarılmıştır.
- ✓ 17/10/1983 tarihli ve 2926 sayılı ***Tarımda Kendi Adına ve Hesabına Çalışanlar Sosyal Sigortalar Kanunu*** çıkarılmıştır (Levent, 2013).

2925 Sayılı Tarım İşçileri Sosyal Sigortalar Kanununun Uygulanmasına Dair Yönetmeliğin 6. maddesi sigortalı sayılanları belirtmiştir. Buna göre "Bu yönetmeliğin uygulanmasında sosyal güvenlik kanunları kapsamı dışında olanlarla, bu kanunlara göre malullük emeklilik (yaşlılık) aylığı, sürekli tam iş göremezlik geliri almayanlardan; süreksiz olarak tarım işlerinde hizmet akdiyle çalışanlardan istekte bulunanlar sigortalı sayılırlar" hükmü yer almaktadır (E-Mevzuat, 1984). Bu Kanun kapsamına girenler, yazılı istekte bulundukları tarihi izleyen yılbaşından itibaren sigortalı olarak sayılmaktadır (ZMO, 1983).

Bu Kanun kapsamda çalışanlar için kısa vadeli sigorta kollarından iş kazası ve meslek hastalığı ile hastalık sigortasından yardımlar yapılmakta ve iş kazası ve meslek hastalığı durumlarında gerekli şartların varlığı halinde sürekli iş göremezlik geliri bağlanır. Aynı şekilde bu kapsamda çalışanlar için malullük yaşlılık (emeklilik) aylığı ve ölümleri halinde de hak sahiplerine ölüm aylığı bağlanır (Levent, 2013).

Esasen bu Kanun, tarım işlerinde hizmet akdiyle süreksiz olarak çalışanların sosyal güvenliğini sağlanması amacıyla çıkarılmıştır. Fakat her ne kadar bu gaye ile bu Kanun çıkartılsa da, tam anlamıyla bir sosyal güvenlikten bahsetmek mümkün değildir. Nitekim 2925 sayılı Kanuna tabi sigortalı olan bir tarım işçisi hakkında bazı olumsuz düzenlemeler de yer almıştır. Bu düzenlemeler ise şunlardır:

- ✓ Kanunda "analık sigortası" uygulanmamıştır.
- ✓ Sigortalı kadın işçinin evlenmesi nedeniyle işinden ayrılması durumunda, kadın sigortalıya evlenme toptan ödemesi yapılmamıştır.
- ✓ Ölüm aylığı veya geliri alan kız çocuklarına evlenmeleri halinde evlenme yardımı adı altında ödeme yapılmamıştır.

- ✓ Ölen sigortalının anne ve babası hak sahibi sayılmadığından anne ve babaya ölüm aylığı ve geliri bağlanmamış ve ölüm toptan ödemesi yapılmamıştır. Yalnızca eş ve çocuklara aylık veya gelir bağlanmıştır.
- ✓ İş kazası sonucunda sağlık yardımlarından faydalanmak için iş kazası olduğu tarihten en az 3 ay önce sigortalının tescil edilmiş olması gerekmektedir. Dolayısıyla tescil tarihinden önce iş kazasına uğrayan bir sigortalı bu haktan yararlanamayacaktır.

2925 sayılı Kanunun en olumsuz tarafı, işçilerin sigortalı olmalarını "isteklerine" bırakmış olmasıdır. Öyle ki, Kanunun 2. maddesinde aynen ***"...süreksiz olarak tarım işlerinde hizmet akdiyle çalışanlar istekte bulunmaları kaydıyla bu Kanuna göre sigortalı sayılırlar."*** hükmüne yer verilmiştir. Bu madde hükmü tarım işçilerinin genel olarak kayıtdışı istihdam edilmelerine neden olmuştur (Demir, 2015: 186).

Öte yandan 5510 sayılı Kanun ile sosyal güvenlik alanında büyük yenilikler yapılmış; 17.10.1983 tarihli ve 2926 sayılı Tarımda Kendi Adına ve Hesabına Çalışanlar Sosyal Sigortalar Kanunu, 5510 sayılı Kanun'un yürürlüğe girmesiyle yürürlükten kaldırılmıştır. Böylece tarımda kendi nam ve hesabına çalışanlar 5510 sayılı Kanun'un 4.maddenin b fıkrasının 4. bendi gereği sigorta kapsamına alınmıştır. Benzer şekilde 17.10.1983 tarihli ve 2925 sayılı Tarım İşçileri Sosyal Sigortalar Kanunu'nun 1, 5, 13, 17, 24, 33 ve 35. maddeleri de 5510 sayılı Kanun ile yürürlükten kaldırılmıştır. Böylelikle tarım işlerinde çalışanlar için bir belirsizlik dönemi başlamıştır (Adıgüzel, 2011: 329-330).

En nihayetinde 6111 sayılı Torba Kanunu ile tarımda hizmet akdi ile süreksiz çalışanlar yani "mevsimlik tarım işçileri" 01.03.2011 tarihinden itibaren sosyal güvenlik kapsamına alınmışlardır. Şöyle ki, 6111 sayılı Kanunun 51. maddesiyle 5510 sayılı Kanuna 01.03.2011 tarihinden itibaren ek 5. madde ilave edilmiştir. Söz konusu madde ile kamu idarelerinde tarım veya orman işlerinde hizmet akdiyle süreksiz çalışanlar hariç olmak üzere tarım veya orman işlerinde hizmet akdiyle süreksiz çalışanlar 4. maddenin birinci fıkrasının (a) bendi kapsamında sigortalı olarak sayılmaya başlamıştır. Bu bağlamda mevsimlik tarım işçilerinin yani tarım veya orman işlerinde hizmet akdiyle süreksiz çalışanların sigortalı olabilmeleri için;

- ✓ 5510 sayılı Kanunu'n 4. maddesinin birinci fıkrasının (a), (b) ve (c) bentleri kapsamında çalışmaması, diğer bir ifadeyle hizmet akdi ile kendi nam ve hesabına (tarım dâhil) ve kamu görevlisi olarak çalışmaması,
- ✓ Kişinin isteğe bağlı sigortalı veya isteğe bağlı iştirakçi olmaması,
- ✓ Banka sandıklarına tabi olarak çalışmaması,
- ✓ Kişinin kendi sigortalılıklarından dolayı gelir veya aylık almaması,
- ✓ 2925 sayılı Kanuna göre sigortalı olarak sayılmaması,
- ✓ 18 yaşını doldurmuş olması gerekmektedir (Öz ve Bulut, 2013: 102).

Bu bağlamda söz konusu şartları taşıyanlardan tarım işlerinde süreksiz çalışanlar "Tarım İşlerinde Hizmet Akdiyle Süreksiz Çalışanlara Ait Giriş Bildirgesi"ni sürekli ikametlerinin bağlı bulunduğu muhtarlık ile ikamet ettikleri veya çalıştıkları il ya da ilçede bulunan tarım müdürlüklerine onaylatacaklar. Ardından sürekli ikametlerinin bağlı olduğu veya çalıştıkları sosyal güvenlik il müdürlüğüne / sosyal güvenlik merkezine müracaat edecekler. Böylece işçilerin sigortalılıkları da müracaat ettikleri tarih itibariyle başlayacaktır (Adıgüzel, 2011: 331).
Öte yandan 5510 sayılı Kanunu'n ek 5. maddesine göre;

- ✓ 5510 sayılı Kanunu'n 4. maddeye istinaden sigortalı olarak çalışmaya başlamaları halinde çalışmaya başladıkları tarihten,
- ✓ Sigortalılıklarını sona erdirme talebinde bulunan kişilerin talep tarihinden,
- ✓ Prim borcu bulunanlardan talepte bulunan kişilerin primi ödenmiş olduğu son günden,
- ✓ Gelir veya aylık talebinde bulunanların aylığa hak kazanmış olmak şartıyla talep tarihinden,

- ✓ Ölen sigortalının ölüm tarihinden itibaren "tarım veya orman işlerinde hizmet akdiyle süreksiz olarak çalışanların sigortalılığı" sona erdirilecektir (Adıgüzel, 2011: 332).

5510 sayılı Kanunun ek 5. madde kapsamında sigortalı kişiler, hastalık ve analık primi ödemediklerinden dolayı hastalık ve analık sigortasından faydalanamazlar. Sigortalı kişiler hastaneye gidip tedavi olabilir fakat tedavi sonucu iş görmemezlik raporu aldıkları takdirde kendilerine geçici iş göremezlik ödeneği ödenmez. Ayrıca hamile olan kadın sigortalı işçi, doğum öncesi 8 hafta ve doğum sonrası 8 hafta raporlu olmasından dolayı analık halinden geçici iş görmemezlik ödeneği ve emzirme ödeneği alamaz. Ek-5 kapsamında sigortalı olan bir kişi tescil tarihinden on gün sonra iş kazasına uğrarsa iş göremezlik geliri, ölümü halinde ise hak sahiplerine gelir ve cenaze ödeneği ödenir. Ancak tescil tarihinden örneğin dokuz gün sonra iş kazasına uğrayan bir sigortalıya bu haklar verilmez. Hâlbuki bir fabrikada çalışan 4/a kapsamındaki (eski SSK statüsünde) sigortalı için böyle bir durum söz konusu değildir. Öyle ki, fabrikada işe girdiği gün iş kazası geçiren bir kişiye gerekli yardımlar kendisine yapılır (Demir, 2015: 187-188).

SONUÇ VE ÖNERİLER

Ülkenin kırsal alandaki topraksız çiftçilerin yanı sıra zamanla mevcut toprak sahiplerinin tarım işletmelerinin miras yoluyla parçalanarak küçülmesi neticesinde birçok işletme kendine yeterli olmaktan uzaklaşmıştır. Bu durumun doğal bir sonucu olarak da tarımsal faaliyet ile uğraşan pek çok aile, geçimini temin edebilmek için daha fazla tarımsal iş olanağı bulunan bölgelere mevsimlik tarım işçisi olarak gitmek durumunda kalmaktadır. İşgücünün yaklaşık %17,7'sinin istihdam edildiği tarım sektöründe, özellikle mevsimlik tarım işçisi olarak çalışanlar, tarımın kendine özgü koşullarından dolayı oldukça ağır koşullarda çalışmaktadır.

Nitekim tarım işçi sınıfı, sanayi işçi sınıfına göre nispeten ikinci planda kalmış, ciddi bir sendikal örgütlenme gerçekleştirememiş, çalışma ilişkilerinden doğan haklarını alabilmek ve/veya iyileştirebilmek için ilgili yerlere seslerini duyuramamış bir sınıftır. Genel olarak mevsimlik tarım işçileri; siyasiler, kamu ve sivil toplum kuruluşları, akademisyenler, araştırmacılar gibi konunun yetkilileri / ilgilileri tarafından görünmeyenler veya sesi duyulmayan bir kesim olmuştur.

Esasen İş Kanunu'nun kapsadığı konular arasında işçinin hem çalıştığı süre boyunca hem de işçinin herhangi bir risk yüzünden çalışamaz duruma gelmesi durumunda da korunması esastır. Bu bağlamda işçilerin sürekli veya geçici olarak çalışma yeteneğini kaybetmeleri durumlarda, söz konusu işçiler, Sosyal Güvenlik Hukuku tarafından korunmaktadır. Oysaki % 83,33'lük kayıtdışılığın yaşandığı tarım sektöründeki işçilerin sürekli veya geçici olarak çalışma yeteneğini kaybettiği zamanlarda koruması bir yana, mevcut çalıştığı dönemlerde sahip olması gereken haklardan da mahrumdurlar. Bu nedenle mevsimlik tarım işçilerinin daha insani bir çalışma ve yaşam koşullarına sahip olabilmesi için aşağıdaki önlemlerin alınması çok önem arz etmektedir.

- ✓ Mevsimlik tarım işçilerinin istihdamında kayıtdışılığın önüne geçilmesi için yasal düzenlemeler getirilmeli, ihlal edenlere ağır cezalar verilmeli, denetimler sıklaştırılmalıdır.
- ✓ Açlık sınırında olan mevsimlik tarım işçi ücretlerinin daha insani boyuta çekilmesi gerekmektedir.
- ✓ Mevsimlik tarım işçilerinin çalışma saatleri İş Kanunu'nda yer alan yasal haftalık, günlük çalışma saatlerine uygun olmalıdır.
- ✓ Çalışma hayatı kapsamında mevsimlik tarım işçileri, mevcut sosyal güvenlik sistemlerine bir an önce entegre edilmelidir.
- ✓ Mevsimlik tarım işçilerine yönelik çalışma hayatı ve sosyal güvenlik konularında bilgilendirme faaliyetleri artırılmalıdır. Mevsimlik tarım işçilerine en azından yasal hakları konusunda bilgi verilmelidir.

- ✓ 5510 sayılı Kanunun Ek-5. maddesinde mevsimlik tarım işçilerinin sigortalılığı, işçilerin isteklerine göre değil zorunluk esasına göre uygulanmalıdır.
- ✓ Bölgesel eşitsizlikleri ortaya çıkaran en dezavantajlı gruplar içinde yer alan mevsimlik tarım işçileri için erişilebilir sağlık hizmeti modeli geliştirilmelidir.
- ✓ Kadın, çocuk ve gençlik sağlığına yönelik özel proje, program ve uygulama modülleri hayata geçirilmelidir.
- ✓ Meslek hastalıklarının önlenmesi için gerekli önlemler alınmalı, çalışanlar arasında koruyucu ekipman kullanımı yaygınlaştırılmalıdır.
- ✓ Mevsimlik gezici tarım işçilerinin barınma yerlerinde ve çevrelerinde, tuvalet, banyo ve çamaşır yıkama yerlerinin bulunmaması, temizlik ve sağlık açısından sakıncalar meydana getirmektedir. Bu nedenle ortak alanlarda çamaşırhane, tuvalet, banyo kurulmalı temiz içme suyu sağlanmalıdır.
- ✓ Mevsimlik tarım işçilerinin bebek ve küçük çocukları için yerleşim yerlerine yakın kreş kurulmalı; çocuk eğitimlerinin aksamaması için gerekli önlemler alınmalıdır.

KAYNAKÇA

1. Adıgüzel, Ahmet (2011) "6111 Sayılı Kanunla Tarım İşlerinde Süreksiz Çalışanların Sigortalılığı", (http://archive.ismmmo.org.tr/docs/malicozum/104malicozum/26%20ahmet%20adig%C3%BCzel.pdf), (30.09.2017).
2. Demir, Müslim (2015) "Mevsimlik Tarım İşçilerinin Sosyal Güvenlik Haklarına İlişkin Değerlendirmeler ve Öneriler", *Çalışma ve Toplum*, 1(44), s.177-194.
3. E-Mevzuat (1984) "2925 Sayılı Tarım İşçileri Sosyal Sigortalar Kanununun Uygulanmasına Dair Yönetmelik", (http://www.mevzuat.gov.tr/Metin.Aspx?MevzuatKod=7.5.8885&sourceXmlSearch=&MevzuatIliski=0), (30.09.2017).
4. Fereli, Simay, Aktaç, Şule ve Fatma Esra Güneş (2016) "Mevsimlik Tarım İşçilerinin Çalışma Koşulları, Beslenme Durumları ve Görülen Sorunlar", *Gazi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 1(3), s.36-47.
5. Göktaş, Murat (2015) "Mevsimlik İşlerde Çalışan İşçilerin Sosyal Güvenliği", *İş ve Hayat Dergisi*, (2), s.185-195.
6. Kıral, Taner ve Halis Akder (2000) "Makro Ekonomik Göstergelerle Tarım Sektörü", (http://www.zmo.org.tr/resimler/ekler/a793d8b79c1b666_ek.pdf?tipi=14), (30.09.2017).
7. Levent, Recep (2013) "Tarım İşçilerinin Sosyal Güvenliği", (http://www.isvesosyalguvenlik.com/tarim-iscilerinin-sosyal-guvenligi/), (30.09.2017).
8. Mevsimliktarimiscileri (2017) "Mevsimlik Tarım İşçileri", (http://www.mevsimliktarimiscileri.com/sayfadetay.aspx?id=11), (30.09.2017).
9. Ozdebirsigorta (2017) "Tarım Sigortaları 6 Yılda 8 Kat Büyüdü", (http://www.ozdebirsigorta.com.tr/haberdetay.php?HaberID=21), (30.09.2017).
10. Öz, Cihan Selek ve Enver Bulut (2013) "Mevsimlik Tarım İşçilerinin Türk Hukuk Sistemi İçerisindeki Yeri", *ÇSGB Çalışma Dünyası Dergisi*, 1(1), s:94-111.
11. Öz, Cihan Selek (2013) "Mevsimlik Gezici Tarım İşinde Kadın Emeği ve Sorunları", *Türkiye Tohumcular Birliği Dergis*i, (16), s.13-15.
12. Süngü, Yakup (2007) "Sosyal Güvenlik Reformu'nun Gelir Dağılımı Üzerinde Etkisi", *TÜHİS İş Hukuku ve İktisat Dergisi*, , Kasım 2006 / Şubat 2007, 20(4-5), s.47-69.
13. Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK) (2018) "Kayıtdışı İstihdam Oranları", (http://www.sgk.gov.tr/wps/portal/sgk/tr/calisan/kayitdisi_istihdam/kayitdisi_istihdam_oranlari/kayitdisi_istihdam_orani), (10.07.2018).
14. T.C. Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı (2018) "Cari Fiyatlarla Tarımsal GSYH ve Tarımın Payı", (https://www.tarim.gov.tr/SGB/Belgeler/Veriler/GSYIH.xlsx), (10 Temmuz 2018).

15. TÜİK (2008) *Tarım İstatistikleri: Sorularla Resmi İstatistikler Dizisi-5*, Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası.
16. TÜİK (18 Haziran 2018) "İşgücü İstatistikleri, Mart 2018", *Haber Bülteni*, Sayı: 27694, (http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=27694), (10 Temmuz 2017).
17. TÜİK (14 Mart 2018) "Tarımsal İşletme İşgücü Ücret Yapısı, 2017", *Haber Bülteni*, Sayı: 27706, (http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=27706), (10.07.2018).
18. TÜİK (09 Mart 2017) "Tarımsal İşletme İşgücü Ücret Yapısı, 2016", *Haber Bülteni*, Sayı:24565, (http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=24565), (30.09.2017).
19. TÜRK-İŞ (29 Aralık 2017) "Aralık 2017 Açlık ve Yoksulluk Sınırı", (www.turkis.org.tr/ARALIK-2017-ACLIK-ve-YOKSULLUK-SINIRI-d11671), (10.07.2018).
20. Ziraat Mühendisleri Odası (ZMO) (1983) "2925 Sayılı Tarım İşçileri Sosyal Sigortalar Kanunu", (http://www.zmo.org.tr/mevzuat/mevzuat_detay.php?kod=43), (30.09.2017).

RUSYA'DA FİNANSAL GELİŞME VE ENERJİ TÜKETİMİ İLİŞKİSİ
THE RELATIONSHIP BETWEEN FINANCIAL DEVELOPMENT AND ENERGY CONSUMPTION IN RUSSIA

Aziza SYZDYKOVA[1]
Simbat NAHIPBEKOVA[2]

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, Rusya'daki finansal gelişmişlik ile enerji tüketimi arasındaki ilişkiyi incelemektir. Çalışmanın temel hipotezi finansal piyasaların gelişmişlik düzeyi arttıkça enerji tüketiminin de artması şeklinde kurulmuştur. Modele kontrol değişkenleri olarak ekonomik büyüme ve kentleşme değişkenleri dahil edilmiştir. Nitekim literatürde ekonomik büyümenin ve kentleşmenin enerji tüketimini pozitif etkilediği görüşü hakimdir. Çalışmanın veri seti 1992-2017 yıllarına ait olup, değişkenler arasındaki ilişki ARDL testi ile incelenmiştir.

ARDL testi sonuçları hipotezi doğrulamaktadır. Ekonomik büyüme, kentleşme ve finansal piyasaların gelişimi hem uzun hem de kısa dönemde enerji tüketimini olumlu yönde etkilemektedir. Rusya'da finansal gelişmişlik düzeyi %1 arttığında enerji tüketimi yaklaşık %0,19 artış göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Finansal Gelişmişlik, Enerji Tüketimi, Rusya, ARDL
JEL kodları: D53, Q41, P25, O47

ABSTRACT

The main purpose of this study is to investigate the relationship between financial development and energy consumption in Russia. The basic hypothesis of the study is that as the development level of financial markets increases, energy consumption increases. The variables of economic growth and urbanization are also included as control variables. As a matter of fact, it is seen in the literature that economic growth and urbanization affect the energy consumption positively. The data set of the study belonged to the years 1992-2017 and the relationship between the variables was examined with the ARDL test.

ARDL test results confirm the hypothesis. Economic growth, urbanization and the development of financial markets have a positive impact on energy consumption in both long and short term. When the level of financial development in Russia increases by 1%, energy consumption increases by 0.19%.

Keywords: Financial development, energy consumption, Russia, ARDL
JEL Classifications: D53, Q41, P25, O47

GİRİŞ

Günümüzde, doğal kaynaklara sahip olmak, yüksek ekonomik büyüme oranlarını sağlamak için yeterli değildir. Küresel çeşitlilik bağlamında, sadece büyük bir kaynak tabanına sahip olmak artık yeterli değildir. Bu gibi durumlarda, çeşitlendirme, belirlenen hedeflerin ve ekonomik büyüme oranlarının elde edilmesi için bir gereklilik haline gelir (Senan vd., 2018).

[1] Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, azizayesevi@gmail.com
[2] Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, simba1991@mail.ru

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin ekonomik büyümelerini sürdürmek için ulusal ekonomilerinin farklı sektörlerinde yüksek üretkenliğe sahip olmaları gerekmektedir. Tarım ekonomisinden endüstriyel ekonomiye ya da post-endüstriyel modele geçiş bağlamında, yüksek verimliliğin sağlanması temel gerekliliktir. Hizmet sektörünün yüksek verimliliği, ulusal ekonomide sürdürülebilir ekonomik büyümenin sağlanmasında kilit öneme sahiptir.

Hizmet sektörünün gelişimi üzerinde önemli bir etkiye sahip olan ana faktörlerden biri finansal piyasalardır. Finansal piyasalar geliştikçe, ekonominin diğer sektörlerinin ihtiyaçları artar. Borsada işlem hacminin artması, hanehalklarının talep ettiği kredi başvurularının sayısındaki artış, işletme sermayesi ihtiyacı ve ekonomik kuruluşların yatırımlarındaki artış, ulusal finansal piyasaların gelişmesine yol açmaktadır. Böylece finansal piyasaların büyümesi, ekonomik büyümeyi hızlandırmakta ve bu da çeşitli ekonomik kuruluşların elektrik tüketiminde artışa neden olmaktadır (Bass, 2018).

Bir ülkede para ve sermaye piyasalarının gelişmesi reel sektörü ve tüketici gelirini etkileyerek servet etkisi yaratmaktadır. Bu da ekonomik büyümeyi ve refahı olumlu etkileyerek elektrik talebinin artmasına neden olmaktadır (Mankiw ve Scarth, 2009). Sadorsky (2011) ise finansal gelişme ve enerji tüketimi arasındaki ilişkiyi iki şekilde açıklamaktadır. Birincisi, eğer ilişkinin yönü finansal gelişmeden enerji tüketimine doğru ise finansal gelişmişlik düzeyinin artması bireylerin daha çok enerji tüketen araçları kullanmasına neden olarak enerji talebini arttırmaktadır. Aksi durumda ise finansal ve ekonomik gelişmenin yetersiz olduğu ülkelerde enerji tüketen araçların sayısının artması kişiye ve ekonomiye önemli maliyet yüklemektedir.

Finansal piyasaların büyümesi çeşitli kanallardan tüketim, yatırım ve istihdam artışına yol açmakta, bu da bir yandan enerji tüketiminde artışa neden olmakta, diğer yandan da göç süreçlerini etkilemektedir (Nasreen vd., 2017). Göç olayının da enerji tüketimi üzerinde önemli bir etkisi vardır. Bu bağlamda, finansal piyasaların gelişimi, ekonomik büyüme, iç göç ve elektrik tüketimi arasındaki ilişkinin incelenmesi önemli bir konudur.

Literatürde enerji tüketimi ve finansal gelişme ile ilgili çalışmalar çok sayıda yapılmıştır. Rusya için bu konuda yapılmış çalışma sayısı oldukça sınırlıdır. Bu çalışmada Rusya'da finansal piyasaların gelişimi ve enerji tüketimi arasındaki ilişki incelenmiştir. Bu amaçla çalışma 3 bölümden oluşmaktadır. Giriş niteliğindeki bu bölümün ardından konu ile ilgili teorik ve ampirik literatüre yer verilmiştir. İkinci bölümde veri seti, model ve ekonometrik yöntem açıklanmıştır. Üçüncü bölümde ise uygulama sonuçları değerlendirilmiş ve sonuç bölümüyle çalışma tamamlanmıştır.

1. LİTERATÜR TARAMASI

Literatürde finansal gelişme ile enerji tüketimi arasında ilişkiyi inceleyen çalışmalarda genel olarak pozitif bir ilişkinin olduğu görülmektedir. Ancak ülkelerin gelişme düzeylerine bağlı olarak bu ilişkinin yönü değişmektedir (Keskingöz ve İnançlı, 2016). İlgili literatür incelemesinde Öztürk (2010) önceki çalışmaların sonuçları ışığında enerji, elektrik tüketimi ve milli gelir arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Araştırmasının sonuçlarına göre; akademik ortamda, gelir, büyüme ve enerji tüketimi arasındaki ilişkinin yönü hakkında kesin bir görüş birliği yoktur. Ayrıca, Öztürk (2010), bu konuda devam eden araştırmaların metodolojik yönlerini geliştirmenin yanı sıra analiz yöntemlerini ve araçlarını geliştirmeyi önermektedir. Bu hem kontrol değişkenlerinin seçimi hem de hipotezleri test etmek için kullanılan ekonometrik testler için geçerlidir (ayrıca şu yeni çalışmalara da bakınız: Al-Mulali vd., 2015a; Rafindadi ve Öztürk, 2016; Al-Mulali vd., 2015b; Nasreen vd., 2017).

Ali vd. (2015) Nijerya örneğinde 1971–2011 dönemine ait üç aylık zaman serilerini kullanarak yaptıkları çalışmada finansal piyasaların gelişiminin uzun vadede elektrik tüketimi üzerinde pozitif ama önemsiz bir etkiye sahip olduğu sonucuna varmıştır. Bununla birlikte ekonomik

büyümenin elektrik tüketimi üzerindeki negatif fakat istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi, ayrıca, elektrik fiyatlarının da elektrik tüketimi üzerinde olumlu bir etkisi vardır.

Acaravci vd. (2015) Türkiye örneğinde 1974–2013 dönemi için değişkenler arasındaki ilişkiyi araştırmaktadır. Çalışma sonucunda, elektriğin ekonomik büyüme üzerinde önemli bir etkisi olduğu sonucuna varmışlardır, ancak ekonomik büyümenin elektrik tüketimine etkisi istatistiksel olarak anlamlı değildir.

Khobai vd. (2017) 1985–2014 dönemi için Güney Afrika örneğinde elektrik arzı, ticaret, gelir ve elektrik fiyatlarını arasındaki ilişkiyi araştırmaktadır. Araştırma sonucunda elektrik fiyatlarının elektrik arzında önemli bir etkisi olduğu sonucuna varmışlardır. Ayrıca, gelir, ticaret ve elektrik fiyatlarının istihdam üzerinde önemli bir etkisi vardır.

Tablo 1: Finansal Gelişme ve Enerji Tüketimi İle İlgili Çalışmaların Özeti

Yazar	Dönem	Ülke/Ülke grubu	Yöntem	Sonuç
Sadorsky (2010)	**1990-2006**	22 Gelişmekte Olan Ülke	Panel Veri Analizi	Değişkenler arasında pozitif ve istatistiksel olarak güçlü bir ilişki vardır.
Kakar vd. (2011)	1980–2009	Pakistan	Eşbütünleşme ve nedensellik testi	Değişkenler arasında uzun dönemli ilişki vardır. Ayrıca çift yönlü nedensellik bulunmuştur.
Sadorsky (2011)	1996–2006	Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri	Panel Veri Analizi	Finansal gelişme enerji tüketimini pozitif etkilemektedir.
Al-mulali ve Che Sab (2012)	1980–2008	Sahra Altı Afrika Ülkeleri	Eşbütünleşme ve Panel nedensellik testi	Değişkenler arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi vardır.
Islam vd. (2013)	1971–2009	Malezya	ARDL ve VECM	Finansal gelişme hem kısa hem de uzun dönemde enerji tüketimi üzerinde etkilidir.
Le vd.(2014)	1966-2011	ABD	VECM	Değişkenler arasında hem kısa hem de uzun dönemde herhangi bir ilişki tespit edilememiştir.
Sbia vd.(2014)	1975-2011	BAE	ARDL sınır testi, VECM Granger nedensellik	Değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi bulunmaktadır.
Kivyiro ve Arminen (2014)	1971-2009	Sahra Altı ülkeler	ARDL sınır testi, VECM	Bütün ülkelerde uzun dönemli ilişki mevcuttur.
Omri ve Kahouli (2014)	1990-2011	65 ülke	Dinamik eşanlı-denklem modelleri	Ülkelere göre farklı sonuçlar elde edilmiştir.
Alshehry ve Belloumi (2015)	1971-2010	Suudi Arabistan	Johansen çok değişkenli eşbütünleşme	Enerji tüketimi, enerji fiyatı, karbondioksit emisyonları ve ekonomik büyüme arasında uzun dönemli ilişki bulunmaktadır.
Bloch vd.(2015)	Arz tarafı: 1977-2013, Talep tarafı: 1965-2011	Çin	ARDL ve VECM	ARDL sonuçlarına göre, uzun dönemde koentegre ilişkileri her denklemde ve tüm değişkenler arasında bulunmaktadır.
Lebe ve Akbaş (2015)	1960–2012	Türkiye	Eşbütünleşme testi	Finansal gelişme, enerji tüketimi üzerinde etkilidir.
Gümüş ve Koç (2015)	1971–2010	OECD ülkeleri	Panel Nedensellik	Sadece kıyı ülkelerinde değişkenler arasında ilişki tespit edilmiştir.

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 1'de görüldüğü gibi literatürde finansal gelişmişlik ve enerji tüketimleri arasındaki ilişkinin araştırılmasında farklı ekonometrik yöntemler uygulanmış ve ülkeler için farklı sonuçlar elde edilmiştir. Bu sonuç ülkelerin finansal gelişmişlik durumu ve enerji tüketimi gereksinimlerinin farklılığını göstermektedir. Ülkelerin sürdürülebilir finansal gelişmişlik ölçüsünün enerji tüketimini karşılaması beklenmektedir.

3. VERİ VE YÖNTEM

Finansal piyasalar ülke ekonomisinde önemli bir etkiye sahiptir. Finansal piyasalar çeşitli kanallar ve mekanizmalarla ekonomik faaliyeti destekleyebilir ve güçlendirebilir. Örneğin, finansal piyasalar ülkedeki kredi talebini karşılayarak ekonomik büyümeyi artırabilir. Bu kredi kaynakları hem ekonomik kuruluşlara hem de hane halklarına yönlendirilebilir ve böylece geçici sermaye ihtiyaçlarını karşılayabilir.

Ekonomik faaliyetlerin ya da ekonomik varlıkların genişlemesi ya da büyümesi, enerji tüketimine ve özellikle de elektrik tüketimine olan ihtiyacı artırmaktadır. Ek olarak, şehirleşme olgusu da hem hane halkının hem de ekonomik kurumların elektrik talebini artırabilir. Böylece, ülkede kentselleşmenin büyümesi nedeniyle elektrik tüketimi de büyüyebilir (Senan vd., 2018). Bu bilgiler doğrultusunda ve mevcut literatürden yararlanarak çalışmanın modeli aşağıdaki gibi kurulmuştur.

$$lnet_t = f(lngsyh_t, lnfpg_t, lnkent_t) \quad (1)$$

Eşitlik 1'de yer alan et, $gsyh$, fpg, $kent$ değişkenleri sırasıyla; enerji tüketimi (kişi başına enerji tüketimi, 1 kg petrol eşdeğeri), kişi başına GSYH, ekonomik büyüme temsilcisi), finansal piyasa gelişimi (GSYH'ya oranla özel krediler) ve kentleşme (şehirdeki nüfusun oranı)'dir. t zaman dilimini yani 1992–2017 dönemini göstermektedir. ln ifadesi değişkenlerin doğal logaritmasını ifade etmektedir. Tüm seriler 1992–2017 yılları için Dünya Bankası'nın Dünya Kalkınma Göstergeleri'nden toplanmıştır.

Finansal piyasalar, hane halkının bütçe kısıtını genişleterek mal ve hizmet talebini artırmaktadır. Bu bağlamda, finansal piyasaların gelişmesinin, hanehalkı ve ekonomik kuruluşlardan elektrik talebinde artışa yol açması beklenebilir. Bu nedenle, finansal piyasaların ekonomik büyüme üzerinde olumlu bir etkisi olması gerektiği varsayılmaktadır. Ayrıca, şehir ekonomisinin, iç göçün ülke ekonomisine yansıması olarak, kentsel sakinlerin üretim fonksiyonları için daha fazla elektrik ihtiyacı duymaları nedeniyle, elektrik talebinde de artışa neden olması gerekmektedir. Dolayısıyla, kentleşme ekonomik büyüme üzerinde olumlu bir etkiye sahip olabilir. Ulusal gelir, ulusal ekonomilerdeki toplam ekonomik aktiviteyi yansıtır ve elektrik, bir ekonomik aracın üretiminin veya yaşam döngüsünün sürekliliğini sağlamak için üretim ve tüketimin ana faktörlerinden biridir. Böylece, ulusal ekonomideki artan gelir hem tüketim hem de üretim amaçları için daha fazla elektrik tüketilmesini gerektirebilir (Al-Mulali ve Ozturk, 2015).

Bu bilgiler ve beklentiler doğrultusunda Rusya'daki durumun incelenmesi için zaman serisi analizi yapılmıştır. Zaman serileri analizi için ilk adım örneklenen değişkenlerin durağanlığını belirlemektir. Bu bağlamda, zaman serilerinin durağanlığını belirlemek için birim kök testleri kullanılır. Bu çalışmada artırılmış Dickey-Fuller (ADF) testi kullanılmıştır. Durağanlık analizinden sonra ARDL testi yapılmıştır.

ARDL (The Autoregressive Distributed Lag - Gecikmesi Dağıtılmış Otoregresif Model) sınır testi yaklaşımı Pesaran vd. (2001) tarafından geliştirilmiştir. Bu yaklaşım açıklayıcı değişkenlerin düzey [I(0)] ve birinci fark [I(1)] gibi farklı mertebelerde durağan olması durumunda eşbütünleşme ilişkisinin incelenmesine imkân sağlamaktadır (Özdamar, 2015).

ARDL yöntemi, hem bağımlı değişkenin hem de bağımsız değişkenlerin gecikmeli değerlerinin açıklayıcı değişken olarak kullanıldığı standart EKK yöntemine dayanmaktadır. Bu yaklaşımın en önemli avantajı geniş kapsamlı veri setine ihtiyaç duymamakta ve az sayıdan oluşan veri seti ile analiz yapılabilmektedir (Akıncı ve Yılmaz, 2012). Çalışmanın ARDL modeli aşağıdaki gibi kurulmaktadır:

$$\Delta lnet_t = \alpha_0 + \alpha_1 lnet_{t-1} + \alpha_2 lngsyh_t + \alpha_3 lnfpg_t + \alpha_4 lnkent_t + \sum_{j=1}^{p} \varphi_{1j} \Delta lnet_{t-j} + \sum_{j=0}^{q} \varphi_{2j} \Delta lngsyh_{t-j} + \sum_{j=0}^{k} \varphi_{3j} \Delta lnfpg_{t-j} + \sum_{j=0}^{z} \varphi_{4j} \Delta lnkent_{t-} + u_t \quad (2)$$

ARDL sınır testi analizinin ilk aşaması olarak, değişkenler arasında eşbütünleşmenin olmadığı sıfır hipotezi test edilmelidir (H0: $\alpha1 = \alpha2 = \alpha3 = \alpha4 = 0$). Daha sonra, aşağıdaki hata düzeltme modeliyle kısa dönem etkilerinin tahminine geçilir:

$$\Delta lnet_t = \sum_{j=1}^{p} \delta_{1j} \Delta lnet_{t-j} + \sum_{j=0}^{q} \delta_{2j} \Delta lngsyh_{t-j} + \sum_{j=0}^{k} \delta_{3j} \Delta lnfpg_{t-j} + \sum_{j=0}^{z} \delta_{4j} \Delta lnkent_{t-j} + khdk_{t-1} + u_t \quad (3)$$

Kısa dönem etkisine hata düzeltme katsayısının (hdk_{t-1}) negatif ve anlamlı olup olmadığına bakılarak karar verilebilmektedir.

4. ANALİZ BULGULARI

Değişkenlere ait birim kök testi sonuçları Tablo 2'de sunulmuştur. Buradan görüldüğü gibi $lnfpg$ değişkeni seviyede durağan iken, diğer tüm değişkenlerin birinci sıra farkları durağandır. Birim kök testinin sonuçları, heterojen bir entegrasyon düzenini kabul etmeyi sağlamaktadır. Bu sonuçlara dayanarak, eşbütünleşme analizi için ARDL sınır testi kullanılmıştır.

Tablo 2: ADF Birim kök testi sonuçları

Değişkenler	Sabitli	Gecikme	Sabitli-Trendli	Gecikme
$lnet$	1.5109	2	-3.0978	1
$lngsyh$	-0.3219	0	-2.1130	0
$lnfpg$	-3.8652**	1	-3.7212*	1
$lnkent$	-2.7756	1	-2.9303	1
$\Delta lnet$	-3.0897*	2	-3.3017**	1
$\Delta lngsyh$	-6.4070***	0	-6.4997***	0
$\Delta lnkent$	-3.1093***	0	-3.3892***	0

Not: -*, **, *** Zaman serilerinin durağanlığını sırasıyla % 10, % 5 ve % 1 anlamlılık düzeyinde göstermektedir.
- Gecikme sayısı Akaike bilgi kriterine göre belirlenmiştir.

Tablo 3, enerji tüketim modeline ilişkin ARDL sonuçlarını sunmaktadır. Sınır testinin sonuçları, F istatistiğinin (F =6.024) % 1 anlamlılık seviyesinde kritik üst sınır değerinden daha büyük olduğunu göstermektedir. Bu sonuçlar göz önüne alındığında, Eşitlik 3'ün sıfır hipotezini (H_0: $\alpha1 = \alpha2 = \alpha3 = \alpha4 = 0$) reddedebilir ve modeldeki değişkenler arasında eşbütünleşmenin varlığını ifade eden alternatif hipotez (H_1) kabul edilebilir.

Tablo 3: ARDL testi sonuçları

Değişkenler	Katsayı	Standart hata	t-istatistiği	p-değeri
Uzun Dönem tahmincileri				
$lngsyh$	0.7791	0.1812	2.8817	0.0109
$lnfpg$	0.1960	0.0626	4.0013	0.0002
$lnkent$	0.1766	0.0019	5.9808	0.0000
c	0.6938	0.2738	2.9025	0.0245
Kısa Dönem tahmincileri				
$\Delta lngsyh$	0.1743	0.0709	3.8935	0.0065
$\Delta lnfpg$	0.0179	0.0165	3.3056	0.0091
$\Delta lnkent$	0.1003	0.0042	2.9910	0.0054
hdk	-0.4062	0.1407	-6.2321	0.0000
Sınır Testi		Tahmini F değeri = 6.024		
Kritik sınır F-değeri (%)		Alt sınır	Üst sınır	
5		3.23	4.35	
1		4.29	5.61	

Not: Tabloda sunulan kritik değerler Pesaran vd., (2001:300) kritik değer Case III'den elde edilmiştir.

Uzun vadeli tahmin sonuçları finansal piyasaların gelişiminin Rusya'daki enerji tüketimi üzerinde 0.196 esneklik ile pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Sonuçlar finansal piyasalardaki gelişmelerin %1 oranında artmasının enerji tüketiminde %0,19 artışa neden olduğunu göstermektedir. Artan finansal sektör, daha fazla enerji talebine yol açan daha gelişmiş ve gelişmiş teknolojiler gerektirir. Ekonomik büyüme ve kentleşme, enerji tüketiminde sırasıyla 0.779 ve 0.176 esnekliği ile pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahiptir. Sonuçlar teori ile uyumlu olarak beklentilerle örtüşmektedir. Diğer yandan modelin hata düzeltme katsayısı negatif ve anlamlı olup, modeliyle doğru işlediğini göstermektedir. Hata düzeltme katsayısı -0.4062 olup, kısa dönemde meydana gelen sapmaların yaklaşık %40'ı bir sonraki dönemde düzelerek uzun dönem dengesine ulaşmaktadır. Kısa dönemde modelde meydana gelen sapmaların tamamen uzun dönem dengesine ulaşması 2,5 dönem sürmektedir.

SONUÇ

Bu çalışmada, 1992-2017 yılları arasında Rusya örneğinde finansal piyasaların gelişmişliği ve enerji tüketimi arasındaki ilişki test edilmiştir. Modele dahil edilen değişkenler milli gelir, kentleşme, finansal piyasaların gelişimi ve elektrik tüketimi olarak sıralanmaktadır.

Çalışmanın sonuçları bir bütün olarak teoride yer alan hipotezleri doğrulamakatdır. Uzun vadede, gelirin, kentleşmenin ve finansal piyasaların Rusya'daki elektrik tüketimi üzerindeki gelişiminin istatistiksel olarak anlamlı pozitif bir etkisi olduğu görülmektedir. Kısa vadede benzer istatistiksel olarak anlamlı pozitif etkiler bulunmuştur.

Dolayısıyla, finansal piyasaların gelişiminin, Rusya'da elektrik tüketimi açısından enerji tüketimi üzerinde olumlu bir etkisi olduğu görülmüştür. Başka bir deyişle, finansal piyasaların gelişiminin elektrik tüketiminde artışa yol açmaktadır.

Çalışmanın sonuçları, milli gelir ve iç göç süreçlerinin yanı sıra finansal piyasaların gelişmesi ışığında elektrik tüketimini tahmin etmede yararlı olabilir. Rusya'da finansal piyasaların ve iç göç süreçlerinin yavaş gelişmesine rağmen, ulusal ekonominin bu alanlarının enerji sektörü üzerindeki potansiyel etkisi dikkate alınmalıdır. Elde edilen sonuçların göz önünde bulundurulması, bir yandan elektrik ihtiyacının tahmin edilmesinin yanı sıra, ülke ekonomisinin enerji güvenliğinin geliştirilmesi stratejisinin belirlenmesinde de önemlidir.

KAYNAKÇA

1. Acaravci, A., Erdogan, S., Akalin, G. (2015), The electricity consumption, real income, trade openness and foreign direct investment: The Empirical Evidence from Turkey. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 5(4), 1050-1057.
2. Akıncı, ve Yılmaz, 2012, "Türkiye Ekonomisinde Üçüz Açık Hipotezinin Geçerliliği: Sınır Testi Yaklaşımı", *İMKB Dergisi,* 13(50), ss.1-28.
3. Ali, H.S., Yusop, Z.B., Hook, L.S. (2015), Financial development and energy consumption nexus in Nigeria: An application of autoregressive distributive lag bound testing approach. *International Journal of Energy Economics and Policy,* 5(3), 816-821.
4. Al-Mulali, U., & Sab, C. N. B. C. (2012). The impact of energy consumption and CO2 emission on the economic growth and financial development in the Sub Saharan African countries. *Energy*, *39*(1), 180-186.
5. Al-Mulali, U., Ozturk, I. (2015). The effect of energy consumption, urbanization, trade openness, industrial output, and the political stability on the environmental degradation in the MENA (Middle East and North African) region. *Energy,* 84, 382-389.
6. Al-Mulali, U., Ozturk, I., Lean, H.H. (2015a). The influence of economic growth, urbanization, trade openness, financial development, and renewable energy on pollution in Europe. *Natural Hazards,* 79(1), 621-644.
7. Al-Mulali, U., Tang, C.F., Ozturk, I. (2015b). Does financial development reduce environmental degradation? Evidence from a panel study of 129 countries. *Environmental Science and Pollution Research,* 22(19), 14891-14900.
8. Alshehry, A. S., Belloumi, M. (2015). Energy consumption, carbon dioxide emissions and economic growth: The case of Saudi Arabia. Renewable and Sustainable Energy Reviews, 41, 237-247.
9. Bass, A. (2018). Financial Markets and Electricity Consumption Nexus in Russia. *International Journal of Energy Economics and Policy*, *8*(3), 82-86.
10. Bloch, H., Rafiq, S., Salim, R. (2015). Economic growth with coal, oil and renewable energy consumption in China: Prospects for fuel substitution. *Economic Modelling,* 44, 104-115.
11. Dickey, D. A., & Fuller, W. A. (1981). Likelihood ratio statistics for autoregressive time series with a unit root. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 1057-1072.
12. Gümüş, F. B., & Koç, A. G. M. (2015). Ülkelerin Finansal Gelişmişlikleri İle Enerji Tüketimleri Arasındaki İlişki: Dört Kıta Örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *20*(2).
13. Islam, F., Shahbaz, M., Ahmed, A. U., & Alam, M. M. (2013). Financial development and energy consumption nexus in Malaysia: a multivariate time series analysis. *Economic Modelling*, *30*, 435-441.
14. Kakar, Z.K., Khilji, B.A., Khan, M.J. (2011), Financial development and energy consumption: Empirical evidence from Pakistan. International Journal of Trade, *Economics and Finance,* 2(6), 469-471.
15. Keskingöz, H., & İnançlı, S. (2016). Türkiye'de Finansal Gelişme ve Enerji Tüketimi Arasında Nedensellik İlişkisi: 1960-2011 Dönemi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, *11*(3), 101-114.
16. Khobai, H., Mugano, G., Roux, P.L. (2017), Exploring the nexus of electricity supply and economic growth in South Africa. *International Journal of Energy Economics and Policy,* 7(4), 240-251.

17. Kivyiro, P., and Arminen, H. (2014). Carbon dioxide emissions, energy consumption, economic growth, and foreign direct investment: Causality analysis for Sub-Saharan Africa. *Energy,* 74, 595-606.

18. Le, K. S., Hassan, K., Gasbarro, D., & Cullen, G. (2014). The relation between financial development, energy consumption and economic growth: empirical evidence for the United States. *27th Australasian Finance and Banking Conference 2014 Paper*, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2484279 Erişim: 10.09.2018

19. Lebe, F., & Akbaş, Y. E. (2015). Türkiye'de Sanayileşme, Finansal Gelişme, Ekonomik Büyüme ve Kentleşmenin Enerji Tüketimi Üzerindeki Etkisi: Çoklu Yapısal Kırılmalı Bir Araştırma. *Ege Academic Review*, *15*(2).

20. Mankiw, N.G. ve Scarth, W. (2008), Macroeconomics, Third Canadian Edition, Worth Publisher, Newyork.

21. Nasreen, S., Anwar, S., Ozturk, I. (2017), Financial stability, energy consumption and environmental quality: Evidence from South Asian economies. Renewable and Sustainable Energy Reviews, 67, 1105-1122.

22. Omri, A., & Kahouli, B. (2014). Causal relationships between energy consumption, foreign direct investment and economic growth: Fresh evidence from dynamic simultaneous-equations models. *Energy Policy*, *67*, 913-922.

23. Omri, A., & Kahouli, B. (2014). Causal relationships between energy consumption, foreign direct investment and economic growth: Fresh evidence from dynamic simultaneous-equations models. *Energy Policy*, *67*, 913-922.

24. Ozturk, I. (2010). A literature survey on energy–growth nexus. *Energy policy*, *38*(1), 340-349.

25. Özdamar, G. (2015). Türkiye Ekonomisinde Döviz Kuru Geçiş Etkisi: Ardl-Sınır Testi Yaklaşımı Bulguları. *Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (32), 66-97.

26. Pesaran, M. H., Shin, Y., & Smith, R. J. (2001). Bounds testing approaches to the analysis of level relationships. *Journal of applied econometrics*, *16*(3), 289-326.

27. Sadorsky, P. (2010). The impact of financial development on energy consumption in emerging economies. *Energy policy*, *38*(5), 2528-2535.

28. Sadorsky, P. (2011), "Financial development and energy consumption in Central and Eastern European frontier economies", *Energy Policy,* 39(2), 999-1006.

29. Sbia, R., Shahbaz, M., and Hamdi, H. (2014). A contribution of foreign direct investment, clean energy, trade openness, carbon emissions and economic growth to energy demand in UAE. *Economic Modelling,* 36, 191-197.

30. Senan, N.A.M., Mahmood, H., Liaquat, S. (2018), Financial markets and electricity consumption nexus in Saudi Arabia. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 8(1), 12-16.

DIŞ BORÇ VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ: ORTA ASYA ÜLKELERİ İÇİN PANEL VERİ ANALİZİ

RELATIONSHIP BETWEEN EXTERNAL DEBT AND ECONOMIC GROWTH: PANEL DATA ANALYSIS FOR CENTRAL ASIAN COUNTRIES

Aziza SYZDYKOVA[1]

ÖZET

Orta Asya ülkeleri 1991 yılında bağımsızlık sürecine sıfır borçla girmesine rağmen, günümüze kadar önemli miktarlarda dış borç ve yardım almıştır. Bu çalışma, Orta Asya ekonomilerinin en önemli sorunlarından birine, yani dış borçlara ve sistemik dönüşüm sürecindeki sürdürülebilirliğine adanmıştır. Çalışmada mevcut istatistik verilere dayanarak, dış borç yapısı ve dinamikleri analiz edilmiştir.

Çalışmanın uygulama kısmında Orta Asya ülkelerinde 1993-2017 yıllarına ait veriler kullanılarak dış borç ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki Westerlund (2007) eşbütünleşme testi ile incelenmiştir. Değişkenler arasındaki uzun dönem katsayılarının tahmininde panel FMOLS yöntemi kullanılmıştır. Sonuçlara göre; Orta Asya ülkelerinde dış borç ve ekonomik büyüme arasındaki uzun dönem regresyon katsayısı -0.1291'dir. Bunun anlamı söz konusu ülkelerde dış borç stoku %1 arttığında, ekonomik büyüme %0.12 azalmaktadır. Ülkeler bazında değerlendirildiğinde dış borç ve ekonomik büyüme ilişkisi Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan'da negatif iken, Özbekistan'da pozitif bulunmuştur. Türkmenistan için bulunan sonuçlar ise anlamsızdır.

Anahtar Kelimeler: Orta Asya Ülkeleri, Dış Borç, Ekonomik Büyüme, Panel Eşbütünleşme
JEL kodları: C33, E62, G15, O40

ABSTRACT

Although Central Asian countries entered the independence process in 1991 with zero debt, they have received significant amounts of foreign debt and aid to date. This paper is devoted to one of the most urgent problems of Central Asian economies in transition, i.e. external debt and its sustainability within systemic transformation process. On the basis of vast current statistical data the problems of structure and dynamics of external debt are analysed.

In the application part of the study, the relationship between external debt and economic growth in Central Asian countries was examined for the period of 1993-2017 using the cointegration test of Westerlund (2007). Panel FMOLS method was used to estimate the long-term coefficients between the variables. According to the results; in Central Asian countries, the long-run regression coefficient between external debt and economic growth is -0.1291. This means that when the external debt stock increases by 1% in these countries, economic growth decreases by 0.12%. On the basis of countries, the relationship between foreign debt and economic growth was negative in Kazakhstan, Kyrgyzstan and Tajikistan, whereas it was found positive in Uzbekistan. The results for Turkmenistan are meaningless.

Keywords: Central Asian Countries, External Debt, Economic Growth, Panel Cointegration
JEL codes: C33, E62, G15, O40

[1] Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, azizayesevi@gmail.com

GİRİŞ

Günümüzde dış borç sorunu, en önemli ekonomik sorunlarından biri olma özelliğini korumaktadır. Gelişmekte olan ülkelerin yaşadığı dış borç sorunları, finansal dengesizliklere yol açarak, söz konusu ülkelerin kalkınmaları üzerinde olumsuz etkide bulunmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerin kalkınma yolunda sermaye birikimi düzeylerinin yetersiz ve yurtiçi tasarruflarının da az olması nedeniyle ortaya çıkan kaynak açığı, dış borçlanma yoluyla karşılanmaya çalışılmıştır. Gelişmiş ülkeler ve uluslararası finansal kuruluşlar tarafından gelişmekte olan ülkelere önerilen dışa bağımlı kalkınma modellerinin sonucunda ise gelişmekte olan ülkelerin borçları birikerek artmaya başlamıştır.

Orta Asya ülkeleri Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Tacikistan ve Özbekistan ülkelerinden oluşmaktadır. Bu ülkeler bağımsızlıklarını kazandıktan sonra piyasa ekonomisine geçiş sırasında birçok yapısal reformlar ve özelleştirme programları uygulamışlardır (Syzdykova, 2018). Söz konusu ülkeler bağımsızlıklarının ilk yıllarında yaşadıkları ekonomik sıkıntılarla baş edebilmek için dış borçlanmaya gitmişlerdir. 1991 yılında Orta Asya ülkeleri bağımsızlık sürecine borçsuz girmesine rağmen günümüze kadar önemli miktarlarda dış borç ve yardım almıştır. Orta Asya ülkelerinden özellikle Kırgızistan ve Kazakistan yüksek dış borcu olan ülkeler arasındadır. Bu bağlamda söz konusu ülkelerdeki dış borç ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin incelenmesi önem arz etmektedir.

Literatürde dış borçlar ve ekonomik büyüme arasında negatif bir ilişki olduğu görüşü vardır. Bazı ampirik çalışmalarda ise borçlanma miktarının ne olması gerektiği sorusuna yanıt aranmaktadır. Borçlanmanın belirli bir eşik değerinin olduğunu savunan çalışmalar da bulunmaktadır. Bilginoğlu ve Aysu (2008)'e göre dış borçların ekonomik büyüme üzerindeki net etkisi için olumlu veya olumsuz yönde bir niteleme yapmak her zaman mümkün olmamaktadır. Bu etki, faiz oranlarının seviyesine ve elde edilen yabancı kaynaklardan etkin bir şekilde yararlanılmasına bağlı olup, eğer dış borçlar verimli bir şekilde kullanılırsa ve borçlanma maliyetleri yüksek seviyelerde değilse, ekonomik büyümenin canlanması beklenir. Fakat dış borçların faizi yüksek ise ve bu borçlar borç servisi ödemelerini karşılayabilecek düzeyde yatırımlara harcanmazsa, dış borçlanma, ekonomik büyüme hızını azaltacaktır.

Bu çalışmanın amacı geçiş sürecindeki Orta Asya ekonomilerinde dış borç ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemektir. Bu amaçla çalışma 5 bölümden oluşmaktadır. Giriş niteliğini taşıyan bu bölümün ardından öncelikle Orta Asya ülkelerinin genel ekonomik yapısı incelenmiştir. İkinci bölümde söz konusu ülkelerin toplam dış borçları ve yapısı değerlendirilmiştir. Daha sonra konu ile ilgili ampirik çalışmalara yer verilmiş ve sonuçları tartışılmıştır. Takip eden bölümde veri seti ve araştırma yöntemi anlatılmıştır. Son bölümde analiz bulgularına yer verilmiş ve sonuç kısmıyla çalışma son bulmuştur.

1. ORTA ASYA ÜLKELERİNİN GENEL EKONOMİK YAPISI

1991 yılında Sovyetler Birliğinin dağılması ile birlikte Orta Asya Türk Cumhuriyetleri bağımsızlıklarını kazanmıştır. Bu ülkeler, zengin petrol yatakları ve doğalgaz kaynakları ile büyük bir ekonomik potansiyele sahiptir. Çalışmanın bu bölümü çeşitli göstergeler açısından bölge ülkelerinin durumunu ortaya koymaktadır.

Tablo 1, Orta Asya ülkelerinin ekonomik büyüklüklerini göstermektedir. Buna göre, 2017 yılı itibariyle GSYH açısından bölgenin en büyük ekonomisi, yaklaşık 160 milyar dolar geliri ile Kazakistan, ikinci sırada ise 48,7 milyar dolar geliri ile Özbekistan yer almaktadır. Yaklaşık 71 milyon nüfusa sahip bölgenin toplam ekonomik büyüklüğü 265 milyar dolar civarındadır (Dünya Bankası, 2018). Orta Asya ülkeleri bağımsızlıktan sonra 1995 yılına kadar ekonomide sürekli küçülmeler yaşamışlardır. Ancak 1996 yılından itibaren toparlanma sürecine giren bölge ülkeleri 2000-2017 yılları arasında ortalama %3,06 büyümüştür.

Bölge ülkeleri arasında en iyi sıçramayı Kazakistan gerçekleştirmiştir. Bunun nedeni de, coğrafi açıdan uygun olmasının yanı sıra petrol ve doğal gaz sektörüne doğrudan yabancı sermaye girişi, takip ettiği liberal politikalar sonucu yüksek olmuştur. Kazakistan Temmuz 2015 yılından itibaren Dünya Ticaret Örgütüne resmen üye olmuştur.

Özbekistan ve Türkmenistan doğal kaynak bakımından zengin olmasına rağmen, politik ve ekonomik reformlarda yavaş olduğu için yeteri kadar dış sermaye ve yatırımcı çekememiştir. Türkmenistan, bölgenin en temel doğal gaz üreticisidir. Güdümlü ekonomisi, bölgedeki komşularıyla öncelikle, doğal gaz ihracatı dolayısıyla bağlantısı olan ve dış politika olarak izolasyonist bir politika takip etmektedir. Özbekistan, ekonomik kalkınması ve toplumsal istikrar bakımdan belirsizliğini uzun dönem itibarıyla korumuştur.

Orta Asya ülkeleri arasında en düşük milli gelire sahip olan ve işsizlik oranının en yüksek olduğu iki ülke Kırgızistan ve Tacikistan'dır. Tacikistan ekonomisinde büyük ölçüde pamuk, alüminyum ve hidroelektrik enerjisi üretiminde yoğunlaşmış küçük ölçekli sanayiler ağırlıktadır. Bununla birlikte ülkede çeşitli tarım ürünlerinin üretimi gerçekleştirilmektedir. İşgücünün %60'ından fazlası tarım sektöründe çalışmaktadır (Syzdykova, 2018). Kırgızistan Orta Asya ülkeleri arasında en çok borcu olan ve cari işlemler dengesindeki açıkları dahi dış borçlarla kapatmaya çalışan aşırı borcu olan ülkeler arasındadır.

Tablo 1: Orta Asya ülkelerinin makroekonomik göstergeleri (2017)

	Kazakistan	Kırgızistan	Tacikistan	Türkmenistan	Özbekistan
Nüfus (milyon kişi)	18,1	6,2	8,9	5,7	32,3
GSYH (milyar dolar)	159,4	7,5	7,1	42,3	48,7
GSYH büyümesi (yıllık %)	4,00	4,58	7,10	6,50	5,30
Kişi başına düşen GSYH (dolar)	8837	1219	800	7355	1504
Enflasyon (yıllık %)	7,44	3,17	6,00	6,5	14,4
Cari işlemler dengesi/GSYH (%)	-3,36	-4,59	-0,49	-12,8	2,8
İhracat (milyar dolar)	55,7	2,5	1,1	7,9	8,7
İthalat (milyar dolar)	42,7	5,1	2,9	4,3	12,1
Toplam rezervler (milyar dolar)	30,79	2,17	1,29	21,1	26,5
Özel tüketim harcamaları/GSYH (%)	54,54	81,13	78,83	15,07*	58,90
Kamu tüketim harcamaları/GSYH (%)	10,89	16,34	14,09	-	22,76
İşsizlik (%)	4,86	7,28	10,28	3,40	7,18

Not: * Türkmenistan'ın en son verisi 2013 yılına aittir.

Kaynak: Dünya Bankası, 2018

Tablo 1'den görülen diğer önemli bir husus; Orta Asya ülkelerinde özel ve kamu tüketim harcamalarıdır. Bu ülkelerdeki özel tüketim harcamalarının GSYH'deki paylarına bakıldığında söz konusu ülkelerin ciddi oranda bir tüketim toplumu olduğu görülebilir. Türkmenistan hariç bütün Orta Asya ülkelerinde GSYH'nın yarısından fazlası özel tüketime harcanmaktadır. Özel tüketimin GSYH'deki payının en yüksek olduğu ülke Tacikistan ve en düşük ülke ise Kazakistan'dır. Özel tüketim harcamalarının GSYH içindeki payı gelişmiş ülkelerde %60'nın altındadır. Söz konusu oran Japonya'da %55,7, Norveç'te %44,8 ve İngiltere'de %65,8'dir. Kişi başına düşen gelir bakımından dünyanın en zengin ülkesi Lüksemburg'ta ise bu oran %30,2'dir (Dünya Bankası, 2018). Orta Asya ülkelerinden Kırgızistan ve Tacikistan'ın özel tüketim harcamaları gelişmiş ülke harcamalarından daha fazladır. Nitekim bu iki ülke Orta Asya ülkeleri arasında en fakir olan ülkelerdir. Bu ülkelerdeki aşırı tüketim, özel kesimin tasarruflarını olumsuz etkileyecek ve özel kesim sermaye birikimini caydıracaktır.

Bölge ülkelerinde kamu tüketim harcamaları ise özel tüketim harcamalarına nazaran çok düşük seviyededir. Kamu tüketiminin GSYH'daki payının en yüksek olduğu ülke Özbekistan, en düşük olduğu ülke ise Kazakistan'dır.

2. ORTA ASYA ÜLKELERİNDE DIŞ BORÇLARIN YAPISI

Bir ülkenin dış borç yapısı, ülkenin dış borç stokunun büyüklüğünü, zaman içindeki seyrini, borçlanmanın hangi kesimler tarafından yapıldığını, borçların vadesini ve hangi ülke veya kurumlardan borç alındığını ifade etmektedir (Şeker, 2006). Bağımsızlıklarından bu yana Orta Asya ülkelerinin dış borçlarıyla ilgili bilgiler Tablo 2-3-4'te sunulmuştur. Dış borçlarla ilgili; toplam dış borç stokları, bunların ilgili ülkelerin GSYH'ye ve toplam ihracatlarına oranları şeklindeki veriler Dünya Bankası ve ülkelerin Merkez Bankası verilerinden temin edilmiştir.

Tablo 2'den görüldüğü gibi, 1991 yılında sıfır borcu olan Orta Asya ülkeleri bağımsızlığı takip eden ilk 4 yılda önemli miktarlarda borçlanmayı başarmışlardır. Devam eden süreçte de Türkmenistan hariç bu ülkelerin tamamında toplam borç stoku düzenli olarak yükselmiştir. 2016 yılı sonu itibariyle Kazakistan'ın toplam dış borç stoku 163,7 milyar dolardır. Kazakistan'dan sonra en çok dış borcu olan ülke ise Özbekistan olup, dış borç stoku yaklaşık 16 milyar dolardır. En az dış borcu olan Orta Asya ülkesinin ise 500 milyon dış borçla Türkmenistan olduğu görülmektedir.

Tablo 2: Toplam Dış borç stokları (milyar ABD doları)

Ülke	1995	2000	2005	2010	2015	2016
Kazakistan	3,7	12,8	43,8	119,1	153,3	163,7
Kırgızistan	0,609	1,9	2,2	4,1	7,5	7,8
Tacikistan	0,633	1,1	1,1	3,5	5,0	4,8
Türkmenistan	0,402	2,6	1,1	0,529	0,402	0,508
Özbekistan	1,8	4,9	4,6	7,8	14,8	16,2

Kaynak: Dünya Bankası, 2018

Tablo 3'te Orta Asya ülkelerine ait toplam dış borçların GSYH'ye ve ülkelerin toplam ihracatlarına oranları verilmiştir. IMF ve Dünya Bankası tarafından yapılan değerlendirmelere göre, toplam dış borç miktarının GSYH'ye oranı % 50'nin üzerinde ise, bu ülke çok borçlu ülke olarak kabul edilmektedir. Eğer toplam borç miktarının GSYH'ye oranı %30 ile %50 arasında ise, ilgili ülke orta borçlu ülke olarak kabul edilmektedir (Erkan vd.,2012). Buna göre; Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan çok borçlu ülke kategorisinde yer almaktadırlar. Toplam dış borcun GSYH'ya oranı en yüksek Kazakistan olup, bu oran %135'tir. Söz konusu oranın düzenli olarak yükseldiği ülke ise Kırgızistan'dır. 1995 yılında Kırgızistan'ın toplam dış borçlarının GSYH'ya oranı %37.49 iken, 2016 yılına gelindiğinde bu oran %125.25'e çıkmıştır. Tacikistan ve Özbekistan toplam dış bor/GSYH oranı bakımında orta borçlu ülke arasında yer alırken, Türkmenistan'ın az borçlu ülkeler arasındadır.

Tablo 3: Toplam Dış Borç/GSYİH oranı (%)

Ülke	1995	2000	2005	2010	2015	2016
KAZAKİSTAN						
TDB/GSYH	18.54	75.66	84.74	92.59	88.69	135.14
TDB/İhracat	62.30	123.00	139.76	174.67	277.62	357.25
KIRGIZİSTAN						
TDB/GSYH	37.49	150.49	95.13	91.65	116.99	125.25
TDB/İhracat	134.89	328.49	234.38	181.04	306.03	327.51
TACİKİSTAN						
TDB/GSYH	53.56	138.41	50.20	51.11	53.33	59.72
TDB/İhracat	-	-	88.72	158.33	195.10	214.45
TÜRKMENİSTAN						
TDB/GSYH	16.09	96.32	15.29	2.56	1.18	1.48
TDB/İhracat	-	40.20	22.80	19.78	8.12	6.37
ÖZBEKİSTAN						
TDB/GSYH	13.53	36.54	32.43	19.25	21.73	23.75
TDB/İhracat	-	210.78	116.62	116.17	227.61	212.34

Kaynak: Dünya Bankası, 2018

Tablo 4'te ise Orta Asya ülkelerinin dış borçlarının vadesine ve taraflara göre dağılımı verilmiştir. Buna göre Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan'da toplam dış borçların %90'dan fazlası uzun vadeli borçlardır. Tacikistan'da bu oran %78 iken, Türkmenistan'da ise %51'dir. Kazakistan'da garanti edilmemiş özel borçlar ağırlıktayken diğer ülkelerde kamu veya kamu garantili borçlar ağırlık taşımaktadır. Orta Asya ülkeleri tarafından kullanılan IBRD ve IDA kredileri ise hızla düşmeye devam etmektedir.

Tablo 4: Toplam Borç Stokunun Dağılımı

Ülke	1995	2000	2005	2010	2015	2016
KAZAKİSTAN						
Uzun vadeli/TDB	78.30	89.07	80.41	92.12	95.47	95.49
Kısa vadeli/TDB	10.17	7.46	18.47	7.44	4.21	4.23
IBRD ve IDA kredileri	7.87	8.20	1.37	1.54	2.13	2.63
Kamu ve kamu garantili/TDB	75.56	28.10	4.96	3.23	13.11	13.08
Özel ve garantisiz/TDB	2.74	60.97	75.44	88.89	82.36	82.40
KIRGIZİSTAN						
Uzun vadeli/TDB	77.47	77.94	80.89	87.80	91.34	91.70
Kısa vadeli/TDB	2.13	6.66	5.86	4.74	4.59	4.46
IBRD ve IDA kredileri	23.16	19.45	25.04	15.78	8.68	8.01
Kamu ve kamu garantili/TDB	77.47	62.97	73.77	59.35	45.25	45.25
Özel ve garantisiz/TDB	0.00	14.97	7.11	28.45	46.09	46.46
TACİKİSTAN						
Uzun vadeli/TDB	93.18	74.17	75.78	76.75	75.99	78.81
Kısa vadeli/TDB	6.82	6.75	2.43	16.88	19.13	16.73
IBRD ve IDA kredileri	0.00	12.50	27.44	10.59	6.31	6.26
Kamu ve kamu garantili/TDB	93.18	66.17	73.62	50.72	39.06	38.19
Özel ve garantisiz/TDB	0.00	7.99	2.16	26.03	36.93	40.62
TÜRKMENİSTAN						
Uzun vadeli/TDB	95.68	87.10	79.02	69.33	67.60	51.91
Kısa vadeli/TDB	4.32	9.44	12.32	10.35	8.38	29.64
IBRD ve IDA kredileri	0.23	1.07	2.52	2.16	0.75	0.21
Kamu ve kamu garantili/TDB	95.68	86.46	76.15	67.93	58.14	46.30
Özel ve garantisiz/TDB	0.00	0.64	2.87	1.39	9.46	5.61
ÖZBEKİSTAN						
Uzun vadeli/TDB	79.49	85.53	89.98	91.69	93.10	95.70
Kısa vadeli/TDB	11.77	4.98	1.91	3.12	4.45	2.13
IBRD ve IDA kredileri	8.74	4.39	6.70	4.79	4.03	4.78
Kamu ve kamu garantili/TDB	78.68	76.10	78.28	43.88	43.86	45.66
Özel ve garantisiz/TDB	0.81	9.43	11.70	47.82	49.24	50.05

Kaynak: Dünya Bankası ve ülkelerin Merkez Bankası verilerinden yararlanılarak oluşturulmuştur.

3. LİTERATÜR TARAMASI

Özellikle gelişmekte olan ülkelerin sıkça başvurduğu bir finansman çeşidi olan dış borçlanma ile bu ülkeler ekonomik kalkınmalarını tamamlamaya çalışmaktadırlar. Dış borçların ekonomik büyümeyi nasıl ve ne ölçüde etkilediği literatürde oldukça tartışılan bir konudur. Bu konuda teorik literatür daha çok 1980'lerdeki Latin Amerika'da meydana gelen borç krizi nedeniyle gelişmiştir (Presbitero, 2005). Genel teori, dış borçların ekonomik büyümeyi azaltacağı üzerine kurulmuştur. Bu konuda yapılmış ampirik çalışmalardan birçoğu bu teoriyi doğrularken, bazı çalışmalarda anlamsız bir ilişki bulunmuştur.

Schclarek (2004) çalışmasında dış borç ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeleri kapsayan toplamda 83 adet ülke için incelemiştir. Çalışma sonucunda gelişmekte olan ülkeler için değişkenler arasında negatif bir ilişki bulunmuştur. Toplam dış borçları kamu ve özel borçlar olarak alt başlıkta incelediğinde kamu borçları benzer etki yaratırken, özel borçlar ve ekonomik büyüme arasında anlamsız ilişki vardır.

Hameed vd. (2008) çalışmalarında Pakistan'daki dış borç ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi analiz etmiştir. 1970-2003 yılları arasında gayri safi yurtiçi hasıla, borç servisi, sermaye

stoku ve işgücüne ilişkin zaman serileri verileri için bir üretim fonksiyonu modeli kullanılarak, bu değişkenlerin ekonomik performans üzerindeki dinamik etkileri incelenmiştir. Değişkenler arasındaki uzun vadeli ilişkileri tanımlamak için çoklu eşbütünleşme analizi kullanılmıştır. Uzun dönemli ilişki, borç servisinin sermaye ve işgücü verimliliğine olumsuz etkileri nedeniyle gayri safi yurtiçi hasılayı olumsuz etkilediğini göstermektedir. Granger nedensellik vektör hata düzeltme modeli ile tahmin edilmiştir ve kısa süreli ve uzun vadeli olumsuz nedenselliğin borç servisinden GSYH'ya doğru gittiğini göstermiştir.

Reinhart ve Rogoff (2010) çalışmalarında gelişmiş ve gelişmekte olan piyasalarda dış borçların ülkelerin büyümesi ve enflasyonu üzerindeki etkilerini incelemişlerdir. Çalışma sonucunda dış borç ve ekonomik büyüme arasında doğrusal olmayan bir ilişkinin olduğunu savunmuşlardır. 1946-2009 dönemine ait verilerin kullanıldığı çalışmada her iki ülke grubu için de dış borçların GSYH'nın %90'ını aştığı taktirde GSYH büyüme hızını düşürdüğü tespit edilmiştir. Buna karşın dış borçların azaldığı durumlarda dış borç ve büyüme ilişkisi zayıflamaktadır. Herndon vd. (2013) aynı dönemi ele aldıkları çalışmada dış borçların ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin herhangi bir eşik değerin üstünde veya alında farklılaşmadığını savunmaktadır.

Erataş ve Başçı Nur (2013) çalışmalarında 8 adet yükselen ekonomi için (Arjantin, Brezilya, Çin, Endonezya, Güney Afrika Cumhuriyeti, Hindistan, Meksika ve Türkiye) 1990-2010 dönemine ait yıllık verilerle dış borçlanma ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışmada değişkenler arasında uzun dönem ilişkilerinin analizi için panel eşbütünleşme analizi yapılmış ve ardından uzun dönem katsayıları tahmin edilmiştir. Sonuçta Güney Afrika ve Çin haricindeki ülkelerde dış borçlanma ile ekonomik büyüme arasında negatif bir ilişki tespit edilmiştir. Yani bunun anlamı dış borçlanma ekonomik büyümeyi olumsuz etkilemektedir.

Eberhardt ve Presbitero (2015) kamu dış borçları ike ekonomik büyüme arasındaki doğrusal ve doğrusal olmayan ilişkiyi 1961-2012 dönemine ait verilerle incelemiştir. Analiz kapsamına 22 düşük gelirli, 27 alt orta gelirli, 33 üst orta gelirli ve 36 yüksek gelirli ülkeler olmak üzere toplamda 118 ülkeyi dahil etmişlerdir. Panel eşbütünleşme analizi yapıldıktan sonra uzun dönem katsayılar CCE (Common Correlated Effects- Ortak İlişkili Etkiler) tahmincisi ile tahmin edilmiştir. Sonuç olarak kamu dış borçları ile uzun vadeli büyüme arasında negatif bir ilişki bulunmuştur ve bu ilişkinin derecesi ülkelere göre farklılık göstermektedir.

Siddique vd. (2015) çalışmalarında içinde Orta Asya ülkelerinden Kırgızistan'ın da olduğu aşırı borçlu 40 ülke için dış borç yükünün GSYH üzerindeki etkisini 1970-2007 dönemine ait verilerle analiz etmişlerdir. Ampirik analizin bulguları, kısa vadede ve uzun vadede borç stokunun azalmasının, borçlu ülkelerin büyüme performansını önemli ölçüde artırdığını göstermektedir.

Kamacı (2016) çalışmasında Türk Cumhuriyetleri (Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan, Türkiye ve Türkmenistan) için 1995-2014 dönemine ait verilerle dış borçlanmanın söz konusu ülkelerdeki ekonomik büyüme ve enflasyon üzerindeki etkilerini incelemiştir. Panel eşbütünleşme ve panel nedensellik analizinin yapıldığı çalışmanın sonucunda dış borçlanma ile ekonomik büyüme ve enflasyon arasında uzun dönemli bir ilişki bulunmuştur. Fakat nedensellik analizinden elde edilen bulgulara göre; dış borçlardan ekonomik büyümeye doğru tek yönlü ilişki bulunurken, dış borçlanma ile enflasyon arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi tespit edilememiştir.

Tablo 5: Ampirik Çalışmalara Ait Literatür Özeti

Yazar	Dönem	Ülke/Ülke grubu	Yöntem	Sonuç
Kumar ve Woo (2010)	1970–2007	38 gelişmiş ve gelişmekte olan ülke	Panel regresyon analizi	Kamu borcunun GSYH'ya oranının %10 artması halinde ekonomik büyümeyi %0,2 yavaşlatmaktadır. Bu negatif ilişki gelişmiş ülkelerde daha düşüktür.
Patillo vd. (2011)	1969-1998	93 gelişmekte olan ülke	Dinamik panel veri analizi	dış borç ile ekonomik büyüme arasında doğrusal olmayan (ters U içiminde) bir ilişki tespit edilmiştir. Ayrıca kamu borcunun büyüme üzerindeki pozitif etkisi kamu borcu/GSYH oranı %30-40'a ulaştığı andan itibaren negatife dönmektedir.
Cecchetti vd. (2011)	1980-2010	18 OECD ülkesi	Asimetrik panel veri analizi	Kamu borçlarının ekonomik büyümeyi olumlu etkilediği ancak %85 eşiğine ulaştığında olumsuza döndüğü tespit edilmiştir.
Checherita-Westphal ve Rother (2012)	1970-2008	12 Euro bölgesi	Asimetrik panel veri analizi	Kamu borcunun ekonomik büyüme üzerinde pozitif etkisi sınırlıdır. Kamu borcunun reel GSYH'ya oranı %90'ı geçtiğinde etkinin negatife döndüğü saptanmıştır.
Calderon ve Fuentes (2013)	1970-2010	136 gelişmiş ve gelişmekte olan	Dinamik panel veri analizi	Kamu borcu ilgili dönemde ekonomik büyümeyi negatif yönde etkilemektedir.
Ushahemba vd.(2016)	1981-201	Nijerya	Johansen eşbütünleşme testi, Granger nedensellik	Dış borçlanmadan ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik bulunmuştur.
Quadah (2016)	2004-2014	Ürdün	Johansen eşbütünleşme testi, Granger nedensellik	Uzun dönemli ilişki ve çift taraflı nedensellik bulunmuştur.
Çınar ve Öztürk (2018)	1975-2016	Türkiye	Engle-Granger eşbütünleşme testi	Uzun dönemde kamu dış borçlarının ekonomik büyümeyi arttırdığı sonucuna ulaşılmıştır.

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

4. VERİ SETİ VE ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

4.1. Veri Seti ve Kaynakları

Bu çalışmanın amacı Orta Asya ülkelerinde dış borç ve ekonomik büyüme ilişkisini incelemektir. Analize konu olan 5 ülkenin (Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan) 1993-2017 dönemine ait dış borç stoku ve büyüme rakamları kullanılarak, panel veri analizi kapsamında ampirik bir model oluşturulmuştur. Oluşturulan ampirik model aşağıdaki gibidir:

$$lnbüyüme_{it} = \alpha_{it} + \beta_{it} lndışborç_{it} + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

Denklemde yer alan $i=1,\ldots,5$ ülkeyi ve $t=1993, 1994\ldots 2016$ zaman dilimini göstermektedir. ln değişkenlerin doğal logaritmasını ifade etmektedir, ε ise stokastik hata terimidir.

Çalışmada "$büyüme$" olarak ifade edilen bağımlı değişken her bir ülkenin dolar bazında GSYH'sı iken, "$dışborç$" değişkeni ise her bir ülkenin dolar bazında dış borç stoklarıdır. Değişkenlere ilişkin veriler Dünya Bankasının resmi internet sitesinden elde edilmiştir. Panel veri analizi kapsamında oluşturulan ampirik modelin tahmininde Stata 14 paket programından yararlanılmıştır.

4.2.Araştırma Yöntemi

Bu çalışmada Orta Asya ülkelerinde dış borç ve ekonomik büyüme arasındaki uzun dönemli ilişkinin incelenmesi için Westerlund (2007) panel eşbütünleşme testi kullanılmıştır. Uzun dönem katsayılarının tahmininde panel FMOLS yöntemi kullanılmıştır.

Westerlund (2007), eşbütünleşmenin varlığını sınamak için, hata düzeltme modeli temelli 4 adet panel eşbütünleşme testi önermiştir. Testlerin temelinde, her bir birimin kendi düzeltmesine sahip olup olmadığına karar verilmesi yoluyla eşbütünleşmenin varlığını sınamak vardır. Böylelikle, "hata düzeltme yoktur" temel hipotezi reddedildiğinde "eşbütünleşme yoktur" hipotezi de reddedilmiş olmaktadır. Aşağıdaki hata düzeltme modeli ele alındığında;

$$\Delta Y_{it} = \delta_i' d_t + \alpha_i\left(Y_{i,t-1} - \beta_i' X_{i,t-1}\right) + \sum_{J=1}^{p_i} \varphi_{ij}\Delta Y_{i,t-j} + \sum_{J=-q_i}^{p_i} \gamma_{ij}\Delta X_{i,t-j} + \varepsilon_{it} \qquad (2)$$

ve aşağıdaki gibi tekrar düzenlendiğinde;

$$\Delta Y_{it} = \delta_i' d_t + \alpha_i Y_{i,t-1} + \lambda_i' X_{i,t-1} + \sum_{J=1}^{p_i} \varphi_{ij}\Delta Y_{i,t-j} + \sum_{J=-q_i}^{p_i} \gamma_{ij}\Delta X_{i,t-j} + \varepsilon_{it} \qquad (3)$$

Eşitlik 3'te yer alan d_t deterministik bileşenler (sabit ve trend) vektörüdür; λ_i uzun dönem, γ_i ve φ_i ise kısa dönem parametreleridir.

Pedroni'nin testinde olduğu, otoregresif parametrenin iki şekilde değerlenmesine izin verilmektedir: her bir birime özgü ya da panelin tümü için. "Panel varyans oranı istatistikleri" adını alan birinci tür istatistiklerde, tüm birimler için otoregresif parametre sabit kabul edilmektedir. "Grup ortalaması varyans oranı istatistikleri" ismini alan ikinci tür istatistiklerde ise, otoregresif parametre birimden birime değişmektedir.

5. ANALİZ BULGULARI

5.1. Yatay Kesit Bağımlılık Testi

Paneli oluşturan seriler için yatay kesit bağımlılığı testi önem taşımaktadır. Yatay kesit bağımlılığın olup olmaması analizin sonraki aşamalarında uygulanacak birim kök ve diğer analizin türlerine karar vermede önemlidir. Yatay kesit bağımlılığı bireyler arasındaki anlık korelasyon şeklinde tanımlanabilmekledir. Panel veri modellerinde zaman boyutu kesit boyutundan $T > N$ büyük ise, Breusch ve Pagan (1980) ve Pesaran, Ullah, Yamagata (2008) testleri tercih edilmelidir. Yatay kesit bağımlılığına ilişkin sonuçlar Tablo 6'da sunulmuştur.

Tablo 6: Yatay Kesit Bağımlılık Testi Sonuçları

Değişkenler	CD_{LM1} testi (Breusch, Pagan 1980)		LM_{adj} testi (Pesaran, Ullah, Yamagata (2008)	
	Test İstatistiği	Olasılık değeri	Test İstatistiği	Olasılık değeri
lnbüyüme	462.6	0.008	294.3	0.002
lndışborç	209.2	0.016	132.7	0.006

Sonuçlara göre, modelde yer alan $büyüme$ ve $dışborç$ değişkenleri için yatay kesit bağımsızlığını ifade eden sıfır hipotezi reddedilir. Buna göre $büyüme$ ve $dışborç$ serilerini oluşturan yatay kesit birimleri arasında bağımlılık vardır. Paneli oluşturan yatay kesit birimlerinin, seriye gelen bir şok karşısında birbirinden hiçbir zaman etkilenmediklerini varsaymak gerçekçi olmayacaktır.

5.2. Birim Kök Testi

Çalışmada kullanılan serilerde yatay kesit bağımlılığı olduğu için, bu durumu dikkate alan ikinci nesil birim kök testi uygulanmıştır. Bu tür analiz için Pesaran'ın CADF testi kullanılmıştır. Pesaran (2007), çalışmasında yatay kesit bağımlılığı tespit edildiği durumlar için öz çıkarım ve faktör yüklemlerini tahmin etmek yerine vekil değişkenler yöntemini önermiştir. Bu yöntem, ADF regresyonun gecikmeli yatay kesit ortalamaları ile genişletildiğinden "Yatay Kesit Genelleştirilmiş Dickey Fuller (CADF)" olarak adlandırılmaktadır (Tatoğlu, 2012: 223).

Tablo 7: Pesaran Panel Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	Düzeyde $\bar{t}$	%5	Birinci sıra fark $\bar{t}$	%5
	lnbüyüme			
Sabit terimli	-1.936	-2.330	-5.082**	-2.330
Sabit terimli ve trendli	-2.528	-2.830	-5.564**	-2.830
	lndışborç			
Sabit terimli	-2.193	-2.330	-5.247**	-2.330
Sabit terimli ve trendli	-2.604	-2.830	-4.545**	-2.830
Not: ** işareti %5 anlamlılık düzeyini göstermektedir.				

Birim kök testi sonucunda serilerin deterministik bileşenlerden trendin içermesi durumunda da düzey değerlerinin durağan olmadığı Tablo 7'den görülebilmektedir. Bunun anlamı serilerin üzerine gelen şok etkilerinin zaman içinde ortadan kalkmadığıdır. Değişkenler 1.farkı alındığında tüm istatistik test değerlerine göre durağanlaşmakta, yani I (1) süreci taşımaktadır. Aynı dereceden durağanlık tespit edildiği için eşbütünleşme analizine geçilebilir.

5.3. Westerlund (2007) Eşbütünleşme Testi

Paneli oluşturan serilerin durağanlığı araştırıldıktan sonra, elde edilen bilgiler ışığında uygulanacak olan eşbütünleşme testine karar verilmektedir. Panel eşbütünleşme testlerinin varsayımları yapılırken değişkenlerin durağanlık dereceleri, uygulanacak olan testin türünü değiştirmektedir. Çalışmada ele alınan seriler yatay kesit bağımlığı içermektedir; bu nedenle çalışmada Westerlund (2007) panel eşbütünleşme testi uygulanmıştır.

Westerlund (2007) çalışmasında panel verilerde eş-bütünleşmenin varlığını sınamak için dört adet panel eş-bütünleşme testi önermiştir. Testlerin temelinde, her bir birimin kendi hata düzeltmesine sahip olup olmadığına karar verilmesi yoluyla eş-bütünleşmenin varlığını sınamak vardır (Tatoğlu, 2012:239).

Tablo 8: Westerlund (2007) panel eş-bütünleşme testi sonuçları

Test	Test İstatistik Değeri	z değeri	p-değeri	Güçlü (robust) p-değeri
Gt	-3.257	-3.219	0.001*	0.028*
Ga	-36.931	-11.291	0.035**	0.000*
Pt	-8.104	-2.052	0.020**	0.194
Pa	-16.675	-3.888	0.010*	0.060**
Not: * ve ** işaretleri sırasıyla %1 ve %5 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.				

Eşbütünleşme testi sonuçlarına bakıldığında seriler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olduğuna karar verilebilmektedir. Yani orjinal değerlerle yapılacak testler sahte regresyon içermeyecektir. Eş-bütünleşme testi sonuçlarına göre, Orta Asya ülkelerinde yatay kesit bağımlılığını dikkate alan test istatistiklerinin güçlü olasılık değerlerine bakıldığında uzun dönemde %5 anlamlılık düzeyinde dış borç ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemli bir ilişkinin olduğu sonucuna varılmıştır.

5.4. Uzun Dönem Eşbütünleşme Katsayılarının Tahmini

Yatay kesit bağımlılığı ve eşbütünleşik ilişkinin varlığı sayısal ifadelerle saptanmış olan modele ait uzun dönem eşbütünleşme vektörü Pedroni (2000) tarafından geliştirilen FMOLS (Full Modified Ordinary Least Square) tahmincisi ile tahmin edilmiştir.

FMOLS yöntemi, standart sabit etkili tahmincilerdeki OLS (Ordinary Least Squares) otokorelasyon ve değişen varyans gibi sorunlardan kaynaklanan sapmaları düzelterek sapmasız ve tutarlı sonuçların elde edilmesine imkan veren bir yöntem olarak öne çıkmaktadır (Kök vd., 2010: 8). Bireysel kesitler arasında önemli ölçüde heterojenliğe izin veren FMOLS yöntemi, sabit terim, hata terimi ve bağımsız değişkenlerin farkları arasındaki olası korelasyonun varlığını da hesaba katmaktadır (Kök ve Şimşek, 2006: 7-8). Panel FMOLS yöntemi ile tahmin sonuçları aşağıdaki gibidir:

Tablo 9: Panel FMOLS Sonuçları

Yatay Kesit	*Katsayı*	*t-İstatistiği*	*Standart sapma*
Kazakistan	-0.1658*	-30.04091	0.19851
Kırgızistan	-0.5215*	-9.03245	0.04291
Tacikistan	-0.1126**	-12.04832	0.08796
Türkmenistan	0.0233	-4.27346	0.10008
Özbekistan	0.0532*	-27.74361	0.04762
Panel geneli	-0.1291*	-1.75467	0.05392
Not: * ve ** işaretleri sırasıyla %1 ve %5 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.			

Sonuçlara göre, dış borç ve ekonomik büyüme arasındaki tahminlenen uzun dönem regresyon katsayısı -0.1291'dir. Elde edilen ampirik bulgulara göre ekonomik büyüme ve dış borç arasında ters yönlü bir ilişki vardır ve teoriyle uyumlu sonuçlar elde edilmiştir. Dış borç stoku %1 arttığında, ekonomik büyüme %0.12 azalmaktadır.

Ülkeler bazında değerlendirildiğinde dış borç ve ekonomik büyüme ilişki Özbekistan için pozitif iken, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan'da söz konusu ilişki negatiftir. Fakat Türkmenistan için bulunan sonuçlar istatistiksel olarak anlamlı değildir.

Sonuç

Orta Asya ülkeleri tarafından dış borç birikimi, diğer birçok gelişmekte olan ülkede olduğu ekonominin en önemli sorunu haline gelmiştir. Son yıllarda Türkmenistan da dahil olmak üzere, Orta Asya ülkeleri cari hesap açıklarını sermaye hesaplarındaki kaynak transferleri ile kapatmaya çalışmaktadırlar. Orta Asya ülkelerinde borçlanma stratejileri belirlenirken ve borç yönetimi politikaları uygulanırken ne yazık ki gerçekçi tespitler yapılamamıştır. Bunun sonucunda sürekli olarak bir dış borçlanma sorunu ile karşılaşılmıştır.

Literatürde dış borçlanma ve ekonomik büyüme ilişkisine bakıldığında; dış borçlanma belirli bir düzeye kadar büyümeyi olumlu yönde etkilemektedir, bu düzeyin aşılması durumunda aşırı borçluluk olgusunun etkisiyle ekonomik büyüme ve dış borç arasındaki ilişki tersine dönmektedir. Çalışmada Orta Asya ülkelerinde dış borçlanma ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki panel eşbütünleşme yöntemi ile incelenmiştir. Bu amaçla 1993-2017 yıllarına ait yıllık veriler kullanılmıştır.

Uygulanan Westerlund (2007) panel eşbütünleşme testi sonucunda Orta Asya ülkelerinde dış borçlanma ve ekonomik büyüme değişkenleri arasında uzun dönemli ilişki bulunmuştur. Daha sonra uzun dönem eşbütünleşme vektörü panel FMOLS tahmincisi ile tahmin edilmiştir. Sonuçlara göre; Orta Asya ülkelerinde dış borç ve ekonomik büyüme arasındaki uzun dönem regresyon katsayısı -0.1291'dir. Bunun anlamı söz konusu ülkelerde dış borç stoku %1 arttığında, ekonomik büyüme %0.12 azalmaktadır. Ülkeler bazında değerlendirildiğinde dış borç

ve ekonomik büyüme ilişkisi Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan'da negatif iken, Özbekistan'da pozitif bulunmuştur. Türkmenistan için bulunan sonuçlar ise anlamsızdır.

Orta Asya ülkelerinde dış borç sorununun çözümü için etkin dış borç yönetimine ihtiyaç vardır. Söz konusu ülkelerin dış borç sorununun temelinde de yurtiçi tasarrufların yetersizliği yatmaktadır. Dolayısıyla, dış borç ihtiyacının azaltılması için yurtiçi tasarrufları arttırıcı yönde politikaların uygulanması gerekmektedir. Ülkelerdeki diğer sorunlardan biri kayıt dışı ekonominin ve vergi kaçakçılığının asgari düzeye indirilmesi, yolsuzlukla etkili ve etkin bir şekilde mücadele edilmesi ve kamu harcamalarının kısılarak üretken yatırımlara ayrılan fonların arttırılması gerekmektedir.

Kaynakça

1. Bilginoğlu, M. A., & Aysu, A. (2008). Dış Borçların Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (31), 1-23.
2. Breusch, T. S., & Pagan, A. R. (1980). The Lagrange multiplier test and its applications to model specification in econometrics. *The Review of Economic Studies*, *47*(1), 239-253.
3. Calderón, C., & Fuentes, J. R. (2013). *Government debt and economic growth* (No. IDB-WP-424). IDB Working Paper Series.
4. Cecchetti, S. G. Mohanty, M. S. ve Zampolli, F. (2011). The real effects of debt, BIS Working Papers No 352.
5. Checherita-Westphal, C. ve Rother, P. (2012). The impact of high government debt on economic growth and its channels: an empirical investigation for the euro area. European Economic Review, 56 (7), 1392-1405.
6. Çınar, U., & Öztürk, S. (2018). Kamu Dış Borçlanması Ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Üzerine Ampirik Bir Uygulama (1975-2016). *Sosyal Bilimler Metinleri*, *2018*(1), 66-79.
7. Eberhardt, M., & Presbitero, A. F. (2015). Public debt and growth: Heterogeneity and non-linearity. *Journal of International Economics*, *97*(1), 45-58.
8. Erataş, F., & BAŞCI NUR, H. (2013). Dış borç ve ekonomik büyüme ilişkisi:"Yükselen piyasa ekonomileri" örneği. Marmara Üniversitesİ.İ.B. Dergisi, Cilt XXXV, Sayı 2, ss:207-230
9. Erkan, Ç., Tutar, E., Tutar, F., & Eren, M. V. (2012). Türkiye'nin Dış Borçlarının Analizi (1980-2012). In *International Conference on Eurasian Economies, http://www.eecon. info/papers/483.pdf,(Erişim Tarihi: 05.08.2018)*.
10. Hameed, A., Ashraf, H., & Chaudhary, M. A. (2008). External debt and its impact on economic and business growth in Pakistan. *International Research Journal of Finance and Economics*, *20*(1), 132-140.
11. Herndon, T.; Ash, M ve Pollin, R. (2013). Does high public debt consistently stifle economic growth? a critique of reinhart and rogoff. Cambridge Journal of Economics, 1, 1-23.
12. Kamacı, A. (2016). Dış Borçların Ekonomik Büyüme ve Enflasyon Üzerine Etkileri: Panel Eşbütünleşme ve Panel Nedensellik Analizi. *Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi (UKSAD)*, *2*(Special Issue 1), 165-175.
13. Kök, R., İspir, M. S. ve Arı, A. A. (2010). "Zengin Ülkelerden Azgelişmiş Ülkelere Kaynak Aktarma Mekanizmasının Gerekliliği ve Evrensel Bölüşüm Parametresi Üzerine Bir Deneme", http://kisi.deu.edu.tr/recep.kok/Zengin_ispir.pdf, (Erişim Tarihi: 04.01.2014).
14. Kök, R., ve Şimşek, N. (2006). "Endüstri-İçi Dış Ticaret, Patentler ve Uluslararası Teknolojik Yayılma", Türkiye Ekonomi Kurumu Uluslararası Ekonomi Konferansı, 11-13 Eylül 2006, Ankara.

15. Kumar, M., Woo, J.(2010). Public Debt and Growth. *International Monetary Fund, Working Paper*, (10/174).
16. Patillo, C., Poirson H. ve Ricci, L. (2011). External debt and growth. Review of Economics and Institutions, 2 (3), 1-30.
17. Pedroni, P. (2000), Fully modified OLS for Heterogeneous Cointegrated Panels, *Advances in Econometrics*, 15, 93-130.
18. Pesaran, M. H. (2004). General diagnostic tests for cross section dependence in panels. CESifo Working Paper, No. 1229
19. Presbitero, A. F. (2005). The debt-growth nexus: A dynamic panel data estimation. Economic Policy and Open Economy Macro, Quaderno Di Ricerca, No.243, Milan, May 21st-22nd.
20. Quadah, A.M. (2016). Domestic Debt, External Debt and Economic Growth of Jordan. International Journal of Resarch in Commerce & Management, 7:11-16.
21. Reinhart, C. M., & Rogoff, K. S. (2010). Growth in a Time of Debt. *American Economic Review*, *100*(2), 573-78.
22. Schclarek, A. (2004), "Debt and Economic Growth in Developing and Industrial Countries", Working Paper No. 2005 (34), Lund: Department of Economics Lund University.
23. Siddique, A., Selvanathan, E. A., & Selvanathan, S. (2015). *The impact of external debt on economic growth: Empirical evidence from highly indebted poor countries*. University of Western Australia, Economics.
24. Syzdykova, A. (2018). Orta Asya Ülkelerinde Enerji Tüketimi ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Panel Veri Analizi. *Journal of Economics & Administrative Sciences/Afyon Kocatepe Üniversitesi Iktisadi ve Idari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *20*(1).
25. Şeker, M. (2006). Dış Borçlanmaya Teorik Bir Bakış ve Dış Borçların Ekonomik Etkileri. *Sosyoekonomi*, *3*(3).
26. Tatoglu, F. Y. (2012). Panel veri ekonometrisi [Panel data econometrics]. *Istanbul, Turkey: Beta Yayıncılık*.
27. Ushahemba, V. I., Joseph, F., & Godoo, M. (2016). The Relationship between External Debt and Economic Growth in Nigeria. *International Jornal of Economics & Management Sciences*, *6*(1).
28. Westerlund, J. (2007). Testing for error correction in panel data. *Oxford Bulletin of Economics and statistics*, *69*(6), 709-748.

ATLAS II. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ
TAM METİN BİLDİRİ
15-17 ŞUBAT 2019 Mardin / Türkiye

DIŞ YARDIMLAR AZGELİŞMİŞ VE GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERİ YOKSULLUKTAN KURTARIYOR MU? SİSTEM GMM TAHMİNİ

DOES FOREIGN AID SAVE THE UNDERDEVELOPED AND DEVELOPING COUNTRIES FROM POVERTY? SYSTEM GMM ESTIMATION

Reyhan CAFRI[1]

ÖZET

Öncelikli olarak yoksulluğu azaltmak için verilen dış yardımların amacına hizmet edip etmediği merak uyandırmaktadır. Bu bağlamda çalışmada 2000-2017 yılları arasında verilerine ulaşılabilen azgelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere verilen dış yardımların yoksulluk üzerindeki etkisini analiz etmek amaçlanmaktadır. Yoksulluk kavramının dinamik bir olgu olmasından hareketle, analizde dinamik panel veri analizi yöntemlerinden biri olan ve fark GMM' e kıyasla tahmin gücü yüksek olan sistem GMM kullanılmaktadır. Sonuçta, azgelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde dış yardımların yoksulluğu arttırdığı yani yardımların bu ülke gruplarında yoksulluğu ortadan kaldırmada etkisiz olduğu doğrulanmaktadır. Ayrıca, GSYH artışının ilk aşamada yoksulluğu arttırdığı, belirli bir eşik değerden sonra yoksulluğu azalttığı bulgusu elde edilmektedir. Sadece gelişmekte olan ülke grubu dikkate alındığında ise, dış yardımların yoksulluğu azaltmada daha etkin kullanıldığı sonucuna varılmaktadır. Eğitim ise yoksulluğu azaltmada hem azgelişmiş ülkelerde hem de gelişmekte olan ülkelerde pozitif etkiye sahip olmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yoksulluk, Dış Yardımlar, Dinamik Panel, GMM

ABSTRACT

It is curious whether the foreign aid given to reduce poverty primarily serves its purpose. In this context, the aim of this study is to analyze the impact of foreign aid to underdeveloped and developing countries on poverty between the years 2000-2017. Since the concept of poverty is a dynamic phenomenon, system GMM is used in the analysis which is one of the dynamic panel data analysis methods and has a high predictive power compared to the difference GMM. As a result, it is confirmed that foreign aid in underdeveloped and developing countries increased poverty, namely foreign aid is ineffective in eliminating poverty in these country groups. In addition, it is found that GDP growth increases poverty in the first stage and decreases poverty after a certain threshold value. Considering only the developing country group, it is concluded that foreign aid is used more effectively in reducing poverty. Education has a positive impact on poverty alleviation in both developed and developing countries.

Keywords: Poverty, Foreign Aid, Dynamic Panel, GMM

1. GİRİŞ

Dış yardımın amacı genel olarak ekonomik ve insani gelişmeyi teşvik etmektir. Dış yardımın geleneksel resminde, yoksulluğu hafifletmek için insani yardım görevlerine harcanan para bulunmaktadır. Bu bağlamda, Birleşmiş Milletler Binyıl Kalkınma hedefleri doğrultusunda dış yardımlar öncelikli olarak yoksulluğu ortadan kaldırmak amacıyla kullanılmaktadır. Yardımlar, özgecil bir girişim olarak görüldüğü için genellikle olumlu bir çağrışıma sahiptir. Ancak, son zamanlarda dış yardımın hedeflerine ulaşma konusunda başarısı sorgulanır hale gelmektedir. Yaygın kavramsal ve ampirik literatür, dış yardımın yoksulluğu ortadan kaldırma konusunda etkisiz olduğunu savunurken, dış yardımların yoksulluğu azaltmayı desteklediğini ileri süren

[1] Dr. Öğr. Üyesi, İskenderun Teknik Üniversitesi, reyhan.cafri@iste.edu.tr

çalışmalar da bulunmaktadır. Yardımların yoksulluk üzerindeki etkisini ortaya koyan iki rakip iddiadan olumlu olan görüşe göre; dış yardımlar finansman ve yatırım boşluğunu doldurmak için gerekli olmakta bu da ülkelerin yoksulluk tuzağından kurtulmasına yol açmaktadır. Olumsuz olan görüşe göre ise; dış yardımların, alıcı ülkelerde yardım bağımlılığını arttırdığı, daha fazla yardım almak için yoksullaştırıcı politikaları cesaretlendirdiği ve yardımların yanlış yönlendirilmesinden dolayı etkin olmadığı düşünülmektedir.

Yoksulluğun dinamik bir olgu olmasından hareketle, yardımların yoksulluk üzerindeki etkisinin tahmini dinamik panel veri analizi sistem GMM yöntemi ile gerçekleştirilmektedir. Dinamik panel veri analizi; önceki dönemdeki bağımlı değişkenin, cari dönemde bağımlı değişken üzerindeki etkisini ölçmektedir. Dinamik panel veri modelleri statik panel veri modellerinden farklı olarak, gecikmeli değişken veya değişkenler içermektedir. Dinamik modellerde bağımlı değişkenin gecikmeli değeri ile hata teriminin ilişkili olması, sabit ve rassal etki modelleriyle yapılan tahminlerin sapmalı ve tutarsız sonuçlar vermesine neden olmaktadır. Söz konusu sorunları gidermek amacıyla dinamik panel tahminlerinden biri olan sistem GMM yöntemi uygulanmaktadır.

Bu bağlamda, çalışmada 2000-2017 yılları arasında azgelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde dış yardımların yoksulluk üzerindeki etkisini araştırmak amaçlanmaktadır. Araştırmanın bir sonraki bölümünde konu ile ilgili literatüre yer verilirken, üçüncü bölümde kullanılan değişkenler ve yöntem tanıtılmaktadır. Dördüncü bölümde elde edilen bulgular tartışılırken beşinci bölümde sonuç ve değerlendirmeler bulunmaktadır.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Dış yardımların yoksulluk üzerindeki etkisini teorik veya ampirik olarak ele alan ulusal literatürde çalışma bulunmamaktadır. Uluslararası literatürde ise, konu ile ilgili olarak iki rakip teori ortaya çıkmaktadır: kamu yararı teorisi ve kamu tercihi perspektifi (Williamson, 2010).

Kamu yararı teorisi, dış yardımın bir finansman veya yatırım boşluğunu doldurmak için gerekli olduğunu ileri sürmekte ve bunun da ülkelerin yoksulluk tuzağından kurtulmasında etkili olduğunu savunmaktadır. Örneğin Afrika'daki yetişkin okuryazarlığının artması gibi küçük başarıların dış yardım kullanımı ile elde edildiğinin unutulmaması gerektiği vurgulanmaktadır (Sachs, 2005).

Bir karşıt teori, kamu tercihi perspektifi, dış yardımın alıcı ülkelere etkisiz ve muhtemelen zarar verdiğini ileri sürmektedir (Bauer 2000; Easterly 2001) Ayrıca hükümetlerin yoksullara yardım etmek yerine, kalkınma yardımlarını iktidarda kalmak için kullandıkları da iddia edilmektedir (Coyne ve Ryan, 2009). Brautigram ve Knack (2004), dış yardımı çevreleyen ahlaki bir tehlike sorununun da varlığını göstermektedir. Bağışçıların daha fazla yardım alabilmek amacıyla alıcı ülkelerin yoksul kalma eğilimi taşıyabilecekleri bir başka ifade ile yardım tahsisinin yoksullaştırıcı politikaları cesaretlendirebileceği düşünülmektedir.

Uluslararası literatürde dış yardımların yoksulluk üzerinde etkisini araştıran sınırlı sayıdaki ampirik çalışmada genellikle tek bir ülke için analiz yapılmış ve mikro verilerle çalışılmıştır. Örneğin, Kenya'daki 69 ilçeden elde edilen Temmuz 2003 ile Aralık 2008 arasındaki veriler kullanılarak yapılan analizler neticesinde resmi kalkınma yardımlarının Kenya'daki yoksulluğu önemli ölçüde azalttığını göstermektedir. Ancak, yardımların yoksulluk sınırının hemen altındakileri görmezden geldiği yoksulluk açığı daha yüksek olanları önemli ölçüde etkilediği vurgulanmaktadır (Oduor ve Khainga, 2009).

3. VERİ VE YÖNTEM

2000-2017 yılları arasında verilerine ulaşılabilen az gelişmiş (Angola, Benin, Etiyopya, Gambiya, Gine, Madagaskar, Malavi, Mali, Mozambik, Nijer, Senegal, Sudan, Uganda, Kamboçya, Bangladeş,

Pakistan) ve gelişmekte olan ülkelerde (Afganistan, Hindistan, Türkiye, Endonezya, Azerbaycan, Cezayir, Çin, Brezilya, Gürcistan) dış yardımların yoksulluk üzerindeki etkisini araştıran bu çalışmada bağımlı değişken olarak kullanılan yoksulluk değişkeninin ölçümü için insani gelişme endeksi baz alınmıştır. İnsani gelişme endeksi yaşam beklentisi, okuryazar oranı ve gelirden oluşan bir endekstir. Yoksulluk için 1'den bu endeks değeri çıkarılarak çok boyutlu yoksulluk endeksi elde edilmiştir. Analizde kullanılan değişkenlere ilişkin bilgiler Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1. Değişken Tanımları

Değişken	Tanım	Kaynak
Yoksul	1- insani kalkınma endeksi	UNDP
Yardım	Kişi başına düşen resmi kalkınma yardımları ($)	WDI
GSYH	Kişi başı GSYH (sabit, 2010, $)	WDI
Eğitim	Eğitim endeksi	UNDP

Not: *Modellere GSYH ve Yardım değişkenlerinin logaritmaları dahil edilmiştir. Diğer değişkenler oransal değişkenler olduğundan düzey değerleri dikkate alınmıştır.*

Modelde kullanılan değişkenlere ilişkin tanımlayıcı istatistikler Tablo 2'de yer almaktadır. Buna göre ortalama yoksulluk endeksinin değeri yaklaşık olarak 0.48 iken minimum değer 0.21 ile 2017 yılında Türkiye'ye ait, maksimum değer ise 0.75 ile 2000 yılında Nijer'e ait olmaktadır. Kişi başına düşen yardımlarda en yüksek değer 2011 yılında Afganistan'a ait iken en düşük değer ise 2013 yılında Azerbaycan için gerçekleşmiştir. GSYH açısından en düşük değere sahip ülke 2003 yılında Etiyopya, en yüksek değere sahip ülke ise 2017 yılında Türkiye şeklindedir. Eğitim endeksine bakıldığında eğitim açısından en yüksek endeks değeri 2016 yılında Gürcistan'a, en düşük endeks değeri 2000 yılında Nijer'e ait olmaktadır.

Tablo 2. Tanımlayıcı İstatistikler

	Yoksul	Yardım	GSYH	Eğitim
Ortalama	0.478192	39.07915	2237.034	0.430058
Std. Sapma	0.133577	39.51196	2926.594	0.154967
Maximum	0.748000	231.1045	14936.40	0.845000
Minimum	0.209000	-7.521663	193.8669	0.116000

Araştırmada kullanılan bağımlı değişken olan yoksulluk dinamik bir olgudur yani geçmiş değerlerine bağlı olmaktadır. Bundan dolayı model tahmininde dinamik panel veri analizi yöntemi kullanılmaktadır. Dinamik modellerde bağımlı değişkenin gecikmeli değeri ile hata teriminin ilişkili olması tahminlerin sapmalı ve tutarsız sonuçlar vermesine neden olmaktadır (Baltagi, 2008). Söz konusu sorunları gidermek amacıyla dinamik panel tahminlerinde GMM yöntemi uygulanmaktadır. GMM yöntemine dayanan tahminciler arasında Arellano ve Bond (1991) tarafından geliştirilen Fark GMM ve Arellano ve Bover (1995) ve Blundell ve Bond (1998) tarafından geliştirilen sistem GMM yaygın olarak kullanılmaktadır. Fark GMM' in sonlu örneklemde zayıf bir tahmin gücüne sahip olduğu ve katsayı tahminlerinin sapmalı olduğu dolayısıyla sistem GMM' in tahmin gücünün daha yüksek olduğu tespit edilmektedir. GMM tahmininde kullanılan araç değişkenlerin geçerliliği testinde T büyüdükçe çok fazla araç değişken problemi ortaya çıkmakta ve Hansen J testinin p değerinin 1'e yakın olmasına neden olmaktadır. Hansen J testinin p değerinin 1' yakın olması bu testin gücünün zayıflamış olduğunun göstergesi olarak ortaya çıkmaktadır. Bu durumda, araç değişkenler matrisinin tek sütunlu matrise dönüştürülmesi önerilmektedir (Roodman, 2009). Bu doğrultuda araç değişkenler matrisi tek sütünlu matrise dönüştürülerek aşağıdaki model tahmin edilmektedir:

$$yoksul_{i,t} = \gamma yoksul_{i,(t-1)} + \beta_1 GSYH_{i,t} + \beta_2 GSYH^2{}_{i,t} + \beta_3 yardım_{i,t} + \beta_4 eğitim_{i,t} + \varepsilon_{i,t}$$

4. AMPİRİK BULGULAR

2000-2017 yılları arasında azgelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere yapılan yardımların yoksulluk üzerindeki etkisinin araştırıldığı bu çalışmada ilk aşamada her iki ülke grubu da analize dahil edilmiş ve elde edilen bulgulara Tablo 3'de yer verilmiştir.

Tablo 3. Azgelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkeler için Sistem GMM Tahmini

Değişken	*Katsayı*	*Standart Hata*
$yoksul_{t-1}$	0.785***	0.045
GSYH	0.047***	0.011
$GSYH^2$	-0.004***	0.001
Yardım	0.002***	0.001
Eğitim	-0.121***	0.032
Tanısal İstatistikler		
Wald testi (p olasılık değeri) AR(1) (p olasılık değeri) AR(2) (p olasılık değeri)	0.000 0.002 0.150	
Hansen j-test (olasılık değeri)	0.287	
Araç değişken sayısı Gözlem sayısı Ülke sayısı	22 411 25	

Not: ****, **, * sırası ile %1, %5 ve %10 önem düzeyini göstermektedir. Standart hatalar dirençli standart hatalar olarak elde edilmiştir.*

Sistem GMM tahminin geçerli olabilmesi için ikinci dereceden otokorelasyonun bulunmaması ver Hansen testine göre araç değişkenlerin geçerli olması gerekmektedir. Tablo 3'de yer alan bulgulara göre ikinci dereceden otokorelasyonun (AR(2)) olmadığını söyleyen boş hipotez reddedilememekte ve Hansen testine göre araç değişkenlerin geçerliliği kabul edilmektedir. Modelin bir bütün olarak anlamlı olduğu Wald testinin p olasılık değerinden görülebilmektedir. Aynı zamanda yoksulluk değişkeninin gecikmelisinin istatistiki açıdan anlamlı çıkması dinamik panel veri yönteminin kullanılmasının önemini doğrular niteliktedir. Buna göre bir dönem önceki yoksulluk artıkça cari dönemdeki yoksulluk da artmaktadır. Modeldeki tüm değişkenler istatistiki açıdan anlamlı elde edilmiştir. GSYH arttıkça yoksulluk artarken GSYH değişkenin karesinin negatif çıkması belirli bir eşik değerden sonra GSYH artışının yoksulluğu azalttığını göstermektedir. Eğitimin ise yoksulluk üzerindeki etkisi beklenildiği üzere negatif işaretli çıkmıştır. Bu durum eğitim arttıkça yoksulluğun azaldığını göstermektedir. Araştırma sorusunun cevabını verecek olan yardım değişkeni ise pozitif işaretlidir. Bu sonuç, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde yardımlar arttıkça yoksulluğun arttığını göstermektedir. Yani, yardımların yoksulluğu azaltmada etkin bir şekilde kullanılmadığının göstergesi olmaktadır.

Tablo 4. Azgelişmiş Ülkeler için Sistem GMM Tahmini

Değişken	*Katsayı*	*Standart Hata*
$yoksul_{t-1}$	0.809***	0.047
GSYH	0.045***	0.014
$GSYH^2$	-0.004***	0.001
Yardım	0.0024	0.0019
Eğitim	-0.104***	0.036
Tanısal İstatistikler		
Wald testi (p olasılık değeri) AR(1) (p olasılık değeri) AR(2) (p olasılık değeri)	0.000 0.008 0.125	
Hansen j-test (olasılık değeri)	0.508	
Araç değişken sayısı Gözlem sayısı Ülke sayısı	22 271 16	

Not: ****, **, * sırası ile %1, %5 ve %10 önem düzeyini göstermektedir. Standart hatalar dirençli standart hatalar olarak elde edilmiştir.*

Analizde sadece azgelişmiş ülke grubu dikkate alındığında yine tanısal istatistiklere göre modelin anlamlı olduğu ikinci dereceden otokorelasyon sorununun olmadığı ve araç değişkenlerin geçerli olduğu doğrulanmaktadır. GSYH ve karesi bir önceki tahminde olduğu gibi elde edilmiştir. Yani GSYH arttıkça yoksulluk artmakta ancak belirli bir eşik değerden sonra yoksulluk azalmaktadır. Eğitim değişkeni de aynı şekilde negatif ve istatistiki açıdan anlamlı olarak elde edilmiştir. Ancak, yardım değişkeni istatistiki açıdan anlamlı olarak elde edilememiştir. Bu durumda, az gelişmiş ülkelere yapılan yardımların yoksulluk üzerinde belirleyici olarak bir etkisinin olduğunu söylemek mümkün olamamaktadır.

Tablo 5. Gelişmekte Olan Ülkeler için Sistem GMM Tahmini

Değişken	*Katsayı*	*Standart Hata*
$yoksul_{t-1}$	0.208***	0.012
GSYH	0.181**	0.083
$GSYH^2$	-0.013	0.008
Yardım	-0.009**	0.004
Eğitim	-0.558***	0.092
Tanısal İstatistikler		
Wald testi (p olasılık değeri) AR(1) (p olasılık değeri) AR(2) (p olasılık değeri)	0.000 0.365 0.594	
Hansen j-test (olasılık değeri)	0.199	
Araç değişken sayısı Gözlem sayısı Ülke sayısı	19 140 9	

Not: ****, **, * sırası ile %1, %5 ve %10 önem düzeyini göstermektedir. Standart hatalar dirençli standart hatalar olarak elde edilmiştir.*

Sadece gelişmekte olan ülkelerin dikkate alındığı Tablo 5'de yer alan sonuçlara göre ise, yine yoksulluğun gecikmeli değeri, cari dönemdeki yoksulluğu istatistiki açıdan anlamlı bir şekilde ve pozitif etkilemektedir. Wald test istatistiği, modelin bir bütün olarak anlamlı olduğunu gösterirken, ikinci dereceden otokorelasyon sorunu bulunmadığı ve Hansen testi ile araç değişkenlerin geçerli olduğu gözlenmektedir. Gelişmekte olan ülkeler söz konusu olduğunda azgelişmiş ülke gruplarından farklı olarak yardımların yoksulluğu azaltma konusunda daha etkin kullanıldığı söylenebilmektedir. Yardım değişkeni %5 anlamlılık seviyesinde istatistiki açıdan anlamlı ve negatif olarak elde edilmektedir. Eğitim değişkeni istatistiki açıdan anlamlı ve negatif elde edilirken, GSYH değişkeni yine anlamlı ve pozitif elde edilmektedir. Ancak, GSYH değişkeninin karesi istatistiki açıdan anlamsız bulunmuştur. Bu durum, gelişmekte olan ülkelerde yoksullaştıran büyümenin var olduğunu göstermektedir.

5. SONUÇ

Azgelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde 2000-2017 yılları arasında dış yardımların yoksulluk üzerindeki etkisini dinamik panel veri yöntemlerinden biri olan sistem GMM tahmini ile araştıran bu çalışmada, bağımlı değişken olarak yoksulluk kullanılmaktadır. Bağımsız değişken olarak, dış yardımların yanı sıra yoksulluğu önemli ölçüde etkilediği düşünülen gayri safi yurt içi hâsıla ve eğitim değişkeni de dikkate alınmaktadır.

Azgelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler bir arada değerlendirildiğinde dış yardımların yoksulluğu azaltma konusunda etkin olmadığı, dış yardımların yoksulluğu arttırdığı sonucuna varılmaktadır. Azgelişmiş ülkelerde ise yardım değişkeninin pozitif ancak istatistiki açıdan anlamsız olduğu görülmektedir. Sadece gelişmekte olan ülkeler grubu dikkate alındığında yardımların bu ülke grubunda etkin kullanıldığı ilişkinin yönünün negatife döndüğü yani yardımların yoksulluğu azalttığı dikkat çekmektedir.

Eğitim değişkeni her iki ülke grubu bir arada değerlendirildiğinde ya da azgelişmiş ve gelişmekte olan ülke grupları ayrı ayrı değerlendirildiğinde her üç durumda da istatistiki açıdan anlamlı ve negatif elde edilmektedir. Bu durum eğitimin yoksulluğu azaltmadaki önemini tekrar gözler önüne sermektedir.

Gelişmekte olan ülkelerde gayri safi yurt içi hasılanın yoksulluğu arttırdığı yani yoksullaştıran büyüme hipotezinin geçerli olduğu bulgusu elde edilmektedir. Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülke grupları bir arada değerlendirildiğinde gayrisafi yurt içi hasılanın yoksulluğu arttırdığı ancak belirli bir eşik değerinden sonra yoksulluğun azalmaya başladığı sonucuna varılmaktadır. Aynı durum azgelişmiş ülke grubunda da geçerli olmaktadır.

KAYNAKÇA

1. Baltagi, B. (2008). Econometric analysis of panel data (4th ed.). John Wiley&Sons Ltd, UK.
2. Bauer, P. T. (1971). Economic history as theory. Economica, 38, 163–179.
3. Brautigam, D., & Knack, S. (2004). Foreign aid, institutions and governance in sub-Saharan Africa. Economic Development and Cultural Change, 52(2), 255–86.
4. Coyne, C. J., & Ryan, M. E. (2009). With friends like these, who needs enemies? Aiding the world's worst dictators. The Independent Review, 14(1), 26–44.
5. Easterly, W. (2006). Chapter 2: Freedom versus collectivism in foreign aid. In Economic Freedom of the World: 2006 Annual Report. Vancouver, Fraser Institute.
6. Oduor, J. and Khainga, D. (2009), Effectiveness of foreign aid on poverty reduction in Kenya, GDN Working Paper Series, Working Paper No. 34.
7. Roodman, D. (2009). How to do xtabond2: An introduction to difference and system gmm in stata. Stata Journal, 9 (1), s.86-136.
8. Sachs, J. D. (2005). The end of poverty. New York: The Penguin.
9. Williamson, C. R. (2010). Exploring the failure of foreign aid: The role of incentives and information. The review of Austrian economics, 23(1), 17-33.

ATLAS II. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ
TAM METİN BİLDİRİ
15-17 ŞUBAT 2019 Mardin / Türkiye

DIŞ YARDIMLAR EKONOMİK BÜYÜMEYİ TEŞVİK EDER Mİ? MENA ÜLKELERİ İÇİN AMPİRİK BİR İNCELEME

DOES FOREIGN AID PROMOTE ECONOMIC GROWTH? AN EMPIRICAL ANALYSIS FOR MENA COUNTRIES

Yunus AÇCI[1]

ÖZET

Bu çalışmada, seçilmiş MENA ülkelerinde (Mısır, Ürdün, Lübnan, Fas, Tunus, Cezayir, İran, Yemen, Irak, Libya) ve Türkiye için dış yardımlar ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin varlığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Literatür incelendiğinde dış yardım ve ekonomik büyüme ilişkisi ile ilgili çalışmaların teorik veya ampirik olarak ele alındığı görülmektedir. Kantil regresyon yönteminin kullanıldığı bu çalışmada, 2000-2017 dönemine ait doğrudan yabancı yatırımlar, gayri safi yurtiçi hasıla, nüfus ve kişi başına düşen net resmi kalkınma yardımı değişkenleri kullanılmıştır. Çalışma sonucunda, 0.25'lik ve 0.50'lik dilimde dış yardım değişkeni ile GSYH değişkenin alt diliminde negatif bir ilişki olduğu bulgularına ulaşılırken, 0.75'lik dilim olan üst dilimde dış yardımlar ile büyüme arasında istatistiki olarak anlamlı bir ilişki bulunamamıştır.

Anahtar Kelimeler: Dış yardım, Ekonomik Büyüme, Kantil

ABSTRACT

In this study, for selected MENA countries (Egypt, Jordan, Lebanon, Morocco, Tunisia, Algeria, Iran, Yemen, Iraq, Libya) and Turkey the existence of the relationship between foreign aid and economic growth has been tried to be determined. When the literature is examined, it is seen that the studies on the relationship between foreign aid and economic growth are discussed theoretically or empirically. In this study using the Quantile regression method, direct foreign investments, gross domestic product, population and per capita net official development assistance variables for the period 2000-2017 were been used. At the end of the study, it was found that there was a negative relationship between foreign aid and the GDP in the 0.25 and 0.50 slices, There was no statistically significant relationship between external aid and growth in the 0.75 slices.

Key Words: Foreign Aid, Economic Growth, Quantile

GİRİŞ

Dış yardımların kavramsal olarak açıklanması ve ölçülmesinde OECD tarafından kullanılan resmi yardımlar dikkate alınmaktadır. Dış yardımlar, OECD tarafından kredi veya hibe, planlanmış ve acil yardımlar, borç affı, tek veya çok taraflı yardımlar, teknik işbirliği şeklinde sınıflandırmaya tabi tutulmaktadır. Donör ülkelerin veya yardım kuruluşlarının dış yardım yaparken temel hedeflerinden birinin, yardım alan ülkedeki yatırım ve ekonomik büyümenin teşvik edilmesi olduğu söylenebilmektedir. Dış yardımların ekonomik büyüme üzerindeki etkisi araştırıldığında, literatürde bu etkinin pozitif veya negatif olduğuna ilişkin farklı görüşlerin mevcut olduğu görülmektedir. Dış yardımların ekonomik büyüme üzerinde pozitif etkisinin var olduğunu savunan görüş, bu durumu, yardımlar ile yeterli tasarruf oluşturamayan fakir ülkelerin yatırımlarının finanse edilmesi ve dış yardımların teknolojinin ve yeni bilgilerin yardım alan ülkelere yayılmasına yol açması gibi nedenlerle açıklamaktadırlar. Dış yardımın ekonomik büyümeyi olumsuz yönde etkilediğini savunan görüş ise, dış yardımların bürokrasinin

[1] Dr. Öğr. Üyesi, İskenderun Teknik Üniversitesi, yunus.acci@iste.edu.tr

yükünü arttırarak, yurtiçi tasarruflar üzerinde olumsuz etki yaratarak ve gelir dağılımında adaletsizliğe yol açarak ekonomik büyümede gerilemeye neden olduğunu savunmaktadır.

Literatür incelendiğinde dış yardım ve ekonomik büyüme ilişkisi ile ilgili çalışmaların teorik veya ampirik olarak ele alındığı görülmektedir. Ampirik olarak ele alınan çalışmalarda ise ilgili konu genellikle tek bir ülke özelinde zaman serisi yöntemi veya belirli bir ülke grubu için panel veri analizi yöntemi ile ele alınmaktadır. Ancak, zaman serisi veya panel veri analizi yöntemi ile dikkate alınan çalışmalarda ortalamaya dayalı olan regresyon yönteminin kullanıldığı dikkat çekmektedir. Ortalamaya dayalı regresyon yönteminde, bağımsız değişkenlerin ortalamasının bağımlı değişkenin ortalaması üzerindeki etkisi tahmin edilmektedir. Kantil regresyon yöntemi, hem bağımlı hem de bağımsız değişkende var olan aşırı değerleri dikkate alması, normallik varsayımına dayalı olmaması gibi özellikleri ile ortalamaya dayalı olan regresyon yöntemlerine göre avantaj sağlamaktadır. Bu bağlamda, bu çalışmada MENA ülkeleri için dış yardımların ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin panel kantil regresyon yöntemi ile analiz edilip, elde edilen daha etkin tahmin sonuçlarının yorumlanması amaçlanmaktadır. Dört bölümden oluşan çalışmanın birinci bölümünde literatüre değinilirken, ikinci bölümünde veri ve yöntem, üçüncü bölümde ampirik analizler neticesinde ulaşılan bulgulara, son bölümde ise sonuç bölümüne yer verilmektedir.

I. LİTERATÜR

Yiew ve Lau (2018), 95 gelişmekte olan ülkede resmi kalkınma yardımlarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisini araştırdıkları çalışmalarında, ilişkinin Phillips eğrisine benzeyip U şeklinde olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Dış yardımların ekonomik büyümeyi öncelikle olumsuz, sonrasında ise olumlu yönde etkilediğini ortaya koyan yazarlar, çalışmalarında ayrıca ülkeler tarafından salt dış yardımlara bağımlılığın ekonomik büyümede gerilemeye neden olacağını vurgulamaktadırlar.

Sothan (2018),'ın çalışmasında Kamboçya ekonomisi için 1980-2014 döneminde ARDL sınır testi kullanılarak dış yardımların verimliliği analiz edilmiştir. Dış yardımların ekonomik büyümeyi kısa dönemde pozitif, uzun dönemde ise negatif yönde etkilediği sonucuna ulaşılmaktadır. Çalışma sonucunda ayrıca sürdürülebilir ekonomik büyüme ve gelişmiş sanayileşmeyi teşvik edebilmek için yardım bağımlılığından uzaklaşılması gerektiği ve ülke içiresindeki yerli ve yabancı yatırımların arttırılması gerektiği hususları vurgulanmaktadır.

Dağ vd. (2018), dış yardımlar ile ekonomik büyüme ilişkisini Samaritan ikilemi bağlamında ele almışlardır. GMM tekniğinin kullanıldığı çalışmada, dış yardımlar ve ekonomik büyüme ilişkisinin düşük ve üst orta gelirli ülkelerde pozitif, alt orta gelirli ülkelerde ise negatif olarak gerçekleştiği sonucuna ulaşılmıştır.

Adedokun (2017), Sahra altı Afrika ülkelerinde 1996-2012 dönemi verilerini kullanarak sistem GMM tekniği yardımıyla yardımların ekonomik büyüme üzerindeki etkinliğini araştırmıştır. Çalışmada yazar, bu etkinliğin tüm sahra altı Afrika ülkelerinde aynı düzeyde olup olmadığı ve etkinliğin arttırılmasında yönetişim ve yardımlarının boyutunun etkisinin ne olduğu hususunu dikkate almaktadır. Ampirik analizlerin sonuçları, yardımların ekonomik büyüme üzerinde önemsiz bir negatif etkiye sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Görgülü (2016), dış yardımların ekonomik büyüme üzerindeki etkisini incelediği çalışmasında, dış yardımların başarısının, yapılan yardımların yapısına, yardım yapan ülke veya kuruluşun uygulamalarına ve yardım alan ülkelerin massetme kapasitelerine bağlı olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca çalışmada, dış yardımların ekonomik büyüme üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Koç (2016), dış yardımlar ve ekonomik büyüme ilişkisini Türkiye için Granger Nedensellik testi yardımıyla analiz etmiştir. 1961-2014 dönemi verilerinin kullanıldığı çalışmada büyümeden dış yardımlara doğru nedensellik ilişkisinin var olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tüzemen ve Tüzemen (2015), Johansen eş bütünleşme testi ve Hata Düzeltme modelinin kullanıldığı çalışmada, dış yardımlar ve ekonomik büyüme arasında doğrusal olmayan bir ilişkinin var olduğu yönünde gerçekleşen sonuca ulaşmışlardır.

Qayyum ve Haider (2012), dış yardımlar, dış borçlar ve ekonomik büyüme ilişkisini 60 gelişmekte olan ülkeye ait veriler ile karşılaştırmalı olarak ele almaktadırlar. 1980-2014 dönemine ait verilerin kullanıldığı çalışmanın sonucunda, dış yardımların ekonomik büyümeyi pozitif, dış borçların ise negatif yönde etkilediği ortaya konulmaktadır. Çalışmada ayrıca, kalkınma projelerinin kazanılmış gelirlerle finanse edilmesi gerektiği, mümkün olmadığı durumlarda ise dış yardımların dış borçlara tercih edilmesi gerektiği önerilmektedir.

Karras (2006), çalışmasında Dalgaard vd. (2004) çalışmaları ile benzer şekilde dış yardımların ekonomik büyüme üzerinde pozitif etki yarattığına dair sonuç elde etmektedir. Çalışmanın sonucunda dış yardım göstergelerindeki % 1 lik artışın ekonomik büyüme üzerinde % 0,14 ile % 0,26 arasında farklılaşan ölçüde değişime neden olacağı bulgularına ulaşılmıştır.

Dalgaard vd. (2004), dış yardımlar ile ekonomik büyüme ilişkisini standart OLG modeli ile araştırmışlardır. Çalışmanın sonucunda, dış yardımların verimliliği uzun dönemde pozitif etkilediği ve bu etkinin büyüklüğünün ise uygulanan politikalara, dış yardımların büyüklüğüne ve örgütsel özelliklere bağlı olduğu ortaya koyulmaktadır.

II.VERİ VE YÖNTEM

Bu çalışmada 2000-2017 yılları arasında verilerine ulaşılabilen 10 MENA ülkesi (Mısır, Ürdün, Lübnan, Fas, Tunus, Cezayir, İran, Yemen, Irak, Libya) ve Türkiye için dış yardımların ekonomik büyüme üzerindeki etkisini araştırmak amaçlanmaktadır. Analizlerde kullanılan değişken tanımları Tablo 1' de sunulmaktadır. Kullanılan değişkenlerin tümü Dünya Bankasını'nın World Development Indicator (WDI) veritabanından elde edilmiştir. GSYH ve NUFUS değişkenin logaritmik dönüşümleri analizlerde yer alırken, DYY ve YARDIM değişkenleri oransal olarak elde edildiğinden düzey değerleri dikkate alınmıştır.

Tablo 1. Değişken Tanımları

Değişken	Tanım	Kaynak
DYY	Doğrudan Yabancı Yatırımlar (GSYH içerisindeki payı, %)	WDI
GSYH	Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla, PPP (sabit 2011, $ cinsinden)	WDI
NUFUS	Nüfus toplamı	WDI
YARDIM	Kişi başına düşen net resmi kalkınma yardımı (ODA, $ cinsinden)	WDI

Çalışmada kullanılan değişkenlerin tanımlayıcı istatistiklerine bakıldığında araştırma sorusuyla ilgili değişkenler olan YARDIM ve GSYH değişkenlerinin minimum ve maksimum değerleri arasında ciddi farklılıklar olduğu gözlenmektedir. Ayrıca, serilerin normal dağılıp dağılmadığının belirlenmesine olanak tanıyan Jarque-Bera istatistiğine göre tüm değişkenlerin normal dağılmadığı görülmektedir. Bu sebeple, normal dağılmamayı ve uç değerleri dikkate alan kantil regresyon yönteminin kullanılması önem arz etmektedir.

Tablo 2. Değişkenlere ait Tanımlayıcı İstatistikler

	DYY	GSYH	NUFUS	YARDIM
Ortalama	3.120467	4.49E+11	34887439	59.01880
Medyan	1.943729	2.12E+11	27584213	28.52102
Maksimum	23.53737	2.03E+12	97553151	816.6744
Minimum	-2.620212	3.69E+10	3235366.	-1.165518
Std. Sapma	3.755193	4.74E+11	28350294	90.52138
Çarpıklık	2.166033	1.244733	0.632266	4.126135
Basıklık	8.873211	3.599101	1.944668	29.21913
Jarque-Bera	414.9950	51.08497	21.13696	5886.938
Prob. Olasılık	0.000000	0.000000	0.000026	0.000000
Gözlem	187	187	187	187

Çalışmada kullanılan araştırma sorusu için önem arz eden dış yardımlar ve GSYH değişkenlerin tanımlayıcı istatistiklerinin yanı sıra grafiklerine bakıldığında da uç değerler dikkat çekmektedir. Dış yardımlar söz konusu olduğunda Yemen' de açık bir şekilde sapan değer (uç değer) olduğu gözlenmektedir (Şekil 1).

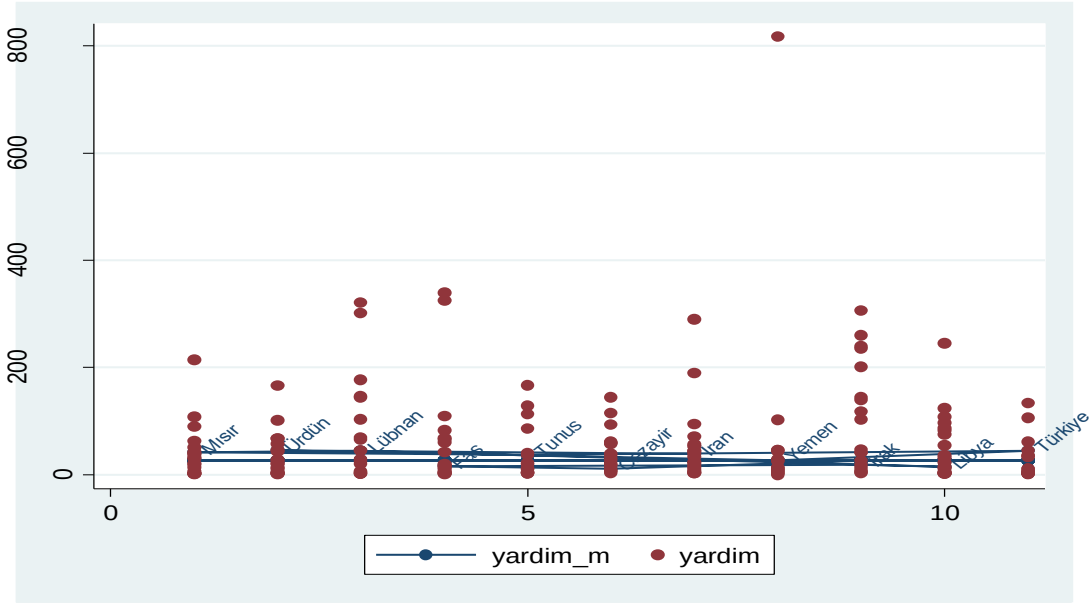

Şekil 1. MENA Ülkeleri ve Türkiye'de Dış Yardımlar

GSYH grafiğine bakıldığında ise, diğer ülkelere nispeten Mısır, İran ve Türkiye'nin daha iyi konumda olduğu dolayısıyla bu verilerin veri seti içerisinde ortalamadan ayrı hareket ettiği gözlenmektedir. Yine bu bağlamda, ortalamaya dayalı olmayan kantil regresyon yönteminin kullanılmasının daha etkin sonuçlara ulaşılmasına olanak sağlayacağı düşünülmektedir.

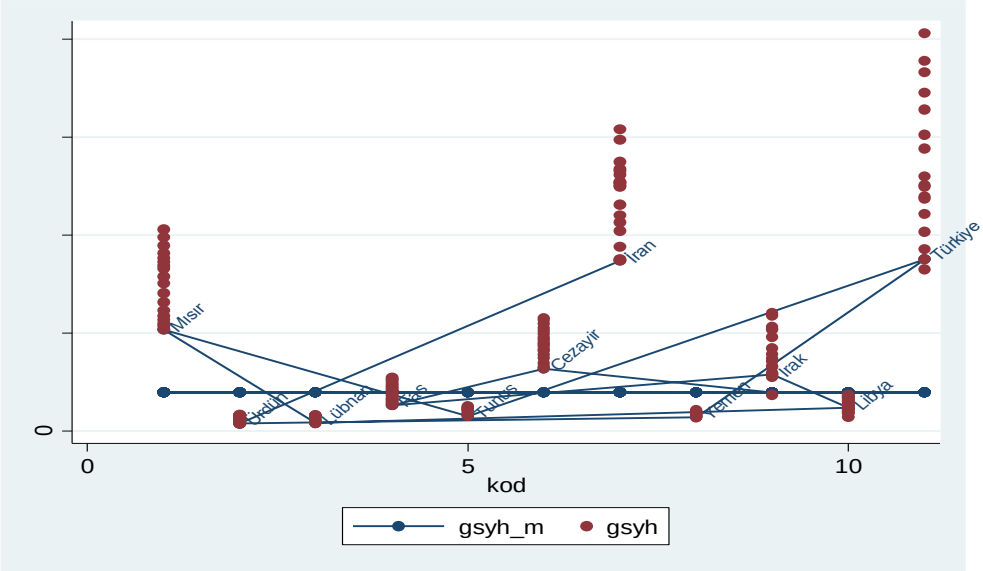

Şekil 2. MENA Ülkeleri ve Türkiye'de GSYH

Kantil regresyon yöntemi ilk olarak standart regresyon yöntemindeki klasik varsayımlardan hata teriminin normal dağılımının ihlali sonucunda ortaya çıkmış ve kullanılmaya başlanmıştır (Tareghian ve Rasmussen, 2013). Bu yöntem, uç değerleri dikkate aldığından, ölçme hatalarına ve değişen varyansa karşı dirençli olduğundan standart regresyon yöntemine göre avantaj sağlamaktadır. Ayrıca standart regresyon yöntemi, ortalamaya dayalı bir yöntemdir. Ancak, kantil regresyon yöntemi, bağımsız değişkenler ile bağımlı değişkenin kantilleri arasındaki ilişkiyi göstermektedir. Tau, 0 ile 1 arasında kantilleri göstermek üzere tau derecesinden kantil regresyon modeli aşağıdaki şekilde yazılmaktadır (Koenker ve Hallock, 2001) :

$$Y_{it} = X'_{it}\beta^{(\tau)} + \varepsilon_{it}^{(\tau)} \qquad (1)$$

Bu durumda çalışmada, kantilleri gösteren tau için 0.25, 0.50 ve 0.75 değerleri dikkate alınarak tahmin edilen modeller şu şekilde ifade edilebilmektedir:

$$GSYH_{it} = \beta_1^{(0.25)} DYY + \beta_2^{(0.25)} NUFUS + \beta_3^{(0.25)} YARDIM + \varepsilon_{it} \qquad (2)$$

$$GSYH_{it} = \beta_1^{(0.50)} DYY + \beta_2^{(0.50)} NUFUS + \beta_3^{(0.50)} YARDIM + \varepsilon_{it} \qquad (3)$$

$$GSYH_{it} = \beta_1^{(0.75)} DYY + \beta_2^{(0.75)} NUFUS + \beta_3^{(0.75)} YARDIM + \varepsilon_{it} \qquad (4)$$

III.ARŞTIRMA BULGULARI

Verilerine ulaşılabilen 10 MENA ülkesi ve Türkiye için 2000-2017 yılları arasında dış yardımların ekonomik büyüme üzerine etkisini araştıran bu çalışmada 0.25, 0.50 ve 0.75 kantil değerini ifade eden tau değerleri için panel kantil regrsyon analizi gerçekleştirilmiştir.

Tablo 3. Kantil Regresyon Analizi Sonuçları (tau = 0.25)

$\tau = 0.25$ için regresyon sonuçları			
Bağımlı değişken: GSYH	***Katsayı***	***Standart Hata***	***Prob. Olasılık değeri***
YARDIM	-0.249***	0.078	0.002
NUFUS	0.853***	0.075	0.000
DYY	0.023	0.021	0.256
SABİT	12.243***	1.476	0.000
*Quasi-LR istatistik değeri: 269.096**** *Prob (Quasi-LR): 0.000*			

Not: *, **, *** sırası ile %10, %5 ve %1 anlamlılık düzeylerini göstermektedir. Standart hatalar bootstrap yöntemi ile elde edilmiştir.

En düşün dilimi gösteren 0.25'lik dilimde DYY değişkeni dışında diğer tüm değişkenler istatistiki açıdan anlamlı elde edilmiştir. Nüfusu ve GSYH' ı alt dilimde bulunan ülkelerde iki değişken arasında pozitif bir ilişki olduğu söylenebilmektedir. Dış yardım değişkeni ile GSYH değişkenin alt diliminde ise negatif bir ilişki olduğu gözlenmektedir. Bu sonuç düşük değerdeki dış yardımların alt dilimde bulunan GSYH' ı olumsuz etkilediği sonucuna varılmaktadır.

Tablo 4. Kantil Regresyon Analizi Sonuçları (tau = 0.50)

τ = 0.50 için regresyon sonuçları			
Bağımlı değişken: GSYH	*Katsayı*	*Standart Hata*	*Prob. Olasılık değeri*
YARDIM	-0.172***	0.041	0.000
NUFUS	0.843***	0.067	0.000
DYY	-0.006	0.015	0.675
SABİT	12.531***	1.231	0.000
*Quasi-LR istatistik değeri: 479.905*** *Prob (Quasi-LR): 0.000*			

Not: *, **, *** sırası ile %10, %5 ve %1 anlamlılık düzeylerini göstermektedir. Standart hatalar bootstrap yöntemi ile elde edilmiştir.

0.50'lik kantil derecesi bir başka ifade ile medyan dikkate alındığında orta düzeyde yapılan yardımların yine orta düzeyde GSYH' ya sahip ülkeleri negatif etkilediği sonucuna varılmaktadır.

Tablo 5. Kantil Regresyon Analizi Sonuçları (tau = 0.75)

τ = 0.75 için regresyon sonuçları			
Bağımlı değişken: GSYH	*Katsayı*	*Standart Hata*	*Prob. Olasılık değeri*
YARDIM	-0.023	0.053	0.659
NUFUS	0.992***	0.114	0.000
DYY	-0.019	0.016	0.258
SABİT	9.906***	2.086	0.000
*Quasi-LR istatistik değeri: 335.025*** *Prob (Quasi-LR): 0.000*			

Not: *, **, *** sırası ile %10, %5 ve %1 anlamlılık düzeylerini göstermektedir. Standart hatalar bootstrap yöntemi ile elde edilmiştir.

0.75'lik dilim olan üst dilimde ise yine nüfus ile büyüme arasında pozitif yönlü bir ilişki bulunmaktadır. Ancak dış yardımların ve GSYH' nın yüksek olduğu durumda dış yardımlar ile büyüme arasında istatistiki açıdan anlamlı bir ilişki elde edilememektedir.

Bu durumda düşük ve orta seviyedeki yardımların düşük ve göreceli olarak orta düzeyde GSYH' ya sahip olan ülkelerde büyümeyi olumsuz yönde etkilediği, ancak daha yüksek yardım düzeylerinde ve daha yüksek GSYH seviyelerinde ilişkinin istatistiki açıdan anlamlı olmadığı bulgusu elde edilmektedir.

SONUÇ

Bu çalışmada dış yardımların ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin ampirik olarak incelenmesi amaçlanmaktadır. Seçilmiş MENA ülkeleri ve Türkiye'ye ait verilerin ele alındığı çalışmada, 2000-2017 dönemi için doğrudan yabancı yatırımlar, gayri safi yurtiçi hasıla, nüfus ve kişi başına düşen net resmi kalkınma yardımı değişkenleri kullanılmıştır. Kantil regresyon yönteminden yararlanılarak gerçekleştirilen analizlerde, en düşün dilimi gösteren 0.25'lik dilimde doğrudan yabancı yatırım dışındaki tüm değişkenlerde istatistiki olarak anlamlı bir ilişkinin var olduğu bulgularına ulaşılmıştır. Ayrıca 0.25'lik dilimde nüfus ile Gayri safi yurtiçi hasıla arasında pozitif bir ilişkinin var olduğu sonucuna ulaşılırken, dış yardımlar ile Gayrisafi yurt içi hasıla değişkenleri arasında negatif yönlü bir ilişkinin var olduğu sonucuna ulaşılmıştır. 0,50'lik dilimde elde edilen sonuçlar, en küçük dilim olan 0,25'lik dilime ait ulaşılan sonuçlar ile

benzerlik gösterirken, 0,75'lik dilimde ise dış yardımlar ile büyüme arasında istatistiki açıdan anlamlı bir ilişkinin olmadığı bulgularına ulaşılmıştır.

KAYNAKÇA

1. Adedokun,A.J. (2017), "Foreign Aid, Governance and Economic Growth in Sub-Saharan Africa: Does One Cap Fit All?", African Development Review, 29(2), ss.184-196.
2. Dağ, M., O. Kızılkaya, S. Demez (2018), "Samaritan Çıkmazı Bağlamında Dış Yardımların Ekonomik Büyümeye Etkisinin İncelenmesi: Ampirik Bir Analiz", Maliye Araştırmaları Dergisi, 4(1), ss.15-25.
3. Dalgaard C.H., H. Hansen, F. Tarp (2004), "On The Empirics of Foreign Aid And Growth", The Economic Journal,114, ss.191-216.
4. Görgülü, M.E. (2016), "Dış Yardımların Ekonomik Büyüme Üzerine Etkileri", İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 5(5), ss.1292-1322.
5. Karras, G. (2006), "Foreign Aid And Long-Run Economic Growth: Empirical Evidence For A Panel Of Developing Countries" Journal of International Development, 18, ss.15-28.
6. Koç, B. (2016), "Dış Yardımların Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği", Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 13, ss.144-156.
7. Koenker, R., & Hallock, K. F. (2001). "Quantile regression". Journal of economic perspectives, 15(4), 143-156.
8. Qayyum, U., A. Haider (2012), " Foreign Aid, External Debt And Economic Growth Nexus İn Low-Income Countries: The Role Of Institutional Quality", The Pakistan Development Review, 51(4), ss.97-116.
9. Sothan, S. (2018), "Foreign aid and economic growth: evidence from Cambodia", The Journal Of International Trade & Economic Development, 27(2), ss.168-183.
10. Tareghian, R. & Rasmussen, P. (2013). Statistical downscaling of precipitation using quatile regression. Journal of Hydrology, 487, 122-135. doi:10.1016/j.jhydrol.2013.02.029.
11. Tüzemen S., Ö.B. Tüzemen, "Dış Yardımların Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği", Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 8, ss.57-71.
12. Yiew, T. H. , E. Lau (2018), "Does foreign aid contributes to or impeded economic growth", Journal of International Studies, 11(3),ss.21-30.

HEDONİK TÜKETİMİN DEMOGRAFİK ÖZELLİKLERE GÖRE FARKLILAŞMASI: FIRAT ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ

DIFFERENTIATION BY DEMOGRAPHIC FEATURES OF HEDONIC CONSUMPTION: FIRAT UNIVERSITY SAMPLE

Hülya DİĞER[1]
Ahmet KÖSTEKÇİ[2]

ÖZET

Küreselleşen Dünya ve gelişen teknoloji, rekabete dayalı bir pazar anlayışını doğurmuştur. Artan rekabet ortamında mal ve hizmet üreten kurumlar, bulundukları konumu koruyabilmek, tüketicinin zihninde var olan algılarını sürdürebilmek ve geliştirebilmek amacıyla çeşitli arayışlara başlamışlardır. Bu arayışlar, genel anlamda tüketicilerin satın alma davranışlarını etkilemeye yönelik yenilikçi uygulamalar olmuştur. Bu bağlamda insan eylemlerinin, haz sağlayacak bir biçimde planlaması gerektiği ve nihai anlamda haz duygusunu oluşturan faaliyetlere yönelmenin uygun olduğunu savunan ve felsefi görüş olarak da tanımlanan Hedonizm terimi ortaya çıkmıştır. Hedonizm terimi son zamanlarda pazarlama alanında varlığını sürdürmekte ve tüketicilerin Hedonik (hazcı) tüketim davranışlarını oluşturmaktadır. Pazarlama alanında Hedonizm terimi sayesinde üreticiler, tüketicilerin satın alma davranışlarını etkilemeyi amaçlamakta ve tüketimin gereksinimlerden ibaret olmaması için çabalamaktadır. Dolayısıyla günümüzde tüketim yalnızca temel ihtiyaçları gidermek amacıyla yapılmamakta, keyif, neşe ve tatmin duygularına erişebilmek için de tüketim davranışları gerçekleştirilmektedir. Toplumda ortaya çıkan yenilik ve gelişmelerden en fazla etkilenen kişiler çoğunluğunu öğrencilerin oluşturduğu genç nesil olarak tanımlanan bireylerdir. Dolayısıyla Hedonizm terimi ve Hedonik tüketim davranışlarının gerçekleştirilmesi için uygulanan faaliyetlerden öğrenciler daha fazla etkilenmektedir. Bu bağlamda üniversite öğrencilerinin Hedonik tüketim davranışlarının demografik özelliklere göre farklılık gösterip göstermediğini belirleyebilmek çalışmanın amacını oluşturmaktadır. Öte yandan üniversite öğrencilerinin Hedonik davranışlarını açıklamak ve çeşitli açılardan değerlendirmek çalışmanın önemini oluşturmaktadır. Belirlenen amaç kapsamında Fırat Üniversitesi'nden 400 öğrencinin katılımı ile anket araştırması gerçekleştirilmiştir. Çalışmada basit tesadüfi örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Araştırmada, öğrencilere uygulanan anket ile Türkiye'de eğitim gören üniversite öğrencilerinin Hedonik tüketim gerçekleştirmelerinin demografik özellik değişkenine göre değişip değişmediği saptanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hedonizm, Hedonik Tüketim, Pazarlama

ABSTRACT

The globalizing world and evolving technology have created a market understanding based on competition. Institutions producing goods and services in an increasingly competitive environment have begun various searches in order to be able to maintain their position and to be able to sustain and develop the perceptions that exist in the consumer's mind. These quests have been innovative applications in general to influence consumers' purchasing behavior. In this context, Hedonism has emerged, which is defined as a philosophical view which advocates that human actions should be planned in a way that provides a pleasure, and that it is appropriate to lead to activities that constitute a sense of pleasure in the final sense. Hedonism continues to exist in the field of marketing in recent times and constitutes consumers' hedonic consumption behaviors. Through hedonism in the field of marketing, producers aim to influence consumers' buying behaviors and strive not to consume consumption. Therefore, nowadays

[1] Doktora Öğrencisi Fırat Üniversitesi, SBE, Sağlık Yönetimi Bölümü, Elazığ, 23000, hulyadiger@gmail.com.tr
[2] Arş. Gör. Fırat Üniversitesi, İİBF, Maliye Bölümü, Elazığ, 23000, akostekci@firat.edu.tr

consumption is not done only for the basic needs, consumption behavior is realized in order to reach the joy, joy and satisfaction. Individuals who are most affected by society's innovations and developments are those identified as the younger generation of students. Therefore, students are more affected by the activities applied to achieve hedonism and hedonic consumption behaviors. In this context, the aim of the study is to try to determine whether the university students have different demographic characteristics of hedonic consumption behaviors. On the other hand, it is important to try to explain the hedonic behaviors of university students and evaluate them from various angles. A survey was conducted with the participation of 400 students from Fırat University within the scope of the determined aim. Simple random sampling method was used in the study. In the survey, it was tried to determine whether the students who are educated in Turkey have changed their hedonic consumption according to the demographic characteristics.

Keywords: Hedonism, Hedonic Consumption, Marketing

1. GİRİŞ

Günümüz dünyasının pazarlama alanına kattığı anlam beraberinde tüketim kültürüne farklı bir boyut kazandırmıştır. Dolayısıyla tüketiciler için alışveriş, gerekli olanı elde etmekten öteye gitmiştir. Bu anlamda alışveriş; gereksinimlerin karşılanması yanı sıra duyguları da kapsayan bir takım nedenler içermektedir. Bu nedenler genel anlamda keyif, neşe ve haz olarak da tanımlanabilen tatmin edici güdülerdir. Bireylerin sahip olduğu güdüler ile tüketimlerini oluşturmaları felsefi görüş olarak Hedonizm kavramı ile açıklanmış ve bu anlamda sergilenen tüketim davranışları da hedonik tüketim olarak adlandırılmıştır. hedonik tüketim, duyguların davranışları ve tercihleri yönlendirme temeline dayanmaktadır. Dolayısıyla tüketici davranışlarının şekillenmesinde hedonik tüketim yönlendirici bir güç oluşturmaktadır. Zira hedonik tüketim gerekli olanı elde etmekten ziyade, keyif, neşe, eğlence gibi kişi ile ilgili ihtiyaçların karşılanması ile ilgilidir.

Öte yandan hedonik tüketim genel anlamda her birey tarafından gerçekleştirilebilecek bir tüketim eğilimi olması ile birlikte çeşitli sebeplerden ötürü farklılık gösterebilmektedir. Bu farklılıklar bireylerin yaşadıkları topluma, sahip oldukları kültüre göre değişiklik oluşturabilirken, demografik özelliklere göre de değişiklik gösterebilmektedir. Bu bağlamda yeniliklerden ve değişikliklerden en fazla etkilenen genç nesil olarak da tanımlanan, üniversite öğrencilerinin, hedonik tüketim davranışlarını genel anlamda oluşturdukları varsayılmaktadır.

Yukarıda yapılan değerlendirme bağlamında çalışmada, üniversite öğrencilerinin hedonik tüketim davranışları demografik özelliklerine göre çeşitli açılardan değerlendirilecektir. hedonik tüketicilerin, tatmin amaçlı alışveriş, fırsatlardan faydalanmak için alışveriş, mutluluk amaçlı alışveriş, fikir amaçlı alışveriş ve motivasyon amaçlı alışveriş gibi özelliklerinin, demografik özellikler açısından incelenmesi, bu araştırmanın temel amacını oluşturmaktadır. Bu bağlamda, Fırat Üniversitesi'nde eğitim gören 400 öğrencinin sergiledikleri hedonik davranışları çeşitli açılardan analiz edilerek gerekli incelemeler yapılmıştır.

2. HEDONİZM

Hazcılık olarak da belirtilen hedonizm; Sokrates'in öğrencisi Aristippos'un (M.Ö. 435-455) öğretisidir. Hazzın mutlak suretle iyi olduğunu, insan davranışlarının haz elde edecek şekilde düzenlenmesi gerektiğini, sürekli haz elde etmeyi sağlayana yönelmenin en uygun tutum olduğunu savunan felsefi görüştür. Aristippos'a göre her tutumun sebebi, mutluluğu elde etmek isteğidir. Hayatın gereği hazdır. Bilgilerimiz duygularımız ile elde edebildiğimiz kadardır. Bu nedenle Aristippos duygularımız aracılığıyla elde edilen hazza yönelmeyi, acıdan kaçmak gerektiğini ifade eder (Fettahlıoğlu vd., 2014: 309).

Türk Dil Kurumu sözlüğüne göre hazcılık anlamına gelen hedonizm (Türkçe Sözlük, 2005); hazza, aşırı seviyede bağlılık veya ekonomik davranışların, hazzın mutlak surette son seviyesine varacak biçimde gerçekleştirme öğretisi olarak da tanımlanabilir (http://www.tdksozluk.com). Hedonizm, yaşamın zevk ve haz ile anlamlı olacağını savunan felsefi bir görüştür. Hedonizm kavramı insanın kendisini hazza yöneltmesini savunurken, hedonik tüketim kavramı tüketimin vermiş olduğu hazzı ifade etmektedir (Öz ve Mucuk, 2015: 39).

Genel anlamda iki tür hedonizmden söz etmek mümkündür; felsefi ve psikolojik hedonizm. Felsefi hedonizme göre bireyin ulaşmak istediği amaç ve yaşamı boyunca harcadığı çaba hazzı maximum seviyede elde edebilmek içindir. Psikolojik hedonizm ise bireyin keyif aldığı veya haz duyduğu şeylere ulaşmak için güdülenmesi olarak tanımlanabilir. Dolayısıyla birey isteklerine göre davranış sergilemekte ve arzularına ulaşmak için çaba harcamaktadır (Ünal ve Ceylan, 2008: 267).

Hedonik tüketim, gereksinimlerin duyular, duygular ve algılar ile ilişkili olan tutumları içeren tüketim olarak tanımlanabilir. Bu bağlamda tüketimin temelini zevk ve eğlence oluşturmaktadır. Öte yandan Hedonik tüketici davranış sergileyen kişiye göre alışveriş bir maceradır. Bu süreçte tüketicinin tutumları faydacı davranışlar gibi bir görevin tamamlanmasını amaçlamaktadır. Ancak tamamlanması gerekli olan görev, Hedonik tüketimde hazza göre şekil almaktadır. Dolayısıyla Hedonik değer satın alma eyleminin gerçekleşip gerçekleşmediğine bağlı değildir. Çünkü başkalarının yerine alışveriş yapmak ya da boş zamanları değerlendirmek amaçlı yapılan alışveriş de tüketiciler de Hedonik değer algısı oluşturmaktadır (Akturan, 2010: 110).

Hedonik tüketim davranışının en belirgin özelliği bireyin elindeki ile yetinemeyip sürekli bir arayış içerisinde olması hâlidir. Bu süreçte elde edilmek istenen nesneye yönelik istek yükselir, nesnenin alınması ile söz konusu arzu doyurulur ve nesnenin tüketimi sonrasında elde edilen mutluluk arzunun kısa süre içerisinde sönmesine sebep olur, ilerleyen süreçte tekrar yeni bir nesne elde edebilmek için başlayan arayış arzunun doğmasını beraberinde getirir (Özcan, 2007: 141).

3. HEDONİK TÜKETİM DAVRANIŞLARINA İLİŞKİN LİTERATÜR TARAMASI

Konu ile ilişkilendirilebilecek kavramlara değindikten sonra bu alanda yapılan çeşitli çalışmalara değinmek, çalışmanın bütünlüğü açısından önem arz etmektedir. Bu anlamda yapılan çeşitli çalışmalar ise aşağıdaki gibi özetlenmiştir.

Ünal ve Ceylan (2008) tarafından, İstanbul ve Erzurum ilinde bulunan 784 tüketici üzerinde yapılan çalışmada, tüketicileri hedonik alışverişe yönelten nedenler: İstanbul ve Erzurum illerinde karşılaştırmalı olarak ki-kare ve varyans analizi yardımıyla test edilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre Erzurum'da yaşayan tüketiciler hedonik anlamda alışverişleri fırsatları yakalamak, başkalarını mutlu etmek, sosyal amaçlı ve rahatlamak için yaptıkları öngörülürken, İstanbul'da yaşayan tüketiciler ise, hedonik alışverişleri fikir edinmek/son modayı takip etmek amaçlı yaptıkları gözlemlenmektedir.

Akturan (2010) tarafından, İstanbul Ticaret ve Marmara Üniversitesi işletme bölümünde eğitim gören, 284 öğrenci üzerinde yapılan çalışmada, hedonik tüketim eğiliminin plansız satın alma eğilimi üzerindeki etkileri yapısal eşitlik modeli ve regresyon analizi yardımıyla test edilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre, hedonik tüketim eğiliminin plansız satın alma eğiliminde plan yapmama, ani karar verme ve duygusal tutum üzerinde pozitif yönde etkisi olduğu öngörülürken, hedonik tüketim eğiliminin en fazla duygusal tutum üzerinde etkisi olduğu gözlemlenmektedir.

Doğan vd., (2013) tarafından, Tokat ilinde basit tesadüfi örnekleme yöntemi ile seçilen 289 tüketici üzerinde yapılan çalışmada, hedonik tüketim alışkanlıkları üzerine etkili faktörler

betimleyici analizler yardımıyla test edilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre, hedonik tüketim davranışı sergileme hususunda meslek ve aylık gelir açısından bir farklılık görülmezken, kadın tüketicilerin erkek tüketicilere kıyasla daha hazcı oldukları öngörülmektedir. Öte yandan tüketicilerin bekâr, eğitim durumu yüksek ve genç yaşlarda daha hedonik tüketim davranışı sergiledikleri söylenebilir.

Fettahlıoğlu vd., (2014) tarafından, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi ve Adıyaman Üniversitesi'nde eğitim gören, 520 öğrenci üzerinde yapılan çalışmada, öğrencilerinin hedonik alışveriş davranışlarında demografik faktörlerin etkileri t testi ve betimleyici analizler yardımıyla test edilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre, her iki üniversitede kadın öğrencilerin erkek öğrencilere göre daha hedonik davranış sergilediği, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi'nde 18-20 yaş aralığındaki tüketicilerin sosyalleşmek ve maceracı alışveriş için, Adıyaman Üniversitesinde ise aynı yaş grubunda hem değer hem de başkalarını mutlu etmek amacıyla hazcı tüketim davranışı gösterdiği öngörülmektedir.

Aytekin ve Ay (2015) tarafından, İzmir ilinde kolayda örnekleme yöntemi ile seçilen 400 tüketici üzerinde yapılan çalışmada, hedonik tüketim ile anlık satın alma arasındaki ilişki mann-whitney u testi, kruskal-wallis h testi ve ki-kare uygunluk testi yardımıyla test edilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre, hedonik tüketim ile anlık satın alma arasında zayıf da olsa pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu öngörülmektedir. Öte yandan cinsiyet ile hedonik tüketim ve anlık satın alma davranışları arasında farklılık gözlemlenmektedir. Bu bağlamda kadınlar erkeklere kıyasla hem daha hedonik tüketim davranışı sergilemekte hem de daha fazla anlık satın alma gerçekleştirmektedir. Yaş ve gelir düzeyinin de hedonik tüketim eğilimleri açısından anlamlı bir farklılık arz ettiği öngörülmüş, en fazla 18-28 yaş arasındaki grubun en fazla hedonik tüketim davranış sergilediği belirlenmiştir. Anlık satın alma davranışının ise yalnız meslek grupları açısından anlamlı bir farklılık gösterdiği gözlemlenmiştir. Bu hususta çalışmayan tüketici grubu en yüksek seviyede anlık satın alma eğiliminde olduğu, nedeni olarak zaman bolluğu ve rahatlamak amaçlı olduğu düşünülmektedir.

Öz ve Mucuk (2015) tarafından, Karaman ilinde ikamet eden 625 tüketici üzerinde yapılan çalışmada, tüketici satın alma davranışı kapsamında hedonik (hazcı) tüketimin, plansız alışveriş üzerine etkileri t testi, anova, korelasyon ve regresyon analizi yardımıyla test edilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre,plansız hedonik alışveriş ile aylık gelir arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık gözlemlenirken, medeni duruma göre anlamlı bir farklılık gözlemlenmemektedir. Öte yandan erkeklerin kadınlara oranla daha fazla plansız hedonik davranış sergiledikleri öngörülmektedir.

Kükrer (2016) tarafından, Akdeniz Üniversitesi'nde öğrenim gören 197 öğrenci üzerinde yapılan çalışmada, üniversite öğrencilerinde hedonik tüketimin cinsiyete göre farklılaşması betimleyici analizler yardımıyla test edilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre, kız öğrencilerin erkek öğrencilere nispeten daha hedonik tüketim gerçekleştirme eğiliminde olduğu gözlemlenmektedir. Bu farklılığın nedeni olarak pek çok erkeğin alışverişi kadınsı bir aktivite olarak görmesi gösterilebilir. Öte yandan kadınların erkeklere kıyasla gerçekleştirdikleri faaliyetlerinde daha duygu yoğunluklu davranması da erkeklere kıyasla daha hedonik davranış sergilemelerinin bir sebebi olarak görülebilir.

Şen ve Boyraz (2017) tarafından, Tokat ilinde ikamet eden 2-12 yaş arası çocuğu olan 456 kadın üzerinde yapılan çalışmada, kadınların ebeveynlik tutumları ve hedonik tüketim eğilimi anova, lsd testi ve betimleyici analizler yardımıyla test edilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre, kadınların çocukları için gerçekleştirdikleri alışverişten daha fazla zevk aldıkları, onların mutluluğu ile mutlu oldukları ve çocuklarının ihtiyaçlarını karşılamadan kaynaklı olarak hazzı elde ettikleri söylenebilir. Öte yandan ebeveyn tutumlarına göre çocuklara yönelik alışveriş tutumları değişiklik göstermektedir. Çocuklarına karşı daha sert ve kısıtlayıcı davranış sergileyen anneler,

tüketim kararlarında da daha katı davranış sergilemekte iken; daha hoşgörülü anneler çocukları için daha sık süreçte ve çok alışveriş yapmaktadırlar.

4. METODOLOJİ

Bu çalışmanın amacı, üniversite öğrencilerinin hedonik tüketim davranışlarının demografik özelliklere göre farklılık gösterip göstermediğini belirleyebilmektir. Söz konusu amaç kapsamında yapılmış anket araştırmasının evrenini, Fırat Üniversitesi öğrencileri oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemi ilgili kurumda eğitim gören 400 öğrenciden oluşmaktadır. Araştırma sürecinde Fırat Üniversitesi'nde eğitim gören 428 öğrenciye anket uygulaması gerçekleştirilmiştir. Ancak 28 anketin verilerinin eksik ya da yanlış olması sebebi ile analiz aşamasına dâhil edilmemiştir. Bu hususta 400 öğrencinin katılımıyla gerçekleştirilen anket uygulaması sonucunda elde edilen veriler, SPSS 22.0 for Windows paket programı ile araştırma amaçları doğrultusunda çeşitli istatistiksel analizlere tabi tutulmuştur.

Araştırma kapsamında deneklerin "yaş, cinsiyet, aylık gelir, eğitim" gibi demografik özelliklerinin belirlenmesi için frekans (f) ve yüzde (%) dağılımları yapılmıştır. Analiz sürecinde öncelikle ankete katılan öğrencilerin demografik özelliklerine göre hedonik tüketim davranışlarını ölçmeye yönelik kullanılan ölçeklere faktör analizi uygulanmıştır. Faktör analizinden sonra uygulanan ölçeğin güvenilirliğini belirlemek amacıyla 0.05 anlamlılık düzeyinde verilere güvenilirlik analizi uygulanmıştır. hedonik alışveriş davranışlarının cinsiyet değişkenine göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla t testi, akabinde diğer demografik bilgilerin farklılık düzeylerini belirlemek amacıyla da Varyans (One Way Anova) analizi yapılmıştır.

4.1. DEMOGRAFİK BULGULAR

Araştırmada Fırat Üniversitesi'nden seçilen örneklemlere ilişkin sosyo-demografik özellikler Tablo 1'de görülmektedir.

Tablo 1. Fırat Üniversitesi Örneklemi Demografik Profil

Cinsiyet	F	%	Aylık Gelir	F	%
			500 ve altı	296	74,0
Kadın	205	51,2	501-750	45	11,3
Erkek	195	48,8	751-1000	26	6,5
			1001-1250	13	3,3
			1251 ve üzeri	20	5,0
Yaş	**F**	**%**	**Ailenin Aylık Geliri**	**F**	**%**
			1000-1500	152	38,0
18-25	385	96,3	1501-2000	76	19,0
26-35	10	2,5	2001-2500	55	13,8
36-55	5	1,3	2501-3000	39	9,8
			3001 ve üzeri	78	19,5

Eğitim Durumu	F	%	18 Yaşına Kadar Yaşanılan Yer	F	%
Ön Lisans	32	8,0	Köy	95	23,8
Lisans	360	90,0	Kasaba	22	5,5
Yüksek Lisans	8	2,0	İlçe Merkezi	60	15,0
			Şehir Merkezi	220	55,0
Baba Mesleği	**F**	**%**	Yurtdışı	3	0,8
Emekli	113	28,2			
Kamu-Memur	62	15,5			
Kamu-İşçi	24	6,0			
Özel Sektör	62	15,5	**TOPLAM**	400	100
Çalışan	98	24,5			
Serbest Meslek	41	10,3			
Çalışmıyor					

Fırat Üniversitesi öğrencilerinden elde edilen örneklemin demografik bilgileri ile ilgili dikkat çekici hususlar şu şekilde özetlenebilir: Ankete katılan 400 öğrencinin %51,2'si kadın %48,8'i erkek olup, %96,3'ü 18-25 yaş aralığına sahiptir. Öğrencilerin %74'ü 500 ve aşağısında gelire sahiptir.

Örnekleme dâhil olan öğrencilerden en büyük katılımı %90 ile lisans öğrencileri oluşturmaktadır. Katılımcıların %28,2'sinin baba mesleği emekli ve %55'nin 18 yaşına kadar şehir merkezinde, %23,8'inin de köyde büyümüş olması yapılan analiz sonucunda elde edilen diğer demografik bilgiler arasındadır.

4.2. GÜVENİLİRLİK ANALİZİ

Fırat Üniversitesi'nde eğitim görmekte olan öğrencilerin hedonik tüketim davranışı gerçekleştirmelerinin demografik özelliklerine göre farklılaşıp farklılaşmadığını ölçmeye yönelik kullanılan 20 değişkenli (N of Items = 20) Likert tipi ölçeğin güvenilirliği, Cronbach's Alpha yöntemi ile ölçülmüştür. Analiz sonucunda, ölçeğe ilişkin algıların Alpha katsayısı 0,917 olarak saptanmıştır.[3]

Cronbach's Alpha	N of Items
,917	20

[3]Alfa değeri 0 ile 1 arasında değer almakta olup, test sonuçlarının anlamlı olabilmesi için söz konusu değerin 0.70 ve üzerinde olması gerekir. Yapılan anket çalışmalarında her bir ifadeye ait Cronbach Alpha değeri olduğu gibi, tüm ifadeler için de ortalama bir Cronbach Alpha değeri vardır. Tüm anket ifadeleri için ortalama güvenirliliği veren Cronbach Alpha değerinin yüksek olması, anketin yüksek güvenirliliğe sahip olduğunu ifade etmekle birlikte ankette yer alan ifadelerin (soruların), iç tutarlılığını da gösterir. Yanı sıra ilgili anket, H. Seçil Fettahlıoğlu, Arif Yıldız ve Cansu Birin adlı yazarların 2014 yılında hazırlamış oldukları "Hedonik Tüketim Davranışları: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Ve Adıyaman Üniversitesi Öğrencilerinin Hedonik Alışveriş Davranışlarında Demografik Faktörlerin Etkisinin Karşılaştırmalı Olarak Analizi" isimli makaleden kullanılmıştır.

Tablo 1. Ankette Yer Alan İfadelerin Frekans, Yüzde, Ortalama ve Standart Sapmaları

1. Kesinlikle Katılmıyorum 2. Katılmıyorum 3. Kararsızım 4. Katılıyorum 5. Kesinlikle Katılıyorum	**N: Kişi Sayısı**	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**	**Std. Sapma**	**Ortalama**
1.Benim için alışveriş coşku verici bir olaydır.	**N**	77	82	42	119	80	1,437	3,107
	%	19,3	20,5	10,5	29,8	20,0		
2.Bana göre tanıdıklarla alışverişe çıkmak yeni paylaşımlar yaşamaktır.	**N**	58	71	48	153	70	1,331	3,265
	%	14,5	17,8	12,0	38,3	17,5		
3.Alışverişe indirim zamanlarının avantajlarından faydalanmak için giderim.	**N**	53	94	60	128	65	1,310	3,145
	%	13,3	23,5	15,0	32,0	16,3		
4.Alışverişe piyasadaki en son ürünleri görmek için çıkarım.	**N**	93	130	56	78	43	1,319	2,620
	%	23,3	32,5	14,0	19,5	10,8		
5.Alışverişe başkalarına bir şeyler satın almak için giderim. Çünkü onlar mutlu olduklarında ben de olurum.	**N**	59	77	89	130	45	1,247	3,062
	%	14,8	19,3	22,3	32,5	11,3		
6.Belirli bir ihtiyacım olmasa da mağazaları gezip ürünleri incelemek bana haz verir.	**N**	102	83	44	108	63	1,454	2,867
	%	25,5	20,8	11,0	27,0	15,8		
7.Alışveriş yapmak bana her zaman için ilgi çekici gelmiştir.	**N**	74	83	57	119	67	1,384	3,055
	%	18,5	20,8	14,2	29,8	16,8		
8.Bana göre tanıdıklarla alışverişe çıkmak onlarla eğlenceli vakit geçirmek için bir fırsattır.	**N**	50	70	61	139	80	1,312	3,322
	%	12,5	17,5	15,3	34,8	20,0		
9.Alışverişe çıktığımda indirimli ürünleri arayıp bulmak hoşuma gider.	**N**	47	62	45	140	106	1,341	3,490
	%	11,8	15,5	11,3	35,0	26,5		
10. Alışverişe son modayı takip etmek için çıkarım.	**N**	128	121	59	51	41	1,323	2,390
	%	32,0	30,3	14,8	12,8	10,3		
11. Ailem ve arkadaşlarım için alışveriş yapmaktan zevk alırım.	**N**	42	57	60	147	94	1,280	3,485
	%	10,5	14,2	15,0	36,8	23,5		
12. Alışveriş yapmasam da mağazaları gezmek bana haz verir.	**N**	102	91	50	99	58	1,428	2,800
	%	25,5	22,8	12,5	24,8	14,5		
13. Alışverişe çıktığım zaman kendimi başka bir dünyada ve çok güçlü hissederim.	**N**	114	106	74	63	43	1,335	2,537
	%	28,5	26,5	18,5	15,8	10,8		
14. Alışverişe ailemle ya da arkadaşlarımla etkileşimde bulunmak, sosyalleşmek için giderim	**N**	73	114	69	93	51	1,317	2,837
	%	18,3	28,5	17,3	23,3	12,8		
15. Alışverişe çoğunlukla indirim zamanlarında çıkarım.	**N**	72	114	74	94	46	1,292	2,820
	%	18,0	28,5	18,5	23,5	11,5		
16. Markalı ürünleri almak beni mutlu eder.	**N**	85	72	53	114	76	1,441	3,060
	%	21,3	18,0	13,3	28,5	19,0		
17. Hediye alırken mükemmeli bulmak için zaman ve çaba harcamaktan çok hoşlanırım.	**N**	72	68	67	115	78	1,393	3,147
	%	18,0	17,0	16,8	28,7	19,5		
18. Alışverişte zaman geçirmek haz vericidir.	**N**	83	82	65	102	68	1,405	2,975
	%	20,8	20,5	16,3	25,5	17,0		
19. Alışverişe gittiğimde diğer insanlarla etkileşime girmekten zevk alırım.	**N**	68	101	83	108	40	1,261	2,877
	%	17,0	25,3	20,8	27,0	10,0		
20. Alışverişe çıktığımda indirimdeki ürünleri başkalarından önce yakalayıp bulmaktan çok zevk alırım.	**N**	92	89	53	102	64	1,425	2,892
	%	23,0	22,3	13,3	25,5	16,0		

4.3. FAKTÖR ANALİZİ

Öğrencilerin hedonik alışveriş davranışlarının çeşitli açılardan değerlendirilmesini ölçmeye yönelik uygulanan ölçekten elde edilen verilere faktör analizi uygulanmıştır. Uygulanan faktör analizi sonucu ölçeğe ait faktörler belirlenmiştir. Faktör analizi öncesinde 20 alt bileşenden oluşan ölçeğin faktör analizine uygunluğu kontrol edilmiştir. Kaiser-Meyer- Olkin örneklem yeterliliği 0,913 olarak tespit edilmiştir. Toplanan verilere temel bileşenler yöntemi ile Varimax dönüştürmesine göre faktör analizi yapılmıştır. Elde edilen 5 faktör, toplam varyansın % 63,170'ini açıklamaktadır. Faktörlerin Cronbach Alpha ile hesaplanan güvenilirlik katsayıları 0,884 ile 0,578 arasındadır. Her bir faktörün güvenilirlik değeri ve açıkladığı varyans ile yüklenme değeri Tablo 2'de ayrıntılı olarak gösterilmiştir.

Tablo 2. Faktör Analizi Tablosu

Rotated Component Matrix(a)

	Component				
İFADELER	**Tatmin Amaçlı Alışveriş**	**Fırsatlardan Faydalanmak İçin Alışveriş**	**Mutluluk Amaçlı Alışveriş**	**Fikir Amaçlı Alışveriş**	**Motivasyon Amaçlı Alışveriş**
Alpha	**0,88**	**0,77**	**0,689**	**0,70**	**0,57**
1-Benim için alışveriş coşku verici bir olaydır.	,738				
2-Belirli bir ihtiyacım olmasa da mağazaları gezip ürünleri incelemek bana haz verir.	,731				
3-Alışveriş yapmak bana her zaman için ilgi çekici gelmiştir.	,721				
4-Alışverişte zaman geçirmek haz vericidir.	,624				
5-Alışveriş yapmasam da mağazaları gezmek bana haz verir.	,622				
6-Bana göre tanıdıklarla alışverişe çıkmak yeni paylaşımlar yaşamaktır.	,590				
7-Bana göre tanıdıklarla alışverişe çıkmak onlarla eğlenceli vakit geçirmek için bir fırsattır.	,543				
8-Alışverişe çoğunlukla indirim zamanlarında çıkarım.		,800			
9-Alışverişe indirim zamanlarının avantajlarından faydalanmak için giderim.		,684			
10-Alışverişe çıktığımda indirimdeki ürünleri başkalarından önce yakalayıp bulmaktan çok zevk alırım.		,641			
11-Alışverişe çıktığımda indirimli ürünleri arayıp bulmak hoşuma gider.		,641			
12-Alışverişe başkalarına bir şeyler satın almak için giderim. Çünkü onlar mutlu olduklarında ben de olurum.			,747		
13-Ailem ve arkadaşlarım için alışveriş yapmaktan zevk alırım.			,633		
14-Alışverişe ailemle ya da arkadaşlarımla etkileşimde bulunmak, sosyalleşmek için giderim.			,589		
15-Alışverişe gittiğimde diğer insanlarla etkileşime girmekten zevk alırım.			,502		
16-Alışverişe piyasadaki en son ürünleri görmek için çıkarım.				,762	
17-Alışverişe son modayı takip etmek için çıkarım.				,754	
18-Alışverişe çıktığım zaman kendimi başka bir dünyada ve çok güçlü hissederim.				,487	
19-Hediye alırken mükemmeli bulmak için zaman ve çaba harcamaktan çok hoşlanırım.					,782
20-Markalı ürünleri almak beni mutlu eder.					,704
KMO-,913; Barlett-3627,539, p-,000 (df-190) p<,01					

4.4. T TESTİ VE VARYANS ANALİZİ

Belirleyici analizlerden sonra öğrencilerin demografik değişkenlere göre hedonik tüketim gerçekleştirmelerindeki farklılıkları belirlemek amacıyla öncelikle t testi yapılmıştır. Bu analizlerden cinsiyetin hedonik tüketim davranışı üzerindeki etkisini gösteren dağılım Tablo 3'te olduğu gibidir.

Tablo 3. Cinsiyete Göre Hedonik Tüketim Davranış Değişkenleri Dağılım Tablosu

	Tatmin Amaçlı Alışveriş	Fırsatlardan Faydalanmak İçin Alışveriş	Mutluluk Amaçlı Alışveriş	Fikir Amaçlı Alışveriş	Motivasyon Amaçlı Alışveriş
KADIN	3,3666	3,3500	3,2695	2,7220	3,2756
ERKEK	2,7297	2,8103	2,8513	2,2991	2,9231
P	**,000**	**,000**	**,000**	**,000**	**,003**

Tablo 3'te görüldüğü gibi, öğrencilerin hedonik tüketim davranışlarını belirleyen faktörlerden tatmin amaçlı alışveriş, fırsatlardan faydalanmak için alışveriş, mutluluk amaçlı alışveriş, fikir amaçlı alışveriş ($p=0,000<0,05$) ve motivasyon amaçlı alışveriş davranışlarında ($p=0,003<0,05$) cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir farklılık vardır.

Buna göre kadın öğrencilerin erkek öğrencilere kıyasla tatmin amaçlı alışveriş, fırsatlardan faydalanmak için alışveriş, mutluluk amaçlı alışveriş, fikir amaçlı alışveriş ve motivasyon amaçlı alışveriş davranışlarında daha baskın oldukları öngörülmektedir. (Tatmin amaçlı alışveriş için K=3,3666, E=2,7297; fırsatlardan faydalanmak için K=3,3500, E=2,8103; mutluluk amaçlı alışveriş için K=3,2695, E=2,8513; fikir amaçlı alışveriş için K=2,7220, E=2,2991; motivasyon amaçlı alışveriş için K=3,2756, E=2,9231).

Yaş, aylık gelir, ailenin aylık geliri, eğitim durumu, baba mesleği ve 18 yaşına kadar yaşanılan yer gibi diğer demografik özelliklere göre hedonik alışveriş davranışlarında anlamlı bir farklılık olup olmadığı Tablo 4'te gösterilmiştir.

Tablo 4. Demografik Özelliklere Göre Hedonik Tüketim Davranış Değişkenleri Dağılım Tablosu

		Tatmin Amaçlı Alışveriş	Fırsatlardan Faydalanmak İçin Alışveriş	Mutluluk Amaçlı Alışveriş	Fikir Amaçlı Alışveriş	Motivasyon Amaçlı Alışveriş
Yaş	F	0,016	0,170	0,116	1,002	0,059
	Sig	0,984	0,844	0,847	0,368	0,943
Aylık Gelir	F	0,818	1,486	1,218	2,977	1,398
	Sig	0514	0,206	0,303	**0,019**	0,234
Ailenin Aylık Geliri	F	2,599	2,116	0,366	4,801	2,254
	Sig	**0,036**	0,078	0,833	**0,001**	0,063
Eğitim Durumu	F	4,683	4,339	3,903	4,393	6,403
	Sig	**0,010**	**0,013**	**0,021**	**0,013**	**0,002**
Baba Mesleği	F	1,950	2,067	0,465	2,835	1,007
	Sig	0,085	0,069	0,802	**0,016**	0,413
18 Yaşına Kadar Yaşanılan Yer	F	4,739	2,850	1,928	3,751	3,618
	Sig	**0,001**	**0,024**	0,105	**0,005**	**0,007**

Tablo 4'te görüldüğü gibi;
Aylık gelir açısından; öğrencilerin fikir amaçlı alışveriş (p=0,019<0,05) davranışlarında,
Ailenin aylık gelirleri açısından; öğrencilerin tatmin amaçlı alışveriş (p=0,036<0,05), ve fikir amaçlı alışveriş (p=0,001<0,05) davranışlarında,
Eğitim durumu açısından; tatmin amaçlı alışveriş (p=0,010<0,05), fırsatlardan faydalanmak için alışveriş (p=0,013<0,05), mutluluk amaçlı alışveriş (p=0,021<0,05), fikir amaçlı alışveriş (p=0,013) ve motivasyon amaçlı alışveriş (p=0,002<0,05) davranışlarında,
Baba mesleği açısından; fikir amaçlı alışveriş (p=0,016<0,05) davranışlarında,
18 yaşına kadar yaşanılan yer açısından; tatmin amaçlı alışveriş (p=0,001<0,05), fırsatlardan faydalanmak için alışveriş (p=0,024<0,05), fikir amaçlı alışveriş (p=0,005<0,05) ve motivasyon amaçlı alışveriş (p=0,007<0,05) davranışlarında anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir.

Öte yandan yaş değişkeni ile herhangi bir faktör arasında anlamlı bir farklılık tespit edilememiştir.

Hedonik alışveriş üzerinde etkili olan faktörlerin demografik özelliklerine göre varyans analizini yaptıktan sonra, ölçekte yer alan her bir ifadenin demografik özellikler açısından anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini ve demografik özelliklerin hedonik alışveriş üzerindeki etkilerini belirleyebilmek amacıyla da t testi ve varyans analizi yapılmıştır.

Tablo 5. Cinsiyet Değişkenine Göre Hedonik Alışveriş Puanlarında Anlamlı Bir Farkın Olup Olmadığını Belirlemek İçin Yapılan Tek Yönlü T Testi Sonuçları

Boyut	Cinsiyet	N	X	SS	F	P
Hedonik Alışveriş	Kadın	205	3,37	1,07	2,76	,000
	Erkek	195	2,61	1,14		

Tablo 5'te görüldüğü gibi cinsiyet sınıflandırmasına göre hedonik alışveriş davranışları arasında anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir (p=0,000<0,05). Dolayısıyla öğrencilerin hedonik alışveriş davranışı sergilemelerinde cinsiyetlerinin belirleyici bir etkisi olduğu öngörülmektedir.

Tablo 6. Yaş Değişkenine Göre Hedonik Alışveriş Puanlarında Anlamlı Bir Farkın Olup Olmadığını Belirlemek İçin Yapılan Tek Yönlü Varyans Analizi Sonuçları

Boyut	Yaş	N	X	SS	F	P
Hedonik Alışveriş	18-25	385	2,98	0,85	0,31	,970
	26-35	10	2,99	0,45		
	36-55	5	3,08	0,73		

Tablo 6'da görüldüğü gibi yaş sınıflandırmasına göre hedonik alışveriş davranışları arasında anlamlı bir farklılık tespit edilememiştir (p=0,970>0,05). Dolayısıyla öğrencilerin hedonik alışveriş davranışı sergilemelerinde yaşlarının belirleyici bir etkisi olmadığı öngörülmektedir.

Tablo 7. Aylık Gelir Değişkenine Göre Hedonik Alışveriş Puanlarında Anlamlı Bir Farkın Olup Olmadığını Belirlemek İçin Yapılan Tek Yönlü Varyans Analizi Sonuçları

Boyut	Aylık Gelir	N	X	SS	F	P
Hedonik Alışveriş	500 ve altı	296	2,98	0,82	1,25	,288
	501-750	45	2,80	0,79		
	751-1000	26	3,26	0,88		
	1001-1250	13	3,06	0,81		
	1251 ve üzeri	20	3,00	1,13		

Tablo 7'de görüldüğü gibi öğrencilerin aylık gelirleri ile hedonik alışveriş davranışları arasında anlamlı bir farklılık tespit edilememiştir. (p=0,288>0,05). Bu bağlamda öğrencilerin hedonik alışveriş davranışı sergilemelerinde sahip oldukları aylık gelirlerinin belirleyici bir etkisi olmadığı öngörülmektedir.

Tablo 8. Ailenin Aylık Geliri Değişkenine Göre Hedonik Alışveriş Puanlarında Anlamlı Bir Farkın Olup Olmadığını Belirlemek İçin Yapılan Tek Yönlü Varyans Analizi Sonuçları

Boyut	Ailenin Aylık Geliri	N	X	SS	F	P
Hedonik Alışveriş	1000-1500	152	2,85	0,80	2,43	,287
	1501-2000	76	2,93	0,82		
	2001-2500	55	3,07	0,76		
	2501-3000	39	3,20	0,82		
	3001 ve üzeri	78	3,13	0,95		

Tablo 8'de görüldüğü gibi öğrencilerin ailelerinin aylık gelirleri ile hedonik alışveriş davranışları arasında anlamlı bir farklılık tespit edilememiştir. (p=0,287>0,05). Bu analize binaen öğrencilerin hedonik alışveriş davranışı sergilemelerinde ailelerinin aylık gelirlerinin belirleyici bir etkisi olmadığını söyleyebiliriz.

Tablo 9. Eğitim Durumu Değişkenine Göre Hedonik Alışveriş Puanlarında Anlamlı Bir Farkın Olup Olmadığını Belirlemek İçin Yapılan Tek Yönlü Varyans Analizi Sonuçları

Boyut	Eğitim Durumu	N	X	SS	F	P	Fark	Anlamlı
Hedonik Alışveriş	Ön Lisans	32	2,72	0,75	5,88	,003	a-b	
	Lisans$_a$	360	3,02	0,83				
	Yüksek Lisans$_b$	8	2,16	0,80				

Tablo 9'da görüldüğü gibi öğrencilerin eğitim durumları ile hedonik alışveriş davranışları arasında anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir. (p=0,003<0,05). Dolayısıyla öğrencilerin hedonik alışveriş davranışları gerçekleştirmelerinde eğitim durumları değişkenin belirleyici bir etkisi olduğu öngörülmektedir. Bu anlamlı farklığın özellikle hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek amaçlı yapılan Tukey testi sonucu eğitim durumu ile hedonik alışveriş davranışları arasındaki farklılığın lisans ve yüksek lisans grupları arasında olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 10. Baba Mesleği Değişkenine Göre Hedonik Alışveriş Puanlarında Anlamlı Bir Farkın Olup Olmadığını Belirlemek İçin Yapılan Tek Yönlü Varyans Analizi Sonuçları

Boyut	Baba Mesleği	N	X	SS	F	P
Hedonik Alışveriş	Emekli$_a$	113	3,15	0,71	2,22	,079
	Kamu-Memur	62	3,07	0,91		
	Kamu-İşçi	24	2,85	0,78		
	Özel Sektör	62	2,96	0,89		
	Serbest Meslek$_b$	98	2,80	0,86		
	Çalışmıyor	41	2,92	0,87		

Tablo 10'da görüldüğü gibi öğrencilerin babalarının mesleği ile hedonik alışveriş davranışları arasında anlamlı bir farklılık gözlemlenmektedir. (p=0,079>0,05). Bu bağlamda öğrencilerin babalarının sahip olduğu mesleğin hedonik alışveriş davranışları üzerinde anlamlı bir farklılığa sahip olmadığı öngörülmektedir.

Tablo 11. 18 Yaşına Kadar Yaşanılan Yer Değişkenine Göre Hedonik Alışveriş Puanlarında Anlamlı Bir Farkın Olup Olmadığını Belirlemek İçin Yapılan Tek Yönlü Varyans Analizi Sonuçları

Boyut	18 Yaşına Kadar Yaşanılan Yer	N	X	SS	F	P	Anlamlı Fark
Hedonik Alışveriş	Köy	95	2,87	0,83	4,61	,001	a-b
	Kasaba$_a$	22	2,39	0,81			
	İlçe Merkezi	60	2,93	0,83			
	Şehir Merkezi$_b$	220	3,11	0,80			
	Yurtdışı	3	3,00	1,77			

Tablo 11'de görüldüğü gibi öğrencilerin 18 yaşına kadar yaşadıkları yer ile hedonik alışveriş davranışları arasında anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir ($p=0,001<0,05$). Analiz sonuçlarına göre öğrencilerin hedonik alışveriş davranışları gerçekleştirmelerinde 18 yaşına kadar yaşadıkları yerin belirleyici bir etkisi olduğu varsayılmaktadır. Bu anlamlı farklığın özellikle hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek amaçlı yapılan Tukey testi sonucu 18 yaşına kadar yaşadıkları yer ile hedonik alışveriş davranışları arasındaki farklılığın kasaba ve şehir merkezi grupları arasında olduğu sonucuna varılmıştır.

5. SONUÇ

Tüketicilerin sadece gereksinimleri nezdinde alışveriş yapmadığı ve alışveriş sürecinde duygularının da belirleyici bir etkisi olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Bu bağlamda tüketicileri alışverişe yönelten nedenler keyif, neşe, eğlenme ve en önemlisi tatmin olma güdüsü olarak sıralanabilir. Bu çalışmada öğrencileri hedonik alışverişe yönelten 5 sebepten, tatmin amaçlı alışveriş, fırsatlardan faydalanmak için alışveriş, mutluluk amaçlı alışveriş, fikir amaçlı alışveriş ve motivasyon amaçlı alışveriş faktörleri incelenmiş ve demografik özelliklere göre farklılaşıp farklılaşmadığı analiz edilmiştir.

Fırat Üniversitesi öğrencilerinin tatmin amaçlı alışveriş davranışlarında ailenin aylık geliri, eğitim durumu ve 18 yaşına kadar yaşanılan yer değişkenlerinde; fırsatlardan faydalanmak için alışveriş davranışlarında eğitim durumu ve 18 yaşına kadar yaşanılan yer değişkenlerinde; mutluluk amaçlı alışveriş davranışlarında eğitim durumu değişkeninde; fikir amaçlı alışveriş davranışlarında aylık gelir, ailenin aylık geliri, eğitim durumu, baba mesleği ve 18 yaşına kadar yaşanılan yer değişkenlerinde; motivasyon amaçlı alışveriş davranışlarında eğitim durumu ve 18 yaşına kadar yaşanılan yer değişkenlerinde anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir.

Cinsiyet değişkeni açısından; kadın öğrencilerin tatmin amaçlı alışveriş, fırsatlardan faydalanmak için alışveriş, mutluluk amaçlı alışveriş, fikir amaçlı alışveriş ve motivasyon amaçlı alışveriş davranışlarında erkek öğrencilere göre daha baskın oldukları sonucuna ulaşılmıştır.

Genel anlamda öğrencilerin hedonik alışveriş davranışlarının eğitim durumları ve 18 yaşına kadar yaşadıkları yer değişkenlerine göre anlamlı bir farklılık gösterdiği söylenebilir. Bu bağlamda lisans öğrencilerinin, ön lisans ve yüksek lisans öğrencilerine göre; 18 yaşına kadar şehir merkezinde yaşayan öğrencilerin ise, köy, kasaba, ilçe merkezi ve yurtdışında yaşayan öğrencilere göre hedonik alışveriş davranışlarının daha baskın olduğu söylenebilir.

18 yaşına kadar yaşanılan yer değişkeni ile hedonik alışveriş davranışı arasındaki anlamlı farklılık kasaba ve şehir merkezi arasında seyredilirken; eğitim durumu değişkeni ile hedonik alışveriş davranışı arasındaki anlamlı farklılık lisans ve yüksek lisans arasında seyredilmektedir. Bu farklılığın sebebi olarak 18 yaşına kadar yaşanılan yer değişkeni açısından, alışkanlıklar, sahip olunan kültür, gelenek ve görenekler gösterilebilirken, eğitim durumu değişkeni açısından da bilgi seviyesinin artması, farklı ortamlarda bulunma ve uyum sağlama içgüdüsü ve oryantasyon sürecinin olduğu öngörülmektedir.

6. KAYNAKÇA

1. Akturan, U. (2010). Hedonik tüketim eğiliminin plansız satın alma eğilimi üzerindeki etkisinin belirlenmesi. *Öneri Dergisi,* 9, 33, 109-116.
2. Aytekin, P., & Ay, C. (2015). Hedonik tüketim ve anlık satın alma ilişkisi. *Niğde Üniversitesi ,İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* 8, 1, 141-156.
3. Doğan, H. G., Gürler, A. Z., & Ağcadağ, D. (2013). HEDONİK tüketim alışkanlıkları üzerine etkili faktörlerin değerlendirilmesi (Tokat ili örneği). *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi,* 7, 30, 69-77.
4. Fettahlıoğlu, H. S., Yıldız, A., & Birin, C. (2014). Hedonik tüketim davranışları: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi ve Adıyaman Üniversitesi öğrencilerinin hedonik alışveriş davranışlarında demografik faktörlerin etkisinin karşılaştırmalı olarak analizi. *The Journal of Academic Social Science Studies,* 27, 307-331.
5. Kükrer, Ö. (2016). Üniversite öğrencilerinde hedonik tüketimin cinsiyete göre farklılaşması. *Karadeniz Teknik Üniversitesi İletişim Araştırmaları Dergisi,* 1, 6, 78-87.
6. Öz, M., & Mucuk, S. (2015). Tüketici satın alma davranışı kapsamında hedonik (hazcı) tüketimin plansız alışveriş üzerine etkilerinin incelenmesi. *Pazarlama Teorisi ve Uygulamaları Dergisi,* 1, 2, 37-60.
7. Özcan, B. (2007). Hedonizm ve kimlik temeline dayalı postmodern tüketim yaklaşımı. *Sosyoloji Konferansları Dergisi,* 35, 119-130.
8. Şen, Ş., & Boyraz, E. (2017). Annelik rolü ve çocuk için tüketime yansımaları: kadınların ebeveynlik tutumları ve hedonik tüketim eğilimi üzerine bir araştırma. *KSÜ Sosyal Bilimler Dergisi,* 14, 2, 347-370.
9. Ünal, S., & Ceylan, C. (2008). Tüketicileri hedonik alışverişe yönelten nedenler: İstanbul ve Erzurum İllerinde karşılaştırmalı bir araştırma. *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi,*22, 2, 265-283.
10. Türk Dil Kurumu., (2005). *Türkçe sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayıncılık.

ATLAS II. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ
TAM METİN BİLDİRİ
15-17 ŞUBAT 2019 Mardin / Türkiye

FİNANSAL GELİŞMİŞLİK ÖLÇÜTLERİNİN ÜLKE GRUPLARI AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

EVALUATION OF FINANCIAL DEVELOPMENT MEASUREMENTS IN TERMS OF COUNTRY GROUPS

Altuğ KAZAR[1]
Görkemli KAZAR[2]

ÖZET

Sermaye piyasaları gelişmekte olan ülkelerde 1980'li yıllardan sonra önem kazanmaya başlamıştır. Küresel finans sistemi ise 1990'lı yıllardan sonra liberalleşmenin etkisiyle oldukça hızlı bir gelişme göstermiştir. O zamana kadar finansal sektörde belirleyici olan bankacılık sektörü sermaye piyasalarındaki bu gelişmeler karşısında nitelik değiştirerek geri plana çekilmiştir. Günümüzde çeşitli araçlarla zenginleştirilen finansal sistem ülke ekonomisinin gelişmesinde çok önemli bir rol oynamaktadır. Her ne kadar finansal sistemin ekonomik büyümeye önemli katkıları olsa da istikrarlı bir altyapı tarafından desteklenmedikçe ekonominin krizlere duyarlılığını arttırır.

IMF ve Dünya Bankası finansal gelişmişliği geleneksel ölçütlerin ötesine geçerek kurumsal unsurlar ve finansal piyasalar olarak ele almıştır. Bu kuruluşlar güçlü bir finansal sisteme sahip olmak için finansal piyasalarda ve finansal kurumlarda verimlilik, derinlik, erişim ve istikrarın sağlanmasının gerektiğini belirtmişlerdir. Finansal derinlik, inovasyon sürecinde tasarrufları yatırımlara dönüştüren kanalların genişlemesidir Finansal verimlilik ise, piyasaların ve kurumların kaynakları ilgili faaliyetlere yönlendirme yeteneğinin ölçüsü olarak tanımlanabilir. Finansal erişim kişilerin finansal hizmetleri kullanabilme derecesini belirlerken finansal istikrar ise kaynakların etkin dağıtımına yol açarak finansal riskleri yönetilebilir hale getirir.

Çalışmamızda Dünya ortalaması baz alınarak yüksek, üst-orta, alt-orta ve düşük gelirli ülkelerin finansal kurumlarının ve piyasalarının gelişmişlik düzeyi tartışılmıştır. Finansal gelişmişlik incelenirken öncelikle dünyadaki kurumların ve piyasaların finansal gelişme süreci değerlendirilmiştir. Buna göre gerek finansal kurumlar gerek finansal piyasalar açısından gelişmiş ülkelerin uyguladıkları politikalarla finansal gelişmeyi hızlandırdıkları, gelişmekte olan ülkelerin ise gelişmiş ülkelere kıyasla başarısız olduğu görülmüştür. Dünya Bankası veri tabanından elde edilen göstergelere göre finansal piyasaların 2008 krizinden olumsuz etkilendiği görülmektedir. Finansal kurumlar açısından ise kriz sonrası yüksek gelirli ülkelerdeki finansal kurumların daha istikrarlı hale geldiği, bu süreçte riski azaltmak için finansal derinliğin düşürüldüğü gözlemlenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Finansal Derinlik, Finansal Verimlilik, Finansal Erişim, Finansal İstikrar

ABSTRACT

Capital markets began to gain importance in developing countries after 1980s. The global financial system, following the 1990s, underwent a very rapid development due to liberalization. In the face of these developments in the capital markets, the banking sector, which until then had the decisive power in the financial sector, was receded into background. Today, the financial system is enriched with a variety of tools and plays a very important role in the development of the national economy. Although the financial system has significant contributions to the

[1] Doç.Dr., Munzur Üniversitesi, akazar@hotmail.com
[2] Doç.Dr., Munzur Üniversitesi, gorkemli33@hotmail.com

economic growth, it increases the fragility of the economy to crises unless it is not supported by the stable infrastructure.

The IMF and the World Bank have taken financial development beyond traditional benchmarks as institutional elements and financial markets. They stated that in order to have a strong financial system, efficiency, depth, access and stability should be ensured in financial markets and financial institutions. Financial depth is the expansion of the channels that convert savings into the investment in the process of innovation. Financial efficiency can be described as the measure of ability of the markets and institutions to direct the resources to the relevant activities. While financial access determines the degree to which individuals can use financial services, financial stability leads to efficient distribution of resources and makes financial risks manageable.

In our study, the level of development of financial institutions and markets of high, upper-middle, lower-middle and low-income countries was discussed. The financial development process of the institutions and markets in the world was discussed in the course of financial development. Hence, it was observed that developed countries accelerated financial development in terms of both financial institutions and financial markets, and developing countries failed compared to developed countries. According to the indicators obtained from the World Bank database, it is seen that financial markets were adversely affected by the 2008 crisis. In terms of financial institutions, it is observed that financial institutions in high-income countries have become more stable after 2008 crisis and these countries decrease the financial depth for reducing their risk.

Keywords: Financial Depth, Financial Efficiency, Financial Access, Financial Stability

1. GİRİŞ

Finansal sistem, bir ülkenin ekonomik büyümesinde hayati bir rol oynar. Gelirlerinin bir bölümünü tasarruf edenler ve üretken varlıklara yatırım yapanlara ait fonların akışı arasında aracılık eder. Bir ülkenin kıt kaynaklarını harekete geçirir ve faydalı bir şekilde tahsis eder. Verimli bir finansal sistemin varlığı ekonomik aktiviteyi ve büyümeyi kolaylaştırır. Finansal yapı içerisinde sistemin işleyişini sağlayan en önemli unsurlar kurumlar ve piyasalardır. Finansal sistem karmaşıktır; bankalar, sigorta şirketleri, yatırım fonları, finans şirketleri ve yatırım bankaları da dahil olmak üzere, tümü büyük oranda hükümet tarafından düzenlenen birçok özel sektör finansal kurumu içermektedir. Ayrıca, finansal sistem içerisinde bireyler dolaylı olarak finansal aracılar, kurumlar aracılığıyla borç para verebilmektedir (Mishkin, 2011).

Gelişmiş bir finansal sistemin varlığı, tasarrufların ekonomiye yönlendirilmesi için önemlidir. Ancak finansal gelişmenin nasıl ölçüleceği konusunda bir fikir birliği mevcut değildir. Farklı çalışmalar ve farklı kurumlar, finansal gelişmişliği ölçmek için değişik kriterler kullanabilmektedir. Örneğin, hisse senedi ve tahvil-bono piyasalarının gelişmişliği; toplam piyasa kapitalizasyonu ve piyasa işlem hacmi gibi ölçütler ile değerlendirilebilir. Diğer yandan, bankacılık sisteminin gelişme düzeyi ise, toplam kredilerin ve toplam mevduatların milli gelire oranlanması yoluyla ölçülebilir. Bunlara farklı ölçütlerin eklenmesi mümkündür.

Bu bağlamda, çalışmanın amacı literatürdeki tartışmaları dikkate alarak finansal gelişimin unsurları ve belirleyicilerini tanıtarak ülke grupları açısından finansal gelişmişlik ölçütlerinin karşılaştırılması ve özellikle 2008 krizinden finansal gelişmişliğin nasıl etkilendiğinin değerlendirilmesidir. Bu hedefler doğrultusunda, çalışmanın ikinci bölümünde finansal gelişmenin unsurları ve bunların finansal gelişme açısından önemi tartışılacak, üçüncü bölümde finansal gelişmişlik tanımlanarak, belirleyicileri ve ölçüm yöntemleri hakkında bilgiler verilecektir. Dördüncü bölümde Dünya Bankası'nın Finansal Gelişmişlik tanımlaması ve göstergeleri tanıtıldıktan sonra beşinci bölümde finansal gelişme süreci Dünya açısından

değerlendirilecektir. Sonraki bölümde ise gelir gruplarına göre sınıflandırdığımız ülkeler finansal gelişmişlik açısından değerlendirilecektir. Sonuç bölümünde, çalışmada elde edilen bulgular özetlenecektir.

2. FİNANSAL SİSTEMİN UNSURLARI

Finansal piyasalar ve finansal kurumlar birlikte finansal sistemin işleyişini belirleyen temel yapı taşlarını oluştururlar. Finansal piyasaların ve kurumların temel görevleri; kaynakların etkin dağılım ve kullanımını geliştirme, tasarrufu arttırma, dolayısıyla ekonomik büyümeyi destekleme, likidite yaratma, risk yönetimini geliştirme, bilgiye ulaşma maliyetini düşürme vb. olarak sıralanmaktadır. Finansal piyasalar, kaynak ihtiyacı olan girişimciler veya kamu kesimi ile birikim sahibi yatırımcılar arasındaki kaynak transferini sağlayan piyasalardır. Finansal kurumlar ise bu piyasalarda fon arz edenler ile fon talep edenler arasındaki aracılık faaliyetini sağlar.

2.1. Bankalar ve Diğer Aracı Kurumlar

Bankalar finansal gelişmenin en önemli unsurlarından biridir. Ülkelerin çoğu hala finansal piyasalardan ziyade tamamen bankacılık sektörüne güvenmektedir. Bankalar, tasarruf sahipleri ve borç alanlar arasında köprü görevi görür. Daha az riskli likit getiri ve yüksek riskli likit olmayan yatırımlar portföyü oluşturarak tasarruf sahiplerine sigorta sunarlar. Bu şekilde, yatırımcılar çeşitlendirilmiş portföyleri tuttukları için yatırımlarından daha yüksek getiri elde edebilirler. Bankalar, müşterilerine likidite riskine karşı uzun vadeli yatırımlar sunarak tam bir güvence sağlamaktadır (Levine 1997).

Güçlü finansal sistemlerde bankalar düşük işlem ve bilgi maliyetleri sunarlar. Böylece, krediler verimli bir şekilde tahsis edilir. Özel sektöre ve potansiyel işletmelere etkin kredi tahsisatı, sanayi üretiminde bir artışa yol açarak ekonomik büyümeyi teşvik eder. Potansiyel projelere kredi tahsis edilmesi işletmelerin güvenini arttırarak inovasyon sürecini destekler.

Diğer aracı kurumlar da finansal gelişimin ölçümünde önemli bir yere sahiptir. Banka dışı finansal kuruluşlar, bir dizi finansal araç sağlamaktadır. Bankalar ve diğer aracı kurumlar özellikle borç verme fırsatları açısından finansal sistemlerde rekabet halindedir. Banka dışı krediler, para arzını etkilememektedir, ancak piyasadaki kredi hacmini arttırmaktadır. Bu aracı kurumlar kısa vadeli olarak düşük oranlardan borç alırlar ve uzun vadede yüksek oranlardan borç verirler (Diamond ve Dybvig, 1983). Bankalar ve aracı kurumlar arasındaki rekabet verimliliği arttırarak finansal sistemin gelişimine katkıda bulunur.

2.2. Finansal Piyasalar

Finansal piyasalar, finansal sistemin en önemli unsurlarından biridir. Bono piyasası, borsa, döviz ve türev piyasaları olarak sıralanan dört ana piyasadan oluşurlar. Gelişmiş finansal sistemi olan ülkelerin, finansal kurumlara kıyasla finansal piyasaların gelişimine daha fazla odaklandıkları düşünülmektedir.

Bono piyasaları, yatırımcıların önceden belirlenmiş bir faiz oranı karşılığında hükümete veya bazı şirketlere borç verdikleri bir yerdir. Borsalar, şirketler tarafından fon sağlamak için önemli bir kaynak olarak kabul edilmektedir. Likidite, yatırımcıları fonlarını borsaya yatırmaya çeken ana etken olarak görülmektedir. Likit Borsa, firmaların ihtiyaç duydukları sermayeyi hızlı bir şekilde almalarını sağlar (Adjasi ve Biekpe, 2006). Döviz piyasası, döviz alım satım işlemlerinin gerçekleştiği yerdir. Bu piyasa, yatırımcıların diğer para birimlerinin değişimi için belirli miktarda para takası yapmalarını kolaylaştırır. Türev piyasalar, takas, vadeli sözleşmeler, opsiyonlar ve gelecekteki sözleşmeler ile ilgilidir. Bu araçlar diğer varlıklardan türetilmiştir. Bu varlıklar, hisse senetleri, para birimleri, emtialar, tahviller, vb. olabilir.

Finansal sistemin büyüklüğü ve derinliği tasarrufların ve yatırımların boyutunu yansıtmaktadır. Büyük finansal sistemler, krediyle ilgili sınırlamaları azaltarak tasarruf sürecini iyileştirir. Kredilerin etkin tahsisi, gelişmiş bir finansal sistemin en temel özelliğidir.

3. FİNANSAL GELİŞMİŞLİK

Finansal gelişme etkin finansal piyasalara yol açan politikalar, faktörler ve kurumlar olarak tanımlanabilir. Güçlü bir finansal sistem risk çeşitlendirmesi ve etkin sermaye tahsisi sunar. Finansal gelişme seviyesi arttıkça, tasarrufların yönlendirilerek yüksek getirili projelere tahsis edilmesi o kadar fazla olacaktır. Finansal gelişme, finansal piyasaların ve finansal kurumların performans ve faaliyetleri incelenerek ölçülebilir. Bir ülkedeki finansal gelişme derecesi arttıkça, finansal hizmetlerin kullanılabilirliğinin yükseldiği gözlemlenmektedir. Gelişmiş bir finansal sistem daha az riskle daha yüksek getiri sunar.

Uzun zamandır finans sektörü, ekonomik büyümenin yönlendiricisi olarak tanımlanmıştır. Finansal kalkınmanın ekonomik büyümedeki rolü üzerindeki fikir birliği göz önüne alındığında, finansal kalkınmanın kökenlerini anlamak büyük önem taşımaktadır. Ekonomistler, finansal piyasaların ortaya çıkışı ve gelişiminin sebeplerini, niçin farklı finansal yapılara sahip ekonomilerin benzer gelişme düzeylerinin olduğunu ve benzer gelir seviyelerine ve coğrafi koşullara sahip olan OECD üyesi ülkelerde finansal gelişme farklılıklarının arkasında yatan sebepleri anlamaya çalışmaktadır. Bu amaç doğrultusunda, literatürde finansal gelişmenin belirleyicilerine yönelik çalışmalarda artış gözlemlenmiştir. Greenwood ve Jovanovic (1990), Saint-Paul (1992), Levine (1997, 2003, 2005), Jaffee ve Levonian (2001) ve Huybens ve Smith (1999) çalışmalarında finansal gelişimin teşvik edilmesinde makroekonomik politikaların önemini vurgulamıştır. Finansal gelişimin neden ülkeler arasında büyük ölçüde değiştiğini açıklamak için bazı çalışmalarda yasal kurumların rolü vurgulanmıştır (Lopez de Silanes vd.,1998; La Porta vd., 1997; Beck vd., 2003; Acemoglu vd., 2001). Bununla birlikte, Sachs (2003), Easterly ve Levine, (2003) ve Malik ve Temple (2009) çalışmalarında coğrafyanın ekonomik bağlantılarından hareketle finansal gelişmenin talep tarafına yönelik işlevlerde bulunduğu ifade edilmiştir. Stulz ve Williamson (2003) ise kültür farklılıkların finansal gelişim süreci üzerindeki etkilerini vurgulamıştır. Ayrıca, ticaret ve sermaye hesabının serbestleştirilmesindeki önemli artışın, ülkenin refahı için uygun olduğu, uluslararası ticarette açıklık ve finansal piyasalarını geliştirebilecek sermaye akışına yol açtığını destekleyen çalışmalar mevcuttur, bunlardan bazıları Beck vd. (2003), Levine (2001), Chinn ve Ito (2002), Klein & Olivei (1999), Svaleryd ve Vlachos (2002),. Voghouei vd. (2011) ve Rajan ve Zingales (2003) olarak sıralanabilir. Finansal serbestleşmenin finansal gelişme üzerindeki etkileri Bailliu (2000), Chinn ve Ito (2006) ve Bekaert vd. (2002) çalışmalarında ele alınmıştır. Bunların yanısıra, finansal gelişmenin politik ekonomi faktörleri tarafından da etkilendiğini ifade eden çalışmalar bulunmaktadır (Voghouei vd., 2011; Acemoglu vd., 2005; Pagano ve Volpin, 2001; Rajan ve Zingales, 2003)

Ekonomiyi canlandırmak için iyi yapılandırılmış bir finansal sistem önemlidir, ancak asıl soru finansal gelişmenin nasıl ölçüleceğidir. Finansal gelişimin ölçülmesinde öne çıkan konulardan bazıları literatürde tartışılmaktadır. Buna yönelik olarak son yıllarda, finansal gelişimin potansiyel belirleyicileri üzerinde yapılan araştırmalarda artış yaşanmıştır.

Literatürün finansal gelişme konusundaki temel sorunlarından biri, finansal kalkınmanın ülkeler arasında karşılaştırmalar sağlayacak şekilde nasıl tanımlanıp ölçüleceği ile ilgilidir. Finansal gelişme kavramının uzun süredir finansal büyüklük ve derinliğe eşdeğer tutulması, finansal sistemin büyüklüğüne ilişkin sınırlı bir tanımlama sunmuştur. Ancak, finansal gelişme çok yönlü bir kavramdır. Finansal gelişimin tanımı, finansal sistem tarafından üstlenilen tüm fonksiyonları içermelidir. Bu nedenle, tasarrufların yönlendirilmesini temel alan geleneksel finansal gelişme ölçütleri (M2/GSYİH, özel sektöre iç kredi/GSYİH vb.), finansal sistemin değerlendirilmesi için tek başına yeterli değildir.

Finansal sektörün gelişimi ve etkileri ile ilgili doğru politikaları tanımlamak için doğru bir ölçüm yapmak esastır. Çok sayıda çalışma, analiz sonuçlarının kullanılan finansal gelişme göstergelerine bağlı olarak değiştiğini göstermektedir. Bulguların tutarsızlığı genel bir sonuca varmayı zorlaştırdığından politika önerisi sunamamaktadır. King ve Levine (1992), finansal sistemlerin ülkeler ve finansal faaliyetler için değerlendirilmesine olanak tanıyacak tek bir kesin ölçüt olmadığını iddia etmiştir. Pill ve Pradhan (1995), reel faiz ve parasal göstergelere dayanan geleneksel finansal gelişme ölçütlerinin yanıltıcı sonuçlara yol açtığını göstermiştir. Benzer şekilde Lynch (1996), tek bir göstergenin incelenmesiyle finansal gelişme düzeyindeki sonuçlara varmanın yanıltıcı olduğunu göstermek amacıyla ülke örnekleri sunulmuştur. Finansal sistemin çok sayıda finansal piyasadan oluşması, finansal kurumlar ve finansal araçların çeşitli hizmetler yoluyla finansal sistemin işlevlerini sağlaması ve veri elde etmedeki sınırlamalar bunun tek bir göstergeyle ifade edilemeyeceğini kanıtlar. Bu zorluklar araştırmacıları endeksleme yöntemine yöneltmiş ve finansal gelişmenin birçok göstergeyle birlikte ele alınmasını sağlamıştır.

Finansal sistemin tüm işlevlerini tek bir değişken ile ölçmek mümkün olmadığından Dünya Bankası ülkeler arası kıyaslamalarda kullanılabilecek gelişmişlik göstergelerini standartlaştırmak amacıyla sınıflandırmaya tabi tutmuştur. Buna bağlı olarak, finansal sistemin gelişmişliğini ölçmek için günümüzde finansal derinlik, finansal erişim, finansal verimlilik ve finansal istikrar kavramları kullanılmaktadır. Finansal derinlik; finansal kurum ve sermaye piyasalarının büyüklüğü, finansal erişim; kişi ve ekonomik sektörlerin finansal kurum ve sermaye piyasalarını ne derece kullanabildiğini, finansal verimlilik; finansal piyasalar ve kurumların finansal hizmetleri ne derece etkin sağladığını ve finansal istikrar; finansal kurum ve sermaye piyasalarının güvenilirliğini göstermektedir.

4. DÜNYA BANKASI FİNANSAL GELİŞMİŞLİK SINIFLANDIRMASI

Dünya Bankası, finansal sistemi finansal kurumlar ve finansal piyasalar olarak ikiye, sistemin özelliklerini de derinlik, erişim, verimlilik ve istikrar olarak dört bölüme ayıran bir tablo hazırlamıştır. Tabloda finansal sistemin (kurumlar ve piyasalar ayrı olarak) gelişmişliğinin hangi değişkenlerle ölçülebileceğine dair genel kabul görmüş göstergeler sunulmaktadır.

Tablo 1. Dünya Bankası Finansal Gelişme Göstergeleri

	FİNANSAL KURUMLAR	FİNANSAL PİYASALAR
DERİNLİK	**Özel Sektör Kredileri/GSYİH** Finansal Kurum Varlıkları/GSYİH M2/GSYİH Mevduat/GSYİH	**Borsa Piyasa Değeri/GSYİH** Borsa İşlem Hacmi/GSYİH Özel Sektör Tahvilleri/GSYİH
ERİŞİM	**Bin Yetişkin başına hesap sayısı** 100 bin yetişkin başına şube sayısı Banka hesabı olan kişi sayısının toplam yetişkin nüfusa oranı	**En büyük 10 şirket dışındaki diğer şirketlerin piyasa değerlerinin toplam piyasa değerine oranı** Devlet tahvili getirisi (kısa ve uzun vadeli) Yeni çıkarılan şirket tahvilleri stoku/GSYİH
VERİMLİLİK	**Net faiz marjı** Faiz dışı gelir/Toplam gelir Aktif karlılığı, Özkaynak karlılığı Herfindahl endeksi	**Borsa Devir Hızı** Reel işlem maliyetleri
İSTİKRAR	**İflas riskini ölçen Z-skoru** Sermaye yeterlilik oranı Likidite oranı	**Borsa Endeks Volatilitesi** Fiyat/Kazanç oranı

Kaynak: Worldbank (2013)

Finansal derinlik, bir ekonomideki finansal yenilik sürecinde tasarrufları yatırıma dönüştüren kanalların yaygınlaşmasını ifade etmektedir. Dünya Bankası derinliği ölçmek için finansal kurumlar açısından Özel Sektör Kredilerinin GSYİH içindeki payı, Finansal Kurum Varlıklarının

GSYİH içindeki payı, M2'nin GSYİH içindeki payı ve mevduatların GSYİH içindeki payı verilerini kullanırken finansal piyasalar açısından borsa piyasa değerinin GSYİH içindeki payı, borsa işlem hacminin GSYİH içindeki payı ve özel sektör tahvillerinin GSYİH içindeki payı verileri kullanmaktadır.

Finansal erişim, kişilerin finansal hizmetleri kullanabilme derecesini belirler. İyi işleyen bir finansal sistemde finansal hizmetler sadece büyük firmalar ve zengin kişilere değil firma ve hane halkının çoğunluğuna sağlanabilmelidir. Finansal kurumlara erişim Dünya Bankası tarafından bin yetişkin başına hesap sayısı, 100 bin yetişkin başına şube sayısı ve banka hesabı olan kişi sayısının toplam yetişkin nüfusa oranı ile ölçülürken finansal piyasa derinliği ise en büyük 10 şirket dışındaki diğer şirketlerin piyasa değerlerinin toplam piyasa değerine oranı, Devlet tahvili getirisi ve yeni çıkarılan şirket tahvilleri stokunun GSYİH içindeki payı olarak ölçülmektedir.

Finansal sektörün fonksiyonları yerine getirebilmesi için verimli olması ve finansal aracılık fonksiyonunu en düşük maliyetle gerçekleştirmesi gerekir. Finansal piyasalar açısından ise verimlilik, işlem maliyeti yerine daha çok işlem hacmi açısından değerlendirilmektedir. Verimlilik, finansal kurumlar açısından net faiz marjı, faiz dışı gelirin toplam gelire oranı, Aktif karlılığı, Özkaynak karlılığı ve Herfindahl endeksi ile ölçülmektedir. Dünya Bankası finansal piyasalar için verimlilik göstergelerini ise borsa devir hızı ve reel işlem maliyetleri olarak ifade etmiştir.

İstikrarlı bir finansal sistemde kaynaklar etkin bir şekilde dağıtılabilir, finansal riskler yönetilebilir, ekonominin tam istihdam seviyesine yaklaşılabilir ve mali istikrarı bozan fiyat hareketlerinin etkileri azaltılabilir. İstikrar sağlandığında sistematik riskler azaltılacağından, oluşan krizlerin reel ekonomi ve finansal sistem üzerindeki etkileri önlenecektir. Finansal istikrarı ölçerken Dünya Bankası Finansal kurumlar için İflas riskini ölçen Z-skoru, sermaye yeterlilik oranı ve likidite oranı kullanmıştır. Finansal piyasalar açısından ise istikrar Borsa Endeks Volatilitesi ve Fiyat/Kazanç oranı ile ifade edilmiştir.

Her ne kadar finansal sistemin özellikleri farklı gibi gözükse de kendi aralarında karşılıklı etkileşim içindedir. Örneğin, bankalar kredi standartlarını gevşeterek risk yönetimi ve kredi takibi yapmadan ödünç verdikleri fon miktarını arttırabilirler. Bu hızlı büyüme ilk bakışta derinleşmenin ve finansal erişimin arttığı izlenimini verebilir. Ayrıca, kredi onaylama süreci olmadığından banka maliyetleri düşerek finansal verimlilik arttırmış gibi görülebilir ama krediler ödenemediğinde bu istikrarsız sistem eninde sonunda krizle sonuçlanacaktır.

5. DÜNYADA FİNANSAL GELİŞME SÜRECİ

Dünya'daki finansal sistem 1960'lara kadar reel üretimi destekleyen bir yapıdayken teknolojik yenilikler ve buna bağlı olarak çeşitlenen türev araçların ortaya çıkarak uluslararası piyasalarda işlem görmeye başlaması, küreselleşmeyi hızlandırarak sistemi 1980'lerden itibaren üretimden bağımsız hale getirmiştir. 1980'li yılların sonu ve 1990'lı yılların başında yeniden yapılandırma sürecinin bir sonucu olarak finansal piyasalarda çok sayıda birleşme ve devralmalar yaşanmıştır.

Şekil 2. Dünya'da Finansal Gelişme Endeksinin Değerlendirilmesi

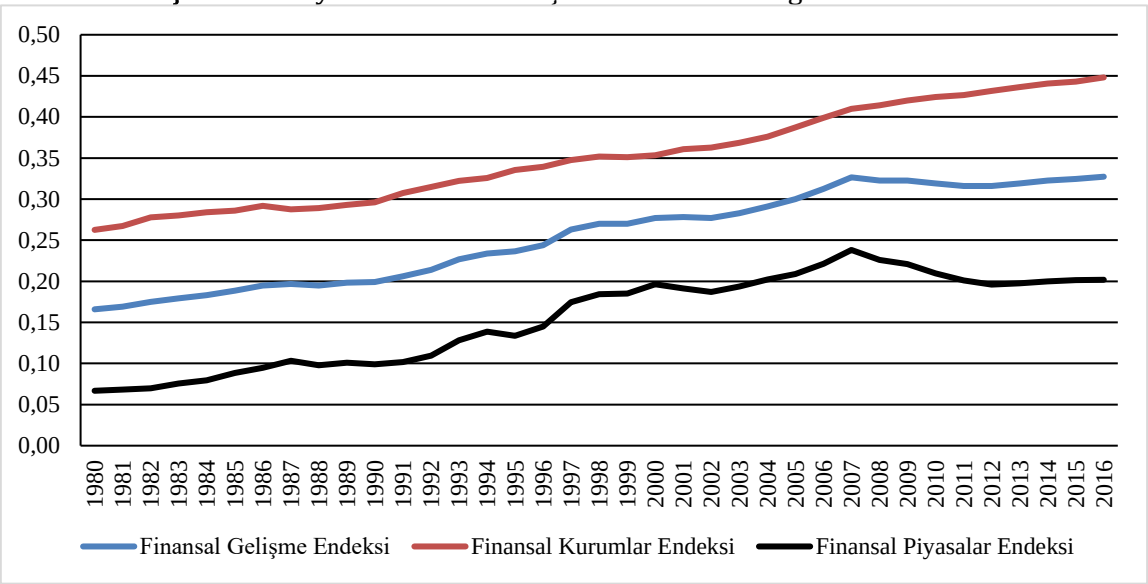

Kaynak: IMF veritabanı (erişim tarihi: 07.01.2019)

Şekil 2'de finansal sistemin kurumlar ve piyasalara ayrılarak gelişimi incelenmiştir. Dünya finans sistemi 1990'lı yıllardan sonra liberalleşmenin etkisiyle oldukça önemli bir gelişme göstermiştir. Özellikle 1999 Bankacılık Hizmetlerinin Modernizasyonu Yasası ile ticari bankalar, yatırım bankaları ve sigorta şirketleri arasındaki yeni birleşmelerin yolunu açılmasıyla kontrollerin ortadan kaldırılmasının finansal sistem üzerinde etkileri olduğu görülmektedir. Bu yasa; bankacılık, menkul kıymetler ve sigortacılık faaliyetlerinin birleştirilmesini teşvik ederken, rekabeti arttırmıştır. Bu nedenle 1990'lardan krizin patladığı 2007'ye kadar geçen sürede hem kurumlar hem de piyasalar hızlı bir büyüme içine girmişlerdir. Özellikle yeni türev araçların ortaya çıkmasıyla 2007 yılına kadar sistemde en hızlı gelişme gösteren finansal piyasalar endeksi olmuştur. Ancak, rekabet nedeniyle, kurumlar ve piyasalar arasındaki destekleyici ilişkiler zayıfladığı için, kriz ortaya çıktığında sistem çökmüştür. Buna bağlı olarak, 2007 yılının sonlarından itibaren etkisini gösteren mortgage krizi güven kaybından ötürü piyasaları olumsuz etkilemiştir. Finansal kurumlar ise daha köklü yapılar olması nedeniyle ve 2008 krizinden sonra yaygın olarak devlet desteği aldığından krizden finansal piyasalar kadar çok etkilenmemiştir. Şekil 2 incelendiğinde finansal piyasaların krizler karşısında daha kırılgan olduğu görülmektedir.

6. GELİR GRUPLARINA GÖRE ÜLKELERİN FİNANSAL GELİŞMİŞLİK DÜZEYLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Dünya Bankası, ülkeleri gelir düzeylerine göre düşük gelirli ülkeler, alt orta gelirli ülkeler, üst orta gelirli ülkeler ve yüksek gelirli ülkeler olarak dört gruba ayırmaktadır. Bu ülkeler birbirinden ekonomik, siyasi ve finansal sistemlerinin işleyişi açısından farklılaşmaktadır. Finansal gelişmişliğin derinlik, erişim, verimlilik ve istikrar boyutlarının incelendiği çalışmamızda Dünya Bankası gelir grubu sınıflandırması kullanılarak Şekil 3-Şekil 6 oluşturulmuştur.

Şekil 3. Ülke Grupları Açısından Finansal Derinlik

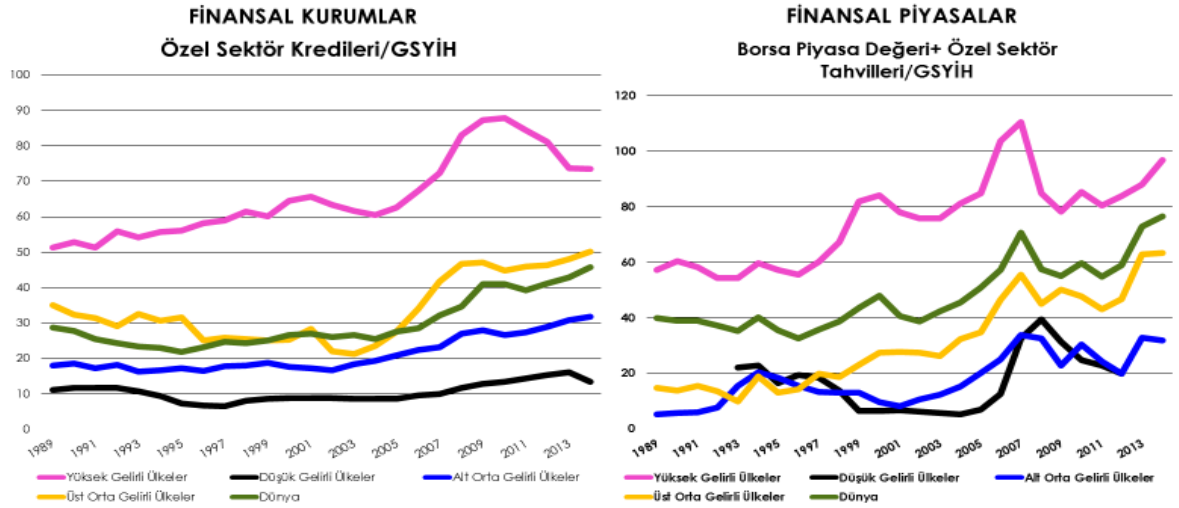

Şekil 3 incelendiğinde yüksek ve üst orta gelirli ülkelerde finansal kurumların derinliğinin Dünya ortalaması üzerinde olduğu görülmektedir. Finansal piyasalar açısından ise sadece yüksek gelirli ülkelerin finansal derinliği Dünya ortalaması üzerinde kalmıştır. Derinlik kurumlar ve piyasalar açısından değerlendirildiğinde ekonomik ve siyasi gelişmelerin etkilerinin özellikle finansal piyasalarda daha fazla dalgalanma yarattığı gözlemlenmektedir. 2001 yılının hemen öncesinde başlayan mali skandalların tüketici güvenini zedelemesi, internet şirketlerinin batması nedeniyle finansal piyasalardaki faaliyetlerde aksamalar yaşanmıştır. Bu durum piyasalarda ve yüksek gelirli ülkelerde kredi hacmini daraltarak kurumların derinliğini azaltıcı etkide bulunmuştur. Buna yönelik olarak FED faiz indirimleri gerçekleştirerek 2003 yılından 2008 yılına kadar kredi hacimlerinde önemli artışlara olanak vermiştir. Ancak türev piyasalarda başlayan ve diğer piyasalara da hızla yayılan güven kaybının yol açtığı 2008 krizinden sonra finansal kurumlar ve piyasalar için derinliğin azaldığı şekilden anlaşılmaktadır.

Şekil 4. Ülke Grupları Açısından Finansal Erişim

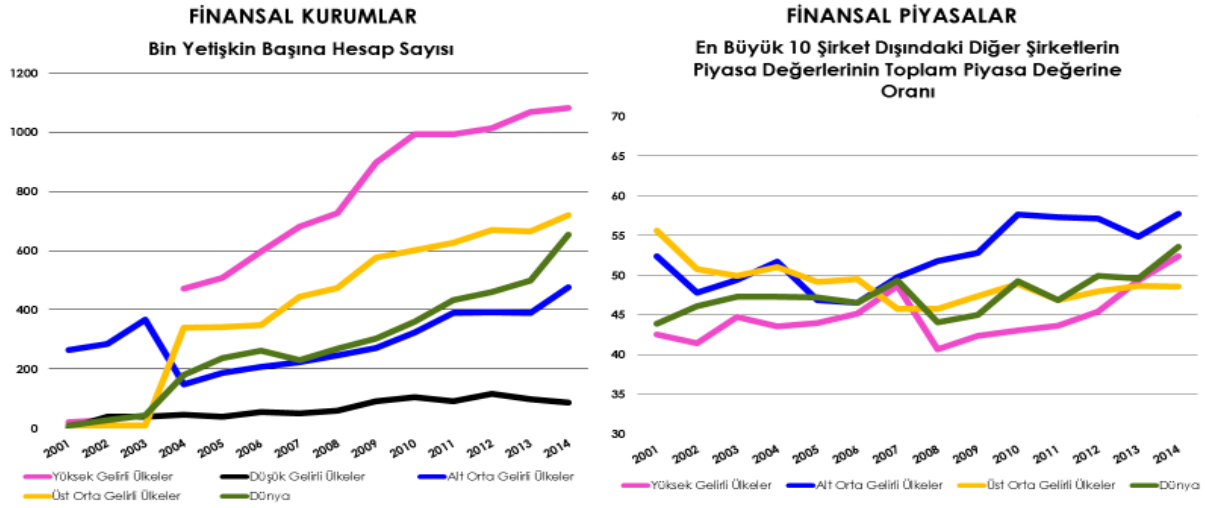

Finansal erişimin değerlendirildiği Şekil 4'ten görülebileceği gibi tasarruf hacminin düşük olduğu alt gelir grubu ülkeler haricinde finansal kurumlara erişim düzenli olarak artmıştır. Finansal piyasalar ise 2001-2014 aralığında alt orta gelirli ülkelerde dolaysız yatırımların etkisiyle erişim artarken krizden en çok etkilenen yüksek gelirli ülkeler olmuştur. Bu ülkelerde kriz döneminde devletleştirme ve şirket birleşmeleri sonucu büyük şirketlerin payları artmış,

finansal piyasalara erişim sınırlandırılmıştır. Kriz sonrası oluşan güven ortamı yüksek gelirli ülkelerde piyasalara erişimin artmasıyla sonuçlanmıştır.

Şekil 5. Ülke Grupları Açısından Finansal Verimlilik

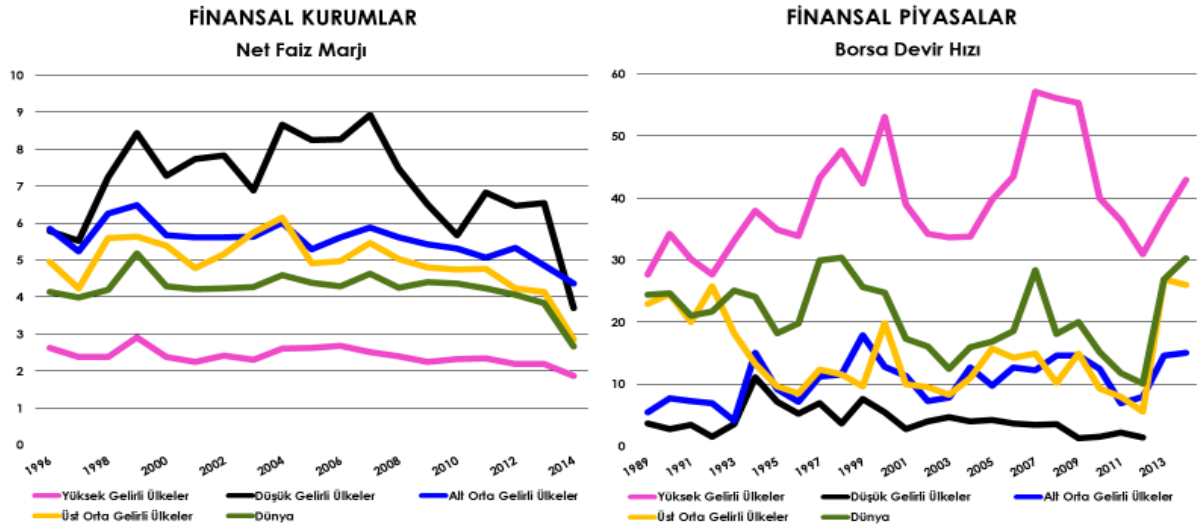

Finansal kurumlar açısından net faiz marjı, finansal piyasalar açısından ise borsa devir hızıyla ifade edilen finansal verimlilik şekil 5'te verilmiştir. Şekilden görülebileceği gibi finansal kurumlar açısından en fazla verimlilik düşüşü 2008 yılından sonra düşük gelirli ülkelerde gerçekleşmiştir. Genellikle ulusal tasarruf hacmi düşük olan bu ülkeler, kamu harcamalarını ve ithalatlarını dış kaynakla finanse ettiği ve ihracat ortakları yüksek gelirli ülkeler olduğu için finansal kurumları 2008 krizinden en çok etkilenen ülke grubunu oluşturmuşlardır. Aynı zamanda, bu ülkelerdeki finansal piyasalar kısıtlıdır ve işlem gören araçlar görece sınırlı çeşitliliktedir. Bu nedenle düşük gelirli ülkelerin finansal piyasalardaki dalgalanma, sermaye hareketlerinin serbest olduğu, gelişmiş finansal piyasalara sahip yüksek gelirli ülkelerin aksine, daha düşük seviyede gerçekleşmiştir. Finansal piyasaların verimliliğini gösteren borsa devir hızının tüm ülke grupları için dalgalı bir seyir izlediği görülmektedir. Özellikle gelir düzeyleri arttıkça verimlilikteki dalgalanmanın şiddeti artmaktadır, bu da gelir düzeyi yükseldikçe finansal piyasalardaki işlemlerin miktarının hızlıca değiştiğini göstermektedir.

Şekil 6. Ülke Grupları Açısından Finansal İstikrar

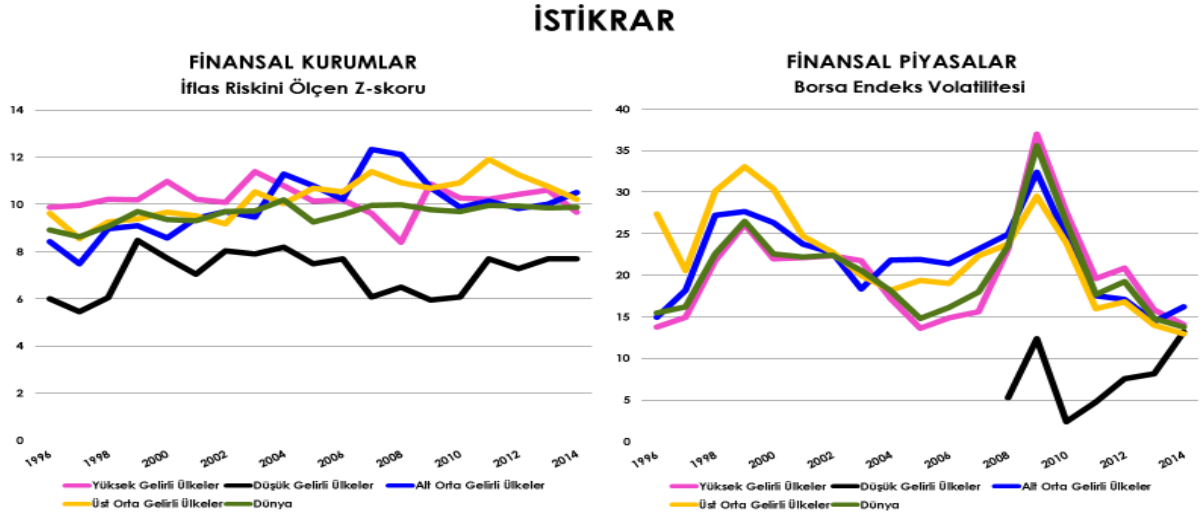

Şekil 6 da görülebileceği gibi iflas riskini ölçen Z-skoru orta ve üst gelir grubu ülkeler için yüzde 10 ile yüzde 12 aralığında dalgalanmaktadır.Ancak finansal piyasalarda istikrarı gösteren borsa

endeks volatilitesi tüm ülke grupları için kriz döneminde hızlı bir artış göstermiştir.Ancak alınan tedbirler sonucu 2008 yılından sonra tekrar piyasalara güven sağlanarak volatilitenin tüm ülke grupları için düştüğü gözlenmektedir.

SONUÇ

Finansal sistemin temel yapı taşları finansal kurumlar ve finansal piyasalardır. Bankalar ve diğer aracı kurumlar fon transferinde önemli bir rol oynarken, finansal piyasalar fonların çeşitli yatırım alanlarına yönlendirilmesini sağlar. Yatırımlar ise büyümenin başat faktörü olduğundan, büyümenin sürekliliği finansal sistemin etkinliğine dayanır. Finansal gelişmişlik, tanım olarak finansal sistemin etkinliğinin artmasıdır. Finansal gelişmişliğin gerek zaman içindeki gerek ülkeler arasındaki performansının karşılaştırmasının sağlanabilmesi için bunu ifade edecek göstergelere ihtiyaç duyulmuştur. Ancak, finansal sistemin tüm işlevlerini tek bir değişken ile ölçmek mümkün değildir. Son yıllarda IMF ve Dünya Bankası finansal gelişmişliği kurumsal unsurlar ve finansal piyasalar olarak ele almış gelişmişliği derinlik, erişim, verimlilik ve istikrar açılarından değerlendirmiştir.

Dünya genelindeki finansal kurum ve finansal piyasaların performansı değerlendirildiğinde 1980-2016 döneminde finansal gelişme endekslerinin artış trendinde olduğu görülmüştür. Finansal kurumlar için gelişme endeksi 2008 krizinden etkilenmemiştir, ancak finansal piyasa endeksinin krizden etkilenerek azalma trendine girdiği görülmüştür. Dünya Bankası gelir sınıflandırmasına bağlı kalarak ele aldığımız ülke grupları açısından finansal derinliğin artış trendinde 2008 kriziyle birlikte bir kırılma yaşanmıştır. Piyasalar açısından bu etki bir süre daha devam etmiş, 2012 yılından sonra yeniden derinlikte artış trendi yakalanabilmiştir. Ele alınan dönemde teknolojik gelişmeler nedeniyle de dünya üzerinde finansal kurumlara erişimin arttığı görülmektedir. Ancak, finansal piyasalarda kriz özellikle yüksek gelirli ülkelerdeki finansal erişim önünde engel oluşturmuştur. Finansal kurumların etkinliği 2008 kriziyle birlikte azalmıştır. Finansal piyasalarda borsa devir hızının kriz ortamının yanı sıra siyasal ve ekonomik pek çok faktörden etkilenerek çok fazla dalgalanma gösterdiği tespit edilmiştir. Ülkelerin gelir seviyesindeki artış bu dalgalanmaların şiddetini arttırıcı etkilerde bulunmuştur. Kurumlar açısından 1996-2014 döneminde finansal istikrar göstergesinde önemli değişiklikler meydana gelmiş, ancak piyasalar açısından özellikle kriz sinyallerinin verildiği 2007 yılından başlayarak borsadaki yatırımcıların finansal piyasalara güvenini kaybetmesi sonucu aldıkları pozisyonlarla borsa endeksinde ciddi dalgalanmalara neden olduğu görülmüştür.

Genel olarak değerlendirdiğimizde, 2008 krizinin özellikle piyasalar üzerinde finansal gelişmeye yönelik olumsuz etkiler yarattığı görülmektedir. Finansal kurumlar açısından ise kriz sonrası dönemde yüksek gelirli ülkelerdeki finansal kurumların daha istikrarlı hale geldiği, bu süreçte riski azaltmak amacıyla finansal derinliğin düşürüldüğü anlaşılmıştır.

KAYNAKÇA

1. Acemoglu, D., S. Johnson ve J. Robinson. (2001), Colonial origins of comparative development: An empirical investigation. *American Economic Review*, 91(5), 1369-1401.
2. Acemoglu, D., S. Johnson, ve J. A. Robinson (2005), Institutions as a fundamental cause of long-run growth, *Handbook of Economic Growth* **1**: pp. 385–472.
3. Adjasi, C. K., ve Biekpe, N. B. (2006), Stock market development and economic growth: The case of selected African countries. *African Development Review*, *18*(1), 144-161.
4. Beck, T., A. Demirguc-Kunt, ve R. Levine (2003), Law, endowments, and finance. *Journal of Financial Economics* **70(2)**: pp. 137–181.
5. Bekaert, G., R. H. Campbell ve R. Lumsdaine. (2002), Dating the integration of world equity markets. *Journal of Financial Economics*, 65(2), 203–47.
6. Chinn, M. ve H. Ito. (2006), What matters for financial development? Capital controls, institutions, and interactions. *Journal of Development Economics*, 81(1), 163–92.

7. Diamond, D. W., ve Dybvig, P. H. (1983), Bank runs, deposit insurance, and liquidity. *Journal of Political Economy*, *91*(3), 401-419.
8. Easterly, W. ve R. Levine. (2003), Tropics, germs, and crops: How endowments influence economic development. *Journal of Monetary Economics*, 50, 3–39.
9. Greenwood, J. ve B. Jovanovic (1990), Financial Development, Growth, and the Distribution of Income. *Journal of Political Economy* **98(5)**: pp. 1076–1107.
10. Huybens, E. ve B. D. Smith. (1999), Inflation, financial markets and long-run real activity. *Journal of Monetary Economics*, 43: 283–315.
11. Jaffee, D. ve M. Levonian. (2001), Structure of banking systems in developed and transition economies. *European Financial Management*, 7(2), 161–81.
12. Pagano, M. ve P. Volpin. (2001), The political economy of finance. *Oxford Review of Economic Policy*, 17(4), 502–19.
13. Pill, H., ve Pradhan, M. (1995), *Financial indicators and financial change in Africa and Asia* (No. 95-123). International Monetary Fund.
14. Rajan, R. G. ve L. Zingales. (2003), The great reversals: The politics of financial development in the twentieth century. *Journal of Financial Economies*, 69, 5–50.
15. King, R. G., ve Levine, R. (1992), *Financial indicators and growth in a cross section of countries* (Vol. 819). World Bank Publications.
16. La Porta, R., F. Lopez-de-Silanes, A. Lopez-de-Silanes ve R. W. Vishny. (1997), Legal determinants of external finance. *Journal of Finance*, 52(3), 1131–50.
17. Levine, R. (1997), Financial development and economic growth: views and agenda. *Journal of Economic Literature*, 35, 688–726.
18. Levine, R. (2001), International Financial Liberalization and Economic Growth. *Review of International Economics* **9(4)**: pp. 688–702.
19. Levine, R. (2003), More on finance and growth: More Finance, more growth? The Federal Reserve Bank of St. Louis. July/August.
20. Levine, R. (2005), Finance and growth: theory and evidence. *Handbook of economic growth* **1**: pp. 865–934.
21. Lopez de Silanes , F., R. La Porta, A. Shleifer, ve R. Vishny (1998), Law and finance. *Journal of political economy* **106**: pp. 1113–1155.
22. Lynch, D. (1996), Measuring financial sector development: a study of selected Asia-Pacific countries. *The Developing Economies*, *34*(1), 1-27.
23. Malik, A. ve J. R. W. Temple. (2009), The geography of output volatility. *Journal of Development Economics*, 90(2), 163–78.
24. Mishkin, F. S. (2007), *The economics of money, banking, and financial markets*. Pearson education.
25. Sachs, J. (2003), Institutions matter, but not for everything. *Finance and Development*, 40(2).
26. Saint-Paul, G. (1992), Technological Choice, Financial Markets and Economic Development. *European Economic Review*, 36, 763–81.
27. Stulz, R. M. M. ve R. G. Williamson, (2003), Culture, openness, and finance. *Journal of Financial Economics*, 70, 313–49.
28. Voghouei, H., M. Azali ve C.A. Jamali (2011), A survey of the determinants of financial development. *Asian-Pacific Economic Literature* **25(2)**: pp. 1-20.
29. World Bank (2013), *Global Financial Development Report: Financial Inclusion* , Washington DC., World Bank.

ATLAS II. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ
TAM METİN BİLDİRİ
15-17 ŞUBAT 2019 Mardin / Türkiye

SENÂYÎ'NİN SÜLEYMANİYYE'SİNDE ŞİA ALGISI

THE PERCEPTION OF SHIA IN THE WORK OF MR. SENAYI CALLED SULEYMANIYYE

Mesut Bayram DÜZENLİ[1]
Ahmet AKGÜL[2]

ÖZET

Osmanlı Devleti'nin birçok yönden zirvede olduğu on altıncı asrın en belirgin türlerinden biri Süleymanname"lerdir. Yavuz Sultan Selim için yazılan "Selimname"lerin devamı niteliğinde olan Süleymannameler, Osmanlı'nın en güçlü ve ihtişamlı devrine dair edebî, içtimai, askerî, dinî ve iktisadi yönlerden önemli bilgiler sunmaları bakımından önemli kaynaklardır. Bu tür eserlerden biri de Senâyî'ye ait *Süleymaniyye*'dir. Eserde, Kanuni Sultan Süleyman'ın saltanatının yaklaşık ilk yirmi yılındaki fetih hareketleri, savaşlar ve zaferler anlatılmaktadır. Bu bağlamda, gerek İran topraklarına yapılan seferler ve oralardaki fetih hareketleri gerekse Şia'nın Anadolu'daki kendine fikir yönünden yakın Osmanlı tebaasını tahriki sebebiyle çıkan bazı isyanlar eserde ele alınan önemli konular arasındadır. Bir başka deyişle, Osmanlı-Safevi münasebetlerine ve Şia'ya *Süleymaniyye*'de geniş yer ayrılmıştır.

Bu bildiride, ihtiva ettiği manzumelerdeki bilgilerden hareketle *Süleymaniyye*'deki Şia algısı ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Senâyî, *Süleymaniyye*, Süleymanname, Kanuni Sultan Süleyman, Şia, Safevi, Irakeyn Seferi.

ABSTRACT

One of the most prominent types of the sixteenth century, when the Ottoman Empire was at its peak in many ways, was the Sulayman-namas. Suleyman-namas, which are the continuation of the Selim-namas written for Yavuz Sultan Selim, are important sources in terms of presenting important information about the Ottoman Empire's most powerful and splendid era in terms of literary, social, military, religious and economic aspects. One of such works is the Suleymaniyye of Mr. Senayi. In the work, the movements of conquest, battles and victories experienced about in the first twenty years of Suleyman the Magnificent's reign are described. In this context, both the expeditions and the movements of conquest carried out on the Iranian lands and some of the revolts that emerged due to the provocation of the Shia on the citizens of Ottoman in Anatolia, who are close the Shia's idea, are among the important topics discussed in the work.

In this paper, the perception of Shia in Suleymaniyye will be discussed from the information in the verses it contains.

Keywords: Mr. Senayi, Suleymaniyye, Suleyman-nama, Suleyman the Magnificent, Shia, Safavid, Irakeyn Expedition.

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nin birçok yönden zirvede olduğu on altıncı asrın en belirgin türlerinden biri Süleymanname"lerdir. Yavuz Sultan Selim için yazılan "Selimname"lerin devamı niteliğinde olan Süleymannameler, Osmanlı'nın en güçlü ve ihtişamlı devrine dair edebî, içtimai, askerî, dinî ve iktisadi yönlerden önemli bilgiler sunmaları bakımından önemli kaynaklardır. Bu tür eserlerden

[1] Doç. Dr., Siirt Üniversitesi, mesutbayramduzenli@hotmail.com
[2] Dr., Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, ahakgul@yahoo.com

biri de Senâyî'ye ait *Süleymaniyye*'dir. Hayatı hakkında çok fazla bir malumata sahip olmadığımız Senâyî bu eserde, Kanuni Sultan Süleyman'ın saltanatının yaklaşık ilk yirmi yılındaki fetih hareketlerini anlatmıştır.

Senâyî'nin *Süleymaniyye* adlı eserinde Osmanlı-Safevi münasebetlerine, gerek İran topraklarına yapılan seferler ve oralardaki fetih hareketleri ve gerekse Şia'nın Anadolu'daki kendine fikir yönünden yakın Osmanlı tebaasını tahriki sebebiyle çıkan bazı isyanlar dolayısıyla önemli bir yer ayrıldığını görülmektedir. Aslında Osmanlı Devleti'yle Safeviler arasındaki münasebetler, 1514'te yapılan Çaldıran Savaşı'ndan sonra da düzelmemiştir. Şah İsmail'in Anadolu'yu tahriki sebebiyle kendisiyle barış yapılmamış ve Safevilere karşı ihtiyatlı bir siyaset takip edilmiştir. Bu siyaset, Kanuni döneminde de devam etmiştir. Osmanlı Devleti'nin Avrupa seferleriyle meşgul olduğu sırada İran şahları ve beyleri bilhassa Anadolu'nun doğusunda isyan hareketlerine destek vermişlerdir. Diğer taraftan Bağdat ve Bitlis meselesi ve Ulama Han'ın Osmanlı Devleti'ne, Şeref Han'ın da Safevilere ilticası gibi olaylar sebebiyle İran üzerine sefer yapılması elzem olmuştur. Tarihte Irakeyn Seferi olarak yer alan bu hareket, XVI. yüzyıl Türk siyasi ve askeri tarihinde önemli bir dönüm noktasıdır. 1533 sonlarına doğru ordu, Sadrazam İbrahim Paşa komutanlığında İran üzerine sefere çıkmış; Safevilere ait Adilcevaz, Erciş, Van ve Ahlat kaleleri ele geçirildikten sonra 1534 senesinde Tebriz, I. Şah Tahmasb'ın (doğ. 1524-öl. 1576) buradan ayrılması sebebiyle savaş yapılmadan fethedilmiştir.

1534 senesi sonlarında Kanuni Sultan Süleyman da İran'a hareket etmiş ve kış mevsimi Tebriz'de geçirmiştir. Takip eden bahar mevsimiyle birlikte Bağdat'a hareket edilmiş ve şehir mukavemetle karşılaşılmadan teslim alınmıştır. Kanuni, 1535 senesinde Irakeyn Seferi'ni tamamlayarak İstanbul'a dönmüştür. Bu sefer sonucunda Bitlis ve Bingöl'den Erdebil'e kadar Azerbaycan ülkesi ve Tebriz şehri ile Bağdat ve havalisi fethedilmiştir.

Senâyî, *Süleymaniyye* adlı eserinde Irakeyn Seferi'nden ayrıntılı bir şekilde söz etmiştir. Müellifin I. Şah Tahmasb ve diğer Safevi beyleri/hanlarına ve bu meyanda Şia hakkında düşüncelerine manzumelerinde rastlamak mümkündür. Ayrıca müellif, "kızılbaşlar" hakkında "Hicv-i Sürh-Ser" başlıklı yedi beyitlik müstakil bir hicviye de yazmıştır. Bu bildiride, bahsedilen manzumelerden hareketle, *Süleymaniyye* adlı eserdeki Şia algısı ele alınmıştır.

SÜLEYMANİYYE'DE ŞİA ALGISI

Sözlükte "tâbi olmak, desteklemek; şayi olmak, çoğalmak" anlamlarındaki şiya kökünden türeyen Şia kelimesi, "taraftar, yardımcı, destekleyici; bir işi gerçekleştirmek için bir kimse etrafında toplanan grup" manasına gelir. Müfredi Şii biçiminde kullanılır. Terim olarak Resul-i Ekrem'in vefatının ardından devlet başkanlığının Hz. Ali'ye ve onun evlâdından belli kimselere intikal etmesi gerektiğini savunan grupları ifade eder (Öz, 2010: 111).

Süleymaniyye'de Şia mezhebine dair Osmanlı Devleti'nin düşüncelerini Ulama Bey ve Şeref Han olayları[3] ve bu olaylar neticesinde Osmanlı'nın Safeviler üzerine yaptığı Irakeyn Seferi münasebetiyle öğreniyoruz. Yine bu münasebetlerde Safevileri anlatırken onların daha çok mezhep anlayışlarını yansıtan "Şia, Rafizî, Sürh-Ser ve Kızılbaş" ifadeleri kullanılmıştır. Safeviler ile Osmanlı arasındaki mezhep farklılığından kaynaklanan sıkıntılar manzumelerde açıkça ifade edilse de bu iki devlet arasındaki mücadelenin asıl sebebi, mezhep farklılıkların çok ötesinde, siyasal rekabettir. Bu yüzden, Safevi Devleti Şiiliği, Osmanlı Devleti de Sünniliği aralarındaki keskin rekabet ve mücadeleyi kazanmak için bir siyasal araç olarak kullanmışlardır (Ocak, 2013: 119). Hâl böyle iken Şia tarafından yapılan propagandist saldırılara karşı şairler şiirin gücünden

[3] Kürt beylerinden olan Bitlis hanı Şeref Han, Yavuz Sultan Selim zamanında Osmanlı hâkimiyetini tanıyarak Safevilerden yüz çevirmişse de 1532 yılında Osmanlıları terk ederek yine İran 'a kaçmış ve Şah Tahmasb'a itaatini bildirmiştir. Bunun üzerine aslen Alevi olup Şah İsmail'e tabi olan ancak daha sonra ondan yüz çevirip Osmanlı'ya iltica ve itaat eden Ulama Beğ'e Bitlis hanlığı verilmiştir. Şeref Han, Ulama Beğ'le yaptığı savaşı kaybetmiş ve 1533 yılında Ulama Beğ tarafından öldürülmüştür. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, TTK, Ankara, 1988, C II, s. 349.

istifade etmişler; yani şiiri bir propaganda aracı olarak kullanmışlardır (Akçay, 2016: 200). Safevi Devleti mezhep temelli bir devlet olduğu için de bu karşı koyuş, ister istemez bazı dinî ifadeler vasıtasıyla gerçekleştirilmiştir.

Süleymaniyye'deki, Osmanlı-Safevi ilişkilerine dair manzumeler ilk olarak 1532 senesine aittir. O sene I. Şah Tahmasb'ın gönderdiği bir elçi, Osmanlı hükümdarına çeşitli hediyeler getiri ve şahın iyi dileklerini sunar. Osmanlı padişahından şaha götürmek üzere hilat ister. Veziriazam, elçiye Kızılbaşlıktan vazgeçmelerini, Sünni mezhebini ve Hz. Peygamber'in dört halifesini canı gönülden kabul etmelerini tavsiye eder. Tahmasb'ın onların nazarında ancak bu şekilde makbul olacağını kendisine söyler[4]:

Âsaf-ı şâh-ı cihân virdi haber
İlci-yi sürh[i]-sere iy nâmver
Her ki dergâhına şâh-ı âlemüñ
Sizden ire pâd[i]şâh-ı âlemüñ
Tâc-ı sürhı yire urup terk ide
Mezheb-i Sünnîde kendin berkide
Ol bizüm makbûlümüz olur hemân
Sen dahı ider iseñ olmaz ziyân
Ger begüñüz dahı tâc-ı sürhı terk
Eyleye olur kerem bâgında berk
Çâr-ı yâr-i Ahmedu'llâha müdâm
Kâyil olup cân u dilden subh u şâm
Eyleyen bu kârıdur abd-ı kabûl
Sözümi gûş it budur kim togrı yol (b. 1127-1133)

Süleymaniyye'de Şia ile ilgili müellifin düşüncelerini ve algısını, içeriklerine ve mesajlarına göre tasnif ederek incelemek yerinde olacaktır:

1. Evbâş Olarak Nitelendirilmeleri

"Ayaktakımı, rezil, alçak" gibi anlamlara gelen evbâş kelimesi, *Süleymaniyye*'de Şia için kullanılan ifadelerden biridir. Müellif bazı beyitlerde, evbaş ve Kızılbaş Şia'yı helak ederek cihandan temizlemek gerektiğini, onlarla yapılan savaşın asıl sebebinin bu olduğunu söyler:

Kabâyil-i kızılbaşı cihândan
Helâk itmege ***evbâşı*** *cihândan (b. 2367)*
Ele girmedi gördi çün kızılbaş
Didi kim sayd olunmağa ol ***evbâş*** *(b. 3001)*

2. Harici Olarak Nitelendirilmeleri

Hâricî, "çıkmak, itaatten ayrılıp isyan etmek" anlamındaki hurûc kökünden "ayrılan, isyan eden" manasında bir sıfat olan hâric kelimesine nispet ekinin ilave edilmesiyle meydana gelmiş bir terim olup kelimenin topluluk ismi için hâriciyye ve havâric kullanılır. Fırkanın adı konusunda çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Kendilerine karşı isyan ettikleri yöneticilerle fırkanın muhalifleri Havâric ismini "insanlardan, dinden, Hak'tan veya Hz. Ali'den uzaklaşan ve yönetime karşı ayaklanarak cemaatten çıkanlar" anlamında kullanmışlardır (Fığlalı, 1997: 175). Haricilerin İslam tarihinde ilk ayrılıkçı hareketi başlatmaları, Hz. Ali ile mücadele etmeleri, pek çoğunun onun hilafeti zamanında ortadan kaldırılmaları ve nihayet Hz. Ali'yi şehit etmeleri, onlarla ilgili ilk akla gelenlerdir.

[4] Çalışmada kullanılan beyitler, M. Bayram Düzenli - Ahmet Akgül, *Senâyî'nin Manzum Süleymaniyyesi,* Konya, 2018 künyeli çalışmadan alınmıştır.

Süleymaniyye adlı eserde Senâyî'nin Şia'yı Harici olarak tavsif etmesi dikkat çekicidir. Senâyî, bu kelime ile Safevileri İslam'dan çıkmış, Allah'a ve peygambere isyan eden bir zümre olarak anlatmak istemiş olabileceği gibi kelimeyi dinî/tarihî anlamıyla kullanmış da olabilir. Buna göre müellif, başta Hz. Ali'nin taraftarı olan ancak Sıffîn Savaşı'nda ona isyan ederek sonrasında işi Hz. Ali'yi şehit etmeye kadar götüren isyancı bir zümrenin durumuyla Safeviler arasında bir benzerlik kurmaktadır. Senâyî, bu ifadesiyle Şia'nın gerçekte Hz. Ali'nin tarafında yer almadığını, bilakis ona en büyük zararı yine onların verdiğini, bunların yanında İslam'da fitne ve ayrılık hareketini başlatan zümre olduklarını anlatmak istemiş olsa gerektir.

Ne hoş didi diyenler iy bürâder
Kızılbaş-ı laîne ***Hâricîler*** *(b. 2572)*
Var-ısa ***Hâricî*** *Torlak olupdur*
Ki tavr-ı mîrîde etvârı yokdur (b. 2577)

3. Işık/Torlak Olarak Nitelendirilmeleri

Eserde, Safeviler için "ışık, torlak" kelimelerinin kullanıldığı da görülmektedir. Esasen "ışık, torlak, abdal, kalender" kelimelerinin Kalenderiler tarafından kullanıldığı bilinmektedir (Ocak, 1992: 222). Bununla birlikte,

- Bektaşilik ile Kalenderîlik arasındaki yakın ilişki,
- Safevi propagandası sonucu 1511 yılında çıkan Şahkulu (Şeytankulu) İsyanı ve bu isyanda Kızılbaş Türkmenler ile Kalenderîlerin (Torlakların) birlikte hareket etmeleri,
- Kanuni'nin saltanatının ilk yıllarında, 1527'de meydana gelen Şah Kalender isyanını çıkartan Kalender Çelebi'nin kendisini nesep yönünden Balım Sultan'a bağlaması ve o tarihlerdeki Hacı Bektaş Zaviyesinin şeyhi olması (Ocak, 1992: 132-134),

gibi sebepler Senâyî'nin, Şii Safevilerini Kalenderîlere ait kelimelerle tavsif etmiş olma ihtimalini akıllara getirmektedir:

Işıklar zâviye begler geyüp post
Işık beglik idemez didi bir dost
Ne hoş didi diyenler iy bürâder
Kızılbaş-ı laîne Hâricîler (b. 2571-2572)
Var-ısa Hâricî Torlak olupdur
Ki tavr-ı mîrîde etvârı yokdur (b. 2577)

4. İslam'ın Farzlarına Önem Vermemeleri

Eserde I. Şah Tahmasb ile dolayısıyla Şii mezhebiyle ilgili söylenen ifadelerden biri de zekât, namaz, hac ve oruç gibi İslam'ın temel farzlarına şahın alçak tabiatının meyletmediği, yani bunlara önem vermediğidir:

Zekât-ıla namâz u hacca mâyil
Degül tab-ı habîsüñ dahı sâyim (b. 2613)

5. Kâfir Olarak Nitelendirilmeleri:

Osmanlı toplumunun Şii Safevileri İslam ümmetinden görmediği açıktır. Senâyî, bunu her fırsatta dile getirir. Nitekim Safevilerin Kanuni dönemi şahı I. Tahmasb ile ilgili olak "bî-dîn/dinsiz" ifadesinin kullanılması bunu açıkça göstermektedir:

Eger ***Tahmâs-ı bî-dîn*** *olsa mâni'*
Cihânda olmayup hışmuma kâni (b. 2303)
Ki oldur merd-i kem ***Tahmâs-ı bî-dîn***
Bilesince yanındagı melâîn (b. 2820)

Rafızîliğin ayrı bir din olarak görüldüğü gibi mensupları da dinsiz ve kâfir olarak nitelendirilmiştir. Aşağıdaki beyitlerde Şah Tahmasb ile ilgili "bî-dîn" ifadesinin kullanılmasının sebebi budur:

Kaçup gitdi Sıfâhânu Irâka
Düşüp ***Tahmâs-ı bî-dîn*** *iftirâka (b. 2948)*
Yüri hey sürh-ser ***Tahmâs-ı bî-dîn***
Karınca gibi kaçarsın tutup in (b. 2382)
Rafâzîlerde meşhûr-ı ebedsin
Mezâhibde çü sensin ***bî-diyânet*** *(b. 2593)*

Tahmasb'ın Kanuni'ye aman dilemek için gönderdiği mektupta da benzer ifadeler kullanılmıştır. Müellifin aktardığına göre mektupta Tahmasb, Kanuni Süleyman'a çeşitli hediyelerle bir mektup göndermiş ve bu mektupta Sünni olacağını, Rafızîliği terk edeceğini söylemiştir. Yine eserde aktarıldığına göre Tahmasb, dört halifeyi kabul edecek ve Müslüman olacaktır:

Kabûl-i mezheb-i Sünnî ideyin
Rafâzî terkini cândan urayın (b. 2917)
Rikâbın öpmege idem dahı azm
Hemîşe devletinde eyleyem bezm (b. 2928)
Rızâ tutup hemîşe çâr-yâra
Müsülmân olayın ben âşkâre (b. 2929)

Müellif başka beyitlerde, Şia'nın dört halifeye ihanet ettiklerini, Hz. Muhammed'in şeriatını kabul etmediklerini aktarmıştır:

Habâset eyledüñ tutmaduñ âhir
Tarîk-ı Hakda râh-ı istikâmet
Kabûlüñ olmadı şer-i Muhammed
İdersin çâr-yâra sen ihânet (b. 2594-2595)

6. Kızılbaş/Sürh-Ser Olarak Nitelendirilmeleri:

XVI. yüzyıldan itibaren Osmanlı-Safevî çekişmesinin tabii bir neticesi olarak Osmanlılar kızılbaş terimini "devlet muhalifi ve isyancı zümreler" anlamında kullanmış, bu asrın başlarından itibaren artan kızılbaş ayaklanmalarında isyana katılan zümrelerin dinî inanç ve anlayışları Kur'an ve sünnete dayalı çoğunluğun anlayışıyla karşılaştırılarak isme dinî boyut da eklenmiş ve kızılbaşlık sapıklık, yoldan çıkmışlık, hatta inkârcılık; kızılbaşlar da yoldan çıkan kişi ve gruplar olarak anılmıştır. Safevî Devleti'nin kurulmasıyla birlikte kızılbaş ismi, devlet bünyesinde kurucu unsuru teşkil etmesi bakımından "Türk yahut Türkmen", daha sonra mülkî idarede ağırlıklı olarak muharip gücü teşkil etmesi bakımından "askerî aristokrasi" anlamında kullanılmıştır (Üzüm, 2002: 547).

Süleymaniyye'de Şii Safeviler için en fazla kullanılan ifadeler, "Sürh-Ser" ve "Kızılbaş"tır. Senâyî, I. Şah Tahmasb tarafından Kanuni'ye gönderilen elçinin vasıflarını anlatırken "*Rafizî kavmini görmek isteyen Kızılbaş'ı görsün, işittim ki elçi için din yoksulu dediler*." ifadelerini kullanır. Bu ifadelere göre Osmanlı milleti, Şia toplumunu Kızılbaş olarak nitelendirmekte ve onları İslam dairesi içinde görmemektedir:

Diyâr-ı Rûma geldi bü'l-aceb bir sürh-ser ilci
Anuñ gibi sıfât-ı bedle gelmez dahı her ilci (b. 1139)
Rafâzî kavmini görmek dileyen sürh-ser görsün
İşitdüm didiler dîn yohsulı oldı meger ilci (b. 1142)

Süleymaniyye'de, Şeref Han'ın Osmanlı'ya isyanı sebebiyle Ulama Bey'in bu isyanı bastırmak üzere gönderilmesi ve Şeref Han'ın öldürülmesi olayına dair yazılan manzumede müellif, bir Müslümanın âdetinin "kızılbaş katletmek" olduğunu ifade etmektedir:

Kıtâl-i sürh-serdür resm-i Müslim
Müsülmâna anuñ'çün kıldı hû feth
Kızılbaş-ı laîni bu cihândan
Gidermek gibi hakkâ oldı bu feth (b. 2322-2323)

Senâyî, benzer ifadeleri Şah Tahmasb için de kullanır. Şah Tahmasb, kendisine itaat eden ve kendisinden yardım isteyen Şeref Han'a yardım etmiştir. Senâyî, bunun üzerine Tahmasb'ı yine "melun Kızılbaş" şeklinde yermiştir:

Anuñ mîri Şeref Kürd idi ol dem
***Kızılbaş-ı laîne** salar âdem (b. 2292)*

Senâyî'nin "kızılbaş" redifli müstakil bir gazel yazdığı da görülmektedir. Senâyî bu manzumesinde "kızılbaş" dediği Şia mensuplarını, "ahmak, Allah derdi olmayan, korkak, kaçak, değersiz kadından daha alçak" gibi sıfatlarla yererek anlatmıştır:

Ne ahmak şahs olur merd-i kızılbaş
Hudâdan yok meger derd-i kızılbaş
Firâra baglamış zûr-ı mecâli
Kaçarken görinür gerd-i kızılbaş
Muhannesdür zen-i nâ-çîzden çün
Kaçılmaz görseler ferd-i kızılbaş (b. 2629-2631)

7. Din Mahrumu / Din Yoksulu ve Dinsiz Olarak Nitelendirilmeleri

Senâyî'nin, Osmanlı veziriazamının teklifini kabul etmeyen Tahmasb'ın elçisini dinden mahrum kalmış olarak görmesi ve dört halifeye rıza göstermeyeni düşman ilan etmesi, eserdeki Safevi Şia'sı algısını tespit için önemli ipuçlarıdır:

Lîkin iy ilci-yi gam mahrûm-ı dîn
Saña budurur sözüm ancak hemîn
Çâr-ashâba rızâ göstermeyen
Ol adûmuzdur bizüm iy mü'temen (b. 1134-1135)

8. Melun Görülmeleri

Senâyî, "Allah'ın lânetine uğramış, rahmetinden mahrum kalmış, lânetlenmiş" anlamlarına gelen "mel'ûn" ve bu kelimenin çoğulu olan "melâîn"i, eserinde Şiiler için sıklıkla kullanmıştır. Müellife göre Şia'nın dört halifeye itaat etmemeleri, onların her iki dünyada melun olmalarının sebebidir:

Melâîn-i dü-âlem dirler aña
Çehâr ashâba çün ikrârı yokdur (b. 2578)

Senâyî, bir başka beytinde Şia'yı çiçeksiz kuru ağaca benzeterek onların kesilmesi gerektiğini söylemektedir:

Dıraht-ı ömrini kesmek gerekdür
Kuru agaçdur ol ezhârı yokdur (b.2579)

9. Muhannes / Hannas Olarak Nitelendirilmeleri

Senâyî'nin *Süleymaniyye* adlı eserinde I. Şah Tahmasb'ı "muhannes, hannâs (alçak, kalleş)" kelimeleriyle nitelendirdiğini görüyoruz. Böyle olma sebebi Rafızî olması ve isyankâr Kürtlere yardım etmesidir. Yine müellife göre insan olan, ona "insan" demez:

Meger Rafz ehli ***Tahmâs-ı muhannes***
Ki_odur bu dünyada nâs-ı muhannes (b. 2296)
Muâvin olur ol Kürde çü ***hannâs***
Dimez âdem olan hergiz ki_aña nâs (b. 2298)

10. Mülhid Olarak Nitelendirilmeleri

"Allah'ı tanımayan, Tanrı'yı inkâr eden, dinsiz, îmansız kimse" anlamlarına gelen "mülhid", Şia'yı tavsif için kullanılan kelimelerdendir. Müellif, Tahmasb için "mülhidlerin reisi" ifadesini kullanmaktadır:

Re'îs olduguñı mülhidlere sen
Kasasda oldı râvîden rivâyet (b. 2598)

Bir başka beyitte ise Rafızîlik ile mülhidlik kelimelerinin aynı anlam ve maksatla kullanıldığı dikkati çekmektedir:

Senüñ ilhâduñı Râfzuñı muhkî
Bilür eyler anı halka hikâyet (b. 2599)

11. Namussuz/Arsız Olarak Nitelendirilmeleri

Süleymaniyye'de Şiiler için arsız ve namussuz olduklarına dair ifadeler de kullanılır. Senâyî'ye göre kızılbaşlar, arı ve namusu bilmediklerinden hamiyyetin de ne olduğunu bilmezler. Onlar yine arsız olduklarından düşünceleri de hoş değildir, kabul görmez:

Hamiyyet tutmamışdur sürh-serler
Ne bilsün ârı vü nâmûsı anlar (b. 2570)
Kızılbaşuñ cihânda ârı yokdur
Pisendîde olur efkârı yokdur (b. 2575)

12. Rafızî Olarak Nitelendirilmeleri

Rafızî terimi de İslam'dan sapmış, dolayısıyla küfre saplanmış anlamına gelmektedir. İlk üç halifenin hilafetini reddeden Rafızîlik, Osmanlı literatüründe on altıncı yüzyıldan itibaren Kızılbaş kelimesiyle eş anlamlı olarak kullanılmıştır. Mücadelenin şiddetine göre, bu kelimeye yüklenen anlam da sertleşmiştir. Özellikle isyanlar sırasında karşı propaganda yöntemlerini sertleştiren Osmanlı yönetimi, Rafızî kelimesini İslamlık dışı, şeytan işi olarak kullanmıştır. Böylece Şiiliğin Safevi yorumu veya Rafızîlik, İslam dışı ya da sapkınlık ilan edilerek küfür ehli kapsamına sokulmuştur. Şunu da belirtmek gerekir ki, Osmanlı'nın Rafızî olarak tanımladıkları İmamiyye Şiiliği değil, Şah İsmail ve halifelerince propagandası yapılan ve Türkmenlerin popüler inançlarıyla karışmış Şiiliğin aşırı yorumudur. Hatta Rafızîliği terk ederek Sünni yorumu kabul edenlere "Müslüman oldu." dahi denilmiştir. Böylece cihat ve gaza kavramı, Şii İran'a karşı yapılacak mücadeleyi de içine alacak biçimde genişletilmiştir (Bilgili, 2003: 25).

a. Rafızîliğin İslam Dışı Mezhep Olarak Görülmesi

Eserde, Rafızîlik myukarıdaki tanımlara uygun anlamlara gelecek şekilde kullanılmıştır. Müellif, öncelikle Rafızî dediği Safevi Şiasını İslam dininin sınırları dışında bir mezhep olarak görmüştür. Fakat burada dikkati çeken husus, müellifin Rafızî mezhebini terk edenlerin İslam mezhebine girdiğini söylemesidir. Yani Senâyî, -ilginç bir şekilde- Rafızî mezhebinin karşısına Sünni mezhebi değil İslam dinini koymaktadır. Dolayısıyla müellifin gözünde ehl-i sünnet ekolü İslam dairesinde tektir ve dinle eşdeğerdir:

İdüp ef'âl-i Rafzı terk-i hâtır
Oluben mezheb-i İslâma şâkir (b. 2393)
Mezâhibde meger dîn yohsulıdur
Şeb-i zulmetdedür eshârı yokdur (b. 2576)

Eserde Senâyî, Bitlis Hanı Şeref Han için de benzer ifadeleri kullanmıştır. Buna göre Şeref Han, Tahmasb'a tâbi olmakla Rafızîlerin mezhebine inanıp boyun eğmiş, böylece İslam dinini bırakıp küfre yönelmiştir. Bu ifadeler de Rafızî mezhebinin müellif nazarında İslam dışı bir hüviyete sahip olduğunu göstermektedir:

İtâat eyleyüp sürh[ı]-serâna
Olur âsî şehin-şâh-ı cihâna
Koyup İslâmı küfre mâyil olur
Rafâzî mezhebine kâyil olur (b. 2293-2294)

b. Rafızîliğin İslam Haricinde Bir Din Görülmesi

Süleymaniyye'nin bazı bölümlerinde Rafızî mezhebi hakkında, az önce ifade edildiği gibi, İslam dışı harici bir mezhep olarak söz edilmekle yetinilmez; Rafızîliğin bizzat farklı bir din olduğu söylenir. Aşağıdaki beyitlerde Dulkadir Beyi Muhammed Han'ın iki binden fazla atlı adamıyla Şah Tahmasb'dan kaçarak Kanuni'ye sığınması, "dîn-i Rafzîden İslam'a girmek" ve "imana gelmek" ifadeleriyle anlatılmıştır:

Göñülden giderüp âyîn-i Rafzî
Unutmışdı kamusı dîn-i Rafzî
Bırakdılar ayağ altına tâcı
Yidiler hân-ı Sünnîden gülâcı
Kamusı arz-ı İslâm eylediler
Gelüp îmâna şer'î söylediler (b. 2556-2558)

Aşağıdaki beyitlerde de Rafızîlik İslam haricinde kendi başına bir din olarak görülürken Sünnilik İslam dini ile eş tutulmuştur:

Ferâmûş eyleñüz âyîn-i Rafzî
Unuduñ min-ba[a]d ol dîn-i Rafzî
Rızâ tasdîkini siz çâr-yâra
Acem ilinde idüñ âş[ı]kâre
Mesâcidde sünen olup riâyet
Cevâmide fürûz olına âdet (b. 2880-2882)

13. Şeytan Ehli Olarak Nitelendirilmeleri

Şia ile ilgili kullanılan dinî terimlerden biri de "ehl-i şeyâtîn"dir. Eserde yer alan ifadelere göre Şiilerin lideri Şah Tahmasb, Rafızîliği seçerek şeytanların güruhundan olmuştur. Dolayısıyla mahşer günü yaptıklarının hesabını muhakkak verecek, bu dünyada kaçsa bile ahirette zebanilerin elinden kaçamayacaktır:

Sebeb sen olduñ iy ehl-i şeyâtîn
Su'âle sen gelürsin rûz-ı mahşer
Zebânîler elinden kaçamazsın
Amûdı başuña urlar mükerrer (b. 2623-2624)

14. Şia'nın Cehenneme Ait Kavramlarla Nitelendirilmeleri

Bağdat'ın Safevilerden alınmasına dair yazılmış tarih kıtasında Şia ile ilgili müellifin cehenneme dair çeşitli benzetmeler ve nitelendirmeler yaptığı görülmektedir. Bağdat'ın Safevilerin elinde

bulunmasını cehennemliklerin cenneti kaplaması olarak gören Senâyî, Şia'yı aynı zamanda zebani olarak görür. Bağdat'ın fethiyle kızılbaşların başına kıyamet kopmuştur:

Cahîmîler behişti kaplamışdı
İdüp Firdevse vü Adna karâbet
Zebânîler olupdur sürh-serler
Başına anlaruñ kopdı kıyâmet
Sıvanmışdı güneş balçıkla irüp
Meh ü mihre husûf-ıla kesâfet
Halâs itdi behiştî dûzahîden
İçine Sünnîler girdi tamâmet (b. 2746-2749)
Bir başka ifadeye göre Şia, cehennem odunu ve dumanıdır:
Cehennem hîzemi dûzah duhânı
Amûdı başuña ursun zebânî (b. 2618)

15. Tasavvuf ve Tarikattan Uzak Olarak Nitelendirilmeleri

Senâyî'nin ifadesine göre Şii Safeviler, Hz. Muhammed'in getirdiği şeriatı kabul etmedikleri gibi tarikat ve hakikati de bilmemektedir. İşleri daima boş ve gelip geçici şeylerdir. Onların iki cihanda da yüzleri kara yerleri ise cehennemdir:

Hakîkat añlamazsın ne tarîkat
Mecâzîdür işüñ lağv-ı kabâhat
Sevâdü'l-vech olup iki cihânda
Cehennemdür yirüñ iy merd-i nekbet (b. 2596-97)

16. Yaban Eşeği Benzetmesi

Şia ile ilgili *Süleymaniyye*'de yapılan benzetmelerden biri de "beyâbân merkebi"dir. Yaban eşeği anlamına gelen bu benzetmenin Kur'an-ı Kerim'de geçen Müddessir Suresi'nin 50. ayetinden mülhem olma ihtimali vardır. Zira ayet-i kerimelerde, "*Böyle iken onlara ne oluyor da öğütten yüz çeviriyorlar? Onlar sanki aslandan kaçan yaban eşekleridirler*." (Müddessir / 49-51) ifadeleri ile cehennemliklerin durumu tasvir edilmektedir. Müellif, İslam dışı bir inanışa sahip olduğunu düşündüğü, itaat etmez, asi Şia için "vahşi çöl eşeği" benzetmesini kullanmasının sebebi bu olsa gerektir:

Ya bir vahşî beyâbân merkebidür
Anuñ a'mâl-i Hakdan bârı yokdur
İlâhî eyle bî-nâm ol gürûhı
Ki_anuñla kimsenüñ bâzârı yokdur (b. 2580-2581)

Diğer bir beyitte müellif, Safevi askerlerinin Osmanlı ordusu önünden kaçışını, yine merkep benzetmesi ile anlatılmıştır:

Cebe vü cevşenin yollarda îsâr
Kaçarken sürh-serler kıldı iy yâr
Meger merkeblere râkibdi anlar
Rafâzî kavline zâhibdi anlar (b. 2957-2958)

17. Yecüc Benzetmesi

Süleymaniyye adlı eserde Şia'yla ilgili nitelendirmelerden bir diğeri onların Yecüc'e benzetilmesidir ki bu ifade de yine Kur'an-ı Kerim kaynaklıdır. Senâyî, Şah I. Tahmasb'ın Safevi Devleti'ni, Anadolu'daki olumsuz propagandaları sebebiyle Enbiya[5] ve Kehf[6] surelerinde geçen

[5] "Nihayet Ye'cüc ve Me'cüc'ün önü açıldığı zaman her tepeden akın ederler." Kuran-ı Kerim, Enbiya/96.

Yecüc'e benzetmiştir. Şeref Han üzerine yapılan seferin sebebi, melun Kızılbaş'ı bu cihandan temizlemektir. Müellif, Şeref Han ve Tahmasb'ı Yecüc olarak, fethedilen yerleri ise Yecüc'ün seddi olarak görmektedir:

Adû Ye'cûcınuñ sedd-i harâbı
Yıkıldı Müslümâna oldı sû feth (b. 2324)

18. Şiaya Edilen Beddualar

Süleymaniyye'de, müellifin Safevi Devleti mensupları için beddua ettiği de görülmektedir. Bu beddualardan bazıları şöyledir:
Müellif, kızılbaşların cihanda nam ve izlerinin kalmamasını, yedi iklimde görünmez olmalarını diler:

Cihânda kalmasuñ nâm u nişânuñ
Olasın nâ-bedîd-i heft-kişver (b. 2627)

Üzerlerine yıldırım düşmesi ve böylece yanmaları istenir. Zira onların Allah'a secde etmişliği yoktur:

Dokunsun yıldırım yaksun vücûduñ
Hudâya çün senüñ yokdur sücûduñ (b. 2628)

Allah'ın onların isimlerini cihandan silmesi istenir. Onlar yüzünden sabah ve akşam bile usanmıştır:

Hudâ kılsun seni âlemde bî-nâm
Usanmışdur yüzüñden subh-ıla şâm (b. 2600)

SONUÇ

Osmanlı Devleti tebaasında bulunan Kızılbaş, Bektaşi ve Kalenderî gibi Şia-Rafızî anlayışına yakın grupların Şii Safevi Devleti'nce -bilhassa Şah İsmail ve I. Şah Tahmasb dönemlerinde- isyana teşvik ettirilmelerine karşı siyasi, askerî ve dinî tedbirlerin yanında şiirin gücünden de istifade edilmiştir. Bu yüzden, bilhassa divanlardaki tarih kıtaları ile birçok mesnevide ve gazavatname türündeki (Selimname, Süleymanname vb.) eserlerde Safevilerin kötülendiği, bu yolla Şia'nın Anadolu'daki olumsuz propagandist saldırılarının püskürtülmesinde şiirden de faydalanıldığı bilinmektedir.

Senâyî'nin *Süleymaniyye*'si bahsi geçen bu olumsuz propagandalara karşı duran bir zihniyetle kaleme alınmıştır. Eserde Kanuni Sultan Süleyman'ın Irakeyn Seferi'nden ayrıntılı bir şekilde söz edilmiştir. Bu seferin öncesi ve sonrasında yer yer, I. Şah Tahmasb ve diğer Safevi beyleri/hanlarına ve bu bağlamda Şia'ya karşı ağır yergiler içeren manzumelere rastlamak mümkündür.

Müellifin Şia'yla ilgili algı ve düşüncelerinin, Safevi Devleti ve Şii mezhebine karşı durma gayesiyle inşa edildiği anlaşılmaktadır. Bu sebeple geliştirdiği argümanları da Sünni-İslam akaidine uygun düşecek terimlerle izah etmektedir. Bu dinî terimler arasında "harici, ışık, torlak, kızılbaş, sürh-ser, bî-din, melun, Rafızî, ehl-i şeytan, mülhid" gibi sıfat ve kavramlar yer almaktadır. Eserde bu terimlerin dışında, Şia'nın karakterini ortaya koymak amacıyla kullanılmış başka ifadelere de rastlanmaktadır. *Süleymaniyye*'de Şia mensuplarının karakterlerine dair,

[6] Dediler ki: "Ey Zülkarneyn! Ye'cüc ve Me'cüc (adlı kavimler) yeryüzünde bozgunculuk yapmaktadırlar. Onlarla bizim aramıza bir engel yapman karşılığında sana bir vergi verelim mi?" Kuran-ı Kerim, Kehf/94.

"namussuz, arsız, haysiyetsiz, alçak, şerefsiz, kötü tabiatlı" gibi kullanımlar, eserdeki olumsuz Şia algısını ortaya koyan diğer bazı ifadelerdir.

Süleymaniyye adlı eser ve bu bağlamda benzer eserlerin (gazavatnamelerin), tarihî olayları aktarmanın yanında toplumun psikolojisini, düşünce yapısını ortaya koymada büyük öneme sahip olduğu görülmektedir. Bu bakımdan bu tür eserlerin bilhassa tarih bilimi araştırmacıları tarafından mukayeseli olarak incelenmesinde fayda vardır.

KAYNAKÇA

1. AKÇAY, Gülçiçek (2016). "Bir Propaganda Aracı Olarak Divan Şiiri: Kızılbaş Örneği" Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi, S 79, 2016.
2. AYVERDİ, İlhan (2016). Kubbealtı Lugatı-Misalli Büyük Türkçe Sözlük, 1-2-3. C, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul.
3. BİLGİLİ, Ali Sinan (2003). "Osmanlı Tarih Yazarlarının Algısıyla Türkiye İran İlişkilerinde Siyasî Karakterin Dinî Söylemi: 'Kızılbaşlık'", Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, S 27.
4. DÜZENLİ, Mesut Bayram ve AKGÜL, Ahmet (2018). Senâyî'nin Süleymaniyye'si, Çizgi Yayınevi, Konya.
5. FIĞLALI, Ethem Ruhi (1997). "Hâricîler", DİA, C 16, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
6. OCAK, Ahmet Yaşar (1992). Kalenderiler, TTK, Ankara.
7. OCAK, Ahmet Yaşar (2013). Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler (15-17. Yüzyıllar), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
8. ÖZ, Mustafa (2010). "Şia", DİA, C 39, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
9. UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı (1988). Osmanlı Tarihi, C II, TTK, Ankara.
10. ÜZÜM, İlyas (2002). "Kızılbaş", DİA, C 25, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.

ATLAS II. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ
TAM METİN BİLDİRİ
15-17 ŞUBAT 2019 Mardin / Türkiye

DİVAN ŞİİRİNİN AYNASINDA BALTACI MEHMED PAŞA

Mesut Bayram DÜZENLİ[1]

ÖZET

Divan şiiri ile ilgili son dönemde yapılan çalışmalar, onun toplumdan uzak olmadığını, bilakis toplum hayatının merkezinde yer aldığını ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, özellikle siyasi olayların toplum üzerindeki ruhsal etkilerini, o dönemde yazılmış manzumelerde görmemiz mümkündür. Bilhassa kasideler ve tarih kıtaları, dönemin siyasi olaylarını ve kişilerini değerlendirme açısından çok kıymetli ve zengin bilgiler ihtiva etmektedir.

Bu bildiride, 18. yy. Divanlarına tarihî ama kesin olmayan birer belge olarak bakılacaktır. Bu bağlamda, tarihte önemli bir rol oynamış devlet adamlarından ve hakkında belki de en fazla tartışma çıkan sadrazamlardan olan Baltacı Mehmed Paşa ve bilhassa Prut Savaşı hakkında divan şairlerinin düşüncelerinin neler olduğu ortaya konulmaya çalışılacak, şairlerin düşüncelerinin tarihî malumatlarla paralellik gösterip göstermediğinin cevabı bulunmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: 18. yy. Divan şiiri, Baltacı Mehmed Paşa, Prut Savaşı, Divan şairi.

GİRİŞ

Edebî eserler, bir milletin geçmişini, medeniyet vasıflarını ortaya koyan çok önemli kaynaklardır. Edebî eserin bizatihi kendisi, öznel olması yönüyle, tarih bilimine kaynaklık eden yazılı metinlerden ayrılmaktadır. Bunun içindir ki bir olayın değerlendirilmesi, vakanüvislere göre farklı şair ve sanatkârlara göre farklı olacaktır. Kaldı ki gerek kaside ve tarih kıtası gibi manzumelerin yazılmasında ve gerekse yazılan manzumelerin mahiyetinde, şair-hami ilişkisinin son derece önemli rol oynadığı erbabının malumudur. Bu bildiride, Baltacı Mehmed Paşa'nın 18. yy. divanlarında nasıl yer bulduğu ifade edilmeye çalışılacaktır.

Baltacı Mehmed Paşa tahminen 1660 yılında doğmuş, saraya intisabı sonrası yazıcılık, baltacılık (saray muhafızlığı), müezzinlik, mirahurluk, tahsildarlık, kaptan-ı derya ve nihayet sadrazamlık (M 1704) gibi vazifelerde bulunmuştur. 1706 senesinde sadaretten azledildikten sonra Erzurum valiliğine, Sakız muhafızlığına ve Halep valiliğine getirildikten sonra 1710 senesinde ikinci defa sadarete getirilmiştir. 1711 senesinde Ruslara karşı yapılacak Prut Seferi'ne serdar-ı ekrem olan Paşa, antlaşma sebebiyle yeniden sadaretten azledilmiş ve Limni adasına sürülmüştür. Baltacı Mehmed Paşa, 1712 senesinde orada vefat etmiştir.[2]

İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi* adlı eserinde Baltacı Mehmed Paşa'nın sözünü esirgemez, patavatsız olduğundan sevmediği ve padişaha yakınlıkları yönünden haset ettiği bazı devlet adamlarını alenen kötülediğinden söz eder.[3]

DİVANLARDA BALTACI MEHMED PAŞA

19. yy.a ait incelediğimiz divanlarda Baltacı Mehmed Paşa ile ilgili 21 manzume yazılmıştır. Bu manzumelerden 7 tanesi kaside, 10 tanesi kıta ve 4 tanesi de mısradır. Manzumelerden 14 tanesi Dürri, 2 tanesi Sami, 2 tanesi Şehdi, 1 tanesi Salim, 1 tanesi Kami ve 1 tanesi de Neyli tarafından yazıldığını görüyoruz. Diğer taraftan, Baltacı Mehmed Paşa, kendisine şiir yazılan sadrazamların içinde 4. sırada yer almaktadır.

[1] Doç. Dr., Siirt Üniversitesi, mesutbayramduzenli@hotmail.com
[2] Münir Aktepe, "Baltacı Mehmed Paşa, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1992, C 5, s. 35-36.
[3] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, TTK, Ankara, 1988, C V, s. 86.

Bu da yaklaşık 2 ay kaptan-ı derya ve 30 ay da veziriazam olarak görev yapan Mehmed Paşa'ya gösterilen teveccühün hiç de az olmadığı şeklinde yorumlanabilir. İncelediğimiz 18. yy. divanlarında, Baltacı Mehmed Paşa şöyle anlatılmaktadır:

Dürri, Baltacı Mehmed Paşa'nın Kaptan-ı Deryâ olduğu dönemde, Akdeniz'e donanma ile yaptığı sefere dair 25 beyitlik bir kaside yazmıştır. Bu kasidede Dürri, paşanın vasıflarını şöyle sıralar: "Baltacı Mehmed Paşa, gönül gözü açık bir vezirdir. Onun vücudu, cihanın süsüdür. Mehmed Paşa, ikbal tacının süsü, dünyanın sedefi ve eşsiz bir mücevher, saf gönüllü, saf mücevher, saf huyludur. Onun tabiatı, laciverdi gök kubbeye bir aynadır. Onun tedbiri ve yaptığı her şey güzeldir. Paşa, cömertlik göğünün güneşi, saadet gölgesinin ta kendisidir. Söz ehlinin nüktedanı, mübarek huyların veziridir. Kendisi, her manaya hakkıyla vakıftır. Kendisi hem bahadır hem hüner ehli hem de dindardır":

Zînet-i efser-i ikbâl Mehemmed Paşa
Ki odur gevher-i yektâ sadef-i dünyâya
Hem bahâdır hem ola ehl-i hüner hem dîndâr
Feth ile nusret aña olmaya mı hem-sâye [4]

Baltacı Mehmed Paşa'nın sadarete ikinci kez gelişi vesilesi ile kaside yazan şairlerden biri Neyli'dir. Neyli, 21 beyitlik kasidesinde, Mehmed Paşa'nın sadaret dönemi hakkında şunları söyler:

"Ne güzel! Mübarek bir zaman ve ayağı uğurlu bir andır. Cihan gül bahçesine İrem bağı bile haset etmektedir. Dünyaya sevinç geri döndü. Gönüller büyük bir şevkle mutlu ve sevinçli oldu. Cihan, baştanbaşa sevinçle doldu. Gam tamamen unutuldu. Nimetlere şükür şekeri tekrar sunulsa bunda şaşılacak ne var? Mehmed Paşa gibi bir vezir, yine sadrazam oldu."

Eyledi dehre yine ahd-i meserret 'avdet
Oldı diller yine sad-şevk ile şâd u hurrem [5]

Baltacı Mehmed Paşa'yı manzumesine konu eden şairlerden biri de Arpaeminizade Sami'dir. Sami, 89 beyitlik methiye türündeki kasidesinde Mehmed Paşa'yı mübalağalı bir şekilde över. Şair, paşanın sadrazam oluşunu Allah'ın bir merhameti olarak görür. Gam, onun gelişi ile yıkılmış, gönüllerde kederden bir eser kalmamış ve paslanmış olanlar safa elinde cilalanmıştır:

Kalmadı âyîne-i dilde küdûretden eser
Oldı saykal-zede-i dest-i safâ jengârî [6]

Prut Savaşı ve Baltacı Mehmed Paşa

Bilindiği üzere Rus ordusu ile Osmanlı ordusu, Boğdan yakınlarındaki Prut nehrinde karşı karşıya gelmiştir. 1711 senesi temmuzunda, Prut bataklığında Rus ordusu çepeçevre kuşatılmış ve Ruslar barış teklifi yapmak zorunda kalmışlardır. Baltacı Mehmed Paşa barışa razı olur ve 21 Temmuz 1711 tarihinde barış imzalanır. Bu antlaşma sonrası, Rus ordusu imhadan kurtulmuş olur. Savaş tam bir zaferle neticelenmiş iken barışa razı olunması ve antlaşmada yeterli diplomasinin sağlanamayışı, Osmanlı Devletini böyle bir galibiyeti lehine çevirme fırsatından uzaklaştırmıştır. Nitekim Baltacı Mehmed Paşa, Prut bataklığında sıkıştırılan Ruslarla savaşı devam ettirmemesi ve kolayca antlaşma yolunu tercih etmesi yüzünden azledilmiş ve onun

[4] M. Ziya Bağrıaçık, Dürrî ve Divanındaki Tarih Manzumeleri, *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Yüzüncü Yıl Ü, SBE, Van, 1996, s. 93-95.
[5] Sadık Erdem, *Neylî Divanı*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2005, s. 42.
[6] Fatma Sabiha Kutlar, Arpaemini-zâde Sâmî Divanı, Tenkitli Metin-İnceleme, *Basılmamış Doktora Tezi*, Hacettepe Ü, SBE, Ankara, 1996, s. 391.

yerine sadrazamlığa, Damat Ali Paşa getirilmiştir.[7]
İncelediğimiz divanlarda Prut savaşından ve bu vesile ile Baltacı Mehmed Paşa'dan Dürri, Sami, Salim ve Kami ve Şehdi'nin manzumelerinde söz ettiğini görüyoruz. Prut savaşını büyük bir sevinçle karşılayan şairler, daha önce böyle bir zafer kazanılmadığını, bu zaferin herkesi mutlu ettiğini söylemişlerdir. Şair Arpaeminizade Sami, bir kasidesinde Prut savaşını ayrıntılı ve mübalağalı bir şekilde anlatmıştır. Baltacı Mehmed Paşa ile ilgili şair şunları söyler:

"Mehmed Paşa gücü ile düşmanı barışa mecbur etmiş, böylece kimsenin eli kana bulaşmamıştır":

Zûr ile a'dâyı sulh itdürdi gayrı kimsenün
Kana girmez desti bu demlerde bî-reyb ü mirâ [8]

Sami'nin, Baltacı Mehmed Paşa'nın kan dökmeden düşmanı barışa mecbur ettiğini söylemesi, şairin Prut savaşının anlaşma ile sonuçlanmasına verdiği desteği göstermesi bakımından hayli dikkat çekici ve önemlidir.

116 beyitlik hayli uzun kasidesinde Prut savaşından, dolayısıyla Baltacı Mehmed Paşa'dan söz eden ve paşaya destek veren bir diğer şair Salim'dir. Salim, söz konusu manzumesinde bu benzeri görülmemiş zafer karşısında duyduğu mutluluğu, "Ne güzel bir gazâ!" diyerek ifade eder. Yenilen düşman aman dileyerek Sadrazam Baltacı Mehmed Paşa'ya canlarının bağışlanması için yalvararak barış karşılığı kale vermeyi teklif eder. Veziriazam da onlarla sulha razı olur. Antlaşmayı yapıp istediklerini elde eden Baltacı Mehmed Paşa, İstanbul'a döner ve zafer müjdesini haber verir:

Gördi bu işleri ber-vefk-ı murâd ol âsaf
Yine devletle Sıtanbul'a azim kıldı ki tâ [9]

Yukarıdaki beyitte şairin savaşın sona erdirilmesi ve anlaşma yapılmasını "ber-vefk-ı murâd" ifadesiyle anlatması dikkat çekicidir. Şair Salim, bu ifade ile maksadın hâsıl olduğunu/istenilenin elde edildiğini, kısacası Baltacı Mehmed Paşa'nın murada uygun işler yaptığını dile getirmektedir.

Baltacı Mehmed Paşa'nın Prut seferinde dönüşü, Edirneli Kami tarafından yazılmış "gelür" redifli 35 beyitten oluşan bir kaside ile anlatılır. Şair Kami, Sami'nin kasidesinde Baltacı Mehmed Paşa'nın "murada uygun hareket etmesi"ne dair ifadesini vuzuha kavuşturur. Şaire göre bu murat/istek padişaha aittir ve paşa düşmandan pek çok kale alarak bunu yerine getirmiştir.

Murâduñ üzre alup nice kal'a a'dâdan
Dilîr-i gâlib-i mutlak muzafferâne gelür [10]

Prut zaferi vesilesiyle Şehdi tarafından yazılmış 87 beyitlik bir kıta da vardır. Bu manzumede bir beyit, Şehdi'nin tıpkı önceki şairlerden Kami ve Salim'de olduğu gibi, savaş sonunda yapılan anlaşma ile anlaşmanın murada uygun olduğunu ifade etmesi bakımından yine dikkat çekmektedir:

Çün tamâm oldu nizâm-ı sulh ber-vefk-ı merâm
Oldular şâh-ı cihânun bende-i fermân-beri [11]

[7] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *age.,* C V, s. 61-89.
[8] Fatma Sabiha Kutlar, *agt.*, s. 407.
[9] Hüseyin Güfta, Sâlim (Mirzâ-zâde), Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Divanının Karşılaştırmalı Metni, *Basılmamış Doktora Tezi*, Atatürk Ü, SBE, Erzurum, 1995, s. 547.
[10] Gülgün Erişen Yazıcı, *Edirneli Kâmî ve Dîvânı*, ekitap.kulturturizm.gov.tr., s. 63.

SONUÇ

Şairler, divanlarında Baltacı Mehmed Paşa'yı genel olarak "Gönlü temizdir, bu yüzden karşısındakine hemen inanır. İyi huylu ve mükemmel karakterlidir. Bütün fenlere sahiptir. Hayır işlerine önem verir. Yaptığı işlerde tek maksadı Allah'ın rızasını kazanmaktadır. Akıl, edep, doğruluk ve irfan sahibidir. Son derece cömerttir. İhtiyaç sahiplerini koruyup gözetmekte, zayıfların elinden tutmaktadır..." şeklindeki ifadelerle tavsif etmişler ve övmüşlerdir.

Diğer taraftan, incelediğimiz metinlerin tarihî metinlerle çok da muvazi değildir. Ancak, özellikle II. Viyana kuşatması ile başlayan ve Felaket Seneleri olarak adlandırılan 16 yıl boyunca süren savaşlar nihayetinde imzalanan Karlofça Anlaşması, Osmanlı Devleti'nin siyasi ve ekonomik yapısını olumsuz etkilediği gibi halkın da psikolojisini bozmuştur. 1711 senesindeki Prut savaşını ve devamında imzalanan Prut anlaşmasını bu pencereden değerlendirmek bizleri daha sağlıklı sonuçlara götürecektir.

KAYNAKLAR

1. AKTEPE Münir. "Baltacı Mehmed Paşa, *DİA*, C 5, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1992.
2. BAĞRIAÇIK, M. Ziya, Dürrî ve Divanındaki Tarih Manzumeleri, *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Yüzüncü Yıl Ü, SBE, Van, 1996.
3. BAYINDIR, Şeyda. Şehdî Divanı, *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2008.
4. DÜZENLİ, Mesut Bayram. "XVIII. Yüzyıl Divan Şâirlerinin Gözüyle Padişahlar ve Saltanat Dönemleri", *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 7/3, Summer 2012.
5. ERDEM, Sadık. *Neylî Divanı*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2005.
6. GÜFTA, Hüseyin. Sâlim (Mirzâ-zâde), Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Divanının Karşılaştırmalı Metni, *Basılmamış Doktora Tezi*, Atatürk Ü, SBE, Erzurum, 1995.
7. KUTLAR, Fatma Sabiha. Arpaemini-zâde Sâmî Divanı, Tenkitli Metin-İnceleme, *Basılmamış Doktora Tezi*, Hacettepe Ü, SBE, Ankara, 1996.
8. UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı. *Osmanlı Tarihi*, C V, VI, TTK, Ankara, 1988.
9. YAZICI, Gülgün Erişen. *Edirneli Kâmî ve Dîvânı*, ekitap.kulturturizm.gov.tr.

[11] Şeyda Bayındır, Şehdî Divanı, *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2008, s. 181.

AZERBAYCAN REALİST EDEBİYATININ KURUCUSU MİRZA FETHALİ AHUNDZADE`NİN "ALDATILMIŞ KEVAKİB" ESERİNİN KONUSU ÜZERİNE BİR İNCELEME

THE RESEARCH ON THE SUBJECT OF THE "DECEİVED STARS" OF THE MIRZA FETALI AHUNDZADE, THE FOUNDER OF AZERBAIJAN REALIST LITERATURE

Vüsale TAĞIZADE[1]

ÖZET

Azerbaycan halkının ünlü yazar ve dramaturgu, filozofu, Mirza Fethali Ahundzade (1812-1878) evrenin ilim, felsefe, kültür tarihini tüm anlamıyla kavramış, eski Doğu, Yunanistan ve Müsliman Doğusu arasında bağlantıyı, miraslık bağlantısını tesbit etmiştir. Azerbaycan edebiyatını realist içeriğe köklemiş Ahundzade`nin kaleme aldığı "Aldatılmış Kevakib" (ikinci adı "Hekayeti-Yusuf Şah") povesti tarihsel gerçekler temelinde kaleme alınmıştır. Derin ideya, konu, farklı bakış açısı, içerik ve sanatsal özelliklerinden dolayı bu eser Azerbaycan edebiyatı tarihinde önemli rol oynamaktadır. Sanat geleneklerine sadık kalan yazar, diğer komedileriyle yanı sıra "Aldatılmış Kevakib" eserinde de eğitimci ve hümanist görüşlerini yansıtmıştır. Yazar, İran feodal yönetiminin sosyal eksiklerini, ülkenin yüksek feodal devlet başkanlarını keskin hiciv ateşine tutuyor ve eğitimci, insancıl hakim fikrini tebliğ eder. Ahundzade "Aldatılmış Kevakib"i 15. yüzyılda yaşayan iranlı tarihbilimci İskender bey Münşi'in el yazılarına dayanarak yazmıştır.

Bildiri metininde Ahundzade`nin "Aldatılmış Kevakib"eserinin konusu üzerine farklı görüşlerin yer aldığı araştırmalardan yola çıkarak, konunun tarihsel gerçeklerle örtüşmesi, ulusal edebiyatın sonraki döneminde "Aldatılmış Kevakib" eserinin izleri, ayrı ayrı imgelerin gerçek tarihle bağlantısı gibi sanat olgulardan behsedilecektir.

Anahtar Kelimeler: M.F.Ahundzade, "Aldatılmış Kevakib" povesti, Azerbaycan edebiyatı, Azerbaycanlı oyun yazarı, tarihsel gerçekler

ABSTRAST

The well-known Azerbaijani writer, playwright and philosopher Mirza Fatali Akhundzade (1812-1878) knew the history of science, philosophy and culture of the universe in all its meaning, discovered the interrelationships between the legacies of the ancient East, Greece and the Muslim East. M.F.Akhundzade, who translated Azerbaijani literature to realistic content, wrote a satirical novel "Deceived Stars" based on historical realities. In terms of deep ideas, themes, different views, content and artistic features, this work plays an important role in the history of Azerbaijani literature. The writer, like in other comedies, in the story "Deceived Stars", while remaining faithful to his creative traditions, expressed his enlightenment and humanistic views. The writer maliciously ridiculed the social shortcomings of the backward feudal order and the leaders of the feudal state in Iran, propagandized the idea of the enlightener and humanist ruler. Akhundzade wrote the story "Deceived Stars" based on the manuscripts of the historian of the 15th century Iskender bek Munshi.

The historical study of this work is based on the opinion of experts on the subject of the work, on the links between modernity and history in the novel, on the features of the image of Yusif Sarraj and on works in national literature written under the influence of the novel "Deceived Stars" in the period after Akhundov.

[1] Doktora Öğrencisi, Bakü Devlet Üniversitesi, tarana_nur@yahoo.com.tr

Keywords: M.F. Akhundzade, the novel "Deceived Stars", Azerbaijani literature, Azerbaijani playwright, historical facts

GİRİŞ

20. yüzyılda edebiyatda aydınlanma harekatının temelinin atıldığı bir dönemde Azerbaycan halkının büyük düşünürü, ünlü yazar ve dramaturgu, filozofu Mirza Fethali Ahundzade(1812-1878) bu dönemin en mükemmel sanat örneklerini oluşturmakla teorik ve sanatsal-estetik prensipleri tanımladı. O, evrenin ilim, felsefe, kültür tarihini tüm anlamıyla kavramış, eski Doğu, Yunanistan ve Müsliman Doğusu arasında miraslık bağlantısını tesbit etmiştir.

Mirza Fethali Ahundzade, 1812'de Azerbaycan'ın Şeki şehrinde dünyaya gelmiştir. Mirza Fethali 1825 yılına kadar Güney Azerbaycan'da yaşamıştır. "Mirza Mehmedtağı Hacı Ahmedoğlu, Güney Azerbaycan'ın Tebriz yakınlarındaki Hamne Kasabası'ndan ticaret amacıyla Şeki'ye gelerek buradaki Ruhani lider Ahund Hacı Alesger`in kız kardeşi Nane Hanımla evlenmiştir. Bu evlilik sonucunda, 1812'de, Şeki'de Mirza Fethali dünyaya gelmiştir"(13). O, 1825 yılına kadar Arapca ve Farsca ile birlikte, İslam ilimlerini öğrenmiştir. Bu dönemden itibaren ailesi ile birlikte Gence'de yaşamını sürdürür. Sonradan tekrar Şeki'ye dönen Ahundzade, burada dini tahsiline devam etmiştir. Arapcayı ve Farscayı bu dillerde şiir yazacak ve dini yorumlar, mülahızalar yapacak kadar iyi öğrenir.

Döneminin Azerbaycan hayatını usta bir dil ile yansıtan Fethali, 1857'de alfabe üzerinde çalışmaya başlamıştır. Arap alfabesinin ıslahı ve alfabe reformu için projeler hazırlamıştır. İlk proje Arap alfabesi, sonrakiler Latin alfabesi üzerine hazırlanmıştır. 1863 yılında İstanbul'a gelmiş, alfabe üzerine yaptığı çalışmalarını dönemin sadrazamına sunmuştur. Fatali'nin kullandığı dil, toplumun her kesimine hitap edebilmiştir. Eserlerinde dilde birliğini yaşatmaya özen gösteren Fethali, Gökalp'e göre, Gaspıralı İsmail Bey kadar iyi bir Türkçüdür. Türk fikir ve edebiyatı alanındaki en önemli faaliyeti Türkçe tiyatroyu ilk yazan kişi olmasıdır(13).

Azerbaycan edebiyatını realist içeriğe köklemiş Ahundzade`nin kaleme aldığı "Aldatılmış Kevakib" (ikinci adı "Hekayeti-Yusuf Şah") anlatısı tarihsel gerçekler temelinde kaleme alınmıştır. Derin ideya, konu, farklı bakış açısı, içerik ve sanatsal özelliklerinden dolayı bu eser Azerbaycan edebiyatı tarihinde önemli rol oynamaktadır. Sanat geleneklerine sadık kalan yazar, diğer komedileriyle yanı sıra "Aldatılmış Kevakib" eserinde de eğitimci ve hümanist görüşlerini yansıtmıştır. Yazar, İran feodal yönetiminin sosyal eksiklerini, ülkenin yüksek feodal devlet başkanlarının hata ve küsurlarını keskin hiciv ateşine tutuyor ve eğitimci, insancıl hakim fikrini tebliğ eder. Ahundzade "Aldatılmış Kevakib"i 15. yüzyılda yaşayan iranlı tarihci İskender bey Münşi'in el yazılarına dayanarak kaleme almıştır.

1. "ALDATILMIŞ KEVAKİB" ESERİNİN KONUSU ; ULUSAL-TARİHİ MESELELER

Azerbaycan edebiyatının son iki yüzyıla dayanan tarihsel aşamalarında devletin, toplumun, ayrı-ayrı yöneticilerin yaptığı hataların bir daha yapılmaması için sanat diliyle gelecek kuşaklara aktarılması, diğer açıdan tarihimize yönelik darbelerin tesbitini yapmak amacıyla tarihsel konularda sanat örnekleri oluşmuştur. Mirza Fethali Ahundzade kaleme aldığı komedileriyle kendimizi kendimize göstererek milletin, halkın cehaletden kurtulması için yaşamı boyu mücadele vermiştir. "İslam dünyasının ilk örneklerinden olan; "Hekayet-i Molla İbrahimhelil Kimyager, Hekayet-i Mösyö Jordan, Hekim-i Nebatat ve Derviş Mestelişah, Cadıgün-i Meşhur, Sergüzeşt-i Vezir-i Han-ı Lenkeran, Hekayat-ı Hırs Guldurbasan, Hekayat-i Merd-i Hesis, Mürafie Vekillerinin Hekayeti" adlı komedileriyle Azerbaycan ve bölge toplumlarının geriliğini, cehaletini ve çürümüş sistemini gözler önüne sermiştir. Bu altı eseri ile Ahundzade, Türk edebiyatında milli piyes ekolünü başlatmış ve halkın hissiyatına tercüman olma görevini de gururla üstlenmiştir"(6). Mirza Fetali Ahundzade`nin siyasî, felsefî ve toplumsal görüşleri sadece Azerbaycan'ı ve Azerbaycan Türklerini ilgilendiren görüşler değildir. Türkiyeli araştırmacı Adıgüzel Sedat Ahundzade`nin Doğu`nun aydınlanması ve ilerlemesi yolundaki sanat

faaliyetinden bahsederek yazıyor: “O, realist ve maarifçi (aydınlanmacı) bir felsefe ile bütün Doğu’nun ilerlemesi ve Batı karşısında ileri doğru hareketinin başlaması için fikirler ileri süren ve o döneme kadar kimsenin ele almaya cesaret edemediği konuları büyük bir öngörü ile değerlendiren ve gerektiğinde eleştirebilen ufuk sahibi bir aydındır”(3; s. 8).

"Aldatılmış Kevakib" povesti (anlatısı) 1857'de tarihsel gerçekler temelinde kaleme alınmıştır. Ulusal dramaturjinin kurucusu olan yazar, bu eserle realist (gerçekçi) düzyazının temelini oluşturmakla yanı sıra anlatı türünde de ilk eseri kaleme almış oldu. Eserde Şah Abbas ve Yusuf Serraç’ın padişahlıkları ve bu iki padişahın farklı yönetim biçimleri kıyaslanıyor. Şah Abbas’ın müneccimbaşı, Merih ve Akrep yıldızlarının karşı karşıya geleceklerini, bunun İran şahı için büyük bir felakete sebep olacağını söyler. Şahı bu durumdan kurtarmak için çare ararlar ve yıldızların karşıya karşıya gelecekleri dönemde tahta cezalandırılmayı hak etmiş bir başkasını oturtmaya karar verirler. İşte, bu olaydan yola çıkan yazar evreni, milleti, halkı, toplumu kötü anlamda etkileyen cehalet ve nadanlığı, zulüm ve despotizmi eleştiri hedefine dönüştürür. Yazar, eserin konusunu, sanatsal yapısını ve tüm bileşenlerini, feodal toplumun sosyal yaralarının keskin eleştirisine ve aydınlanma fikirlerinin açık ve net tebliğine yöneltir. Eğitimci ve hümanist görüşlerini yansıttığı “Aldatılmış Kevakib” eserinde Avrupa eğitimcilerinin “dünyayı sağlıklı akıllı yönetiyor” kavramından yola çıkan yazar, İran feodal yönetiminin sosyal eksiklerini, ülkenin yüksek feodal devlet başkanlarını keskin hiciv ateşine tutuyor ve eğitimci, insancıl hakim fikrini tebliğ eder. Ahundzade “Aldatılmış Kevakib”i 15. yüzyılda yaşayan İranlı tarihci İskender Bey Münşi'in el yazılarına dayanarak yazmıştır. Çağdaş dönemde edebiyat eleştirmeni Meti Osmanoğlu bu yöndeki tüm incelemelere yeni bakış açısından yaklaşıyor. İskender Bey Münşi`nin eserinin Şah Abbas`la ilgili sadece yıldızların “aldatılması” hakkında bir hikaye olmadığından, on iki makaleden oluşmuş üç ciltlik kitabdan bahsediyor. 2010 yılında Azerbaycan Milli İlimler Akademisi, Tarih Enstitüsü, Profesör.Dr Şahin Fazıl'ın çevirisinde, "Dünyayı Süsleyen Abbas`ın Tarihî" eseri yayınlandı. Mirza Fethali Ahundzade eserinin süjesini “Tarih-i-Alem Arayi-Abbasi”den, eserin Şah Abbas'ın tahta çıkmasının yedinci yıldönümüne adanmış kısmındaki “Bu yıl şeriatın güçlendirilmesi için yasak olunmuş (zale) dinsiz insanların “molahede” sınır dışı edilmesinin gayreti" başlıklı bölümden almıştır. Meti Osmanoğlu yazıyor: “İki metin arasındaki ilişki bu parça ile sınırlı değildir. "Tarih-i-Alem Arayi-Abbasi" nin dördüncü makalesi Şah Abbas'ın kaderinin yıldızlarla ilgili olduğuna adanmıştır. Ahundzade'in "Aldatılmış Kevakib" inde, Münşi`nin eseriyle eşleşen çizimler dikkat çekiyor. Aynı zamanda Münşi`nin el yazılarından bahrelenen Ahundzade eserinin tarihî-sanatsal kalitesini yükseltmek amacıyla tarihde yaşanan olaylarla yaşadığı dönem arasında bağlantı kurmuştur.

2. AHUNDZADE`NİN İLERİCİ GÖRÜŞLERİ

Mirza Fethali Ahundzade tyatro eserine yazdığı eleştiride sansürden kurtulmak için böyle bir tavsiyede bulunuyordu: "Bilhasse yayıncılık işine ve düşünürlerin eserlerine henüz mutlak özgürlük verilmeyen İran gibi bir memlekette çağdaşlarından bahsetmek ve yayımlamak korkunçtur. Peki ne yapmalıyız? ... şu mesele çok önemli. Yazmak zorunludur. Çare kolay. Olayın oluşması tarihini, saltanatinde disiplin olmayan Şah Sultan Hüseyin Sefevi`nin dönemiyle ilgilendirirseniz, güya ki, onun saltanat sürdüğü yüzyılda Eşref Han Arabistan'a geliyor ve o belaya düçar olur. O halde kimse sizin yakanızı tutamaz ve çağdaşlarınız kendi hesaplarını bu mecaradan alırlar "(9; s.23). Kuşkusuz ki, Ahundzade'nin kendisi bu tavsiyeyi kullanmıştır. Döneminin zalim şahlarına, saray yalakalarına, yanı sıra çarlık istibdadına karşı açık, özgür hareket etmek ve konuşmak imkanından yoksun olan büyük yazar buna göre hikayesinin konusunu "tarihten almış ve kimse yakasından tuta bilmesin" diye döneminin çağdaş olaylarını geçmiş asırların olaylarıyla ilişkilentirir. Ahundzade yazıyor: "Ben küçük meseleyi elde bahane edip, kendi fikrimde onu genişletmişim. O zamanın sadrazamlarının ve devlet başkanlarının ağılsızlığını ifşa ettim ki, gelecek kuşaklar için ibret olsun. Öyleyse, onlar bir daha saçma müneccimlerin sözlerine ve vaatlarına inanmasınlar"(12; s.75). Mirza Fethali Ahundzade ayrıca, yazarlara, gerçeklerden uzak durmak ya da çarpıtmak değil, her zaman tarihi gerçeklere sadık kalmaları konusunda tavsiyelerde bulunuyordu. Herhangi bir çarpıtma yapmadan tarihî

hakikatleri adalet açısından değerlendiren yazar, Şah Abbas imgesini büyük bir gerçeklik hissiyle oluşturmuştur. Şah Abbas'ın gerçekten acımasız, zalim bir hükümdar gibi tarihte yeri vardır. O, hemen hemen tüm güçüyle, dağınıklık ve soygun savaşlarına, ülkeyi yıkmaya ve on binlerce masum insanı çiğnemeye, günahsız insanların kanını akıtmaya başladı. Şah Abbas'ın Kafkasya'ya saldırması, Kafkasya'da Azerbaycan halkı da dahil olmak üzere gerçekleştirdiği felaketler, katliamlar tarihin sayfalarına kanla yazıldı. Tarihci İskender Bey Münşi yazıyor: "Şah Azerbaycan'ı istila ettikten sonra Azerbaycan'ın yerli nüfusuna güvenmediğinden yüzler ve binlerce azerbaycanlıların kılıçtan geçirilmesine, sürgün edilip vatanlarından göçürülmesine karar verdi. Şah Abbas tüm gücüyle Azerbaycan`ın gelişimini durdurmak için İran şahlarına sık sık isyan eden ayrı-ayrı Azerbaycan kabilelerini bebekten ihtiyarına gibi kılıçtan geçirmişti"(9; s.112). Münşi`nin belirtdiğine göre, Şah Abbas'ın emriyle Azerbaycan'da yaşayan kürtlerin sayca en çok ve güclü kısmı olan mükriler de katliama verilmiştir. Şah Abbas, mukrilerin nerde olurlarsa olsunlar ona teslim olmaları için emretmişti. Hatta şahın askerleri mükrileri yeterince hızlı bir şekilde katletmeği başaramadığı için bu işin hızlanmasından dolayı şah kendi kapı nökerlerine ve bağcılarına da emretmişti ki, onları gördüklerinde zopa ve küreklerle öldürsünler. Şah Abbas kendi kanlı eylemlerinde açıktan açığa irancılık politikası yürütür, topyekün iran asillerine dayanırdı. O, Safeviler devletinin oluşmasında ve güclenmesinde önemli bir rol oynamış olan eski ordunu yıkarak, İran feodalları tarafından toplanan ve düzenlenen yeni Şahseven ordusunu güclendirirdi. Devlet dili olan Azerbaycan Türkce`sini yasaklamakla, günümüze kadar aynı şekilde devam eden Farsca`nın devlet dili olarak kullanımını gerçekleştirdi. Aynı zamanda istila ettiği ülkelerde nüfus arasında Sünni-Şiilik ihtilafını ve vahdetini körükleyerek kendi birliklerine ve yerel hakimlerine Sünnileri son kişiye kadar öldürmeyi hükmediyor. Şah Abbas sadece Azerbaycan halkına değil, aynı zamanda tabisinde olan ülkelerin Hıristiyan nüfusuna bile acımasızlık yapıyordu. Onları yurtlarından kovarak, insan yaşamına uyğun olmayan yerlere sürgün etmekle, kılıç gücüne Müslüman dinini kabul ettirmekle, genç ve güzel kızlarını ve karılarını zor gücüne ellerinden alıp kendi sarayına almakla, her ne yolla olursa olsun onların soyunu kesmeğe çalışıyordu. Ahundzade'nin eserlerinde, Şah Abbas'ın gerçek imajını tarihte olduğu gibi görebiliriz. Ahundzade küçük işaretler, ince dipnotlar, kapalı çizgilerle derin mantıg ve gerçekleri ortaya koymakla Şah Abbas imgesini oluşturmuştur. Biz eseri okurken bu imge tüm iğrenç hasletiyle gözümüz önünde canlanıyor. Şah Abbas genelleştirilmiş bir imge olduğundan, nefretimiz bu çerçevenin ötesine geçiyor. Bu nefret genelleşerek halkın haklarını savunmayan, kendi çıkarlarını herseyden yüce gören şahlara, yöneticilere, despotlara yönelir. Yazar olayları göstermekle, adeletsiz şahlara, merhametsiz yöneticilere nefret aşılamakla yanı sıra insanın mübarize ruhunu canlandırmağa, halkın gücünün karşısında dayanacak bir gücün olmadığı gerçeğine inandırmağa çalışıyor.

3. YUSUF SERRAÇ İMGESİNİN ÖZELLİKLERİ; YAZARIN EĞİTİMCİ GÖRÜŞLERİ

Yazarın hayal ve görüşlerini temsil eden Yusuf Serraç imgesi, rezonant bir figür değil, Azerbaycan ve İran entelektüellerinin önemli özelliklerini özetleyen bir imgedir. Sosyal köken itibarile ezilen tabakadan olan Yusuf Serraç köylü ailesinde doğdu. Yusuf'un babası mömin ve ilerici görüşte kişiliğe sahipti, bu yüzden oğlunun ruhani olmasını, dini bilgilere sahiblenmesini istiyordu. Bu niyetle Yusuf Serraç`ı dini bir okula gönderdi. O, eğitimini İsfahan'da devam ettirmiş, sonra Kerbela şehrinde büyük alimlerin meclisinde tekmili-ülema olarak yetişmiş, bilgilerini oldukça geliştirmiştir. Derin zeka ve gözlem yeteneğine sahip olan, gerçeği ve doğruluğu, adeleti ve merhameti seven Yusuf ruhanilerin ikiyüzlülüğünü, yalançılığını gördüğünde ruhani olmak isteğinden vazgeçiyor. Burada Yusuf Serraç`ın hayatı bize doğrudan "Aldatılmış Kevakib"in yazarının, yani Ahundzade`nin biyografisini hatırlatır, otobiyografik bir imge olması dikkat çekiyor. Bunu biz Yusuf'un sosyal faaliyetlerinde de açıkça hissediyoruz. Ahundzade Yusuf Şah`ın dili ile Arap alfabesinin değiştirilmesiyle ilgili görüşlerini ileri sürür. Yaşamı boyunca Azerbaycan halkını ve tüm Doğu halklarını Arap alfabesinin zorluklarından ve sıkıntılarından kurtarmaya çaba gösteren, halkın eğitim almasına, laik bilim ve kültürün geniş yollarına çıkmasına çalışan büyük eğitimci, bu yoldaki tüm çaba ve girişimlerin sonuçsuz kalmasına rağmen, ısrarla hep yeni alfabe sistemine geçmeyi talep etmiştir : "Bir çare yap ki,

İran halkı okumaya muktedir olsun, bir çare yap ki, bu berberiyyet zamanının alfabesine Arap huruf ile müttesil yazılsın ve nugat küllen sakit olsun ve huruf eşkal ile buduni-vasiteyi-nugat, birbirinden teşkis bulup azap ile mütessil merkum olsun, taki herkes edna sürede cuzi ihtimal ile biistiaet olsada kendi dilini okuyup yazmaya güç bulsun ve illa bin-bin yıllar geçer ki, bu murad hasıl olmaz. Kes-savad umum-hac için hüsula gelmez, meğer hat-hazirin ıslah ve teyyiri ile ve hattın ıslahı suret bulamaz, meğer müasirana ve hakimane tedbir ile ". (8; s.101) Hidayet Efendiyev Ahundzade`nin "Aldatılmış Kevakib"de alfabeyle ilgili görüşlerinden bahsederek yazıyor: "Aldatılmış Kevakib" eserinin elyazılarından birinde Mirza Fetali Ahundzade yeni alfabeyle ilgili fikirlerini Yusuf Serraç`ın reform hakkındaki planında bu şekilde yansıttı:- Yusuf tehte cülus eder etmez erbabi marifetden birkaç kişi belirledi ki, bunlar hat-İslâmın teyfiri babında istişare edip isagt nukat ile ve huriya eraabın ithalatı ile küll ehl-İslâmın arz-savad çıkarmalarına bir vechi eshel peyda etsinler"(8; s.102). Mirza Fethali Ahundzade`nin ve Yusuf Serraç`ın görüşleri ve kavramları arasındaki eyniyyet onların her hareketinde kendini hissettirir. Yusuf Serraç eserin sonuna kadar Ahundzade`nin demokratik ve progresif fikirlerini gerçekleştiren imge olarak gözükür. Mirza Fethali Ahundzade tedbirli ve akıllı bir devlet başkanı, cesur bir reformcu olarak oluşturduğu Yusuf Serraç imgesinin cahil ortamda, siyah guruhçu zümre tarafından beğenilmesine çok üzülür. Hatta eserin sonunda Ahundzade kahramanı hakkında derin bir üzüntü ve aynı zamanda öldürücü bir kinaye ile bu satırları yazıyor: "Yusuf Serraç hergiz İran'ın şahı değildi. İraniler onu hile yüzünden padişah-mesnu etmişler. Böyle bir sadelik olurmu ki, kevakib kendilerini iranilere kandırıb biçare ve günahsız Yusuf Serraç`ı bahtsız ettiler? Şah Abbas`ı ayrı koyarak, kırk yıl devamlı onu şeffaflığına ve cebbarlığına bietina nazir oldular"(7; s.102).

"Yazar büyük reform planı ve programı ile padşahlığa başlamış Yusuf'un tavrlarında iki önemli yöne dikkat çekiyor. Onu geçici olarak görev başına getirmekle Mirza Fethali Ahundzade her şeyden önce, dıştan sağlam görünen feodalizmin ve despotizmin yönetiminin içten içe çürümüş ve puc olduğunu sergiliyor. Öte yandan, Ahundzade saltanat başına getirdiği kişiyi aşağı tabakalardan yoksul ve emekci kitlelerden alarak, halkın kendisinin kendi kaderini bağımsız olarak, çözmeye muktedir olduğunu, kendi işlerini her çeşit şahlardan daha iyi, daha akıllı yönetmek yeteneğine sahip olduğunu belirtmiş"(7; s.143).

Yusuf yeni çağın insanıdır. Dindar oğlu olmasına, dini eğitim almasına rağmen, o ne dünya görüşünde, ne de yaşamında dine bağlıdır. Girişim ve niyetlerinde kendi başına hareket etmesi kendisini felaketlere götürür. Mücadelelerde kendi başınadır, kendi arkasında halkı, mutluluğu için çarpışdığı yoksul kitlelerin sarsılmaz ve kadir gücünü tüm açıklığıyla hissedemiyor, kimin adına hareket ettiğini, kimin arzu ve iradesini temsil ettiğini bilmiyor, halkla kavuşmanın, halka dayanmanın, halktan güc almanın, onunla birlikte hareket etmenin yollarını bulamıyor. Yusuf`un kocaman reform planlarının gerçekleşmemesinin nedenini bu noktada aramamız gerekiyor.

Görüldüğü gibi, Ahundzade, bireyin kişisel özellikleri üzerinde özel olarak durmasa bile, bu eğilimlere kamu eylemleri, girişimleri, niyetleri ile dikkat çekiyor. Ahundzade sosyal ve bireysel, genel ve kişisel nitelikleri Yusuf Serraç imgesinde ayrım yapamayacak kadar başarıyla birleştiriyor. Bilindiği gibi, Ahundzade, bir ömür boyunca insanlara ve halkın mutluluğuna hizmet etmeni en yüksek amacı gibi düşünmüştür. "Aldatılmış Kevakib" eserindeki Yusuf Serraç imgesini oluşturmakla Ahundzade tüm ileri sürdüğü hususlara, çözmek istediği sorunlara, ortaya konduğu taleplere halkına faydalı olacak mevkiden yaklaşmıştır.

Yusuf Serraç kendi çevresinde bir grup zeki, gelişmiş insanları bir araya getirerek onlarla kendi görüşlerini paylaşırdı. Yusuf Serraç kendi arkadaşlarına ve düşüncelerini paylaştığı kişilere cesaretle kendhudadan (köy muhtarı) tutmuş padişaha kadar tüm hakimler ehli zeleme ve yol kesendir, söylüyor. Onlar her zaman kendi kişisel çıkarlarını düşünür, çaresiz halkı çeşitli ceza, vergiler aracılığıyla soyup talayır, kendi iş ve faaliyetlerinde hiçbir kanun-kurala uymuyorlar. Bir tesadüf sonucu İran şahı olan Yusuf Serraç ülkede toplumsal, siyasal ve ekonomik reform

çalışmaları yapmaya, kendi arzu ve isteklerini gerçekleştirmek adına faaliyete başlıyor. Bu toplantılar, reformlar sonuçunda İran'ın sosyo-politik yaşamında temelli değişimler yaşandı. İran devleti kalkınma yaşadı, insanların refah hali yükselmiş oldu. Aynı zamanda tüm vilayet başkanlarına halkın hukuklarını savunmaları emredildi. Kendi çıkarları için kimseye ceza vermesinler, burun-kulaklarını kesmesinler, gözlerini çıkarmasınlar, ölümle cezalandırmasınlar diye, özel gösteriş verildi. Yusuf Şah vilayet yetkililerine ciddi şekilde bundan yana rüşvet yolu ile görev sahibi olmak isteyenler hiç bir görev almasınlar, hakimlik görevine adaletli, merhametli ve yeteneği ile tanınan, devlet işlerini iyi bilenler alınsınlar diye emrediyor. Ülkede dini işlerin çözümlenmesi, din adamlarının haklarının kısıtlanması, şehir ve köylerde ruhanilerin sayının azaltılması hakkında özel emreder, mahkeme işlerinden uzaklaştırılır, bu işleri özel devlet yönetimine teslim eder, humus ve iman ihsanı toplanmasını kesin yasaklar.Ticaret ve tarımın gelişmesine, yolların tamir edilmesine, köprüler kurulmasına, kervansaraylar inşa edilmesine, dullara, yetim ve sakatlara bağışı verilmesine özel dikkat çeker, ülkesi ve halkı için faydalı olucak diğer işler yapar (7; s. 18). Eserin süje hattında yer alan Yusuf Serraç`ın başarılı faaliyeti aslında Ahundzade'nin hayallerinin, eğitimci görüşlerinin sanatsal yansımasıydı. Bilindiği gibi, Mirza Fethali Ahundzade kendi amcasının himayesinde ve yönetimi altında mükemmel dini eğitim alsa da, molla ve ahundların küsurlarını yakından gözlemleyip, ruhani olmak arzusundan vazgeçmiştir. Dikkat çekelim, Ahundzade gibi Yusuf Serraç`da ruhani olmak istiyor. Yazarın ve Yusuf Serraç`ın isteğinin temeli, İslâm bilgisine sahip olmak, dünyaya İslâm'ın ışığıyla açılmaktır. Fakat dinden kendi çıkarları için kullananlar, dinin asıl mahiyetini mövhumat, cehalet perdesi ile kapatanların "faaliyetleri" sonucu onlar bu isteklerinden vazgeçiyorlar. Ahundzade`nin ateist, dinsiz bir insan, yazar gibi değerlendirilmesinde bir yanlış olduğunu düşünürüm. Çünkü Peygamber Efendimiz beşikten mezara gibi okuyup öğrenmeyi tavsiye ettiği gibi, Ahundzade de toplumun eğitim alması, adalet ilkeleri ile yönetilmesini teşvik ediyor, dinin yanlış yöntemlerle tebliğini toplum için tehlike sanıyor. Dinimiz insanlar arasında eşitliği, humanistliyi, iyiliği, merhameti, cömertliği içerdiği gibi Ahundzade`nin tüm eserlerinde olduğu gibi "Aldatılmış Kevakib" eserinde de bu insani değerlerin tarif ve tebliği yer alıyor. Ahundzade, "Aldatılmış Kevakib" eserinde inatla yalancı din adamlarına, dini çıkarları için bir araç gibi kullananlara karşıydı. Ahundzade'nin din hakkındaki farklı görüşlerini, toplumda kausun ve mövhumatın yönetici bir hale gelmesiyle bağlayabiliriz. "Bu nedenle Ahundzade ruhanilerin, müneccimlerin utanmaz bir şekilde devlet işlerine karışmasıyla hükümdarları ellerinde oyuncak etmelerinden öfkeyle konuşarak, bu satırları yazıyor: "Bekti ki, ezbabi-hiyale ve erbabi-ükuli-selimeye konuşmak için bu zalimler, yani ulema yol vermezler ve ulemanın zoru, umur-uhraniyye, yani fanatizm yönünden bir katdır ki, olar hergiz kendilerini mahkum-hükm-selatin farz etmezler. Belki behilayi-zalik, kendilerini naib-imam-kaib ve Sahibeezzeman bilirler ve onların her birisi her diyarda kendini bağımsız ve bireysel asır olarak algılayıp ve kendisine isnat-ictihad vererek sadece kendisinin müritlerini ve mükellitlerini çoğaltmak fikrindedir, hatta uhraviyye yönünden ulemanın selatine dahi olara tabidirler ve selatinin gururunu kırmak için oları seraheten kelbi-asitami-imam hitab ederler. Selatinde bu emre bietina parmaklarının arasından nazirdirler. Başka seçenek yok. Zira ki, madam, ekaid-diniyye ulusun hayallerinde rasih ve istikrarlıdır. Bu isnadı, ref etmek selatinin gücünden haricdir"(4; s.11). Ahundzade kendilerini Sahibeezzaman bilen, adlandıran dolandırıcı mollaların ve ulemanın gerçekte kim olduğunu göstermeye çalışıyordu. Bundan yola çıkarak söyleyebiliriz ki, Ahundzade gerçek İslamın kurallarına sadık, fakat dinden kendi çıkarları için kullananlara düşman mevkideydi.

KAYNAKLAR

1. Ahundzade M.F. Eserleri, 3 ciltde, I cilt, Şark-Karb, Bakü, 2005, 296 s
2. Ahundzade M.F. Eserleri, 3 ciltde, II cilt, Şark-Karb, Bakü, 2005, 376 s.
3. Adıgüzel Sedat. Mirza Fetali Ahundov`un Doğu`nun Aydınlanması ve İlerlemesi Yolundaki Düşünceleri, www.ayk.gov.tr 20.07.2018
4. Azerbaycan Edebiyatı Tarihi. 3 ciltde, I cilt. Bakı: İlim, 1960, 590 s.
5. Azerbaycan Edebiyatı Tarihi. 3 ciltde, II cilt. Bakü: İlim, 1960, 960 s.

6. Azerbaycan ve Türk Dünyasının Filozof Edebiyatçısı Mirza Fethali Ahundzade, https://www.turkocaklari.org.tr/yazar/cengiz-aslan/azerbaycan-ve-turk-dunyasinin-filozof-edebiyatcisi-mirza-feth-ali-ahundzade-617, 22 ocak 2019
7. Bayramov. N. M.F. Ahundzade`nin Realizmi, .Bakü, Azerbaycan Devlet Neşriyatı
8. Efendiyev H. A. Mirza Fetali Ahundzade`nin Nesri. Azerbaycan Devlet Neşriyatı. Bakü: 1954,265 s.
9. Mir Celal Paşayev. Klasikler ve Çağdaşlar,Bakü, Azerbaycan Devlet neşriyatı.1980
10. Memmedov A. N. Nesrin Poetikası. Bakü: İlim, 1989, 287 s.
11. Memmedkuluzade C. H. Eserleri. VI cilt. Bakü: 1988, 403 s.
12. Veliyev. B. E. Ahundzade`nin Halk Sanatı, Bakü, Bakü, Azerbaycan SSR İlimler Akademisi Neşriyyatı.1989
13. https://99-turk-dunyasinin-ilk-drama-yazari-mirza-fethali-ahundzade/ 23.01. 2019

ATLAS II. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ
TAM METİN BİLDİRİ
15-17 ŞUBAT 2019 Mardin / Türkiye

UWE TIMM'İN "KUŞ ÇAYIRI" ADLI ROMANINDA BİREYSEL VE TOPLUMSAL İZDÜŞÜMLER
INDIVIDUAL AND SOCIAL PROJECTIONS IN UWE TIMM'S NOVEL "THE BIRD MEADOW"

Zennube ŞAHİN YILMAZ[1]

ÖZET

Alman Yazının çağdaş yazarlarından birisi olan Uwe Timm, hem postkolonyal akımın hem de 68 kuşağının önemli bir temsilcisidir. İnsanı toplumsal ve tarihsel arka planı ile ele alan Timm, kurgu dünyasında politik olayları oldukça etkili bir dil ile işler. Otobiyografik verilerin oldukça sık rastlandığı Timm yapıtları, bu doğrultuda hem biyografik hem de sosyo-politik bir zeminde gelişir. Bu yüzden, geçmişle hesaplaşma konusu onun yapıtlarının temel belirleyeni olarak kabul edilebilir, ayrıca bu hesaplaşmanın merkezinde yer alan insan, hem bireysel hem de sosyal açıdan çoğunlukla kurgusal bir gerçeklikte göz önüne serilir.

Nasyonal sosyalist geçmişi, kolonyal etkileri, soykırımı, tarih bilincini ve insanın değerini irdeleyen yapıtları ile ün kazanan Timm, "Kuş Çayırı" romanında Eschenbach adlı figür ile insanı, duyguları ve insanı değerleri ön planda tutar. Yazar, herkesten uzak bir adada yaşayan Eschenbach'ın geçmişteki hayatına, duygu dünyasına ve hatıralarına tanık eder okuru. Tarihsel bir çerçevede şekillendirdiği romanları ile Timm, bu kez "Kuş Çayırı" romanında figürün hatıraları ile bambaşka bir dünyanın kapılarını açar. Roman, bir zamanlar her şeye sahip olan Eschebach'ın bir adada hiçbir şeyi olmadan yaşamaya başlaması ile hem modern dönem insanına hem de duyguların, hırsların ve arzuların insanları ele geçirmesine vurgu yapar. Bu doğrultuda gelişen "Kuş Çayırı" romanı, Timm'in kurgu dünyasını farklı bir perspektif ile zenginleştirir. Timm, bu romanında politik iktidarın yerine arzu iktidarını ön plana çıkarır.

Anahtar Kelimeler: Duygu Dünyası – Arzu İktidarı, Toplumsal ve Bireysel Çatışma, Modernite, Değerler Sistemi

ABSTRACT

Uwe Timm, one of the contemporary writers of the German manuscript, is an important representative of both the postcolonial flow and the 68 generation. Timm, who takes man with his social and historical background by the hand, treats political events in his fiction world with highly effective language. Timm works, where autobiographical data are quite common, develop in both biographical and socio-political grounds. Therefore, the subject of settling with the past can be considered as the main determinant of his works, also the person who is the focus of this reckoning, shows up in terms of individual and social aspects in a fictional reality.

Timm, who has gained a reputation with his works investigating the national socialist past, colonial influences, genocide, the consciousness of history and the value of human, keeps the human, emotions and human values in the foreground with the figure named Eschenbach in the novel "The Bird Meadow". The author witnesses the past life, emotion and memories of Eschenbach, who lives on an island far away from everyone. Timm, with his novels shaped in a historical framework, " opens the doors of a completely different world with the memories of the figure in this novel The Bird Meadow. Novel, once upon a time when Eschebach having everything, began to live on an island with nothing, emphasizes both the modern era and the seizure of emotions, ambitions and desires. In this direction devoleped Novel "The Bird Meadow" enriches Timm's world of fiction with a different perspective. In this novel, Timm highlights the desire power instead of political power.

[1] Dr. Öğr. Üyesi., Atatürk Üniversitesi, zsahin@atauni.edu.tr

Keywords: World of Emotion- Power of Desire, Social and Individual Conflict, Modernity, Values System

1. GİRİŞ

68 kuşağının önemli temsilcilerinden ve aynı zamanda Alman yazınının çağdaş yazarlarından birisi olan Uwe Timm, 1940 yılında Hamburg'da doğmuş ve otoriter babası ile sık sık sorun yaşayan bir çocuk olarak sıcak bir aile içerisinde büyümemiştir. Germanistik ve Felsefe eğitimi alan Timm, 1968 yılında ortaya çıkan öğrenci ayaklanmalarına Alman Sosyalist Öğrenci Birliği üyesi olarak aktif bir biçimde katılmış ve dönemin ideolojik savaşına dahil olmuştur.

Uwe Timm, Peter Schneider, Bernhard Vesper, Karin Struck, Eva Demski gibi yazarlar arasındadır ve 1960'lı yıllarda Böll, Grass, Johnson gibi yazarlardan sonra Nasyonal Sosyalizmi ele alan önemli yapıtlar üretmiştir. O, Nasyonal Sosyalizm ile tartışma içinde olmayı, hem vatandaşlık hem de halkı bilinçlendirme anlamında yazarlık görevi olarak görmüştür. (Barner, 2006: 602-605)

Nasyonal Sosyalist geçmişin yanı sıra çocuk edebiyatı ile de yakından ilgilenen Timm'in "Die Piratenamsel" (1983), "Der Schatz auf Pagensand" (1995) gibi kitapları ve özellikle büyük bir başarı kazandığı "Rennschwein Rudi Rüssel" (1989) adlı yapıtı ona farklı bir yön kazandırmıştır. Rennschwein Rudi Rüssel adlı kitabı ile yazar, 1990 yılında Deutschen Jugendliteraturpreis ve 1996 yılında Bayerischer Filmpreis (Kinderfilmpreis) für "Rennschwein Rudi Rüssel" gibi ödülleri almaya hak kazanmıştır. (Hayer – Schröder, 2018: 375-383)

İtalyan ressam Caravaggio, Komünist partisi üyelerinden ve aynı zamanda sosyalist bir kuramcı olan Gramsci ve Kipphardt'tan oldukça etkilenen Timm, iktidar ilişkilerini yazının yansıtması gerektiği düşüncesiyle yapıtlarını kaleme alır ve bunu kendisine bir görev bilir. Bu yüzden belirli bir ideolojik angajman doğrultusunda yazan Timm, yazın dünyasını baskının olmadığı bir alan olarak değerlendirir. (Czapla, Fattori, 2008: 17-18)

II. UWE TIMM'İN YAPITLARINA GENEL BİR BAKIŞ

Timm'in yapıtları tarih, politika ve ideolojiyle edebi bir tartışma olarak değerlendirilir. Aynı zamanda bu yapıtlarda tarihi yeniden yapılandırma ve yazma da söz konusudur. Timm, geçmişi, yaşanılanları hatırlatma, unutturmama amacı ile bu tartışmayı, hesaplaşmayı her zaman yapıtlarının merkezinde tutmaktadır. (Marx, 2007: 70) Onun romanları geçmişle bir köprü görevi üstlenir. Yapıtlarının tarihsel arka planı, çoğu zaman metinlerinde kullandığı tarihsel belgelerle ve kayıtlarla kendisini gösterir. Tarihsel dokunun izi, Timm'in yapıtlarında aranılacak bir biçimde değildir, çünkü bu doku kendisini açıkça hep hissettirir. (Schulze, 2015: 40-46)

İlk romanı "Heisser Sommer" 'de (1974) öğrenci ayaklanmalarını aktaran Timm, bu romanı ile büyük bir yankı uyandırmıştır. "Kerbels Flucht" (1980), "Rot" (2001) ve "Der Freund und der Fremde" (2005) gibi romanları da "Heisser Sommer"'den sonra yine öğrenci ayaklanmalarına odaklanan ve 1960'lı yıllarda Batı Almanya'da yaşanılan olayları ele alan önemli yapıtları arasındadır. (Finlay- Cornils, 2006: 55)

Otoriter bir baba baskısı altında büyüyen Timm'in Nasyonal Sosyalist Birliğe üye olan abisi Ukrayna'da ölmüş ve Timm, abisi ile olan ilişkisini "Am Beispiel meines Bruders" (2003) adlı romanında aktarmıştır. (Molitor, 2012: 72) Romanda abisi Karl-Heinz Timm'in Nasyonal Sosyalist Birliğe gönüllü olarak katılımını ve hatıralarını ele alan Timm, bu hatıralardan hareketle aslında kendi aile geçmişini arama girişiminde bulunmuştur. Bu girişim, yazarın kendi aidiyetini, kimliğini arama çabası olarak da değerlendirilmiştir. (Meyer, 2012: 3-4) Ailevi ilişkilerini yeniden yapılandırdığı bu romanında yazar, eleştirel bir bakış açısına hakimken aile geçmişine yakınlaşmasından dolayı da yer yer duygusal bir tutum takınmıştır. Yazarın bu

duygusal tutumunun yanı sıra romandaki otobiyografik veriler de oldukça dikkat çekmiştir. Söz konusu romanda, jenerasyon çatışması da ön planda tutulmuştur. (Wendland, 2016: 2-3)

Yazara olan ilgi, postkolonyal geçmişi oldukça başarılı bir biçimde aktaran "Morenga" (1978) ve 1945 yılı savaş sonrası dönemi ve toplumsal değişimleri işleyen "Die Entdeckung der Currywurst" (1993) adlı romanlarının filmleştirilmesi ile büyük oranda artış göstermiştir. Timm, söz konusu romanları ile okuru hem postkolonyal geçmişe dair bilgilendirmiş hem de toplumsal ve siyasal değişimlere tanık etmiştir. Timm için önemli olan nokta, sadece konu değildir. Romanın belirleyici yönü aynı zamanda anlatım biçimidir. Özellikle Morenga romanı, yazarın gerçeklik-kurmaca ilişkisi bağlamında ele aldığı ve bu doğrultuda anlatım biçiminin ön plana çıktığı bir yapıtıdır. Gerçeklik ve kurmaca arasındaki ince çizgiyi oldukça başarılı bir biçimde koruyan Timm, kurgu dünyasını bu ince çizgi çerçevesinde netleştirir. (Gansel – Zimniak, 2010: 63-68)

Uwe Timm, siyasal ve toplumsal olayların merkezinde yer alan bir yazar olarak gerçeği ve kurmacayı yapıtlarında birleştirir. Yazın dünyasında gerçeklik- insan-toplum gibi konuları ele alır ve yazının topluma hizmete etmesi gerektiği düşüncesi ile yapıtlarını kaleme alır. Onun yapıtlarının belirleyici noktası, topluma karşı takındığı bu tutumudur. Politik ve ideolojik bir arka plana sahip olan yapıtları, onun toplumu/insanları politik açıdan bilinçlendirme amacından kaynaklanır. (Tepebaşılı, 2002: 17-30)

Yazar, 2003 yılında yayımlattığı "Kuş Çayırı" (Timm, 2016) adlı romanı ile çizdiği yazın konseptine tamamen farklı bir perspektif kazandırır. Timm, ele aldığı ideoloji, politika ve tarih gibi konuların dışında bu kez tamamen insanın duygu dünyasına yönelen bir roman ile karşımıza çıkar. Kuş Çayırı, toplumsal tarih konusunu bir tarafa bırakan, sadece insanın duygularına odaklanan bir yapıt olması nedeniyle Timm'in roman geleneğinden ayrılır. Modern dönem insanının duygu dünyasını oldukça ayrıntılı bir biçimde ele alan Timm, insana/topluma karşı ideolojik olan tutumunu bu romanında değiştirir. Daha çok insani değerlerin yok sayılmasına, ahlaktan yoksun bireylere, sadakatsizliğe, ilişkilerin sahteliğine, aldatmaya odaklanan roman, bu doğrultuda bireysel ve toplumsal izdüşümleri figürlerin yaşantıları ve ilişki anlayışları ile somutlaştırır.

III. DEĞERLERİN DEĞİŞİMİ

Değer kavramı, bireyin mentalitesi, gerçekleri, yaşam felsefesi, ile yakından ilgilidir. Dinsel değerler, ahlaki değerler, kültürel değerler, sanatsal değerler, toplumsal değerler gibi çeşitlere ayrılan değerler sistemi, bir bütün olarak bireyin kültürel şekillenmesine zemin hazırlar. Birey, hissetme, düşüme ve eyleme geçirme durumunu hem kendi kimliğiyle hem de çevresiyle bütünleşerek yerine getirir. Bu doğrultuda gösterdiği sapkınlıklar, anormallikler ve rahatsızlıklar onun değerler sistemini çevreler. Bu çerçevede ortaya çıkan yanlışlıklar, kabul görmeyecek davranışlar değerlerin değişmesine neden olur ve birey, kendisi için çizdiği yolda değişimin etkisiyle sarsıntıya uğrar ve başarılı olamaz. Bu bağlamda, değerlerin bireyin hayatında mutlu, mutsuz olma durumunu etkilediği ortaya çıkar. (Krenz, 1-5)

Her dönemim ve her toplumun bir değişim süreci söz konusudur. Bu sürecin arka planında politik, ideolojik ve ekonomik değişimler yer almaktadır. Bu değişimler, zamanla sosyal değişimleri tetikler ve bireylerin yaşam standartlarını farklılaştırır. Ancak bu yaşam standartlarının değişimi, bireyleri bir yandan olumlu etkilerken bir yandan da olumsuz etkilemektedir. Bu olumsuz etkiyi tetikleyen durumlardan birisi de yozlaşmadır. Max Nordau'ya göre yozlaşma, bireyin varlığından, özelliklerinden, davranış biçimlerinden, mental ve kişilik yapısından, üretiminden başlayarak bütün toplumu etkiler. Bu bağlamda Nordau, yozlaşma kelimesini kavram olarak Entartug ifadesini Degeneration ile özdeşleştirir. O, degenerieren ve entarten fiillerini yozlaşma için kullanır ve 19. Yüzyılda Sanat Teorisinde, Kültür Eleştirisinde, Irk ve Kimlik tartışmalarının kökeninde entarten fiilinin yer aldığını belirtir. 20. Yüzyılda ise

kavram, bireysel ve sosyal açıdan kabul görmeyen durumlar, yanlışlıklar ve ahlaki değerlendirmeler için kullanılmaya başlanır. (Nordau, 2013: 773-780)

Değerlerin değişimi, son dönemlerde yazın dünyasında çok tartışılan konulardan birisi olmuştur. Değerlerin değişimi, Ottfried Höffe'ye göre aslında bir erdem sorunudur. Höffe, bu yüzden değer ve erdem kavramlarını yan yana koyar. Hatta Platon'un erdem kataloğu bu bağlamda önemli görülür. Birisi, hoşgörü, hak, eşitlik ve cesarete, diğeri ise dakiklik, düzen sevgisi, başarılı olma ve tasarruf gibi bireyin hayatını şekillendiren olgulardır. Ahlak, suç ve utanç da genel olarak Karl Max'ın kapitalist sisteminin kökeninde yer alan ekonomik düzene göndermede bulunur. Bu göndermede şüphesiz bireyin arzularının önemli bir payı vardır. Her şeye sahip olma arzusu ile körüklenen erdem ve değer değişimi, hedonist bencilliğe kadar ilerler ve bireyin isteklerine ve amaçlarına göre davranmasında kışkırtıcı bir rol üstlenir. (Heinzlmaier, 2011: 8)

Tarihsel deneyimlerin evrimsel bir sonucu olarak kabul edilen değerler sistemi, ahlakı ve erdemi öncü kılar. Sosyo-kültürel sistemde birey, belirli değer yargıları kapsamında hayatını şekillendirirken bu yargılara ters düşen değer kaybettiren ya da değersizleştiren tutumlar ahlakın sınır çizgisini zorlar. Rupert Lay, ahlakın gücünü bireyin birey olarak ve kalarak değer yargılarına sahip çıkması ya da bu yargıları yok sayması ile netleştirir. O, insani yönleri koruyarak değişimlere ayak uydurmayı vurgular. (Lay, 1991: 8-17)

Nitekim çalışmamızda ele aldığımız Uwe Timm, değerler konusunda modern insanın dünyayı algılama biçimine odaklanırken, bireyin kendisine değer verme eksikliğinden dolayı eylemlerine ve davranışlarına da değer vermemesine vurgu yapar. Timm, günlük yaşamı gözlemleyerek sistemin kurbanı olan bireyi yazın dünyasına taşır. Bu bağlamda, yazına önemli bir bilinçlendirme görevi yükler. (Pacynıak, 2013: 129-136)

IV. "KUŞ ÇAYIRI" ROMANINDA TOPLUMSAL VE BİREYSEL İZDÜŞÜMLER

Adada Yaşam

Uwe Timm'in diğer yapıtlarından konu olarak oldukça farklı bir görüntü çizen Kuş Çayırı romanı, yazarın modern dönem insanının ahlaki açıdan giderek yozlaşmasına ve sahte ilişkilerin hem bireysel hem de toplumsal hayattaki etkisine dikkat çeker. Bir ada tasviri ile romana başlayan o anlatıcı, kendi perspektifinden romanın başkişisi Eschenbach'ın adada ne iş yaptığını aktarır. Bu aktarımında figürün adını belirtmez. Bu kişinin Eschenbach olduğu ancak sayfalar sonra anlaşılır;

> "Sabah sahil boyunca yürümüştü, yüz metre, her üç günde bir bu mesafeyi arşınlayıp sahile vuran eşya arardı. Bugünküler: bir sprey kutusu, içinde haplar olan küçük bir cam tüp, Adidas marka mavi bir lastik ayakkabı, bir kutu mavi yat cilası –içinde kalanı ölçtü, 0,5 litre–, bir kutu çikolatalı mus, mavi bir çöp torbası. Çöpleri plastik bir torbaya topladı, kulübeye taşıdı, ayda bir kez sular alçaldığında at arabasıyla torbayı anakaraya götürürdü." (Timm, 2016: 9)

Dalgaların sahile attığı eşyaları kaydeden Eschenbach, her sabah yaptığı gibi çayını içerken Nigehörn'deki kuş sürüsünü gözlemler. Kuş sürülerini inceler ve ne tür kuşlar olduklarını ve tahmini sayılarını bir kenara not eder. Çalan telefonu açan adam, telefonda en son 6 ay önce duyduğu sesi duyar ve birden irkilir. Telefondaki kadının görüşme isteğine oldukça şaşırır. Çünkü 6 ay önce bu ses, telesekreterde ona şu cümleleri kurar; "Lütfen. Artık beni arama. Artık istemiyorum ve yapamıyorum. Anlıyor musun? Kararım kesin." (Timm, 2016: 10) Onun adaya gelen ziyaretçiler için izin alması gerekmektedir. Adaya sadece yaz aylarında ziyaretçi kabul edilir ve rutin olarak erzak getirmek için çiftçi Jessen gelir. Bu yüzden Resmi Daire'yi arar ve izin ister. İçini ilk anda duyduğu sevincin yerine bir huzursuzluk kaplar. Bir oturma odası ve üç küçük odadan oluşan bir kulübede bir kadınla olma düşüncesi onu ürkütür. Çünkü son aylarda

bu küçük kulübede yalnız, her şeyden uzak yaşamaya başlar. Birisiyle yaşama fikri, onu huzursuz eder.

Uyuyamadığı zamanlarda kendi kendisine yüksek sesle konuşan Eschenbach, bu konuşmayı sadece kendi kendisiyle yapmaz. Ölü ya da diri dostları ve düşmanları, hatta ruhlar bile onun sohbet arkadaşları olur;

> "Ne tuhaftır ki burada ona şehirdekinden çok daha sık uğruyorlardı, yıllardır görmedikleri ve pek fazla düşünmedikleri bile. Burada ona geliyorlardı, belki de bunun nedeni hemen hemen her zaman esen rüzgardı, uzaktan gelen dalga şırıltısıydı, kuşların çığlıkları –evet, çığlık atıyorlardı- ve insan seslerinin eksikliğiydi. Ruhlar ete kemiğe bürünüp çoğunlukla geceleri yanına sokuluyordu, ama ara sıra gündüzleri de öyle yaklaşıyorlardı ki, onları belirgin bir biçimde görüyordu. Şöyle bir anmakla kalmıyor, onlarla hayalinde konuşuyordu." (Timm, 2016: 13)

Yalnızlıktan hayalindeki insanlarla konuşan Eschenbach'ın şehre veda ettiği, artık bir kuş bekçisi olarak bu adada yaşadığı aktarılır. Bir adada yaşama fikri herkesin birden kabul edeceği bir durum olmamakla birlikte, Eschenbach bu teklifi hemen kabul eder. Onun bu teklifi hiç tereddüt etmeden kabul etmesinin ardında yatan neden, anlatıcının roman boyunca aktardığı durumdur.

Kadın, ikici kez adayı arar ve Eschenbach ile görüşerek geleceğini söyler. Ancak kadının gülerek ona neden bir adaya yerleştiğini sorması, Eschenbach'ı şaşırtır. Deniz kıyısında yaşama fikri Eschenbach'ı cezbeder ve uzun bir süre yalnız kalmanın kendisine iyi geleceğini düşünür; "Sorumlu olduğu o felaketten, iflastan sonra, şikayet edecek bir nedeni de yoktu. Dibe vurmuştu. "Vurmuştu" sözü yanlıştı. Çakılmıştı. Şimdi, siparişler ve işler geldikçe para kazanıyordu." (Timm, 2016: 19) Eschenbach'ın iflas etmeden önce ne iş yaptığını anlatan anlatıcı, onun sosyal yardım talep etmeden yaşama isteğini vurgular; "Destekten de yararlanırdı, utanmazdı; ama işi ilginçti, hatta hoşuna gidiyordu. Gezi kitapları basan bir yayınevi için tam üç yıldır şehir ve doğa rehberleri yayına hazırlıyordu. Hiç görmediği ve göremeyeceği şehirler ve ülkelerde geziyordu, (…)" (Timm, 2016: 19) Romanda kronolojik sıraya uymadan bir aktarım gerçekleştiren anlatıcı, önce Eschenbach'ın adada yaşadığı bilgisini verir, daha sonra da onu ada yaşamına sevk eden durumları aktarır. Eschenbach'ı arayan kadın ile olan ilişkisini aktarırken, yer yer ada hayatına dair bilgiler de verir.

Eschenbach ve Selma Arasındaki İlişki

Eschenbach'ın iki yıldır birlikte yaşadığı Selma adındaki Polonya asıllı kadın bir gümüş işlemecisidir. Selma, Eschenbach ile evlenmek ister, ancak Eschenbach daha önce bir evlilik yaptığı için tekrar evlenmeye niyetli değildir. O, ilişkilerinde istikrarlı değildir. Önceden evlenmiş ve Sabrina adında bir kızı olmuştur. Eski karısının sürekli farklı erkeklerle birlikte olması ve kendisinin de farklı kadınlarla olması, onun yadırgadığı bir durum değildir. Ama kızı Sabrina'nın sağlam karakterli ve mücadeleci ruhlu olmasına hayret eder. Adada yaşamaya başlamadan önce Sabrina'nın yanına gelmesiyle bir kızı olduğunu hatırlar. Hatta Sabrina'ya annesini sorduğunda durumu şöyle yorumlar; "Bu aptal anne kelimesi, birlikte geçirdikleri dönemden günümüze uzanan, ailenin son kalıntısıydı." (Timm, 2016: 220) Bu da aile kavramı ile dalga geçtiğini gösterir ve aileye olan bakış açısını somutlaştırır. Bu bakış açısıyla yaşayan Eschenbach, Selma'nın evlilik ve çocuk sahibi olma isteklerine karşı çıkar.

Selma, hem şehir hayatında hem de ada hayatında Eschenbach'a her zaman destek olan bir kadındır. Hatta Eschenbach'ın adada yaşadığı dönemde onun hayali sohbet arkadaşı olur. Selma, Eschenabach'a göre daha enerjik bir kadındır. Gümüş bilezik işleyerek ve satarak kazandığı parayı Eschenbach ile gideceği tatiller için kullanır. Eschenbach'a göre daha hareketli bir yaşamı seçen Selma, onu çoğunlukla mutlu eder. Eschenbach ise onunla gideceği tatillerden önce

gecelerce çalışır ve daha sonra Selma ile tatile gider. Selma, konuşmalarının arasında Eschenbach'tan önceki kendisini antika tüccarı olarak tanıtan ama aslında silah tüccarı olan sevgilisinden bahseder ve onunla birlikte yaptığı Çin seyahatinden Ming bir vazoyu Eschenbach'a hediye eder. Selma'nın ve Eschenbach'ın bu tavrı kişilerin ahlaki yönüne vurgu yapar. Bu vazonun Eschenbach'ın aldığı en değerli hediye olması da durumun başka bir ilginç tarafıdır; "Daha sonra vazoyu Eschenbach'a hediye etmişti, öylesine, doğum gününde. Eschenbach'ın şimdiye dek aldığı en değerli doğum günü hediyesi." (Timm, 2016: 26) Hediyenin nereden ya da kimden geldiği değil ne olduğu önemlidir Eschenbach için. Bu hediye, bireysel ya da toplumsal değerler sisteminde kolay kabul edilebilecek bir durum olmasa da Eschenbach tarafından oldukça olumlu karşılanır ve Eschenbach, bu hediyeyi severek kabul eder. Eski sevgilisinin hediyesini yeni sevgilisine hatta birlikte yaşadığı erkek arkadaşına hediye etmesi de Selma'nın değer yargıları konusundaki durumunu ortaya koyar. Hem Selma'nın hem de Eschenbach'ın hediyeye karşı gösterdikleri tutum benzerdir ve ayrıca da geleneksel toplumlar için yadırganabilecek bir durumdur.

Bir gece Eschenbach ve Selma, Selma'nın eski erkek arkadaşları hakkında konuşurlar ve Eschenbach, ona neden o kişileri söylemediğini öğrenmeye çalışır. Selma ise onun bu merakını şu cümlelerle giderir;

> "İnsan bir şamanla yattıysa bunu anlatmamalı, (…) New Mexiko ve Arizona'da tam bir ay, Berlin'de iki ay. Harald zaten anlattığı için, şimdi o da konuşabilirmiş. Albuquerque'te Hopi takıntılarını incelerken, orada tanıştığı ve reklam sektöründe çalışan Amerikalı erkek arkadaşı Tom'la Rocky Dağları'na tura çıkmıştı. (…) Reklamcı çocuğa da hiç numara yapmadım. Üçüncü gün postaladım." (Timm, 2016: 63-64)

Selma'nın eski erkek arkadaşlarına dair dile getirdiği bu cümleler, onun ilişki anlayışını net bir biçimde açığa çıkarır. Yukarıdaki kesitte de görüldüğü üzere Selma, bir sevgiliden başka bir sevgiliye koşan imajı ile hem bireysel hem de toplumsal boyutta sadık bir kadın imajı çizmemektedir.

Anlatıcı, Eschenbach'ın adadaki arkadaşlarını anlatırken Selma'nın Eschenbach'a olan yakınlığına dikkat çeker; "Selma hala ona ne kadar yakın, ne kadar dostça davranıyor ve kin gütmüyor, burada, adada da, hayalet arkadaş olarak da sıcaklığı gelecek için duyduğu sevinç, bedensel olarak kendini adaması hissediliyor." (Timm, 2016: 28) Selma, Eschenbach'a çok yakın bir kadın olarak her zaman onun yanında olduğunu hissettirir. Eschenbach, kulübesinde geceleri kendi kendisine "Seninle mutluydum." (Timm, 2016: 38) şeklinde itiraf eder. Selma ile olan anları düşünür.

İlişkileri boyunca Selma, her zaman Eschenbach için fedakarlık yapan taraf olur. Eschenbach'ın ilgisizliğinden yakınsa da bunu ona hissettirmek istemez. Onunla görüşmek ister, ancak Eschenbach, ona işinin olduğunu ve görüşemeyeceklerini dile getirir. Bu durum karşısında Selma'nın tepkisi oldukça sert olur; "Sustalı maymun, diye harf harf kodladı Selma telefonda. İşine geldiğinde orada olmalıyım. Ama ben bir şey isteyecek olsam, sen istemezsin. Adı da, yapamam, olur. Olmaz, olur. Randevular, Buluşmalar, Toplantılar. Şimdi de bana işinle gelme. Ben de çalışıyorum, anlıyor musun?" (Timm, 2016: 105) Selma çıldırmış gibi bağırır. Her defasında yaşadığı bu öfke anlarını daha sonra boşver diyerek geçiştirir, konuyu fazla uzatmaz.

Selma, her şeye rağmen Eschenbach'tan vazgeçmez. Eschenbach ile yaşadığı bütün kötü olaylara rağmen, ona hiç kıyamaz ve ona olan ilgisini hiç azaltmaz. Eschenbach'ın iflastan dolayı kötü olduğu dönemlerde dahi onu teselli etmek için Selma gelir ve kapısına şişe sütler bırakır. Ancak Eschenbach, Anna'nın gelmesini dilediği için karşısında Selma'yı gördüğünde hayal kırıklığına uğrar ve kapıyı açmaz. Selma'nın seslenmesi üzerine aralarında kısa bir diyalog gelişir; "Kapıyı

aç! Neler oluyor? Yardıma ihtiyacın var mı? Hiçbir şeye ihtiyacım yok. Kapıyı açmadan onu başından savdı." (Timm, 2016: 161) Anna ile olan ilişkisini öğrenen Selma, yine de Eschenbach'ı bırakmaz. Selma'nın bu ilişkiye tepkisi şu şekildedir; "Selma biraz kendini toplayınca, her şey sizi birbirine itti, dedi o zaman galeride, o korkunç insanların yanında sezdim, evet kalbim sıkıştı, ama geçer diye umdum, dedi; yine ağlıyordu, sonradan birlikte olduğunuzu anladım, hissettim işte. Yine benim olacağını umdum." (Timm, 2016: 167) Eschenbach, ona bu durumu yaşattığı için üzüntü duyar. Selma'nın durumuna üzülmesine rağmen Anna'dan da vazgeçemez.

Eschenbach - Anna İlişkisi ve Eschenbach'ın Sonu

Eschenbach, şehir planlaması üzerine yapılan konferansta bir kadınla tanışır. Kadının kim olduğunu bilmeden sandalyeye koyduğu ellerine dikkat eder ve tırnaklarının ojesiz olduğunu fark eder, bunu da şu şekilde yorumlar; "Tırnakları ojeli değildi. Çocukları olduğuna dair tahmini sonradan doğru çıkacaktı." (Timm, 2016: 22) Anlatıcı, bu cümlede bir tahminden bahsederek Eschenbach'ın iç dünyasına girer ve onun tahminini açığa vurur. Bu konferans kesitinde tanıştığı kadının Eschenbach'ın adaya yerleşmesine neden olan kadın olduğu ancak sayfalar sonra anlaşılır. Konferansın ardından kadınla konuşan Eschenbach, kadına mesleğini şu şekilde aktarır; "İşleri basitleştirmek, düzensizliğe düzen getirmek; bu da yeni düzensizlikler getiriyor. (…) Bir yazılım firması yönetiyorum, dedi Eschenbach –olduğundan önemsiz göstererek; çünkü firma ona aitti. (…) Programlar geliştiriyoruz, bunlar her şeyi daha hızlı ve daha etkin hale getiriyor. Hayır getirmesi bekleniyor." (Timm, 2016: 23) Eschenbach'ın tam olarak ne iş yaptığını, teoloji ve sosyoloji eğitimi aldığını ve arkadaşı Fred ile yazılım Firması kurduğunu ancak bu sohbet aracılığı ile öğrenme fırsatı buluruz. Kadın, Anna adında bir öğretmendir. Konuşmaları sırasında bir bey gelir ve kadını alır götürür. Bu şekilde kadından ayrılan Eschenbach, daha sonra şehir planlaması üzerine yapılan bütün konferanslara bu kadını tekrar görmek için gider, ancak ona bir türlü rastlayamadığı için kendisini çocuk gibi hisseder. Bir galericiden aldığı davet üzerine o galerici için gümüş bir bilezik işleyen Selma, bu davete Eschenbach ile birlikte gider, Eschenbach'ın orada gördüğü kadına dik dik bakmasından rahatsız olur. Anlatıcı, bu anı şu şekilde aktarır;

> "Selma'yla salona girip de etrafta duranların arasında onu fark ettiği an ürperti duydu, kesinlikle sevinç ya da coşku değil, birden ürperiverdi. Soğuk ışıkta yine pirinç rengi parlayan dolgun saçlarını toplamıştı. Siyah, dar kesimli, beyaz yakalı bir elbise. Konferans akşamı onu Eschenbach'tan kaçıran adamla ve başka konuklarla sohbet ediyordu. Eschenbach, onu kendisine bakarken yakalayıp şaşırdı. Böylece selamlaştılar. Bu imge muhafaza edilmişti, şimdi bile, burada, kulübede, rahatsız edici bir kesinlik ve mekânsal derinlikle. Selma, onu dürttü, hatta sarstı; hey neler oluyor?" (Timm, 2016: 24)

Anlatıcı, yukarıdaki kesitte onların ikinci kez karşılaşma anlarını oldukça detaylı bir biçimde aktarır ve Selma'nın bu durumdan duyduğu rahatsızlığı da ayrıca hissettirir.

Eschenbach'ın kadının adını duyduğu anda gösterdiği tepki de oldukça ilginçtir. Anna'nın adını analiz eder ve onun adını oldukça melodik bulur; "Eschenbach dedi ki, Anna melodik olduğu kadar dilbilimsel açıdan da ilginç bir isimmiş, çünkü bilindiği gibi hem düzden hem de tersten okunabiliyormuş ve ona, Latince öğretmenine, bilişimde de palindromlar olduğunu söyleyebilirmiş, ne var ki bir anlam oluşturmak zorunda değillermiş, sadece simetrik olarak bir ortanın etrafına kururlarmış." (Timm, 2016: 26) Eschenbach, bu kesitler ile Anna'ya dair farklı bir ilgisi olduğunu içten içe hisseder. Ama bunu gizlemek için uğraşır. Onun adından dahi etkilenmesi, bu ilginin bir sinyali olarak kabul edilebilir.

Eschenbach, sürekli Anna'yı düşünmeye başlar, kendisine engel olamaz. Anlatıcı, onu görme arzusunu "Yoğun bir susuzluktu bu." (Timm, 2016: 95) şeklinde yorumlar. Anna'nın eşi Ewald,

uçakla Shenzhen'e gittiğinde Eschenbach, onunla görüşmek ister. Bir gece barda buluşurlar ve sohbet ederler. Sohbet sırasında Eschenbach, bir an Anna'nın elini tutar ve Anna bir süre sonra elini çeker. Saat geç olduğunda birbirlerine sarılarak ayrılırlar ama Anna'nın parfümü Eschenbach'ta kalır; "Parfümü, tarifi çok zor olan bu koku, eve kadar Eschenbach'a eşlik eder." (Timm, 2016: 98) Daha sonra Anna'nın yanına Ulusal Galeriye giden Eschenbach, galeri çıkışında Anna ile başka bir bara gitmek için anlaşırlar; "Ewald hala büroda. Gelemez. (…) İyi öyleyse, diye düşündü Eschenbach, ama atölyesinde çalışan Selma'nın düşüncesini bir kenara itti." (Timm, 2016: 100) Eschenbach, Selma'nın gelip gelmemesini önemsemez, hatta onun atölyede olmasından mutlu olur. Bütün gece sohbet ederler ve ayrılırlar. Ertesi gün Eschenbach, Anna'yı tekrar arar ve onunla görüşmek istediğini dile getirir. Ancak Anna, artık onunla görüşmek ve yalnız buluşmak istemez. Daha sonra yeniden görüşmek isteyen Eschenbach'ın davetini Anna, bu kez kabul eder. Eschenbach, her şeyi açıklığa kavuşturmada kesin kararlıdır.

Eschenbach ile Anna barda buluşurlar. Anna, oldukça kesin bir biçimde artık görüşmemeleri gerektiğini ve bu buluşmalardan dolayı kendisini kötü hissettiğini anlatır;

> "Anna ona, her şeye ne kadar üzüldüğünü, saklanacak bir şey yaşanmamış olsa da, bu küçük yalandan ne kadar pişmanlık duyduğunu söyledi ve artık yalnız buluşmamalarını rica etti, burada oturmalarının bile beraberinde saklanacak yeni bir şey getirdiğini, onun- kendisinin de- bir an önce anlaması gerekiyordu. Bu sözler zorunlu olarak Ewald'e yönelikti. Evliliğin kendisi ve Ewald için ne anlama geldiğini ona söylemişti. Ancak evlilik sayesinde bu gelişigüzel arzulamanın kesildiğini. Eschenbach bu söze kulak kabartmıştı, günün birinde anketlerinin ve arattırmalarının konusu olacağını henüz bilmiyordu. (…) Bütün kasıtlara ve ahlaki düşüncelere karşı çıkan dilekler. Ve ileri sürülen bütün nedenler, dilek redaktörünü anlamak için son derece çaresizce denemeler. Bedenin beden duyduğu açlık ve susuzluk bu. Ama gelişigüzel bir bedene değil, onunla zenginleşerek kendi kendimizi güzelce tamamlayacağımızı umduğumuz yegane bedene." (Timm, 2016: 107)

Eschenbach, Anna'nın söyledikleri karşısında çok şaşırır ve üzülür. İş arkadaşlarıyla buluşmak zorunda olduğu için erken kalkan Eschenbach, daha sonraki görüşmelerinde Anna'nın neden oturmaya devam ettiğini merak eder. Birisiyle mi buluşacak diye düşünür; " (…), hayır dedi Anna, sadece orada oturmak ve Eschenbach'ın dudaklarının değdiği kadehten içmek istemiş." (Timm, 2016: 108) Anna'nın onun içtiği kadehten içmek istemesi, yaşadığı duygu yoğunluğuna bir işaret olarak kabul edilebilir.

İki gün sonra yeniden buluşan Eschenbach ve Anna sohbetleri sırasında birbirlerine hayranlıkla bakarlar. Anna, ona şu cümleleri dile getirir;

> "Bugün kocamı aldattım. Seninle. Onunla yattım; ama kollarımda sen vardın, açıkça hissedebiliyordum, tenini, ellerini, kokunu. Ve ona bakmadığı bir suskunluktan sonra şöyle dedi; İkimiz de şanslıyız. Partnerlerimizi seviyoruz. Öyleyse neden bu? Sevgi eksikliği duymuyoruz. Derin bir ahlaksızlık bu, mutlu olmak ve daha fazlasını istemek. Ölçüsüz bir şey." (Timm, 2016: 108)

Anna, yaşadıklarının nedenlerini sorgulamaya başlar. Yaptıklarına bir anlam veremez ve bunu büyük bir ahlaksızlık olarak algılar. Eschenbach ise tam tersi bir biçimde kalp atışlarını, konuştukları dili, kalbini hissettiğini dile getirir.

Son dönemlerde Eschenbach ve Anna daha çok buluşmaya başlarlar. Her ayrılma denemeleri yeni bir başlangıca götürür onları. Birbirlerini görmeden duramazlar. Eschenbach, insanların

Anna hakkında konuşmalarını can kulağı ile dinler ve Anna hakkında söylenilenleri merak eder. Anna, bir buluşmada ona görüşmemeleri gerektiğini açıklar;

> "Görüşmemeliyiz, der Anna. Ve o an onları yine birleştirdi. Anna'nın sözleri; Seni düşünüyorum. Sakin bir mutluluk bu. Ama seni görmek istemiyorum. Evliyim. Mutlu bir evliliğim var. Hiçbir eksiğim yok. Gerçekten. Hayır, dedi Eschenbach, ben varım. Evet, sen varsın, dedi Anna." (Timm, 2016: 144)

Eschenbach, Anna'ya çocuklarını da alıp kendisine gelmesini söyler, ancak Anna reddeder. Neredeyse çığlık atarak bitti der ona. "Lütfen. Artık yapamıyorum. Artık istemiyorum. Bırak beni. Arkasını döndü, caddeyi koşarak geçip mobilitenin yanına gitti, (…)" (Timm, 2016: 158) Günlerce Anna'yı arayan Eschenbach, ona bir türlü ulaşamaz. Anna, telefonunu kapatır ve buluşmaları için ara sıra kullandıkları sabit telefonu da telesekretere bağlar. Eschenbach'ın işteki durumları da günden güne kötüye gider, kredi almak için gittiği bankalardan olumsuz yanıt alır. Artık iflasın eğişine gelir ve haciz memurları evdeki her şeyine ve arabasına el koyar. Evden çıkmayan Eschenbach, sadece kredi görüşmeleri için bankaya gider ve sonra hemen tekrar eve geri gelip yatar. Çalan telefonlara cevap vermez. Eski hayatını sorgular ve şimdiki hayatını bir küvetin dibinde kalan suyun döne döne kaybolmasına benzetir. Başka bir şansının olmadığını mecburen yaşadığını, her şeyin anlamsızlaştığını düşünür;

> "Harekete geçmek, karar vermek, bir hedefi takip etmek için ona güç verem şey, bu güç tükenmiş gibiydi. Zayıftı, artık başaramayacağını biliyordu. Sarhoş değildi, ama sarhoşmuş gibi kafasını toplayamıyordu. Kendi içine çökmüş gibi hissediyordu. Dur durak bilmeyen bir düşüş." (Timm, 2016: 163-164)

Bütün bunların üzerine Anna, her şeyi Ewald'e anlatır. Ewald, Eschenbach'ın evini basar ve şiddetli bir biçimde kavga ederler. Anna, Eschenbach'ın telesekreterine not bırakır; "Anna'nın sesini duydu, ona her şeyi söylemiş. Bir an gelmiş, artık yalan söyleyememiş. Söyledim, dediğini duydu. Söylemek zorundaydım. Eschenbach onun uzun bir süre konuşmadan ağladığını duydu. Anna kendisiyle konuşuyormuş gibi, bu ağlamaya kulak kabarttı. Sonra Anna, başka bir şey söylemeden telefonu kapattı." (Timm, 2016: 165) Bu olayın ardından Eschenbach, kendisini terastan atmayı planlar, ancak terasın öldürücü yükseklikte olmadığını ve intiharın sadece dikkat çekici bir tutum olacağını düşünerek vazgeçer.

Anna, gitmeden önce Selma ile buluşur ve her şeyi Selma'ya anlatır. Anna, bu durumu "Aşkın zehri." (Timm, 2016: 189) olarak değerlendirir, çünkü çocukları babalarından ayrı kalmalarının acısını derinden hissederler. Selma, Anna ile yaptıkları görüşmeden sonra Ewald'in çocuklarını kaybettiğine daha çok üzülür ve ona daha çok yardım etmek ister. Ewald de bu dönemi Selma'nın yardımıyla ayakta kalarak geçirmeye çalışır. Hatta bu yardımından dolayı Eschenbach'a Selma'yı affetmesini söyler. Eschenbach da affedilecek bir şey olmadığını vurgular: "Affedilecek bir şey yok, dedi Eschenbach, ne olduysa oldu." (Timm, 2016: 191) Anna'dan bir türlü haber alamayan Eschenbach, Anna'nın ders verdiği liseye gider. Anna'yı bir kız arkadaşı ile okuldan çıkarken görür ve onunla konuşmaya çalışır. Ancak Anna, oldukça kesin bir biçimde onu reddeder. Daha sonra da hiç karşılaşmazlar. Onlar, ilişkileri boyunca hiç karşılaşmamışlar, hatta Anna bir keresinde tesadüf izlenimi yaratmaya çalışmıştır. Anna, otobüse binmiş ve bilinçli olarak ona çarpmıştır. Bu numara, ilk görüşmelerinin ardından gelişmiştir. Anlatıcı, Eschenbach'ın zaman ve mekan duygusunun değiştiğini dile getirir. Hatta Eschenbach'ın bu durumu geçmişin isyanı olarak değerlendirdiğini ifade eder. Anna ile olan ilişkisini sorgular; "Bir başkası hakkında, derinlere kazınmış fikrimiz vardır. Birden karşımıza birisi çıkar ve bu birisinin bizim kaderimiz olduğunu anlarız." (Timm, 2016: 170) Eschenbach, aşka dair şunu düşünür; "Aşk ile arzunun nasıl ayırt edilebileceğinin örneklerinden biri; Aşk vazgeçmeyi de bilir, arzu bilmez. Güçlü tarafı da budur, vazgeçemez. Ahlaki olmayan güçtür o."

(Timm, 2016: 224) Onun bu düşünceleri, bütün roman boyunca Anna ile olan ilişkisini somutlaştırır bir nitelik taşır. Aşk ve arzuyu birbirinden tamamen ayırır.

İflas hukuku avukatı, ona yeniden bir firma kurması için yardımcı olabileceğini söyler. Ancak Eschenbach, bu durumla hiç ilgilenmez. "Önce hazzın tadını çıkarmış, acılara yol açmış olan kendisi dibe vurduğu için onun memnun hisseder gibi oldu. Dengeleyici bir adalet varsa, burada etkisini göstermişti. Eschenbach meteliksizdi, kurtuluş gününe kadar işi bitikti, (…)" (Timm, 2016: 180) Hazzın tadını ağır ödediğinin farkında olan Eshenbach'ın geldiği son nokta tamamen bitmiş olduğu gerçeğidir. Bu yüzden yeniden başlamak için kesinlikle isteği kalmamıştır.

Eschenbach-Selma ve Anna – Ewald Buluşmaları

Eschenbach'ın Selma ile birlikte olması, Anna ile birlikte olmasına engel teşkil etmemiştir. Bu durum, Anna'nın Ewald ile evli olmasına rağmen Eschenbach ile ilişki yaşamasına engel olmaması ile aynıdır. Her ikisi de ilişkilerine rağmen başka ilişkilere, arzulara kucak açmıştır. Onların grup olarak sürekli bir araya gelmeleri de ahlaki yozlaşmanın başka bir örneğidir. Selma, tanışmalarının ardından Ewald ve Anna çiftini bir Çin lokantasına davet eder. Anna'nın bu davete sıcak bakması, Eschenbach'ı çok mutlu eder ve ajandasında yer alabilecek herhangi bir randevuyu kesinlikle iptal etmeye karar verir. Bu dörtlü akşam yemeğinde Eschenbach, Anna'nın tam karşısında oturmadığına pişman olur; "Yine bir hışırtı oldu ve Anna, Eschenbach'a buzu ve Schakleton'ı düşündüren açık gri ipeği altında bacak bacak üstüne attı. Eschenbach oraya bakmamak için kendini adamakıllı zorlamak zorunda kaldı, ama yine de baktı ve karşısında oturmadığına pişman oldu." (Timm, 2016: 45-46) Eschenbach, o anı sürekli gözünün önüne getirir ve o anı düşünmekten mutlu olur. Anna sigara içmek için dışarı çıkmak istediğinde Eschenbach da konuşmak için hemen ona eşlik eder. Anna'nın konuşmasını dikkatlice dinler ve tuhaf bir biçimde Anna'nın onu her şeyden kurtarabileceği hissine kapılır;

> "Eschenbach ise öylece duruyordu ve kadının ona bakışından, ona yönelmiş sakin bakışlarından ve onu dinleyişinden, tuhaf bir düşünceye kapıldı, hayır, sadece tek bir kelime; kurtuluş. O seni kurtarabilir. Neden mi kurtarabilir? Her şeyden. Kayıtsızlıktan. Anlamsızlıktan. Gelişigüzellikten. Henüz Anna'yı tanımıyordu; ama bu duygu çok belirgindi, bilinen bir gerçek gibi. Sonraları bunu her düşündüğünde, tuhaf, derdi kendi kendine." (Timm, 2016: 46)

Eschenbach'ın bu hissi, kendisini de oldukça şaşırtır. Anna'nın sigara içerken onunla hoş konuşması, Eschenbach'ı cezbeder. Anna'dan oldukça etkilenen Eschenbach, masaya döndüğünde Selma'nın elini Ewald'ın kolunda görür, ancak buna hiçbir şekilde tepki vermez. Eschenbach ve Selma eve giderlerken Selma, Ewald için şunları dile getirir; "(…), oltaya geleceğini biliyordum. (…) Ewald'ın. İki bilezikten birinin satılık olup olmadığını sordu." (Timm, 2016: 47) Anna'nın doğum günü için bu bileziği soran Ewald, Selma'nın yaptığı bu bileziği çok iyi bulur ve Selma da ondan alacağı para karşılığında Eschenbach'a seyahat teklif eder. Eschenbach, seyahatle ilgilenirken, Ewald'ın Anna için doğun günü hediyesi almasını ilginç bir biçimde pek umursamaz. Eschenbach, Selma'nın elini Ewald'in kolunda gördüğünde tepkisiz kalmasına rağmen, Anna'nın elini Ewald'ın omuzunda gördüğü an yıkılır. "(…) bu bir bıçak darbesi gibi indi." (Timm, 2016: 55) Eschenbach'ın Anna'ya olan duyguları, her görüşmede artar ve artık o, Anna'nın Ewald ile samimiyetine bozulur. Daha sonra birden Ewald ve Selma'nın ettikleri dansı izler; "Selma'nın iyi dans ediyor olması onu şaşırtmadı; ama kendi etrafında dönen, çemberler çizen, çiftleşme hareketleri sergileyen bu Ewald'in kıpkırmızı kafasıyla dansa hakim olması şaşırtıcıydı." (Timm, 2016: 58-59) Onların dansına asla müdahale etmez ve Anna'nın yanına gitmek için can atar. Anna, iki genç kadınla sohbet eder. Anlatıcının o anı anlatma biçimi oldukça detaylıdır; "(…), bir tanesi sırtına bir bebek bağlamıştı, bebeğin başı ve kolları narkoz almış gibi sarkıyordu, muhtemelen biraz önce emzirilmişti." (Timm, 2016: 61) Anlatıcı, bu kısımda bebeğin biraz önce emzirildiğine dair bir tahminde bulunur ve o anı yorumlar. Dansları bitince Anna ve Eschenbach'ın yanına gelen Selma ve Ewald'ın tepkileri oldukça ilginçtir. Çünkü Ewald, Anna için

bir salsa kraliçesi der ve Eschenbach'a Anna ile dans etmesini söyler. Selma ise o anlarda gözlerini Ewald'dan ayırmaz, Eschenbach ile hiç ilgilenmez.

Selma, Eschenbach, Anna ve kocası, dördü birlikte yine başka bir davette otururlarken Eschenbach, Selma'nın adını Anna'dan duyduğu an birden kendisini tuhaf hisseder; "Anna, gümüş bileziğe yakından bakmak için Eschenbach'tan izin istedi ve kendiliğinden onun elini tuttu. Hopi takısı, dedi Anna, Amerika'da, Phoenix'te öğrenciyken bunlara hayrandım. 'Hediye'. 'Selma'dan mı?' Eschenbach çok aşina olduğu ismi onun ağzından ilk kez duyuyordu." (Timm, 2016: 45) Anna ve Eschenbach arasında geçen bu konuşmayı Selma dinler ve onların sohbetlerine katılır.

Anna ve Eschenbach arasında geçen bir konuşmada Anna, doğa sevgisinden bahseder ve Eschenbach da onun doğa içindeki Serengeti'sini anlatır. Anna, orayı görmeyi çok ister ve ona "bunu bana göstermelisin." (Timm, 2016: 82) şeklinde ifade eder. Bana kelimesine oldukça sevinen Eschenbach, Anna'nın biz dememesini büyük bir mutluluk ile karşılar. Ancak Anna'nın daha sonra "Tamam, geliriz." (Timm, 2016: 82) cümlesi, Eschenbach'ı hayal kırıklığına uğratır. Anna ve Ewald, birlikte gelirler. Eschenbach, onlar için yemek yapar. Güzel bir akşam geçirirler, ancak Anna ve Ewald gittikten sonra Selma, onları kıskandığını dile getirir; "Selma, ikisini de kıskandığını söyledi, çocuklarından söz etmelerini ve anlattıklarını. Anna, ona Ewald ile üçüncü bir çocuk daha istediklerini söylemiş. Zaman aralığı açısından diğer iki çocuğa uymuyormuş." (Timm, 2016: 95) Eschenbach, birden Selma'nın çocuk konusunu açacağını düşünür, ancak yorgunluktan konuşmayacak durumda olmasına sevinir.

Daha sonraki günlerde Ewald, Anna'nın telefonundan Eschenbach'ı arar. Eschenbah, telefonda Ewald'in sesini duyunca irkilir ve ne olabileceğini düşünür hızlı bir biçimde. Ancak Ewald, hafta sonu dördü birlikte bir buluşma ayarlamak için aramıştır. Eschenbach, Anna'yı Ewald'in yanında görmek istemez ve bunun üzerine ertelemeye çalışır, ancak daha sonra bir gün için anlaşırlar. Telefonu kapattıktan sonra Eschenbach öfkelenir; "Kendisiyle Anna arasında, diğerlerini hariç tutan bir yakınlık olduğunu biliyordu, şu soru sinirlerini geriyordu; Anna onun, o ise Anna'nın, ikisi birbirinin karşısına nasıl çıkacaktı?" (Timm, 2016: 109) Anna da bu buluşmaya engel olamamıştır. Anna, onlar için akşam yemeği hazırlar ve Eschenbach ve Anna gece boyunca sessiz kalırlarken Ewald ve Selma uzun bir sohbete dalarlar. Ancak Eschenbach'ın hissettiği kıskançlık ve heyecan duygusu onu kuşatır ve gece boyunca konuşmasını engeller. O gecenin ardından gerçekleşen bütün buluşmalar, onları birbirilerine daha çok yakınlaştırır. Artık birbirilerine aşklarını ilan ederler. Hatta Ewald ile sorunlar yaşamaya başlayan Anna, evdeki huzursuzluğu için ders verdiği sınıfların çok gürültülü olduğunu anlatır Ewald'e.

Eschenbach ve Ewald arasındaki Yakınlık

Kişiler arasındaki ilişkilerin sahteliğine işaret eden başka bir durum da Ewald ve Eschenbach arasındaki yakınlıktır. Ewald ve Eschenbach, birlikte bir tekne turuna çıkarlar. Eschenbach, Ewald ile kadeh tokuştururken Anna'yı düşünür ve o an Anna'nın yanında olmasını oldukça içten ister. Hatta bu isteğini Ewald'in anlayabileceğini düşünür. Birlikte sohbet ederlerken Anna'yı düşünen Eschenbach, ondan hiç haber alamadığı için endişelidir. Bunun nedenini de Ewald'in ona bir gece ansızın elinde bir şişe viski ile gelmesiyle öğrenir. Ewald, Eschenbach'tan resmen özür dilemeye gelir. Birlikte oturup içki içerler. Eschenbach'a terk edildiğini ama evliliğini kurtarmak için uğraşacağını anlatır;

> "İkimiz de terk edildik, dedi. Ve küçük, acı bir kahkahayla; Acıların kardeşiyiz. Ve uzun bir sessizlikten sonra; Çocuklar için mücadele edeceğim. Evet, çocuklar için mücadele edeceğim. Nerede o, diye sormaya cesaret etti Eschenbach. Gitti. Erkek kardeşine New York'a. Ya çocuklar? Yanında götürdü. Hayır. Buna izin vermeyeceğim. Mücadele edeceğim, diye tekrarladı Ewald sabit bakışlarla." (Timm, 2016: 179)

Yukarıdaki kesit, romandaki ahlak yozlaşmasına net bir örnektir. Ewald ve Eschenbach arasındaki tuhaf ilişki, Eschenbach'ın kırmızı Saab arabasını mecburen satmak zorunda kalması ve Selma'nın Ewald'e Eschenbach'ın bu duruma çok üzüldüğünü anlatması ile tam olarak netleşir. Ewald, Eschenbach'ın üzüntüsünü gidermek için kırmızı Saab'ı kendisi satın alır ve Eschenbach'a hediye etmek ister. Ancak Eschenbach, bunu kabul etmek istemez;

> "Eschenbach geri çevirmişti. Hediyeyle karşılık veremeyeceği bir hediye olurdu bu. Bir jest, ama aslında sadece eşitsizliği ortaya koyan yardımseverlik. Hediyeyi kabul etmek, teslimiyet anlamına gelirdi. Teklif edilmesi bile bir hakaretti. Ewald'e belki de, hatta teklifinin aşağılayıcı yanını görmeden iyi bir şey yaptığını düşünmüştü. Eschenbach hayır demiş, oryantal bir karşılık olarak Selma'yı verebilirdim, diye düşünmüştü." (Timm, 2016: 184)

Eschenbach'ın kırmızı Saab arabasına karşılık Selma'yı hediye etme fikri kabul edilebilecek bir durum değildir. Nitekim, firmanın çöküşünden üç hafta sonra Selma, Ewald ile birlikte olur. Bu durum yeni değildir. Selma'nın Eschenbach'dan sonra Harald ve Ewald ile birlikte olması ve bütün bunları Eschenbach'ın bilmesi, çarpık ilişkilerin başka bir boyutudur. Ewald'ın da bu durum karşısındaki tepkisi oldukça ilginçtir. Hiçbir şey olmamış gibi bir şişe içki alarak Eschenbach'a gelmesi ve onların aynı kadını seven biri koca ve biri sevgili pozisyonunda sohbet etmeleri ahlaki çöküşün başka bir örneğidir. Selma ve Ewald'in daha sonra birlikte oldukları, Anna'nın şu cümlelelrinden anlaşılır; "İkinci Aramada Anna'ya, telefon numarasını nereden aldığını bir kez daha sormuştu. Selma'dan. Ewald bir ilan yüzünden Dubaide'ymiş. Bu kez onu görmeyecekmiş. Ama Selma'yla buluşmuş. Çok güzel bir akşam olmuş. Selma yemek pişirmiş. Selma'yı kendisinin yıllarca Ewald ve çocuklara yemek hazırladığı ocağın mutfak masasının başında çalışırken görmek her zaman tuhaf oluyormuş. Ayrıca Selma hamile." (Timm, 2016: 38) Selma ve Ewald ilişkisinin geldiği son nokta, Selma'nın hayallerini süsleyen çocuk sahibi olma arzusu ile netleşir. Anna'nın kendi mutfağında Selma'nın yemek pişirmesi karşısında hiçbir şey olmamış gibi davranması, romandaki ikili ilişkilerin değişkenliğine dair bir resim çizer.

Anna'nın Adaya Gelişi

Romanın sonuna doğru, Anna'nın ortadan kayboluşunun üzerinden altı yıl geçmesine rağmen, Eschenbach'ın yanına adaya gelir. Çift uzun uzun sohbet eder ve yemek yiyip içki içer. Aralarında gizemli bir tutku olduğu açıktır. Anna, laf aralarında ona neden adaya geldiğini sorar. Eschenbach da bu soruya kaçamak cevap verir ve iş için geldiğini söyler. Her ikisi de çocukları, Ewald ve Selma hakkında konuşur. Tuhaf bir etkileşimle birbirlerine olan özlemlerini uzun sohbetler yaparak gidermeye çalışırlar. Anna, neden adaya geldiğini anlatmaya başlar;

> "Bir doktor randevusu yüzünden geldim. Charite'de bir profesör. Üç hafta önce, hasta olduğum tespit edildi. Kelimeyi zar zor ağzından çıkarıyor gibiydi; lösemi, agresif bir tür ve atipik; çünkü kilo kaybetmedim, tam tersine. Sadece bitkinim, aşırı itkin. Yere yığılmamak, uyuyakalmamak için ilaç alman gerekiyor. Şimdi alışılmış şeyler, bir kemoterapi, yakında, çok yakında, acilen dediler." (Timm, 2016: 270)

Eschenbach, Anna'nın anlattıkları karşısında çok üzülür. Hatta burada Anna'nın seyahati bitmeden onu ikinci kez gördüğünü ve neredeyse bitmiş olduğunu anlatarak geleceğe gönderme yapar; "Lösemi olmuş. Onu iki ay sonra yeniden görmüştü, saçları dökülmüş, bir deri bir kemik kalmış, beti benzi atmış. Ağzı ürkütücüydü, yüzünde bir kesik gibiydi, sanki dişlerini sıkmaktan dudaklarını ezmişti. Acı çeken o fal taşı gibi gözler." (Timm, 2016: 270) Eschenbach, Anna'yı gördüğü bu ikinci seferde onu aktarırken hastalığının ciddiyetini ve ne kadar ilerlediğini vurgular. Onun hastalığı karşısında Eschenbach, dünyada adaletin olmadığını, olsaydı bu sonu Anna'nın değil kendisinin yaşaması gerektiğini geçirir aklından. Güzel ve hüzünlü bir gecenin

ardından sabah erkenden yola koyulan Anna, Eschenbach'a gözden kaybolana kadar el sallar ve Eschenbach da onun çiçek kokusunun ancak iki üç gün kulübede kalacağını ve daha sonra her şeye bir karaltı çökeceğini düşünerek çöp toplamak istediği sahil kesimine doğru yol alır. Roman bu iki sevgilinin ayrı yollara gitmesiyle son bulur.

SONUÇ

Uwe Timm'in roman geleneğinden oldukça farklı bir konu çerçevesinde gelişen Kuş Çayırı romanı, hem insanın değer yargılarına hem de insani ilişkilere dair somut bir resim çizmiştir. Bu romanında Nasyonal Sosyalist roman konseptinden ayrı bir dünya kuran Timm, kendi kurgu dünyasının sınırlarını zorlamıştır. Çünkü yazar, romanda içerik olarak tamamen insanın duygularına ve ikili ilişkilere odaklanmıştır. Bu odaklanmada, şüphesiz dönem ve bireysel/toplumsal değişimler büyük bir rol oynamıştır.

Timm, Kuş Çayırı romanından önce kaleme aldığı yapıtlarında insanı ve insanın değerini savaş ve ideoloji açısından irdelemiştir. Ancak hem Nasyonal Sosyalist bağlamda hem de modernite bağlamında kişisel hatıralardan kolektif hafızaya geçişi somutlaştıran Timm, figürlerin yaşadıklarından hareketle topluma oldukça açık bir mesaj göndermiştir. Bu mesaj, doğal olarak ahlaki yozlaşmanın etkilerini göz önüne sermiştir. Son dönemlerin popüler konularından birisi olan ahlaki yozlaşma ve insanın değerlerini kaybetmesi, bu kez Timm'in merceğinden aktarılmıştır.

Eschenbach figürü ile arzu dolu bir ilişkinin peşinden koşarak her şeyini kaybeden bir insanın portresini çizen Timm, Anna figürü ile de arzu dolu bir ilişkinin sonucu olarak ailesini kaybeden bir kadını somutlaştırmıştır. Romanda Eschenbach ve Anna'nın dışında Selma ve Ewald figürleri de bu yozlaşmanın ortakları olarak sunulmuştur. Timm, kendisi için tipik Timm konusu olmayan ama toplumsal açıdan son dönemlerin tipik bir konu örneği olan sahte ilişkileri ve bu tür ilişkilerin insanlara verdiği zararı derinleştirmiştir.

Kaynakça

1. Alexander Meyer, *Rekonstruktion des eigenen Ich. Zu Uwe Timms "Am Beispiel meines Bruders*", Grin Verlag, Germany 2012
2. Anne Molitor, Erinnernde Literatur - *Die Verarbeitung der nationalsozialistischen Vergangenheit in der deutschen Nachkriegsliteratur,* Diplomica& Verlag GmbH, Hamburg 2012
3. Armin Krenz, *Wie wertvoll sind uns Werte? Die hohe Bedeutung einer werteorientierten Pädagogik in einer zunehmend werteirritierten Welt,* Institut für angewandte Psychologie und Pädagogik (IFAP), Kiel
4. Bernhard Heinzlmaier*, Die Werte der Jugend in Zeiten der moralischen Krise Institut für Jugendkulturforschung*, Dossier Verlag, Wien
5. Björn Hayer, Klarissa Schröder, *Tierethik transdisziplinär: Literatur - Kultur – Didaktik,* Trancript Verlag, 2018
6. Carsten Gansel, Paweł Zimniak, *Das "Prinzip Erinnerung" in der deutschsprachigen Gegenwartsliteratur nach 1989,* V&R Unipress, Göttingen 2010
7. Daniel Fulda, Antje Roeben, Norbert Wichard, *Kann man denn auch nicht lachend sehr ernsthaft sein?": Sprachen und Spiele des Lachens in der Literatur*, Walter de Gruyter Verlag, Berlin / New York 2010
8. Fatih Tepebaşılı, *68 Kuşağı Yazarlarından Uwe Timm ve Toplumsal Eleştiri*, Çizgi Kitabevi Yayınları, 2002
9. Frank Finlay, Ingo Cornils *"(Un-)erfüllte Wirklichkeit": neue Studien zu Uwe Timms Werk*, Könighausen&Neumann, Würzburg 2006

10. Friedhelm Marx, *Erinnern, Vergessen, Erzählen: Beiträge zum Werk Uwe Timms*, Wallstein Verlag, 2007
11. Hans-Georg Wendland, *Am Beispiel meines Bruders" von Uwe Timm. Ein Beitrag zur literarischen Erinnerungskultur,* Grin Verlag, Germany 2016
12. Linda Schulze, *Aufarbeitung von nationalsozialistischer Vergangenheit in deutscher Gegenwartsliteratur, Uwe Timms "Am Beispiel meines Bruders" und Tanja Dückers "Himmelskörper",* Diplomica Verlag GmbH, Hamburg 2015
13. Jolanta Pacynıak, *Die Entdeckung der Sinne bei Uwe Timm*, Marie Curie-Sklodowska Universität, 2013
14. Max Nordau, *Entartung,* Walter de Gruyter GmbH, Berlin/Boston 2013
15. Ralf Georg Czapla, Anna Fattori, *Die verewigte Stadt: Rom in der deutschsprachigen Literatur nach 1945,* Peter Lang Verlag, Bern 2008
16. Rupert Lay, *Die Macht der Moral: Unternehmenserfolg durch ethisches Management*, ECON-Taschenbuch-Verlag, 1993
17. Uwe Timm, *Kuş Çayırı*, (Çev. Ayça Sabuncuoğlu), Can Yayınları, İstanbul 2016
18. Wilfried Barner, *Geschichte der deutschen Literatur von 1945 bis zur Gegenwart*, C.H. Beck Verlag, München 2006

RAMAZAN DİKMEN'İN ÖYKÜLERİNDE İZLEKLER
THE THEMES IN THE STORIES OF RAMAZAN DIKMEN

Mahfuz ZARİÇ[1]

ÖZET

1997'de hayatını kaybeden Mülkiyeli yazar Ramazan Dikmen'in ilk öykü kitabı *Kıyıya Vuranlar* ölümünden bir yıl önce, ikinci öykü kitabı *Afife Ablanın İncileri* ise ölümünden sonra aynı yıl içerisinde yayımlanmıştır. *Tükenerek Çoğalmak* adlı bir deneme eseri de bulunan yazar, John Kennet Galbraight'in *İktidarın anatomisi* adlı Fransızca eserini Türkçeye çevirmiştir. Yazarın yirmi dört öyküsü, 2016'da *Muhayyer* adıyla topluca yayımlanmıştır.

Öyküleri daha önce *Aylık Dergi* (1979), *Mavera* (1980-1990), *Kayıtlar* (1990-1995) ve *Yönelişler* (1982, 1983) adlı dergilerde yayımlanmış olan Dikmen'in 14.10.1996 tarihini taşıyan son öykü taslağı ise eleştirmen Ömer Lekesiz tarafından, yazarın ikinci okumasındaki notları dikkate alınarak, *Muhayyer*'de yayımlanmıştır.

İnsanı tamamlayan fötr şapka, ferace, gözlük gibi kimi giysiler ve aksesuarlara; şadırvan, minare, taşlık gibi mimarî mekân unsurlarına; güvercin gibi kimi sembolik değeri de olan canlılara ayrı bir önem veren yazar, öykülerinde genellikle insanî değer ve duyarlıklara odaklanır; yeri geldikçe eski ve yeni arasında karşılaştırmalar yapar. Dilde eskimiş olarak görülebilecek "tavassut, istiğrak" gibi kavramları tekrar işlerlik kazandırmaya çalışır. Kısa, hatta çoğu tek kelimelik kısa ve akıcı cümle yapılarıyla ve diyaloglarla okuyucuyu da anlatıyı da adeta sürükler.

Yazar, otobiyografik izler de taşıyan öykülerinde olaylara kadın cephesinden de bakmaya çalışır. Dikmen'in kişi, durum, atmosfer öyküleri olarak nitelenebilecek metinleri, "Kasaba edebiyatı "bağlamında da ele alınabilirler. Detaylara ve dil işçiliğine önem veren, tanıklıklarından ve gözlemlerinden faydalanan, duygu ve değerler eğitimi ile mesaj kaygısı taşıyan Dikmen öykülerinde aşk, terkedilme, ayrılık, ölüm, vefasızlık, toplumsal sorunlar ve değişimler, ihtilal öncesi gerilimler ve çatışmalar, On İki Eylül ihtilali, öğrencilik hayatı, yitirilen değerler ve insanlar, insanın çaresizliği ve yalnızlığı gibi konuları izlekleştirmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ramazan Dikmen, Öykü İncelemesi, İzlek

ABSTRACT

Storywriter Ramazan Dikmen, who died in 1997, published his first story book named *Kıyıya Vuranlar* in 1996, one year before he died. His second story book, *Afife Ablanın İncileri,* was published in 1997 after his death. Dikmen has an essay work named *Tükenerek Çoğalmak;* and he translated book named *İktidarın Anatomisi* of John Kennet Galbraight from French into Turkish. Twenty-four stories of the writer were published in a mass in 2016 under the name *Muhayyer*.

Dikmen's stories formerly were released in the magazines named *Aylık Dergi* (1979), *Mavera* (1980-1990), *Kayıtlar* (1990-1995) and *Yönelişler* (1982, 1983). The author's last story (dated 14.10.1996) was published in Muhayyer by proofreading of critic Ömer Lekesiz considering the notes in the second reading of Dikmen.

[1] Dr. Öğr. Üyesi, Batman Üniversitesi, mahfuzzaric@gmail.com

The author attaches importance to clothes and accessories such as sombrero, ferace, goggles that complete human and places; architectural elements such as fountain, minaret, stony, and some creatures like pigeons possessing symbolic values; and also he focuses on human values and sensitivities. He makes comparisons between old and new whenever it is suitable. He tries to give life again to the concepts like "tavassut/go between, istiğrak/rapture, usul erkân/method and rules, muhakeme/ reasoning". He drags the readers and the cases by articulating the short and one-worded fluent sentences and dialogues.

He tries to look at the events from perspective of women in his stories that also carrying autobiographical traces. The critics can take over Dikmen's "person, situation and atmosphere stories" in the concept of "Town literature". Dikmen –who gives weight to the linguistic exertion, benefits from his testimony and observations, and takes care of emotion-value training and message anxiety- gives place to these subjects in his stories: love, abandonment, separation, death, fidelity and ignorance, social problems and changes, pre-revolutionary tensions and conflicts, the Twelve September Revolution in Turkey, studentship, lost values and people, despair and loneliness of human.

Key Words: Ramazan Dikmen, Story Review, Theme

1. GİRİŞ

İlk öyküsü 1974'te *Akşam* gazetesinde yayımlanan Ramazan Dikmen'in (1956-1997) *Muhayyer* adlı kitabında (2006) yer alan öyküleri, daha önce *Kayıtlar* (1995) ve *Afife Ablanın İncileri* (1998) adlı kitaplarda yayımlanmıştır. *Kıyıya Vuranlar*'da yer alan on öykü, 1980-1990 yılları arasında *Mavera, Yönelişler* ve *Kayıtlar* adlı dergilerde; *Afife Ablanın İncileri*'nde yer alan on dört öykü ise 1979-1995 yılları arasında *Aylık Dergi*, *Mavera* ve *Kayıtlar*'da yayımlanmıştır.

Dikmen'in öyküleri üzerine *Yedi İklim* dergisi tarafından 1997'de yayımlaman özel sayıda yazarın kişiliği hakkında tanıklıklara da yer verilmiştir. Dergide yazısı yer alan isimlerden Arif Ay, öykücüyü "Joyce okuyan hafız" olarak niteler ve onun Diriliş Partisinden başka hiçbir partinin kapısından girmediğini; Nuri Pakdil'i, Nuri Pakdil'in çevresinden kıskandığını vurgular. Ay'a göre Dikmen, öykülerinde "masum Anadolu'nun utangaç delikanlılarının mahcup aşklarını" anlatmıştır. (Ay, 1997, 33) Osman Bayraktar, "özel çabalarıyla Fransızca öğrenip bu sayede bir meslek edinen; deneme, günlük ve kuramsal yazılar da yazan, tek dayanağı zihnî yeteneği, tek gücü sözü olan Dikmen'in bütün yazılarında ironik bir karakterin hâkim olduğuna" belirtir. Âlim Kahraman, "onun hikâyelerinde biraz da arabesk kalmış nahif bir iç dünyasının bulunduğuna, hemen her öyküsünde hikâyenin her şeyin olup bittiği bir son noktadan başladığına, geçmişin bugün boyutu da katılarak nostaljik bir söylemle verildiğine, onun hikâyelerinin tamamına yakınında aynı plan çerçevesinde ayrılık temasının işlendiğine, bir aşk hikâyecisi, iç gelişme/ruhî seyir hikayecisi olduğuna, Ömer Lekesiz'e söylediği gibi öykülerinde yatılı öğrencilik sendromu bulunduğuna" dikkat çeker. (Bayraktar, 1997: 34, 35; Kahraman, 1997: 36, 37)

Yazarın "Muhayyer" adlı öyküsünü Peyami Safa'nın *Fatih Harbiye* adlı romanıyla birlikte inceleyen Ali Haydar Haksal'a göre Dikmen her soyut kesitinin arka planında başka öyküler durmaktadır ve bu durum, onun öyküsünü çeşitli yorumlar ve bakış açılarıyla okumaya elverişli kılmaktadır. Dikmen'in doğal bir şekilde, 1980 öncesi döneminin etkisini de taşıyan öykülerindeki ironi-öfke birlikteliği, onun aşırı dikkatinden kaynaklanmaktadır. Osman Bayraktar'ın evinden ve muhitinden de izler taşıyan "Muhayyer"deki çağrışım ve göndermeler geniş bir açılımın oluşumunu sağlamaktadır. (Haksal, 1997: 39-43) Cemal Şakar'a göre ise "Muhayyer", "Boyun eğdiren müzmin kırgınlık duygusu. Büyük yıkımlardan sonra hayata ve insanlara dair ince sırlara erenlere özgü bilgece kabulleniş"in öyküsüdür. (Haksal, 1997: 44-45) Dikmen'in hikayelerinde olaydan çok anlatımın dikkat çektiğini söyleyen Mehmet Kahraman, yazarın öykülerindeki olayın kendini fark ettirmeyip anlatımın içinde eriyip gittiğini, onun

öykülerindeki kişilerin de genelde zamanın herhangi bir anında duran ve orada geçmişe ve geleceğe bakan insanlar olduğunu, Dikmen'in öykülerinde şiirin arka plan üzerine oturan bir metin olduğunu ve bol miktarda satır araları bulunduğunu belirtir. (Kahraman, 1997: 48, 49) Necip Tosun, Dikmen'in "Kıyıya Vuranlar"da "hayatı derin bir iç sızı olarak yaşayan insanların kırılgan dokunaklı öykülerini" anlattığını, onun öykülerindeki müzik unsurunun da boşlukları dolduran bir gereç olmaktan öte her öyküde farklı bir fonksiyon yüklemenin bir gereklilik olduğunu söyler. (Tosun, 1997: 50-52)

Mihriban İnan, Dikmen'in "Kıyıya Vuranlar" adlı öyküsünün, gerçeklik anlayışının öznel boyutta ele alındığı bir kurmaca metin olduğunu, eserin özünde yanlış din algılamasının yarattığı problemlere değinildiğini, sonuçta "ben öyküsel anlatıcının aktarımıyla sunulan" öykünün karakter sınırlı olması hasebiyle okuyucunun bakış açısıyla örtüştüğünü ve daha inandırıcı bir metin olduğunu savunur. (İnan, 1997: 58, 59) Köksal Alver'e göre öykücülükte teknik, kurgu ve dil kullanımı bakımından özgünlüğünü güçlü bir şekilde sergileyen Dikmen'in "Sonrası" adlı öyküsünde toplumda, din-sosyal hayat çevresindeki çelişki ve uyuşmazlık ve bunun sonucunda da ortaya çıkan kimlik ve toplumsal duruş, en belirgin çizgileriyle öykü kişilerinden Hamit Bey örneğinde görülmektedir. (Alver, 1997: 60) İbrahim İyibilir, Dikmen'in "Kıyıya Vuranlar" adlı eserindeki metinlerin aslında "kıyıda kalanların, kıyıda vurulanların" kendini okuyucuya kolayca teslim etmeyen, kahramanca savaşan sezgisel metinleri olduğunu ve onun öykülerine "anlatıcı kişi, ben öyküleri" denilebileceğini söyler. (İyibilir, 1997: 63)

Öykücü ve eleştirmen Necip Tosun, Ramazan Dikmen'in "Afife Ablanın İncileri" adlı öyküsündeki Afife Abla'yı Türk öykücülüğünün ilk hatırlanan karakterlerinden birisi olarak anar. Tosuna göre Bilge Karasu, Sevim Burak, Leyla Erbil, Ferit Edgü" gibi, öykülerinde dili ana mesele yapan, hayatı yorumlamada, gerçeği aktarmada, ironiyi bir anlatım imkânı olarak değerlendiren bir isim olarak Dikmen'in "Muhayyer" adlı öyküsünde kahramanın "Faniliğin acı tortusu. Derin iç çelişler. Hak Hak!" biçimindeki sunuluşu, yazarın dil/kültür bağlantısını çok iyi gözettiğini açığa çıkarır. Dikmen, öykülerinde acıyı hiçbir durumda melodrama dönüştürmez. Acıyı, kaba abartılı cümlelerle değil, incelikle dokur. Dikmen, acıyı yüzeysel bir aksiyondan çok, içsel bir sızı olarak işleyen öykücülerdendir. (Tosun, 2011: 119, 136, 137, 286)

Yedi İklim dergisinin yayımladığı *Ramazan Dikmen Özel Sayısı*'nda öykücünün okurlarından Güldenur Yangın'a gönderdiği bazı mektuplara da yer verilmiştir. Bu mektuplarda sanat hakkındaki düşüncelerine de yer veren Dikmen, sanat eserinin bir şeyler anlatmaktan, öğretmekten çok bir şeyleri çoğu zaman günlük hayatın yüzeydeki karmaşık akış içinde gözlerden kaçan bir şeyleri duyurmak için ortaya konduğunu söyler. Dikmen'e göre sanat eserinin iletisi akla, mantığa yönelik değil kalbe, gönle, duygulara yöneliktir; kendi öyküleri de hayatın gerçeği anlamında bir gerçeği anlatmamaktadır. Dikmen, bir başka mektubunda da okuruna hitaben, bir genç bayan olarak, her ay harçlığının belli bir kısmını mutlaka kitaba ayırmasını, çünkü müslüman bir genç kız için en iyi çeyizin zengin bir kültür edinmek olduğunu söyler. Kitap tavsiyesi isteği üzerine de bir mektubunda -satır satır okuduğunu söylediği ve bir okul olarak nitelediği- Sezai Karakoç'un eserlerini önerir. Üniversite olarak da "Arap, Fars dilleri gibi, tarih gibi, sosyoloji gibi -kültür insanı olmamızı kolaylaştıracak" okulların seçilmesini tavsiye eder. (Dikmen, 1997: 55, 56)

Ramazan Dikmen'in Frithjof Schoun'dan çevirdiği "Evrensel Sanatın İlke ve Kıstasları" başlıklı tasavvufî eğilimli yazıda; "Tanrı suretinde yaratılmış olması, diğer canlılardan farklı olarak düşünmesi, konuşması, eser üretmesi, sonsuzu murakabe etmesi ve gerçekleştirebilmesinden ötürü" insanın hem sanat eseri hem de sanatçı olduğu vurgulanır. Yazıda "mukaddes ve din dışı" olmak üzere iki de sanat anlayışı tarif edilir. Buna göre mukaddes sanatta, eserin muhtevası ve kullanımı geriye kalan her şeyden önemli görülür. Din dışı sanatta ise bu saiklerin yaratıcı coşkunun bahanelerinden başka bir şey olarak görülmediği. Yine Schoun'a göre mukaddes sanat, geniş ölçüde estetik kaygıyı bilmez; güzellik, her şeyden önce, manevî gerçeklikten, dolayısıyla

sembolizmin doğru uygulanmasından, ibadet ve murakabe için yararlı olmaktan ve nihayet yalnızca şahsi sezginin açıklanamaz derinliklerinden türer. Schoun'un sanat anlayışına göre bir sanatçının değerini içinde dehasını ortaya koyduğu medeniyetle bütünleşmesi belirler. Yani sanatçı sadece geleneğin ikisini de belirlediği şahsî değerlerin değil, toplumsal değerlerin de sözcüsü olmalıdır. Bu manada sanatsal deha hem şahsî hem de toplumsaldır; hem manevî hem de kavmîdir ve nihayet şahsîdir. (hzl. Su, 2014: 199-201) Bu çeviri metindeki sanat görüşleri[2], öykücü Ramazan Dikmen'in sanat anlayışını da yansıtmaktadır.

Öykülerinin Genel Özellikleri

Yazıldığı dönemden ve yazarın yakın çevresinden izler taşıyan öykülerde işçilik özeninin giderek arttığı dikkat çeker. Yazarın öykülerinde yakalamak istediği bakış açısı da bir bakıma "her şeye ille de eski günlerin gözlerinden" bakmaktır. (s.205)

Dikmen, durum ve kişi öykücüsü olarak nitelenebilir. Çoğu öyküsünde de "ben ve o" denebilecek iki kişi üzerinde yoğunlaşır. Onun "Geriye Kalan" adlı öyküsünde dönüş yolundaki anlatıcı, "Ama ille de çıkışta çektiğim son enstantane. Ne yapsam ondan kurtulamayacağım." (s: 98) derken öykünün bir tür "kesit öyküsü" olduğunu da haber verir. Öyküde -metnin yazı stili de değiştirilerek- bir fotoğraf karesi tasvir edilir.

Dikmen, öykülerinde paragraf düzenin bozulması, tamamlanmamış ifadeler, tek kelimelik cümleler gibi şekilsel denemelere yer verir; mektup, hatıra, şiir gibi edebî türlerin imkânlarından yararlanır. "Sır" başlıklı öyküsünü, mektup cümlelerinin ilk heceleri ve harfleriyle başlatan öykücü, birkaç paragrafta da cümleleri küçük harflerle başlatır ve art arda kopuk ifadeler sıralar. (s. 96) Yazarın "Bir Akşam İçin Öncalışma" başlıklı metni de birden ona kadar numaralandırılmış bir öykü planından oluşmaktadır. Hakikatte ise yazar, bu şekilde öyküsünü yani asıl maksadını aktarmış olur. "Suskun Papağan", yazarın piyes formatıyla kaleme alınmış ikinci öyküsüdür. Öykü, "Latamut" maddesi ile postmodern bir havaya da bürünür. Halk-kral/kraliçe, rahat-mutsuzluk gibi zıtlıklara dayanan bu öykü, biracıdan sistem eleştirisidir. Dezenformasyon ve manipüle becerileriyle dikkatlere sunulan yönetici kesime karşın "suskun papağan", sloganlara mahkum edilen tebaayı/halkı temsil eder. Susmak, bu öyküde halkın yegane tepkisidir. "Kartpostal" adlı öyküde de parçalı ve numaralandırılmış alt öykülere yer verilir.

Yazarın "Sonrası", "Kıyıya Vuranlar", "Geçende" ve "Eski Çamlar" adlı öykülerinde, anlatıcılar ve gönül verdikleri genç kızlar öykülenir. Bu öykülerde erkekler genellikle davetçi, kızlar ise davet edilen karakterler rolündedir ve kurgunun sonunda yollar ayrılır; hiç kimse hayat tarzını değiştirmeye yanaşmaz. Çoğunlukla öğrenci olan erkek karakterler, aynı zamanda şair ruhludurlar. Bazı erkek karakterler, popüler edebiyat ürünlerini tercih eden kızlara kitap tavsiyesinde de bulunur.

"Eski Çamlar" adlı öykünün "–Ailem istedi, komşu kızları hep *Kur'an* öğreniyor, senin bilmemen ayıp oluyor diyor annem. Hem öğrenip, üniversiteyi kazanman için dua edeceğim." diyen genç kız karakteri, sonuçta kravatlı, orta yaşlı, otomobilli bir başkasına yâr olur. Otobiyografik izler de taşıyan erkek öykü kişileri, çoğu kez bekâr evi/öğrenci evi arayışı içindedir. (s. 91-94)

"Sır" adlı öykünün genç kadın karakteri, edebiyattan anlayan, üçüncü sınıftan iktisadı terk edip filolojiye geçen, Fransızcaya da hâkim anlatıcının popüler edebiyata bakış açısını okuduğu "piyasa romanıyla" anılmasıyla ele verir. Bir başka öyküde de "temiz, güzel, iffetli, namuslu,

[2] Schoun, sanatın ve sanatçının orijinalliğini de "estetik kalite, asalet ve dindarlık, zekâ ve bilgi" şartlarına bağlar. Schoun'a göre sanat, tipleri ve modelleri gibi belirli veçheleriyle vahyedilmiş hakikatleri öğretmeli, sanatçının sezgisine bağlı olan incelikli yönleriyle manevî kokular ilham etmelidir. Mistik/tasavvufî bir anlayış sergileyen Schoun ilhama da birisi murakabe için vazgeçilmez olan batınî/iç derin akımın, diğeri ise halk için vazgeçilmez olan zahirî akımın eşlik ettiğini ileri sürer. Schoun, toplumu, "sanata ve felsefî doktrinal yoruma muhtaç olan seçkinler" ve "fizikötesi sırrî doktrinlerden ziyade sanata ihtiyaç duyan" halk olarak ikiye ayırır. (hzl. Su, 2014: 203, 204)

haramdan ve günahtan sakınan" manalarına gelen "Afife" ismi ile anlatıcı/öykücü, mesajını iletmektedir.

"Portre" başlıklı, çoğu iki sözcükten ve sıfat tamlamalarından oluşan dizelerle kurgulanan öyküde ise Dikmen, kendi öykücülüğünü, ölümünden önce adeta tahlil ve tasvir etmiştir. Anlatıcının öyküdeki son sözleri de "Bakışlar / Kalışlar / Boyun eğişler / Dağılmalar // Kopmalar // Ölmeler"dir. (s. 212)

Yazarın "Gölgeler ve Kervanlar" adlı son öyküsü, ölümünden sonra Ömer Lekesiz tarafından düzenlenip yayımlanmıştır. Eşinin hastalığını ve hastane de yaşadıklarını, hissettiklerini öyküleyen anlatıcı, aslında Lekesiz'in belirttiği gibi hastalıktan mustarip olan Dikmen'i yansıtmaktadır. Doktorların soğuk, bilmiş ve hâkim tavrından yakınan anlatıcı, ameliyatı da "modern tıp dininin yeşil galoşlu, yeşil maskeli, yeşil boneli keşiş ve rahibeleri teşrih ayininde" sözleriyle tasvir eder. Anlatıcı, ameliyata giden eşinin işitilemeyen sesinin "Dua et!" demek olduğunu da dudakların kımıldanışından çıkarır.

Öykülerinde "insan, çevre ve tabiat tasvirlerine, psikolojik tahlillere, sosyolojik ve dönemsel tespitlere" sıklıkla yer veren Dikmen, prolog veya metin içi mısralara da yer verir. Bazen de "Sen Değin Ayak Seslerin" öyküsünde olduğu gibi söze şiirsel cümlelerle başlar:

> "Yüreğin bulduğu sancılı ima. Üstelik daha sesini almadan. Ve daha topukların sert zeminde çıkardığı ölçülü sesler yeni seçilmeye başlarken ve artık gittikçe yaklaşırken." (s. 29)

Onun özellikle ilk öykülerinde tek sözcükten oluşan, bir yükleme dönüştürülmemiş veya yüklemsiz cümle yapıları dikkat çeker. Yazar, "vefakâr ağrı", "gölgeli hüzün", "kader rengi saçlar", "güz ikindisi gibi süzgün yüz" örneklerindeki gibi imgelere yer verir. (s.14, 134) Kip kullanımında da çeşitli denemelerde bulunan öykücü, özellikle ilk öykü kitabında "…çıkılmıştır, …gidilmiştir, …fırçalanmıştır, …giyilmiştir…" türünden edilgen cümle yapılarına sıklıkla başvurur. "Delimsirek bir hüzün", "ruhdaş" örneklerindeki gibi pek duyulmamış sözcükleri kullanan Dikmen, dil ve üslupta, dönemin sağ-sol çatışmalarının yansıması olarak "küçük kentsoylu", "taşrasoylu" gibi tanımlamalara da yer verir. (s. 41, 57, 75)

Yazar, öykülerinde ölçülü bir mizaha da yer verir. "Sonrası" adlı öyküde anlatıcı, yazları, kendisi de sesi de balkondan hiç eksilmeyen komşusu Necmiye Teyze'nin sözlerini "balkon haber ajansı" olarak niteler. (s. 65) "Kıyıyı Vuranlar" öyküsünde toplu taşıtlarda insanlara çektirilen eziyetler, fakirlik, insanların çaresizliği tasvir edilirken ironik bir üslupla toplum eleştirisi de yapılır.

Dil işçiliğine önem veren yazar, kişileri konuştururken diyaloglarda veya içseslerde yaşa, cinsiyete ve sosyal statüye dikkat eder. Yazar, "bir kezinde", "kıvrımımızı bile bozmazdık", "sakınmalı durmak"; "söylediydim, kızardıydı, susulduydu, dönüldüydü", "Zalimler, sömürgenler kargışlanır.", "engelleyim", "kunt", "sec", "işmar etmek", "çoğun (çoğu kez anlamında)" örneklerindeki gibi yerel söyleyişlere ve konuşma üslubuna da yer verir. (s. 71-73, 110, 116, 128, 135, 145)

Aşk yerine "sevi", cinayet yerine "öldürüm", bazen yerine "Kimi oluyor?", ilham yerine "esin", Allah yerine "Tanrı", slogan yerine "savsöz" , hatırlamak yerine "ansımak" diyen öykücü, Öztürkçeci bir tutum da sergiler. (s. 82, 96, 117, 142, 149)

Öykücü, özellikle ilk kitabında sıklıkla "..yanılmıyorsam," , "Çiçeklenmiş sıra sıra ağaçlar yüzünden miydi bilmem…", "Ah gitmeseydim…, gitsem mi gitmesem mi." örneklerindeki gibi bilmeme, hatırlayamama, kararsızlık, veya gereksiz ayrıntıları önemsememe türünden ifadelere

yer verir. (s. 91, 96, 97) Anlatıcı, bu tutumunu "Ağlama Güncesi"nde parantez içi soru ekiyle[3] farklı bir boyuta taşır.

Dikmen, öykülerinde genellikle ben anlatıcıyı tercih etmiştir. Yazarla pek çok özellik taşıyan anlatıcıların önemli bir kısmı öğrenci, memur veya bir arkadaş grubu üyesi erkek bireylerden oluşmaktadır. Anlatıcılar, genellikle kiracı, yalnız ve parasız olarak kurgulanmıştır.

"Muhayyer"de anlatıcı, bir memurdur ve kütüphanede bazı çalışmalar yapmaktadır. Bu vesileyle öykü merkezî kişisi olan kütüphaneci kadını tasvir etmekte, onun duygu dünyasına, hassas ve ince kişiliğine bir kapı aralayabilmektedir.

"Sen Değil Ayak Seslerin" adlı öyküde yine ben anlatıcı tercih edilmiştir. Yazma sancıları çeken anlatıcı, yakın çevresinde bulunup kendi zihninde ve duygu dünyasında iz bırakmış bir kadını öykülemektedir.

"Geriye Kalan" adlı öykünün, kendisinde kalıcı olan anların "yalnızca ayrılık anlarının görüntüleri" olduğunu ben anlatıcısı, bir araçta yolculuk etmektedir. (s. 39)

"Sonrası" adlı öykünün anlatıcısı "Havuzun çevresinde, hım… nasıl denir, bak büyük yazarlar olsa şıp diye bilirler çünkü az oturup kalkmamışlardır böyle yerlerde, sen daha türünü bile bilmiyorsun", "Geceyse araba garajdadır. (…) Büyük yazarlar olsa markasını da söyler ama senin daha öğreneceğin çok şeyler var." diye söylenerek yeni hayatın yanı sıra kanon eleştirisi de yapmaktadır. (s. 52)

Dikmen'in öykü anlatıcıları genel olarak kadınları yakından tanırlar. "O zaman ima etsin. Ki kadınlar ustadır bu konularda." (s. 97) diyen "Sır" adlı öykünün anlatıcısı Behiç Bey, insan sesine de ayrı bir anlam yükler ve "İnsanlar kişiliklerini sesleriyle açığa vuruyorlar." iddiasında bulunur. (s.99) Trende tanıştığı öğretmen Berrin Hanım'ın "Fırsat buldukça resim yaparım." sözü üzerine "Hâlinizden belli oluyor zâten. Duygulu bir kıza benziyorsunuz." der ve kızın üzgün görünüşünden onun içe dönük yaratılışı bir kız olabileceği sonucuna varır. (s. 102)

"Mektuplarla Konuşmak" adlı öyküde anlatıcı, kiralık ev bulma derdindedir. İhtilal öncesi gerginlikte ev sahipleri, kiracı adayları hakkında türlü çekinceler yaşamaktadır. Öğrencilik hayatından mustarip olan anlatıcı, yurt gecelerini "bitmek bilmeyen yarı tutukevi geceleri" olarak niteler. (s. 120)

1979 tarihli "Günah" başlıklı öykünün anlatıcısı da sağlam bir uykuya hasrettir. Ne olduğunu söylemediği bir günahın acısını yaşamakta olan anlatıcı, utancından ötürü arkadaşlarından kaçmaktadır. Bu kendini kınayan anlatıcı, öte yandan kendisini "kardeş" olarak gören idealist arkadaşı Vedat hakkında bilgi vererek dönemin "bunalım"lı havasına karşın ne gibi ideallerden söz edildiğini aktarır:

> "Dünya boş dostum derdin, oyuncak derdin, sevilmez derdin. Önemli olan adımıza yaraşan hayatı yaşamak derdin. (…) Kıpkırmızı koru avuçta tutmak denli zor adımızı korumak derdin. Yediğimiz ekmekten, oturduğumuz masadan, yattığımız yataktan, gezindiğimiz sokaktan tut kullandığımız sözcüklere varıncaya dek her bir şeyiyle çullanmış üzerimize bizi yutmaya çalışıyor dünya derdin…" (s. 125)

[3] " -çok umarsızım… sığınaksız kalmış bir savaş kurbanı gibi(mi)yim…" (s. 130)

"Ağlama Güncesi"nin öğrenci anlatıcısı, "yazma" eyleminin ne anlama geldiğini anlatırken "İnsanın baktıklarından, kulak verdiklerinden ve kalbinden hesaba çekileceğini" haber veren İsa suresi 36. ayetini de hatıra getirir:

> "Yazmak ağlamaktır benim bildiğim. İki gözümüz, bir çift kulağımız varsa, ağlayacak çok şeyimiz vardır, olmalıdır da." (s. 127)

Bu öykünün nefsini de kınayan idealist anlatıcısı, acılarla yoğrulacaklarını, umutlarına acıların yön vereceğini, önce aileleriyle ters düşüp çatışacaklarını, halka da fazla umut bağlanmaması gerektiğini dile getirir. (s. 131, 132)

"Kartpostal" adlı öykünün anlatıcısı, yurt hayatından söz ederken okumakta olduğu romanın kritiğini de yapar. Romancının "Sözü bir takım kuklaların ağzında döndürüp dolaştırarak" uzattığını, deneme yazmış olsaydı daha iyi olacağını, şematik olmakta ısrar ettiğini dile getirir. Anlamlı ve güzel bir gün doğumunu, bir "şafak sökümünü" görüntüleyen bir kartpostal arayan fakat aradığını bulamayan anlatıcı, kendini "fotoğraflarına, resimlerine şafak ışığı düşmeyen bir dünyanın ortasında" buluverir. (s. 133, 136)

"Afife Abla'nın İncileri" öyküsünde anlatıcı, ölümün "sınırı geçmek", "yeniden doğmak" olduğunu, ölülerden kalan nice görüntülerin de elimizin altında hazır bekleyen canlı kesitler hâlinde içimizde kök saldığını söyler. (s. 174)

"Arada" adlı öykünün anlatıcısı, Dikmen'in de okuduğu Siyasal Bilgiler Fakültesinin son sınıfında öğrencidir.

Öykücülükte gittikçe ustalaşan Ramazan Dikmen, son öykülerinden "Yakın" da şair kimlikli anlatıcısı aracılığıyla kendi öykülerinin "aydın sorumluluğu, sanatta sahicilik, yapmacılık, yalnızlık, aşk, hüzün, bireysel ve toplumsal acılar" gibi temel izleklerini sıralar. Yazdıklarının, sadece anlatacaklarını ve anlatamadıklarını çoğalttığını söyleyen anlatıcı, yakınlık aradıkça karşısına çıkan korkunç uzaklıklardan yakınır. Otobiyografik izler taşıyan fakat bu kez evli olan anlatıcı; hastalık, uykusuzluk, parasızlık gibi hâlleri işler. Dikmen'in ilk öyküsünde dile getirilen "sözsüz iletişim" konusu da "Bütün konuşmalarımız, kaldırabildiğimiz tüm perdeleri kaldırıp, yüreklerimizi sere sere söyleşmelerimiz sonunda beliğ bir susuşa ulaşmak için." diyen anlatıcı tarafından bir kez daha izleğe dönüştürülür. Anlatıcı, kendine çekidüzen veremeyişine karşılık da Kaf suresi 16. ayete göndermede bulunur ve sonuçta "Bana ey şah damarımdan yakın olan!" diyerek Allah'a sığınır. (s. 199, 204, 208)

Dikmen'in öykülerindeki belli başlı mekânlar özlemle anılan kasabalar, öğrencilik hayatından ötürü olumsuzlanan Ankara ve gelenekle olan bağından ötürü övülen İstanbul'dur. Yazar, mekân unsurunu bir açıdan kaybolan eski hayatı öne çıkarmak için kullanır. "Geçende" adlı öykünün anlatıcısı, eski caddelerinin iki yandan baştan başa gürbüz atkestaneleriyle dolu olduğunu, özellikle de yaz akşamları o caddede yürümeye doyamadıklarını; panjurlu pencereleri, çiçek büyütülen çıtı pıtı balkonları ve arka bahçeleriyle iki katlı kutu gibi eski zaman evlerini hatırlatır. (s. 82-84) "Sır" adlı öyküde bir tren yolculuğu söz konusudur ve mekân olarak bir kasaba seçilmiştir.

"Yakın" adlı öyküde dikkat çekilen mekânlar, İstanbul ve tren istasyonudur. "Muhayyer"de İstanbul, görüntüsüyle uzun kanatlarını geçmişe ve geleceğe açmış ve hep genişleyen, açılan bir yerdir. Öyküdeki zaman dilimi de "İstanbul'da leylak mevsimi." cümlesiyle ve vazolardan ve kitap aralarından eksilmeyen leylaklarla tayin edilir. "Kartpostal" adlı öyküde de eski hayatı, eski güzellik ve zevkleri simgeleyen iyi bir kartpostal arayışı içindeki anlatıcı, İstanbul'da okumaktadır.

"Mektuplarla Konuşmak" başlıklı öyküde anlatıcı, vaktiyle üniversite sınavı sonucunda Ankara'da bir bölüm kazanmıştır. Öğretmeni ise ona acı bir gülümseyişle "…Ankara sana göre, bize göre yer değil oğlum. O kent kısırlaştırır adamı, bitirir, tüketir. İstanbul'dan bir okul kazanmanı isterdim. İstanbul'un adamı yenileyen çoğaltan bir yanı her zaman vardır. Bir yürek kenttir İstanbul. Askeriyle, şairiyle, mimarıyla bir uygarlığın erlerini düşün oğlum. Onların damarlarındaki aşkı, esini, gücü bu kent besledi yüzyıllar boyu." demiştir. Anlatıcı da Ankara'yı tasvir ederken "Kentin üzerine kurşuni bir karanlık iniyor yine. Yağmur iyice kabartıyor kentin tekdüzeliğini, sonra üzerime salıyor. Yağmurun böylesine sevimsizliğini ilk bu kentte görüyorum. Rahmetin yakışmadığı bir yer burası." demektedir. (s. 117, 118) "Ağlama Güncesi"nde de anlatıcı, Ankara için "yanlış geldiğim bu kentte yaşamaktan bıktım artık…" demeyi düşünmekte ve bu şehirden kaçma arzusunu, kasaba hayatı özlemini dile getirmektedir. (s. 128, 129)

Bireysel İzlekler

Vefalı Kadınlar - Vefasız Erkekler: Kadın dünyası ve duyarlıkları üzerinde yoğunlaşan Ramazan Dikmen, öykü kişilerini genellikle hatıralar ve hayaller eşliğinde sunar. "Muhayyer" adlı öykünün aşk konusunda sükutu hayale uğramış merkezi kişisi, "kadınlara özgü bir vurgulamanın bütün güzelliğiyle" soru soran bir kütüphanecidir. "Eski insanlara özgü, yaptığı her işe soylu bir zevk ve güzellik katma alışkanlığı"na sahip olan bu kadın, birlikte yaşayan vakitleri, öğrencilikten kalma pikabıyla birlikte genişletmektedir. Kadın, zengin, yerinde, sağlam bir Türkçeyle, "şiirsi bir uyum ve rahatlıkla" konuşmaktadır. Okuduğu divanlar ve elinden düşürmediği Osmanlıca eserler de muhtemelen diline güzellik katmış olan kadın, kendine ait âşık tarzı şiirler de söylemektedir.

Dikmen'in pek çok öyküsü, türlü güzellikler ve inceliklerle övülen ve özlemle anılan komşu kadınlar ve genç kızlar dolayısıyla Ahmet Muhip Dıranas'ı da hatıra getirir. Bir farkla ki Dikmen, kadınları sadece saf güzellikleri, kırılganlıkları ve kadın duyarlıklarıyla tasvir eder.

"Sen Değil Ayak Seslerin" adlı öyküde anlatıcı, tasvir ettiği kadının "gördüğü ilginin farkında olmanın güveniyle" yürüdüğünü, "yüzünde yakınlık uyandıran yerleşik bir yorgunluk" olduğunu belirtir ve ekler:

> "Akşam vakti elinde poşetlerle sokakta olmak yakışıyor ona.
> Ardından bakılmak da.
> Dimdik ve ölçülü adımlarla yürümek de."
> (…)
> Zihinlerden kolay kolay çıkmayacak düşsel bir siluet olarak." (s 31)

Filoloji öğrenimini yarıda bırakmış olan bu kadına, suskunluk da yakışmaktadır. Kadının kucağında kalakalmış tedirgin ellerini, incecik parmaklarıyla şekeri karıştırmasını, çayı höpürtüsüz içişini seven anlatıcının zihninde, kadının duru beyaz yüzü, kıvılcım karası gözleri ve simsiyah saçları yer etmektedir.

"Geriye Kalan" adlı öyküde, bir araçta yolculuk yapmakta olan anlatıcıyı, "camın gerisinde duran genç kızın donuk yüzü, kırgın ve boyun eğmiş bakışları" çeker. Bu genç kadını, pazarlama müdürü olan kocası, sekreteriyle aldatmış; boşanma davası açan kadın, kendisini oğluyla birlikte bir dağ kasabasına sürgün etmiştir. İçine kapanan, şiirler yazan, akşamları kendini okumaya adayan bu kadın, kimi günler de ut çalıp ağlamaktadır. "Konuşma" bahsinde de tecrübelerine dayanarak bir düşünce geliştirmiş olan kadın, konuşmaya inanmamakta, konuştuğumuz zaman sadece zahiri kurtardığımızı; çevresindeki insanların her hâllerine sinmiş riyakârlıkları yüzünden, kendi suskunluğuna çekildiğini, insanların davranışlarındaki ikiyüzlülüğün kendisinde hep tiksinti uyandırdığını söylemektedir. (s. 39-41)

"Sonrası" adlı öyküde "Camları hep o silerdi. Nasıl da özenirdi." diyen anlatıcı, yine kadın dünyasına odaklanır. Öykü kişilerinden Necmiye Teyze, köyden kente göçmüş kadın komşularıyla ağız dalaşlarına girmekte, kızı ise annesinin aksine hanım hanımcık, ince; hep tartılmış, seçilmiş sözcüklerle konuşmakta, kendisini sevimli gösterecek ne varsa hepsini sektirmeden uygulamaktadır.

"Arada" başlıklı öyküde de anlatıcı, kadınlar hakkında beğenilme duygusu, kınanma korkusu ve balkon gözlemleri üzerinden bazı tespitlerde bulunur. (s. 145-147)

Öykücü Dikmen, kadın konusu bağlamında ev kızı-çalışan kız karşılaştırması da yapar. "Sonrası" adlı öykü kişilerinden Hayrettin, evlilik meselesi yüzünden ailesiyle çatışmıştır. İlle de bir ev kızıyla evlenmek isteyen ve "akşam eve geldim mi sıcak çorba isterim" diyen gencin ailesi ise "dünyada razı olmayız böyle bir işe…, sen en azından çalışan bir kız alacaksın, tek maaşla geçinilmez bu devirde." demiştir. (s. 61, 62)

Dikmen'in çizdiği kadın karakterlerinden bir kısmı, "Sonrası" adlı öyküdeki Necmiye Teyze örneğindeki gibi her yıl mukabelelere, cuma okumalarına katılan dindar Anadolu kadınlarıdır. (s. 63) "Sır" adlı öykünün kadın karakteri, mesleğinden övgü ve sevgiyle söz eden bir öğretmendir. (s. 100) "Yakın" başlıklı öykünün anlatıcısının eşi ise kocasının eve taksi şoförünün omuzlarına yaslana yaslana gelişine, çektikleri maddî sıkıntılara rağmen açıktan yakınmayan, derdini içine atan, "çılgınca incelikleri" olan, yıllarca ve fedakârca çırpınmış bir karakterdir. (s. 207-209)

"Muhayyer"de öykü merkezi kişisi kütüphanecilik okuyan genç kız, müzik cemiyetinde Turan adlı bir gençle tanışır. Zaman ilerledikçe genç kız, evlilik hayalleri kurar. Türkoloji'de okuyan Turan ise nihayetinde, parlak bir gelecek düşüncesiyle, emekli bir müftü kızıyla evlenmektense kendisine şöhret ve ilerleme imkânı sağlayacak bir başka kızı -onu sevmediği hâlde- tercih eder. Babası müzik cemiyetinde hocalık yapan, geniş çevreli ve hatırlı birisi olan bir başka kızı tercih eden Turan, üç yıllık arkadaşlıktan sonra genç kıza ondan ayrılmak istediğini "Yetişme tarzlarımız çok farklı. Gerçekçi olalım. Yürümez bu iş. En iyisi yol yakınken-." cümleleriyle dile getirir; yıllar sonra, evlilik tercihinin karşılığı olarak televizyonlarda koro yönetmeni olarak boy gösterir. Sonuçta öykünün merkezî kişisi kadının önünde, sayfaları sararmış açık eski bir kitap vardır. Başı pencereye dönük, eli çenesinde olan bu kadın, bomboş salonda kapılıp gitmiştir.

"Sır" adlı öykünün "Ben modern ama geleneklerine de bağlı bir ailenin kızıyım" diyen Berrin Hanım'ı, duygularını ve mazisini, anlatıcıya yazdığı mektuplarda dile getirir. Berrin Hanım, lise son sınıftayken okulda öğretmenlerinin yazdığı *Kaçak Kız* adlı bir piyeste rol almış, akademiden yeni mezun bir fotoğrafçının sözlerine kanıp onun evlilik teklifini ailesinin de yönlendirmesiyle kabul etmiştir. Evliliğinin ikinci yılından sonra kocasının tavırları değişmiş; kocası, işyerine fotoğraf çektirmeye gelip giden bir kadınla ilişki kurmaya başlamıştır. Kocasından haberdar olan kadın ise babasının evine geri dönmüştür. (s.107)

"Arada" isimli öyküde de vefasızlık gösterilen ve aldatılan kadın bir anlatılır. Gençliğinde İstanbul'da Eğitim Enstitüsünde okurken Tıp Fakültesinde okuyan birisi onunla evlenmek arzusunu kendi ailesine açmıştır. Erkeğin ailesi ise bu işe karşı çıkıp "Sen (…) doktorsun doktorlarla evlenebilirsin." demiştir. Ailesini dinlemeyen erkek, sevdiği kızla evlenmiş, hükümet tabipliğinde doktorluk yaparken de bir meslektaşıyla karısını aldatmaya başlamıştır. Durumu öğrenen İzmirli kadın öğretmen ise kocasını hiç kıskanmadığını, bu durumu hoş gördüğünü, aydın kişiler olduklarını söylemiş ve kocasına "sana kızmıyorum (…), onu seviyorsan ben çıkarım aradan" demekle yetinmiştir. (s. 115-152)

İhtilaller: Dikmen'in ilk öykülerinin çoğunda, öncesi ve sonrasıyla 12 Eylül askerî darbesinin izlerine rastlanır. "Muhayyer"de, musikî cemiyetinin derslerine gitmeye başlayan öykü kişisi genç kızın babası emekli müftüdür. O günlerde çok tedirgindir, ağzını bıçak açmamaktadır. Eve

gelen arkadaşlarıyla fısıltılarla konuşmaktadır. Arkadaşları da eve topluca gelmemekte, evden tek tek ve çeyrek saat arayla ayrılmaktadır. Öykü anlatıcısı, dönemin kritiğini de "öyle ya, generaller yine memleketi kurtarmış." sözüyle dile getirtmektedir. Herkes korku içindedir. Minarelerden yine "Tanrı uludur" naralarının işitilmesinden, çuvallar dolusu *Mushaf*'ın yine yakılmasından, *Kur'an* öğreten ak sakallı hocaların yine jandarma dipçikleri altında karakola götürülmesinden, halkın gözbebeği camilerin yine depoya çevrilmesinden endişe edilmektedir. İhtilalin "başı önünde, yüzünden düşen bir parça, kimseyle konuşmayan, kaşları çatık, dudakları birbirine geçmiş" emekli müftüdeki şekilsel yansıması ise bol olduğu için kulaklarına kadar inen başındaki fötr şapkadır. Emekli müftünün namaz kılarken ve *Kur'an* okurken beyaz dantel takkesinin altında vaktiyle yüzüne vakur ve nuranî bir görünüm veren siyah sakalları da kesilmiştir.

"Sonrası" adlı öyküde okullardaki çatışmalardan ve çatışan grupların kanıksanmasından söz edilir. Öykü merkezi kişisinin babası, çocuğunun okuyup memur olmasında ısrar eder; "Hem biz böyle memurluğa dudak bükerken kilit noktalarını hep dinsizler, komünistler tutuyor…" sözleriyle de kendini savunur.

"Eski Çamlar" adlı öyküde 12 Eylül'ün gerginliği bir cinayetle kurguya girer. Anlatıcının sevdiği kızın kimsenin ne eğrisine ne doğrusuna karışmayan kitapçı babası, "yaşananların küçük bir iç savaştan farkının olmadığı o günlerde" hem de hedef başkalarıyken bir kaza kurşununa kurban gider. (s. 94)

"Bir Akşam İçin Öncalışma" başlıklı öyküde de "Ülkede devrim olmuştur. Bir şeyler gevelemek isteseler de kimsenin konuşası yoktur. Uykuları adamakıllı kaçmıştır." denilmektedir. Devrim ve savaş bahisleri vesilesiyle o dönemde daha çok dergiler ve öncü kişilerce dile getirilen, konuşulup tartışılan kurtuluş çareleri de bir bir sıralanır:

"Kimince çözüm siyasal mücadeledir,
kimince resmî örgütler,
kimince tasavvuf,
kimince yetişmiş aydın bir kadro,
kimince çöken bir medeniyeti diriltmek,
kimince ilkin sağlıklı bir kültür ortamı,
kimince yoğun edebiyat, sanat faaliyetleri." (s. 109,110)

"Kartpostal" adlı öyküde anlatıcı, İstanbul'da arkadaşıyla tiyatroya gider. Anlatıcı, fotoğraf sergisinde yer alan bir fotoğraf için "Kalabalığın omuzlarında bayrağa sarılı bir tabut. Belli ki öğrenci çatışmalarında can veren nice gençten birinin cenaze töreninden biri görüntü" der. (s. 135)

Eylül 1980 tarihli *Mavera* dergisinde yayımlanan "Yavuz" başlıklı öyküde, ihtilal öncesi dernek faaliyetleri, halkın tedirginlikleri ve yargıları, şiddete bulaşmayan derneklerin de tehlikeli görülmesi ve hedef olması, idealleri uğrunda her türlü fedakarlığı sergileyen ve sonunda vurulan Yavuz karakteri aracılığıyla anlatılır. (s. 137-144)

1990 tarihli "Defter" başlıklı öykü, bir askerin terhisi münasebetiyle tutulmuş hatıra defterinden oluşmaktadır. Defterdeki ilk yazı, askerin karakol komutanına aittir. Komutan, emrindeki askerlere uyguladığı mutlak disiplinin ve emirlere kayıtsız şartsız itaat eğitiminin gerekçesini anlatırken görev yaptıkları ihtilal öncesi dönemini "olağanüstü şartlar" olarak niteler. Komutanın yazdıklarına göre ülke, "kökü dışarda ideolojilere satılmış hainlerin dövüş arenasına" dönmüş, "Atatürk Türkiye'sinde şeriat devleti isteyenlerle sınıfsız bir halk iktidarı kurmak isteyenler pervasızca" cirit atmış, bu "kanı bozuk hainler her ne kadar birbiriyle savaşıyor görünüyor idiyseler de, gerçekte Türk devletinin varlığına" kastetmiş, ona karşı savaşta

birleşebilmiştir. Komutan, "Vatan uğruna şehit olmak her Türk evladının en büyük dileklerinden biridir. Belki bu yüzden bizde asker ocağı peygamber ocağı sayılır." diye başlayan yazısını, erlerin terhis olduktan sonra anlattıkları zengin askerlik hatıralarını örnekler vererek "dağıtımlar, kura heyecanları, tatbikatlar, atışlar, moral geceleri…" sözleriyle sürdürür. (s. 153-158)

"Sessiz Güvercinler" adlı öyküde de darbelerin dindar insanların hayatında bıraktığı yıkıcı izler ele alınır. Öykü kişilerinden kasabanın sevilen hocası Yahya Efendi, iki ihtilal görmüş ve ikisinde de türlü işkencelere maruz kalmıştır. Anlatıcı, ölüm haberi ile birlikte onun sahaflarda satılığa çıkan Osmanlıca eserlerinden söz eder. Yahya Efendi'nin hep besmeleyle kapakları açılmış kitapları, "çıplak kadın resimleriyle dolu dergilerin, sıradan piyasa romanlarının götürü satıldığı bir kitap çöplüğüne" düşmüştür. İlk ihtilalden sonra kasabanın çocuklarına *Kur'an* dersi verdiği için sekiz yıl hapis yatan Yahya Efendi'nin ciğerleri, ikinci ihtilalde altı ay kaldığı hücrelerin nemli soğuğuna dayanamamış, çürümüştür. Anlatıcının aktardığına göre Yahya Efendi'nin ölüm haberi duyulunca kasabanın Güvercinli Kahve'sinin güvercinleri bile ötmeyi bırakmıştır. Bu öykünün yaşandığı tarihte çocuk olan anlatıcı, Yahya Efendi'nin temsil ettiği eski hayatla ilgili duygu ve düşüncelerini ise ancak "Genç genç insanların birbirlerini boğazladığı üniversite yıllarından sonra. Vaktiyle Bakkal Yakup'un radyosundan dinlediği marşların, nutukların radyolardan, televizyonlardan bütün ülkeye bangır bangır yayınlandığı baskı ve boğuntu dönemlerinden sonra" çözümleyebilecektir. (s. 194-196)

Dikmen'in öykülerinde ele aldığı konulardan birisi de İran'da 1979'da gerçekleşen devrimdir. Öykü anlatıcıları, konuyu daha çok halktaki tartışmalar ve kutuplaşmalar üzerinden ele alıp İran'da bir takım karşılıkların devam ettiği belirtir. Öykü kişilerinden Hamit Bey ise devlet yönetmenin oyun oynamaya benzemediğini, mollaların cami vaazlarıyla yetinip yönetim işlerine karışmaması gerektiğini, öte yandan zaten İranlıların Müslüman değil Şii olduğunu ve her zaman kendilerine düşman olduğunu savunur. (s. 58-62)

Toplumsal İzlekler

Eski Hayat: Dikmen'in öykülerinde izleğe dönüştürülen konulardan birisi de eski hayat-yeni hayat farklılaşmasıdır. Dikmen, öykülerinde toplumun hayatından özellikle de ihtilallerle uzaklaştırılmak istenen dinî değerleri ve geleneksel kültür-sanat değerlerini ön plana çıkarır. Öykülerde, geçmiş birliktelikler ve kaybolan, değişen mekânlar da özlemle anılır.

"Muhayyer" başlıklı öykü "Artık radyoda fasıllar çalmıyor. Ne muhayyer, ne haciz, ne uşşak." cümleleri ile başlar. Aksine radyodan, kuzey ülkelerine ait uzak şehirlerin soğuk ve tenha sokaklarına götüren trompet ezgileri duyulmaktadır.

Dikmen'in öykülerinde eski hayat, kişiler, dil ve davranışlar üzerinden de anlatılır. Müzik Cemiyetinin hocası, cemiyete yeni katılan öykü kişisi genç kızı ve arkadaşını incelik, kibarlık, tevazu ve alçak gönüllülükle ayakta karşılar. Masasından kalkıp misafir koltuğunda onların karşısına oturur. Kendini takdim eden kızın utanıp terlemesi karşısında da hoca kızın utangaçlığını sevdiğini söyler; utanmanın erdemi hakkında konuşur. Kızın sözleri üzerine de defterine Osmanlıca notlar alır.

Eski hayatta, okullar da öğle arası evde yemek yenebilecek kadar evlere yakındır. Semaverler sıcak cızırtılar çıkarır. Bardaklar yaldızlıdır. Peçeteler dantel işlemelidir. İkindi çayları, küçük bir şölen hâlinde yaşanır. Misafir odaları geniş ve yüksek tavanlıdır. Evlerin kapısından girince insanı ferahlık duygusu sarar. Evlerin çivit mavisi duvarlarını boydan boya sedirler dolanır. Eski hayatta bahçesinde dut ağaçları olan iki katlı, beyaz badanalı, narin pencereli ahşap yapılar vardır. Anlatıcı, öykünün sonunda, eski zamanları "bütün parıltılarıyla ulaşılmaz bir boşluğa düşen yıldızlara" benzetir. (s. 14)

"Susan Adamın Hikâyesi"nde anlatıcı, çocukluklarının bahçeli kâgir evlerini, misket oyunlarını, sokakta kesik kesik düdükleriyle geçen yorgun faytonları, geç uyanılan aydınlık kuşlukları, arsada akşama kadar oynanan futbol maçlarını, cami bahçesinde tırmanılan ihtiyar dutları, bahçede açmış ıhlamurların genizlere dolan baygın kokusunu, şenlik ve oyun gibi geçen gündüzleri, geceleri uyunan deliksiz uykuları, yıllarca süren okul sırası arkadaşlıklarını… bir bir hatırlatır. (s. 42-25)

"Kartpostal" başlıklı öyküde anlatıcı, çocukluğunun harmanda, samanların üstünde yatılan tatlı uykulu gecelerini özlemle anar. (s.135)

"Afife Abla'nın İncileri" başlıklı öyküde de kaybolan duyarlıklar ve değerlere duyulan özlem ve üzüntü dile getirilir. Anlatıcı, geriye dönerek kendisinin çocukluk yıllarının Afife Abla'sını anlatır. Öykü, Afife Abla'nın ölüm haberi ile başlar. Kahvede taverna şarkıları çalmaya devam etmekte, komşulardan sabah dizisinin sesi işitilmektedir. Anlatıcı bu durum üzerine "Eski günlerde olsa cenaze salası başladı mı mahallenin bütün gürültüsü bir anda kesilirdi." diye sitemde bulunur. Afife Abla'nın vaktiyle gelin gittiği sahnede de kasabadaki mahremiyet duygusu öne çıkarılır. Ferace terziliği yapan Afife Abla, güler yüzlülüğü, ağırbaşlılığı, yumuşak kalpliliği, cömertliği, küçüklere şefkati, tevekkülü, ailenin geçimine katkı sağlaması, kanaatkârlığı, ibadeti, ailesinden öğrendiği üzere sessizce yürürken başını dik tutması, bakışlarının ayaklarının ucunda olması ile hafızalara kazınır. (s. 173-179) Eski hayat yani yitirilenler arasında "Tekerlek tıkırtıları gün boyu kaldırımlardan eksilmeyen at arabaları", mahalle bakkalının "akşama kadar kapanmak bilmeyen radyosu", "öğle sonraları dört bir yanı inleten pikap", "ayakkabıcı dükkanından gelen çekiç sesleri", "leblebicinin biteviye uğultusu", seyyar dondurmacının "kaymaklı" diye bağırışı da vardır. (s. 188, 189)

Yeni Hayat: "Muhayyer"de mekân, "nüfusunun yarısı, turizm sarhoşluğuna kapılıp yakın kıyı kasabalarına göçen bir eski dağ kasabasıdır. "Geriye Kalan" adlı öyküde "antenli çatılarıyla ıssız köyler"den, "beton yapılarıyla hep birbirine benzeyen şehirler"den söz edilir. Eski hayatın can çekiştiği, yeni hayatın konutlarının da kişiliksiz olduğu ima edilir. "Sonrası" adlı öyküde anlatıcı, "bu kentin bütün camları kışları hava kirliliğinden, yazları tozdan iki günün biri silinecek olur." diye serzenişte bulunur.

Yeni hayat, Dikmen'in öykülerinde bir açıdan da gelip geçici modalardır. "Sonrası" adlı öyküde, televizyonda bir kola reklamında gösterilip sokak aralarında kova kapaklarıyla oynanmaya başlayan frizbi adlı oyundan söz edilir. Dönemin aktarılan moda davranışlarından birisi de gazetelerin yayımladığı birinci hamur ofset ansiklopedi fasiküllerinin biriktirip ciltlenmesidir. (s. 24, 58, 69)

Anlatıcılar, yeni hayatı dönemin ideolojik söylemleriyle de eleştiriler. "Geçende" adlı öyküde anlatıcı, sevdiği kıza, dönemin özelleştirme politikaları ve tartışmalarıyla ilgili olarak "-Hep üretmek, hep tüketmek. Sürekli üretimle sürekli tüketim arasında gerilip kalmış minicik bir özneden öte ne ki günümüz insanı. Çağdaş uygarlık vere vere bunu verebildi ona" iddiasında bulunur. (s 85) "Geçende" adlı öyküde dolmuşlarda çalan arabesk şarkılardan, o sıralar herkesi saran Orhan hastalığından söz edilir. Bu durumun da daha çok iletişim araçlarının desteğinde ülkeyi saran, Türkçe sözlü ama yoz, köksüz hafif Batı müziği salgınına inat yapıldığı iddia edilir. (s. 86) "Kartpostal" adlı öyküde bir apartman sakini kadının konuşmaları aracılığıyla yeni hayatın televizyon, konuklar, haftada bir gidilen sinema, tiyatro, ev işleri, çarşı pazar gibi tüketimci uğraşılarla insanı vakitsiz bıraktığı dile getirilir. (s. 133) "Afife Abla'nın İncileri" adlı öyküde yeni hayat ölüye duyarsızlık, feracelerin folklorik bir kıyafete dönüşmesi ve örtünmede azalma tespitleri ile dile getirilir.

Karma Hayat: Ramazan Dikmen'in öykülerinde izlekleştirdiği konulardan birisi de gelenekçilikle modernliğin iç içe yaşandığı hayat tarzlarıdır. "Sonrası" adlı öyküde görkemli bir düğünden söz

edilir. Mahallede yaptırılan modern caminin yaptırma derneğine de üye olan damadın düğüne gelen çiçekler ve çelenkler, rahat küçük bir bahçe edecek miktardadır. Damadın babası, özel olarak yurtdışından viski getirtmiş; düğünde su gibi içki tüketilmiştir. Sahnenin gerisine büyük bir Türk bayrağı asılan düğünde saatlerce dans edilmiş, öte yandan yöresel oyunların sergilenmesi için de özel folklor ekibi tutulmuştur. Öykü kişilerinden birisinin dedesi "ileri fikirli" bir müftüdür. Bu müftü, şapka çıkınca onu ilk giyenlerden olmuş, boyunbağını bağlayıp kürsüye çıkmıştır. Öykü kişilerinden Necmiye Teyze de zengin ve hayırsever bir akrabalarına ziyarete giderken saçlarını yaptırır, makyajını alır, başörtüsünü çıkarır, öyle gidermiş. (s. 64-68)
"Kıyıya Vuranlar" öyküsünde anlatı kişilerinden elinden tespihi düşmeyen, bir vakitten bir vakte namazını aksatmayan kadın karakteri, genç kızına namaz kılmadığı için hep kızmaktadır. Genç kız ise çok istemesine rağmen işle ibadeti bir arada yürütemediğini, ilerde evleneceği zaman işten çıkıp namaza kesin olarak başlayacağını, beyi isterse başını bile örteceğini söylemektedir. Genç kız hatta, bir keresinde yılbaşında piyango bileti aldığını, annesinin de yatsının ardından kızı kazansın diye dua ettiğini, piyangoyu kazanınca da annesinin büyüklüğünün farkına vardığını belirtmektedir. Ailenin evlerinde duvara asılı tatilden kalma resimde baba kepli, kız mayolu anne namaz bezlidir. Bu öykünün sonunda da anlatıcı erkek, farklı yaşam tarzını tercih ettiği için sevdiği kıza kavuşamaz. (s. 76, 77)

"Günah" adlı öykünün ben anlatıcısı da geleneksel bir aileye ve çevreye mensupken gönlünü Siyasal Bilgiler Fakültesini kazanmış, kıvırcık saçlı, duman rengi gözlükler takan, kitapçıdan çingene basması renk renk gazeteler alan esmer bir kıza kaptırır, ailesine de ille o kızı alacaksınız diye tutturur. (s. 124)

1991 tarihli teatral bir sistem eleştirisi olan "Ödül Töreni" adlı öyküde bir ödül töreninde bir araya gelmiş olan bir genel müessesenin kurucuları ve geliştiricileri, başarı hikâyeleri anlatılır. Müessese, tek şubeyken elli şehirde şubelere sahip ve en çok vergi veren bir kurum olmuştur. Bütün çalışanları sigortalıdır ve zorunlu izin uygulamaktadırlar. Müessese, bu başarılarını müessesenin yer aldığı hizmet kesiminin gerektirdiği esneklikten uzakmış gibi gözükse de "zeki, çalışkan, geniş görüşlü, atılımcı, girişken olmaları kadar, dürüst, temiz erdemli ve dindar" olan yeni kadrosuna borçludur. Müessesenin muhafızları, en modern silahlarla donatılmıştır. Tüm kuruluşlarda elektronik denetim şebekeleri kurulmuştur. Böylece sabotaj benzeri ölümcül olaylar, yok denecek derecede azaltılmış ve en önemlisi muhafızların güvensizliği ileri sürerek ikide bir müessesenin yönetimine kafa tutmaları engellenmiştir. (s. 166-168)

Dinî İzlekler

Dikmen, hemen her öyküsünde bir vesileyle namaz, namaz bezi, seccade, *Kur'an*, Cami gibi dinî bir motife yer verir; bazı ayetlere göndermede bulunur. "Muhayyer"de anlatıcı, mabetlerden, "zaman ötesine çağıran" mekânlar olarak söz eder. Mihrimah Sultan ve Yeni Cami minarelerinde başlayan ikindi ezanlarını aktarır. Anlatıcı, günün vakitlerini tasvir için de genellikle "kuşluk, seher, öğle sonu, ikindi gibi" dinî referanslı kavramları kullanır.[4] Mekân unsurları, olarak da güvercinlerle, serin sularla anılan şadırvanlara, cami avlularına yer verir. "Sen Değil Ayak Seslerin" adlı öyküde "Yokuşun başında ancak şerefesi görünen kısa bir minare" vardır. (s 31)
"Geçende" adlı öyküde anlatıcı, sevdiği kızdan söz ederken, yakın caminin ezanları olmasa dersleri kaçıracağını belirtir. Aynı öyküde anlatıcı, kendisine namazı üniversite yaşantısının bıraktırdığını da kaydeder. (s. 86) "Günah" adlı öyküde anlatıcının her zaman oturdukları kahvehane, mahalle camisinin altındadır. (s. 123)

"Ağlama Güncesi" adlı öykü, "artık kazandıklarına karşılık az gülsünler, çok ağlasınlar" denilen Tevbe suresi 28. ayetiyle başlar. (s. 127) İlerleyen sayfalarda da "bir daha sorsam kendime: neden hep bir aldanışa yol alıyoruz?" cümlesi, Tekvir suresi 26. ayetine bir tür cevaptır. Anlatıcı, "niçin bu denli karamsar oluyorum ya rabbim? karamsarlıkların bize yasaklanmışlığını, bitimsiz

[4] "Vakitlerden ikindi sonu" (s. 38), "Kuşluğa doğru başlar saatlerce uğraşırdı." (s. 51)

umutların salt bize özgün olduğunu bile bile" derken de Zümer suresi 53. ayete göndermede bulunur. Anlatıcı, "başımı secdeye koyup bana en yakın olana en yakın olduğum o yerde bir ağlayabilsem, biliyorum kurtulacaktım…" derken de namazın inananlar için ne manaya geldiğini hatırlatır.

"Kartpostal" adlı öyküde anlatıcı, çocukluğunda annesinin namaz kılarken taktığı ak başörtüsünü, abdest almış annesinin serin elini anar. (s.136)

"Susan Adamın Hikâyesi"nde merkezî kişi, tasavvufî değişimler yaşamaktadır. Yaşadığı garip hâli, yıllardır görüştüğü ve sevdiği kadına da anlatmış fakat kendince anlaşılmamıştır. Bu kişi, konuşurken başını öne eğmekte, sonra birden bütün nefsini bırakıp "Allah" demektedir. "Dudaklarını kilitleyip gözlerini yumduğu zaman söz ötesi bir derinlikte" kendini bulmakta, o zaman içine yüzü coşkunluklarla ışıtan düşünceler doğmakta, kalbinin ortasında o an içli konuşmalar geçmektedir. Kendi kendine bile anlatmakta yetersiz kaldığı, bununla beraber çoğu zaman ağırlığı altında ezildiği düşüncelere kapılmaktadır. Onu dinleyip ciddiye alanlarsa, özgün fizikötesi çeşnilemeler ortaya atmaya çalıştığını ileri sürmekte, sen "…son zamanlarda okuduğun kitapların fazla etkisinde kaldın. Biraz dinlesen iyi olacak." demektedir. Susan adam, sevdiği kadınla evlilik kararı alacakları buluşmada da "…anlaşmak her şeyden önce kelimelere mecbur olmamaktır. Konuşmayı aşmaktır. Bunun için gönüllerin aynı hâl içinde birleşmesi gerekir. (…) söz her zaman aldatıcıdır, her zaman yetersiz; kelimeler her zaman iki yüzlüdür, her zaman kaypak ve yalancı. (…) nasıl oluyor da benim içimdeki yangınları senin ruhun bile duymuyor. Saatlerce konuşsak bile sana yine de hiçbir şey anlatmamış gibi duyuyorum kendimi. (…) asıl yakınlık alanlarım hep boş kalıyor; oralara adımını bile atamıyorsun." deyip yol ayrımını işaret etmektedir.

SONUÇ

41 yaşında hayatını kaybeden öykücü Ramazan Dikmen'in yayımlanmış yirmi dört öyküsünde izleğe dönüştürülen belli başlı konular aşk (Muhayyer), vefasızlık/aldatılma/terk edilme (Sır, Arada…), ayrılık, yalnızlık, öğrencilik hayatı (Filoloji, Kütüphanecilik, Siyasal Bilgiler…), kadın (Geriye Kalan, Sonrası, Arada…), 12 Eylül (Sessiz Güvercinler , Muhayyer, Eski Çamlar, Bir Akşam İçin Öncalışma, Sonrası, Kartpostal, Defter…) ve değişen-yitirilen değerler, duyarlıklardır. Onun öyküleri, hem yakın çevresinden hem de yazıldığı dönemden izler taşır. "Ölçülü bir mizah, yerel söyleyişler, günlük dil, Öztürkçe, kararsızlık ifadeleri" gibi üslup özellikleriyle de dikkat çeken öyküleri "durum/duyuş/kesit ve kişi öyküleri" olarak nitelenebilir. Özellikle ilk öykülerinde genç erkekler çoğunlukla davetçi, kızlar ise davet edilen kişi rolündedir. Genellikle öykü anlatıcıları, edebiyatla ilgili hatta yazar-şair ruhlu bekâr erkek üniversite öğrencilerinden oluşmaktadır. Şiirsel cümleler kuran, hatıralar ve hayallere yer veren bu "ben anlatıcılar", aşk kırgınlığı yaşamış bir kadını (Muhayyer'de kütüphaneci), unutulmasını istemedikleri ideal bir karakteri (Afife Abla'nın İncileri'nde Afife Abla, Sen Değil Ayak Seslerin'de anlatıcının eşi) ya da 12 Eylül İhtilali'nin toplumun bir kesimindeki yansımasını (Mektuplarla Konuşmak) izlekleştirirler.

Dikmen'in öykülerinde genellikle zorlu öğrencilik hayatıyla anılan Ankara "kısırlaştırıcı" bir kent olarak anılırken İstanbul tarih boyunca "üretken kılması" ile öne çıkarılır. Tren istasyonları, ağaçları, çiçekleri, bahçeleri, avluları ile anılan kasabalar da eski hayatın, geleneğin güzelliklerini hatırlatmak görevini üstlenir. Anlatıcıların gelenekle özdeşleştirip eski hayatla dikkatlere sunduğu belli başlı unsurlar radyo, pikap, fayton, eski müzik makamları, kartpostallar, ferace gibi eski kıyafetlerdir; ölüye saygı, dantel işlemeli peçeteler, "Ya Hakk!" gibi eski içlenmelerdir. Yeni Hayat ise toprağı örten beton kentler, televizyon, firizbi gibi yeni ve moda oyunlar ve tüketim kültürüdür. Dikmen, öykülerinde eski ve yeni hayatın, başka bir deyişle gelenekçilikle modernliğin içi içe geçtiği hayat tarzını da dikkatlere sunar. Bu hayat tarzında, namaz beziyle mayo aynı fotoğraf karesinde yer alır. Cami yaptıran hayırsever işadamının özel ithal içkili düğününde hem dans edilir hem folklor ekibi oynatılır. Öykücü, çağdaş edebî metinlerde kendine

pek yer bulamayan "ezan, namaz, *Kur'an*, tasavvuf, cami" gibi dinî motifleri de hemen her öyküsünde özellikle kurguya dâhil eder.

KAYNAKÇA

1. Alver, Köksal. (1997). " 'Kıyıya Vuranlar'da Bir Çelişkiyi Okumak", *Yedi İklim Ramazan Dikmen Özel Sayısı*, S. 87, İstanbul.
2. Ay, Arif, (1997). "Çoğaltılmış Çocukluk", *Yedi İklim Ramazan Dikmen Özel Sayısı*, S. 87, İstanbul.
3. Bayraktar, Osman. (1997). "Bir Aydın Portresi", *Yedi İklim Ramazan Dikmen Özel Sayısı*, S. 87, İstanbul.
4. Dikmen, Ramazan. (1997). "Bir Okura Mektuplar", *Yedi İklim Ramazan Dikmen Özel Sayısı*, S. 87, İstanbul.
5. *Düşünce ve Dil,* (2014). (hzl. Hüseyin Su), Hece Yayınları, Ankara.
6. Haksal, Ali Haydar. (1997). "Muhayyer Labirentinde Gezinmek", *Yedi İklim Ramazan Dikmen Özel Sayısı*, S. 87, İstanbul.
7. İnan, Mihriban. (1997). " 'Kıyıya Vuranlar' Öyküsünde Bakış Açısı ve Anlatıcı", *Yedi İklim Ramazan Dikmen Özel Sayısı*, S. 87, İstanbul.
8. İyibilir, İbrahim. (1997). "Kıyıda Vurulanlar", *Yedi İklim Ramazan Dikmen Özel Sayısı*, S. 87, İstanbul.
9. Kahraman, Âlim. (1997). "Ramazan Dikmen'in Sanatı ve Kişiliği Üzerine", *Yedi İklim Ramazan Dikmen Özel Sayısı*, S. 87, İstanbul.
10. Kahraman, Mehmet. (1997). "Zamanın Genişlediği Bir Anda", *Yedi İklim Ramazan Dikmen Özel Sayısı*, S. 87, İstanbul.
11. Şakar, Cemal. (1997). "Kıyıya Vuran Hüzün", *Yedi İklim Ramazan Dikmen Özel Sayısı*, S. 87, İstanbul.
12. Tosun, Necip. (1997). "Savrulmuş Hayatlardan Kıyıya Vuranlar ", *Yedi İklim Ramazan Dikmen Özel Sayısı*, S. 87, İstanbul.
13. Tosun, Necip. (2011). *Modern Öykü Kuramı*, Hece Yayınları, Ankara.

SEVGİLİYİ ÇİÇEKLERLE ÖVMEK: AHMEDÎ'NİN EMİR SÜLEYMAN MEDHİYYESİ

PRAISE THE LOVER WITH FLOWERS: AHMEDI'S PRAISE TO AMIR SULEIMAN

Talip ÇUKURLU[1]

ÖZET

Klâsik Türk Edebiyatı'nın 14. yüzyıldaki en önemli şairlerinden biri olan Ahmedî'nin hayatı hakkında yeteri kadar bilgi bulunmamaktadır. Doğum tarihi, doğum yeri ve ilköğrenimini nerede tamamladığı konusunda yetersiz bilgiler mevcuttur. Fakat bilgisini artırmak için Mısır'a gittiği ve dinî ilimlerin yanı sıra tıp, astronomi ve geometri gibi ilimleri de öğrendiği bilinmektedir. Şâir, Mısır'dan döndükten sonra Anadolu'da birçok beye ve hükümdara intisap etmiştir. Bunlardan biri de eserlerinin çoğunu kendisine ithaf ettiği, I. Bayezid'in oğlu Şehzade Emir Süleyman'dır.

Dilimize Arapça'dan geçen *medhiyye* birini övmek için yazılan şiirlerin genel adıdır. Klâsik Türk Şiiri'nin önemli bir nazım şekli olan *kasîde*de asıl amaç sevileni övmektir. Fakat medhiyye, kasîde dışındaki nazım şekillerinde de görülebilir. *Dîvân*ı üzerinde inceleme yaptığımız Ahmedî, 16 kasîdesinde, 14 *gazel*inde, 6 *terkib-bend*inde, 2 *terci'-bend*inde aralarında sıkı bir bağ olan Emir Süleyman'ı medhetmiştir. 1 terkib-bend nazım şekliyle ise, Emir Süleyman'ın ölümü üzerine *mersiyye* yazmıştır.

Ahmedî'nin, Emir Süleyman'ı övdüğü şiirlerinden en dikkat çekeni bir terkib-bend ve bir terci'-bendidir. Şâir, terci'-bendine redif olarak "gülzâr, bülbül, benefşe, lâle, nergis, gonca, şükûfe" kelimelerini seçmiştir. Terkib-bendde ise, "gül, bülbül, benefşe, nergis, gonca, lâle, reyhân" kelimeleri redif olarak kullanılmıştır.

Bu bildiride, Ahmedî'nin yukarıda bahsedilen iki şiiri incelenecek ve şâirin, çiçeklerin özelliklerinden yola çıkarak sevdiği kişiyi hangi vasıflarla medhettiği tespit edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Ahmedî, Emir Süleyman, Medhiyye, Terkib-bend, Terci'-bend, Çiçekler

ABSTRCAT

There is not enough information about the life of Ahmedî, one of the most important poets of Classical Turkish Literature in the 14th century. There is insufficient information about where he completed his birth date, place of birth and primary education. However, it is known that he went to Egypt to increase his knowledge and learned the sciences such as medicine, astronomy and geometry as well as the religious sciences. After his return from Egypt, the poet was attached to many governor and rulers in Anatolia. One of them is Prince Emir Suleiman, the son of Bayezid I, who he dedicated most of his works to.

It is the general name of the poems written to praise one of the *medhiyye* who passes through Arabic to our language. An important form of verse in Classical Turkish Poetry, the main purpose is to praise the beloved. However, *medhiyye* can also be seen in verse forms other than *kasîde*. Ahmedî, whom we examined on his Divan, praised Emir Suleiman, who was a close connection between them in 16 *kasîde*, 14 *gazel*, 6 *terkib-bend* and 2 *terci'-bend*. On the other hand, in 1 *terkib-bend* verse, he wrote a lament (*mersiyye*) on the death of Emir Suleiman.

The most striking one of the poems Ahmedî praised Emir Suleiman was a *terkib-bend* and a *terci'-bend*. The poet chose the words to *redif* "gülzâr, bülbül, benefşe, lâle, nergis, gonca, şükûfe"

[1] Dr. Öğretim Üyesi, Siirt Üniversitesi, tcogu@hotmail.com

for his *terci'-bend*. In the *terkib-bend*, the words "gül, bülbül, benefşe, nergis, gonca, lâle, reyhân" were used as *redif*.

In this paper, the two above-mentioned poems of Ahmadî will be examined and the ways in which the poet praises the person he loves will be determined based on the characteristics of the flowers.

Keywords: Ahmedî, Amir Suleiman, Medhiyye, Terkib-bend, Terci'-bend, Flowers

GİRİŞ

Asıl adı İbrahim olan, 14. yüzyıl klasik Osmanlı edebiyatı şairlerinden Ahmedî'nin 1334-35 yıllarında doğduğu tahmin edilmektedir. Kaynaklarda Germiyanlı veya Sivaslı olduğu belirtilen Ahmedî'nin ilköğrenimini nerede tamamladığı bilinmemektedir. Eğitimini tamamlamak için Mısır'a gitmiş, Mısır dönüşünde ise Aydınoğulları'ndan Ayas Bey'e intisap etmiş, Germiyanoğulları'ndan Süleyman Şah'ın hocası olmuş, Osmanlı hükümdarı Yıldırım Bâyezid'in yanında bulunmuş ve onun mağlubiyeti ile Timur'a intisap etmiştir. Daha sonra Şehzade Emir Süleyman ile yakınlık kurmuştur. Emir Süleyman'ın ölümüne kadar yanında bulunmuş, eserlerinin çoğunu ona ithaf etmiş, onun için birçok methiye ve bir de mersiye yazmıştır. Şairin 1412-13 yıllarında Amasya'da öldüğü bilinmektedir (Gibb, 1999, c. I-II: 172-174; Kut, 1989: 165; Şentürk-Kartal, 2006: 134).

Arapça kökenli bir kelime olan medhiyye, "birini övmek için yazılan manzume" şeklinde tanımlanır (Tahirü'l-Mevlevî, 1994: 97). Genellikle kasîde nazım şekli ile methiyeler yazılsa da bu şeklin dışına çıkıp terci-bend, terkib-bend, gazel vb. nazım şekilleriyle de övgü dolu şiirler kaleme alınabilmektedir. Ahmedî, Emir Süleyman buna örnek sergilemiştir.

Ahmedî'nin Dîvân'ında 74 kasîde, 2 terci-bend, 6 terkib-bend, 1 mersiye, 1 musammat ve 764 gazel bulunmaktadır (Şentürk-Kartal, 2006: 134). Ahmedî, çok sevdiği Emir Süleyman'ı methetmek için 16 kasîde, 14 gazel, 6 terkib-bend ve 2 terci-bend yazmış; Emir Süleyman'ın ölümü üzerine de terkib-bend nazım şekliyle 1 *mersiyye* kaleme almıştır. Bunların içinde en dikkat çekeni bir terkib-bend ve bir terci'-bendidir.

*1. TERCİ-BEND*İN İNCELENMESİ

Ahmedî'nin "Der-Medh-i Emîr Sülmân" başlığı ile yazdığı terci'-bend, her biri altı (6) beyitten oluşan yedi (7) bendden meydana gelmiştir. Şâir, son bendi ise beş beyit olarak yazmıştır. Toplam 41 beyit vardır. Ahmedî, terci'-bendine redif olarak "gülzâr, bülbül, benefşe, lâle, nergis, gonca ve şükûfe" kelimelerini seçmiştir. Terci'-bend nazım şeklinin özelliği, vasıta beytin her bendin sonunda tekrar edilmesidir. Ahmedî'nin 7 defa tekrar ettiği beyit şudur:

Ne gördi ne göriser tâc-ıla taht
Melik Sülmân bigi şâh-ı cüvân-baht

Taç ile taht, Emir Süleyman gibi bahtı taze (açık) bir hükümdarı ne bugüne kadar görmüştür ne de bundan sonra görecektir.

Zamanımızın kısıtlı olması sebebiyle her bendden birer beyit örnek vererek Ahmedî'nin çiçeklerin özellikleri üzerinden Emir Süleyman'ı nasıl övdüğü örneklendirilmeye çalışılacaktır.

1.1. GÜLZÂR REDİFLİ I. BEND

Gülzâr, her ne kadar kelime anlamı itibariyle gül bahçesi anlamına gelse de içinde hemen her çeşit bitkinin ve kimi ağaçların bulunduğu bahçe yerine kullanılmaktadır. Bahar mevsiminin bir diğer adı gül mevsimidir. Güllerin açma zamanı zevkin, işretin ve eğlenmenin zamanıdır. Artık kış günleri bitmiş, kapalı alanlara hapsolmak sona ermiş, mesire yerlerine çıkılmaya

başlanmıştır. Gül mevsiminde, bilhassa sabah vakitlerinde, tatlı tatlı esen rüzgâr güllerin açılmasına sebep olur. Gülün âşığı bülbül ise sabahlara kadar güzel sesiyle öter. Ahmedî, aşağıdaki beytinde övdüğü kişinin yüzünü güzel bir güle benzetmiştir. Bülbül ise bu güzellik sebebiyle aslında öter gibi görünse de sevgilinin yüzünün vasıflarını anlatmaktadır. Güzel sözlerin insanı rahatlatması, içini ferahlatması gibi bülbülün bu güzel sözleri de gül bahçesinin açılmasına vesile olur:

Yüzüñ vasfını sâz itdükçe bülbül
Küşâyişler kılur ol sâza gül-zâr

Bülbül, yüzün vasfını söyledikçe, gül bahçesi o sözler sebebiyle açılır, ferahlanır.

1.2. BÜLBÜL REDİFLİ II. BEND

Şâir, aşağıdaki beyitte rolleri değiştirmiş, kendisini gül, sevdiği/övdüğü kişiyi bülbül olarak tahayyül etmiştir. Bülbülün o çok güzel sözleri sebebiyle gül çok mutlu olmuş adeta sevincinden sarhoşa dönmüştür. Bu sevinç sarhoşluğuyla gülün konuşması, sevgilinin güzelliğini anlatması zor görünmektedir. Bu beyitten hareketle Ahmedî'nin Emir Süleyman'ın iltifatına mazhar olduğunu buna mukabil bu beytin vücuda geldiğini söylemek mümkündür:

Niçe kim şerh ider şâhuñ cemâlin
Güli hürrem kılur elhân-ı bülbül

Bülbülün nağmeleri gülü öylesine mutlu etmiştir ki (gül, bu sevinç sarhoşluğuyla) şahın cemalini nasıl anlatsın.

1.3. BENEFŞE REDİFLİ III. BEND

Bugün menekşe olarak telaffuz ettiğimiz benefşe güzel kokulu olmasıyla bilinen bir çiçektir. Klasik Osmanlı şiir geleneğinde sevgilinin saçının çok güzel koktuğuna inanılır. Bu sebeple, klasik şiirin oluşumunun ilk dönemlerinde sevgilinin saçı güzel kokusu sebebiyle menekşe ve sümbüle benzetilirken ilerleyen dönemlerde bu teşbih ters çevrilmiş ve menekşenin güzel kokması bakımından sevgilinin saçına benzediği hayalleri kurulmuştur. Ahmedî bu dönüşümün ilk dönem şairlerindendir.

Aşağıdaki beyitte Ahmedî, menekşenin kokusunu/varlığını sürdürmesinin nedenini sevgilinin ağzından çıkan hoş kokuya bağlamıştır:

Nefes zülfüñe urmışdur anuñ-çun
Bu resme rûh-perverdür benefşe

Nefes(in) zülfüne dokunmuştur. Onun için menekşe bu şekilde ruhunu korur.

1.4. LÂLE REDİFLİ IV. BEND

Klasik şiirde gülden sonra kendisinden en çok bahsedilen çiçek lâledir. Gül ne kadar şehirli bir çiçek olarak kabul ediliyorsa lâle de o kadar taşralı kabul edilir. Çünkü lâle, dağ eteklerinde, ırmak kıyılarında taşlık yerlerde sahralarda yetişen yabani bir çiçektir. Zamanla bağ ve bahçelerden ekilmeye başlamış ve bir devre adını verecek kadar çok sevilmiştir.

Lâlenin taşralı bir çiçek olmasından daha çok, kırmızı renkli oluşu ve duruşuyla kadehe benzemesi şiirlerde ele alınmıştır. Bu çiçeğin tohum kısmındaki siyahlık da şairlerin dikkatinden kaçmamış ve çeşitli hüsn-i talillere sebep olmuştur.

Aşağıdaki beyitte Ahmedî, lâleyi rengi sebebiyle kana bulanmış varsaymakta, taşlıklarda yetişmesine telmihte bulunarak içinin taşla dolu olduğunu tahayyül etmekte ve tohumundaki siyahlıktan hareketle "kara sevda"ya tutulduğu hayalini kurmaktadır:

İçi pür-dâğ u taşı garka-i hûn
Aceb bilsem nedür sevdâ-yı lâle

İçini yaralarla dolu, kana bulanmış bir hale getiren lâledeki bu kara sevda nedir, bir bilsem...

1.5. NERGİS REDİFLİ V. BEND

Nergis görünüşü sebebiyle insan gözüne benzetilen bir çiçektir. Genellikle tek bir fidan üzerinde öne doğru meyilli duruşu ve göze bekleyen şekli, şairlerde sevgilinin yolunu gözetleyen aşığa benzetilmiştir.

Bazı nergis türlerinin dış yaprakları beyaz, içi ise sarıdır. Bazılarının ise dışı sarı içi ise kırmızıya çalan nar renginde olabilmektedir. Çiçeğin iç tarafı göz bebeğine, dış tarafı ise göz bebeğini çevreleyen beyazlığa benzetilir. Bu anlayıştan hareketle Ahmedî, nergisi, altınla süslenmiş, mahmur bakışlı bir güzele benzetir:

Zer ü zîverle uş mahmûr nergis
Kılur yiryüzini pür-hûr nergis

İşte! Altınla, süsle sersemlemiş (kendinden geçmiş) nergis! Yeryüzünü güzellerle doldurur (bu) nergis!

1.6. GONCA REDİFLİ VI. BEND

Gonca, çiçeklerin açmadan önceki tomurcuk halidir. Bu isimlendirme genelde bütün çiçekleri kapsamasına rağmen daha çok gül goncası olarak bilinmektedir. Aşağıdaki beyitte geçen goncanın gül goncası olduğu tahmin edilebilir. Gül goncasının tomurcuk kısmı sarı veya kırmızı olabilir. Tomurcuğu çevreleyen çiçek kısmı ise yeşildir. Ahmedî, gördüğü bu renkli çiçeklerden hareketle sarı goncayı altına; kırmızı goncayı la'l taşına; goncayı saran yeşil yaprakları ise zümrüde benzetmiştir. Şair, günümüzde bazı yörelerde, düğünlerde hala devam eden saçı geleneğine de telmihte bulunmuştur. Gelin/sevgili eve girmeden önce geçtiği yollara değerli madenler saçılır:

Zer ü la'l ü zümürrüd saça geldi
Yoluñ tozına zî âyîn-i gonca

Gonca töresi gereği (sevgilinin) yolunun tozuna altın, la'l ve zümrüt saça geldi.

1.7. ŞÜKÛFE REDİFLİ VII. BEND

Ahmed'i, terci-bendini bitirirken bütün çiçekleri bir araya toplar ve bir çiçek bahçesi oluşturur. Şair, adını andığı-anmadığı, gülzarda gördüğü bütün renkli çiçekleri toplar ve onları bir şahın tacındaki renkli mücevherlere benzetir. Bu çiçek şahının tahtı yeşil taşlarla/zümrütle süslenmiş, tacı ise çeşitli mücevherlerle süslenmiştir:

Zümürrüd tahtı üstinde oturmış
Başında tâc-ı pür-güher şükûfe

Çiçek, başına mücevherlerle süslenmiş bir taç giyerek yeşil tahtı üzerinde oturmuş.

2. *TERKİB-BEND*İN İNCELENMESİ

Ahmedî'nin -terci-bendde olduğu gibi- "Der-Medh-i Emîr Sülmân" başlığı ile yazdığı terkib'-bend, her biri altı (6) beyitten oluşan yedi (7) bendden meydana gelmiştir. Toplam 42 beyit vardır. Bu nazım şeklinde, terci-bendde olduğu gibi bir vasıta beyti olmadığı için, her bendin sonunda kendi içinde kafiyeli yeni bir beyit söylenmektedir. Ahmedî, bu şiirinde ise, "gül, bülbül, benefşe, nergis, gonca, lâle, reyhân" kelimelerini redif olarak kullanmıştır.
Ahmedî şiirini şu beyitle tamamlamıştır:

Du'âsı Ahmedî'nüñ budur iy şâh
Ki kılsun bahtuñı pâyende Allâh

Ey Şâh! Ahmedî'nin duası budur ki, Allah bahtını dâim kılsın.

2.1. GÜL REDİFLİ I. BEND

Gül, klasik şiirimizde kendinden en fazla bahsedilen çiçektir. Dîvânında gülden bahsetmeyen şair yoktur demek mümkündür. Sevgilinin yüzü, rengi ve yumuşaklığı sebebiyle bu narin çiçeğe benzetilir. Sevgilinin yüzünün benzetildiği başka bir varlık ise güneştir. Gece perdesinin kalkmasıyla güneş nasıl cihanı aydınlatıyorsa, sevgilinin yüzündeki peçenin açılmasıyla sevgili de etrafını aydınlatır. Aşağıdaki beyitte, açık istiâre yapılarak sevgili gül ile özdeşleştirilmiştir. Örtünün açılmasıyla cihana ışık salmasının gülün renginin sarı olduğuna işaret ettiğini söylemek mümkündür:

Nikâb açdı yüzinden hoş-likâ gül
Cihânı kıldı pür-nûr u safâ gül

Hoş yüzlü gül, yüzündeki örtüyü açtı. (Bu hareketiyle) cihanı nur ve sevinç ile doldurdu.

2.2. BÜLBÜL REDİFLİ II. BEND

Bülbül, güle olan aşkıyla bilinir. Gece sabahlara kadar inleyen bülbülün isteğinin gülün yüzünü görmek olduğu tahayyül edilir. Fakat gül, goncalıktan çıkıp bir türlü açılmaz. Dermanı kalmayan bülbül ise artık "bî-tâb" düşer ve gülün açıldığını göremez. Bu sahne her gece tekrarlanır.

Ahmedî, bu hayalden hareketle karşısındaki kişiye bir tavsiyede/nasihatte bulunur: Bülbülün, gülün nazına sabrettiği gibi senin de sevgilinin nazına sabretmen hoş olur:

Niyâz it nâzına yâruñ ki hoşdur
Tahammül itse gülden nâz bülbül

Bülbül gülün nazına tahammül eder. (Senin de) yârin nazına karşı niyazla karşılık göstermen hoş olur.

2.3. BENEFŞE REDİFLİ III. BEND

Yukarıda benefşe maddesinde de bahsedildiği üzere menekşenin duruşu öne doğru meyillidir. Bu durum Ahmedî'nin zihninde, yaptığı hatadan dolayı boynunu eğmiş biri olarak canlanmıştır. O kişinin/menekşenin hatası da sevgilinin saçına "müşk" demesidir. Müşk, güzel koku, misktir. Sevgilinin saçı bu güzel kokudan kat kat güzel olduğu için, saçın kendinden daha zayıf bir şeye benzetilmesi hata olarak kabul edilmiştir:

Saçuña müşg dimiş ol hatâdan
Boyın eğmiş peşîmândur benefşe

Benefşe senin saçına müşk demiş. Bunun hata olduğunu anlayınca pişmanlıktan boynunu eğmiş.

2.4. NERGİS REDİFLİ IV. BEND

Bir önceki beyitte olduğu gibi burada da teşbih ters çevrilmiştir (maklûb/ma'küs teşbih). Sevgilinin gözü nergise değil, nergis sevgilinin gözüne benzetilmiştir. Şair, nergisi eleştirmekte ve hangi cür'etle sevgilinin gözüne benzemeye çalıştığını sorgulamaktadır:

Gözüñe öykinür mahmûr nergis
Nesinedür 'aceb mağrûr nergis

Kendini beğenmiş, süzgün bakışlı nergis acaba neyine güvenir de gözüne (benzemeye) yeltenir!

2.5. GONCA REDİFLİ V. BEND

Eski zamanlarda ağızda oluşan kötü kokuyu gidermek için ağız, gül suyu ile yıkanır/çalkalanırmış. Sabah vakitlerinde çiçeklerin ve bilhassa gülün üzerinde oluşan çiy taneleri, çiçeklerin güzelliğine bir kat daha güzellik katmaktadır. Ahmedî, bu çiy tanelerinin de görünüşünden hareketle olsa gerek, goncanın ağzını gül suyu ile yıkadığı hayalini kurmuştur. Bu güzel kokulu ağızdan, elbette, hoş, güzel, övgü dolu sözler çıkacaktır. Şâirin kendini goncaya benzettiği gözlerden kaçmamalıdır:

Gül-âb-ıla yur ağzını meğer kim
Olısar şâha midhât-gûy gonca

Gonca, meğer ağzını gül suyu ile yıkıyormuş. Bu yüzden şâha (bu kadar hoş, güzel) övgü dolu sözler söylüyor.

2.6. LÂLE REDİFLİ VI. BEND

Ahmedî, yukarıda ele alınan lâle hayalinden farklı olarak bu güzel çiçeği, akikten yapılmış bir buhurdana benzetmiştir. Akik taşı, daha çok kırmızı rengiyle bilinir. Öd ağacı ise güzel kokusu sebebiyle en çok kullanılan tütsüdür. Şair, lâleyi akikten bir buhurdana, lâlenin içindeki siyahlığı ise öd ağacının tütsüsünün yakıldığı ocağa benzetir:

Kılur her dem 'akîküñ micmerinde
Buhûr-ı 'ûd zî hoş-reng lâle

Ne kadar hoş! Güzel renkli lâle, akîkin buhurdanında her vakit öd ağacının tütsüsünü yakar.

2.7. REYHÂN REDİFLİ VII. BEND

Günümüzde daha çok fesleğen olarak da bilinen reyhan güzel kokusuyla dikkat çeken bir çiçektir. Üzerine dokunulduğunda veya rüzgâr estiğinde titremeye/sallanmaya başlayınca etrafa neşrettiği güzel kokusuyla bilinir.

Klasik şiir geleneğinde, ergenliğe ulaşan sevgilinin yanağında çıkan ayva tüyleri, tam da siyah bir renge sahi olmadığı için, yeşilliğe, sebzezâra benzetilir. Ahmedî, önceki beyitlerde de yaptığı gibi, sevilen kişinin yanağındaki tüyler ile reyhan arasında ilgi kurmuş fakat reyhan teşbihin zayıf yönünü ayva tüyleri ise kuvvetli yönünü oluşturmuştur:

Hatuñ bir sebzedür kim hayretinden
Yire döküldi neng ü nâm-ı reyhân

Yanağındaki ayva tüyleri (o kadar güzel) bir yeşilliktir ki (bunu görünce) reyhânın hayretinden şânı, şöhreti yerle bir oldu.

SONUÇ

Ahmedî, Emir Süleyman'ı methetmek için kaleme aldığı bir terci-bend ve bir terkib-bendinde çiçek bahçesinden, çiçeklerden ve çiçeklerin dikkat çeken özelliklerinden hareketle sevilen kişinin övülebileceğinin bir örneğini ortaya koymuştur. Bildirimizdeki örneklerden anlaşılmaktadır ki, bir kişi için yazılan methiyenin her bir beytinde, doğrudan o kişiden bahsetmek gerekmemektedir. Şair, kaleme aldığı orijinal beyitlerle adeta, "işte, senin için bu kadar güzel hayaller kuruyorum, senin övgün için söylenmemiş sözler söylüyorum" demektedir.

MAKTUL BİR ŞÂİR: SELÎKÎ VE GÖK CİSİMLERİ
A MURDERED POET: SELÎKÎ AND CELESTIAL BODIES

Talip ÇUKURLU[1]

ÖZET
İnsanlık tarihi boyunca gökyüzündeki cisimlere ilgi duyulmuştur. Bu yıldızlardan kimi zaman meteorolojik tahminlerde bulunmak, kimi zaman da yön bulmak ve mevsimleri belirlemek için faydalanılmış kimi zaman da bunların hareketleri ve şekilleri üzerinden kehanetlerde bulunulmuştur. Tarihin derinliklerinde yaşayan bazı topluluklar Güneş'e, Ay'a, Jüpiter'e, Merkür'e tapmışlardır. Kur'ân-ı Kerîm'de gök cisimlerine oldukça fazla yer verilmiş, Ay'dan yirmi altı defa, Güneş'ten otuz iki defa bahsedilmiştir. İlahlık isnad etme derecesine varan bu ilgi ve merak zamanla astronomi ve astroloji gibi bilim dallarının doğmasına neden olmuştur.

Eski kaynaklarda astromi, ilm-i felek; astroloji ise ilm-i ahkâm-ı nücûm olarak adlandırılmıştır. Astronomi matematik ilimlerinden kabul edilmiş ve hesap esas alınmıştır. Astroloji ise yıldızların konum ve hareketlerinden birtakım işaretler çıkarılarak şimdiki zaman, gelecek zaman ve geçmiş zamanla ilgili bilgi vermenin mümkün olduğuna inanılmasıdır. Bu bakımdan astroloji, metafizik ile bağlantılıdır ve gök cisimlerinin insanın kaderi üzerinde etkisinin olduğu inancına sahiptir.

Birçok bilim adamı yıldızların insanlar üzerindeki tesirinin aklen uygun olmadığını söylemiştir. İslâm âlimlerinin büyük bir çoğunluğu da bu iddianın dinen batıl olduğunu, tek tesir sahibinin Allah olduğunu, gök cisimlerinin insan üzerinde etkili olduğu inancının tevhid inancına aykırı olduğunu belirtmiştir.

"İslâmî Türk Edebiyatı" olarak da isimlendirilen "Klâsik Türk Edebiyatı"nda -her ne kadar İslamî inanca aykırı da olsa- gök cisimlerinden ve bunların insanlar üzerindeki tesirlerinden sıkça bahsedilmiştir. Felek olarak adlandırılan semâ, dokuz basamak olarak kabul edilmiştir ve her basamakta bir gezegen mevcuttur. Her gezegenin uğurlu ve uğursuzluk bakımından kendine mahsus özelliği vardır. Sekizinci felekte sabit yıldızlar bulunur, dokuzuncu felek ise Atlas feleğidir. Bu feleğin, diğer sekiz feleğin tersine döndüğü bu yüzden insanların kaderlerine olumsuz etki ettiğine inanılır…

Klâsik Türk şâirlerinden olan Selîkî, şiirlerinde gök cisimlerinden oldukça fazla bahsetmiştir. Bu bildiride, astrolojiye fazlaca ilgisi olduğunu tahmin ettiğimiz Selîkî'nin şiirlerinde görülen gök cisimlerinin kullanımları tespit edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Selîkî, Astronomi, Astroloji, Klâsik Türk Edebiyatı.

ABSTRACT
During the history of mankind, attention was paid to the objects in the sky. These stars were sometimes used to make meteorological predictions, sometimes to find directions and to determine seasons. Sometimes, prophecies have been made on their movements and shapes. Some communities living in the depths of history have worshiped the Sun, Moon, Jupiter and Mercury. In the Kur'an, the celestial bodies were given a lot of space. The Moon was Twenty-six times, the Sun was mentioned thirty-two times. This interest and curiosity which led to the

[1] Dr. Öğretim Üyesi, Siirt Üniversitesi, tcogu@hotmail.com

degree of divinity has led to the emergence of branches of science such as astronomy and astrology.

Ancient sources include astromia, “ilm-i felek”; astrology is named as “ilm-i ahkam-i nücûm”. Astronomy was accepted from mathematics sciences and the calculation was based on. Astrology is believing that signs from the positions and movements of the stars, it is possible to give information about the present time, future time and past times. In this respect, astrology is linked to metaphysics and has the belief that celestial bodies have an effect on the fate of man.

Many scientists have said that the effect of stars on people is not reasonable. The vast majority of scientists stated that this claim is superstitious, that Allah is the only influence, and that the belief that celestial bodies are effective on man is contrary to the belief of “tevhid”.

In the Classical Turkish Literature, which is also called Islamic Turkish Literature, it is frequently mentioned about the celestial bodies and their effects on people, albeit contrary to Islamic belief. The sky, called as Felek, has been accepted as nine steps and there is a planet in each step. Each planet has its own unique characteristics in auspicious and ominous manner. In the eighth "felek" there are fixed stars, and the ninth "felek" is the “Atlas's felek’s”. It is believed that this "felek" negatively impacts the fate of other people, so that the other eight "felek" are reversed…

Selîkî, who is one of the classical Turkish poets, mentioned a lot of celestial bodies in his poems. In this paper, the use of celestial bodies seen in Selîkî's poems, which we think have a lot to do with astrology, will be determined.

Keywords: Selîkî, Astronomy, Astrology, Classical Turkish Literature.

GİRİŞ[2]

Selîki, ismi ve şiirleri birçok mecmuada bulunan fakat bugün divanı elimizde olmayan, kendisinden övgüyle bahsedilen, hatta çeşitli tezkireciler tarafından şiirlerinin güzelliği sebebiyle adının bütün cihanda bilindiği belirtilen 16.yy klasik Osmanlı şairidir. Prof. Dr. Ömer Zülfe, çeşitli mecmualara dağılmış şiirleri toplayarak adeta bir “Selîkî Dîvânçesi” vücuda getirmiştir. Bu eser ilk olarak 2006 yılında neşredilmiş daha sonra gözden geçirilmiş ve bulunan yeni şiirlerin eklenmesiyle Kültür Bakanlığı tarafından 2009’da tekrar neşredilmiştir.

Selîkî’nin asıl adı Şaban olup Ispartalıdır. Medrese eğitimi gördüğü ve çeşitli yerlerde kadılık yaptığı bilgileri çeşitli kaynaklarda yer almaktadır. Talihsiz bir hayatı olan şairin doğum ve ölüm tarihleri kesin olarak belli değildir. Tezkirelerden hareketle 1563 ile 1568 yılları arasında ölüdüğü tahmin edilmektedir. Ölümü hakkında iki görüş vardır. Birincisi, Mankûb kadılığı vazifesinden alındıktan sonra İstanbul’a gelirken Dobruca’da Deliorman içerisinde malı mülkü, ailesi, çoluğu çocuğu ve hizmetçileriyle birlikte kayıplara karışmasıdır. İkinci görüş ise, şairin aynı bölgede bütün ailesiyle birlikte haramîler tarafından şehit edilmesidir.

Kaynaklar şâirin müretteb ve mükemmel bir divanı olduğundan bahsederler. Başka herhangi bir eserinin varlığından söz edilmemiştir. Şairin mahlası, iyi huylu, güzel söylemeğe ve yazmağa yetenekli anlamlarına gelir. Kaynaklar da onun nesih yazıyı çok güzel yazdığını, hoş sohbet, neşeli, kin gütmeyen, şakacı ve zarif bir kimse olduğunda müttefiktir. Selîkî’nin; duru, açık bir Türkçeyle samimi söyleyişi ve hisli bir anlatımı vardır. Bu bakımdan, Necatî ve Taşlıcalı Yahya çizgisinde bir şair saymak mümkündür.

[2] Selîkî hakkında verilen bilgilerde, sayın Prof. Dr. Ömer Zülfe’nin hazırladığı ve Kültür Bakanlığı tarafından e-kitap olarak yayımlanan (2009) *Selîkî ve Şiirleri* isimli değerli çalışmadan istifade edilmiştir.

Zülfe'nin hazırladığı eserdeki şiirler, şairin yaşadığı asırda ve daha sonraki asırlarda yaşayan çeşitli kişilerin beğendikleri şiirlerdir. Dolayısıyla bu "divançe"nin, toplum tarafından Selîkî'nin en beğenilen şiirlerinden meydana geldiğini unutmamak gerekir.

Eserdeki şiir varlığını beyit esas alınarak hesaplayacak olursa karşımıza şu tablo çıkmaktadır:

1	Kaside		20	beyit
7	Musammat	222 dize	111	beyit
75	Gazel		402	beyit
1	Kıt'a		2	beyit
5	Beyit		5	beyit
----------				Toplam
			540	beyit

Kısacası Selîkî'nin şimdilik elimizde 540 beyitlik küçük bir eseri mevcuttur. Bu şiirlerde gök cisimlerinden sıkça bahsetmesi, bu cisimler üzerine kurulmuş orijinal hayalleri bulunması sebebiyle şair dikkatimizi çekmiş ve böyle bir bildirinin meydana gelmesine sebep olmuştur. Şairin, hangi gök cismini kaç defa kullandığını gösteren tablo aşağıda paylaşıldıktan sonra gök cisimlerinin adının geçtiği örnek şiirleri üzerindeki tahlile yer verilecektir.

Selîkî'nin şiirlerinde geçen gök cisimlerinin isimleri ve sayıları:

af(i)tâb	3	defa	
âfak	2	defa	
âsmân	2	defa	
burç	1	defa	(akrep burcu)
çarh	6	defa	(felek anlamında)
duhân	3	defa	
duman-dütün	1	defa	
dünya	22	defa	(zaman zaman tevriyeli, mecazi anlamda)
ebr/bulut	5/2	defa	
felek/eflâk	5/3	defa	
gök	19	defa	
güneş	6	defa	
hamel	1	defa	
hilâl	2	defa	
hurşîd	5	defa	
kamer	7	defa	
meh/mâh	15/12	defa	
mihr	26	defa	(sevgi anlamına da geldiği için tevriyeli kullanılmıştır)
nücûm/encüm	1/3	defa	
semâ	2	defa	
şafak	2	defa	
şihâb/ahter	1/1	defa	
yıldız/sitâre	1/1	defa	
----------			Toplam
	160	defa	

Selîkî, 540 beyitten meydana gelen eserinde, gerçek veya mecaz anlamda, 160 defa gök cisimlerinden bahsetmiştir. Bu rakam ise % 29,6'ya tekabül etmektedir. Bildirinin süresi gereği en çok kullandığı cisimlere dair birkaç örnek verilecek ve şairin, şiirdeki ustalığı hakkında genel bir kanaat oluşturulmaya çalışılacaktır.

1. AY (MÂH)[3]

Çağrışımlarla dolu aşağıdaki beyitte şair, sevgilisini ay parçasına benzetmektedir. Sevgiliye kavuşamamaktan dolayı çektiği "âh"lar gökyüzüne ulaşmakta, döktüğü gözyaşları da yeryüzünde nehirler oluşturmaktadır. Şair, yerden göğe kadar sevdiğini aramaktadır. Beyitte sevgili, servi boylu olarak vasfedilmiştir ki servi suyu seven, akarsu kenarlarında yetişen bir ağaçtır. Aşığın gözyaşları tam da bunun içindir. Sevgilinin ikinci vasfı ise ay parçasıdır ki, aşığın alevli âhları bu ay parçasına ulaşmak içindir. Şair, tenasüp, tezat, iham sanatlarında yararlanarak güzel bir beyit vücuda getirmiştir:

yerde gökde bulmaga ol serv-kadd ü meh-veşi
gözyaşı bir yaña gitdi âh u efgân bir yaña 6/2[4]

O selvi boyluyu, o ay parçasını, yerde gökte bulmak için gözyaşı bir yana gitti, çığlıklarım bir yana.

Aşağıdaki beyitte ise, sevgilinin alnı parlaklığı sebebiyle ay'a; yanağı ise güneşe teşbih edilir. Şair, burada da tenasüp ve leff ü neşr sanatlarıyla beytini süslemiştir:

vasf eder hadd ü cebînüñde sa'âdet ahterân
mâh-ı tâbân bir yaña hurşiyd-i rahşân bir yaña 6/3

Yıldızlar, yanağında ve alnında kutluluğa işaret eder; parlak ay bir yandan güneş bir yandan.

2. BULUT (EBR)

Ayrılık acısı sebebiyle aşığın sabahlara kadar çektiği alevli âhların gökyüzüne ulaşması, hatta sabah vakti kızıllığının aslında aşığın âhlarından oluşması vb. teşbihlere, klasik Osmanlı şiiri geleneğinde sıkça rastlanmaktadır. Selîkî de benzer beyitler yazmıştır. O, ümidi bir tohuma, âhından çıkan dumanları buluta, gözyaşını ise yağmura benzetir. Tohumun yeşermesi için yağmura hep ihtiyaç vardır. Bu da âhın hep devam edeceği anlamına gelir:

ey **selîkî** hâsıl olsun der-iseñ tohm-ı ümîd
ebr-i âhuñla gözüñ yaşını kıl bârân aña 4/5

Ey Selîkî, ümit tohumu yeşersin istersen ona ahını bulut, gözyaşını yağmur yap.

3. BURÇ

Burçlar, bugün bile birçok kişinin ilgi alanına giren meselelerdendir. Selîkî, bunlardan biri olan Akrep burcunu aşağıdaki beytinde eşine az rastlanır bir bilgi de vererek kullanmıştır. Şair, sevgilinin alnını parlaklık yönüyle aya benzetmiştir. Alına dökülen kıvrımlar ise ay'ın parlaklığını azaltır, aşık sevgilinin alnını göremeyince ağlamaya başlar. Şairin, ay tutulması hayalini de kurabilecekken ay'ın akrep burcuna girmesi hayalini kurması oldukça dikkat çekicidir. Selîkî'nin, saçın alına dökülen kıvrımları akrebe benzettiğini söylemek de mümkündür. Bununla birlikte şair, ay'ın akrep burcuna girdiği zaman yağmur yağacağına inanmaktadır:

turradan alnuñ nihân olsa gözüm giryân olur
kim kamer gelseydi 'akreb burcına bârân olur 22/1

[3] Gök cisimlerinin isimleri alfabetik olarak sıralanmıştır. Madde başlarında cisimlerin -varsa- Türkçe isimleri, parantez içinde ise en çok kullanılan Arapça ve Farsça isimleri verilmiştir.
[4] İsimlerin yanlarındaki ilk sayı, Ömer Zülfe'nin oluşturduğu *Selîkî ve Şiirleri* isimli eserdeki kaçıncı gazel olduğunu, ikinci sayı ise o gazeldeki kaçıncı beyit olduğunu göstermektedir.

Alnın, saçının ardına gizlense gözlerimden yaşlar akar; çünkü ay Akrep burcuna girerse yağmur yağar.

4. DÜTÜN (DUHÂN/DUMAN)

Selîkî, yüreğinden çıkan alevli âhları biraz önce buluta benzetmişti. Aşağıdaki beyitte ise duman ön planda tutulmuştur. "Ateş olmayan yerden duman çıkmaz" atasözünün adeta bir yorumu olan bu beyitte şair, gönlündeki aşk ateşini saklayamayacağını, çünkü ateş olan yerden dumanın çıkacağını ve bu dumanın gizlenemeyeceğini söylemiştir:

'ışk âteşi pinhân mı olur dilde **selîkî**
âhum dütüni eyler-iken aña delâlet 8/5

Ey Selîkî, ahımın dumanı yerini belli ederken aşk ateşi gönülde gizli kalabilir mi?

Başka bir beyitte ise, şairin âhının dumanları bir sütuna benzetilmiştir. Selîkî, mübalağa-i gulüvv yaparak gökleri ayakta tutan direğin bu âhlar olduğunu söylemiştir:

'acebdür bî-sütûn dedükleri bu kasr-ı eflâke
çıkup göke direk olmışken âhumdan duhân yer yer 20/3

Ahımın dumanı göklere çıkıp direk olmuşken bu göklerin kasrına sütunsuz denmesine şaşılır.

5. FELEK

Klasik şiirdeki inanca göre felek, dokuz kattan oluşmaktadır. Her biri kendi yörüngesinin dışına çıkmadan dönmektedir. Feleğin, klasik şiire konu olması genellikle bu dönüşle ilgilidir. Selîkî, yuvarlaklığı ve dönmesi yönleriyle felekten bahsetmiştir. Şair, felekleri, eskiden panayırlarda, çadırlarda bulunan falcıların elindeki küreye benzetir. Bu ışıklı küre döndükçe insanın gözüne çeşit çeşit suretler görünür:

felek gûyâ ki fânûs-ı hayâl oldı ki döndükçe
olur her lahzada biñ dürlü eşkâl ü suver peydâ 3/5

Gökler sanki bir hayal fanusu oldu. Döndükçe, her an orada bin türlü biçim ve görüntü ortaya çıkmaktadır.

Aşağıdaki beyitte ise, önceden bahçelerin kenarlarında, akarsuyun üzerinde bulunan dolaplar ile dünya arasında bağlantı kurulmuştur. Şair, feleği, bütün dünya bahçelerini sulayan bir dolaba benzetmiş ve sürekli akan suyu da âşıkların gözyaşından aldığını hayal etmiştir:

cûy-ı eşk-i çeşm-i 'âşıkdan mıdur âbuñ senüñ
kim cihân bâgın sular ey çarh dōlâbuñ senüñ 36/1

Ey felek, senin dolabın bütün dünya bahçesini sulayabildiğine göre, suyunu âşıkların gözyaşı ırmağından mı alıyor?

6. GÖK (SEMÂ)

Şair, aşağıdaki beytinde sema kelimesini bir karşılaştırma amacıyla kullanmıştır. Yine mübalağanın sınırlarını zorlayan Selîkî, sevgilinin köyünün/mahallesinin cennet bahçelerinden daha güzel olduğunu iddia etmektedir. Hatta, cennetin yüksek mertebelerinden biri olan firdevs cennetinin sevgilinin köyüne benzemeye çalıştığını, fakat bunun boşa bir gayret olduğunu söylemiş ve bu gayretin "yerle gök arası"ndaki mesafe kadar zor gerçekleşecek bir talep olduğunu söyleyerek sözünü kuvvetlendirmiştir.

firdevs kûy-ı yâra kendüyi etmesüñ 'arz

zîrâ ki farkı vardur *beyne 's-semâ'i ve 'l-'arz* *29/1*

Firdevs cenneti kendisini sevgilinin mahallesine benzetmesin; çünkü yer ve gök arasında fark vardır.

7. GÜNEŞ (MİHR)

Güneş, parlaklığı, karanlığı ortadan kaldırıp etrafı aydınlatması yönleriyle şiirlerde yer alır. Selîkî, sevgilisini güneşe benzetirken, diğer güzelleri de ay ve yıldız gibi diğer gök cisimlerine benzetmiştir. Nasıl güneş doğunca diğer yıldızlar görünmez oluyorsa, sevgilisini gören Selîkî de artık başka güzelleri göremez olmuştur:

görelden tal'at-ı hüsnüñ görinmez gözüme hûbân
ki tâli' olsa mihr olur nücûm ey mâh nâ-peydâ 1/2

Ey, ay gibi güzel (sevdiceğim). Güzel yüzünün aydınlığını göreli güzeller gözüme görünmez çünkü, güneş doğunca yıldızlar görünmez olur.

Güneşin doğmasıyla yeryüzündeki en küçük zerre taneleri bile görünmeye başlar. Şair, sevdiğini bir güneşe benzetir ve onun aşkı sayesinde kendisinin bir zerre gibiyken görünmeye başladığını; onun aşkının kendisine nam kazandırdığını söyler:

kim bilürdi ben za'îfi zerre-veş nâçîz-idüm
vermeseydi mihrüñ ey meh-rû eger şöhret bana 5/2

Ey, ay yüzlü, aşk/güneşin tanıtmasaydı/ortaya çıkarmasaydı zerre gibi önemsiz olan ben zayıfı kim bilirdi.

Aşağıdaki beyitte ise Selîkî, sahip olduğu aşkı, güneşe benzetmiştir. Aşkından dolayı sabahlara kadar inleyip sonra dayanamayıp kendisine zarar vermesini/yakasını yırtmasını, Güneşin gece karanlığından sonra adeta ufukları yırtarak yavaş yavaş doğmasına benzetir:

derûnında nihân iken yakasın subh-veş yırtup
selîkî mihrin âfâka güneş gibi 'ayân eyler 18/5

Selîkî içinde gizlediği aşkını, sabah gibi yakasını yırtıp ufuklara güneş gibi gösterir.

Bu maddeye vereceğimiz son örnekte ise Selîkî, sevgilisini Güneşe eş tutmuştur. Onun gökyüzü gibi olan, hilal kaşlı, ay yüzlü sevdiği, güneşe "ya sen doğ ya da ben doğacağım" diyebilecek kadar güzeldir ve etrafa nur saçar:

âfitâba tog ya togdum derdi dahı togmadın
bir hilâl-ebrû kamer-tal'at güzeldür sevdügüm 43/4

Daha yüzünü göstermeden, güneşe "Doğ yoksa ben doğarım." (Senin kadar güzelim.) derdi; bir hilâl kaşlı, ay yüzlü güzeldir sevdiğim

8. GÜNEŞ VE AY TUTULMASI

Şairin yakaladığı orijinal hayallerden biri de yanakta çıkan ayva tüylerinin güneş tutulmasına neden olduğu hayalidir. Yüzü ve yanağı güneş gibi parlak olan bir sevgilinin ergenlik çağına ulaşmasıyla yanağında çıkan ayva tüyleri elbette parlaklığa ve güzelliğe halel getirecektir. Bu durum şair için güneş tutulması gibidir. Sevgilinin alnı ise ay gibi parlaktır. Alına düşen kıvrımlar ise ay tutulmasına neden olur:

hat getürmiş ‘ârızuñ gûyâ güneşdür münkesif
turrañ altında cebînüñ san kamerdür münhasif 33/1

Ayva tüyleri çıkmış yanağın sanki tutulmuş bir güneştir. Kâkülün altında alnın sanki tutulmuş aydır.

9. HAMEL

Arapça kökenli bir kelime olan hamel, kuzu demektir. Astronomi terimi olarak ise koç burcunu karşılamaktadır. Şair, sevgilisini hayal ettiği zaman ona kavuşamamaktan kaynaklanan âh ateşinin gökyüzüne ulaşıp hamel burcunu/koçu kebaba çevirdiği hayal etmiştir. Büryanın en güzeli kuzu etinden olanıdır. Şair buna telmihte bulunmayı da ihmal etmemiştir:

her kaçan ey meh hayâlüñ sînede mihmân olur
âteş-i âh-ı derûnumdan hamel biryân olur 21/1

Ey ay gibi (güzel)! Hayalin ne zaman sîneme konuk olursa (o zaman) âhımın ateşinden Koç burcu kebap olur.

10. ŞAFAK-HİLAL

Selîkî, sabah güneşin doğmasıyla ay’ın batmasının veya güneşin batmasıyla ay’ın doğmasının çakıştığı vakitte oluşan görüntüyü şiirine ustaca aksettirmiştir. Güneşin doğuş veya batış saatlerinde oluşan kızıllığın üzerinde görünen hilal, aşığın kanlı yaralarının üzerindeki hançer gibidir:

zahm-ı pür-hûnumda zerrîn hanceri ol âfetüñ
mâh-ı nevdür gûyiyâ oldı şafakda âşikâr 11/2

Kanlı yaralarımda o afetin altın hançeri, sanki şafakta görünen bir yeni aydır.

11. YILDIZ (ŞİHÂB)-YILDIZ KAYMASI

Geceleri ortaya çıkan yıldızlar da şairin usta kaleminden nasibini almıştır. Selîkî, gökyüzünde görünen o parlak cisimlerin aslında yıldız olmadığını, onların, kendisinin âh ateşinden sonra kalan korlar olduğunu söyleyerek hüsn-i talile ve mübalağa güzel bir örnek oluşturmuştur:

yanup gök nâr-ı âhumdan kalupdur câ be-câ ahker
degül yılduzlar ey meh her gece olan ‘ayân yer yer 19/6

Ey ay (gibi) güzel (sevdiğim)! Gökyüzünde her gece görünenler yıldızlar değildir; âh ateşimden (yanıp yer yer) kalan korlardır.

Bir önceki beyte benzer bir hayal kuran şair, gökyüzünde görünenlerin yıldız olmadığını, onların, şairin gökyüzüne attığı âh oklarının göğü delmesiyle ortaya çıkan şekiller olduğunu söyler:

görinen her gece gökde degüldür encüm ey meh-rû
deler eflâki yer yer atdugum’çün tîr-i âhı ben 50/3

Ey ay yüzlü, her gece gökte görünen yıldızlar değildir. Benim attığım ah okları her taraftan göğü delmektedir.

Eski anlayışa göre kimi gök cisimleri uğurlu kimileri de uğursuz olarak kabul edilmişlerdir. Şair, gözlerinden dökülen yaşları yıldızlara benzetir. Fakat ne kadar yaş dökse de sevgili yüz vermez. Bu sebeple bu yaşlarda/yıldızlarda bir uğursuzluğun olduğu anlaşılmaktadır:

dökildi gözlerüm yaşı nazar kılmaduñ ey meh-rû
düşüpdür yıldızum beñzer sitâremde nuhûset var 15/2

Ey ay yüzlü, gözlerimin yaşı döküldü, bana bakmadın. Yıldızım düşmüştür, anlaşılan yıldızımda uğursuzluk var.

Aşağıdaki beyitte ise şair, yıldız kaymasını şiirinde işlemiştir. Şairin sevgilisi güneş gibidir. Yıldızlar bile ona hayrandır. Hatta gökyüzünde kayan yıldız aslında insanlara yeryüzünün parlak yıldızını işaret etmektedir:

seyr edüñ yer yüzinüñ hurşiyd-i rahşânuñ deyü
barmag-ıla gösterür gökden seni ey meh şihâb 7/6

Ey ay (gibi güzel sevgilim)! "Yeryüzünün parlak güneşini izleyin" diyerek akan yıldız seni gökten parmakla gösterir.

SONUÇ

Sonuç olarak, talihsiz bir hayatı olan, divanı bile günümüze ulaşamayan Selîkî'nin, gök cisimleri ile ilgili fazlaca şiir yazdığı, benzetmeler, hüsn-i taliller, mübalağalar yaptığı, telmihlerde bulunduğu tespit edilmiştir. Bugüne kadar tespit edilebilen şiirlerinde kullanılan gök cismi isimlerinin oranının yaklaşık % 30 olması da oldukça dikkat çekicidir. Aynı zamanda Selîkî, bu cisimlerden ustalıkla bahsederek, gerek sevgiliyle gerekse aşıkla ilgili hususları orijinal bir dil ve üslûp ile işleyerek ne kadar yetenekli ve geniş bir hayal gücüne sahip olduğunu göstermiştir. Temennimiz odur ki maktul şairin divanı da şairle birlikte katledilmemiş olsun ve bir gün tozlu bir kütüphane rafında karşımıza çıksın.

ATLAS II. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ
TAM METİN BİLDİRİ
15-17 ŞUBAT 2019 Mardin / Türkiye

KUR'AN'DA HZ. MUSA (A.S) TEVRAT VE YEHÛD
MOSES, TORAH AND JEHUD IN QUR'AN

Abdullah ÖZÜÇALIŞIR[1]

ÖZET
Bu çalışmamız giriş, iki bölüm ve sonuç kısmından oluşmaktadır. Giriş kısmında çalışmamızın amaç ve gayesi ele alınacaktır.

Birinci bölümde Kur'an'da ve belli başlı ilk dönem tefsirlerinde Hz. Musa (a.s.) ve Tevrat konularını detaylandırmaya çalışacağız. Hz. Musa (a.s.) ve Tevrat'ın Kur'an'da İslam, İman, Müslüman ve Mü'min ile birlikte varid olduğunu, ilgili ayetlerle izah etmeye çalışacağız. Hz. Musa (a.s.) ve Tevrat'ın Yahudilik dini ile hiçbir ilgi ve alakalarının olmadığını anlatmaya çalışacağız.

İkinci bölümde ise yine Kur'an'da ve yine belli başlı ilk dönem tefsirlerinde Yehûd/Hadû vb. (Tahrif edilmiş Yahudilik) konusunu açıklamaya çalışacağız. Kur'an'da Yehûd/Hâdû isimleri varid olduğunda bunların Hz. Musa (a.s.)'ın tebliğ ettiği İslam dini ile hiçbir ilgilerinin olmadığını izah etmeye çalışacağız. Kur'an'da Yehûd/Hâdû isimleri varid olduğunda tahrif edilmiş din, İsrail oğullarının uydurduğu dinin anlatıldığını ifade etmeye çalışacağız.

Sonuç kısmında ise bu çalışmanın sonunda varılan neticeyi ortaya koymaya çalışacağız. Kur'an'da Hz. Musa (a.s.) ve Tevrat isimleri İslam, İman, Mü'min ve Müslüman isimleri ile beraber gelirken, Yehûd, Hâdû, Hûden, Ehl-i Kitab veya Yehudiyyen isimleri ise Küfür, şirk, Zülüm, Batıl İnançlar ve cehennem ile birlikte varid olduğunu anlatmaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, Hz. Musa (a.s.), Tevrat, İslam, Yahudilik, Yehûd

ABSTRACT
This study consists of two parts and a result section. In the introduction, the purpose of our work will be discussed.

In the first chapter, we will try to elaborate on Moses and the Torah in the Qur'an and the first commentaries of the first period. We will try to explain with the related verses that Moses and the Torah are in the Qur'an with Islam, Faith, Muslims and Mu'min. We will try to explain to Moses and Torah that there is no interest and relevance with the religion of Judaism.

In the second part, we will try to explain the issue of Jehud (Falsified Judaism) in the Qur'an and also in the first commentaries of the first period. In the Qur'an, we will try to explain that there is no relation to the Islamic religion that Moses has notified when the Jehud name is existent. In the Qur'an, when the names of Jehud / Haddu exist, we will try to denote the distorted religion, the religion that the sons of Israel made.

In the conclusion, we will try to reveal the conclusion reached at the end of this study. The names of Moses and Torah in the Qur'an come with the names of Islam, Faith, Mu'min and Muslim; We will try to explain that the names of Jehud, Haddu, Huden, Ahl-i Kitab, or Yehudiyyen are varicose with Kufr, Shirk, Persecution, Superstitions and Hell.

Key Words: Qur'an, Moses, Torah, Islam, Judaism, Jehud

[1] Dr. Öğr., Üyesi, Iğdır Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Abdullah.derik@hotmail.com

GİRİŞ

Bugün milyonlarca mensubu bulunan Yahudilik dini semavi dinler arasında zikredilmektedir. Hz. Musa (a.s.), Tevrat ve Yahudilik milyonlarca insanın kutsalıdır. Şu anda dünya gündemini, siyasetini, ekonomisini, sosyal ve kültürel değerlerini bu kutsallara inanan insanlar belirlemektedir. Dünyanın süper güçlerini bunlar etkilemektedir. Bu süper güçlerin dünya üzerindeki siyasetlerinde Yahudilerin rolü çok büyüktür. Dünyaca yayın yapan medya kuruluşlarının birçoğunu Yahudiler yönetmektedir. Dünya genelinde faaliyet yapan gizli/açık birçok parti, dernek ve kuruluşları Yahudiler idare etmektedir. Bütün bu çalışmalarında birincil düsturları dini inanç ve değerleridir.

Böylesine önemli bir konuda, bütün dünyayı ilgilendiren bir meselede, Allah'ın insanlara, merak edenlere ve inananlara bir şey bildirmemesi elbette ki düşünülemez. Biz de bu düşünce ile konuyu araştırmak için Kur'an'a Yöneldik ve Allah (c.c.)'nun bu konudaki emirlerini araştırdık. Araştırmamız neticesinde şu kanaate vardık. Hz. Musa (a.s.)'ın ismi, Tevrat ve Yehûd Tabirleri Kur'an'da sıkça varid olmaktadır. Ama Hz. Musa (a.s.) veya Tevrat varid olurken bunların yanında veya yakınında Yehûd ismi zikredilmemektedir. Hz. Musa (a.s.) ve Tevrat yanında Kur'an, İslam, Mü'min ve Müslüman kavramları varid olduğuna tanıklık ediyoruz.

Yehûd ve ehl-i Kitab isimleri zikredilirken ise küfür, şirk, günah, tahrif edilmiş din, yanlış din algısı, insanları aldatma, nar ve cehennem kavramları varid olduğunu müşahede ediyoruz.

İşte bizi de bu çalışmaya sevk eden olay bu oldu. Biz de bunu Kur'an'da ve belli başlı ilk dönem tefsirlerinde araştırıp detaylandırmaya çalışacağız.

KUR'AN'DA HZ. MUSA (A.S.)

Kur'an'da Hz Musa (a.s.) ismi tam 136 defa zikredilmiştir.[2] Bu sayı dahi Allah (c.c.)'nun bu konuya ne kadar önem verdiğinin en iyi göstergesidir. Aslında bu konu daha büyük bir çalışmayı gerektirir. Ancak bu bir makale çalışması olduğu için sadece konun anlaşılmasına yetecek kadar sayıda ayetleri inceleyeceğiz. Tevrat ismi ise 18 defa varid olmuştur.[3] Tevrat ismini ayrı bir başlık altında inceleyeceğiz.

"Hani, doğru yolu tutasınız diye Mûsâ'ya Kitab'ı (Tevrat'ı) ve Furkan'ı vermiştik."[4] (el-Bakara, 2/53.) Bu ayette Allah (c.c.) Hz. Musa (a.s.) Kitab, Furkan ve تَهْتَدُونَ Hidayet isimlerini beraber zikretmiştir. Ama bu ayetin ne öncesinde ne de sonrasında Yehûd veya benzer bir isim varid olmamıştır.

"And olsun ki, biz Musa'ya Kitabı verdik. Ondan sonra ard arda peygamberler gönderdik. Meryem oğlu İsa'ya da Mucizeler verdik. Ve onu, Ruhü'l-Kudüs (Cebrail) ile destekledik. (Ne var ki) gönlünüzün arzulamadığı şeyleri söyleyen bir elçi geldikçe ona karşı büyüklük tasladınız. (Size gelen) peygamberlerden bir kısmını yalanladınız, bir kısmını da öldürdünüz."[5] (el-Bakara, 2/87) Bu ayette Allah (c.c.) **Hz. İsa** (a.s.) **Cebrail** (a.s.) ve **Mucizeler** birlikte varid olmuştur. Ama bu ayetin ne öncesinde ne de sonrasında Yehûd veya benzer bir isim varid olmamıştır.

"Ve onu Ruhu'l-Kudüs (Cebrail) ile destekledik." Bu, temiz olan ruh demektir. Yani mukaddes olan Ruh ile demektir. Ruhü'l- Kudüs kelimesiyle nitelenmesi, tahsis ve takrib maksadıyladır ki bu, Hz. İsa (a.s.)'ın ruhunun şeytan tarafından dokunulmadığı ve bu manasıyla da Allah'a olan yakınlığı demek istenmiştir. Ya da Hz. Cebrail (a.s.) ile desteklenmesi sebebiyle ona böyle denmiştir. Çünkü Hz. Cebrail (a.s.) Hz. İsa (a.s.)'a kalplere hayat veren şeyleri getirip onu

[2] Abdulbaki, Muhammed Fuat, *el-Mu'cemü'l-Mufehres li elfazi'l-Kur'an'il-Kerim, Musa Md,* Darü'l-Ma'rife, Beyrut, Lübnan, 2012, s. 680-682.
[3] Abdulbaki, *el-Mu'cem, Tevrat Md,* s. 158.
[4] el-Bakara, 2/53.
[5] el-Bakara, 2/87.

destekliyordu.[6] Başka bir ayette, Ruhü'l- Kudüs'ün Cebrail (a.s.) olduğu açıkça bildirilmektedir. "**(Ey Muhammed!) Onlara de ki: "Kur'an'ı Cebrail, iman edenlere sebat vermek, Müslümanlara bir hidayet ve bir müjde olmak için Rabbinin katından hak olarak indirdi."**[7] (el-Bakara, 2/87) Ayette Hz. İsa'nın (a.s.) Ruhü'l-Kudüs'le desteklendiği belirtilmektedir. Esasen bütün peygamberler için böyle bir destek söz konusudur. Meryem süresinin 16-22. ayetlerinde ifade buyurulduğu üzere, Hz. İsa'nın (a.s.) doğumu, Hz. Meryem'e **tertemiz bir erkek çocuğu bağışlaması için"** Allah tarafından beşer suretinde bir elçi olarak gönderilmişti. Ruh Cebrail (a.s.) vasıtasıyla vuku bulduğundan, Hz. İsa (a.s.) açısından Cebrail'in (a.s.), vahiy meleği olmanın da ötesinde bir anlamı vardır.[8]

"Biz, Allah'a ve bize indirilene; İbrahim, İsmail, İshak, Yakup ve esbâta indirilene, Musa ve İsa'ya verilenlerle Rableri tarafından diğer peygamberlere verilenlere, onlardan hiçbiri arasında fark gözetmeksizin inandık (iman ettik) ve biz sadece Allah'a teslim olduk" (Müslüman olduk) deyin."[9] (el-Bakara, 2/136)

Bu ayette Allah (c.c.) Hz. Musa (a.s.), diğer peygamberler, Vahiy, İman ve Müslüman isimleri birlikte zikretmiştir. Ama bu ayetin ne öncesinde ne de sonrasında Yehûd veya benzer bir isim varid olmamıştır.

Taberî bu ayetin nüzul sebebini şu şekilde izah etmektedir.[10] Abdullah b. Abbas diyor ki: " bir Yahudi topluluğu Resulüllah'a (s.a.v.) geldi ve ona: *Peygamberlerden kimlere iman ettiğini"* sordular. Resulüllah (s.a.v.) de onlara: **"Ben, Allah'a, bize indirilene, İbrahim'e, İsmail'e, İshak'a, Yakub'a ve torunlara indirilenlere, Musa'ya ve İsa'ya verilene ve bütün Peygamberlere rableri tarafından verilenlere iman ettim. Biz, onlardan herhangi birisinin arasında ayırım gözetmeyiz. Biz, Allah'a boyun eğenleriz."** dedi. Resûlullah (s.a.v.) Hz. İsa (a.s.)'ı zikredince Yahudi topluluğu onun Peygamberliğini inkâr ettiler ve: *"Biz, İsa'ya da iman etmeyiz ona iman edene de iman etmeyiz."* dediler. Bunun üzerine Allah Teâlâ: **"Ey Muhammed, de ki: "Ey kitap ehli sadece Allah'a, bize indirilene ve daha önce indirilenlere iman ettiğimizden ve sizin de çoğunuzun fasıklar olduğunuzdan dolayı mı bize kızıyorsunuz?"**[11] (el-Maide, 5/59) Ayetini indirdi.[12] (el--Maide, 5/59) Ayette geçen **Esbat** kelimesi **Torunlar** demektir. Burada Hz. Yakub'un on iki evladından torunları kast edilmiştir.[13]

"Ey müminler, "Yahudi olun ki hidayete eresiniz" diyen Yahudilere ve **"Hristiyan olun ki hidayete eresiniz."** diyen Hristiyanlara deyin ki: "Biz, Allah'ı tasdik ettik, Hz. Muhammed (s.a.v.)'e indirilen Kitabı tasdik ettik. Aynı şekilde Peygamberlerden İbrahim'e, İsmail'e, İshak'a, Yakub'a ve Yakub'un soyundan gelen peygamberlere indirilenleri tasdik ettik. Aynı şekilde Musa'ya indirilen Tevrat'a ve İsa'ya indirilen İncil'e de iman ettik. Bütün Peygamberlere indirilen kitaplara iman ettik. Bütün Peygamberler hak ve hidayet üzeredirler. Tevhid inancı hususunda aynı yolu takip etmişlerdir. Bu itibarla Peygamberlerden bazılarına iman edip diğerlerini inkâr

---

[6] Zemahşerî, Ömer Muhammed b. Muhammed b. Ahmed Carullah *el-Keşşaf an Hakaikü't-Tenzil ve Uyuni'l-Akavil fi Vucuhi't-Te'vil*, *2/87 Hk,* Darü'l-Ma'rife, Beyrut, Lübnan, 2009; Nesefî, Abdullah b. Ahmed, *Tefsirü'n-Nesefî, Medârikü't-Tenzil ve Hakaikü't-Te'vil, 2/87 Hk,* Darü'n-Nefais, Beyrut, Lübnan. 2009, s. 1-2/107; Beydâvî, Nasiruddin Abdullah b. Ömer, *Envaru't-Tenzil ve Esrarü't-Te'vil, 2/87 Hk*, Şirketu Mektebe ve Matbaati Mustafa el-Babî el-Halebî, Mısır, 1955, s. 1/79.

[7] en-Nahl, 16/102.

[8] Karaman, Hayrettin, vd. *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri 2/87 Hk,* D.İ.B. Yayınları, Ankara, 2007, s. 1/83-84.

[9] el-Bakara, 2/136.

[10] Taberî, Ebi Cafer Muhammed b. Cerîr, *Tefsirü't-Taberî Camial-Beyan fi Te'vili'l-Kur'ân,* ed-Darü'l-Kütubi'l-İlmiyye, Beyrût 1992, *2/136 Hk,* s. 1/216.

[11] el--Maide, 5/59.

[12] Taberî, *Tefsirü't-Taberî Camial-Beyan fi Te'vili'l-Kur'ân, 2/136 Hk,* s. 1/351-352.

[13] Nesefî, *Tefsirü'n-Nesefî, Medârikü't-Tenzil ve Hakaikü't-Te'vil, 2/136 Hk,* s. 1-2/129; Beydâvî, *Envaru't-Tenzil ve Esrarü't-Te'vil, 2/136 Hk, s.* 1/95; Karaman, Hayrettin, Vd, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, DİB. Yayınları, Ankara, 2006, s. 125.

etmeyiz. Hepsinin, Allanın Peygamberi okluğuna, hak ve hidayetle gönderildiklerine şehadet ederiz. Biz, Allaha itaatle boyun eğeriz, ona kulluk ederiz."[14]

Zemâhşerî bu ayeti yorumlarken, Allah (c.c.) yanında makbul olan dinin sadece İslam olduğunu kaydetmektedir. İslam'ın dışında seçilen herhangi bir dinin Allah (c.c.) yanında makbul olamayacağını, ilgili ayeti de zikretmektedir.[15] (Âl-i İmrân, 3/19) Bu nedenle Allah (c.c.) **"iman ettik ve Allah'a(c.c.) teslim olduk (Müslümanlardan olduk) "**dememizi emretmektedir.[16]

Ayet-i kerimenin sonunda Havarilerin **"Şahit ol ki biz, Müslümanlarız."** dedikleri beyan edilmektedir. Bu da gösteriyor ki, İslam dini, Hz. İsa'nın (a.s.) da, ondan önce gönderilen Peygamberlerin de dinidir. Yahudilerin iddia ettikleri, Yahudilerin ve Hristiyanların ileri sürdükleri Yahudilik/Hristiyanlık, Peygamberlerin dinleri değildir. Sonradan uydurulmuş dinlerdir.[17] Aynı cümledeki **Müslimûn** kelimesi, bütün ilâhî dinlerin "İslâm" olarak kabul eden görüşüne göre ***Müslümanlarız*** şeklinde anlaşılabileceği gibi, sözlük anlamı esas alınarak (bu davaya yürekten) teslim olanlardanız" diye de tercüme edilebilir.[18]

Havari kavramı, Hz. İsa (a.s.)'ın yardımcıları. Bu kişilerin Kassâr (çamaşırcı) veya avcı oldukları söylenir. Bazı bilginlere göre bunlara Havari denmesinin sebebi; onların, insanların ruhlarını din ve ilim öğreterek arındırmalarından dolayıdır... Avcı olmaları ise, insanların ruhlarını kararsızlıktan kurtararak Hakka döndürmelerindendir.[19] Nitekim beyaz giydikleri için bu ismi aldıkları da söylenir. Havarilere, "Hz. İsa'nın, dini yaymak için seçip gönderdiği elçileri" de denilmektedir.[20] Havariler, Peygamberlerin yakın takipçileri olan seçkin kimselerdir. Zeccâc, *"Havariler Peygamberlerin hâlis ve samimi dostlarıdır ve hayırlı kimselerdir"* demiştir. Buna delil olarak da Hz. Peygamber'in **"Her Peygamberin havarisi vardır, benim havarim de Zübeyr İbn Avvam'**dır" hadisini zikretmiştir. [21] Peygamber Efendimiz: **"Zübeyr benim ashabımın seçkinlerindendir ve yardımcımdır"** demek suretiyle, havarilerin peygamberlerin yardımcıları olduklarına işaret etmek istemiştir. Yine Zeccâc'a göre Hz. Peygamber'in ashabının tamamı havaridir.[22]

Ayette geçen Havari kelimesi Arapça'ya Habeşçe'den geçmiş olup aslı havarya'dır ve yardımcı anlamına gelmektedir. Nitekim meali verilen ayette Hz. İsa'ya (a.s.) ve onun dinine yardımcı olmayı taahhüt edenlere bu adın verildiğini görmekteyiz. Katade ve Dahhak'a göre ise, onlara bu ismin verilmesinin sebebi, Hz. İsa'nın (a.s.) samimi ve net dostları olmalarındandır. Zira her Peygamberin samimi dostuna bu isim verilmiştir.[23]

"De ki: Biz, Allah'a, bize indirilene, İbrahim, İsmail, İshak, Yakup ve Yakup oğullarına indirilenlere, Musa, İsa ve (diğer) peygamberlere Rableri tarafından verilenlere iman ettik. Onları birbirinden ayırt etmeyiz. Biz ancak O'na teslim oluruz." "Kim, İslâm'dan başka bir din ararsa, bilsin ki kendisinden (böyle bir din) asla kabul edilmeyecek ve o, ahirette ziyan edenlerden olacaktır."[24]

Bu ayette Allah (c.c.) Hz. **Musa** (a.s.), **İman** ve **Müslümanları** beraber zikretmiştir. Hemen bir sonraki ayette ise Allah (c.c.) yanında geçerli olan tek dinin İslam dini olduğunu, İslam'ın dışında

[14] Taberî, *Tefsirü't-Taberî Camial-Beyan fi Te'vili'l-Kur'ân*, *2/136 Hk,* s. 1/351-352.
[15] Âl-i İmrân, 3/19.
[16] Zemahşerî, *el-Keşşaf an Hakaikü't-Tenzil ve Uyuni'l-Akavil fi Vucuhi't-Te'vil, 2/136 Hk,* s. 99.
[17] Taberî, *Tefsirü't-Taberî Camial-Beyan fi Te'vili'l-Kur'ân*, *2/136 Hk,* s. 2/268.
[18] Karaman, vd, *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri, 3/52 Hk,* s. 2/109.
[19] İsfehânî, Rağıb, *Müfredatu Elfazi'l-Kur'an,* Thk, Safvan Adnan Davudi, ed-Darü'ş-Şamiyye, Beyrut, 2009, s. 192.
[20] S.G.F. Brandon, A Dictionary of Comparative Religion, London, 1970, s. 92.
[21] Buhârî, *Cihad,* 40, 41; Müslim, *Fedâilu's-Sahabe,* 48; İbn Mace, *Mukaddime,* 11.
[22] İbn Manzûr, Cemalüddin Muhammed b. Mukerrem (ö.711/1311), *Lisanü'l-Arab,* Darü'l-Fikr, Beyrut, 1994, H-V-R Hk, s. 4/220.
[23] Taberî, *Tefsirü't-Taberî Camial-Beyan fi Te'vili'l-Kur'ân*, *2/136 Hk, 3/52 Hk,* s. 2/268.
[24] Âl-i İmrân, 3/83-84.

başka bir din seçenin, seçtiği dini Allah (c.c.) katında makbul olmayacağı ve bu davranışta bulunan kişinin ahirette zarara uğrayacağını dile getirmektedir.

Görülüyor ki İslamiyet, Allah tarafından gönderilmiş olan bütün diğer ilahi kitap ve Peygamberleri tasdik etmektedir. Hatta onları kabul etmeyi, iman esaslarından saymıştır. Bu, İslam'ın yüceliğine büyük bir delildir.[25] Hâlbuki Yahudi ve Hristiyanlar gibi ehl-i kitap olan kimseler, İslamiyet ve onun Peygamberini kabul etmezler. Bunlar birbirlerinin dinini de kabul etmezler. Bu halleriyle ne kadar büyük bir sapıklık içinde bulundukları apaçık ortadır.[26]

"Allah'ın kadrini gereği gibi bilemediler. Çünkü "Allah, hiç kimseye hiçbir şey indirmedi" dediler. De ki: "Mûsâ'nın insanlara bir nur ve hidayet olarak getirdiği, parça parça kâğıtlar hâline koyup ortaya çıkardığınız, pek çoğunu ise gizlediğiniz; (kendisiyle) sizin de, babalarınızın da bilmediği şeylerin size öğretildiği Kitab'ı kim indirdi?" (Ey Muhammed!) "Allah" (indirdi) de, sonra bırak onları, içine daldıkları batakta oynayadursunlar."[27] (el-En'am, 6/91) Bu ayette Allah (c.c.) Hz. (a.s.), Nur. Hidayet ve Kitab isimlerini beraber zikretmiştir. Ama bu ayetin öncesinde veya sonrasında Yehûd veya benzeri bir isim gelmemiştir.

Bu ayetin nüzul sebebi olarak Râzî şunları kaydetmektedir. Bu ayet Yahudiler hakkında nazil olmuştur. Âlimlerin çoğuna göre, meşhur görüş budur. İbn Abbas (r.a) şöyle demiştir. "Mâlik b. Sayf, Yahudi âlimlerinden ve reislerinden, semiz ve şişman bir adamdı. Bir gün Hz. Peygamber (s.a.v)'in yanına geldi. Hz. Peygamber (s.a.v) ona, **"Tevrat'ı Musa'ya indiren Allah aşkına söyle bakalım, o Tevrat'ta, "Allah, şişman âlime buğz eder " diye buluyor musun? Sen de şişman bir âlimsin. Yahudilerin yedirdikleri şeylerle şişmanlamışsın"** Bunun üzerine oradakiler güldüler ve Malik b. Sayf kızarak Hz. Ömer (r.a)'e dönüp, "Allah hiçbir beşere hiçbir şey indirmedi" dedi. Bunun üzerine Yahudi kavmi ona, "Yazıklar olsun, bize böyle demiyordun!" dedi. O da, "O (Muhammed), beni kızdırdı" dedi. Yahudiler, bu sözünden dolayı onu azledip, yerine Kâ'b b. Eşrefi kendilerine başkan yaptılar. İşte bu ayetin sebeb-i nüzulü hakkındaki en meşhur rivayet budur.[28]

O kâfirler, Allah'ı hakkıyla yüceltmediler. Onlar: **"Allah herhangi bir kitap veya vahiy gibi bir şey indirmedi."** dediler. Ey Muhammed, sen onlara de ki: **"Musa'nın getirdiği, sapıklık karanlıklarını aydınlatan ve insanlara hakkı gösteren o Tevrat'ı kim indirdi?** "Ey Yahudi topluluğu siz o Tevrat'ı ayrı ayrı sahifeler haline getirip o şekilde insanlara gösteriyorsunuz ve ondan, Hz. Muhammed (s.a.v.)'in Peygamberliğini gösteren birçok şeyleri gizliyorsunuz. Ey Yahudiler şimdi ise size Kur'an'da sizlerin ve atalarınızın bilmediği şeyler öğretilmektedir.[29]

Allah Teâlâ De ki: **"Musa'nın getirdiği kitabı kim indirdi?"** buyurunca, bunun peşi sıra O'na gönderdiği kitabı bazı sıfatlarla tavsif etmiştir. Birinci Sıfat, O kitabın insanlar için bir nur ve hidayet olmasıdır. Allah Teâlâ, o kitabı, yolu aydınlatan ışığa benzeterek, "Nur" diye nitelendirmiştir. Eğer bazıları, "Bu tefsire göre, Tevrat'ın bir Nur olması ile insanlar için bir hidayet rehberi olması arasında bir fark kalmaz. Hâlbuki bu iki kelimenin birbirine atfedilmiş olması, başka başka şeyler olmalarını gerektirir" derlerse, biz deriz ki, Nur'un iki özelliği vardır. Birincisi, bizzat kendisinin açık ve aşikâr olması, ikincisi ise başka varlıkların görünmesine vesile olabilecek bir durumda olmasıdır. İşte Tevrat'ın bir Nur ve hidayet olmasından murad, bu iki durumdur. Bil ki Allah Teâlâ, Kur'an-ı Kerim'i de bir başka ayette bu iki sıfat ile tavsif ederek

---

[25] Taberî, *Tefsirü't-Taberî Camial-Beyan fi Te'vili'l-Kur'ân, 3/52 Hk,* s. 2/305; Ebu Hayyan, Muhammed b. Yusuf, *Tefsirü'l-Bahru'l-Muhît, 3/52 Hk,* Darü'l-Kutubü'l-İlmiyye, Lübnan, 2010, s. 2/137.

[26] Taberî, *Tefsirü't-Taberî Camial-Beyan fi Te'vili'l-Kur'ân, 3 /52 Hk, s.* 2/305; Ebu Hayyan, *Tefsirü'l-Bahru'l-Muhît, 3/52 Hk,* s. 2/137.

[27] el-En'am, 6/91.

[28] Razî, Fahruddin, *Tefsir-i Kebir Mefâtihü'l-Ğayb, 6/91 Hk,* Tercüme, Suat Yıldırım, Lütfullah Cebeci, Sadık Kılıç, Sadık Doğru, Huzur Yayınevi, İstanbul, 2002, s. 10/16.

[29] Razî, *Tefsir-i Kebir Mefâtihü'l-Ğayb, 6/91 Hk,* s. 10/16.

"**İşte sana da, emrimizle, bir ruh (kalpleri dirilten bir kitap) vahy ettik. Sen kitap nedir, iman nedir bilmezdin. Fakat biz onu, kullarımızdan dilediğimizi, kendisiyle doğru yola eriştireceğimiz bir nur yaptık. Şüphesiz ki sen doğru bir yola iletiyorsun; göklerdeki ve yerdeki her şeyin sahibi olan Allah'ın yoluna. İyi bilin ki, bütün işler sonunda Allah'a döner."**[30] "Fakat biz o (Kur'an'ı) bir Nur yaptık. Bununla, kullarımızdan dilediğimize hidayet ederiz" (eş-Şûra, 42/52-53) buyurmuştur.[31]

Taberî ayetin bu bölümündeki hitabın Müslümanlara yapıldığını beyan ederek buraya şöyle mana vermektedir: "Ey Müslümanlar, size de, sizin ve önceki atalarınızın bilmediği, geçmiş ümmetlere ait haberler öğretildi." Ey Muhammed o müşriklere de ki: ***"Musa'ya Tevrat'ı Allah indirdi."*** Sonra da onları, içine daldıkları bâtılda bırak. Alay etsinler, eğlenip dursunlar. Bu ayet-i Kerime, müşrikleri tehdit etmektedir.[32]

Ey Muhammed, Allah katından herhangi bir Kitab indirilmesini inkâr edenlere; cüz'i bir meseleyi ispat ile herkese cevap teşkil edecek olan şu sözleri söyle: **"Musa'nın insanlara getirdiği o kitabı kim indirdi?"** Burada sizin ve herkesin iyi bildiği Tevrat kast edilmektedir. Muhakkak ki Allah Teâlâ, onu İmrân Oğlu Musa'ya müşküllerin halledilmesinde kendisiyle aydınlanılacak bir nur ve kendisiyle şüphe karanlıklarından hidayete erilecek bir hidayet olmak üzere indirmiştir. Allah Teâlâ: **"Sizin de parça parça kâğıtlar haline koyup açıkladığınız, çoğunu da gizlediğiniz**" buyurmuştur ki; onu yüklenenler onu ellerindeki aslî kitaptan yazdıkları parça parça kâğıtlar haline getirmişler, ondakileri tahrif edip değiştirmişler ve yorumlamışlar, sonra da; bu, Allah katındandır, demişlerdir. Onlar bu sözleriyle, söylediklerinin indirilen kitapta olduğunu ileri sürmüşlerdir. Hâlbuki bunlar, Allah katından değildirler. İşte bunun içindir ki Allah Teâlâ : **"Sizin de parça parça kâğıtlar haline getirip açıkladığınız, çoğunu da gizlediğiniz"** buyurmuştur. Allah Teâlâ: ***"Sizin de, atalarınızın da bilmediğiniz şeyler size öğretilmiştir"*** buyuruyor ki size Kur'an'ı indiren Allah onda size geçenlerin haberini, ne sizin ne de babalarınızın bilmemekte olduğu geleceğin haberini öğretmiştir. Katade bunların, Arap müşrikleri olduğunu söylerken Mücahid bunun Müslümanlar hakkında olduğumu ifade etmiştir.[33]

"**Mûsâ, belirlediğimiz yere (Tûr'a) gelip Rabbi de ona konuşunca, "Rabbim! Bana (kendini) göster, sana bakayım" dedi. Allah da, "Beni (dünyada) katiyen geremezsin. Fakat (şu) dağa bak, eğer o yerinde durursa sen de beni görebilirsin." dedi. Rabbi, dağa tecelli edince onu darmadağın ediverdi. Mûsâ da baygın düştü. Ayılınca, "Seni eksikliklerden uzak tutarım Allah'ım! Sana tevbe ettim. Ben inananların (Mü'minlerin) ilkiyim" dedi. (Allah) "Ey Mûsâ! Vahiylerim ve konuşmamla seni insanlar üzerine seçkin kıldım. Öyleyse sana verdiğimi al ve şükredenlerden ol" *dedi.*[34]** (el-Araf, 7/143-144.) Bu ayetlerde Allah (c.c.) Hz. Musa (a.s.), Mü'min (İman eden), Vahiy ve Kendisi ile konuşma lafızlarını beraber zikretmiştir. Ama bu ayetin öncesinde veya sonrasında Yehûd veya benzeri bir isim gelmemiştir.

Musa (a.s), belirtilen zamanda sözleşilen yere geldiğinde Rabbi, vasıtasız olarak onunla konuştu. Rabbinin sözlerini her taraftan işitti. Rabbinin sözlerini dinlerken O'nu görme faziletine ermek de istedi. Rabbi buyurdu ki: Ne şimdi, ne de gelecekte beni göremezsin, çünkü dünyada bana bakmak ve beni görmek, hiçbir beşerin gücü kapsamında değildir.[35] **"O'nun perdesi nurdur. Bu perdeyi ortadan kaldıracak olursa yüzünün nurları, bakanları yakar. Yaratıklarından hiç biri O'nu göremez."** Hadis-i Şerif.

---

[30] eş-Şûra, 42/52-53

[31] Razî, *Tefsir-i Kebir Mefâtihü'l-Ğayb, 6/91 Hk,* s. 10/16.

[32] Taberî, *Tefsirü't-Taberî Camial-Beyan fi Te'vili'l-Kur'ân, 6/91 Hk,* s. 3/525; Nesefî, *Tefsirü'n-Nesefî, Medârikü't-Tenzil ve Hakaikü't-Te'vil, 6/91 Hk,* s. 1-2/351.

[33] İbni Kesir, İsmail *Tefsirü'l-Kur'an'i'l-Azim, 6/91 Hk,* Darü'l-Ma'rife, Beyrut,1969, s. 2/370; Kurtubî, Ebi Abdillah Muhammed, b. Ahmed el-Ensari, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân, 6/91 Hk,* Darü'l-Kutubü'l-İlmiyye, Beyrut, Lübnan, 2010, s. 10/86-88.

[34] el-Araf, 7/143-144.

[35] Hicazî, Muhammed Mahmud, *Furkan Tefsiri, 7/143-144 Hk,* İlim Yayınları, İstanbul, 1998, s. 2/239-240.

Yüce Mevlâ, Musa'nın güç yetiremeyeceği işi hafifletmek istedi. Önce **"Beni asla göremezsin!"** mealindeki olumsuz cevabının ardı sıra olumlu bir cevap verdi; Ama seni sarsıp titretmekte olan şu dağa bak da onu nasıl param parça ettiğimi bir gör. Yüksek tecellim esnasında, olduğu gibi yerinde durursa, sen de beni görebilirsin. Çünkü var olma bakımından o dağ da seninle müşterektir. Bu kadar güç ve sebat sahibi olan dağ beni görmeye dayanamadığına göre, sen nasıl dayanabilirsin ey Musa?[36]

Rabbi dağa tecelli edip bazı ayetleri ve işaretleri görülünce, dağ paramparça oldu. Musa da gördüğü manzaranın heybetinden düşüp bayıldı. Baygınlığından ayılıp uyandıktan sonra: Rabbim, sen noksanlıklardan münezzehsin. Seni tenzih ve takdis ederim. Yaptığım uygunsuz istekten ötürü sana tevbe ediyorum. İzinsiz sualde bulunma cesaretini gösterdiğim için sana tevbe ediyorum. Senin yücelik ve heybetine inananların ilkiyim.[37]

"And olsun, biz Mûsâ ile Harun'a, Allah'a karşı gelmekten sakınanlar için o Furkan'ı (Tevrat'ı) bir ışık ve öğüt olarak verdik."[38] (el-Enbiya, 31/48.) Bu ayette Allah (c.c.) Hz. Musa (a.s.), Furkan, (Tevrat ki bu aynı zamanda Kur'an'ın da ismidir.), Ziya (Nur-Aydınlık), Zikir, (Buda Kur'an'ın ismidir) ve Muttakiler isimleri ile beraber zikretmiştir. Ama bu ayetin öncesinde veya sonrasında Yehûd veya benzeri bir isim gelmemiştir.

"Bundan önce bir rehber ve bir rahmet olarak Mûsâ'nın kitabı da vardı. Bu ise, onu doğrulayan ve zulmedenleri uyarmak, iyilik yapanlara müjde olmak üzere Arap diliyle indirilmiş bir kitaptır.[39] (Ahkaf, 46/12.) Bu ayette Hz. Musa (a.s) ile Tevrat ve Kur'an aynı ayette varid olmuştur. Kur'an'ın Tevrat'tı doğruladığını ve Tevrat'ın bir rehber ve rahmet olarak gönderildiğini zikretmektedir. Ama yine bu ayeti kerimede veya öncesinde sonrasında Yehûd veya Yahudilik söz konusu bile değildir.

KUR'AN'DA TEVRAT

Tevrat ismi Kur'an'da 18 defa varid olmuştur.[40] Ama hiçbirinin ne öncesinde ve ne de sonrasında Yehûd ya da benzer bir isim gelmemiştir. Bu da aslında Yahudilerin Tevrat ile hiçbir ilgi ve alakalarının olmadığını gösterir. Çünkü Tevrat'ta Allah'ın Hz. Musa (a.s)'a indirdiği hak kitaptır.

"O, sana Kitab'ı (Kur'an) hak ve kendisinden öncekileri doğrulayıcı olarak indirdi. O, daha önce Tevrat'ı ve İncil'i insanlar için birer hidayet olarak indirmişti. Furkan'ı da indirdi. Şüphesiz, Allah'ın ayetlerini inkâr edenler için şiddetli bir azap vardır. Allah, mutlak güç sahibidir, intikam sahibidir."[41] (Âl-i İmrân, 3/3-4) Allah (c.c.) bu ayette Tevrat'ı, Kur'an, İncil, Furkan ve Hidayet ile birlikte zikretmiştir. Hepsinin birbirlerini tasdik etiğini beyan etmiştir. Hepsinin insanlar için birer hidayet kaynağı olduğunu belirtmiştir. Ama bunlar ile birlikte Yehûd veya eş anlamlısı hiçbir isim gelmemiştir.

Ayet-i kerimede zikredilen ve **"Hak ile bâtıl ayırt eden"** diye tercüme edilen **الْفُرْقَانَ** kelimesi, Muhammed b. Cafer b. Zübeyr tarafından Hz. İsa (a.s) hakkında ileri sürülen iddialar hususunda hakkı bâtıldan ayıran şeklinde izah edilmiştir. Katade ve Reb'i b. Enes tarafından ise "İslam'ın bütün hükümleriyle hakkı bâtıldan ayıran" diye izah edilmiştir. Bunlara göre burada Kur'an-ı Kerimin sıfatıdır. Allah tela Kur'an'ı Hz. Muhammed (s.a.v.) e indirerek hak ile bâtılın arasını ayırmıştır.[42] Kuran ile nelerin helal nelerin haram olduğunu açıklamış, ceza hükümlerini beyan

[36] Hicazî, *Furkan Tefsiri, 7/143-144 Hk,* s. 2/239-240.
[37] Hicazî, *Furkan Tefsiri, 7/143-144 Hk,* s. 2/239-240.
[38] el-Enbiya, 31/48.
[39] el-Ahkaf, 46/12.
[40] Abdulbaki, *el-Mu'cem, Tevrat Md,* s. 158.
[41] Al-i İmran, 3/3-4.
[42] Taberî, *Tefsirü't-Taberî Camial-Beyan fi Te'vili'l-Kur'ân, 3/3-4 Hk,* s. 2/202-203.

etmiş, farzları emretmiş, kendisine itaat edilmesini istemiş ve kendisine isyan edilmesini yasaklamıştır. İşte bu yolla Kur'an hak ile batılı birbirinden ayırmıştır.
Taberî buradaki kelimesinin, Resûlullah ile Hz. İsa hakkında tartışan Hristiyanların arasını ayırt eden manasına yorumlanmasının daha evla olduğunu söylemiştir. Zira bundan önceki ayette Allah Teâlâ Hz. Muhammed (s.a.v.) e kitabı indirdiğini beyan ederek Kur'an'ı indirdiğini zikretmiştir. Burada zikredilen nida Kur'an manasına almak faydasız bir tekrar olur ki, bu ilahi kelamda bulunmaması gereken bir şeydir.[43]

"Ve Allah ona kitabı, hikmeti, Tevrat ve İncil'i öğretecek. Allah, onu İsrail oğullarına bir Peygamber olarak gönderecek (ve o da onlara şöyle diyecek): "Şüphesiz ben size Rabbinizden bir Mucize getirdim. Ben çamurdan kuş şeklinde bir şey yapar, ona üflerim. O da Allah'ın izniyle hemen kuş oluverir. Körü ve alacalıyı iyileştiririm ve Allah'ın izniyle ölüleri diriltirim. Evlerinizde ne yiyip ne biriktirdiğinizi size haber veririm. Eğer Mü'minler iseniz bunda sizin için elbette bir ibret vardır."[44] (Al-i İmran, 3/48-49.) Allah (c.c.) bu ayette Tevrat'ı, Hz. (a.s.), Mucize, Kitab, Hikmet, İncil, Resul ve Mü'minler ile beraber zikretmiştir.

"Allah, onu İsrail oğullarına bir Peygamber olarak gönderecek (ve o da onlara şöyle diyecek): "Şüphesiz ben size Rabbinizden bir Mucize getirdim. Ben çamurdan kuş şeklinde bir şey yapar, ona üflerim. O da Allah'ın izniyle hemen kuş oluverir. Körü ve alacalıyı iyileştiririm ve Allah'ın izniyle Ölüleri diriltirim. Evlerinizde ne yiyip ne biriktirdiğinizi size haber veririm. Eğer Mü'minler iseniz bunda sizin için elbette bir ibret vardır." "Benden önce gelen Tevrat'ı doğrulayıcı olarak ve size haram kılınan bazı şeyleri helâl kılmak için gönderildim ve Rabbiniz tarafından size bir Mucize de getirdim. Artık Allah'a karşı gelmekten sakının ve bana itaat edin."[45] (Âl-i İmrân, 3/50.) Allah (c.c.) bu ayette Tevrat'ı, Hz. (a.s.), Mucize, Mü'min ve Takva tabirleri ile beraber dile getirmiştir. Ama ayetin öncesinde veya sonrasında Yehûd veya Yahudilerden bahsetmemiştir.

Razî bu ayeti yorumlarken şunları dile getirmektedir. Bu ayette, atıf vavı ile birbirine atfedilmiş olan dört mevzu bulunmaktadır. Bana göre doğruya en yakın olanı şöyledir. Kitap kelimesinden murad, yazı ve kitabet sanatını öğretmektir. Hikmet'ten murad, ilimleri öğretip, ahlâkı güzelleştirmektir. Çünkü insanın kemâli ve mükemmelliği, hakkı zatı gereği, hayrı da, onunla amel etmek için bilip tanımasındadır. Bu ikisinin toplamı "hikmet" diye adlandırılmıştır. Sonra Hz. İsa (a.s), hat ve yazı sanatını öğrenip, aklî ve şer'i ilimleri de kavrayınca, Cenab-ı Hak ona Tevrat'ı da öğretmiştir. Yazının öğretilmesinden sonra O'na Tevrat'ı öğretmişti. Çünkü Tevrat ilahî bir Kitab olup, içinde de büyük sırlar bulunmakta idi.[46] İnsanın, birçok ilimleri öğrenmedikçe, ilahî kitapların sırlarından bahsetmeye girişmesi mümkün değildir. Sonra Allah, dördüncü olarak İncil'i zikretmiştir. O, İncil'i Tevrat'tan sonra getirmiştir. Çünkü önce yazıyı öğrenip, sonra hak ilimlerini elde edip, daha sonra da, Allah'ın ondan önceki peygamberlere göndermiş olduğu kitapların sırlarını iyice anlayınca, O'nun böylece ilimdeki derecesi yükselmiş olur. Allah, o kimseye, bundan sonra başka bir kitap indirip, onu o kitabın sırlarına vakıf kılınca işte bu şekilde ilimde, anlayışta, Allah'ın emirlerinin sırlarını kavrayışta ve ulvî ve süflî hikmetlere muttali olmada en yüksek nokta ve en yüce payedir. İşte, bu dört lafzın tertibi hususunda söyleyebileceklerim bundan ibarettir.[47]

Ayette yer alan, **وَيُعَلِّمُهُ الْكِتَابَ** kavli de yazı yazmak, yani kitabet manasındadır. Çünkü Hz. Isa (a.s) kendi döneminin yazı yazan kişi olarak en güzel hat sahibi olan bir kimse idi. Bir diğer yoruma göre de bundan maksat, Allah'ın kitaplarıdır. **وَلِأُحِلَّ لَكُمْ بَعْضَ الَّذِى حُرِّمَ عَلَيْكُمْ** kavlinden

[43] Taberî, *Tefsirü't-Taberî Camial-Beyan fi Te'vili'l-Kur'ân, 3/3-4 Hk,* s. 2/202-203.
[44] Âl-i İmrân, 3/48-49.
[45] Âl-i İmrân, 3/50.
[46] Razî, *Tefsir-i Kebir Mefâtihü'l-Ğayb Tercümesi, 3/48-49 Hk,* s. 6/323-324.
[47] Razî, *Tefsir-i Kebir Mefâtihü'l-Ğayb Tercümesi, 3/48-49 Hk,* s. 6/323-324.

murat ise, Helâl ve haram konularını açıklanması demektir. Ya da, ayette geçen, "kitaptan" kasıt, el ile yazı yazmasıdır. "Hikmetten" kasıt ise dil ile yani güzel bir anlatımla anlatmak demektir.[48]
"Eğer onlar Tevrat'ı, İncil'i ve Rableri tarafından kendilerine indirileni (Kur'an'ı) gereğince uygulasalardı, elbette üstlerinden ve ayaklarının altından (bol bol rızık) yiyeceklerdi. Onlardan orta yolu tutan bir zümre vardır. Ama onların birçoğunun yaptığı ne kötüdür!"[49] (el-Maide, 5/66.)

"De ki: "Ey Kitap ehli! Tevrat'ı, İncil'i ve Rabbinizden size indirileni (Kur'an'ı) uygulamadıkça hiçbir şey üzere değilsiniz." And olsun ki sana Rabbinden indirilen bu Kur'an, onlardan çoğunun taşkınlık ve küfrünü artıracaktır. Öyle ise o kâfirler toplumu için üzülme."[50] (el-Maide, 5/68.)

Allah (c.c.) bu ayette Tevrat'ı, İncil'i, Kur'an'ı ve ehl-i kitabı beraber zikretmiştir. Ama ehl-i kitabın küfür ve taşkınlık içinde olduklarını, Allah'ın hak kitaplarına uymadıkça hiçbir şey üzerinde olamayacaklarını izah etmiştir. Bu ayet, bizim bu makale ile anlatmaya çalıştığımız konuyu çok iyi bir şekilde anlatmaktadır. Bu ayet, ehl-i kitabın Tevrat ve İncil ile hiçbir ilgi ve alakalarının olmadığını ortaya koymaktadır. Bu ayetten birkaç ayet öncesinde de Allah (c.c.) Yahudilerin yanlış inanç ve fikirlerini beyan etmektedir. Bu yanlış inançlarından dolayı küfre düştüklerini, lanete uğradıklarını, yeryüzünde fitne/fesat çıkardıklarını ve Allah'ın da fitne/fesatları sevmediğini açık ve net, hiçbir tefsir ve yoruma gerek kalmayacak bir şekilde izah etmektedir. **"Bir de Yahudiler, "Allah'ın eli bağlıdır" dediler. Söylediklerinden ötürü kendi elleri bağlansın ve lânete uğrasınlar! Hayır, O'nun iki eli de açıktır, dilediği gibi verir. And olsun, sana Rabbinden indirilen (Kur'an) onlardan birçoğunun azgınlık ve küfrünü artıracaktır. Biz onların arasına kıyamete kadar düşmanlık ve kin saldık. Her ne zaman savaş için bir ateş yakmışlarsa, Allah onu söndürmüştür. Onlar yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya çalışırlar. Allah, bozguncuları sevmez."[51]** (el-Maide, 5/64.)

"Şüphesiz Allah, Mü'minlerden canlarını ve mallarını, kendilerine vereceği cennet karşılığında satın almıştır. Artık, onlar Allah yolunda savaşırlar, öldürürler ve ölürler. Allah, bunu Tevrat'ta, İncil'de ve Kur'an'da kesin olarak vadetmiştir. Kimdir sözünü Allah'tan daha iyi yerine getiren? O hâlde, yapmış olduğunuz bu alışverişten dolayı sevinin. İşte asıl bu büyük (Kurtuluş) başarıdır."[52] (et-Tevbe, 9/111.) Bu ayette Allah (c.c)'u Tevrat, İncil ve Kur'an'ı aynı ayette zikrederek, bu her üç kitabın da Allah'ın kelamı olduğunu vurgulamıştır. Her üç kitapta haktır. Her üç kitapta Allah yolunda şehit olan Müslümanlara cenneti vaad etmektedir. Yine bu ayette Yehûd veya Yahudilerden bahsetmemektedir. Çünkü onların Tevrat ile hiçbir ilgi ve alakaları yoktur.

KUR'AN'DA YEHÛD (YAHUDİLİK-YAHUDİLER)

Kur'an'da Yehûd ismi 8 defa varid olmuştur. İki defa aynı ayette zikredilmiştir. Bir defa da Yehûdiyyen olarak varid olmuştur.[53] Yine Yahudileri tavsif eden Hâdû (Yahudiler) ismi olarak on defa,[54] Hûden ismi olarak altı defa varid olmuştur.[55] Böylece toplamda 25 defa Yahudileri tavsif etmek üzere varid olmuştur. Ayrıca Ehl-i Kitab olarak ise yine 29 defa varid olmuştur.[56] Bu isimler varid olurken hepsi olumsuz ifadeler ile varid olmuştur. Bu isimlerin hiçbiri için olumlu bir ifade varid olmamıştır. Hep şirk, küfür, batıl inanç, isyan Tuğyan ve ebedi cehennem vaadi ile birlikte zikredilmiştir.

---

[48] Nesefî, *Tefsirü'n-Nesefî, Medârikü't-Tenzil ve Hakaikü't-Te'vil, 3/48-49 Hk,* s. 2/276; Beydâvî, , *Envaru't-Tenzil ve Esrarü't-Te'vil, 3/48-49 Hk*, s. 1/216.
[49] el-Maide, 5/66.
[50] el-Maide, 5/68.
[51] el-Maide, 5/64.
[52] et-Tevbe, 9/111.
[53] Abdulbaki, *el- Mu'cem, Yehûd Md,* s. 775.
[54] Abdulbaki, *el- Mu'cem, Hûden Md,* s. 739.
[55] Abdulbaki, *el- Mu'cem, Yehûdiyyen Md,* s. 775.
[56] Abdulbaki, *el- Mu'cem, Ehle Md,* s. 95.

"(Yehûd) Yahudiler, (Nesârâ) Hıristiyanlar bir temel üzerinde değiller" dediler. Hıristiyanlar da, "(Yehûd)Yahudiler bir temel üzerinde değiller" dediler. Oysa hepsi Kitab'ı okuyorlar. (Kitab'ı) bilmeyenler de tıpkı bunların söyledikleri gibi demişti. Artık onların aralarında uyuşamadıkları davada, kıyamet gününde hükmü Allah verecektir."[57] (el-Bakara, 2/113) Bu ayetin siyak ve sibakına baktığımızda daha iyi anlaşılır. Sibakında Yahudilerin boş kuruntular içinde oldukları ifade ediliyor. **"Bir de; "Yahudi ve Hıristiyanlardan başkası Cennet'e girmeyecek" dediler. Bu, onların kuruntuları! De ki: "Eğer doğru söyleyenler iseniz (iddianızı ispat edecek) delilinizi getirin."**[58] (el-Bakara2/111)

Siyakında ise Yahudilerin şirke girdiklerini Allah'a çocuk isnat ettiklerini bizlere haber vermektedir. **"Allah, çocuk edindi" dediler. O, bundan uzaktır. Hayır! Göklerdeki ve yerdeki her şey Allah'ındır. Hepsi O'na boyun eğmiştir."**[59] (el-Bakara2/116)
Nesefî de bu ayette geçen, **Müşrikler** ifadesinden yüce Allah Yahudi ve Hristiyanları murat eder gibidir. Çünkü bunlardan biri Hz. Üzeyir (a.s.), diğeri de Mesih Hz. İsa (a.s.)'ı Allah'a ortak koşmaktadırlar. Ya da bunun manası, *"İbrahim onlardan olmadığı gibi müşriklerden de değildi."* demektir.[60]

"(Yahudiler) " (Hûden) Yahudi olun" ve (Hıristiyanlar da) "Hıristiyan (Nesârâ) olun ki doğru yolu bulasınız" dediler. De ki: "Hayır, hakka yönelen İbrahim'in dinine uyarız. O, Allah'a ortak koşanlardan değildi." [61] Bu ayette Allah (c.c.) Yahudi ve Hristiyanları şirk ile birlikte zikredilmiştir.

Görülüyor ki Allah (c.c.) Hûden ve Nasrânîliği Hz İbrahim (a.s.)'a değil de Şirke uygun ve layık olarak zikrediyor. Bu da Yehûd ve Nasrâniliğin Allah'ın hak resulleri ile bir ilgi ve alakasının olmadığın işaret eder. Hz. İbrahim (a.s.) ile ilgisi olmayan bir dinin Hz. Musa (a.s.) veya Hz. İsa (a.s.) ile de hiçbir ilgisi olamaz.

"Yoksa siz, "İbrahim de, İsmail de, İshak da, Yakub ile Yakupoğulları da (Hûden) Yahudi, ya da (Nesârâ) Hristiyan idiler" mi diyorsunuz? De ki: "Sizler mi daha iyi bilirsiniz, yoksa Allah mı?" Allah tarafından kendisine ulaşan bir gerçeği gizleyen kimseden daha zalim kimdir? Allah, yaptıklarınızdan habersiz değildir."[62] Bu ayette Allah (c.c.) Yahudi ve Hristiyanları hakkı gizleyen zalimler olarak tavsif etmiştir.

Ey Ehl-i kitap! Yoksa siz İbrahim, İsmail, İshak, Yakub ve bunların torunlarının Yahudi ve Hristiyan olduklarım mı iddia ediyorsunuz? De ki: Onların dinlerini siz mi daha iyi bilirsiniz yoksa Allah mı? Kuşkusuz Allah onların İslam dini üzere olduklarına şehadet etmiş ve onları Yahudilik ve Hristiyanlıktan uzak tutmuştur.[63] **"İbrahim ne Yahudi, ne de Hıristiyan idi. Fakat o, Allah'ı bir tanıyan dosdoğru bir Müslüman idi."** (Âl-i İmrân, 3/67) Durum böyle olduğu halde, onların sizin dininizde olduğunu nasıl iddia ediyorsunuz? Tevrat ve İncil'in ayetlerinde bildirilen Resulüllah (s.a.v.)'m geleceğine dair müjdeyi gizleyenden daha zalim kimse yoktur. Veya peygamberlerin, İslam dini üzere olduğuna dair Yüce Allah'ın haber verdiği şeyleri gizleyenden

---

[57] el-Bakara, 2/113.
[58] el-Bakara, 2/111.
[59] el-Bakara, 2/116.
[60] Zemahşerî, *el-Keşşaf an Hakaikü't-Tenzil ve Uyuni'l-Akavil fi Vucuhi't-Te'vil 3/67 Hk*, s. 153*; Beydâvî, Envaru't-Tenzil ve Esrarü't-Te'vil, 3/48-49 Hk, 3/67 Hk,* s. 1/148; Nesefî, *Tefsirü'n-Nesefî, Medârikü't-Tenzil ve Hakaikü't-Te'vil, 3/67 Hk,* s. 1-2/300.
[61] el-Bakara, 2/135.
[62] el-Bakara, 2/140.
[63] Sabunî, Muhammed Ali, *Safvetü't-Tefasîr Tercümesi, 2/140 Hk,* Tercüme ve Tahric Doç. Dr. Sadreddin Gümüş, Dr. Nedim Yılmaz, Yeni Şafak Yayınları, İstanbul, 1995, s. 1/181.

daha zalim kimse yoktur. Allah yaptıklarınızdan gafil değildir. Amellerinize muttalidir, onlara göre size ceza verecektir. Bu ayette şiddetli bir tehdit vardır.[64]

"(Bir de Yehûd) Yahudiler ve (Nesârâ) Hristiyanlar, "Biz Allah'ın oğulları ve sevgili kullarıyız" dediler. De ki: "öyleyse (Allah) size neden günahlarınız sebebiyle azap ediyor? Hayır, siz de O'nun yarattıklarından bir beşersiniz." (Allah) dilediğini bağışlar, dilediğine azap eder. Göklerin, yerin ve bunların arasında bulunanların da hükümranlığı Allah'ındır. Dönüş de ancak O'nadır."[65]
Bu ayette Yehûd ismi kendilerini Allah'a oğul isnat eden, günahkâr ve azaba maruz bırakılanlar olarak vasıflandırılmaktadır.

Yüce Allah şu sözleri söyleyen Yahudi ve Hristiyanların iddialarını reddetmektedir. **"Bizler Allah'ın çocukları ve sevgilileriyiz",** yani bizler onun peygamberlerine müntesibiz. Peygamberler ise Allah'ın çocuklarıdırlar. Onlara özel bir şekilde inayet gösterir. O bizi sever. Kendi kitaplarından Yüce Allah'ın kulu İsrail'e şöyle dediğini de naklettiler. "Sen benim ilk oğlumsun." Hz. İsa ise İncil'de güya Hristiyanlara şöyle demiştir. "İşte ben, benim de sizin de babamız olanın yanma gidiyorum." Yani benim de sizin de Rabbim olanın yanına. Matta İncil'inde Hz. Mesih'in dağ üstünde verdiği vaazında melekleri ve salih Mü'minleri nitelendirirken şöyle dediği zikredilmektedir. "Barışı yapanlara ne mutlu! Çünkü onlar Allah'ın çocukları diye anılırlar." Pavlos da Romalılara yazdığı mektubunda şöyle demektedir. "Çünkü Allah'ın ruhu izinden gidenlerin hepsi, işte onlar Allah'ın çocuklarıdır." Onların kitaplarında Allah'ın oğlu, Allah'ın sevgilisi anlamındadır.[66] Fakat onlar bunu olmadık şekilde tevil ettiler, tahrif ettiler. Aralarından aklı başında olup İslam'a girenler ise bu tabirin muhatabın şerefini yükseltmek ve ona ikramda bulunmak için kullanıldığını ifade etmişlerdir.[67]

Yüce Allah ise dikkat çekici bir yolla onlara şöylece cevap vermektedir: De ki onlara: Eğer durum sizin ileri sürdüğünüz gibiyse niçin günahlarınız sebebiyle dünya hayatında sizleri azaplandırıyor? Meselâ, putperestlerin en büyük mescidinizi ve beldenizi, Beytülmakdis'i tahrip etmesi, yeryüzünde hâkimiyetinize son vermeleri, ahirette de küfür, yalanlama ve iftiranıza karşılık size cehennem ateşinin hazırlanmış olması nedendir? Hâlbuki baba oğluna azap vermez, seven sevdiğini azaplandırmaz. O halde sizler ne Allah'ın çocuklarısınız, ne de onun sevdikleri! Aksine sizler onun yarattıkları cümlesinden bir takım kimselersiniz. O, kullarından hiç bir kimseye iltimasta bulunmaz. O, ancak mağfirete lâyık olanlar arasından dilediği kimselere ki, bunlar ona itaatkâr olanlardır mağfiret eder. Azaba lâyık olanlardan dilediği kimselere -ki bunlar da isyankârlardır- azap eder. O dilediğini yapar. Kimse onun hükmünü sorgulayamaz. O hesabı pek süratli görendir. Haydi, artık kendiniz, geçmişleriniz, kitaplarınız hakkındaki aldatıcı kanaatlerinizden vazgeçiniz, gururunuzu terk ediniz. Bunların size faydası yoktur. Aksine size faydalı olacak olan, İslâm risaletine imanın bir bölümünü teşkil ettiği sahih iman ile salih ameldir.[68]

"De ki: "Ey Kitap ehli! Tevrat'ı, İncil'i ve Rabbinizden size indirileni (Kur'an'ı) uygulamadıkça hiçbir şey üzere değilsiniz." And olsun ki sana Rabbinden indirilen bu Kur'an, onlardan çoğunun taşkınlık ve küfrünü artıracaktır. Öyle ise o kâfirler toplumu için üzülme."[69] (el-Maide, 5/68.)

Allah (c.c.) bu ayette Tevrat'ı, İncil'i, Kur'an'ı ve ehl-i kitabı beraber zikretmiştir. Ama ehl-i kitabın küfür ve taşkınlık içinde olduklarını, Allah'ın hak kitaplarına uymadıkça hiçbir şey üzerinde olamayacaklarını izah etmiştir. Bu ayet, bizim bu makale ile anlatmaya çalıştığımız

[64] Sabunî, *Safvetü't-Tefasîr Tercümesi, 2/140 Hk,* s. 1/181.
[65] el-Maide, 5/18.
[66] Züheylî, Vehbe, *et-Tefsirü'l-Munîr Tercümesi, 5/18 Hk,* Risale Yayınları, Mütercimler; Dr. Ahmet Efe-Beşir Eryarsoy, vd. İstanbul, 1994, s. 3/413-417.
[67] Züheylî, *et-Tefsirü'l-Munîr Tercümesi, 5/18 Hk,* s. 3/413-417.
[68] Züheylî, *et-Tefsirü'l-Munîr Tercümesi, 5/18 Hk,* s. 3/413-417.
[69] el-Maide, 5/68.

konuyu çok iyi bir şekilde ortaya koymaktadır. Bu ayet, ehl-i kitabın Tevrat ve İncil ile hiçbir ilgi ve alakalarının olmadığını ortaya koymaktadır. Bu ayetten birkaç ayet öncesinde de Allah (c.c.) Yahudilerin yanlış inanç ve fikirlerini beyan etmektedir. Bu yanlış inançlarından dolayı küfre düştüklerini, lanete uğradıklarını, yeryüzünde fitne/fesat çıkardıklarını ve Allah'ın da fitne/fesatları sevmediğini açık ve net, hiçbir tefsir ve yoruma gerek kalmayacak bir şekilde izah etmektedir. "Bir de Yahudiler, **"Allah'ın eli bağlıdır"** dediler. Söylediklerinden ötürü kendi elleri bağlansın ve **lânete uğrasınlar!** Hayır, O'nun iki eli de açıktır, dilediği gibi verir. And olsun, sana Rabbinden indirilen (Kur'an) onlardan birçoğunun azgınlık ve küfrünü artıracaktır. Biz onların arasına kıyamete kadar düşmanlık ve kin saldık. Her ne zaman savaş için bir ateş yakmışlarsa, Allah onu söndürmüştür. Onlar yeryüzünde **bozgunculuk çıkarmaya çalışırlar. Allah, bozguncuları sevmez."**[70] (el-Maide, 5/64.)

"Ey inananlar! (Yehûd)Yahudi ve (Nesârâ) Hristiyanları dost edinmeyin. Onlar birbirlerinin dostlarıdırlar. Sizden kim onları dost edinirse, kuşkusuz o da onlardandır. Şüphesiz Allah, zalimler topluluğunu doğruya iletmez."[71] (el-Maide, 3/21) Bu ayette Allah (c.c.) Yehûd (Yahudiler) dost edinilmeyecek kadar iyi olmayan, dostluğa layık görülmeyenler olarak vasıflandırmıştır.

"Yahudiler, "Üzeyir, Allah'ın oğludur" dediler. Hıristiyanlar (Nesârâ) ise, "İsa Mesih, Allah'ın oğludur" dediler. Bu, onların ağızlarıyla söyledikleri (gerçeği yansıtmayan) sözleridir. Onların bu sözleri daha önce inkâr etmiş kimselerin söylediklerine benziyor. Allah, onları kahretsin. Nasıl da haktan çevriliyorlar!"[72]

Bu ayette (et-Tevbe, 9/30) Allah (c.c.) Yehûd (Yahudiler) Allah'a oğul isnat eden müşrikler, yalancılar, haktan kaçanlar ve kendilerinden önceki kâfirlerin sözlerini olduğu taklit edip söyleyenler olarak zikretmiştir

"Kitap ehlinden bir grup sizi saptırabilmeyi çok arzu etti. Oysa sadece kendilerini saptırıyorlar, fakat farkına varmıyorlar." (Âl-i İmrân, 3/69) Bu ayette ehli Kitab sapık ve saptıran, hak yoldan ayıran olarak tavsif edilmiştir.

"Ey Kitap ehli! (Gerçeğe) şahit olduğunuz hâlde, niçin Allah'ın ayetlerini inkâr ediyorsunuz?" (Âl-i İmrân, 3/70) Bu ayette ehli Kitab bildiği halde Allah'ın ayetlerini inkâr eden kâfirler olarak vasıflandırılmıştır.

"Ey Kitap ehli! Niçin hakkı batılla karıştırıyor ve bile bile gerçeği gizliyorsunuz?" (Âl-i İmran, 3/71) **"Kitap ehlinden bir grup, "Mü'minlere indirilene günün başlangıcında inanın, sonunda da inkâr edin, belki onlar (size bakarak) dönerler" dedi."**[73] (Âl-i İmrân 3/72) Bu ayette ehli Kitab, ikiyüzlü davranan, münafık gibi olan ve iman edenleri aldatmaya çalışanlar olarak belirtilmiştir.
"**Şüphesiz, inkâr eden kitap ehli ile Allah'a ortak koşanlar, içinde ebedî kalmak üzere cehennem ateşindedirler. İşte onlar yaratıkların en kötüsüdürler."**[74] (el-Beyyine, 98/6)

Bu ayette Allah (c.c.) ehli kitap ile Müşriklerin ebedi olarak cehennemde kalacaklarını ve her iki gurubun da yaratılmışların en kötüleri olduklarını bizlere haber vermektedir.

Çünkü şirk en büyük zülümdür. "**Hani Lokman, oğluna öğüt vererek şöyle demişti: "Yavrum! Sakın Allah'a ortak koşma! Çünkü ortak koşmak elbette büyük bir zulümdür."**[75] (Lokman, 31/13) Küfür ise Allah'ın lanetine uğrama sebebidir. **"Fakat ayetlerimizi inkâr etmiş ve kâfir olarak ölmüşlere**

[70] el-Maide, 5/64.
[71] el-Maide, 5/21.
[72] et-Tevbe, 9/30.
[73] Al-i İmran, 3/69-72.
[74] Beyyine, 98/6.
[75] Lokman, 31/13.

gelince, işte Allah'ın, meleklerin ve bütün insanların lâneti onların üstünedir." "**Onlar ebedî olarak lânet içinde kalırlar. Artık ne kendilerinden azap hafifletilir, ne de yüzlerine bakılır."**[76] (el-Bakara, 2/161-162)

Bu sürenin indiği Medine ve çevresindeki Yahudiler ve Hristiyanlar, son peygamber Hz. Muhammed (s.a.v.)'in Risâlet'i hakkında bilgi sahibi oldukları halde, o hak peygamberi ve Kur'an'ı inkâr ettiler. Putperestler ise bir olan Allah'a ortak koştukları, ayrıca onlar da Allah'ın gönderdiği peygamberi ve indirdiği vahyi inkâr ettikleri için halkın en kötüsü olarak nitelendirilmişlerdir. Onlara ibadet etmeleri ve namaz kılıp zekât vermelerinin emredilmesi İslâm dinini kabul etmeye çağrıldıklarını ifade eder. Ayette, sonuç olarak, inatla hakkı inkârda direnmeleri yüzünden her iki grubun da ebedî olarak cehennemde kalacakları bildirilmiştir.

Küfreden Ehl-i Kitap ile puta tapan, putları takdis eden, taşlara yönelen müşrikler bunlar Cehennem ateşinde ebedî olarak kalacaklardır. Bunda bir tuhaflık yoktur. Çünkü onlar mutlak surette yaratıkların en şerlileridirler. Zira bunlar Allah'a karşı iftirada bulunmuş, Hakkı yalanlamış, insanları Allah'ın yolundan çevirmiş, O'nun kitaplarını tekzip etmiş, Peygamberini tasdik etmemiş, bilakis yalanlayıp eziyet etmiş, sürgün etmiş, O'na karşı savaşmışlardır.[77]

SONUÇ

Bütün bu ayetler ve tefsir kaynaklarını incelendikten sonra insanda şu kanaat hâsıl olmaktadır. Kur'an'da ve ilk dönem tefsirlerinde Hz. Musa (a.s.) veya Tevrat isimleri anıldığı zaman Allah'ın razı olduğu din, Allah'ın hak resulü, Allah'ın hak kitabı anlaşılmaktadır. Hz. Musa (a.s.) Allah'ın kulu, Allah'ın Resulü ve diğer peygamberlerden hiçbir farkı olmayan, Allah'ın İsrail oğullarına gönderdiği nebilerden bir nebi olarak zikredilmektedir. Allah'ın kendisine emrettiği vahyi insanlara tebliğ eden, risaleti diğer peygamberler gibi Mucizeler ile desteklenen hak peygamber profili çizilmektedir.

Yine Kur'an ve ilk dönem tefsirlerinde Tevrat ismi varid olduğunda, Allah'ın gönderdiği hak kitap, Nur, Hidayet ve Rahmet olan ilahi vahiy anlaşılmaktadır. Tevrat Zebur, İncil ve Kur'an'dan herhangi bir farkı olmayan Allah'ın hak kitabı olarak vasıflandırılmaktadır.

Bunun yanında Yehûd, Hâdû, Hûden veya Yehudiyyen tabirleri varid olduğunda ise Tahrif edilmiş din, değiştirilmiş din ve uydurma din anlaşıldığına tanık oluyoruz. Bu tabirler Hz. Musa (a.s.) ismi ile birlikte zikredilmemiştir.

Kur'an'da Hz. Musa (a.s.) ve Tevrat isimleri İslam, İman, Mü'min ve Müslüman isimleri ile beraber gelirken, Yehûd, Hâdû, Hûden, Ehl-i Kitab veya Yehudiyyen isimleri ise Küfür, şirk, Zülüm, Batıl inançlar ve cehennem ile birlikte varid olmaktadır. Sanki bize zımnen "Hz. Musa (a.s.) ve Tevrat'ın Yehûd, Hâdû, Hûden, Ehl-i Kitab veya Yehudiyyen isimleri ile hiçbir ilgi ve alakaları yoktur" der gibidir.

O halde İsrail oğullarının bu gün Yahudilik adını verdikleri dinin Hz. Musa (a.s) ve Tevrat ile hiçbir ilgi ve alakası yoktur. Bu dini onlar uydurmuşlardır. Kendi çıkar ve menfaatleri doğrultusunda, yeni bir din üretmişlerdir. Bu din ırkçı bir dindir. Ve sadece İsrail oğullarına hitap etmektedir.

Oysaki Allah'ın Tevrat'ta Hz. Musa (a.s) ile indirdiği dini İslam idi. Bütün insanlara hitap ediyordu. Sadece bir ırka bir millete hitap etmiyordu. Hz. Musa (a.s)'ın Firavunu İslam'a davet etmesi bunun ispatıdır. Firavun Kipti idi. İsrail oğullarından değildi. İsrail oğulları her zamanki gibi yine yalan söylüyorlar.

---

[76] el-Bakara, 2/161-162.

[77] Mevdudî, , Mevlana Seyyid Ebü'l-Ala, *Tefhimü'l-Kur'an,2/161-162 Hk,* İnsan Yayınları, İstanbul, Tsz; Hicazî, *Furkan Tefsiri*, 2/161-162 Hk, s. 6/571-572.

KAYNAKÇA

1. ABDULBAKİ, Muhammed Fu*at, el-Mu'cemü'l-Mufehres li elfazi'l-Kur'an'il-Kerim,* Darü'l-Ma'rife, Beyrut, Lübnan, 2012.
2. ALUSİ, Şihabüddin Mahmut, *Ruhu'l-Mea'ni fi Tefsiri'l-Kur'an'i'l-Azim ve's-Sebi'l-Mesani,* Daru İhyaü't-Turasi'l-Arabî, Beyrut, 1408.
3. ATEŞ, Süleyman, *Kur'an Ansiklopedisi,* Küba Yayınları, İstanbul, 2001.
4. BEYDAVİ, Nasiruddin Abdullah b. Ömer (ö. 791/1388), *Envarü't-Tenzil ve Esrarü't-Te'vil,* Şirketu Mektebe ve Matbaati Mustafa el-Babî el-Halebî, Mısır, 1955.
5. DERVEZE, İzzet, *et-Tefsirü'l-Hadis,* Ekin Yayınları, İstanbul, 1998.
6. EBU HAYYAN, Muhammed b. Yusuf (ö. 754/1353), *Tefsirü'l-Bahru'l-Muhit***,** Darü'l-Kutubü'l-İlmiyye, Beyrut. Lübnan, 2010.
7. ELMALILI, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili,* Sadeleştirenler, İsmail Karaçam, Emin Işık, Nusrettin Bolelli, Abdullah Yücel, Azim Dağıtım, İstanbul, 2007.
8. FERRA, Ebi Zekeriyyâ Yahya b. Ziyâd (ö. 207), *Meani'l-Kur'an,* Darü's-Surur, Tsz.
9. HİCAZÎ, Muhammed Mahmud, *Furkan Tefsiri***,** İlim Yayınları, İstanbul, 1998.
10. İBNİ KESİR, İsmail (ö. 774/1372), *Tefsirü'l-Kur'an'i'l-Azim,* Darü'l-Ma'rife, Beyrut,1969.
11. İBN MANZUR, Cemalüddin Muhammed b. Mukerrem (ö.711/1311), *Lisanü'l-Arab,* Darü'l-Fikr, Beyrut, 1994.
12. İSFEHANİ, Rağıb, *Müfredatu Elfazi'l-Kur'an,* thk, Safvan Adnan Davudi, ed-Darü'ş-Şamiyye, Beyrut, 2009.
13. KARAMAN, Hayrettin, vd. *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri,* D.İ.B. Yayınları, Ankara, 2007.
14. KARAMAN, Hayrettin, vd, *Dini Kavramlar Sözlüğü,* DİB. Yayınları, Ankara, 2006.
15. KURTUBİ, Ebi Abdillah Muhammed, b. Ahmed el-Ensari, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân,* Darü'l-Kutubü'l-İlmiyye, Beyrut, Lübnan, 2010,
16. KUTUB, Seyyid, *Fi Zilâl-il-Kur'an,* Mütercimler, M. Emin Saraç, İ. Hakkı Şengüler, Bekir Karlığa, Hikmet Yayınları, İstanbul, Tsz.
17. MEVDUDİ, Mevlana Seyyid Ebü'l-Ala, *Tefhimü'l-Kur'an,* İnsan Yayınları, İstanbul, Tsz.
18. MUTÇALI, Serdar, *Arapça Türkçe Sözlük,* Dağarcık Yayınları, İstanbul, Tsz.
19. NESEFİ, Abdullah b. Ahmed, *Tefsirü'n-Nesefî, Medârikü't-Tenzil ve Hakaikü't-Te'vil,* Darü'n-Nefais, Beyrut, Lübnan. 2009.
20. RAZİ, Fahruddin, *Tefsir-i Kebir Mefâtihü'l-Gayb,* Tercüme, Suat Yıldırım, Lütfullah Cebeci, Sadık Kılıç, Sadık Doğru, Huzur Yayınevi, İstanbul, 2002.
21. SABUNİ, Muhammed Ali, *Safvetü't-Tefasîr,* Mekke'yi Mukerreme, Tsz.-*Safvetü't-Tefasir Tercümesi*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2007.
22. -*Safvetü't-Tefasir Tercümesi,* Tercüme ve Tahric Doç. Dr. Sadreddin Gümüş, Dr. Nedim Yılmaz, Yeni Şafak Yayınları, İstanbul, 1995.
23. S.G.F. Brandon, A Dictionary of Comparative Religion, London 1970.
24. SARI, Mevlüt*, el-Mevarid Arapça Türkçe Lügat,* Bahar Yayınları, İstanbul, Tsz,
25. TABERÎ, Ebi Cafer Muhammed b. Cerîr, *Tefsirü't-Taberî Camial-Beyan fi Te'vili'l-Kur'ân,* ed-Darü'l-Kütubi'l-İlmiyye, Beyrût 1992-1412.
26. TABERİ, Ebu Cafer Muhammed b. Cerîr, *Taberî Tefsiri Tercümesi,* hisar Yayınevi, İstanbul, 1989.
27. ZEMAHŞERİ, Ömer b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed Carullah (ö. 538/1143), *el-Keşşaf an Hakaikü't-Tenzil ve Uyuni'l-Akavil fi Vucuhi't-Te'vil,* Darü'l-Ma'rife, Beyrut, Lübnan, 2009.

28. ZUHEYLİ, Vehbe, *et-Tefsirü'l-Munîr,* Risale Yayınları, Mütercimler; Dr. Ahmet Efe-Beşir Eryarsoy, vd. İstanbul, 1994

KUR'AN'DA MEANİ İLMİ
MEANİ SCİENCE IN QUR'AN

Abdullah ÖZÜÇALIŞIR[1]

ÖZET
Kur'an İlahi bir mucize olması hasebi ile dil ve edebiyat yönünden de bütün dinleyenleri hayretler içerisinde bırakır. Kur'an'ı Kerim nazil olduğu zaman, Araplar dil ve edebiyat alanında çok ileri bir seviyede bulunuyorlardı. Kur'an onları bile fesahat ve belagati ile hayretler içerisinde bırakmıştır.

Kur'an'ın manasını anlamayan insanlar bile onu dinlerken, sözlerinin cazip akışından haz alıp duygulanıyorlar. Çünkü onun harfleri kelimelerde öyle sıralanmıştır ki, kulağa ve kalbe en tatlı sesler gibi gelir. Kelimeleri cümlelerde öylesine uyumlu bir şekilde dizilmiştir ki, en usta şair ve hatipler dahi ona hayran kalır. Ayetlerin sonlarında ki duraklar öylesine uyumlu öylesine tatlı ahenkle biter ki, adeta insanı büyüler. Medli (uzatılan) harflerin dalgalı sesi hoş bir seda ile kulakları okşar. Çünkü Kur'an, sonsuz ilim, kudret ve hikmete sahip olan yüce Allah'ın kelamıdır.

Kur'an ilk nazil olduğu günden beri birçok ilme kaynak olmuştur. Birçok ilmin ortaya çıkıp gelişmesine ve sistematik hale gelmesine vesile olmuştur.

Kur'an belagat ve fesahati ile belagat ilmine de kaynak ve vesile olmuştur. Bu çalışmamızda Kur'an'ın belagat yönünü ele aldık. Kur'an'da Meani ilmini işlemeye çalıştık. Haber, İnşa, Kasr, Fasıl ve Vasıl, İcaz ve İtnab gibi konuların Kur'an'da nasıl varid olduğunu izah etmeye çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Belagat, Haber, İnşa, Kasr, Fasıl, Vasıl, İcaz ve İtnab

ABSTRACT
The Qur'an is astonishing to all listeners in terms of divine and literary reasons as being a divine miracleWhen the Qur'an was mentioned, the Arabs were at a very advanced level in the field of language and literature.The Qur'an has even left them in astonishment with rhetoric and eloquence.

Even those who do not understand the meaning of the Qur'an enjoy receiving and appreciating the temptation of their words while listening to it.Because his words are so arranged in words that it sounds like the sweetest sounds in the ear and heart.The words are arranged in such a way that they are so harmoniously conceited that even the most skilled poets and haters will admire him.The stops at the end of the verses are so coherent that it ends in sweet harmony, almost magical.The wavy sound of the extended letters caress the ears with a pleasant sedate.Because the Qur'an is the Word of Almighty Allah, who has eternal knowledge, power and wisdom.

Since the day when the Qur'an was first mentioned, it has been a source for many sciences. It has been instrumental in the emergence of many sciences, development and systematization.

The Qur'an has been a source and an instrument for the eloquence, with the eloquence and the end.In this work, we discussed the direction of the Qur'an's eloquence. We tried to process the

[1] Dr. Öğr., Üyesi, Iğdır Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Abdullah.derik@hotmail.com

Mean in the Qur'an. We tried to explain how the topics such as News, Construct, Pavilion, Section and Reacher,Concision and Eupheism exist in the Qur'an.

Key Words: Eloquence, News, Construction, Pavilion, Section, Reacher, Concision and Eupheism,

GİRİŞ

Kur'an'ı Kerim ilk nazil olduğu andan itibaren, İlahi bir mucize olması hasebi ile dil ve edebiyat yönünden de bütün dinleyenleri hayretler içerisinde bırakmış, dil ve edebiyatı en mükemmel bir şekilde varid olmuştur. Kur'an'ı Kerim nazil olduğu zaman diliminde, Araplar dil ve edebiyat alanında çok ileri bir seviyede bulunuyorlardı.

Kur'an, ilim ve edebiyat bakımından fevkalade bir şekilde nazil oldu. O, parlak bir edebiyata sahip olan Arapları bile hayretler içerisinde bıraktı. Arap olmayan ve Kur'an'ın manasını anlamayan insanlar bile onu dinlerken, sözlerinin cazip akışından haz alıp duygulanırlar. Çünkü onun harfleri kelimelerde öyle dizilmiştir ki, kulağa ve kalbe en tatlı sesler gibi gelir. Kelimeleri cümlelerde öylesine uyumlu bir şekilde yer alır ki, en usta şair ve hatipler dahi ona hayran kalır. Ayetlerin sonlarında ki duraklar öylesine uyumlu öylesine tatlı ahenkle biter ki, adeta insanı büyüler. Medli (uzatılan) harflerin dalgalı sesi hoş bir seda ile kulakları okşar.

Kur'an'ın bu mucizevi yönü sayesinde insanlar hızla İslam'a girmeye başladılar. Kur'an'ı her dinleyen ondan etkileniyor ve hemen Müslüman oluyordu. Kur'an'ın bu mucizevi yönü sayesinde milletler hızla İslam ile müşerref oluyorlardı. Gümümüzde dahi onu her dinleyen anlasın veya anlamasın ondan etkileniyor. Kur'an'ın bu Mucizevi yönüne hayran kalıyor.

Allah'ın kelamı olan Kur'an-ı Kerim nazil olduğu ilk andan itibaren, başta onun ilk muhatabı ve tebliğcisi olan Hz. Muhammed (s.a.v.) olmak üzere Ashâb-ı kiram, Tabiin, Tebe-i tabiin, selef-i salihîn ve günümüze kadar gelen bütün âlimler, onu anlamak için büyük bir gayret sarf etmişlerdir. Bütün bu gayret ve çabalar sonucunda, birçok ilmi metot gelişmiş ve olgunlaşmıştır.

Tarih boyunca da pek çok âlim, kendi alanıyla alakalı hususlarda ve içinde bulunduğu toplumun ihtiyaçlarını karşılamak adına, Kur'an'a her müracaat ettiğinde, onun kelime ve satır aralarında saklı bulunan nice sırlara keşfetmiş ve Kur'an'ın mucizeliği her asırda müşahede edilmiştir. Çünkü Kur'an'ın sahip olduğu belâgat ve fesahat, sadece söz ve edebiyat sanatlarından mürekkep olmayıp, içinde bulunduğu çağın gereksinimlerine uygun düşen hükümler bulmak mümkün olmuştur.[2]

Biz bu çalışmamızda bir nebze de olsa Kur'an'ın belagat ilimlerinden biri olan Meani İlminin nasıl varid olduğunu ele aldık.

KUR'AN'DA MEANİ İLMİ

Meâni ilminde cümle, Haber ve İnşa diye iki kısma ayrılmaktadır. Söylenen bir cümle için doğru veya yanlış denebiliyorsa, o cümle Haber cümlesi olarak kabul edilmektedir. Bunun dışında kalan emir, nehiy, istifham, temenni ve nida türünden olan cümleler ise, İnşa olarak kabul edilmektedirler. Buna göre Kur'an'ın baş tarafında yer alan, **"Hamd (övme ve övülme), âlemlerin Rabbi Allah'a mahsustur"** ayetini oluşturan cümle, Haber cümlesidir. Bazı âlimler, bu cümlenin lafız bakımından Haber ve mana bakımından İnşa cümlesi olduğunu anlatmaktadır.[3] Onların açıklamalarına göre bu cümle, lafız bakımından Haber cümlesidir. Dini inancımızın gereği olarak

[2] Yurt, Mehmet Emin, *İ'câzu'l-Kur'ân İlminin Mahiyeti, Tanımı ve Genel Hatlarıyla Tarihsel Süreci, Iğdır* Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı / No: 9, Nisan / April 2017: 194-195.

[3] ez-Zemahşerî, Ömer b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed Carullah (ö. 638), *el-Keşşaf an Hakâiku't-Tenzîl ve Uyuni'l-Akavil fi Vucûhi't-Te'vîl,* Dâru'l-Ma'rife, Beyrût 2009. s.26; el-Fîrûzâbâdî, Mecdüddin, *el-Kamûsü'l-Muhît,* Mektebetü't-Ticareti'l-Kübra, Mısır Tsz, 4/280.

bu cümle için olumsuz bir anlam düşünemediğimizden dolayı, bu cümleyi İnşa cümlesi olarak kabul etmekteyiz."[4]

Haber, söylenen söz için, doğru veya yalandır, diyebileceğimiz kelamlara, Haber denilir. Şayet söylenilen kelam olaya, duruma ve anlatılana uygun ise, o söz için doğru, şayet olaya uygun değil ise, yalandır denilir.[5]

1. HABERİN KONULMASINDA MAKSAD

Haberde asıl olan, iki gayeden birisi için konulmuş olmasıdır. **1.** Cümlenin içerdiği hükmü muhataba ifade etmek için Haber konulur. Bu hüküm Haberin kaidesi olarak isimlendirilir. **2.** Muhataba konuşanın hükmü bildiğini ifade etmek için Haber konulur. Bu da faydanın gerekliliği olarak isimlendirilir. Haber siyaktan anlaşılabilen diğer maksatlar için de gelebilir. Bunları şöyle sıralayabiliriz: **1.** İstirham 2**.** Hasr'ın izharı için 3**.** Zaafın izharı için **4.** Övünme ve Fahr (Övünme) için **5.** Çaba ve çalışmaya karşı duyarlılık için

2. İNŞA

Doğrudur veya yalandır diyemeyeceğimiz kelamlara İnşa denilir. Haber veya İnşa cümlelerinin her birinin iki rüknü vardır:

1. Mahkûmun Aleyh: Müsnedün İleyh de denilir.
2. Mahkûmun Bih: Müsned de denilir.

Muzafun İleyh ve Sıla'nın dışında bunlara ilave olanlar, Şart edatları, Nefi gibi kayıt edatlarıdır.[6]

2. A. İNŞA' NIN KISIMLARI

İnşa, Talebi olan İnşa ve Talebi olmayan İnşa diye ikiye ayrılır:

2. A. 1. TALEBİ OLAN İNŞA

Talebi olan İnşa, isteme esnasında hâsıl olmayacak olan bir şeyi istemektir. Bu da şu aşağıdaki siğalar ile yapılır. **1** - Emir **2 -** Nehiy **3 -** Soru **4 -** Temenni **5 –** Nida.

2. A. 2. TALEBİ OLMAYAN İNŞA

Talebi olmayan İnşa ise**,** herhangi bir şey istememek durumudur ki, buda şu aşağıdaki siğalar ile yapılır. **1 -** Hayret (Taaccüp) **2 -** Övmek veya Yermek **3 -** Kasem (Yemin) **4 -** Efa'lü'r-Reca **5-** Akit Sığası[7] Haber ve İnşa' nın Kur'an'da nasıl varid olduğunu izah etmeye çalışalım.

3. KUR'AN'DA HABER VE İNŞA

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ***"Hamd (övme ve övülme) , âlemlerin Rabbi olan, Allah' a mahsustur."***[8] "*Hamd (övme ve övülme), âlemlerin Rabbi olan Allah'a mahsustur*" cümlesi, lafzen **Haber,** manen **İnşa** cümlesidir. Yani ***"Elhamdülillah deyiniz"*** demektir. Hamd'in Allah'a mahsus olduğunu ifade eder. Bu, Arapların ***"Cömertlik, Araplara mahsustur"*** sözüne benzer.[9]

وَاِذْ اَخَذْنَا مِيثَاقَ بَنِي اِسْرَاءِيلَ لَا تَعْبُدُونَ اِلَّا اللهَ وَبِالْوَالِدَيْنِ اِحْسَانًا وَذِي الْقُرْبٰى وَالْيَتَامٰى وَالْمَسَاكِينِ وَقُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا وَاَقِيمُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتُوا الزَّكٰوةَ ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ اِلَّا قَلِيلًا مِنْكُمْ وَاَنْتُمْ مُعْرِضُونَ **"Vaktiyle biz İsrail oğullarından: yalnızca Allah' a kulluk edeceksiniz, ana babaya, yakın akrabaya, yetimlere, yoksullara iyilik edeceksiniz diye söz**

---

[4] es-Sabuni, Muhammed Ali, *Safvetü't-Tefasir*, Mekke'i Mukerreme, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2007, s. 1/26; ; ez-Ez-Züheylî, Vehbe *et-Et-Tefsirü'l-Munîr,* Daru'l-Fikr, Dımaşk 2005, s. 1/214.

[5] Carım Ali ve Mustafa Emin, *el-Belağetü'l-Vadiha, el-Beyan Vel-Meani Vel Bedi'*, el-Mektebetü'l-İlmiyye, Beyrut Tsz. s. 153.

[6] el-Kazvinî, Cemalüddin Ebu Abdillah, *el-İdah fi Ulûmi'l-Belağe*, Darü'l-Meârif, Mısır, 1971, s. 257; Carım, *el- İdah fi Ulûmi'l-Belağe*, s. 154 vd.

[7] Carım, *el- İdah fi Ulûmi'l-Belağe*, s. 162 vd.

[8] el-Fatiha, 1/1.

[9] ez-Züheylî, et-*Et-Tefsirü'l-Munîr, 2/83 Hk*, s. 2/128; ***es-***Sabunu, *Safvetü't-Tefasîr*, 2/83 Hk, s. 1/31.

almış ve - insanlara güzel söz söyleyin, namazı kılın, zekâtı verin- diye de emretmiştik. Sonun da çok azınız müstesna, yüz çevirerek dönüp gittiniz."[10](el-Bakara, 2/83)

لَا تَعْبُدُونَ اِلَّا اللهَ **"Allah'tan başkasına ibadet etmeyeceksiniz"** İfadesi, nehiy manasında bir **Haber** cümlesidir. Bu tür bir ifade, açık nehiyden daha beliğdir.

"Allah'tan başkasına ibadet (kulluk) etmeyin" Bu ifade nehiy, yani yasaklama anlamında bir haber (bildirim) dir. Örneğin, **"Filanca kimseye gidiyorsun, ona şunu da söylersin."** cümlesi gibi. Bununla asıl söylenmek istenen şey emirdir. Yani, **"Ona söyle."** demektir. Çünkü bu şekildeki bir ifade, açık olarak, **"Şunu yap, bunu yapma."** gibi emir ve yasaklardan daha etkindir, daha beliğ ve edebidir. Çünkü böylece sanki derhal verilen emre yapışılacak veya yasaklanan şey de yapılmayacak, anlamı çıkarılır. Zira ondan **haber** vermektedir.[11]

Nitekim Ebüssuud şöyle der: "böyle bir ifade de, yasaklanan şeyin hemen sona erdirilmesi gerektiğine işaret vardır. Sanki muhatap, yasaklanan şeyi hemen terk etmiştir. İşte bu manayı vurgulamak için, Haber sığası getirilmiş fakat nehy murat edilmiştir."[12]

لَيْسَ الْبِرَّ اَنْ تُوَلُّوا وُجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَلٰكِنَّ الْبِرَّ مَنْ اٰمَنَ بِاللهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَالْمَلٰٓئِكَةِ وَالْكِتَابِ وَالنَّبِيّٖنَ وَاٰتَى الْمَالَ عَلٰى حُبِّهٖ ذَوِي الْقُرْبٰى وَالْيَتَامٰى وَالْمَسَاكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَالسَّائِلِينَ وَفِي الرِّقَابِ وَاَقَامَ الصَّلٰوةَ وَاٰتَى الزَّكٰوةَ وَالْمُوفُونَ بِعَهْدِهِمْ اِذَا عَاهَدُوا وَالصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ وَحِينَ الْبَأْسِ اُولٰٓئِكَ الَّذِينَ صَدَقُوا وَاُولٰٓئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ **"İyilik, yüzlerinizi doğu ve batı tarafına çevirmeniz değildir. Asıl iyilik, o kimsenin yaptığıdır ki, Allah'a, ahiret gününe, meleklere, kitaplara, peygamberlere inanır. (Allah'ın rızasını gözeterek) yakınlara, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, dilenenlere ve kölelere sevdiği maldan harcar, namaz kılar, zekât verir. Antlaşma yaptığı zaman sözlerini yerine getirir. Sıkıntı, hastalık ve savaş zamanlarında sabreder. İşte doğru olanlar, bu vasıfları taşıyanlardır. Muttakiler ancak onlardır!"[13]**

Aslında bu **الْبِرَّ** kelimesi, gibi merfu yani şeklinde okunması gereklidir. Ancak burada ihtisas üzere nasb okunmuştur. Takdirindedir. Özellikle savaşta sabredenleri zikrederim, manasınadır. Bu üslup edebiyatçılar arasında bilinir. Övmek veya yermek için bir takım sıfatlar zikredilir de i'râb bakımından farklılık gösterirlerse buna Tefennim (sanat çeşitlenmesi) denir. Buna **kat'** (kesme) Sanatı denir.

Çünkü alışılagelmiş şeyi değiştirmek o şeyin fazla önemli olduğunu ve onu dinlemeye teşvik edildiğini gösterir.[14]

اُولٰٓئِكَ الَّذِينَ صَدَقُوا Bu cümlede **Haber** fiil-i mazi fiili olarak gelmiştir. Bu, tahkik ifade etmek ve sadakatin onlardan vaki ve mevcut olduğunu ifade etmek içindir. İkinci **Haber** ise **وَاُولٰٓئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ** şeklinde isim cümlesi olarak gelmiştir. Bu da takva sıfatının Mü'minlerde sabit olduğunu zaman zaman meydana gelen bir olay değil Mü'minlerin karakter ve seciyeleri olduğunu göstermek ayrıca fasılaya riayet etmek içindir. Burada muttakilerin zikri teşvik ve tahrik içindir.[15]

اَلْحَجُّ اَشْهُرٌ مَعْلُومَاتٌ فَمَنْ فَرَضَ فِيهِنَّ الْحَجَّ فَلَا رَفَثَ وَلَا فُسُوقَ وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ يَعْلَمْهُ اللهُ وَتَزَوَّدُوا فَاِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوٰى وَاتَّقُونِ يَا اُولِي الْاَلْبَابِ **"Hac, bilinen aylardadır. Kim o aylarda hacca niyet ederse (ihramını giyerse), hac esnasında kadına yaklaşmak, günah sayılan davranışlara yönelmek, kavga etmek**

[10] el-Bakara, 2/83.
[11] en-Nesefî, Abdullah b. Ahmed, *et-Tefsirü'n-Nesefi, Medarikü't-Tenzil ve Hakaikü't-Te'vil,* Darü'n-Nefais, Beyrut, Lübnan. 2009, s. 1-2/239.
[12] ez-Ez-Züheylî, *Et-Tefsirü'l-Munîr, 2/83 Hk,* s. 2/128; es-Sabunî, *Safvetü't-Tefasîr*, s. 1/161.
[13] el-Bakara, 2/177.
[14] en-Nesefî, *Tefsiri, et-Tefsirü'n-Nesefi, Medarikü't-Tenzil ve Hakaikü't-Te'vil, 2/177 Hk, s. 1-2/281;* ez-Züheylî, *et-Et-Tefsirü'l-Munîr, 2/177 Hk,* s. 2/180; Es-Sabunî, *Safvetü't-Tefasîr,* s. 1/218.
[15] es-Sabunî, *Safvetü't-Tefasîr,* s. 1/218; Ez-Züheylî, *et-Tefsirü'l-Munîr, 2/177 Hk,* s. 2/180;

yoktur. Ne hayır işlerseniz Allah onu bilir. (Ey müminler! Ahiret için) azık edinin. Bilin ki azığın en hayırlısı takvadır. Ey akıl sahipleri! Benden (emirlerime muhalefetten), sakının."[16]

Eskiden Araplar, hac mevsiminde bir takım panayırlar kurarlar, orada çeşitli sahalarda alışveriş yaparlardı. Bunlar o zaman cahiliye devri adetlerine göre cereyan ederdi. Müslümanlar bunları günah saydılar. Allah Teâlâ aşağıdaki ayetlerde bu hususa açıklık getirdi.[17]

فَلَا رَفَثَ وَلَا فُسُوقَ وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ Bu kelimelerin sığası olumsuzluk bildirmekle birlikte, hakikatte bunlar yasaklayıcı emirlerdir. Yani, ***"Kimse hanımına yaklaşmasın ve fasıklık etmesin"*** demektir. Bu tür bir ifade, sarih bir yasaklamadan daha vurguludur. Çünkü bu ibare, böyle bir işin kesinlikle olmaması gerektiğini ifade eder. Zira hoş görülmeyen ve bizatihi çirkin olan şeyin, hac aylarında yapılması daha çirkindir. Bir şeyi **Haber** sıygasıyla getirip de nehyini murat etmek, daha mübalağalı ve daha açıktır.[18]

لِلَّذِينَ يُؤْلُونَ مِنْ نِسَائِهِمْ تَرَبُّصُ اَرْبَعَةِ اَشْهُرٍ فَاِنْ فَاۤؤُ فَاِنَّ اللهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ **"Kadınlarına yaklaşmamaya yemin edenler dört ay beklerler. Eğer (bu müddet içinde) kadınlarına dönerlerse, şüphesiz Allah çokça bağışlayan ve esirgeyendir." [19] (**el-Bakara, 2/227)

وَاِنْ عَزَمُوا الطَّلَاقَ فَاِنَّ اللهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ **"Eğer (müddeti içinde dönmeyip kadınlarını) boşamaya karar verirlerse (ayrılırlar). Biliniz ki, Allah işitir ve bilir."[20] (**el-Bakara, 2/227)

Îlâ yemin manasınadır. Kişinin eşine yaklaşmamak için yaptığı yemin karşılığında kullanılmıştır.[21] Cahiliye devri Arapları, kadınlar üzerinde bir baskı olmak üzere, onlara darıldıkları vakit kadınlardan uzak dururlar, hiç yanlarına varmazlar, cinsi temas yapmazlar ve onlara yaklaşmamak hususunda yemin ederlerdi. İşte İslam bu şekilde yapılan haksız davranışları önlemiş, doğru yolu göstermiştir. Belli müddet içinde yeminini bozan kefaret verir. Müddet tamamlanırsa evlilik sona erer.[22]

et-Taberi diyor ki: "İlâ, erkeğin, hanımıyla cinsi münasebette bulunmayacağına dair, Îlâ müddetinden daha uzun bir süre için yemin etmesidir." diyen görüş daha evladır. Erkek bu yemini ister normal halinde yapsın isterse gazaplı iken yapsın fark etmez."[23]

وَالْمُطَلَّقَاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِاَنْفُسِهِنَّ ثَلٰثَةَ قُرُوۤءٍ وَلَا يَحِلُّ لَهُنَّ اَنْ يَكْتُمْنَ مَا خَلَقَ اللهُ فِيۤ اَرْحَامِهِنَّ اِنْ كُنَّ يُؤْمِنَّ بِاللهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَبُعُولَتُهُنَّ اَحَقُّ بِرَدِّهِنَّ فِيۤ ذٰلِكَ اِنْ اَرَادُوۤا اِصْلَاحًا وَلَهُنَّ مِثْلُ الَّذِي عَلَيْهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ وَلِلرِّجَالِ عَلَيْهِنَّ دَرَجَةٌ وَاللهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ **"Boşanmış kadınlar, kendi başlarına (evlenmeden) üç ay hali (hayız veya temizlik müddeti) beklerler. Eğer onlar Allah'a ve ahiret gününe gerçekten inanmışlarsa, rahimlerinde Allah'ın yarattığını gizlemeleri kendilerine helâl olmaz. Eğer kocalar barışmak isterlerse, bu durumda boşadıkları kadınları geri almaya daha fazla hak sahibidirler. Erkeklerin kadınlar üzerindeki hakları gibi, kadınların da erkekler üzerinde belli hakları vardır. Ancak erkekler, kadınlara göre bir derece üstünlüğe, sahiptirler. Allah, azizdir, hakîmdir." [24]** (el-Bakara, 2/228) Bu üstünlük aile reisliğinden ibarettir.

---

[16] el-Bakara, 2/197.
[17] en-Nesefî, *et-Tefsirü'n-Nesefi, Medarikü't-Tenzil ve Hakaikü't-Te'vil,, 2/177 Hk, s. 1-2/281;* es-Sabunî, *Safvetü't-Tefasîr, s.* 1/218.
[18] es-Sabunî, *Safvetü't-Tefasîr*, s. 1/235.
[19] el-Bakara, 2/226.
[20] el-Bakara, 2/227.
[21] et-Taberî**,** Ebi Cafer Muhammed b. Cerir, *et-Tefsirü't-Taberî Camial-Beyan fi Te'vili'l-Kur'ân,* ed-Darü'l-Kütubi'l-İlmiyye, Beyrût,1992-1412,s.2/10-13;Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Kur'an-ı Kerîm ve Türkçe Meâli,* Tas. Enes Tahsin Bilgin, Bağımsız Yayıncılık, İstanbul 2009, s. 2/116.
[22] et-Taberî, *Tefsiri, et-Tefsirü't-Taberî Camial-Beyan fi Te'vili'l-Kur'ân, 2/226 Hk,* s. 2/95.
[23] et-Taberî, *Tefsiri, et-Tefsirü't-Taberî Camial-Beyan fi Te'vili'l-Kur'ân, 2/226 Hk,* s. 2/95.
[24] el-Bakara, 2/228.

اَلطَّلَاقُ مَرَّتَانِۖ فَإِمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ اَوْ تَسْرِيحٌ بِإِحْسَانٍۗ وَلَا يَحِلُّ لَكُمْ اَنْ تَأْخُذُوا مِمَّا اٰتَيْتُمُوهُنَّ شَيْئًا اِلَّٓا اَنْ يَخَافَٓا اَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللّٰهِۖ فَاِنْ خِفْتُمْ اَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللّٰهِۙ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا فِيمَا افْتَدَتْ بِهٖۗ تِلْكَ حُدُودُ اللّٰهِ فَلَا تَعْتَدُوهَاۚ وَمَنْ يَتَعَدَّ حُدُودَ اللّٰهِ فَاُولٰٓئِكَ هُمُ الظّٰلِمُونَ

"Boşama iki defadır. Bundan sonrası ya iyilikle tutmak ya da güzellikle salıvermektir. Kadınlara verdiklerinizden (boşanma esnasında) bir şey almanız size helâl olmaz. Ancak erkek ve kadın Allah'ın sınırlarında kalıp, evlilik haklarını tam tatbik edememekten korkarlarsa bu durum müstesna. (Ey müminler!) Siz de karı ile kocanın, Allah'ın sınırlarını, hakkıyla muhafaza etmelerinden kuşkuya düşerseniz, kadının (erkeğe) fidye vermesinde her iki taraf için de sakınca yoktur. Bu söylenenler Allah'ın koyduğu sınırlardır. Sakın onları aşmayın. Kim Allah'ın sınırlarını aşarsa işte onlar zalimlerdir."[25] (el-Bakara, 2/229)

فَاِنْ طَلَّقَهَا فَلَا تَحِلُّ لَهٗ مِنْ بَعْدُ حَتّٰى تَنْكِحَ زَوْجًا غَيْرَهٗۜ فَاِنْ طَلَّقَهَا فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَٓا اَنْ يَتَرَاجَعَٓا اِنْ ظَنَّٓا اَنْ يُقِيمَا حُدُودَ اللّٰهِۜ وَتِلْكَ حُدُودُ اللّٰهِ يُبَيِّنُهَا لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ **"Eğer erkek kadını (üçüncü defa) boşarsa, ondan sonra kadın bir başka erkekle evlenmedikçe onu alması kendisine helâl olmaz. Eğer bu kişi de onu boşarsa, (her iki taraf da) Allah'ın sınırlarını muhafaza edeceklerine inandıkları takdirde, yeniden evlenmelerinde beis yoktur. Bunlar Allah'ın sınırlarıdır. Allah bunları bilmek, öğrenmek isteyenler için açıklar."[26]** (el-Bakara, 2/230)

Cahiliye devrinde erkekler eşlerini defalarca boşar, sonra geri alırlardı. İslam dini, kadına, hâkime ve hakemlere başvurarak kocasını boşamak hakkını elde etme imkânı tanıdığı gibi, erkeğin boşanma hakkını da üç talak ile sınırlamıştır. Bundan sonra erkeğin aynı kadınla tekrar evlenebilmesi hem kadının iradesine hem de ciddi olarak başka bir erkekle evlenip boşanmış olmasına bağlıdır.[27]

فَاِنَّ اللّٰهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ Bu **Haber** cümlesi, tehdit manası ifade etmektedir. وَالْمُطَلَّقَاتُ يَتَرَبَّصْنَ **"Boşanan kadınlar beklerler":** Bu emir manası ifade eden bir **Haber** cümlesidir.

Aslı **"boşanan hanımlar beklesin"** takdirindedir. Zemahşerî şöyle der: "Haber sığasıyla emretmek, emri vurgular ve emredilen şeyin hemen yapılması gerektiğini anlatır. Bu cümlede, boşanan kadınlar, sanki hemen bekleme emrine uymuşlarda Yüce Allah onların bu durumunu Haber veriyormuş gibi bir mana vardır. Cümlenin isim cümlesi olması da manayı daha fazla kuvvetlendirmektedir.

اِنْ كُنَّ يُؤْمِنَّ بِاللّٰهِ **"Allah'a inanıyorlarsa"** sözünden maksat, konunun sadece Allah'a imanla Mukayyet olduğunu ifade etmek değildir. Nefislerine korku, heyecan ve dehşet salmak içindir.[28].

3. KASR

وَاِذَا قِيلَ لَهُمْ لَا تُفْسِدُوا فِي الْاَرْضِۙ قَالُٓوا اِنَّمَا نَحْنُ مُصْلِحُونَ **"Onlara: Yeryüzünde fesat çıkarmayın, denildiği zaman, biz ancak ıslah edicileriz derler."[29]** (el-Bakara, 2/11)

اِنَّمَا نَحْنُ مُصْلِحُونَ **"*Biz ancak ıslah edicileriz*"** cümlesinde de, **Kasr** sanatı vardır. Bu, mevsufun sıfata hasrı cinsinden bir **Kasr**'dır. Yani **"biz sadece ıslah edicileriz, başka bir şey değiliz."** demektir.[30]

وَلَنْ تَرْضٰى عَنْكَ الْيَهُودُ وَلَا النَّصَارٰى حَتّٰى تَتَّبِعَ مِلَّتَهُمْۜ قُلْ اِنَّ هُدَى اللّٰهِ هُوَ الْهُدٰىۜ وَلَئِنِ اتَّبَعْتَ اَهْوَٓاءَهُمْ بَعْدَ الَّذِي جَٓاءَكَ مِنَ الْعِلْمِۙ مَا لَكَ مِنَ اللّٰهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ **"Dinlerine uymadıkça Yahudiler de Hristiyanlar da asla senden razı olmayacaklardır. De ki: Doğru yol, ancak Allah'ın yoludur. Sana gelen ilimden sonra onların**

[25] el-Bakara, 2/229.
[26] el-Bakara, 2/230.
[27] Karaman, Hayrettin, vd. *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*, D.İ.B. Yayınları, Ankara, 2007, s. 1/247-251.
[28] es-Sabunî, *Safvetü't-Tefasîr*, s. 1/215.
[29] el-Bakara, 2/11.
[30] es-Sabunî, *Safvetü't-Tefasîr*, s. 1/63.

arzularına uyacak olursan, and olsun ki, Allah'tan başka sana ne bir dost nede bir yardımcı vardır."[31] (el-Bakara, 2/12)

هُدَى اللهِ هُوَ الْهُدٰىؕ **"İşte hidayet odur"** ifadesinde, kelimenin zamir-i fasih ile mübtedadan ayrılması ve takısı ile Marife olarak getirilmesi, hidayetin sadece Allah'ın dinine mahsus olduğunu ifade eder. Bu ifade, sıfatın mevsufa **Kasr** kabilindendir. İslam'ın tümü hidayettir. Bunun dışındakiler ise, heva, heves ve körlükten ibarettir.[32]

4. FASL VE VASL

اَلَآ اِنَّهُمْ هُمُ الْمُفْسِدُوْنَ وَلٰكِنْ لَا يَشْعُرُوْنَ **"Dikkat edin ki, onlar bozguncuların ta kendileridir, lakin anlamazlar."[33]** (el-Bakara, 2/12) اَلَآ اِنَّهُمْ هُمُ الْمُفْسِدُوْنَ **"Dikkat edin ki, şüphesiz onlar, fesatçıların ta kendileridir"** cümlesinde, manayı kuvvetlendiren birçok Te'kid türü vardır. Cümle, dört kuvvetlendirme edatı ile vurgulanarak söylenmiştir. Uyarı manası İfade eden te'kid için kullanılan Zamir-i Fasıl olarak ve cümlenin Haberi durumunda olan lafzının Marife olmasıdır.[34] Bu edatlar şunlardır. اَلَآ اِنَّهُمْ هُمُ Ela, inne, hünne ve hüm.

اَو كَصَيِّبٍ مِنَ السَّمَآءِ فِيهِ ظُلُمَاتٌ وَرَعْدٌ وَبَرْقٌ يَجْعَلُونَ اَصَابِعَهُمْ فِي اٰذَانِهِمْ مِنَ الصَّوَاعِقِ حَذَرَ الْمَوْتِ وَاللهُ مُحِيطٌ بِالْكَافِرِينَ **"Yahut (onların durumu), gökten sağanak halinde boşanan, içinde yoğun karanlıklar, gürültü ve şimşekler bulunan yağmur(a tutulmuş kimselerin durumu) gibidir. O münafıklar yıldırımlardan gelecek ölüm korkusuyla parmaklarını kulaklarına tıkarlar. Hâlbuki Allah kâfirleri çepeçevre kuşatmıştır."[35]** (el-Bakara, 2/19)

Ayet sonlarındaki uygunluğu sağlamak için fasıla harfleri aynı gelmiştir. Bu, kulağa hoş gelir ve ruhta güzel bir tesir bırakır. Bu uygunluk da edebi güzelliklerdendir.[36]

5. İCAZ

وَاِنْ كُنْتُمْ فِى رَيْبٍ مِمَّا نَزَّلْنَا عَلٰى عَبْدِنَا فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِنْ مِثْلِهٖ وَادْعُوا شُهَدَاءَكُمْ مِنْ دُونِ اللهِ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ فَاِنْ لَمْ تَفْعَلُوا وَلَنْ تَفْعَلُوا فَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِي وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ اُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ **"Eğer kulumuza (Muhammed'e) indirdiğimiz (Kur'an) hakkında şüphede iseniz, haydin onun benzeri bir sûre getirin ve eğer doğru söyleyenler iseniz, Allah'tan başka şahitlerinizi çağırın (ve bunu ispat edin)."Bunu yapamazsanız –ki elbette yapamayacaksınız –o halde yakıtı insan ve taş olan cehennem ateşinden sakının. Çünkü o ateş kâfirler için hazırlanmıştır."[37]** (el-Bakara, 2/23-24)

Kulumuza ibaresinde kul, şanı yüce Allah'ın zatına izafe edilmiştir. Bu ise onun Allah indindeki şerefine ve mevkiine dikkat çekmek içindir.[38]

فَأْتُوا بِسُورَةٍ **"Onun benzeri bir sûre getirin."** Bu emir onları âciz bırakmak anlamındadır. Sûre kelimesinin belirtisiz gelmesi ise bütün sürelerin genelini ifade etmek ve bütün süreleri kapsamak içindir. (Yani onun herhangi bir suresinin benzerini meydana getirin, demek olur).

وَلَنْ تَفْعَلُوا **"Ki hiç bir zaman da yapamayacaksınız"** ifadesi geçmişte, hâlihazırda ve gelecekte bu meydan okumanın devam edip durduğunu ifade etmektedir.

فَاتَّقُوا النَّارَ **"O ateşten sakının"** özü itibariyle, amaç olarak gözetilen gayeye yöneltici bir İcaz (veciz ifade) dir. Yani sizler eğer bu işten aciz olduğunuzu görürseniz, o takdirde Kur'an'a ve

---

[31] el-Bakara, 2/12.
[32] es-Sabunî, *Safvetü't-Tefasîr*, s. 1/63.
[33] el-Bakara, 2/12.
[34] es-Sabunî, *Safvetü't-Tefasîr*, S. 1/43.
[35] el-Bakara, 2/19.
[36] es-Sabunî, *Safvetü't-Tefasîr*, S. 1/57.
[37] el-Bakara, 2/23-24.
[38] ez-Züheylî, *Tefsirü'l-Munîr, 2/23-24 Hk*, s. 1/87.

Peygamber Muhammed'e iman etmek suretiyle cehennemden korkunuz, sakınınız anlamındadır.[39]

فَاتَّقُوا النَّارَ "Ateşten sakının" cümlesinde, **Kinaye** yoluyla güzel bir İcaz vardır. Yani: **"Kur'an'ın bir benzerini getirmekten aciz kaldıysanız, onun hak olduğunu tasdik ederek cehennem ateşinden sakınınız"** demektir.[40]

وَاِذْ قُلْنَا لِلْمَلٰٓئِكَةِ اسْجُدُوا لِاٰدَمَ فَسَجَدُوٓا اِلَّٓا اِبْلِيسَۜ اَبٰى وَاسْتَكْبَرَ وَكَانَ مِنَ الْكَافِرِينَ "Hani biz meleklere (ve cinlere), Âdem'e secde edin, demiştik. İblis hariç hepsi secde ettiler. O yüz çevirdi ve büyüklük tasladı, böylece kâfirlerden oldu."[41] (el-Bakara, 2/34)

Buradaki secdeden kasıt, boyun eğmek ve eğilmek anlamındadır. Yoksa bu yüzün koyu yere kapanıp bu manadaki bir secde değildir."[42] Ancak cumhurun görüşüne göre bu, yüzü yere koyup kapamak manasında bir secdedir. Sahih olan görüşe göre, secdeden kasıt, Hz. Âdem (a.s.) karşı bir tahiyye, saygı manasındaki bir selâmdır. Eğer bahis konusu secde yüce Allah'a yapılması emri olsaydı, İblis bundan geri durmaz ve kaçınmazdı, secde ederdi. Nitekim daha önceler, yani geçmişte caiz görülmekte idi. Ancak, Hz. Selman'ın (r.a.) Resulullah'a (s.a.v) secde etmesini istemesi üzerine bu Resûlullah (s.a.v.) tarafından kaldırıldı. Çünkü Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: **"Herhangi bir mahlûkun herhangi bir kimseye secde etmesi doğru değildir, yakışık almaz. Ancak Yüce Allah'a secde olunur."[43]**

"İblis hariç, hepsi secde ettiler." Buradaki istisna, muttasıl istisnadır. Çünkü İblis de meleklerden bir melek idi. Nitekim Hz. Ali, İbn Abbas ve İbn Mesud -Allah hepsinden de razı olsun-böyle söylemişlerdir. Ancak asi olan şey, istisna Müstesna Minhin kendisinden istisna olunanın cinsinden olur.

Bir diğer yoruma göre, buradaki istisna, Münkati istisnadır. Çünkü İblis meleklerden bir melek değildi. Zira nass ile sabit olduğu gibi o cinlerden idi. Bu görüş Hasan Basri ile Katade'nin görüşleridir. Bilindiği gibi İblis ateşten yaratılmış, melekler ise nurdan yaratılmışlardır. İşte bu bakımdan İblis secde etmekten kaçındı, Allah'a karşı geldi ve büyüklük tasladı. Melekler ise, Allah'ın kendilerine emrettiği hiçbir konuda asla Allah'a karşı gelmezler ve O'na ibadet ve kulluktan da kibirlilik göstererek isyana kalkışmazlar.

Cahız'a göre melekler ile cinler aynıdırlar. Onlardan temiz olup temiz kalanlar melek oldular, onlardan kötü ve habis olan da şeytan oldu. Melekler ile şeytan arasında olanlar ise cinlerdir.[44]
فَسَجَدُوا "Secde ettiler" cümlesinde ki (fa) edatı, onların gecikmeden, süratle Allah'ın ermine uyduklarını ifade eder. Bu ayette, Hazf yoluyla **İcaz** vardır.

(Fa) edatı sanki cümleye **"Hemen Allah'a secde ettiler"** anlamını kazandırmıştır. Yani bu anlam takdirinde mevcuttur. **اَبٰى وَاسْتَكْبَرَ "Kabul etmedi"** cümlesinde de durum aynıdır. Tümleci düşürülmüş olup oda takdiridir.[45]

اِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَٓائِرِ اللّٰهِۚ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ اَوِ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ اَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَاۜ وَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًاۙ فَاِنَّ اللّٰهَ شَاكِرٌ عَلِيمٌ "Şüphe yok ki, Safa ile Merve Allah'ın koyduğu nişanlardandır. Her kim Beytullah'ı ziyaret eder

[39] ez-Züheylî, *Tefsirü'l-Munîr, 2/23-24 Hk,* s. 1/87; Es-Sabunî, *Safvetü't-Tefasîr*; S. 1/62.
[40] es-Sabunî, *Safvetü't-Tefasîr*; S. 1/62.
[41] el-Bakara, 2/34.
[42] et-Taberî, *Tefsiri, et-Tefsirü't-Taberî Camial-Beyan fi Te'vili'l-Kur'ân, 2/34 Hk,* s. 1/102; en-Nesefî, *Tefsiri, et-Tefsirü'n-Nesefi, Medarikü't-Tenzil ve Hakaikü't-Te'vil, 2/177 Hk,* s. 1-2/98.
[43] Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* 3/158;
[44] en-Nesefî, *Tefsiri, et-Tefsirü'n-Nesefi, Medarikü't-Tenzil ve Hakaikü't-Te'vil, 2/34Hk,* s. 1-2/163.
[45] es-Sabunî, *Safvetü't-Tefasîr*; s. 1/63; ez-Züheylî, *Tefsirü'l-Munîr, 2/23-24 Hk,* s. 1/87;

veya umre yaparsa onları tavaf etmesinde kendisine bir günah yoktur. Her kim gönüllü olarak bir iyilik yaparsa şüphesiz Allah kabul eder ve (yapılanı) hakkıyla bilir."[46]

Safa ile Merve, Kâbe'nin doğu tarafında iki tepenin adıdır. Hacer validemiz Hz. İsmail için su ararken bu iki tepe arasında yedi defa koşmuştur. Bugün hac ve umre için Beytullah'ı ziyaret ve tavaf edenler, aynı zamanda Safa ile Merve arasında sa'y ederler. Ayette, iki tepe arasında say etmekte (gelip gitmekte) günah yoktur, denilmiştir. Çünkü cahiliye devrinde her iki tepede de birer put vardı. Her ne kadar İslam bu putları kaldırmışsa da bazı kimselerin içinde bir şüphe kaldı. İşte yukarıdaki ayetle bu şüphe tamamen giderilmiş oldu.[47]

مِنْ شَعَآئِرِ اللّٰهِ "Allah'ın alametlerinden" Burada hazf yoluyla **İcaz** vardır, **"Allah'ın dininin alametlerinden"** demektir.[48]

اَلشَّهْرُ الْحَرَامُ بِالشَّهْرِ الْحَرَامِ وَالْحُرُمَاتُ قِصَاصٌ فَمَنِ اعْتَدٰى عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدٰى عَلَيْكُمْ وَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاعْلَمُوا اَنَّ اللّٰهَ مَعَ الْمُتَّقِيْنَ "Haram ay haram aya karşılıktır. Hürmetler (dokunulmazlıklar) karşılıklıdır. Kim size saldırırsa siz de ona misilleme olacak kadar saldırın. Allah'tan korkun ve bilin ki Allah muttakilerle beraberdir."[49]

Resûlullah (s.a.v.) hicretin altıncı yılında umre yapmak maksadıyla Mekke'ye doğru yola çıkmıştı. Mekke yakınlarındaki Hudeybiye' ye gelince müşrikler Mekke'ye girmelerini önlediler. Orada çetin münakaşalar oldu. Sonunda İslam tarihinin en mühim hadiselerinden biri olan Hudeybiye antlaşması yapıldı. Bu antlaşmada yer alan maddelerden birine göre, Müslümanlar o sene Harem-i Şerif'i ziyaret etmeden geri dönecekler, gelecek sene aynı haram ayı içinde Mescidi ziyaret edip umre yapacaklardı. Müşrikler bunu başarı saydılar.[50]

Allah, Müslümanları ertesi sene aynı anda Mescid-i Haram'a getirdi. Böylece haram ay, haram aya karşılık oldu. İslam hukukuna göre saldırıya ancak misli ile Mukabele edilir, aşırı gitmek suçtur. Bütün harplerde önce insanlar dine çağrılır. Müslüman olmayı yahut cizye vermeyi kabul etmeyenlerle savaşılır.[51]

اَلشَّهْرُ الْحَرَامُ بِالشَّهْرِ الْحَرَامِ وَالْحُرُمَاتُ قِصَاصٌ Bu cümlede, hazf yoluyla **İcaz** vardır. Takdiri şöyledir: Haram ayın hürmetini ihlal etmek, karşılık olarak aynı ayın hürmetini ihlal etmeyi gerektiril Bu sanata hazf yoluyla **İcaz** ismi verilir.[52]

يَا اَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْٓا اِذَا تَدَايَنْتُمْ بِدَيْنٍ اِلٰٓى اَجَلٍ مُّسَمًّى فَاكْتُبُوْهُ ۭ وَلْيَكْتُبْ بَّيْنَكُمْ كَاتِبٌۢ بِالْعَدْلِ ۠ وَلَا يَاْبَ كَاتِبٌ اَنْ يَّكْتُبَ كَمَا عَلَّمَهُ اللّٰهُ فَلْيَكْتُبْ ۚ وَلْيُمْلِلِ الَّذِيْ عَلَيْهِ الْحَقُّ وَلْيَتَّقِ اللّٰهَ رَبَّهٗ وَلَا يَبْخَسْ مِنْهُ شَيْـــًٔا ۭ فَاِنْ كَانَ الَّذِيْ عَلَيْهِ الْحَقُّ سَفِيْهًا اَوْ ضَعِيْفًا اَوْ لَا يَسْتَطِيْعُ اَنْ يُّمِلَّ هُوَ فَلْيُمْلِلْ وَلِيُّهٗ بِالْعَدْلِ ۭ وَاسْتَشْهِدُوْا شَهِيْدَيْنِ مِنْ رِّجَالِكُمْ ۚ فَاِنْ لَّمْ يَكُوْنَا رَجُلَيْنِ فَرَجُلٌ وَّامْرَاَتٰنِ مِمَّنْ تَرْضَوْنَ مِنَ الشُّهَدَاۗءِ اَنْ تَضِلَّ اِحْدٰىهُمَا فَتُذَكِّرَ اِحْدٰىهُمَا الْاُخْرٰى ۭ وَلَا يَاْبَ الشُّهَدَاۗءُ اِذَا مَا دُعُوْا ۭ وَلَا تَسْــَٔـــمُوْٓا اَنْ تَكْتُبُوْهُ صَغِيْرًا اَوْ كَبِيْرًا اِلٰٓى اَجَلِهٖ ۭ ذٰلِكُمْ اَقْسَطُ عِنْدَ اللّٰهِ وَاَقْوَمُ لِلشَّهَادَةِ وَاَدْنٰٓى اَلَّا تَرْتَابُوْٓا اِلَّآ اَنْ تَكُوْنَ تِجَارَةً حَاضِرَةً تُدِيْرُوْنَهَا بَيْنَكُمْ فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ اَلَّا تَكْتُبُوْهَا ۭ وَاَشْهِدُوْٓا اِذَا تَبَايَعْتُمْ ۠ وَلَا يُضَاۗرَّ كَاتِبٌ وَّلَا شَهِيْدٌ ۭ وَاِنْ تَفْعَلُوْا فَاِنَّهٗ فُسُوْقٌۢ بِكُمْ ۭ وَاتَّقُوا اللّٰهَ ۭ وَيُعَلِّمُكُمُ اللّٰهُ ۭ وَاللّٰهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيْمٌ "Ey iman edenler! Belirlenmiş bir süre için birbirinize borçlandığınız vakit onu yazın. Bir kâtip onu aranızda adaletle yazsın. Hiçbir kâtip Allah'ın kendisine öğrettiği gibi yazmaktan geri durmasın; (her şeyi olduğu gibi) yazsın. Üzerinde hak olan kimse (borçlu) da yazdırsın, Rabbinden korksun ve borcunu asla eksik

---

[46] el-Bakara, 2/158.

[47] et-Taberî, *Tefsiri, et-Tefsirü't-Taberî Camial-Beyan fi Te'vili'l-Kur'ân 2/158 Hk,* s. 1/379; en-Nesefî, *Tefsiri, et-Tefsirü'n-Nesefi, Medarikü't-Tenzil ve Hakaikü't-Te'vil 2/158 Hk,* s. 1-2/98.

[48] es-Sabunî, *Safvetü't-Tefasîr*, s. 1/199.

[49] el-Bakara, 2/194.

[50] et-Taberî, *Tefsiri, et-Tefsirü't-Taberî Camial-Beyan fi Te'vili'l-Kur'ân 2/194 Hk,* s. 1/379; en-Nesefî, *Tefsiri, et-Tefsirü'n-Nesefi, Medarikü't-Tenzil ve Hakaikü't-Te'vil, 2/194 Hk,* s. 1-2/157; es-Sabunî, *Safvetü't-Tefasîr*, 2/194 Hk s. 1/199; ez-Züheylî, *Tefsiri, 2/194 Hk,* s. 1/87.

[51] et-Taberî, *Tefsiri, et-Tefsirü't-Taberî Camial-Beyan fi Te'vili'l-Kur'ân 2/194 Hk,* s. 1/379; en-Nesefî, *Tefsiri, et-Tefsirü'n-Nesefi, Medarikü't-Tenzil ve Hakaikü't-Te'vil, 2/194 Hk,* s. 1-2/157.

[52] es-Sabunî, *Safvetü't-Tefasîr*, s. 1/233.

yazdırmasın. Şayet borçlu sefih veya aklı zayıf veya kendisi söyleyip yazdıramayacak durumda ise, velisi adaletle yazdırsın. Erkeklerinizden iki de şahit bulundurun. Eğer iki erkek bulunamazsa rıza göstereceğiniz şahitlerden bir erkek ile -biri yanılırsa diğerinin ona hatırlatması için- iki kadın (olsun). Çağırıldıkları vakit şahitler gelmemezlik etmesin. Büyük veya küçük, vadesine kadar hiçbir şeyi yazmaktan sakın üşenmeyin. Böyle yapmanız Allah nezdinde daha adaletli, şehadet için daha sağlam, şüpheye düşmemeniz için daha uygundur. Ancak aranızda yapıp bitirdiğiniz peşin bir ticaret olursa, bu durum farklıdır. Bu durumda onu yazmamanızda sizin için bir sakınca yoktur. (Genellikle) alışveriş yaptığınızda şahit tutun. Ne yazan, ne de şahit zarara uğratılsın. Eğer bunu yaparsanız (zarar verirseniz) şüphe yok ki bu, sizin yoldan çıkmanız demektir Allah'tan korkun. Allah size gerekli olanı öğretiyor. Allah her şeyi bilmektedir." [53]

Kur'an-ı Kerim, bu en uzun ayeti ile noterlik müessesesinin esaslarını koymuş, Müslümanlarda bu tavsiyeyi genellikle uygulamışlardır. İslam'ın titizlikle üzerinde durduğu prensiplerden biri de hakkın korunmasıdır. Alacak ve borcun korunması, ifası gereken haklardandır. Hakkın icra ve ifası, onun bilinmesine, gerektiğinde ispat edilebilmesine bağlıdır. Gerek yazma ve yazdırma ve gerekse şahit tutma, ispat için hala kullanılan en geçerli vasıtalardandır.[54]

İslam kadını, tabiat ve fıtratına uygun bir eğitim gördüğü, hayâsı ve duyguları güçlü olduğu için şahitlik gibi resmi ve ammeye açık konularda, hemcinsiyle takviye edilmesi uygun görülmüştür. "İşin yoksa şahit, paran çoksa kefil ol" şeklindeki meşhur söz, İslam'ın getirdiği kardeşlik ve dayanışma ruhunun söndüğü, ahlakın zayıfladığı devirlere aittir.[55] Kur'an, müminleri, işleri olsa da şahitlik etmeye çağırmış, böylece hakların korunması görevine katılmalarını istemiştir. **Hak** yücedir, hiçbir şey onun üzerine çıkarılamaz.

Bu ayetlerde hazf yoluyla birçok İcaz vardır. Bahr-ı Muhît sahibi Ebu Hayyan, bu **İcazın** misallerini saymıştır.

وَاتَّقُوا اللّٰهَ وَيُعَلِّمُكُمُ اللّٰهُ وَاللّٰهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ Cümlelerinde, ruhlara korku ve heybet salmak için, Allah lafzı üç defa tekrar edilmiştir.

وَلْيَتَّقِ اللّٰهَ رَبَّهُ Cümlesinde, sakındırmada mübalağa ifade etmek için Allah'ın ismi ile sıfatı bir arada gelmiştir[56]

6. İTNAB

قَالَ يَا اٰدَمُ اَنْبِئْهُمْ بِاَسْمَآئِهِمْ فَلَمَّا اَنْبَاَهُمْ بِاَسْمَآئِهِمْ قَالَ اَلَمْ اَقُلْ لَكُمْ اِنِّي اَعْلَمُ غَيْبَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَاَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ "(Bunun üzerine:) Ey Âdem! Eşyanın isimlerini meleklere anlat, dedi. Âdem onların isimlerini onlara anlatınca: Ben size, muhakkak semâvat ve arzda görülmeyenleri (oralardaki sırları) bilirim. Bundan da öte, gizli ve açık yapmakta olduklarınızı da bilirim, dememiş miydim? Dedi." [57](el-Bakara, 2/33)

Bu şekilde Allah meleklere şöyle demek istiyor: "Ben Âdem'e sadece yetki değil, bilgi de veriyorum. Bu nedenle onun halife tayin edilmesinin iki yönü var: Karanlık yönü, onun yetkisini kötüye kullanarak fesat çıkarması, aydınlık yönü ise, bilgisinin yardımıyla kötülüğe değil iyiliğe yönelmesidir. O halde akılı bir kimse, iyi özelliklere sahip olan bir şeyden, sadece kötülük potansiyeline sahip bulunduğu için vazgeçmez.[58]

[53] el-Bakara, 2/282.
[54] Karaman, vd. *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri, 2/282 Hk,* s. 1/314-316.
[55] Karaman, vd. *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri, 2/282 Hk,* s. 1/314-316.
[56] es-Sabunî, *Safvetü't-Tefasîr,* s. 1/83.
[57] el-Bakara, 2/33.
[58] Mevdudî, Mevlana Seyyid Ebü'l-Ala, *Tefhimü'l-Kur'an,* İnsan Yayınları, İstanbul, 2011, 1/271.

وَاِذْ قُلْنَا لِلْمَلٰٓئِكَةِ اسْجُدُوا لِاٰدَمَ فَسَجَدُوٓا اِلَّٓا اِبْلِيسَۜ اَبٰى وَاسْتَكْبَرَ وَكَانَ مِنَ الْكَافِرِينَ **"Hani biz meleklere (ve cinlere): Âdem'e secde edin, demiştik. İblis hariç hepsi secde ettiler. O yüz çevirdi ve büyüklük tasladı, böylece kâfirlerden oldu."[59]** (el-Bakara, 2/33)

وَاِذْ قُلْنَا لِلْمَلٰٓئِكَةِ ***"Hani biz meleklere demiştik"*** buyruğunda sığanın çoğul gelmesi ta'zim içindir. Bu ayeti kerime daha önce geçen (30. ayet): ***"Hani Rabbin meleklere demişti"*** buyruğuna atfedilmiştir. Bu 34. ayet-i kerimede ilâhî heybet ve celâli duyurmak üzere gaip sığasından mütekellim sığasına geçiş (iltifat) vardır.

فَسَجَدُوٓا **"Secde etmişlerdi** "Hazf ile yapılan icaz vardır. Yani Âdem'e secde etmişlerdi. **اَبٰى** **"Dayattı"** buyruğunda da böyledir. Yani secde etmeyi kabul etmeyip dayattı, anlamındadır. [60]

اِنِّٓي اَعْلَمُ غَيْبَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ ***"Ben göklerde ki gaybî bilirim"*** cümlesi, tekrar zikredilmiştir. Bu da verilen **Haber'**e önem vermek ve Allah'ın ilminin bütün eşyayı kuşattığına dikkat çekmek içindir. Buna edebi sanatlardan İtnab sanatı denir.[61]

كَمَٓا اَرْسَلْنَا فِيكُمْ رَسُولًا مِنْكُمْ يَتْلُوا عَلَيْكُمْ اٰيَاتِنَا وَيُزَكِّيكُمْ وَيُعَلِّمُكُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَيُعَلِّمُكُمْ مَا لَمْ تَكُونُوا تَعْلَمُونَۜ **"Nitekim kendi içinizden size ayetlerimizi okuyan, sizi kötülüklerden arındıran, size Kitab'ı ve hikmeti talim edip bilmediklerinizi size öğreten bir Resul gönderdik."[62]** (el-Bakara, 2/151)

وَيُعَلِّمُكُمُ الْكِتَابَ **"Size Kitab'ı ve hikmeti öğretir"** cümlesinden sonra **"*size bilmediklerinizi öğretir*"** cümlesinin gelmesi, hususiden sonra umuminin zikri kabilinden olup, kapsam ifade eder; buna Belagatte **İtnab** sanatı denilir.[63]

وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الْمَحِيضِۜ قُلْ هُوَ اَذًىۙ فَاعْتَزِلُوا النِّسَٓاءَ فِي الْمَحِيضِۙ وَلَا تَقْرَبُوهُنَّ حَتّٰى يَطْهُرْنَۚ فَاِذَا تَطَهَّرْنَ فَاْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ اَمَرَكُمُ اللّٰهُۜ اِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ **"Sana kadınların ay halini sorarlar. De ki: O, bir rahatsızlıktır. Bu sebeple ay halinde olan kadınlardan uzak durun. Temizleninceye kadar onlara yaklaşmayın. Temizlendikleri vakit, Allah'ın size emrettiği yerden onlara yaklaşın. Şunu iyi bilin ki, Allah tevbe edenleri de sever, temizlenenleri de sever."[64]** (el-Bakara, 2/222)

Bu ayette dikkatlerimizi en çok çeken nokta şudur: Burada Hz. İbrahim'in, Hz. İsmail ile birlikte Kâbe'yi inşa ederken yapmış olduğu ve bu surenin daha önceki ayetlerinden birinde açıklanan dua aynı sözlerle tekrar ediliyor.[65]

Bu tekrarlama, Müslümanlara kendi aralarından bir peygamber gönderilmesinin ve onların Müslüman olarak var olmalarının, ataları Hz. İbrahim'in bu duasının dolaysız ve eksiksiz biçimde Allah tarafından kabul edilişi anlamına geldiğini hatırlatma amacı taşır. Hz. İbrahim'in duası ile Peygamberimiz dönemindeki İslami hareket arasında kurulan ilişki çok derin ve düşündürücü anlamlar içerir. Bununla Müslümanlara anlatılmak isteniyor ki; varoluşları ve hareketleri sonradan ortaya çıkma bir şey değil, tersine eskiye dayalı ve köklü bir olaydır. Kıbleleri de türedi bir kıble değil, ataları Hz. İbrahim'in kıblesidir. Yüce Allah'ın kendilerine yönelik bu kapsamlı, nimetine gelince bu da O'nun bizzat dostu Hz. İbrahim'e vaad etmiş olduğu ve o çok eski tarihte vermeyi taahhüt etmiş bulunduğu nimettir.

---

[59] el-Bakara, 2/33.
[60] ez-Züheylî, *et-Tefsirü'l-Munîr, 2/33 Hk,* s. 1/115.
[61] es-Sabunî, *Safvetü't-Tefasîr*, s. 1/88.
[62] el-Bakara, 2/151.
[63] es-Sabunî, *Safvetü't-Tefasîr*, s. 1/195.
[64] el-Bakara, 2/222.
[65] Kutub, Seyyid, *Fizilal-il-Kur'an, 2/151 Hk,* Çevirenler M. Emin Saraç, İ. Hakkı Şengüler, Bekir Karlığa, Hikmet Yayınları, İstanbul, Tsz, 1/348.

Yani "Ey Müslümanlar, sizi yeni kıblenize yönelterek farklı bir kişilikle donatma nimeti, daha önce aranızdan bir peygamber gönderme nimetinin devamı olan kesintisiz ve ard arda gelen ilâhî nimetlerden biridir." Tekrarlıyoruz.[66]

قُلْ هُوَ اَذًىۙ فَاعْتَزِلُوا النِّسَاۤءَ فِي الْمَحِيْضِ Bu cümle icmalden sonra tafsil kabilindendir. Belagatte buna **İtnab** ismi verilir.[67]

تِلْكَ الرُّسُلُ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلٰى بَعْضٍ مِنْهُمْ مَنْ كَلَّمَ اللّٰهُ وَرَفَعَ بَعْضَهُمْ دَرَجٰتٍۗ وَاٰتَيْنَا عِيْسَى ابْنَ مَرْيَمَ الْبَيِّنٰتِ وَاَيَّدْنٰهُ بِرُوْحِ الْقُدُسِۗ وَلَوْ شَاۤءَ اللّٰهُ مَا اقْتَتَلَ الَّذِيْنَ مِنْۢ بَعْدِهِمْ مِنْۢ بَعْدِ مَا جَاۤءَتْهُمُ الْبَيِّنٰتُ وَلٰكِنِ اخْتَلَفُوْا فَمِنْهُمْ مَنْ اٰمَنَ وَمِنْهُمْ مَّنْ كَفَرَۗ وَلَوْ شَاۤءَ اللّٰهُ مَا اقْتَتَلُوْا وَلٰكِنَّ اللّٰهَ يَفْعَلُ مَا يُرِيْدُ **"O peygamberlerin bir kısmını diğerlerinden üstün kıldık. Allah onlardan bir kısmı ile konuşmuş, bazılarını da derece derece yükseltmiştir. Meryem oğlu İsa'ya açık mucizeler verdik ve onu Ruhü'l-Kudüs ile güçlendirdik. Allah dileseydi o peygamberlerden sonra gelen milletler, kendilerine açık deliller geldikten sonra birbirleriyle savaşmazlardı. Fakat onlar ihtilafa düştüler de içlerinden kimi iman etti, kimi de inkâr etti. Allah dileseydi onlar savaşmazlardı; lâkin Allah dilediğini yapar".[68]** (el-Bakara, 2/253)

Allah Teâlâ **"And olsun ki Biz peygamberlerden bir kısmını bir kısmına üstün kıldık." "Davud'a da Zebur'u verdik."** (el-İsra, 17/55) ayet-i Kerime'sinde de işaret buyurduğu üzere, burada peygamberlerin bazısını bazısından üstün kıldığını haber vermektedir. Şöyle buyuruyor*:* **"Bu peygamberlerden kimini kiminden üstün kıldık."** İbn Hibbân'nın sahihinde Ebu Zer'den rivayet edilen hâdis-i şerife göre, Âdem (a.s.) ile olduğu gibi "Allah onlardan kimiyle söyleşmiş, kimini de derecelerle yükseltmiştir." Nitekim İsrâ hadisinde sabit olduğu üzere Resûlullah (s.a.v.) göklerde peygamberleri Allah katındaki derecelerinin farklılığına göre görmüştür.[69]

وَلَوْ شَاۤءَ اللّٰهُ مَا اقْتَتَلُوا ***"Allah dileseydi onlar savaşmazlardı."*** **وَلَوْ شَاۤءَ اللّٰهُ** Cümlesi iki defa tekrarlandığı için **İtnab** vardır.*[70]*

وَالْكٰفِرُوْنَ هُمُ الظّٰلِمُوْنَ Burada sıfat mevsufa tahsis edilmiştir. Ayrıca mana, isim cümlesi ve zamir-i Fasılla da tekit edilmiştir.[71]

اَللّٰهُ لَآ اِلٰهَ اِلَّا هُوَۚ اَلْحَيُّ الْقَيُّوْمُۚ لَا تَاْخُذُهٗ سِنَةٌ وَّلَا نَوْمٌۗ لَهٗ مَا فِي السَّمٰوٰتِ وَمَا فِي الْاَرْضِۗ مَنْ ذَا الَّذِيْ يَشْفَعُ عِنْدَهٗٓ اِلَّا بِاِذْنِهٖۗ يَعْلَمُ مَا بَيْنَ اَيْدِيْهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْۚ وَلَا يُحِيْطُوْنَ بِشَيْءٍ مِّنْ عِلْمِهٖٓ اِلَّا بِمَا شَاۤءَۚ وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضَۚ وَلَا يَـُٔوْدُهٗ حِفْظُهُمَاۚ وَهُوَ الْعَلِيُّ الْعَظِيْمُ **"Allah, O'ndan başka tanrı yoktur; O, Hayydır, kayyumdur. Kendisine ne uyku gelir ne de uyuklama. Göklerde ve yerdekilerin hepsi o'nundur. İzni olmadan O'nun katında kim şefaat edebilir? O, kullarının yaptıklarını ve yapacaklarını bilir. (O'na hiçbir şey gizli kalmaz.) O'nun bildirdiklerinin dışında insanlar O'nun ilminden hiçbir şeyi tam olarak bilemezler. O'nun kürsüsü gökleri ve yeri içine alır, onları koruyup gözetmek kendisine zor gelmez. O, yücedir büyüktür."[72]** (el-Bakara, 2/255)

İçinde **kürsü** kelimesi geçtiği için bu ayete **Ayetü'l-Kürsü** denilmiştir. Burada Kürsü bildiğimiz taht manasında olmayıp Allah'ın şanına layık, mahiyetini ancak kendisinin bildiği bir varlıktır. O'nun yüce sıfatlarını ve eşsiz kudretini anlatan bu ayetin azameti, onu okumanın büyük sevabı ve tesirleri hakkında hadisler vardır. Efendimiz bir hadisinde şöyle buyurmuştur.[73]

---

[66] Kutub, *Fizilal-il-Kur'an, 2/151 Hk,* s. 1/348.
[67] es-Sabunî, *Safvetü't-Tefasîr*; s. 1/254.
[68] el-Bakara, 2/253.
[69] İbni Kesîr, Ebü'l-Fida İsmail (ö. 774/1372), *et-Tefsirü'l-Kur'âni'l-Azim*, *2/253 Hk,* Daru'l-Ma'rife, Beyrut.1969, s. 1/462.
[70] es-Sabunî, *Safvetü't-Tefasîr*; s. 1/254.
[71] es-Sabunî, *Safvetü't-Tefasîr*; s. 1/316.
[72] el-Bakara, 2/255.
[73] Karaman, vd. *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri, 2/255 Hk,* s. 1/314-316.

Kur'an'da en büyük ayet, ***Ayetü'l-Kürsü'dür. "Onu okuyana Allah bir melek gönderir, onun hasenatını yazar. İçinde okunduğu evi, şeytan otuz gün terk eder. O eve kırk gün sihir ve sihirbaz giremez. Ya Ali! Bunu evladına, ailene ve komşularına öğret." Başka bir hadiste de "Günlerin önemlisi cuma, sözlerin üstünü Kur'an, Kur'an'ın en önemli Sûresi el-Bakara, Bakara'nın en büyük ayeti de Ayetü'l-Kürsü'dür"*** buyrulmuştur.

Hayy, lügatte diri, canlı manasına gelir. Allah'ın sıfatlarından olup, devamlı var olan, kesintiye uğramayan, varlığı ezeli ve ebedi olan demektir. Kayyum ise, bütün mahlûkatın idaresini bizzat yürüten, hepsini hesaba çeken demektir.[74]

Ayetü'l-kürsü'de birçok edebî sanat vardır. Bunlar: Hüsnü'1-iftitâh (güzel başlangıç): Çünkü bu ayet Allah Teâlâ'nın en yüce ismiyle اَللّٰهُ ile başladı. Allah'ın adı isim ve zamir olarak on sekiz yerde geçer. Sıfatların tekrarı ile meydana gelen İtnab.[75]

لَيْسَ عَلَيْكَ هُدٰيهُمْ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ يَهْدِي مَنْ يَشَآءُ ۗ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ فَلِاَنْفُسِكُمْ ۗ وَمَا تُنْفِقُونَ اِلَّا ابْتِغَآءَ وَجْهِ اللّٰهِ ۗ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ يُوَفَّ اِلَيْكُمْ وَاَنْتُمْ لَا تُظْلَمُونَ **"(Ya Muhammed!) Onları doğru yola iletmek sana ait değildir. Lâkin Allah dilediğini doğru yola iletir. Hayır, olarak harcadıklarınız kendi iyiliğiniz içindir. Yapacağınız hayırları ancak Allah'ın rızasını kazanmak için yapmalısınız. Hayır olarak verdiğiniz ne varsa; karşılığı size tam olarak verilir ve asla haksızlığa uğratılmazsınız."[76]** (el-Bakara, 2/272)

وَاَنْتُمْ لَا تُظْلَمُونَ "Size eksik ödenmez." Bu cümlede **İtnab** sanatı vardır. Çünkü bu cümle ***"eksiksiz tam olarak size ulaşır."*** Manasına gelen **يُوَفَّ اِلَيْكُمْ** cümlesinden sonra gelmiştir.

SONUÇ

Kur'an-ı Kerim nazil olmaya başladığı zaman, Arap yarımadasında edebiyat, şiir, hitabet altın çağını yaşıyordu. Araplar, bu özellikleriyle çok övünür, şiir ve hitabete büyük önem verirlerdi. Hatta şiir ve hitabet panayırları düzenlenir, bu panayırlarda şiir, hitabet alanlarında yarışmalar yapılırdı. Yarışmada derece alan şair ve hatiplere büyük ödüller verilir, dereceye giren şiir ve hitabeler, yazıya dökülerek haftalarca hatta aylarca, en kalabalık yerlerde asılı dururdu. Ayrıca dereceye giren hatip ve şairler, herkes tarafından saygıyla karşılanır ve toplum tarafından büyük bir itibar görürlerdi. İşte Kur'an-ı Kerim, böyle bir ortamda nazil oldu.

Nasıl ki, Kur'an-ı Kerim ilk nazil olduğu anda Arap yarımadasındaki bütün hatip, şair ve belagatçileri hayretler içerisinde bırakıp onları susturdu ise, aynı şekilde modern çağın edebiyatçılarını da hayretler içerisinde bırakıp etkilemeye devam etmektedir.

Kur'an-ı Kerim'in içerisindeki edebi sanatlar, önceki müfessirlerin ilgi odağı olduğu gibi Kur'an-ı anlayıp yorumlamak isteyen çağdaş müfessirlerinde ilgini çekmektedir. Kur'an, Arap diline de çok şey kazandırmıştır. Arap dilinin Fesahat ve Belagatinin gelişip şekillenmesinde de Kur'an'ın rolü büyüktür. Fesahat ve Belagat sanatlarının tümüne ait en güzel örnekler, Kur'an'da mevcuttur. Günümüzde de Kur'an, bütün edebi sanatlar ve Belagat ilimleri için ana kaynak olmaya devam etmektedir.

Bir makaleye sığacak kadar incelediğimiz gibi Meani İlmi ile ilgili pek çok edebi sanatın Kur'an'da varid olduğuna şahitlik ettik. Manayı kuvvetlendirmek, daha iyi anlaşılmasını sağlamak, muhatabı daha çok etkilemek ve daha bilip-bilmediğimiz sayamayacağımız kadar pek çok hikmetten dolayı bu edebi sanatlar varid olmuştur.

---

[74] el-İsfehânî, Rağıb, *el-Müfredatu Elfazi'l-Kur'an, H-Y-Y, K-Y-M, Hk,* Thk. Safvan Adnan Davudi, ed-Darü'ş-Şamiyye, Beyrut, 2009; İbn Manzûr, Cemalüddin Muhammed b. Mukerrem *Lisanü'l-Arab, H-Y-Y, K-Y-M, Hk,* Daru'l-Fikr, Beyrut, 1994.

[75] es-Sabunî, *Safvetü't-Tefasîr*, s. 1/287.

[76] el-Bakara, 2/272.

KAYNAKÇA

1. ABDULBAKİ, Muhammed Fuat, *el-Mu'cemü'l-Mufehres li elfazi'l-Kur'an'il-Kerim*, Darü'l-Ma'rife, Beyrut, Lübnan, 2012.
2. ABDURRAZIK, Ali, Emsali Ali Abdurrazık *Fi İlmi'l-Beyan ve Tarihihi*, Mısır 1911.
3. ABDULHAMİT, Ahmet, *Muhaderatu Fi'l-Belağiyyeti'l-Arabiyyeti ve Tarihiha*, al-Azhar Yayınları, Kahire, 1989.
4. BEYDAVİ, Nasiruddin Abdullah b. Ömer (ö. 791/1388), *Envaru't-Tenzil ve Esraru't-Te'vil*, Şirketu Mektebe ve Matbaati Mustafa el-Babi el-Halebî, Mısır, 1955.
5. CARIM, Ali ve Mustafa Emin, *el-Belağetü'l-Vadiha el-Beyan ve'l-Meani ve'l-Bedi'*, el-Mektebetü'l-İlmiyye, Beyrut, Tsz.
6. CEZİRİ, Abdurrahman, *Dört Mezhebe Göre İslam Fıkhı*, Çağrı Yayınları, 3. Baskı, Çeviri, Mehmet Keskin, İstanbul, 1992.
7. ÇAĞATAY, Neş'et, *İslam Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı,* 3. Baskı, A.Ü. İlahiyat Fak. Yayınları, XCV, Ankara, 1971.
8. *ÇELEBİ,* Rabiha ve Nasrullah Hacımüftüoğlu, *Teshilü'l-Belağa,* Anadolu Matbaası, İzmir, 1996.
9. ÇUHADAR, Mustafa, " *Fesahat*" , *İslam Ansiklopedisi*, *T.D.V.* İstanbul 1995.
10. EBU HAYYAN, Muhammed b. Yusuf (ö. 754/1353), *Tefsirü'l-Bahru'l-Muhit,* Darü'l-Kutubü'l-İlmiyye, Beyrut. Lübnan, 2010.
11. ELMALILI, Muhammed Hamdi Yazır, *Kur'an-ı Kerîm ve Türkçe Meâli***,** Tas. Enes Tahsin Bilgin, Bağımsız Yayıncılık, İstanbul 2009.
12. FERRA, Ebi Zekeriyya Yahya b. Ziyâd (ö. 207), *Meani'l-Kur'an*, Dârü's-Surûr, Tsz.
13. İBNİ KESİR, İsmail (ö. 774/1372), *Tefsirü'l-Kur'âni'l-Azim*, Daru'l-Ma'rife, Beyrut.1969.
14. İBN MANZUR, Cemalüddin Muhammed b. Mukerrem (ö.711/1311), *Lisanü'l-Arab,* Daru'l-Fikr, Beyrut, 1994.
15. İBN SELLAN, *Tabakatu Fuhuli'l-Şuara*, Nşr. Muhammed Mahmut Şakir, Darü'l-Meârif, Kahire, 1952.
16. İSFEHANİ, Rağıb, *Müfredatu Elfazi'l-Kur'an,* thk, Safvan Adnan Davudi, ed-Darü'ş-Şamiyye, Beyrut, 2009.
17. KARAMAN, Hayrettin, vd. *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*, D.İ.B. Yayınları, Ankara, 2007.
18. KARAMAN, Hayrettin, vd, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, DİB. Yayınları, Ankara, 2006.
19. KUTUB, Seyyid, *Kur'an da Edebi Tasvir,* Çeviren Süleyman Ateş, Hilal Yayınları, Ankara, Tsz.
20. MEVDUDİ, Mevlana Seyyid Ebü'l-Ala, *Tefhimü'l-Kur'an,* İnsan Yayınları, İstanbul, 2011.
21. NESEFİ, Abdullah b. Ahmed, *Tefsirü'n-Nesefi, Medarikü't-Tenzil ve Hakaikü't-Te'vil,* Darü'n-Nefais, Beyrut, Lübnan. 2009.
22. RAZİ, Fahruddin, *Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb,* Tercüme, Suat Yıldırım, Lütfullah Cebeci, Sadık Kılıç, Sadık Doğru, Huzur Yayınevi, İstanbul, 2002.
23. SABUNİ, Muhammed Ali, *Safvetü't-Tefasir*, Mekke'i Mukerreme, Tsz.-*Safvetü't-Tefasir Tercümesi*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2007.
24. TABERİ, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir, *Taberi Tefsiri,* hisar Yayınevi,
25. TAFTAZANİ, Saduddin et-Taftazani, *Muhtasarü'l-Meâni*, İstanbul, 1969.
26. ZEMAHŞERİ, Ömer Muhammed b. Muhammed b. Ahmed Carullah (ö. 538/1143), *el-Keşşaf an Hakaiku't-Tenzil ve Uyuni'l-Akavil fi Vucuhi't-Te'vil*, , Daru'l-Ma'rife, Beyrut, Lübnan, 2009.
27. ZUHEYLİ, Vehbe, *et-Tefsirü'l-Munîr*, Risale Yayınları-*İslam Fıkhı Ansiklopedisi*, Risale yayınlar, Mütercimler; Dr. Ahmet Efe-Beşir Eryarsoy, vd. İstanbul, 1994

ATLAS II. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ
TAM METİN BİLDİRİ
15-17 ŞUBAT 2019 Mardin / Türkiye

İMAM-HATİP LİSESİ 9. SINIF ARAPÇA DERS KİTABININ OKUMA BECERİSİ ÖĞRETİMİ BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

EVALUATION OF 9TH GRADE ARABIC COURSES IN THE CONTEXT OF READING SKILL TEACHING IN IMAM-HATIP HIGH SCHOOL

Gürkan DAĞBAŞI[1]

ÖZET

Yabancı dil öğretimi, dört temel beceri olan dinleme, konuşma, okuma ve yazma becerileri üzerine temellendirilmiştir. Bir dile tam anlamıyla hakimiyet, bu dört beceriye hakim olmak demektir. Okuma becerisi bu dört becerinin genelde ikinci aşaması olarak kabul edilmektedir. Okumanın sadece ana dilde değil; yabancı dil öğretiminde de önemli bir yeri vardır. Konuşma ve yazma becerilerinin çok büyük ölçüde dinleme ve okuma becerilerine bağlı olması, toplumumuzda okumaya verilen önem, Müslümanlara inen ilk ilahi mesajın "إقرأ" – (Oku) olması, okuma becerisinin önemini göstermektedir. Bütün bunlara ek olarak yabancı dil öğretiminde öğrencilerin sınıf ortamındaki en temel öğretim materyali olan ders kitaplarının Milli Eğitim Bakanlığınca hazırlanan öğretim programındaki kazanımları öğrencilere edindirecek zenginlikte içeriğe sahip olması çok ama çok önemlidir. Bu çalışmada, İmam-Hatip Lisesi 9.sınıflarda okutulan ve Milli Eğitim Bakanlığı Komisyonu tarafından hazırlanan Arapça 9.sınıf ders kitabı okuma becerileri öğretimi bağlamında incelenmiştir. İncelemede 9-10. sınıflar Arapça öğretim programı temel alınmıştır. Programın 9.sınıflar Arapça dersi için hazırlanan kısmında toplam seksen kazanım vardır. Bu kazanımlardan okuma becerileri ile ilgili olanların sayısı ise yirmi birdir. Çalışma sonucunda 9. sınıf Arapça ders kitabının okuma becerileri öğretiminde, programda belirtilen kazanımların edinilmesine dair yeterli ve eksik yönleri belirlenmiş ve konuya bir takım çıkarımlarda bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Arapça, Okuma Becerisi, Kazanım, İmam-Hatip Lisesi, Ders Kitabı.

ABSTRACT

Foreign language teaching is based on four basic skills: listening, speaking, reading and writing. Full control of a language means mastering these four skills. Reading skills are generally accepted as the second stage of these four skills. Reading is not only in the native language; There is also an important place in foreign language teaching. In addition to all these, it is very important that the textbooks which are the most basic teaching material in the classroom environment of the students have the rich content to be provided to the students in the curriculum prepared by the Ministry of National Education. In this study, the 9th grade Arabic-language textbook, which was taught by the Ministry of Education, was studied in the context of teaching reading skills. 9-12 in the review classes are based on Arabic curriculum. The 9th grade of the program has a total of eighty wins in the part prepared for the Arabic lesson. The number of those who are interested in reading skills is twenty. As a result of the study, in the teaching of reading skills of the 9th grade Arabic textbook, sufficient and incomplete directions for acquiring the benefits mentioned in the program were determined and some inferences.

Keywords: Arabic, Reading Skills, Acquisition, Imam-Hatip High School, Textbook.

1. GİRİŞ

Dil, en basit anlamda insana bahşedilen bir bildirim aracıdır. Bir duygunun, bilginin, düşüncenin bir zihinden başka bir zihne aktarılmasıdır. Okuma eylemi de dilin, günlük hayatta ortaya çıkan

[1] Dr. Öğretim Üyesi, Çankırı Karatekin Üniversitesi, gdagbasi@hotmail.com

en somut yansımalarından biridir (Kaçar, 2012:167). Okumanın birçok farklı tanımı yapılmıştır. Demirel (2014:109), okumanın bilişsel ve psikomotor becerilerin ortak çalışmasıyla yazılı sembollerden anlam çıkarma etkinliği olduğunu söylerken; Yıldız ve Ceviz (2007:15), okumanın bir etkileşim süreci olduğunu, bu süreçte okuyucunun, okuduğu metnin başlık ve konusu hakkında sahip olduğu bilgi ile yazarın yazdığı arasında bir bağ kurduğunu belirtmiştir.

Doğan (2011:206) ise okumanın tanımını yaparken, bu beceriyi toplumun ses ve şekilleri üzerinde anlaştıkları yazılı semboller olan harflerin telaffuzu için ilgili organların aktif katılımıyla sesli ya da sessiz olarak metinlerin anlamlara çevrilerek gerçekleştiren zihinsel, anlamsal ve fizyolojik bir iletişim şekli olarak nitelendirmiştir.

Okuma eyleminin elbette belli bir amacı vardır. Kişi, okuma becerisini geliştirmek, kelime haznesini zenginleştirmek, kişisel anlatım gücünü artırmak, bilgi edinmek gibi amaçlarla okuyabilir. Okumanın amaçları el-Hûlî tarafından araştırma amaçlı, özet amaçlı, haber verme amaçlı, sınav amaçlı, zevk amaçlı ve ibadet amaçlı olmak üzere altı kategoriye ayrılmıştır (1986:112-113).

Okuma eyleminde en öne çıkan amacın bilgiye ulaşmak olduğunu söyleyebiliriz. Bilgiye ulaşmak için de okunan metinden bir anlam çıkarmak gerekir. Aksi halde yapılan eylem metinde geçen kelimelerin doğru telaffuz edilmesinden başka bir şey olmayacaktır (Kaçar, 2012:169). Hem ana dilde hem de yabancı dilde okuma yaparken her zaman bir amaç vardır. Çakır'a göre (2015:266) yabancı dil öğrenenler şu amaçlarla okur:

1- Dil öğrenmek ve pekiştirmek,
2- Dil girdisi sağlamak,
3- Okuma hızlarını artırmak,
4- Yazma becerilerine katkı sağlamak,
5- Kelime öğrenmek,
6- Dilin gerçek anlamda kullanıldığını görmek,
7- Okuduğu metnin içeriğini görmek,
8- Konu hakkında bilgi sahibi olmak,
9- Kültürel farkındalık kazanmak,
10- Dilsel gelişimine katkı sağlamak,
11- Kişisel gelişimine katkı sağlamak,
12- Hedef dile ait yaşam biçimleri ve dünya görüşleri hakkında bilgi sahibi olmak.

Okuma amaçlarına uygun olarak çeşitli okuma türleri bulunmaktadır. Bu okuma türlerinin her birinin kazanılması ve uygulanması öğrenenlerin veya öğreticilerin okumadan beklentilerine göre değişebilir. Belirli başlı okuma türleri şunlardır:

1- Yoğun Okuma: Bir metni inceleme veya kavrama amacıyla dikkatli bir şekilde yapılan, okuma becerilerini geliştiren, dil birikimini artıran okuma türüdür. Bu okuma türü, sınıfta ders kitaplarıyla öğretmen kontrolünde, sesli ya da sessiz yapılan bir etkinliktir.
2- Yaygın Okuma: Öğrencinin okuma becerisini geliştirmek amacıyla yapılan hızlı okuma etkinliğidir. Yaygın okumada öğrencilerin ders kitapları dışında kalan, ilgi ve zihinsel gelişimlerine uygun yayınlar seçilmelidir.
3- Sesli Okuma: Öğrencilerin okumayı öğrenmeleri için gerekli olan bir öğretim etkinliğidir. Sesli okumada öğrencilerin yabancı dilde kelimeleri doğru telaffuz etmeleri, vurgu ve tonlamaya dikkat etmelerinin öğretilmesi amaçlanır.
4- Sessiz Okuma: Okuyucunun metni anlamaya yönelik, telaffuz etmeden, göz yoluyla yaptığı okuma türüdür. Yabancı dil öğretiminde sessiz okuma becerisinin kazanılması önemlidir. Sessiz okuma, sessiz, dudakları hareket ettirmeden hatta okuyucunun gırtlağında ses telleri

bile titremeden, yalnızca bakarak gerçekleşir. Yazılı kelimeler seslendirme aşamasına ulaşmadan okuyucunun zihninde anlam kazanır (Akçay, 2000: 90).

2. KURAMSAL ÇERÇEVE

2.1. ARAPÇA OKUMA BECERİSİ ÖĞRETİMİ

Yüzlerce belki de binlerce dilin konuşulduğu dünyamızda, yabancı dil öğrenimi ve öğretimi günden güne önem kazanmaktadır. Her ne kadar yabancı dil denilince akla ilk gelen İngilizce, Almanca, Fransızca gibi diller olsa da özellikle son yıllarda ülkemizde Arapçaya karşı olan ilgi günden güne artmaktadır (Dağbaşı, 2007:41). Ülkemiz üniversitelerinde açılan ilahiyat fakültelerinin, Arap dili ve edebiyatı bölümlerinin sayısının çoğalması, Ortadoğu ülkeleriyle gelişen ekonomik, ticari ve kültürel ilişkilerimizin artması Arapçanın sadece bir ibadet dili olmadığını ayrıca diğer diller gibi günlük hayatta kullanılan bir dil olduğunu insanların zihnine iyice yerleştirmektedir.

Ülkemizde Arapça öğretimi başta imam-hatip ortaokulları ile liseleri, ilahiyat ve İslami ilimler fakülteleri, Arap dili ve edebiyatı, Arapça mütercim tercümanlık bölümleri ile Arapça öğretmenliği bölümlerinin dışında birçok özel kursta ve dernekte de yapılmaktadır. Ayrıca ilkokuldan liseye geniş bir yelpazede de ikinci yabancı dil olarak okutulmaktadır. ÖSYM'nin 2018–YDS İlkbahar dönemine ilişkin bilgilerine baktığımızda Arapçanın İngilizceden sonra en çok adayın sınava girdiği dil olduğunu görmekteyiz.

Doğan'ın (2011:208) da belirttiği gibi Arapça okuma öğretimi uzun yıllar boyunca klasik metotlara bağlı, tek düze bir şekilde yapılmıştır. Öğrenenin, okuduğunu anlayıp anlamadığına bakmaktan ziyade, Arapça harfleri kurallarına uygun bir şekilde seslendirip seslendirmediğine, harflerin mahreçlerinden doğru çıkarılıp çıkarılmadığına odaklanılmıştır.

Arapça okuma öğretiminde seslerin yazılı sembolleri olan harflerin aslına uygun olarak telaffuz edilerek seslendirilmesine özen gösterilmelidir. Okunan yazılı sayfadan anlamın çıkarılabilmesi için seslendirmenin doğru olması gerekir. Yanlış telaffuzun terkiplerin yapısını bozarak anlamlarını değiştirdiği bilinmelidir. Arapçayı yabancı dil olarak öğrenen bir yabancının geniş bir kültüre sahip olmayı sağlayacak olan yaygın okumanın kazandıracağı bilgileri başka bir beceri kazandıramaz. Çünkü okuma becerisi, kültürel, ekonomik, siyasi her türlü bilgiye ulaşmayı sağlamakla birlikte, öğrencinin yükseköğrenime devam etme gibi pratik hedeflerini de gerçekleştirir. Edebiyat, tarih, fen bilimleri, gazete, dergi ve günlük olaylarla ilgili yazılı her türlü konuyu anlayarak analiz ve tenkidini yapmayı sağlar (Doğan, 1989:173).

2.2. ARAPÇA ÖĞRETİM PROGRAMI

Milli Eğitim Bakanlığı tarafından hazırlanan 9-10. sınıflar Arapça öğretim programı yabancı dil olarak Arapça okutacak okullar için hazırlanmıştır. Programda tümevarım yöntemi benimsenmiş; öğretim özelden genele, somuttan soyuta, kolaydan zora doğru tasarlanmıştır. Demir'in de belirttiği gibi (2015: 88) Milli Eğitim Bakanlığınca hazırlanan Arapça dersi öğretim programı dilin kurallarına yoğunlaşmak yerine, bir iletişim aracı olarak kullanımına önem vermektedir. Programın kendi içinde önce çıkan bir yönü de sarmal yaklaşımı benimsemiş olması ve programın oluşturulmasında Diller İçin Avrupa Ortak Başvuru Metninden faydalanmasıdır. Dört temel dil becerisi paralel yürüyecek şekilde tasarlanan programda, okuma becerilerine harflerin öğretimi ile başlanması planlanmıştır. Öğretmenin motive edici rolüne, yol göstericiliğine, öğrencilerin kendi hatalarını düzeltmeleri için fırsat verilmesi gerekliliğine vurgu yapılmıştır. Kazanım, öğrenciler için eğitim yoluyla programlı ve planlı bir öğretme öğrenme süreci sonunda ulaşılması beklenen tutum, bilgi, beceri ve değerlerin tamamıdır. Bundan dolayı, öğrencilerin dil becerilerindeki gelişimleri programda belirlenen kazanımların ne derece edinildiğine bağlıdır. Programın 9.sınıflar Arapça dersi için hazırlanan kısmında toplam 80 kazanım vardır. Çalışmamıza konu olan okuma becerileri kazanım sayısı ise 21'dir.

2.3. YÖNTEM

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Çalışma kapsamında Milli Eğitim Bakanlığına bağlı İmam-Hatip ortaokullarında okutulan ve komisyon tarafından hazırlanan Arapça ders kitabı, okuma becerileri etkinlikleri kapsamında incelenmiştir.

2.4. BULGULAR

Öğretim programında 9. sınıf okuma becerilerine dair yirmi bir kazanım yer almaktadır. Ancak bazı kazanımlar birbiriyle aynı olduğundan tek kazanım başlığında birleştirilmiş, değerlendirme ve yorumlar aşağıdaki on altı kazanım üstünden yapılmıştır.

1. **Kazanım:** Arapçanın seslerini ortografik şekilleriyle tanır.

Türkçeden farklı bir alfabeye sahip olan Arapçanın başlangıç seyisi için yeterli sayıda okuma etkinliği ders kitabında vardır.

2. **Kazanım:** Arapçanın harekeleme sistemini tanır.

Bu kazanıma yönelik bolca etkinlik ve alıştırma, ders kitabında yer almaktadır.

3. **Kazanım:** Harekelerden yararlanarak okuma yapar.

Okutucular da diyebileceğimiz harekelere dair birçok okuma ve yazma etkinliği kitapta bulunmaktadır.

4. **Kazanım:** Okuduklarında geçen basit günlük ifadeleri tanır.

Dili başlangıç seviyesinde öğrenen öğrencilerin "merhaba, nasılsın, iyi günler, adın ne vb." ifadeleri okuduklarında anlamalarını sağlamada tatmin edici etkinlik ve alıştırma ders kitabında bulunmaktadır.

5. **Kazanım:** Okuduğu ifadelerin anlamını görselden yararlanarak tahmin eder.

Bu kazanımın doğrudan okumayla doğrudan bağlantısı olduğunu söylemek zordur. Çünkü öğrenci kış görseli altında Arapça olarak yer alan "kış" kelimesini okuduğunda – okuduğu kelime olmasa bile- görsel sayesinde doğru tahmin edecektir. Kitapta bu tür oku-bak-tahmin et etkinlikleri mevcuttur.

6. **Kazanım:** Okuduklarında, sözcükleri birbirine bağlayan temel bağlaçları anlamlandırır.

Bu kazanımda kastedilen "ve- fakat" bağlaçlarıdır. Kitabın farklı yerlerinde diyalog içinde geçmektedir ancak bu bağlaçlara yönelik özel bir etkinlik/alıştırma yoktur.

7. **Kazanım:** Okuduklarında geçen gündelik iletişim ifadelerini tanır.

Kazanımı karşılayacak etkinlik/alıştırma kitapta yer almaktadır.

8. **Kazanım:** Okuduklarında görsellerle desteklenen kısa ve basit sınıf içi yönergeleri anlamlandırır.

Bu kazanımda sınıf içinde çok kullanılan "otur, kalk, gel vb." yönergeler kastedilmektedir. Bu yönergelerin hem oku-uygula, hem de oku-yaz şeklinde alıştırmaları ders kitabında vardır.

9. **Kazanım:** Metindeki/diyalogdaki noktalama işaretlerini tanır.

Bu kazanıma yönelik alıştırma/etkinlik ders kitabında yer almamaktadır.

10. **Kazanım:** Okuduklarında geçen basit sayısal ifadeleri diğer ifadelerden ayırt eder.

Kazanımı karşılayacak etkinlik/alıştırma kitapta yer almaktadır.

11. **Kazanım:** Görsellerle desteklendiğinde okuduğu ifadelerin ne ile ilgili olduğunu tahmin eder.

Kazanımı karşılayacak etkinlik/alıştırma kitapta yer almaktadır.

12. **Kazanım:** Okuduklarından yola çıkarak görsel hazırlar.

Öğrencilerden okuduklarından hareketle ev, okul krokisi ya da aile tablosu vb. gibi görselleri çizmesi istenen bu kazanıma yönelik alıştırma/etkinlik ders kitabında yer almamaktadır.

13. **Kazanım:** Metin/diyalogda geçen zaman ifadelerini belirler.

Kazanımı karşılayacak etkinlik/alıştırma kitapta yer almaktadır.

14. **Kazanım:** Günlük konuşmalarda geçen basit sayıları belirler.

Kazanımı karşılayacak etkinlik/alıştırma kitapta yer almaktadır.

15. **Kazanım:** Görsel destekli basit bilgilerin yer aldığı tablo, çizelge vb. içeriğini anlamlandırır.

Bu kazanımı karşıladığını düşündüren hava durumuyla ilgili bir tablo vardır.

16. **Kazanım:** Okuduklarında tercih ve beğeni ifadelerini belirler.

"Severim, tercih ederim, tercih etmem vb." ifadeler kitapta yer almaktadır.

3. SONUÇ VE ÖNERİLER

9.sınıflar için hazırlanan Arapça ders kitabı, öğretim programının hedefleri doğrultusunda yirmi bir okuma kazanımı içermektedir. Bu kazanımlardan bazıları aynıdır, temadan temaya sadece konu bakımından değişiklik göstermektedir.

Kitapta yer alan okuma etkinlikleri genel anlamda değerlendirildiğinde öğretim programının istediği ölçütlere büyük ölçüde sahip olmakla birlikte üç kazanıma yönelik alıştırma/etkinlik kitapta yer almamaktadır. Noktalama işaretleri, okuduklarında yola çıkarak görsel hazırlama ve tablo, çizelgede yer alan içeriğin anlamlandırılması zayıf kalan kazanımlardır. Bir de okuma becerisi öğretimi bağlamında kitapta sezilen şöyle bir durum vardır: Kitap genelindeki okuma kazanımlarının birçoğu için sadece bir etkinlik vardır, oku-çiz, oku-belirle, oku-düzelt- oku-düzelt gibi çok farklı ve bol alıştırmanın kitap genelinde olamaması bir eksiklik olarak görülebilir. Harflerin öğretimi ise kitabın belki de en güçlü yönüdür.

KAYNAKÇA

1. Çakır, M. (1990). Yabancı Dil Öğretiminde Edebiyatın Yeri: Metin Okuma ve İnceleme Dersi İçin Öneriler. *Kurgu Dergisi* (8), 595-601.
2. Dağbaşı, G. (2007). *Oyun tekniği ve Arapça öğretiminde kullanımı*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
3. Demirel, Ö. (2014). *Yabancı Dil Öğretimi.* (8. bs.). Ankara: Pegem Akademi.
4. Doğan, C. (2011). *Arapça Öğrenim ve Öğretim Kılavuzu.* İstanbul. Ensar Neşriyat.
5. Doğan, C. (1998). "Yabancı Dil Olarak Arapça Öğretim Metot ve Teknikleri", Ankara. Lâzer Ofset.
6. El-Hûlî, M.A. (2000). *Arapça Öğretim Metotları* (C. Akçay, Çev.). Ankara: Bizim Büro Yayın Dağıtım.
7. Kaçar, H.İ. (2012). Arapça öğretiminde ideal bir okuma-anlama becerisi üzerine. *Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, 43 (2), 167-184.
8. Komisyon, (2018). *Ortaokul arapça 9.* M.E.B., Ankara.
9. Komisyon, (2017). *Ortaöğretim ikinci yabancı dil arapça dersi (9-12. sınıflar) öğretim programı.* M.E.B., Ankara.
10. Yıldız, M., Ceviz, N. (2007). *Arapça Okuma Becerisini Geliştirme Rehberi.* İstanbul. Elif Yayınları.

İMAM-HATİP ORTAOKULU 6. SINIF ARAPÇA DERS KİTABININ YAZMA BECERİSİ ÖĞRETİMİ BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

EVALUATION OF 6TH GRADE ARABIC COURSES IN THE CONTEXT OF THE WRITING SKILL TEACHING IN IMAM-HATIP SECONDARY SCHOOL

Gürkan DAĞBAŞI[1]

ÖZET

Yabancı dil öğretimin genelde son halkası olarak kabul edilen yazma becerisi öğrenme sürecini kontrol etmeye, öğrenilen yapıların ve sözcüklerin pekiştirilmesine, öğrencilerin dil seviyesinin belirlenmesine ve yaptıkları hataların tespit edilmesine, öğrencilerin yaratıcı düşünmelerine, kelime bilgisinin artmasına, hedef kültürün tanınmasına, öğrenilen bilgilerin kısa süreli bellekten uzun süreli belleğe aktarılmasına katkı sağlamaktadır. Yabancı dil öğretiminde yazma becerisini geliştirirken yazma eğitimi verilecek hedef kitlenin yaş, ana dil, kültür vb. özelliklerinin mutlaka göz önünde bulundurulmasını gerekir. Ayrıca öğretmen yazma sürecinin tamamına hakim, rehber kişi olmalıdır. Yazma becerisi öğrenciler tarafından zor kabul edilen bir beceridir. Aslında bu görüş doğrudur çünkü okuma ve dinleme becerisinde öğrenci tüketim aşamasındayken yazma da öğrenci üretim aşamasındır.

Bu çalışmada, İmam-Hatip Ortaokulu 6.sınıflarda okutulan ve Milli Eğitim Bakanlığı Komisyonu tarafından hazırlanan Arapça 6.sınıf ders kitabı yazma becerileri öğretimi bağlamında incelenmiştir. İncelemede 2-8. sınıflar Arapça öğretim programı temel alınmıştır. Çalışma sonucunda 6. sınıf Arapça ders kitabının yazma becerileri öğretiminde, programda belirtilen kazanımların edinilmesine dair yeterli ve eksik yönleri belirlenmiş ve konuya bir takım çıkarımlarda bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Arapça, Yazma Becerisi, Kazanım, İmam-Hatip Ortaokulu, Ders Kitabı.

ABSTRACT

Writing ability which is generally accepted as the last ring of foreign language teaching, controlling the learning process, reinforcing the learned structures and words, determining the language level of the students and identifying the mistakes they made, the creative thinking of the students, the increase of vocabulary, the recognition of the target culture, the knowledge of the short term from memory to long-term. While developing the writing skills in foreign language teaching, the target audience to be given writing education will be the age, mother tongue, culture and so on. features must be taken into account. In addition, the teacher should be a guide person, who masters the entire writing process. Writing is a skill that is considered difficult by students. In fact, this view is correct because the student is in the stage of consumption while reading and listening is in the stage of consumption. In this study, it is examined in the context of the teaching of writing skills of 6th grade textbook which is taught in 6th grade by Imam-Hatip Secondary School and prepared by Ministry of National Education Commission. 2-8. classes are based on Arabic curriculum. As a result of the study, in the teaching of writing skills of the 6th grade Arabic textbook, sufficient and incomplete aspects of acquiring the benefits mentioned in the program were determined and some inferences.

Keywords: Arabic, Writing Skills, Acquisition, Imam-Hatip Secondary School, Textbook

[1]Dr. Öğr. Üyesi, Çankırı Karatekin Üniversitesi, gdagbasi@hotmail.com

1. GİRİŞ

Yabancı dil öğrenen kişi, önce duyar, sonra konuşur, daha sonra da okumayı ve yazmayı öğrenir. Herhangi bir eğitim almadan dinleme ve konuşma becerisi kazanılmış olur. Okuma ve yazma dil becerisi ise bireyin eğitim yoluyla kazandığı dil becerileridir. Okumayı bilmeyen bir öğrencinin yazma becerisini de kazanması zordur. Bu nedenle en son kazanılan dil becerisi yazmadır. Yazma becerisi dil öğrenme açısından diğer dil becerileri kadar önemlidir ve asla göz ardı edilmemelidir. Öyle ki bir dili öğrenmiş olmak o dili anlayabilmek, o dilde konuşabilmek ve okuyabilmek kadar aynı zamanda da o dilde bir şeyler yazabilmektir. Dolayısıyla dört dil becerisini birbirinden ayırmak imkânsızdır. Okur-yazar olabilmek için o dilde yazabiliyor olmak gerekir (Yıldız ve Ceviz, 2007: 9).

Yazma becerisinin öğrencilere kazandırılmasında en önemli öğe hevestir. Öğrencide bu hevesin oluşturulması için; öğrenciye kendine güvenmesi fikri aşılanmalı, öğrencinin düşünmesine katkı sağlanmalı, yazma etkinliği esnasında karşılaştığı güçlüklere yardımcı olunmalı, öğrencilerin faydalanabilecekleri yardımcı kaynaklar hususunda rehberlik edilmeli, öğrenci yazılarında olumsuz taraflardan ziyade olumlu taraflar öne çıkarılmalı, seçilen yazma konuları öğrencilerin hoşuna gidenlerden olmalıdır (Temel 2015: 172). Ancak, Temel'in vurguladığı gibi olumsuz taraflardan ziyade olumlu taraflar öne çıkarılırken, öğrenciler tarafından yapılan dil bilgisel veya yazınsal hatalar göz ardı edilmemelidir. Ayrıca öğrencilerin hoşlarına gidecek konuların yanında günlük/ akademik hayatlarında öğrencilerin işlerine yarayacak yazma konuları da seçilmelidir.

Tiryaki (2013: 39) yabancı dil öğretiminde yazma becerisini geliştirirken yazma eğitimi verilecek hedef kitlenin yaş, ana dil, kültür vb. özelliklerinin mutlaka göz önünde bulundurulmasını gerektiğini ve öğretmenin yazma sürecinin tamamına hâkim, rehber kişi olması gerektiğini belirtmektedir. Şimşek'e göre, yazma becerisi aslında bir üretim becerisidir. Okuma ve dinleme becerisi ise daha ziyade bir tüketim becerisidir. Dilin üretimi ve anlaşılması ile ilgili zihinsel tüketim düşünüldüğünde üretimin tüketimden daha zor olduğu barizdir (2017: 241). Bu görüşe katılmak mümkündür çünkü öğrenciler okuma ve dinleme becerisinde genelde kendileri tarafından oluşturulmayan metinler üzerine yoğunlaşırken; yazma ve konuşmada kendilerinden bir şeyler üretirler ve daha aktiftirler.

2. KURAMSAL ÇERÇEVE

2.1. ARAPÇA YAZMA BECERİSİ ÖĞRETİMİ

Usta'ya göre yazma becerisi, dil becerileri içinde en önemlisidir ve Arapça öğretiminin de son halkasıdır. Yazmayı sadece bir dilsel beceri olarak düşünmek de eksikliktir. Çünkü yazma, iletişim aracı olmasının ötesinde, toplumların hayatlarında özel bir konuma sahiptir. İnsanlık, kültür ve medeniyet varlıklarını kaybolmaktan yazı ile koruduğu gibi, sonraki nesillere de aktarma da yine tek alternatif olarak yazıyı kullanacaktır (2012: 324). Ancak Usta'nın bu görüşüne tamamen katılmak mümkün değildir. Çünkü dil öğretimi bir bütündür ve bu sebeple okuma, yazma, konuşma ve dinleme becerilerinden herhangi biri için "bu beceri dil öğretiminde en önemli beceridir" demek çok iddialıdır ve doğru değildir. Elbette, bireylerin ya da kurumların ihtiyaçlarına göre bazen bir beceri öne çıkabilir ancak bu becerinin yazma olduğu ve önemli beceri olduğu anlamına gelmez (Dağbaşı, 2018:145).

Doğan'a göre diğer dillerde olduğu gibi Arapça öğretimine de doğru anlama, konuşma, okuma ve yazmaya karşı bir alaka ve heves uyandırarak başlanmalı ve bunlar her aşamada gerçekleştirilecek hedefler olarak göz önünde bulundurulmalıdır (2000: 166). Ancak ihtiyaçlara göre Doğan'ın dil öğretimi için önerdiği sıralamanın değişebileceği göz ardı edilmemelidir. Temel (2015: 170), Türk öğrencilerin Arapçayla ilk karşılaştıklarında bir takım zorluklar yaşadıklarını ancak zaman ilerledikçe bu sıkıntıların ortadan kalktığını vurgulamaktadır.

Arap alfabesi Türkçeden farklıdır. Her harfin başta-sonda-ortada olmak üzere üç farklı biçimi bulunur. Türkçenin aksine sağdan sola yazılır. Bitişen ve bitişmeyen harfler olarak ayrılır.

Büyük-küçük harf ayrımı ve ünlü harfleri yoktur. Arapçada cümle kurulumu Türkçeden farklıdır (Türkçede özne-nesne-yüklem iken Arapçada yüklem-özne-nesne). Bu saydığımız durumlar Arapçayı öğrenenlerin ilk aşamada karşılaştıkları ve Temel'in de belirttiği yazma becerisine dair zorluklardan bazılarıdır. Bu zorlukların aşılması için de öğrencilere hedef ile ana dil arasındaki farklılıklar veya benzerlikler ayrıntılı ve net bir şeklide anlatılmalıdır.

2.2. ARAPÇA ÖĞRETİM PROGRAMI

Milli Eğitim Bakanlığı tarafından hazırlanan 2-8. sınıflar ilköğretim Arapça dersi öğretim programı yabancı dil olarak Arapça okutacak okullar ve İmam-Hatip Ortaokulları için hazırlanmıştır. Programda tümevarım yöntemi benimsenmiş; öğretim özelden genele, somuttan soyuta, kolaydan zora doğru tasarlanmıştır. Demir'in de belirttiği gibi (2015: 88) Milli Eğitim Bakanlığınca hazırlanan Arapça dersi öğretim programı dilin kurallarına yoğunlaşmak yerine, bir iletişim aracı olarak kullanımına önem vermektedir. Programın kendi içinde önce çıkan bir yönü de sarmal yaklaşımı benimsemiş olması ve programın oluşturulmasında Diller İçin Avrupa Ortak Başvuru Metninden faydalanmasıdır. Dört temel dil becerisi paralel yürüyecek şekilde tasarlanan programda, yazma becerilerine harflerin öğretim ile başlanması planlanmıştır. Alfabetik sıranın bağlayıcı olmadığı belirtilip, yazma öğretimi başlangıcında anlamlı kelimelerin ve ilerleyen aşamalarda da temaya uygun yapıların verilmesi istenmiştir. Öğretmenin motive edici rolüne, yol göstericiliğine, öğrencilerin kendi hatalarını düzeltmeleri için fırsat verilmesi gerekliliğine vurgu yapılmıştır. Kazanım, öğrenciler için eğitim yoluyla programlı ve planlı bir öğretme öğrenme süreci sonunda ulaşılması beklenen tutum, bilgi, beceri ve değerlerin tamamıdır. Bundan dolayı, öğrencilerin dil becerilerindeki gelişimleri programda belirlenen kazanımların ne derece edinildiğine bağlıdır. Programın 6. sınıflar Arapça dersi için hazırlanan kısmında toplam 71 kazanım vardır. Çalışmamıza konu olan yazma becerileri kazanım sayısı ise 22'dir.

2.3. YÖNTEM

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Çalışma kapsamında Milli Eğitim Bakanlığına bağlı İmam-Hatip ortaokullarında okutulan ve komisyon tarafından hazırlanan Arapça ders kitabı, yazma becerileri etkinlikleri kapsamında incelenmiştir.

2.4. BULGULAR

Öğretim programında 6. sınıf yazma becerilerine dair yirmi iki kazanım yer almaktadır. Ancak bazı kazanımlar birbiriyle aynı olduğundan tek kazanım başlığında birleştirilmiş, değerlendirme ve yorumlar aşağıdaki sekiz kazanım üstünden yapılmıştır.

1. **Kazanım:** Tanıdığı ifadeleri doğru bir şekilde yazar

Bu kazanım her temada vardır, yani toplam 6 kez geçmektedir. Bu kazanıma yönelik bolca etkinlik yer almaktadır. Her temanın konusuna göre belirlenen kazanım açıklamaların uygun alıştırmalar kitapta yer almaktadır.

2. **Kazanım:** Günlük hayatla ilgili basit cümleler yazar.

Günlük hayatta sıkça kullanılan "afiyet olsun, eline sağlık vb." ifadeler kitap geneline serpiştirilmiştir.

3. **Kazanım:** Tema konuları ile ilgili ifadeleri duyduğunda yazar.

Diktenin yazma öğretiminde önemli bir yeri olduğu yadsınamaz. 6.sınıf kitabında yer alan 6 tema için de temaya uygun ifade ve cümleleri öğrencinin dinleyip yazması istense de kitapta bunun için yeterli etkinlik bulunmamaktadır.

4. **Kazanım:** Sağlık ile ilgili basit yazılı ifadelerde bulunur.

Kazanıma uygun etkinlikler kitapta yer almaktadır.

5. **Kazanım:** Yazdığı sözcük ve sözcük öbeklerini birbirine bağlamak için temel bağlaçları kullanır.

Her ne kadar kazanımda temel bağlaçlar dense de program açıklamasında sadece "ve, yoksa" bağlaçlarının öğretilmesi istenmektedir ve kitapta genelinde de bu bağlaçlar vardır.

6. **Kazanım:** Giysiler ve mevsimler ile ilgili basit yazılı ifadelerde bulunur.

Kazanıma uygun etkinlikler kitapta yer almaktadır.
7. **Kazanım:** Kutsal mekânlar ile ilgili basit yazılı ifadelerde bulunur.
Kazanıma uygun etkinlikler kitapta yer almaktadır.
8. **Kazanım:** Ulaşım ile ilgili basit ifadeler yazar.
Kazanıma uygun etkinlikler kitapta yer almaktadır.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

İmam-Hatip Ortaokulu 6. sınıflar için hazırlanan Arapça ders kitabı, öğretim programının hedefleri doğrultusunda yirmi iki yazma kazanım içermektedir. Bu kazanımlardan on dördü aslında üç kazanımdır; temadan temaya sadece konu bakımından değişiklik göstermektedir.

Kitapta yer alan yazma etkinlikleri genel anlamda değerlendirildiğinde öğretim programının istediği ölçütlere sahiptir. Ancak dikteye yönelik alıştırmalar ise yetersizdir. Maalesef, ülkemizde yabancı dil öğretimi çoğunlukla dilbilgisi öğretimi üzerinden gitmektedir ve bu durumu 6. sınıflar için hazırlanan Arapça ders kitabında da görmekteyiz. Genellikle dil bilgisi ve okuma üzerinden yürütülen Arapça öğretimine çeşitlilik katmak yerinde olacaktır. Yazma becerileri için güdümlü yazma, dikte, cümle tamamlama, verilen kelimelerden cümle oluşturma, verilen kelimeden hareketle cümle oluşturma, bedel getirme gibi yazma etkinlikleriyle yazma süreci çeşitlendirilebilir.

Ayrıca ders kitap yazarlarının ve bu kitapları denetleyen kişi ve kurumların daha özenli olması, dört dil becerisini öğrencilere tam anlamıyla edindirecek etkinliklerin kitap genelinde sarmal bir yapı içinde harmanlanması, bir becerinin diğerine tercih edilmeden dil öğretiminin bir bütün halinde ve paralel seyretmesi hedeflenen dil öğretiminin gerçekleşmesine büyük katkılar sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

1. Dağbaşı, G. (2018). İmam-hatip lisesi 9. sınıf öğrencilerinin Arapça yazma becerileri kazanımlarını edinme düzeylerinin incelenmesi. *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*. 17, 141-157.
2. Demir, M. (2015). İlköğretim 4. sınıf Arapça dersi öğretim programına ilişkin öğretmen görüşleri. *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum, 2*, 85- 99.
3. Doğan, C. (2000). Yabancı dil olarak Arapça öğretiminde öğrenim-öğretim konusu ve aracı olan dil orijinli sorunlar ve çözüm yolları. *Ekev Akademi Dergisi,* 147-168.
4. Komisyon, (2016). *İlköğretim arapça dersi (2-8. sınıflar) öğretim programı.* M.E.B., Ankara.
5. Komisyon, (2018). *Ortaokul arapça 6.* M.E.B., Ankara.
6. Şimşek, P. (2017). Anadili Arapça olan öğrencilerin Türkçe yazma becerileri öz değerlendirmeleri. *Route Educational and Social Science Journal*, *4*, 237-248.
7. Temel, A., V. (2015). Türkiye'de Arapça öğretiminde uygulanan metotlar, karşılaşılan sorunlar ve çözüm önerileri üzerine bir değerlendirme. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, *2*, 166-174.
8. Tiryaki, E. N. (2013). Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde yazma eğitimi. *Ana Dili Eğitimi Dergisi,* 38-44.
9. Usta, İ. (2012). Dört temel dil becerisi ve Arapça öğretimindeki katkıları. *The Journal of Akademic Social Science Studies*, 317-326.
10. Yıldız, M. ve Ceviz, N. (2007). *Arapça okuma becerisini geliştirme rehberi.* İstanbul: Elif Yayınları.

ÇÂRPERDÎ'NİN EL-MUĞNÎ FÎ 'İLMİ'N-NAHV ADLI ESERİ

ÇARPERDI'S WORK WITH THE NAME OF EL-MUĞNI FI 'ILMI'N-NAHV

Ahmet TEKİN[1]

ÖZET

Arap dilinin dünya dilleri arasındaki yeri ve önemi tartışılmazdır. Özellikle dinin temel kaynaklarının Arapça olması Arap dilini daha da önemli kılmıştır. İlk dönem Arap dilcileri, Kur'ân-ı Kerîm'in doğru okunması ve anlaşılması için çalışmalar başlatmış ve Arap gramerine dair ciddi eserler ortaya koymuşlardır. Bu alanda belli başlı dil çalışması yapan dilciler, Halîl b. Ahmed (ö. 175/791), Sîbeveyh (ö. 180/796), Kisâî (ö. 189/805), Ferrâ (ö. 207/822), Muberrid (ö. 286/900) ve Zeccâcî (ö. 337/949) gibi âlimlerdir. Geniş bir üslupla telif edilen ilk dönem dil çalışmalarından sonra muhtasar türü risaleler telif edilmiştir. Söz konusu risalelerden biri Çârperdî'nin (ö.746/1346), kaleme aldığı "*el-Muğnî fî 'İlmi'n-Nahv*" adlı eseridir. Çârperdî'nin bu eseri özelinde en çok etkisinde kaldığı dilciler Zemahşerî (ö. 538/1143) ve İbnu'l-Hâcib'dir. (ö. 646/1249) Dolayısıyla Zemahşerî'nin, *el-Unmûzec fi'n-Nahv* ve İbnu'l-Hâcib'in "*el-Kâfiye*" adlı eserleri onun en önemli kaynaklarındandır. Çârperdî'nin "*el-Muğnî fî 'İlmi'n-Nahv*" adlı eseri, öğrencisi Muhammed b. Abdirrahîm el-Meylâni (ö. 811/1408) tarafından şerh edilmiştir. Bahsi geçen eser, başta Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde bulunan medreseler olmak üzere yüzlerce yıldır medreselerin Arpaça öğretiminde okutulmakta ve talebeler tarafından ezberlenmektedir. Bundan dolayı "*el-Muğnî fî 'İlmi'n-Nahv*" adlı eserin, nahiv alanında öğrencilere büyük katkısının olduğu inkâr edilemez bir gerçektir. Bu çalışmada, islâmî ve alet ilimleri alanında önemli bir yere sahip olan Çârperdî'nin Arap gramerine dair kaleme aldığı "*el-Muğnî fî 'İlmi'n-Nahv*" adlı risalesi ele alınmıştır. Bu eser içerik, konu sıralaması, tanımlar, ta'liller, örnekler ve şahitler açısından incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Çârperdî, Arap Dili, Nahiv, el-Muğnî fî 'İlmi'n-Nahv.

ABSTRACT

The place and importance of Arabic language in the world's languages are inarguable. Especially, it makes Arabic language more important that the religion's main sources are Arabic. The first-period Arabic linguists started to work in order that The Quran is read and understood correctly, and they provided the significant works related to Arabic grammar. The linguists who had the certain language studies in this field are the scholars such as Halîl b. Ahmed (d. 175/791), Sîbeveyh (d. 180/796), Kisâî (d. 189/805), Ferrâ (d. 207/822), Muberrid (d. 286/900) and Zeccâcî (d. 337/949). The brief booklets were accommodated after the first-period language studies which had been accommodated in a common wording. One of the aforementioned booklets is Çarperdi's word with the name of "*el-Muğnî fî 'İlmi'n-Nahv*". The linguists that Çarperdi was mostly under their effect are Zemahşerî (d. 538/1143) and İbnu'l-Hâcib (d. 646/1249). Thus, his most important sources are Zemahşeri's works with the name of *el-Unmûzec fi'n-Nahv* and İbnu'l-Hâcib's works with the name of "*el-Kâfiye*". Çarperdi's work with the name of "el-Muğnî fî 'İlmi'n-Nahv" was annotated by his student, Muhammed b. Abdurrahîm el-Meylâni (d. 811/1408). The aforementioned work was taught in the madrasahs from of old, and it has been still taught in The East

[1]Dr. Öğr. Üyesi, Mardin Artuklu Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi Arap Dili ve Belagatı Ana Bilim Dalı anadoluplatformu@hotmail.com.

and Southern East Anatolia madrasahs in Turkey and it has been memorized by the students. So the work with the name of "*el-Muğnî fî 'İlmi'n-Nahv*" had a great contribution to the students in the field of syntax. In this study, the work with the name of "*el-Muğnî fî 'İlmi'n-Nahv*" that Çarperdi wrote about Arabic grammar was considered. So the work was reviewed in terms of the content, the subject ordering, the descriptions, the reasonings, the samples and the witnesses. Çarperdi has got an important place in the field of islamic and implement sciences. Especially, his work with the name of "*el-Muğnî fî 'İlmi'n-Nahv*" has been taught and memorized in The East and Southern East Anatolia madrasahs in Turkey for the centuries.

Key Words: Çârperdî, Arabic Language, Syntax, el-Muğnî fî 'İlmi'n-Nahv.

Giriş

1.1. Çârperdî

Tam adı Ebû'l-Mekârim Fahruddîn Ahmed b. el-Hasan b. Yûsuf olan Çârperdî, 664/1265 yılında doğmuştur.[2] Kaynaklarda onun doğum yeri hakkında bilgi verilmemiştir. Ancak Arran yöresinde bir yerleşim merkezi olan Çarperd'e nisbetinden dolayı burada doğduğu tahmin edilmektedir.[3] Daha sonra Tebriz'e yerleşen Çârperdî, burada ilim tahsil etti ve ömrünün sonuna kadar talebe yetiştirmekle meşgul oldu.[4] Çârperdî, dönemin önemli âlimlerinden biri olup el-Beydâvî nisbesiyle meşhur olan Nâsiruddîn Ebû'l-Hayr Abdullah b. 'Umer b. Muhammed b. 'Alî eş-Şîrâzî'nin (ö. 685/1286) rahle-i tedrisatından geçti ve onun yanında uzun süre kaldı. Kendisinden dini ilimlerle birlikte sarf ve nahiv ilimlerini de alan Çârperdî, söz konusu ilimlerde derin bilgi sahibi oldu.[5] Bunun dışında da dönemindeki birçok ünlü isimden yararlanan Çârperdî, talebelik merhalesinden sonra müderrisliğe başlayıp Nûruddin Ferec b. Muhammed el-Erdebîlî (ö. 749/1348) ve Muhammed b. Abdirrahîm el-'Umerî (ö. 801/1399) gibi önemli şahsiyetleri yetiştirdi. Çârperdî'nin hayatı zühd, takva, ilim tahsili ve talebe okutmakla geçmiştir.[6]

Çârperdî ve kelâm, usul ve dil bilgini olan 'Adududdîn el-Îcî (ö. 756/1355) arasında bazı görüş ayrılıkları ortaya çıkmış ve yaptıkları münazaralar ilim çevrelerinde nam salmıştır.[7] Hayatının son demlerine kadar ilimle meşgul olan Çârperdî, 746/1346 senesinin Ramazan ayında Tebriz'de vefat etmiştir.[8] Çârperdî'nin vefatından sonra oğlu İbrahîm (ö. 712/1312), babası ile el-Îcî arasında yaşanan ilmî tartışmalara devam ederek el-Îcî'den gelen mektuplara cevap vermiştir.[9]

---

[2] Hayatı ve eserleri hakkında detaylı bilgi için bkz. Tâcuddîn es-Subkî, **Tabakâtu'ş-Şâfiiyye el-Kubrâ**, (Thk: M. Muhammed et-Tanâhî, Abdülfettâh Muhammed el-Hulv), Beyrut 1992, IX, 8–9; İbnu'l-'Îmâd, Ebû'l-Felâh 'Abdulhay b. Ahmed b. Muhammed es-Sâlihî el-Hanbelî, **Şezerâtu'z-Zeheb fî Ahbâri men Zeheb,** (Thk: 'Abdulkadir Arnavût, Mahmûd Arnavût), Dâru İbn Kesîr, Dımaşk 1986, VIII, 256; es-Suyûtî, Ebû'l-Fadl Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr, **Buğyetu'l-Vu'ât fî Tabakâti'l-Luğaviyyîn ve'n-Nuhât**, Dâru İbn Kesîr, Beyrut,1986. I, 303; Hayreddin ez-Ziriklî, **el-A'lâm Kamûsü Terâcim li-Eşheri'r-Ricâl ve'n-Nisâ min'el-'Arab ve'l-Müsta'rebîn ve'l-Musteşrikîn**, Dâru'l-'İlm li'l-Melâyîn, Beyrut 2002, I, 111; İsmail Paşa el-Bağdadî, **Hediyyetu'l-Ârifîn Esmâu'l-Muellifîn ve Âsâru'l-Musannifîn**, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut 1951, I, 108; Ömer Rıza Kahhâle, **Mu'cemu'l-Muellifîn**, Mektebetu'l-Musennâ, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, Beyrut, 1376/1957, IV, 1. Mehmet Şener, "Çârperdî", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı yayınları, İstanbul, 1993. VIII, 231.

[3] Şener, **a.g.m.,** VIII, 231.

[4] es-Suyûtî, **Buğyetu'l-Vu'ât,** I, 303.

[5] es-Suyûtî, **Buğyetu'l-Vu'ât**, I, 303; Şener, a.g.m., VIII, 231.

[6] es-Suyûtî, **Buğyetu'l-Vu'ât**, I, 303.

[7] Subkî, **Tabakât,** IX, 8-9.

[8] es-Suyûtî, **Buğyetu'l-Vu'ât**, I, 303.

[9] Subkî, **Tabakât,** X, 60–78.

1.2. Eserleri

Aynı zamanda büyük bir Şafiî fakihi de olan Çârperdî, nahiv, sarf, tefsir, fıkıh ve diğer pek çok ilim dalında önemli eserler kaleme almıştır. Bu eserlerin listesi aşağıdaki şekildedir:

1. *el–Hâdî.* 'Abdulgaffâr b. Abdilkerîm el-Kazvînî'nin Şafi'î fıkhına dair kaleme aldığı *el-Hâvî* adlı eserinin şerhi olup tamamlanmamıştır.
2. *es-Sirâcu'l-Vehhâc fî Şerhi'l-Minhâc*. Hocası el-Beydâvî'nin fıkıh usulüne dair kaleme aldığı *Minhâcu'l-Vusûl* adlı eserinin şerhidir.
3. *Hâşiye 'ale'l-Keşşâf* Zemahşerî'nin *el-Keşşâf* adlı eserin üzerine yapılmış ve on ciltlik genişlikte bir haşiyedir.
4. *Şerhu'ş-Şâfiye*. İbnu'l-Hâcib'in *eş-Şâfiye* adlı eserinin şerhidir. Bu eserin birden fazla baskısı mevcuttur.
5. *Şukûk ale'l-Hâcibiyye Şerhu'l-Kâfiye*. İbnu'l-Hâcib'in *el-Kâfiye* adlı eserinin şerhidir.
6. *Hâşiye 'alâ Şerhi Hillî 'alâ Muhtasari'l-Muntehâ*. Bu eser İbnu'l-Hâcib'in *Muhtasari'l-Muntehâ*'sı üzerine İbnu'l-Mutahhar el-Hillî (ö.726/1326) tarafından kaleme alınan *Gayetu'l-Vusûl* adlı eserin hâşiyesidir.
7. *el-Muğnî fî 'İlmi'n-Nahv*. Bu eser Çârperdî'nin öğrencisi Muhammed b. Abdirrahîm el-Meylânî tarafından şerh edilmiştir.
8. *Şerhu'l-Hidâye*. Bu eser Hanefî fakihi Burhânuddîn el-Merginânî'nin *el-Hidâye* adlı eserinin şerhidir.
9. *Şerhu Usûli'l-Pezdevî*. Bu eser Ebû'l-'Usr el-Pezdevî'nin Hanefî fıkıh usulü hakkında telif ettiği *Usûlu'l-Pezdevî* adlı çalışmanın şerhidir.
10. *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Mufassal*. Bu eser İbnu'l-Hâcib'in Zemahşerî'nin *el-Mufassal*'ı için kaleme aldığı *el-İzâh* adlı eserin haşiyesidir.[10]

1.3. *el-Muğnî fî 'İlmi'n-Nahv* Adlı Eseri

Çârperdî'nin *el-Muğnî fî 'İlmi'n-Nahv* adlı eseri, Arap dili alanında önemli bir yere sahiptir. Günümüz medreselerinde halen okutulmakta olan bu eserin büyük ölçüde alanla ilgili ihtiyacı karşıladığı bilinmektedir. Çârperdî'nin bu eseri incelendiğinde onun Zemahşerî'nin *el-Unmûzec*'i ve İbnu'l-Hâcib'in *el-Kâfiye* adlı eserlerinin tasnifini esas aldığı anlaşılmaktadır. Çârperdî, bahsi geçen eserlerin tasnifine göre *el-Muğnî*'sini sırasıyla isimler, fiiller ve harfler başlıkları altında kelime türlerini dikkate alarak tertip etmiştir. Bununla birlikte her eser mutlaka daha önce kaleme alınmış eserlerden etkilenmiştir. Dolayısıyla bir müellifin kendinden önceki müelliflerin çalışmalarından istifade etmesi doğal bir husus olarak karşılanmalıdır.[11] Çârperdî, *el-Muğnî*'sinde ne Zemahşerî'nin ne de İbnu'l-Hâcib'in mezkûr eserleriyle ilgili herhangi bir kayda yer vermemiştir.

1.3.1. İçerik ve Konu Sıralaması Açısından *el-Muğnî fî 'İlmi'n-Nahv*

Çârperdî, eserinin başında besmele, hamdele ve selveleyi içeren bir girişe yer vermemiştir. Muhtemelen o, bu eserin kendi çabası olması hasebiyle onu böyle bir girişe layık görmemiştir. Ancak teberrük mahiyetindeki bu ifadelere yazılı olarak yer verilmemesi sözlü olarak da yer verilmediği anlamına gelmemektedir.[12] Çârperdî, *el-Muğnî*'sinde esas konuya geçmeden önce kelime ve kelâmın tanımını vermektedir. Çârperdî, klasik eserler için kullanılan sistemi esas alıp *el-Muğnî*'sini bâb diye

---

[10] es-Subkî, **Tabakât,** IX, 8–9; es-Suyûtî, **Buğyetu'l-Vu'ât**, I, 303; İsmail Paşa, **Hediyyetu'l-Ârifîn Esmâu'l-Muellifîn ve Âsâru'l-Musannifîn**, I, 108; Kahhâle, **Mu'cemu'l-muellifîn**, IV, 1. Şener, **a.g.m.**, VIII, 231, 1993.

[11] Ahmet Tekin, **İbnu'l-Hâcib İle Molla Halil es-Si'irdî'nin el-Kâfiye Adlı Eserlerinin Mukayesesi**, Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi, Sayı: III, Ağustos 2018, s. 888.

[12] Bu konu hakkında detaylı bilgi için bkz. Câmî, Nûruddîn Abdurrahmân b. Nizâmiddîn Ahmed, **el-Fevâ'idu'd-Diyâ'iyye**, Seyda Yayınları, Diyarbakır, 2016, I, 30–32; Molla Halil es-Si'irdî, **el-Kâmûs's-sânî fî'n-nahv ve's-sarf ve'l-me'ânî**, (Thk. Hamdî Abdulmecîd es-Selefî), Mektebetu Diyarbakır, 2012, I, 17.

isimlendirilen isim, fiil ve harf üç ana başlık ve bunların alt başlıklarına ayırmıştır.[13] Müellifin eserinde yer verdiği ana ve alt başlıklar aşağıdaki şekilde oluşturmuştur:[14]

İsim Bâbı: [15] باب الإسم

Fiil Bâbı: [16] باب الفعل

Harf Bâbı: [17] باب الحرف

İsim başlığı altında şu konular işlenmektedir. (3–34 arası sayfalar)

A-İSİMLER

1) İsim Bâbı: باب الإسم
2) İsmu'l-Cins: إسم الجنس
3) Âlem: العَلَم
4) Mu'rab: المعرب
5) İ'râb: الإعراب
6) Gayr-i Munsarifliğin Sebepleri: أسباب منع الصرف
7) Merfû' isimler: المرفوعات
8) Fâil: الفاعل
9) Mübtedâ ve Haber: المبتدأ وخبره
10) كان ve Kardeşlerinin İsmi: الإسم في باب كان
11) إنّ ve Benzerlerinin Haberi: الخبر في باب إنَّ
12) Cinsini Nefyeden لا'nın Haberi: خبر لا التي لنفي الجنس
13) ليس ye Benzeyen ما ve لا'nın İsmi: إسم ما ولا بمعنى ليس
14) Mansûb İsimler: المنصوبات
15) el-Mef'ûlu'l-Mutlak: المفعول المطلق
16) el-Mef'ûlu Bih: المفعول به
17) el-Münâdâ: المنادى
18) et-Terhîm: الترخيم
19) el-Mendûb: المندوب
20) Mef'ûlu Fîh: المفعول فيه
21) el-Mef'ûlu Me'ah: المفعول معه
22) Mef'ûlu Leh: المفعول له
23) el-Hâl: الحال
24) et-Temyîz: التمييز
25) el-Müstesnâ: المستثنى
26) كان ve Kardeşlerinin Haberi: الخبر في باب كان
27) إنّ ve Benzerlerinin İsmi: الإسم في باب إنَّ
28) Cinsten Hükmü Nefyeden لا'nın İsmi: إسم لا لنفي الجنس
29) ليس'ye Benzeyen ما ve لا'nın Haberi: خبر ما ولا بمعنى ليس
30) Mecrûr İsimler: المجرورات

[13] Hacı Yılmaz, **Ali b. Mes'ud b. Mahmûd el-Ferğânî'nin el-Mustevfâ fi'n-Nahv Adlı Eserinde Konuları İşleme Yöntemi, Koyduğu Kurallar ve Ele Aldığı Bazı Nahiv Konuları,** (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi S.B.E., 2008, s.82.
[14] Çârperdî, Ebû'l-Mekârim Fahruddîn Ahmed b. el-Hasan b. Yûsuf, **el-Muğnî fi 'ilmi'n-Nahv,** Mektebetu Diyarbekir, Diyarbakır, 2012. s. 3–69.
[15] Çârperdî, **el-Muğnî**, s. 3.
[16] Çârperdî, **el-Muğnî**, s. 35.
[17] Çârperdî, **el-Muğnî**, s. 44.

31) Tâbiler: التوابع
32) Te'kîd: التأكيد
33) Sıfat: الصفة
34) Bedel: البدل
35) Atfu'l-Beyân: عطف البيان
36) Harflerle Atıf: العطف باالحروف
37) el-Mebnî: المبني
38) Zamirler: المضمرات
39) İşaret İsimleri: أسماء الإشارة
40) Mevsûller: الموصولات
41) Fiilimsiler: أسماء الأفعال
42) Bazı Zarflar: بعض الظروف
43) Bileşik İsimler: المركبات
44) Kinayeler: الكنايات
45) İkil: المثنّى
46) Çoğul: المجموع
47) Mârife ve Nekra: المعرفة والنكرة
48) Müzekker ve Müennes: المذكر والمؤنث
49) Musağğar: المصغّر
50) Mensûb: المنسوب
51) Sayı İsimleri: أسماء العدد
52) Fiil Gibi Amel Eden İsimler: الأسماء المتصلة بالأفعال
53) Masdar: المصدر
54) İsm-i Fâil: إسم الفاعل
55) İsm-i Mef'ûl: إسم المفعول
56) Sıfatı Müşebbehe: الصفة المشبهة
57) Ef'âlu't-Tafdîl: أفعال التفضيل

İkinci bâb fiil başlığını taşımakta ve aşağıdaki nahiv konularını kapsamaktadır:
B-FİİLLER (35–43 arası sayfalar)
1) Fiil Bâbı: باب الفعل
2) Mazî Fiil: الماضي
3) Muzarî Fiil: المضارع
4) Emir: الأمر
5) Mute'addî ve Gayri Mute'addî: المتعدي وغير المتعدي
6) el-Mebnî li'l Mef'ûl: المبني للمفعول
7) Ef'âlu'l-Kulûb: أفعال القلوب
8) Nâkıs Fiiller: الأفعال الناقصة
9) Mukarebe Filleri: أفعال المقاربة
10) Övme ve Yerme Fiilleri فعلا المدح والذم
11) Te'accub Fiilleri: فعلا التعجّب

Üçüncü bâb Harf başlığını taşımakta ve aşağıdaki nahiv konularını kapsamaktadır:

C-HARFLER (44–69 arası sayfalar)
Harf Bâbı: بَابُ الْحُرُوفِ
1) İzafet Harfleri: حروف الإضافة
2) Fiile Benzetilen Harfler: الحروف المشبهة بالفعل
3) Atıf Harfleri: حروف العطف
4) Nefy Harfleri: حروف النفي
5) Tenbîh (uyarma) Harfleri: حروف التنبيه
6) Nidâ Harfleri: حروف النداء
7) Tasdik ve Îcâb Harfleri: حروف التصديق والإيجاب
8) İstisna Harfleri: حروف الاستثناء
9) Hitap Harfleri: حرفا الخطاب
10) Zâid Harfler: حروف الصلة
11) Tefsir Harfleri: حرفا التفسير
12) Masdar Harfleri: الحرفان المصدريان
13) Tahdîd Harfleri: حروف الحضيض
14) Takrîb Harfi: حرف التقريب
15) İstikbâl Harfleri: حروف الإستقبال
16) İstifhâm Harfleri: حرفا الإستفهام
17) Şart Harfleri: حرفا الشرط
18) T'alîl Harfleri: حرفا التعليل
19) Men' Harfi: حرف الردع
20) Lâmlar: اللامات
21) Sakin Te'nis Tâ'sı: تاء التأنيث الساكنة
22) Te'kîd Nûnu: النون المؤكدة
23) Sekte Ha'sı: هاء السكت
24) Tenvîn: التنوين

Yukarıda da görüldüğü gibi Çârperdî, isim bâbı: باب الإسم başlığı altında kelime, kelam, isim çeşitleri, i'râb, gayri munsarif konularını işledikten sonra merfû'ât konusunu ele almaktadır.[18] O, merfû'ât başlığı altında fail, mübteda, haber كان ve kardeşlerinin ismi إن ve kardeşlerinin haberi, cinsi nefiy eden لا'nın haberi ve ليس'ye benzeyen ما ve لا'nın ismi konularını ele almaktadır.[19] Çârperdî, mansûbât bölümünde mefulün beş kısmını, münâdâ, terhîm, mendûb, hal, temyiz, müstesna كان ve kardeşlerinin haberi إن ve kardeşlerinin ismi, cinsi nefiy eden لا'nın ismi ve ليس'ye benzeyen ما ve لا'nın haberi konularını ele almaktadır.[20] O, mecrûrât başlığı altında İzafet çeşitlerini verdikten sonra tâbiler konusunu işlemektedir.[21] Çârperdî, mebniler başlığı altında zamir, ism-i işaret, mevsul, ism-i fiil, ism-i savt, bazı zarflar, bileşik isimler ve kinayeleri işlemektedir.[22] Çârperdî, bu konuları bitirdikten sonra, tesniye, çoğul, marife, nekra,

[18] Çârperdî, **el-Muğnî**, s. 3–6.
[19] Çârperdî, **el-Muğnî**, s. 7–8.
[20] Çârperdî, **el-Muğnî**, s. 9–14.
[21] Çârperdî, **el-Muğnî**, s. 15–19.
[22] Çârperdî, **el-Muğnî**, s. 19–24.

müzekker, müennes, musağğar, ism-i mensûb, sayı isimleri, masdar, ism-i fail, ism-i meful, sıfat-ı müşebbehe ve ef'âlu't-tafdîl ile isimler konusunu bitirmektedir.[23]

Müellif, fiiller bölümünde mazî, müzari, emir, geçişlilik ve geçişsizlik, ef'âl-i kulûb, nakıs fiiller, mukarebe fiilleri, övme ve yerme fiilleri ve taaccüp fiilleriyle bu konuyu bitirerek[24] harfler konusuna geçmektedir. Çârperdî, bu bölümde yukarıda saydığımız harfleri detaylı bir şekilde işlemektedir.[25] *el-Muğnî*'nin harf bölümü şark medrese geleneğinde önemli bir konuma sahibtir. Zira Çârperdî, mezkûr eserinde harfleri tafsilatlı bir şekilde açıklamakta ve destekleyici bilgilerle teyit etmektedir. Dolayısıyla bu eser medreselerde okutulan kitaplar arasında harf bâbıyla şöhret bulmuş ve çoğu ilim ehli tarafından hüsnü kabul görmüştür.

1.3.2. Üslup Açısından *el-Muğnî fî 'İlmi'n-Nahv*

Arap grameri alanında eser yazan âlimler kendilerine göre bir hedef belirlemiş ve hedeflerine ulaşmak için belli bir plan dâhilinde hareket etmişlerdir. Bu bağlamda Arap gramerinin anlaşılmasının gaye edinen çalışmaların bir kısmının özet, bir kısmının vasat ve diğer kısmının ise mufassal olduğu görülmektedir.

Eserlerini özet olarak yazan âlimlerin hedefi, önemli bilgileri kısa bir zaman muhataba aktarmaktır. Nitekim bu eserler bazı dil kaidelerini içermekte olup, öğrenciler bu kaideler sayesinde önlerine gelen Arapça metinlerini hatasız bir şekilde okumaktadırlar. Bu özet mahiyetindeki çalışmalara *el-'Avâmil, el-Unmûzec, el-Elfiyye, el-Kâfiye, el-Lubâb, el-Cumel, Katur'n-Nedâ* ve *el-Muğnî* gibi eserler örnek verilebilir.

Çârperdî, mezkûr eserinde nahiv konularını işlerken kendinden önceki âlimlerden büyük ölçüde etkilenmiştir. Bu bağlamda o, *el-Muğnî*'sini telif ederken özellikle Zemahşerî'nin *el-Unmûzec* adlı eserinin tasnif üslubuna tabi olmuş ve risalesini Zemahşerî'nin tasnifinde olduğu gibi isimler, fiiller ve harfler ana başlıkları ve bunların alt başlıklarından oluşacak şekilde tertip etmiştir. Bu bakımdan Çârperdî'nin *el-Muğnî* adlı eseri için Zemahşerî'nin *el-Unmûzec*'inin yeniden dizaynı da denebilmektedir. Buna rağmen Çârperdî, nahve dair konuları kendine has bir üslupla yazmayı başararak bazı konuların sıralamasında ve *el-Unmûzec'de* yer almayan terhîm ve mendûb gibi konuların eserde yer verilmesinde ondan ayrılmış ve eserine özgünlük katmıştır.[26] Zemahşerî, *el-Unmûzec*'inde çoğu yerde terimlerin tarifinden ziyade onların nasıl olması gerektiğini ifade etmiş ve özet ifadelerle yetinmiştir. Müellif ise mezkûr eserinde geçen terimlerin neredeyse hepsinin tanımını yapmakta ve Zemahşerî'ye nisbeten tanımlarını daha geniş tutmaktadır. Örneğin Zemahşerî, kelimenin tanımını الكلمة مفردٌ "kelime müfreddir" şeklinde verirken[27] Çârperdî, dilcilerin الكلمة لفظ وضع لمعنى مفرد "kelime müfred mana için vazedilen bir lafızdır" şeklindeki meşhur tanımını tercih etmiştir.[28] Buna rağmen Çârperdî, genellikle tanımlarında ihtilaflı konulardan kaçınmaya ve tanımlarını kısa tutmaya gayret etmiştir. Onun bu üslubu eserinin hepsinde hâkimdir. Zira o, ihtilaflı konulara ya hiç değinmemiş ya da çok kısa bir şekilde işaret etmekle yetinmiştir. Buna ilaveten Çârperdî'nin bu eseri veciz olmasına rağmen neredeyse nahiv ilmi açısından gerekli olan bütün bilgileri içermektedir.[29]

[23] Çârperdî, **el-Muğnî**, s. 24–34.
[24] Çârperdî, **el-Muğnî**, s. 35–43.
[25] Çârperdî, **el-Muğnî**, s. 44–69.
[26] Çârperdî, **el-Muğnî**, s. 11.
[27] ez-Zemahşerî, **el-Unmûzec**, s.15.
[28] Çârperdî, **el-Muğnî**, s. 3.
[29] Mehmet Edip Çağmar, **Arap Belâgatında Te'kîd**, (Basılmamış Doktora Tezi**),** Harran Üniversitesi, SBE., Şanlıurfa, 2003, s.82–83.

1.3.3. Tanımlar Açısından el-Muğnî fî 'İlmi'n-Nahv

Bütün ilimlerde olduğu gibi nahiv ilminde de tanımlar büyük bir önem taşımaktadır. Bu da öğrencilerin faydası olmayan şeylerle ilgilenmesini engellemekte ve talebenin hedefine daha kolay ve hızlı ulaşmasını sağlamaktadır. Çârperdî, eserinin talebeler tarafından kolay ezberlenmesi için mümkün olduğu kadar tanımlarını kısa tutmaya çalışmıştır. O, bu tanımlarıyla çok önemli bilgileri ortaya koymuştur. Zira bütün ilimlerde tariflerin kapsayıcı olması gerekmektedir. Çârperdî'nin *el-Muğnî fî 'İlmi'n-Nahv* adlı eserinin baştan sona incelenmesi neticesinde eserdeki tanımların büyük kısmının isim bâbıyla alakalı olduğu anlaşılmıştır. Bu kısımda yer alan bazı tanım örneklerine aşağıdaki şekilde yer verilmiştir:

Çârperdî, kelimenin tanımını şu cümlelerle izah etmektedir: الكلمة لفظ وضع لمعنى مفرد. "Kelime müfred mana için vazedilmiş bir lafızdır"[30] O, bu tanımıyla bazı âlimlerden ayrılmıştır. Zira bütün âlimler kelimeyi aynı şekilde tarif etmemiştir. Örneğin Zemahşerî *el-Unmûzec*'inde kelimeyi (الكلمة مفردٌ) "Kelime müfreddir" şeklinde tanımlamışken[31] İbn Hişam el-Ensârî (ö.761/1359) ise, *Katru'n-Nedâ ve Bellu's-Sadâ* adlı eserinde kelimenin tanımını الكلمة قول مفرد "Kelime müfred bir kavildir" şeklinde vermiştir.[32] Görüldüğü gibi Zemahşerî, kelimenin tarifinde lafız, delâlet, mana ve vaz kayıtlarını zikretmemiştir. İbn Hişam ise lafız kelimesinin yerine kavl sözcüğünü tercih etmiştir. Bu tanımların tüm özellik ve incelikleri mezkûr eserlerin şerhlerinde detaylı bir şekilde zikredilmiştir.

Çârperdî, kelâmı tarif ederken Zemahşerî'nin kelâm tanımını olduğu gibi almıştır. Nitekim o, kelâmı şöyle tanımlıyor: الكلام مؤلف إما من إسمين أسند أحدهما إلى الآخر وإما من فعل وإسم. "Kelâm birinin diğerine isnad edildiği iki isim veya aynı şekildeki bir isim ve bir fiilden oluşmaktadır."[33] Buna mukabil İbnu'l-Hâcib ise, kelâmın tanımını şu veciz ifadeyle vermektedir: الكلام ما تضمن كلمتين بالإسناد "Kelam, bir birine isnad edilmiş iki kelimeyi barındıran bir göstergedir."[34] Bu tanımları karşılaştırdığımızda İbnu'l-Hâcib'in tanımının ilimde önemli bir seviyede olup, ilmi bir derinliği elde etmiş kişiler için, Çârperdî'nin tanımının ise özellikle nahiv ilmine yeni başlayanlar için olduğu görülecektir. Çârperdî'nin burada örnek olarak verilen kelime ve kelâm tanımları risalesindeki diğer tanımların özelliklerini de vermektedir. Nitekim onun diğer tanımları da bu şekilde veciz ve anlaşılır bir hüviyete sahiptir. Bunun sebebi ise yukarıda da değinildiği gibi onun eğitimdeki muhatap kitlesidir.

Çârperdî, kelime ve kelâm tanımlarını bitirdikten sonra ismin tanım ve özelliklerine geçmektedir. O, ismin tanımını şu maddelerle açıklamaktadır: الاسمُ ما دلَّ على معنىً في نفسه غير مُقترِنٍ باحد الازمنة الثلاثة "İsim, kendi başına bir anlam ifade eden ve üç zamandan birine delalet etmeyen bir kelimedir."[35] Müellif, ismin özelliklerini de şu beş maddeyle açıklamaktadır: İsim, ondan söz edilebilen, harf-i cer alabilen, izafette yer alabilen, tenvin alabilen ve marife olabilen kelimedir.[36] Daha önce Çârperdî'nin, risalesinde mümkün mertebe ihtilaflı konulardan uzak durduğu söylenmişti. Onun bu özelliği yukarıda dile getirdiği ismin özelliklerinde de görülmektedir. Zira kendisi ismin

[30] Çârperdî, **el-Muğnî**, s. 3.
[31] ez-Zemahşerî, **el-Unmûzec**, s.15.
[32] İbn Hişam, Ebu Muhammed Abdullah Cemaluddin el-Ensârî, **Şerhu Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sadâ**, Daru'l-'Asîmî, yy Tarih Yok. s. 4.
[33] Çârperdî, **el-Muğnî**, s. 3.
İbnu'l-Hâcib, **el-Kâfiye fî 'İlmi'n-Nahv ve'ş-Şâfiye fî 'İlmeyi's-Sarf ve'l-Hatt**, (Thk: Salih Abdulazîm), Kahire, 2010, s. 11.
[35] Çârperdî, **el-Muğnî**, s. 3.
[36] Çârperdî, **el-Muğnî**, s. 3.

özelliklerini sayarken أضيف kavramını kullanmıştır.[37] Dikkat edilirse "bu kavram izafette yer alabilen" şeklinde tercüme edildi. Nitekim bazı dilciler ismin özelliklerini sayarken onun muzaf, bazıları da buna müzafun ileyh olabilmesini de eklemiştir. Muhtemelen o, bu ihtilaftan uzak durmak adına böyle bir kavram tercih etmiştir.[38] Zemahşerî ise *el-Unmûzec*'inde ismin tarifinden ziyade sadece onun özelliklerine yer vermiştir.[39]

Çârperdî, *el-Muğnî*'sinde i'râb tanımını şu veciz kelimelerle yapmaktadır: الإعراب إختلاف آخر الكلمة بإختلاف العوامل "İ'râb, âmillerin değişmesiyle kelimenin sonunda oluşan değişimdir."[40] Çârperdî, bu tanımdan sonra değişime uğrayan kelimedeki i'râb göstergesinin hareke ve harf örneklerine yer vermektedir. O, takdirî i'râbın sadece harekeyle olduğunu ve harfle olmadığı görüşünü benimsediğinden dolayı İbnu'l-Hâcib'in dile getirdiği "harfle olan takdiri i'râb" kısmına yer vermemiştir. Meylânî de Şerhu'l-Muğnî'de hocasını desteklemiş ve Zemahşerî'nin böyle bir görüşe iltifat dahi etmemesini savunmuştur.[41]

Çârperdî, *el-Muğnî*'sinde muhatap kitleyi dikkate aldığından imkân ölçüsünde nahiv terimlerini tarif ederek özelliklerini gayet kolay bir üslupla anlatmaya gayret etmiştir. Fakat müellif, nadiren de olsa bazı terimleri tarif etmek yerine onların özelliklerini zikretmiştir. Örneğin o, mansûbât bölümünde mef'ûlun fih dışındaki bütün mef'ûllerin tanımını verirken mef'ûlun fihe ise وهو ظرف الزمان والمكان "Mef'ûlu fih zarfı zaman ve zarfı mekândır" şeklinde değinmektedir. Müellif, burada tanım vermek yerine onun kısımlarını dile getirmiştir. Çârperdî, daha sonra bu zarfları müphem ve mu'ayyen olmak üzere ikiye ayırmış ve mef'ulün fih ile zarfların ilişkisine değinerek bu konuda örnekler vermiştir.[42]

Çârperdî, fiil bölümünde aynen isim bölümünde olduğu gibi önce fiilleri saymış daha sonra onları tarif etmiştir. Ancak müellif isim bölümünde yaptığı gibi burada da bütün fiillerin tanımını vermek yerine bazılarının tanımını vermiş diğerlerini ise çeşit ve özellikleriyle zikretmeye çalışmıştır. Bu bağlamda o, fiil bölümünde ef'âl-i kulûb, nâkıs ve te'accub fiillerinin tariflerinden ziyade onların sayıları, özellikleri ve bina şartlarını dillendirmiştir. Bundan sonra o, harfler bölümüne geçmiş ve Arap dilinde yer alan mana harfleri hakkında bilgi vermiştir.[43]

1.3.4. Ta'liller Açısından *el-Muğnî fî 'İlmi'n-Nahv*

Çârperdî'nin, nahiv ile ilgili illetleri tıpkı tarifleri gibi gayet kısa ve öz ifadelerden oluşmaktadır. Örneğin o, gayr-ı munsarif isimler hakkında bilgi verirken şöyle demektir: وهو الذى منع الجر والتنوين عنه ويفتح فى موضع الجر. "Gayr-ı munsarif isim, cer durumunda fetha alan kesre ve tenvinden engellenen isimdir."[44] Çârperdî, isimlerin gayr-ı munsarif olma sebeplerinin dokuz adet olduğunu belirtmiş ve onları saymıştır. O, bu sebepler arasında Arapça kökenli olmayan isimleri de sayarken bunlar arasında bir istisna yaparak şöyle demektedir: إلا ما كان على ثلاثة أحرف ساكن الوسط كنوح ولوط فإن فيه مذهبين الصرف لخفته ومنع الصرف لحصول السببين فيه. "Nûh ve Lût gibi orta harfi sakin ve yapısı üç harf üzerine bina edilmiş isimler bu hükmün dışındadır. Bu gibi isimlerde iki görüş vardır: Birincisi telaffuz kolaylığından

[37] Çârperdî, **el-Muğnî**, s. 3.
[38] Detaylı bilgi için bkz. el-Meylânî, Muhammed b. Abdirrahîm el-'Umerî, **Şerhu'l-Muğnî**, Salah Bilici Yayınları, İstanbul Tarih Yok. s. 6; Radiyyuddîn Muhammed el-Esterâbâdî, **Şerhu'r-Radî li Kâfiyeti İbni'l-Hâcib**, (Thk: Hasan Hifzi-Yahya Beşir Mustafa), Riyad,1966, s. 37.
[39] ez-Zemahşerî, **el-Unmûzec**, s.15.
[40] Çârperdî, **el-Muğnî**, s. 5.
[41] el-Meylânî, **Şerhu'l-Muğnî**, s.9.
[42] Çârperdî, **el-Muğnî**, s. 11.
[43] Çârperdî, **el-Muğnî**, s. 39-43.
[44] Çârperdî, **el-Muğnî**, s. 4.

dolayı bunların munsarif olduğu, diğeri de gayr-i munsariflikle ilgili iki gerekçeye sahip oldukları için bunların gayr-i munsarif olduğudur."[45] Çârperdî, daha sonra gayr-i munsarif özel isimlerin munsarif yapılma durumuna şöyle değinmektedir: Bütün gayr-i munsarif özel isimler, genellikle nekra kılınmasıyla özel isim olma işlevini kaybettiğinden dolayı munsarif olur. Çârperdî, özel bir ismin nekra kılınmasını ise başına رب kelimesinin getirilmesiyle mümkün olduğunu söylemekte ve bunun örneğini إسماعيل kelimesinin başına رب lafzını getirerek رب إسماعيل şeklinde vermektedir.[46] Zira bu durumdaki إسماعيل kelimesi, artık özel bir isim olmayıp belirli bir erkeğe delalet etmek yerine onunla bu ismi taşıyan bütün İsmailler ifade edilmektedir. Çârperdî, daha sonra bu yöntemin ancak özel ismin kelimenin gayr-i munsarif olmasında bir etkiye sahip olduğu sözcüklerle sınırlı olduğunu yani bunun her yerde geçerli olmadığını söylemektedir. Müellif, özel ismin kelimenin gayr-i munsarif olmasında bir etkiye sahip olmadığı durumlarda ise onun nekra kılınmasının gayr-i munsarif olmasına mani olmadığını belirtmektedir. Müellif bunun örneğini ise bir adamın مساجد veya حمراء gibi sözcüklerle isimlendirilmesi şeklindeki sözcüklerle vermektedir.[47] Nitekim مساجد kelimesi, munteha'l-cumû' formunda olduğu ve حمراء sözcüğü de elif-i memdûdeyi barındırdığı için gayr-i munsarif olmuşlar. Zira bu her iki husus Araplar tarafından bir sözcüğün gayr-i munsarif olması için yeterli görülmüş ve her biri iki illet olarak kabul edilmiştir. Dolayısıyla başka bir gerekçeye ihtiyaçları bulunmamaktadır. Nitekim özel isim olarak kullanılan bu isimlerin, nekra olmaları durumunda onlarda iki illet yerine geçen bir illet bulunmaktadır.

1.3.5. Örnekler Açısından el-Muğnî fî 'İlmi'n-Nahv

Çârperdî'nin, *el-Muğnî*sinde verilen örnekler araştırıldığında bunların genel olarak klasik nahiv kitaplarındaki örneklerden oluştuğu anlaşılacaktır. Söz konusu örneklerin incelenmesi neticesinde onların gayet tafsilatlı açık ve nahiv ilminin gayesine ve konusuna uygun bir biçimde verildiği görülmüştür. Müellif hemen hemen *el-Muğnî*deki bütün konular için örnek getirmiştir. Çârperdî, örnek getirme konusunda da Zemahşerî'nin *el-Unmûzec* adlı eserinde uyguladığı üslubu takip ederek örneklerinin başında en çok نحو ve ك lafızlarını kullanmıştır. Çârperdî, *el-Muğnî*sinde kelam konusunu işlerken, kelamın iki isimden oluşmasına زيد قائم iki fiilden oluşmasına ise ضرب زيد örneklerini vermektedir.[48]

Çârperdî'nin örneklerinin başında her zaman yukarıdaki kelimeler yer almamıştır O, bazen örneklerinin başında ikinci tekil şahıs (تقول) ve üçüncü çoğul şahıs (يقولون) kiplerini kullanırken bazen de ولكنْ تقُولُ:..... ،ولا تقولُ: ... كقُوْلِك ve كَقَوْلِهِم şeklindeki ifadelere yer vermektedir.[49] Çârperdî, bu yöntemle eserini tekdüze olmaktan çıkarıp ona çeşitlilik katmaktadır. Çârperdî, *el-Muğnî*sinde bazen sadece örnek vermekle karşısındaki muhatap kitleye önemli bilgiler vermektedir. Örneğin o, mef'ulün bihi tarif ettikten sonra muta'addî olan fiil için ضربت زيدا, أعطيت زيدا درهما ve أعلمت عمرا بكرا فاضلا örneklerini getirmektedir.[50] Aslında o, bu örnekler vasıtasıyla muta'addî olan fiilin aldığı mefulün sayısına göre üç kısma ayrıldığına işaret etmektedir. Hâsılı Çârperdî'nin eserinde yer verdiği örnekler gayet basit ve anlaşılırdır. Dolayısıyla onun bu risalesi nahiv ilmine yeni başlayanlar için genel içeriğiyle olduğu gibi örnekleri açısından da faydalı bir eserdir.

[45] Çârperdî, **el-Muğnî**, s. 6.
[46] Çârperdî, **el-Muğnî**, s. 6.
[47] Çârperdî, **el-Muğnî**, s. 6.
[48] Çârperdî, **el-Muğnî**, s. 3.
[49] el-Muğnî'nin pek çok yerde bu örnekler geçmektedir.
[50] Çârperdî, **el-Muğnî**, s. 9.

1.3.6. İstişhad Açısından el-Muğnî fî 'İlmi'n-Nahv

İstişhâd kelimesi, شَهِدَ fiilinden türemiş bir masdar olup sözlükte "şahit getirmek, şahit göstermek, hazır bulunmak, görmek, öğrenmek, şâhit olmak, haber vermek ve bildirmek" manalarına gelmektedir.[51] Istılahta ise dil bilgisi kurallarını, kelimelerin yapı ve anlamlarını kanıtlamak üzere doğruluğu kesin olan nazım ve nesirden misaller getirmek anlamındadır.[52] Gösterilen örnekler için de (شاهد) tabiri kullanılmaktadır. Çârperdî'nin *el-Muğnî*'si hacimli eserler kategorisinde olmadığı halde, azda olsa o da diğer klasik müellifler gibi bazı kaidelerin ispatı için Kur'ân, Arap şiiri ve mesellerden istişhadda bulunmuştur. O, bu eserinde şahit olarak 38 ayet, 27 şiir ve 2 adet de darbı mesele yer vermiştir. Çârperdî, mezkûr eserinde hadisleri şahid olarak getirmemiştir. Bunun sebebi irdelendiğinde ise muhtemelen o da mansûb olduğu Basra nahiv ekolu gibi hadislerin çoğunun mana ile rivayet edildiğini dolayısıyla hadisleri, şahid olarak kabul etmek bazı dil hatalarına sebep olabilir düşüncesinden hareketle böyle bir karar almıştır.[53]

SONUÇ

Çârperdî, hicri VIII. asrın ortalarında ve IX. asrın başlarında yaşamış İslam âleminin yetiştirdiği önemli dilcilerdendir. Onun, devrin meşhur dil âlimlerinden olan Nâsıruddîn Ebû'l-Hayr el-Beydâvî'nin öğrencisi olması şöhretini daha da artırmıştır. Çârperdî, nahiv, sarf, tefsir, fıkıh ve diğer pek çok ilim dalında önemli eserler kaleme almıştır. Müellifin yazdığı eserler içerisinde öğrenciler arasında meşhur olan ve medreselerde asırlardır okutulan *el-Muğnî fî 'İlmi'n-Nahv* adlı risalesidir. Bu eser, yazıldığı günden bu yana dünyanın birçok yerinde okunmasıyla birlikte daha çok Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde bulunan medreselerde okutulmakta ve öğrenciler tarafından ezberletilmektedir. Çârperdî'nin bu çalışması, Türkiye başta olmak üzere İslam âleminde kendini kanıtlamış bir eserdir. Zira bu eser hedef kitlenin seviyesini güzel bir şekilde tespit ettiği için gayet kolay veciz ve verimli bir içerikle okuyucunun karşısına çıkmaktadır. Müellif neredeyse her konu için verdiği sade ve basit örneklerle öğrencileri gayet memnun etmektedir. O, eserini özellikle sade bir dille yazmış ve zihinlerde şüphe uyandıracak muğlak ifadelerden son derece uzak durmuştur. Dolayısıyla *el-Muğnî* adlı risale nahiv ilmi için temel bir eser olarak kabul edilmiştir.

Bu eser, yazıldığı günden bu yana özellikle şark medrese geleneği tarafından büyük bir beğeni kazanmıştır. Zira medreselerde önemli bir konumda bulunan bu eserin en önemli özelliği harfleri detaylı bir şekilde işlemesidir. Bundan dolayı bu eser medreselerde okutulan kitaplar arasında harf bâbıyla şöhret bulmuş ve bu nedenle ilim ehli tarafından hüsnü kabul görmüştür.

KAYNAKÇA

1. Câmî, Nûruddîn Abdurrahmân b. Nizâmiddîn Ahmed, **el-Fevâ'idu'd-Diyâ'iyye**, Seyda Yayınları, Diyarbakır, 2016.
2. Çağmar, Mehmet Edip, **Arap Belâgatında Te'kîd**, (Basılmamış Doktora Tezi**),** Harran Üniversitesi, S.B.E. Şanlıurfa, 2003.

---

[51] Bkz. el-Fîyrûzâbâdî, Mecduddîn Muhammed b. Ya'kub, **el-Kâmûsu'l-Muhît**, (Thk: Komisyon), Muessesetu'r-Risâle, Beyrût, 2005, s. 292; İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Muhammed b. Mukerrem, **Lisânu'l-'Arab**, (Thk: Amr Ahmed Haydar), Dâru's-Sadr, Beyrût, 2013, III, 238–242; Zebîdî, Ebû'l-Fayd Muhammed Murtadâ, **Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs**, Dâru'l-Hidaye, Beyrût, 1980, VIII, 252-261.

[52] İsmail Durmuş, ''İstişhad'' **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,** Türkiye Diyanet Vakfı yayınları, İstanbul 2001, XXIII, 396; Ahmet Gemi, **el-Mevsılî'nin el-İhtiyâr Adlı Fıkıh Kitabında Geçen Şevâid Beyitlerin Çözümlenmesi**, *Artuklu Akademi: Mardin Artuklu Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, 2015, cilt: II, sayı: 1, s. 59-69

[53] es-Suyutî, Ebû'l-Fadl Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfiî, **el-İktirâh fi Usûli'n-Naḥv ve Cedelih**, (Thk: Mahmûd Fucâl), Dâru'l-Kalem, Dımaşk, 1989, s. 85-86.

3. Çârperdî, Ebû'l-Mekârim Fahruddîn Ahmed b. el-Hasan b. Yûsuf, **el-Muğnî fî 'İlmi'n-Nahv,** Mektebetu Diyarbekir, Diyarbakır, 2012.
4. Durmuş, İsmail, "**İstişhad**", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı yayınları, İstanbul, 2001, ss.396-397.
5. el-Fîyrûzâbâdî, Mecduddîn Muhammed b. Ya'kûb, **el-Kâmûsu'l-Muhît**, (Thk: Komisyon), Muessesetu'r-Risâle, Beyrût, 2005.
6. İbnu'l-Hâcib, **el-Kâfiye fî 'İlmi'n-Nahv ve'ş-Şâfiye fî 'İlmeyi's-Sarf ve'l-Hatt**, (Thk. Salih Abdulazîm), Kahire, 2010.
7. İbn Hişâm Ebu Muhammed Abdullah Cemaluddin el-Ensârî, **Şerhu Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sadâ**, Daru'l-'Asîmî, yy. Tarih Yok.
8. İbnu'l-'İmâd, Ebû'l-Fellâh 'Abdulhay b. Ahmed b. Muhammed es-Sâlihî el-Hanbelî, **Şezerâtu'z-Zeheb fî Ahbâri men Zeheb,** (Thk: 'Abdulkâdir Arnavût, Mahmûd Arnavût), Dâru İbn Kesîr, Dımaşk 1986.
9. İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Muhammed b. Mukerrem, **Lisânu'l-'Arab**, (Thk: 'Amr Ahmed Haydar), Dâru's-Sadr, Beyrût, 2013.
10. İsmail Paşa el-Bağdadî, **Hediyyetu'l-'Ârifîn Esmâu'l-Muellifîn ve Âsâru'l-Musannifîn**, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut 1951.
11. Kahhâle, 'Umer Rıda, **Mu'cemu'l-Muellifîn**, Mektebetu'l-Musennâ, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, Beyrut, 1957.
12. el-Meylânî, Muhammed b. Abdirrahîm el-'Umerî, **Şerhu'l-Muğnî**, Salah Bilici Yayınları, İstanbul, Tarih Yok.
13. es-Subkî, Tâcuddîn, **Tabakâtu'ş-Şâfiiyye el-Kubrâ**, (Thk: M. Muhammed et-Tanâhî, 'Abdulfettâh Muhammed el-Hulv) Beyrut 1992.
14. es-Suyûtî, Ebû'l-Fadl Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr, **Buğyetu'l-Vu'ât fî Tabakâti'l-Luğaviyyîn ve'n-Nuhât**, Dâru İbn Kesîr, Beyrut,1986.
15. ----------, **el-İktirâh fî Usûli'n-Nahv ve Cedelih**, (Thk: Mahmûd Fucâl), Dâru'l-Kalem, Dımaşk, 1989.
16. es-Si'irdî, Molla Halil, **el-Kâmûs's-Sânî fî'n-Nahv ve's-Sarf ve'l-Me'ânî**, (Thk: Hamdî Abdulmecid es-Selefî), Mektebetu Diyarbakır, 2012.
17. Şener, Mehmet, "**Çârperdî**", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı yayınları, İstanbul, 1993, ss. 230-231.
18. Radiyyuddîn Muhammed el-Esterâbâdî, **Şerhu'r-Radî li Kâfiyeti İbni'l-Hâcib**, (Thk: Hasan Hifzi-Yahya Beşir Mustafa), Riyad,1966.
19. Tekin, Ahmet, **İbnu'l-Hâcib İle Molla Halil Es-Si'irdî'nin el-Kâfiye Adlı Eserlerinin Mukayesesi**, Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi, Sayı: III, Ağustos 2018, s. 887-902.
20. Yılmaz, Hacı, **Ali b. Mes'ud b. Mahmûd el-Ferğânî'nin el-Mustevfâ fi'n-Nahv Adlı Eserinde Konuları İşleme Yöntemi, Koyduğu Kurallar ve Ele Aldığı Bazı Nahiv Konuları,** (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, S.B.E. 2008.
21. Zebîdî, Ebû'l-Fayd Muhammed Murtadâ, **Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs**, Dâru'l-Hidaye, Beyrût, 1980.
22. Ziriklî, Hayreddin, **el-A'lâm Kâmûsu't-Terâcim li-Eşheri'r-Ricâl ve'n-Nisâ min'el-'Arab ve'l-Musta'rebîn ve'l-Müsteşrikîn**, Dâru'l-'İlm li'l-Melâyîn, Beyrut 2002.

ATLAS II. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ
TAM METİN BİLDİRİ
15-17 ŞUBAT 2019 Mardin / Türkiye

EVLİLİKTE ALDATMA VAKALARINDA DANIŞMANA SÜRECİ

COUNSELING INFIDELITY CASES IN MARRIAGE

Şahin KESİCİ[1]
Mustafa BALOĞLU[2]
Mehmet MURAT[3]

ÖZET

Evlilik sürecinde görülen en büyük sorunlardan birisi olan aldatma vakaları çiftlerde travmatik bir yaşam olayı olarak algılanmaktadır. Travmatik bir sorun olan aldatma vakalarında bu olaya maruz kalan danışanlara danışmanların yaklaşım tarzları farklılaşmaktadır. Bu çalışmanın amacı; evlilikte aldatma vakaları ile çalışan psikolojik danışmanların danışma sürecini yönetirken dikkat etmesi gereken noktalar hakkında ayrıntılı bilgiler vermektir. Makalede, danışma süreci incinen (aldatılan) ve inciten (aldatan) açısından ele alınarak sistematik bir yaklaşım tarzı oluşturmak amaçlanmaktadır. Bu süreçte öncelikli olarak incinen tarafın nasıl anlaşılacağı üzerinde durulmuştur. Empatik tepki ve dinleme becerilerinin etkili kullanımı açıklanmıştır. Ayrıca danışanların bu sürece devam etmemeleri durumunda daha az zararla yaşamalarına ilişkin tolerans geliştirebilmeleri konularına yer verilmiştir.

Danışana yatırım teorisinden bahsederek hem incinenin hem de incitenin yaşayacağı kayıpların neler olabileceğine dair bir farkındalık geliştirilmeye çalışılmalıdır. Eğer danışan hala affetmeye yönünde bir eğilimde değilse yani aldatma vakası sonrası boşanma gerçekleşecekse incinen danışanın kendi ayakları üzerinde durabilmesi, yani kendisini toparlayabilmesi konuları ele alınmıştır.

Eşiniz sizi aldattı ve siz bunu öğrendiniz. Şu anda aklınızdan ne geçiyor?"sorusuna verilen cevap incinen danışanın bilişsel yapılarını ya da otomatik düşüncelerini tespit etmek için önemlidir. Danışman temel inancı ortaya çıkaracak sorular sorarak süreci yönetmeye çalışabilir. İlaveten danışman incinene döngüsel sorular sorarak hem temel inançta ortaya çıkanlardan hem de döngüsel sorularda orta çıkanlardan aldatma vakalarına dair mitleri ve bilişsel çarpıtmaları tespit ederek tedavi yolunu seçebilir. Aldatma vakaları ile çalışan danışanların en çok zorlandığı konuların başında incinenin yaşadığı duyguları yönetme konusundaki beceri eksikliğidir. İncinen danışan duygularını düzenleme konusunda o kadar fazla zorluklar yaşamaktadır ki, davranışları hem kendisine hem de kendisini sevenlere zarar verebilmektedir. Bu noktada danışman, danışanın duygularına aşırı duyarlı olmalı. Duyguları hızla yakalayabilmeli. Duyguların çok hızlı evirilebileceğini danışanın görmesini sağlamalıdır.

Anahtar Kelimeler: Evlilik Terapisi, Aldatma, Sistemik Yaklaşım, Bilişsel Yaklaşım

ABSTRACT

Infidelity cases, one of the biggest problems in the marriage process, are perceived as a traumatic life event for couples. In the case of a traumatic problem of infidelity, the attitudes of the counselors to the clients exposed to this event may differ. The purpose of this study is to give detailed information about the points that the psychological counselors working with the cases of infidelity in the marriage should pay attention. It is aimed to create a systematic approach by taking the counseling process of infidelity. This process primarily focuses on how the injured

[1]Prof. Dr., N. Erbakan Üniversitesi A. Keleşoğlu Eğitim Fakültesi, sahinkesici@kanya.edu.tr
[2]Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi, baloglu@hotmail.com
[3]Doç. Dr. , Gaziantep Üniversitesi Gaziantep Eğitim Fakültesi, mmurat@gantep.edu.tr

side is understood. Empathic reaction and effective use of listening skills are explained. In addition, if the clients do not continue this process, they will be able to develop tolerance for less damage. It should be tried to develop an awareness of what could be the losses of both the hurt and the incidence by mentioning the investment theory to the client. If the client still does not have a tendency to forgive, the divorce after a case of infidelity will take place, the injured client will be able to stand on his own feet, that is, to recover himself.

Your spouse cheated on you and you learned it, and "What is in your mind right now?". It is important to determine the cognitive structures or automatic thoughts of the injured client. The counselor may try to manage the process by asking questions that will reveal the basic belief. In addition, the consultant can choose the way of treatment by identifying myths and cognitive distortions about the cases of infidelity from those who appear in the basic beliefs as well as those who appear in the basic questions by asking cyclical questions. One of the most challenging problems of clients working with cases of infidelity is the lack of skills to manage the feelings experienced by the injured. The counselee has so much difficulty in regulating his feelings that his behavior can damage both himself and his fans. At this point, the counselor should be hypersensitive to the client's feelings. The counselor must be able to catch emotions quickly. It should enable the client to see that emotions can evolve very quickly.

Keywords: Marriage Therapy, Deception, Systemic Approach, Cognitive Approach

GİRİŞ

Evlilik sürecinde görülen en büyük sorunlardan birisi olan aldatma vakaları çiftlerde travmatik bir yaşam olayı olarak algılanmaktadır. Travmatik bir sorun olan aldatma vakalarında bu olaya maruz kalan danışanlara danışmanların yaklaşım tarzları farklılaşmaktadır. Genel bir ilke olarak, aldatma süreci ile ilgili vakalarda danışmanlar aşırı dikkatli olmalı ve oldukça titiz davranmalıdırlar. Bu çalışmanın amacı evlilikte aldatma vakaları ile çalışan psikolojik danışmanların danışma sürecini yönetirkendikkat etmesi gereken noktalar hakkında ayrıntılı bilgiler vermektir. Makalede, danışma süreci incinen(aldatılan) ve inciten (aldatan) açısından ele alınarak sistematik bir yaklaşım tarzı oluşturmak amaçlanmaktadır.

Evlilikte aldatma vakası çalışan danışmanlar öncelikle incinenin yaşadığı kriz durumunu empatik bir duyarlılıkla anlamaya çalışmalı ve incinenin yaşadığı kaygıyı baş edilebilir bir düzeye hafifletmek ilk amaç olmalıdır. Daha sonra incinenin aldatma vakası hakkındakibilişsel tavırları ortaya çıkartılarak, danışan tarafından farkına varmasına yardım edilmelidir. Bazı danışanlar bu süreçte duygu ve düşünceleri bir birine karıştırmaktadırlar. Bu nedenle, danışanın yani incinen kişinin duygularıda ortaya çıkarılmalıdır. Zira düşünce ortaya çıkarılırken "Eşiniz sizi aldattı ve siz bunu öğrendiniz. Şu anda ne aklınızdan geçiyor?" sorusuna verilen cevap incinen danışanın bilişsel yapılarını ya da otomatik düşüncelerini tespit etmek için önemlidir. Danışman temel inancı ortaya çıkaracak sorular sorarak süreci yönetmeye çalışabilir. İlaveten danışman incinene döngüsel sorular sorarak hem temel inançta ortaya çıkanlardan hemde döngüsel sorularda orta çıkanlardan aldatma vakalarına dair mitleri ve bilişsel çarpıtmaları tespit ederek tedavi yolunu seçebilir. Aldatma vakaları ile çalışan danışanların en çok zorlandığı konuların başında incinenin yaşadığı duyguları yönetme konusundaki beceri eksikliğidir. İncinen danışan duygularını düzenleme konusunda o kadar fazla zorluklar yaşamaktadır ki, davranışları hem kendisine hem de kendisini sevenlere zarar verebilmektedir. Bu noktada danışman, danışanın duygularına aşırı duyarlı olmalı ve duyguları hızlı yakalayabilmelidir. Danışanın duygularının çok hızlı evrilebileceğini ve bu evrilmede en belirgin noktalardan birinin danışanın kendisini suçlama eğilimi olduğunu unutmamalıdır. Aldatma vakalarında duygusal evrilmenin normal olduğunu, yani duyguların yer altı suları gibi nerede uygun bir zemin bulursa o yöne doğru akacağının bilincinde olarak bunun danışan tarafından da fark edilmesi için ona yardım etmelidir.

İncinen duygularının arka planını yani büyük resmi görmediği zaman uğrayabileceği zararlar konusunda farkındalık geliştirilmelidir. İncinen danışanda ilk önce hayal kırıklığı ve olanları kabullenememe sıklıkla görülen belirtilerdir. Bu danışanlar genellikle olanları hak etmediğini düşünür ve daha sonra kendini sorgulamaya ve suçlamaya başlarlar. "Ben ne yaptım da eşim beni aldattı?" ya da "Ne yapmadım da eşim beni aldattı?" gibi sorulara cevap bulmaya çalışırlar. Genellikle, ilk erişilen cevaplar aldatılan danışanın kendine kızması için yeterlidir. Daha sonra yatırım teorisinde olduğu gibi, incinen eş evliliğe yaptığı yatırımın farkındalığına ulaşır. Yaptığı fedakârlıklar ve evliliği yürütmek için verdiği tavizler aklına geldikçe hem kendisine hem de aldatan eşine olan kızgınlığı kartopu gibi büyüyerek baş edilemez boyutlara ulaşabilmektedir. Bu arada kızgınlık duygusu hem kendini hem de eşini suçlamaya evrilir. Bu aşamda, yaşanan duyguların geçiciliği ve zamanla azalacağı konusunda bir farkındalık danışana kazandırılmalı ve umut aşılama ile sürece devam edilmelidir. Ancak, kızgınlık ve suçlama duygusu incinen danışanda zamanla azalmayıp; aksine giderek artıyorsa bu duygular patalojik hale gelebilir. Böyle bir durumda zaman geçirilmeden danışanın bir psikiyatri servisine yönlendirilmesinde fayda olabilir veya zorunluluk haline gelebilir. Evlilikte aldatma vakaları çalışan danışmanların en fazla zorlandıkları durum ise danışanın kızgınlığının intikam duygusuna evrilmesidir. Bu durumda danışman ve incinen danışan arasında duyguları yönetme ve duyguları düzenleme becerisinin oluşmasında sıkı bir işbirliğinin kurulması gerekmektedir. Psikolojik danışman ise intikam duygusunu bilişsel-davranışçı terapinin tekniklerinden yeniden yapılandırmadan yararlanabilir. Bu süreçte danışanlarda farkındalık geliştirmek için danışmanların çok sık kullandığı tekniklerden birisi "Şimdi, sizden eşinizden intikam almaya veya cezalandırmaya çalışırken gerçekte kimi cezalandırdığınızı düşünmenizi istiyorum." cümlesini incinen danışana yöneltmektir. Bu veya benzeri yönlendirmeler sonucu varılan noktada, danışmanın bir ara değerlendirme yapması gerekmektedir. İncinen danışan hala intikam alma konusunda ısrarlı mı? Aldatana olan öfkesi aynı şiddette devam ediyor mu? Öfke ve kızgınlık tepkilerinde gerileme var mı? ve Danışanın eşi ile ilgili değerlendirmelerinde olumlu yönde bir değişim var mıdır?

Danışana yatırım teorisinden bahsederek hem incinenin hem de incitenin yaşayacağı kayıpların neler olabileceğine dair bir farkındalık geliştirilmeye çalışılmalıdır. Eğer danışan hala affetme yönünde bir eğilimde değilse yani aldatma vakası sonrası boşanma gerçekleşecekse incinen danışanın kendi ayakları üzerinde durabilmesi, yani kendisini toparlayabilmesi için gerekli olan beceriler danışanla tespit edilerek, danışan gerçeklik terapisinde olduğu gibi, hayatın gerçekleri ile yüzleştirilip alması gereken sorumluluklar ve kendi ayaklarını üzerinde durabileceği beceriler konusunda bir farkındalık danışana kazandırılmalıdır.

İncinen danışanın kızgınlık duygusunun nefret ve kine dönüşmesi incitenin incitme olayını incinenin en yakın arkadaşı veya en yakın akrabaları (kardeşlerden birisi veya akrabalardan birisi gibi) ile gerçekleşme durumunda görülebilir. Bu noktada danışman danışana olası bir nefret ve kin duygusunun metastas yapmış bir kanser hücresi gibi verebileceği zararlar ve bu duyguların danışanı sürekli kurban ve mağdur olarak kalmasını sağlayabileceği konusunda bir farkındalık geliştirilmelidir.

Evlilikte aldatma vakası çalışan danışmanların en fazla zorlandığı konulardan biriside incitenin sergilediği tutum ve davranışlardır. Özellikle inciten aldatma vakasına ilişkin genelde kendisini ya hiç açmaz ya da aşırı direnç gösterir. Bu durumda danışmanların işi oldukça zorlaşır. Danışmanlar kanıtlarını inciten danışanlara tam ve eksiksiz olarak sunmalıdır. Sonra geri çekilerek onun kanıtlara vereceği karşı tepkileri beklemelidir. Biraz daha çalışılabilir diğer bir durum ise, inciten danışanın kendisini kısmi olarak açmasıdır. Bu noktada danışmanlar inciten danışanın, varsa, tutarsızlıklarını yakalayarak veya felaketleştirme tekniğini uygulayarak kendini açma konusunda bir farkındalık geliştirmesi sağlanabilir. İncitenin kendisini açmasındaki üçüncü durum ise tamamen açılmadır. Danışman bu noktada çok dikkatli olmalıdır. İnciten danışan tamamen kendisini açarken incineni daha fazla manipüle edebilir ve onu kışkırtarak intikam almaya çalışıyor olabilir. Bu gibi durumlarda ise incinen aldatma davranışına

aldatma ile cevap verebilir. Bu nedenle, incitenin davranışlarını ve incitme olayını incinenle kıyastan kaçınarak ve onu suçlamadan paylaşması sağlanmalıdır.

İncitenin kendisini açtıktan sonra yaptığı davranıştan pişmanlık yaşayıp yaşamadığı öğrenilmelidir. Pişmanlık yaşıyor ise pişmanlığını, incinenin kendisini affetmesi için yapması gerekli olan davranışları, bu davranışları eksiksiz olarak yerine getirmeye hazır olduğunu, yıktığı güveni yeniden inşa etmeye hazırlık derecesini gösteren bir yazılı sözleşme yapılmalıdır. Bu sözleşme üç nüshadan oluşmalı ve biri danışmanda diğerleri ise inciten ve incinende kalmalıdır. Evlilikte aldatma vakalarından elde ettiğimiz deneyimlerden çıkardığımız en iyi sonuç, incitenin ve incinenin ne yapacağı ile ilgili bütün ayrıntıların sözleşmede yer almasının gerekliliğidir.

Evlilikte aldatma vakası çalışırken danışmanların en fazla dikkat etmesi gereken ve inciteni yönlendirebilecekleri veya danışma seanslarını sonlandırmak zorunda kalacakları en önemli husus ise patalojik kişilik bozukluğu ve incitenin sürekli incinene zarar verdiği veya verme riski olan durumlardır. Bu noktada danışman zaman kaybetmeden danışanı psikiyatri servisine yönlendirmeli ve bunu resmi yollarla kayıt altına almalıdır.

Sonuç olarak, evlilikte aldatma vakası çalışan danışmanlar hem incinen hem de inciten konusunda duyarlı olmalı; onların hem otamatik düşüncelerini hem de duygularını tespit etmeli ve ona göre bir danışma sürecini yapılandırarak yönetmelidirler. Danışmanlar sürecin hiçbir noktasında acale etmemli ve ilerleme danışanların hızına göre ayarlanmalıdır. Eğer danışma sürecine inciten katılmıyorsa bu danışma süreci evlilikte aldatma vakasının çalışılması değil; bireysel danışmanlıkla ilgili bir vaka çalışmasıdır. Danışman incitenin danışma sürecine katılmasını sağlamaya çaba göstermeli ve inciteni suçlayıcı, yargılayıcı ifadelerden kaçınılmalıdır. Özellikle danışma sürecinde kimin suçlu olduğu değilde çözüm için kimlerin neler yapacağı üzerinde durularak incinen ve inciten danışanlarla ilgi güven inşa edilmelidir. Ayrıca duygusal evrilmeler konusunda hem incitene hem de incinene ayrıntılı bilgiler verilerek farkındalık kazanmaları sağlanmaya çalışılmalıdır.

KAYNAKLAR

1. Dallos, R. & Droper, R. Çev.: Kesici, Ş. & Kiper, C. (2012). *Aile Terapisine Giriş Sistemik Teori ve Uygulama*. Ankara: Nobel Yayınları.
2. Kesici, Ş., Bayrakçı, E. K., Kiper, C. & Mert, A. (2017). *Vaka Örnekleri ile Birlikte Aile Danışmanlığı Kuramları ve Teknikleri.* Ankara: Nobel Yayınları, 4. Baskı.
3. Kesici, Ş., İlgün, E. Mert, A. & Büyükbayraktar, C. G (2017) *Aile Terapisinde Kullanılan Teknikler.* Ankara: Nobel Yayınları, 5. Baskı.
4. Kesici, Ş., Murat, M., Özteke, H. İ. & Baloğlu, M. (2018). Kadınlara Dair Doğru Bilinen Yanlışlar. Malatya: *IKSAD 2. International Conference on Social Sciences*. Tam Metin Kitabı.
5. Murat, M., Ak, M., Baloğlu, M. & Kesici, Ş. (2018) Evlilikle İlgili Mitler. Mardin: *1.Uluslararası IKSAD Sosyal Bilimler Kongresi*. Özet Kitabı.
6. Murat, M., Özteke, H. İ., Baloğlu, M. & Kesici, Ş. (2018). Boşanma Sürecinin Sağlıklı Yönetilmesi. Malatya*: IKSAD 2. International Conference on Social Sciences*. Tam Metin Kitabı.

ATLAS II. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ
TAM METİN BİLDİRİ
15-17 ŞUBAT 2019 Mardin / Türkiye

ÇOCUKLARDA BAŞARISIZLIK: NEDENLERİ VE ÖNLENMESİ
FAILURE IN CHILDREN: REASONS AND PREVENTION

Mehmet MURAT[1]
Şahin KESİCİ[2]
Mustafa BALOĞLU[3]

ÖZET
Bireylerde başarısızlık korkusu durup dururken oluşmaz. Özellikle çocuklarda ergenlik döneminde dâhil olan süreçte başarısızlık korkusu oluşur. Bu dönemde çocuk sürekli olarak ebeveynlerinin, arkadaşlarının ve öğretmenlerinin başarısız olacağını çocuklara sürekli söylemeleri, onları sürekli, tembel, aptal, geri zekâlı, kafası çalışmaz olarak etiketlemeleri ve çocuğunda giderek bu etiketlere inanarak ve kabul ederek hem başarısız olacağını ve kaçınılmaz olarak ta başarısızlığın onun için imkânsız olarak düşünmesi sonucu oluşmaktadır. Bu nedenle çocuk başarı alanları olan okul, işyeri, arkadaş ilişkileri ve özelliklede kendini ifade etme ve kendine güvenme konusunda başarmaktan ve başarısız olmaktan korkar. Bu korku nedeniyle çocuk okul, kariyer ve sportif etkinliklerde yer almaktan ya kaçar ya bu etkinlikleri yapmayı çeşitli bahanelerle erteler veya da hayatının diğer alanlardaki faaliyetleri tamamen yok sayarak sadece bir alanla ilgili çok başarılı olarak diğer alanlardaki başarısızlığını örtmeye çalışabilir. Bazı çocuklarda kendilerine başarısız denilmemesi için aşırı zor görevlere talip olup ve çok çalışıp bak her şeyi yaptım yine olmadı diye kendi kendini teselli etmektedirler. Yani hangi alanlarda başarısız olup hangi alanlarda başarılı olacakları ile ilgili kendi potansiyellerini ve yeterliklerini bilmemektedirler. Bu nedenle bu çalışmanın amacı çocuklardaki başarısızlık korkusunun nasıl oluştuğunu ve bu başarısızlık korkusunu önlemek için ebeveynlere özelliklede anne ve babaya düşen görevlerin neler olduğuna dair tespitler yapmaktır. Bu amaca ulaşabilmek için iki soruya cevap aranacaktır. Birinci soru olarak çocuklar nasıl başarısız oluyorlar ve bu başarısızlık nasıl başarısızlık korkusuna dönüşüyor. İkini soru ise çocuklarda oluşan başarısızlık korkusunu önlemek için ebeveynlerin yapması gerekenler nelerdir? Bu iki soruya cevap bulunması son derece önemlidir. Çünkü bu soruların cevapları çocuklarda başarısızlık korkusunun oluşumunu önlemek için ebeveynler için bir rehber olması açısından önemlidir. Çünkü başarısızlık korkusunun oluşması sürecinde hem ebeveyn tutum ve davranışları hem de çocukların akranları ile olan ilişkileri ve öğretmen tutum ve davranışları önemlidir. Yani çocukta başarısızlık korkusu oluşuyorsa ve bu korku çocuğun bütün yaşamını etkiliyorsa, uzmanlarında çocuklarda başarısızlık korkusunun oluşmaması için sistematik çalışması gereklidir. Yani hem öğrenci hem öğretmen hem de ebeveynlerin ne yapacakları ne yapmayacaklarını tespit etmelidirler.

Anahtar Kelimeler: Başarısızlık, Başarısızlık Korkusu Ve Ebeveyn Tutumları.

ABSTRACT
The fear of failure does not accidentally occur in individuals. The fear of failure especially among children occurs during adolescence. During this period, parents, friends and teachers constantly labels children as lazy, stupid, idiotic, headless, by believing these labels on children. For this reason, the child becomes afraid of achievement and fails in terms of school, workplace, friendship and self-expression and self-reliance. Due to this fear, the child cannot either take part in school, career and sporting activities or postpone doing these activities with various

[1]Doç. Dr. , Gaziantep Üniversitesi Gaziantep Eğitim Fakültesi, mmurat@gantep.edu.tr
[2]Prof. Dr., N. Erbakan Üniversitesi A. Keleşoğlu Eğitim Fakültesi, sahinkesici@kanya.edu.tr
[3]Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi, baloglu@hotmail.com

excuses or try to cover up the failure of his / her life. Some children do not want to be called unsuccessful because they are hard-working and believe that they did everything to comfort themselves. In other words, they do not know their potentials and competences in which areas they will succeed or not. The purpose of this study is to determine how the fear of failure in children is formed and what the duties of parents, especially parents, to prevent fear of failure are. To reach this goal, two questions were answered. The first question is how children fail and how this failure turns into a fear of failure. The second question is what parents have to do to prevent the fear of failure in children. It is extremely important to find answers to these two questions because the answers are important as a guide for parents to prevent the occurrence of fear of failure in children. Therefore, experts in child development should become involved in preventing the fear of failure in children, and experts in child development should assist students and teachers in terms of preventing and intervening in the fear of failure.

In other words, both students and teachers should determine what to do and what to do.

Key Words: Failure, Fear Of Failure And Parental Attitudes.

GİRİŞ

Bir kısım ebeveynlerin, çocuklardan beklentileri ve çocuklarına yönelik oluşturdukları hedefler, çocukların yetenek ve potansiyellerinin çok üzerinde olabilmektedir. Tabiki bu durum bütün aileler için söz konusu değildir. Bu tür anne babalar çocukları bu hedefleri ve zor işleri başarırlarsa sevgi ve şefkatlerini onlara göstereceklerini belirtmektedirler. Yani sevgi ve şefkatlerini koşula bağlamaktadırlar. Anne babaların başarı odaklı, koşullu sevgileri çocukların başarısızlık nedenlerinden birisidir. Çünkü bu aşamada ebeveynler hedefleri ve görevleri çocuğa göre değil de kendi istek ve beklentisine göre oluşturup çevrenin söyleyeceklerinden kurtulma yoluna gitmektedir. Halbuki ebeveynler çocuğa dair hedefleri oluştururken çocukla birlikte hareket etmelidirler. Bu konuda yardım gerekliyse bu yardım çocuğu çok iyi tanıyan öğretmenlerinden ve akranlarından istenebilir. Bu planlamayı yaptığımız zaman çocuk görevden kaçmayacak, çaba ve potansiyelini artıracaktır. Ebeveynler çocuğa eğer hedeflerini ve görevlerini başarmakta zorlanırsan bize haber ver hem hedef ve görevlerde esneklik yapabiliriz hem de gerekli olan ve zorlandığın alanlarda sana yardım edecek birilerini bulabiliriz diyerek çocuğa sosyal destek verebilirler. Aynı zamanda ebeveynler çocuklarına hedeflerini ve zor işleri gerçekleştirme anlarını takip ederek cesaret vermelidirler. Cesaret verirken cesaretin altını doldurmak önemlidir. Çünkü çocuğu olmadık yere gaza getirmek ve başarmadığı halde başarmış gibi göstermek, çocuk için sorun teşkil edebilir. Özellikle çocuklar ailesinin kendisine inanmadığını ve onun üzülmesinden korktuğu için cesaret verdiğini düşünebilirler. Bu düşünce çocuğun motivasyonun önünde önemli bir engel olabilir.

Başarısızlığın oluşması veya başarısızlığın korkuya evrilmesi sürecindeki en büyük aşama ise çocuğun etiketlenmesidir. Özelliklede bu etiketlenmenin çocuğun diğer çocuklarla kıyaslanması ve çocuğun davranışları üzerinden değil de kişiliği üzerinden kıyaslamanın yapılmasıdır. Çocuk kıyaslanırken kişiliği üzerinden kıyaslanması ve etiketlenmesinde ebeveynlerin tercih ettiği kelimeler şaşkınlık verici olabilmektedir. Örneğin ebeveynlerin "sen okulda benim yüzümü bir defa güldür, ben de şu dişimi kırayım". "Nerde o günler, başarı kim sen kimsin?" ifadesi örnek olarak gösterilebilir. Bu durum; hem çocukta küçümseyici yani kusur bulucu ebeveyn tutumlarının oluşmasına hem de etiketlemeye örnek olarak gösterilebilir.

Bununla birlikte ebeveynlerin çocuğa kullandıkları 'senden hiç olmaz. Sen aptal ve geri zekâlının önde gidenisin. Allah herkese IQ yağdırmış sana ise hiç vermemiş. Senin yaptığın ve becerdiğin bir iş var mı? Herkesin oğlu okulun futbol takımına seçilir, sen ise topa bile vuramazsın. Bıktım senin gibi beceriksiz ve pısırık bir çocuktan. Herkesin çocuğu fen veya en kötü Anadolu Lisesi kazanır. Ya sen hangi sınava girdinde başardım. Sürekli boynumu büktün. Herkes çocuklarının başarılarından bahsederken ben ağzımı bile açamıyorum. Yer yarılsa da yerin içine girsem

bunları duymasam. Senden utanıyorum. Sen benim utanç kaynağımsın' gibi söylem ve ifadeler başarısızlığın oluşumunda en anahtar kavram olan etiketlemeye örnektir. Aynı zamanda ebeveynlerin çocuğa göstermemeleri gereken küçümseyici-kusur bulucu ve sömürücü istismar edici ebeveynlik tutumlarının gösterildiği örneklerdir. Bu tutumlar ve etiketlemeye sürekli maruz kalan çocuklarda ya kaçma ya da ebeveynlerin göstereceği öfkeye maruz kalmaktan kurtulmak için görevi istemeyerek yapmak, sürekli görevle meşgul olmak ve sonucunda hiçbir şey yapamama durumu söz konusu olabilir. Eğer çocuklar görevden kaçıyorlar ve sürekli görevi erteliyorlarsa, görevin yapılması için göreve başlaması gerektiği konusunda çocuğa cesaret verilmelidir. Çocuğun görevi yarıda bırakmaması için görevin zor, ilgi çekmeyen ve can sıkıntısına yol açan bir konuda olabileceği konularında bilgi verilerek farkındalık kazandırılmaya çalışılmalıdır. Bunların yanında sabırla, sebatla ve azimle başarılı olabileceği söylenmelidir. Bazen çocuk başarısız olduğuna üzülerek ve kendini etiketleyerek yanımıza gelebilir. Bu nokta da çocuğa yardımcı olunurken çocuğun ilgilerini, yeteneklerini ve ayrıca ders çalışma yöntem ve tekniklerini bilip bilmediğine de bakılmalıdır. En önemlisi; çocuğun kendisini doğru bir şekilde tanıması ve ebeveynlerin çocuk hakkındaki kanaatlerinin çocuğa dayandırılması gerekmektedir. Eğer çocuğun ve çevresinin kendisini tanımasında sorun var ise çocukta öğrenilmiş çaresizlik gelişebilir. Bu durumda profesyonel yardım alınmalıdır.

KAYNAKLAR

1. Dallos, R. ve Droper, R. Çev.: Kesici, Ş. ve Kiper, C. (2012). *Aile Terapisine Giriş Sistemik Teori ve Uygulama*. Ankara: Nobel Yayınları.
2. Kesici, Ş. Baloğlu, M. Ak, M. ve Murat, M. (2018). Aile ve Çocuk Eğitimi ile İlgili Mitler. Mardin: *1.Uluslararası IKSAD Sosyal Bilimler Kongresi*, Özet Kitabı.
3. Kesici, Ş. Baloğlu, M. Özteke, H. İ. ve Murat, M. (2018). Çocuğum Mükemmel Olmalı mı Malatya: *1. Uluslararası Battalgazi Multi Disipliner Çalışmalar Kongresi*, Tam Metin Kitabı, Cilt II.
4. Kesici, Ş. Bayrakçı, E. K. Kiper, C. ve Mert, A. (2017). *Vaka Örnekleri ile Birlikte Aile Danışmanlığı Kuramları ve Teknikleri.* Ankara: Nobel Yayınları, 4. Baskı.
5. Kesici, Ş. İlgün, E. Mert, A. ve Büyükbayraktar, C. G (2017) *Aile Terapisinde Kullanılan Teknikler*. Ankara: Nobel Yayınları, 5. Baskı.
6. Yalçın, B. Ak, M. Kavaklı, M. ve Kesici, Ş. (2019). *Çocuğum Bağımlı Olmasın.* Ankara: Nobel Yayınları, 1. Baskı.

ATLAS II. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ
TAM METİN BİLDİRİ
15-17 ŞUBAT 2019 Mardin / Türkiye

KÜBLER ROSS'UN YAS AŞAMALARININ KÜLTÜRÜMÜZ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

EVALUATION OF MOURNING STAGES IN TERMS OF OUR CULTURE

Mustafa BALOĞLU[1]
Şahin KESİCİ[2]
Mehmet MURAT[3]

ÖZET

İnsanlar kendilerine yakın hissettikleri kimseleri ölüm karşısında kaybettikleri zaman doğal bir tepki olarak yas yaşarlar. Her bir bireyin yası tecrübe etmesi biyolojik, psikolojik ve sosyal özelliklerine bağlı olarak farklılaşacaktır. İnsanlardan bazısı yası diğerlerine kıyasla daha çabuk ve sorunsuz atlatabilirken; kendilerini daha hızlı toparlar; ölen kişi ile ilgili duygularını düzenler ve ölüme anlamlandırıp yası kabullenerek dünyaya umutla bakmaya başlar. Buna karşın, bazı insanlar ölümü anlamlandırmada ve kabullenmede daha fazla zorluk yaşayabilirler. Bu gruptaki kişiler inkâr mekanizmasını devreye sokmakla bir türlü kendilerini toparlayamazlar. Yaşadıkları uyum zorluklarının derecesine göre günlük yaşam fonksiyonları sekteye uğrayabilir. Hatta ölümle ilgili duygular yaşam kalitesini düşürmekle kalmayıp klinik umutsuzluk ve depresyon belirtileri gözlenebilir. Bu çalışmada; KüblerRoss terminal hastaların ve onların yakınlarının hangi duygusal aşamalardan geçtiklerine ilişkin görüşlerine yer verilmiştir. KüblerRoss'un beş aşamalı yas modeli üzerinde durulmuştur.

Ross'un formül üze ettiği bu yas aşamaları: inkar/şok, öfke, pazarlık, depresyon, kabul ve umut aşılama olarak sınıflandırılmıştır. İlerleyen yıllarda bu aşamaların evrenselliği veya değişik kültürlerde yansımaları yoğun olarak incelenmiştir. Yas aşamaların hem farklı kültürlerde hem de aynı kültür içinde yaşayan bireyler arasında farklı tecrübe edilmesi ile ilgili zengin bir alan yazın ortaya çıkmıştır. Ayırca, Ross'un yas aşamalarının da değişmez bir sıra izlemediği aksine bireylerin yas dönemlerinde bu aşamalar arasında ileri-geri hareket ederek gelgitler yaşayabildikleri de ortaya konmuştur. Bu çalışmanın amacı kültürümüzde KüblerRoss'un yas aşamalarının nasıl yaşandığı ve danışanların bu aşamalara nasıl tepkiler gösterdiğini tespit etmek ve ileride bu konu ile ilgili yapılacak çalışmalara zemin hazırlamaktır. Bu çalışmada ortaya konulan görüşler tamamıyla yas danışmanlığı uygulamalarına dayanmaktadır. Ross'un görüşleri Türk Kültürü açısından değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Yas Danışmanlığı, Külür, Ross'un Beş Aşaması

ABSTRACT

People express a natural reaction when someone dies whom they feel close. Each individual's experience of mourning will vary depending on his / her biological, psychological and social characteristics. Some people are able to cope with more quickly and smoothly than others; collect themselves faster; organizes his feelings about the deceased person and starts to look at the world with hope. However, some people may have more difficulty in acceptance of death. People in this group cannot recover themselves because of the denial mechanism. Depending on the degree of adaptation difficulties, daily life functions may be disrupted. Emotions related to death may not only reduce the quality of life, but also increase clinical symptoms of hopelessness and depression. In this study, the opinions of Kübler Ross terminal patients and their relatives on the emotional stages are discussed. Kübler Ross's five-stage mourning model is emphasized.

[1]Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi, baloglu@hotmail.com
[2]Prof. Dr., N. Erbakan Üniversitesi A. Keleşoğlu Eğitim Fakültesi, sahinkesici@kanya.edu.tr
[3]Doç. Dr. , Gaziantep Üniversitesi Gaziantep Eğitim Fakültesi, mmurat@gantep.edu.tr

These mourning stages on Ross's formula are classified as denial / shock, anger, bargaining, depression, admission and hope. In the following years, the universality of these stages or their reflections in different cultures has been extensively studied. A rich field of literature has emerged in terms of experiencing different stages of mourning stages between different cultures and individuals living in the same culture. The aim of this study is to determine how Kübler Ross is experienced the mourning stages of our culture and how the clients reacted to these stages and to prepare the groundwork for future studies. The views expressed in this study are based entirely on mourning counseling. Ross's views were evaluated in terms of Turkish culture.

Keywords: Mourning Counseling, Culture, Five Stages Of Ross,

GİRİŞ

İnsanlar kendilerine yakın hissettikleri kimseleri ölüm karşısında kaybettikleri zaman doğal bir tepki olarak yas yaşarlar. Her bir bireyin yası tecrübe etmesi biyo-psiko-sosyal özelliklerine bağlı olarak farklılaşacaktır. İnsanlardan bazısı yası diğerlerine kıyasla daha çabuk ve sorunsuz atlatabilirken; kendilerini daha hızlı toparlar; ölen kişi ile ilgili duygularını düzenler ve ölüme anlamlandırıp yası kabullenerek dünyaya umutla bakmaya başlar. Buna karşın,bazı insanlarölümü anlamlandırmada ve/veyakabullenmede daha fazla zorluk yaşayabilirler. Bu gruptaki kişiler inkâr mekanizmasını devreye sokmakla bir türlü kendilerini toparlayamazlar. Yaşadıkları uyum zorluklarının derecesine göre günlük yaşam fonksiyonları sekteye uğrayabilir. Hatta ölümle ilgili duygular yaşam kalitesini düşürmekle kalmayıp klinik umutsuzluk ve depresyon belirtileri gözlenebilir.

Ölümcül hastalarla çalışmaları sonunda Kübler Ross terminal hastaların ve onların yakınlarının belirli ortak duygusal aşamalardan geçtiğini gözlemlemiştir. Daha sonraları bu duygusal aşamaları formülüze ederek beş aşamalı bir yas modeli ortaya koymuştur. Ross'un formülüze ettiği bu yas aşamaları **inkar/şok, öfke, pazarlık, depresyon, kabul ve umut aşılama** olarak sınıflandırılmıştır. İlerleyen yıllarda bu aşamaların evrenselliği veya değişik kültürlerde yansımaları yoğun olarak incelenmiştir. Yas aşamaların hem farklı kültürlerde hem de aynı kültür içinde yaşayan bireyler arasında farklı tecrübe edilmesi ile ilgili zengin bir alan yazın ortaya çıkmıştır. Ayırca, Ross'un yas aşamalarının da değişmez bir sıra izlemediği aksine bireylerin yas dönemlerinde bu aşamalar arasında ileri-geri hareket ederek gelgitler yaşayabildikleri de ortaya konmuştur. Bu çalışmanın amacı; kültürümüzde Kübler Ross'un yas aşamalarının nasıl yaşandığı ve danışanların bu aşamalara nasıl tepkiler gösterdiğini tespit etmek ve ileride bu konu ile ilgili yapılacak çalışmalara zemin hazırlamaktır. Bu çalışmada ortaya konulan görüşler tamamıyla yas danışmanlığı uygulamalarına dayanmaktadır.

Ross'un ilk yas aşaması olan inkâr/şokun kültürümüzde alan yazınında belirtilenden daha farklı yaşandığı gözlemlenmiştir. Bu farklılığın sebeplerinden en önemlilerinden birisi kültürümüzde **ölüm olgusunun anlamlandırılma şeklidir**. Ölüm olayını inkâr etmek, ölen kişinin öldüğünü kabullenmemek ya da ölüm sonrası aşırı tepkiler vermek toplumda Yaratıcıya isyan ve itaatsizlik olarak algılanabilmektedir. Ölen kişinin ardından yas sürecini yoğun olarak yaşayanların profesyonel destek almasının gerekliliği konusunda anlayış gelişmemiştir. Bu gibi durumlarda danışan suçlanıp isyankâr olarak etiketlenebilmektedir. Şok tepkisi dolayısıyla bir yakının ölümü sonrasında katatonik olup gözyaşı dökemeyen bir kişi çevresi tarafından olaya hiç üzülmemiş-duyarsız bir kişi olarak dahi yanlış etiketlenebilmektedir. Kişiden kişiye değişkenlik göstermekle birlikte dışarıdan en net gözlemlenebilen yas aşamalarından biri olan inkar/şokun belirtilerinin yas yaşayan kişinin yakın çevresi tarafından bilinmesi önemlidir. Ayrıca, inkar/şok evresinin geçici olduğu, eğer danışan inkar/şok aşamasından kurtulamaz ise profesyonel yardım alması gerektiği de yas danışmanlığında vurgulanmalıdır.

Yas danışmanlığı konusunda çalışan uzmanlar, dikkatli bir şekilde ve uygun bir zamanda danışanlarakarşı zorlayıcı ama netbir dil kullanarak "Baban/annen/kardeşin

(ablan/çocuğun/oğlun/kızın) öldü" gibi ifadeler ve bu ifadelerin danışan tarafından tekrar edilmesi yoluyla uygulamasını yaparak yardımcı olabilirler. Ancak, danışma seanslarında bu şekilde yüzleştirici bir dil kullanmanın bir takım zorluklaları olacaktır. Bazı danışanlar:

"Bana hiç kimse babamım öldüğünü söyletemez."
"Ben asla böyle bir lafı söylemem."
"O ölmedi."
"Bu ihaneti ona asla yapamam."
Gibi ifadelerle direnç gösterebilirler. İnkâr aşamasını yaşayan veya henüz bu aşamayı geçememiş danışanlar yukarıdaki ifadeler yerine daha çok:

"O uçtu, göç etti, mekan değiştirdi."
"Sonsuzluğa intikal etti."
"Cennette asıl yerini buldu." gibi ifadeler kullanmak eğiliminde olmaktadırlar. Özelliklede küçük yaşlardaki çocuklar:"Babam/annem gitti ama gelecek."gibi ifadeleri kullanırlar. Bu durumlarla karşı karşıya kalındığında danışanla inatlaşmayarak ama ölüm gerçekliğine de vurgu yaparak danışma sürecini devam ettirmek gereklidir. Örneğin, danışan "O göç etti." derken danışmanın yapacağı yansıtmada "O öldü...." şeklinde danışanı zorladan tepki vermesi gereklidir. Danışanın yasın aşamaları konusunda farkındalık düzeyinin arttırılması ile birlikte inkâr ve şok aşamasında yüzleştirici dil kullanımının bu aşamanın geçilmesinde olumlu katkılar sağladığı pratik uygulamalarda rapor edilmektedir. Bununla birlikte, danışan küçük yaşta ise yani çocuklarla yas danışmanlığı yapıldığında, yüzleştirici bir dil kullanmak yerine ölüm olayını somutlaştıracak nesneler yardımıyla çocuğa yaklaşılabilir. Ölen kişi ile ilgili "O artık bizim gibi yemiyor, içmiyor ve nefes almıyor." gibi ifadelerle çocuklarda bir farkındalık geliştirilebilir.

Ülkemizde rapor edilen yas danışmanlığı vakalarında yoğunlukla yasın öfke aşaması dikkat çekmektedir. Gerek yaşadığımız coğrafi bölgenin özellikleri gerekse kültürel kodlarımız temelli olarak öfke olaylar karşısında gösterilen tepkiler açısından ön sıralarda yer almaktadır. Öfke duygusunun yoğunluğu insanın yaşam kalitesini olumsuz yönde etkilemektedir. Özelliklede yas aşamasındaki bireyler aşırı öfkelerini kontrol altına almakta çok zorlanmaktadırlar. Öfke, çok geniş ve ayrıntılı bir konu olduğu için konunun daha iyi anlaşılabilmesi için öfke yani kızgınlığı üç şekilde ele alacağız. Birincisi, danışan ölen kişiyi kurtaramadığı ve yerinde ve zamanında müdahale yapamadığı veya ona gerekli özeni göstermedikleri için sağlık personeli veya bakımdan sorumlu olanlara karşı aşırı kızgınlık gösterebilmektedir. Bu sağlık personeli ve bakımdan sorumlu kişiler en yakınından birisi olsa bile yani annesi, babası, oğlu veya kızı olsa bile kızgınlık devam eder. Ancak, zamanla danışanın öfkesi bir dalganın en yüksek boyuta eriştiği zamana kadar artması ve sonrasında dalganın boyunun azalması gibi öfkesi azalma eğilimi gösterir. Danışan zamanla ölen kişinin ölüm nedeni ile ilgili gerçekçi bilgilere eriştikçe ve sağlık personelinin veya bakımdan sorumlu olan kişilerin ölen kişiyi kurtarma konusundaki çabasını öğrendiğinde onlara karşı öfkesinde azalma olur ve onları suçlamaktan vazgeçmeye başlar. İkincisi, danışanın ölen kişiye karşı öfke beslemesidir. Özellikle de ani gelişen ölümler sonrasında danışan, kendisini yalnız ve çaresiz bıraktığı için ölene karşı aşırı bir öfke geliştirebilir. Bu gibi durumlarda ölen, kendisine iyi bakmadığı ve ailesini yalnız bıraktığı için suçlanmaktadır. Danışan öfke aşamasının ilerleyen dönemlerinde ölen kişi ile ilgili hatıralarını hatırladıkça ve akut bir ölüm yoksa yani kronik bir rahatsızlık sonucu bir ölüm olmuş ise, kızgınlık ve suçlamaktan vazgeçecektir. Öfke aşamasında kültürel farklılıkların en fazla görüldüğü şekil ise üçüncüsü olan Yaratıcıya karşı öfke tepkisidir. Kültürümüzde Yaratıcıya öfkelenmeye hiç iyi bakılmaz ve bu tip tepkiler veren kişiler"asi," "isyankâr," "delirmiş," "çıldırmış," "kafasını bozmuş" veya "şirazesiz" olarak etiketlenebilmektedir. Bu nedenle, kültürümüzde danışan Yaratıcıya kızsa bile öfkesini açıkça ifade etmez ve öfkesini patlamamış bir volkan gibi içinde yaşar. Hatta çoğu vakalarda danışan bu tür bir öfkeyi bastırma yoluyla bilinç dışına itmeye zorlar. Bu noktada uzmanlar, danışanın adalet ihtiyacını hissettiğini ve kendisine asaletsizlik yapıldığını değerlendirdiğinden, bu hisselerin geçici olduğu, eğer bu

duygularda azalma olmazsa profesyonel yardım alması gerektiği konusunda hem danışanın kendisini hem de yakınlarını bilgilendirilmelidir. Danışanın yakınları bilgilendirilmezse, yakınları onu sürekli Tanrıya olan kızgınlığından dolayı hem suçlayacaklar hem de etiketleyerek onunla inatlaşacaklardır. Rapor edilen vakalarda bu tür inatlaşmalardan dolayı danışanın Tanrıya ve onunla inatlaşan kişilere olan kızgınlığının nefret ve kine dönüşebildiği ve danışanın rahatsızlığının patolojik boyutlara gelebildiği görülmektedir. Bu nedenle, ölüm ve adalet arasındaki ilişkiyi danışanla ele alırken bilişsel davranışçı terapi tekniklerinden yeniden yapılandırma kullanılabilir. Bu noktada önemli bir yeniden yapılandırma, ölümün kontrol edilemezliğinin ve kestirilemezliğinin rasyonel olarak danışana aktarılmasıdır.

Yasın üçüncü aşaması olan pazarlık da bizim kültürümüzde tamamen farklı yaşanmaktadır. Bu aşama özellikle de çocuklarda çok net bir şekilde gözlemlenmektedir. “Allah’ım babamı bana tekrar gönder bayramda topladığım harçlıkların hepsini sana vereyim” veya “Allah’ım babamı bana gönder sana söz veriyorum bir daha babamı hiç üzmeyeceğim”gibi sözel tepkiler en belirgin pazarlık aşaması belirtileridir. Pazarlık aşaması genellikle ölen kişiye karşı herhangi bir suçlama veya kızgınlığa yol açmamaktadır. Ancak, pazarlık aşamasını yetişkin danışanların yaşadığı durumlarda veya yetişkinin yasın pazarlık aşamasında olduğu durumlarda, yakınları danışanı “dengesiz” ve “patavatsız” olmakla suçlayabilmektedirler. Hâlbuki danışanın pazarlık aşamasında olması çevresindekiler tarafından yasın normal seyrinde devam ettiğinin bir işareti olarak algılanmalıdır. Danışan bir kayıp yaşamıştır ve bu kayıptan dolayı kendisini suçlamaktadır. Ölen kişiyi Allahın aldığını, onu tekrarda Allahın vereceğini düşünmekte ve ölümü kabullenmekte zorluk yaşamaktadır. Bu nedenle, danışana yakınının öldüğünü kabullenmesini ve bu tür duyguların yasın normal aşamalarından birisi olduğunun vurgulanması danışanı rahatlatacaktır. Aksi takdirde danışanın niye Allah ile pazarlık yaptığı konusunda kendini suçlaması, danışan ya yasın aşamalarından birisi olan öfkede takılı kalır yada bu ağır suçlama ve danışandan sosyal desteğin tamamen çekilmesi ile de danışan yasın depresyon aşamasına demir atabilir.

Ülkemizde yas danışmanlarını en fazla zorlayan yasın depresyon aşamasıdır. Danışanlar depresyon aşamasında o kadar fazla kalırlar ki o kişilerle uzun süreli danışma yapmak zorunda kalabilirsiniz. Depresyon aşamasındaki kişiler genelde yakınlarından ve toplumdan olumlu pekiştireçler alırlar. Bu olumlu pekiştireç toplumumuzda çok sık görülür. “Adama/kadına/anneye/babaya bak ne kutsal ve inanılmaz bir sevgi taşıyor.” “Sevginin bu türüne hiç şahit olmadık.” “Adam bir defa öldü ama kadın bin defa öldü.” ve benzeri ifadeler pekiştireç işlevi olarak danışanın depresyonda kalmasını uzatabilir. Bu nedenle, danışanın yakınları onun depresyon aşamasından kurtulması için destek olmaya devem etmeli ve kesinlikle depresyonu pekiştirici tepkilerden kaçınmalıdırlar. Bunun yanında, depresyon aşamasında olan danışanın mutlaka profesyonel yardım alması gerekmektedir. Danışanın içinde bulunduğu yalnızlık ve hiçlikten kurtulabilmesi ve yeniden normal fonksiyonlarına dönebilmesi için ona uğraşlar bulmaya hem yakınları hem de danışman çaba göstermelidir. Danışanın, ölen kişi olmadığı zaman da dünyanın anlamsız ve boş yer olmadığının farkına varması, ölen kişinin hatıralarını yaşatmak için yapabilecekleri ve onun bitiremediği işleri bitirmek gibi kendisine anlamlı hedefler bulması noktasında yardım edilmelidir.

Yasın kabul ve umut aşılama aşaması kültürümüzde oldukça kolay yaşanmaktadır. Kültürümüzde ve inanç sistemimizdeki yapılar nedeni ile ölümün pozitif anlamlandırılması vakalarda gözlemlenmektedir. Ölümü kabullenmekte zorlanan danışanların kabul aşamasına doğru ilerlemelerine yardım etmek için danışmanlar bilişsel davranışçı terapideki kazanç ve kayıp tekniğini uygulayabilirler. Bu şekilde ölümü kabullenmediğinde danışanın yaşayacağı kayıpların farkına varması ölümü kabullenmesini sağlayabilir. Yine benzer olarak kanıt ve karşı kanıt teknikleri de kullanılabilir. Bununla birlikte, danışana umut aşılamak için cesaretlendirme ve ölen kişinin yakınları ile iletişimi sürdürmesi gerektiği konusunda bir farkındalık geliştirilebilir. Bu noktada danışana dünyanın yani yaşamın bir anlamı olduğu ve ölen kişinin

ölümüne bir anlam bulunarak umut aşılama devam ettirilir. İlaveten ölen kişiye dair danışanın hissettiklerinin yani duygularının da bir anlamı olduğu ve hem yaşamın hem de duyguların anlamının bize umut vereceği ve ölen kişinin de bizim iyi ve sağlıklı biri olmamızı isteyeceği ve onun hatırasını da ancak bizim yaşatacağımızı söyleyerek umut aşılama işlemi sürdürülür.

Sonuç olarak ölümün anlaşılması, ölüm olayına danışanların gösterdikleri tepkiler hem kültüre hem de danışana göre farklılaşmaktadır. Bu nedenle, yas danışmanlığı yapılırken bireysel ve kültürel farklılıklara göre Kübler Ross'un yas aşamaları tekrar gözden geçirilerek yorumlanmalıdır.

Kaynaklar

1. Kesici, Ş. ve Baloğlu, M. (2017). *Çocuklarda, ergenlerde ve yetişkinlerde yas danışma koruma statüsündeki bireylere yönelik rehberlik hizmetleri,* Kılavuz Kitabı. Ankara: MEB.
2. Kübler-Ross, E. (2010). *Ölüm ve Ölmek Üzerine* (Çev. Uşşaklı, E.) Ankara: Arpil Yayıncılık.
3. Türkmen, O.O. Büyükeskil, M. Ak, M. ve Kesici, Ş. (2018). *Ölüm ve Yas Travması*. Ankara: MEB (Özel Eğitim ve Rehberlik Hizmetleri Genel Müdürlüğü).

ÖZNE VE NESNE OLMA İLİŞKİSİ ÜZERİNDEN ERKEKLİK VE NAMUS İNŞASI

MASCULINITY AND HONOR BUILDING THROUGH THE RELATIONSHIP BETWEEN SUBJECT AND OBJECT

Nurtuba NURBAKİ[1]

ÖZET

Uzun yıllar boyunca toplumsal cinsiyet üzerine çalışmalar yapılmakta ve genel olarak bu çalışmalar kadın ve kadının doğası üzerinden ele alınmaktadır. Kartezyen bir anlatı aracılığıyla iki cins tanımlanması söz konusudur. Bilindiği üzere insanlar biyolojik cinsiyet bağlamında kadın ve erkek olarak ayrılmaktadır. Fakat biyolojik cinsiyetin yanında bir de inşa süreciyle var olan toplumsal cinsiyet de yer almaktadır. Dolayısıyla toplumsal cinsiyet dış etkenlerin bir ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durumu en iyi şekilde Simone de Beaovoir'un "*Bir insan kadın doğmaz, kadın olur*" sözüyle aslında fiziki farklılıklardan ziyade toplum içerisinde bir inşanın yahut bir dönüşümün olduğunu açıklamaktadır. Bu anlamda toplumsal sistemde belirlenmiş kadın ve erkek rolleri olduğunu makale özelinde bu rollerden biri olan ataerkil bir sistemde kadına biçilen namusun koruyucu muhafızı olarak erkeğin karşımıza çıkarılması tartışılmaktadır. Erkek özne olma durumunu kadının namusuyla sağlarken nesneleşmiş bir kadın inşa eder. Makalenin başlığından da anlaşılacağı üzere Türkiye toplumunda erkek hegemonyasının hakim olması ve namus konusunda erkeğin soyutlanması yahut erkeğin namusunu koruyan bir olgunun olmaması ya da erkeğin bir namus bekçisi ama kadının tüm bu koruyuculuğa veya bekçiliğe maruz kalması olguları üzerinden namus ve erkek algısı analiz edilmektedir.

Anahtar Kelime: Erkeklik, Namus, Kadın, Özne-Nesne, Toplumsal Cinsiyet

ABSTRACT

For many years, studies on gender have been carried out and in general these studies are addressed through the nature of women and women. There are two types of Cartesian narrative. As is known, people are separated as men and women in the context of biological sex. However, in addition to biological sex, there is also the social sex that exists through the construction process. Therefore, gender is a product of external factors. In the best way, Simone De Beaovoir explains that "a woman is not born, she becomes a woman" is actually a construction or transformation in society rather than physical differences. In this sense, it is discussed that there are male and female roles determined in the social system and that a patriarchal system, which is one of these roles, should be brought before us as the protective guardian of the honour that is being sown to women. The man constructs an objective woman while providing the status of being subject to the woman's dignity. As the title of the article shows, the perception of honour and honour is analyzed by the dominant male hegemony in the Turkish society and the fact that there is no man's abstraction or a fact that protects the honour of the man or that the man is not a guardian of honour, but that the woman is exposed to all this

Keywords : Manhood, Honor, Woman, Subject- Object, Gender

GİRİŞ

Bilgi epistemolojisinde bilgi, bilen ile bilinen arasında kurulan bir ilişkinin ürünüdür. Bu anlamda bilginin; bilen ile bilinen arasındaki bağlantı veya etkileşim sonucu ortaya çıktığı söylenebilir. Bahsedilen bağlantılar siyaset, kültür, cinsiyet, toplumsal cinsiyet, din , bilim gibi

[1]Yüksek Lisans Öğrencisi, Dicle Üniversitesi, nnurtuba@gmail.com

birçok alanda kurulabilir. Bilgi epistemolojisinde bilen tarafta yer alan unsura "özne (subject)" bilinen tarafında bulunan unsura "nesne (object)" adı verilir. Frolov'a göre: Özne, ilk önce (yani, *Aristoteles* tarafından) birtakım temel özelliklerin, durum ve eylemlerin hazinesi olarak alınmış, bu bağlamda da '*cevher'* kavramıyla özdeşleştirilmiştir. 17.yüzyıldan başlayarak, bağlı olduğu özne kavramı gibi, nesne de epistemolojik anlamda kullanılmıştır. Bugün için, özne bilinç ve iradeyle donanmış, etkin ve bilen birey ya da toplumsal bir grup olarak tanımlanmaktadır: Nesne ise, özne'nin bilme etkinliğinin ya da başka bir etkinliğinin yönelik olduğu şeyi göstermektedir(Frolov, 1991: 376). Hançerlioğlu'na göre : Özne ile nesne arasındaki karşılıklı ilişkiler insanın tarihsel ve toplumsal olarak varoluş eylem süreçleri içerisinde gerçekleşmektedir. Öznenin burada aktif, bilinç ve iradeyi yansıttığı söylenebilir. İnsan ancak toplumsal ve tarihsel biçimlenişinde nesneyle ilişkili olarak özneleştiğini söylemek mümkündür. İnsan, nesneyi yöneten yasaları bilerek kendi amaçları, çıkarları ve hizmetleri doğrultusunda uygular ve nesneyi yönetir. Dolayısıyla toplumsal ve tarihsel süreçler öznenin etkinliği artırmaktadır(Hançerlioğlu, 1976-1980: 114). Özne ve nesne ilişkisinde görüldüğü üzere öznenin özneleşebilmesi için belirli bir nesneye ihtiyaç duyar. Özneleşme yahut kişi olabilmenin başat rollerinden biri konuşma eylemini gerçekleştirmektir. Konuşma eylemi basit anlamdan ziyade kişini kendini ifade edebilmesi ve kendini kendi cümleleriyle anlatmasıdır. Ancak kişiye söz hakkı vermemek veya onu kendi zihninde oluşturduğun kategorilerle değerlendirme kişiyi nesneleştirme anlamına geldiği söylenebilir. Özne konumuna ulaşabilmek için konuşma eyleminin yanı sıra birde kişi eyleminin öznesi yani "eylemek" durumunda olması gerekir. Nietzsche'nin deyimiyle "Ben istediğim için böyle oldu" yani dışsal referanslar baz alınarak değil kendi istencim veya kendini referans alarak eylemi gerçekleştirmek gerekir. Dolayısıyla özne olabilmek için hikayenin hem anlatanı hem de hikayede rol alan yani eylemde bulunan kişi olmak gerekir. Bu anlamda erkeklik ve namus örneklerinde özne ve nesne ilişkisini veya öznenin nesne üzerindeki tahakkümüyle özneleştiği söylenebilir. Erkek, eril toplumda kadın üzerinde hakimiyet kurarak özne konumuna ulaşmaktadır. Dolayısıyla kadın bir yandan erkeğin nesnesi olurken diğer yandan erkeği özneleştirmektedir. Sadece cinsiyet bağlamında bakıldığında erkek kendi cinsinin üstünlüğünü kadın üzerinden inşa ederek bilinçli ve irade kullanabilen bir varlık olarak karşımıza çıktığı söylenebilir. Kadın ise erkek öznenin dayatmalarıyla şekillenen nesne olarak karşımıza çıktığı söylenebilir. Özelikle dayatmalar veya baskılar "namus" olgusunda karşımıza çıktığı söylenebilir. Namus, genellikle Ortadoğu toplumlarında özelde ise Türkiye toplumlarında "ahlaki" bir kavram olarak özdeşleşmektedir. Ancak bahsedilen ahlaki kavram olarak "namus"un uygulama alanlarında erkek ve kadın arasında bir eşitlik söz konusu olmadığı bilinmektedir. Erkek evlilik dışı ilişkisi "elinin kiri yahut erkektir yapar" gibi olumlamalarla erkeği iradeli ve bilinçli özne kılarken: Kadın "yüz karası yahut kadının ölümüyle" istenerek nesneleştiği ve cinsel hayatını yönetemeyecek bir nesne olduğu görülebilir. Dolayısıyla erkek kadının namusunu koruyan bir özne kadın ise korunması gereken bir nesne veya meta olarak öne sürüldüğü söylenebilir. Çalışmanın ilerleyen kısımlarında özne ve nesne olma ilişkisi ile bağlantılı olarak erkeklik ve namus algısı işlenmeye çalışılmaktadır.

Erkeklik İnşası

Günümüzde cinsiyete dayalı bir ayrımın olduğundan dolayı öncelikle kavramların temelde neyi anlattığını bilmek gerekir. Cinsiyet (sex) kelimesi, Fransızca *sexe* ve Latince *sexus*'a dayanır ve *sexus* kelimesinin kökeni de *secare* (kesmek/bölmek) ve *seco* (bir bütünün yarısı)'dan gelir(URL,19 Mayıs 2017)Ayrıca cinsiyet kavramı cinsel kimliği, sabit bulunan biyolojik farklılıklar temelinde anlaşılmakta yani fiziki farklılıklar temelinde doğal, tarihsel olmayan saptanabilir bir farklılıktan söz edilmektedir. Öte yandan toplumsal cinsiyet (gender) kavramı ise toplumsal ilişkiler içerisinde biyolojik farklılıklardan ziyade toplumun atfettiğin anlamlarla şekillenen, değişebilen ve içerisinde değer – yargılar barındıran bir kavram olarak değerlendirilmektedir. Bu anlamda cinsiyet kavramı tarihsellik ve kültürel bağlamlardan bağımsız varlığını sürdürürken toplumsal cinsiyet kavramı ise her türlü koşula bütünleşik olarak varlığını sürdürmektedir.

Toplumsal cinsiyet, kadınlar ve erkeklere ilişkin belirlenmiş rollerin tamamen toplumsal olarak üretildiğini anlatan "kültürel inşalar"a işaret etmektedir. Kadın ve erkek kimliklerini belirgin kılmanın bir yolu olarak görülmektedir(Scott, 2007:11). Bu bağlamda toplumsal cinsiyet, kadın ve erkeğin doğuştan farklılıklarıyla bağlantı olmayarak toplum tarafından inşa edilen kadınlık ve erkeklik durumudur. Bu kadınlık ve erkeklik durumları ya da kadın ve erkeklik rolleri toplumsal süreç içerisinde öğrenilmektedir. En basitinden bu roller ayrımının başat noktalarından biri olarak mavinin erkek bebekle anılması pembenin ise kız bebekle anılması bile toplumsal cinsiyet ayrımını göstermektedir. Aslında cinsiyet ve toplumsal cinsiyet kavramları birbiriyle örüntülü kavramlardır. Örneğin Lacan'ın fallus'a(penise) sahip olan özne ile sahip olmayan özne arasında bunu görmek mümkündür. Fallusa sahip olan özne toplumda güçlü ve kültürel bir ayrıcalığa sahip iken fallusa sahip olmayan özne kendini eksiz ve dezavantajlı bir nesne gibi hissetmektedir. Dolayısıyla toplumsal düzeyde fallusun varlığı bile bir ayrıcalık katmaktadır. Bu anlamda fallusa sahip olan bütünsel anlamda özne iken fallusa sahip olmayan geri planda kalan fallusun bir nesnesi olarak karşımıza çıktığını söylemek mümkündür. Özelikle bu durum ataerkil düzenin olduğu toplumlarda daha yaygındır. Çünkü bahsedilen toplumlarda fallus bir güç simgesi ve özne olmanın kanıtı olarak algılandığından daha fazla yaygın olduğu söylenebilir.

Erkeğin, kadın ve bedenini kontrol etmek amacına hizmet eden olgu ve cinsler arasındaki eşitsizliği tarih boyunca sürdüren ataerkil ideolojidir(Kalav, 2012:151). Ataerkil sistem içinde bir ezme-ezilme ilişkisinden söz edilmekle beraber bir taraf diğer taraftan daha ayrıcalıklı durumda yer aldığı söz konusu olduğu söylenebilir. Ancak ikincil olan sadece kadın değil aynı zaman da ayrıcalıklı olmayan erkekler de ikincil olduğu düşünülmektedir. Dolayısıyla ataerkil sistemde dezavantajlı olan sadece kadın değil aynı derecede olmasa da erkek de olumsuz etkilenmektedir(Kepekçi, 2012:70). Bahsedilen bu eril düzen içerisinde oluşturulmuş bir erkeklik var ve belli formülasyonlar aracılığıyla konumlandırmalar gerçekleşmektedir. Konumlandırmalar, eril tahakküm içerisinde sembolik şiddet ile oluşturulmuş bir düzen aracılıyla sağlanmaktadır. Peki bahsedilen düzen içerisinde erkeklik yahut XY kromozomuna sahip olmak nasıl tanımlanmaktadır?

Erkek biyolojik olarak XY kromozomuna sahip olan ve sperma oluşturan bir canlı türü olarak tanımlayabiliriz. Ancak farklı erkeklik tanımlamaları yapılmaktadır. Fransızca kökenli olan "masculinite" kelimesinin Türkçedeki birebir karşılığı "erkeklik" olarak çevrilmektedir. Fakat tek bir masculinite yoktur masculiniteler vardır ve bunlar değişken, dinamik ve çeşitli nitelikler arz eder(Kepekçi, 2012:61-62). Bu bağlamda erkeklik, statik ve zamansız değildir; tarihseldir. Erkeklik, içsel bir özün dışa vurumu değildir; sosyal olarak inşa edilir. Erkeklik biyolojik yapımız sebebiyle bilinçli olarak ortaya çıkan bir şey değildir; kültür tarafından yaratılır. Erkeklik evrensel değildir; farklı zamanlarda farklı yerlerde farklı kişiler için farklı anlamları vardır. Dolayısıyla erkekle ilgili bildiğimiz bir çok yanlış var olduğunu görmekteyiz(Uysal, 2018:2). Anlatılan anlamda tek ve değişmez bir erkeklikten bahsedilmez. Erkeklik toplumsal olarak inşa edilen bir kurgu ve kültürel etkileşimlerin bir sonucudur. Dolayısıyla evrensel ve genelleştirilebilir bir erkeklik söz konusu olmadığına göre tarihsel, kültürel ve toplumsal bir durumdan söz edilmektedir. Bu erkeklik durumu zamana, mekana meydan okumayan aksine onlarla evrilen bir olgudur. Bu doğrultuda evrensel aşkın özne olarak tanımlanan erkekliğin aslında sürekli bir değişim içerisinde olan bir öz'den geldiği söylenebilir. Öyleyse öz değiştikçe yani bağlamlar değiştikçe özne de değişir.

Pınar Selek ise Türkiye toplumunda geleneksel olarak kabul gören erkekliğin 4 temel özeliğinde bahsetmektedir: Birinci aşama sünnet, ikinci aşama askerlik, üçüncü aşama iş bulma, son aşama ise evlilik(baba) şeklindedir. Sünnet erkekliğe geçin ilk adımı olarak görülmekte ve bayram havası içinde kutlanmaktadır. Askerlikte sünnet gibi bayram havası içinde karşılanmaktadır(Kepekçi, 2012:71-74). Son iki aşama kadın içinde geçerli olduğunu söylemek mümkündür. Ancak kadın için bayram havasında kutlanan bir ritüel ya da gelenekten söz etmek mümkün değildir. Tam tersine kadın her zaman dışarıda tutulan saklanılması gereken bir

durumla karşı karşıyadır. Hatta bazı durumlarda özellikle namus durumunda öldürülmesi gerekilir.

Robert Brannon ise erkekliği 4 temelde özetlemektedir:

- Kadınsı şeyler yok! (Erkeklik kadınlığı devamlı inkar eder.)
- Büyük ol ! (Erkeklik güç, başarı, varlık ve statüyle ölçülür.)
- Sağlam ol ! (Erkeler ağlamaz.)
- Canına oku ! (Risk al.)

Robert Brannon'un bahsetti 4 madde erkekliğin risk alması, güçlü olması, duygudan uzak olması ve mücadeleci bir yapısının olması gerektiğiyle ilgilidir.

Güç, akıl, mücadeleden kaçmama, şiddet uygulayabilme, başarı tutkusu, risk alma, aktif olma, kahramanlık v.s. istençlere sahip olma erkeklik belirtisi iken duygusallık, pasif, anlayışlı, şefkatli, risk almama, zayıf v.s. özellikler ise kadınsılık olarak kabul edilmektedir(Sancar, 2016:28-29). Bahsedilen bu özelikler daha da artırılabilir. Dolayısıyla şunu da söylemek mümkündür; genel olarak erkek ve kadına atfedilen özellikler ya da tanımlamalar düalist(Kartezyen) bir biçimde ortaya konmaktadır. Bu anlamada kişileri zıtlıklar üzerinde var etmekteyiz "hakim-mahkum, aktif-pasif, akıl-duygu, güçlü-zayıf" gibi. Bahsedilen bu zıtlıklara bakılacak olunursa erkek özne olarak tanımlandığı kadının ise nesne olarak tanımladığı söylenebilir. Genel olarak özne olma durumu atfedilen erkeklik güç ve iktidar odaklı olma durumunda kaynaklanmaktadır. Bu husus için "hegemonik erkeklik" kavramına bakılması gerekir. Aslında hegemonik erkeklik bir erkek nasıl olmalıdır sorusunun cevabı niteliğindedir.

Hegemonik erkeklik kavramının geliştirilmesinde Connel önemli bir isim olarak karşımız çıkmaktadır. Ancak ilk olarak Gramsci'nin bahsettiği hegemonya kavramına bakmak gerekir. Hegemonya kavramı bir sistem içerisindeki bir elemanın diğerinden üstün, baskın olduğunu belirtmek için kullanılmaktadır. Gramsci bu kavramı sınıf üzerinde baskın olan sınıfın ezilenin izniyle güç kazanması anlamında kullanmıştır. Bu bağlamda hegemonik erkeklik de kadının izni suretiyle kazanılan bir erkeklik yani iktidarlığı kadın üzerinden yahut diğer erkekler üzerinden iktidarlığını sağlamaktadır. Hegemonik erkeklik Serpil Sancar'ın "Erkeklik: İmkansız İktidar" adlı kitabında genel hatlarıyla şu şekildedir; *"Genç, kentli, beyaz, heteroseksüel, tam zamanlı bir iş sahibi, makul ölçülerde dindar, spor dallarının en az birisini başarılı olarak yapabilecek düzeyde aktif bedensel performansa sahip erkeklerin temsil ettiği erkeklik."*(Sancar, 2016:30). Ayrıca hegemonik erkeklik, belirli erkek gruplarının güçlü ve zenginliği nasıl ellerinde tuttukları, tahakkümü yaratan toplumsal ilişkileri nasıl meşrulaştırdıklarını ve yeniden ürettiklerini anlamaya yönelik oluşturulmuş bir kavramdır(Türk, 2008:121). Dolayısıyla hegemonik erkeklik alanı sadece kadın üzerinde uygulanan bir iktidarlık alanı değil aynı zamanda ayrıcalıklı erkeklerin ayrıcalıklı olmayan erkekler üzerindeki hegemonisi olarak analiz edilmektedir. Oluşturulmuş aşkın erkeklik öznesi dışında kalan erkekler ve kadınlar bir nesne veya meta olarak tanımlandığı söylenebilir.

Hegemonik erkeklik tanımı toplumsal sınıf farklılıklarını ortaya çıkarır. İşçi ve iş adamı üzerinden bu fark yürütülmektedir. İşçi kas gücünün öne çıkarılmasıyla oluşmuş alt sınıf, az eğitimli bir kesim olarak tanımlanmaktadır. Buradaki eril tahakküm anlayışına göre erkek evin reisi ve parayı eve getirendir. Aynı zamanda son söz erkeğe ait ve istisnası yoktur. Basit bir iş bölümü vardır; erkek dışarıdan sorumlu kadın ise erkeğin ve tüm ev işlerinden sorumludur. Öte yandan iş adamı ise kadında olmadığı var sayılan 'aklını' kullanır. Başarılı bir görüntü, orta – yüksek statü ve genelde iyi bir gelire sahiptir. Kadın burada da ikincil bir planda erkeğin mevkisi ön plandadır(Gürbüz, 2). Bu noktada "Her başarılı erkeğin arkasında bir kadın vardır" sözünde yola çıkarak erkeği ön planda tutarak erkeğin özneliğini yansıtırken kadını ikincil planda onun bir nesnesi olarak tanımlandığı görülebilir. Dolayısıyla her iki grup erkeklik modelinde toplumsal inşaları farklı olmasına rağmen aynı sonuçları doğurmuştur. Her iki grupta da erkek

güçlü iken kadın zayıf ve ikincil planda yer almaktadır. Bu anlamda toplumsal süreçleri farklı olmasına rağmen kadın aciz ve muhtaç bir imge olarak analiz edilmektedir. Dolayısıyla iki türde hegemonik erkekliği temsil etmektedir.

Medeni hukukun 187. maddesi erkeklerin toplumdaki üstün ve birincil konumunu, kadınların kişilik haklarını ihlal ederek sürdürmesine olanak vermektedir. Ayrıca bu durum çocuk içinde geçerlidir dolayısıyla hem kadın hem de çocuk kimliğini sadece erkek kimliği üzerinden tanımlamaktadır. Bu durum erkek hegemonisini devam ettirmekle beraber kadının ve çocuğun nesneleştirmesine yol açmaktadır. Bunlara ek olarak kadının ikili soyadı kullanması da erkek hegemonisinin devamını sağladığını göstermektedir. Bu durum kadına yapılan haksızlığı ortadan kaldırmamakta aynı zamanda örtük bir şekilde kadına devlet eliyle yapılan bir ayrımcılık olarak görülmektedir(Uluğ, 2015:50-53). Bu bağlamda bahsedilen eril yapı erkek özneliğine bağımlı nesneler oluşturulmaktadır.

Eril düzenin baskıları karşısında erkek şahlanmakta kadın ise pısırıklaşmaktadır. Erkek şahlanmasını kadın üzerinden yapmaktadır. Özellikle bu durumu çalışmanın ilerleyen kısımlarında cinsellik hususu yahut namus hususu üzerinden ele alınarak işlenecektir. Erkeğin kadının bekaretine büyük önem vermesinin sebebi erkeğin özne olma aşamasında yahut kendini kanıtlaması aşamasında kadının namusunu bir meta veya erkekliğe bir giriş bileti olarak görülmesinde kaynaklandığını söylenebilir. Ancak erkeklerin kadın bekaretine verdiği önem kendi bekaretlerinde söz konusu değildir. Dolayısıyla namus erkek için elin kiri olarak görülmesine rağmen kadın için namus ciddi bir mesele olarak hatta bir cinayet sebebi olarak görülmektedir. Bu paradoksal durum genel olarak erkekler için fizyolojik, bedensel bir ihtiyaç olarak görülmesiyle meşruluk kazanırken kadında böyle bir istencin olmadığını savunmaktadırlar. Yapılan bu açıklama tamamıyla erkek hegemonyasının kendi hatalarını haklı gösterme çabalarından ortaya atılmış bir ideadır.

Namus İnşası

Namus kavramı İslam ahlak literatüründe ırz, iffet, edep, haya, istikamet gibi terimler Türkçedeki manasıyla namus kavramını ifade etmektedir.[2]Arapçada "nâmûs" şeklinde kullanılan kavramı etimolojik açıdan incelendiğinde kelimenin anlamı iktidar kaynaklı yasa, kural, düzenleme, emir anlamlarıyla görülmektedir. Namus kavramı eril bir sözcük olan Hellence'deki "nomos" sözcüğünden geldiği belirtilse de bazı kaynaklar bu sözcüğün Türkçeye , Arapça ya da Farsçadan geçtiği ifade edilmektedir. Ayrıca "nomos'un" işaret ettiği anlamlar arasında "sahiplenme" anlamı da yer almaktadır(Kalav, 2012:151). Türk Dil Kurumu'nun namus tanımı " bir toplum içinde ahlak kurallarına ve toplumsal değerlere bağlılık, iffet" diğer anlamlar ise " doğruluk, dürüstlük" şeklinde açıklanmaktadır.[3] Dolayısıyla namus terimi TDK'deki açıklamaya göre toplumsal kurallara aykırı davranmama anlamında tanımlanmaktadır. Somut bir namus tanımdan ziyade toplumsallaşmış bir namus kavramı karşımıza çıkmaktadır. Toplum değiştikçe yani öz değiştikçe namus kavramı da değişecektir.

Dünya'nın birçok ülkesinde özellikle gelişmiş ülkelerde namus kavramı kadın ve erkekler için doğruluk, dürüstlük, ahlaklı olma gibi olumlu davranışlar olarak ele alınır. Ancak birçok gelişmekte olan ülkelerde özellikle Müslüman toplumlarda genel olarak "namus" bir ailenin ya da bir bireyin itibarı ile ilintili olarak ahlaki bütünlüğü içerse de ve farklı anlamlar taşıyabilse de erkek ve kadın açısından farklı yorumlanmaktadır. Erkek açısından namus genel olarak dürüstlük, işinde güvenilir olma ve ailesinin şerefini-iffetini koruma anlamında algılanırken, kadın için daha çok kadının "cinsel saflığı" üzerinden kurgulanmaktadır(Gürsoy& Arslan Özkan,2014:149). Bu bağlamda her iki cins için farklı yorumlanan namus kavramının üzerinde toplumsal kategorilerin etkisi olduğunu söylemek mümkündür. Özelikle kadın üzerinde edepli

[2] https://islamansiklopedisi.org.tr/namus
[3] Türk Dil Kurumu "namus" , 08.11.2018.

olma, evlilik öncesi cinsel ilişkiye girmeme, giyim kuşamının topluma aykırı olmaması, dışarıda gezmeme ve kahkaha atmama gibi bir çok durumda belirgin bir şekilde engellenmektedir. Dolayısıyla kadın davranışlarına, yaşam şekline ve namusuna dikkat etmesi gerekir. Çünkü kadının namusu ailenin ve erkeğin namusu olarak görülmektedir. Kadına yapılan bu baskıları düzenleyen bir erkek figürü olmasına rağmen erkeğe yönelik böyle bir figür yoktur. Erkeğe yönelik onu konumlandıracak veya kontrol altına alacak bir özne yoktur. Çünkü erkek toplumsallığın vermiş olduğu güce dayanarak kendini özne ilan eder ve kadını da nesnesi olarak kabul eder. Kadının namusu da erkeğin kontrolünde olacak bir nesne haline dönüşmektedir.

Türkiye toplumunun "namus kültürü" kadından yaşadığı toplumun örf ve adetlerine uygun davranması ve erkeğin denetiminde bir yaşam sürmesini öngörmektedir. Dünya Ekonomik Formu'nun 2017 yılında yayınladığı 'Küresel Cinsiyet Ayrımı ' raporunda Türkiye 144 ülke içerisinde 131. sırada yer almaktadır. Dolaysıyla bu raporunda ortaya koyduğu gibi toplumsal cinsiyet ayrımında belirgin bir uçurumun var olduğunu vurgulamaktadır. Bahsedilen namus kavramı da bu uçurumu göstermektedir. Çünkü kadına uygulanan bütün engellemeler erkek için bir merdiven gibi görülmekte yani kadın duvarlarla karşılaşırken erkek merdivenin basamaklarını tırmanır. Eğer kadın bu duvarları yıkmaya çalışırsa soyadıma leke getirdin gibi cümleler eşliğinde namus cinayetleri işlenmektedir. Bahsedildiği üzere cinsel hayat açısından cinsiyetçi bir yaklaşımın hakim olduğunu söylemek mümkündür. Bu durumun sebebi toplumda kabul edilen aşkın özne olan erkeğin kendi cinsel hayatını kontrol etmekten ziyade kadının cinsel hayatını kontrol altında tutarak özne olma durumunu elde etmesinden kaynaklandığı söylenebilir. Eğer ailesindeki kadının namusunu koruyamamış ise diğer erkekler tarafından aşağılanıp, sözüne güvenilmez ve özne olma durumunu kaybetmekle karşı karşıya kalabilir. Bazen yeniden özne olabilmek için namus cinayetleri bile işlenebilir.

Ülkemizdeki namus kültürünün en yakıcı ve yıkıcı sonucu ise namus adına kadınlara yönelik şiddet ve namus cinayetleridir. Gelişmiş ülkelerin aksine Türkiye gibi gelişmekte olan ve nüfusun çoğunluğu Müslüman olan ülkelerde, eğer kadın "namusunu" lekeler ya da kirletirse hem kendi hem de ailesinin şerefini ve onurunu zedelemiş ve namusunu lekelemiş sayılır. Böyle bir durumda lekelendiğine inanılan namusun ölümle temizlenmesine inanılır(Gürsoy& Arslan Özkan, 2014:150). Dolayısıyla kadın bedeni erkeğin denetimi altında olan ve bu denetime yönelik herhangi bir başkaldırış bedenin ortadan kaldırılmasıyla sonuçlanmaktadır. Hatta yapılan namus cinayetlerinden gururla bahsedilmektedir. Bu durumun sebebi ise erkek öznenin erkekliğini kadın bedeni üzerinden inşa etmesinden kaynaklanmaktadır. Dolaysıyla bir nesne olarak kadın veya kadın namusu erkek öznesinin basamağı olarak görüldüğü düşünülmektedir.
Türkiye'de 2010-2015 yılları arasında en az 1134 kadın cinayeti yaşanmıştır. Öldürülen bu kadınların 608'inin failler koca veya eski kocasıydı. 161'inin ise erkek arkadaşı veya eski erkek arkadaşıydı. 213'ü ise ailedeki erkek üyeler tarafından katledilmişti. Ereklerin işledikleri bu cinayetlerin genel sebebi ise namus yahut töre idi.[4] Ayrıca son 10 yılın verilerine bakacak olursak bu sayı 2337'ye yükselmiştir. 2008 yılında 80, 2009 yılında 109, 2010 yılında 180, 2011 yılında 121, 2012 yılında 201, 2013 yılında 237, 2014 yılında 294, 2015 yılında 303, 2016 yılında 328, 2017 yılında 409 kadın öldürülmüştür. Dolayısıyla verilerden bakacak olursak son üç yılda her gün bir kadın cinayeti yaşanmaktadır. Peki bu cinayetlerin ana ekseni namus olarak görüldüğüne göre namus nedir? 2006 yılında Birleşmiş Milletler, Nüfus Formu ve Bilim Derneği'nin yaptığı " Türkiye'de Namus Cinayetler Dinamikleri" araştırmasında " namus ve namus algı" nedir? Sorularına verilen cevaplar şu şekildedir: Namus helalimdir, namus karındır, namus yaşam sebebidir, namus kadındır, namus uygun giyinmedir v.s. şeklinde ifade edilmiştir. Bu anlamda namus tolumda kadın üzerinden algılanan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Kadının evden çıkmaması gerektiği ve yine kadın düzgün giyinmesi gibi kadını kısıtlayan engelleyen bir olgudur.

[4] https://listelist.com/kadin-cinayetleri-haritasi/

Son olarak bilindiği üzere toplumsallaşma sürecinde dil her zaman aracı bir görevi olmuştur. Dil namus sözcüğü üzerinden kadın bedeninin erkek egemenliğini ve gözetimini meşrulaştırır ve normalleştirir. Bu durum kitaplar, filmler, oyunlar, şarkılar v.s. aktarımlarla da ataerkil ideolojinin aktarımı olan namus ideolojisi yeniden canlandırılmaktadır. Zeki Ökten'in "Çöpçüler Kralı" filminde " namus işi bu; avratların işi olmaz" repliği eril yapıyı açık bir şekilde gösterir. Napoleon Banaparte'nin sözü olan " İnsanları yücelten iki değer vardır: Erkeğin mert, kadının da namuslu olması" bu sözde açık bir şekilde namusu kadın üzerinden değerlendirilmesi gerektiğini vurgular(Kalav, 2012:151-152). Cem Karaca'nın "Namus Belası" şarkısının nakaratlarında geçen "At bizim avrat bizim- silah bizim şan bizim-Namus belasına gardaş - yatarız zindan bizim" dörtlüğünde bahsedildiği üzere eğer mevzu bahis namus ise ölüm, hapis göze alınır. Aslında şarkı insanın içinde yaşadığı toplumun bir gerçeğini gün yüzüne çıkarmaktadır. Görüldüğü üzere dildeki eril yapı şarkı sözü, film repliği olarak yeniden karşımıza çıkmakta ve toplumsallaşma sürecinde namus inşa edilmektedir. Dolayısıyla eril yapı kadının bedeninin denetimi üzerinden erkekliği inşa etmektedir. Nesne olmaya mahkum olan kadın veya kadın namusu erkek öznenin inşasında bir araç olarak görülmektedir. Erkek özne erkekliğini, kadını ve namusunu denetleyerek elde ettiği söylenebilir.

Sonuç

Toplumumuzda cinsiyet ayrımı her konuda, her durumda ve her konumda gerçekleşmektedir. Bireylerin biyolojik farklılıkları üzerinden yapılan bir ayrımcılıktan ziyade toplumsallığın inşa ettiği bir ayrım söz konusudur. Bu ayrım renk, giyim, konuşma, meslek, cinsel hayat gibi bir çok konuda tezahür etmektedir. Bu çalışmanın üzerinde durduğu fenomenler ise "erkeklik" ve "namus algı"sıdır. Çalışmada da bahsedildiği üzere namus Türkiye toplumunda kadın üzerinden ele alınmaktadır. Kadın bedeninin gözetimi erkekliğin inşasıyla eş değer görülmektedir. Namus kavramı soyut bir kavram olarak karşımıza çıkmasına rağmen toplumumuzda kadın ve erkek üzerinden farklı şekilde algılanmaktadır. Bahsedilen soyut kavram adına bir çok kadın cinayete kurban gitmektedir. Toplumsal anlamda "kadını korumak" adına kadına yapılan baskılama ve denetim mekanizmaları aslından kadının yararından ziyade erkeğin erkekliğini var etmesini sağlarken veya erkeği özneleşmesini sağlarken kadını bir nesne gibi sahiplenmeyi amaçlar. Böylece bu çalışma ışığında erkek öznenin varoluşunu kadın ve kadının namusu üzerinden yürüttüğünü göstermeye çalışmaktadır.

Son olarak özne ve nesne olma ilişkisi üzerinde kişilerin özne olabilmeleri için ilkin kendilerini ifade edebilme yani kendi hikayelerini anlatabilme konumuna ulaşmaları gerekir. İkinci olarak ise anlatılan hikayenin içinde rol alması yahut eylemde bulunabilmesi gerekir. Ancak erkek egemen toplumda kadın adına konuşan ve kadın adına eylemde bulunan kadın değil de erkek olması kadını tıpkı bir meta yani nesneleştirmektedir. Erkek ise kadın üzerinde özne olma durumuna eriştiğini görülebilir. Kadının özne olabilmesi için ilkin aşkın erkek öznesini anlatımlarına bir son verip kendi hikayesinin kahramanı olması gerekir. Kadının koruyucu muhafıza ve kadının söylemleri aktaracak başka bir özneye ihtiyacı yoktur.

KAYNAKÇA

1. Frolov, İvan(1991). Felsefe Sözlüğü, İstanbul, Cem Yayınevi. (5-543).
2. GÜRBÜZ Sıla, İktidar Simgesi Olarak Erkeklik ve Toplumdaki Erkeklik Algısı ,Kültür ve Politika (PSI324)
3. Gürsoy Elif& Arslan Özkan Hediye(2014). Türkiye'de Üniversite Öğrencilerinin Kadına İlişkin "Namus" Algısı. Psikiyatri Hemşireliği Dergisi5(3), s.s.149-159.
4. Hançerlioğlu, Orhan(1976). Felsefe Ansiklopedisi, İstanbul, Remzi Kitapevi (4-426).
5. Kalav, Ayşe(2012). Namus ve Toplumsal Cinsiyet. Mediterranean Journal Of Humanities. 11/2. s.s149-161.
6. Kepekçi, Egemen(2012). (Hegemonik) Erkeklik Eleştirisi ve Feminizm Birlikteliği Mümkün Mü? , Kadın Araştırmaları Dergisi, 2012/2, s:11,s.s.59-86.

7. Sancar, Serpil(2016). Erkeklik: İmkansız İktidar. Metis Yayınları. İstanbul. s.s.11-311.
8. Scott, Joan W(2007). Toplumsal Cinsiyet: Faydalı Bir Tarihsel Analiz Kategorisi, İstanbul, Agora Kitaplığı,s.s.01-57.
9. Türk, Bahadır H.(2008). Eril tahakkümü Yeniden Düşünmek: Erkeklik Çalışmaları İçin Bir İmkân Olarak Pierre Bourdieu. Toplum ve Bilim Dergisi 112,s.s.119-146.
10. Türk Dil Kurumu "namus" , 08.11.2018.
11. Uluğ, Özden Melis(2015). "Soyadım kimliğimdir, evlenince kaybolmamalıdır": Hegemonik erkeklik ile Medeni Kanun'un 187. Maddesi Arasındaki İlişkiye Eleştirel Bir Bakış. Fe Dergi: Feminist Eleştiri Cilt 7, Sayı 2, 2015, s.s.48-58.
12. UYSAL Mete Sefa, Psikolojik, Şiddet, Erkeklik ve Namus Kültürü, ONTO, 13.03.2018.
13. https://dusunbil.com/insan-cinsiyeti-kadin-ve-erkekten-ibaret-degilse-ne-olmus-yani/
14. https://islamansiklopedisi.org.tr/namus
15. https://listelist.com/kadin-cinayetleri-haritasi/

GELECEĞİN MOBİLYA MALZEMELERİNDE TEMEL UNSURLAR: GERİ DÖNÜŞÜM VE SAĞLIK

BASIC CONSTITUENTS ON MATERIALS OF FUTURE FURNITURE

Kadir ÖZKAYA[1]
Taner DİZEL[2]

ÖZET

Geleneksel mobilya üretim anlayışında temel hammadde olarak ahşap malzeme kullanılmaktadır. Dünya nüfusu hızla artarken, bu üretim anlayışı ile mobilya gereksinimleri için orman tahribatı da artmaktadır. Bu tahribata engel olmak için gelişmiş ülkelerde başlayan geri dönüşümlü (yeşil) mobilya anlayışı son yıllarda Türkiye'de de tartışılmaya başlamıştır. Doğal kaynakların sınırlı, insan ihtiyaçlarının ise sınırsız olduğu günümüzde, üretimi ve kullanımı sırasında çevreye en az zarar verecek mobilya tasarımı anlayışı önem kazanmaktadır. Çevre dostu mobilya tasarımlarında ağaçların kesilmesiyle elde edilen ahşap malzeme yerine, ahşap görünümlü atıklar, endüstriyel ve geri dönüşümü yüksek doğal malzemeler kullanılmaktadır.
Her geçen gün renk, tür ve kullanım amacı yönünden çeşitlenen mobilyalar, kullanıcıya sunularak ev ve işyeri ortamlarında yerlerini almaktadır. Ancak bu çeşitlilik, yeni malzeme ve kimyasalları da beraberinde getirmektedir. Kapalı ortamlarda kullanılan mobilyalardan kaynaklanan zararlı kimyasallar ahşap esaslı levhalar, tutkallar, vernik ve boyalardan ortaya çıkmaktadır.

Ülkemizde mobilya üretiminde zararlı kimyasalların kullanımı üzerine bir denetleme bulunmamaktadır. Bu nedenle üretilen mobilyaların büyük bir çoğunluğu plastik esaslı kanserojen malzemelerden oluşmaktadır. Sağlıksız mobilya üretimi gelişmiş ülkelere mobilya ihracatını da engellemektedir. Gelişmiş ülkelere üretim yapan firmalar FSC, FISP gibi uluslararası belgeler almak zorunda kalmaktadır. Bu belgelerle Kuzey Amerika ve Avrupa pazarlarına mobilya üretiminde kullandıkları malzemelerin sağlıklı, çevreci ve geri dönüşümlü olduğunu ispatlamaktadırlar.

Türkiye'de mobilya sektörünün gelişmesi gelişmiş ülkelere mobilya ihracatının artmasına bağlıdır. Ancak 27 AB ülkesinin mobilya ihracatımızdaki payı 2005 yılında % 55 iken, devamlı olarak düşüş göstererek 2015 yılında % 26,4 olmuştur. Bu düşüş son yıllarda sektörle ilgili olarak AB'de uygulanan kalite ve sağlığa ilişkin standartlara uyum zorluklarından kaynaklanmaktadır.

Bu çalışmada insan ve çevre sağlığına duyarlı mobilya almak için tüketicilerin dikkatini çekmek ve mobilya üreten firmalara yardımcı olacak bir kılavuz hazırlamak amaçlanmıştır. Bunun için örnek bir uygulama olarak Denizli'de üretim yapan bir mobilya firmasının çalışmaları incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mobilya malzemeleri, Geri Dönüşüm, Sağlık.

ABSTRACT

Wood is the most basic raw material in traditional furniture production. While the world population is increasing rapidly, forest damage is also increasing for furniture requirements with this production understanding. To prevent this damage, recycled (green) furniture,

[1]Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi, kadirozkaya@pau.edu.tr
[2]Öğr. Gör., Pamukkale Üniversitesi, tdizel@pau.edu.tr

demand in developed countries, are discussed in Turkey in recent years. Nowadays, where natural resources are limited and human needs are unlimited, understanding of furniture design that will cause the least damage to the environment during production and usage becomes important. In eco-friendly furniture designs, wood-like wastes, industrial and high-recyclable natural materials are used instead of wood cuts.

The furniture, which is diversified in terms of color, type and usage every passing day, takes its place in home and workplace environments. However, this diversity brings new materials and chemicals. The harmful chemicals resulting from the furniture used indoors arise from wood based panels, adhesives, varnishes and paints.

In our country, there is no inspection on the use of plastic materials in furniture production. For this reason, the majority of the furniture produced is made from plastic based carcinogenic materials. Unhealthy furniture production also prevents furniture exports to developed countries. Companies manufacturing in developed countries have to obtain international documents such as FSC, FISP. The companies prove that the materials they use in the furniture production in North American and European markets are healthy, environmentalist and recyclable.

The development of the furniture sector in Turkey is due to the increase in furniture exports to developed countries. However, the share of the 27 EU countries in furniture exports decreased from 55% in 2005 to 26.4% in 2015. This decline is due to the difficulties in adapting to quality and health standards applied in the European Union in recent years.

In this study, it is aimed to draw the attention of consumers to get furniture that is sensitive to human and environmental health and to prepare a guide that will help furniture producing companies. For this purpose, the works of a furniture company manufacturing in Denizli were examined.

Keywords: Materials of Furniture, Recycling, Health

1. GİRİŞ

Yüzyıllardır tüm medeniyetlerde her türlü eşya üretiminde ahşap, demir, cam gibi doğal hammaddeler kullanılmıştır. Ancak 18. Yy. sonlarına doğru başlayan ve önemi 2. Dünya Savaşı ile artan sanayileşme, endüstriyel ürün üretimini arttırmıştır. Endüstriyel üretim artarken doğal hammadde ile ürün üretmenin maliyetleri giderek artmıştır. Ayrıca ağaç, taş, mermer gibi doğal hammaddelerin kullanılması doğanın tahrip edilmesini hızlandırmıştır. Bu süreçte kimya endüstrisi petrol esaslı plastik maddesini geliştirmiştir.

Plastik doğalgaz, petrol ve kömür hammaddeli olup, sıvı halde işleme sokulup şekillendirildikten sonra sertleşebilen organik bir maddedir. Kolay işlenebilen, iklim şartlarına metallerden daha fazla dayanıklılık gösteren ve çok ucuza mal edilebilen plastik pek çok endüstriyel ürünün üretiminde doğal hammaddelerin yerini almıştır [1]. Maliyetinin doğal hammaddelerden çok düşük olması, sanayide yaygınlaşmasını kolaylaştırmıştır. Ancak endüstrinin acımasız para kazanma hırsı ile bu ürünlerin güçlü yanları ön plana çıkarılırken zayıf yönleri göz ardı edilmiştir. Bu durum 20. yüzyılın sonlarına doğru bilgi teknolojisinin gelişmesi sonucu insanların kanser ve çevre kirliliği konularını sorgulamalarına kadar devam etmiştir. Yapılan birçok araştırma plastiğin masum bir hammadde olmadığını ortaya koymuştur.

Plastikler ısıya duyarlı bir malzemedir. Işık, plastikte kimyasal değişikliğe yol açarak zamanla zehirli petro-polimerler oluşmasına sebep olur. Polimer maddeler yağ ile çözünüp kanserojen maddeye dönüşmektedir [2]. Bunun dışında plastiğin doğada eriyip yok olmasının ortalama 500 yıl alması gelişmiş toplumlarda plastiğe karşı olumsuz bir tepki oluşmasına neden olmuştur.

Günümüzde insanlar sağlıklı, geri dönüştürülebilen, çevreci ürünleri tercih etmeye başlamışlardır. Özellikle Kuzey Amerika ve Avrupa'daki gelişmiş ülkelerde sert yaptırımların uygulandığı yasalarla denetlenmeye başlanmıştır.

Sağlıksız mobilya üretimi gelişmiş ülkelere mobilya ihracatını da engellemektedir. Gelişmiş ülkelere üretim yapan firmalar FSC, FISP gibi uluslararası belgeler almak zorunda kalmaktadır. Bu belgelerle Kuzey Amerika ve Avrupa pazarlarına mobilya üretiminde kullandıkları malzemelerin sağlıklı, çevreci ve geri dönüşümlü olduğunu ispatlamaktadırlar.

AB, "Çevre" başlığı altında, Kyoto Protokolü çerçevesinde E1 standardı ile "sertifikasız hammaddenin önüne geçmeyi" önermektedir. Ürün yaşam döngüsünün merkeze alındığı bu mevzuata göre insan sağlığına zararlı malzemelerin kullanımının önlenmesi konusunda protokol, AB mevzuatı ile uyumlandırılmıştır. Ülkemizde ise 2010 yılında yasalaşan Kyoto Protokolünün içeriği ve sektörlerde nasıl uygulanacağı ile ilgili eksiklik henüz tamamlanmamıştır [3].

Orman Yönetim Konsey Sertifikası (FSC), Avrupa Birliği ülkelerinde mobilya ile ilgili bütün ahşap içerikli ürünlerde istenmektedir (Şekil 1). Ülkemiz mobilya ihracatçıları bu sertifikayı temin etmekte zorlanmaktadır. Avrupa Mobilya Üreticileri Birliği (EFIC), mobilya üretiminde kimlik kartı uygulamasını 2018 yılında başlatmıştır. Türkiye'nin mobilya ihracatının olumsuz etkilenmemesi için Türkiye mobilya sektörünün bu değişime uyum sağlaması gerekmektedir [3]. Bir ahşap FSC sertifikasına sahipse, bu kesim yapılan ormanın doğal ekosistemin kendisini korumasına izin veren bir şekilde yönetildiği anlamına geliyor. Kısaca, FSC sertifikalı ahşaptan yapılmış mobilyalar, çevre dostu bir seçim olarak sürdürülebilir yeşil yaşama önemli bir destek sağlıyor [4].

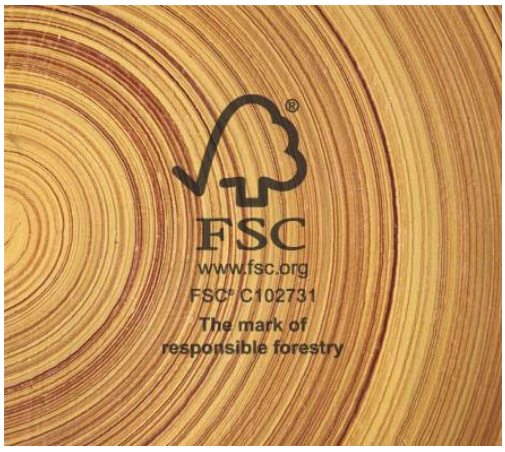

Şekil 1. FSC logolu ağaç malzeme

Son 30 yıldır plastik esaslı malzemelerin yoğun şekilde kullanıldığı sektörlerin başında Mobilya endüstrisi gelmektedir. Mdf, yonga levha (sunta) gibi kompozit levhalar, laminat yüzeyler, vernik ve boya uygulamaları, sentetik kumaş, tutkal ve aksesuarlar gibi plastik hammaddelerin yoğun olarak kullanıldığı birçok yarı mamul malzeme mobilya üretiminde kullanılmaktadır. Ülkemizde mobilya üretiminde plastik malzeme kullanımı üzerine bir denetleme bulunmamaktadır. Bu nedenle üretilen mobilyaların büyük çoğunluğu plastik esaslı kanserojen malzemelerden üretilmektedir [5].

Doğal kaynakların sınırlı, insan ihtiyaçlarının ise sınırsız olduğu yaşamımızda, üretimi ve kullanımı sırasında çevreye en az zarar verecek, "yeşil" mobilya tasarımı anlayışı günümüzde önem kazanmıştır [6].

Bu çalışmada insan ve çevre sağlığına duyarlı mobilya almak için tüketicilerin dikkati çekilmiş ve mobilya üreten firmalara yardımcı bir kılavuz hazırlamak amaçlanmıştır. Bunun için örnek bir uygulama olarak Denizli'de üretim yapan bir mobilya firmasının çalışmaları incelenmiştir.

2. MOBİLYALARDA KULLANILAN KİMYASALLAR VE ZARARLI ETKİLERİ

İzolasyonlu evlerimiz, ısı verimliliği için mükemmel olsa da hava dolaşımını engellediği için kötü iç mekan hava kalitesine neden olmaktadır. Avrupa Pediatri Birliği (EPA), konutlardaki iç hava kalitesinin dış havaya göre 2-5 kat daha kirli olduğunu ve endişe verici ilk 5 alandan biri olarak belirtmektedir [7].

Mobilyalar günlük yaşamımızda özellikle kapalı ortamlar olmak üzere günlük yaşam alanlarımızda yaygın olarak kullanılan ürünlerdir. Her geçen gün artan renk, tür ve kullanım amacı yönünden çeşitlenen mobilyalar kullanıcıya sunularak ev ve işyeri ortamlarında yerlerini almakta, ancak bu çeşitlilik, kullanılan yeni malzeme ve kimyasalları da beraberinde getirmektedir [8]. Kapalı ortamlarda kullanılan mobilyalardan kaynaklanan zararlı kimyasallar ahşap esaslı levhalar, tutkallar, vernik ve boyalardan ortaya çıkmaktadır. Bu zararlı kimyasallar [9];

- *VOC:* Uçucu Organik Bileşikler hava kalitemizi kirleten kimyasallardır.
- *HAP veya Tehlikeli Hava Kirleticileri:* Üreme veya doğum kusurlarına neden olabilecek ve düzenlenmemiş mobilya lekeleri ve tutkallarında bulunabilecek toksik kimyasallardır.
- *Formaldehit:* Ahşap tutkalı içinde bulunan ve koruyucu olarak kullanılan HAP Dünya Sağlık Örgütü'ne göre, insanlarda kansere neden olduğu bilinmektedir ve iç mekan hava kirliliğinin önde gelen bileşenlerinden biridir.
- *Pentaklorofenol:* Bazı ahşap esaslı levha imalatında kullanılan bir koruyucu ve olası bir insan kanserojenidir.
- *Yangın Geciktirici Kimyasallar (örneğin PBDE veya Polibromlu Dipenil):* Çevresel

Kaliforniya Araştırma ve Politika Merkezi (ECRPC), en sık kullanılan yangın geciktirici bileşiklerin bazılarının PBDE olduğunu belirtmektedir. ECRPC'ye göre, PBDE'lere maruz kalmak özellikle bebekler ve fetüsler için zararlı olabilir. Avrupa'da 2004'ten beri PBDE yasaklanmıştır. Yapılan araştırmalara göre; Amerika'da kadınlar, Avrupa'ya göre anne sütlerinde, dokularında ve kanlarında 10 – 70 kat daha fazla PBDE taşıdığı ortaya çıkmıştır. Fetal gelişim sırasında PBDE'lere maruz kalmak beyin gelişimini olumsuz etkileyebilir.

- *Poliüretan Köpük veya Dolgu:* Doldurulmuş mobilyaların çoğunda köpük, temel malzeme olarak kullanılmaktadır. Poliüretan köpük en toksik kimyasallardan biri olarak listelenir ve yapısında kansere neden olduğu bilinen toluen içerir. Aynı zamanda VOC'ler yayar [9].

Mobilya üretimi aşamasında solventler veya kostik maddeler yaygın olarak kullanılmaktadır. Mobilyalardan kaynaklanan kapalı ortam kirleticilerinden riskli olanı ve en tehlikeli olanı formaldehittir. Evlerde tipik formaldehit kaynakları üre formaldehit reçine içeren yapıştırıcıların kullanıldığı yonga levha, MDF, kontrplaklar ve bunların kullanıldığı ürünlerdir. Özellikle MDF ürünlerinde elyaf/reçine oranı en yüksektir ve en fazla formaldehit yayan üründür [10].

Formaldehit, baş ağrısı, baş dönmesi, bulantı gibi belirtilerin yanında alerjik reaksiyon, gözlerde kızarıklık ve sulanma gibi belirtilere de neden olmaktadır. Aynı zamanda deri iltihabı, polen ve diğer alerjenlere bağlı alerjik rahatsızlıkların ortaya çıkmasına ya da hastalık seyirlerinin ağırlaşmasına sebep olabilmektedir. Formaldehitin astımın oluşumunda rol alabileceği ve astımı olanlarda görülen solunum güçlükleri ile ilişkisi olduğu ortaya çıkarılmıştır [10].

Formaldehit, Uluslararası Kanser Araştırma Ajansı (IARC) tarafından kanserojen özelliği açısından Grup 2A olarak sınıflanmıştır. Yakın zamanda yapılan çalışmalarda formaldehitin özellikle burun ve üst solunum yolu kanserlerine neden olabileceği bildirilmiştir. Ahşap mobilyalarda ve parkelerde kullanılan "formaldehit"in salınması, özellikle zamanlarının büyük kısmını kapalı ortamlarda geçiren çocuklar için büyük tehlike oluşturmaktadır [11].

Mobilyaların insan sağlığı açısından risk oluşturmaması için formaldehit analizinin yapılması büyük önem arz etmektedir [10].

Tipik mobilya ürünlerinde kullanılan ahşap, çoğunlukla saf ve doğal olarak değil MDF, yonga levha (Sunta), kontrplak, OSB gibi kimyasal maddelerle işlem görmüş kompozit levha halinde bulunmaktadır. Kompozit levha üretimi, formaldehit kullanımını içerir. Bu kimyasal, Ulusal Toksikoloji Programı tarafından bilinen bir kanserojen madde olarak tanımlanmıştır. Suntadan çıkan formaldehitin yarı ömrü yaklaşık bir yıldır. Isı onu daha hızlı patlatır. Bununla birlikte yapılan araştırmalar, etkili sınır değerini aşma süresinin en az 5 yıl sürdüğünü göstermektedir. Ayrıca perflorokimyasal riskini taşıyan yapıştırıcılardan, boyalardan ve yüzey koruyuculardan VOC'ler ortaya çıkmaktadır. EPA, bu VOC'lerin iç havayı dışa vurarak kirlettiğini belirtmektedir. Ev ortamını toksik olmayan maddelerle donatmak isteyen sağlık bilincine sahip bir tüketici için, geleneksel mobilya üretim yöntemleri ile üretilen mobilyalar çözüm değildir [12].

Brown (1999) tarafından yapılan araştırmada; VOC emisyon değerleri farklı zamanlar için ölçülmüş ve tehlike değerleri içerisinde en yüksek lamine ofis mobilyalarında, sonra yonga levhada ve en düşük MDF malzemesinde tespit edilmiştir [13].

Avrupa Konseyi Koordinatörlüğü (CEC) 1990 yılında hazırladığı kılavuzda kapalı ortamlardaki denge formaldehit konsantrasyonunu sınıflandırmıştır (Tablo 1). Buna göre kapalı mekanlarda kullanılan ahşap esaslı levhalarla üretilen mobilyalarda bu değerler Avrupa Birliği ülkeleri için temel kriterler haline gelmiştir [13].

Tablo1. Yonga levhaların formaldehit emisyonuna göre sınıflandırılması [13,14]

Sınıf	40 m^3 bir test odasında denge konsantrasyonu [a,b]		"Perforatör Değeri" (mg HCHO/100 g kuru malzeme)
	µg/ m^3	ppm	
E1	≤ 130	≤ 0,1	≤ 10
E2	> 130 – 1300	> 0,1 – 1,0	> 10 – 30
E3	> 1300–3100	> 1,0 – 2,3	> 30 – 60

[a]: Test Odası şartları 23±1 °C sıcaklık, %45±3 bağıl nem, hava değişim hızı saatte 1, yükleme oranı 1 m^2/ m^3 (numune alanı/oda hacmi) olarak uygulanmıştır.
[b]: En az 20 saat aralıklarla alınan 4 ölçüm ortalamalarından %5'ten fazla sapmadığında ve regrasyon çizgisi %3'ten daha fazla eğilmediğinde dengenin oluştuğu kabul edilir.
Dünya Sağlık Örgütü (2000), mesleki maruz kalmadan günlük formaldehit alımının 8 mg'a kadar olabileceğini belirtmiştir [15].

İç mekân ortam ölçümlerinde en çok bulunan maddelerin başında formaldehit (HCHO) gelir. M.Gann'a göre formaldehit kansere neden olabileceğinden iç mekan havasında hiç bulunmaması gereken maddelerin başında sıralamıştır. Bir formaldehit türevi olan bakalitin, 1905 yılında L.H. Daekeland tarafından bulunması plastik çağın başlamasına neden olmuştur. Formaldehit dış mekanlarda motor yakıtının tam yanmaması sonucu az miktarda bulunabilir; ancak genelde buradaki yoğunluğu, uluslararası düzeyde yaygın izin verilen en yüksek mekan yoğunluğu olan 0.03 mg/m^3'ün altındadır. Yüksek yoğunluklar genelde havalandırılmayan iç mekanlarda ölçülmekte, havalandırma ile yoğunluk düşüşü söz konusu olsa da, çıkan değerler genellikle önerilen ölçülerin altına düşmediği gözlenmiştir. Danimarka'da yapılan ölçümlerde iç mekanda yonga levha kullanılan konutlarda, 0.8/h'lik bir hava değişim faktöründe, en fazla 2.24 mg/m^3, ortalama 0.62 mg/m^3 yoğunluk saptanmıştır [16].

Mobilya üretiminde kullanılan tutkallarda da formaldehit bulunmaktadır. Isı yalıtımı için kullanılan köpüklerde, formaldehit sertleştirici önemli bir faktördür. G.Bauen- G.Wohnen çalışma grubunca 1978'de yapılan çalışmada, ısı yalıtımında kullanılan cam yününe bağlı olarak, yapıların kapalı mekan havasında sürekli 0.31 – 0.35 mg/m³'lük bir formaldehit yoğunluğunun bulunduğu bildirilmektedir. HCHO gaz halinde mukozalar üzerinde tahriş etkisi vardır. Keskin kokusu 1 ppm'nin altında bile algılanabilmektedir [16].

3. GERİ DÖNÜŞÜMLÜ MOBİLYALAR (YEŞİL MOBİLYA)

Doğal kaynakların sınırlı, insan ihtiyaçlarının ise sınırsız olduğu günümüzde, üretimi ve kullanımı sırasında çevreye en az zarar verecek, ürün tasarımı anlayışı önem kazanmıştır [6].

İster yok edilsin ister geri kazandırılsın, insan faaliyetleri sonucu oluşan katı atık sorununun giderilmesinde çok farklı yöntemler bulunmaktadır. Bu yöntemler genellikle depolama, ayrıştırma (kompostlama), tekrar (yeniden) kullanım, geri dönüşüm, geri kazanım ve yakma (bertaraf) şeklinde sınıflandırılmaktadır. Yılmaz ve Bozkurt (2010)'a göre; yapılan bu sınıflandırmalar arasında yer alan, yeniden kullanım, geri dönüşüm ve geri kazanım yöntemi, gelişmekte olan ve gelişmiş ülkelerin daha çok tercih ettiği katı atık yönetimidir. Çünkü bu yöntemler sonucu ortaya çıkacak zararlar doğayı en az şekilde etkilemektedir. Ancak bu yöntemlerin her biri farklı tekniklerle gerçekleşen atık yönetimini gerektirmektedir. Yeniden kullanım (reuse), atıkların temizleme dışında hiçbir işleme tabi tutulmadan ekonomik ömrü bitmeden aynı şekilde defalarca kullanılması; geri dönüşüm (recycle), yeniden değerlendirilmesi mümkün olan atıkların fiziksel ve kimyasal işlemlerden geçerek, enerji kazanımı hariç olmak üzere, ikincil bir hammaddeye dönüştürülmesi ve üretim sürecine dahil edilmesi; geri kazanma (recovery) ise, yeniden kullanım ve geri dönüşüm kavramlarını da kapsayan, atıkların özelliklerinden yararlanılarak içindeki bileşenlerin fiziksel, kimyasal yada biyo-kimyasal yöntemlerle başka ürünlere veya enerjiye çevrilmesidir [17.18,19,20].

Bir malzemenin, yeniden kullanım girdisi olarak kabul edilebilmesi için; ürünün birden fazla kullanıma izin verebilmesi, fonksiyonel olması, uzun ömürlü veya dayanıklı olması, kolay imha edilebilmesi, ürünün kolay sökülüp geri takılabilmesi ya da demonte bir tasarım için iş görebilmesi, enerji tüketimini azaltması, toksik malzeme içermemesi gibi koşulları karşılaması gerekir [20,21].

Öte yandan, yeniden kullanım için üretilecek ürünler için bazı önyargılar veya engeller de bulunmaktadır. Bu engellerin en önemlilerinden biri yeniden kullanıma giren ürünlerden ortaya çıkacak ürünün tasarlanmasıdır. Diğer engeller ise; yeniden kullanıma giren ürünlerin toplanma ve bir araya getirilme sürecinin zor olması ve uzun sürmesi, tüketicilerin yeniden kullanıma girecek ürünlere karşı olumsuz bakış açısı ve buna bağlı olarak işletmelerin yeniden kullanıma sıcak bakmaması, yeniden kullanıma girecek ürün ve parçaların miktar ve kalitesinin belirsiz olması olarak söylenebilir [20,22].

Yapılan araştırmalarda ürünün çevreye verdiği zararın % 70'inin ürün tasarımından ve ürünün üretimine ait süreçlerden oluştuğu görülmüştür [23,24]. Ürün tasarımı alanında yeniden kullanım kavramının içeriğinde, tasarımından başlayarak ürün yaşam döngüsünde ve sonrasında çevresel konuların dikkat edilerek tasarlanması hedeflenmektedir. Buna göre mobilya tasarımında yeniden kullanım; farklı amaçlar için üretilmiş malzemelerin yeniden ürün yaşam döngüsü içerisine alınıp tekrar bir mobilya olarak kullanımı şeklinde adlandırılabilir [20,21]. Yani tasarım aşamasında, mobilyanın kullanım ömrü bitince ne şekilde kurtarılabileceği de düşünülerek geliştirilmelidir. Plastik, metal, cam, kağıt, karton, ahşap, tekstil ve çeşitli kompozit malzemeler, yeniden kullanıma girebilen ve mobilya tasarımında kullanılabilen malzemelerdir. Malzemenin ve ürünün yeniden kullanımı aşamasında harcanan enerji, aynı malzeme ve ürün ile sıfırdan mobilya üretimi sırasında harcanan enerji ile kıyasla çok daha az olmaktadır [20].

Yeşil ürün, yaşam sürecinin sonuna geldikten sonra, ayrıştırma veya zararlı olmayan malzemelerin yeniden kullanılabilmesi için geri dönüşüm süreçlerine giren çevreye dost ürünlerdir. Bu ürünler; dayanıklı, zehir içermeyen, kirliliğe neden olmayan, geri dönüşümlü ve çevreye zarar vermeyen üretim teknolojileri ile üretilen ürün özelliğine sahiplerdir [24,25]. Bir ürünün yeşil olup olmadığına, ürünün tüketicilerin istek ve ihtiyaçlarını tatmin etmesi, enerji ve doğal kaynakların sürekliliğini sağlaması ve koruması, canlılara, insanlara veya diğer ülkelere zarar vermemesi konusunda kabul görmesi, bireylerin sağlığını tehdit etmemesi, kullanım ve tüketim yoluyla çevreye zarar vermemesi gibi özellikleri incelenerek karar verilebilir. Kısaca Yeşil Ürün kavramını 4S Formülü olarak bilinen unsurlarla açıklamak mümkündür. Bu unsurlar [24]:

- *Tatmin (Satisfaction):* Tüketicilerin istek ve ihtiyaçlarının doyum noktasına ulaşmasıdır.
- *Sürdürülebilirlilik (Sustainability):* Ürünün enerji ve kaynaklarının devamlılığının sağlanmasıdır.
- *Sosyal Kabul (Social Acceptibility):* Ürünün canlılara, doğaya zarar vermemesi konusunda toplumda kabul görmesidir.
- *Güvenlik (Safety):* Ürünün bireylerin sağlığını tehlikeye atmamasıdır.

Geleneksel mobilya üretim anlayışında temel hammadde olarak ahşap malzeme kullanılmaktadır. Bu üretim anlayışının sürmesi halinde, hızla artan nüfusun mobilya gereksinimleri, çok büyük orman tahribatına yol açacaktır. Bu tahribatı önlemek için gelişmiş ülkelerde başlayan geri dönüşümlü (yeşil) mobilya anlayışı Türkiye'de son yıllarda gündem olmaya başlamıştır. Çevre dostu mobilya tasarımlarında ağaçların kesilmesiyle elde edilen ahşap malzeme yerine, ahşap görünümlü atıklar, endüstriyel ve geri dönüşümü yüksek doğal malzemeler kullanılmaktadır [26].

Bu konuya önem veren işletmeler, mobilya tasarımlarında geri dönüşüm oranı yüksek malzeme kullanımına dikkat etmektedirler. Ayrıca yandığı zaman zehirli gaz açığa çıkarmayan, su bazlı ve çevre dostu kimyasal maddelerin kullanımı, kloroflorokarbon içermeyen ve geri dönüşüm oranı yüksek malzemelerin kullanılmasını sağlamaktadırlar [26].

Ahşap malzemede geri dönüşümünün faydaları şunlardır [27]:

- Hepsinden önce israf edilmemiş, tekrar kullanılmak üzere değerlendirilen her bir ahşap; gelecekte birçok ağacın kesilmesini doğrudan koruması demektir. Çünkü arada herhangi bir kimyasal dönüşüm yoktur.
- Birincil kullanımdan artan masif ahşap parça ve talaşlarının yeniden kullanılması, ev eşyalarının ve diğer aksesuarların daha uygun bütçede olmasını sağlayacaktır. Bu durum da herkesin evini istediği gibi dekore etmesini kolaylaştıracaktır.
- Hem üreten hem tüketen için bir maliyet azalmasının meydana gelmesi ile geri dönüşüme olan ilgi kendiliğinden artacak; bu da sektördeki ar-ge imkanlarının önünü açacaktır.

Ahşap malzeme geri dönüşümünde dikkat edilmesi gerekenler şunlardır [27]:

- En önemli unsur; geri dönüştürülmek istenen ahşabın herhangi bir kimyasalla veya yapısının bozulmasına sebep olacak herhangi bir maddeyle karışmamış olmasıdır. Aksi durumda ekonomik açıdan kayba sebep olmasının yanında sağlığa da zararları olacaktır.
- Bir diğer husus da ahşap atığının ikincil kullanıma uygun olmasıdır. Kullanıldığı yapıda görevini yerine getiremeyecek, tozlaşmış, yapısı bozulmuş bir malzemenin kullanılması ekonomi ve kalite açısından yarardan çok zarar getirecektir.

4. MOBİLYA ALIRKEN DİKKAT EDİLMESİ GEREKENLER

Sağlık ve geri dönüşüm hakkında verilen bilgilerle birlikte iç mekânlar için mobilya alırken dikkat edilmesi gereken temel unsurlar şu şekilde belirtilebilir [8,28]:

- Mobilya üretiminde yaygın olarak kullanılan tüm ahşap esaslı malzemeler aynı özellik ve kalitede üretilmemektedir. Bu nedenle mobilyanın formaldehit değeri en düşük seviye olan E1 değerine sahip ahşap malzeme ile üretildiğini belirten sertifikaları olmalıdır (tüm ahşaplarda düşük, doğal olarak oluşan, formaldehit seviyesi vardır).
- Masif ahşap, FSC sertifikasına sahip olmalıdır. Yani ormancılık işlemlerini denetleyen ve bu ürünlerin yaban hayatı koruma ve asgari kullanım dahil olmak üzere 57 farklı kriteri karşılayacak şekilde üretildiğini onaylayan Forest Stewardship Council – International tarafından onaylanmış malzeme olmalıdır.
- Mobilyaların toksin değerleri düşük olmalıdır. Bunun için iç mekan hava kalitenizi etkilememesini sağlayan greenguard.org sertifikasyonu bulunan ürünler tercih edilmelidir.
- Mobilya üst yüzeylerinde toksik olmayan, doğal reçinelerle elde edilmiş ve düşük VOC değerine sahip ya da hiç olmayan boya ve vernik malzemelerinin kullanıldığından emin olunmalıdır.
- Organik pamuk, yün, çekirdekli doğal latex gibi yüksek kaliteli organik dolgularla yapılan döşemeli mobilyalar tercih edilmelidir.
- Mobilya yüzeylerinin işlenmemiş veya düşük etkili toksik olmayan boyalara sahip organik kumaşlarla kaplı olduğundan emin olunmalıdır.
- Su bazlı boya ve verniklerin kullanıldığı belgelendirilen (poliüretan vernikler, yağ bazlı alkid reçine boyası ya da kalın vinil film kullanılmamış) mobilyalar alınmalıdır.
- Yerel malzemelerin kullanıldığı, iyi yapılmış ve uzun ömürlü, gerektiğinde tamir edilebilen, geri dönüşümlü malzemeden yapılmış, güvenli bir şekilde yok edilebilen ve doğal olarak bulunan malzemelerden yapılmış mobilyalar tercih edilmelidir.

Ayrıca zararlı kimyasal katkı maddelerinin yoğun olarak kullanıldığı [8];

- Laminatlı olan mobilyalar,
- Üre-formaldehit içeren yapıştırıcı kullanılmış YL, MDF ve kontrplaktan yapılmış olan mobilyalar
- PVC, naylon ya da diğer petrol ürünlerinin kullanıldığı plastik mobilyalar,
- Köpük ya da plastiğin dolgu malzemesi olarak kullanıldığı mobilyalar,
- Yangından korumak amacı ile halojenler ya da formaldehit kullanılmış olan yanmaz mobilyalar,
- Leke tutmaması için flourokarbonlar ya da formaldehit içeren malzeme ile işlem görmüş mobilyalar tercih edilmemelidir.

5. TÜRKİYE'DE GERİ DÖNÜŞÜMLÜ VE SAĞLIKLI MOBİLYA ÜRETİMİ

Türk mobilya endüstrisi, genelde çoğu geleneksel yöntemlerle çalışan atölye tipi, küçük ölçekli işletmelerin ağırlıkta olduğu bir görünüme sahiptir. Buna karşın özellikle son 15-20 yıllık süreçte küçük ölçekli işletmelerin yanı sıra orta ve büyük ölçekli işletmelerin sayısı artmaya başlamıştır. TÜİK genel sanayi ve işyerleri sayımı verilerine göre, sektör 133 bin kişiyi istihdam etmektedir. Bu alanda faaliyet gösteren işletme sayısı ise 34 binin üzerindedir. Mobilya sektörü, işyeri sayısı ve yarattığı istihdam ile önemli bir sektör olmasına karşın ihracatımız içindeki payı sınırlı düzeydedir. Sektörün toplam ihracat içindeki payı 2017'de %1,50 olarak gerçekleşmiştir. Türkiye'nin mobilya ihracatı 2001 yılında 192 milyon dolar olarak gerçekleşirken, 2017 yılı mobilya ihracatı bir önceki yıla göre %1 oranında artış kaydederek, 2 milyar 360 milyon dolar seviyesinde gerçekleşmiştir. Mobilya sektörünün gelişmesi mobilya ihracatının gelişmesine bağlıdır. Ancak 27 AB ülkesinin mobilya ihracatımızdaki payı 2005 yılında % 55 iken devamlı olarak düşüş göstererek 2015 yılında % 26,4 olmuştur. Bu düşüş son yıllarda sektörle ilgili olarak AB'de var olan kalite ve sağlığa ilişkin standartlara uyum zorluklarından kaynaklanmaktadır [29]. Özellikle AB ülkeleri için ürün üretim atıklarının değerlendirilmesi önemli bir sorundur.

Mobilya endüstrisinde sektörden kaynaklanan atıklar 3 ana sınıf altında incelenebilir. Bunlar [30];

- *Prosese özel atıklar:* Ağaç ürünleri ve mobilya imalatı sektöründen çıkan atıklardır.
- *Yan proseslerden kaynaklanan atıklar:* Mobilya üretimi sırasında tutkal üretimi, emprenyeli kağıt üretimi, parlak levha üretimi, boyama, vernikleme ve kumaş döşeme gibi işlemlerin söz konusu olduğu proseslerden kaynaklanan atıklardır.
- *Proses dışı atıklar:* Tesislerde uygulanan süreçlerden bağımsız olarak ortaya çıkması muhtemel atıklardır. Bunlara; yağ ve sıvı yakıt atıkları, ambalaj atıkları, silme bezleri, filtre malzemeleri ve koruyucu giysiler, atık yönetim tesislerinden ve insan tüketimi ve endüstriyel kullanım için su hazırlama tesislerinden kaynaklanan atıklar örnek verilebilir.
-

Şekil 2. Atık hiyerarşisi [30]

Şekil 2'de şematik olarak gösterilen anlayışa göre öncelikle atıkların oluşumunun önlenmesi gerekmektedir. Eğer atık oluşumu önlenemiyorsa üretilen miktarların mümkün olduğu kadar aza indirilmesi esastır. Atıkların önlenemediği ya da miktar olarak azaltılamadığı durumda atıkların yeniden değerlendirilebilmeleri için geri dönüşüm ya da yeniden kullanılabilir ürünler elde edilmesi amacıyla geri kazanım fırsatları aranmalıdır. Geri dönüşüm/geri kazanım uygulamaları bir alternatif değilse atıklar ön işlem tesisleri ya da yakma fırınlarında işlem görmelidir. Bu aşamadaki en önemli hedef işlenen tehlikeli atık hacminin ya da miktarının işlem sonunda düşürülmesidir. Bu sayede en az tercih edilen alternatif olan nihai bertarafa gidecek atık miktarı azaltılacaktır. Atık hiyerarşisi prensibine atıklar ancak daha tercih edilebilir alternatifler işe yaramadığı durumda nihai bertarafa gönderilmelidir [30].

Ülkemizde mobilya sektöründe ihracat yapan firmalardan özellikle Avrupa Birliği pazarına ürün üreten işletmeler yukarıda belirtilen atık değerlendirme çalışmalarını yerine getirmektedirler. Bu konuya özen gösteren az sayıda işletme olduğu için son yıllarda AB ülkelerine ihracat rakamlarında azalma görülmektedir [29].

Atık yönetimini başarıyla uygulayan işletmelerden bir tanesi de Denizli'de bulunmaktadır. 1974 yılında kurulan firma, özellikle 2001 yılından itibaren İngiltere pazarına masif ağırlıklı mobilya üretimektedir. Günümüzde yıllık 90.000 adet mobilya üretimi, yıllık 500 konteynerlik ihracat hacmi ve yaklaşık 300 çalışanı ile ülkemizin en büyük masif mobilya üreticisi konumuna gelmiştir. 2014 yılında Türkiye'nin en fazla mobilya ihracatı yapan 8. firması olmuştur. Firma, Avrupa'ya mobilya ihraç etmeye başladığından bu yana İngiltere FISP (Mobilya Endüstrisi Sürdürülebilirlik Programı), Sadex, BM Trada, FSC programlarına üye olmuştur. Bu süreçte çevreci üretim anlayışından dolayı en büyük müşterisi tarafından "Eco- factory" sertifikası

verilen, malzeme kullanımında FSC sertifikası alan firma, Türkiye'de bir çok kurumdan çevreci tesis olarak ödül almıştır [31].

Firmada yaptığımız incelemede; çevreci mobilya üretiminin 5 ana başlık altında incelendiği görülmüştür. Bunlar;

- *Yeşil Satın Alma*
- *Yeşil Üretim*
- *Yeşil Paketleme*
- *Tersine Lojistik*
- *Atık Yönetimi*

İşletmede her başlık için ayrı politikalar oluşturulmuş ve çevreci ürün üretimi için gereken uluslararası kriterler sağlanmaya çalışılmıştır. Fabrikada yapılan çalışmalara birkaç örnek vermek gerekirse;

- ❖ Ürünlerin üretiminde kullanılan bütün malzemeler için sertifika istenmekte ve bu konuda uluslararası geçerlilik belgesi olan ve EUTR, AHEC gibi birliklere bağlı olan tedarikçilerle çalışılmaktadır
- ❖ Firmanın tedarikçilerden en çok satın aldığı ürün ağaç malzemedir. Bu nedenle çevreye duyarlı ve sürdürülebilir tarım belgesi olan FSC belgesi olan tedarikçilerle çalışılmaktadır.
- ❖ Üretimde daha az malzeme, su ve enerji tüketecek şekilde çalışmaları gerçekleştirmektedir. (fire denetimleri, su arıma tesisi, led kullanımı, fan motorlarının değiştirilmesi vs.)
- ❖ Ürün detaylarında fabrikada atık olan malzemeler geri dönüşüm olarak kullanılmaktadır (Finger Joint Panel, Kavela, kartonlar).
- ❖ Tüm paketlemelerde geri dönüştürülebilir malzeme kullanılmaktadır.
- ❖ Mobilya yüzeylerine doğal vernik malzemesi ile üst yüzey işlemleri yapılmaktadır.

Firma faaliyetlerden kaynaklanan atık tipi ve miktarlarını sürekli kayıt altında tutmaktadır. Bununla ilgili geçmiş kayıtlara ulaşmak mümkündür (Şekil 3). Bakanlık sistemi üzerinden atık gönderimi yapıldığı için üretilen atık miktarları sistem üzerinden sürekli kontrol edilmektedir.

Firma bünyesinde yıllık 1800 ton (300 iş günü) toz halde katı talaş atığı oluşmaktadır. Buna göre; günlük 6 ton talaş atığı oluşmakta, bunun 3.5 tonu satılmakta, 2.5 tonu yakılarak fabrika içi ısınmaya harcanmaktadır.

Şekil 3. Mobilya üretiminde ortaya çıkan talaş [32]

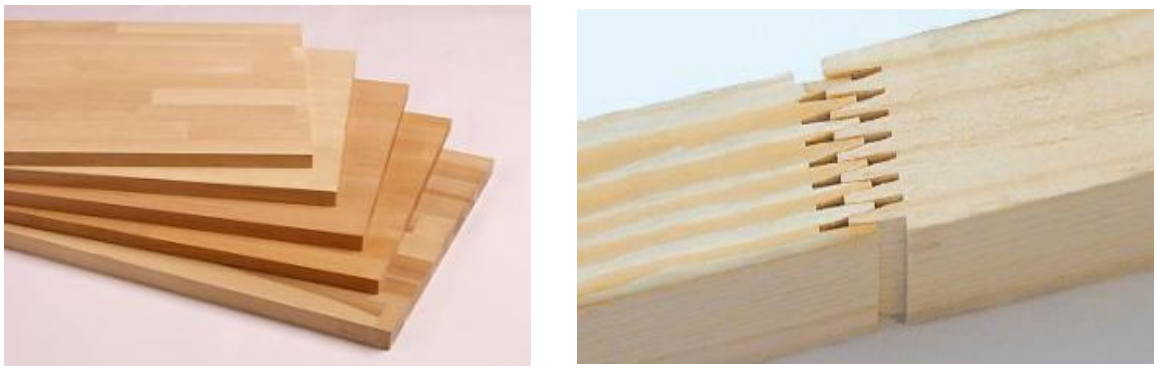

Şekil 4. Finger joint birleştirme uygulanan masif ahşap paneller [33]

Atıkların önlenmesi, azaltılması veya yeniden kullanılması ile ilgili önlemler için firma; üretim sırasında kabul görmüş minimum ölçüler doğrultusunda atık olarak ayrılacak malzemeleri belirlemektedir. Atık olarak kalan ağaç parçaların ~20 cm uzunluğunda olanları ayrılarak finger joint uygulaması ile uç uca veya yan yana su bazlı tutkal ile birleştirilerek ağaç levha halinde yeniden değerlendirilmektedir (Şekil 4). Bu yöntemle atık ağaç parçalardan günlük 3 ton atık geri kazanılmaktadır. Elde edilen levhalar ürün tasarımında masa ve sehpa ara kayıtlarında, çekmece kasalarında kullanıldığı gibi masa üstü gibi görsel etkinin yüksek olduğu yüzeylerde de kullanmaktadır. Masif ağaç atıkların kayıtları boy ebatlama makinesinde elde edilen verilere göre yapılmaktadır (Tablo 2).

Tablo 2. İşletmenin bir makinada ortaya çıkan atık miktarının 8 yıllık raporu

OPTİK KESİM MAKİNASI	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Toplam Kesilen Ağaç Miktarı (m^3)	3053	2778	3105	3374	3346	3870	3504	3011
1. Kalite Sabit Uzunluk (m^3)	2267	2079	2336	2555	2546	3003	2665	2230
1. Kalite Sabit Uzunluk Verimlilik	%74,24	%74,84	%75,27	%75,77	%76,06	%77,59	%76,06	%74,03
Finger Joint Parça (m^3)	527	450	500	473	480	532	540	552
Finger Joint ParçaVerimlilik	%17,24	%16,18	%16,10	%14,02	%14,77	%12,95	%15,41	%18,33
Atık Parça (m^3)	260	250	268	345	307	366	300	229
Atık Verimliliği	%8,51	%8,98	%8,63	%10,21	%9,17	%9,46	%8,56	%7,63
Günlük Kesim (m^3)	9,80	11,50	10	10,88	13,33	13,25	13,90	11,72
Günlük 1. Kalite Sabit Uzunluk (m^3)	7,30	8,66	7,53	8,20	10,14	10,17	10,60	8,68
Günlük Finger Joint Parça (m^3)	1,70	1,90	1,67	1,58	1,91	1,82	2,15	2,15
Günlük Atık Parça (m^3)	0,80	1	0,86	1,11	1,22	1,25	1,29	0,89

Farklı atıkların toplanması ve depolanması için prosedürler tanımlanmış olup; vernikler, boyalar, ağaç atıkları, atık kağıt ve tutkal için ayrı ayrı toplama ve depolama işlemi yapılmaktadır. Bu işlemler İSG standartlarına uygun bir şekilde gerçekleştirilmektedir.

6. SONUÇ

Günümüzde ürün satışlarında artan rekabet, tüketicinin bilinçlenmesi, çevresel sorunların belirgin şekilde artması, ülkelerin denetleyici katı kurallarının yaygınlaşması firmaları geleneksel üretim anlayışından bilimsel ve çevreci üretim anlayışına doğru gitmeye zorlamaktadır. Kısıtlı kaynakların doğru kullanılması her endüstri kolu için önemlidir. Gelecekte bu durum daha da artacaktır. Bu nedenle kaynakların boşa harcanmaması, yaşadığımız dünyanın ekolojisinin daha da kötüye gitmemesi için üretim yapan işletmelerin sorumlulukları daha da artmaktadır.

Ülkemizin yaşadığı ekonomik sıkıntılar işletmeleri krizlerden etkilenmemeleri için yurtdışına ürün satmaya zorlamaktadır. Özellikle Kuzey Amerika ve Avrupa Birliği gibi zengin pazarlara açılabilmek için çevreye ve insan sağlığına saygılı ürünler tasarlanmalı ve üretilmelidir.

Mobilya üretim kalitesi olarak dünyada kabul görmüş olan Türkiye'deki üreticilerin gelecekte varlıklarını sürdürebilmeleri için bu pazarların kurallarına uymaları gerekmektedir. Çevreci ürün üretimine işletmenin geçmesi yüksek maliyetler gerektirmemektedir. Sadece geçiş sürecinde biraz sabırlı davranarak düzenlemelerin arkasında durulduğu takdirde birkaç yıl içerisinde işletmelere hem ekonomi hem de kurumsal saygınlık anlamında çok şeyler kazandıracaktır.

KAYNAKLAR

[1] Anonymus (2018). http://www.hakan.com.tr/plastigin-tarihcesi

[2] Anonymus (2013).https://plastikevreleri.wordpress.com/2013/03/09/plastiklerin-insan-sagligina-etkisi-nedir/

[3] TOBB Raporu (2017). Türkiye Mobilya Ürünleri Sektör Raporu. Yayın No: 2018/304, 88 s.

[4] Anonymus (2016). https://www.kilsanblog.com/yesil-cevreci-ekolojik/mobilyalarda-fsc-sertifikali-surdurulebilir-ahsap/

[5] Anonymus (2015). http://www.hurriyet.com.tr/mobilyalarda-kanserojen-madde-tehlikesi-37070537

[6] Anonymus (2013). https://www.dunya.com/gundem/mobilya-tasariminda-quotyesilquot-yaklasim-haberi-206116

[7] Anonymus (2018). https://www.sproutsanfrancisco.com/get-educated/healthy-baby-guides-furniture/

[8] Aksakal, F.N., Acar Vaizoğlu, S., Güler, Ç. (2005). Mobilyalardaki Kimyasallar ve Sağlık Etkileri. TTB Sürekli Tıp Eğitimi Dergisi (STED), 14 (12), 268 – 272.

[9] Anonymus (2018). https://www.sproutsanfrancisco.com/get-educated/healthy-baby-guides-glossary/

[10] Anonymus (2017). https://www.saniter.com.tr/y/mobilyalarda-formaldehit-analizi

[11] Report on Carcinogens (2016). *Manufacturing Processes, Occupations, and Exposure Circumstances Classified by IARC as Category 1, Carcinogenic To Humans (Appendix A).* Forteenth Edition, National Toxicology Program, U.S. Dep. of Health and Human Services, 1p.

[12] Anonymus (2018). https://www.thehealthyhomeeconomist.com/organic-furniture-sustainable-nontoxic/

[13] Brown, S.K. (1999). Chamber Assessment of Formaldehyde and VOC Emissions from Wood-Based Panels. *Indoor Air,* 9, 209 – 215.

[14] Roffael, E. (1993). *Formaldehyde Release from Particleboard and Other Wood Based Panels.* Forest Research Institute Malaysia, 281 p. (263 – 264 pp.).

[15] Formaldehyde, Report on Carcinogens (2016). National Toxicology Program, U.S. Department of Health and Human Services, Forteenth Edition, 11p., https://ntp.niehs.nih.gov/ntp/roc/content/profiles/formaldehyde.pdf

[16] Subaşı, T., Çınar, H., Çağatay, K. (2017). Mobilya Sektöründe Kullanılan Kompozit Malzemelerin İnsan Yaşamına ve Çevreye Etkileri. İleri Teknoloji Bilimleri Dergisi,6(3), 557 – 571.

[17] Yılmaz, A., Bozkurt, Y. (2010). Türkiye'deki Kentsel Katı Atık Yönetimi Uygulamaları ve Kütahya Katı Atık Birliği (KÜKAB) Örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* 1: 11 – 28.

[18] Palabıyık H. ve Altunbaş D., (2004). Kentsel Katı Atıklar ve Yönetimi, *Çevre Sorunlarına Çağdaş Yaklaşımlar*, der. Uğur Yıldırım ve Mehmet Narin, Beta Yayınları, İstanbul.

[19] Armağan, B., Demir, İ., Demir, Ö., Gök, N. (2006). *Katı Atıkların Ekonomide Değerlendirilmesi.* İstanbul Ticaret Odası (İTO) Yayını, Yayın No. 2006 – 23, İstanbul. (s.111).

[20] Elibol, G.C., Bezci, İ., Türkkan, V.D., Varol, A. (2018). Mobilya Tasarımında Yeniden Kullanım: Tasarımdan Üretime Dönüşüm. *SDÜ ART-E Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi,* 11 (21):134 – 156.

[21] Mercan, B., N. (2016). *Mobilyanın Yeniden Kullanımının Sürdürülebilirlik Bağlamında İncelenmesi.* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi, İstanbul.

[22] Gelmez, E. (2017). Yeniden Üretim Uygulamaları İle İşletme Performansı Arasındaki İlişkinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Teknik Araştırmalar Dergisi,* 13: 125 – 143.

[23] Hussein T A ve Cankül D. (2010). Üniversite Öğrencilerinin Yeşil Pazarlama Faaliyetleri Kapsamında Çevreye İlişkin Davranışlarını Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma. *Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1: 50 – 67.

[24] Duru, M.N., Şua, E. (2013). Yeşil Pazarlama ve Tüketicilerin Çevre Dostu Ürünleri Kullanma Eğilimleri. *Ormancılık Dergisi,* 9(2): 126 – 136.

[25] Türk M ve Gök A. (2010). Yeşil Pazarlama Anlayışı Açısından Üretici İşletmelerin Sosyal Sorumluluğu. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* 9(32): 199 – 220.

[26] Anonymus (2018). https://www.dunya.com/gundem/mobilya-tasariminda-quotyesilquot-yaklasim-haberi-206116

[27] Anonymus (2018). http://yer-su.com/ahsap-geri-donusumu-nasil-yapilir-islem-sirasi-nedir/

[28] Anonymus (2018). https://www.sproutsanfrancisco.com/get-educated/healthy-baby-guides-furniture/

[29] Anonymus (2018). T.C. Ticaret Bakanlığı Mobilya Sektör Raporu (2018). 17 s.

[30] Yetiş, Ü. (2016). Sektörel Atık Kılavuzları: Ağaç, Ağaç Ürünleri ve Mobilya İmalatı. *Çevre ve Şehircilik Bakanlığı,* 96 s.

[31] Anonymus (2018). http://www.yongamobilya.com/tr/kurumsal.aspx

[32] Anonymus (2018). http://marmaratalas.com/talas

[33] Anonymus (2018).https://www.serenderahsap.com.tr/masif-panel-olculeri/masif-panel-ebatlari/

ATLAS II. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ
TAM METİN BİLDİRİ
15-17 ŞUBAT 2019 Mardin / Türkiye

GELENEKSEL TÜRK MİMARİSİNE BİR ÖRNEK: MİNNETOĞLU KONAĞI (DENİZLİ-ÇARDAK) MİMARİ ÖZELLİKLERİ VE AHŞAP YAPILARI

AN EXAMPLE OF TRADITIONAL TURKISH ARCHITECTURE: ARCHITECTURAL CHARACTERISTICS OF MİNNETOĞLU MANSION AND WOODEN CONSTRUCTIONS

Taner DİZEL[1]
Kadir ÖZKAYA[2]

ÖZET

Geleneksel Türk mimarisi genel özellikleri, özgün tarzıyla, yapı malzemeleri ve donatı elemanları açısından diğer mimari yapılardan ayrılmaktadır. Geleneksel Türk mimarisini etkileyen en önemli olgular misafirperverlik, komşuluk ve zor günler için yapılan hazırlıklardır. Bu unsurlar ayrı ayrı değerlendirildiğinde, misafire verilen değere bağlı olarak özel misafir odalarının yapılması, dar sokaklarda komşu sohbetleri için tasarlanan cumbalı çıkmalar ve yaz aylarında kışa hazırlık olarak yapılan yiyecekleri depolama amaçlı kilerler gibi bazı mekânlar Türk Evi mimarisini diğer mimarilerden farklılaştırmaktadır. Geleneksel Türk Evi kavramı genel olarak birbirine yakın özellikler gösterse de, bu mimari yapılar bölgelere, yaşam kültürüne ve iklim şartlarına göre malzeme, konstrüksiyon ve plan olarak bazı değişiklikler göstermektedir.

Günümüzde köyden kente göçün sonucu olarak kent nüfusu artarken köyler boşalmaktadır. Bu nedenle kent merkezlerinde eski yapılar artan nüfusun barınma ihtiyacına yenik düşerek yıkılmakta ve yerlerine çok katlı binalar yapılmaktadır. Geleneksel Mimari Yapılar, çoğunlukla kent merkezlerinden uzak yerleşim yerlerinde dokusunu kaybetmeden varlığını devam ettirmektedirler. Burada da nüfusun azalması ve evlerde yaşam olmaması sonucunda bakımsızlık ve ilgisizlik sorunları ile karşı karşıya kalmaktadırlar. Ayrıca zorlu iklim şartlarına bağlı olarak birçok evde göçükler ve yangınlar yaşanmaktadır. Geleneksel Türk Evleri, bulunduğu kentin belediye ve valiliklerinin ilgisine terk edilmiş durumdadır. Geleneksel mimari yapıları tanıtmak, bu konuda farkındalıkları arttırmak için araştırmacılara büyük görevler düşmektedir. Bu sorumlulukla Denizli ili ve çevresindeki geleneksel yapıları ortaya çıkarmak ve incelemesini yapmak üzere çalışmalar yapılmaktadır.

Bu çalışmada, Geleneksel Türk Mimarisinin örneklerinden olan, Denizli İli, Çardak İlçe merkezinde bulunan Minnetoğlu Konağı'nın genel mimari yapısı ve ahşap donatı elemanları hakkında bilgi verilmesi ve bu mimari eserlerin literatüre kazandırılarak gelecek nesillere aktarılması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çardak Evleri, Ahşap Yapılar, Geleneksel Türk Evi, Minnetoğlu Konağı.

ABSTRACT

Traditional Turkish architecture differs from other architectural structures in terms of general characteristics, original style, building materials and fittings. The most important facts affecting the traditional Turkish architecture are the hospitality, the neighbors and the preparations for hard times. When these elements are evaluated separately, some places such as making private guest rooms depending on the value given to the guest, the bay windows designed for neighboring conversations in the narrow streets and the pantry for storage of food in preparation for winter are differentiating Turkish House architecture from other architectures. Although the concept of Traditional Turkish House generally shows similar features, these

[1]Öğr. Gör., Pamukkale Üniversitesi, tdizel@pau.edu.tr
[2]Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi, kadirozkaya@pau.edu.tr

architectural structures show some changes in terms of materials, construction and plan according to regions, life culture and climate conditions.

Today, as a result of the migration from the village to the city, the urban population increases and the villages are emptied. For this reason, the old buildings in the city centers are demolished by defeating the need for housing for the increasing population and multi-storey buildings are built. Traditional Architectural Structures continue to exist without losing their texture in urban areas. Here, too, they face problems of lack of care and apathy as a result of the decrease in population and lack of living in homes. In addition, due to the difficult climate conditions, many dives and fires are experienced in the home. Traditional Turkish Houses have been abandoned by the municipalities and governorships of the city where they are located. In order to introduce traditional architectural structures and to raise awareness about this issue, researchers have great responsibilities. With this responsibility, studies are carried out to reveal and examine the traditional structures in and around Denizli.

In this study, it is aimed to give information about the general architectural structure of the Minnetoğlu Mansion in the center of Çardak District of Denizli Province, which is one of the examples of Traditional Turkish Architecture, and to give information about the elements of wooden fittings and to transfer these architectural works to the future generations.

Keywords: Çardak Houses, Wooden Constructions, Traditional Turkish House, Minnetoğlu Mansion

1. GİRİŞ

Tarihi kentler, sahip oldukları sosyo-ekonomik, kültürel ve fiziksel değerler ile kültürel mirasımızın önemli unsurlarıdır. İçlerinde barındırdıkları anıtsal, sivil mimari örnekleri ve yaşam alanları ile bugün varlığını sürdüremeyen uygarlıkların bilgisini, teknolojisini ve en önemlisi yaşamını bizlere aktarmaktadır. 1950 sonrasında uygulanan kentleşme politikaları sonucunda yok olma tehlikesi ile karşı karşıya kalan kültürel mirasımız, dönemlerine ait yaşam biçimini yansıtan somut örnekler olarak belge değeri taşırlar (1).

Geleneksel Türk mimarisi, insanlarının kendine has yaşam tarzıyla, konutlarındaki farklı çizgileriyle, mimari tasarımı ve şehrin dokusuna kattığı estetiklilik ile bulunduğu şehre tarihi ve otantik bir hava katmaktadır. Yatay mimarideki estetiklik, insanların birbirleriyle daha çok kaynaşmasına, şehrin ekonomisinin daima canlı olmasına ve şehrin kendi üslubunun ortaya konmasına olanak sağlamaktadır. Bu nedenledir ki mimarisi ile ünlü olan ve bu mimariyi günümüze kadar koruyabilmiş şehirlerimiz, yemek kültürlerini, yaşam tarzlarını, örf ve adetlerini de koruyabilmişlerdir. Dolayısıyla bu şehirlerde yaşayan bireyler, mimari kimliğini kaybetmiş ve tekdüze betonlaşmış şehirlerin gürültüsünden, stresinden, kirliliğinden uzak, mutlu ve sağlıklı yaşam tarzlarıyla da öne çıkmaktadır.

Geleneksel Türk evi, geniş aile yaşantısına göre yıllarca gelişerek evi oluşturan birimlerde adeta standartlaşma özelliği göstermiştir. Aile yapısının küçülmesi ile geleneksel evler çağdaş Türk ailesine büyük gelmeye başlamıştı. Plan şemaları itibari ile bölünmeye müsait olmayan Türk evi birkaç odası dışında kullanılamaz hale gelmiştir (2).

Günümüzün mimari anlayışı tasarımdan yoksun, birbirinin aynı evler, betondan yapılmış düz ve kişiliksiz duvarlar inşa ederek, birbirine duyarsız ve bencil bir toplumun oluşmasına, dolayısıyla insan ilişkilerinin zayıflamasına neden olmaktadır.

Geleneksel Türk Mimarisinin korunması bu noktada büyük önem taşımaktadır. Mimarimizi gelecek nesillere aktarmak, gelecek kuşakların örf ve adetlerine bağlı, duyarlı bir toplum olarak yetişmesine, neslin yozlaşmasının engellenmesine, toplumsal olayların azalmasına, aynı

zamanda bu şehirlerde yaşayan insanlarımızın da şehirde gelişecek turizmden hak ettiği payı alarak daha müreffeh bir yaşam sürmelerine olanak sağlayacaktır.

Kültür varlıklarının, bütünlükleri ve özgün özellikleri ile gelecek nesillere aktarımı mimari mirasın korunmasının temel amacıdır. Bunun sağlanabilmesi için mimari yapıların yapım sistemleri, yapı malzemeleri, mimari biçimlendirilmeleri, vb. ile ilgili bilgilerin yerinde toplanması ve değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu değerlendirmelerle gelecek nesillere yok olmakta olan kültür varlıkları hakkında yazısal ve görsel veriler sunulabilir (3).

2. ARAŞTIRMANIN KAPSAM VE YÖNTEMİ

Denizli sınırları içerisinde 2015 yılı itibariyle 8906 nüfusa sahip olan Çardak ilçe merkezi, Büyük Menderes Vadisi'ni takip eden tarihî yol üzerinde bulunmaktadır. Günümüzde Çardak'ın batı ile olan ulaşımını Denizli-Aydın-İzmir karayolu, doğu ile olan ulaşımını ise Afyon-Isparta-Burdur karayolu sağlamaktadır. Çardak, Batı Toroslardaki göller bölgesine dahildir ve buranın coğrafî özelliklerini yansıtır (4).

Çalışma kapsamında Çardak merkezde İstasyon caddesi yada günümüzdeki adıyla Minnetoğlu sokağında bulunan ve restorasyon gününü bekleyen Minnetoğlu Konağı hakkında bilgi verilecek, Geleneksel Türk Çardak Evinin genel mimari özellikleri ile ahşap donatı elemanları değerlendirilmeye çalışılacaktır.

4. GELENEKSEL TÜRK MİMARİSİNE BİR ÖRNEK: MİNNETOĞLU KONAĞI

Resim 3.1. Evin Dış Cepheden Genel Görünümü

Evin tam olarak yapım tarihi bilinmemekle beraber uzun yıllardır evde ikamet eden kimsenin de olmadığı öğrenilmiştir. Ev yapıldığı dönemde Çardak ilçesinin en kalabalık yerlerinden biri olan istasyon bölgesinde olması nedeniyle evin alt katı girişin sağında ve solunda olmak üzere iki işyeri olarak düşünülmüştür. Günümüzde istasyon bölgesi kalabalığını ve işlevini yitirdiği için işyerleri de kepenklerini kapatmış ve unutulmaya terk edilmiştir. Evin Çardak Belediyesi tarafından ilerleyen zamanlarda mirasçılarının da onayı alınarak restore edilmesi planlanmaktadır. Ev içerisinde hiçbir tadilat işlemi yapılmamış, yapıldığı dönemki haliyle yıllarca kullanılmış ve şu anda ise yıkılmaya terk edilmiştir.

4.1. Evin Yapı Malzemesi

Resim 3.2. Evin Duvarlarının Genel Görünümü

Evin genel görünümü incelendiğinde, Geleneksel Türk Mimarisine uygun, iki katlı olarak ahşap ve kerpiç işçiliği kullanılarak inşa edildiği gözlenmektedir. Evin dış duvarları kalın kerpiç bloklardan yapılmış, iç duvarlar ise daha ince kerpiç bloklardan yapılarak üzerine ahşap çıtalar çakılmış ve çıtaların üzerine ise yine kerpiç sıva işlemiyle sıvanmıştır. Ev içeriden ve dışarıdan beyaz kireç badana ile boyanmıştır.

Evin alt katına depolama amaçlı kiler bölümü yapılmış, evin yapıldığı dönemde işlek bir cadde üzerinde olması nedeniyle de alt katın büyük bir kısmına iki adet işyeri düşünülmüştür. Konak iki katlı olması sebebiyle Geleneksel Türk Evi mimarisine de bu açıdan uymaktadır. Üst kat ise yaşam alanı olarak kullanılmıştır.

4.2. Evin Mimari Özellikleri

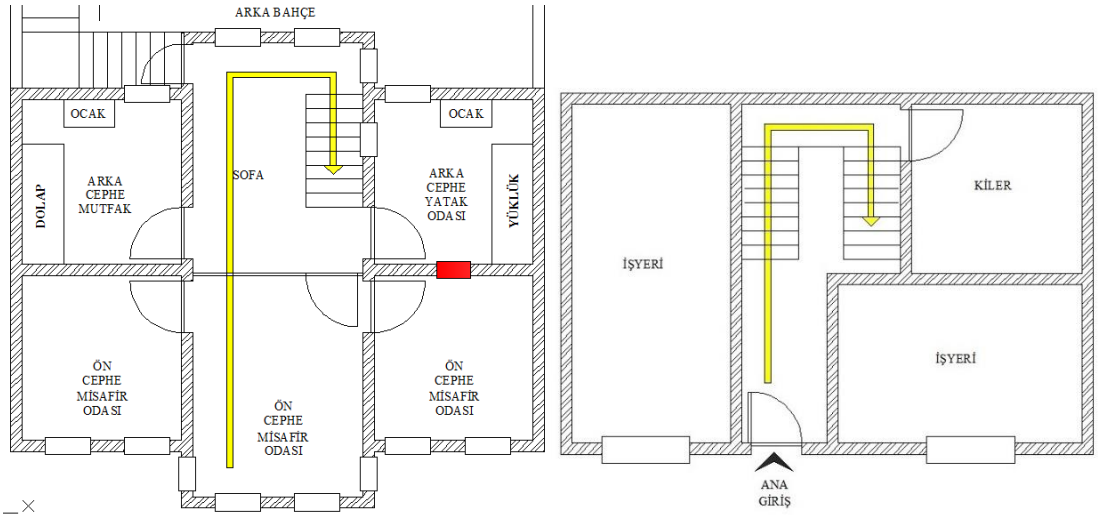

Şekil 3.1. Üst Kat (solda) ve Alt Kat (sağda) Yerleşim Planı

54 m^2 olan alt katın orta bölümünde ana giriş kapısı bırakılmış, sağ tarafta kalan bölüme küçük bir işyeri ve arkasına da ev sakinlerinin kullanımı için kiler yapılmıştır. Ayrıca ana girişin tam karşısına merdivenin altından arka bahçeye çıkış kapısı bırakılmıştır. Bu kattan üst kata U

şeklinde bir çıkışla ahşap merdiven eklenmiştir. Merdiven yarım kat çıkış, sahanlık bölgesi ve yarım kat çıkış olarak planlanmıştır (Resim 3.3.). Girişin solunda kalan kısma ise daha geniş bir işyeri bölümü bırakılmıştır. Alt katta ana giriş için bir cümle kapısı, bir kiler kapısı ve arka bahçe çıkış kapısı bulunmakta, pencere ise bulunmamaktadır.

Asıl yaşam alanı olan üst katta (60 m^2) kapalı sofa bölümüne merdivenle çıkılmakta, merdivenin üzeri ise istendiği takdirde bir kapı ile kapatılabilmektedir (Resim 3.4.). Sofa bölümünden sağa mutfak ve sola yatak odası açılmakta, ayrıca karşıdaki misafir odalarına da bu bölümden giriş yapılmaktadır. Üç misafir odası da caddeye bakmakta, ortadaki odanın girişi sofadan, diğer odaların girişi ise ortadaki odadan sağlanmıştır. Sofa arka bahçeye bakan bölümünden ayrıca bahçeye inilen merdivenlere açılan bir kapı daha bulunmaktadır.

Mutfak olarak kullanılan odada 1 adet dolap ve yemek yapma amaçlı ocak yapılmıştır. Bu mutfakta kullanılan pencere arka bahçeye giden merdivene bakacak şekilde planlanmıştır.

Mutfağın karşısında kalan yatak odasında duvarın tamamı yüklük olarak düşünülmüş, banyo ise yüklüğün içerisine yapılmıştır. Ayrıca bu odada ısınma amaçlı bir de ocak yapılmıştır.

Evin ön cephesinde üç adet misafir odası bulunmaktadır. Sofadan ortadaki büyük ve cumbalı misafir odasına giriş yapılmakta, bu odadan ise diğer iki odaya giriş kapıları bulunmaktadır. Evin çatı kısmı kiremit örtülü kırma çatı olarak yapılmıştır.

3.3. Evin Yapı Elemanlarına Ait Genel Özellikler

Evde uygulanan duvarlar, kerpiç blokların çamur harçlarla birbirine tutturulması suretiyle yığma tekniği kullanılarak hazırlanmıştır. Bu duvarların yüzeylerine ahşap çıtalar çakılmak suretiyle, yine kerpiçten harç kullanılarak yüzey sıvama işlemi yapılmış ve beyaz kireç badana ile boyanmıştır (Resim 3.2.). Duvarların ilk kat bitiminde 20'şer cm. aralıklarla yatay ahşap kirişler kullanılarak üst katın taşınması (Resim 3.5.) ve yine ikinci katın duvar bitiminde de ahşap kirişler ile çatının taşınması amaçlanmıştır.

Alt kattan kirişlerin görünmesi dolayısıyla tavan görüntüsüne önem verilmediği üst katın tavanlarının ise özenerek yapıldığı ve ahşap tavan kaplamasının kullanıldığı göze çarpmaktadır.
Evin üst kat sofa bölümüne çıkış ahşap U merdiven ile sağlanmaktadır. Merdiven bir taraftan duvara yaslı yapılmış, diğer taraftan ise ahşap korkuluklarla güvenliği arttırılmıştır. Ayrıca sofa bölümünde yine merdiven boşluğunun bulunduğu alan ahşap korkuluklar ile kapatılarak merdivenin güvenliği sağlanmıştır. Merdiven malzemesi olarak sarıçam odunundan elde edilen ahşap malzemeler kullanılmıştır (Resim 3.3. ve 3.4.).

Resim 3.3. Girişten Üst Kata Çıkışı Sağlayan Ahşap U Merdiven

Resim 3.4. Sofa Bölümünde Kullanılan Merdiven Kapısı

Resim 3.5. Üst Katı Taşıyan Ahşap Kirişler

3.4. Evin Donatı Elemanlarına Ait Genel Özellikler

Evin iç oda kapıları incelendiğinde Resim 3.6.'da görülen karşıdaki kapı ev yapıldığından beri kullanılan bir bir yatak odası kapısıdır. Evde kullanılan tüm oda kapıları bu modeldedir. Bu kapılar sarıçam ahşap malzemeden imal edilmiş, ortada dikey iki adet göbek, altta ve üstte yatay birer adet göbekten yapılmış ahşap bir kapıdır. Sağındaki kapı ise cumbalı misafir odasının kapısı olarak kullanılmıştır. Bu kapı sonradan ilave edilen ara bölmenin bir parçası olarak sofayı ikiye bölmekte ve mekâna cumbalı misafir odasını kazandırmaktadır. Kapının üst kısmı camlı, alt kısmı ise lambri ahşap çıtalardan üretilmiştir. Bölmenin geri kalan kısımları da kapı ile aynı formdadır. Yağlıboya ile yüzeyi korunmaya çalışılmıştır

Resim 3.6. İç Oda Kapılarına Ait Görüntü

Resim 3.7. Pencerelere Ait Görüntü

Resim 3.7.'de görülen eve ait pencereler sekiz bölmeli dikey dikdörtgen pencere olarak yapılmıştır. Alttaki dört bölme hareketli kanat, üstteki dört bölme ise sabit kanat olarak düşünülmüş ve dikey giyotin sürme pencere olarak imal edilmiştir. Geleneksel Türk Mimarisinde karşılaşılan en önemli özellikler pencerelerin çok bölmeli oluşudur. Bunun nedeni, geniş camların olmayışı, cam kırıldığında kırılan küçük parçanın onarımının daha kolay oluşu ve ahşabın nemden dolayı dönmesi ve çalışması nedeniyle pencere camlarında çatlamaların

meydana gelmesi dolayısıyla çatlayan küçük parçaların değişiminin daha kolay yapılabilmesi olarak söylenebilir. Pencereler sarıçam odunundan derin kasalı olarak imal edilmiştir.

Resim 3.8. Yatak Odası Yüklük Dolabına Ait Görüntü

Resim 3.9. Yatak Odasından Misafir Odasına Açılan Servis Penceresi

Yatak odasında içerisinde banyonun da bulunduğu sarıçam ahşaptan imal edilmiş ve göbekli kapaklardan oluşan bir yüklük dolabı ile misafir odasına açılan bir servis penceresi bulunmaktadır. Ayrıca odada yıkılmış bir de ocak ısınma amacıyla kullanılmıştır (Resim 3.8. ve 3.9.). Karşısında bulunan mutfakta ise yine daha basit bir dolap ve ocak hem ısınma, hem de yemek pişirme amacıyla düşünülmüştür (Resim 3.10. ve 3.11.).

Resim 3.10. Mutfakta Kullanılan Yüklük Dolabına Ait Görüntü

Resim 3.11. Mutfak Pencereleri ve Ocak

Resim 3.12 ve 13'de tavan kaplamaları görülmektedir. Geniş ahşap parçalardan imal edilmiş lambri tavan kaplaması uygulaması yapılan evde mutfak tavanı doğal halde kaldığı için sarıçam ahşap malzeme zaman içerisinde kararmış, misafir odasında ise mavi yağlıboya kullanıldığı için oda daha aydınlık bir görünüme kavuşmuştur.

Resim 3.12. Mutfak Tavan Kaplaması

Resim 3.13. Misafir Odası Tavan Kaplaması

Resim 3.14. Zemin Kaplaması

Evde zenin kaplaması olarak alt katla üst katı ayıran taşıyıcı ahşap kirişlerin üzerine geniş ebatlı ahşap rabıta parçaları çivilerle tutturulmuştur. Ahşap parke uygulamasının yapılmaması zeminin halı veya kilimler kapatılarak kullanıldığı fikrini vermektedir.

4. SONUÇ

Geleneksel Türk Evi kültüründe yapı malzemesi çoğu zaman kerpiç malzemedir. Bu malzeme doğallığının yanı sıra yatay mimari kültürüne de uygundur. Kırsal bölgedeki iklim şartlarının ve zorlu yaşamın gereği olarak kullanılan kerpiç aynı zamanda evin nem dengesini korumakta, ciddi oranda ısı yalıtımı da sağlamaktadır. Geleneksel mimarinin korunması açısından kerpiç malzemenin kullanımı ile yatay mimari geleneklerimize uygun olarak devam ettirilebilir.

Geleneksel Türk Evlerinde ahşap malzeme de yaygın kullanım alanı bulmaktadır. Plastik veya kompozit malzemeler her ne kadar ahşabın yerini almaya başlasa da, ahşabın doğallığını ve sıcaklığını yansıtamamaktadır. Teknolojinin gelişimi ile birlikte daha estetik ve modern tasarımlar ahşaba aktarılabilirken, gelişen yapıştırıcı teknolojisi sayesinde lamine ahşaplardan yalıtımlı malzemeler elde edilebilmektedir. Eğer şehirlerimizde yatay mimari yeniden yaygınlaştırılabilirse dış mekana bakan kapı ve pencerelerde yeniden doğal ahşap malzemenin kullanımı eski günlerdeki yaygınlığına dönebilecektir. Çünkü ahşap malzeme tasarımcılara doğallığın yanında tasarım zenginliği ve esnekliği getiren en önemli malzemelerin başında gelmektedir.

Bilindiği üzere her bölgenin geleneksel mimarisinde bazı değişiklikler vardır. Bu değişiklikler mimari yapıdan kaynaklanabildiği gibi, ahşabı işleme yöntemlerinden ya da mekânı kurgulama tekniklerinden de kaynaklanabilmektedir. Dolayısıyla mimariye yön verecek, ahşabı işleyecek ve iç mekânı tasarlayacak meslek alanlarındaki bireylerin geleneksel kültürümüzle yoğrularak yetiştirilmesi Türk kültürünün dünyaya tanıtılması, farklılığının ve zenginliğinin bilinilirliği bakımından büyük önem arz etmektedir. Dolayısıyla eğitim kurumlarına, eğitimcilere ve araştırmacılara bu konuda büyük görevler düşmektedir.

KAYNAKLAR

1. Öztank N., "Afyonkarahisar Geleneksel Konut Mimarisi ve Sokak Dokusunun Analizi" Ege Mimarlık Dergisi, s:44-49, Eylül, 2013.

2. HACIBALOĞLU, M., Geleneksel Türk evi ve çağımıza ulaşamamasının nedenleri, Gazi Üniversitesi Teknik Eğitim Fakültesi Yayınları, Ankara, 1989, s.62-64.

3. Öztank N., "Afyonkarahisar Kenti Geleneksel Ahşap Konutları" Ege Mimarlık Dergisi, 2005/3-55 s:24-27.

4. http://www.cardak.bel.tr/cardak-hakkinda/ (Erişim Tarihi:08.01.2019)

ATLAS II. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ
TAM METİN BİLDİRİ
15-17 ŞUBAT 2019 Mardin / Türkiye

YAŞLILARIN BİLGİ TEKNOLOJİSİNE YÖNELİK TUTUMLARI
THE ATTITUDES OF OLDER ADULTS ABOUT INFORMATION TECHNOLOGY

Velittin KALINKARA[1]
İsmail SARI[2]

ÖZET

Giriş: Bilgi teknolojileri yaşlının günlük yaşamını desteklemekte ve kolaylaştırmaktadır. Aynı zamanda yaşlılara geniş ve esnek müdahaleler için fırsatlar sunmakta, daha uzun süre sağlıklı ve bağımsız yaşamalarına yardımcı olmaktadır. Son zamanlarda, teknoloji ve yaşlanma üzerindeki etkisi, genişleyen bir araştırma alanı haline gelmiştir. Bu ilgi daha çok bilgi teknolojisi kullanımının giderek daha fazla sağlık sorunu yaşayan yaşlıların bağımsız yaşamalarında yardımcı olabilmesine ve nüfus içinde yaşlı popülasyonunun artmasına bağlıdır. **Amaç:** Yaşlıların bilgi teknolojisine yönelik tutumlarını araştırmak ve tutumlar üzerinde diğer bağımsız değişkenlerin etkisini belirlemektir. **Yöntem:** Bu tanımlayıcı, kesitsel bir çalışmadır. Örneklem, Denizli, Isparta, Antalya, Karabük, Erzurum ve Kırıkkale'de yaşayan 60+ yaşta 419 yaşlı bireyi içermektedir. Veriler, yaşlılara ilişkin genel bilgiler ve tutum ölçeğini içeren bir anket ile toplanmış, istatistiksel analizlerde parametrik testler (One-way ANOVA ve t testi) kullanılmıştır. **Bulgular:** Yaşlıların bilgi teknolojisine yönelik tutumlarını belirlemek amacıyla Rosen ve ark. (2013) tarafından geliştirilen 16 maddeden oluşan Likert tipi bir ölçek kullanılmış, ancak alt boyutlarından birinin yaşlılara uygun olmaması nedeniyle çalışma 12 madde üzerinden yürütülmüştür. Bu 12 madde ölçeğin orijinal formuna bağlı kalınarak üç faktör (*olumlu tutumlar, olumsuz tutumlar ve kaygı*) üzerinden değerlendirilmiştir. Bu üç faktör toplam varyansın % 63.7'sini açıklamaktadır. Ölçeğin KMO değeri ,0,810, Cronbach's alpha değeri ,797 olarak bulundu. Grubun yaş ortalaması 65,4 ± 0,235, teknolojiye yönelik toplam tutum puanı 39,87 ± 0,391'dir. Bilgi teknolojisine yönelik toplam tutum puanları ve alt boyutlar ile bazı bağımsız değişkenler arasındaki fark önemli bulunmuştur. Ön çalışma niteliğindeki bu ölçeğin geliştirilerek yaşlılara uygulanabileceği düşünülmektedir. **Sonuç:** Yaşlıların bilgi teknolojilerine yönelik tutumları ile kullandıkları sosyal ağ, sosyal ağa ulaşma aracı, internete giriş sıklığı ve sosyal ağları kullanım süreleri arasında pozitif bir ilişki bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Yaşlı, Bilgi Teknolojileri, Tutum

ABSTRACT

Introduction: Information technologies support and facilitate the daily life of the elderly. At the same time, it offers opportunities for large and flexible interventions for the elderly and helps them to live longer and healthier. Recently, the impact on technology and aging has become an expanding research area. This interest depends more on the use of information technology to help the elderly survive more and more health problems and to increase the elderly population within the population. **Objective:** To investigate the attitudes of the elderly towards information technology and to determine the effect of other independent variables on attitudes. **Method:** This is a cross-sectional study. The sample consisted of 419 elderly people aged 60+ living in Denizli, Isparta, Antalya, Karabük, Erzurum and Kırıkkale. Data were collected by a questionnaire including general information about the elderly and attitude scale, and parametric tests (One-way ANOVA and t test) were used for statistical analysis. **Results:** In order to determine the attitudes of the elderly towards information technology, Rosen et al. (2013) developed a Likert-type scale consisting of 16 items; Based on the original form of the scale, these 12 items were

[1]Prof.Dr., Pamukkale Üniversitesi, vkalinkara@gmail.com
[2]Öğr.Gör., Pamukkale Üniversitesi, siirekin@gmail.com

evaluated on three factors (positive attitudes, negative attitudes and anxiety). These three factors explain 63.7% of the total variance. The KMO value of the scale was 0.810, Cronbach's alpha value was 797. The mean age of the group was 65,4 $\pm$ 0,235 and the total attitude score for the technology was 39,87 $\pm$ 0,391. The difference between the total attitude scores and sub-dimensions related to information technology and some independent variables were significant. It is thought that this pre-study scale can be developed and applied to the elderly. **Conclusion:** There was a positive relationship between the attitudes of the elderly towards information technologies and the social network they used, the means to reach the social network, the frequency of access to the internet and the duration of their use in social networks.

Key Words: Older Adults, Information Technology, Attitude

1. GİRİŞ

Yükselen yaşam standartları ve kaliteli sağlık bakımı, insanların daha uzun yaşamasına katkıda bulunmuştur. Önümüzdeki 50 yıl içinde de dünya çapında iki kat daha fazla yaşlı insan olması beklenmektedir (Benacova & Valenta, 2009). Genomikler, materyaller ve robotik cerrahi teknolojisindeki gelişmeler, yaşam süresini uzatma ve ileri yaşlarda fiziksel kapasiteyi sürdürme açısından büyük bir etkiye sahip olacak gibi görünmektedir (Damodaran & Olphert, 2015). Buna karşılık, yaşlanma süreci yeni ekonomik ve sosyal sorunları da beraberinde getiriyor. Bu nedenle, dahil olma, sosyalleşme ve bağımsızlık anlamında aktif, doyurucu ve kaliteli bir yaşam sürmek isteyen yaşlı insanların aktif yaşlarını uzatmak için sürekli bir çaba sürdürülmektedir. Bu yalnızca aile üyelerinden gelen sürekli destekle elde edilemez. Mevcut eğilimler bilgi ve iletişim teknolojilerinin (BİT) aktif yaşam süresinin uzatılmasında önemli bir rol oynadığını göstermektedir (Klimova, Simonova, Poulova, Truhlarova & Kuca, 2016). BİT'nin günlük yaşamımızda artan rolü, yeni teknolojilere sahip olanlarla, ondan yararlanamayanlar arasındaki eşitsizliğin artması ile ilgili endişelere yol açmıştır. Bölünme yalnızca genç ve yaşlı insanlar arasında değil, aynı zamanda yaşlıların alt gruplarında da gözlenmektedir. Bu, yalnızca erişim yetersizliğinden (*birinci seviye dijital uçurum*) değil, aynı zamanda kullanım eksikliğinden de (*ikinci seviye dijital uçurum*) kaynaklanmaktadır. İleri yaş, düşük eğitim, düşük gelir ve engellilik, yaşlılar arasında düşük BİT kullanımının öngörülen nedenleridir (Keranen, Kangas, Immonen, Simila, Enwald, Korpelainen & Jamsa, 2017).

BİT kullanımının insanlarla doğrudan etkileşimi artırdığı, yaşlıların refah ve yaşam kalitesine katkıda bulunduğu ve sosyal katılımı artırdığı öne sürülmüştür. Dahası, BİT kullanımı, bireyleri bilişsel ve entelektüel olarak da güçlendirmektedir. Bilgisayarlar ve İnternet, e-hizmetler (*örneğin bankacılık, alışveriş ve sosyal ve sağlık hizmetleri ile iletişim gibi*) yoluyla birçok rutin işlerin yürütülmesini kolaylaştırarak, yaşlılıkta özerkliği destekleyen birçok hizmet sunmaktadır. Daha iyi bilişsel becerilere sahip yaşlılar, mevcut Web tabanlı hizmetlerden daha fazla yararlanmaktadır (Keranen et al, 2017). Mobil bilgi teknolojisi kullanımı, yaşlıların sosyal iletişimi sürdürmesini ve bağımsızlık artışını sağlamakta, yaşlı birey aile üyeleri ve yakınları ile kolay iletişim kurabilmektedir (Enwald, Kangas, Keranen, Korpelaine, Huvila & Jamsa, 2016:15). Bu teknoloji ayrıca, yaşlının sağlık durumunu ve hastalıklarını yönetmenin yanı sıra, sağlığı izlemeye ve sürdürmeye yardımcı olma potansiyeli taşır. Araştırmalar (AARP, 2008), yaşlıların, sağlık teknolojilerinin bağımsız kalma ve kendi evlerinde yaşama tercihlerini destekleyebileceğinin farkında olduğunu göstermektedir. Buna karşılık, yaşlılar teknolojiyi benimseme konusunda istekli görünseler de, teknolojiyi tasarlayanlarla benimsemeyenler arasındaki ayrım nedeniyle yaşlıların "*dijital uçurumun*" bir parçası oldukları görülüyor (Charness, Fox & Mitchum, 2010). Günümüz bilgi teknolojisi ürünleri, yüksek bilgisayar becerisine sahip genç insanlara uygun tasarlanmış, yaşlılar marjinal bir grup olarak sistemin dışında kalmıştır. Yaşlıyı hedeflemeyen tasarımlar nedeniyle, yaşlılar genellikle karmaşık etkileşimli ortamlarda kendilerini çaresiz hissetmekte ve çeşitli psikolojik engellerle karşılaşmaktadır. İstatistikler, gelişmekte olan ülkelerde yaşlıların yaklaşık yarısının "*teknoloji fobisi*" olduğunu, pazarda çeşitli elektronik cihazlarla karşı karşıya kaldıklarında utanmalarına

neden olan birçok sorunla karşılaştıkları, bilgisayar kullanamadıkları, kısa mesaj gönderemedikleri veya ATM makinesini kullanmada sorun yaşadıklarını göstermektedir. Halbuki gelişmiş ülkelerde, yaşlı insanlar iyi eğitimli, zengin bilgisayar bilgisine ve operasyonel deneyime sahiptir (Zhou & Shen, 2016: 50). Araştırmalar, yaşlı bireylerin daha az teknoloji kullandıklarını, bu teknolojilerin öğrenilmesinde ve ekipmana zarar verme korkusu veya ekipmanı kamusal alanda kullanma korkusu gibi konularda genç insanlara göre daha fazla zorluk çektiklerini göstermektedir. Yaşlı insanlar teknolojiyi kullanırken rahatsızlık duyuyorlar ve aynı zamanda bu sistemleri verimli bir şekilde kullanmayı öğrenme becerilerinde güven eksikliği hissediyorlar (Czaja, Charness, Fisk, Hertzog, Nair, Rogers & Sharit, 2006; Santana & Leeson, 2013:36).

Kavram olarak teknoloji, herhangi bir elektronik veya dijital ürün veya hizmet olarak tanımlanabilir. Genel olarak teknoloji kullanımını tahmin edebilmek için yaşlıların teknolojiyi kabul etmesini ve benimsemesini etkileyen faktörleri anlamak önemlidir. Bu nedenle teknolojinin benimsenmesini etkileyen çok boyutlu ve karmaşık faktörler kümesini, inanç ve tutumların bu ilişkideki güçlü etkilerini görmek gerekir (Mitzner, Boron, Fausset, Adams, Charness, Czaja, Dijkstra, et al, 2010:1711). Teknolojiyi günlük yaşama entegre etme deneyimi, yetişkinler ve yaşlılar için büyük bir zorluk teşkil eder. Mevcut zorluk, dünya nüfusunun yaşlanması ve analogtan dijital teknolojiye geçişte önemli bir değişiklik geçirmiş olan teknolojinin, bu nüfusun yaşamlarına entegrasyonu ile ilgilidir. Bu zorluk, yalnızca mobil teknolojilerin değil, ev aletlerinin karmaşık işleyişini anlama ihtiyacını da içermektedir. Geniş yelpazedeki dijital cihazların yetkin bir şekilde kullanılmasını öğrenmek, kendilerini yeni teknolojik topluma adapte etmeye çalışan yaşlı bireyler için önemli bir sorundur (Santana & Leeson, 2013:36). Zira yaşla birlikte, genellikle bedensel ve bilişsel işlevlerde, duyusal algıda ve öğrenme hızında değişiklikler olmaktadır (Wahl & Heyl, 2015). Holzinger, Searle ve Nischelwitzer (2007) tarafından yapılan bir çalışmada bilişsel ve duyusal algıda yaşa bağlı değişikliklerin, yeni teknolojik gelişmelerin daha düşük kabul edilmesine yol açabileceğini ortaya koymuştur. Wang ve ark. (2011) çalışmalarına göre, yaşlı insanlar yaşam süresince meydana gelen değişikliklerden dolayı güvenlerini ve özgüvenlerini kaybediyorlar ve yeni bilgiler öğrenmede daha fazla zorluk çekiyorlar. Modern dijital teknolojilerin kullanımındaki problemler bir dereceye kadar görme bozuklukları ve el becerisinin azalması gibi yaş etkilerinden kaynaklanmaktadır, ancak bir dereceye kadar da güven eksikliği ve kullanımdaki sınırlı deneyimden kaynaklanmaktadır (Schlomann, 2018).

Yaşlı bireyin işlevsel faaliyetleri kısıtlandığında ve sosyal katılım olumsuz koşullardan etkilenerek azaldığında, yeni teknolojilerin kullanılması, yaşlı bireylerin evde daha uzun süre ve daha fazla güvende kalmalarını sağlayabilir; izolasyonu ve yalnızlığı azaltmaya yardımcı olarak aile üyeleri ve uzaktakilerle iletişim kurmak ve günlük yaşamın temel ve araçsal faaliyetlerini yürütmek mümkün olur. Bunun yanında, teknoloji, bireylerin kendi evlerinde diyabet ve hipertansiyon gibi kronik hastalıkları yönetebilmelerini sağlar. Bu cihazların verimli kullanımı bağımlılığı azaltır, özgürlüğü ve özgüveni arttırır, aile ve bakıcılar tarafından sağlanan bakımı kolaylaştırır (Mitzner et al, 2010; Santana & Leeson, 2013:36). Ancak araştırmalar, BİT'in yaşlıların refahı üzerinde olumlu psikososyal etkilerinin kesin olmadığını, bellek ve dikkat gibi bilişsel becerilerin geliştirilmesindeki etkisinin çok zayıf olduğunu göstermektedir. Konuya ilişkin çalışmaların sonuçları, yalnızca bilişsel yeteneklerin yaşlıların bilgisayar kullanımını öngörmede yeterli olmadığını, bunun yanında bilgisayar öz-yeterliliği ve bilgisayar kaygısı gibi tutum değişkenlerinin de dikkate alınması gerektiğini ortaya koymaktadır (Gonzalez, Ramirez & Viadel, 2015:1). Bilgisayar kullanımına yönelik tutum ve kaygı birçok çalışmada incelenmiştir. Ellis ve Allaire (1999), bilgisayar kaygısının, yaşlı kullanıcıların bilgisayar kullanma niyetini etkileyen önemli bir faktör olduğunu göstermiştir. Umemuro ve Shirokane (2003), özellikle bilgisayar kullanmayı seven yaşlıların teknolojiye karşı olumlu tutum sergilediklerini ortaya koymuştur. Bununla birlikte, teknoloji kullanımı ve tutumlar arasındaki ilişkiler, bilgisayarlar

bakımından nadiren incelenmiştir. Nedenlerden biri, genel teknolojiler için tutum ölçüm araçlarını oluşturma zorluğudur (Umemuro, 2004: 65).

Yaşlıların teknoloji kullanımı, kabulü ve teknolojiye yönelik tutumları (Festervand, Meinert & Vitell, 2011; Kalınkara, Başıbüyük & Ay, 2016) ile ilgili pek çok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmaların bir bölümü akıllı ev teknolojileri de dahil olmak üzere yardımcı teknolojilerin kullanımı (Czaja, Charness, Fisk, Hertzog, Nair, Rogers & Sharit, 2006; Mitzner et al, 2010) ve kabulüne (Arning & Ziefle, 2009) yöneliktir. Bazıları ise doğrudan bilgi ve iletişim teknolojileri kullanımı (Charness & Boot, 2009; Enwald, Kangas, Keranen, Korpelaine, Huvila & Jamsa, 2016; Mervyn & Allen, 2012; Rosen, Whaling, Carrier, Heever & Rokkum, 2013; Kalınkara & Sarı, 2018) ve kabulü ile ilgilidir. Son çalışmalar, özellikle yaşlılar için BİT kullanımının, yalnızlığı ve depresyonu azaltma açısından yararlı etkileri olduğunu göstermektedir (Rikard, Berkowsky & Cotten, 2018).

Yaşlıların günlük yaşamlarında kendilerine sunulan teknolojiler hakkındaki tutumlarını etkileyen nedenler konusunda çok az şey bilinmektedir. Bu nedenle, yaş, cinsiyet, yaşlanma sürecinden kaynaklanan vücut değişiklikleri, eğitim düzeyi, önceki temas ve teknoloji ile ilgili deneyimler ve teknolojiye erişim ile ilgili özellikleri dikkate alarak yaşlılardaki farklılıkları anlamak gerekir. Ek olarak, güven eksikliği, tutum ve motivasyon, bilginin güvenilirliğine dair şüpheler, bilişsel becerilerdeki değişiklikler (örn. Hafıza ve bilgi işleme hızı), dikkat, karar verme ve kristalleşmiş zeka gibi faktörler ile teknolojinin kullanımının kabulü ve tanınması da dikkate alınmalıdır. Bu tür tutumların tam olarak anlaşılması, yaşlıların teknoloji kabul modellerinin tanımlanmasına katkıda bulunabilir. Bu çalışmada çeşitli yaşlı yetişkin gruplarına genelleştirilebilecek eğilimleri daha iyi anlamak için, yaşlıların bilgi teknolojilerine yönelik tutumlarının belirlenmesi amaçlanmıştır.

2. MATERYAL VE YÖNTEM

Araştırma Katılımcıları

Denizli, Isparta, Karabük, Erzurum ve Kırıkkale illeri kentsel alanda yapılan bu çalışmada sosyal ağları kullanan 60 yaş ve üzeri bireylerin bilgi teknolojilerine yönelik tutumlarının belirlenmesi hedeflenmiştir. Birleşmiş Milletlerde (BM) yaşlılar genellikle 60 yaş ve üstü kişileri kapsayacak şekilde tanımlanmaktadır (UN, 2002). Bu tanımdan hareketle çalışmada 60 yaş yaşlılık alt sınırı olarak kabul edilmiştir. Araştırma *sosyal ağları kullanan* en az lise öğrenimi görmüş, kadın-erkek 419 birey üzerinde yürütülmüştür. Yaşlıların bilgi teknolojilerine yönelik tutumları üzerinde teknoloji kullanmaya ilişkin bilgiler ile yaş, cinsiyet, eğitim, gelir gibi demografik bilgiler ve en çok kullanılan sosyal ağların etkisi araştırılmıştır.

Veri Toplama Araçları

Bu çalışmada verileri toplamak amacıyla, "*Bilgi Teknolojisine Yönelik Tutumları Ölçeği"* kullanılmıştır. Ayrıca araştırıcılar tarafından bireyin sosyo-demografik özellikleri ve bilgi teknolojisi kullanımını içeren bir bilgi formu da eklenmiştir.

Bilgi Teknolojisine Yönelik Tutum Ölçeği; Rosen, Whaling, Carrier, Heever & Rokkum (2013) tarafından geliştirilen tutum ölçeği dört alt boyutu kapsamaktadır; Teknolojiye yönelik olumlu tutumlar (6 madde / 1, 2, 3, 7, 8, 9), teknolojiye bağımlılık veya teknolojiye sahip olmamanın yarattığı kaygı (3 madde / 4, 5, 6), teknolojiye yönelik olumsuz tutumlar (3 madde / 10, 11, 12) ve iş değiştirme için tercih (4 madde / 13, 14, 15, 16). Ancak araştırmada yaşlılara uygun olmadığı gerekçesi ile alt boyutlardan dördüncüsü ölçekten çıkarılmış; uygulama üç alt boyut ve 12 madde üzerinden gerçekleştirilmiştir. Bu üç alt boyutun toplamı da yaşlıların teknolojiye yönelik tutumları puanını oluşturmuştur. Ölçekten alınacak en düşük puan 12, en yüksek puan 60'dır. Ölçeğin Türkçeye uyarlaması Özgür (2016) tarafından gerçekleştirilmiş, Türkçe ve orijinal form arasındaki korelasyon "teknolojiye yönelik olumlu tutumlar için .92, teknolojiye

bağımlılık veya teknolojiye sahip olmamanın yarattığı kaygı için .94, teknolojiye yönelik olumsuz tutumlar için .93" bulunmuştur.

Tablo 1. Döndürülmüş faktör yükleri matrisi[a]

Faktör/Maddeler		Özdeğer	Faktör yükü	Açıkladığı Varyans %	Toplam Varyans %
Faktör 1: Teknolojiye Yönelik Olumlu Tutumlar		4,216		35.14	35.14
TOT8	İstediğim zaman İnternet'e erişebilmenin önemli olduğunu hissediyorum		,879		
TOT7	İstediğim zaman internette herhangi bir bilgiyi bulmanın önemli olduğunu hissediyorum		,854		
TOT9	Teknolojideki en yeni eğilimleri takip etmenin önemli olduğunu düşünüyorum		,836		
TOT5	Teknoloji ile her şey mümkündür		,582		
TOT6	Teknoloji sayesinde daha başarılı olduğumu hissediyorum		,531		
TOT4	Teknoloji birçok sorunumuza çözüm üretir		,486		
Faktör 2: Teknolojiye Yönelik Olumsuz Tutumlar		2,076		17,30	52,44
TNT11	Yeni teknoloji yaşamı daha karmaşık hale getiriyor		,853		
TNT12	Yeni teknoloji insanları daha fazla izole hale getiriyor		,842		
TNT10	Yeni teknoloji insanların çok fazla zamanını alıyor		,779		
Faktör 3: Teknolojiye Bağımlılık veya Teknolojiye Sahip Olmamanın Yarattığı Kaygı		1,351		11,26	63,70
TBT 1	Cep telefonum olmadığında endişeleniyorum		,789		
TBT2	İnternetin mevcut olmaması beni endişelendiriyor		,762		
TBT 3	Teknolojiye bağımlıyım		,760		

Bu çalışmada yaşlıların teknolojiye yönelik tutumları ölçeğinin KMO örneklem yeterliliği (0,810 $p<0.001$) iyi; Cronbach's alpha katsayısı 0.797 ($p<0.001$) bulunmuştur. Temel Bileşen Analizi (PCA) temel alınarak, bu örnek için en uygun model olarak, 1.0'den büyük özdeğere sahip üç faktörlü bir çözüm elde edilmiştir. Bu nedenle özdeğerleri 1.351 – 4,216 arasında değişen üç faktör modele dahil edildi. Bu üç faktör toplam varyansın % 63.70'ini açıklamaktadır (Tablo 1). Ölçeği oluşturan alt boyutlardan "*teknolojiye yönelik olumlu tutumlar (F1)*" toplam varyansın % 35.14'ünü, "*teknolojiye yönelik olumsuz tutumlar (F2)*" % 17.30'unu, "*teknolojiye bağımlılık veya teknolojiye sahip olmamanın yarattığı kaygı (F3)*" % 11.26'sını açıklamaktadır.

Veri Analizi

Araştırmada sosyal ağ kullanan yaşlı bireylere ilişkin betimsel istatistiklerin yanı sıra yaşlıların teknolojiye yönelik tutumlarının sosyo-demografik özelliklere göre farklılaşıp farklılaşmadığını incelemek için bağımsız örneklem t testi ve tek yönlü varyans analizinden (ANOVA) yararlanılmıştır.

3. BULGULAR

3.1. Yaşlılara ilişkin genel bilgiler; Araştırma kapsamına alınan yaşlıların % 47.5'i 60-64, % 34.4'ü 65-69, % 18.1'i ise 70 yaş ve üzerindedir. Ortalama yaş 65 (st sapma= 4,810)'dir. Bunlardan % 51.1'i erkek, % 48.9'u kadındır. Lise öğrenimi görenler % 40.8, ön lisans ve lisans öğrenimi görenler % 54.7 oranında, geriye kalan % 4.5 ise lisansüstü öğrenim görmüştür. Çalışmayan kadınlar % 14.1 oranındadır, bunu % 47.0 oranı ile eğitimciler, % 17.9 ile serbest meslek sahipleri izlemektedir, diğerleri ise (% 31.0) farklı meslek gruplarından (hekim, mühendis, asker, bankacı) emekli bireylerden oluşmaktadır. Araştırma kapsamına dahil olan bireylerin % 20.0'si tek başına yaşamaktadır. Eşi ile birlikte yaşayanlar % 51.6, eşi ve çocukları ile birlikte

yaşayanlar % 28.4 oranındadır. Yaşlıların % 18.4'ü gelirini düşük, % 72.3'ü orta, % 9.3'ü ise yüksek olarak nitelemektedir.

Sosyal ağ sitelerinden facebook (% 86.2), WhatsApp (% 69.5), Instagram (% 32.2) ve Twitter (% 19.6) yaşlılar tarafından en sık kullanılanlardır. Diğerlerinin *(LinkedIn, Youtube, Snapchat)* kullanılma sıklığı oldukça düşüktür. Yaşlıların % 70.17'sinin en sık kullandığı sosyal ağ facebook'tur. Sosyal ağa ulaşma aracı olarak % 18.6'sı yalnızca bilgisayar, % 42.7'si yalnızca akıllı telefon, % 38.7'si ise hem bilgisayar hem de akıllı telefonu kullanmaktadır. Bireylerin internete giriş sıklığı incelendiğinde; % 69.2'sinin her gün, % 21.7'sinin haftada 3-4 kez, % 4.5'inin ayda 1-2 kez ve % 4.5'inin de 3-4 ayda bir girdiği belirlenmiştir. Sosyal ağları günlük kullanma süresi günde 1 saatten az olanlar % 43.8 oranındadır. Günde 1-3 saat girenler % 44.6, günde 4 saatten fazla girenler % 11.6 oranındadır.

3.2. Tutumlar üzerinde diğer değişkenlerin etkisi; Yapılan t testi ve varyans analizi sonucunda tutumlar üzerinde cinsiyet ($p>0,05$); yaş, eğitim, algılanan gelir, evde kiminle yaşadığı değişkenlerinin etkili olmadığı ($p>0,05$) bulunmuştur. Bu durumun araştırmanın sınırlamalarından kaynaklanabileceği düşünülmektedir.

Kullanılan sosyal ağ değişkeni toplam tutum puanları üzerinde etkili olmaktadır ($F=4,399$ $p<0,013$). Kullanılan sosyal ağ değişkeni bilgi teknolojisine yönelik alt boyutlardan *"teknolojiye yönelik olumlu tutumlar"* ($F=8,707$ $p<0,000$) üzerinde etkilidir. Bilgisayar ve akıllı telefonu birlikte kullananların tutum puanları daha yüksektir. Alt boyutlardan *"teknolojiye yönelik olumsuz tutumlar"* ($F=1,573$ $p>0,209$) ve *"teknolojiye bağımlılık veya teknolojiye sahip olmamanın yarattığı kaygı"* ($F=1,821$ $p>0,163$) bakımından kullanılan sosyal ağın çok anlamlı olmadığı belirlenmiştir. Yaşlı bireyler yeni teknolojinin yaşamı daha karmaşık hale getirdiği, insanları izole hale getirdiği ve çok fazla zaman aldığı konusunda olumsuz tutum sergilerken, teknolojiye bağımlı olduklarını, cep telefonu ve internetin olmamasından benzer kaygıları duydukları anlaşılmaktadır ($p> 0,05$) (Tablo 2). Özellikle sosyal ağa ulaşma aracı olarak hem cep telefonu hem de bilgisayarı kullananlarda olumsuz tutum ve kaygı puanları daha yüksektir. Benzer şekilde aynı bireylerin olumlu tutum puanları da diğerlerinden daha yüksektir.

İnternete giriş sıklığı ile tutum puanları arasında bir ilişki vardır ($F=9,254$ $p<0,000$). İnternete giriş sıklığı değişkeni bilgi teknolojisine yönelik alt boyutlardan "*teknolojiye yönelik olumlu tutumlar"* ($F=8,672$ $p<0,000$), *"teknolojiye bağımlılık veya teknolojiye sahip olmamanın yarattığı kaygı"* ($F=10,284$ $p<0,000$) üzerinde de etkilidir. İnternet kullanım sıklığı arttıkça olumlu tutum ve teknolojiye bağımlılık veya sahip olmamanın yarattığı kaygı puanları da artmaktadır. İnternet kullanım sıklığı azaldıkça teknolojiye yönelik olumsuz tutum puanları artmasına karşın, aradaki fark anlamlı bulunmamıştır ($p>0,05$). İnternete her gün düzenli olarak girenlerde olumlu tutum puanları ve kaygı puanları daha yüksektir. Girme sıklığı azaldıkça olumlu tutum puanları düşmektedir.

Tablo 2. Bilgi teknolojisine yönelik tutumlar üzerinde bazı değişkenlerin etkileri (One-Way ANOVA)

Değişken		Alt boyutlar	F	p
Sosyal ağa ulaşma aracı	Bilgisayar (1) Akıllı telefon (2) Her ikisi (3)	Teknolojiye yönelik olumlu tutumlar (TOT)	8,707	,000**
		Teknolojiye yönelik olumsuz tutumlar (TNT)	1,573	,209
		Teknolojiye bağımlılık veya teknolojiye sahip olmamanın yarattığı kaygı (TBT)	1,821	,163
		Toplam tutum puanı (TTP)	4,399	,013**
İnternete giriş sıklığı	Her gün(1) Haftada 3-4 kez (2) Ayda 1-2 kez (3) 3-4 ayda bir (4)	Teknolojiye yönelik olumlu tutumlar	8,672	,000**
		Teknolojiye yönelik olumsuz tutumlar	,180	,910
		Teknolojiye bağımlılık veya teknolojiye sahip olmamanın yarattığı kaygı	10,284	,000**
		Toplam tutum puanı	9,254	,000**
Sosyal ağları kullanım süresi	Günde 1 saatten az (1) Günde 1-3 saat (2) Günde 4 saatten fazla (3)	Teknolojiye yönelik olumlu tutumlar	17,365	,000**
		Teknolojiye yönelik olumsuz tutumlar	1,156	,316
		Teknolojiye bağımlılık veya teknolojiye sahip olmamanın yarattığı kaygı	20,744	,000**
		Toplam tutum puanı	23,458	,000**

**p<0,001

Sosyal ağları kullanım süresi ile bilgi teknolojisi tutum puanları arasındaki ilişki anlamlıdır (F=23,458 p<0,000). Sosyal ağları kullanım süresi değişkeni bilgi teknolojisine yönelik alt boyutlardan "*teknolojiye yönelik olumlu tutumlar*" (F=17,365 p<0,000) ve "*teknolojiye bağımlılık veya teknolojiye sahip olmamanın yarattığı kaygı*" (F=20,744 p<0,000) üzerinde etkilidir. Günlük kullanım süresi arttıkça olumlu tutum puanları ve kaygı puanları artmaktadır. Buna karşılık, günlük internet kullanım süreleri düşük olan bireylerin teknolojiye yönelik olumsuz tutum puanları daha yüksektir (p>0,05). Sosyal ağları kullanım süresi uzadıkça (günde 4 saatten fazla kullananlar) olumlu tutum puanı ve kaygı puanı artmaktadır. Teknolojiye yönelik olumsuz tutumlar ise kullanım süresine göre değişmemektedir (p>0,05).

Toplam tutum puanları ile alt boyutlardan "*teknolojiye yönelik olumlu tutumlar*" (r=,864 p<0,001) ve "*teknolojiye bağımlılık veya teknolojiye sahip olmamanın yarattığı kaygı*" (r=,714 p<0,001) arasında yüksek ve iyi düzeyde; "*teknolojiye yönelik olumsuz tutumlar*" (r=,449 p<0,001) ile zayıf düzeyde bir ilişki bulunmuştur. Ancak, sosyal bilim araştırmalarında 0,50'lik bir ilişki yüksek kabul edilebilmektedir (Akgül, 2003:384). Alt boyutlardan "*teknolojiye yönelik olumsuz tutumlar*" ile diğer alt boyutlar arasında ise çok zayıf bir ilişki (p>0,05) tespit edilmiştir.

4. TARTIŞMA

Yaşlıların bilgi teknolojilerine yönelik tutumlarını belirlemek amacıyla yapılan bu çalışmada, yaşlıların bilgi teknolojisine yönelik tutumlarının olumlu olduğu saptanmıştır. Konuya yönelik yapılan çalışmalarda, genellikle yaşlıların teknolojiye yaklaşımı (Coneus & Schleife, 2010), karşılaştığı zorluklar (Pew Research Center, 2014), kullanımları ve tutumları (Czaja et al. 2006; Mitzner et al, 2010; Damodaran & Olphert, 2015) incelenmiştir.

Yapılan araştırmalarda genç ve yaşlı insanların, erişim, kullanım, yetkinlik ve açıklık dahil olmak üzere, sayısallaştırma seviyesinin tüm ilgili boyutlarına göre farklılık gösterdiğine dair bazı kanıtlar vardır. Fiziksel zorluklar, faydalarla ilgili şüpheci yaklaşımlar ve operasyonel öğrenmede algılanan zorluklar, yaşlı bireylerin yeni teknolojileri benimsemelerinde karşılaşabilecekleri potansiyel engellerdir (Pew Research Center, 2014). Coneus ve Schleife (2010) tarafından Almanya'da yapılan çalışmada, yaş ve diğer sosyo-demografik değişkenlerin birinci seviye bölünme için (*modern teknolojilere erişimde yaşa bağlı farklılıklar*) belirleyici olduğu, ancak ikinci seviye (*genç ve yaşlı bireylerin, modern teknolojileri kullanma şekilleri ve dijital becerilerindeki farklılaşma*) bölünme için belirleyici olmadığı bulunmuş; bölünmenin

daha çok kişisel ilgi alanlarına ve yeni teknolojilere yönelik tutumlara dayandığı belirlenmiştir. Bu çalışmanın sınırlamalarından kaynaklanan nedenlerle bu tür engellerle karşılaşılmamıştır.

Mitzner ve ark. (2010) tarafından yapılan çalışmada yaşlıların konuşma teknolojisini ev, iş ve sağlık hizmetleri bağlamında kullanımları ve tutumları incelenmiştir. Çalışmada yaşlıların evlerinde çok çeşitli teknolojik ürünleri kullandıkları, teknolojinin olumlu özelliklerinin maliyet unsurundan daha önemli olduğu belirlenmiştir. Olumlu tutumlar, teknolojinin faaliyetleri desteklediği, daha fazla kolaylık sağladığı ve kullanışlı özellikler içerdiği; buna karşılık olumsuz tutumlar, daha çok teknolojik uygunsuzluk, yararsız özellikler, güvenlik ve güvenilirlik kaygıları yarattığı yönündedir. Yaşlıların olumlu tutumları, olumsuzlardan daha fazladır ve yaşlıların teknolojiyi kullanmaktan korktukları veya isteksiz oldukları klişelerine aykırıdır. Bu çalışmada yaşlıların bilgi teknolojisine yönelik olumlu tutum puanları yüksek (30 puan üzerinden $21{,}14 \pm 0{,}244$) bulunmuştur. Yaşlılar teknoloji ile her şeyi yapabilmenin mümkün olduğunu, başarılı olduklarını, birçok soruna çözüm üretebildiklerini, internete erişebilmenin, herhangi bir bilgiyi bulmanın ve yeni eğilimleri takip etmenin önemli olduğunu belirtmektedirler. Bu yönüyle her iki çalışma benzer özellikler göstermektedir.

Czaja ve ark. (2006) tarafından yaşlıların teknoloji kullanımı konusunda yapılan çalışmada, daha yüksek akışkan ve kristalleşmiş zeka, daha yüksek bilgisayar öz yeterliliği ve daha düşük bilgisayar kaygısı, daha fazla teknoloji kullanımı ile ilişkilendirilmiştir. Ayrıca, yaş ve teknoloji kullanımı arasındaki ilişkiye bilişsel yetenekler, bilgisayar öz yeterliği ve bilgisayar kaygısı aracılık etmiştir. Santana ve Leeson (2013) yaptıkları çalışmada yaşlılar elektronik araçların çok işlevli özellikleri, küçük komut düğmeleri ve karakterler ile ekran arka planı arasındaki kontrast eksikliği nedeniyle cep telefonu kullanmalarının zor olduğunu belirtmişlerdir. Uzaktan kumandadaki aşırı sayıda düğme ve aynı anda televizyona bağlı diğer birkaç cihazın kullanımı, her birinin kendi uzaktan kumandası ile birlikte kullanılmaları da engeller arasındadır. Bu araçlarla daha önce hiç karşılaşmamaları ve yetersiz belleklerin bu tür cihazların kullanımını engellediği; işi yapmak için harcanan süre, özellikle cep telefonları veya bankamatiklerin kullanımından vazgeçmelerine veya yardım istemelerine neden olmaktadır. Yaşlılar, bankada nakit para çekme makineleri gibi halka açık yerlerde elektronik cihazların kullanılmasında zorlanmalarını genellikle utanç verici olarak algılamakta; kendilerini baskı altında ve gergin hissetmekte ve bu durumda yeni teknolojilerin kullanımıyla ilgili yetersizlik ve beceriksizlik duyguları yaşamaktadır. Bu çalışmada teknolojiye yönelik olumsuz tutum puanları ortalamaları da ortalamanın üzerinde (15 puan üzerinden $10.46 \pm 0{,}150$) bulunmuştur. Yaşlılar yeni teknolojinin yaşamı daha karmaşık hale getirdiğini, insanları daha izole hale getirdiğini ve çok fazla zaman aldığını belirtmişlerdir. Araştırmanın yapısı gereği yaşlıların tümünün bilgi teknolojisi kullanıcı olmaları nedeniyle kullanımla ilgili zorluk, korku ve kullanımdan vazgeçme davranışının sergilenmediği belirlenmiştir. Buna karşılık teknolojiye bağımlılık veya teknolojiye sahip olmamanın yarattığı kaygı puanı ortalamanın üzerindedir (15 üzerinden $8{,}27 \pm 0{,}158$).

Damodaran ve Olphert'e göre (2015) interneti kullanmayanlar sosyo-ekonomik olarak alt statü gruplarından olma eğilimindedir, düşük eğitim seviyelerine sahiptir ve aynı zamanda engellidir veya sağlıkları kötüdür. İleri yaşlı bireylerin daha düşük gelir ve eğitim seviyelerine sahip olmaları, bir veya daha fazla engel veya sağlık sorununa sahip olma olasılıkları daha fazladır ve bu nedenle dijital olarak etkileşime girme olasılıklarının daha düşük olması şaşırtıcı değildir. Kanıtlar, birçok yaşlı tüketicinin, tanıdık ürünlerin ve cihazların dijital sürümlerinin sunduğu ek özellikler, işlevler ve faydaları memnuniyetle karşıladığını, özellikle de görme / işitme kaybı, hafıza sorunları, el becerisi ve hareketliliğin azalması gibi yaşlanmaya eşlik edebilecek fiziksel zorlukların üstesinden gelmeye yardımcı olduklarında memnuniyetle karşılandığını göstermektedir. Araştırmanın yapısı gereği yalnızca bilgi teknolojisi kullananlar ve eğitim düzeyi lise ve üzerinde olanlar örnekleme dahil edildiğinden, gelir düzeyi düşük olanlar daha azdır. Yaşlı bireylerin çoğunluğu (% 81,6) da gelirlerini orta ve yüksek olarak nitelemektedir.

Araştırmanın Sınırlılıkları

Bu araştırma yalnızca sosyal ağ kullanıcısı, en az lise öğrenimi görmüş ve ankete gönüllü olarak katılan 60+ yaş kadın-erkek bireylerle sınırlıdır.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Yaşlıların bilgi teknolojisi kullanımları son yıllarda giderek yaygınlaşmaktadır. Özellikle iletişim kurma kolaylığı, bilgi edinme ve sağlık desteği sağlaması bakımından teknolojinin önemli etkileri olmuştur. Bunun sonucu olarak yaşlıların sosyalleşmeleri, toplumsal yaşama dahil olmaları-izole olmalarının engellenmesi, yaşam tatminin artması bakımından önemli işlevleri olan bilgi teknolojisine ilişkin tutumların belirlenmesi önem taşımaktadır. Bu çalışmada yaşlıların bilgi teknolojisine yönelik olumlu tutumları ile teknolojiye bağımlılık veya teknolojiye sahip olmamanın yarattığı kaygı düzeylerinin yüksek olduğu görülmüştür. Buna karşılık, yaşlılar yeni teknolojinin yaşamı daha karmaşık hale getirdiği, insanları izole hale getirdiği ve çok fazla zaman aldığı konusunda hem fikirdirler. Teknolojiye yönelik olumsuz tutumları yüksek olmasına karşın, teknolojiye sahip olmamanın ve sahip oldukları teknolojiyi kaybetmenin yaşamlarını olumsuz etkileyeceğini düşünerek vazgeçmeyi de istememektedirler.

Bu sonuçlar dikkate alınarak bundan sonra yapılacak çalışmaların toplum geneline yayılması, farklı sosyo-ekonomik ve demografik özelliklere sahip yaşlıların karşılaştırılması toplumsal politikaların şekillenmesine katkıda bulunacaktır. Ayrıca bilgi teknolojisi konusunda yaşlılara dönük eğitim çalışmaları bakımından da bilgi alt yapısına ihtiyaç bulunmaktadır.

ÇIKAR ÇATIŞMASI

Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

KAYNAKÇA

1. Akgül, A. (2003). *Tıbbi Araştırmalarda İstatistik Analiz Teknikleri: SPSS Uygulamaları*. Ankara: Emek Ofset.
2. AARP, (2008). Healthy @ home. Washington, DC: American Association of Retired Persons.
3. Arning, K. & Ziefle, M. (2009). Different perspectives on technology acceptance: The role of technology type and age. In A. Holzinger & K. Miesenberger (Eds.), USAB 2009, LNCS 5889, (pp. 20-41), Springer-Verlag Berlin Heidelberg.
4. Benacova, H. & Valenta, M. (2009). Possibilities of computer science teaching of older people in the Czech Republic and EU. *Systemova Integrace*, *4*, 77–86.
5. Charness, N. & Boot, W.R. (2009). Aging and information technology use: Potential and barriers. *Current Directions in Psychological Science*, *18*(5), 253-258.
6. Charness, N., Fox, M. & Mitchum, A. (2010). Lifespan cognition and information technology. In: Fingerman, K., Berg, C., Antonnuci, T. & Smith, J. eds. *Handbook of lifespan psychology*. New York: Springer.
7. Coneus, K. & Schleife, K. (2010). Online But Still Divided – Inequality in Private Internet Use in Germany. Discussion Paper No. 10-042. ftp://ftp.zew.de/pub/zewdocs/dp/dp10042.pdf
8. Czaja, S.J., Charness, N., Fisk, A.D., Hertzog, C., Nair, S.N., Rogers, W.A. & Sharit, J. (2006). Factors predicting the use of technology: Findings from the Center for Research and Education on Aging and Technology Enhancement (CREATE). *Psychology and Aging, 21*, 333–352.
9. Damodaran, L. & Olphert, W. (2015). How are attitudes and behaviours to the ageing process changing in light of new media and new technology? How might these continue to evolve by 2025 and 2040? Government Office for Science. Loughborough University, London.
10. Ellis, D. & Allaire, J.C. (1999). Modeling computer interest in older adults: The role of age, education, computer knowledge, and computer anxiety. Human Factors, 41(3), 345-355.

11. Enwald, H., Kangas, M., Keranen, N., Korpelaine, R., Huvila, I. & Jamsa, T. (2016). Opinions and use of mobile information technology among older people in Northern Finland-preliminary results of a population based study. *ASIST,* 14-18.
12. Festervand, T.A., Meinert, D.B. & Vitell, S.J. (2011). Older adult' attitudes toward and adoption of personal computer-based lifestyle assistance. *Journal of Applied Business research*, *10*(2), 13-22.
13. Gonzalez, A., Ramirez, M.P. & Viadel, V. (2015). ICT learning by older adults and their attitudes toward computer use. *Current Gerontology and Geriatrics Research*, *2015,* 1-7. doi:10.1155/2015/ 849308
14. Holzinger, A., Searle, G. & Nischelwitzer, A. (2007). On some aspects of improving mobile applications for the elderly. *Lecture Notes in Computer Science*, 4554, 923–932.
15. Kalınkara, V., Başıbüyük, G.Ö. & Ay, F. (2016). Yaşlıların geronteknolojik ürünleri kabule yönelik tutumları. *Yaşlı Sorunları Araştırma Dergisi*, *9*(2), 1-19.
16. Kalınkara, V. & Sarı, İ. (2018). Yaşlanma ve bilgi teknolojileri kullanımı: Potansiyel ve engeller, ergonomik yaklaşım. *SDÜ Mühendislik Bilimleri ve Tasarım Dergisi,* 6(ÖS: Ergonomi2017), 1-13. doi: 10.21923/jesd.367367
17. Keranen, N.S., Kangas, M., Immonen, M., Simila, H., Enwald, H., Korpelainen, R. & Jamsa, T. (2017). Use of Information and Communication Technologies Among Older People With and Without Frailty: A Population-Based Survey. *J Med Internet Res*., *19*(2), e29.
18. Klimova, B., Simonova, I., Poulova, P., Truhlarova, Z. & Kuca, K. (2016). Older people and their attitude to the use of information and communication technologies – A review study with special focus on the Czech Republic (older people and their attitude to ICT). *Educational Gerontology, 42*(5), 361-369. doi: 10.1080/03601277.2015.1122447
19. Mervyn, K. & Allen, D.K. (2012). Sociospatial context and information behavior: Social exclusion and the influence of mobile information technology. *Journal of Association for Information Science and Technology, 63*(6), 1125-1141.
20. Mitzner, T.L., Boron, J.B., Fausset, C.B., Adams, A.E., Charness, N., Czaja, S.J, Dijkstra, K., Fisk, A., Roger, W.A. & Sharit,J. (2010). Older adults talk technology: Technology usage and attitudes. *Computers in Human Behavior*, *26*(6), 1710-1721. doi: 10.1016/j.chb.2010. 06.020
21. Özgür, H. (2016). Adapting the media and technology usage and attitudes scale to Turkish. *Educational Sciences: Theory & Practice*, *16*(5), 1711-1735. doi: 10.12738/estp.2016. 5.0085
22. Pew Research Center. (2014). Older Adults and Technology Use: Adoption is increasing, but many seniors remain isolated from digital life. Retrieved from http://www.pewinternet. org/2014/04/03/older-adults-and-technology-use/
23. Rikard, R.V., Berkowsky, R.W. & Cotten, S.R. (2018). Discontinued information and communication technology usage among older adults in continuing care retirement communities in the United States. *Gerontology*, *64*, 188-200. doi: 10.1159/000482017
24. Rosen, L.D., Whaling, K., Carrier, L.M., Heever, N.A. & Rokkum, J. (2013). The media and technology usage and attitudes scale: An empirical investigation. *Comput Human Behav*. *29*(6), 2501–2511.
25. Santana, C.S. & Leeson, G. (2013). Elderly users' perspective on the use of technology in daily life: A comparative study of a sample in the UK and Brazil. *Inteligencia Artificial*, *18*(55), 35-49. doi: 10.4114/ia.v18i55.1101
26. Schlomann, A.L. (2018). *Older Adults' Preferences towards Using Digital Technologies: Usage Patterns, Facilitators and Barriers for Long-term Use, Potential for Gerontological Research.* Erlangung des Doktorgrades, der Humanwissenschaftlichen Fakultät, der Universität zu Köln. Köln.

27. Umemuro, H. (2004). Computer attitudes, cognitive abilities, and technology usage among older Japanese adults. *Gerontechjournal, 3*(2), 64-76.
28. Umemuro, H. & Shirokane,Y. (2003). Elderly Japanese computer users: Assessing changes in usage, attitude, and skill transfer over a one-year period. *Universal Access in the Information Society, 2*(4), 305-314.
29. UN, (2002). *World Population Ageing: 1950-2050*. http://www.un.org/esa/population/publications/ worldageing19502050/.
30. Wahl, H.-W., & Heyl, V. (2015). *Gerontologie - Einführung und Geschichte* (2nd ed.). Grundriss Gerontologie: Vol. 1. Stuttgart: Kohlhammer.
31. Wang, L., Rau, P.-L.P. & Salvendy, G. (2011). Older adults' acceptance of information technology. *Educational Gerontology*, *37*(12), 1081-1099. doi: 10.1080/03601277.2010.500588
32. Zhou, X. & Shen, W. (2016). Research on interactive device ergonomics designed for elderly users in the human-computer interaction. *International Journal of Smart Home*, *10*(2), 49-62. doi: 10.14257/ijsh.2016.10.2.06

BİR ZAMANLAR ANADOLU'DA FİLMİ ÖZELİNDE GÖSTERGEBİLİMSEL FİLM ÇÖZÜMLEMESİ VE ANLAMLANDIRMA

ONCE UPON A TIME IN ANATOLIA SPECIAL MOVIE FILM ANALYSIS AND MARKUP IN THE SEMIOTIC

Pelin YOLCU[1]

ÖZET

Sinema, hareketli resimlerin birbiri ardına sıralanmasıyla oluşturulan bir anlam üretme aracıdır. Görsel ve işitsel öğelerin bireşimi ile oluşturulan öyküler, göstergeler aracılığıyla bir dil oluştururlar. Göstergeler ve gösterge aracılığıyla tanımlanan nesneler, semantik (anlambilim) bir ilişki içindedirler. Göstergebilimsel çözümleme yöntemi, her sanat dalında olduğu gibi sinemada da üstü örtülü olan göstergelerin ortaya çıkarılmasında kullanılan etkili bir yöntemdir. Göstergelerin ne olduğunun yanında, nasıl oluştuklarını ve ürettiği yan anlamlar üzerinde duran göstergebilim, bir iletişim dizgesi olan sinema dilinin anlaşılmasına da katkı sağlamaktadır.

Roland Barthes'in anlamlandırma yöntemi ile Saussure'ün gösterge anlayışının temel alındığı çalışmada, sinema göstergebilimi üzerine yoğunlaşılmıştır. Bu bağlamda, Bosna Hersek ve Türkiye ortak yapımı olan ve Eurimages tarafından desteklenen yönetmenliğini Nuri Bilge Ceylanın yaptığını Bir Zamanlar Anadolu'da adlı film, Barthes'in anlamlandırma yöntemi ile Saussure'ün gösterge anlayışı temel alınarak çözümlenmiştir. Filmden belirli sekanslar seçilerek, göstergelerin ürettikleri anlamlar çözümlenmeye ve yorumlanmaya çalışılmıştır. Çalışmanın amacı, göstergebilim ve sinema ilişkisini açıklamak ve bu doğrultuda göstergebilimsel film çözümlerine bir örnek oluşturmaktır.

Anahtar kelimeler: Sinema, Gösterge, Göstergebilimsel Çözümleme,

ABSTRACT

Films, motion pictures created in the order of succession is to produce meaning. Created by a combination of video and audio stories, through indicators form a tongue. Indicators and indicators identified through the objects, semantics (semantics) are in a relationship. Semiotic analysis method, in every branch of art cinema as an implicit indication that it is an effective method used in uncovering. Indication of what happened next, as well as how they are made and produce meanings standing on semiotics, a communication system which contributes to our understanding of cinematic language. Roland Barthes Saussure's index by the method of interpretation of the concept underlying the study has focused on theater semiotics.

In this context, Bosnia and Herzegovina and Turkey co-production and Eurimages supported by director Nuri Bilge Ceylan's doing Once Upon a Time in Anatolia movie, Barthes's interpretation methods with Saussure's indicator approach based had been resolved. Selecting specific sequences from the film, they produce meanings of the indicators and is tried to be solved. The purpose of the study, and explain the relationship between semiotics and cinema in this direction is to create an example of semiotic film solution.

Keywords: Cinema, İndicator, Semiotic Analysis

[1]Öğr.Gör. Dicle Üniversitesi, Diyarbakır Teknik Bilimler Meslek Yüksekokulu

GİRİŞ

Sinema, kullandığı göstergelerle düz anlam bakımından bir yandan gerçeği yansıtırken, diğer yandan da yan anlam bakımından gerçekle gerçek olamayan ve görünenin ardındaki gerçeği anlatan bir dile sahiptir.

Göstergebilimin sinemaya uygulanmasındaki amaç, görsel sanatların diğer alanlarında olduğu gibi sinemanın da temelinin göstergelere dayanıyor olabileceğini ve bu göstergelerin göstergebilimsel analiz ile ortaya çıkarılmasını sağlamaya çalışmaktır. Böylelikle sinema ve göstergebilim arasındaki bağlantı ortaya konularak, her bir filmin göstergebilimsel çözümlemeye uygunluğu denetlenebilmektedir. Göstergebilimsel çözümleme yönteminin sinemada kullanımı, özellikle 1960'lı yıllarda ortaya çıkmış ve çözümleme alanında önemli bir bilim dalı haline gelmiştir. Türk sinemasında ise göstergelerin bilinçli olarak kullanımı başlangıcından itibaren önemli bir yere sahip olamamış, 1990'lı yıllarda sinema alanında eğitim almış yeni yönetmenlerin sinemaya girişiyle sağlanabilmiştir. Bu yılların öncesinde birkaç yönetmenin çektiği filmlerde görülen göstergebilime dayalı çalışmalar da yine yönetmenlerin aldıkları eğitime bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Sinemada göstergelerin nasıl oluştuğu, nasıl kullanıldığı, kullanımının izleyicinin filmi anlamlandırmasında tür katkılarda bulunduğu önemlidir. Çalışmada göstergebilimsel çözümleme yöntemi kullanılmıştır. Nuri Bilge Ceyla'nın Bir Zamanlar Anadolu'da filminde verilmek istenen anlamların, gösterge ve kodların kullanımı ile nasıl ortaya konulduğu açıklanmaya çalışılmıştır.

1. Göstergebilim ve Sinema İlişkisi

Sinema Dorsay'a göre, vücut ve ruhun bütünsel temsili olmak için doğmuş, görüntülerle yapılmış, ışık darbeleriyle boyanmış görsel bir anlatıdır (1990: 17)".
Bu anlamda sinema görüngübilimsel bir sanattır, yaratılmış bir seyirliktir. Gösterenle gösterilen birlikte olduğu için, seyirliğin kendi anlamlaması bulunmakta, böylece seyirliğin kendisi gösterge durumuna gelmektedir. Adanır, sinemanın hiç kuskusuz örnek bir gösterge sistemi olduğu yönüne vurgu yapmaktadır. Bir film şeridi üzerindeki hareketli görüntüler belli bir çekim sistemi içerisinde gerçekleşmiş, seslendirilmiş ve müziklendirilmiştir. Sinema toplumsal ve kültürel işlevi taşımakta, toplumsalın içinde yerleşmiş en önemli sanat konumunda bulunmaktadır (1994: 50).

Bazin'e göre de, sinema nesnelerdeki gizli anlamı ortaya çıkarmakta, duyularla algılayamadığımız gerçekliği vermektedir. Çünkü sinema doğaya, nesnelere dilediğince yaklaşmaktadır. Alıcı her şeyi aynı anda gösteremez, ancak göstermek için seçtiğinden hiçbir şeyin yitip gitmemesine çalışır. Bu anlamda görüntü gerçeğe kattığından ötürü değil, gerçekte ortaya çıkardığından ötürü önem taşımaktadır (Aktaran: Büker, 1989: 105).

Göstergebilim genel olarak anlamın bilimidir ve film göstergebilimi bir filmin anlamı ve gösterenlerin nasıl bir bütün olarak toplandığını açıklayan geniş kapsayıcı bir model oluşturmayı önermektedir. Bu durum filmin muhtemel izlencesini oluşturan yasaları belirler ve bireysel filme verilen belirli anlamlanma durumlarını ortaya çıkarmaktadır. Film alanının kalbini sinematografik gerçek oluşturmaktadır ve sinematografik gerçeğin ana damarı anlamlama sürecidir. Göstergebilimciler de direkt olarak bu merkeze girmektedirler (Andrew'den Aktaran: Küçükcan, 2005: 11).

Sinematografik dil ise hareketli resimlerin gösterilmesi aracılığıyla öyküler anlatma mekanizması olarak örgütlenen temelde bir anlatı dilidir. Sadece filme özgü bir dil olmasının yanında ayrıca bir iletişim dizgesidir ve böylelikle sinema tam anlamıyla bir anlatı ve bir aktarım haline gelmektedir. Kısaca sinematografik anlatım görüntülerin ve diyalogların ardı ardına sıralanmasıyla oluşan bir iletişim ve göstergeler dizgesidir. Bu dizgelerin anlamlandırılması ve nasıl yaratıldığının çözümlenebilmesi sinema ve göstergebilim ilişkisini ortaya koymaktadır (Küçükcan, 2005: 9).

Sinemada anlamın iletilmesini düzenleyen göstergeler, Barthes'in de belirtmiş olduğu gibi düz anlam ve yan anlam olarak ikiye ayrılır. Düz anlamda, filmde ne gösterilirse onu anlamak yani ardında başka bir anlam aramadan direk olarak algıladığımızdır. Yan anlamda ise, film öykü sürecinde düz anlam olarak izlediğimiz görüntü dizelerini de göz önünde tutarak, bir anlam üretme çabasına gireriz. Sinemada yansıtılan, düz anlam olarak gerçeği algılarken, aynı zamanda gerçeğin ardında gizlenen görünmez gerçeği de, yani yan anlam bakımından neyi ifade ettiğini anlamaya ve yorumlamaya çalışırız.

Sinemanın kendine özgü anlatım biçimi ve yan anlamsal anlatma teknikleri vardır. Sinemacının kendi tercihlerine bağlı olarak, teknik açıdan yapılan tercihlerle anlam üretme sürecine girilmektedir. Bu teknik özellikler çekim ölçekleri, kamera hareketleri ve ışık kullanımı gibi destekleyici unsurlarla yan anlamsal bakımdan zenginleştirilir.

Saussure dâhil, göstergebilimciler için gösterge "gösteren ve gösterilen" olarak ikiye ayrılır. Sinema göstergebilimcisi Metz'e göre ise, sinemada gösteren ve gösterilen arasında bir fark yoktur, çünkü sinemayı anlamak kolaydır, fakat açıklamak zordur (Monaco, 2005:154). Sinemada izleyiciler göstergeler aracılığıyla gördükleri şeyi açıklamaya ve yorumlamaya çalışırlar. Bu bağlamda, düz anlam olarak görünen göstergeler ve imgeler izleyici tarafından yorumlanır ve açıklanmaya çalışılır.

Saussure'e göre, dilsel öğeleri birleştiren bağıntılar kendine özgü değerler üreten iki düzlemde gelişir ve bu iki düzlem zihinsel etkinliğin iki biçimine denk düşer (Barthes, 2005:61). Saussure'ün gösterge anlayışında dizisel ve dizimsel olmak üzere iki düzlem vardır (Erkman-Akerson, 2005: 87). Sinemada, anlam üretme sürecinde, dizisel ve dizimsel anlam araçları büyük önem taşımaktadır. Dizisel boyut (paradigmatic), daha çok seçimle alakalı bir durumdur. Yönetmenin ya da sinemacının tercihlerine göre aynı türden göstergelerin seçimini yapmaktır. Dizimsel boyut (syntagmatic), seçilen göstergelerin bir anlam oluşturacak şekilde sıralanmasıdır. Dizisel boyut çekim sırasında yapılan seçimlerdir, dizimsel boyut ise bu çekimlerin anlamlı bir bütün oluşturacak şekilde kurgu aracılığıyla bir araya getirilmesidir.

Göstergebilimsel çözümlemede, içerik ve biçimin nedensiz ve geçici bir ayrımı yapılarak dikkat, bir metin oluşturan göstergeler dizgesinde yoğunlaşır (Berger, 1993: 14). Göstergebilim filmin çekimi veya nasıl çekildiği üzerinde durmaz. Sadece filmi tıpkı bir seyirci gibi anlamak ister. Ancak bunun yanında üst okuma yapar, üst dili kullanır ve filmin nasıl anlaşıldığını anlamak ister. Bunun için de metni okur ve metnin anlamlama sürecinin ne olduğunu açıklar. Bu açıklama için toplumbilim, ruhbilim, estetik, tarih vb bilimlerden aldığı verilere dayanarak filmi kapalı ve anlamlı bir söylem olarak ele alır (Büker, 1985: 50). Eş deyişle göstergebilim; toplumbilim ve ruhbilim gibi diğer bilim dallarının ortaya koyduğu verilerle filmin bütünsel anlamını ortaya çıkarmaktadır.

"Gösterge bizi bir nesneyi onun anlamı aracılığıyla görmeye zorlar (Monaco, 2006: 105)". Film göstergebilimcileri de, bir filmin anlamı nasıl somutlaştırdığını ve bunu seyirciye nasıl gösterdiğini, açıklama ve kapsamlı bir model oluşturmayı önermektedirler. Göstergebilimin sinema alanında düşündüğü şey, filmin izlenmesini mümkün kılan yasaları belirlemek ve tek tek filmlere veya türlere özel karakterlerini kazandıran belirli anlam kalıplarını ortaya çıkarmaktır. Film alanının özünde sinematografik gerçek durmakta ve sinematografik gerçeğin özünde de anlamlama süreci yatmakta, göstergebilimci de doğrudan bu özü araştırmaktadır (Özden, 2000: 122). Sinema açısından göstergebilim, seyirciyi de sinematografik bir özne olarak ele almakta ve bilinçdışı modellerinden hareketle, sinematik söylem ile özne arasındaki ilişkiyi sergilemeye çalışmaktadır (Erdoğan, 1993: 13).

2. Göstergebilimsel Açıdan 'Bir Zamanlar Anadoluda' Filminin Çözümlemesi

Bosna Hersek ve Türkiye ortak yapımı olan ve Eurimages tarafından desteklenen yönetmenliğini Nuri Bilge Ceylanın yaptığını Bir Zamanlar Anadolu'da filmi, Türk Sinemasının önemli filmleri arasında yer almaktadır.

Senaryosunu Nuri Bilge Ceylan, Ercan Kesal ve Ebru Ceylanla birlikte yazdıkları filmde Ercan Kesal'in doktorluk yaptığı dönemde yaşadığı ve Kırıkkale'nin bir kasabasında işlenen cinayetin soruşturma süreci yeralmaktadır. Ebru Ceylan, filmin öyküsüne olan yakınlığını "Memur dünyasını yakından biliyorum, deneyimlerimi paylaştım. Kadınlar bu filmde çok yok ama erkek dünyasında ortaya çıkan masumane kadın imgesinin önemli olduğunu sanıyorum." sözleriyle belirtmiştir. Bir doktor ve bir savcının 12 saatlik gerilimli hikâyesini anlatıyor.

Film buğulu bir cam arakasından içerde oturan insanların görüntüsüyle başlar kısa bir süre sonra kamera oturan kişilere yakınlaşır. Görsel 1'de görüldüğü gibi yemek yiyip içki içki içen insanlar izleyicide iyi ilişkiler, mutluluk, dostluk ve arkadaşlık kavramlarını çağrıştırmaktadır.

Görsel 1

Görsel

Görsel 2'de boş bir yolda ilerleyen arabaların farını görmekteyiz ve özellikle dikkati çeken yalnız bir ağaçtır. Geniş araziler dikkati çekmektedir ancak bu kadar geniş arazide tek bir ağaç izleyicide ıssızlık izlenimi oluşturmaktadır. Görsel 3'de arabadan inen insanların polis, jandarma ve savcı olduğunu görmekteyiz ve polisin elleri kelepçeli kişiye burası mı diye sorması bir şey aradıkları izlenimini oluşturmaktadır.

Görsel 3

Görsel 4

Görsel 4'de araba farlarıyla aydınlatılmış bir tarıma arazisi görülmektedir. Arazide ağaçlarda yer almaktadır, ağaçlardan dökülen yapraklar rüzgârın etkisiyle uçuşmaktadırlar bu nedenle mevsimin sonbahar olduğu düşünülmektedir. Arka plandan görülen karakterler sohbet etmektedir diyaloglardan anlamaktayız ki ikisi de geçmişte üzülmüş, geçmişle olan hesaplarını tamamlayamamış insanlardır. Mevsimin sonbahar oluşu yaprakların uçuşu ve bu insanların ruh halleri arasında bir benzerlik olduğu düşünülmektedir. Görsel 5'de bir araba içerisinde oturan beş kişi görülmektedir. Gece olduğu için her yer karanlıktır ortamı aydınlatan sadece araba farlarıdır. Cüsse olarak büyük olan beş adamın küçük bir arabaya binmiş olması izlerken izleyiciye sıkışmışlık ruh halini yansıtmıştır. Çünkü bu kişiler ceset aramaktadır ve bu iş sıkıntılı bir iş olarak düşünülmektedir.

Görsel 5

Görsel 6

Görsel 6'da arkadan gelen arabanın farıyla aydınlanan arabanın içerisinde oturan suçlu korkmuş bir vaziyette görülmektedir. Suçlu düşünceli ve pişman görünmektedir. Gecenin ilerlemiş olmasıyla nedeniyle yorgunluk ve uykusuzluktan zaman zaman gözleri kapanmaktadır.

Karşıtlıklar

SEVİNÇ	HÜZÜN
BİRLİKTE	AYRI
GECE	GÜNDÜZ
KARANLIK	AYDINLIK
DARLIK	GENİŞLİK
TEKLİK	ÇOKLUK
YALNIZLIK	KALABALIK
SONBAHAR	İLKBAHAR

Göstergelerin Çözümlenmesi

Gösterge	Gösteren	Gösterilen
İnsan	Birlikte yemek yemek	Dostluk, arkadaşlık
Doğa	Tek bir ağaç	Yalnızlık
Gece	Karanlık	Bilinmezlik
Jandarma, Polis	Suçlu	Arayış
Doğa	Sonbahar	Hüzün
İnsan	Arabada oturma	Sıkışmışlık, Daralmışlık
İnsan	Suçlu	Derin düşüncelere dalmışlık

Görsel 7

Görsel 7'de cesedi arayan ekip yoruldukları ve acıktıkları için bir köye konuk olurlar. Evin sahibi ve köyün muhtarı olan kişi gelen konukları evin dış kapısında karşılayıp eve buyur eder. Burada Anadolu insanının misafirperverliği vurgulanmaktadır.

Görsel 8

Görsel 9

Görsel 8 ve 9'da köy sofrasında yemek yiyen ekip görülmektedir. Dostane bir ortamda yemek yiyip sohbet eden insanlar Anadolu insanının sıcaklığını yansıtmaktadır. Yine Anadolu ya özgü bir laf olan Tanrı misafiri sözcüğünün hayat bulmuş halini görmekteyiz.

Görsel 10

Görsel 11

Görsel 10 da evin kızının çay servisi yaptığını görmekteyiz. Yemek yendikten sonra çay ikram edilmektedir. Yemekten sonra içilen çay yine Türk geleneklerinde var olan bir eylem olarak karşımıza çıkmaktadır. Görsel 11 de suçlunun ağladığını görmekteyiz, gözyaşları pişmanlık belirtisi olarak kabul edilmektedir. Yine Görsel 12 de Suçlunun öldürdüğü kişiyi karşısında çay içerken görmektedir (halüsinasyon görmektedir). Bu da yaşadığı pişmanlığın başka bir yansımasıdır. Öldürdüğü insanın ölmemiş olmasını istemektedir.

Görsel 12

Karşıtlıklar

Sevgi	Nefret
Yasak	Serbest
Temiz	Kirli
Karanlık	Aydınlık
Gece	Gündüz
Cömertlik	Cimrilik
Dostluk	Düşmanlık
Güzel	Çirkin
Ağlamak	Gülmek
Hayal	Gerçek
Açlık	Tokluk

Göstergelerin Çözümlenmesi

Gösterge	Gösteren	Gösterilen
İnsan	Şiddet	Dayak yiyen suçlu
Meyve	Elma	Yasak elma, Suç işleme
İnsan	Yüz yıkama	Yardım etmek
Araba	Far(ışık)	Karanlık, Issızlık
İnsan	Karşılama	Misafirperverlik
İnsan	Yemek İkramı	Cömertlik
İnsan	Kadın	Güzel Bir Kadın
İnsan	Gözyaşı	Pişmanlık
İnsan	Ölen Kişi	Halüsinasyon

Görsel 13

Görsel 13'de muhtarın kızının camın arkasından merakla bahçede oturan savcı ve doktora baktığı görülmektedir. Kapalı toplumlarda kadınlar aile içinde ve sosyal hayatta yeteri kadar var olamadıkları için dış dünyaya hep merak duymaktadırlar.

Görsel 14

Görsel 14'de Gündüz yolda ilerleyen üç araba görülmektedir. Bu arabalar ekibi taşıyan araçlardır. Cesedin nerde olduğu bulunmuştur ve oraya doğru gidilmektedir. Havanın aydınlık

olması gecenin bittiğinin göstergesidir. Cesedin bulunmuş olması rahatlama hissi uyandırmıştır, havanın aydınlanması da buna hem işaret hem de eşlik etmektedir.

Görsel 15

Görsel 15'de cesedin bulunduğu görülmektedir. Ekip cesedin başında toplanmıştır. Ceset arkadan domuz bağı yapılmış haldedir bunu gören emniyet amiri katile bağırıp çağırır bu yaptığının insanlık olmadığını söyler.

Görsel 16

Görsel 16'da Kasabaya dönen ekip zanlıyı arabadan indirir bunu gören yöre halkı görevlilere onu bize verin diyerek zanlıya saldırmak onu linç etmek isterler. Burada toplumsal öfkenin patlamışına şahitlik ederiz. Adalete olan inancın yetersiz olduğu toplumlarda suçlunun hak ettiği cezayı alamayacağı düşüncesinden dolayı suçluyu kendileri cezalandırmak öldürmek istemektedirler.

Görsel 17

Görsel 17'de öldürülen kişinin çocuğu görülmektedir. Çocuk babasının katiline kin ve nefret dolu gözlerle bakmaktadır. Elinde tuttuğu taşı babasının katiline doğru fırlatır ve taş katilin alnına değer. Çocuk daha sonra annesinin yanına giderek annesine sarılır. Çocuk attığı taşla bir nebzede olsa içindeki kini ve öfkeyi boşaltmıştır.

Görsel 18

Görsel 18'de doktorun yıkanma sahnesi görülmektedir. Uzun ve yorucu bir gecenin ardından işe başlamadan yıkanıp temizlenmek ve yorgunluğu üzerinden atmak istemektedir. Ancak bu yorgunluk sadece çalışmanın vermiş olduğu bir yorgunluk değildir. Bu yorgunluk geçmişten gelen geçmiş hesap ve pişmanlıkların, özlemlerinde yorgunluğudur.

Görsel 19

Görsel 19'da ölen adamın karısı ve çocuğunun hastaneden çıkmış giderken görürüz. Ölen adama otopsi yapılırken onlar evlerine doğru ilerlemektedirler. Yürüdükleri yol patika benzeri engebeli bir yoldur. Gelecekte hem kadını hem de çocuğu hayat yolunda ilerlerken zorluklar engebeler beklemektedir, bu yolunda böyle oluşuyla buna gönderme yapıldığı düşünülmektedir.

Görsel 20

Görsel 20'de filmin son karesidir. Ölen kişinin karısının ve çocuğunun arkasından bakan doktor görülmektedir. Kadın ve çocuk yürürken doktor onları seyretmektedir. Aynı zamanda okul bahçesinde oynayan çocukları da görmektedir. Okul bahçesinde oynayan çocukların sesiyle otopsi yapılırken çıkan sesler bir birine karışmıştır ve doktor bunları tüm doğallığıyla yaşamaktadır.

Karşıtlıklar

Gizemlilik	Açıklık, Netlik
Gece	Gündüz
Yaşam	Ölüm
Nefret	Sevgi
Öfke	Sakinlik
Temiz	Kirli
Bitiş	Başlangıç
Kadın	Erkek
Çocuk	Yetişkin
Asker	Sivil

Göstergelerin Çözümlenmesi

Gösterge	Gösteren	Gösterilen
İnsan	Kadın	Merak
Gündüz	Aydınlık	Açıklık, Rahatlama
İnsan	Ceset	Ölüm
İnsan	Öfkeli insanlar	Linç
İnsan	Çocuk	Öfke
İnsan	Çocuklar	Gelecek
İnsan	Doktor	Çaresizlik

Sonuç

Nuri Bilge Ceylanın önemli filmlerinden biri olarak kabul edilen Bir Zamanlar Anadolu'da Ercan Kesal'in doktorluk yaptığı dönemde yaşadığı ve Kırıkkale'nin bir kasabasında işlenen cinayetin soruşturma sürecini anlatmaktadır. Yönetmen bu süreci izleyiciye kullandığı anlatı tarzı ve

göstergeler aracılığıyla aktarmıştır. Sinemada göstergelerin önemi ve ürettikleri anlamların çözümlenmesi bağlamında incelenen film aracılığıyla, sinema dilinin öğelerinin kullanımının, anlam üretme bakımından ne kadar etkili olduğu ortaya çıkmaktadır. Bir filmin nasıl anlamlandırılacağı ve yorumlanacağı konusunda bir denemeyi içeren bu çalışma aracılığıyla, sinema ve göstergebilimin ayrılmaz bir bütün olduğu anlaşılmaktadır. Sinemada izlediğimiz her görüntü bir göstergedir ve bir anlam içermektedir. Bu görüntüler tek bir anlamı içermemektedirler, perdeye yansıyan görüntüler ve nesneler bir yandan gerçek dünyayı yansıtırken, diğer yandan da nesneler ve görüntüler arasındaki semantik ilişki aracılığıyla, anlam ve enformasyon üretmektedirler

Göstergebilimsel yöntemle incelenen çalışmada, göstergeler aracılığıyla üretilen anlamlar ve sinemada perdeye yansıtılan gerçek ile gerçeğin ardında anlatılmak istenen ve yüklenen enformasyon biçimi açıklanmıştır.

KAYNAKLAR

1. Andrew, J. Dudley (1995). Büyük Film Kuramları (Çeviren: İbrahim Şener). İstanbul: Sistem Yayıncılık.
2. Andrew, J. Dudley (2000). Sinema Kuramları (Çeviren: İbrahim Şener). İstanbul: İzdüsüm Yayınları.
3. Bazin, Andre (2000). Sinema Nedir? (Çeviren: İbrahim Sener). İstanbul: İzdüşümü Yayınları.
4. BARTHES, Roland (2005). Göstergebilimsel Serüven. Çev: Mehmet Rifat-Sema Rifat. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
5. Berger, Arthur A. (1993). Kitle İletişiminde Çözümleme Yöntemleri. (Çevirenler:
6. Büker, Seçil (1991). Sinemada Anlam Yaratma, (2. Baskı). Ankara: İmge Kitabevi.
7. Büker, Seçil (1985). Sinema Dili Üzerine Yazılar. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
8. Dorsay, Atilla (1990). Yüreğimin Orta Yeri Sinema. İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.
9. ERKMAN-AKERSON, Fatma (2005). Göstergebilime Giriş. Multilingual, İstanbul.
10. Erdoğan, Nezih (1993). Seyirci ve Sinema. Ankara: Med-Campus Proje Yayınları: 2.
11. Küçükcan, Ufuk (2005). Film Çözümlemesinde İki Yaklaşım: N. Choomsky ve C. Metz. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesi Yayınları No: 59.
12. MONACO, James (2005). Bir Film Nasıl Okunur? Sinema Dili, Tarihi ve Kuramı. 6. Baskı. Çev:Ertan Yılmaz, Oğlak Yayıncılık ve Reklamcılık, İstanbul.
13. Murat Barkan, Nazlı Bayram, Deniz Güler, Uğur Demiray, Aslı Tunç, Nazmi Ulutak, A. Haluk Yüksel). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Eğitim Sağlık ve Bilimsel Araştırma Çalışmaları Yayınları No: 91.
14. Özden, Zafer (2000). Film Eleştirisi, Film Eleştirisinde Temel Yaklaşımlar ve Tür Filmi Eleştirisi. İstanbul: Alfa Yayınları.

ATLAS II. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ
TAM METİN BİLDİRİ
15-17 ŞUBAT 2019 Mardin / Türkiye

İLHANLILAR DÖNEMİ'NDE MERÂGA VE TEBRİZ GÖZLEMEVLERİ
MERÂGA AND TEBRIZ OBSERVATIONS IN THE PERIOD OF ILKHANIDS

Seyfettin KAYA[1]

ÖZET

Astronomi bilimi (İlm-i Nucûm) Eskiçağlardan beri insanoğlunun dikkatini çeken önemli bir bilim dalıdır. İnsanlar yaşamlarını kolaylaştırmak, zaman mevhumunu dikkatli kullanmak ve gündelik hayatlarını kolaylaştırmak için astronomi bilimi ile ilgilenmeye başlamışlardır. Bu ilgi ve alaka bir sonraki çağ olan Ortaçağ'da da devam etmiş ve Türk-İslam dünyasının çalışma alanı ve üzerinde yoğunlaştıkları bir saha haline gelmiştir. Bu arada İslamiyet'e ilgi duyan, ancak hâlâ kabul etmemiş olan İlhanlılar da astronomi bilimine ilgi duymuşlardır. İstilacı bir yaklaşımla servis edilen İlhanlılar, bilinenin aksine bilim ve kültür sahasına da önem vermişlerdir. İlhanlılar Hülağü Han Dönemi'nde (1256-1265), ele geçirilen Bağdat ve İslam coğrafyasında bulunan değerli eserler ve dönemin önde gelen bilim adamları kendi ülkelerinde başta astronomi bilimi olmak üzere tıp, matematik ve kimya bilimlerinde faaliyetlerde bulunmaları için istihdam etmişlerdir.

İlhanlı hükümdarlarından Hülagu Han Azerbaycan'ın Merâga şehrinde zamanın en modern aletleriyle donatılmış bir rasathane inşa etmiştir. Nasîrüddîn Tûsi ve dönemin önde gelen bazı bilim adamlarını buraya toplamıştır. Büyük paralar harcanarak kurulan rasathanede görkemli bir kütüphaneye de yer verilmiştir. Irak, İran ve Suriye bölgelerinde toplanan kitaplar bu kütüphaneye taşınmıştır. Bu kütüphanede 400 bin el yazması kitabın bulunduğu iddia edilmektedir. Hülagu Han, Nasîrüddîn Tûsî ile Merâga'da topladığı dönemin önde gelen bilim insanları ekibinden rasatlar yapmalarını ve bu rasatların sonuçlarını 12 yılda tamamlanmalarını istedi.

İlkçağ ve Ortaçağ astronomisi, Batlamyus'un Yer merkezli (Jeosantrik) astronomisinin etkisi ile gelişmiştir. Batlamyus'un çalışmaları ile matematiksel kuramlar üzerine kurulan Yer merkezli (Jeosantrik) evren modeli Kopernik dönemine kadar astronomi alanında doğru bir tez olarak varlığını sürdürmüştür. Ancak bu kuramda bir takım eksiklikler vardı. Bu eksikliklere önce Mısır, sonra Endülüs'ten itirazlar yükselmiştir. Bu noktada devreye giren ve Moğollar döneminde faaliyet gösteren Nasîrüddîn Tûsî ve Merâga Matematik-Astronomi Okulu yaptığı çalışmalar ile alternatif bir gezegen modeli geliştirmiştir. Özellikle Nasîrüddîn Tûsî ve Merâga Matematik-Astronomi Okulu'nun yaptığı çalışmalar Kopernik tarafından ileri sürülen günümüz astronomi anlayışına giden yolda önemli bir basamak olmuştur.

İlhanlılar Dönemi'nde rasat yapılan bir diğer gözlemevi de Tebriz'de inşa edilmiştir. İslâmiyet'in İlhanlıların resmî dini olmasını sağlayan İlhanlı hükümdarı Gâzân Han (1295-1304), 1300 yılında Tebriz'de giderleri Vakıf tarafından karşılanan bir gözlemevi kurmuştur. Bu gözlemevinde güneş gözlemleri için yeni gözlem aletleri geliştirilip kullanılmıştır.

Anahtar kelimeler: İlhanlılar, astronomi, Merâga, Tebriz, Nasîrüddîn Tûsi

ABSTRACT

The science of astronomy (ilm-i nucûm) is an important science that has attracted the attention of human beings since ancient times. People have begun to be interested in astronomy science in order to make their lives easier, to use time and to make their daily life easier. This interest and

[1]Dr. Öğr. Üyesi, Siirt Üniversitesi Fen-Edebiyat Fak. Tarih Bölümü Ortaçağ Anabilim Dalı, seyfettin.kaya@siirt.edu.tr

relevance continued in the Middle Ages, which was the next age, and became a field where the Turkish-Islamic world was focused on the field of study. In the meantime, the Ilkhanians who were interested in Islam but still did not accept them were interested in astronomy. Ilkhanians, who were served with an invasive approach, gave importance to science and culture field in contrast to the known ones. Ilkhanians Hulagu Khan Period (1256-1265), Baghdad and the valuable works of the Islamic geography found in the period and the leading scientists in their own countries, especially in astronomy, medicine, mathematics and chemical sciences to work in the sciences have been employed.

Hulagu Khan, one of the İlhanlı rulers, built an observatory in the city of Merâga, Azerbaijan, equipped with the most modern equipment of the time. He gathered some of the prominent scholars of his time. In the observatory, a large library was built and a magnificent library was included. Books collected in Iraq, Iran and Syria have been moved to this library. There are 400 thousand manuscripts in this library. Hulagu Khan, Nasiruddin Tûsî and Merâga'da gathered from the period when the team of scientists to make observations and the results of these observations to be completed in 12 years.

Ancient and medieval astronomy developed with the influence of Ptolemy's Earth-centered (Geosantric) astronomy. The Earth-centered (Geosantric) universe model, based on the studies of Ptolemy and mathematical theories, continued until the Copernican period as an accurate thesis in the field of astronomy. However, there were some shortcomings in this theory. These shortcomings were raised by Egypt and then by the objections from Andalusia. At this point Nasîrüddîn Tûsî and Merâga Mathematics-Astronomy School, which was active during the Mongols period, developed an alternative planet model. Especially the studies of Nasîrdîdîn Tûsî and Merâga School of Mathematics and Astronomy have been an important step on the way to today's astronomy concept which was put forward by Copernicus.

Another observatory in the Ilkhanians Period was built in Tabriz. Ilkhanians ruler Ghazan Khan (1295-1304), who helped Islam to be the official religion of the Ilkhanians, established an observatory in 1300 in Tabriz, whose expenses were covered by the Foundation. New observation instruments for solar observations were developed and used in this observatory.

Key words: Ilhanis, astronomy, Merâga, Tabriz, Nasîrüddîn Tûsi

GİRİŞ

İnsanoğlu Eskiçağ'dan beri hayatını idame etmek ve geleceğini bir program dâhilinde sürdürmek için bir takım astronomik çalışmalar içerisine girmiştir. IX. yüzyıldan itibaren rasat çalışmaları için gözlemevleri kuruldu ve bu gözlemevlerinde icat edilen aletlerle rasat çalışmaları yapılmaya başlandı. Arap-İslam dünyasında başlatılan gözlemevi kurma fikri XI. yüzyılda Türk-İslam dünyasında ve sonrasında XIII. yüzyılda Moğollar arasında yaygınlaşmaya başladı. Moğollar döneminde Hülağü Han tarafında Merâga'da ve Gâzân Han Dönemi'nde Tebriz'de kurulan gözlemevleri önemli bir rol üstlenmişlerdir. Özellikle Merâga (Astronomi ve Matematik Okulu) Gözlemevi kendi koşulları içerisinde standartların üzerinde çalışmalar yapmıştır.

Şimdi Moğollar Dönemi'nde kurulan Merâga ve Tebriz Gözlemevleri ile ilgili detaylara bakalım.

1. MERÂGA GÖZLEMEVİ (1259):

İlhanlılar, 1256 yılında Kuzey İran'daki İsmail'ilerin yönetimine son verdiği sırada *Nasîrüddîn Tûsî* de Alamut Kalesi'nde tutuklu olarak bulunuyordu. Hülagu Han, *Nasîrüddîn Tûsî*'yi kurtararak himayesi altına almıştır.[2] Cüveyni, "*Hülağü Han'ın, Moğol askerlerinin İsmailliye*

[2] Seyyed Hossain Nasr, "Al-Tûsî", *Dıctıonary Of Scıentıfic Bıography*, Editor: Charles Coulston Gıllıspıe, Vol XIII, New York 1981, s. 509.

yöneticilerinin karargâhı olan Alamut Kalesi'ni 1257 yılında fethedip onların kökünü kazındıktan sonra kütüphanelerinde bulunan rasathane ile ilgili eserleri kayıt altına aldığını" ifade etmektedir.[3]

Astronomi ve astrolojiye önemli ölçüde ilgi gösteren[4] Hülağü Han, 1258 yılında Bağdat'ı yıkarak, Merâga yakınında bir kütüphanenin[5] ve gözlemevinin kurulması emrini *Nasîrüddîn Tûsî*'ye vermiştir.[6] Ancak Vassâf, "*Hülagü Han'ın gözlemevi kurma niyetinde olmadığını Nasîrüddîn Tûsî tarafından ikna edildiğini*" söylemektedir.[7] Nasîrüddin Tûsî, Merâga kentinde 1259 yılında bir gözlemevi kurarak Suriye, Mezopotamya ve İran'dan toplanan ve içinde 400.000 el yazması bulunan bir kütüphane oluşturuldu.[8]

Merâga Gözlemevi'nde dönemin önde gelen bilim adamları çalışmıştır. Bunların en önemlisi *Nasîrüddîn Tûsî* idi. Onun dışında *Mu'ayyad el-din el-'Urdî, Fahr el-din el-Ahlati,* ve *Fao-mun-ji*[9] gibi bilim adamlarını da görmek mümkündür.

Yapı ve planlama konusunda az da olsa bilgi sahibi olduğumuz Merâga Gözlemevi'nin üzerinde inşa edildiği tepe günümüzde "*Rasad Dağı*" olarak adlandırılmaktadır. Bu gözlemevinde rasathanenin merkez kulesi, kütüphane, konferans salonu vb. kalıntılara rastlanmaktadır.[10]

Merâga Gözlemevi'nde kullanılan aletler ve astronomik ölçüm cihazları dönemine kıyasla eşsiz ve benzersiz idi. Bu aletlerin bir kısmı ele geçirilen bölgelerden toplanırken bir kısmı da *Nasîrüddîn Tûsî* ve *Mü'eyyededîn el-'Urdî* tarafından ilk defa imal edilmiştir.[11] *Nasîrüddîn Tûsî*'nin icat ettiği en önemli alet "*torquetum*" adlı araçtı.[12] Bu gözlemevinde kullanılan 10 tane aletten 3 tanesi bizzat *Mü'eyyededîn el-'Urdî* tarafından icat edilmiştir.[13]

Merâga Gözlemevi yapılan rasad çalışmaları astronomi alanında çok önemli bir yere sahiptir. Bu rasad çalışmalarının en kıymetlisi *Nasîrüddîn Tûsî*'nin "*Tûsî çifti*" olarak anılan matematiksel düzlem ile Batlamyus'un Yer merkezli evren modelindeki kusurları düzeltmeye çalışmış olmasıdır.[14] Bu teori ile Nasîrüddîn Tûsî belki nihaî amacına ulaşmadı. Ancak "*Mû'eyyed elDîn el-Urdî*", "*Kutbeddîn Şîrâzî*" ve "*İbn Şâtır*" gibi âlimlerin geliştirdikleri modeller ve teoriler Kopernik modeline giden yolu açtı.[15]

2. ŞENBİGÂZÂN (GÂZÂN HAN VEYA TEBRİZ) GÖZLEMEVİ (1303)

İlhanlılar Dönemi'nde Merâga Gözlemevi'nden sonra inşa edilen bir diğer gözlemevi Gâzân Han Dönemi'nde yapılan ***Şenbigâzân (Gâzân Han veya Tebriz) Gözlemevi*** dir. 1300 yılı baharında Suriye'ye yaptığı seferlerden döndüğü sırada Merâga'da inceleme yapan Gâzân Han, Tebriz yakınlarında ***Şenbigazân'da (Şem Evbâb-ül Birri)*** külliyenin içinde yüksek kubbenin yanına bir

[3] Alâeddin Ata Melik Cüveyni, *Tarih-i Cihangüşa*, C. I, Çev: Mürsel Öztürk, KTB Yayınları, Ankara 1988, s. 21.
[4] Alberto Bardi, "The Paradosis Of The Persian Tables: A Source On Astronomy Between The Ilkhanete And The Eastern Roman Empire", *Journal For The History Of Astronoy*, Vol 49, s. 252.
[5] George Sarton, *İntroduction To The History Of Science*, Vol II/2 Baltimore 1962, s.1004.
[6] Reşîdü-d'dîn Fazlullah, *Camü't Tarih*, Farsçadan Çevirenler: Erkan Göksu-H. Hüseyin Güneş, Selenge Yayınları, İstanbul 2010, s. 12; Aydın Sayılı, *Observatories In Islam*, Ankara 1960, s. 75-84.
[7] *Tarih-i Vassâf*, nşr. Abdol-Mohammed Ayatî, Tahran 2004, s. 37-38.
[8] George Sarton, *İntroduction To The History Of Science*, Vol II/2 Baltimore, s.1004-1005.
[9] M. Fuad Köprülü, Merâğa Rasathanesi, *Belleten*, C. VI, S. 23-24, 1942, s. 214-216.
[10] Fuat Sezgin, *İslam'da Bilim ve Teknik*, C. II, İstanbul 2008, s. 28-29.
[11] Zayn R. Kassam, "Tusi, Nasır al-din (1201-1274)", *Encyclopedia Of İslam And The Müslim World*, Vol II, Editor: C. Martin, New York 2004, s. 701.
[12] Agil Şirinov, "Nasîruddin Tusi", XLI, s. 439; George Sarton, *a.g.e.*, s.1005.
[13] Fuat Sezgin, Fuat Sezgin, *İslam'da Bilim ve Teknik*, C. II, İstanbul 2008, s. 30.
[14] Seyfettin Kaya, *Selçuklular Dönemi'nde Astronomi*, Fırat Üniversitesi SBE Yayınlanmamış Doktora Tezi, Elazığ 2018, s.94-95.
[15] George Saliba, "Arabic Planetary Theories After The Eleventh Century A.D." *Encyclopedia of the History of Arabic Scien*ce, Volume-I, Roshdi Rashed: Editor, Newyork-London-2009, s.59.

gözlemevi yapımı emrini vermiştir.[16] İbn Battûta'nın ifade ettiğine göre, *"Gazân Han tarafından kurulan kasabaya Reşîdüddin tarafından **"Şenbigâzân (Şam-ı Gazan)** ismi verilmiştir.""*[17]

1300 yılında yapımına başlanan ***Şenbigâzân Külliyesi'de*** bir gözlemevinin yanında türbe, cami, iki medrese (Hanefî-şâfiî), hasthane, kütüphane, tekke, seyyid ve şerifler için misafirhane, hamam ve birçok oda da ihdas edilmiştir.[18] Gâzân Han'ın direktifleri doğrultusunda yapılan ***Şenbigâzân Külliyesi'nin*** içinde yer alan gözlemevinin inşası sırasında güneş ve gök cisimlerinin hareketlerini rasad etmek için yarım küre şeklinde bir rasad aleti de icat edilmiştir.[19] Astronomi çalışmalarının vakıf gelirleri ile finans edildiği ilk gözlemevi olan Merâga Gözlemevi'nden sonra ***Şenbigâzân (Gâzân Han veya Tebriz) Gözlemevi*** de aynı yola ihdas edilmiştir. 1304 yılında Gâzân Han'ın hayatını kaybetmesi sonrasında ***Şenbigazân (Gâzân Han veya Tebriz) Gözlemevi*** de önemini kaybetmiş ve bu gözlemevinde yapılan çalışmalar son bulmuştur.[20]

SONUÇ

Moğolların ilk hükümdarları hariç yıkılış sürecinde ortaya çıkan İlhanlılar yerleşik hayata geçerek uygar toplumlarda olduğu gibi bilim ve kültür çalışmalarını hak ettiği değerde ele almışlardır. Tıp, matematik, kimya ve astronomi konularında çalışmalar yapmışlardır. Astronomi konusunda yaşadıkları çağın en ileri düzeyine ulaşmışlardır.

İlhanlı hükümdarlarından Hülağü Han ile Gâzân Han özellikle astronomiyi önemsemişlerdir. Hülağü Han Dönemi'nde Merâga Gözlemevi Batlamyus'un astronomik öğretilerindeki hataları bulacak kadar ileri düzeye ulaşmıştır. Nitekim *Nasîrüddîn Tûsî* ve yanındaki bilim adamları heyetinin yaptıkları çalışmalar ile Kopernik'e gidecek olan yolu açmışlardır.

Gâzân Han Dönemi'nde Şenbigazân Külliyesi'nde açılan bir diğer rasathane İlhanlıların kayda değer ikinci gözlemeviydi. Hülağü Han Dönemi'nde başlatılan çalışmalar Gâzân Han Dönemi'nde sürdürülmüştür. Netice itibariyle *"İlhanlılar XIII. ve XIV. yüzyıl astronomi bilimine katkı ve bilim tarihine önemli ölçüde katkıda bulunmuşlardır"* demek yanlış bir tanım olmaz.

KAYNAKÇA

1. ALÂEDDİN ATA MELİK CÜVEYNİ (1988), *Tarih-i Cihangüşa*, C. I, Çev: Mürsel Öztürk, KTB Yayınları, Ankara.
2. BARDİ, Alberto, "The Paradosis Of The Persian Tables: A Source On Astronomy Between The Ilkhanete And The Eastern Roman Empire", *Journal For The History Of Astronoy*, Vol 49, s. 239-260.
3. BİLGİLİ, Ali Sinan (2011), "Tebriz", *DİA*, C. XL, İstanbul, s. 219-222.
4. HAYKIRAN, Kemal Ramazan (2015), İlhanlılar Zamanında Kültür Ve Eğitim, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara .
5. *İBN BATTÛTA SEYAHATNAMESİ* (2000), C. I, Çeviren: A. Sait Aykur, İstanbul.
6. KASSAM, Zayn R. (2004), "Tusi, Nasır al-din (1201-1274)", *Encyclopedia Of İslam And The Müslim World*, Vol II, Editor: C. Martin, New York, s. 701.
7. KAYA, Seyfettin (2018, *Selçuklular Dönemi'nde Astronomi*, Fırat Üniversitesi SBE Yayınlanmamış Doktora Tezi, Elazığ.
8. KÖPRÜLÜ, M. Fuad (1942), Merâğa Rasathanesi, *Belleten*, C. VI, S. 23-24, 1942, s. 214-216.

[16] Aydın Sayılı, Gazan Han Rasathanesi, *Belleten*, C. X, S. 40, Ekim 1946, s. 626.
[17] *İbn Battûta Seyahatnamesi*, C. I, Çeviren: A. Sait Aykur, İstanbul 2000, s. 333.
[18] Ali Sinan Bilgili, "Tebriz", *DİA*, C. XL, İstanbul 2011, s. 222.
[19] S. Mohammad Mozaffari, Georg Zotti, "The Observational Instruments at the Maragha Observatory after AD 1300", *Journal of American Oriental Society*, 12 (2013), s. 48.
[20] Kemal Ramazan Haykıran, *İlhanlılar Zamanında Kültür ve Eğitim*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara – 2015, s. 243.

9. MOZAFFARİ, S. Mohammad- ZOTTİ, Georg (2013), "The Observational Instruments at the Maragha Observatory after AD 1300", *Journal of American Oriental Society*, 12, s. 45-179.
10. NASR, Seyyed Hossain Nasr (1981), "Al-Tûsî", *Dıctıonary Of Scıentıfic Bıography*, Editor: Charles Coulston Gıllıspıe, Vol XIII, New York.
11. REŞÎDÜ-D'DÎN FAZLULLAH (2010), *Camü't Tarih*, Farsçadan Çevirenler: Erkan Göksu-H. Hüseyin Güneş, Selenge Yayınları, İstanbul.
12. SALİBA, George (2009), "Arabic Planetary Theories After The Eleventh Century A.D." *Encyclopedia of the History of Arabic Scienc*e, Volume-I, Roshdi Rashed: Editor, Newyork-London, s.58-128.
13. SARTON, George (1962), *İntroduction To The History Of Science*, Vol II/2 Baltimore
14. SAYILI, Aydın (1946), Gazan Han Rasathanesi, *Belleten*, C. X, S. 40, Ekim, s. 625-640.
15. SAYILI, Aydın (1960), *Observatories In Islam*, Ankara.
16. SEGİN, Fuat (2008), İslam'da Bilim ve Teknik, C. II. İstanbul.
17. ŞİRİNOV, Agil (2012), "Nasîruddin Tusi", *DİA*, C. XLI, İstanbul, s.437-442.
18. *Tarih-i Vassâf (2004)*, nşr. Abdol-Mohammed Ayatî, Tahran.

İŞ-AİLE YAŞAMI ÇATIŞMASI İLE İŞ TATMİNİ ARASINDAKİ İLİŞKİ: ANKARADAKİ 4-5 YILDIZLI OTELLERİN YİYECEK İÇECEK DEPARTMANI ÇALIŞANLARI ÜZERİNDE BİR UYGULAMA

THE RELATIONSHIP BETWEEN BUSINESS-FAMILY LIFE CONFLICT AND JOB SATISFACTION: AN EXAMINATION ON EMPLOYEES OF FOOD AND BEVERAGE DEPARTMENT OF 4-5 STAR HOTELS IN ANKARA

Müjdat ERTÜRK[1]

ÖZET

Yılın 365 günü, günün 24 saati hizmet veren otel işletmelerinde çalışan işgörenlerin çalışma saatleri diğer sektörlerde çalışan işgörenlere göre farklılık göstermektedir. Yine otel işletmelerinin yapısı ve işleyişi gereği gerçekleşen talep dalgalanmaları, bazı dönemlerde otel işletmelerinde çalışan işgörenlerin normalin üstünde bir performansla ve mesai süresi ile çalışmasını gerekli kılmaktadır. Bu yoğun dönemleri atlatabilmek için ailesine harcaması gereken zamanlarda yüksek bir tempo ile çalışmak zorunda kalan işgören, bir noktadan sonra ailesi ile çatışmalar yaşamaya başlamaktadır. Yaşanan bu çatışma ise işgörenin iş tatminini olumsuz etkilemektedir. İşi ve ailesi arasında yaşadığı çatışma işgörenin performansını da düşürmektedir. Bu çalışmada iş-aile yaşam çatışması ve iş tatmini arasındaki ilişki incelenmiştir. Bu amaçla Ankara'da faaliyet gösteren 4 ve 5 yıldızlı otellerin yiyecek içecek departmanı çalışanı 306 işgören üzerinde bir araştırma yapılmıştır. Verilerin toplanabilmesi için Netemeyer vd. (1996) tarafından geliştirilen iş-aile yaşam, aile-iş yaşam çatışması ölçeği ve Tezer (1991) tarafından geliştirilen iş doyum ölçeği kullanılmıştır. Araştırmada öncelikli olarak iş-aile yaşam çatışmasının iş tatminine etkisi var mıdır sorusuna cevap aranmıştır. Diğer taraftan araştırmaya katılanların demografik değişkenleri açısından iş-aile yaşamı çatışması ve iş tatmini düzeyleri arasında farklılık olup olmadığının araştırılması da çalışmanın amaçları arasındadır. Araştırma sonuçlarına göre iş-aile yaşamı çatışması ile iş tatmini arasında ters yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. Yapılan korelasyon analizi sonucunda iş-aile yaşam çatışması ile iş tatmini arasında ters bir ilişki bulunmuştur. Diğer yandan yapılan regresyon analizi sonucuna göre, iş-aile yaşam çatışması, iş tatmini üzerinde %16,8'lik bir etki ortaya koymaktadır. Başka bir deyişle iş-aile yaşam çatışması arttıkça iş tatmini azalmaktadır. Cinsiyet değişkeni açısından, medeni durum değişkeni açısından, çalışılan bölüm değişkeni açısından iş-aile yaşam çatışması ve iş tatmini düzeyi arasında anlamlı bir farklılık tespit edilememiştir. Yaş değişkenine göre 51-60 yaş aralığında bulunan çalışanlar diğer yaş aralığında bulunan çalışanlara göre daha az düzeyde iş-aile yaşam çatışması yaşadıkları tespit edilmiştir. Yine aynı yaş aralığında yer alan çalışanlar iş tatmini düzeyi açısından da diğer yaş aralığında bulunan çalışanlara göre yüksek ortalamaya sahiptirler. Başka bir deyişle iş-aile yaşam çatışması azaldıkça iş tatmini artmaktadır. İşgörenin çalıştığı otel işletmesinin yıldız sayısı değişkeni açısından 5 yıldızlı otellerde çalışan işgörenlerin, 4 yıldızlı otellerde çalışan işgörenlere göre daha yüksek düzeyde iş tatmini yaşadıkları tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İş Aile Yaşam Çatışması, İş Tatmini, Yiyecek İçecek Departmanı Çalışanları

Abstract

The working hours of the employees working in the hotels offering services round the clock for 365 days differ from the working hours of the employees working in other sectors. In addition, the demand fluctuations due to the structure and operation of the hotels require the employees working with higher performance and over time. An employee who has to deal with a huge

[1]Dr., Eskişehir Tepebaşı Ali Güven Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi, mujdate26@gmail.com

workload in order to overcome these peak periods when they should spend time with his/her family starts to have conflicts with his/her family after a certain point. This conflict has a negative impact on the job satisfaction of the employee. The conflict he experiences between his business and his family also decreases the performance of the employee. In this study, the relationship between the business-family life and job satisfaction is examined. For this purpose, a research was conducted on 306 employees working in the food and beverage departments of 4 and 5-star hotels in Ankara. The scales of business-family life, family-business life conflict developed by Netemeyer and et. al (1996) and the job satisfaction scale developed by Tezer (1991) were used for data collection. First of all, the answer to the question whether the business-family life conflict has an effect on job satisfaction was sought. On the other hand, examining whether there is a difference between the levels of business-family life conflict and job satisfaction in terms of demographic variables of the participants was also one of the purposes of the study. According to the research results, an inverse relationship was found between business-family life conflict and job satisfaction. As a result of the correlation analysis, an inverse relationship was identified between business-family life conflict and job satisfaction. On the other hand, according to the results of the regression analysis, business-family life conflict has an effect of 16.8% on job satisfaction. In other words, job satisfaction decreases whereas the business-family life conflict increases. No significant difference was found between the levels of business-family life conflict and job satisfaction, in terms of gender, marital status, and the business department variables. According to the age variable, it was found out that the employees who are in the 51-60 age group experienced less business-family life conflict than the employees in the range of other ages. Furthermore, the employees who are in the same age range have higher average than the employees in the range of other ages in terms of job satisfaction level. In other words, job satisfaction increases when the business-family life conflict decreases. In terms of the variable of the number of stars at a hotel where the employee works, it has been noted that the employees working in 5-star hotels experience higher job satisfaction compared to the employees working in 4-star hotels.

Keywords: Business Family Life Conflict, Job Satisfaction, Employees of Food and Beverage Department

1. GİRİŞ

Otel işletmeleri 365 gün 24 saat kesintisiz hizmet sunan, aynı anda birden çok departmanın hizmet ürettiği, bazı hizmetlerin üretilmesi için birden çok departmanın işbirliği yaptığı karışık örgüt yapılarıdır. Yoğun ve sürekli çalışma temposunun yanında farklı çalışma vardiyalarının da olduğu bu örgütlerde zaman zaman iş hayatında yaşanan sorunlar aile yaşamına yansırken bazen de aile yaşamında yaşanan sorunlar iş hayatına yansıyabilmektedir. Her iki durumun yaşanması çalışanın psikolojisini olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Bu durumda işgörenler işleri ile aileleri arasındaki dengeyi sağlamakta güçlük yaşayabilmektedir.

Günümüzde modern dünyanın en önemli sorunlarından biri de iş ve aile yaşamları arasındaki çatışmadır. İşgörenlerin işlerinin yoğunluğu, çalışma saatlerinin uzunluğu, çalışma saatlerinin normal çalışma saatleri dışında olması hem kişinin hem de ailenin mutluluğunu azaltmaktadır. Ailesi veya kendisi mutlu olmayan bir işgörenin işine tam konsantre olması ve işinde yüksek verimle çalışabilmesi mümkün değildir. İş-aile çatışması, uzun çalışma saatlerinin kişiyi özel bir aile etkinliğinden alıkoyması gibi, aile sorumluluklarına engel olan iş gerekliliklerinden kaynaklanırken; aile-iş çatışması ise, ev ve aile sorumluluklarının iş ile ilgili sorumluluklara engel olmasından kaynaklanmaktadır. Buna örnek olarak ise, kişinin çocuğunun öğretmeni ile olan bir toplantıya katılmasından dolayı işyerindeki bir görevini aksatması gösterilebilir (Netemeyer, Brashear-Alejandro ve Boles, 1996).

Denetim eksikliği, uzun çalışma saatleri, denetim eksikliği, iş ile ilgili baskı unsurlarının ve özelliklerin sebep olduğu iş rollerinden kaynaklanan çatışmalar; aile tatmini, yaşam tatmini,

depresyon ve fiziksel sağlık, bilinçsiz alkol kullanımı gibi çıktılara neden olabilmektedir. Diğer taraftan, yaşlı bakımı, tek ebeveyn gibi unsurlardan kaynaklanan (Boyar, Maertz, Pearson ve Keough, 2003; Huang, Hammer, Neal ve Perrin, 2004) aile rolü çatışması ise, düşük iş tatmini, işe devamsızlık, işe geç kalma ve işten ayrılma eğilimi (Huang vd., 2004) gibi olumsuz sonuçlarla ilişkilendirilmektedir (Namasivayam ve Zhao, 2007).

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Bu bölümde kavramların doğru anlaşılması açısından araştırmaya konu olan iş-aile yaşamı çatışması ile iş tatmini kavramları aktarılmıştır.

2.1. İş-Aile Yaşam Çatışması

İş-aile çatışması, iş ve aile rollerinin eşzamanlı olarak ortaya çıkması nedeniyle kişinin yaşadığı uyumsuzluk durumu olarak tanımlanmaktadır (Parasuraman ve Simmers, 2001). İş-aile yaşamı çatışması rol çatışmasının özel bir türüdür. Aile-iş yaşamı ve iş-aile yaşamı çatışması iki yönlüdür. İş yaşamında yaşanan çatışma aile yaşamını, aile yaşamında yaşanan çatışma aile yaşamını etkilemektedir. İş-aile yaşamı çatışması, iş ve aile alanlarından gelen rol baskılarının karşılıklı olarak çatışma içinde olmasıdır (Greenhaus ve Beutell, 1985: 77). İş- aile çatışması, bireyin iş ve aile yaşamına ilişkin çeşitli olay ve durumlardan kaynaklanan karşılıklı olumsuzluk ve uyumsuzluk haliyle oluşan bir tür çatışma olarak ifade edilebilir(Cinamon ve Rich, 2005). Bireyin zaman, enerji ve bağlılık gerektiren birden fazla rolü gerçekleştirmek durumunda kalması, bu tür çatışmaların ortaya çıkmasında önemli bir nedendir(Aktaş ve Gürkan, 2015). Sorumlulukların aynı zamanda yerine getirilmesi gerektiği zaman kişi hayatının belki de en önemli çelişkisini iş rolü ve aile rolü arasında yaşamaktadır (Özdevecioğlu ve Aktaş, 2007:5-6). İş-aile yaşam çatışması, bireyin aynı anda, çalışan anne-baba ve eş gibi birden fazla role sahip olduğunda ortaya çıkmaktadır (Dubrin,1997: 116). Bu nedenle çalışanlar, işten kaynaklı talepler ile aile yaşamındaki talepleri dengelemek durumundadırlar (Wayne ve diğ., 2004: 109).

Bireyin iş yaşamında yaşadığı stres aile yaşamını fazlasıyla etkileyeceği gibi, aynı kişinin aile yaşantısından kaynaklanan stres iş yaşantısı üzerinde çok küçük etki yaratabilir. Kim ve Ling (2001) tarafından yapılan araştırmada işteki çalışma süresi, katı iş programları ve işte stres yaratan durumlar ile iş-aile yaşamı çatışması arasında pozitif yönlü ilişkiler tespit edilmiştir. İşgörenlerin yaşadığı iş-aile yaşam çatışması demografik değişkenler ve işgörenlerin sahip oldukları değerlere göre de farklılık gösterebilmektedir (Madsen, 2003:37). İş-aile yaşam çatışmasında cinsiyet değişkeninin etkisini inceleyen çalışmalarda kadınların erkeklerden daha fazla çatışma yaşadıkları tespit edilmiştir (Lo, 2003:377; Gutek vd., 1991). Bunun yanı sıra bireylerin sahip oldukları çocuk sayısı, çocukların küçük yaşta olması, eşlerin ikisinin de çalışması, erkek eşlerin ev işlerine yardımcı olmamaları, çocukların bakımlarının sadece anneleri tarafından üstlenilmiş olması gibi etkenlerin iş-aile yaşam çatışmalarına neden olduğu belirtilmektedir (Madsen, 2003:37; Voydanoff, 1988:751).

İş-Aile yaşam çatışması üç farklı şekilde ortaya çıkabilmektedir. Bunlar; *gerilim temelli iş-aile yaşam çatışması*, *zaman temelli iş-aile yaşam çatışması*, *davranış temelli iş-aile yaşam çatışmasıdır* (Greenhaus ve Beutell, 1985: 77). Kişinin iş rollerinden kaynaklanan endişe, gerilim, alınganlık, yorgunluk ve sinirlilik halini ailesine yansıtması *gerilim temelli iş-aile yaşam çatışması* olarak adlandırılmaktadır (Greenhaus ve Beutell, 1985: 80). Aşırı iş yükü, rol belirsizliği, lider ve iş arkadaşları ile etkileşimin kötü olması, iş taleplerinin fazla oluşu gerginlik temelli iş-aile yaşam çatışmasına sebep olan etkenlerdir (Özen ve Uzun, 2005: 132). Zamanın kısıtlı olması *zaman temelli iş-aile yaşamı çatışmasının* ana nedenidir. Kişinin bir rolün gereklerini yerine getirmek için harcadığı zaman diğer rolünü yerine getirmesine engel olduğu için çatışma yaratmaktadır (Greenhaus ve Beutell, 1985: 77). İş hayatı nedeni ile aileye ayrılması gereken zaman ayrılamıyorsa iş-aile hayatı çatışmasından bahsedilebilir. Fazla mesai, çalışma saatlerinin fazlalığı, çalışma saatlerinin esnek olup olmaması, çalışma saatlerinin düzensiz

olması, değişen vardiyalarda çalışma zorunluluğu zaman temelli iş-aile yaşamı çatışmalarının diğer sebepleridir. Bir rol için geçerli olan davranış biçiminin diğer rol biçimine uymaması davranış temelli iş-aile yaşam çatışmasının ana nedenidir (Greenhaus ve Beutell, 1985: 81). İş yaşamında hırslı, sert olan bir yöneticinin ev yaşamında da aynı davranışları göstermesi durumunda eşi ve çocukları ile çatışma yaşamasına neden olacaktır.

2.2. İş Tatmini

Hackman ve Oldham (1975:162) iş tatminini "işgörenlerin işinden duyduğu mutluluk", şeklinde tanımlamıştır. Akçamete vd. (2001) ise, iş tatmini, "çalışanların işi ile ilgili değerlerinin iş yerinde karşılanmasıdır" şeklinde bir tanımlamada bulunmuştur. Bir başka tanıma göre ise iş tatmini, "çalışanın elde etmiş olduğu fiziksel ve sosyal haklarının yanı sıra görevine olan duygusal bir tepkisidir ve çalışanın psikolojik sözleşmesindeki beklentilerinin karşılanma ölçüsünü işaret eder" (Schemerhorn ve diğ., 1994: 126). Vroom (1964) ise iş tatminini "işgörenin işini veya iş deneyimini değerlendirmesinden kaynaklanan hoşa giden veya olumlu duygusal durumdur." şeklinde tanımlamaktadır. Özetle iş tatmini, iş deneyimleri sonucunda oluşan bir tutum olup, işgörenlerin iş deneyimlerine bağlı olarak işlerine ve/veya işlerinin bazı yönlerine gösterdikleri tepkidir. Luthans (1995) iş tatminini, çalışanın işin kendisi için önemli olan şeyleri ne derecede karşıladığı algısının bir sonucu olduğunu ifade ederken, Robins (2000) ise iş tatminini, çalışanın işine yönelik genel tutumu olarak değerlendirmektedir.

Günümüzde işgörenler için artık sadece gelir ve güvenlik ihtiyacı tek başına motivasyon faktörü olmaktan çıkmış (Hosseinabadi ve diğ., 2013: 264) ve çalışanın iş tatminini: yöneticiler, yükselme, ödüller, ek imkânlar, iş arkadaşları, çalışma koşulları, iletişim, işin yapısı gibi boyutların etkilediği ortaya konmuştur (Spector, 1997). İş tatmini bir tutum olarak, davranış içeren motivasyondan farklı olmasına karşın, literatürde ilk kez iş tatmininin sistematik bir biçimde incelenmesi motivasyon kuramlarıyla olmuştur (Yüksel, 2005: 294). Ancak, insan davranışlarının karmaşıklığı nedeniyle, motivasyon kuramlarının herhangi birisinin tek başına motivasyon ve iş tatmini konusunu bir bütünlük içerisinde açıklayabildiğini söyleyebilmek zordur (Can vd., 2001: 308). Maslow'un İhtiyaçlar Hiyerarşisi Kuramı, Hackman ve Oldham'ın İş Özellikleri Modeli, Adams'ın Eşitlik Kuramı, Herzberg'in Çift Faktör Kuramı ile Smith, Kendall ve Hulin tarafından ortaya koyulan Cornell Modeli iş tatminini açıklamaya çalışan önemli kuramlardandır.

Çalışanların iş tatmininin sağlanması ile örgütün amaçlarına etkin olarak ulaşabilmesi, daha az kaynak kullanması, çalışanların örgütün başarısı için daha çok çaba sarf etmelerine neden olacaktır. Yönetimin çalışanların yeni projelerini uygulamada onlara destek olması çalışanların içlerinden tatmin olmalarını sağlayacaktır. İşini benimsemiş bir çalışan işini severek yaparken performansı daha yüksek olacaktır (Eroğluer, 2008). Birey iş tatmini ya da tatminsizliğinin oluşmasında işletme yönetimi ve yöneticileri büyük oranda etkilidir. Birey iş tatminin faydalarının yanı sıra bireyde oluşan tatminsizliğin de çeşitli negatif sonuçları olmaktadır. Durak ve Serinkan (2007)'a göre işletme yönetimi acısından tatminsizliğin yol açtığı başlıca davranışlar olarak; verim düşüklüğü, şikayet ve yakınmaların artması, işe devamsızlık, işe gecikme oranının yükselmesi, personel devir oranının yükselmesi gibi durumlar sayılabilir. Mullins (1996) çalışanların iş tatminini etkileyen faktörleri şu şekilde belirtmiştir;

- Bireysel faktörler: Kişilik, eğitim, zeka/yetenek, yaş, medeni durum, işe uyum
- Sosyal Faktörler: İş arkadaşları ile ilişkiler, grup çalışması ve normlar, etkileşim fırsatları ve biçimsel olmayan gruplar
- Kültürel Faktörler: İç tutum, inanç ve değerler
- Örgütsel Faktörler: Yapı ve işletme hacmi, biçimsel yapı, çalışan politikaları, prosedürler, işçi ilişkileri, kurumsal yapı, teknoloji ve iş organizasyonu, yönetici ve liderlik yönetim sistem türleri ve çalışma koşulları
- Çevresel Faktörler: Ekonomik, sosyal, teknik, idari ve yasal etkiler

3. YÖNTEM

3.1. Araştırmanın Amacı, Modeli ve Hipotezleri

Bu araştırmanın amacı 4 ve 5 yıldızlı otellerin yiyecek içecek departmanında çalışan işgörenlerin gerek çalışma saatleri gerek çalışma yoğunluğu sebebiyle yaşadıkları iş-aile yaşam çatışmasının iş tatmin düzeylerine etkilerini ölçmektir. Araştırmanın bir diğer amacı ise iş-aile yaşamı çatışmasının iş tatminine etki düzeyinin demografik değişkenler açısından farklılık gösterip göstermediği sorusunu yanıt aramaktır.

Şekil 1. Araştırmanın Modeli

Araştırma modelinden yola çıkılarak araştırmanın hipotezleri aşağıdaki gibidir:
H1. İşgörenlerin iş-aile yaşam çatışması düzeyi ile iş tatmini düzeyi arasında anlamlı bir ilişki vardır.
H2. İşgörenlerin cinsiyetleri ile iş-aile yaşam çatışması ve iş tatmini düzeyi arasında anlamlı farklılık vardır.
H3. İşgörenlerin medeni durumları ile iş-aile yaşam çatışması ve iş tatmini düzeyi arasında anlamlı farklılık vardır.
H4. İşgörenlerin yaşları ile iş-aile yaşam çatışması ve iş tatmini düzeyi arasında anlamlı farklılık vardır.
H5. İşgörenlerin çalıştıkları otelin yıldız sayısı ile iş-aile yaşam çatışması ve iş tatmini düzeyi arasında anlamlı farklılık vardır.
H6. İşgörenlerin çalıştıkları bölüm ile iş-aile yaşam çatışması ve iş tatmini düzeyi arasında anlamlı farklılık vardır.

3.2. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırmanın evrenini Ankara'da faaliyet gösteren dört ve beş yıldızlı otellerin yiyecek içecek departmanı çalışanları oluşturmaktadır. Bu kapsamda Ankara il merkezinde bulunan dört ve beş yıldızlı otel işletmelerinin yiyecek içecek departmanı çalışanlarından veri toplama yoluna gidilmiştir. Anket formları 2018 yılı Kasım ayında otellerde uygulanmış, geri dönüşü sağlanan ve eksiksiz doldurulan 306 anket formu değerlendirmeye alınmıştır.

3.3. Araştırmanın Veri Toplama Yöntemi ve Ölçekleri

Araştırmada veri toplama aracı olarak kullanılan anket formu, üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde katılımcıların demografik özelliklerini (cinsiyet, yaş, medeni durum, çalıştığı otelin yıldız sayısı, çalıştığı bölüm) belirlemeye yönelik 5 soruya yer verilmiştir. İkinci bölümde, Netemeyer, Boles, Mcmurrian (1996) tarafından geliştirilen iş-aile yaşam çatışması ve aile-iş yaşam çatışması ölçekleri kullanılmıştır. Her iki ölçekte 5'er sorudan olmak üzere toplam 10 ifadeden oluşmakta ve 5'li Likert türünde derecelendirilen (1-tamamen katılmıyorum…5-tamamen katılıyorum) ölçeklerdir. Üçüncü bölümde ise, Tezer (1991) tarafından geliştirilen 10 ifadeli iş doyum ölçeği kullanılmıştır. Bu ölçek de diğer iki ölçekte olduğu gibi 5'li Likert tipi ölçektir.

3.4. Verilerin Analizi

Anket formundan elde edilen veriler bilgisayar ortamına aktarıldıktan sonra istatistik programıyla analiz edilmiştir. Verilerin normal dağılım gösterip göstermediğini test edebilmek

amacıyla olmogorov-Smirnov testi uygulanmıştır. Özellikle 100 ve daha geniş örneklemlerdeki büyük gruplarda, grafik yöntemi örneklemden görece bağımsız olduğu için daha sık kullanılmaktadır (Çokluk, Şekercioğlu ve Büyüköztürk, 2010:15). Bu nedenle Q-Q grafiği de incelenmiştir. Bu grafikte gözlenen değerler köşegenler odağındaki doğrunun yakınında toplandıkları için değişkenlerin normal bir dağılım gösterdiği sonucuna varılmıştır. Araştırmaya katılanların demografik özellikleri ile iş-aile, aile-iş yaşamı çatışma durumları ve iş tatmin düzeyi arasında farklılık olup olmadığını belirleyebilmek amacıyla bağımsız örneklemler için t-testi ve ANOVA testi uygulanmıştır. Aralarında anlamlı farklılık çıkan ve ikiden fazla grup içeren değişkenler için; farklılığın, hangi değişkenler arasında meydana geldiğini belirlemeye yönelik, çoklu karşılaştırma (Tukey) testi yapılmıştır. Araştırmaya katılanların iş-aile ve aile iş yaşamı çatışma durumları ile iş tatmin düzeyleri arasındaki ilişkiyi test edebilmek için ise korelasyon analizi yapılmış ve değişkenler arasındaki korelasyon katsayısı (r) hesaplanmıştır.

4. BULGULAR

Bu bölümde öncelikle katılımcıların demografik özellikleri ve tanımlayıcı istatistiklere yer verilmiştir. Daha sonra, iş-aile yaşam çatışması ile iş tatmini düzeyi arasındaki ilişki test edilmiş ve son olarak da iş-aile yaşam çatışması ve iş tatmini düzeylerinde demografik değişkenler açısından farklılaşmalar tespit edilmeye çalışılmıştır.

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Özellikleri ve Tanımlayıcı İstatistikler

Cinsiyet	**n**	**%**
Kadın	173	56,5
Erkek	133	43,5
Toplam	**306**	**100**
Yaş	**n**	**%**
18-25	31	10,1
26-30	149	48,7
31-40	72	23,5
41-50	45	14,7
51+	9	2,9
Toplam	**306**	**100**

Medeni Durum	**n**	**%**
Evli	145	47,4
Bekar	161	52,8
Toplam	**306**	**100**
Yıldız S.	**n**	**%**
4 Yıldız	206	67,3
5 Yıldız	100	32,7
Toplam	**306**	**100**
Bölüm	**n**	**%**
Servis	162	52,9
Mutfak	144	47,1
Toplam	**306**	**100**

Tablo 1'de araştırmaya katılanların demografik özelliklerine ilişkin frekans ve yüzde analizi sonuçları yer almaktadır. Görüldüğü üzere araştırmaya katılanların çoğunluğu; kadın (% 56,5), bekar (%52,8), 26-30 yaş aralığındadır (% 48,7). Araştırmaya en fazla katılım 4 yıldızlı otel çalışanlarından (%67,3) olmakla birlikte, çalışılan bölüme göre en fazla dağılımın (% 52,9) servis bölümü çalışanlardan oluştuğu görülmektedir.

İş-Aile Yaşam Çatışması İle İş Tatmini Arasındaki İlişki

Araştırmaya katılan örneklem grubunun iş-aile yaşam çatışması ile iş tatmini arasındaki ilişkiyi test etmek için korelasyon analizi yapılmıştır.

Tablo 2: İş-Aile Çatışması ile İş Tatmini Arasındaki İlişki

		İş Aile Yaşam Çatışması	İş Tatmini
İş Aile Yaşam Çatışması	Pearson Correlation	1	-,410**
	Sig. (2-tailed)		,000
	N	306	306
İş Tatmini	Pearson Correlation	-,410**	1
	Sig. (2-tailed)	,000	
	N	306	306

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
1	,410[a]	,168	,166	,70301

İş-aile yaşam çatışması ve iş tatmini arasındaki ilişkiyi test etmeye yönelik olarak yapılan korelasyon analizi sonucunda, İş-aile yaşam çatışması ile iş tatmini arasında ters yönlü %41'lik bir ilişki tespit edilmiştir. Başka bir deyişle iş aile yaşam çatışması arttıkça iş tatmini azalmaktadır. Diğer yandan regresyon analizi sonucuna göre, İş-aile yaşam çatışması iş tatmini üzerinde %16,8'lik bir etki ortaya koymaktadır. Araştırmada, çatışma arttıkça iş tatmini üzerinde anlamlı bir etki ortaya çıktığı görülmektedir. Bu sonuçlara göre **H1 hipotezi kabul** edilmiştir.

Demografik Özelliklere Göre İş-Aile Yaşam Çatışması ve İş Tatmini Karşılaştırmaları

Örneklem grubunun demografik değişkenlere göre iş-aile yaşam çatışması ve iş tatmini düzeyinin karşılaştırılması amacıyla t-testi ve varyans analizleri yapılmıştır.

Tablo 3: Cinsiyet Değişkenine Göre İş-Aile Yaşam Çatışması ve İş Tatmini Karşılaştırması

	Cinsiyet	N	Ort.	s.s.	t	p
İş Aile Yaşam Çatışması	Kadın	173	2,3676	,62496	-1,875	,062
	Erkek	133	2,5158	,75617		
İş Tatmini	Kadın	173	3,6445	,65293	1,325	,186
	Erkek	133	3,5271	,89731		

Yapılan t-test analizi sonucunda, araştırmaya katılan işgörenlerin cinsiyet değişkeni açısından, iş-aile yaşam çatışması ortalamaları ve iş tatmini düzeylerinde bir farklılaşma olup olmadığına bakılmış olup, $p=0.62 > 0.050$ önem düzeyinde iş-aile yaşam çatışması ortalamasında cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir farklılaşma tespit edilememiştir. Diğer yandan iş tatmini düzeyinin cinsiyet değişkenine göre $p=0.186 > 0.050$ önem düzeyinde iş tatmini düzeyinde anlamlı bir fark tespit edilememiştir. Bu sonuçlara göre **H2 hipotezi ret** edilmiştir.

Tablo 4: Medeni Durum Değişkenine Göre İş-Aile Yaşam Çatışması ve İş Tatmini Karşılaştırması

	Med. Dur.	N	Ort.	s.s.	t	p
İş Aile Yaşam Çatışması	Evli	145	2,4007	,64909	-,756	,450
	Bekar	161	2,4602	,72183		
İş Tatmini	Evli	145	3,6448	,65996	1,108	,269
	Bekar	161	3,5472	,85587		

Yapılan t-test analizi sonucunda elde edilen verilere göre, araştırmaya katılan işgörenlerin medeni durum değişkeni açısından, iş-aile yaşam çatışması ortalamaları ve iş tatmini düzeylerinde anlamlı bir farklılaşma olup olmadığına bakılmış olup $p=0,450 > 0.050$ önem düzeyinde iş-aile yaşam çatışması ortalamasında medeni durum değişkenine göre anlamlı bir farklılaşma tespit edilememiştir. Diğer yandan işgören performansı ortalamasında medeni durum değişkenine göre $p= 0.269 > 0.050$ önem düzeyinde anlamlı bir farklılaşma tespit edilememiştir. Bu sonuçlara göre **H3 hipotezi ret** edilmiştir.

Tablo 5: Yaş Değişkenine Göre İş-Aile Yaşam Çatışması ve İş Tatmini Karşılaştırması

		N	Ort.	s.s.	F	p
İş Aile Yaşam Çatışması	18-25 Yaş aralığı	31	2,4129	,64588		
	26-30 Yaş aralığı	149	2,5597	,61643		
	31-40 Yaş aralığı	72	2,4375	,77121	7,812	,000
	41-40 Yaş aralığı	45	2,2133	,66353		
	51-60 Yaş aralığı	9	1,4333	,21794		
	Toplam	306	2,4320	,68785		
İş Tatmini	18-25 Yaş aralığı	31	3,6419	,48838		
	26-30 Yaş aralığı	149	3,5758	,80081		
	31-40 Yaş aralığı	72	3,5292	,79531	,756	,554
	41-40 Yaş aralığı	45	3,6467	,83953		
	51-60 Yaş aralığı	9	3,9667	,32787		
	Toplam	306	3,5935	,76960		

Yapılan Anova testi sonucunda elde edilen verilere göre, araştırmaya katılan işgörenlerin yaş değişkeni açısından, iş-aile yaşam çatışması ortalamaları ve iş tatmini düzeylerinde bir farklılaşma olup olmadığına bakılmış olup, $p=0.000 > 0.050$ önem düzeyinde iş-aile yaşam çatışması ortalamasında yaş değişkenine göre anlamlı bir farklılaşma tespit edilmiştir. Bu farkın sebebi 51-60 yaş aralığı çalışanlardan kaynaklanmaktadır. 51-60 yaş aralığı çalışanların iş aile yaşam çatışma ortalamaları diğer yaş gruplarını kıyasla çok düşük (1,43, ortalama 2,43) olmakla birlikte, iş tatmin düzeyi en yüksek olan (3,96, ortalama 3,59) yaş grubudur. Diğer yandan iş tatmin düzeyi $p = 0.554 > 0.050$ önem düzeyinde yaş değişkenine göre anlamlı bir farklılaşma tespit edilememiştir. Bu sonuçlara göre **H4 hipotezi kısmen kabul** edilmiştir.

Tablo 6: Yıldız Sayısı Değişkenine Göre İş-Aile Yaşam Çatışması ve İş Tatmini Karşılaştırması

	Yıl. S.	N	Ort.	s.s.	t	p
İş Aile Yaşam Çatışması	4 Yıl.	206	2,4121	,68125	-,725	,469
	5 Yıl.	100	2,4730	,70293		
İş Tatmini	4 Yıl.	206	3,6830	,67336	2,958	,003
	5 Yıl.	100	3,4090	,91366		

Yapılan t-test analizi sonucunda elde edilen verilere göre, araştırmaya katılan işgörenlerin çalıştıkları otellerin yıldız sayısı değişkeni açısından, iş-aile yaşam çatışması ortalamaları ve iş tatmini düzeylerinde bir farklılaşma olup olmadığına bakılmış olup, $p=0,469>0.050$ önem düzeyinde iş-aile yaşam çatışması ortalamasında çalışılan otelin yıldız sayısı değişkenine göre anlamlı bir farklılık tespit edilememiştir. Diğer yandan iş tatmini düzeyi ortalamasının çalışılan otelin yıldız sayısı değişkenine göre $p=0,003<0.050$ önem düzeyinde anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir. Bu farklılık 5 yıldızlı otellerde çalışan işgörenlerden kaynaklanmaktadır. Bu sonuçlara göre **H5 hipotezi kısmen kabul** edilmiştir.

Tablo 7: Çalışılan Bölüm Değişkenine Göre İş-Aile Yaşam Çatışması ve İş Tatmini Karşılaştırması

	Çal. Böl.	N	Ort.	s.s.	t	p
İş Aile Yaşam Çatışması	Servis	162	2,4049	,65016	-,730	,466
	Mutfak	144	2,4625	,72901		
İş Tatmini	Servis	162	3,5895	,76618	-,095	,924
	Mutfak	144	3,5979	,77608		

Yapılan t-test analizi sonucunda elde edilen verilere göre, araştırmaya katılan işgörenlerin çalıştıkları bölüm değişkeni açısından, iş-aile yaşam çatışması ortalamaları ve iş tatmini düzeylerinde bir farklılaşma olup olmadığına bakılmış olup, $p=0,466>0.050$ önem düzeyinde

iş-aile yaşam çatışması ortalamasında çalışılan bölüm değişkenine göre anlamlı bir farklılık tespit edilememiştir. Diğer yandan iş tatmini düzeyi ortalamasının çalışılan bölüm değişkenine göre p=0,924>0.050 önem düzeyinde anlamlı bir farklılık tespit edilememiştir. Bu sonuçlara göre **H6 hipotezi ret** edilmiştir.

5. SONUÇ ve ÖNERİLER

Yılın 365 günü, günün 24 saati hizmet veren otel işletmelerinde çalışan işgörenlerin çalışma saatleri diğer sektörlerde çalışan işgörenlere göre farklılık göstermektedir. Yine otel işletmelerinin yapısı ve işleyişi gereği gerçekleşen talep dalgalanmaları, bazı dönemlerde otel işletmelerinde çalışan işgörenlerin normalin üstünde bir performansla ve mesai süresi ile çalışmasını gerekli kılmaktadır. Bu yoğun dönemleri atlatabilmek için ailesine harcaması gereken zamanlarda yüksek bir tempo ile çalışmak zorunda kalan işgören, bir noktadan sonra ailesi ile çatışmalar yaşamaya başlamaktadır. Yaşanan bu çatışma ise işgörenin iş tatminini olumsuz etkilemektedir. İşi ve ailesi arasında yaşadığı çatışma işgörenin performansını da düşürmektedir.

Bu çalışmada iş-aile yaşam çatışması ve iş tatmini arasındaki ilişki incelenmiştir. Bu amaçla Ankara'da faaliyet gösteren 4 ve 5 yıldızlı otellerin yiyecek içecek departmanı çalışanları üzerinde bir araştırma yapılmıştır. Araştırmada öncelikli olarak iş-aile yaşam çatışmasının iş tatminine etkisi var mıdır sorusuna cevap aranmıştır. Diğer taraftan araştırmaya katılanların demografik değişkenleri açısından iş-aile yaşamı çatışması ve iş tatmini düzeyleri arasında farklılık olup olmadığının araştırılması da çalışmanın amaçları arasındadır.

Araştırma sonuçlarına göre iş-aile yaşamı çatışması ile iş tatmini arasında ters yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. Yapılan korelasyon analizi sonucunda iş-aile yaşam çatışması ile iş tatmini arasında ters bir ilişki bulunmuştur. Diğer yandan yapılan regresyon analizi sonucuna göre, iş-aile yaşam çatışması, iş tatmini üzerinde %16,8'lik bir etki ortaya koymaktadır. Başka bir deyişle iş-aile yaşam çatışması arttıkça iş tatmini azalmaktadır.

Cinsiyet değişkeni açısından, medeni durum değişkeni açısından, çalışılan bölüm değişkeni açısından iş-aile yaşam çatışması ve iş tatmini düzeyi arasında anlamlı bir farklılık tespit edilememiştir. Yaş değişkenine göre 51-60 yaş aralığında bulunan çalışanlar diğer yaş aralığında bulunan çalışanlara göre daha az düzeyde iş-aile yaşam çatışması yaşadıkları tespit edilmiştir. Yine aynı yaş aralığında yer alan çalışanlar iş tatmini düzeyi açısından da diğer yaş aralığında bulunan çalışanlara göre yüksek ortalamaya sahiptirler. Başka bir deyişle iş-aile yaşam çatışması azaldıkça iş tatmini artmaktadır. Bu yaş gurubuna dahil işgörenlerin evlilik ve iş hayatlarının belli bir rutine oturmuş olması, çocuklarının artık yetişkin sayılabilecek, daha az sorumluluk ve ilgi isteyen bir yaşta olmaları bu farkın nedeni olabileceği tahmin edilmektedir. İşgörenin çalıştığı otel işletmesinin yıldız sayısı değişkeni açısından 5 yıldızlı otellerde çalışan işgörenlerin, 4 yıldızlı otellerde çalışan işgörenlere göre daha yüksek düzeyde iş tatmini yaşadıkları tespit edilmiştir.

Emek yoğun işletmeler olan ve müşteri ile işgörenin sürekli iç içe olduğu otel işletmelerinde, çalışanların davranışları ve performansları diğer işletmelere göre daha da önemli hale gelmektedir. Otel işletmelerinde çalışan işgörenlerin moral ve motivasyonunun yüksek olması için iş aile yaşam çatışma düzeylerinin düşük olması gerekir. Bu bağlamda otel yöneticileri, işgörenleri iş-aile yaşam çatışması içine sokacak uygulamalardan mümkün olduğu ölçüde kaçınmalıdır. Alışıla gelmiş çalışma saatleri dışında kabul edilen 16-24, 24-08 gibi aile hayatını olumsuz etkileyecek vardiyalarda sabit işgören yerine, işgörenlerin dönüşümlü çalışmalarını sağlamak ya da gönüllü bekar işgörenlerin bu vardiyalarda çalışmasını sağlamak iş-aile yaşam çatışmasını önleyebilir. Yoğun olan dönemlerde kullanılamayan haftalık izinler, yoğun olmayan dönemlerde birkaç gün birleştirilecek verilerek işgörenlerin aileleri ile geçiremedikleri zamanı

telafi etmeleri sağlanabilir. Mesai saatleri uzayan işgörenin evine daha da geç gitmesini önlemek amacı ile iş sonrası ulaşımı servis ile sağlanabilir.

KAYNAKÇA

1. Akçamete, G., Kaner, S. ve Sucuoğlu, B. (2001). *Tükenmişlik iş doyumu ve kişilik*. Ankara: Nobel Yayınları.
2. Aktaş, H. ve Gürkan, G. . (2015). İş-Aile ve Aile-İş atışması ile Bereysel Performans Etkileşiminde Mesleki Bağlılığın Aracılık Rolü Hemşireler Üzerinde Bir Araştırma, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 16 (2): 139-154.
3. Boyar, S. L.,Maertz, C. P., Jr., Pearson, A. W., and Keough, S. (2003). Work–family conflict: A model of link ages between work and family domain variables and turnover intentions. *Journal of Managerial Issues*, 15(2): 175–190.
4. Can, H., Akgün, A., Kavuncubaşı, Ş. (2001). *Kamu ve Özel Kesimde İnsan Kaynakları Yönetimi*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
5. Cinamon, R. G. andRich, Y. (2005). Work-Family Conflict Among Female Teachers, *Teaching and Teacher Education*, 21 (4): 365-378.
6. Çokluk, Ö., Şekercioğlu, G. ve Büyüköztürk, Ş. (2010). *Sosyal Bilimler İçin Çok Değişkenli İstatistik: SPSS ve Lisrel Uygulamaları*. Ankara: Pegem Akademi.
7. Dubrin, A. J. (1997) *Fundamentals of Organizational Behavior*, South-Western College Publishing, Cincinnati, Ohio.
8. Durak, İ., Serinkan, C, (2007), "Hemşirelerde İş Tatmini: Denizli Devlet Hastanesi Yoğun Bakım Ünitelerinde Bir Araştırma", *Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* 2007(2): 119-135.
9. Greenhaus, J. H.ve Beutell, N. J. (1985), "Sources of Conflict Between Work and Family Roles", *Academy of Management Review*, 10(1), s.76-88.
10. Gutek, B., Searle, S. ve Klepa, L. (1991) Rational Versus Gender Role Explanations for Work-Family Conflict, *Journal of Applied Psychology*, 76(4): 560-568.
11. Hackman, J.R., Oldham, G.R. (1975). Development of the job diagnostic survey. *Journal of Applied Psychology*, Vol. 60 (2):159-170.
12. Hosseinabadi, R., Karampourian, A., & Beiranvand, S. (2013), "The Effect of Quality Circles on Satisfaction and Quality of Work Life of Staff in Emergency Medical Services", *International Emergency Nursing*, (21), 264-270.
13. Huang, Y.-H., Hammer, L. B., Neal, M. B., and Perrin, N. A. (2004). The relationship between work-to-family conflict and family-to-work conflict: A longitudinal study. *Journal of Familyand Economic Issues*, 25(1): 79–100.
14. Kim, J. L. S. ve Ling, C. S. (2001) Work-Family Conflict of Women Entrepreneurs in Singapore, *Women in Management Review*, 16 (5): 204-221.
15. Lo, S. (2003) Perceptions of Work-Family Conflict Among Married Female Professionals in Hong Kong, *Personnel Review*, 32 (3): 376-390.
16. Luthans, F. (1995) *Organizational Behavior*, Mcgraw-Hill Inc.
17. Madsen S. R. (2003) The Effects of Home-Based Teleworking on Work- Family Conflict, *Human Resource Development Quarterly*, 14 (1): 35-58.
18. Mullins, L.J, (1996), *Management and Organizational Behaviour,* London: Pitmon Publishing.
19. Namasivayam, K. and Zhao, X. (2007). An investigation of the moderating effects of organizational commitment on the relationships betweenwork–family conflict and job satisfaction among hospitality employees in India. *Tourism Management*, 28(5): 1212-1223.
20. Netemeyer, R. G.,Boles, J. S. And McMurrian, R. (1996). Development and validation of work– family conflict and family– work conflict scales. *Journal of Applied Psychology*, 81(4): 400–410.

21. Özdevecioğlu, M., & Aktaş, A. (2007), "Kariyer Bağlılığı, Mesleki Bağlılık ve Örgütsel Bağlılığın Yaşam Tatmini Üzerindeki Etkisi: İş-Aile Çatışmasının Rolü*", Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari BilimlerFakültesi Dergisi,* 28:1-20.
22. Özen, S. ve Uzun, T. (2005), "İşyerinde Çalışanın Yaşadığı Çatışmanın Azaltılmasında Örgütün ve Ailenin Rolü: Polis Memurlarına Yönelik Bir Uygulama", *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(3): 128-147.
23. Parasuraman, S. and C. A. Simmers. (2001). Type of employment, work–family conflict and well-being: a comparative study. *Journal of Organizational Behavior,* 22 (5): 551-568.
24. Robins, S. P. (2000) *Managing Today,* New Jersey: Prentice-Hall.
25. Schermerhorn, J. R., Hun, J. G. ve Osborn, R. N. (1994), *Management*, New York:John Willey and Sons.
26. Spector, P.E. (1997), *Job Satisfaction: Application, Assessment, Causes, and Consequences,* Thousand Oaks, CA: Sage.
27. Tezer, Esin (1991), İş Doyum Ölçeği, *Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmetler Yüksekokulu Dergisi*, Cilt.9(1-2-3):55-76.
28. Voydanoff, P. (1988) Work Role Characteristics, Family Structure Demandsand Work Family
Conflict., Journal of Marriage and the Family, 50 (3): 749-761.
29. Vroom, V. (1964). *Work and motivation*, New York:John Willey and Sons.
30. Wayne, J.H., Musisca, N. & Fleeson, W. (2004), "Consideringthe Role of Personality in the Work-Family Experience: Relationships of the Big Five to Work-Family Conflict and Facilitation", *Journal of Vocational Behavior,* 64 (1):108 -230.
31. Yüksel, İ. (2005). İletişimin İş Tatmini Üzerindeki Etkileri: Bir İşletmede Yapılan Görgül Çalışma. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 6 (2): 291-306.

İSLAM EĞİTİM VE BİLİM TARİHİNİN KAYIT DIŞI KURUMLARI: MİR MEDRESELERİ[1]

NON-RECORD INSTITUTIONS OF THE HISTORY OF ISLAMIC EDUCATION AND SCIENCE: MIR MEDRESES

Nurettin BELTEKİN[2]

ÖZET

Bu araştırmanın amacı İslam eğitim ve bilim tarih yazımında kayıt dışı bırakılan Kürt coğrafyasının eğitim ve bilim kurumlarını saptamaktır. Çalışmada öncellikli olarak Osmanlı, Türkiye ve Avrupa arşivlerinin taranması ile elde edilen belgelerin çözümlemesi yapılmıştır. Elde edilen verilerin çözümlenmesinde belge analizi yöntemi kullanılmıştır. Ayrıca medreselerin yerinin saptanması amacıyla yerinde alan araştırması yapılmıştır. Çalışmada Diyarbakır, Elazığ, Bingöl, Tunceli, Muş, Bitlis, Van, Siirt, Hakkâri, Şirnak, Amediye, Mahabad gibi araştırma konusu yapılan dönmede Kürt Mirliklerinin olduğu yerlerde çok sayıda medrese, âlim ve eserleri saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kürt Mirlikleri, Medreseler, Ulema, Eserler

ABSTRACT

The aim of this study is to statement the educational and scientific institutions of the Kurdish geography which are not registered in the history of Islamic education and science. In the study, firstly, the documents obtained by scanning Ottoman, Turkish and European archives were analyzed. Document analysis was used to analyze the obtained datas. In addition, an on-site survey was conducted to determine the location of the medreses. A number of medrese, scholarship and studies were found in the study where the research topics such as Diyarbakır, Elazığ, Bingöl, Tunceli, Mus, Bitlis, Van, Siirt, Hakkâri, Şirnak, Amur, Mahabad were made.

Key Words: Education, Science, Kurd Emireties, Medreses, Books

GİRİŞ

Tarihsel olarak eğitim elitlerden halka doğru yayılmıştır. Bu durum Kürtler için de geçerlidir. Kürtlerin en köklü eğitim kurumları olan medreseler herkese açık iken medreselerden önce eğitim, "mir/bey" konaklarında sadece onların ve eşrafın çocuklarına verilmekteydi. Bu eğitim çoğunlukla okuma yazma gibi bazı sınırlı alanlarda temel beceriler kazandıran ve aynı zamanda "mir"lere danışmanlık yapan "rusipî" ya da "akılbentler" ile "mirza"lar tarafından yapılmaktaydı. Sözkonusu kişiler düzenli bir eğitimleri olmayan fakat güngörmüş ya da okur-yazarlık gibi niteliklere sahip kişilerdi.

Mir konaklarındaki eğitim (ya da deneyim paylaşımı) göz ardı edilirse, Kürtlerde kurumsal olarak eğitimin medreseler ile başladığı söylense de aslında medreselerden önce de cami, han, hangâh vb. yerlerde eğitim ve bilim faaliyetleri olduğu bilinmektedir (Keleş, 2016). Özellikle camiler de birçok yerde önemli bir eğitim merkezi olarak işlev görmüşlerdir. Bu nedenle hûcra/hocra terimi Kürtler arasında yaygın olarak kullanılmaktadır. Aslında han, hangâh gibi kurumlarda yapılan eğitimler şehre dışarıdan gelen âlimlerin geçici konaklamaları sırasında verdiği derslerdir. Doğal olarak âlimin şehirden ayrılması ile son bulmaktadır. Bu nedenle Kürt toplumundaki eğitim kurumlarını cami, hûcra/hocra ve medrese şeklinde sınıflandırılabilir.

[1]Bu çalışma Mardin Artuklu Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi'nin **MAÜ-BAP-16-EF-24** nolu projesi kapsamında yapılmıştır.
[2]Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, nbeltekin@yahoo.com

Cami, hûcra/hocra ve medreseyi kapsayan bir çalışma ciltler büyüklüğünde bir çalışmayı gerektirir. Bu nedenle bu araştırmada İslam eğitim ve bilim tarihi yazımında kayıt altına alınmayan medreselerden Mîr Medreseleri çalışma konusu edilmiştir.

Mir Medreseleri Kürt Mirleri tarafından yapılmış ve himaye edilmişlerdir. Kürt Mirlikleri, Abbasi hilafetinin merkezi gücünü kaybetmesi sonrasında bir tür âdem-i merkeziyetçi bir yönetim uygulamaya sokmuştur. Bunun sonucunda birçok yerde Abbasi beraati ile Mirlik ortaya çıkmıştır. Nitekim alan taraması sırasında konuşulan Mir torunları kendilerini "Abbasî" olarak tanımlamışlardır. Bu bağlamda kurulan devlet/beyliklerin başında Şeddadiler, Mervanler ve Eyyûbiler gelmektedir. Sözkonusu devlet/mirliklerden sonra ise Canpolatlar, Hasankeyf Eyyûbîleri, Şirvan Beyleri, Palu Beyleri, Çemişgezek Beyleri, Bitlis Mirleri, Hakkarî Mirleri, Melkişi Beyleri, Suweydi Beyleri, Mirdas Beyleri, Cizre/Botan Beyleri, Erdelan Beyleri, Mahmudî Beyleri, Amediye Beyleri, Babanlılar gibi çok sayıda Mirlik kurulmuştur.

Yukarıda adı geçen devlet ve mîrlikler hüküm sürdükleri yerlerde eğitim ve bilim alanında değerli katkılarda bulunmuşlardır. Sözgelimi, Serhat bölgesinde kurulan Şeddadiler (951-1088) devleti ilim hayatının canlanmasında önemli bir yer tutan ilmî müesseseler ve kütüphaneler kurmuşlardır (Keleş, 2015:3-4). Bu kurumlarda Kadı Tahir el-Cenzî, Ebü'l-Kasım Ali b. Abdurrahman b. Uleyke en-Nişaburî, Ebü'l-Fadl Şa'ban b. Ali b. Muhammed el-Berdaî ve Kadı Burhaneddin Ebû Nasr b. Mes'ûd el-Anevî'nin gibi alimler yetişmiş ya da ders vermişledir. Ayrıca bölgede kurulan Gence Kütüphanesi, eğitim bilim hayatını besleyen önemli bir görev üstlenmiştir. Yine Şeddâdîlerin hâkimiyetindeki Ani'de ikâmet eden Hovhannes Sarkavag'ın kurduğu ve çok sayıda öğrencinin şehre toplanmasını sağlayan Ani Okulu da, bu dönemdeki önemli ilim müesseselerinden biridir. Hovhannes Sarkavag'ın Ani'de kurmuş olduğu okulda da teoloji, felsefe, gramer, matematik, müzik ve kozmografya (astronomi) derslerinin vermiştir (Keleş, 2015: 4,18).

Merkezi bugün Diyabakır'ın Silvan ilçesi olan Mervânîler (983-1085), oldukça geniş bir alanda egemenlik kurmuş bir devlettir. Kendi dönemlerinde Kuzey Mezopotamya coğrafyası Mervânîler döneminde ekonomik, kültürel ve bilimsel açılardan oldukça yüksek bir düzeye erişmiştir. Mervaniler dönemi bölgenin eğitim, sanat ve kültür açısından üretimini bugünkü Diyarbakır'daki eserlerden de bilinmektedir. Mervaniler diğer devlet ya da beyliklerinde görüldüğü gibi Müslüman olmayan Ermeni, Süryani ya da Yahudi ilim adamlarını da himayeleri altına almışlardır. Sözgelimi Mervânîler döneminin önemli ilim adamlarından biri Yakubî ilim adamı Fadl'ın kardeşi Ebû Nasr Yahya b. Cerîr et-Tikrîtî, tıp, astronomi, felsefe ve ilahiyat alanındaki bilgin biri idi ve aynı zamanda Nasruddevle'nin tabipliğini yapıyordu (Baluken, 2010).

Merkezi bugünkü Senendec (Sine) şehri Erdelan Mirliği önemli bir sanat, bilim ve kültür merkezi olmuştur. 1750'lerde Sine'de çok sayıda medresenin olduğu bilinmektedir. Hatta burayı işgal eden Afgan Kralı Kerim Han ordusunu şehrin medrese ve camilerine yerleştirmiştir (Erdelanî, 2011:100). Diğer bir ifade ile şehrin eğitim kurumları bir orduyu barındıracak kadar büyük bir kapasiteye sahiptir. Osmanlı ve Pers bölgelerindeki Kürtler, hatta Persliler eğitim için Sine'yi seçmişlerdir. Bu nedenle şehre "bilgelik yuvası" anlamına gelen Arapça "dar-el ilm" adı verilmiştir. Sineden önemli bilginler yetişmiştir. Bunların başında tasavvuf tarihinde önemli bir yeri olan Mewlana Halid Şehrezuri'dir (Erdelanî, 2011: 232).

Eyyubiler Kürt bölgesine altın çağını yaşatmış önemli hanedanlardan biridir. Büyük Eyyubilerin üretimleri yanında Hasankeyf Eyyubilerinin de eğitim, bilim ve sanat alanlarında önemli katkıları vardır. Eyyubi sultanlarının ilime verdikleri önemin bir sonucu olarak Hasankeyf'de Şihabiyye medresesi ve Adiliyye/Fahriyye medresesi yaptırılmıştır (Baluken, 2016: 324). Bu medreseler dışarıdan önemli bir alim akımına uğramıştır. Bunun sonucunda Hasankeyf din ve müsbet bilimlerin üretildiği önemli bir merkeze dönüşmüştür. Bu dönemde özellikle fıkıh,

tasavvuf, tarih, tıp, astronomi, edebiyat ve musiki alanlarında önemli eserler verilmiştir. Sözgelimi müzik alimi Muzaffer bin el-Huseyin bin el-Muzaffer el-Haskefi müzik terimleri ve makamlarını işleyen el-Keşşaf fi İlmul Eğnam isimli eseri; Eyyubi Sultanlarından El-Melikul KamilHalil bir şiir divanı olan ed-Durrul-Munned min Nazmil Halil bin Ahmed'i yazdı; Astronomi alanında Davud el-Ağbari burçlara dair Tavali'ul Buruc eseri; Davud el-Ağbari tarafından kaleme alınan Nihayetul İdrak ve'l-Ağradat min Akrabazini'l-Enkarabat isimli farmakoloji kitabı; İbnu'l Munşî el-Hinî tarafından kaleme alınan Ğayatu'l Matlup fi Tarihi Beyti Eyyub isimli tarih kitabi (Baluken, 2016: 276-300) bu bağlamda sayılabilir. Hasankeyf Eyyubileri eğitimin kurumsallaşması için vakfiyeler ve El Meliku'l Adil Suleyman, el-Meliku'l Eşref Ahmed ve el-Meliku'l Kamil Halil gibi zengin kütüphaneler kurdular.

Sünni Zaza Kürtlerinin yaşadığı yerlerde kurulan Suweydi, Mirdasi Mirlikleri bölgede eğitim ve ilimin gelişmesinde önemli rol oynamışlardır. Palu, Eğil, Hani, Piran, Ergani, Gerger'de hüküm sürmüş olan Mirdasiler Palu'da Cemşidiye Medresesi ve Eğil Lala Kasim ya da bilinen diğer adı ile Caferiye Medresesini kurarak bölgenin eğitim ve bilimine katıda bulunmuşlardır (Aydın, 2011). Xançuk'tan Çabakçur'a kadar uzanan bölgede hüküm süren Suweydi Beyliği başta Şin Medresesi olmak üzere önemli eğitim hizmetleri yapmışlardır. Zazaca ilk yazılı eser veren âlimlerden olan Mela Ehmedê Xasî, Şîn Medresesinde yetişmiştir. Kuzeyde Çemişgezek ve çevresinde hüküm süren Melkişiler ise Yelmaniye Medresesini inşa etmişlerdir .

Cizre tarih boyunca önemli bir merkez olmuştur. Mervaniler, Eyyubiler ve Botan Beyliğinin siyasi ve ilim merkezlerindendir. Nitekim tarihte İbnul Esîr, Ebul Hayr, İsmail Ebul İzz gibi *el Cezeri* olarak bilinen büyük İslam âlimleri Cizreli ve ilim tahsillerini bu kentte yapmışlardır (Şengül, 2014: 61). Cizre kentinde Medresa Sor ve Medresa Mir Abdal medreseleri tarihsel olarak önemli bir ilim merkezi olarak faaliyette bulunmuşlardır.

Yukarıda kısaca değinilen Kürt Mirliklerinin eğitim ve bilime ilişkin katkıları İslam eğitim ve bilim tarihi yazımında kayıt dışı tutulmaktadır. Bu nedenle sözkonusu birikimin ortaya çıkarılarak kayıt altına alınması gerekmektedir. Çalışma, büyük ve zengin bir gelenek olan İslam eğitim ve bilim geleneğinin ihmal edilen halkalarından biri olan Kürt eğitim ve bilim geleneğini araştırmayı amaçlamıştır Çalışma Kürt Mirleri tarafından yapılan ve himaye edilenleri kapsamaktadır. Çalışma literatür ve saha taramalarına dayanmaktadır. Önce Osmanlı, Türkiye ve Avrupa arşivleri taranmış, elde edilen veriler ışığında alan taraması yapılmıştır. Medresenin kuruluşu, yetiştirdiği ulema, ulema eserleri saptanmaya çalışılmıştır.

MİR MEDRESELERİ

Kırmızı Medrese/ el-Medresetu'l-Hamrâ

Kaynak: Mardin Artuklu Üniversitesi -BAP-16-EF-24 Nolu Proje Arşivi

Tarihçe

Cizre Buhtî Beylerinden Şeref bin Bedreddin el-Buhtî tarafından XVI. Yüzyılın başında inşa edilmiştir. Bu medresede Kürtçe şiir "Divan"ı ile tanınmış Molla Ahmed el-Cezerî gibi âlimler müderrislik yapmıştır. Vefatından sonra Medresenin kıble tarafındaki türbede defnedilmiştir. Türbede Cizre ve Gurgil Beylerine ait mezarlar da mevcuttur.

Günümüzdeki Durum

Bu medrese Çekül Vakfı tarafından restore edilmiş ve mescid olarak kullanılmaktadır. Medrese hücreleri atıl durumdadır.

Literatür

Muhammed Ali Karadağı, *İhyau Tarihi'l-Ulemai'l-Ekrad min Hilali Mahtutatihim*, Bağdad 1998, c.1, s. 88;

Orhan Cezmi Tuncer, Mardin-Cizre Kırmızı Medrese, *Vakıflar Dergisi*, Ankara 1973, sayı 10, s. 425-434.

Bitlis Şerefiye Medresesi

Kaynak: Mardin Artuklu Üniversitesi -BAP-16-EF-24 Nolu Proje Arşivi

Tarihçe

935/1529 yılında IV. Şeref Han tarafından inşa edildi. Medrese Bitlis'teki en önemli eğitim kurumlarından biridir. Bu medresede Şafii fıkhı, usulün yansıra tefsir ve hadis alanlarında derin bilgi sahibi olan Mevlana Hıdır Bebi ders okutmuştur. Öte yandan Mevlana Muhammed Berkali de bu medresede müderrislik yapanlar arasındadır.

Günümüzdeki Durum

Medrese günümüze sağlam bir şekilde ulaşmış olmasına rağmen maalesef marangoz atölyesi olarak ticari kullanıma verilmiştir.

Literatür:

Şeref Han, *Şerefname*, c. 1, s. 383;
Abdusselam Uluçam, *Ortaçağ ve Sonrasında Van Gölü ve Çevresi Mimarlığı II Bitlis*, Ankara 2002, s.32-33.

Gevaş İzzeddin Şîr Bey Medresesi/Vestan Medresesi

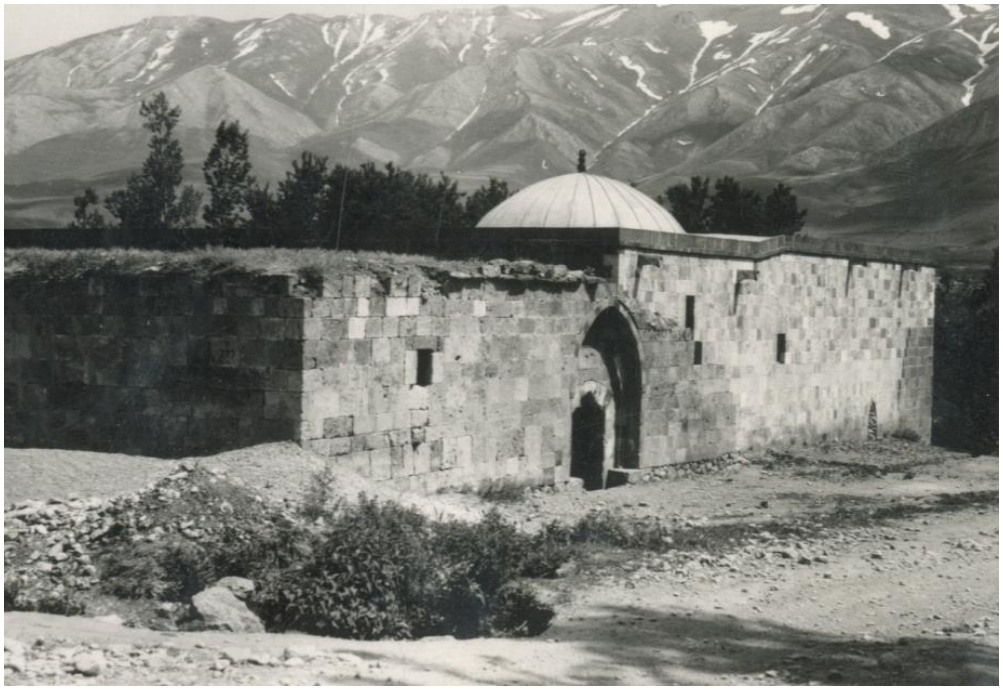

Kaynak: Mardin Artuklu Üniversitesi -BAP-16-EF-24 Nolu Proje Arşivi

Tarihçe

716/1317 tarihinde Hakkâri Şenbu Beylerinden İzzeddin Şir bin İmadeddin Mücelli tarafından Van-Gevaş ilçe merkezinde inşa ettirilmiştir. Beylikler döneminde inşa edilmiş ve günümüze sağlam ulaşmış en eski medrese olma niteliğini taşıyan bu medreseden çok sayıda âlim yetişmiştir.

Günümüzdeki Durum

Medrese yapısı günümüzde cami olarak kullanılmaktadır.

Literatür

Hüseyin Rahmi Ünal, *Gevaş İzzettin Şir Camiine İlişkin Gözlemler*, Van Gölü Çevresi Kültür Varlıkları Sempozyumu Bildirileri, Van 1996, s. 42-54.

Tanza Mir Nâsır/Nâsıriyye Medresesi

Kaynak: Mardin Artuklu Üniversitesi -BAP-16-EF-24 Nolu Proje Arşivi

Tarihçe

940/1534 yılında Mir Nâsır bin Şah Ali Bey tarafından Siirt Eruh Tanza/Kavaközü köyünde inşa edilmiştir. Medresenin bitişiğindeki türbede Tanza Beyleri ve burada müderrislik yapmış alimlerin mezarları yer almaktadır.

Günümüzdeki Durum

Medresenin mescid ve türbe kısmı sağlam kalmışken medrese hücreleri ve zaviye kısmı maalesef günümüze ulaşamamıştır.

Literatür

Şeref Han, *Şerefname*, c.1, s. 177-178.

Şirvan Zeynel Bey Medresesi

Kaynak: Mardin Artuklu Üniversitesi -BAP-16-EF-24 Nolu Proje Arşivi

Tarihçe

1000/1592 yılında Şirvan Beylerinden Zeynel Bey bin Abdal Bey tarafından Şirvan'ın Kufra mahallesinde inşa ettirildi. Molla Muhyiddin Cezeri bu medresede müderrislik yaptı. Medrese dört bölümden oluşmaktaydı. Bunlar ders odası, misafir odası, yemekhane ve odunluk, erzakların depolandığı kiler.

Günümüzdeki Durum

Medrese günümüze ulaşamamıştır. Yerinde yıkıntılar mevcuttur.

Literatür

Salih Bey bin Han Budak, *Tarihu'l-Ensab*, yay. Tahsin İbrahim Doski, Beyrut 2014, s. 64-67; Muhammed Ali Karadağı, *İhyau Tarihi'l-Ulemai'l-Ekrad min Hilali Mahtutatihim*, Bağdad 1998, c.1, s. 96.

İhlâsiye Medresesi/Gök Meydan Medresesi

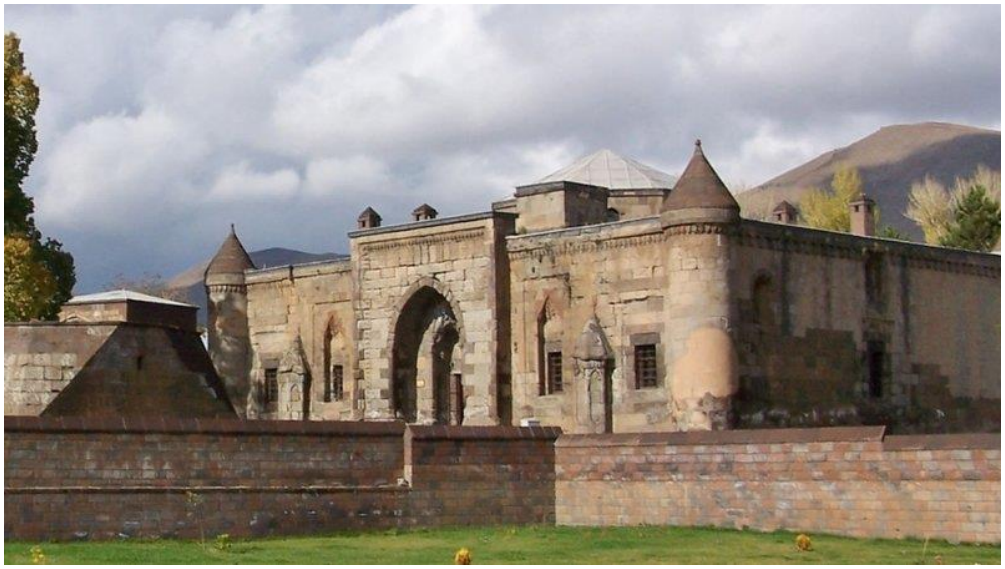

Kaynak: Mardin Artuklu Üniversitesi -BAP-16-EF-24 Nolu Proje Arşivi

Tarihçe

997/1589 yılında V. Şeref Han tarafından Bitlis merkezde Gök Meydan diye bilinen yerde inşa edilmiştir. Bu medresede tefsir, astronomi, mantık ve kelam sahalarında ün yapmış Mevlana Şemseddin Muhammed Şeranisi ders okutmuştur.

Günümüzdeki Durum

Medrese restorasyondan sonra Bitlis Vakıflar Bölge Müdürlüğü binası olarak kullanılmaktadır.

Literatür

Şeref Han*, Şerefname*, trc. Abdullah Yegin, Nubihar Yayınları, c. 1, s.383-384, İstanbul 2013;
Abdusselam Uluçam, *Ortaçağ ve Sonrasında Van Gölü ve Çevresi Mimarlığı II Bitlis*, Ankara 2002, s.96-100;
Muhammed Ali Karadağı, *İhyau Tarihi'l-Ulemai'l-Ekrad min Hilali Mahtutatihim*, Bağdad 1998, c.1, s. 89.

Hizan Davudiye Medresesi

Kaynak: Mardin Artuklu Üniversitesi -BAP-16-EF-24 Nolu Proje Arşivi

Tarihçe

Hizan Nemıran Beylerinden Emir Davud bin Emir Melik tarafından XVI. Yüzyılın başlarında inşa ettirilmiştir.

Günümüzdeki Durum

Şehir surlarının dışında harabe bir vaziyettedir. Sadece temel duvarları seçilebilmektedir.

Literatür

Şeref Han, *Şerefname*, c.1, s. 256;
Muhammed Ali Karadağı, *İhyau Tarihi'l-Ulemai'l-Ekrad min Hilali Mahtutatihim*, Bağdad 1998, c.1, s. 93-94.

Cizre Abdaliye Medresesi

Kaynak: Mardin Artuklu Üniversitesi -BAP-16-EF-24 Nolu Proje Arşivi

Tarihçe

840/1437 tarihinde Cizre Buhti Beylerinden Mir Zeyneddin Abdullah bin Abdullah bin Seyfeddin İsa tarafından inşa ettirilmiştir. Medresenin alt katında Mir Abdal'ın kız kardeşi Zin ve trajik şekilde vefat eden Mem'in mezarları yer almaktadır.

Günümüzdeki Durum

İki defa restorasyon geçirmiş olan medresenin mescid kısmı kullanılmakta olup medrese kısmının önemli bir kısmı yıkılmış geriye sadece bir oda kalmıştır.

Literatür

Abdullah Yaşın, *Tarih Kültür ve Cizre*, Ankara 2007, 124-129.

Müküs Abdaliye/Mir Hasan Veli Medresesi

Kaynak: Mardin Artuklu Üniversitesi -BAP-16-EF-24 Nolu Proje Arşivi

Tarihçe

XVI. Yüzyılın ortalarında Müküs Beylerinden Mir Ahmed tarafından inşa edilmiş ve müderrisliğini kardeşi Mir Hasan Veli'nin yaptığı medrese Bahçesaray ilçe merkezinde yer almaktadır. Mir Hasan Veli bizzat kendisi müderris olarak görev yaptığı için bu adla meşhur olmuştur. Faqiyê Teyran, Molla Ali Teremaxî ve Said Nursi gibi âlimlerin tedrisat gördüğü bu medreseden çok sayıda âlim yetişmiştir.

Günümüzdeki Durum

Cumhuriyet dönemine değin ayakta kalan medrese günümüzde harap durumdadır. Van müzesi nezaretinde temizlik kazısı yapılmaktadır.

Literatür

Muhammed Ali Karadağı, *İhyau Tarihi'l-Ulemai'l-Ekrad min Hilali Mahtutatihim*, Bağdad 1998, c.1, s. 104
İmad Abdusselam Rauf, *Merakizu Sekafiyye Mağmure fi Kurdistan*, Erbil 2008, s. 163;
Aydın Talay, *Bizim Eller Van*, Ankara 1998, s. 181-182;
Şeref Han, *Şerefname*, c.1, s. 260-261

Lala Kasım/Caferiye Medresesi

Kaynak: Mardin Artuklu Üniversitesi -BAP-16-EF-24 Nolu Proje Arşivi

Tarihçe

1016/1607 tarihinde Eğil Mirdasi Beylerinden Cafer Bey bin Kasım Bey tarafından Eski Eğil'de Tekya Mahallesinde inşa edilmiştir.

Günümüzdeki Durum

Caferiye Medresesi büyük oranda ayakta kalabilmişse de bugün Dicle Nehri üzerinde kurulmuş baraj suları altında kalmıştır.

Literatür

Şeref Han, *Şerefname*, c.1, s. 228.
İrfan Yıldız, *Eğil'in Kültürel Mirası*, Diyarbakır 2012, s. 102-106.
Muhammed Ali Karadağı, *İhyau Tarihi'l-Ulemai'l-Ekrad min Hilali Mahtutatihim*, Bağdad 1998, c.1, s. 88.

Atak Vakıf Ahmed Bey Medresesi

Kaynak: Mardin Artuklu Üniversitesi -BAP-16-EF-24 Nolu Proje Arşivi

Tarihçe

Recep 945/Kasım 1538 tarihinde Atak Zırki Beylerinden Vakıf Ahmed Bey bin Mir Muhammed tarafından Lice kasabasında inşa edilmiştir.

Günümüzdeki Durum

Eser XIX. yüzyılın ilk yarısında Lice Beyi Sadullah Bey tarafından tamir edilen eser Lice depremi sonrasında hasar görmüş ve hala harap haldedir.

Literatür

Şeref Han, *Şerefname*, c.1, s. 285-287.
Fatih Pekol, *Zırkan Beyleri Tarihi*, Diyarbakır 2017, s. 100-104.

Hoşap Evliya Bey Medresesi

Kaynak: Mardin Artuklu Üniversitesi -BAP-16-EF-24 Nolu Proje Arşivi

Tarihçe

XVII. Yüzyılın ikinci yarısında Mahmudi Beylerinden Evliya Bey tarafından inşa edilmiştir.

Günümüzdeki Durum

1992 yılında arkeolojik kazıyla ortaya çıkarılmış ve yakın zamanda da restorasyonu tamamlanmıştır.

Literatür

Mehmet Top, *Hoşap'taki Mahmudi Beylerine Ait Mimari Eserler*, Ankara 1998, s. 28-30.

Hoşap Hasan Bey Medresesi

Kaynak: Mardin Artuklu Üniversitesi -BAP-16-EF-24 Nolu Proje Arşivi

Tarihçe

971/1563 tarihinde Hoşap Mahmudi Beyi Mir Hasan bin Ivaz Bey tarafından inşa edilmiş olup çok sayıda âlimin çıktığı bir medresedir. Mir Hasan Bey vefat ettiğinde medresenin bitişiğindeki türbeye defnedildi.

Günümüzdeki Durum

Restore edilmiş olup turizme açılmış vaziyettedir.

Literatür

Şeref Han, *Şerefname*, c.1, s. 341-343.
Mehmet Top, *Hoşap'taki Mahmudi Beylerine Ait Mimari Eserler*, Ankara 1998, s. 30-33.

Hizan Meydan Medresesi/Molla Yusuf Medresesi

Kaynak: Mardin Artuklu Üniversitesi BAP-16-EF-24 Nolu Proje Arşivi

Tarihçe

Eski Hizan olarak da bilinen Gayda'da Hizan Beyleri tarafından muhtemelen XVII. yüzyılın başlarında inşa edilmiştir.

Günümüzdeki Durum

Medrese günümüzde yıkılmış bir vaziyettedir.

Literatür

Muhammed Ali Karadağı, *İhyau Tarihi'l-Ulemai'l-Ekrad min Hilali Mahtutatihim*, Bağdad 1998, c.1, s. 94.

SONUÇ

İslam eğitim ve bilim tarihine değerli katkılar yapmış olan Kürt Mirlerinin sözkonusu birikimini kayıt dışılığı birçok nedene dayanmaktadır. Bu çalışmanın konusu olmadığından ve daha büyük ve derinlemesine analiz gerektirdiğinden burada sadece değinmekle yetinilecektir. İslam dünyasının yaşadığı modernleşme deneyimi, bölgenin yeterince tanınmaması, siyasi nedenler, Müslümanların iç çekişmeleri ve milli tarih yazımının hakim Müslüman unsurlar tarafından benimsenmesi gibi nedenler bu çerçevede sayılabilir nedenlerdir. Elbette bu yönde yapılacak araştırmalar İslam'ın ihmal edilen birikimini ve bu büyük geleneğin ortaya çıkmasına yardım edecektir.

Aslında tarihe doğru gidildikçe bugün göz ardı edilen bu geleneğini temsilcilerinin İslam başkentlerinde görmek mümkündür. Sözgelimi Kürt uleması zaman zaman Konya, Bursa ve İstanbul medreselerinde görülmektedirler. Bunun en önemli göstergelerinden olan Osmanlı da padişahlara da hocalık yapan Molla Gorani bir Amediye Qubaxan medresesi mezunudur. Yine 12. ve 13. yüzyılda Cezire, Nusaybin ve Hasankeyf medreselerinden ulemanın Şama davet edilip adına medrese yapılanlara da rastlanmaktadır (Yılmaz, 2017). Yine Erdelani'nin (2011) ifade

ettiği üzere Sine medreseleri sadece Kürtler için değil aynı zamanda Farslar için de çok önemli bir eğitim ve bilim merkezi olmuştur. Buna karşın sözkonusu medreseyi İranlı İslam ve bilim çalışmaları yapan bilim adamlarının çalışmalarında rastlamak kolay değildir.
Bu durum Kürt eğitim ve bilim geleneğinin gün yüzüne çıkarılması için her bir medresenin bağımsız bir çalışma konusu yapılması ve derinlemesine araştırılmasına ihtiyaç vardır. Ayrıca medreselerin bugünkü halleri de hiç iç açıcı değildir. Bu da medreselerin korunması ve restorasyonu için ayrı bir ilgi gerektirmektedir.

KAYNAKLAR

1. Aydın, N. (2011). Diyarbekir ve Mirdasi Tarihi. İstanbul: Avesta Yayınları
2. Baluken, Y. (2010). *Mervânîler Devrinde Dinî Gruplar Arasındaki Münasebetler.* (Yayınlanmamış Yüksel Lisans Tezi). Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
3. Baluken, Y. (2016). *Hasankeyf Eyyubileri.* (Yayınlanmamış Doktor Tezi). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum
4. Erdalani, S. (2011). Erdalan Kürtleri. (Çev: Heval Bucak). İstanbul: Avesta
5. Eser, E., (1999)." A Timurid Inscription in Anatolia", *Art Turc/Turkish Art 10 Congrés International d'art Turc Genéve*, Foundation Max van Berchem, Genéeve .
6. İlter, F. , "Doğu Anadolu'da Timur Devrinden Bir Yapı Yelmaniye Medresesi", *Anadolu (Anatolia)*, sayı XVI I.
7. Keleş, N. (2015*).* The Poets and Scholars that Affected the Scholarly and Cultural Life in the Reign of Shaddādids. *Journal of History School (JOHS) December 2015, Year 8, Issue XXIV, pp. 1-23.* DOI No: http://dx.doi.org/10.14225/Joh799
8. Tuncer, O. C. (1973). Mardin-Cizre Kırmızı Medrese, *Vakıflar Dergisi*, sayı 10, s. 425-434.
9. Rauf , İ. A. (2008), *Merakizu Sekafiyye Mağmure fi Kurdistan*, Erbil
10. Salih Bey bin Han Budak (2014). *Tarihu'l-Ensab*. Yayına Hazırlayan: Tahsin İbrahim Doski.
11. Sözen, M. (1971). "Çemişgezek'te Türk Eserleri ve Yelmaniye Camisi", *Sanat Tarihi Yıllığı*, İstanbul.
12. Şengül, S. (2014). Cizre Kırmızı Medrese Bağlamında Tarih Kimlik Hafıza Oluşumu. *Kebikeç, 37*, 57-78.
13. Şeref Han (2013). *Şerefname*, c.I. Çev: Abdullah Yegin. İstanbul: Nubihar Yayınları
14. Uluçam, A. (2000). *Ortaçağ ve Sonrasında Van Gölü Çevresi Mimarlığı* (Vol. II). Ankara: Kültür Bakanlığı.
15. Talay, A. (1988). *Bizim Eller, Van*. İhlâs matbaacılık.
16. Top, M. (1998). *Hoşap'taki Mahmudi Beylerine ait mimari eserler*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
17. Yapıcı, S. (2004). *Palu: Tarih, Kültür, İdari ve Sosyal Yapı*. Elazığ
18. Yaşın, A. (2007). *Tarih, Kültür ve Cizre*. Ankara: Kuloğlu Matbaacılık.
19. Yıldız, İ. (2012). *Eğil'in Kültürel Mirası*. Diyarbakır: Diyarbakır Valiliği.
20. Ünal, H. R. (1996). *Gevaş İzzettin Şir Camiine İlişkin Gözlemler*, Van Gölü Çevresi Kültür Varlıkları Sempozyumu Bildirileri, Van.

ATLAS II. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ
TAM METİN BİLDİRİ
15-17 ŞUBAT 2019 Mardin / Türkiye

SAKİN KENT TARAKLI'NIN GELENEKSEL KONUTLARI ÜZERİNE TİPOLOJİK ANALİZE DAYALI BİR OKUMA

A READING BASED ON TYPOLOGICAL ANALYSIS ABOUT THE HOUSES OF CITTASLOW TARAKLI

Sonay AYYILDIZ[1]
Seray DOĞRU[2]
Beyza ÇİLLİ[3]
Şeyda BALABANOĞLU[4]

ÖZET

Bulundukları bölgedeki toplumun sosyal, kültürel ve ekonomik ilişkilerinin mekâna yansıması olan yapılar; aynı zamanda yapıldıkları dönemin özelliklerini yansıtması sebebi ile de belge değerine sahiptirler. Özellikle taşınmaz kültür varlıklarının oluşturduğu kültürel miras, geçmiş yaşamla ilgili bilgileri bize aktaran en somut ve en anlatımlı belgelerin başında gelir. Günümüze kadar varlığını koruyabilmiş geleneksel-yerel kent dokuları ve konutlar ise bizden önceki nesillerin yaşam biçimleri, estetik anlayışları, yapı ve süsleme sanatı gibi birçok önemli bilgi hakkında bize ipuçları verir. Yerel mimarinin en önemli öğelerinden biri olan konut; insanın fiziksel ve tinsel gereksinimlerinin çoğunu karşılayan en temel yapı ya da mekânlar bütünüdür. Konut aynı zamanda değişken ve akışkan bir eylemler zinciridir. Bu anlamda, geçmiş-bugün-gelecek arasında bir süreklilik kurarak insanların yerlerine bağlanmasına neden olur.

Zamanın aynası olarak tarihi çevreler, doğa-bina ve bina-insan ilişkileri arasında kurdukları ilişkinin doğruluğu açısından büyük bir birikimin ifadesidir. Tarihi çevreler, tarihi kent dokuları, kentsel belleği yansıtan özel alanları temsil etmektedir. Tarihi kentler ve tarihi evler geçmiş kültürlerin ve medeniyetlerin önemli şahitleri olmaktadır. Bu tarihi yerlerden birisi olan ve 2011 yılında 'Sakin Şehir' üyeliği alan Taraklı'nın geleneksel konutları, bu çalışmada incelenmiştir.

Sakarya ilinin en güney ucunda yer alan Taraklı, Bizans ve Osmanlı Medeniyetleri'nin kültür merkezi olmuş, anıtsal yapıları ve sivil mimari örnekleriyle geçmişin izlerini bugüne taşımış önemli bir tarihi kent merkezidir. 19. yüzyıl konut mimarisi örneklerinin oldukça yoğun olduğu ilçe, köklü bir geçmişe sahip olan geleneksel dokusunu ve niteliklerini hala korumaktadır.

Günümüzde yaşanan hızlı kentleşme ve nüfus artışının da etkisiyle ortaya çıkan, düzen ve plandan yoksun yapılaşmalar, tarihi çevrelerin de zedelenmesine, hatta giderek yok olmasına neden olmaktadır. Sit alanı ilan edilmesine rağmen, gelecekte Taraklı'nın da böyle bir sorunla karşılaşabilmesi veya doğal afetler nedeniyle zarar görebilmesi ihtimali göz önüne alındığında; mevcut dokunun özgün kimlikleri ile korunması, gelecek nesiller açısından tarih bilincinin oluşması, yapım teknolojisinin gelecek kuşaklara aktarılması ve kültürel sürdürülebilirliğin sağlanması amacıyla mimari özelliklerinin tipolojik olarak incelenmesi gerekliliği düşünülmüştür. Bu sebeple, çalışmada örnek olarak seçilen 15 geleneksel konut, tipolojik

[1] Dr. Öğr. Üyesi, Kocaeli Üniversitesi Mimarlık ve Tasarım Fakültesi Mimarlık Bölümü, sonayayyildiz@gmail.com (Sorumlu Yazar)
[2] Yüksek Lisans Öğrencisi, Kocaeli Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı, seraydogru94@gmail.com
[3] Yüksek Lisans Öğrencisi, Kocaeli Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı, beyzacilli@hotmail.com
[4] Yüksek Lisans Öğrencisi, Kocaeli Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı, seydabalabanogluu@gmail.com

analizde yer alan indirgeme-şemalaştırma yöntemi ile incelenmiştir. Böylelikle, konutların daha anlaşılır olması sağlanmıştır. Elde edilen tipolojiler; Geleneksel Taraklı Konutlarının geleceğe aktarılmasını sağlayacağı gibi, geçmiş kültürün geleceğe aktarılması amacı ile yapılacak olan yeni tasarımlara da rehber olacaktır. Bildiride tipolojik analizin gerekliliği ve yöntemi daha ayrıntılı olarak aktarılacaktır. Ayrıca gelecekte yapılacak olan bu tür çalışmalar için önerilerde bulunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Sakin Kent Taraklı, Geleneksel Konut, Tipoloji, Mimarlıkta Tipolojik Analiz, Kültürel Sürdürülebilirlik

ABSTRACT

The buildings are the reflection of social, cultural and economic relations in the region where they are located to space; at the same time, they have a document value because they indicate the architectural features of the period they were built. In particular, the cultural heritage that consisted of immovable cultural assets is one of the most concrete and most narrative documents that convey the knowledge of past life to us. Traditional-local urban textures and residences that have survived until the present day give us clues about much important information such as lifestyles, aesthetics, building and ornament art of the generations previous from us. House which is one of the most important elements of local architecture, it is the most basic structure or space that meets most of the human's physical and spiritual needs. House is also a chain of changeable and fluid movements. In this sense, it establishes a continuity between the past and the future and causes people to connect to their places.

The historical environments as the mirror of time are the expression of a great accumulation in terms of the accuracy of the relationship they establish between nature-building and building-human relations. Historical environments represent historical urban textures, private spaces reflecting urban memory. Historical places and historical houses are important witnesses of past cultures and civilizations. Taraklı's traditional houses, one of these historical places and been a member of a 'Cittaslow City' in 2011, were examined in this study.

Located at the southernmost of Sakarya province, Tarakli became a cultural center of the Byzantine and Ottoman Civilizations and is an important historical city center that has traces of the past with its monumental buildings and examples of civil architecture. The district where the 19th-century residential architecture examples are quite intensive, it still maintains its traditional texture and qualities that have a rooted history.

Due to the rapid urbanization and population growth experienced today, the settlement with lack of order and plan also cause damage to the historical environment and even cause disappear increasingly. In view of the possibility that Taraklı may face such a problem in the future or be damaged by natural disasters, even though the historical site has been declared; it is thought that the architectural features should be examined typologically in order to preserve the existing texture with its original identities, to create the consciousness of history to the future generations, to transfer the construction technology to the next generations and to ensure the cultural continuity. For this reason, 15 traditional houses selected as examples in the study were examined with the reduction-schematization method included in the typological analysis method. Thus, the houses were made more comprehensible. Gathered typologies will not only help to transfer Traditional Taraklı Houses to future but also will guide to the new designs which will be made to transfer the past culture to the future. In this paper, the necessity and method of typological analysis will be explained in more detail. Also, suggestions will be made for such future studies.

Keywords: Cittaslow Taraklı, Traditional House, Typology, Typological Analysis in Architecture, Cultural Sustainability

1. GİRİŞ

Bulundukları bölgedeki toplumun sosyal, kültürel ve ekonomik ilişkilerinin mekâna yansıması olan yapılar; aynı zamanda yapıldıkları dönemin özelliklerini yansıtması sebebi ile de belge değerine sahiptirler. Özellikle taşınmaz kültür varlıklarının oluşturduğu kültürel miras, geçmiş yaşamla ilgili bilgileri bize aktaran en somut ve en anlatımlı belgelerin başında gelir. Günümüze kadar varlığını koruyabilmiş geleneksel-yerel kent dokuları ve konutlar ise bizden önceki nesillerin yaşam biçimleri, estetik anlayışları, yapı ve süsleme sanatı gibi birçok önemli bilgi hakkında bize ipuçları verir. Yerel mimarinin en önemli öğelerinden biri olan konut; insanın fiziksel ve tinsel gereksinimlerinin çoğunu karşılayan en temel yapı ya da mekânlar bütünüdür. Konut aynı zamanda değişken ve akışkan bir eylemler zinciridir. Bu anlamda, geçmiş-bugün-gelecek arasında bir süreklilik kurarak insanların yerlerine bağlanmasına neden olur.

Zamanın aynası olarak tarihi çevreler, doğa-bina ve bina-insan ilişkileri arasında kurdukları ilişkinin doğruluğu açısından büyük bir birikimin ifadesidir. Tarihi çevreler, tarihi kent dokuları, kentsel belleği yansıtan özel alanları temsil etmektedir. Tarihi kentler ve tarihi evler geçmiş kültürlerin ve medeniyetlerin önemli şahitleri olmaktadır. Bu tarihi yerlerden birisi olan ve 2011 yılında 'Sakin Şehir' üyeliği alan Taraklı'nın geleneksel konutları ve mimari özellikleri bu çalışmada incelenmiştir.

2. SAKİN ŞEHİR (CITTASLOW) KAVRAMI ve TARAKLI

Sanayi Devrimi sonrasında hızla gelişen dünya düzeninde insanların hayat biçimleri de hızla değişmeye başlamıştır. Özellikle büyük şehir merkezlerinde yaşayan kişileri, daha çok çalışmaya, daha hızlı yaşamaya ve daha hızlı tüketmeye yönlendirmiştir. Şehir düzenlerinin değişmesi, yoğunlaşan kent merkezleri ve artan nüfusun etkileriyle yoğunlaşan yaşam biçimlerinde alışkanlıklar evrilmeye başlamıştır. Modern toplumlardaki hırslı, rekabetçi sistem ve ilerici bakış açısının da etkisiyle oluşturulan yeni taleplerle; tatmin düzeyi düşük, stres düzeyi fazla olan toplum düzenlerinde hız kavramı sorgulanmaya başlamıştır. Farklı kültürlerin yaşam tarzı daha detaylı olarak öğrenildikçe ve olumsuz yönleri fark edildikçe, geleneksel toplumlarda binlerce yıldır bilgelerin savunduğu, modern zaman psikologlarının çok önemli olduğunu vurguladığı "An'ı Yaşama Deneyimi" tekrar değer kazanmaya başlamıştır. Hızlı kentleşme ve beraberinde getirdiği olumsuz koşullarla ortaya çıkan yeni şehir düzeni, şehirlerdeki yaşam kalitesini düşürerek küreselleşmenin en büyük sorunu haline gelmiştir. İnsanlar yaşamlarını sürdürdükleri şehirlerde daha iyi bir kentsel yaşam ve kent hizmeti beklentisi içindedirler. Günümüzde bu beklenti ve arayış geçmişin bilgi birikimi ve mirası ile bugünün ve geleceğin sağladığı olanakları birleştirmeyi amaçlayan Sakin Şehir (Cittaslow) kavramının oluşmasına temel oluşturmuştur (Aydoğan, 2015).

Cittaslow, 1999 yılında İtalya'da kurulmuş ve merkezi Orvieto olan belediyeler birliğidir. Kelime kökeni, İtalyanca Citta (Şehir) ve İngilizce Slow (Yavaş) kelimelerinin birleşmesiyle oluşturularak, Cittaslow (Sakin Şehir) anlamında kullanılmaktadır. Sakin şehir hareketi, küreselleşme ile ortaya çıkan ve tek tipleşen şehirlerden olmayı reddeden, yerel kimliğini ve özelliklerini korumak isteyen şehirlerin katıldığı bir birliktir. Sürdürülebilir mimari ve sürdürülebilir kalkınma kavramını politika olarak benimseyen sakin şehir kavramı, kriterlerinde çevre, kentsel altyapı, ekonomik ve sosyal düzenin sürdürülebilir bir şekilde oluşması gerektiğini vurgulamaktadır (Aydoğan, 2015). Sakin şehir hareketine Dünya'dan 30 ülke ve 200 şehir, Türkiye'den 10 şehir üyedir. Cittaslow, popüler kültürle tarihi kent geleneklerinin bozulmasına, hızlı yaşam tarzıyla ve hazır beslenmeyle kentlerin yozlaşarak özünü kaybetmesine, insanların koşuşturmaca arasında içinde yaşadığı doğal çevreyi umursamaz hale gelişine bir tepki hareketidir. Bu çalışmada konu olarak seçilen Taraklı; tarihi dokusu, doğası, yenilenebilir enerji kaynakları, geleneksel el sanatları, kültürü ile sakin şehir olmaya hak kazanarak 2011 yılında Cittaslow'a üyeliği kabul olmuştur.

3. TARAKLI ve GELENEKSEL KENT DOKUSU

Taraklı, Marmara Bölgesi'nde Sakarya İli'ne (Şekil 1) bağlı bir ilçedir. Sakarya'nın güneydoğusunda, il merkezine 65 km uzaklıktadır (Şekil 2). Taraklı, Geyve ilçesine bağlı bir kasaba iken 27 Haziran 1987 tarihinde ilçe olmuştur. İlçe nüfusu son verilere göre yaklaşık 7 bindir. Geçim kaynağı ağırlıklı tarım ve hayvancılık olan ilçede tarımda buğday, arpa ve ayçiçeği yetiştiriciliği öne çıkmaktadır (Aydoğan, 2015). Ankara'ya 255 km, İstanbul'a 210 km, Adapazarı'na 68 km uzaklıktaki yerleşke, eski İstanbul-Ankara karayolu üzerinde, Göynük ve Geyve ilçeleri arasında kalmaktadır. Eski adı "Dablar" olan Taraklı'nın Hellenestik dönemde "Bytinia" adını alan bölge içinde olduğu bilinmektedir. Osmanlı Devletinin kuruluşundan önce, Ertuğrul Gazi zamanında, Osman Bey'in Komutanı Samsa Çavuş Sakarya Vadisi'ndeki Sorkun, Yenice Tarakçı (Taraklı) ve Göynük taraflarına akın düzenlemiş, Hıristiyan ahalinin yaşadığı bu toprakları Bizanslılardan alarak Osmanlı Beyliği'nin topraklarına katmıştır. Evliya Çelebi Seyahatnamesinde bahsedildiği üzere ilçede halkın şimşir kaşık ve tarak yapması nedeniyle adının Yenice Tarakçı olarak anıldığı belirtilmektedir. Bu isim zamanla halk dilinde Taraklı olarak değişmiştir (Değirmenci ve Sarıbıyık, 2015).

Şekil 1. Sakarya'nın Türkiye Haritasındaki Yeri (URL 1).

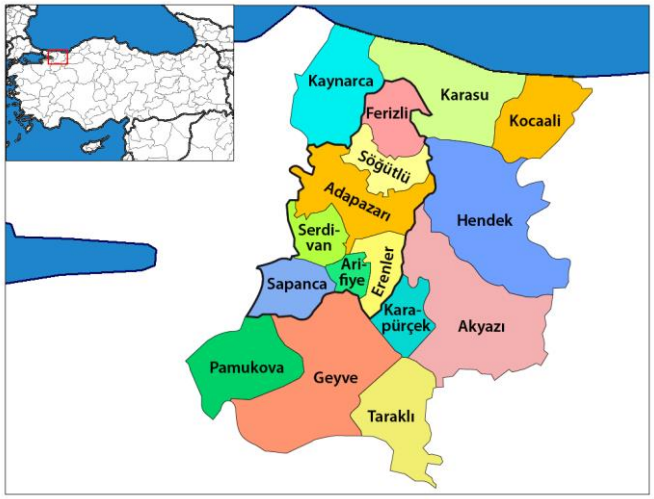

Şekil 2. Sakarya'nın İlçeleri ve Taraklı'nın Yeri (URL 2).

Taraklı'da, birçok Türk şehrinde görüldüğü gibi doğa ile bütünleşik, arazinin doğallığına uyarak yerleşmek esas alınmıştır. Ağırlıklı olarak yapılar yamaçlara yaslanmış görünümünde olup şehrin orta bölgelerinde topografya düzleşmekte ve buralarda düz yerleşim görülmektedir (Şekil 3, Şekil 4). Cumhuriyetin kurulduğu yıllarda kentsel işlevlerin kent içinde dağılımına bakıldığında; dini, ticari, idari, eğitim ve konaklama yapılarının kent merkezinde, konutların ise Ulu Cami Mahallesi ve yamaçlarda konumlandığı görülmektedir. Sosyal hayata yön veren

merkez, kentin her iki yönde de yaklaşık ortasında yer alan en düz alanda kurulmuş olup, kentin en eski yapılarından olan Yunus Paşa Cami, Eski Hamam ve geleneksel çarşı dokusu bütünleşmektedir. Kentin en önemli caddesi olan Ankara Caddesi, ilçenin çevre köy ve ilçelerle ulaşımını sağlayan tek trafik yolu olmasının yanı sıra, tarihi dokuya açılan tüm cadde ve sokakların dağıtımını da yapmaktadır. Ticaret, kamu, eğitim yapıları da bu cadde üzerinde olduğundan, aynı zamanda ilçenin en hareketli aksıdır. Taraklı'nın il merkezinden uzak olması ve artık önemli trafik aksı üzerinde bulunmayan konumu ve halkın dar gelirli olması gibi nedenler eski dokuyu oluşturan yapıların fazla değişime uğramadan özelliklerini koruyarak günümüze kadar ulaşmasını sağlamıştır (Değirmenci ve Sarıbıyık, 2015).

Şekil 3 ve Şekil 4. Taraklı Evlerinin Gündüz ve Gece Görünümü
(Erol Ayyıldız Fotoğraf Arşivi)

Marmara bölgesinde yer almasına rağmen ilçenin genelinde karasal iklim özellikleri görülmektedir. Doğal bitki örtüsünü ormanlar oluşturmaktadır. Dağların ve ormanların etekleri fundalıklarla kaplıdır. 2010 Adrese dayalı (ADNKS) nüfus sayımı kesin sonuçlarına göre, Taraklı' nın toplam nüfusu 7.337 'dir. Sadece ilçe merkezinin nüfusu ise 2983'tür. Yöresel yemekleri arasında keşkek, nohutlu et, uhut tatlısı, köpük helvası gösterilebilir. Tarihi dokusu dışında Karagöl yaylası, Kayaboğazı göleti, Hark Kanyonu ve Mağarası da doğa turizmi açısından önemli yerlerdendir. İlçede el sanatları olarak bez dokuma, ahşap tarakçılık ve ahşap kaşıkçılık ön plana çıkmaktadır (Değirmenci ve Sarıbıyık, 2015).

3.1. GELENEKSEL KONUTLARIN GENEL MİMARİ ÖZELLİKLERİ

Sakarya'nın ilçe merkezleri içinde tarihi dokusunu en iyi koruyan Taraklı ilçesidir. 18. yüzyıldan itibaren kurulan kentin tarihi ipek yolu üzerinde olması, kentte ticaret, din ve kültür çeşitliliğine neden olmuştur. Osmanlı şehirciliği ve mimarlık tarihi bakımından hamamı, çarşıları, çeşmesi, hanı ve evleri ile kent ölçeğinde veriler sunabilecek Taraklı, il genelinde nitelikli eserlerin daha çok yoğunlaştığı bir merkez olarak karşımıza çıkmaktadır (Çetin, 2006 ve Öztaş, 2006).

Kent merkezi içinde bulunan yapılar, daha çok Hisar Tepesi yamaçları, Yunus Paşa Caminin güney bölümü ve çarşı merkezinin yakınında yoğunlaşmış olup, Ankara Caddesi ile Ulu Cami Mahallesinden ayrılan Hacı Murat Mahallesinde ve kent merkezinden kısmen uzak kalan Yusuf Bey Mahallesinde de karşımıza çıkmaktadır. Bu yapılar büyüklük, malzeme ve bahçeli olmaları nedeniyle genelde birbirine benzerlikler göstermekte ve kent dokusunu oluşturmaktadır. Genelde kent merkezi yerleşimi, çarşı ve Yunus Paşa Cami odaklıdır. Mahalleler arasında sosyal ve ekonomik farklılıklar bulunmamasına rağmen kentin orta alanında bulunan ve merkez sayılan Ulu Cami Mahallesi genelindeki konutlarda kentin daha üst gelir seviyesine sahip insanların oturduğu söylenebilir. Tabi bu durumda konutların bu bölgede diğerlerine oranla daha müstakil ve büyük olması sonucunu doğurur. Taraklı kent merkezi sınırlarında bulunan mevcut konutlar mimarilerine ve yapılış tarihlerine göre üç gruba ayrılabilir. Bunlardan 19.y.y ve 20.y.y başlarında geleneksel tarzda yapılmış 'Osmanlı Evi' kapsamına alınabilecek konutlardan günümüze kadar gelebilmiş olanların bir bölümü bahçe içindedir. Taş duvarlar ve ahşap darabalarla (ahşap parmaklık veya bölme) çevrili bahçelerden evlere girilmektedir. Arazinin kıymetli olduğu kent merkezindeki evlerde giriş doğrudan sokak üzerindedir. Bahçe katında; ahır, samanlık ve depolarla birlikte eve giriş holü olan 'hayat' olarak da adlandırılan mekan bulunur. Bahçe katından sonra evde tüm yaşamın geçtiği 'yaşam katı'na çıkılır. Evin tüm plan karakterini veren bu katta, ortadaki sofa ile bu sofanın etrafında sıralanan odalar ve diğer mekanlar yer almaktadır (Özkan, 2008).

İlçede Osmanlı ahşap mimarisinin örneklerini görmek mümkündür. Genel karakteristik Osmanlı kent dokusunu oluşturan üç katlı ev tipolojisinden oluşmaktadır. Genellikle orta sofalı, iki, üç katlı olan evler, ahşap karkas ya da ahşap karkas arası kerpiç dolgu tekniğiyle yapılmıştır. Girişlerinin genellikle sokak ya da avlu cephesinin orta aksında yer aldığı evlerin, zemin katları sağır, üst katları ise ahşap kafesli dikdörtgen boyutlu giyotin pencerelerle bölünmüştür. Genellikle cephenin orta aksında kapalı çıkma ya da balkon yer almaktadır. Çıkmalar, dikdörtgen ve üçgen olup, ahşap payanda ya da ahşap sütunlarla desteklenmektedir. Cepheler sıvalı ya da ahşap kaplıdır (Demir, 1988).

4. ÇALIŞMANIN AMACI VE YÖNTEMİ

Günümüzde yaşanan hızlı kentleşme ve nüfus artışının da etkisiyle ortaya çıkan, düzen ve plandan yoksun yapılaşmalar, tarihi çevrelerin de zedelenmesine, hatta giderek yok olmasına neden olmaktadır. Sit alanı ilan edilmesine rağmen, gelecekte Taraklı'nın da böyle bir sorunla karşılaşabilmesi veya doğal afetler nedeniyle zarar görebilmesi ihtimali göz önüne alındığında; mevcut dokunun özgün kimlikleri ile korunması, gelecek nesiller açısından tarih bilincinin oluşması, yapım teknolojisinin gelecek kuşaklara aktarılması ve kültürel sürdürülebilirliğin sağlanması amacıyla mimari özelliklerinin tipolojik olarak incelenmesi gerekliliği düşünülmüştür. Bu sebeple, çalışmada Taraklı Geleneksel Konutları inceleme yöntemleri arasında yer alan "tipolojik analiz" yöntemi ile incelenmiştir. Tipoloji, kullanıldığı her alanda araştırmacının ele aldığı olgunun anlaşılır kılınması ve tanımlanabilmesi amacıyla "soyutlama, indirgeme ve şemalaştırma" gibi eylemleri içeren sistematik bir çalışmadır; özel olanın akıl yoluyla genelin altında ele alınmasıdır. Bu analiz yöntemi ile mimarlık alanında çok sayıda çalışma yapılmıştır. Ancak, Taraklı Geleneksel Konutları ile ilgili yapılmış bir tipolojik analiz çalışmasının olmaması, bu çalışmanın gerekliliğini ortaya koymaktadır. Taraklı'da bulunan geleneksel konutların yok olmadan "tipolojik analizinin yapılması ile, geleceğe önemli bir kültür aktarımı olacağı düşünülmektedir.

Çalışmada Taraklı'da bulunan 15 geleneksel konut incelenmiştir. İncelenen geleneksel konut projeleri, Taraklı Belediyesi arşivi ile lisansüstü tezlerden elde edilerek seçilmiştir. Mevcut olan yapılar yerlerinde incelenerek tespit edilmiş ve fotoğrafları çekilmiştir. Yıkılmış olan konutların ise sadece ulaşılabilen arşiv fotoğrafları ile Rölöve veya Restorasyon projelerindeki çizimlerinden yararlanılmıştır.

4.1. MİMARLIKTA TİPOLOJİK ANALİZ, KENT KİMLİĞİ VE SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK

Muzaffer Sencer'in (1981) Yöntembilim terimleri sözlüğünde, tip sözcüğünün Türkçe karşılığı olarak "bir olaylar ya da kavramlar kümesini ortak ve ayırıcı özellikleriyle dile getiren kalıp" açıklaması ile "örnekçe" sözcüğü yer almaktadır. "Bilimsel bir terim olarak tip, belirli bir sınıfa ait varlıkları veya nesneleri ayırt edilir kılan temel biçim, yapı ve karakteri tanımlar. Aklın yasalarına uygun bir sınıflandırma ve niceleştirme sürecinin temel araçlarından biri olarak kabul edilir." (Bingöl, 2007). Araştırmacı üzerinde çalıştığı öğeleri, belirlediği birtakım özelliklere bağlı olarak, tiplere indirgediği sınıflandırma yöntemi ile bilimsel düşüncenin ondan talep ettiği kesinliğe ve açıklığa ulaşmaktadır. Abraham Moles (1990) sınıflandırma ve listeleme yöntemlerini "düzen" kavramının bir bütüne yansıtılması olarak nitelendirmektedir. Moles'e göre; "Sınıflandırmanın amacı, esasta bir takım öğeleri, bunların zihnen kavranışını basitleştirmek için akıl yoluyla sıkıştırmaktır." (Moles, 1990).

Leandro Madrazo'ya (1995) göre mimarlık alanında tip düşüncesi; binaların işlevsel, biçimsel veya strüktürel özelliklerine göre sınıflandırılması ve incelenmesiyle sınırlı olandan daha derin bir kapsama sahiptir (Bingöl, 2007).

Tip, aynı dönem ve kültür alanındaki bir grup binanın morfolojik değişmez özelliklerinin organik toplamıdır. Tip ile karıştırılmamak için tipoloji, türleri, onların karşılıklı ilişkilerini ve zaman içindeki evrimlerini inceleyen bilimdir (Petruccioli, 2016).

Tipoloji sözcüğü, etimolojik bağı nedeni ile tip kavramı ve taşıdığı anlamlar ile sıkı sıkıya ilişkilidir. Dolayısıyla tip kavramı gibi farklı alanlarda birçok kullanım biçimi bulunmaktadır. Ancak çok genel bir tanım olarak "olguların veya varlıkların tip kavramı etrafında taksonomisi veya sınıflandırılması" biçiminde ifade edilebilir. Tipoloji belirli bir alanda, tipolojik çalışmayı yürüten öznenin amacı doğrultusunda, belirlediği bir dizi genel ölçüte göre, varlıkların özel tiplerden oluşan kapsamlı diziler halinde bölümlere ayrılması olarak tanımlanabilecek kavramsal bir işlemdir (Adams and Adams, 1991). Tipolojik çalışmada her tip, çalışmayı yürüten kişi tarafından yaratılmış bir kategoridir. Sözcüğün, yöntembilim terimleri sözlüğünde Türkçe karşılığı olarak "örnekçeleme" sözcüğü yer almaktadır. Örnekçeleme, "bir olgu ya da bir süreci ayırıcı özelliklerine dayanarak soyut bir kalıp içinde biçimlendirme" şeklinde açıklanmaktadır (Sencer, 1981).

Mimarlık alanında tipoloji, mimari oluşum olan tipleri sınıflandırabilmek için, mimari öğelerin birleşme olanaklarının araştırılma çabası veya elemanter geometrik doğalarına indirgenmiş mimari biçimlere ilişkin belirli tiplerin arşivinin oluşturulması olarak tanımlanmaktadır (Martinez, 2003).

Tipoloji'de bakış açısı kent ölçeğinden, bina ölçeğine kadar inebilmektedir. Yapılaşmanın zaman içerisinde geçirdiği evrim, belirli dönemlerde görülen eğilimlerin bina mekânlarına olduğu gibi cephelerine de kazandırdığı nitelik tipoloji ile açıklanabilmiştir. Bir bilme aracı olan tipolojide öncelikle araştırmacının sınırlayacağı dönemlerin tüm binaları envantere geçirilir. Daha sonra bu binalar yalın birer somut öge olarak ele alınır ve incelenir. Bu incelemede bir bina topluluğunu kavrayabilmek için, binayı indirgeyerek soyut bir yapısal şema oluşturulur. İndirgeme işleminde, binaların özellikleri silinip, ortak niteliklerinin genel çizgileri, akılda

tutulur (Krier, 1979). Mimarlıkta indirgeme işleme elde edilen tip, birbirine dış özellikleri ile benzeyebilen binaların temel özelliklerinden oluşan soyut bir oluşumu tanımlar (Panerai, 1979). Kenti oluşturan binalar incelendiğinde, kentte yaşanmış olguların izleri ile karşılaşılır. İnşa edildikleri dönemin sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel ürünü olan bu binaların ait oldukları dönemin izlerini taşıması doğaldır. Bu bağlamda tipolojik yöntem, bize sosyo-ekonomik ve kültürel yapıyı olduğu gibi tarihi değerlendirebilme olanağı da verir (Kaprol, 2000).
Tipolojide yapılan araştırmalar katalog sistemini oluşturmuş, envanteri tanımlamıştır: Mimaride var olanın dökümü yapılarak arşivlenmesi, kent dokusundan bina yapım tekniğine kadar bina türlerinin karşılaştırmalı analizlerine de imkan tanımıştır. Tüm bu çalışmalar yoluyla kentsel dokuyu stil, akım ve ideolojilerden bağımsız olarak açıklama ve yorum katmadan gözlemleme olanağı sunulmuştur (Kaprol, 2000).

Genellikle tipoloji kavramının içerdiği başlıca iki eylem, "bireyselleştirme" (individualization) ve "sınıflandırma" olarak kaynaklarda belirtilmektedir. Mimarlık alanında tipoloji, mimari oluşum olan tipleri sınıflandırabilmek için, mimari öğelerin birleşme olanaklarının araştırılma çabası veya elemanter geometrik doğalarına indirgenmiş mimari biçimlere ilişkin belirli tiplerin arşivinin oluşturulması olarak tanımlanmaktadır (Altaş, 1997).

Toplum veya toplumda belli gruplar tarafından kabul edilen bilgiler toplamı ve yaşayış biçimi olan kültür (Eren ve Dengiz); toplumu oluşturan kişileri, onları bir arada tutan dil ve haberleşme süreçlerini, sanatlarını, inançlarını, törelerini, hukuk ve yönetim kurumlarını içine alır (Güvenç, 1997). Kent için önemli olan değerler; idealler, imgeler, şemalar, anlamlar ve benzeri şeylerle ifade edilir. Bu da karşılığında belirli normları, standartları, kuralları vb. ortaya çıkarır. Bunlar çevrelerin gelişmesinde önemli bir rol oynar. Yaşam tarzlarını değerler kadar bunlar da oluşturur (Rapoport, 2004). Uygarlığın doğrudan etkilediği kültür dallarının en önde gelenlerinden mimarlık ise; içinde üretildiği toplumun sözü edilen verilerinden bağımsız oluşturulamaz.

Kentin sahip olduğu kültürel ve doğal değerler, kent kimliğini şekillendirirler. Kent kimliğinin oluşması için, bu değerlerin sürekliliğinin sağlanması, kentin geçmişinden gelen mesajları geleceğe aktaran maddi ve manevi değerlerin korunması gerekir. Kentin farklı dönemlerine tanıklık etmiş yapılar ve yapı grupları, kentlilerin yaşantısına dahil olarak sözü edilen değerler içerisinde öncelikli konumda yer alırlar. Bu nedenle bir kentte o kentin özgün kimliğine katkısı bulunan ve ait olduğu döneme ilişkin kayda değer mimari ve yaşamsal özellikler taşıyan yapıların korunması, o kentte kültürel sürekliğin sağlanmasında ve kentin kimliğinin oluşumunda ve oluşmuş kimliğin geleceğe taşınmasında önemli bir rol oynar (Birol, 2007).

Her dönem kendi içinde ayrı bir yaşam şekli barındırır. Topluma ait bu özellikler içinde yaşanılan yapılara özellikle de konut mekânlarına yansır. Çünkü mekânlar, toplumun yaşam şekline, sosyolojik ve ekonomik durumuna, geleneklerine dolayısıyla kültürüne göre şekillenir. Bu nedenle herhangi bir döneme ait yapılı bir çevre incelendiğinde, o döneme ait yaşam şekli hakkında bilgiye ulaşmak mümkündür. Bu bilgiye ulaşmanın yolu ise yapının veya yapılı çevrenin analizi sonucu ulaşılacak "tipolojik özellikleri" ortaya çıkarmaktır. Yapılı çevre üzerinden okunacak tipolojik özellikler sayesinde hem sosyal çevre hem de doğal çevre verilerine ulaşılacak ve o döneme ait yaşam şekli dolayısıyla kültürel durum hakkında bilgi sahibi olunacaktır.

Geleneksel konutlar da her toplumun farklı kültürel değerlerine ve yaşam şekillerine bağlı olarak oluşmuştur. Geleneksel konutlardaki bazı mekânlar zaman içinde ya yok olmuş ya da kullanılamaz hale gelmiştir. Bu bağlamda geçmişteki yaşamların ürettiği ve bu yaşamların geçtiği yere/kente ait mimarinin tipolojik özelliklerini ortaya çıkarmak kültürel sürekliliğin sağlanmasında en önemli yol göstericilerden birisidir.

Yaklaşık 20. Yüzyıla kadar yerel mimari çok fazla kimseyi ilgilendirmiyor, mimarlık olarak da düşünülmüyordu. Bernard Rudofsky'nin ilk kullandığı terim "mimarsız mimari", 20. Yüzyılın yıkımlarından sonra, kent ve mimarlık düşüncesini yenileyen bir kavram olarak birçok mimar tarafından benimsenmeye başlandı. Le Corbusier (1927) yerel konutları ekonomik kullanım ve geometrik sadelik açısından övdü ve yerel mimarlık sergileri açıldı. Türkiye'de Sedat Hakkı Eldem modern mimarisini Türk evi modellerinden esinlenerek geliştirdi. Günümüzde de birçok ekolojik mimari projesi yerel mimariyi ve sağlıklı malzeme kullanımını örnek almaktadır. Konut konusunu mimar elinden çıkmış, mimarlık tarihinin bilinen örnekleri ile sürdürebiliriz. Ancak Heidegger'in de vurguladığı gibi insanın yeryüzündeki yerleşimini en temel unsurlarla gerçekleştiren kuşkusuz yerel mimaridir (Erzen, 2015). Heidegger'e göre mesken kavramında önemli olan mimarlık değil, bir yerde yaşamaktır (Heidegger, 2000).

Konut ya da yerleşilen, yaşanılan yer bugünün küresel koşullarında bile insanların coğrafyaya uyarak ve yeryüzünün doğal malzemelerini kullanarak inşa ettikleri yerdir. İnsanın yeryüzünün malzemelerini (taş, kerpiç, ahşap, keçe, buz, deri vb.) kullanarak oluşturduğu yer, bu yakınlıktan dolayı onu yeryüzüne bağlar. Böylece insan kendine dünyada bir yer açmış olur ve bir şekilde varlığın şekil bulmasını sağlar. Konutun şekli ve bu şekle uyan kullanım insanın dünyayla, yeryüzü ile nasıl ilişki kurduğunun göstergesidir. Konutta ve özellikle yerel konutta geleneksel kültürün oluşturduğu insan dünyası ve konutun hem içinde bulunduğu hem de yapısında var olan doğal malzemeler, bu iki dünyanın karşıtlığını ve varlığın devinimini oluşturur. Bu kapsam içinde yeryüzüyle ve toplumla ilişki belirlenir (Erzen, 2015). Konut; doğrusal zamanın tanımı çerçevesinde, değişken ve akışkan bir eylemler olup; geçmiş-bugün-gelecek arasında bir süreklilik kurarak insanların yerlerine bağlanmasına neden olur (Alga, 2005). Bu bağlamda; geleneksel konutların tamamen yok olmadan bir an önce kayıt altına alınmaları önem arz etmektedir.

5. TARAKLI'DA İNCELENEN KONUTLAR

Bölgedeki geleneksel yapıların çoğu Ulu Camii ve Yusuf Bey Mahallesi çevresinde yoğunlaşmakla birlikte, çalışmada incelenen 15 geleneksel konut, Ulucami ve Hacı Murat Mahalleleri veya bu iki mahalleyi ayıran Ankara Caddesi üzerinde, birbirine yakın şekilde konumlanmaktadır (Şekil 5). Konutların 11 tanesinin Rölöve, 4 tanesinin ise Restorasyon Projesindeki çizimlerden yararlanılarak tipolojik inceleme yapılmıştır. İncelemede kolaylık sağlaması açısından konutların fotoğrafları, projelerde yer alan kat planları ve giriş cepheleri teker teker görselleştirilmiştir. Sonrasında ise okuyucu ya da sonradan aynı konuda tekrar inceleme yapacak kişilerce de kolay algılanabilmesi için tablolar halinde bir araya getirilmiştir (Tablo 1a, Tablo 1b, Tablo 1c). Konutların; parsele göre konumu, çatı örtüsü, kat türü, katların plan tipleri ile giriş cephesinin; dolu-boş oranı, girinti-çıkıntı durumu, kapı ve pencere tipleri indirgeme-soyutlama yöntemi kullanılarak incelenmiş ve şemalarla ifade edilerek tablolar halinde sunulmuştur (Tablo 2a, Tablo2b, Tablo 2c). Bu tablolar hazırlanırken takip edilen iş akışı şöyledir: Örneğin Fenerli Ev'in önce Restorasyon Projesinden planları çıkarılıp, o planın hangi tip (iç sofalı, orta sofalı, sofasız gibi) geleneksel konut örneği olduğuna soyutlama yolu ile şemalaştırılarak bakılmıştır. Bu durumda Fenerli Ev'in zemin katı dış sofalı, birinci katı iç sofalı ve ikinci katı orta sofalı olarak tespit edilmiştir (Tablo 3a). Daha sonra cephe çizimi çıkarılıp, doluluk-boşluk, girinti-çıkıntı, kat türü, kapı ve pencere tiplerine yine soyutlama yolu ile şemalaştırılarak bakılmıştır. Bu durumda Fenerli Evin Zemin+1. Kat+2. Kat+Çatı katından oluşan 4 katlı bir ev olduğu, giriş cephesinde çift kanatlı ahşap ve üzerinde penceresi olan giriş kapısının ve hem çift kanatlı hem de giyotin pencerelerinin bulunduğu tespit edilmiştir (Tablo 3b).

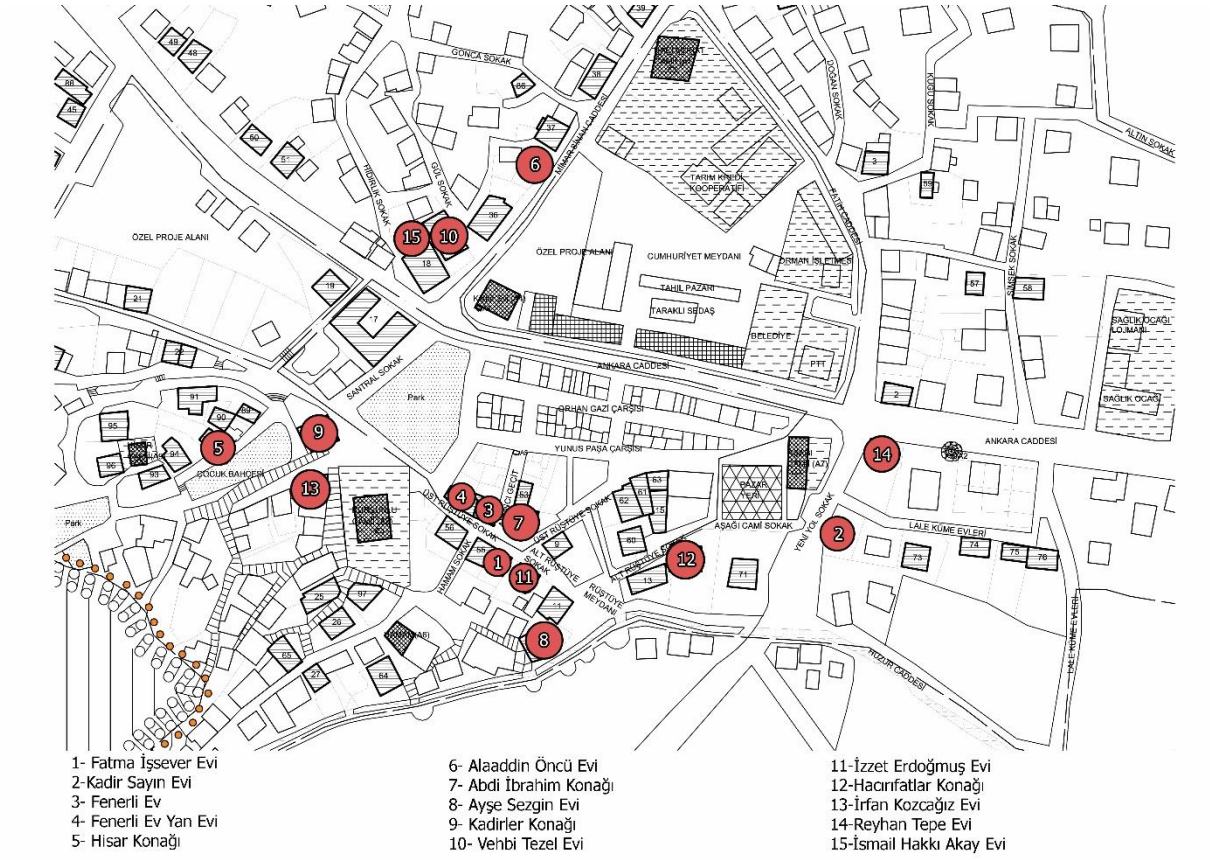

Şekil 5. İncelenen Konutların Taraklı Haritasındaki Yeri

6. BULGULAR

6.1. KONUTLARIN YERLEŞİM ÖZELLİKLERİ

Geleneksel 15 konutun parsele göre konumunda; "hem sokak hem de bir sınıra dayalı (3 adet) ve hem sokak hem de üç sınıra dayalı (3 adet) konutların yoğun olduğu görülmektedir. Analiz edilen konutların soyutlamaları, konumları, adet ve yüzdelik dilimleri Tablo 4' de gösterilmiştir.

6.2. KONUTLARIN KESİT VE CEPHE ÖZELLİKLERİ

Konutlar kesit özelliğine göre incelendiğinde; 15 konut içinde 3'ünün Zemin+1 katı, 10'unun Bodrum+Zemin+1 katı, 1'inin Zemin+1.kat+2. Katı, 1'inin de Zemin+1.Kat+2. Kat+Çatı katı vardır.

Konutların cephe özelliklerine bakıldığında; çıkma, balkon, eli böğründe, demir balkon korkuluğu, ahşap balkon korkuluğu, balkon üstü çatı, ahşap pencere kafesine rastlanmaktadır. Konutlarda giyotin, çift kanatlı, kemerli çift kanatlı, kemerli giyotinli pencerelere rastlanmaktadır. İncelenen yapıların 9 tanesinde giyotin, 3 tanesinde hem giyotin hem kanatlı, 3 tanesinde ise kanatlı pencere tipi gözlenmiştir. 4 adet konutta kemerli pencere bulunmakla birlikte bu pencerelerin 3'ü giyotin, 1 tanesi de kanatlıdır. Konutların 14 tanesinde çift kanatlı, 1 tanesinde ise tek kanatlı ahşap giriş kapısı bulunmaktadır. Kapılardan 11 tanesinin kapı üzeri penceresi bulunmaktadır. Kapılardan 1 tanesi ise kemerli formdadır.

Tablo 1a. Taraklı'da İncelenen 1-5 Nolu Konutlar

Konut NO	FOTOĞRAF	PLANLAR	ÖN GÖRÜNÜŞ Giriş Cephesi
1		Fatma İşsever Evi - Rölöve Projesi	
2		Kadir Sayın Evi - Rölöve Projesi	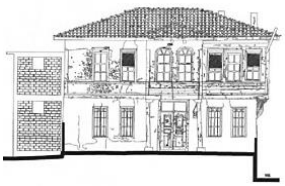
3		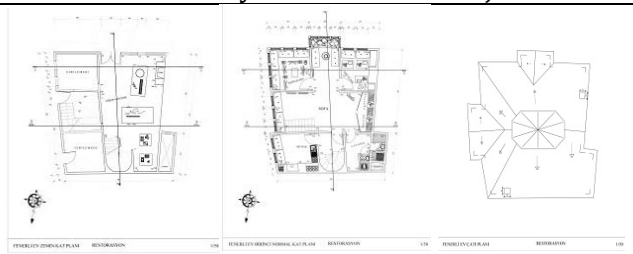 Fenerli Ev - Restorasyon Projesi	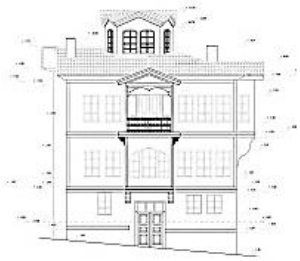
4		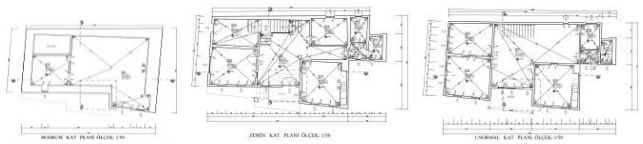 Fenerli Ev Yan Evi - Rölöve Projesi	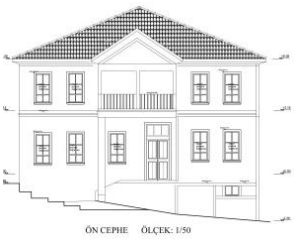
5		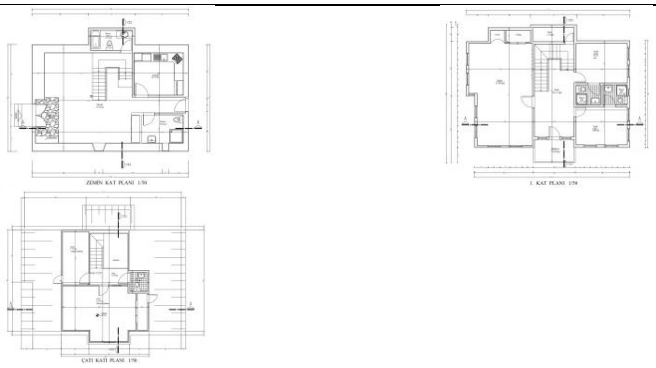 Hisar Konağı (Vali Ev) - Restorasyon Projesi	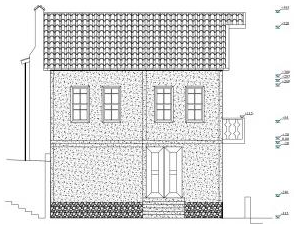

Tablo 1b. Taraklı'da İncelenen 6-10 Nolu Konutlar

Konut NO	FOTOĞRAF	PLANLAR	ÖN GÖRÜNÜŞ Giriş Cephesi
6		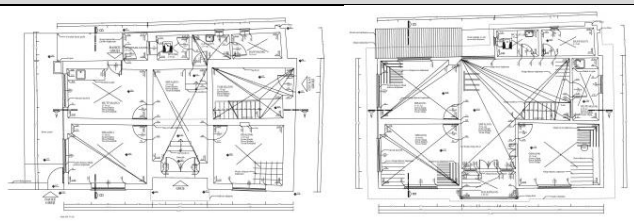 Alaaddin Öncü Evi - Rölöve Projesi	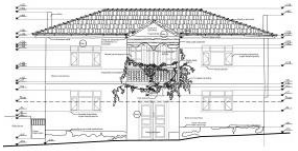
7		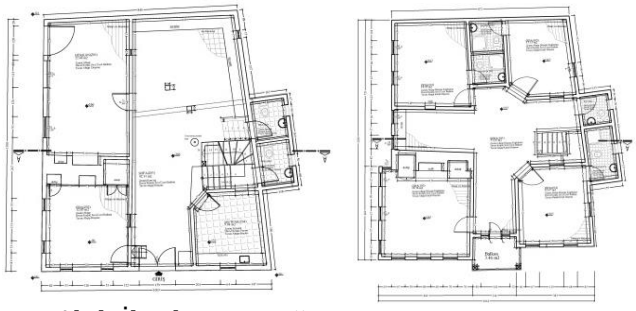 Abdi İbrahim Konağı - Restorasyon Projesi	
8		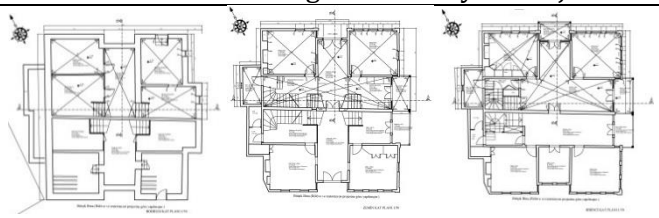 Ayşe Sezgin Evi - Rölöve Projesi	
9		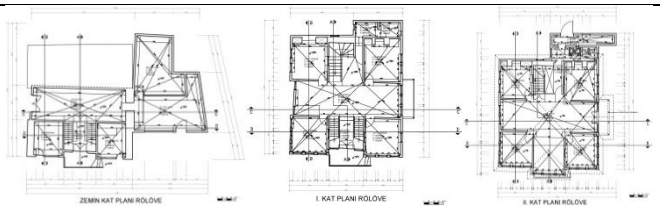 Kadirler Konağı - Rölöve Projesi	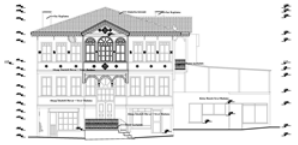
10		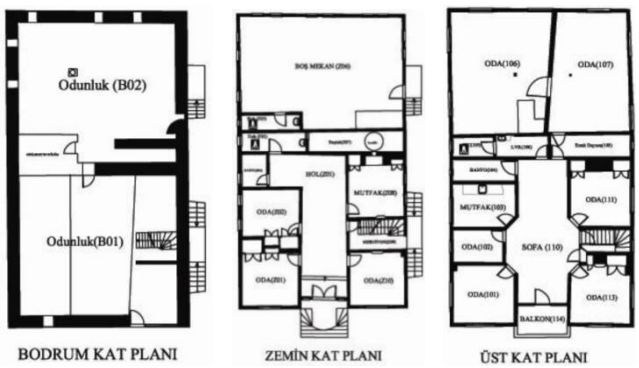 Vehbi Tezel Evi - Rölöve Projesi	

Tablo 1c. Taraklı'da İncelenen 11-15 Nolu Konutlar

Konut NO	FOTOĞRAF	PLANLAR	ÖN GÖRÜNÜŞ Giriş Cephesi
11		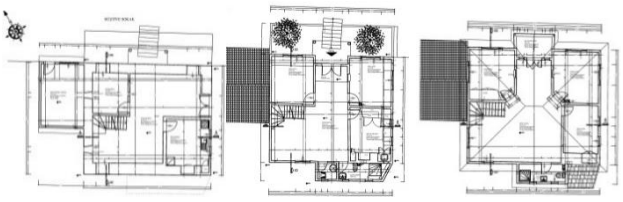 İzzet Erdoğmuş Evi - Restorasyon Projesi	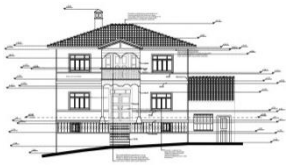
12		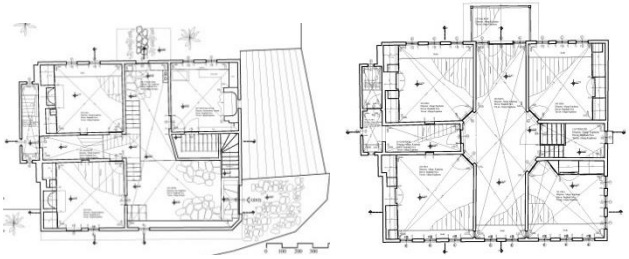 Hacı Rıfatlar Konağı - Rölöve Projesi	
13		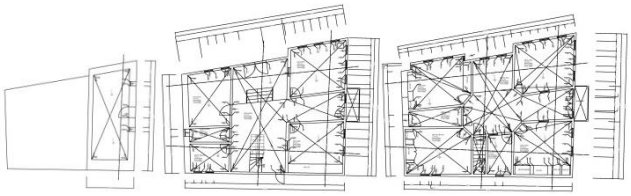 İrfan Kozcağız Konağı - Rölöve Projesi	
14		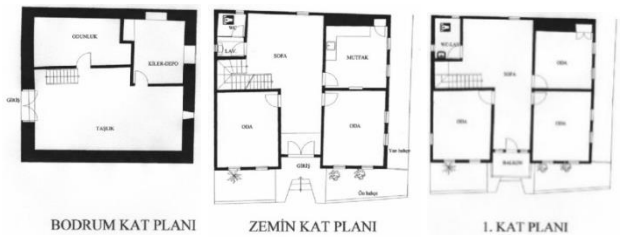 Reyhan Tepe Evi - Rölöve Projesi	
15		İsmail Hakkı Akay Evi - Rölöve Projesi	

Tablo 2a. Taraklı'da İncelenen 1-5 Nolu Konutların Tipolojik Özellikleri

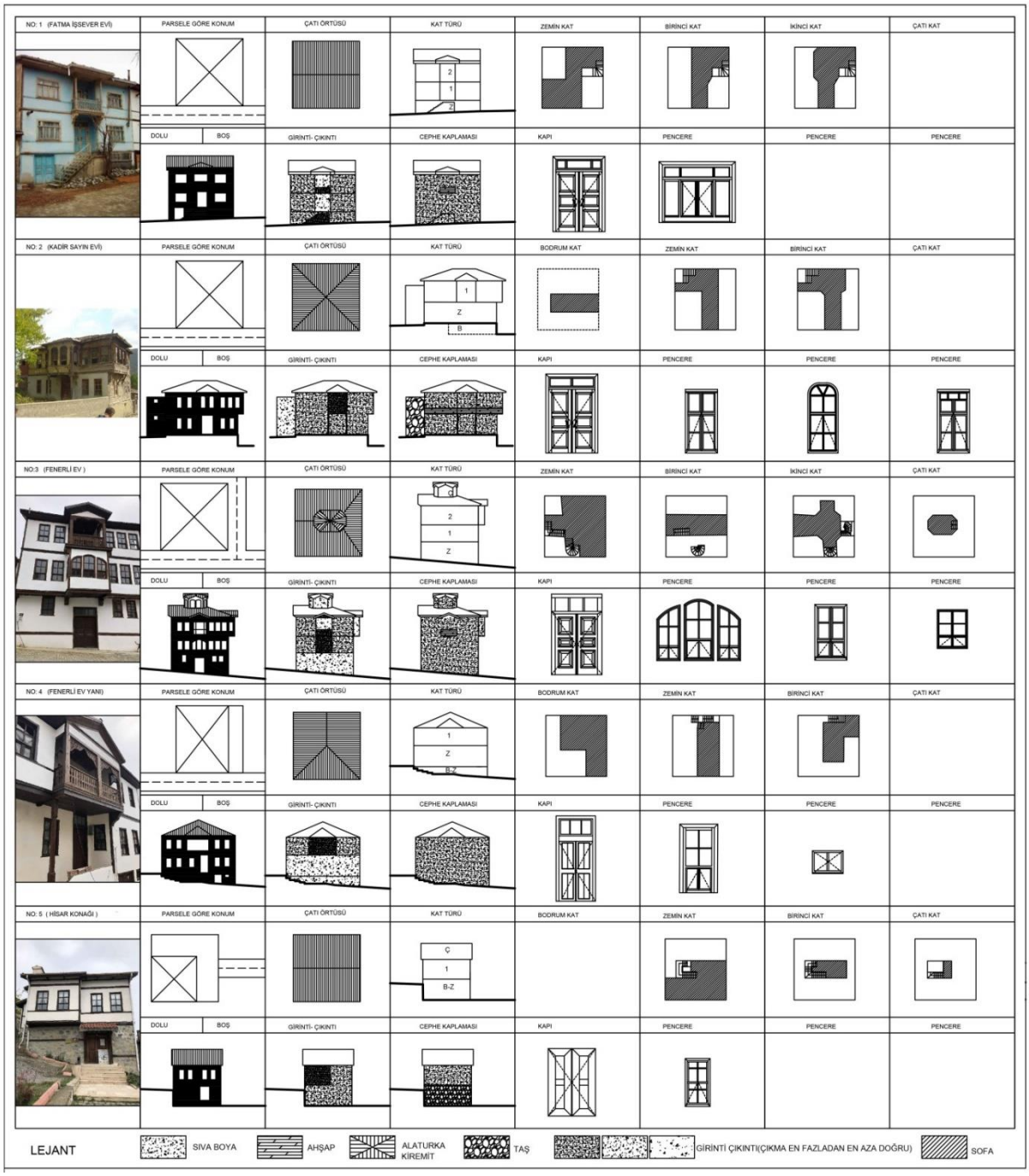

Tablo 2b. Taraklı'da İncelenen 6-10 Nolu Konutların Tipolojik Özellikleri

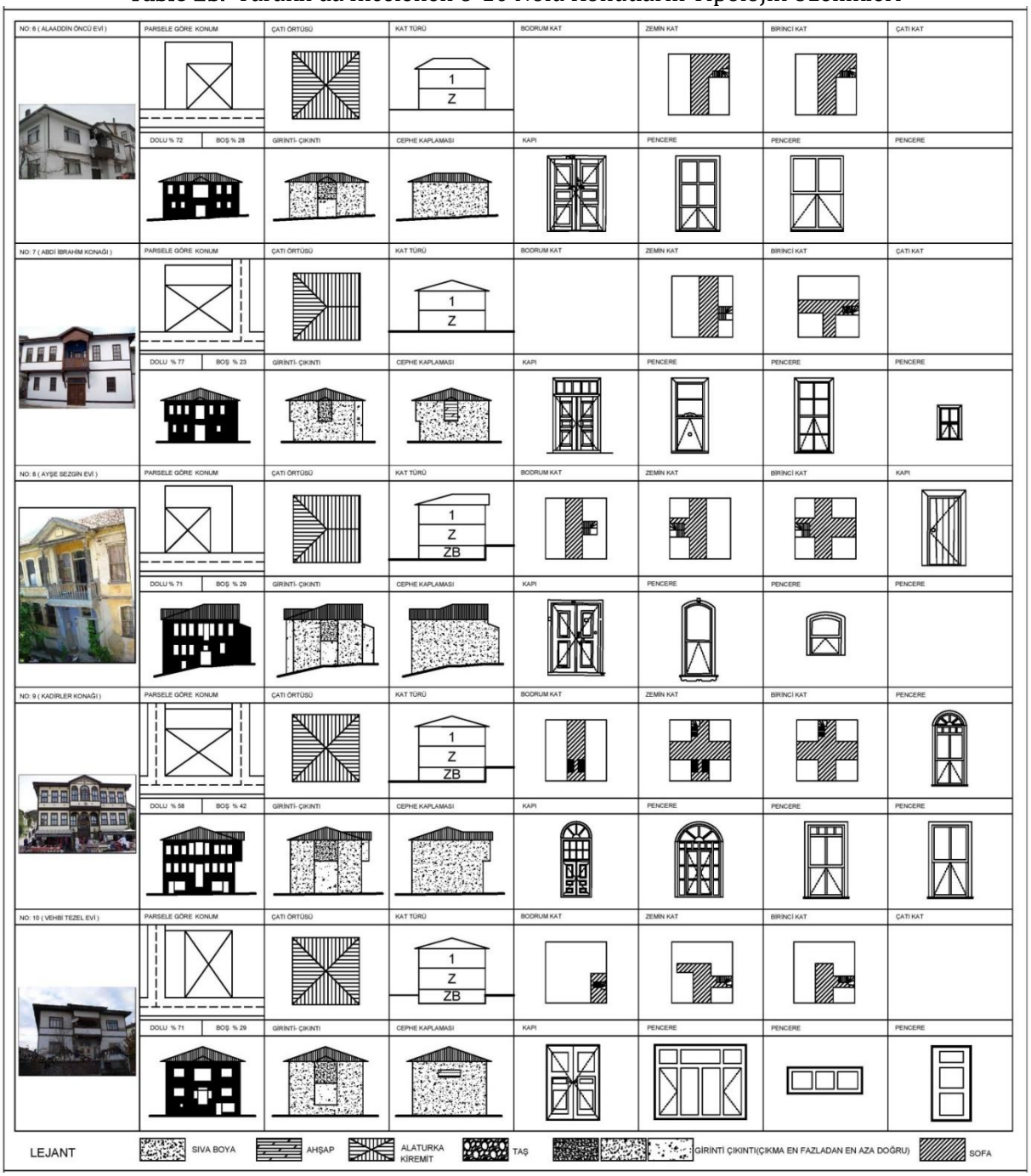

Tablo 2c. Taraklı'da İncelenen 11-15 Nolu Konutların Tipolojik Özellikleri

Tablo 3a. Fenerli Ev'in Kat Planları ve Tipolojik Özellikleri

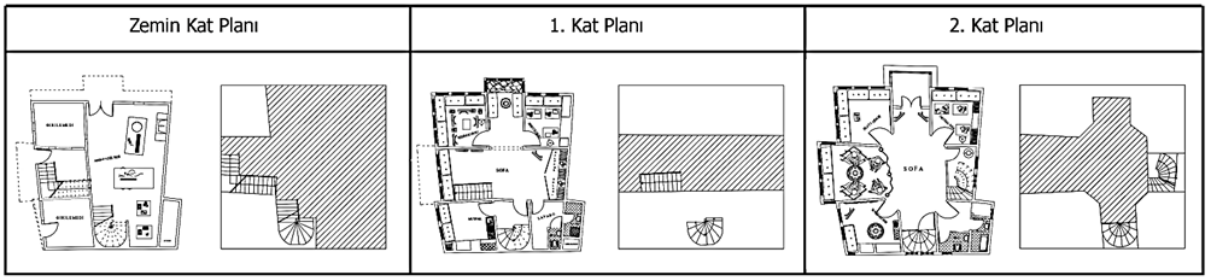

Tablo 3b. Fenerli Ev'in Giriş Cephesi ve Tipolojik Özellikleri

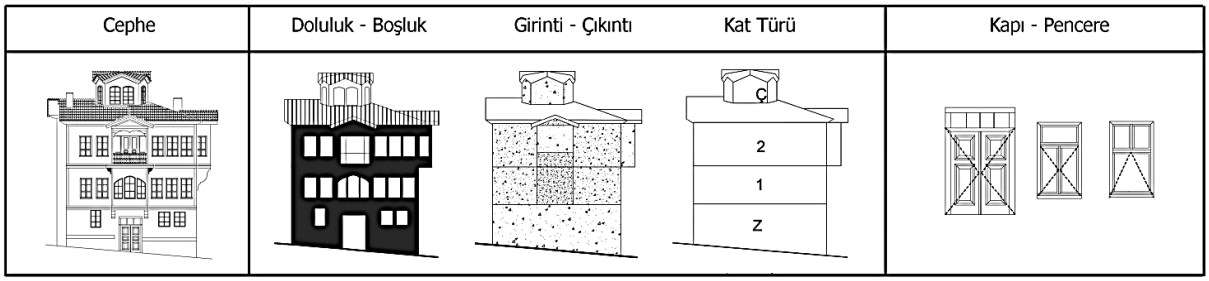

Tablo 4. Konutların Yerleşim Özelliklerine Göre Sınıflandırılması

Soyutlama	Konutun Konumu	Konut Sayısı
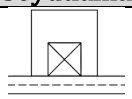	Sadece sokağa dayalı	2 adet, %13
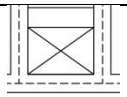	3 sokağa dayalı	1 adet, %6,8
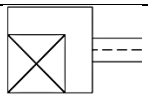	2 sınıra dayalı	1 adet, %6,8
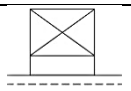	3 sınıra dayalı	1 adet, %6,8
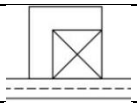	Hem sokağa hem de 1 sınıra dayalı	3 adet, %20
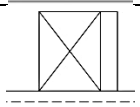	Hem sokağa hem de 2 sınıra dayalı	2 adet, %13
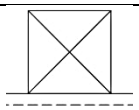	Hem sokağa hem de 3 sınıra dayalı	3 adet, %20
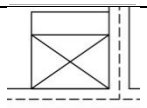	Hem 2 sokağa hem de 1 sınıra dayalı	1 adet, %6,8
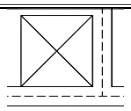	Hem 2 sokağa hem de 2 sınıra dayalı	1 adet, %6,8

6.3. KONUTLARIN PLAN ÖZELLİKLERİ

Taraklı'da incelenen konutlarda üç farklı tipte sofalı plan çözümleri gözlenmiştir. Farklı konutlarda değişiklik gösterebildiği gibi aynı yapı içerisinde de katların planlamasında farklı sofa tipleri ile plan çözümlenmesi yapılmıştır. İncelenen konutlar içerisinde kat planlarına göre değerlendirme yapıldığında; 27 iç sofalı, 5 dış sofalı ve 11 orta sofalı plan tipine rastlanmıştır.

En çok gözlenen iç sofalı plan tipine; 6 konutta bodrum kat planında, 11 konutta zemin kat planında, 9 konutta birinci kat planında ve 1 konutta ikinci kat planında rastlanmıştır. Dış sofalı plan tipine; 3 konutta bodrum kat planında, 2 konutta zemin kat planında rastlanmıştır. Orta sofalı plan tipine; 2 konutta zemin kat planında, 6 konutta birinci kat planında, 1 konutta ikinci kat planında, 2 konutta çatı katı planında rastlanmıştır.

6.4. KONUTLARIN CEPHE KAPLAMA MALZEMELERİ VE YAPIM SİSTEMLERİ

İncelenen konutların yapım sistemi, Taraklı'nın karakteristik ev tipi olan ahşap karkas sistemidir. Konutların tamamı kerpiç dolgulu ahşap çatkı sistemine sahiptir; ancak bu yapılardan 2 tanesinin bir cephesi ahşap kaplama ahşap çatkı sistemine sahiptir. Konutlardan 1 tanesinin bir cephesinde üst katın ahşap kaplama sistemine sahip olduğu tespit edilmiştir. 1 yapının ise zemin katı taş kargir duvarlıdır. Bölgedeki konutların temel duvarları çamur harçlı moloz taşlardan oluşmaktadır. Üst katlarda yapılacak ahşap blokların üzerine oturacağı ahşap yastık taş duvarın üzerine yerleştirilir. Konutlarda döşemeleri ahşap kirişler oluşturmakta ve ahşap tabana oturtulmaktadır.

Konutların cephe kaplama malzemeleri incelenirken; 12 tanesinde cephenin kerpiç dolgu üzerine sıva kaplandığı, bunlardan 1 tanesinde zemin katta taş ve 1. katında kerpiç dolgu üzerine sıva kullanıldığı; 3 tanesinde ise hem kerpiç dolgu üzerine sıva hem de cephelerin birinde ahşap kaplama kullanıldığı tespit edilmiştir.

7. SONUÇLAR VE ÖNERİLER

İncelen 15 konut içinde; konutların çoğu sokağa dayalıdır. Bu durum geleneksel konutların sokakla olan yakın ilişkisini doğrulamaktadır. 12'sinin çatısı kırma çatılıdır. Bu da yağışlı bölgede olan Taraklı'nın geleneksel konutlarındaki iklime uyumun temsiliyeti olarak kendini göstermektedir. Konutların çoğu 3 katlı ve iç sofalıdır. Cephelerin dolu-boş oranları ve pencere boyutları Geleneksel Türk Konutlarının genel özelliklerini yansıtacak şekilde dengelidir. Cephelerde girinti-çıkıntı çoğunlukla cumba şeklindedir. Malzeme olarak cephelerde çoğunlukla ahşap ve taş, bazen de sıva+boya kullanıldığı görülmektedir. Pencereler sokağa ve manzaraya yönelmiş olup; çoğunda giyotin pencere vardır. Giriş kapılarının çoğu iki kanatlı ahşap malzemelidir.

Bu pilot inceleme ile Sakarya'nın Taraklı ilçesindeki geleneksel konutlarda yoğunluklu olarak yer alan tipolojik özellikler tespit edilmeye çalışılmıştır. Ancak, zamanın sınırlı olması sebebi ile çalışma sadece 15 konut ile gerçekleştirilebilmiştir. İleriki zamanlarda çalışmanın bütün Taraklı ilçesi genelindeki geleneksel konutlar dahil edilerek yapılması, daha sağlıklı ve net sonuçlar ortaya konulabilmesi için yararlı olacaktır. Tipoloji, normatif bir yapının gerçekleştireceği gibi reçete yazmak yerine, eğilimleri ortaya çıkararak ve iyi tasarım seçimleri yapmanın gerektirdiği senteze dayalı sezgisel sorumluluğu da hiçe saymadan yön vermeye yarayan (Petruccioli, 2008) bir inceleme yöntemi olduğu için; çevre ile uyumlu ve sürdürülebilir yeni tasarımlarda geleneksel formların tipolojisinin rehber olarak kullanılması gerekli olabilir. Aksi takdirde bu formların kendilerinin tasarımda kullanılması, taklitten öteye gidemez hatta mevcut doku ve özgün kimliğe zarar verir. Oysaki soyutlama-sınıflandırma-şemalaştırma yapılarak formların tamamının ortadan kaldırılması ile daha sistematik bir şekilde çözüme ulaşmak mümkündür.

2011 yılında yavaş kent üyeliği alan Taraklı'da yapılan bu çalışma ve ileride yapılabilecek benzer çalışmalar; kentin tarihi yapılarının kayıt altına alınması, bozulmadan korunması, gelecek

nesiller açısından tarih bilincinin oluşması, yapım teknolojisinin gelecek kuşaklara aktarılması ve kültürel sürdürülebilirliğin sağlanması açısından oldukça önemlidir.

KAYNAKLAR

1. Alga, R. (2005), "Yaşam Döngüsüne Bağlı Olarak Konut Tasarımını Etkileyen Faktörler", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul.
2. Altaş, N. (1997), "Tipoloji", Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi, Cilt 3, YEM Yayınevi, İstanbul; 1779.
3. Aydoğan, S. (2015), Sürdürülebikir Mimarlıkta Sakin Şehir (Cittaslow) Yaklaşımı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı Çevre Kontrolü ve Yapı Teknolojisi Programı, İstanbul.
4. Aymanino, C. (1985), "Type and Typology", Architectural Design 55: 5-6.
5. Bingöl, Ö. (2007), "Mimarlıkta Tip Kavramı ve Tipoloji", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İstanbul.
6. Birol, G. (2007), "Bir Kentin Kimliği ve Kervansaray Oteli Üzerine Bir Değerlendirme", Arkitekt Dergisi**,** Kasım-Aralık (514):46-54.
7. Colquhoun, A. (1981), "Essays in Architectural Criticism: Modern Architecture and Historical Change", The MIT Press, England.
8. Çetin, Y. (2006), Sakarya ve İlçelerinde Türk Dönemi Sivil Mimari Eserler, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Erzurum**.**
9. Değirmenci, D. ve Sarıbıyık, M. (2015), Tarihi Mekanlarda Sürdürülebilirlik Bağlamında Cittaslow Hareketi: Taraklı Örneği, Cittaslow Movement at Historical Places in the Context of Sustainability: Example of Taraklı, 2nd Sustainable Buildings Symposium, 28-30th May, Gazi Üniversitesi, Ankara.
10. Demir E. (1988), Taraklıda Tarihi Değerlerini Koruma Amaçlı Bir inceleme, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık-Şehircilik Anabilim Dalı, İstanbul.
11. Elmas, E. (2013), Tarihi Sakarya Bölgesinde Sivil Mimari: Geç 19. Yüzyıl ve Erken 20. Yüzyılda Taraklı Konutlarının Analizi, Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı, Kocaeli.
12. Eren, İ.Ö., Dengiz, N. (2003), "Toplumsal Yapı ile Değişen Kent ve Mimarlık", XV. Uluslararası Yapı ve Yaşam Kongresi, Kentler ve Mimarlık, 18-21 Eylül 2003, (Bildiriler Kitabı):46-66, Bursa.
13. Erol Ayyıldız Fotoğraf Arşivi
14. Erzen, J., N. (2015), "Üç Habitus Yeryüzü, Kent, Yapı", Birinci Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
15. Güvenç, B. (1997), "Kültürün ABC'si", Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
16. Heidegger, M. (2000), "Elucidations of Hölderlin's Poetry, Contemporary Studies in Philosophy and the Human Sciences", Translation from German into English: Keith Hoeller, Humanity Books, New York.
17. Kaprol, T. (2000), "Bursa'da 1930-1950 Yıllarında İnşa Edilmiş Konutların Cephe Özelliklerinin Değerlendirilmesinde Tipolojik Bir Yöntem Denemesi", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı, Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul.
18. Krier, R. (1979), "Urban Space", Academy London, London.

19. Kutlusan, C., Tütengil, A. (2003), "Kent İçinde Geleneksel Yaşamın Türk Konut Mimarisine Etkisi", XV. Uluslararası Yapı ve Yaşam Kongresi, Kentler ve Mimarlık, 18-21 Eylül 2003, (Bildiriler Kitabı):75-90, Bursa.
20. Martinez, A. C. (2003), "The Architectural Project", Edited by Malcolm Quantrill, Copyright by CASA, First Edition, Manufactured in the USA.
21. Moles, A. (1990), "Les Sciences de I'Imprecis", "Belirsizin Bilimleri: İnsan Bilimleri İçin Yeni Bir Epistemoloji", Çev: Bilgin, N. (2001), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
22. Öztaş, E. B. (2006), Sakarya'nın Taraklı İlçesinde Bulunan Tarihi Evlerin Tespiti ve İlçenin Sosyo-Kültürel Yapısındaki Değişimin İncelenmesi, Yüksek Lisans Tezi, Maltepe Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı, İstanbul.
23. Özkan, S. S. (2008), Taraklı'nın Fiziksel ve Tarihsel Dokusu, Sivil ve Anıtsal Mimarlık Örnekleri Hacı Rıfatlar Konağı Restorasyonu, Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı Rölöve-Restorasyon Programı, İstanbul.
24. Panerai, R. P. (1979), "Beaubourg, Tipin Ölümü ya da Dirilişi", Çev: Yücel, A., Çevre Dergisi, 3: 71.
25. Petruccioli, A. (2008), "Bellek Yitiminin Ardından Akdeniz İslam Kent Dokusunun Öğrettikleri", Çev: Kütükçüoğlu, B., YEM Yayın, Yayın No: 151, Birinci Baskı, İstanbul.
26. Petruccioli, A. (2016), "Vernacular Architecture and Typology", A/Z ITU Journal of the Faculty of Architecture 13(1): 5-13, Volume: 13, Issue: 1 - March 2016.
27. Rapoport, A. (2004), "Kültür Mimarlık Tasarım", Çev: Batur, S., Birinci Baskı, Yapı Yayın, Yayın No: 105, İstanbul.
28. Sencer, M. (1981), "Yöntembilim Terimleri Sözlüğü", Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
29. Steiner, C. (1989), "Tipologie Residenziali A Schiera", serie-Tipologie Residenziali, BE-MA Editrice, Milano.
30. URL 1. https://www.lafsozluk.com/2012/01/sakarya-adapazari-ilinin-turkiye-haritasi.html
31. URL 2. http://www.turkiyerehberi.gen.tr/sehirler/sakarya-haritasi

ATLAS II. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ
TAM METİN BİLDİRİ
15-17 ŞUBAT 2019 Mardin / Türkiye

KENTİN DEĞİŞEN AURASININ ÇARŞI-PAZAR ÜZERİNDEN İNCELENMESİ: ADAPAZARI ÖRNEĞİ

THE EXAMINATION OF THE CHANGING AURA OF THE CITY ON TRADITIONAL ÇARŞI-PAZAR: THE CASE OF ADAPAZARI

Şeyda BALABANOĞLU[1]
Mehtap ÖZBAYRAKTAR[2]

ÖZET

Mekansal aura "mekânın özünde bulunan enerji, ruh, duygu ya da atmosfer", "mekânın, onu deneyimleyende istemli veya istem dışı uyandırdığı anımsama", "bulunulan mekâna ilişkin bellekte yer eden olgular" olarak ifade edilmektedir. Kamusal mekânlar, kendilerine yönelen farklı kullanıcı profilleri ya da içinde barındırdığı farklı sosyal karşılaşmalar sayesinde kent aurasına devamlı bir değişim-dönüşüm imkânı sunmaktadır. Çalışmanın çıkış noktası; kamusal mekânlardaki zamanın etkisiyle meydana gelmiş değişim ve dönüşümlerin, insanın kentle kurduğu somut ve soyut ilişki ile bütünleşip, kent ritminde dolayısıyla kent aurasında değişimlere sebep olmasıdır. Kamusal mekânın geçirdiği değişimler öncelikle o mekânı etkilemekte, bütünde ise kent aurasında etkisini göstermektedir. Kent aurasındaki bu değişimler; mekândaki ışık, koku, karşıtlık, rastlantısallık gibi nitelikler sayesinde bellekte yer etmekte; bireyin kente ilişkin hislerini değiştirebilmektedir. Çalışmanın amacı, kamusal mekândaki değişimlerin kent aurasına etkisinin belirlenen sorular ışığında tartışılmasıdır: Kent aurasının alt açılımları nelerdir ve oluşturulan bu açılımlar üzerinden kent aurasını incelemek, analiz etmek ve tartışmak mümkün müdür? Kent aurasında meydana gelen değişimlerin en iyi gözlenebileceği mekânlar kullanıcı sayısının ve etkileşimin yoğun olduğu çarşı, pazar, sokak, meydan gibi kamusal mekânlardır. Çalışma alanı olarak, kurulduğu ilk günden itibaren pazarların yoğun olduğu Sakarya'nın "Adapazarı" ilçesi; bölgesel olarak ise günümüzde değişime uğramış olsa da hala mevcut ve en eski ticaret aksları olan Unkapanı, Pirinç Pazarı ve Aynalıkavak kamusal mekânları seçilmiştir. Bu üç kamusal mekânın aynı cadde üzerinde birbirinin devamı niteliğinde olmaları, sürekli ve tek bir aks oluşturmaları seçimlerde etkili olmuştur. Çalışmada alanla ilgili literatür araştırması; Unkapanı, Pirinç Pazarı ve Aynalıkavak kamusal mekanlarında mevcut durum tespiti ile esnaf ve kullanıcılarla anket çalışması yapılmıştır. Gerek alanla ilgili literatür araştırmasından elde edilen verilerle, gerekse önerilen kentsel auranın alt açılımları üzerinden anket çalışması yolu ile toplanan verilerle örnek alan olarak seçilen Sakarya'nın "Adapazarı" ilçesi Unkapanı, Pirinç Pazarı ve Aynalıkavak kamusal mekânlarının geçmiş ve bugünkü auraları tespit edilebilmiştir. Böylelikle alanların auralarının güçlendirilmesi için öneriler geliştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kent, Aura, Geleneksel Çarşı, Pazar, Adapazarı

ABSTRACT

Spatial aura is expressed "the energy, spirit, feeling or atmosphere at the heart of the space", "reminiscence that space awakened voluntarily or involuntarily on people experiencing it", "facts involved in the memory of the current location". Public spaces provide continuous changes -transformation opportunity to the urban aura through different user profiles or different social encounters. The starting point of the study; the changes and transformations that have taken

[1]Yüksek Lisans Öğrencisi, Kocaeli Üniversitesi Mimarlık ve Tasarım Fakültesi Mimarlık Bölümü, seydabalabanogluu@gmail.com
[2] Dr. Öğr. Üyesi,Kocaeli Üniversitesi Mimarlık ve Tasarım Fakültesi Mimarlık Bölümü, mehtap.ozbayraktar@gmail.com

place due to the effects of time in public spaces are integrated with the tangible and abstract relationship that people have established with the city, causing changes in urban rhythm and thus the city aura. The changes that the public space undergoes primarily affect that space and then the whole of it shows its effect on the city aura. These changes in urban aura keep in the memory thanks to qualities that the light, scent, contrast, accidentality in the space. And changes the feel of the person about the city. The aim of the study is to discuss the impact of changes in public spaces to urban aura in the light of the identified questions: What are the sub-headings of the city aura? and is it possible to examine, analyze and discuss the urban aura through these sub-headings? Public spaces such as traditional çarşı, Pazar, streets and squares, where the number of users and interactions are intense, are the best places where changes in the city aura can be observed. As a working area, the "Adapazarı District of Sakarya", where the Pazars are a lot since the day it was founded; and regionally the Unkapanı, Pirinç Pazarı and Aynalıkavak public spaces, which are the still present and the oldest commercial axes has been selected, although they have changed today. The fact that these three public spaces were a continuation of each other on the same street and that they created a single axis were effective in the elections. In this study, the literature survey, determination of the current situation in the public spaces of Unkapanı, Pirinçpazari, Aynalikavak, surveys with tradesmen and users were carried out. The past and present auras of the public spaces of Unkapanı, Pirinç Pazarı and Aynalıkavak Adapazarı districts of Sakarya, which was selected as the sample area, were determined both by the data obtained from the literature research and by the data collected through a survey study on the sub-headings of the proposed urban aura. At the end of the study, recommendations for strengthening the auras of the areas have been developed.

Keywords: City, Aura, Traditional Çarşı, Pazar, Adapazarı

1. GİRİŞ

Literatüre bakıldığında genel aura tanımları yanında; "fotoğraf içindeki aura", "mekânın aurası", "kamusal mekânın aurası" gibi farklı aura tanımlarıyla karşılaşılabilmektedir. Sözlük anlamı olarak aura "bir kişi, yer veya mekânın ayırt edici atmosferi" ("Aura", 2019), "bir yere veya kişiye ilişkin his" tir ("Aura", t.y.). Aynı zamanda aura, "bir nesnenin varlığını etkin bir biçimde sınırlayan, belirli bir ortam içinde potansiyel hareketini sağlayan alt uzay" (Aktaran Herrero ve Antonio,2000), ya da "tüm maddeyi çevreleyen enerji alanı" dır (Andrews, 2010). Bu tanımlardan yola çıkarak atomik yapıya sahip olan canlı cansız her şeyin bir aurası olduğu sonucuna varmak mümkündür. Aura, maddenin atomik yapısından yani özünden geldiği için, maddenin kendisine özel atmosferidir (Öksüz, 2016). Bu maddeye özel olma hali sebebiyle de her maddenin enerjisi farklı olduğundan ortaya çıkardığı aura da farklılık göstermektedir.

İlk olarak çağdaş kültür dünyasını anlamada önemli bir değer taşıyan bir felsefe kavramı olarak Walter Benjamin tarafından ortaya konulmuştur. Bu kavram, uzaklığın biriciklik niteliği taşıyan sanat yapıtının otoritesini anlatmaktadır. "Fotoğrafın kısa tarihçesi'' ve "Tekniğin olanaklarıyla yeniden üretildiği çağda sanat yapıtı'' başlıklı denemelerinde önemli bir yer alan aura kavramı, (Benjamin, 1995), Walter Benjamin'e göre üç temel nitelik taşımaktadır: 1. Özgünlük 2. Teklik-biriciklik 3. Sahicilik (Güçlü, Uzun, Uzun ve Yolsal, 2008, s.133-134). Ayrıca istiridye ve kabuğu örneği üzerinden, istiridyenin kabuğundan ayrılmasını auranın parçalanması olarak yorumlayan Benjamin, auranın özne- nesne ilişkisini de bu şekilde kurmaktadır (Benjamin ,1995).

Mekansal olarak aura; mekânın özünde bulunan enerji, ruh, duygu ya da atmosferdir (Öksüz, 2016). Louis Kahn için (1971, s.33-34) gidilen her mekân, kendine özgü aurasından dolayı kişiye farklı bir deneyim yaşatmaktadır. Mekânın aurası, mekânın, onu deneyimleyende istemli veya istem dışı uyandırdığı anımsamadır. Bu anımsama maddenin aşınmışlığının mekâna kazandırdığı yaşlanma izi veya mekânda ortaya çıkan zamansal katmanlardır. Aura, kullanıcıya zaman duygusunu, mekândaki insan varlığının kanıtlarını ve kalıcılık kavramını iletmesinin yanında (Erkartal ve Ökem, 2015) aynı zamanda mekândaki eylemleri uyarır ve hayal gücüne

rehberlik eder (Öksüz, 2016). Örneğin kirli duvarlara sahip duman kaplı bir odadaki demir bir ranza, sıkıcı ve boğucu ortamda olması nedeniyle bireyde hapishane duygusu uyandırır. Kişi bu mekânı bir an önce terk etmek isteyecektir. Buna karşın loş ışıklı ve müzikli bir ortam ise, bireyde rahatlık ve konfor hisleri uyandıracaktır. Mekânların atmosferi (aurası); mekânların barındırdığı ışık, koku, his ve orada bulunan ya da bulunmuş insanların yaşam izleriyle bize kendisini gösterir. Bulunulan mekâna ilişkin bellekte yer eden olgular, mekânın aurasına ait özelliklerdir. Bu özellikler görme, işitme, koklama ve dokunmaya ilişkin olabileceği gibi, bunların bir araya gelmesiyle ortaya çıkan duygular şeklinde de olabilir (Taşçıoğlu, 2013).

Kamusal mekânlar, kendilerine yönelen farklı kullanıcı profilleri ya da içinde barındırdığı farklı sosyal karşılaşmalar sayesinde kent aurasına devamlı bir değişim-dönüşüm imkânı sunmaktadır. Mahremiyet alanlarından kopup gelen kitleler bu mekânlarda özgürleşir; farklı temsillerle yüzleşir, izler bırakır ve kendi farklılıklarını da mekânlarda gün yüzüne çıkarır; mekânın içerisinde yeni deneyimlere kaynaklık ederler (Aytaç, 2007, s. 199-226.). Taşıdıkları özellikleri sebebiyle de kentlerin tarihleri, siluetleri ve kimliklerinin inşasında önemli girdiler sağlarlar (Aytaç, 2013, s. 138-169). Kentin aurasını hissedebilmek ise, o kentin ritmini bedeninde taşımak ile olanaklıdır. Bu da bedenin kent mekânları ile olan ilişkisiyle mümkündür (Yıldırım, 2014, 1-26.). Kent aurasını tarif ederken kullanılan kavramlara değinen Bayrak (2008), bu kavramları; karşıtlık, koku ve rastlantısallık olarak açıklamaktadır.

Yukarıdaki tanımlardan görüldüğü gibi farklı alanların aura tanımları farklı özellikler içermektedir. (Tablo1).

Tablo1. Aura Tanımları

Sözlük Anlamı Olarak Aura	- Bir yere veya kişiye ilişkin his ("Aura", 2019). - Bir kişi, yer veya mekânın ayırt edici atmosferi ("Aura", t.y.) - Bir nesnenin varlığını etkin bir biçimde sınırlayan, belirli bir ortam içinde potansiyel hareketini sağlayan alt uzay (Aktaran Herrero ve Antonio,2000) - Tüm maddeyi çevreleyen enerji alanı (Andrews,2010). - Maddenin kendisine özel atmosferi (Öksüz,2016).
Sanat Yapıtının Aurası	- Özgünlük (Benjamin, 1995). - Teklik, biriciklik (Benjamin, 1995). - Sahicilik (Benjamin, 1995).
Mekânın Aurası	- Mekânın özünde bulunan enerji, ruh, duygu ya da atmosfer (Öksüz, 2016). - Mekânın, onu deneyimleyende istemli veya istem dışı uyandırdığı anımsama, mekâna kazandırdığı yaşlanma izi, mekânda ortaya çıkan zamansal katmanlar (Erkartal ve Ökem, 2015). - Bulunulan mekâna ilişkin bellekte yer eden olgular (Taşçıoğlu,2013). - Mekânların barındırdığı ışık, koku, his ve orada bulunan ya da bulunmuş insanların yaşam izleri (Taşçıoğlu,2013).
Kamusal Mekânın Aurası	- Bedenin kent mekânları ile olan ilişkisi (Yıldırım, 2014, 1-26.) - Karşıtlık, koku ve rastlantısallık (Bayrak, 2008)

Çalışmanın çıkış noktası; kamusal mekânlardaki zamanın etkisiyle meydana gelmiş değişim ve dönüşümlerin, insanın kentle kurduğu somut ve soyut ilişki ile bütünleşip, kent ritminde dolayısıyla kent aurasında değişimlere sebep olmasıdır. Kamusal mekânın geçirdiği değişimler öncelikle o mekânı etkilemekte, bütünde ise kent aurasında etkisini göstermektedir. Kent

aurasındaki bu değişimler; mekândaki ışık, koku, karşıtlık, rastlantısallık gibi nitelikler sayesinde bellekte yer etmekte, bireyin kente ilişkin hislerini değiştirebilmektedir.

Çalışmanın amacı, kamusal mekândaki değişimlerin kent aurasına etkisinin belirlenen sorular ışığında tartışılmasıdır: Kent aurasının alt açılımları nelerdir ve oluşturulan bu açılımlar üzerinden kent aurasını incelemek, analiz etmek ve tartışmak mümkün müdür?

Kent aurasında meydana gelen değişimlerin en iyi gözlenebileceği mekânlar kullanıcı sayısının ve etkileşimin yoğun olduğu çarşı, pazar, sokak, meydan gibi kamusal mekânlardır. Çalışma alanı olarak, kurulduğu ilk andan itibaren pazarların yoğun olduğu Sakarya'nın "Adapazarı" ilçesi; bölgesel olarak ise günümüzde değişime uğramış olsa da hala mevcut ve en eski ticaret aksları olan Unkapanı, Pirinç Pazarı ve Aynalıkavak kamusal mekânları seçilmiştir. Bu üç kamusal mekânın aynı cadde üzerinde birbirinin devamı niteliğinde olmaları, sürekli ve tek bir aks oluşturmaları seçimlerde etkili olmuştur.

2. ÇALIŞMANIN YÖNTEMİ

Çalışmanın amacında belirtilen "Kent aurasının alt açılımları nelerdir ve oluşturulan bu açılımlar üzerinden kent aurasını incelemek, analiz etmek ve tartışmak mümkün müdür?" sorusuna yanıt bulmak için Tablo 2 oluşturulmuştur. Ayrıca alanla ilgili literatür araştırması ve Unkapanı, Pirinç Pazarı ve Aynalıkavak kamusal mekanlarında mevcut durum tespiti ile esnaf ve kullanıcılarla anket çalışması (40 kişi) yapılmıştır.

Tablo 2. Kent Aurasının Alt Açılımları

KENT AURASININ ALT AÇILIMLARI	ANLAMI	AURA TANIMLARI İLE İLİŞKİSİ
Kamusal mekânda sosyal ilişki (Geçmiş ve şimdi)	Mekândaki kullanıcı ilişkileri, gündelik pratikler	-Bedenin kent mekânları ile olan ilişkisi (Yıldırım, 2014)
Kamusal mekânın bellek ile ilişkisi (Geçmiş ve şimdi)	Mekânın içselleşmesi (kişiselleşmesi), fiziksel değişimlerin bellekte yer etmesi	-Mekânın, onu deneyimleyende istemli veya istem dışı uyandırdığı anımsama, mekâna kazandırdığı yaşlanma izi, mekânda ortaya çıkan zamansal katmanlar (Erkartal ve Ökem, 2015) -Bulunulan mekâna ilişkin bellekte yer eden olgular (Taşçıoğlu,2013).
Kamusal mekânın duyularla ilişkisi (Geçmiş ve şimdi)	Koklamak, duymak, görmek, dokunmak	-Bir yere veya kişiye ilişkin his ("Aura", 2019)-Mekânların barındırdığı ışık, koku, his ve orada bulunan ya da bulunmuş insanların yaşam izleri (Taşçıoğlu,2013).

Kent aurasının alt açılımlarını kamusal alanda tespit edebilmek için aşağıdaki sorular hazırlanmıştır.

- Bu bölgeyi kullanım amacınız nedir? Geçmiş ve günümüz kıyaslaması yapar mısınız (Kamusal mekânda sosyal ilişki/ Geçmiş ve bugün)
- Geçmiş günümüz kıyaslaması yapacak olursak alanda ne gibi fiziksel değişiklikler yaşanmıştır? Bu durum alanın kullanımını nasıl etkilemiştir? (Kamusal mekânın bellek ile ilişkisi/geçmiş ve bugün)
- Bulunduğunuz bölgeye ilişkin ses, koku, his, görme gibi duyularınızda geçmiş ve günümüz bağlamında bir değişiklik var mıdır? (Kamusal mekânın duyularla ilişkisi/ Geçmiş ve bugün)

3. ADAPAZARI ÇARŞI VE PAZARLARININ KENT AURASININ ALT AÇILIMLARI ÜZERİNDEN İNCELENMESİ

Marmara bölgesinin kuzeydoğu bölgesinde bulunan Sakarya ili, adını önemli akarsulardan olan Sakarya nehrinden almaktadır (Aktaş, 2008, s. 79-81). 29°,57' ve 30°,53' doğu boylamları ile 40°,17' ve 41°,13' kuzey enlemleri arasında yer alır. Doğudan Bolu ve Düzce, güneyden Bilecik, batıdan Kocaeli, kuzeyden ise Karadeniz ile çevrili olup; 4817 kilometrekarelik yüz ölçümüne sahiptir (Artırma, 2007). Günümüzde 16 ilçeye sahip Sakarya ilinin merkez ilçesi Adapazarı'dır (Sakarya Büyükşehir Belediyesi, 2019) (Şekil 1-2).

Şekil 1. Türkiye Haritasında Sakarya İli Konumu (Sakarya İli Haritası, 2019)

Şekil 2. Sakarya İl Haritasında Adapazarı İlçesinin Konumu (Sakarya Haritası, 2019).

Ova özelliği gösteren Sakarya, doğudan ve güneyden yüksek tepeler ile çevrilidir. İlin en önemli akarsuyu olan Sakarya Nehri'nin getirdiği alüvyonlar bu ova üzerinde yayılmış ve büyük ormanlar oluşmuştur. Zaman içinde değişime uğramış olan ormanla kaplı bu ova; coğrafyada "Akova" ya da "Adapazarı Ovası "olarak anılmaktadır. Tarıma elverişli ovanın iyi işlenmesi sebebiyle zaman içinde bölgeye yapılan göçler ile nüfus artmıştır (Artırma, 2007). Geçiş iklimine sahip olan ilin Karadeniz kıyılarında Karadeniz iklimi, güney ve batı kesimlerinde ise Marmara iklimi hâkimdir (Coğrafya Dünyası, 2019).). İlin ekonomisi tarım, hayvancılık, ormancılık, madencilik, süs bitki üretimi, seracılık ve sanayiye dayanmaktadır (Adapazarı Belediyesi, 2019).

1536 yılında köy (Artırma, 2007), 1646 yılında bucak, 1837'de ilçe olan Adapazarı; 1954 yılından itibaren ise Sakarya ilinin merkez ilçesi olmuştur. Adapazarı civarındaki ilk yerleşmeler su baskınlarından korunma amaçlı rakımı yüksek olan Serdivan tepesi, Esentepe ve Maltepe gibi alanlarda kurulmuştur. Yüksek alanlardaki yerleşimlerin dışında, ovaya yerleşimin ise 16.yüzyılın başlarında Osmanlı döneminde pazar faaliyetleri ile başladığı bilinmektedir (Aktaş, 2008, s. 79-81).

Günümüze kadar birçok deprem geçiren kentte, bazı mahalle ve çarşılar yeniden inşa edilmiş ve şehrin görüntüsünde değişimler yaşanmıştır. "1902, 1923, 1943, 1957 ve 1999" yıllarında gerçekleşen depremlerden en büyük hasar 17 Ağustos 1999 Marmara depreminde yaşanmış; kentte büyük ölçüde yıkım olmuştur (Aktaş, 2008, s. 79-81). (Şekil 3, 4). Bu depremden sonra kent merkezinde yeniden yapılaşma olmasının yanında; Korucuk, Camili ve Karaman gibi şehrin zemini sağlam bölgelerinde yeni yerleşim birimleri oluşturulmuştur (Artırma, 2007).

Şekil 3. 1943 Depremi; Uzunçarşı (Çetin, 2019).

Şekil 4. 17 Ağustos 1999 Depremi: Tozlu Camii) (Anadolu Ajansı ,2018, 28 Şubat).

19. yüzyılda bir ticari merkez haline dönüşen Adapazarı, güneyden kuzeye doğru bir cadde üzerinde gelişim göstermiştir (Aktaş, 2008, s. 79-81). Çeşitli kaynaklarda Sakarya Caddesi, Atatürk Bulvarı, Bankalar Caddesi, Eski Kandıra Caddesi gibi adlar alan bu caddenin orta kısmında yer alan, kentin en hareketli ticari alanı olan Uzun Çarşı bulunmaktadır. Ticaretin merkez noktası olan bu çarşı aynı zamanda manifaturacılar çarşısı olarak da anılmaktaydı. Ada özelliği taşıyan, esnaf ve tacirlerin gruplar halinde çalıştığı (Narin, 2017) Uzun Çarşı bünyesinde "Ayakkabıcılar Çarşısı, Bakırcılar Çarşısı, Tenekeciler Çarşısı, Pirinç Pazarı, Aynalıkavak, Unkapanı" gibi kentin köklerini ve kimliğini temsil eden çarşı ve pazarlar yer almaktadır (Sakarya Halk Gazetesi, 22 Ekim 2014). Uzun çarşı dışında kentte Eski Mizan Çarşısı, Hendek Caddesi,Demirciler Caddesi, Kömürpazarı gibi farklı ticaret noktaları bulunmaktaydı (Şekil 5). Bu ticaret noktalarından farklı olarak birçok yerleşim yerinde, üretimi yapılan pabuç, tığ, semer ve hasır gibi ürünlerin satıldığı pazarlarda kurulmaktaydı (Narin, 2015). Bu pazarlar günümüzde de Tığcılar, Semerciler, Hasırcılar, Tuzla, Çıracılar, Pabuççular gibi mahalle isimlerinde yaşatılmaktadır (Artırma, 2007).

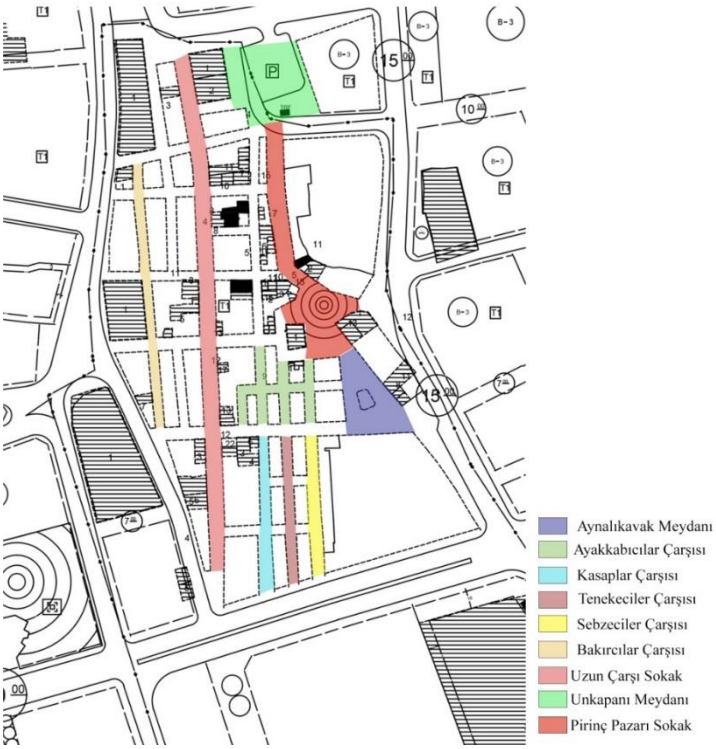

Şekil 5. Uzun Çarşı Ve Kollarında Gelişim Göstermiş Diğer Çarşılar (Adapazarı Belediyesi 2015 Uygulama İmar Planı)

3.1. PİRİNÇ PAZARI, UNKAPANI, AYNALIKAVAK TARİHÇESİ

Kentin ticaret hayatını ve ritmini oluşturan kamusal mekânların başında pazarlar gelmektedir. Dilimize Farsçadan geçmiştir. "Alışveriş edilen yer" (Pazar Kelime Kökeni, t. y.), "Satıcıların belirli günlerde mallarını satmak için sergiledikleri belirli geçici yer", "Belli bir şeyin satıldığı yer" (Pazar, t.y.), anlamlarına gelen pazar sözcüğü; kavram olarak ele alındığında arz ve talebin buluşmasını ifade etmektedir. Aynı zamanda İtalyanca çarşı-piyasa anlamındaki "*Piazza"*nın karşılığı olarak da kullanılmaktadır (Aliağaoğlu, 2012). Çarşı ve Pazar kavramları arasında 16.yüzyıla kadar bir ayrım bulunmamaktaydı (Mortan ve Küçükerman, 2011, s. 103-110.). Daha sonraları dayanıklı tüketim maddelerinin ve zanaat ürünlerinin sergilendiği dükkân toplulukları "çarşı" olarak; ticaret amaçlı kullanılan meydan, sokak ve hanlar ise pazar yeri olarak isimlendirilmiştir (Kuban, 1968, 53-73).

Birbirinin devamı şeklinde bir aks boyunca uzanan, Adapazarı merkezinde yer alan Uzun Çarşının kollarında gelişim gösteren Pirinç pazarı, Unkapanı ve Aynalıkavak Çarşıları 1700'lü yılların başlarında kurulmaya başlamıştır (Şekil 6-7). Ticari canlılığının yanında Türk, Ermeni, Rum gibi farklı etnik grupların bir arada bulunmasıyla da sosyal hayatın yoğun yaşandığı, kente yön ve ruh veren mekânlar olmuşlardır (Tuna, 2011).

Şekil 6. Unkapanı, Tozlu Camii, Pirinçpazarı, Orta Camii. (Hayri Yazıcıgil Arşivi, Sakarya Büyükşehir Belediyesi)

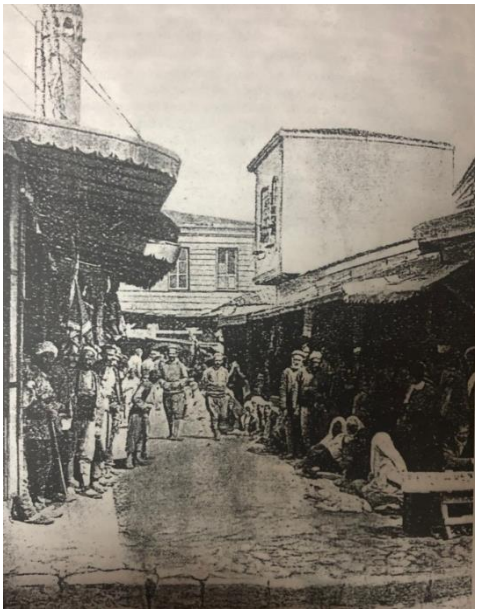

Şekil 7. Pirinç Pazarıdaki Sosyal Yaşam, 1889 (Aktaran,Narin R.)

Bölgeyi Aynalıkavak yazıları üzerinden anlatan Tuna (2011); *"Adapazarı nüfusunun on binler olduğu günler… Adada Pazar kurulmaktadır. Yoğurtçuların mekânı aynalı kavak çarşısıdır. Satıcılar ellerinde bakraçları, kavakların serin gölgesine çöreklenmekte, "olana bereket" idraki içinde rızklarını nasiplenmektedir. Köyden gelen satıcılar kuşluk vaktine kadar sattıklarını satar kalan bakraçları kavak dallarına asar alışverişe giderler. Yoğurt alıcıları da gelir, mesela 2 okka yoğurt alır parasını bakracın içine bırakır devam ederlermiş. Bu arada birkaç saat içinde diğer çarşılarda hususi ihtiyaçlarını gideren yoğurt satıcıları Aynalıkavak çarşısına döner kalan yoğurtlarla açıktaki paralarını alır köylerine dönerlermiş"* şeklindeki açıklamalarıyla bölgenin geçmiş dönemdeki atmosferine, sosyal ve ticareti hayatına ışık tutmaktadır.

İlk dönemlerde ticaretin dükkânlarda ve meydandaki pazarlarda yapıldığı bu bölge, 1940 yıllarda aktar, ıtriyat ve nalbur gibi dükkânların yoğun olduğu çarşılar haline gelmiştir. Bu yerleşim şekli ana hatlarıyla bugün de varlığını sürdürmektedir (Artırma, 2007).

3.2. PİRİNÇ PAZARI, UNKAPANI, AYNALIKAVAK MEVCUT DURUM TESPİTİ

Mevcut durum tespitinde alanla ilgili literatür araştırması ve yerinde gözlem teknikleri kullanılmış; yapılan yerinde tespitler, Adapazarı belediyesinden alınan 2010 yılı imar planı üzerine işlenmiştir. Adapazarı ilçesi Cumhuriyet mahallesinde bulunan, Uzun çarşının da içinde olduğu bu kamusal mekânlar (Şekil 8), 1991 yılında kentsel sit alanı olarak belirlenmiştir (Artırma, 2007). Günümüzde Uzun çarşıda etaplar halinde restorasyon çalışmaları yürütülmekte olup, ilk iki etabı tamamlanmıştır. Pirinç pazarı, Unkapanı ve Aynalıkavak kamusal mekânlarının da bulunduğu bölgenin ise projelendirme çalışmaları devam etmektedir (B. Kıratlı, Kişisel görüşme, 2018)

Şekil 8. Unkapanı, Pirinç Pazarı Ve Aynalıkavak Kamusal Mekânlarının Cumhuriyet Mahallesindeki Konumu (Cumhuriyet Mahallesi -Adapazarı, t.y.)

Bir sokak aksı üzerinde gelişim göstermiş Unkapanı, Pirinç pazarı ve Aynalıkavak kamusal mekânlarındaki yapılar ön bahçesiz ve bitişik nizam şeklindedir. Unkapanı ile başlayan ve Aynalıkavak ile sonlanan aksta en büyük değişimler başlangıç ve bitiş noktalarında yaşanmış olup, bu alanlarda yüksek katlı yapılaşma söz konusudur. Pirinç Pazarı bölgesi ise kat yükseklikleri iki ve üç katlı olan yapılardan oluşmaktadır (Tablo 3).

Tablo 3. Un Kapanı, Pirinç Pazarı ve Aynalıkavak Kamusal Mekânlarında Kat Analizi ve Günümüz Fotoğrafları.

Kat Analizi	Çarşı	Fotoğraflar (2018)
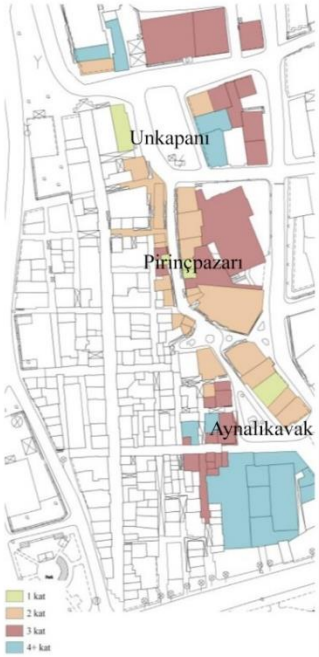	Un Kapanı	
	Pirinç Pazarı	
	Aynalı Kavak	

Bölgede ticari faaliyet gösteren yapılar ve iki adet camii bulunmaktadır. Un Kapanı ile Pirinç Pazarı arasında Tozlu Camii; Pirinç Pazarı ile Aynalı Kavak arasında Orta Camii konumlanmaktadır (Tablo 4).

Tablo 4. Un Kapanı, Pirinç Pazarı ve Aynalıkavak Kamusal Mekânlarında İşlev Analizi ve Günümüz Fotoğrafları.

İşlev Analizi	Çarşı-Dini Yapı	Fotoğraflar (2018)
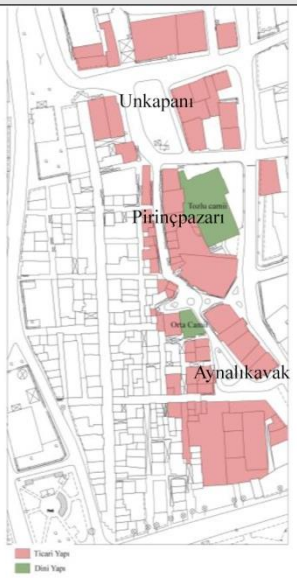	**Un Kapanı-Pirinç Pazarı (Tozlu Camii)**	
	Pirinç Pazarı-Aynalıkavak (Orta Camii)	

Tozlu Camii ve Orta Camii çevresinde gelişim gösteren bu aks, geçirdiği depremler sebebiyle birçok kez hasar görmüş; Tozlu caminin yeni formuyla inşası ve çok katlı ticari binaların eklenmesiyle bölge değişime uğramıştır (Şekil 9-10).

Şekil 9. 1999 Depremi Sonrası (AFAD-Sakarya Valiliği- İl Afet Ve Acil Durum Müdürlüğü, 2016, 19 Ağustos)

Şekil 10. 2018 Tozlu Camii (Ş. Balabanoğlu Arşivi, 2018)

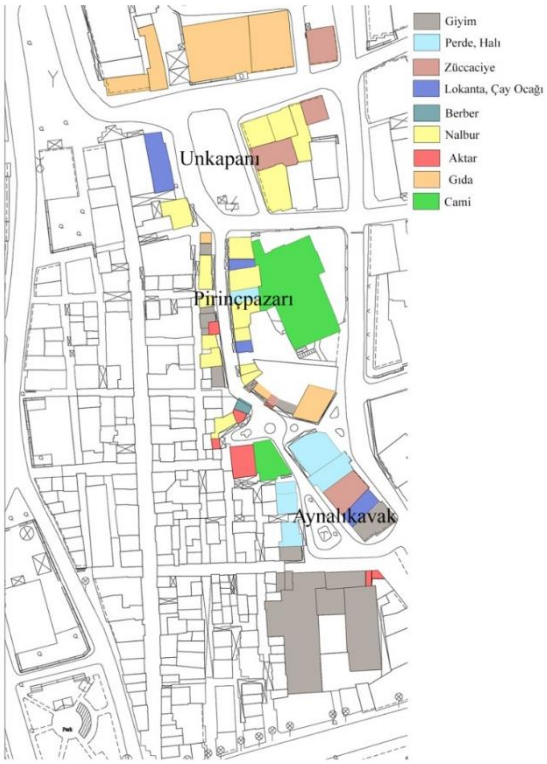

Şekil 11. Un Kapanı, Pirinç Pazarı ve Aynalıkavak Kamusal Mekânlarında Detaylandırılmış İşlev Analizi

Unkapanı, Pirinç pazarı ve Aynalıkavak çarşılarında yapılan mevcut durum, detaylandırılmış işlev analizine göre: Unkapanı, marketler, çay ocakları, lokantalar ve nalburlar; Pirinç Pazarı, nalburlar ve giyim dükkânları; Aynalıkavak çarşısı ise, giyim, tül, perde, halı dükkânlarının bulunduğu çarşılardır (Şekil11).

3.3. PİRİNÇ PAZARI, UNKAPANI, AYNALIKAVAK KAMUSAL MEKÂNLARI ANKET ÇALIŞMASI

Çalışmanın kapsamında Pirinç pazarı, Unkapanı ve Aynalıkavak kamusal mekânlarındaki atmosferin tespiti için uygulanan bir diğer teknik de anket tekniğidir. İki bölümden oluşan ankette birinci bölüm demografik özellikleri belirlemeye, ikinci bölüm ise kullanıcıların alan hakkındaki görüşlerini öğrenmeye yöneliktir. İkinci bölümdeki açık uçlu sorularla kamusal mekânda sosyal ilişki, kamusal mekânın bellek ile ilişkisi ve kamusal mekânın duyularla ilişkisi tespit edilmeye çalışılmıştır. Müşteri, mal sahibi ve işletmecilere verilen anket formlarında aynı sorulara yer verilmiştir. Ayrıca değerlendirmede ankete katılanların hepsinin cevapları dikkate alınmıştır.

Ankete katılanların demografi özellikleri aşağıda gösterilmiştir:

1. Ankete katılanların %30'u (12 kişi) kadın, %70'i (28 kişi) erkektir.
2. Doğum yılları incelendiğinde %20'si (8 kişi) 1950-1959, %30'u (12 kişi) 1960-1969, %25'i (10 kişi) 1970-1979, %25'i (10 kişi) ise 1980 ve sonrasıdır.
3. Katılımcıların eğitim durumları %42'si (17 kişi) ilköğretim, %43'ü (17 kişi) lise, %15'i (6 kişi) üniversite mezunudur.
4. Ankete cevap verenlerin %10'u (4 kişi) emekli, %37'si (15 kişi) esnaf, %23'ü (9 kişi) ev hanımı, %10 'u (12 kişi) diğer olarak nitelendirdiğimiz memur, berber, elektrikçi gibi meslek dallarındandır.
5. Anket yapılan kişilerin %10'u (4 kişi) mal sahibi, %37'si (15 kişi) işletmeci, %8'i (3 kişi) mal sahibi- işletmeci, %45'i (18 kişi) ise müşteridir.

6. Ankete katılanların %10'u (4 kişi) 0-9 yıl, %12'si (5 kişi) 10-19 yıl, %23'ü (9 kişi) 20-29 yıl, %15'i (6 kişi) 0-39 yıl, %40'ı (16 kişi) ise 40 yıl ve daha fazla süredir bu mekânı kullandığını belirtmiştir.

- **Pirinç Pazarı-Unkapanı-Aynalıkavak Kamusal Mekânlarında Sosyal İlişki**

Pirinç pazarı-Unkapanı-Aynalıkavak pazarlarındaki sosyal ilişkiyi tespit edebilmek için kullanıcıların bu alanı geçmiş ve günümüzdeki kullanım amaçları sorulmuştur. Verilen yanıtlarda kullanıcılar geçmişte bu mekânı; alışveriş, ziyaret, gezme amaçlı, Un kapanında otobüs duraklarının bulunması sebebiyle toplanma mekânı olarak kullandıklarını belirtmişlerdir. İşyeri sebebiyle de bu alanı kullananların yoğunluğu fazladır. İşletmecilerin birçoğu esnaflığın kuşaklar boyu devam ettiğini ve bu alanda yerleşik bir düzenleri olduğunu belirtmektedir. Bu bölgenin geçmişte çarşının en işlek yeri olduğuna değinen katılımcılar; Aynalıkavak meydanında havuzun çevresini toplanma ve dinlenme yeri olarak kullandıklarını, bu meydanda bir dönem pazar günleri güvercin pazarı kurulduğunu, buraya gidip hoş vakit geçirdiklerini ve pazarın bölgeye farklı bir duygu kattığını söylemişlerdir (Şekil 12). Bu mekânı uzun süredir kullanan işletmecilerin büyük çoğunluğu, geçmişle kıyaslandığında bölgede ticaret hayatının zayıfladığını belirtmişlerdir. Katılımcılar günümüzde bu bölgeyi Orta Camii ve Tozlu camide ibadet amaçlı, Un kapanında bulunan otobüs durakları sebebiyle ve Tozlu semt polikliniğine gitme amaçlı geçiş güzergâhı olarak kullanmaktadır. Bunların yanında bazı kullanıcılar geçmiş yıllarını anımsattığı için AVM'lerdeki yapı marketler yerine buradaki esnafın samimiyeti için nalburları tercih ettiğini ifade etmiştir (Şekil 12).

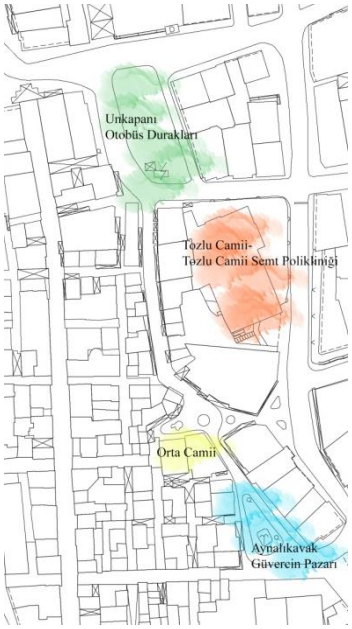

Şekil 12: Un Kapanı Otobüs Durakları, Tozlu Camii, Tozlu Camii Semt Polikliniği, Orta Cami, Aynalıkavak Güvercin Pazarı (Adapazarı Belediyesi 2010 imar planı paftaları üzerine işlenmiştir)

- **Pirinç Pazarı-Unkapanı-Aynalıkavak Kamusal Mekânlarının Bellek İle İlişkisi**

Bölgenin bellek ile ilişkisi kullanıcılara yöneltilen "Geçmiş günümüz kıyaslaması yapacak olursak alanda ne gibi fiziksel değişiklikler yaşanmıştır? Bu durum alanın kullanımını nasıl etkilemiştir?" sorusu ışığında incelenmiştir. Kullanıcıların bölge için tarif ettiği fiziksel değişimler ve etkileri Tablo 5 'te gösterilmiştir.

Tablo 5. Anket Sonuçlarına Göre Pirinç pazarı-Unkapanı-Aynalıkavak Kamusal Mekânlarındaki Fiziksel Değişimler ve Alana Etkisi

Unkapanı, Pirinç pazarı, Aynalıkavak	Fiziksel Değişim	Etkisi
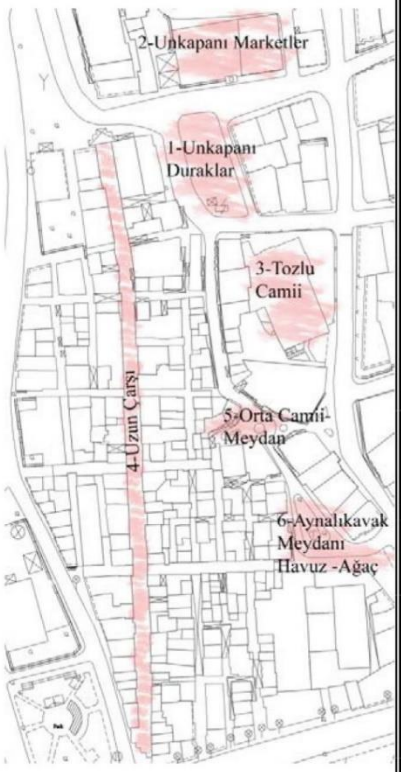	1-Unkapanı çarşısındaki duraklardan ilçe arabaları kaldırılması	1-Bölgeye gelen kişi sayısı azaldı.
	2- Un kapanı çarşısında büyük marketlerin açılması	2-Ticari canlılık sağladı.
	3--Depremde yıkılan tozlu camii modern mimari anlayışla yeniden tasarlanıp inşa edilmesi	3-Bölgenin dokusuna uygun olmadığını belirtenlerin sayısı fazla olmakla birlikte, bünyesinde dükkânlar ve semt polikliniğini barındırması sebebiyle bölgenin yoğunluğunu arttırdığını belirtenler de bulunmaktadır.
	4-Uzun çarşının yenileme çalışmaları yapılması; Üst örtüsünün kaldırılması.	4-Bu çalışmaların uzun sürmesi burayı tercih eden müşterilerin buradan uzaklaşmasına sebep oldu. Görsel olarak da olumlu etki yaratmadı.
	5--Orta cami bakım çalışmalarının yapılması, Caminin önünde bulunan meydandaki barakaların kaldırılması.	5-Birçok kişinin haberdar dahi olmadığı Orta caminin ve meydanın bakımının yapılması bölgenin kullanımını arttırdı. Barakaların kaldırılması yeri değişen esnafın müşteri kaybetmesine sebep oldu.
	6-Aynalıkavak meydanındaki havuzun yenilenmesi, Bakımsız ağaçların sökülüp yeni ağaçların dikilmesi	6- Çevrenin güzelleşmesini sağladı. Fakat müşteri potansiyelini etkilemedi.
	7- Yeni, yüksek katlı binalar yapılması	7- Bölgenin tarihi dokusuna uygun olmadı.
	8-Tarihi yapılardaki dükkân tabelalarının fazlalaşması	8- Görüntü kirliliğine sebep oldu.
	9- Sokak aydınlatmalarının yenilenmesi	9- Görsel olarak olumlu etkiledi. Akşamları bu alandan geçmemizi sağladı.
	10- Arnavut kaldırımların olduğu çarşının zemininde yenileme yapılması, aydınlatmalar eklenmesi	10-Zeminde yapılan değişiklik bölgenin dokusuna uygun değil ve alt yapı yetersizliği sebebiyle olumsuz etki yarattı.

- **Pirinç Pazarı-Unkapanı-Aynalıkavak Kamusal Mekânlarının Duyularla İlişkisi**

Kullanıcıların "ses, koku, his ve görme" duyuları ile mekânının ilişkisinin incelendiği bölümdeki anket sorularına katılımcıların verdiği cevaplar ışığında Tablo 6 oluşturulmuştur.

Tablo 6. Anket Sonuçlarına Göre Pirinç pazarı-Unkapanı-Aynalıkavak Kamusal Mekânlarının Duyularla İlişkisi

Duyular	Geçmiş	Günümüz
Ses	-Ticaret canlı. -Müşteri potansiyeli yüksek. -İnsan sesleri fazla. -Güvercin sesleri fazla.	-Ticaret az. -Müşteri potansiyeli az. -İnsan sesleri az. -Güvercin sesleri az. - Araç sesi fazla
Koku	- Köfteci, kahveci, aktar, ayakkabı tamircileri ve kolonya dükkânları kokuları -At arabaları kokusu	-Aktar ve ayakkabı tamircileri kokusu - Egzoz kokusu
His	-Samimiyet -Güven -Canlılık -Dostluk -Birlik, beraberlik -Sıcaklık -Neşe	-Samimiyet yok -Güvensizlik -Cansız, Hareketsiz - Yabancılaşma -Soğuk
Görme	-At arabaları, -Güvercin pazarı, -Kolonyacılar -Aynalıkavak meydanındaki havuzun etrafında buluşma, - Peynir toptancıları, -Arnavut kaldırımları, -Orta cami meydanındaki barakalar, -Seyyar satıcılar, -Arabalı hamallar	-Aynalıkavak meydanında yeni havuz -Toptancılık yapılmıyor. -Zeminde yenileme, Arnavut kaldırımları yok. -Dükkânların ürünlerini koyduğu ön bahçelerinde yapılan kısıtlamalar yaya yollarını genişletti. -Orta camii meydanı düzenlendi. -Orta cami restorasyonu, Tozlu caminin modern mimaride tasarımı.

4. SONUÇLAR VE ÖNERİLER

"Kent aurasının alt açılımları nelerdir ve oluşturulan bu açılımlar üzerinden kent aurasını incelemek, analiz etmek ve tartışmak mümkün müdür?" sorusu üzerinden yapılan çalışmada Sakarya'nın "Adapazarı" ilçesi Unkapanı, Pirinç Pazarı ve Aynalıkavak kamusal mekânları'nın aurası ortaya konulmuştur.

Literatür çalışmasından ve mevcut durum tespitinden elde edilen verilere göre Adapazarı ilçesi kentsel sit alanı içerisinde bulunan Unkapanı, Pirinç pazarı ve Aynalıkavak çarşıları; kentin tarihini ve aurasını yansıtan kente katkı sağlayan mekânlardır. Şehrin kurulduğu günlerden beri varlığını sürdüren bu mekânlar ilk olarak pazar yeri olarak varlık kazanmışlar; daha sonraları dükkânların açılmasıyla çarşı olarak faaliyet göstermişlerdir. Farklı etnik grupların bir arada bulunduğu ticari ve sosyal yaşamın yoğun olduğu bu mekânlar; auralarındaki değişimler sebebiyle günümüzde kent içindeki önemlerini yitirme noktasına gelmişlerdir. Bölgedeki yapıların büyük çoğunluğu günümüze ulaşmış, bunun yanı sıra bölgenin dokusuna uymayan dört ve daha fazla katlı yapılar bu alanın içinde ve çevresinde inşa edilmiştir. Unkapanı, Pirinç pazarı ve Aynalıkavak kamusal mekânlarındaki yapılar ön bahçesiz ve bitişik nizamdır. Unkapanı ile başlayan ve Aynalıkavak ile sonlanan akstaki en büyük değişimler başlangıç ve bitiş noktalarındadır. Pirinç Pazarı bölgesi ise kat yükseklikleri iki ve üç katlı olan yapılardan oluşmaktadır. Tozlu Camii ve Orta Camii çevresinde gelişim gösteren bu aks, geçirdiği depremler sebebiyle birçok kez hasar görmüş; Tozlu caminin yeni formuyla inşası ve çok katlı ticari binaların eklenmesiyle bölge değişmiştir. Unkapanı, Pirinç pazarı ve Aynalıkavak çarşılarını oluşturan yapılardan sadece ikisinin dini yapı; diğerlerinin ticari yapı olduğu tespit edilmiştir.

Ticari yapılar ise Unkapanı'nda nalbur ve gıda, Pirinç Pazarı'nda Nalbur ve aktar, Aynalıkavak'ta ise züccaciye, mefruşat ve giyim olarak yoğunlaşmaktadır.
Kamusal mekânın aurasının önerilen alt açılımları üzerinden yapıldığı anket çalışmasında Unkapanı, Pirinç pazarı ve Aynalıkavak kamusal mekânlarının geçmiş ve günümüz aurası ise aşağıdaki şekilde ortaya çıkarılmıştır:

- *Kamusal mekânda sosyal ilişki (Kullanım amacı; geçmiş ve şimdi)*: Verilen yanıtlara göre kullanıcılar geçmişte bu mekânların; alışveriş, ziyaret, gezme amaçlı, Un kapanında otobüs duraklarının bulunması sebebiyle toplanma mekânı olarak kullanmaktadırlar İşletmecilerin büyük çoğunluğu mesleklerinin nesiller boyu devam ettiği ve çocuklukları bu bölgede geçtiğinden dolayı bölgeden vazgeçmediklerini dile getirmişlerdir. Kullanıcılara göre bu bölge, geçmişte çarşının en işlek yeridir. Aynalıkavak meydanındaki havuzun çevresi Kapalı çarşının bu alana açılması sebebiyle toplanma ve dinlenme yeri olarak kullanılmakta; bu meydanda bir dönem pazar günleri güvercin pazarı kurulmaktadır. Buraya gidilip hoş vakit geçirilmekte ve pazar bölgede farklı bir duygu oluşturmaktaydı.
- *Kamusal mekânın bellek ile ilişkisi (Fiziksel değişiklikler ve alanın kullanımına etkisi; geçmiş ve şimdi):* Ankete katılanlara göre bu alandaki en büyük değişiklikler: Unkapanı'nda durakların yoğunluğunun azaltılması, büyük marketlerin açılması, Pirinç pazarında; 1999 depreminde yıkılan tozlu camiinin modern mimari anlayışla yeniden inşa edilmesi, Orta camii yenileme çalışmalarının yapılması, meydandaki barakaların kaldırılması, Aynalıkavak'ta; toptancı dükkânlarının ve güvercin pazarının kaldırılması, meydanın yenilenmesidir. Kent aurasının bellek ile ilişkisinin kurulduğu soruya verilen yanıtlar literatür araştırmalarıyla eşdeğer niteliktedir. Verilen yanıtlara göre bölgenin aurasını etkileyen en büyük değişim Tozlu caminin inşası ve uzun çarşının restorasyon çalışması olmuştur. Katılımcılara göre özellikle son yıllarda şantiye halinde olan uzun çarşı, bölgenin müşteri potansiyelini olumsuz etkilemiş bölgenin geçmişteki yoğunluğu yitirmesine sebep olmuştur.
- *Kamusal mekânın duyularla ilişkisi (Ses, koku, his ve görme duyularındaki değişiklikler; geçmiş ve şimdi):* Verilen yanıtlar incelediğinde geçmişte ticaretin çok canlı ve insan yoğunluğunun fazla olması sebebiyle insan ağırlıklı gürültünün fazla olduğu; kahve, kolonya, aktar, nalbur dükkânlarının bu bölgeye özel bir koku oluşturduğu; sosyal hayattaki canlılığın samimiyet, dostluk, sıcaklık gibi duygular sağladığı; bölgede seyyar satıcılar, hamallar, toptancılar bulunduğu ve bunların tamamı sayesinde bölgenin kullanıcılar için kentin en önemli noktası olduğu verilerine ulaşılmıştır. Günümüzde ise ticari ve sosyal hayatın bölgede durma noktasına geldiğini ve bölgeyi tercih edenlerin kalıplaşmış müşteriler olduğunu söyleyen katılımcılar; ses, koku görme ve hislerin geçmişteki yoğunluğunun kalmadığını belirtmektedir.

Yukarıdaki sonuçlardan da görüldüğü gibi alanla ilgili literatür araştırmasından elde edilen ve önerilen kentsel auranın alt açılımları (1.Kamusal mekânda sosyal ilişki/Kullanım amacı 2. Kamusal mekânın bellek ile ilişkisi/Fiziksel değişiklikler ve alanın kullanımına etkisi 3.Kamusal mekânın duyularla ilişkisi/ Ses, koku, his ve görme duyularındaki değişiklikler) üzerinden anket çalışması yolu ile toplanan verilerle örnek alan olarak seçilen Sakarya'nın "Adapazarı" ilçesi Unkapanı, Pirinç Pazarı ve Aynalıkavak kamusal mekânlarının geçmiş ve bugünkü auraları tespit edilebilmiştir.

Kamusal mekandaki auranın literatür verileri aura alt açılımları üzerinden yapılan anket çalışmasını desteklemektedir. Bu sonuçlara göre aura; kullanıcının mekânı kullanım süresiyle, kullanım yoğunluğuyla, mekâna ilişkin bellekte yer etmiş anılarıyla, aidiyeti ve duyularıyla ortaya çıkmaktadır. Zamanın getirdiği çevresel değişimler kullanıcıların duyularını, mekânla etkileşime geçmelerini, aidiyetlerini etkilemiş, bellekte yer eden anılarını ortaya çıkarmıştır.

Unkapanı, Pirinç Pazarı ve Aynalıkavak kamusal mekânların ortaya çıkarılan geçmiş ve bugünkü auraları üzerinden, bu mekanların auralarının güçlendirilmesi için aşağıdaki öneriler geliştirilmiştir

- *Unkapanı, Pirinç Pazarı ve Aynalıkavak kamusal mekânlarında sosyal ilişkinin geliştirilmesi:* Bölgenin ticari faaliyetlerini canlandırmaya yönelik girişimler yapılmalı, bölgenin geçmişteki pazar kültürü tekrar gün yüzünü çıkarılmalı, bölgeyi bir geçiş güzergâhı olarak kullananların ise çevresel düzenlemeler ve akslar oluşturulup bu bölgeyi daha fazla kullanmaları sağlanmalıdır.
- *Unkapanı, Pirinç Pazarı ve Aynalıkavak kamusal mekânlarının bellek ile ilişkisinin güçlendirilmesi*: Orta camii ve Aynalıkavak meydanında tespit edilen değişimler üzerinde odaklanılarak, geçmişteki kullanıcı yoğunluğunun oluşturulmasına yönelik müdahaleler yapılmalıdır. Örneğin Aynalıkavak meydanında güvercinlerin tekrar toplanması sağlanabilir, Orta camii meydanında kermeslerin düzenlenebileceği platformlar oluşturulabilir.
- *Unkapanı, Pirinç Pazarı ve Aynalıkavak kamusal mekânlarının duyularla ilişkisinin güçlendirilmesi*: Bölgedeki ses, koku, his ve görme duyularında geçmişteki güçlü etkiye ulaşılabilmesi için bölgenin kullanıcı potansiyelini arttırmaya yönelik girişimler yapılmalıdır. Kullanıcı sayısının artması kamusal mekânlardaki sesin, mekânda görülen hareketliliğin artmasına olanak sağlayacaktır. Ticaretin canlanmasıyla esnafların aralarındaki ilişki tekrardan gelişecek, günümüzdeki hisler yerini geçmişteki gibi samimiyet, güven, canlılık, dostluk, birlik, beraberlik, sıcaklık ve neşeye bırakacaktır. Ayrıca bölgedeki hareketliliğin sağlanması amacıyla Unkapanı duraklarının çevresi düzenlenmeli, dinleme ve toplanma amaçlı kentsel donatılar yerleştirilmeli, bölgede ticari faaliyet gösteren dükkânların ürün imkânları genişletilmeli, zeminde geçmişe uygun Arnavut kaldırımları yapılmalı, seyyar olarak meydanlarda satışlar arttırılmalıdır. Bunun yanında kahve dükkânları gibi genç nüfusun ilgisini çekecek dükkânlar açılarak bölgenin kullanıcı potansiyeli arttırılabilir.

Yukarıdaki öneriler doğrultusunda Adapazarı'nın Unkapanı, Pirinç Pazarı ve Aynalıkavak kamusal mekânlarının düzenlenmesi alanın geçmiş, bugün ve gelecek ile ilişkisinin kurulması açısından çok önemlidir. Yapılan öneriler sayesinde bölge geçmişte var olan yoğun aurasını günümüzde de kazanmaya başlayacak; mevcut kullanıcılara yeni kullanıcılar eklenecek ve böylelikle gelecek dönemlerde de yaşayan, atmosferi ve ruhu olan bir mekân olarak varlık gösterecektir.

KAYNAKÇA

1. Adapazarı Belediyesi (2015). Uygulama İmar Planı
2. Adapazarı Belediyesi (2019). Ekonomi. Erişim adresi: http://www.adapazari.bel.tr/idet/60/133/ekonomi
3. AFAD- Sakarya Valiliği- İl Afet Ve Acil Durum Müdürlüğü (2016, 19 Ağustos). 17 Ağustos 1999 Marmara Depremi sonrası Adapazarı (1) https://sakarya.afad.gov.tr/tr/8699/sakarya.gov.tr
4. Anadolu Ajansı (2018, 28 Şubat). Çok şiddetli deprem kapıyı 4-5 yılda bir çalıyor [TRT Haber]. Erişim adresi: https://www.trthaber.com/haber/turkiye/cok-siddetli-deprem-kapiyi-4-5-yilda-bir-caliyor-353032.html
5. Aura, (2019). *Dictionary.com*. Erişim adresi: https://www.dictionary.com/browse/aura
6. Aura, (t.y.), *Cambridge Learner's Dictionary English–Turkish*. Erişim Tarihi: https://dictionary.cambridge.org/dictionary/turkish/aura
7. Aktaş, A. (2008). *Kültürel Renkleriyle Sakarya*. Sakarya: Adapazarı Merkez Belediyesi Kültür Yayınları.
8. Aliağaoğlu, A. (2012). Balıkesir Şehrinde Haftalık Pazarlar: Çekicilikler ve Sorunlar. *Eastern Geographical Review*, 27. 43- 72.
9. Andrews, T. (2010), *How To See and Read the Aura*. U.S. A: Llewellyn Publications,

10. Artırma, A. (2007). *Adapazarı Kentsel Sit Alanı'nın Tarihsel Süreç İçinde İncelenmesi ve Bölgenin Günümüze Yeniden Kazandırılması* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). T.C. Maltepe Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim dalı, İstanbul.
11. Aytaç, Ö. (2007). Kent Mekânlarının Sosyo-Kültürel Coğrafyası. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,17(2).199-226.
12. Aytaç, Ö. (2013). Kent Mekânları ve Kimlik/Farklılık Sorunu*. İdeal Kent Dergisi*, 9, 138-169.
13. Bayrak, S. (2008), *İstanbul'un Aurası ve Öteki* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
14. Benjamin, W. (1995). *Pasajlar.* A. Cemal (Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
15. Coğrafya Dünyası (2019). Sakarya İklim ve Bitki Örtüsü. Erişim adresi: http://www.cografya.gen.tr/tr/sakarya/iklim.html
16. Cumhuriyet Mahallesi -Adapazarı [Harita] (t.y.). Erişim adresi: https://www.google.com.tr/maps/@40.7821742,30.3982827,4741m/data=!3m1!1e3
17. Çetin, A. (2019). 1943 Depremi- Uzunçarşı. Erişim adresi: https://tr.pinterest.com/pin/297941331577843673/
18. Erkartal, P. ve Ökem, H.S. (2015), Mimari Tasarımda Dokunma Olgusu ve Dokunsal Haritalamaya İlişkin Bir Alan Çalışması. *Megaron*, 10 (1), 92-111 .
19. Güçlü, A., Uzun, E. , Uzun, S. ve Yolsal, H. (2008) . *Felsefe Sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
20. Hayri Yazıcıgil Arşivi, Sakarya Büyükşehir Belediyesi.
21. Herrero, P. ve Antonio, A. (2000). A Formal Awareness Model For 3D Webbased Collaborative Environments. Erişim Adresi: https://www.researchgate.net/publication/234792827_A_formal_awareness_model_for_3D_web-based_collaborative_environments
22. Kahn, L. (1971). The Room, The Street and Human Agreement. *AIA Journal,* No:3, 33-34.
23. Kıratlı, B. (2018). Kişisel görüşme
24. Kuban, D. (1968). Anadolu Türk Şehri, Tarihî Gelişmesi, Sosyal ve Fizikî Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler. *Vakıflar Dergisi*, 7, 53-73.
25. Mortan, K. ve Küçükerman, Ö., Çarşı Pazar ve Kapalıçarşı. İstanbul:Türkiye İş bankası Kültür Yayınları, 2. Baskı.
26. Narin, R. (2017). Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Adapazarı Ticari Hayatına Dair Tespitler. M. Y. Ertaş, M. D. Aydın ve A. Bilgin (Editörler). Geçmişten Günümüze Sakarya- Tarih / Kültür/ Toplum Uluslararası Sakarya Sempozyumu (s. 477- 498) içinde. Sakarya: Sakarya Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı Yayınları.
27. Öksüz, E. (2016). *Mekanın Özü: Maddesel Gerçeklik Ötesi, Mekansal Arua* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
28. Pazar (t.y.). *Türk Dil Kurumu Genel Türkçe Sözlük*. Erişim Adresi: http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5c101967e956a1.85642343
29. Pazar Kelime Kökeni, (t. y.). *EtimolojiTürkçe* . Erişim adresi:
30. https://www.etimolojiturkce.com/kelime/pazar
31. Ş. Balabanoğlu Arşivi, 2018
32. Sakarya Büyükşehir Belediyesi (2019). Sakarya Rehberi. Erişim adresi: https://www.sakarya.bel.tr/tr/Sayfa/sakarya-rehberi/1
33. Sakarya İli Haritası [Harita] (2019). Erişim adresi: https://paintmaps.com/tr/bos-haritalar/TURKIYE
34. Sakarya Haritası [Harita] (2019). Erişim adresi: http://www.turkeyshapefile.com/sakarya_shapefile.html
35. Taşçıoğlu, M. (2013). *Bir Görsel İletişim Platformu Olarak Mekan*. İstanbul: Yem Yayın.
36. Tuna, F. (2011). Aynalıkavak Yazıları. Sakarya: Değişim Yayınları.
37. Yıldırım A., (2014), Walter Benjamin'de Zamansal Deneyim ve Gündelik Hayatın Parıltıları. *ETHOS: Felsefe ve Toplumsal Bilimlerde Diyaloglar*, 7(2),1-26.

ATLAS II. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ
TAM METİN BİLDİRİ
15-17 ŞUBAT 2019 Mardin / Türkiye

ANA TANRIÇA KÜLTÜ VE TEMSİLİYET
MOTHER GODDESS CULT AND REPRESENTATION

Özlem BALCI[1]
Mehtap ÖZBAYRAKTAR[2]

ÖZET
Ana tanrıça kültünün kökeni Anadolu'da doğmuş, zamanla yayılımı Anadolu sınırları dışına da taşmıştır. Anadolu'da kültün en yoğun olarak yaşandığı dönem Demir Çağı olmakla beraber, bildiride hem Geç-Orta Tunç Çağı hem de Demir Çağı'nda Anadolu uygarlıkları tarafından ortaya koyulan Ana Tanrıça temsilleri ele alınmıştır. Çalışma kapsamında Ana Tanrıça kültünün kökeni ve Anadolu'da yer alan temsilleri incelenmiştir. Ana Tanrıça ile bağlantılı kültün ortaya çıkışı, kült merkezleri ve kült temsilleri ile ilgili literatür taraması yapılmış, "Ana Tanrıça Temsiliyeti" olarak günümüze ulaşan verilere dair bir inceleme yapılmıştır. Çalışma neticesinde bu veriler soyut ve somut olmak üzere iki kategoride toplanmıştır. Ana Tanrıça'nın soyut temsiliyeti "maddi olarak algılanamayan" ifadeler, somut temsiliyeti ise "maddi olarak algılanabilen" ifadeler bağlamında düşünülmüştür. Bu noktada sözlü tarih, soyut temsilin ana kaynağı iken; ikonografik anlatımlar somut temsilin kaynaklarını oluşturmaktadır. Ana Tanrıça'nın somut temsiliyetini başta heykeller, figürinler oluşturmakla beraber, devamında bu heykellerin nişler içerisine yerleştirildiği kaya anıtları gelmektedir. Kaya anıtları ve heykeller dışında tanrıçanın betimini içeren kabartmalar ve mühürler de bu temsilin önemli örneklerini oluşturmaktadır. Kaya anıtları üzerinde yer alan yazıtlar da tanrıçanın adının geçmesi ile somut temsil için önemli veriler sağlamaktadır. Ana Tanrıça'nın doğuşu ve varoluşu Anadolu'nun binlerce yıllık geçmişini kapsamaktadır ve bu varoluş soyut ve/veya somut temsillerle kendini ortaya koymuştur. Çalışmada Ana Tanrıça kültü temsiliyet bağlamında ele alınmış; tanrıçaya ait temsiller, litürjik bir obje olmanın dışında taşıdığı anlam, kullanım ve fonksiyon değerleri olarak da değerlendirmeye dahil edilmiştir. Çalışma hem Ana Tanrıça kültüne Mimarlık Tarihi disiplinin perspektifinden bakılması, hem de kültün günümüze ulaşmış temsillerinin bütün bir gözle incelenmesi açısından önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Ana Tanrıça Kültü, Anadolu Uygarlıkları, Soyut Temsiliyet, Somut Temsiliyet

ABSTRACT
The origin of the mother goddess cult was born in Anatolia, and it has spread beyond the borders of Anatolia over time. Though the most intense period of the cult in Anatolia was the Iron Age, the representations of the Mother Goddess performed by the Anatolian civilizations both in the Late-Middle Bronze Age and Iron Age were addressed in the paper. Within the scope of the study, the origin of the Mother Goddess culture and its representations in Anatolia were analyzed. A literature review on the emergence of cult associated with the Mother Goddess, cult centers and cult representations were made, and a review on the data as a ''Representation of the Mother Goddess'' that have survived until today was made. As a result of this study, the data were collected in two categories as intangible and tangible. The intangible representation of the Mother Goddess was considered as part of the terms "materially unperceptible" and the tangible representation of it as ''materially perceptible.'' At this point, while oral history is the main source of intangible representations; iconographic expressions constitute the sources of tangible representations. While mainly sculptures and figurines constituted the intangible representation

[1] Arş. Gör., Kocaeli Üniversitesi Mimarlık ve Tasarım Fakültesi Mimarlık Bölümü, ozlembalc@e-mail.com.tr
[2] Dr. Öğr. Üyesi,Kocaeli Üniversitesi Mimarlık ve Tasarım Fakültesi Mimarlık Bölümü, mehtap.ozbayraktar@gmail.com

of the Mother Goddess in the beginning, then rock monuments which the sculptures were placed in niches consituted it. The embossings and seals which include the description of the goddess except rock monuments and statues set important examples of this representation. The inscriptions on the rock monuments also provide important data for tangible representation due to the fact that the name of the goddess was mentioned on them. The birth and existence of the Mother Goddess comprise thousands old history of Anatolia, and this existence manifested itself through intangible and / or tangible representations. In the study, the cult of the Mother Goddess was discussed in the context of its representation; and the representations of the goddess were also taken under evaluation as its meaning, usage and function values as well as being a liturgical object. The study is important both in terms of approaching the Mother Goddess cult from the perspective of Architectural History discipline and fully examining the representations of the cult that have survived until today.

Key Words: Mother Goddess Cult, Anatolian Civilization, Intangible Representation, Tangible Representaton

1. GİRİŞ

Temsiliyet kavramı özünde temsil etmeyi ister. Temsil ise "adına davranma" veya "namevcudun sergilenmesi" olarak ifade edilebilir. Ricoeur'ün aktardığına göre (Ricoeur, 2017; s.260). ; Chartier, temsil fikrinin ikili yapısını şöyle tanımlar:

"*Namevcut şeyin anılması, ama orada olmadığında kendisini temsil eden ve ikame edilmiş şey sayesinde anılması; ikinci olarak da gözler önündeki bir mevcudiyetin sergilenmesi, namevcut şeyin yerine bir şey geçirmek demek olan ikame işlemini gizlemeye meyilli mevcut şeyin görünürlüğü*"

Bu noktada bildiri kapsamında ele alınacak olan Ana Tanrıça temsilleri bu perspektiften incelendiğinde hem orada olmayan şeyin -tanrıça/tanrısallık- ikamesi, hem de mevcut şeyin görünür kılınması –heykel, anıt, kabartma vb.- ortaya çıkmaktadır. Riegl ise (2015, s.64) temsil ögelerinin bir anıt ortaya koyma amacı gütmeden, çağdaşların ve yakın akranların ihtiyaçları gözetilerek zamanın dini inanç ritüellerinin bir gereği olarak yapıldıklarını ifade eder ve bu sanat eserlerini "amaçlanmamış anıt" olarak kategoriler. Ona göre tapınma, insan elinden çıkmış nesneye değil, geçici bir biçimi işgal eden tanrısallığa, yani Ana Tanrıça'yadır.

Ana tanrıça kültünün kökeni Anadolu'da doğmuş, zamanla Anadolu sınırları dışına da taşmıştır. Anadolu'da kültün en yoğun olarak yaşandığı dönem Demir Çağı olmakla beraber, bildiride hem Geç-Orta Tunç Çağı hem de Demir Çağı'nda Anadolu uygarlıkları tarafından ortaya koyulan Ana Tanrıça temsilleri ele alınmıştır. Çalışma kapsamında temsiller kategorileştirilmiş ve her bir kategori örnekler üzerinden incelenmiştir. Ana Tanrıça'nın soyut temsiliyeti "maddi olarak algılanamayan" ifadeler; somut temsiliyeti ise "maddi olarak algılanabilen" ifadeler bağlamında düşünülüp kategorileştirilmiştir. Bu noktada sözlü tarih soyut temsilin ana kaynağı iken; ikonografik anlatımlar somut temsilin kaynaklarını oluşturmaktadır. Çalışma hem Ana Tanrıça kültüne Mimarlık Tarihi disiplininin perspektifinden bakılması, hem de kültün günümüze ulaşmış temsillerinin bütün bir gözle incelenmesi açısından önemlidir.

Anadolu'nun bazı dağlarında Ana Tanrıça'ya ait kült merkezleri bulunmaktadır. Tanrıça bu kutsal alanlarda o dağı belirten özel bir sıfatla anılmıştır. Örneğin *Magnesia* kentinde yer alan *Sipylos* Dağı'nda tanrıçaya "*Meter Sipylene*" adıyla tapınılmıştır. Bu isimlendirmeler, tanrıçanın soyut bir temsilini oluşturmakla birlikte; oradaki varlığının halk tarafından bilindiği ve yerleşik bir inanç sistemi oluşturduğunu ortaya koymaktadır.

Ana Tanrıça'nın somut temsiliyetini ise başta heykeller, figürinler oluşturmakla beraber; devamında bu heykellerin nişler içerisine yerleştirildiği kaya anıtları gelmektedir. Kaya anıtları

ve heykeller dışında, tanrıçanın betimlenmesini içeren kabartmalar, mühürler de bu temsile örnek olarak verilebilir. Bir diğer örnek ise anıtlar üzerinde yer alan yazıtlar olup, tanrıçanın adının geçmesi ile somut temsil için önemli veriler sağlamaktadır.

2. SOYUT TEMSİLLER

Ana Tanrıça kültünde dağlara kutsal bir özellik atfedilmiştir. Özellikle dağ zirveleri tanrıçanın yeri olarak düşünülmüştür. Hititler, dağları kutsal saymış ve onlara tapmışlardır. Yazılıkaya baş sahnesinde[3] baş tanrıyla beraber tasvir edilen dağ tanrıları bulunmaktadır. Hatti kökenli "*Tuthaliya, Arnuvanda, Ammuna*" gibi bazı kutsal dağ isimlerinin krallara verildiği görülmektedir (Akurgal, 1989, s.104). Frig yazıt ve anıtlarında Ana Tanrıça'nın en çok vurgulanan yönü, onun dağlar ve yaban hayatı ile olan bağlantısıdır (Roller, 2013, s.25). Urartu kültüründe Ana Tanrıça bulunmamaktadır. Fakat Urartu kült anıtları ve Frig kaya anıtları arasında ikonografik seçimlerde ve anıtların yerleşiminde bazı benzerlikler söz konusudur. Urartular yaşadıkları bölgelerde bulunan dağlara kutsal anlamlar yüklemiş ve kayalar üzerine kült nişleri oymuşlardır (Roller, 2013, s. 82).

Anadolu'nun bazı dağlarında Ana Tanrıça'ya ait kült merkezleri vardır. Tanrıça bu kutsal alanlarda o dağı belirten özel bir sıfatla anılmıştır. Özellikle Batı Anadolu'da bu durum daha yaygındır. Sipylos Dağı eteklerinde yer alan *Magnesia* (Manisa) kentinde "*Meter Sipylene*" ya da "*Meter Plastene*" adını almıştır. Benzer şekilde; *Smyrna*'da (İzmir) *Gallesion* Dağı'nda "*Meter Gallesia*", *Pergamon (*İzmir) *Aspordene* Dağı'nda *"Meter Aspordene", Troas* bölgesinde (Çanakkale) *Ida* Dağı'nda "*Meter Ida*", *Kyzikos*'ta (Balıkesir) *Dindymos* Dağı'nda "*Meter Dindymene*" adıyla anılmıştır. *Erythrai*'da (İzmir) "*Meter Kybeleie"* ismiyle seslenilmiştir. Eski Frig dilinde "*kubileya"*dan gelen bu sıfat, Erythrai yarımadasında yer alan bir dağı ifade etmekteydi (Roller, 2013, s.235). Bu temsil örnekleri Tanrıçanın kırsal yaşam ve dağlar ile olan ilişkisini ortaya koymaktadır. Dağlar ve yüksek tepeler tanrıçanın yeri olarak görülmüş ve tapınım alanları bu bölgelere yapılmıştır.

Pausanias[4] Magnesia'da Kral Tantalos ve oğlu Pelops'tan izler bulunduğunu; adını Tantalos'tan alan bir göl, göze çarpan bir mezar ve Sipylos Dağı'nın eteklerinde, Plastene Ana (*Meter Sipylene*) kutsal alanı'nın bulunduğunu belirtmektedir. Dağın tepesinde ise Pelops'a ait kayaya oyulmuş bir taht bulunmaktadır. (Pausanias 5.13.7). Sipylos Dağı'nın kuzeyinde kayaya oyulmuş bulunan "*Meter Sipylene"* betiminin tüm Ana Tanrıça imajları arasında en eskisi olduğunu da ifade etmektedir (Pausanias 3.22.4). Roller (2013, s.236)., bu betimlemenin Hitit uygarlığından kaldığını ve uzun elbiseli oturan bir figür olduğunu söylemektedir.

Akurgal (1945, s.12), Sipylos Dağı'nın tepesinde yer alan Pelops Tahtı'nın da Ana Tanrrıça'ya ait olduğunu savunmakta; 1887 'de yapılan araştırmalar sonucu bu bölgeye yakın noktada ele geçen Ana Tanrıça'ya ait iki kitabe ve bir heykelinin de bunu desteklediğini ifade etmektedir. Pelops Tahtı da anıtın kaya işçiliğinin Hitit tekniğine benzemesinden dolayı Hitit Çağı'na tarihlenmektedir (Bossert, 1942, s.23). *Meter Gallesia"* kutsal alanı, Metropolis kentinin (İzmir) yakınlarındaki Gallesion Dağı'nın yamaçlarında yer alan iki kült mağarasından oluşmaktadır. Büyük Mağara ve Küçük Mağara olarak adlandırılan kutsal alanlardan ele geçen buluntular, Arkaik Çağ'dan Antik Çağ'ın geç evrelerine kadar tarihlenmektedir. Kutsal alandaki sunu eşyaları arasında Ana Tanrıça'ya ait binlerce figürinin bulunması mağaraların kült faaliyetleri için kullanıldığının kanıtıdır (Meriç Ekin, 2007, s.IV).

"*Meter Sipylene*" ve "*Meter Gallesia*" kutsal alan örneklerinden anlaşılacağı üzere soyut ve somut temsiller bir arada bulunabilir. Ana Tanrıça "*Meter Sipylene*" kutsal alan adını dağın isminden alarak dağ üzerinde soyut bir temsil oluştururken; aynı zamanda dağın tepesinde tanrıçaya ait

[3] Yazılıkaya baş sahnesi ayrıntılı bilgi için bk. Akurgal, 1989, s.528, Şek.420.
[4] M.S. 2. yüzyılda yaşamış eskiçağ yazarı, coğrafyacı.

bir kaya tahtı bulunması somut bir temsil özelliği de taşımaktadır. Ayrıca tanrıçaya ait kayaya oyulmuş betim, iki kitabe ve bir heykelcik de bu bölgedeki somut temsilin örneklerindendir. Benzer şekilde "*Meter Gallesia*" kutsal alanında bulunan mağaralardan çıkan ana tanrıça betimli buluntular da somut temsil örnekleridir.

3. SOMUT TEMSİLLER

3.1. HEYKELLER, FİGÜRİNLER

İlk insan toplulukları avcılık ve toplayıcılık döneminden yerleşik hayata geçiş dönemlerinde doğa olaylarına göre yaşamlarını biçimlendirmiştir. Bu süreçte doğanın döngüsünü fark etmiş; her ilkbaharda yeniden canlanıp kışın ölen doğa, su kaynaklarını doldurup taşıran yağmurun buharlaşıp uçması, her günün gece ile sonlanması gibi insanın da yaşam ve ölüm arasında bir hayatı yaşamasını benzeştirmiştir. Doğumla yeni bir yaşam oluşumunu sağlayan ve onu besleyip büyütebilen kadına da bu bağlamda kutsallık niteliği kazandırılmıştır. Bu sebeple Neolitik Çağ'da kadın heykelcikleri göbekli, geniş kalçalı, iri göğüslü ve betimlenmiş cinsiyet uzvuyla güçlü ve doğurgan bir ifade taşımış bereketin sembolü olmuştur. Neolitik Çağ'da yaygın şekilde ortaya çıkan bu heykeller, sonraki dönemlerde yapılan tanrıça heykellerine temel olması açısından önemlidir. Çatalhöyük'te bulunan leoparlı tahtında oturan Ana Tanrıça heykelciği M.Ö. 6. binyılın ilk yarısına tarihlenmektedir. 20 cm. yüksekliğindeki heykelcik pişmiş topraktan yapılmıştır. Leoparların kuyrukları, tanrıçanın sırtına doğru kıvrılmıştır. Tanrıça kollarını hayvanların başına koymuştur ve bacakları arasında doğum yaptığını ifade eden bir bebek yer almaktadır (Resim 1) (Kulaçoğlu, 1992, s.172).

Koloni Çağı'nda tanrıça betimlemelerinin yapımında kıymetli ve yarı kıymetli malzemeler kullanılmıştır; Kültepe kazılarında ele geçen fildişi çıplak tanrıça (Resim 2) ve fayans tanrıça (Resim 3) heykelcikleri buna örnektir. Hammaddesi dışarıdan getirilen fildişi tanrıça heykelinin Hitit sanatının özelliklerini taşımasından dolayı yerli ustalarca biçimlendirildiği kabul edilmektedir (Kulaçoğlu, 1992, s.12). 9.3 cm yüksekliğinde ve 2.4 cm genişliğindeki heykelcik M.Ö. 18. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenmektedir. Tanrıça, arkalıksız bir taht üzerinde oturmakta ve elleri ile göğüslerini tutmaktadır. Büyük kulakları, ağzı vardır ve kenarlı yuvarlak bir *polos*[5] takmaktadır. Göz çukurları ovaldir ve göz bebeklerinin yeri boştur. El ve ayak parmakları ince işlenmiştir. Cinsiyet uzvu yerine ayrı bir maddeden yapılmış bir üçgen takılarak belirginleştirilmiştir; bunun çoğalma, bereket ve analığı ifade ettiği kabul edilmektedir. Fayans tanrıça heykelciği çıplak, ayakta durmaktadır. 5.6 cm. yüksekliğinde ve 1.7 cm. genişliğindeki heykelcik M.Ö. 18. yüzyılın ilk yarısına tarihlenmektedir. Bacakları bitişiktir ve elleri ile göğüslerini tutmaktadır. Çıkık çenelidir, gözleri, kulakları ve burnu iridir. Başının üst kısmında bir delik bulunmasından dolayı kolye ucu olarak kullanıldığı düşünülmektedir (Kulaçoğlu, 1992, s.197-198). Friglere ait Boğazköy'de bulunan Kybele[6] heykeli taştan oyulmuştur. M.Ö. 6. yüzyılın ortalarına heykel 134 cm. yüksekliğinde ve 56 cm. genişliğindedir. Çok katlı polos'u iki bölümden oluşur. Ayaklarına kadar uzanan eteği dikey ve yatay pliselidir. Sağ yanında flüt sol yanında lir çalan müzisyenler yer alır (Resim 4) (Kulaçoğlu, 1992, s.206). Roller (2013, s.136), Frigler'de lir, flüt gibi yumuşak ve hafif ezgili müzik aletleri ile tanrıçaya sunu yapıldığını ifade etmektedir.

[5] Bir tür başlık.

[6] Ana Tanrıça, Yunanistan ve Roma'da çoğunlukla Frig dilindeki "kubileya" sıfatından türetilen bir adla, Kybele veya Cybele olarak anılmıştır.

Resim 1: Ana Tanrıça Heykelciği (Özlem Balcı Arşivi, 2016).

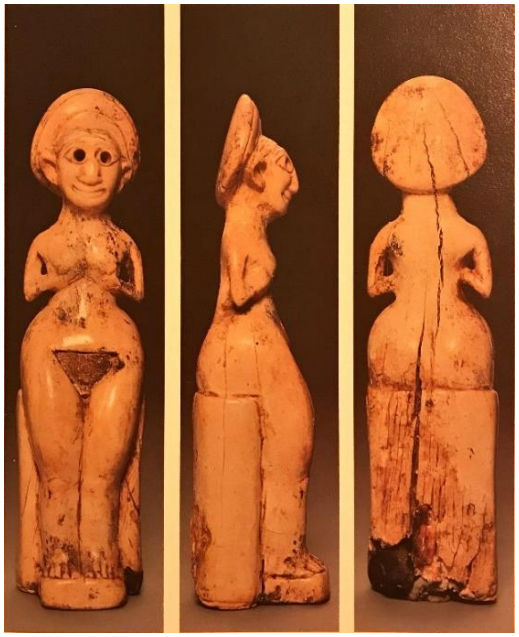

Resim 2: Tanrıça Figürini (Solda, Kulaçoğlu, 1992, Fig.131).

Resim 3: Çıplak Tanrıça Heykelciği (Sağda, Kulaçoğlu, 1992, Fig.128).

Resim 4: Tanrıça Kybele Heykeli (Kulaçoğlu, 1992, Fig.160).

3.2.KAYA ANITLARI

Anadolu'nun birçok bölgesinde kaya anıtları bulunmasına rağmen Frig'lerin yoğun olarak yaşadıkları Afyon-Eskişehir-Kütahya bölgesi, Ana Tanrıça'nın suretini tanımlayan figürler içermesi bakımından öne çıkmaktadır. Bu anıtlardan en görkemli olanı Aslan Kaya Anıtı, Afyon'a bağlı Döğer ilçesinde yer almaktadır (Resim 5). Anıt, ilk olarak Ramsay tarafından belgelenmiş ve uzun konik bir kaya olarak tanımladığı bu anıtın gravürlerini yapmıştır (Ramsay, 1884, s.241). Bu gravürler ile güncel fotoğraflar kıyaslandığında anıtın tepe kısmının önceden daha yüksekte olduğu ve tüf taşından yapılan anıtın zamanla aşındığı gözlemlenmektedir (Resim 6, Resim 7).

Anıtın yüksekliği 7.15 m., genişliği 6.60 m.'dir. Kayanın tüm yüzeyleri işlenerek üç boyut kazandırılmıştır. Sağ yan yüzünde ayakları üzerinde bir aslan kabartması fasada yönelmiştir, sol yan yüzündeki dört bacaklı hayvan kabartması tahrip olmuştur ve bugün tanınmayacak durumdadır. Fasadın kaidesini oluşturan kum tabakasına oyulmuş, nişe ulaşmayı sağlayan merdiveninin de zamanla aşınıp yok olduğu düşünülmektedir. Anıtın arka yüzünde defineciler tarafından genişletildiği düşünülen bir kült nişi yer almaktadır (Tüfekçi Sivas, 1999, s.101-102). Anıtın ön yüzünde kavisli akroteri bulunan bir beşik çatı ve anıtsal iki çerçeveli bir niş bulunmaktadır. Çerçevelerin gerisinde arkaya doğru genişleyen niş, 2.40 m. x 1.8/2.2 m. x 1.4 m. boyutlarındadır (Tüfekçi Sivas, 1999, s.105). Nişin çevresi tüm yüzey boyunca geometrik desenli bir kabartma ile kaplıdır. Nişin içine açılan çift kanatlı kapı ile oluşturulan oda içerisinde Ana Tanrıça'nın boydan bir silueti ve ayakta duran iki aslan kabartması aşınarak detaylarını kaybetmiş olsa da günümüze ulaşmıştır (Resim 8, Resim 9). Odanın tavanı ve yan duvarları özenli bir işçiliğe sahiptir. Bu noktada anıtın kutsal bir nitelik taşıdığını ve kimi dini ritüellerin burada gerçekleştiğini söylemek doğru olacaktır. Anıtın arka yüzünde yer alan kült nişinin de bu ritüeller sırasında kullanılmış olması muhtemeldir.

Yüksek kabartma olarak işlenen tanrıça, cepheden betimlenmiştir. Heykelin üst kısmı insan figürünü taklit eden arkaik terakota idollere benzerken; alt kısmı idolün ayakta kalmasını sağlayan ve alta doğru genişleyen silindirik bir tabana sahiptir. Kolları, her iki yanda vücuda yapışık ve dirsekten bükülmüştür; sağ eli göğsünün üstünde sol eli de karnının üzerinde durmaktadır. Kafasında duvara dayanan bir *polos* vardır. Uzun bir örtü veya giysi omuzlarından ayaklarına kadar uzanmaktadır. Bu ham betimleme Ana Tanrıça'nın dünya yaşamının üreticisi

ve besleyicisi olduğuna işaret etmektedir (Ramsay, 1884, s.245-246). Ayakta duran iki aslan düşük kabartma olarak yapılmıştır. Akurgal, aslan betimlerinin Geç Hitit tipini yansıtmakla beraber M.Ö. 6. yüzyılın ortalarına tarihlemektedir (Akurgal, 1961, s.110; Akurgal, 1989, s.195). Işık, içinde kült resmi olan nişleri/mihrapları "Kybele'nin Evi" olarak tanımlamaktadır. Aslankaya Anıtı'nda nişin her iki yanına çizilen kapı kanadı resmi, içinde tanrıçanın yer aldığı kült odasının girişini temsil eder. Kaya bir tapınağa, niş de bir kült odasına dönüşmüştür (Işık, 1999, s.5). Benzer bir kaya anıtı örneği olan Büyük Kapıkaya Anıtı, Döğer ilçesinde Aslankaya Anıtı'nın 1.8 km. güneydoğusundadır (Resim 10, Resim 11). Yüksekliği 2.92 m., genişliği 7 m. olan anıtın yerden yüksekliği 1 m.'dir. Bir platform üzerinde yükselen anıtın cephe duvarı her iki yandan ve üstten çerçeve içine alınmıştır. Üstte kavisli bir akroter bulunmaktadır. Batı cephesine oyulan niş içinde Ana Tanrıça kabartması yer almaktadır (Resim 12). Niş, 1.8 m. x 0.55 m. x 0.7 m. boyutlarındadır. Nişin yanındaki duvar yüzeyleri geometrik bezeme ile kaplıdır. Ayakta duran tanrıça yüksek kabartma olarak işlenmiştir, başında tavana değen bir polos vardır. Uzun elbisesinin dış konturları bellidir, altta etek ucunun kıvrımları hala bellidir. Eteğin altından dışarı doğru çıkan ayak uçları da görünmektedir (Tüfekçi Sivas, 1999, s.141-143). Nişle ilgili önemli bir detay, tanrıçanın her iki yanında niş tabanına yerleştirilmiş olan kaidelerdir. Kaidelerin hizasında arka duvara açılmış küçük, deri deliklere tunç kenetlerle kült elemanların yerleştirildiği düşünülmektedir (Roller, 2013, s.115). Akurgal (1961, s.110) bu anıtı, M.Ö. 6 yüzyıla tarihlemektedir.

Frigya bölgesinde Aslankaya ve Büyük Kapıkaya anıtlarına benzer şekilde niş içinde tanrıça betiminin bulunduğu altı anıt daha bulunmaktadır. Bunlar; Küçük Kapıkaya Anıtı, Kumca Boğaz Kapıkaya Anıtı, Deliklitaş Anıtı, Kümbet Asarkale Anıtı, Kes Kaya Anıtı ve Deliktaş Nişi'dir. Aslankaya, Büyük Kapı Kaya, Küçük Kapıkaya ve Kumcaboğaz Kapıkaya anıtlarında tanrıça betimleri günümüze kadar ulaşmışken diğer örneklerdeki betimler zamanla aşınmaya uğramış veya defineciler tarafından tahrip edilmiştir. Günümüze ulaşan tanrıça betimleri incelendiğinde bu kaya anıtlarında görülen ortak ikonografi şöyledir: Ana Tanrıça niş içinde ayakta durmaktadır; önden betimlenmiştir. Başında polos, üzerinde düz veya pileli uzun bir elbise vardır. Bu anıtlarda tanrıçanın adının geçtiği bir yazıta da rastlanamamıştır. Kaya anıtlarının bazılarında; bahsedilen anıtlarda olduğu gibi nişlerin içinde tanrıçanın betimi yer alırken, bazı kaya anıtlarında boş nişler yer almaktadır. Bu nişler de yine dini bir özellik taşımaktadır. Kült etkinlikleri sırasında tanrıça heykelleri boş nişlere konulmakta ve ritüel sona erdiğinde kaldırılmaktadır (Akurgal, 1955, s.95).

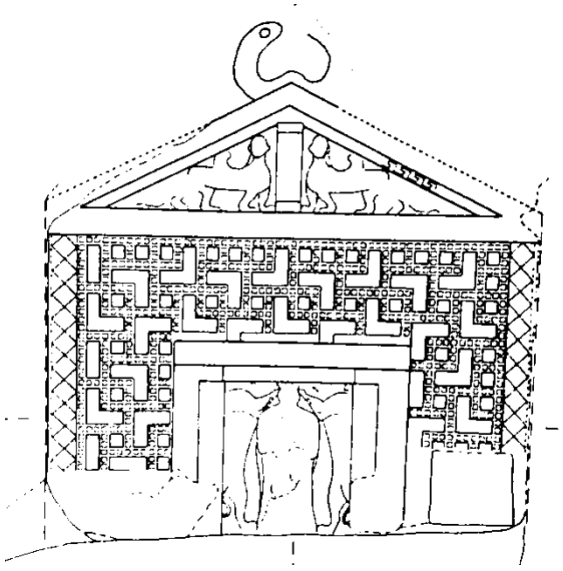

Resim 5: Aslankaya Anıtı (Tüfekçi Sivas, 1999, Lev.69).

Resim 6: Aslankaya Anıtı
(Akurgal, 1989, Lev. 66).

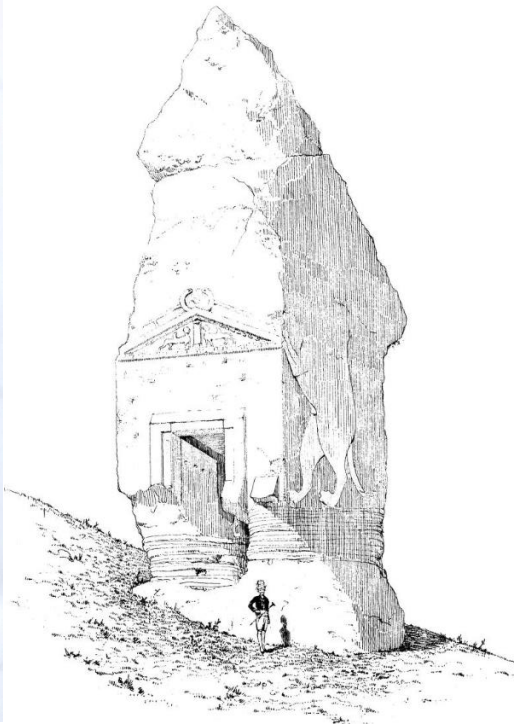

Resim 7: Aslankaya Anıtı
(Ramsay, 1884, PL. XLIV)

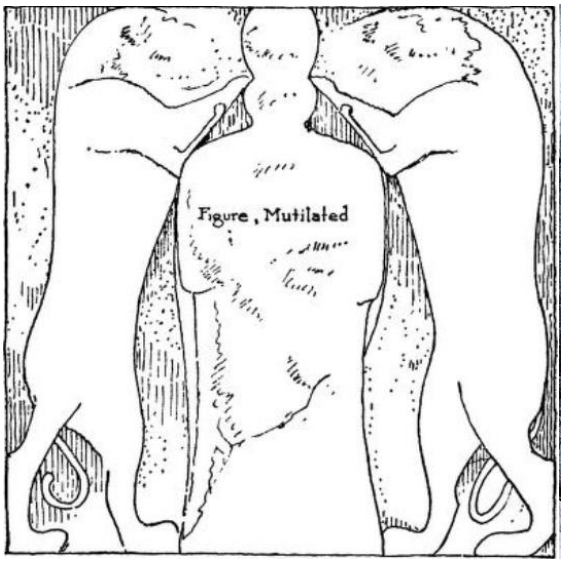

Resim 8: Aslan Kaya Anıtı Kült Nişi
(Ramsay, 1884, s.245).

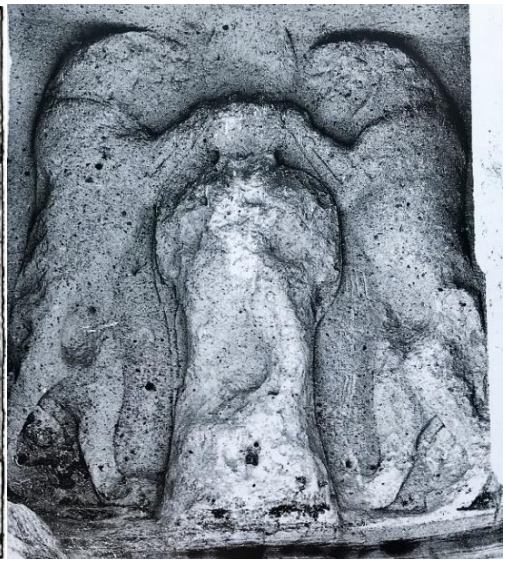

Resim 9: Aslan Kaya Anıtı Kült Nişi
(Akurgal, 1989, Lev. 67).

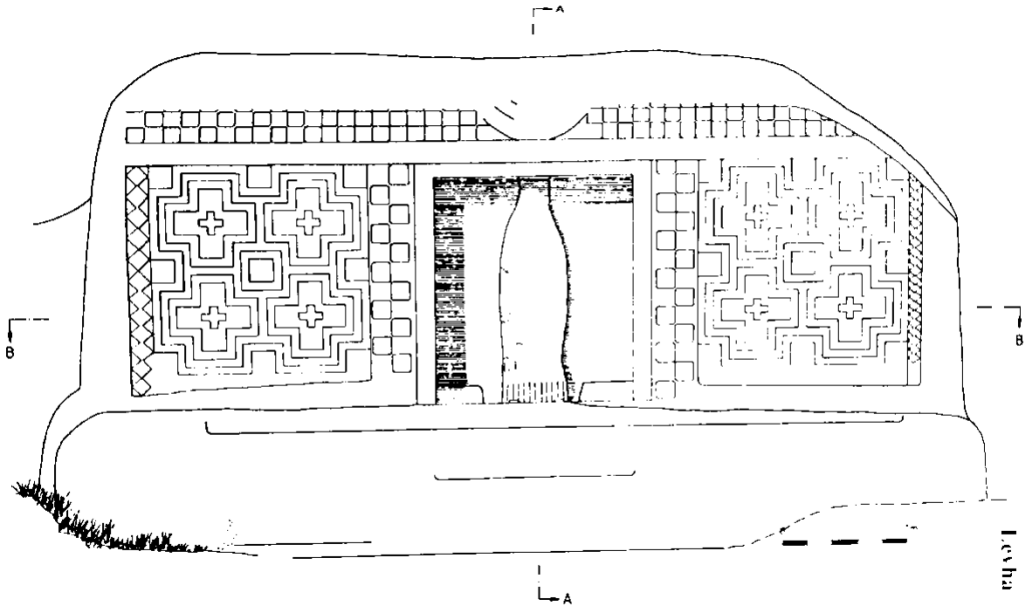

Resim 10 : Büyük Kapı Kaya Anıtı (Tüfekçi Sivas, 1999, Lev.105).

Resim 11: Büyük Kapı Kaya Anıtı (Akurgal, 1961, Res. 73).

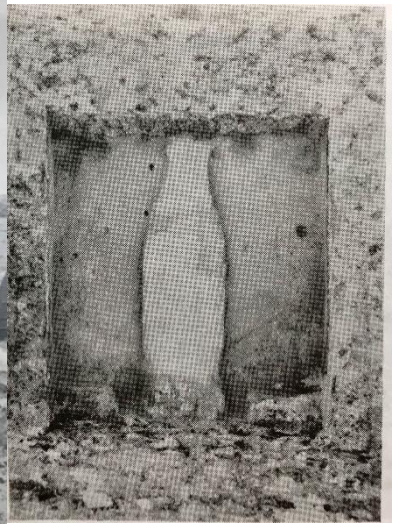

Resim 12: B. Kapı Kaya Kült Nişi (Tüfekçi Sivas, 1999, Lev. 104a).

3.3. KABARTMALAR

Ana Tanrıça'nın kaya anıtlarından bağımsız yer alan kabartmaları örnekleri de vardır. Bu kabartmalar anıtlarda bulunanlara göre daha az aşınmış olması ve daha detaylı işlenmiş olması bakımından tanrıçanın temsiline dair daha fazla veri sağlamaktadır. Tanrıça kabartmalarının detayları, bölgelere ve ait oldukları uygarlık düzeyine göre değişmektedir. Hitit panteonunda Kubaba adıyla bilinen tanrıçanın M.Ö. 9. yüzyıla ait kabartması Kargamış'ta bulunmuştur (Resim 13). Bazalttan yapılan kabartma, 83 cm. yüksekliğinde, 57 cm. genişliğinde ve 35 cm. kalınlığındadır. İnce işçilikle işlenmiş kabartmada, tanrıça sola dönük olarak profilden resmedilmiştir. Kabartmanın göğüsten alt kısmı kırıktır. Göğsü üzerinde sağ eli ile tuttuğu bereket sembolü olan narı tutar. Gözleri ve kulakları heykel örneklerinde olduğu gibi iri tasvir edilmiştir. Tanrıçanın başında, üstünde uzun bir örtünün yer aldığı, tek boynuzlu, üzeri rozet, daire ve çeşitli motiflerle süslü, alnı üzerinde pulların takılı olduğu yüksek bir *polos* vardır. Ucu helezon biçiminde geriye kıvrılmış örgülü saçı polosun altından çıkarak, omzuna değmektedir (Kulaçoğlu, 1992, s.203).

Kaya anıtı temsillerinde de karşımıza çıkan *polos* tanrıçanın bir simgesi olmakla beraber yüksek ve süslü olması da tanrıçanın, tanrılar panteonundaki yerini belirten bir önem taşıyor olmalıdır. Işık, aslan figürü veya bir niş nasıl ki ilk olarak Ana Tanrıça'yı akla getiren bir simgeyse narın da aynı şekilde tanrıçanın önemli bir simgesi olduğunu belirtir (Işık, 1999, s.19).

Bir başka kabartma örneği olan Tanrıça Kybele Kabartması Frig'lere aittir. M.Ö. 6 yüzyıla tarihlenen kabartma taşa oyulmuş olup 1.75 m. uzunluğunda ve 0.97 m. genişliğindedir (Resim 14, Resim 15). Kybele, akroterli ve alınlıklı bir niş içinde ayakta durmaktadır. Akroter hilal şeklindedir. Başının üzerinde üstünde uzun bir örtünün olduğu yüksek bir *polos* bulunur. Uzun bir elbisesi vardır; elbisenin yarısı pileli, yarısı hilal şeklinde kıvrımlıdır. Dirsekten bükülü sağ elinde bir testi, sol elinde yırtıcı bir kuş tutmaktadır. Nişin her iki yanı geometrik motiflerle bezelidir (Kulaçoğlu, 1992, s.206). Niş içinde tasvir kaya anıtlarında da karşımıza çıkan tasvirle çok benzerdir. Kayaya oyulmuş tapınak cephesi bu sefer de taşa oyulmuş kabartmalarda tanrıçayı temsil etmektedir.

Frigyalı tanrıçanın dış görünüşü birçok açıdan Kubaba'ya benzer. Tipik bir Frig betiminde tanrıça genellikle ayakta ve ön cepheden gösterilmiş olup belden kemerli uzun bir elbise giyer ve yüksek başlığından çıkıp bedenine dökülen bir örtü vardır. Kostümlerin ana hatlarındaki bu benzerliğe ek olarak başlıklarda da benzerlik bulunur. Kargamış tanrıçasına ait başlıkta yer alan (Resim 13) üst üste boncuk dizileri, şeritler ve rozet motifleriyle Salmanköy'de bulunmuş Frig başı benzerdir. Bu tanrıçanın tacında da benzer bezekler yer almaktadır[7] (Roller, 2013, s.72). Frigyalı Kybele ve Kargamışlı Kubaba'nın biçimsel olarak benzerlikleri ortak bir Ana Tanrıça ikonografisi oluşturduğu gibi kültürler arası etkileşimin de örneği olarak karşımıza çıkar.

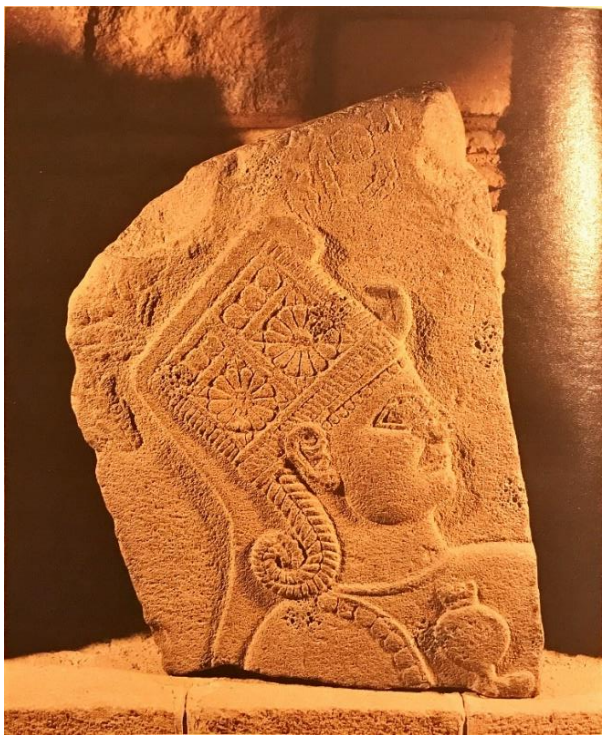

Resim 13: Tanrıça Kubaba Kabartması (Kulaçoğlu, 1992, Fig.150).

[7] Salmanköy'de bulunan Frig başı için bk. Roller, s.78, Res.11; Işık, s.81, Res.51; Kulaçoğlu, Fig. 163.

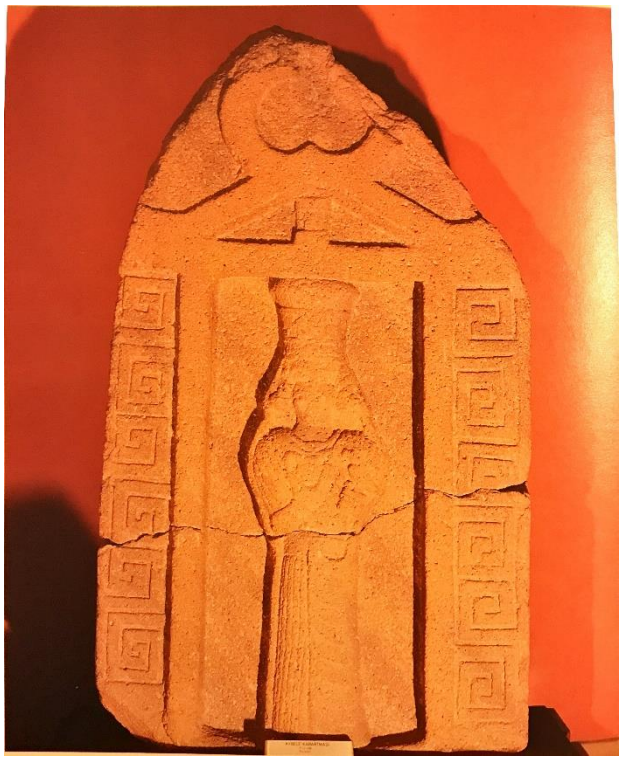

Resim 14: Tanrıça Kybele Kabartması (Kulaçoğlu, 1992, Fig.161).

Resim 15: Tanrıça Kybele Kabartması (Akurgal, 1989, Şek. 262).

3.4.MÜHÜRLER

Demir Çağı'na ait mühürler de anıtlar ve heykeller gibi oymacılık sanatının bir bölümünü oluşturmaktadır. Mühürlerin malzemesi kadar üzerindeki betimler de kent hafızasının bir yansıması olarak önem taşımaktadır. Hâkim inanç sistemine ait figürler, mühürler üzerinde yer almaktadır. M.Ö. 2. Bin'in erken dönemlerinde Anadolu'da yaygın olan kült ve ritüellere ait bilgiler Kültepe mühürlerindeki tasvirlerle günümüze ulaşmaktadır. Tanrı ve tanrıçalar ibadet sahnesinin merkezinde ya da tören alaylarında ana öğe olarak yer almaktadır. Özellikle ibadet sahnelerinde tanrılara sunulan yiyecek ve içecekler tanrının önündeki bir sunum kaidesi üzerinde bulunmaktadır (Oral, 2017, s.2194). Bazı betimlemelerde tanrı ve tanrıçaların yanında kendileriyle özdeşleştirilen kutsal hayvanlara veya simgelere de yer verilmiştir. Kültepe'de bulunan M.Ö. 18. yüzyıla ait altın mühür de bu noktada belirleyici bir örnek oluşturmaktadır. Mühür üzerindeki sahnede tanrıça dört köşeli bir tahtta oturmakta ve önünde bir sunak masası yer almaktadır. Bir elini sunağa uzatmış, diğer eli ile bir kap tutmaktadır. Tanrıça uzun saçlı olarak betimlenmiştir ve başının üstünde bir *polos* yer almaktadır (Resim 16) (Kulaçoğlu, 1992, s.198). Diğer bir örnek Hitit' e çağdaş Girit Knossos'da bulunmuş dağ tanrıçasını temsil eden mühürdür. (Resim 17). Bu mühürde tanrıça bir dağın üzerinde elinde bir asa ile betimlenmiştir. Tanrıçayı taşıyan dağın her iki yanında aslanlar ayakları üzerinde durmaktadır. Tanrıça uzun saçlıdır ve uzun bir etek giymektedir. Mühürde tanrıçanın dağın üzerinde doğaya hâkim olarak simgelenmesi yine yabanıl hayat ile olan yakın ilişkini ortaya koymaktadır.

Resim 16: Kültepe Mühür (Kulaçoğlu, 1992, Fig. 133).

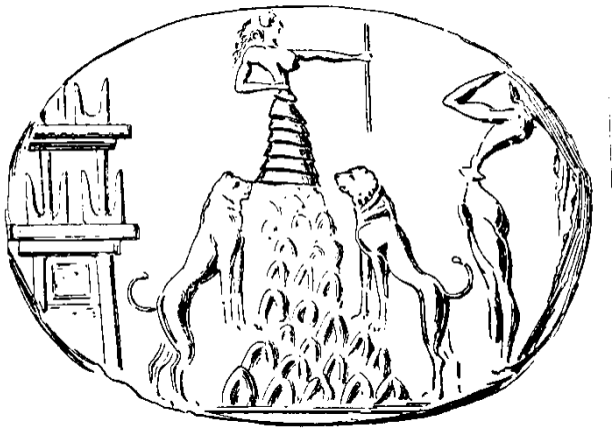

Resim 17: Knossos Mühür (Işık, 1999, Res. 33).

3.5. YAZITLAR

Tanrıçanın maddi olarak algılanabilen temsillerini oluşturan fiziksel imajının bazen sadece konturlarıyla bazen de ince işlenmiş detaylarıyla karşımıza çıktığı heykel, kaya anıtı, kabartma ve mühür örneklerine ek olarak; yazıtlar da somut temsiler içinde ele alınmıştır. Fiziksel bir imaj ifadesi bulunmasa da tanrıçanın adının geçtiği yazıtlar kaya anıtları üzerinde yer alarak tanrıçanın orada bulunduğunun somut bir ifadesini oluşturmaktadır. Kaya anıtı üzerindeki bir nişe tanrıça heykelinin oyulması, niş içine taşınabilir bir heykel konulması veya anıt üzerinde tanrıçanın adının yazılı olması, tanrıçayı somutlaştırmak ve ritüel sırasında varlığını hissetmek adına yeterlidir.

Frig yazıtlarında tanrıçaya "Matar" veya "Ana" olarak seslenilmiştir. Tanrıçanın ismi dokuz farklı yazıtta geçmektedir; tanrıça bunlardan altı tanesinde sadece isim olarak anılmakta, diğer üç tanesinde bir sıfatla nitelendirilmektedir. Bu sıfatlardan "areyastin" iki kez, "kubileya" bir kez kullanılmıştır (Roller, 1988, s.43). Yazılıkaya'da konumlanan Areyastis Anıtı üzerinde üç yazıt bulunmaktadır. Bunlardan ikisinde Ana Tanrıça'nın adı geçmektedir. Areyastis Anıtı, alınlıklı ve akroterli bir tapınak profili biçimdedir. Birinci yazıt akroter üzerinde yer alıp frizin sol başından başlayarak akroterin sağında ve solunda devam etmektedir. Tanrıçanın adı "*materan*" olarak geçmektedir. "*Materan*" kelimesi, ismin "i" halinde kullanılmış olup "Ana'yı" anlamına gelmektedir (Resim 18). İkinci yazıt, alınlığın üstünde ana kayada yer almakta; anıtın sol üst köşesinden başlayıp ikinci satırı sağ köşede üstte sola doğru devam etmektedir. "*Materey*" olarak ismin "e" halinde kullanılan kelime, "Ana'ya" anlamını taşımaktadır (Resim 19)(Brixhe ve Lejeune, 1984, s.36-41; Tüfekçi Sivas, 1999, s.48-51).

Yazıtlara bir örnek de Midas Anıtı'dır. Bölgedeki en büyük ve nitelikli fasada sahip anıt, Areyastis Anıtı'nda olduğu gibi alınlıklı ve akroterli bir tapınak profili biçimdedir. Buna ek olarak ön yüzünde bir kült nişi durmaktadır. Nişi çevreleyen ikinci çerçevenin her iki yanında ve nişin sağındaki bezemenin alt kısmında Ana Tanrıça'nın adı dört[8] kez geçmektedir. Bunlar oldukça kaba ve yüzeysel olarak kazınsalar da, tanrıçanın adını taşımaları bakımında önemli bir veridir (Resim 20) (Brixhe ve Lejeune, 1984, s.9-15; Tüfekçi Sivas, 1999, s.62-65).

Ana Tanrıça'nın adının geçtiği kutsal alanlara diğer bir örnek ise Efes'tedir. Panayır Dağı'nın eteğinde kurulu olan kutsal alanda kayalara oyulmuş nişler vardır. Bazı nişlerin üzerinde yer alan yazıtlar, tanrıçanın "Dağ Ana ve Ataların Anası" unvanlarını aldığını göstermektedir (Işık, 1999, s.3, Res. 2; Roller, 2013, s.237).

[8] Bahsi geçen yazıtlar için bk. Brixhe ve Lejeune, 1984, M-01c, M-01d, M-01e.

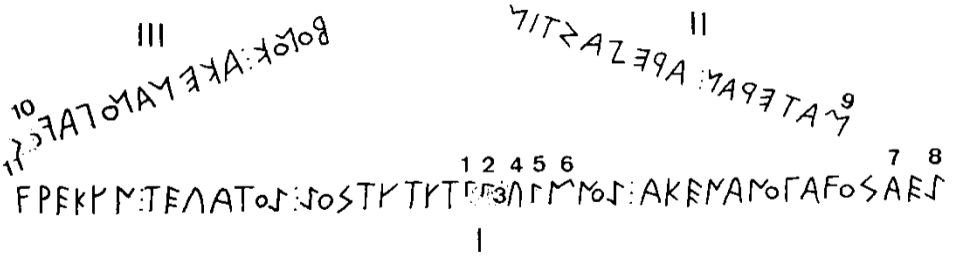

→ I vrekun : tedatoy : yostutut - - - ạ -m ? noy : akenanogavos | aey
← II materan : areyastin
← III bonok : akenanogavọṣ

Resim 18: Areyastis Anıtı 1. yazıt (Brixhe ve Lejeune, 1984, s.37,38 W-01a).

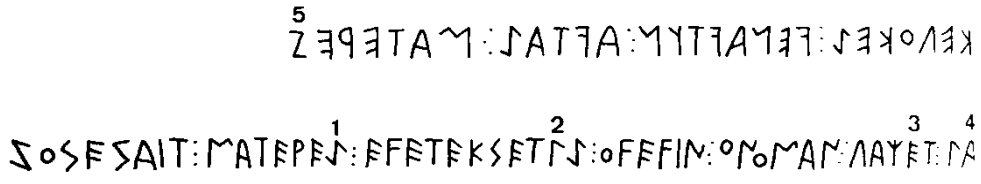

→ yosesait : materey : eveteksetẹy : ovevin : onoman : da Y et : la
← kedokey : venavtun : avtay : materey

Resim 19: Areyastis Anıtı 2. yazıt (Brixhe ve Lejeune, 1984, s.40, W-01b).

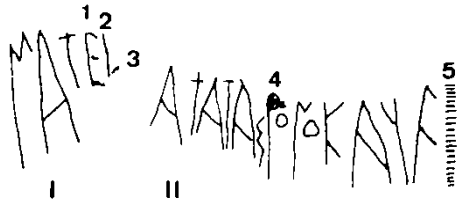

→ matẹṛ [- -]

Resim 20: Midas Anıtı M-01c no.lu yazıt (Brixhe ve Lejeune, 1984, s.12, W-01c).

4. SONUÇ

Ana Tanrıça, Anadolu'da Demir Çağı'nın dini hayatında önemli bir figürdür. Neolitik Çağ'a dayandırılan kökeni ile doğumun ve bereketin sembolü olmuş, yabani hayatla ve doğayla uyum içinde işlenen bir inanç sisteminin özünde yer almıştır. Adına düzenlenen ritüeller sırasında namevcutiyetinin sergilenmesi, çeşitli temsiliyet ögeleri ile sağlanmış; ritüel sırasında tanrıçanın varlığının somut birer ikamesi olarak kullanılmışlardır. Bu temsil ögelerinde Ana Tanrıça, bulunduğu konum ve eserin ölçeğine göre bazen belirsiz vücut hatları ile bazen de polosundaki işlemelere kadar detaylı olarak karşımıza çıkmaktadır. Tanrıçanın dönemin insanlarının gözünde nasıl bir şekle büründüğü ve tanrıçaya ne tür özellikler atfedildiği ve adına gerçekleştirilen ritüeller hakkında bilgi edinilmesini sağlayan bu temsiller, bildiride soyut ve somut olmak üzere iki kategoride incelenmiştir. Soyut temsiller, maddi olarak algılanamayan ikameleri oluşturmaktadır. Anadolu'nun bazı dağlarında Ana Tanrıça'ya ait kült merkezleri bulunması ve tanrıçanın bu kutsal alanlarda o dağı belirten özel bir sıfatla anılması soyut temsil

örneklerini oluşturmaktadır. Bu kutsal alanların çoğunlukla kent dışı doğal alanlarda bulunması onun yaban hayat ile kurduğu ilişkinin önemini yansıtmaktadır.

Somut temsiller; heykeller, figürinler, kabartmalar, anıtlar, sikkeler ve yazıtlar maddi olarak algılanabilen temsil örneklerini oluşturmakla birlikte, ortak bir tanrıça ikonografinin belgelenmesi noktasında önemli veriler sağlarlar. Bu ikonografide tanrıça, çoğunlukla ayakta ve ön cepheden resmedilmiştir. Başında yüksek süslü bir *polos* ve üzerinde uzun bir örtü/elbise bulunur. Genelde bir bir tapınak cephesinde kapı önünde durur vaziyette resmedilmiştir. Tanrıça ikonografisine bazen bereketin ve bolluğun sembolü olan nar da katılır. Neolitik Çağ'da tanrıçanın kutsal hayvanı leoparken, Arkaik Çağ örneklerinde görüldüğü üzere aslandır. Tanrıçanın yırtıcı kuşlarla betimlendiği örneklerde vardır. Demir Çağı özelinde ele alınan bu ikonografi sonraki dönemlerde de kısmen değişerek devam etmiş ve farklı coğrafyalarda farkı isimlerle kendine bir yer bulmuştur.

KAYNAKÇA

2. Akurgal, E. (1945). *İzmir ve Dolaylarındaki Eserler Hakkında Bir Not. Arkeoloji Araştırmaları*. Ankara: Ankara Üniversitesi DTCF Yayınları.
3. Akurgal, E. (1955). *Phrygische Kunst.* Ankara: Ankara Üniversitesi DTCF Yayınları.
4. Akurgal, E. (1961). *Die Kunst Anatoliens von Homer bis Alexander*. Berlin: W. de Gruyter.
5. Akurgal, E. (1989). *Anadolu Uygarlıkları*. İstanbul: Net Turistik Yayınları.
6. Bossert, H. (1942). *Altanatolie*n. Berlin: E. Wasmuth.
7. Brixhe, C. & Lejeune, M**.** (1984). *Corpus des Inscriptions Paleo-Phrygiennes, I-II*. Paris: Editions Recherche sur les Civilisations.
8. Işık, F. (1999). *Doğa Ana Kubaba*. İstanbul: Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü.
9. Kulaçoğlu, B. (1992). *Anadolu Medeniyetleri Müzesi Tanrılar ve Tanrıçalar*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü.
10. Meriç Ekin, A. (2007). *Metropolis Ana Tanrıça Kült Mağarası* (Yayımlanmamış Doktora tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı, İzmir.
11. Oral, E. (2017). Anadolu'da Eski Hitit Mühürleri ve Mühür Baskıları Üzerinde Kuş-İnsan Karışımı Figürler. *SSS Journal* , Vol.3, Issue.12, pp.2189-2196.
12. Özlem Balcı Arşivi (2016).
13. Ramsay (1884). Selpulchral Customs In Ancient Phrygia. *The Journal of Hellenic Studies*, Vol.5, pp. 241-262.
14. Ricoeur, P. (2017). *Hafıza, Tarih, Unutuş*. M. E. Özcan (Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.
15. Riegl, A. (2015). *Modern Anıt Kültü*. E. Ceylan (Çev.) İstanbul: Daimon Yayınları.
16. Roller, L.E. (1988). Phrygian Myth and Cult. *Notes in the History of Art*, Vol. VII, no.3/4, pp.43-50.
17. Roller, L.E. (2013). *Ana Tanrıça'nın İzinde, Anadolu Kybele Kültü*. B. Avunç (Çev.) İstanbul: Alfa Yayıncılık.
18. Tüfekçi Sivas, T. (1999). *Eskişehir-Afyonkarahisar-Kütahya İl Sınırları İçindeki Phryg Kaya Anıtları*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

ATLAS II. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ
TAM METİN BİLDİRİ
15-17 ŞUBAT 2019 Mardin / Türkiye

YAŞLI BİREYLERİN BİLGİ TEKNOLOJİLERİ İLE SATRANÇ SPORU YAPABİLMELERİNİN SAĞLANMASI; EĞİTİM MODELİ

PROVIDING ELDERLY PEOPLE WITH KNOWLEDGE TECHNOLOGY AND CHESS SPORTS; TRAINING MODEL

İsmail SARI[1]

ÖZET

Sosyal bir tanım olan emeklilik kavramı bireyin spor yaşamının sosyal konumu bakımından elinden alınması anlamına gelmektedir. Fiziksel ve zihinsel sporu elinden alınan birey sosyal konum olarak kendisini yaşlı olarak ifade etmektedir.

1990' lardan sonra ülkemizde gelişmeye başlayan bilgisayar kullanımı, hızla yaygınlaşmakla birlikte; bugün, kendisini yaşlı olarak ifade eden kuşağa yetiştirememiştir. Oysa yaşlı birey, teknolojik gelişmelere bağlı olan gelişen bilgisayarla tanışıklığını artırmak, yeni nesil ile arasındaki iletişimi koparmamak, dünyada ve ülkemizde olan gelişmeleri yakından takip etmek ihtiyacına sahiptir. Teknoloji kullanımı dönemsel bir ihtiyaç olarak algılanmamalıdır. Yaşamın her evresinde bireylerin bundan faydalanmalarını sağlamalıdır. Bu nedenle bugünün yaşlılarının son yıllarda gelişen teknolojilerin uzağında kalmalarını önlemek ve soyutlamak, onların dünyaya erken gelmelerinin bir nedeni olmamalıdır. Yaşlı bireye bilgisayar kullanımın öğretilmesi gerekmektedir. Görsel kullanımın yaygınlaştığı günümüzde; olması gereken eğitim temel bilgisayar eğitimi değil, doğrudan bilgisayar kullanımıdır. Doğrudan bilgisayar kullanımı bir amaca yönelik olmalıdır. Doğrudan eğitim, satranç sporu örneklemeleri ile anlatılacaktır. Zihnin sürekli olarak işlenmesi, beynin zihinsel işlevlerinin geliştirilmesi, yaşama olan bağlılığın artırılması, dünyadaki gelişmelerle ve değişmelerle bağının kopartılmaması, her şeyden önemlisi toplumsal konumu yaşlı olan bireyin, yaşamdan kopartılmaması, yaşam boyu öğrenme özelliğinin, onlara göre genç olan bilgi teknolojilerinden doğrudan yararlanarak geliştirilmesi gerekmektedir.

Bu çalışmamızda yaşlı bireyler için, satranç sporunun bilgi teknolojileri aracılığı ile yapılabilmesinin sağlanması, bilgi teknolojileri ve bilgisayar ağı yardımıyla sosyal ortamlar oluşturularak, satranç oynamalarının sağlanması, satranç sporunun önemi, örnek ders uygulamaları ile anlatılacaktır. Bilgi teknolojilerinin; satranç sporu aracılığı ile yaşlı bireylerde doğrudan kullanımı ve öğretimi ile yapılan çalışmaların, yaşam boyu öğrenme sürecine etkisi incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Bilgisayar, İnternet, İletişim, Doğrudan Öğrenme, Satranç

ABSTRACT

The concept of retirement, which is a social definition, means that the individual is taken away from the social position of the sport life. The individual who is taken away from his physical and mental sport expresses himself as social position.

Computer use, which started to develop in our country after 1990s, has become widespread; today, he did not raise himself as the old generation. However, the elderly person needs to increase the acquaintance with the developing computer which is related to technological

[1]Öğretim Görevlisi, Pamukkale Üniversitesi Denizli Teknik Bilimler Meslek Yüksekokulu, Bilgisayar Teknolojileri Bölümü, Bilgisayar Programcılığı Programı. ismailsari@pau.edu.tr

developments, not to break the communication with the new generation and to closely follow the developments in the world and in our country. The use of technology should not be perceived as a periodic need. It should ensure that individuals benefit from it at every stage of life. Therefore, preventing and isolating today's elders from developing technologies in recent years should not be a reason for them to come to the world early. Computer use should be taught to the elderly person. Nowadays, visual usage is becoming widespread. Training should be basic computer training, not direct computer use. Direct computer use should be directed towards a purpose. Direct training will be explained by chess sport sampling. Continuous processing of the mind, improving the mental functions of the brain, increasing the commitment to life, not breaking up with the developments and changes in the world, most of all, the social status of the elderly person, the life-long learning feature, according to them, the young information technologies should be developed directly by using them.

In this study, it is aimed to provide chess sport by means of information technologies for elderly people, social environments by using information technologies and computer network, chess play, importance of chess sport, sample lesson practices. Information technologies; The effects of direct use and teaching in elderly people through chess sports will be examined in the lifelong learning process.

Keywords: Computer, internet, communication, direct learning, chess.

1. GİRİŞ

Bilginin ve enformasyonun toplumsal ve ekonomik gelişme açısından vazgeçilmez olduğu bir ortamda, bilgiye erişimin ve bu bilgiyi kullanma yollarının herkese, her yerde açık olması gerekmektedir. Bu anlamda yaşlı bireyin bilgi teknolojileri kullanabilme yeteneğinin geliştirilmesi, bilgiye erişiminin sağlanabilmesi, toplumsal gelişim ve değişim sürecine katılabilmesi açısından verdiğimiz doğrudan bilgisayar kullanma eğitimleri işlevsel öneme sahiptir (Sarı, Çivril;2013).

Denizli kent merkezinde en az lise mezunu olan ve bilgi teknolojileri araçlarını (bilgisayar, akıllı telefon) kullanma becerisine sahip olan yaşlı bireyler üzerinde yapılan anket çalışmasına göre; Bireyleri bilgisayar kullanmaya teşvik eden durumlar eğitim ve kişisel gelişim (% 42.2), mesleki gereksinim (% 35.9), eğlence ve boş zaman (% 30.1), paylaşma (% 27.7), insanlarla ilişki kurma ve iletişim (% 25.7) olarak sıralanmaktadır (Kalınkara, Sarı;2018). Araştırmaya katılanların % 91.7'si Facebook kullanmaktadır. % 87.4'ü Facebook ve Watsapp birlikte kullanmaktadır. Yalnızca Facebook kullananlar % 39.1, Yalnızca Watsapp kullananlar % 12.1, Facebook ve Watsapp birlikte kullananlar 28.5'tir. Yalnızca bilgisayar %23.7, Yalnızca telefon %35.3, ikisi birlikte %40.1 (Kalınkara, Sarı; 2018). Yaşlı birey, internet ve sosyal ağ aracılığı ile bilgi teknolojilerinden faydalanmaktadır. Facebook ve Watsapp ile iletişim, eğlence ve eğitim ihtiyaçlarını gidermektedir. İnternet ortamında ve akıllı telefonlar ile oyunlar oynamaktadır.

Teknoloji yaşlıların sağlıklı, bağımsız, güvenli biçimde yaşamalarında ve sosyal ilişkilerini sürdürmelerinde etkili bir araçtır. Yaşlıların yaşam kalitesini iyileştirmede potansiyel bir çözüm olarak teknolojinin rolü, giderek daha fazla önem kazanmaktadır. Bununla birlikte, yaşlıların yaşam biçimlerini, ihtiyaçlarını ve beklentilerini değerlendirmedeki eksiklikler nedeniyle, teknoloji kullanıcı grupları arasında yaygın olarak kullanılamamaktadır. Yaşlıların kullanımı için teknolojinin tasarlanması, geliştirilmesi ve sunulmasında, ilk önce kalıp yargıları ya da sosyal önyargıları göz önüne almak yerine, onların ihtiyaçlarını ve gereksinimlerini tam olarak anlamak daha önemlidir (Kalınkara, Sarı; 2018).

İletişim, bilgiye erişim ve günlük yaşam aktivitelerini kolaylaştırması yanında, sosyal ilişkiler, boş zaman ve eğlence fırsatları sağlaması ve yaşam boyu öğrenme alışkanlıklarını geliştirmesi, hizmetlere ve bakıma erişmek için yeni teknolojileri kullanma olanağı sağlaması, yaşlı bireylerin

yaşamlarını bağımsız ve aktif olarak sürdürmelerini sağlaması önemli avantajlar olarak düşünülebilir (Arning ve Ziefle, 2009; Gonzalez vd., 2015; Kalınkara vd., 2016;Özer vd.,2018).

Satranç hafızayı sürekli zinde tutarak, unutma problemini önemli ölçüde azaltır. Yaşlı bireylerde ilerleyen yaşlarda ortaya çıkabilecek unutma vb. rahatsızlıklar, hafızanın zinde tutulması ile önlenebilir. Bu nedenle yaşlı bireylerin satranç oynamalarının önemi büyüktür. Zihinsel işlevlerinin sürekli olarak çalıştırılması, görsel (Fotoğrafik) hafızanın geliştirilmesi, odaklanma, analitik düşünebilme becerilerinin oluşturulması yaşlı bireyin yaşama doğrudan katılması anlamında önemlidir. Yaşlı birey açısından, yaşam boyu öğrenme sürecine aktif olarak katılabilmesi, teknolojik ürünlerin, eğitim ve öğrenme materyallerinin yaşlı bireyin özellikleri dikkate alınarak tasarlanması gerekmektedir.

Bu çalışmada satranç sporu hakkında kısaca bilgi verilerek, yaşlı bireyin satranç oynayabileceği ve öğrenebileceği ortamlar üzerinde verilen örneklemeler ile satranç öğrenmeleri ve sosyal ağ üzerinden satranç oynamalarının sağlanması, satranç eğitimlerinin bilgi teknolojileri ile gerçekleştirilmesi hedeflenmektedir.

Satranç Tarihçesi

Satrancın, zamanımızdan en az 4000 yıl önce Mısır'da oynandığına dair bulgular piramitlerdeki kabartmalarda bulunmaktadır. Çin'de, Mezopotamya'da ve Anadolu'da da oynandığı bilinir. Oyunun bugünkü adını alması, MS 3. - 4. yüzyıllarda Hindistan'da, oyuna ÇATURANGA denmesi ile başlar. Satranç ile ilgili ilk yazılı belgeler Hindistan'dan kalmadır. Daha sonra satranç İran'a, onlardan Araplara, Endülüslüler sayesinde de İspanya üzerinden Avrupa'ya yayılmıştır. Arap ve Avrupa el yazması kitaplardan sonra, İspanyol Lucena'nın ilk basılı satranç kitabında (1497) satrancın o zamanki yeni kuralları açıklandı (TSF).

Satranç Nedir?

Resim 1 "Gökay Vakfı Satranç Müzesi" Fotoğraf: Prof. Dr. Velittin KALINKARA

64 kareden oluşan bir tahta üzerinde(8x8), 16 siyah ve 16 beyaz taş ile oynanan bir strateji oyunudur. Taşların dizilimi, etkileri, hareketleri ve kuralları FİDE tarafından kaleme alınan uluslararası bir standarta sahiptir. Genel özelliği bakımından bir savaş düzeni üstüne kurulu satranç oyunu, taşlarının şekilleri ve özellikleri ile eşit güçlere sahip iki ordu arasında yapılan bir savaşın temsili biçimidir. Satranç oyunu dünya genelinde yaygın bir oyundur. Herkes tarafından beğenilen ve zekanızı kullanarak çeşitli stratejiler ile rakip oyuncuyu yendiğiniz bir oyundur. Satranç oyununda ki temel amaç kendi şahınızı korurken rakip oyuncunun şahını devirmektir. Kısaca oyundaki temel amaç "kral ölürse savaş biter" mantığına dayalıdır.(Resim 1)

İnsan, vücudunu nasıl çalıştıkça geliştirebiliyor ve güç kazanıyor ise beynini de çalıştırarak ve çeşitli beyin egzersizleri yaparak zekasını geliştirilebilir. İnsan zekasının sınırlarının hala çizilemediği bu dönemde zekamızı geliştirebilmemiz için satranç oyunu en önemli aktivitelerden biri konumundadır. Satranç oyunu eğlence ve zaman geçirme amaçlı oynanabilir. Görsel zeka, mantık, ileriyi planlayabilme, analiz, hareketlerinizin sonucunu kabullenme gibi yetenekler satranç sporu ile geliştirilebilir. Satranç, masada iki kişi ile oynanan bir oyundur. Satranç oyununda her taşın bir adı ve kendine özgü bir ilerleme tarzı vardır. Yüzyıllar içinde kendini geliştirerek günümüzdeki standart halini alan satranç, bu gelişim sürecini dünyanın farklı kıta ve ülkelerinde dolaşarak tamamlar. Düşünce yapısını olması gerektiği hale getiren, geliştiren ve ilerleten bir oyundur. Taşların dizilişi ve tahtanın görünümü Resim 2'deki gibidir.

Resim 2, Taşların Dizilişi ve Görünümü

Satranç Oyununda Başlangıç

Satranç taşları hakkında bilgi vermeden önce savaş oyunu dediğimiz satranç oyununda savaş alanı durumundaki satranç tahtasından da söz edelim. Satranç tahtası siyah (koyu) ve beyaz (açık) renklerdeki karelerden oluşur. 8x8 karelerden oluşan tahtada 64 kare bulunur. Oyuna her zaman beyaz taraf başlamaktadır. Seçtiğiniz stratejiye göre ilk önce veya sonra başlamak sizin avantajınız ya da dezavantajınız olabilir. Önümüzde bir satranç tahtası olduğunu düşünelim ve siz beyaz taşları kullanan tarafsınız. Bu şekilde konumlandığınızda tahtadaki kareler sizin önünüzden başlayarak yatay olarak birden sekize doğru sıralanır. Dikey olarak ise sol kareden sağa kareye doğru a harfinden h harfine doğru sıralanır. Bu sıralama sayesinde her karenin kendine ait bir ismi bulunur. Harflerin ve sayıların birleştiği kareler harf ve sayıların birlikte kullanımı ile isimlendirilir. (a2, b5, d8, f6 vb.) Önümüzdeki satranç tahtasına baktığımızda tahtanın doğru tarafında olduğumuzu anlamak için en sağdaki kareye bakmamız gerekir. Eğer tahtaya doğru oturmuşsanız. En sağdaki karenin rengi beyazdır.

Satranç Oyununda Kullanılan Taşlar

Satranç oyunu iki kişi ile oynanır ve her oyuncunun 16 taşı vardır. Toplamda 32 taştan oluşur. Bazı taşların kendilerine özgü isimleri, hamleleri ve değerleri vardır. Taşların dizilişi piyonlar ön sırada yer almakla birlikte diğer taşlar sağdan sola kale, at, fil, vezir, şah, fil, at ve kale şeklinde sıralanır.

Piyon: Satranç oyunundaki en zayıf taştır. Piyonun hareket yönü her zaman ileridir. Her hamlede ancak bir kare ileri gidebilirler. Ancak çapraz karede rakibin bir taşı var ise onu alabilmek için çapraz kareye geçerler. Piyon taşı geriye hamle yapamaz. Satranç oyununda bu özelliği taşıyan

tek taştır. Bu nedenle piyonu oynarken çok iyi düşünmelisiniz. Çünkü geri dönüşü yoktur. Piyon önündeki karede herhangi bir taşın olması durumunda ilerleyemez. Piyonun ilerleyebilmesi için önündeki karenin açık olması gerekir. Oyundaki değeri 1 puan'dır. Satranç tahtasında bir kişinin sekiz piyonu vardır ve bu piyonlar diğer taşların önüne dizilirler. Bu konum, satranç tahtasındaki 2. ve 7. sıraya denk gelir.

At: Bu taş hamle şekli ile diğer taşlardan ayrılmaktadır. At, ilerlerken "L" çizerek ilerler. Atı diğer taşlardan ayıran bir özelliği daha vardır. At, diğer taşların üstünden atlayabilmektedir. Diğer taşlar bunu yapamazlar. Bu taş oyundaki en zor ve en aktif taşlardandır. Atı kullanırken iyi düşünmek gerekir. Satranç oyunda atın değeri 3 puandır. Satranç tahtasında bir kişinin sadece iki atı vardır.

Fil: Bu taş oyun sırasında çapraz ilerleyebilir. Filin zayıf noktası tek renk üzerinde ilerleyebilmesidir. Oyun içindeki iki filinizin biri sadece beyaz karelerden ilerleyebilirken diğer filiniz sadece siyah karelerde ilerlemek zorundadır. Satranç oyununda filin değeri 3 puandır. Bu durum fil ve atı eşit düzeye getirir.

Kale: Satranç oyunundaki değerli taşlardan biridir. Kale; ileri, geri, sağa ve sola istediği kadar gidebilir. Bu hareket rahatlığı taşın gücünü arttırmaktadır. Satranç oyununda rok adı verilen özel bir harekete sahiptir. Satranç oyununda kalenin değeri 5 puandır. Oyun içerisinde bir kişinin iki kalesi vardır.

Vezir: Satranç oyunundaki şahtan sonraki en değerli taştır. Vezir; ileri, geri, sağa, sola ve çapraza istediği kadar ilerleyebilir. Bu hareket özgürlüğü veziri en güçlü ve en korkulan taş yapar. Satranç oyununda vezirin değeri 9 puandır. Satranç oyununda bir kişinin sadece bir veziri vardır.

Şah: Satranç oyunundaki en önemli taştır. Şah etkisiz hale getirildiğinde oyun kaybedilir. Yani yenmek ya da yenilmek şaha bağlıdır. Şah hareket rahatlığı konusunda biraz kısıtlıdır. Şah etrafındaki karelerden birine tek kare ilerleyebilir. Oyundaki bütün taşların bir puan değeri vardır. Ancak şaha puan verilmez. Değeri sonsuzdur. Satranç oyununda bir kişinin sadece bir şahı vardır.

Oyun sırasında şah ve vezirin yerleri birbirleri ile karıştırılabilmektedir. Anlaşılır bir şekilde söylemek gerekirse taşlarınızı dizdiğinizde vezir sol şah ise sağ tarafta olmalıdır. Tablodaki adları ile vezir d sütununda şah ise e sütununda olmalıdır.

Satranç Oyununda Hamleler ve Kavramlar

Satranç oyununda taşların hareket yönlerini ve nasıl taş aldıklarını öğrenerek basit düzeyde satranç oynayabilirsiniz. Fakat satranç oyunu içinde özel hamle ve stratejiler vardır. Bu özel hamle ve stratejiler sizi oyun içerisindeki zor bir durumdan kurtarabilir veya oyunun gelişimini değiştirebilir.

Rok: Kale ve şah ile yapılabilen özel bir kombinasyon hamledir. Bir savunma veya kaçış hamlesidir. Rok ile şah kurtarılır. Küçük rok ve büyük rok olarak ikiye ayrılır. Beyaz taşların bizim olduğunu düşünürsek;

Küçük rok, şah, sağ taraftaki kaleye doğru iki adım ilerlerken kalede şaha doğru iki adım ilerler. Satranç tahtası üzerindeki konumu ile söyleyelim. e1 karesinde bulunan şah, g1 karesine ilerler. h1 karesinde duran kale de f1 karesine ilerler. Bu hareket tek hamle sayılır.

Büyük rok, şahın sol taraftaki kale ile birlikte hareket etmesidir. Şah soldaki kaleye doğru iki adım ilerlerken kalede şaha doğru üç adım ilerler. Tahta üzerinde e1 karesindeki şah c1 karesine

ilerler. a1 karesindeki kale ise d1 karesine yerleşir. Rok hamlesi sırasında kale ve şahın birbirinin üstünden geçtiğini söyleyebiliriz.

Taş Alma: Rakibin taşını oyun dışına çıkarma işine taş alma denir. Oyunu kazanmak için rakip taşları alarak rakibin şahını savunmasız hale getirmelisiniz. Her taşın kendine özgü bir ilerleyişi vardır. Taşlarınızdan birinin güzergahında rakip taşlardan biri bulunuyorsa kendi taşınızı rakip taşın bulunduğu kareye yerleştirerek rakibin taşını almış yani yemiş olursunuz.

En Passant: Piyon ile yapılan özel bir hamledir. Oyun başında ilk hamle ile iki adım ilerleyen piyonun sağ ya da sol komşu karelerinde bulunan bir piyon varsa komşu karede bulunan piyon hamle yapan piyonun arkasına çapraz ilerleyerek piyonu alabilir. Bir piyonun çapraz yediğini ve bir adım ilerleyebildiğinden yukarıda bahsettik. En passant hamlesi piyonun bu iki özelliğinin birleşiminde oluşmaktadır. En passant, "geçerken" anlamına gelen Fransızca bir sözcüktür. Piyonun rakip piyonu geçerken almasını anlatır.

Terfi: Piyonun bir özelliğidir. Bir piyonun en son yataya ulaşabilmesi durumunda piyon şah dışında istediği herhangi bir taşa dönüşebilir. Bu duruma terfi denir. Oyunun kaderini değiştirebilecek önemli hamlelerden biridir. Oyuncular piyonlarını en güçlü taş olduğu için vezire terfi ettirmeyi tercih ederler.

Pat: Hamle sırası kendisindeyken oyuncunun oynayabileceği hamle kalmadığında oyun pat olur ve oyun beraberlik ile sonuçlanır.

Yaşlı bireye, satranç sporunun temel kurallarının bilgi teknolojileri kullanılarak öğretilmesi, hem bilgisayar kullanma becerisinin geliştirilmesi ve hem de satranç sporu ile zihinsel fonksiyonların işlevinin arttırılması açısından önemlidir. Yaşlı bireyin bilgi teknoljileri ile, eğlence ve boş zaman için geçirdiği süre dikkate alındığında bu sürenin eğlenerek öğrenme olarak değerlendirilmesi satranç sporu ile mümkün olabilmektedir. Sosyal ağ ortamlarında geçirdiği süre dikkate alındığında, aynı şekilde satranç oynamasının sağlanması verilecek eğitimlerle mümkündür. Bu eğitimler; öğrenmek, eğlenmek amaçlı kullanılmaktadır. **Resim 3'de** Chessbase satranç Eğitim programı ile Satranç tahtası üzerinde oyunun bir kuralı anlatılabilmektedir. Anlatılan kural yaşlı bireyin kullanılması sağlanarak tekrar edilebilmekte, konu ile ilgili farklı örnekler tahtada oluşturulabilmektedir. Oluşturulan örneklerin, yaşlı bireyin kendisi tarafından çözümünün gerçekleştirilmesi istenmekte, Online bağlantı ile farklı çözümlemeler paylaşılabilmekte, etkileşim kurarak, yaşlı bireyin eğlenerek öğrenmesi sağlanmaktadır.

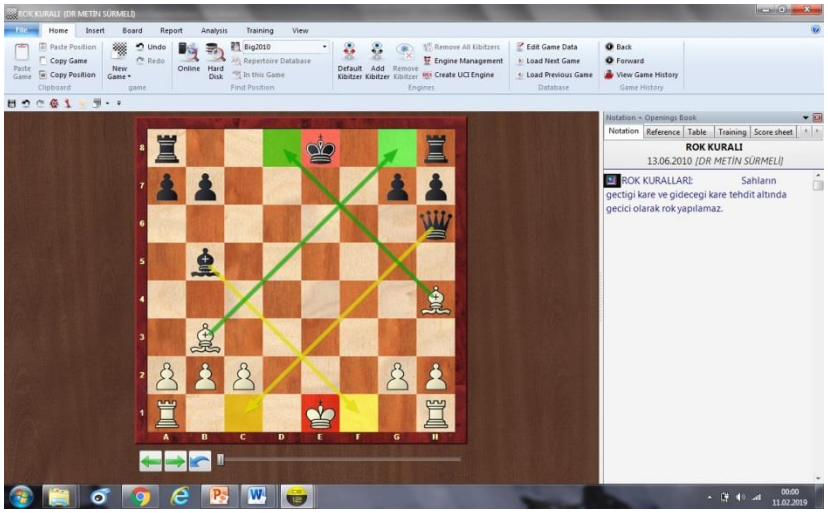

Resim 3, Satranç Eğitim Programı "Chessbase"

İnternet sayfası yardımıyla ulaşılan chess.com sitesi aracılığı ile, yaşlı bireyin eğitimlerini destekleyecek örnek soruları çözmesi sağlanmaktadır. Kendisini test etmesi, bilgisini ve öğrendiklerini sınaması, soruların etkileşimde olduğu arkadaşları ile paylaştırarak, bilgi paylaşımında bulunması gerçekleştirilmektedir. Bütün bu işlerin en zor tarafı fare(Mouse) kontrolüdür. Eğitimler öncesi yapılan egzersizler ile fare kullanımı becerisi geliştirilmektedir (Resim 4).

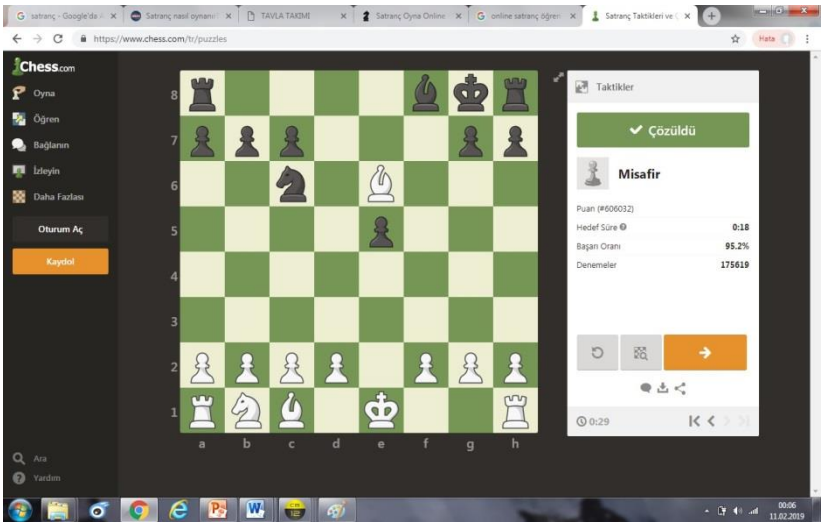

Resim 4 Online Satranç Eğitim Programı "Chess.com"

Yaşlı birey, dünyanın herhangi bir yerindeki arkadaşı ya da bilmediği bir kişi ile satranç oynayabilir. Bunun için; akıllı telefon, tablet ve notbook yardımıyla açılabilen internet sayfalarından yararlanır. Eğitimlerimizde yaygın olarak kullanılan lichess.org web sayfasını kullanıyoruz (Resim 5).

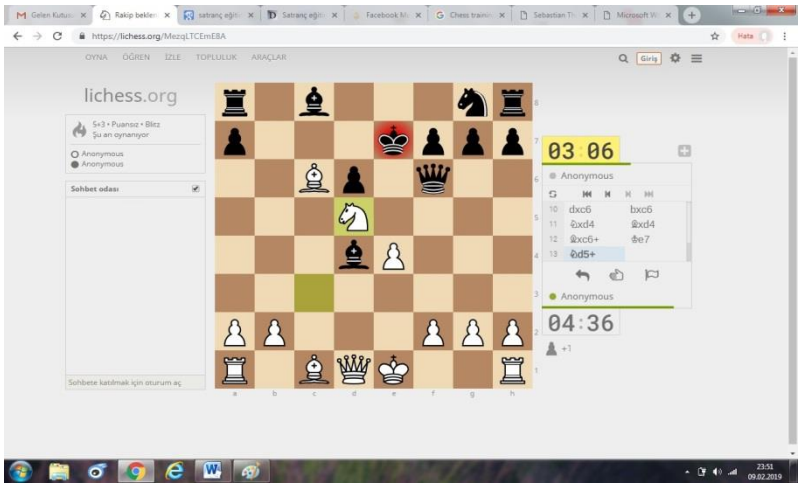

Resim 5, Online Satranç Oynama "lichess.com"

Tartışma ve Sonuç

Beyinde dikkatin, hafızanın, mantık ve kıyaslamaların kontrol edildiği bölgeler belirli disiplinlerle geliştirilebilmektedir. Bunun satranç eğitimi ile mümkün olduğu bilim insanlarınca tespit edilmiş durumdadır. Elbette zihinsel gelişim için tüm akıl ve zeka oyunlarının farklı şekillerde katkısı vardır. Ancak eğitim bilimcileri tarafından satranç oyunu (sporu) her zaman tüm oyunlardan farklı bir yere konmaktadır.

Bilim insanlarınca satranç alanında yapılan araştırma sonuçlarında satranç temel eğitimini doğru şekilde almış satranç oynayan bireylerin yaratıcılık, eleştirel düşünme, karar verme, problem çözme gibi zihinsel kapasitelerinde gelişmeler olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca satranç oynayan ve oynamayan bireyler üzerinde yapılan deneyler sonucunda satranç oynayan bireylerin akademik ve sosyal başarısını olumlu yönde etkilediği görülmüştür. Satranç ile ilgilenen bireylerin çoğunluğunda dikkati artırmak, hafızayı güçlendirmek, zekayı hızlandırmak mümkündür.

Sosyal ağ ortamları ve İnternet sayfaları yardımıyla verilen eğitimler; yaşlı bireyin teknoloji kullanımı ile, yaşam boyu öğrenme sürecine katkı sağlamaktadır. Satranç oynayan yaşlı birey, zihinsel olarak kendini güçlü hissetmektedir. Öğrendikçe ve oynadıkça kendine olan güveni artmakta, sosyal olarak gelişmektedir. Bir anlamda yaşamın içinde olan ve yaşamın minyatürü olarak düşünülen satranç ile sosyalleşmektedir.

KAYNAKÇA

1. Arning, K. ve Ziefle, M. (2009). Different Perspectives on Technology Acceptance: The Role of Technology Type and Age. In A. Holzinger & K. Miesenberger (Eds.), USAB 2009, LNCS 5889, (pp. 20-41), SpringerVerlag Berlin Heidelberg
2. Kalınkara, V., Sarı, İ., (2018). Yaşlanma ve Bilgi Teknolojileri Kullanımı: Potansiyel ve Engeller, Ergonomik Yaklaşım. Mühendislik Bilimleri ve Tasarım Dergisi. 1 – 13, 2018.
3. Sarı, İ., Çivril, Ö. (2013). "Yaşlıların Bilgi Teknolojisinden Yararlanmalarına Yönelik Bilgisayar Eğitimi Modeli", VII. Ulusal Yaşlılık Kongresi, Karabük..
4. Sarı, İ., Özer, İ., (2018). Yaşlı Bireyler İçin Web Sayfası Tasarımının Ergonomik Açıdan İncelenmesi. Ergonomics 1(3), 148 – 155, 2018
5. Türkiye Satranç Federasyonu
6. www.chess.com
7. www.lichess.org
8. www.chessbase.com